CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Költemények 1
1785-1790

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Deposit Copy
Hague Translation Center

0886 5427

E 1

303 CSOKONAI

V. M. / KRIT. K.

BARTA JÁNOS HAGYATÉKÁ-
BÓL

AJÁNDÉK

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI

JULOW VIKTOR

A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1975

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények

1.

1785—1790

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A JEGYZETEKET ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYOKAT
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1975

Lektor

STOLL BÉLA

DEBRECENI EGYETEM BTK
Magyar Irodalom- és
Kultúratudományi Intézet
KÖNYVTÁRA

Szám: 46.014

Beszerzés: 2011

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)

ISBN 963 05 0745 5 (1. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1975

Printed in Hungary

Borbonai Vitéz Mihály

Ferenczy István fehér márvány mellszobra Csokonairól.
Készült Friedrich John rézmetszete alapján
Rómában, 1818-ban.
(Tiszántúli Ref. Egyházkerület Gyűjteményei. Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeum. Debrecen.)

A külső borítón Friedrich John rézmetszete a költőről
Erőss Gábor rajza alapján.
(Bécs, 1816.)

Csokonai névaláírását az OSzK. Kézirattárának Fol. Hung. 1132, 9a jelzetű kézirata nyomán közöljük.

1. Egy kies kert le írása

Mutogattya magát a' pompás természet.
Mesterség tzifrái tündököltet készet.
Áldott természetnek kies lakó hellye
A nyájas örömök legelő mezeje
Hol az ártatlanság vidám képe örűl
Kedves gyönyörűség tántzolva jár körűl
Ártatlan mulattság emelte magának
Örökös sátorát kertébe Florának
Itt Zefir virágit mikor tsókolgattya
Édesen illozgat mennyei harmattya
A termő gyümőlts fák majd hogy egy mást érik
Egyről gyümőltsöket vékával is mérik
Már Priapus is fel állott az állóra
Hogy ha majd nem vigyáz, meg bűnteti Flora
Itt a' víg örömök 's nyájasság egy mással
Tántzolnak öszve font karral Zefirussal
Egy szép forrás tsereg e kert közepében
Ninfak gyengédedett fái nőtt szélében
E szép kies kerthez közel egy fojó víz
Mellyből sok plántákra hárúl bőv édes íz
Nem messze a' parthoz van egy szép zőld tsere
Mellybe a' bu soha bé menni nem mere.
Egy magos kő szikla a' habok mérgétől
Őrzi e kies hejt észak hidegétől.

2. Szűntelen közel van a' halál

Nézd meg tsak a' rosák tündöklő szépségét
Flora magzatinak tsuda ékességét.
Most a' virágoknak szépségét tsudállod
Majd száradt kóróit meg unván útállod.
Igy Ember éltének mi volta hagyatott
Az három Párkákra egésszen bízatott

Kik személly választás nélkűl mindeneknek
Életek fonalát vágják a' véneknek
De még az Ifjak sem maradnak ki sorból
Ámbár ki nem léptek még gyermeki korból
Mert a' kit akárhol tzélba vész a' halál
A nyila halálos sebet rajta talál
Utolsó óráját senki sem tudhattya
Hogy a' mikor hal meg, meg sem gondolhattya
Mert sebess szárnyakkal repűl mindenfelé
Amott jár majd fordul gyors lépéssel elé
Gonosz Pándora is pixisét forgattya
A sok embereket igen nyomorgattya
Nem kérdi e, ki ez, Király-e vagy Irus
Vagy nagy gazdagságban kevéjkedő Cirus
Nem vigyáz senkire éredtt-e vagy gyenge
Hull az ért kalásszal együtt a zőld zsenge
Oh te gyötrelmeknek kegyetlen Királlya
Nints, ki veszélyedet valaki ki állya
Kérlek kedvezz nekünk gyenge edényeknek
Kik társai vagyunk a nyár leveleknek

3. Az Estvének le írása

Látod-e szép Phebust ditső tronusában
Űlni az ég boltyán fényes ruhájában
A meg mosdott nap az a' ki mindeneket
Táplál sugárival minden embereket
De mikor meg unnya már hosszas futását
És félbe akarja hagyni utazását
El érkezik hozzánk az az édes estve
Melly az ég kárpittyán van sűrűnn le festve
Az ég boltozattya már másba őltözött
Sok tsillagok sora az égre kőltözött
Ez a' ki plántákat öntözi könyvével
Kellemetes Zefir tsókojja szelével
Illyenkor vehetnek a' musák időket
Pallás taníttya [a] tudományra őket
Mert ekkor szűnik meg a' Városi lárma
A Gondos musáknak igen nehez járma.

4. Az Estve [I.]

A' Napnak hanyatlik tündöklő hintaja
Nyitva várja a' szép enyészet ajtaja
Haldokló sugári halavánnyá lésznek
Pirult horizonunk alatt el enyésznek
Az aranyos felhők tetején le festve
Mosojog a' híves szárnyon járó estve
Mellynek ujj élettel bíztató harmattya
Gyöngy tsepjeit a' nyílt rosákba hullattya
A madarkák meg hűlt fészkeik szélein
Zengenek bútsúzó notájok rengvein
A vadak 's Farkasok űlnek szenderedve
Barlangjába mordul bömböl a' bús medve
Szomorún hangitsál fészkén a' patsirta:
Fejjebb tsak a' dalló Fülemüle birta
Ah ti tsendes szellők fúvallati jertek!
Jertek füleimbe ti édes Concertek
Mártsátok örömbe szomorú lelkemet
A ti nyájasságtok minden bút el temet
Lengjetek oh nyájas Zefirkék lengjetek
Lankadt kebelembe életet öntsetek
Míg érzek míg szollok egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellett.
Suhogó szárnyain a' fák árnyékinál
Egy fű szerszámozott Theatrumot tsinál
Mellybe a' Gratiák örömmel repűlnek
A kellemességek lágy karjain űlnek
A' tsendes berkeknek barna rajzolattya
Magát az hold rezgő fényénél ingattya
Egy szóval, e tsendes melankholiának
Kedves rejtekei örömre nyílának
Késs mélly borzasztó éjj komor óráiddal
Ne fedd bé kedvünket hideg szárnyaiddal.

5. Egy Fösvénynek le írása

Míg Plutó jós[z]ágát nem közlé emberrel
A Míg meg nem vesztett sokat édes szerrel
'S mihelyt az Ur őket veré gazdagsággal
Bé motskolták éltek sok rút gonoszsággal

Mert ebből származott az a' fösvény elme
A mellynek tsak a' pénz minden segedelme
Mert a' Crézusi kints a' fösvény szentsége
Ha pénzt kérnek tölle mindjárt van mentsége
Akár mi nagy vétket nem fél vinni végbe
Tsak hogy bús ládája pénzel telhessen be
Tsak hogy pénzt aggyanak rágja a' fa héjját
Bosszantya az Istent ha nem éri tzéjját
A pénz kívánságát addig el nem unnya
Míg örökre szemét maga bé nem hunnya
A gondtól gyötretik lelke 's tetemei
Nem esmérnek álmot bé esedt szemei
Le esik lábáról szörnyű rohanással
Búsúlt ortzájára borúl nagy sírással
Ha láttya hogy pénzét viszik a' tolvajok
Nem bánnya ha testét epesztik sok bajok
Igy felel a' fösvény keserűségébe
Mikor gyötrettetik sujjos inségébe
Ama boldog idők jaj, ugy mond, el múltak
Mellyekben szegények lábamhoz borultak
És tettzésem szerént magokat intézték
Mert pénzemért szavam mint törvényt ugy nézték

6. A' Fösvény

Esmérek én egy vént, ki az? — neve nintsen
Régen el adta már eztet is a' kintsen
Sőt míg bírt is vele, magába tartotta
Mert mondani másnak ingyen sajnállotta
Űl pénzes ládáján sovány ábrázattal
Tisztelvén Mammonát örök áldozattal
Most is sohajtásit azért hármoztattya
Bérben a levegőt hogy ki nem adhattya
Imádó szemekkel néz rakás pénzére
Neheztel hogy tágas házába bé fér e'.
A bús gond bé esedt ortzájába hever
Mérget kedveltető kintseiből kever
Mellyeknek olly sárgák sovárgó gödrei
Mint az aranyra vert Királlyok képei
Mint a' sírból fel jött rémítő halottak
Mellyekről minden húst Párkák lefosztottak

Egy homájos felhő lebeg körűlötte
Ezt a' sóhajtások gőzi sűrítette
Itt űl 's hányván vetvén saját szám adását
Nyögve kárhoztattya szörnyű pazérlását
,,Balgatag (: így kiált, tekintvén az eget :)
,,Lám tsak eggy rövid nap mennyit el veszteget
,,Ma tsak nyoltz száz forint jött bé a' Cassába
,,Még is kilentzven pénzt adtam ki hijába
,,Azomba! melly szörnyű károm következeze:
(: Itt jajgat 's fejére kutsolodik keze :)
,,Melly szörnyű kár! egy szél kedvem el rablotta
,,Lantornás ablakom ketté szakasztotta.
Igy tűnődik: 's most is neheztel reátok
Hogy ő rolla ingyen verset írhatátok.

7. A' Poëtai fel vidulás

Mit nyájaskodtz? bánat 's akarod magadat
Kedveltetni; nállam nem éred tzélodat
Retteg engem a' bú 's szomorúság kerűl
Még a' mélly bánat is én körűltem örűl
Hadjatok hát békét nekem oh bánatok
Mert nállatok nélkűl mással mulathatok
Bár igyekszel nyomni le mélly bánat árja
De nem, mert víg öröm a' szívemet járja
Bár igyék a' bal sors Erisnek borába
Még is bé nem férhet Musák táborába
Músák zabolázzák minden dühösségét
's A bánat meg tartya hozzájok hűségét
Mert Pallás őrzi ezt egész erejével
Táplájja ezt Phebus kellemes tejével
A Músák táborát bánat meddig rontod
Bár kemény erődet egésszen ki ontod
De nem árthattz semmit bár meddig probálod
Az öröm tsatáját tudom ki nem állod
Bár szorja az átkot szomorúság szája
Ellene áll néki az öröm bástyája.

8. Az Álom le írása

Mindennél jobb hír vagy oh te édes estve
Nyugodalom képe mellybe van le festve
Édes szenderedést mert ez mutogattya
Mélly álom szelével a' bajt el mulasztya.
E pihenteti meg az törődött testet
Az ember képére ujj életet festet
Mert fáradtság miatt bár halálra száltak
De álom vitézi azok ellen áltak
A kik egész napot nyughatatlansággal
Testeket gyötörik a' sok fáradsággal
'S ha munkájok után testek kezd lankadni
Olly orvos az álom melly erőt tud adni
A kire szunnyasztó mákját bőven ejti
Fáradtsága terhét az könnyen felejti
A kiknek szíveket a' bú által járta
Az öröm reményét már tölle elzárta
Tsupán álom által tér meg minden vére
Kívánt nyugvás után tér meg erejére

9. Egy Város le írása

A mord Merkurius szárnyainn repűltem
A' Fekete tenger partyára le űltem
A Habok mormolva verik a' kő szirtot
De ezek tsufolván, mellyet ki nem irtott
Még a' dühös habok mérgek 's irígységek,
Ámbár akár meddig tartott dühösségek.
Nem messzire láttam ott egy roppant várost
Sok szegény Királlynak igen nagyon károst
A honnan az ágyúk zúgván közelgettek
Mellyeknek gyomraik halállal tőltettek
Az sok rakás bombi repűlt mindenfelé
Melly az egész határt egésszen el telé
Bé mentem a várba a' hol meg ütköztem
Mert sok kintsek között majd el tévejedtem
Drága temjént visznek ennek oltárára
Sok ajándékokat emelnek számára
Úl az Achmet Zultán kevéj tronusábann
Gyönyörködik szeme sok tzifraságábann

Lába aladt hever tündöklő ezüstye
Mellyre sohajt fel dult sok városok füstye
Sok Drágaságoknak e város hazája
Az egéssz világnak mert ez[t] szojja szája
A Palotájára mesterség tzifráját
Tékozlá a' szépség rá a' frizúráját.
Te nagy kevéjj Császár kinek bűnös karja
Öl ront pusztít 's vérrel a' Főldet takarja
Kitől függ sokaknak mind élte 's halála
Boldog ki kedvébe hellyet jól találá

10. Ventus describitur

A ragyogó napnak díszes ábrázattya
Magát a' kékellő égen mutogattya
A vízenn mosojgó súgárok magokat
Mossák, de jaj nézzük mi leli azokat!
Aeolus irígyli, a' kamarát nyittya
A háborgó tengert mindjárt felindittya
Morgattya a' felhőt 's eggyiket másikhoz
Üti öszve és így a' könnyen essőt hoz
A ragyogó nap fény hirtelen el borúl
Zeng az ég zúg a' szél a' tenger háborúl
A nagy Álpesekről a' szelek le szálnak
Mellyek mormolással tenger partra álnak
Mindgyárt a' sós tengert fenekig forgattyák
Leg belsőbb gyomrát is a' főldnek mozgattyák
Az el oldott szél vész hánytat víz hegyeket
A langoló menykő szaggat fellegeket
Itt a' zugó habok tsak öszve ütődnek
'S így küszködvén messze egy mástól verődnek
Törik az árbotz fa, hajó ora szakad
A hajóba a' víz mindenfelől fakad
Romlik a sok kötél a' hajó repedez
Hajóba házakat tsupán az ég fedez
Törnek a' vas matskák, hajó hányattatik
Caronhoz utazni hajós hívattatik
Mellyet látván hajós jajgatásra fakad
Gondolván hogy mindjárt ég főld öszveszakad
Hajósra már halál sárgája rá űle
Benne minden vére egésszen meg hűle

Ugy láttzik hogy az ég barnúl 's busúl belé
Tudván, a dühösség mint ront mindenfelé
De ha kedvező szél kezd szépen lengedni
Akar a haragos tenger is engedni
A meg maradt hajó űl szelek szárnyára
Ugy sijjet a' hajós a fel tett tanyára
Ki pihent erővel ugy tsendesenn mennek
Mi baja, kérdezvén, volna annak 's ennek

11. A Békesség [I.]

Olaj fa ágakkal fűzi bokrétáját
Pallás ugy viseli békesség togáját.
Musák a' Párnassust békességgel lakják
Apollo letzkéjét figyelmel halgatják
Tegzes Diánna is sereg Nymfaival
Bátran vadászgat már gyors agaraival
Bachus általagja már nyertesen telhet
Pán ökrei bátran a' fűvönn legelhet
Neptun is haszonnal halássza tavait
Triptolemus bővenn rakja asztagait
Dudolgatván fogja paraszt esztekéjét
Hol tsára hol hajszra mozdíttya szőkéjét
Bátrann jár a Kalmár nints már félelmes út
Nem fél hogy szekeren lássonn már többé bút.
Mesterség lábra áll és szépenn virágoz
Az igasság fel áll 's minden felé ágoz
Boldog az az ország 's gazdag minden jókkal
Hol a' Merkur forog a' két kígyós bottal

12. Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt

Ha a leg keményebb bűntetés hellyébe
Azt tette volt hajdan Horatz egy versébenn
Leg nagyobb bűntetés[t] a kik érdemlenek
Jól lakásúl egy pár fog hagymát egyenek
Ha az igaz lelkű jó Polixenesnek
A kő vágásnál is nehezebben esnek
A Dionizius verseit dítsérni
's Jó szívét egy Tirann vad lelkéhez mérni

Ha Scaliger kinek tisztelik hanvait
A léleknek minden únalmit 's kínnyait
Egy kurta lexicon ki tsinálásábann
Nem fél[t] bé foglalni hajdan egy summában
Talán engemet sem ítélnek hazudni
Ha minden lélek tőrt ebbe fogok tudni
Hogy a' kit a' reá fel búsúlt Istenek
Egyszer Praeceptori névvel bűntettenek
Talált egy sok szeres bűntetés sorára
Holtig vétkezhetik annak rovássára
Mellyet a' végezés jól tudván eleve
Dionisiusra illy végezést teve
Hogy sok vétkeiért már eleget tégyen
Ugy hogy Corinthusnak Praeceptora légyen
Ha Tizen negyedik Lajos fel támadna
Pártosinak egyéb bűntetést nem adna
Hanem holtig való Praeceptorrá tenné
Szenvedésit rajtok így bővenn ki venné
A Praeceptorságot én akképp kébzelem
Hogy ha benne öröm rósátskáit lelem
Ez is a' többitül kitsit külömbözött
Nővén bogáts kóró 's ördög szekér között
Sokann azért járják Apollo templomát
Hogy az Pindusonn is lásson ökör nyomát
Tsak azért keresik Pegazus Vizeit
Hogy fel turkálhassák kristáj szín tsepjeit
Külömben barom is ha ezt nem tapossa
Nem fog ki tettzeni majd így az okossa.

13. Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis

Bár bírj te nagy gazdagsággal
Világon égjen fénnyed
's Földi minden boldogsággal
Ditsekedjen reményed

Bár Hectori vitézséged
Itt mindent fejűl mujjon
's Mindeneknél kedvességed
Gyönyörűségbe fujjon

Legyenek bár kamaráid
Sok kintsekkel telyesek
És szép fényes Palotáid
Cirádákkal ékesek

Bízd el magad tisztségedbenn
A Grofi méltósággal
Kevéjkedj örökségedbenn
Sok szép drága jószággal

Bár bírj sok birodalmakat
Mástól tsalárdságoddal
Végy el tsak sok városokat
Uralkodj hatalmoddal

De ezt az idő vas keze
Egésszen mind le rontya
Mindent a' mi gyűlekeze
A Földre veti 's ontya

A ki szereti a' virtust
Poësist gyakorollya
Kötik annak a' szép mirtust
A Halált nem kóstollya

Ki Pindusonn múlatozik
És Pegazust kóstolta
A szűz Musáknak áldozik
'S ezt kedvelli az olta

Itt az Ovid Horatius
A Koszorús Virgilius
Kik eztet bizonyíttyák
Musákat fel indíttyák.

14. Az Álom [I.]

Jönn az álom, 's mindent pihenésre hajta,
Az éjjelnek barna palástya van rajta
Be boríttya véle a' földet 's az eget,
Alolla altató mák olajt tsepeget,

Mellynek hűs balsama a' benne feredett
Szem hélyaknak édes nyúgovás[t] engedett
Lágy karjain fáradt érzékenységinket
Ringattya 's egy másik világba tesz minket
Hol sok ezer képpel elménk jádtzottattya
Valóság képébe tűnő ábrázattya
Hol az öröm arany hegyeit ígéri
Az áldás javait bő marokkal méri
Hol a' félelemmel rettenti lelkünket
'S a' Kétség szélére viszi életünket
De akár mint tűnik kébzelődésünkbe
Valódi örömöt terjeszt ő szívünkbe
Apolgató karral kötésink fel olgya
El lankadt erőnkhöz ujj erejét tolgya
Meg tört érzésinket simíttya kezével
Ujj életre hozván gyógyító mézével
A terhes gondokat rab lántzához fűzi
's Szívünkből a Léthe' partyaira űzi
Mint hogy a' Világi bajoknak érzése
Éltünknek leg nagyobb terhe 's szenvedése
A Halálnak képét őltözvén magára
Bennünket holtakká tészen utollyára
Ugy vagyon: holtakká tészen és hogy élünk
Tsak egy kis szuszogás hiteti el vélünk

15. Mindég közel van a' Halál

De hát olly ösztövér remény is táplálhat
Hogy a' ki még ma él holnap meg nem halhat
Hát ha az egésség 's az erő jár veled
Bízhattz és a' halált még messze kébzeled
Illy édes álmokkal ne tsalogasd magad
Mert biztos örömid közt hamar el ragad
Gyakran a' leg nagyobb erők le roskadnak
Le dűlt oszlopai ezekre szakadnak
Mikor így az erős a' földönn fetrenge
Minden bajonn kívül nyugova a' gyenge
Gyakorta sír halmot a' meg holt ifjaknak
A vénség nyálazó erőtleni raknak.
A halálnak jöttét egy ember se tudja
Az erő, a' szép szín gyakran el hazudja

Mind ezek az Isten titkának házába
Sorra vagynak metzve Adamás táblába
Ezt az emberi ész soha fel nem járja
Bár minden titkoknak légyen nagy búvárja
A' bizonyos hogy meg kell halni mindennek
De rendelt idejét ki tudhattya ennek
Várhattya hát éltünk akár mellyik pontya
Hogy gyógyíthatatlan mérgét reánk ontya

16. A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet

1. Ugyan tehát mit érsz azzal
's Mi hasznod e munkába
Hogy kintseid nagy halmazzal
Gyűjtöd bé a' ládába

2. A te szívednek bálvánnya
A fösvénység angyala
Bokros gondok között hánnya
Nints étele 's itala

3. Te a' Királlyok udvarát
Éhen és szomjann lesed
A nagyok tsalárd pitvarát
Szív szakadva keresed

4. A Kevéllyeknek lábait
Örvendezve tsókolod
's Ezzel hillyánosságait
Érdemidnek pótolod

5. Te nem sajnálsz mászni porbann
Másoknak rabja lenni
Tsak hogy szabad légyen sorba
A több kopókkal menni

6. 's Ekképpenn nyert érdemeid
Ruháidra varratod
Szolgaságos szép jeleit
Azokonn fitogatod

7. A Gazdag paszamántokkal
Láttatol jelenteni
Hogy több paszamántosokkal
Tartozunk betsűlleni

8. Azért fellengős palotát
Rakattz a' felhők között
A mellybe bíbort 's tafotát
A más világ kötözött

9. A szegénytől gratziádat
Sok graditsra emeled
'S tölle készűlt palotádat
Még magad is tiszteled

10. De légyen ez a szerentse
Légyen tiéd barátom
Sorsom az ég ettől mentse
(: 'S menti is a' mint látom:)

11. Egy hellyhez nem kötelezem
Én gyönyörködésimet
'S így magam le nem vetkezem
Szabados tetzésemet

12. Minden a' mi tsak szépíti
Az egész természetet
Bennem a' gondot enyhíti
Melly rab szíllyára vetett

13. Az éneklő madarkákkal
A szép napot tisztelem
'S a tsendes Etéziákkal
Élezgetem kebelem

14. Ha sétállok szép utamonn
Liliomonn sétállok
S kevéllységgel a' Salamon'
Ditsőségén járkálok

15. A Hegyek hűs forrásai
Lelkem fel ébreszthetik

Ezt a' Királlyok borai
Oh ezt ritkánn tehetik

16. Édes anya a' természet
A bujaság mostoha
Ez leg többször el enyészet
Az nem változik soha

17. A Gyönyörűség karjait
Itt ki nyúttya énnekem
's Pengetvén Lantom hurjait
Lelkesíti énekem

17. Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus

Aeternum Numen, qui praesidet Orbi universo,
Et large semper cunctis alimenta ministrat,
Et etiam vox semper acuta omnia terret.
Atque Homines horrent perduraque saxa tremiscunt,
Consonat omne Nemus strepitu collesque reclamant,
Dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.
Et quia omnipotens futura praedicere vetat,
Nullus scit hominum rei tantum ipse caussam.

18. Nil feret ad Manes divitis umbra suas

Quisquis habet nummos et plenam possidet arcam,
Felix magna ope jam Dives ubique habetur.
Omne etenim nummis emitur nunc, nummis amicos
Quisque sibi multos jam conciliare valebit.
Quin etiam quantum quis multum possidet aeris,
Distribuit magnos datque aeris acervus honores.
Nil tamen ad Manes fert divitis umbra suas tunc.

19. Ne quid nimis

Qui nimium sublimia rerum scandere solet,
Fastidit ille rem tunc nonque peragere potest.
Icarus utque dum pennis sublimia scandit,
Et miseras pennas sic, Icare, perdit in aquis,
Unde loco nomen in secula sera remansit.
Non ergo nimium sublimia scandite, neve
Si vis, ut rata sint tua quaeque omnia facta.

20. Magna servitus est magna fortuna

Fortunae veniunt jam omnia legibus atque
Eripit interdum, modo dat fortuna salutem.
Mitia cur magnos titulos tibi fata dederunt?
Nempe ut inde magis jam tunc detrudere possent?
Et qui tenent summas jam jam — omnia timent,
Nam ii nec amicos corde sincero habebunt.
Hic tibi mellitis verbis mentitur amicum,
At tunc sub verborum melle venena latebunt,
Et tibi quo placeat, tua limina saepe salutat.
Non requiem placidam possunt acquirere Reges;
Montes pertangunt Jovis altos fulmina saepe,
Infima fulminibus tunc loca tuta manebunt.

21. Nescio qua natalis Patria cuique est cara

Verus amor Patriae cun[c]torum infixus in imis
Cordibus, ut quocumque solo vitalibus auris
Vescatur, quamvis immensa ibi copia rerum
Instar aquae sibi delabatur, cornua cunctis
Plena optabilibus teneat seu rebus Amalthea,
Attamen ardet amore suae Patriae atque redire
Semper habet mentem as[s]uetasque revisere terras.
Clausa bene cavea quamvis animalia fiant,
Et large semper cunctis alimenta ministrent,
Attamen in silvas haec, quas coluere, redire
Nituntur magis, et cupiunt cava in arbore tecta.
Tantus amor Patriae cum sit cuique inditus ergo,
Saevior ille feris vilique abiectior alga,
Qui natale solum insidiis belloque lacessat.

22. Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit

Consilio fortes astuto iungite vires
Duraque quantumvis tum vincere saxa valebunt.
Sanguinolenta quid in Troianos intulit arma,
Frausque latebat equi fabricatis addita costis,
Accedens etiam latitans in viscere robur,
Cum Priamos Troiam bello captura decenni
Mens mala sic dominat paritque facta nefanda.

23. Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur

Hoc menti dubiae nunc illud dicere tenta:
Illud non spernit, credit et illa simul.
Nam quod scit, nescit sibi tunc mens utile dictum,
Hinc est, ut multis credere saepe velit.
Navis mox illuc, iterum mox pellitur illuc,
Si non in fluviis ancora firma tenet.

24. Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi

Cum virtus per se summos venatur honores
Et sine cum nummis scandere celsa velit,
Tunc nummus ridet: „sine me quod pergere tentat [sic!]"
Illaque virtuti dicere verba solet:
„Non potes a villis, simul, simul ibimus ambo,
Et iuvo te in factis auxiliumque fero."

25. Constantzinápolly [I.]

A' mint a' Bosporus Európát mossa
Más felől Asia partyait tsapdossa
Itt büszke habjai ditsekedve fojnak
Kevélly fala alatt Constantzinápollynak.
Régi szépségének pompás dűledéki
Borzasztó árnyékot botsátanak néki

A roppant Templomok ugy láttzik kérkednek
Nevével a' bennek lakó Muhamednek
A' mellyekbe sok szent bőgéseket halla
Az ezekbenn igen gyönyörködő Alla
Örűl hogy nagy nevét a' felhőkre hánnya
Talpig zőld sejembe fénylő Musulmánnya,
's Könyörűlvén hozzá esdeklő táborán
Szentebb lessz az illyet ígérő Alkorán
Oh e Népre oh melly sűrű felhőt vona
A szentség színével bé mázolt babona.
Ti is itt állatok kő szálnyi Metsetek
Mellyek a' fellegek közzé rejtettetek.
Hegyes tetőtöknek aranyozott holdja
Fénnyével az égi holdak számát tóldja
A Tágas uttzákonn sok veres sejembe
Őltözött Törökök találkoznak szembe.
Kevéllyen ugrattyák az Araps paripát
Szíván Asiai dohánnyal tőlt pipát
Sugározik lován gazdag briliantya
Az oltsó aranyat meg vetéssel szántya.
Itt megyen egy Dáma de irígy fátyola
Minden szépségeket töllünk el pakola.
Jer Musám láthatunk majd eleget szembe
Ha bé megyünk ama firhangos hárembe
Ez ollyan Magazin vagy inkább kalitka
A mellybe tsirippol a' Zultánnak titka
Olly templom segrestye mellyben a' Zultánnak
Erőt egésséget sok százan kívánnak
És ha érkezése hallatik Zelimnek
Sok száz elő kontyú turbíkol egy hímnek.
Mikor excerpálni akar unalmába
Bé megyen e Dáma bibliothecába
Hol sok Asiai Pergamen membrának
Iró pennájának meg nyílni kívánnak.
De mennyünk ki Músám mert majd a Császárnak
Daktilust éneklő Músájihoz zárnak.
A szem fül heréltek utánnunk zúdulnak
Jer fussunk hadjuk el kapuit Stámbulnak.

26. Czigány

Mikor Prometheus a' meg készíttetett
Sárból ki gyurta az emberi nemzetet
Egy estve a' vidám mű látó Istenek
Vatsorára az ő házához mentenek
Mikor már keresztet tettek sok kantsóra
Műhejébe mentek ők konkoktzióra
's Ottann nézegetvén a' kész embereket
Tsudálták Isteni formájú képeket
Hát egyszer eszébe a' jut egy Istennek
Hogy egy tréfás mássát kék tsinálni ennek
Rá hadja az egész kompania 's végre
Köröm hegyig isznak nagyobb erősségre
Mindenik el kezdi a' vizess sárt gyúrni
Az el készűlt masszát egy halmozba turni
Elősször is Vulkán a' képit meg mássza
Mindenütt ott marad szurtos kulimássza
Mellyet hogy meg köpött Vénus utállással
Két szem fejérlett ki tsalfa vigyorgással
Kezét Merkurius frissebbre drotozta
's Enyves tolvaj írral öszve firnatzoszta
Apollo be hinté hegedű gyantával
's Éjtzakákat győző kanaforiával
Mikor el készűltek benne a' tetemek
A patkánn állott már ez a' ditső remek
Prométheus Lélek felől gondolkozott
Egy nagy tsomó lélek fótot elő hozott
De ki igen vastag ki meg igen lenge
Ki igen durva volt ki meg igen gyenge
De mind tzikkejenként még is öszve szette
'S ekképp a' setétbe összve őtögette
Végre meg béllelte a' majom lelkével
Egy végből hasított vékony velezzével
Azért olly találós azért tud követni
Azért nem tud soká egy hejbe űlhetni
Azért lett kenyere világon jártába
A fódozni való serpenyő 's eszkába
Azért henyélkedik tellyes életében
A Szurtos Gratiak tzondor kebelébenn
Azért van hogy néki leg édesb nyúgalom
A hajnalig pengő hegedű 's tzimbalom

Azért tudta vinni a' lopást annyira
Azért ragad minden enyves ujjaira
Azért tud másoknak jövendőt, mostani
Állapottyok felől szerentsét mondani
Ezért kedves munka a' tapasztás nála
Mert néki is első lételt e tsinála
Éppen ott sétál eggy, én ha illy mazurnak
Nem látnám, ítélném egy szárnyas Merkúrnak
Meg szollítom, megálly ! nem felel rá, hahó
Nem addig van ám a' fekete Faraho
Most már el sillyetek, utánna futtatok
Rolla hát többet nem historizálhatok

27. Lurida sub dulci melle venena latent

Mos[t] bárány képedet vedd fel
Majd farkas színbe hevervén
És íved másra te tedd fel
Igy bokros búba kevervén
Ronts minden, nyelved is ártott
És szép szín közbe te mérget
Attz: 's más vérébe be mártott
Fegyvert és rontod e férget.

28. A' színesség

Vélnéd hogy a' nyalkánn pirosló sodoma
A leg jobb gyümőltsök szép paraditsoma
Pedig ha scarláttya szádba ketté válik
Várt gyönyörűséged mind hamuvá válik
Gyakran a' mennyei illatú epernek
Apró levelei közt kígyók hevernek
Ne higgy a' hozzája tsalogató partnak
Ne véld hogy sikamló hantyai meg tartnak
A szív igen szoross hellyre vagyon zárva
Az ábrázat sokra fordítható lárva
Sőt még a' beszéd is eggy olly tsalható jel
Hogy minden szándékot palástolhattz ezzel
Sőt a mosojgó száj a' vigyorgó szemek
Egy ártalmas lelket fedező tetemek
Sőt mit mondok? vagynak ojjatén Judások
A kiknek halálra árúl tsókolások
Oh Jupiter ha már az hamis arannak
Illy tiszta jelei 's bizonysági vannak
Ugyan hát a' hamis szívű rossz embernek
Testinn illyen jegyek miért nem hevernek
Külömbenn ki millyen portékákat árúl
Azoknak jutalma mind magára hárul.

29. Gloria calcar habet [I.]

Nézd sarkantyú által e' katona alatt
Szép pelly paripája millyen nagyon szalatt
Bár kemény zablája rontsolta a' száját
Még is ugrálással hagyta el tanyáját
Bár a' kertet nőjjék fel a' durva gyomok
Még is ki tettzenek a' szép liliomok
Igy Laurus koszorút igen nehéz fűzni
A bajt a' bánatot sokszor el kell űzni
De Gloria szívét egésszen meg hattya
Bízik mert Apollo jó akaró attya
Ki ámbár merűl is veszéllyes örvénybe
Bár feje tsügged már a' kínos veszéllybe
Még is bátorsággal fog nehéz dolgához
Tsak hogy juthasson el a' fel tett tzéljához
Bár sok töviss ösvényt kelletik meg hágni
Sok ellenségeit bátor szívvel vágni
Nem retteg, hanem megy míg tsak vége nintsen
Bár keze 's lábai legyenek bilintsen
A Pindusnak járkál nem tsak a' szélébe
Hanem vígassággal dombol közepébe,
Nem retteg Boreás kemény hidegétől
Nem fél viperának leg nagyobb mérgétől
Ditséretért semmit nem fél vinni végbe
Nagy nevével tsak hogy mehessen az égbe.

30. Libertas optima rerum

Bár probálly akármelly Grofi méltóságban
Élni: Király utánn fő fő uraságban
Bár sok Országokra tündököllyön fényed
Nagy 's hosszú időket ígérjen reményed
Bár ne félly a' Király leg nagyobb mérgétől
Hogy meg öllyön akár ki nagy erejétől
De ha leg kedvesebb szabadtságod nintsen
Bár kezed lábaid ne légyen bilintsen
Tsak ha ugy nem élhettz a' mint te akarod
Sajnállod az[t] ámbár akármint takarod
Mindennél jobb vagy te kedvező szabadtság
Távozz töllünk komor és mostoha vadtság.

31. A' Szabadság

1. Szép Szabadtság oh sohol sints
E Világon olly betses kints
Melly te nállad nagyobb volna
Vagy tégedet ki pótolna
Te könnyíted terheinket
Ha bu rágja szíveinket
Bísztattz minket

2. Az olly madár igen ritka
Mellynek kedves a' kalitka
Bár arannyal van bé fedve
Még sem telik benne kedve
Bár meg ne kellyen szűkűlni
Még is mindég fog készűlni
Ki repűlni

3. Mit ér mit ér a' rabságbann
Kínlódni sok gazdaságbann
Mit ér minden ha köteled
Békós lábadonn viseled
Ha a' kínos szolga bot vér
Ugy a' pompa a nemes vér
'S a' rang mit ér

4. Minden vágy a' szabadtságra
Kevés a' pénzre 's Országra
Több vágy szabadonn pihenni
Mint pénz közt gazdag rab lenni
Kivált egy bőlts elme mindég
Egy Poëtai tüzesség
Tsak ettől ég

32. Exundatio aquarum

Mikor már sokára
A' főld határára
Már ár víz nem érkeze
A' zőld vetésekre
Barna Ligetekre
Kék Isten nem férkeze

Jupiter haragja
Aquilot nogattya
Jöjjön gyors lépésekkel
Essőket mindenről
Északról ugy Délről
Hajtson lehellésekkel

Az esső már tsorog
Ég mormolva zorog
Tsattog már mindenfelé
Patakok is nyelik
Essőket, ugy telik
Érkezik a' víz elé

De hogy jobban tellyen
's Több vizet föld nyejjen
Notust is már hívattya
Hogy vizes szárnyával
Nedves szakállával
A Földet így ásztattya

Küld a' Kék Istenhez
Kedves Testvérjihez
Hogy kűlgye a' szeleket
Kik tengert zavarják
's Fenekig kavarják
'S öntsék el a' földeket

Igy minden állatot
Kit a' Föld fogadott
A Halál torkába ejt
Mert itt van a Halál
Kit akárhol talál
A föld gyomrába el rejt.

De majdan végtére
Sokak kérésére
Meg szán Juno bennünket
Vizeket oszlattya
's A Földet szárasztya
Hejre hozza kedvünket

33. A Poëta leg kissebbért is meg haragszik

Mikor Méhetskék zsibongással
Királlynéjok lassú zugással
Mézeiket virágokból
Hordják sietve gyors szárnyakkal
Mézzel terhelt nehéz lábakkal
Részt vévén a' vígságokból

Ha valaki meg háboríttya
És mérgét haragra indíttya
's Mindjárt kíván bosszú állást
Addig eggyik is meg nem szűnik
És eszébül ki nem is tűnik
Míg nem adja a' tromfolást.

Illyen az ékes Pindust járó
Ezt bizonyíttya maga Máro
Hogy a' ki ellene járul
Rolla ha bánat rá hárúl
Aztat el nem szenvedheti
'S bánat szívét nem sebheti.

34. Fulmen describitur

Ront mindent valamit tsak ronthat az égnek alatta
A' Tűzes dörgő nyijját hajigájja sebessen
És az atzél tserfákat az erdőnn törderi ízre
Hogy haki látván észre vehetné, futna elölle.
Nints olly erősség melly szenvedhetné ki tsapását.

35. Gloria calcar habet [II.]

Hogy ha kihez jutalom jár, úgy annál örömestebb
Nagy bátorsággal mindég fojtattya az uttyát.
Gloria kit ha vezet, nagy örömmel sijjet utánna,
A Pindust járó Músákkal énekel a' ki;
Gántsot lába alá nem hányhat semmi teremtés,
Tiszteli a' virtust, egyedűl tsak arra igyekszik.

36. Impedit ira animum

Durva tekintettel szemeit forgattya tüzessen
Ördögi ábrázattya mutat vad tigrisi képet
Így rontván sok ezer meg ezerszer öszve haragja
Fut ő, kél, mindent rontván, ahogy érheti tzéjját.
Ortzájánn a' harag sok ezer színekbe tsatázik.

37. Invidus

Görbe szemekkel jár az irígység 's hánnya sebessen,
Villámló szeme bámúlván szikrádzik ugyan tsak,
Ortzáján a' bú[k] sok ezer rántzokba verődnek.
E' viperát martzong egyedűl tsak ez étel[e] ennek
's Így be esedt szemmel mindent haragudva tekint ez.

38. Forma venusta perit

Nézd bár a' rósát kit kertész űltet, azonnal
A nap súgárát hánnya eresztve belé,
Fonnyaszt mindjárt rósát, szekfűt, futva tüzével,
A mit tsak látván, rontya bomolva tüze.
Így a' szépség is, ha ki vénűl, tsak hamar el vész,
Mélly rántzok szántván képedet — öszve aszik.
Így ifjúságodbann míg bírsz Venusi képpel,
Míg rósás száddal tsókolod akkezeit
A sszép szűzeknek: bár azzal [...] ne kevéjkedj,
Mert néked Clotho vágja az éltedet el,
Bár ortzád légyen, mellyt Gratia lepjen el éppen,
Bár villám szemed hajtson maga lántza alá.

39. Bene qui latuit, bene vixit

Nézd bár a nagy gállyát, melly a' tengeri örvényt
Szántya, hempejget partra halomnyi habot.
A tenger fel buzdúl 's mindjárt ontya haragját,
A gáját rontván, sok darabokra törik
Kis tsajkája mikor nem romlik, partya alatt is

A zúgó tenger habja eresztve kerül.
Bár kintses kamarád boltya ditsekszik arannyal,
Énnekem egy kisded 's kurta szerentse elég.

40. A Kalmár

Bár fujjon szél s a' tenger buzdúl is erőssen,
Nem fél a' Kalmár, bár habok öszve üt is.
A' tengert járván, tsak hogy gyöngy légyen elégszer,
A veszedelmektől nem tart ez, 's hánnya hajót
Ámbár, búzdúl a' tenger 's mindenre haragját
Ontya sebessen, semmit nem fél, bár omol a' hab.

41. Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember

Majd hogy kéttségbe nem estem
A bút nem bírhattya testem
Ront pusztít Pandora nagyonn
Pixisével majd tsap agyonn
Szülőm búk árjai vala
Minden kedv töllem el hala
Már tsak pusztít veszedelem
Bár égből a' segedelem
Küldessék, nem sokat a' tész
Mert minden mostoha nállunk
Sőt minden tölle el is vész
Mellyt nem bírván soha vállunk
Tsak a' bú árja tsatázik
Már rajtam bánatok álnak
És könnyel már szemem ázik
'S a' búk szívembe le szálnak.

42. Sint Maecenates, feret Hungara Terra Marones. Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt

A Pindus tetejénn sok Olasz veri szép musikáját
Sok Frantz verselvén hárfa szavának örűl.
Sok más nemzetek is követik tziterával Apollót
Kik hangos szóval verseket énekelik
Mert köztök Laurust terem a' főld nagy sokasággal
Melly koszorúval az ő homlokokat be fedi.
Zengene köztünk [is] hangos versekkel Apollo
Hogy ha ki zőld koszorút tenne fejére neki
Virgiliust lelnénk köztünk is lenne Homérus
Tsak hogy már Maecenást tudna mutatni Hazánk.

43. A' rövid nap 's hosszú éj

A' nap megint le szálla,
El végezé futását;
Sátort az éj tsinála,
Fonván setét lakását.

Így múlik életünk el,
Melly most ragyog körűlünk,
És végre mindenünkkel
Gyász éjtszakába dűlünk.

Az éj' komor homálya
Ismét ki tud derűlni,
Mihelyt az ég' királya
Keletre fog kerűlni.

De óh, ha a' mi fényünk
Már eggyszer éjjelen jár,
Nintsen tovább reményünk
Felvirradás felől már.

Míg hát az ég ki nyitja
Örömre hajnalunkat,
'S az éj be nem borítja
Örökre víg napunkat:

Éljünk, barátim, e' szép
Kies világ' ölébe',
Mert majd az éjjel itt lép,
'S borít setét ködébe.

44. A virtus leg bátorságosabb kő fal

Bár kérkedjen sok kintsekkel a' te reményed
És bőv pintzédbenn légyen is a' sok arany,
Még is fél, retteg, hogy mindenek ellene álnak
's Meg fosztván attól, mindene füstbe megyen.
A Virtus nem fél, bár hánnya az északi mord szél,
Bár a' dárda tsörög, puska ropogva zörög.
Nem fél mérgétől, Baziliscus erőss erejétől,
Nem fél, nem hátrál, módot ölésre talál.
Cerberus ordíttson, harapó fogakat vitsoríttson,
Még is ez ellene áll, vélle erőre ki száll.

45. Thisbe keservei

1. Piramus, jöjj, jöjj, ide, fényem!
Piramus, meg holt-e reményem?
Jöjj! nem szóll, óh oda nékem
Hova légyek, nints menedékem.

2. Megy, sijjet hogy közelébb is
Juthatna halálra elébb is.
Bámúlván áll meg előtte,
Keserűség mert bele lőtte

3. Kéz ívét; szíve de vérzett
Mert belső bánatot érzett.
Oh Thisbéd hív, Piram, kelly fel!
És szoll szíved fele, nézz fel!

4. Nézz fel tsak, kedvesed óhajt
Mostann is látnia sohajt.
Nem szoll és gőzösi kardal
Hal meg hát Asszonyi karral.

46. Taurorum lucta

In campo vidi fortes concurrere tauros,
Cum pretium pugnae toto nitidissima saltu
Expetitur coniux, spectant armenta paventque
Nescia quem maneat tantae victoria luctae.
Unus et alterius frontem quod fronte premebat,
Expetiit cornu feriitque. Resumere vires
Secedunt paulum rursusque ad bella feruntur.
Cum pede pes iunctus, strident et cornua acuta,
Et fugat et sequitur loca praecelsissima longe
Instar anhelanti, prohibetque resumere vires.
Multos quando alter tulit ictus iam socii atque
Fervida cum rauco lata stridore per arma
Spuma fluit, tandem jam fessi relinquunt.

47. Hyemis descriptio

Aspera crescit hyems omnique a parte feroces
Bella gerunt venti, concrescunt frigore fontes.
Arboris en ramos nunc frigus laesit acutum.
Hibernaeque nives, nec non furibundus ab Arcto
Omnia percussit Boreas, tam stiria pendet
Maxima culminibus, glacie tunc flumina torpent.
Nunc nivei longe celsi numerantur et Alpes,
Non humus aspicitur, non ullam cernis arenam,
Non nunc ardet Athos, nive namque obducitur alta,
Imo gemit, tanta nivea ut sit mole retectus.
Effoditur fragilis testis, non hauritur unda,
Quaque rates ierant, nunc pedibus itur, et olim
Hospita remigio ferratos sustinet orbes.
Horrida de stabulis gladii instar stiria pendet,
Et cernis terras quasi quod perfodere tentet.

48. Apum pugnae descriptio

Ecce novus pugnam reparat nunc hostis et aether
(: Hostis apes poterant, si vero nomine dici :).
Non terra his campus, non vallis castra ministrat,
Concurrunt saevae gladiis (: non arte paratis :),

Sed quibus indulgens illas natura donavit.
His circumcincti sociam quaeque vocavit
Ad pugnam et vires commiscent viribus omnes.
Haec vincit sociam fessam, mox vincitur illa,
Haec caput, illa pedes, truncos, haec hostibus omnes
Praedam concessit, multos victoria mansit.
Laeta et victores repetunt domicilia fortes.

49. Degeneres animos timor arguit

Ille Jovis thalamo frustra se jactat obortum,
Et genus a caelo falso deducit ab alto,
Quem timor invasit, metus et quem tenet inanis,
Nam timor hic sidus poterit non scandere celsum,
Nec metus in terras ex alto invasit Olympo,
Hinc genus Aeneas ducit, quem non timor ullus
Tenuit atque omnes tem[p]sit virtute labores.
Nobilis hic sanguis non ulla pericla refugit,
Vel si quae novit, sed saltem nosse recusat.

50. Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice

Euridicen fatis ad Tartara nigra meantem
Orpheus in lucem ducturus carmine dulci
Custodem oppressit, qui flammas ore trilingui
Evomit et leges Stygias hic voce domavit.
Ad poenas Stygiis vellet damnatus in undis
Tantalus, his secum quod sedibus Orpheus esset,
Namque cibus fugiens tunc tantum ante ora resistit,
Tuncque semel pingues potuit contingere mensas,
Et sibi profuerat, nam dulci uxore recepta
Provolat ad lucem: vincunt ita carmina manes.

51. Pictoribus atque Poetis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas

Omina, quae mentem capiunt, id carmine Vates
Vulgant, illis enim semper licet omnia fari.
Omnia namque suis comprendunt versibus isti,
Imo quae non sunt fuerantque miracula nunquam,
Esse iubent. Vates, sistunt non entia nobis
Quis credat? (: Nullus :). Nam incredibile dictu est
Esse canes utero sub Virginis, esse Chimaeram.
Quadrupedesque hominum cum pectore pectora iunctas
Fingunt et Harpias serpentipedesque Gigantes,
Bellaque saeva canunt, naturam quae arboris esset.
Quid memorem, parvas quam continet aequor arenas?
Hi quoniam possunt omnem comprendere versu,
Omnia et vivo nobis pinxisse colore,
Haec proferre licet Pictoribus atque Poetis.

52. Az Árvíz

Terhesedvén az Ég felhős oszlopai
Szakadoznak 's széllyel válnak nyílásai
Rohanva omolnak az átmosférai
Függő tengereknek el áradt habjai.

Minthogy a' Jupiter szaggató menyköve
Vastag alkotmányán keményeket löve
Azomba a' szelek tsatája is jöve
Bömböl a' szomszéd hegy felleg tartó töve.

A' sebes patakok a' víztől áradnak
Sikóltó habjai hánykódva dagadnak
A' melly akadájok elébe akadnak
Le rohanásától mind összve szakadnak.

Bár a' melly nép a' hegy hajlásait lakta
Tőltésit a' duzzadt víz elibe rakta
Még is mindent össze tördelt édes lakta
Főldén a' mérgesen dúló katarakta.

Ki veszi gyökerét a' magos cserfának
Mellyek az erősség oszlopinn állának
Görgetvén le felé a' hegy oldalának
Néki vitte a' már uszkáló tsordának.

A' barmokat szörnyű örvényibe nyeli
A' fel dúlt házakat hátára emeli
A' kies téreket méjen bé vő[l]gyeli
Lésznek mindenféle prédájival teli

Tsak azért oszolnak széllyel a' fellegek
Hogy a' színt meg adván gyász színű szőnyegek
Lássák a' sok veszéllyt a' meg borzadt egek
Ah! ennek láttára még jobban remegek.

53. Musa vetat mori

Ki Poëta nevet érdemel
Annak ollyan oszlopot emel
Foebus a' Poëták Attya
Hogy betűi azon oszlopnak
Semmi veszéj közt el nem kopnak
Még az idő sem bánthattya
Honorral ennek közepében
Örökké-valóság keblében
A' Századokat számlállya
Mellyek kedve mellett sietve
Suhannak és ő fel mettzetve
Nevét azokon találllya.
Ha hát én reám tekintene
Nyájas szemekkel Melpomene
's Ha éneklője lehetnék
Mind a' halált mind más veszéllyt 's kárt
Melly a' leg nagyobbaknak is árt
Egy bátor szívvel nevetnék.

54. A' Békesség [II.]

El multak a' hadak már meg némúlánay
Gyászos harsogási Márs trombitájának
A' halált menydörgő ágyuk nem ropognak
A' puskák 's köszörűlt kardok nem villognak
Maga a' dühösség a' hadnak magzattya
Fogva van, sok ezer vas lántz szorongattya
Az Arany békesség Templomát meg nyitta
Ujjul szakadozott óltáránn kárpittya,
Kötvén homlokára szagos olaj ágot
Bé Fedi szárnyával az egész Országot
Hogy annak árnyéka és védelme alatt
Az embernek kedves legyen minden falat
Hogy a' szántó vető főldet mívelhessen
Annak árnyékába bátran és tsendesen
Hogy félelem nélkűl lévén a' határok
Bátran járhassanak bennek a' Kalmárok
Hogy ujra épűllyön a' most szám ki vetett
Igazság trónússa kit a' had le vetett

Hogy a' mesterségek mind hellyre állyanak
A' békesség alatt virágozhassanak
Hogy a' Musák kik már a' vérbe öltözött
Halálos fegyverek tsattogási között
El halgattak vala, szóllani kezdjenek
Már Márs és Bellóna ne járjon ellenek,
És hogy Országunkat a' bóldogság lakja
Arany időt éllyünk ne légyen Salakja.

55. A szerentse változó

Bár szemét rád a' sors mosojogva nyissa
Bár feléd fordujjon tsalfa gojóbissa
Bár nyájas karokkal kívánnyon ölelni
's Páva módra fénylő szárnyára emelni
Bár jöjjön kintsekkel talpig bé takarva
Nálla hízelkedjen a' bőségnek szarva
Ne hidgy neki, ne hidgy, mert sokann meg esnek
Mikor nálla boldog életet keresnek
Ne higgy mert a' midőn leg jobban ketsegtet
Forrót alád éppen az alatt tsepegtet.
Midőn leg nyájasabb karokkal öleled
Akkor rakja tele fulánkal kebeled
Azért repűl veled az ég tetejére
Hogy méllyebben vessen a' pokol méjjére
Ne higgy hát barátom, ne higgy, mondom, neki
Mert halálra tsalnak Syreni éneki
De azért ha bánt is, meg ne rezzeny tőle
Bátor szívvel vonnyad fére magad tölle
Ő Asszony 's szerentse, minden pontba fordúl
Nem sok, akár vígan legyen, akár mordul
Azért hát barátom, bár szíved rettentse,
Meg ne retteny tölle, ő Asszony szerentse
Ellene a' Virtus fog lenni kő bástya
Az ártatlanságnak bé fed szent palástya.
Ez az a' conductor a' mellyre menyköve
Mindég haszontalan ropogással löve
Ez ama Gibráltár ez ama Tzitadell
Mellyre minden bombit haszontalan lövell.

56. A Tengeri Zivatarról

Bé borúl hirtelen a' nap nyájas fénnye
Bé fonván a setét felhők' szövevénnye
Mellyeket a' gyors szél fel vévén hátára
Nyargal vélle az ég felsőbb határára
Meg borzad a' setét tenger, mivel hajja
Melly bús hangon mormol a' réműlt ég ajja
A meg szakadt zápor özönnel töltődik
A tenger sikóltó zúgással verődik
Le rohan a' felhő meg nyílt tsatornával
Eggyesűl a' tenger atyafi habjával
Közte az el lobbant villámok láttzanak
A Tüzes menykövek pattogva hullanak
Rá dördűl a felhők fegyveres tár házza
Az égnek mind a' két sarkát öszve rázza
Majd az ég hajlásánn dübögve dörömböl
Mellyre a' bus tenger torka rútúl bömböl
Az szelek halomnyi habokat görgetnek
Mindenikbe eggy eggy halált hempejgetnek
Most a' hajót ollyan magosra fel tojják
Hogy már az Árbotz fák a' holdat korhojják
Majd köztök a' hajó olly méségbe tsuszik
Hogy az árnyék holtak fejek felett úszik
Tsikorog a' kötél, az árbotz fa törik
's Kötésit a' dühös habok öszve törik
A Jaj szók az el zárt egekenn szaladnak
Mellyre azok választ menykövesen adnak
A Halál kevéllyen nyargal a' habokonn
Nyilait ordítva szorja el azokonn
Az írtozás véle a' kék rettegéssel
A' sárga félelem kéttségbe eséssel
Denevér szárnyakon rebdesnek itt széllyel,
Rettentőbbé teszi e' nappali éjjel.
Eggyik tsupa néma, más tsak a' jajt szojja
Remegő szavait ketté darabollya
Némellyik sír, ordít őröngő lármával
Némellyik tsak piheg, nem bírván magával
Azonba lobbannak a' szörnyű villámok
A' rettentő tüzek hulnak 's nintsen számok
Ropog a' ki pattant menykő és le görög
Az égnek meg rendűlt sarka hosszan dörög

Sikoltnak Eolus dühös seregei
Nagy tsatát kevernek vad forgó szelei
Ujjabb zavarodás lázzad a' tengeren
Verődnek a' habok egy máshoz ezerenn
Meg érzi Neptunus, meg jelentvén néki
Híg palotájának le hült omladéki
Ki üti a' fejét, széllyel tekint váránn
Hát láttya a' szörnyű pusztúlást határán
Neki mindjárt, öszve hívja a' szeleket
Jól öszve attázván őket 's vezérjeket
Jól meg egyengeti őket tridensével
Igy mind haza felé ereszti békével
Akkor nyájas színnel fel űl szekerébe
Triton és Ninfai mennek seregébe
Kikkel eggyütt a vad tengert tsilapíttya
'S a' fel duzatt habok hátait simíttya
Azok engedelem kérésére nyulnak
's Hízelkedve urok lábához borulnak
Szakadoz a' felhők setét gyász kárpittya
Az el zárt egeknek kékségét meg nyittya
A' nap a' felhők közt magát tsillogtattya
'S közzüllök nyájasonn virít ábrázattya
Végre minden felhők messze el enyésznek
'S a' ki derűlt egek már telyes fényt vésznek
Meg mutattya a' nap (: űzvén a' felleget :)
Az égnek a' földet 's a' földnek az eget

57. Dido Aeneástól való bútsúzása

Hát itt hattz, szívemet kínozó kegyetlen,
Hát fogadásodat így tartod hitetlen?
Ugyan hogy hagyhatod itt szegény Didodat
Ki jószívvel fogta jukatsos hajódat?
Nem jut-e eszedbe mennyi sok jót tettem
Veled, ugyan még is előtted hogy lettem
Illyen utállatos, hogy el mégy 's itten hattz?
Furiak mérgétől ugyan hogy maradhattz
Kik téged gyötörnek mert szegted hitedet?
Hogy hagyhatnád árván szerető szivedet?
Tér[j] vissza, ne szegd meg már tett fogadásod
Mert tudod, hogy meg volt a' kéz bé adásod.

Ha nem jössz, a' tenger te ellened légyen
Szerentse tsak neked kárt okozzon 's tégyen.
Juno, tőltd ki rajta bosszús haragodat
Mért merte bosszantni Isteni rangodat.

58. A Kevélly [I.]

Nézd tsak azt ki amott sétálgat kevéllyen
Mindent meg vét 's útál szemeivel méllyen
Fel emeli orrát a' többiek felett
Öblös vitorlája hajt igen nagy szelet.
Ezt mihelyt valami szellő meg mozgattya
Azonnal két felé büszkén fintorgattya
Fel sem vesz senkit is nagy rátartiságban
Mint ha tsak ő volna ember e világban
Sajnájja a' főldre botsátni lábait
Utálván a' vélle testvér föld porait
Nem méltóztatik ő ki mondani a' szót
A[z] ut onak mondja, anak teszi az ot
Ezt is foga között szűrve kell ki tenni
Külömben parasztos 's Comis fogna lenni
Sőt még nagy lelkének az esik terhére
A Teremtőt azért veszi crisisére
Hogy a' melly levegőt a' szegény ki lehel
Uri tüdejének ugyan azt színi kell
Most is a' derogál dagájos szívének
Hogy rolla a Musák verseket kőltének.

59. A Főld Indúlás [I.]

Tsak alig rendűlt meg a' főld mélly üregе
Azonnal minden szív írtózva rettege
Meg rázott oszlopi fundamentomának
Rettentő zugással egybe roskadának
Öszve szakadt háta bé felé omladoz
's A pokolig érő méllységig hasadoz
Mellyből sustorékol sűrű kénkő langja
Mint mikor fel lobban az Ethna barlangja
Az égig ért kevélly Hegyek el sijjednek
Rajtok feneketlen tengerek erednek

A Városok rakás kövekbe omlanak
Az égből a' pompás tornyok le hullanak
Retsegés ropogás hallik minden felé
Bomlik törik szakad minden ezer felé
A föld mormol belöl 's küszködik magával
Kívűl Echóztattya a romlást lármával
Belöll a' Pokolnak szelelő jukai
Meg nyílván árvízkint omlanak lángjai
Kívűl az öszve dűlt Városok kéménnyi
Lettek a' pusztító langoknak örvénnyi
Iszonyító romlás írtosztató tsata
A' mellyet még semmi toll le nem írhata
A jaj szók, sikóltás a' vidéket teli
Magát a' tsillagok közzé fel emeli
Honnan terhesedve a' nyílt Poklokra űl
Az ott valók kínos jajjával eggyesűl
A' Halál a' füstnek 's pornak közepében
Kevéllyen kovájog véres szekerében
's Fel ütvén zászlóját eggy barna fellegre
Nyilát sűrűnn hánnya e szegény seregre
Hát az Itélletnek millyen lész formája
Ha illyen iszonyu ichnográfiája

60. A Gazdag

Van Midásnak pénze van kintse rakással
De azért soha sem tserélnék Midással
Neki foj Pactholus arany fövennyével
Neki telik háza Frigia pénzével
De mit ér hogy házát teli tőlti a' kints
Ha esze házában semmi portéka sints
Néki ezer juha legel a' hegyekenn
Ezer ökre járkál a' kövér rétekenn
De ezer ökrével minek ditsekedik
Ha maga a' gazda az ezer eggyedik
Hogy drága étkekkel van rakva asztala
Mit ér ha ezekkel tsak disznót hízlala
Hogy felhők közt lakik ditső palotába
Azzal nem derekabb ember valójába.
Mert lám véle laknak ugyan ott az ebek
Sőt még fentebb laknak a' bagjok 's egyebek

Nem ujjság hogy bolond lakjon palotába
Egész sereget láttz a' Bétsi uttzába
Ő talpig aranyba 's talpig bíborba jár
Már ezzel magának mélly tiszteletet vár
Pedig sokkal tzifrább 's szebbek a' Farsangi
Szánkázó lovaknak tsörgői 's tzafrangi
De sokkal drágábbak voltak a' Romai
Áldozatra hajtott barmok oldalai
De sok titulosid sem tehetnek nagynak
Nállunk a' Kutyáknak tíz nevei vagynak
Mit ér hogy szolgálnak Frigia Népei
Mit ér hogy előtted görbűlnek térdei
Ha a' nád szálak is ekkép kiáltanak
Hogy Midásnak szamár fülei láttzanak

61. Rút ábrázat szép ész [I.]

Az[t] mondod barátom hogy én otsmány vagyok
's Ortzám fertelmei írtóztató nagyok
Hogy én ha magamnak zőld kantus[t] vehetnék
Olvasva a' Majmok között el mehetnék
És hogy te nem tennél már engemet másnak
Hanem tsak egy megy fánn lebegő Tamásnak
Mellyen ha illy tzirmos képpel hirintoznék
A Varju tsak felém jönni is írtodznék
És hogy én ne vegyek reám semmi harát
Magam képe is tud játtzani maskarát
Azért így szoll rollam veled sok goromba
Hogy e tsak egy essős időbe nőtt gomba
Hogy egy ló ganéjonn hízott rút pöfeteg
Mellyre tekinteni a' szemnek viszketeg
De meg álly, Barátom, illyen ítélletet
Még Midas vagy amaz régi Szamár se tett.
Meg álly szép ostoba 's festett feű szamár
Kibenn tsak egy szóra kong a' kaponya már.
Lélektelen szép test és pengő tzimbalom
Hogy lettél tsak tzifra machina, sajnálom.
Szép sugárok lábad egyenes szárai
Még szebbekenn járnak a' Szarvas borjai
Sugár derekadat ne tsudáltasd vélünk
Az Anglus tsikókba szebbet is szemlélünk

Büszke fejér mellyed nem betses portéka
E' tsak egy kotlós szív pompásabb hajléka
Síma kezeiddel szívünket ne ragadd
A mutató fától e' díszt meg ne tagadd
Erőss vagy, le vered az erősseket is
Erőssebb az ökör, le ver tégedet is.
Ne légy márvány nyakad bőv magasztalója
Illene rá a Tse ló nyakra valója.
Az igaz, fejérlik ortzád igen szépenn
A ketske hátujja ugy fejérlik éppen
Rosa színnek mondod veresses pofádat
Még én veressebbnek láttam egy kutyádat
Te a' főbe tartod minden szépségedet
Meg nézetem tehát Musámmal fejedet
E jól lehet tsínos 's modija mostani
Még sem merne reá a' tzinke szállani
Éppen míg még el nem száradt a' törsökje
Illyen volt a' Jonás fél érésű tökje
Tsak elöl ép volna egy keveset lompos
Lehetnél a' nyájba te első kolompos
Frizérozott hajad hosszan fedi nyakad
Még ez, szép Absolon, hát ha tserfán akad
Illy tarka madarka vagy hát te barátom
Ezzel tépett tested szárnyára botsátom
Libegj te a' felhőnn, fitogasd magadat
Büszkénn tsattogtatván aranyas szárnyadat
Én ithonn maradok formátlan testemmel
Tökélletesítvén őtet is eszemmel
Ha ti gyaláztok is, majd mondják valakik
Kár hogy az a' szép ész olly rút házba lakik.

62. Az Ember gyűlölő

Azt beszélli Timon hogy ő mind egy eránt
Gyűlöl minden embert 's még senkit meg nem szánt
Mellyre mások könnyű választ feleltenek
No tehát őtet is gyűlölik mindenek

63. Barátságos bútsúvétel

Már hát külön választ a' végzés bennünket,
Meg-osztja eggymáshoz forradott szívünket!
E' kötéssel eggyé azért kellett lennünk,
Hogy annál keserűbb bútsút kelljen vennünk?
Hát a' mit annyi sok esztendő érlele
Most vész el, 's nem lehet már most élni vele?

Óh gyászos végezés' irtóztató pontja!
Melly két szerető szív' frigyeit fel-bontja;
'S így a' leg-kedvesebb vagyonunktól meg foszt,
Mikor két barátot kegyetlenűl meg oszt.
Barátság! barátság! óh édes nevezet,
Mellyre sóhajtással sok szív emlékezett!
Be' gyakran méreggel van mézed keverve,
Bontván örömünket szívünk' új keserve.

Véltem, hogy eggymástól holtig meg nem válunk,
'S meg-oszlatónk lehet tsupán tsak halálunk:
De lám más lappangott eggy gyász fátum alatt,
A' melly most közöttünk vont örökös falat. —
Külön válunk tehát eggymástól egészen,
De lelkünk tovább is eggymás körűl lészen.
Bár én nyomorogjam Spitzberg' havassain,
Te lakjál a' festett Hottentót' partjain;
Én Amérikán túl vonjam magam hátra,
Téged' tartóztasson a' forró Szummátra;
Az én estvém légyen tenéked reggeled:
Még is együtt élek, 's együtt halok veled.

Mostan kedves színed' tám utólszor látom,
Ah! már isten-hozzád, szerelmes barátom!
Hozzád ez utólsó szó rebeg ki számon:
Légy te hív Pithiás, leszek én hív Dámon!

64. A' Ró'sa

Gyakran a' setétes üregű barlangnak
Rejtekébe fényes kints halmok lappangnak
Gyakran a' természet láthatatlan karja
A' keserű alá az édest takarja
A' kezeket sértő tövissek bokrai
A' lágy tapintású Rósák hajlékai
Mellyeknek ha színét, 's ki nyílását nézem
Csudálkozásomat szűntelen tetézem
A' nyílás ideje a' míg el nem haladt
Kutzorog a' rósa zőld boríték alatt
Majd osztán levelit széljelebb taszítja
Gyenge bimbótskáit részekre hasítja
s Pirosló ujjait onnan ki mutatja
Mellyel a' kívántsi szemet csalogatja
Végtére ki nyílván egészszen kebele
Kereken egymásra tekerűl levele
Leveleit pedig olly szín palástolja
Hogy azt a' festő kéz hijjába majmolja
A' hajnal is midőn ettől költsönözött
Színnel ékeskedő köntösbe öltözött
Illyen ruhájában fel tettzik az égen
Diadalmaskodik Venusi szépségen
A' gyenge ortzáknak rósaszín fedele
Forró szeretetet sok szívben nevele
Maradj tehát festő penzel minden mázza
Mert e' néked minden műved meg alázza

65. Az Ősz [I.]

Őszszel minden plánták, a' víg kikeletnek
Díszei, sárgulva porba temettetnek
A' madarak, mellyek a' bársony reggelnek
Ujj óráinn ékes hangonn énekelnek

Már régen véletlen egy seregbe gyűltek
'S csattogó szárnyakkal tőlünk el repültek
Mások, mellyek puha fészkeket raktanak
El altató meleg kebelébe vannak
Hol a' természetnek gondviselő atja
Azokat az álom mákjával nyugtatja.
Az erdők bársonyi már a' zőld levelek,
Le hulván a' szelek játtzadoznak velek.
A' mezőnek minden lakóját kész honnya
Készen várja, 's oda tagjait bé vonnya

66. A' Tél [I.]

El érkeztél hát ó! didergő December
Mert Decembert vett rá minden okos ember
Mormoló szelei a' hideg északnak
A' ház ereszére jég csapokat raknak
A vizekre, ámbár a' vízi Istenek
Haragusznak, márvány hidat építenek
A' sík mezőségenn hó halmok épűlnek
Bár tavaszszal vízzé válnak 's öszve dűlnek
El megy a' víg hajnalt köszöntő patsirta
Mellynek köszöntőjét a' Teremtő irta
Setét üregibe a' mélly barlangoknak
Buvó hellyt keresnek a' vadak magoknak
A' farkas a' róka együtt hébe hóba
Az erdőre mennek együtt prédálóba
A' bagoly a' fagyos fa hideg odvába
Keservesen huhog szűntelen buvába
A varjak, e' télnek madari a' tornak
Örűlvén, mi hozzánk a' városba fornak
Az ember a' Bachus Innepét szenteli
Kulats az óldalánn tokaival teli
Igy noha truttzára a' kegyetlen télnek
Az emberek öröm 's nyájasság közt élnek.

67. Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek

Fel tettzett reggele Ferentz várt napjának
Ma hogy a' Hajnalnak rósái nyílának
Tudom hogy a' Músák e' ditső reggelnek
Tiszteletére víg hangonn énekelnek
Én is azért, bátor Pindus zőld halmára
Erőtelen Músám még nem sokat jára,
El kezdem énekem, tudván az Isteni
Felség hogy Musámat fogja segíteni
Mint mikor lovait a' Nap el inditja
Le hasad az éjnek fekete kárpitja
A' ködnek szemünket vakító homálya
Sohol kék egünkönn hellyét nem találja
Vagy mikor egy felhőt érő hegy tetőnek
Zugó üregiből a' szelek ki jőnek
A' bojongó felhők egy seregbe gyűlnek
's Kevés idő alatt tőlünk el repűlnek.
Igy ma a' melly öröm Hajnal hasadtára
Napodat el hozta, mellyet szíved vára,
Űzze el fellegét a' komor bánatnak
's A' gondoknak, mellyek lelkedig bé hatnak
Az Urnak, ki midőnn fárasztjuk az eget
Kérésünkel, reánk bőv áldást csepeget
Minden veszéjek közt mindenható karja
Töredékeny élted ójja 's óltalmazza
Lásd, adják az egek, gazdag Tavaszt 's Nyarat,
Lásd a' sarlós Céres miként izzad 's arat
Légy soká részese a' szőlő Nectárnak
Mellyet sok Bachusok szomjusággal várnak
Végre ha e' mostann fel derűlt reggelnek
Éjjeli el jövén napjaid el telnek
Míg fagyos testednek készűl tsendes sírja
A' bóldogok közzé az Ur neved írja.

68. Az Öreg ember

Igaz, Tisztes Öreg szád kedves szózatja
Melly érző szívemet annyira meg hatja
Hogy könnyű tereh az, mellyet bár végtére
Múló élteteknek a' természet mére
Tám azért buzog ki szátokból az átok
Hogy roskadt házatok vinni meg untátok?
Talám nehéz terhe a' le csüggő főnek?
Hiszem azon drága ezüst szálak nőnek
Nem tudjátok hogy az ért gabona szálnak
Ősz kalászi földre függesztetve álnak?
Semmi, hogy kezetek tágult markolatja
A' Fegyvert mint régenn ugy nem forgathatja
Tsak tartson a' haza őrző csillagának
Titeket, mert sokak már le ballagának
Lám, hiszem a' népek mint földi Istennek
Tiszteletetekre seregestűl mennek
Igy szólnak: hogy ennek mind esze, mind keze
A' ránk omló veszéj ellen védelmeze
„Tisztes öreg a' ki mind addig tartottad
A' Kormányt míg a' szélt 's veszéjt meg haladtad
„Te a' ki hajódat az omló hab között
Meg tartád, bár sokszor kőszálba ütközött
„E' koronát, mellyet a' háládás keze
A' tisztaszívűség gyöngyével hímeze
„Vedd el, 's óh bár légyen fáradtságod bére!
Hogy ezt cselekedjed, erre hazánk kére.

69. Az Aratás

Mi az oka hogy most a' dólgos Céresnek
Munkásokat széljel zsibongva keresnek?
Mi az oka hogy a' mezőnn körös körűl
A' Céres bérese kaszákat köszörűl?
Köszöntvén tudnillik a' meg őszült nyarat
Sárga kalászszi közt reménységgel arat
Áldja nevét szászszor a' jó Teremtőnek
Hogy földjébe arany színű fejek nőnek
De addig is míg tart szíve áldozatja
A' buza markokat sűrűen forgatja

Az öreg Céresnek két fel tűrött karja
A' markokat szoros kévékbe takarja
És ámbár tüzei a' kékellő égnek
Kettős forrósággal feje felett égnek
s Barázdás homlokát az izzadság árja
Le görgő csepjével sorjába el járja
Víg aratóit (: mert ő azoknak Attya :)
Tréfás szavaival szűntelen bíztatja
Ekkor hogy a' piros várt Nap enyészetnek
Altató Zefiri feléje sijetnek
Ő is most már lassult, de hajdan vitézi
Lépésit a' haza menésre intézi.

70. Oskolai Vacatio

Hát Musák? heverve tőltitek a' nyarat?
Hiszem a' ki mint vét, tudjátok ugy arat
Hát néktek míg másnak fáradoz két karja
Kényes testeteket lágy lepel takarja?
Hát míg Márs vitézi a' vérengző hadnak
Halálos mezején a' vérbe izzadnak
s A' füstből eredett éjjelt hozó ködnek
Közepénn egy mással izzadva küszködnek
Vagy míg Palinurus a' zajos tengeri
Habok közt a' kórmányt két kézzel tekeri
És míg a' Nemzetek ki vidorult 's deli
Egének oszlopát ősz Atlás emeli
Addig az álomra ingerlő pásitnak
Zőldellő bársonyánn a' Musák ásitnak?
Szégyen barátaim Flórával suttogva
Ekkor az árnyékonn járni kézen fogva
Izzadtságot kéne inkább csepegetni
Hogy sem mint piperés rósát tsipegetni
Ha így vettek és így tőltitek a' nyarat
Őszszel két kezetek tsak harasztot arat.

71. Venusi Hartz

Van egy hartz, a' mellyben az ellenség deli
Ifjak ellen titkos fegyverét emeli
Titkos fegyverét, mert Márs a' hadak Attya
Vért ontó szabjáját ebben nem forgatja
Méregben feresztett nyilak nem repdesnek
Itt; de a' vitézek még is sebbe esnek
A' Vér patakoknak bár nem hallik zajja
A' nyögdétselőknek egekig hat jajja
Sőt maga Cupido rósás ágyon forog
Igéző nézéssel kevélyen vigyorog
's Mosojgó Grátia sétálgatván körűl
E deli vitézek seregének örűl
Még is szemeikből a' terhes felhőnek
Vizéhez hasonló köny források nőnek
Csudállatos hartz ez, ugyan! az embernek
Szívébe mitsodás élű pallost vernek?
Venus ez, a' kinek szeme szivárványa
A' szívbe halálos mérgű nyilat hánya
Vénus az, a' ki míg vitézeit nézi
Égő szemeivel halálra igézi
A' ki míg csókjai harmatját öntözi
A' vitézt rab lántzal titkonn meg kötözi
Ugy van. Kik a' Siren szavára meg álnak
A' Tenger el nyelő örvényébe szálnak
Míg Sámsont Délila álommal kinálja
A' gyilkos kéz alvó szemeit ki vájja.

72. A' Mező

Ez áldott környéknek termékeny kebele
Hány javával van a' Természetnek tele
Sőt a' mi egy kedves tárgya a' nézőnek
Hány ékességei vagynak e mezőnek
E' gyöngyel ki rakott mezőnn estve reggel
A' madárkák zengő contzertje seregel
E pásitot melly zőld köntösét őltözi
Egy fojó víz nyájas habjával öntözi
Amott egy lejtős hegy valamint a' deli
Cédrus, magoss fejét az égig emeli

Ebben van az arany, a' fösvény bálványa
Mellyet a' természet mély tömlötzbe hánya
Másutt a' forrásnál egy mohos kőszálnak
Töviben a' játtzó báránykák ugrálnak
A' Juhász köztök áll 's hangos furuáját
Elővévén fujja keserves nótáját
Itt van a' szántó is, 's mély barázdát forgat
A' mellynek hantjára öröm könyvet tsorgat
E gyors szántó vető földének mellette
Egy gazda virágzó kertjét építette
Mellyben minden táblát a' kertésznek keze
Zőld bársony hantokkal körül meg prémeze
Hol a' laurusok a' Hérósi főnek
Ékes tzímerei, mosojogva nőnek
Északról sok rendel mérész tserfák álnak
'S a' gyakran ki ütő szél ellen strázsálnak
És ha Észak mérges szelei omolnak
Ellenek ki álván tüzesenn hartzolnak
Valóban egy titkos de hatalmas kéznek
Remek munkáira itt szemeim néznek.

73. Bútsúzik az Attya a' Leányitól

A' magzatok közzül a' kiket nemzettem
Már hát nem marad meg egyik is mellettem?
Az ékes virágok mellyek kedveltettek
Szánakozás nélkül rólam le tépettek
A kedves gyümőltsök kikkel ékeskedtem
Ha le szakasztattak, minek is termettem?
Mitsodás erőszak, óh, ki nem mondhatni!
A' természet lántzát ekként el szaggatni
E' szerentsétlenség pedig nem mostani
Kezdett már ez engem tavaj hervasztani
De meg maradt akkor még egy ékességem
A' mellyben találtam volt gyönyörűségem
Most van az az idő, melly mezítelenül
Hágy egészszen 's mások előtt kelletlenül
De nem bánom, legyek mindentől meg fosztva
Légyen ékességem kettő közt meg osztva
Függjenek gyenge fánn a' gyenge virágok
Nem vén fához valók a' fiatal ágok

Mert minthogy a vénség miatt erőtelen
Azokkal sokáig bírni elégtelen
Jobb meg vallom hogy ojj fákba óltassanak
Mellyekenn sokáig meg maradhassanak
A' mellyek tarthassák mindég nedvességgel
Hogy virágozzanak díszes kedvességgel.

74. Név napra íratott Versek [I.]

E tisztán tündöklő — — reggelének
Szájamból buzog ki ijj tisztelő ének:
Az Ur a' ki midőn fárasztjuk az eget
Kérésünkel, reánk bőv áldást tsepeget
Az a' ki egyedűl az igaznak bére
Légyen életednek örökös vezére
És minthogy itt ollyan tengeren eveznek
Mindenek, a' mellyben sok százan elvesznek
Mivel a' felhőkig fel nőtt habok között
Lappangó kőszálba hajójok ütközött
Míg néked két kezed a' zajos tengeri
Habok közt a' kormányt két kézzel tekeri
Tiltsa a' szeleket, mellyek ki rontanak
Hellyekből 's halomnyi habokat hajtanak
És ha mosojog ránk [ma] az öröm ege,
De hólnap meg dördűl a' bu mord fellege
A' ki ma az öröm könnyeit öntözi
Hólnap gyász ruháját jajgatva őltözi
Az Ur tehát a' ki életünk reménnye
Légyen életednek fogyhatatlan fénye
Engedjen éltednek, kívánom, e végett
Sokáig terjedő Nestori vénséget
Végre ha nyugtató órádat el éred
Adják meg az egek meg érdemlett béred.

75. Név napra íratott Versek [II.]

Míg a' nap egünkön magát fel emeli
Musám neved napját ekképpen tiszteli:
Az öröm, az élet édes balsamoma
Légyen bus szívednek gyógyító flastroma

A mindenhatónak láthatatlan keze
Minden veszéjek közt élted védelmezze
Ki nyujtott karjának legnagyobb hatalma
Légyen ugyan annak Isteni óltalma
Mert ez a' felhőket, mellyeknek kárpitja
Ragyogó napunkat sokszor beboritja
Tőlünk láthatatlan meszszire repíti
'S ezzel volt delünket ismét ki deríti.
A' jóknak, a' mellyek az igaz számára
Tartatnak, ne légyen rád nézve határa
Mint Nestornak, élted terjedjen sokára
Végre fogadjon bé az ég ditső vára.

76. Mit nem tsinál a' Szeretet?!

Sokszor Herkules is orsót fog kezébe
Ha tüzesen pillog Omphalis szemébe
Sokszor a' mely Héros Atlást felyűl hattya
Egy tsalóka szemű Asszony el altattya
Sokszor arany tseppé kész az ember válni
Tsak hogy Danaéval lehessen tréfálni.
Egy szőke tinónak sokszor nagy az ára
A' kedves Europa meg tréfálására.
Jupiter Ledaért lesz egy fehér hattyú
Illyen e' Világon a' ki — fattyú.
Gyenge lábon álnak a' tenger habjai
Buborékiból nőtt Vénus férjfiai
A' mely személyt a' sok Isten el nem nyeri
A' szennyes Vulcanus teste el-keveri.

77. Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából

Hát már örökké a' mézes szerelemnek
Mindenekbe fojtós mérgei teremnek?
Hát az édes méznek élesztő harmattya
Alatt a szerelem mérgét kostoltattya?
Hát a' vígasságnak leg vidámabb pontya,
Komor esetünkel kedvünket el bontya?
Hát mikor Egünkön a' fényes nappalnak

Szikrázó Lovai frissebben nyargalnak
Akkor is hirtelen a' gyászos éjjelnek
Siralmas órái töllem teldegelnek?
Hát mikor a' Phébus büszke paripája
Lángjától fénylik az Istenek hazája
Akkor is mennykővel terhes zűrzavarnak
Rettentő zuggási szívünkbe zavarnak
Oh kegyetlen Venus kevély Urasága!
Már hány ezret a' sír fenekére vága!
Hány ezret a' vidám öröm közepébe!
Taszíta a' komor halál kebelébe!
Mit hozom elő? hogy a' bőlts Ulissesnek
Miatta lábai veszélybe sietnek!
Mit említem? azt hogy *Piramus*nak páros
*Thisbé*evel vala hív szíve határos.
Irnám de pennámnak sok segítség kéne
Jövel erősítsél Musám Melpoméne!
Két kinyílt Rosáit mondd a Természetnek,
Ullyuló szemeid ezekre nézhetnek
Kiket Semiramis Várossa hol volt, ott,
Az edgyes szeretet egymásba be oltott.
*Piramus*ba lévő díszes furtsaságnak
Ásia Ifjai nyomába se hágnak.
Szép deli termete Ifjú formájának,
Tündöklik rosája piross ortzájának.
Mikor ennek testét ki formálta, ott a'
Természet edgyik bőlts remekét alkotta.
Igy mások, mivel az előttök kedvesnek
Szívével mindenkor víg kedvet keresnek,
Thisbé szívét a' mint indulati várták,
A' Fátumok ennek szívébe bé zárták.
Thisbén is a tiszta természet az oka,
Hogy látszik olly kéznek ki tetsző nyomdoka
Melyben tsak szívének, mint igéző nyílnak,
Indulati szállás adásra ki-nyílnak.
Mosojgó ajjaki mindenestől fogva
A szerelem lántzánn tartják már meg fogva,
Nyaka, 's mellye merő Elefánt tetemnek
Tetszének a' rajta álmélkodó szemnek.
Gyönyörűségével kínálgató térség
A' rajta ki tetsző szűz tiszta fejérség
Mint míg a' felhőnek le hulló havára

Még ki nem tündöklött a' Phebus sugára,
Vagy midőn földünkre ujjonnan le hulnak,
Sértegető lábbal hozzá nem járulnak:
Ugy tiszta formába midőn teremtette
Őtet a' természet szépen őltöztette.
Patyolat ortzáján a' fénylő tsinosság
Között jádzodozik gyengéded pirosság
Ezekenn, 's másokon hív szívébe annak
Szemérmes tüzei gyakran fel lobbannak.
Közel szállások, mert kettőjök házának
Egy köz-falával el rekesztve valának.
Gyenge korokban a' gyermeki időnek
Tréfáival a' hív szerelemnek nőnek,
Serdűlt Ifjak már a' szép esmerettségnek
Lángoló tüzétől Ifjú modon égnek.
Az a' leg-édesebb álmok, hogy Hymennek
Áldozni örvendve már páros on mennek.
De jaj a' szomszédság viszsza vonásának
Átkozott mérgével el szakasztatának.
Míg a' kívánt nézés meg tiltó Strásálya
Éllyel nappal bé zárt ajtóját strásállya,
De szerelmek tüze a' mennyit lappangott
Bennek gerjesztett-fel annál forróbb langot
Tehát a' már árva párok a' kőfalnak
Gyenge hasadásán egy rést tapasztalnak
A' mellyet meg annyi idők el fojtába
Senki sem vett észre abba a' szobába
De tám a' természet titkos kamarája
El rejtett javait ezektől sajnállya
Ollyatén titkoson vajjon teremthetett
A mit fel nem lelne az okos szeretet?
Nem — sőt soha az illy szerelmetes párok
Szívét el nem rejtik semmiféle zárok
Sőt te szerelmes szív! még ahol a' szélnek
Gyenge fúvási is által járni félnek
Szemes tanátsid még ott is a' beszédnek
Nyájasságra szabad suttogást engednek.
De sírjál *Piramé!* panaszolkodj *Thisbé,*
Hogy szabados uton nem mehettek ki 's bé.
Mond: minket ez háznak itt az irígy fala
Vénus bús kohába bánattal aszala
Kedvesem, az édes tsókok, és a' vérnek

Tiszta indúlati oh hozzád nem férnek,
Mellyek a' sohajtás és a' hideg falnak
Adott tsók alatt a' setétbe langalnak.
Oh te átkozott fal! átkozott épűlet!
Testünk te miattad most nem edgyesűlhet!
Oh irígy kövei a' fundamentomnak!
Miért nem engedtek hív kívánságomnak
Oh! no! mi volt hogy két kedves kedvesének
Csókja látására edgyüvé menének?
Igy az irígy fallal lett panaszos hadnak
Utánn a' bánat közt halgatva maradnak
Igy az el hűlt falra mikor el-halgatnak
Sohajtással forró tsókokat raggatnak
Míg ismét örömre más rosás hajnalnak
Aranyos sugári más napot ki tsalnak.
Az harmatok mellyek egünk hajnalának
Siralmas szeméből jó reggel tsorgának,
A' meleg nap szárnyán ismét a' felhőnek
Felső országába rendel mind fel jőnek.
*Piramus Thisbé*vel a' meg szokott hellyenn
Hogy most is örömmel hív szívek be tellyen
Öszve űlnek, 's egymás fülébe a' zugnak
Hasadékjánn ürmös panaszokat sugnak
De midőn végre az édes szeretetnek
Illy rabi életben már nem engedhetnek
Okossággal modot keresnek a'mellyenn
Már fel tett tzéljának ki ki meg felellyen,
Rendelik tehát, hogy mikor az Ég allya
Endimionnyától Diánnát el tsallya
És mikor ujjai a' mákos álomnak
Ajtajiknál minden strásákat el nyomnak
Szabadságot, mellyel itt nem élhetnének
Egész bátorsággal másutt keresnének.
Kerűllyék, hogy távol légyen ama záros
Vas kapukkal épűlt Babilloni Város
Ha pedig a' Strásák közzűl vehetnének
Szabadulást — széllyel ne tévejegnének
Hanem tsak a' *Ninus* temető hellyének
Szélihez mind ketten edgyüvé mennének
Közel egy terepély fejér szederjfának
Sűrű árnyékába mind ketten futnának,
A' mellynek tsendesenn híves árnyékában

Egy suhogó patak fojdogál árkában
Ezen okossággal végzett fel tételnek
Mondásánn mind ketten örömmel bé telnek
De az ígért estve ohajtott órája
Kedvek ellen Phébust kűldeni sajnállya
De végre a' Phoebus aranyos Ethonnya
Gyöngyös szekérét a' tengerbe le vonnya
Már alig látszik, 's a' Babilon várára
Tündöklik edgynéhány halavány sugára
Melly után a' nappalt kergető Estvének
Homájos seregi el következének.
Végre el jöttével a' setét éjjelnek
Mindenek szomorú bús lárvát viselnek
Ide 's tova sokat a' mákos álomnak
Altató ujjai már méllyen el nyomnak.
Tehát Thisbe látván strásáit nyugodni
Ki nyitván ajtait kezde bátorodni
És gyenge ortzáját fátyollal bé fedve
Ott hagyja azokat már el szenderedve
Fut a' sír halomhoz, és a' mondott fának
Árnyékába gyenge tagjai nyugvának
Őtet a szerelem a' nádas bokornak
Hellyénn is készteté maradni bátornak.
A' midőn ímé egy véres Oroszlánynak
Tajtékos fuvási vad hangokat hánynak,
A' melly fel prédálván az ökör aklokat
Szomjuzott, ordítva keres' patakokat.
A' mellyet rettenve hogy nem vala vélle
Senki, Thisbe a' hold világnál szemléle.
Fut rezgő lábakon egy vadas barlangnak,
Setét barlangjába rettegve lappangnak.
Míg tántorgó lábát futni siettette
Vékony fátyolattyát Thisbe el ejtette
Ezt, — mikor a' szomjus Oroszlány torkának
A' vizek bőséggel jó italt adának
Viszsza tér, meg láttya és a' véres fognak
Tajtéki közt mérges hangok tsikorognak
Azonn véres szájjal midőn el motskollya
Körmeivel ízről ízre darabollya. —
Azon közbe menvén Piramus magába
Hánnya veti eszét illy kedves uttyába
Mit? mond a' többek közt, lám, a mit én kések,

Ím ki pótolják azt a' serény lépések,
Talám már az Egek több bút rám nem hoznak,
Vélem: hogy bánatim örömre változnak.
Hát hogy elébb elébb lábai haladnak
A' porba nézi a' nyomait a' Vadnak
Mellyre rá tekintvén sűrű[n] halaványra
Változott ortzáját az Egekre hánnya.
Hát mikor a' Thisbe véres patyolattya
Kétséges szemeit arra tsalogattya
Fel kiált mondván: most ezen setét éjjel
Két szerető szívet lát gyászos veszéjjel!
Oh Egek! javára pedig az életnek
Méltóbbak már ennél kitsodák lehetnek
De jaj mit beszéllek? mikor én vétettem,
Thisbémet, szerelmem, veszélyre ki-tettem!
Én vagyok meg ölőd Thisbém! vagy gyilkosság!
Ártatlan véreid kezeimet mossák
Vakmerő szavaim az halálnak adták,
Mellyek illy veszélyre sijetni ragadták.
Hogy elébb ki jönnék, oh lábaim ennek
Végbe vitelére semmit sem serkennek.
Te a' Vad Ligetek, 's berkek Oroszlánnya
Ha kőszikla szíved éltemet nem szánnya
Ti Vadak! mindennek aki koholója
Valék: légyetek most testem koporsója
Ezen testet, mellyet táplála a' vétek,
Mardosó kínokkal itt meg emészszétek.
De mit kések? lám a' bátrak a halálnak
Rettentő színével mindég bátran álnak.
A' Thisbe fátyolát illy bátor szavára
Fel kapja, 's akasztja azt a' jobb karjára
A' mondott fához a' buborék életnek
Véget vetni készen lábai sietnek.
Thisbém! szerelmem! te érted nem sajnálom
Már nékem is éltem tsak egy képzelt álom
Így minekutánna szívből kesergette
Számtalan tsókokkal a' ruhát illette
Most hogy válhatatlan szerelmem ki tessék
Ezen ruhát buzgó véreim meg fessék.
És hogy a' gyötrelem már ne kínozhassa
Szívemet: ím' ez vér ez ruhát áztassa.
Ekkor hát hirtelen minden késedelem

Nélkűl, végbe megy az halálos sérelem
Mert oldalán lévő villogó szabjának
Markolattyán gyilkos kezei kapának
Egyszerre mélly sebbel által vereték a
Gyilkos fegyver által ártatlan ágyéka.
És mikor a' zőldes pásitokra annak
Gyenge tetemei hamar le dobbannak
Pirosló vérei a' mellyeket tőltnek
Tagjai széllyel a' levegőn süvőltnek.
És mikor ennek a' fetskendező vérnek
Tsepjei a' fának ágaihoz érnek
A melly gyümőltsöt a' vér tseppek meg mosnak
Tetszenek Tirusi bársony szín pirosnak.
Azomba Thisbé, hogy ő is meg ne tsallya
Kedvesét: a menést magának javallya
És miket beszéll már fel-tette magába
Melly szerentsétlenűl járt vala uttyába
Hát már azon hejjen abban a' tserébenn
A' változott színű fa tűnik szemébenn
Kéttséges szavakkal mond: vajjon e' fának
Árnyékkánn az elébb tagjaim nyugvának?
A' Patakot látom de — jaj Egek Attya!
Réműlt szemeimet ott mi háborgattya?
De midőn rettenve ártatlan baráttya
Testét hív vérébe fetrengeni láttya,
Hogy a' nagy fájdalmak rolla nem engednek
Haldokló szemei immár nehezednek.
Sárga halavánnyá vált, és ajjakára
Már alig szolgált egy kis éltető pára.
Tagjai ennek a' merő szeretetnek
Mint a' Nyári levél írtoznak, reszketnek,
Belől már bús szíve zavart gondolattya
Tanátsit mint habot tengeren forgattya.
Lábai meszsze most e' siralmas fának
Árnyékától meszsze most szaladhatának
De ismét azok a' tartós szeretetnek
Lántzával mindenütt edgyüvé köttetnek.
Gyenge mellyét mindjárt méltatlanúl verve
Nevekedett szörnyen bús szíve keserve
Közelítvén hozzá le eresztett hajjal
Sirattya kedvesét kettőztetett jajjal.
Keserves könnyeit, sok jajok között e'

Már a szinte meg hűlt sebekbe tőltötte.
Csókjait a' fagyos ortzákra raggattya
Mellyek közt illy gyászos szavait jajgattya:
„Piramus! Piramus kedves virág szálom!
„Hát már élted nállam tsak egy muló álom?
„Oh szerentsétlenség bizonytalan kára!
„Mi vethette élted illy forgó kotzkára?
„Piramus! szerelmem ébredj fel, Thisbének
„Zokogó szózati téged serkentének.
„Hald kedves szavait Édesed szájának
„Hangjára oh bár még szemeid nyílnának.
Haldokló szemei a Thisbe nevének
Hallására egyszer fel emelkedének
De ablakait a' halál erőszakja
Örökös álomra tsendesen bé rakja.
Thisbének pedig hogy könny hullása szűne
Véres patyolattya bús szemébe tűne
Fel kiálta, mondván sírva: a' szeretet
Téged ezen gyászos ágyadba fektetett
Ezt (: oh kedves párom:) a' tulajdon karja
Én értem e' gyászos hant alá takarja.
Én magamonn semmi sérelmet nem szánok
Cháronhoz ő véle indúlni kívánok
Sőtt érzékenységim a' kínos pokolnak
Gyötrelmiből érte mindent meg kostolnak
Nékem is erős lész arra gyenge karom
Hogy véle éltemet végezni akarom.
Gyászba borúlt szülék! minket ez az éjjel
Örömünk közt láta illy szörnyű veszéllyel.
Atyai szívetek hajoljon egy szónkra
Méltóztasson minket edgyes koporsóra.
Ne irígyellyétek, hogy éltünk a' Párka
El-vágván bé fogja testünk setét árka.
Vénus tsalárdsági akit így meg-lopnak,
Te gyászos Fa! maradj annak itt Oszlopnak.
Így a' gyilkos kardal a' halál bús pontya
A' keserűséget vérével ki-ontya.
Akkor az ő kedves Piramus baráttya
Meg hűlt testén magát gyengén el botsáttya.
És gyengéded tsókját nyujtván hív párjának
Gyenge lehelleti széjjel el oszlának
Így szerelmes teste ám bátor el hűle
De hamvak a' setét sírba eggyesűle.

78. Az ősz Laudonra

A' szerentsét, 's virtust egy hellyen múlatni
Illy szép egyezéssel nem könnyen láthatni.
Említnek sok híres, 's derék vitézeket
De több 's nagyobb részről szerentsétleneket
A' kiket a' virtus midőn fel-pótzola
Az irígy Szerentse még méjjebre tola.
Ha Az kötött nekik borostyán ágokat
Emez ősz fejekről le-tépte azokat.
A 'ditső virtusnak illyen ellensége
A' változó sorsnak egyenetlensége
A' honnan ama nagy Róma félelméről
Az igaz virtusnak eleven képéről
Azt írják: hogy midőn haza fordúltára
Borostyán ágakat fűzvén homlokára
Meg győzetett vólna Scipiótól hada
Illy bosszús, de méltó panaszra fakada:
Szerentse töbnyire a' kurvát követi
Mely a' vént meg vetvén, az ifjat szereti.
Méltán is: jobb részént a' szerént találták
Valakik e' világ dolgait visgálták.
De e' törvényére mostan nem vigyáza
És ellene ímé, mely nyilván hibáza!
Mert a' miként látjuk, ez árva Hazának
Fő virtussal ékes Generalissának
Mind e' mái napig mellette marada
Egész vénségéig még el nem szakada.
Valamerre mene, mindég vele jára
Vigyázván szűntelen népére 's magára.
Kézen fogva vitte hajdan Csehországba
Most is ő vezette a' vad Pogányságra.
És a' mely koszorút akkor ott kötözött
Azt meg újjította a' Törökök között
El vezetvén újabb ellenség' hadára,
Méltóztatja újabb, 's duplás Koronára.

Most is Belgrád alatt új koszorút fonnak
Vitéz homlokára az Öreg Laudonnak.
Meg iffjúlt általa Kettős Sasunk, bár óh!
Meg iffiodhatna maga is E' Báró!

79. Belgrádra

Szerentsétlen Belgrád! óh meddig tántorogsz,
Eggy kézről másikra valyon meddig forogsz?
Állj meg örökösen, 's pihenj utóljára
E' két félszomszédnak állandó nyugtára!
Véren épűlt Város! vérrel meddig hízol?
Magasan felépűlt Váradba míg bízol?
A' Duna és Száva tégedet szolgálnak,
Szervia' és Hazánk' hegyei strázsálnak.
Te vóltál, és te vagy kúltsa Országunknak;
Tartsd tehát magadat a' mi Városunknak.
Ne légy tolvajkúltsa a' vad Pogányságnak,
Melly mindég rablója vólt Magyarországnak.
Változó Hóldodnak, a' melly most lemégyen,
Kívánom utólsó fertályja e' légyen!

80. A' Párt Ütő

Párt ütő ez igen borzasztó nevezet,
Mert Hazája 's ura ellen fog e kezet.
Voltak sok párt Ütők találunk sok Horát
Ki Hazája ellen vezette Táborát
De soknak e nevet tsupánn azért atták
Mert külömbenn őket meg nem gyilkolhatták
Ki Párt Ütő, ki nem, ítéllye a' Haza
Mellyet vagy meg ronta vagy meg oltalmaza
Néha azt nevezik gyilkos párt ütőnek
Kit kedves Hazája tart védelmezőnek
Némellykor kik titkonn a' Hazát kontzojják
Haza Árúlással a' hívet vádojják
's Hogy ez a' hivőket még fel ne forgassa
A neve minnyájok előtt Hárám Bassa.

81. Magyar Hajnal hasad [I.]

Vígadj Magyar Haza, meg ne tagadd tömött
Javaidtól azt a' valódi örömöt
A mellyért víg hangal echozik a' Mátra
Az egész Hazábann harsogó Vivátra
Már le hasadoztak a' hajdani gyásznak
Komor fedelére vont fekete vásznak
Mellyeket a' fényes világosság előtt
Az el múlt időknek mostoha keze szőtt
Rongyos szőnyegének rongyainál fogva
Egy nyájasabb hajnal virít mosojogva
Sugarait minden felé botsátgattya
Mellyel a' meg rögzött homájt meg szaggattya
Biztattya Hazánkat ketsegtető képe
Hogy már a' Magyarok Napja is ki lépe
's Rövid időnn fel hág egünk Dél pontyára
's Meg világosíttya földünket sugára.
Kelly fel azért Magyar, álmodból serkenny fel,
Már ortzáidra süt e nyájas égi jel
Kelly fel 's Asiai Musákkal köszöntsed
Elibe Háláló indulatid öntsed.
Örvendj hogy el múlván a' hosszú éjjtzaka
Meg nyílt a' nap kelet bársonyos ablaka
Ez okból egy kövér reménység táplálhat
Hogy még napod fényes Delére találhat.
Lessz még a' Magyarnak ollyan ditső neve
A millyen volt a' Márs mezején eleve
's Még azok is Laurust fűznek Hérósinkra
Kik most finnyás orral néznek Magyarinkra.
Idvez légy szép Hajnal ragyogtasd fákjádat,
Víg egünkönn mutasd mosojgó ortzádat.
Jer! ímé Ninfai már a víg Dunának
Elődbe koszorús fővel indúlának

82. Eggy Magyar Gavallér

Amott tollászkodik páva ként egy Gavar
A Piatzonn sűrű por felleget kavar
Utánna nyíretten lotyogtattya magát
Egy Német ruhábann puhálkodó Bagát
Mindeniknek tzifránn tsillog ruházattya
De magát a' Magyar ditsőbbnek mutattya
Ditsőbb a' Magyarok Istenének szente
Nagyobb méltóságot ád a' Magyar mente
Mellynek zőld posztaját ragyogással szántya
Gazdagonn pazérlott arany paszamántya
Angliai veress nadrág fénylik rajta
Mutattya hogy ő is véres Magyar fajta
Arany Sarkantyuja peng kartsú tsizmáján
Hármoniás ütést tész ezüst szabjáján
Almás szürke tsődör lovát tántzoltattya
Lejtős fordúlással kerengve ugrattya
Tündöklő serénnye játtzik a' szellővel
Az arany szerszámra hánnya gőgös fővel
Most büszkénn rug kapáll majd harsogva nyerít
Oránn sebess szellőt fúvall és tekerít
Ragyog hátánn sellyem posztóval vont nyereg
Tsujtárján az arany Meander tekereg
Merőnn meg űl rajta vitéz leventája
Nem mozdúl semmije tsak a' bokrétája
Mellynek kótsag tollból kötött szála között
Arany boglárіba a' fény meg ütközött
Tsillámló pirossa nyusztos kalpagjának
Szégyeníti haját az anglus Dámának
Barna szemöldöke, holló szín bajussza
Képének pirosló tejét büszkénn ussza
Bársony szín hajai a' széltől suhognak
Reá tekergődzött szárnyainn lobognak
Illyen vitézt mutat a' Magyar gyermeke
Ez a' szép természet nagyságos remeke.

83. A' Reggel

Egy nehány tsillagok már pislogva égnek
Hajlott boltozattyánn a' tsillagos égnek
Halaványy tüzei[t] kik bujdosnak széllyel
Össze szoríttya a' meg győzetett éjjel
Üzi már ujj fénnye, pirítván az eget,
A hajnal tsillag az tündöklő sereget
A Göntzöl szekere fagyos tsillagzattya
Meg fordúlt rudgyával a' fényt tsalogattya
Tenger szín lovain jövén ég színére
Mosojog a' Titan Oeta' tetejére
Már a' tsipke bokrok hogy meg hintettenek
A nap sugárival, mind veressellenek
Meg halaványodván arany színű fénnye
El tűnik a' Phoebus vissza térő Nénnye
Fel serken a' kemény munka, a' gondokat
Elő szedvén, mind ki nyitta a' házakat.
A pásztor botsátván legelőre nyáját
Elő szedi zuzzal deredzett táskáját
A' borjú a' szabad tér mezőnn játzadoz
Téjjel barmok tőlgye ujjolag dagadoz
A puha gyep füven az anyai téjjel
Jóllakott gödöje futkározik széjjel
Fújván egy ág hegyénn a' kis fülemüle
Az ujj napnak szárnyát vígan ereszti le
's Köszönvén hangosann a' szép fénynek, örűl
Énekel a' véknyann síró fészkek körűl
Körűlte a' nappalt bizonyító sereg
Nyelve öszve kevert öröm nótát pereg
A hajós életét vetvén vak kéttségre
Hajóját bízza a' szélre 's a' méllységre
Viszi a' félelem színétől kékellő
Tenger, fel bosszantván vásznait bőv szellő
Az halász fügvén a' redves kő szálakonn
Igazít a' meg tsalt halászó horgokonn

Ugy nézi meg görbűlt kézzel nyereségét
Melly le huzta rezgő vesszejének végét
Igy vagynak a' kik az ártatlan életnek
Tsendes békessége alatt legelhetnek
A kik bírván kevés magok vagyonjokat
A mezőn építik remény oszlopokat
Reszkető félelem, nyughatatlan remény
A' városbann leg több 's leg sűrűbb vetemény
A' pénz az uraknak kevélly palotája
Makrantzos ajtaját álmatlan strásájja
E Boldogságának vég határt nem vetvén
Az aranyra ujjabb aranyt gyűjtögetvén
Több kintset kintséhez kíván. A mellyel lett
Szegény a' halmozott arany hegyek mellett
A holdnál ingóbb név kedvének szellője
Lett amannak magos poltzra emelője
Az árúból veti a lármás tanátsot
A haragból 's perből keresvén harátsot
De a' tsendességet kevesenn esmérik,
Kik a' gyorsann futó időt bőltsen mérik
Bírván óráival e rövid életnek
A mellyeket többé vissza nem vehetnek.
Minnyájann míg lehet víg szívvel éjjetek
Sebess szaladással siet életetek.
A kerekenn gyorsan repűlő napoknak
A töllünk rohanó esztendők forognak
A midőn le fonnyák Párkák rokkájokat

84. A Dél [I.]

Fel állott már a' nap a' Dél hév pontyára
Egyenesenn omlik le felé súgára.
Tüzesűl a' bádjatt levegő ég 's hevűl
Fel forrott az egész természet merevűl
A barmok terepélly tserfák alá mennek
Híves árnyékjokban lihegve pihennek
A madarkák tsüngnek a' híves ágakról
Le száratt a' nóta el tikkatt torkokról
Az útazó, ki már tsak alig lehellett,
Oltya szomját a' hűs forrás vize mellett.
A lankadt arató le dűl izzatt fővel

Hogy majd dolgát kezdje meg ujjult erővel
Tsupánn tsak az munkás apró méhek dongnak
Széllyel az illatos rétekenn zsibongnak
Tsupánn tsak az apró bokrotskák tövébenn
Zeng a zörgő prütsök a' nap melegébenn
A rezzent gyíkotska a' gaz között tsereg
Meg áll, liheg, száraz torokkal sziszereg.
Sok száz szötskő ugrál pattanó lábainn
A hévtől el aszott fűveknek szárainn
Egyebek mind híves hejekenn pihennek
A' Dél forró heve elől fére mennek
Alusznak még magok a' híves szellők is
El tikkattak a' nap hevétől tán ők is
Tsak némelly enyelgő zefirek játtzanak
Mellyek a' levelek aloll ki ugranak
Tzitzáznak kerengő szárnyal a' bokrokonn
Lassan el enyésznek a' liliomokonn.
Jertek ki, óh nyájas fűvallatok, jertek,
Kik az ambróziás rózsák közt hevertek
Bujjatok ki bársony ágyából, bujjatok,
El bádjatt kebelem piheg utánatok.
Szedjetek mennyei illatot, szeggyetek,
E vídám gesztenye alá ugy jöjjetek.

85. A Tél [II.]

Mormolnak szelei a' fagyos északnak
A zsindellyre vastag jég tsapokat raknak
El lepik a' földet sűrű fergeteggel
A fojó vizeket meg kötik hideggel
Mellyeket őszítnek a' havak és Derek
Azok a' tél fejénn fejérlő púderek.
Zúzmarázos a' Bak tsillámló szakálla
Tsörög a' jég miatt minden szőri szála.
Vége felé jár a' didergő December
Decembert hordoz már minden okos ember
Szellős volna nagyon az ing 's a' paputs ma
Bezzeg betsbe is van a' bunda 's a' kutsma
A vékony rokojás Leánynak, a' pőre
Gatyáú legénynek fel áll minden szőre
A Farkasok Medvék 's Rókák hébe hóba

A sűrű erdőbe mennek praedálóba
A Többi állatok merűlvén álomba
Alusznak az ősszel készített alomba
A madarak nagyobb része el utaza
Tsak veréb tsak varjú maratt ide haza
Az is a' városhoz közelébb szivárog
'S a Disznó torokba öröm nótát károg.
Komor minden, minden szomorúnak tettzik
Mihelyt a' tél borzas tsillaga fel tettzik
Mindent öszve bádjaszt és pu[h]ít ostoba
Levegő egével a' be fűtött szoba.
Tsupánn az örvendő fársáng víg zászlója
Lett az el tsüggedt szív jó vígasztalója.
Melly víg kiáltással fel emelvén fejét
Ugrál az ujj havonn, nem talájja hejét.
Őltözik magára sok féle maskarát
Ugrós kozák tántzra billegeti farát.
Víg ebédeket rak terített asztalánn
Markába petsenye s kulats az oldalánn.
Tántzos szobájába víg musikát penget
Kurjongat 's a' búnak ádijőt izenget
Szánkáz 's esik néha ollyan is a' szánba
A' millyet nem igen tennének románba.
Követi sok gavar, tsirippol utánna
Sok öreg bíráktól írtódzó Susánna.

86. A Nyár [I.]

A nap kettőztetvén hév tüzét a Rákonn
Magossan tündöklik a' hideg climákonn
Hevűl a' Neméa sárga Oroszlánnya
Mert súgárit a' nap rá közelről hánnya
Vévén a' Szirius tölle melegséget
Tüzes tsillagával minden határt éget.
Mihellyt dögleletes fényű tsillagzattya
Magát a' Tsillagos Égen ki mutattya
Azonnal a' tavasz szépségi hervadnak
A nyájas ligetek 's mezők el fonnyadnak.
A tölle meg aszalt természetnek szomja
A rétek haldokló virágit le nyomja
Le konyúl a' beteg liliom 's tulipánt

Mellyeket belöll eggy száraz hectika bánt.
Illatos kebele Flórához temjénez
Hogy könyörűllyön már beteg seregénn ez.
Néki alázatos szárát meg hajlíttya
Az ujjító esőt nyíltt szájjal áhíttya
El is jön az esső néha nagy felhővel
De széllel dörgéssel villámmal 's meny kővel
A' forgó szél öszve tördeli a' fákat
El sodorja a' szép vetést és plántákat.
A rohanó zápor a' rétet el mossa
A virágok nemző részit le tsabdossa
A tüzes menydörgés minden szívet gyötör
A langozó meny kő minden felé ront tör.
Kopog a' jég eső, tördel mindeneket,
Agyon veri a' szép virágos füveket
De mihellyt a' setét felhők el repűlnek
A haragoss egek ismét ki derűlnek
A mosdott nap eggy fél felhőre könyököl
A meg szűrt áerben vidámon tündököl
Büszkénn mutogattya a' szagos rétekben
Apró képetskéit a' kristáj tseppekbenn
Egy illy hűs essőért hánszor sohajtozott
A kit az izzadság 's a' por be sározott
A ki lankadt karral vonta már kaszáját
Be édes örömmel kezdi most munkáját.
A meg élett barmok 's vadak ugrándoznak
A víg madarakkal a' mezők hangoznak.

87. Az Ősz [II.]

Már a' víg szüretnek örűl minden ember
Mellyel örvendeztet bennünket September
Octobert ekképpen bíztattya előre
Hogy nektár lesz a' bor és máslás a lőre
Setétűl a' gohér a' piross vesszőkönn
Barna színt vér vissza a többi szöllőkönn
A' Mellyeknek által világló kristájja
Nézőjét már édes nektárral kínájja.
Rajtok Királlyságot mutogatni akar
A veres bársonyba kevéjkedő bakar
A sárgálló almák 's a' piros körtvéjek

Le görbett anyjoknak emlőjén kevéjek
El terűltek fájok alatt a' berkenyék
A kövér noszpoják a' borzas gesztenyék.
Meg terhelte az ősz a' fáknak ágait
Vastagonn rá fűzvén gazdag áldásait
Tsak az a' baj, hogy már hívesek a' szelek
Néha egy kis hideg és dér is jár velek
Mert már a' Mértéket hogy Fébus el érte
A napot az éllyel egyenlőnek mérte.

Már hát el érkezett a' víg oktober is
Melly utánn sohajtott Bakhus ezerszer is
Itt van a' víg szüret 's mustos kádja körűl
A szüretelőknek víg tábora örűl
Mellybe hordogattya a' meg ért szöllőket
Víg tántzal 's lármával nyomja benne őket
Kellemes zúgással omlanak tsepjei
Jó kedvel bíztatnak zavaros levei
A' sajtó örvendő lármával tsikorog
Oldalánn a' piross nectár zúgva tsorog
A' lutskos parasztok szurtos képpel járnak
Neki neki mennek a' teli zsajtárnak
Az ideit szűri, issza a' Tavait
Jövő esztendőre tartya majd a' mait.
Az ujj bornak örűl, de ótól kurjongat
Mert markábann teli kulatsokat kongat
Tántorgó lábával 's reszkető karjával
Még is sok hordókat tőlt édes mustjával
's Míg a' zúgó léhónn le felé foj a' must
Az alatt a' hordó mellett iszik víg tust.
Harakszik a' gyermek Bakhus a' Hordóba
Míg egy részét ki nem szedik a' lopóba
Mérgébe tajtékját túrja a' szájára
Ki üti fenekét 's el fut utojjára.
Rips raps a' szöllők már puszta támasz megett
Gyászolnak, hajdani díszek mind oda lett
Sok mustos kólika sok hasrágás sálva
Venia a' tőkék mellé van plántálva.

Itt van már November didergő hónapja
Hideg szele a' fák ágait meg tsapja

Meg halva el hulnak a' sárga levelek
Játzadoznak vélek a' kegyetlen szelek
Az ajtónál álló télnek hideg zúzza
A zőld ligeteket 's mezőket meg nyúzza
Hideg esső tsorog tsepeg egéssz éjjel
Fázékony Auster havat is hány széjjel
A borongós égnek sűrű felhőzése
Házba zárt szívünknek kedvetlenedése
Jer, barátom! minden únalmat űzzünk el
Az ujj boronn vídám beszéllgetésünkel.

A CSOKONAI-TEXTOLÓGIA ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

(BEVEZETÉS A TELJES KIADÁSHOZ)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD. = Cs. Vitéz M.: *Anakreoni dalok*. Bécs, 1803. (Megjelent: 1806.)

AD/j. = Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.

Amar. = Csokonai Mihály: *Amaryllis*. Idyllium Schraud kir. tanátsosné' halálára. Pest, 1803.

Amin. = Csokonai Vitéz Mihály: *Amintás*. Tassónak erdei meséje. Nagy-Várad, 1806.

Ar. = Arany János összes művei. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. [A VII. kötettől:] Keresztury Dezső. I. — Budapest, 1951— [Kritikai kiadás.]

ar. = arab

AV. = Csokonai Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagy-Várad, 1806.

AV/t_1 = az *Alkalmatosságra írt versek* kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában (K 677, 119/b).

AV/t_2 = az *Alkalmatosságra írt versek* második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában (K 679/II, 37ab).

AV/t_3 = az *Alkalmatosságra írt versek* harmadik kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában (K 679/II, 46a).

Beöthy = Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. I—II. Második kiadás. Budapest, 1899—1900.

bibl. = bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadáson alapulnak: Szent Biblia, az-az: Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Irás. Magyar nyelvre fordíttatott Karoli Gáspár által. Basilea, 1770.

Borzsák = Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Budapest, 1955.

BpSz. = Budapesti Szemle. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. [Többször kezdődő folyamban:] 1840—1944.

c. = cím(ű)

CQ. = Convasatum Quid. — 1794-i másolatgyűjtemény Csoko-

nai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/III, 37b–54b).

CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, [később] Budapest, 1862–1874.

Csanak = F. Csanak Dóra: Vörösmarty Mihály-levelezés — Csokonai Vitéz Mihály-levelezés — Ady Endre-gyűjtemény. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 3. Budapest, 1967.

Császár: NémK. = Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.

CsEml. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. A magyar irodalomtörténetírás forrásai. 1. Budapest, 1960.

DebrGr. = Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.

DebrK. = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen.

DériM. = a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.

DMM. = Csokonai Mihály: *Diétai Magyar Múzsa*. I–XI. Pozsony. (1796. Nov. 1.–dec. 15.)

DMM/j. = a *Diétai Magyar Múzsa* tartalomjegyzéke.

Domby = Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.

Dor. = Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fársángon*. Furcsa vitézi versezet IV könyvben.

Dor.[1] = Cs. Vitéz Mihály: *Dorottya* ... Nagy-Váradon, és Vátzon. 1804.

DPD. = „Danielis P. Debreczeni. [? Debreczeni P. Dániel] Aõ 1805. 8ª Martÿ. Csikorgo Arany pleh verebek ellen." — Kéziratos másolatgyűjtemény, magántulajdonban.

ED. = Csokonai „Első Darab" elnevezésű autográf verstisztázata, ill. annak tartalomjegyzéke 1795-ből, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672 IV, 126b—127b).

ÉJ. = Csokonai Vitéz Mihály: Értekezések.–Jegyzetek. — Csokonai autográf műveinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 668).

EK. = Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 első negyedében összeállított autográf címjegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 27a–30b).

elav. = elavult ⟨szó, kifejezés⟩

ElbK. = Csokonai Vitéz Mihály: Elbeszélő költemények, Dorotytya. Csokonai műveiből egybekötött, részben autográf másolatgyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 667).

Elek = Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, évszám nélkül [1937].

em. = emendállva, emendáltuk

é. n. = évszám nélkül

EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny. Folyóirat. Budapest. 1877—1948.

EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.

ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I—VII. Budapest, 1959—1962.

Esch. = Johann Joachim Eschenburg: Beispiel—Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.

Eschenburg: Theorie. = Johann Joachim Eschenburg: Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. Berlin, 1783.

Ethn. = Ethnographia. [Később egy ideig alcím] Népélet. Folyóirat. Budapest. 1890—

f. = folio

Faz. = Fazekas Mihály összes művei I—II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László. Budapest, 1955.

Ferenczi = Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907.

FerM. = Ferenczi Zoltán másolatai Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Ms 356/zs)

Fest = Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917.

Figy. = Figyelő (Szerk.: Abafi Lajos) Folyóirat. Budapest. 1876—1889.

FJk. = Csokonai Vitéz Mihály: Földrajzi jegyzetek. — Csokonai földrajzi tárgyú munkákból készített saját kezű másolatainak, kivonatainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 669).

FK. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin—Társulat. Budapest, évszám nélkül [1942].

fr. = francia

Georg. = Vergilius: Georgica, ill. Csokonainak ebből készített fordítása, a *Georgicon*.

gör. = görög

Gulyás: Cs-tan. = Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.

Gulyás: MÍrók. = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I—VI. Budapest, 1939—1943.

h. = hasáb

Haraszti = Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.

HG. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I—III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Budapest, évszám nélkül [1922].

Horváth: Csok. = Horváth János: Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.

Horváth: MVers. = Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.

Horváth: RVers. = Horváth János: Rendszeres magyar verstan. Budapest, 1951.

i. h. = idézett hely(en)

i. m. = idézett mű

IMIT. = Izraelita Magyar Irodalmi Társulat

It. = Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest, 1912—1962. Új folyam: 1969—

ItK. = Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest. 1891—

jav. = javítva

jelz. = jelzet

JGk. = Juhász Géza kéziratos hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).

JGy/j. = Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755, 38b).

Jk. I. = Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. Csokonai autográf jegyzeteinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/I.).

Jk. II. = Csokonai Vitéz Mihály címjegyzékeinek s különféle jegyzeteinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II).

Juhász: CsVers. = Juhász Géza: Csokonai verselése. Studia Litteraria. 1963: 49—67. l.

Juhász: LatZs. = Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi. Studia Litteraria. 1969: 75—90. l.

Juhász: LatZs. II. = Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi. Studia Litteraria. 1972: 61—70. l.

k. = kötet vagy könyv, illetőleg [arab számjegy után]: körül

K = kézirat

K_1, K_2, K_3 = első, második stb. kézirat

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I—XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890—1911. — XXII. (I. pótkötet.) Budapest, 1927. — XXIII. (II. pótkötet.) Budapest, 1960.

KazMűv. = Kazinczy Ferenc művei. I—IV. Nemzeti Könyvtár. Budapest, évszám nélkül. Aigner Lajos kiadása.

Kcj. = Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 38b).

Kcsj. = Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 31a—33b).

Kcsl. = Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).

Kföldy = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—III. Közli Kelemföldy. Lipcse, 1843—1845.

Kl/j. = Kiss Imre címjegyzéke Csokonai fiatalkori műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/71).

KiM. = Csokonainak *Kézírásban levő Munkátskáimnak megnevezése* c. autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 15—16. l.).

KisfÉvl. = A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Buda, [később Pest, majd Budapest] 1836—1926.

Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a—19a).

kk. = [lapszám után] és a következők

KK. I–V. = Csokonai: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek autográf gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I–V.).

KL. = Kiss Lajos-gyűjtemény. Kéziratos gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 8-r. 160/I–II.).

Klenner = Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pannoniakönyvtár 51. Pécs, 1938.

Kókay = Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Irodalomtörténeti Könyvtár 25. Budapest, 1970.

KP. = „Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. [= Kiss Pál] 1807dik esztendőbenn." — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.

Kp. n. = központozás nincs (vagy. központozás nélkül)

Ktl. = Kötegmaradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b–47b).

KZs. = „Csokonay Keze irásai. Composuit Sigismundus Kováts." Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).

l. = lap

lat. = latin

ld. = lásd!

LD. = *Lilla*. Érzékeny dalok III könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.

LD/t_1 = a *Lilla* kötet első tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).

LD/t_2 = a *Lilla* kötet második tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/11).

LD/t_3 = a *Lilla* kötet harmadik tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 24ab).

Losonczi = Artis poeticae subsidivm . . . in vsvm tyronvm concinnatvm per Stephanvm Losontzy. Posonii, 1784.

Maday = Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910.

Meth. = Methodus, quam in Collegio reformatorum helv. confessionis omnes scholas inferiores docentes inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. Debrecini, 1770.

Meth.² = az előbbinek második kiadása. Uo. 1791.

Mfj. = Csokonai műfajok szerint összeállított autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).

MHírm. = Magyar Hírmondó. Hírlap. Pozsony. 1780—1788.— Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs. 1792—1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.

MindGy. = Mindenes Gyűlytemény. Folyóirat. Komárom. 1789—1792.

MIrT. = A magyar irodalom története I—VI. Budapest, 1964—1966.

MKsz. = Magyar Könyvszemle. Folyóirat. Budapest. 1876—

MKur. = Magyar Kurír. Hírlap. Pozsony. 1786. Bécs. 1786—1834.

MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973., valamint ennek ugyanott, ugyanakkor készült, némileg módosított utánnyomása.

MMerk. = Magyar Merkurius. Hírlap. Pest. 1788—1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs. 1793—1798.

MMerk/j. = Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Merkurius című hírlap 1794. LXXXIV. számában (1293—1294. l.)

MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa. 1788—1792.

MMusa = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony. 1786. Bécs. 1786—1789.

MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest. 1905—

MNyj. = Magyar Nyelvjárások. Sorozat. Debrecen, illetve Budapest. 1951—

Molnár G.: Elementa. = Elementa grammaticae latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum Praeceptis, a Gregorio Molnar contracta; Nunc, Noviter methodô meliori emissa . . . Debreczini, 1765.

MSzól. = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

MTAK. = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárá(nak Kézirattára), Budapest.

MTsz. = Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyei József. Budapest, 1897—1901.

Műf. = Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. — Csokonai autográf műfordításainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 674).

ném. = német

nép. = népnyelvi

NG. = Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiről 1796-ból az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 893.)

NG/j. = Nagy Gábor jegyzetei a Lilla-versekről a fenti kéziratban (Fol. Hung. 893 : 1b).

NPM. = Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. I—II. Kiadta Márton József. Bécs, 1816.

NZs. = „⟨Sarkadi Nagy Zsigmond⟩ Gyűjtemény vagy Némely külömb külömbféle Matériákról iratott és öszveszedetett Versek és Fojóbeszédek. 1810." A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézeti Szemináriumának könyvtára. 926. b. Debrecen.

NyF. = Nyelvészeti Füzetek. Sorozat. Budapest. 1902—1918.

NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár. 1957—

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. 1862 —

Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. 1872—

NySz. = Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest, 1890—1893.

ÓD. = *Ódák két könyvben*. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.

ÓD/t. = Az *Ódák* kötet terve (1802). Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 35a—36a).

ol. = olasz

Oláh: CsLat. = Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Oláh: Csok. = Oláh Gábor: Csokonai. Irodalomtörténeti Füzetek. 30. Budapest, 1928.

Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa. 1790—1791.

OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

Otrokocsi Nagy = Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-

irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Különnyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából.)

ÖV. = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.

ÖV.² = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.

Pásztory = Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.

Péczeli: Henr. = Henriás az az Negyedik Henrik Francz Királynak Életének némelly része, melly Francz Versekből ugyan annyi számú 's lábú Versekbe foglaltatott Pétzeli Jó'sef által. Győr. 1786.

Pelle = Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIIIe siècle: Michel Csokonai et la litterature française. — Csokonai Mihály és a francia irodalom. Études Française 10. Szeged. 1933.

Petrik = Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. 1712—1860. I—IV. Budapest, 1888., 1890—92., 1897.

PM. = Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta Márton József. Bécs, 1813.

poet. lic. = poetica licentia

Pomey = P. Franciscus Pomey: Pantheum Mythicum. Lipsiae. 1771.

Pukánszkyné = Pukánszkyné Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Irodalomtörténeti Füzetek 5. Budapest, 1956.

Puky/j. = Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 4/34).

r. = recto (a kézirat elülső lapja)

rég. = régi(es)

Réti = Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire. Budapest, 1909.

RMKT. = Régi Magyar Költők Tára. Sorozat. Budapest. 1877—

RMKvt. = Régi Magyar Könyvtár. Sorozat. Szerk. Heinrich Gusztáv, [később] Császár Elemér. Budapest. 1. sz. (1897) — 41. sz. (1937).

Ro/ = romlott szövegű változat, szövegromlás

röv. = rövidítése, rövidítve

rv. = recto és verso (a kézirat mindkét oldala)

RV. = „Rózsi-versek". — Csokonai kéziratos ciklus-tervezete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 8a—12b).

Sander—Nagy: = Az istennek jósága és bölcsessége a' természetben. Sander Henrik után. [Fordította: Nagy Sámuel]. Pozsony és Komárom. 1794.

Sander—Nagy² = az előbbinek második kiadása. Pozsony. 1798.

Sinkó = Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.

SM. = Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).

Sonkoly = Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertoriumi kísérlet.) Magyar Zene. Zenetudományi folyóirat. Budapest. 1961: 116—133. l.

SpK. = a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak.

Stoll = A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.

StudLit. = Studia Litteraria. Folyóirat. Debrecen. 1963—

sz. = szám(ú)

Sz = a tárgyalt szöveg

Sz_1, Sz_2, Sz_3 = első, második stb. szöveg(változat)

SzamSz. = Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. I—II. Budapest. 1935—1936.

Szauder: OlIr. = Szauder József: Olasz irodalom—magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.

V. Szendrei = V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező . . .” Csokonai lírájának élményrétegei. Kismonográfia. Kolozsvár, 1970.

Szilágyi: CsSzók. = Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókincséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső. Budapest, 1960.

Szilágyi S.: Henr. = Szilágyi Sámuel: Voltér úrnak Henriása . . . Pozsony, 1789.

Színm. = Csokonai Vitéz Mihály: Színművek. — Csokonai részben autográf kéziratainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 676).

Szinnyei: MÍrók. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XXIV. Budapest, 1891—1914.

szól. = szólás

Szpróz. = Csokonai Vitéz Mihály: Szépprózа. — Csokonai szépprózai munkáinak autográf gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).

Szv_1 = Csokonai számvetése kiadandó műveiről 1795 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 77ab).

Szv_2 = Az előbbihez hasonló számvetés 1796-ból ugyanott (K 672/IV, 147a).

SzV/j. = Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból; Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (K 672/IV, 10a + 12b)

táj. = tájnyelvi

TanKöt. = [Benedek Mihály:] A' tanítók kötelességei . . . Debrecen, 1795.

$TanKöt.^2$ = Az előbbinek második kiadása: Debrecen, 1812.

Tav. = *A' Tavasz*. Írta Kleiszt. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Komárom, 1802.

Temp. = Csokonai Vitéz Mihály: *Tempefői*. Satirai játék öt felvonásban.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—II. Budapest, 1967., 1970.

TF. = Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek—Fordítások. —Csokonai autográf munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).

Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I—II. Pápa. 1906—1908.

Toldy = Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].

Toldy/j. = Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásában (LXXXVIII—XCII. hasáb).

ToldyM. = Toldy Ferenc másolatos kötete Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/I—III.).

tör. = török

tréf. = tréfás (használatú)

TudGy. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1841.

ua. = ugyanaz

ÚK. = Új katalógus. — Csokonai műveinek részben autográf

kéziratos katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).

uo. = ugyanott

Varázsf. = Csokonai Vitéz Mihály: *A varázsfuvola* Schikaneder után.

Vargha: CsVM. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.

VJ. = Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. — Csokonai autográf műveinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755).

Vkt. = Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 45b).

v. ö. = vesd össze!

Vör. = Vörösmarty Mihály összes művei I. — Budapest, 1960 — [Kritikai kiadás.]

vsz. = versszak

VT. = Verstisztázat 1793-ból. — Csokonai saját kezű verstisztázata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 52a—80a).

VT/j. = Az előbbinek s a vele közel egykorú olasz versfordításoknak általunk összeállított tartalomjegyzéke.

Waldapfel: MFelv. = Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.

ZC. = Zöld-kódex. Csokonai zsengéinek s későbbi hozzátoldásainak autográf gyűjteménye a Kisebb költemények IV. kötetében, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 32a—102a).

ZJ. = Zilahi János másolatos kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).

Zsoldos = Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából

A KIADÁSUNKBAN HASZNÁLT JELEK ÉS JELÖLÉSEK

Betűtípusok	Csokonai verses szövegeit a jegyzetekben egységesen dőlt betűvel idézzük; a szövegkritikai részben ezen belül félkövér betűtípus jelzi a főszövegtől eltérő változatokat.
⟨ ⟩	Ékzárójel jelöli a kéziratban áthúzott részeket.
[ ]	Általában szögletes zárójelben közöljük azokat a szövegeket, szövegrészeket, amelyek nem a költőtől, hanem a kötet sajtó alá rendezőjétől vagy másoktól származnak. Így szögletes zárójelben közöljük a címek után a témaváltozatok sorszámát: [I.],[II.] stb., valamint a rövidítések feloldását.
' '	Fél idézőjelben közöljük a sajátságos jelentéstani adatokat a jegyzetekben (pl. *remény:* itt: 'önhit, önbizalom').
. . . . .	Pontok jelzik az olvashatatlan részeket.
⟨. . .⟩	Az áthúzott szakaszokon belül szintén pontok jelzik az olvashatatlan részeket, illetőleg betűket.

CSOKONAI MŰVEINEK KÉZIRATAI

Csokonai kéziratai korántsem maradtak ránk olyan rendezett formában, mint például Vörösmartyé, Petőfié vagy Aranyé. Már műveinek viszonylagos teljességre törekvő első kiadója, Schedel (Toldy) Ferenc, aki először tett kísérletet a költő kéziratainak összegyűjtésére, említette kiadása előszavában „maradványai chaotikus tömegé"-t. E nagy tömegű kézirati hagyaték is hiányosan maradt azonban az utókorra: Csokonainak több olyan munkájáról tudunk, amelyek elvesztek vagy lappanganak. (Az elveszett, illetőleg lappangó műveket kiadásunk zárókötetében külön fejezetben soroljuk fel, de e kötetünk címmutatójában is utalunk rájuk.) A hagyomány szerint a kéziratok egy részét a költő anyja, Csokonai Józsefné semmisítette meg, úgy, hogy fia koporsójába tette, illetőleg elégette. Mindkét hagyománnyal foglalkozik Csanak katalógusának Csokonai Vitéz Mihály hagyatéka c. bevezetőjében (37—38. l.).

Az előbbi hagyomány Csokonai egykori debreceni tanárától, Sárváry Páltól származik, aki Toldy fölkérésére az említett kiadáshoz kéziratok után nyomozott. Toldynak 1842. augusztus 4-én kelt megkeresésére 1843. április 3-án a következőket válaszolta: „ . . .bús annya, fijának koporsójába záratta mind azt, a' mit annak irásaiból közel találhatott." (MTAK. M. Irod. Levelezés. 112. sz. 140. Idézi Vargha Balázs: CsEml. 389. l.) Mindezt részletesebben is kifejtette Csokonai Vitéz Mihály életrajzának töredékvonalai c. írásában, amelyet 1844. március 19-i keltezéssel küldött el Toldynak, a Magyar Tudományos Akadémia akkori titkárának. Munkájának az életrajzi részt követő II. fejezetében ezt írta: „ . . . egy tisztes idős Úri aszszonyságtól azon leverő hírt vettem: hogy az ő szemeláttára a' gyászos anya, fijának minden nála találtatott verseit hóltteste mellé koporsójába záratta, bódító bujától-e, vagy irigy féltékenységéből-e? nem merem egészen meghatározni; de minden esetre zavaros gondolatoktól elfoglaltatva, ezt mondván: *az ő munkái azok a' lelkemél hadd száljanak vele együtt a' koporsóba!*" (MTAK. RUI 4° 37: 47—48. l.; idézi Vargha Balázs is: CsEml. 395. l.). E hagyomány alapján került sor 1953-ban Csokonai debreceni sírjának felbontására, de ott kéziratokat nem találtak. (Ld. Malán Mihály: Csokonai Vitéz Mihály exhumációjának eredményei. Budapest, 1954. Különnyomat az Annales Biologicae Universitatum Hungariae 2. kötetéből.)

A koporsóba zárt kéziratok hagyományát már Vargha Balázs is kétségbe vonta (CsEml. 614. l.). Juhász Géza úgy nyilatkozott, hogy a kéziratoknak annyi idő alatt meg kellett semmisülniük, „ha valóban hiteles az a nyilatkozat, amelynek hihetőségében maga Sárvári professzor nem kételkedett" (ld. Acta Universitatis Debreceniensis. 1958: 114., l.); ugyanitt azonban — külön magyarázat nélkül — még azt a megjegyzést tette, hogy: „Ma már szinte bizonyosra lehet vennünk, hogy Csokonainé valóban megsemmisítette fia hagyatékának egy részét."

A feltűnő az, hogy a Csokonai család bizalmas barátja, a költő kéziratait megőrző Gaál László is említést tett a kéziratok egy részének megsemmisítéséről: ő úgy tudta, hogy Csokonainé a Lilla-dalok eredeti prózai fogalmazványait égette el: „a' Dalok mellyek most Versekbe foglaltatnak: elsőben levél formában és folyóbeszédbe valának készítve, tsínos más modorban — egy Csomóban összve rakva: mellyeket Csokonai Mihálynak halála után, ennek édes Annya — rész szerint fija utánni busúlása — rész szerint pedig azon félelme miatt hogy azon levelek másokat talán megbotránkoztathatnának, tűzbevetett, 's meg égetett." (MTAK. RUI 4-r. 37. VI. sz.; v.ö. HG. II, 492. l.)

Csokonainé levelezéséből kitűnik (ld. CsEml. 209—238. l.), hogy fia irodalmi hagyatékának gondos őrzője volt; ezt megerősíti például az is, hogy a költő zsengéit tartalmazó ún. Zöld-kódex tartalomjegyzékét ő állította össze s hátrahagyott kéziratkötegeiről ő készített leltárat. Csokonai Józsefné levelezése alapján Csanak Dóra kétségbe is vonta Gaál László közlésének hitelét. (Ld. i. m. 38. l.).

Sárvárynak az a szájhagyományon alapuló értesülése, hogy Csokonainé fia koporsójába tette volna annak kéziratait, nem látszik valószínűnek; a Lilla-dalok prózában írt fogalmazványainak elégetését viszont Gaál László szemtanúi közlése nyomán hitelesnek kell tartanunk: e helyenként érzéki tartalmú — Gaál szerint levél formában készített — leírásokat föltehetően fiának s Vajda Juliannának jó hírét féltve semmisítette meg Csokonainé.

Az elveszett s lappangó művek száma — amint Csokonai címjegyzékeiből kiderül — valóban nem olyan nagy. Ezek elkallódásának körülményeiről Gaál László szóbeli közlése nyomán leghihetőbben Toldy tájékoztatott a Csokonai halálát követő kiadási tervekről írva: „Fel voltak az elhúnytnak barátai is szólítva [ti. Csokonai halála után] a nálok levő egyes darabok beküldése végett, név szerint Obernyik Józsefnél és Fazekasnál is, melly utóbbinál azok, a nélkül hogy a szerkesztéshez hatna, sokáig elhevervén, végre az anya kívánságára ehez, de második kéz által, összehányva és sok darabok hiával, kerültek vissza, miknek elvesztét méltán fájlalhatjuk. És így rendezetlen és használatlan maradt a chaósznemü halmaz, míg az, Csokonainénak 1810-ben, szinte mint két fiának, aszkórból bekövetkezett halálával, Hatvani Gaál László akkori köz tanítóra szállott, ki collegiumi éveit a tiszteletre méltó asszony házánál töltvén, mig ez élt, fiúi barátja s hű tanácsadója, halálakor pedig végs nyugalomra tételének intézője volt." (LXXXI. h.)

Így jutott a fölbecsülhetetlen értékű kézirati hagyaték Gaál László birtokába, aki egykor a költő csurgói tanítványa volt, majd követte Debrecenbe s ott Csokonainé kosztos diákja s bizalmas embere lett. Gaál Lászlón kívül még a költő barátainál: Obernyik József, Nagy Gábor, Fazekas Mihály, Kiss Imre, Puky István, valamint Pándi Károly és Győri József birtokában lehettek nagyobb számban Csokonai-kéziratok (ld. a következőkben a Kéziratjegyzék-töredék ismertetését, valamint a „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünket). A Dunántúlon Sárközy István Somogy megyei alispánnál, a költő egykori vendéglátójánál is lelhetett lenniük Csokonai-kéziratoknak (ld. a Csokonai-kéziratokra vonatkozó megjegyzéseit: KazLev. II, 416. l., III, 459. l., CsEml. 486—487. l.), bár ezeknek egy része az 1800-i parasztfölkeléskor Sárközy nagybajomi kúriáján elpusztult (v. ö. CsEml. 560. l.).

Csokonai kallódó kéziratairól Gaál László is megemlékezett 1844-i

följegyzésében: „mennyi munkái lappanghatnak széllyel esmeretlenül? Dorottyát Sárközi István íratta le és Somogyból küldötte meg Csokonainak.
Hunyadi köszöntőjét — Székely Péter
Czinderi sírja felett és sok másokat Puki István
lásd| mindezeknek eredeti ezekről leveleiket!" (CsEml. 404. l.) Székely Péter másolatairól Toldy is megemlékezett: „másoló kezével Cs. papirosai közt gyakran találkozunk." (LI. h.; v. ö. CsEml. 563. l.)

Gaál László kéziratos hagyatékát Domby is ismerte; 1817-ben kiadott Csokonai-életrajzában hivatkozik rá, s Csokonai néhány más kéziratát is említi: „Az itt kiadott Munkáin kívűl vannak még Csokonainak mások is, rész szerént kötött, rész szerént kötetlen Beszédbenn, p. o. Virgilius' Georgiconjának fordítása, mellyet ő egészen elkészített: de T. Gál László Úrnál, (kinek szívessége ezeket velem közlötte) tsak tsonkánn van. Horáczius' némelly Ódáinak fordítása, a' Szökevény Ámor, a' Méh és Pillangó eggyütt Beszéllése. Horváth Ádám Úrhoz'sa't. mellyeknek kiadását én, kinek a' szeriöz Themis a' játszásra időt nem ád, 's ki sem Litterator, sem Poéta nem vagyok, azokra bízom, kik mind a' három tekintetben ennek jobban megfelelhetnek." (Domby VII. l.) Kötetében, ahol tizenegy addig kiadatlan művét közölte Csokonainak (63—136. l.), a „Toldalék"-ban még megemlíti néhány kéziratos munkáját, amelyeket szintén részben Gaál László réven ismert: „Az itt kiadott aprós munkáinn kívűl vagynak még Csokonaynak némely más még ki nem adott systemás és bővebb Munkái, mellyeknek nagyobb része TT. Gál László Úrnál, némellyek magamnál is meg vannak, némellyik pedig esmeretlen kezek közt hever. Illyen Munkák p. o. l. *A' Virgilius' Georgiconja*, melyről már oda fenn volt szó. Versbenn. 2. *A' Nagyság*. 3. *Magyar Epopaea*. 4. *Versírás' mestersége* v. *Poetica*. 5. *Elragadtatott Hajfürt*, 6. *Wieland' Gratziái*. Theátromi Darabok is úgymint: 7. *Gerson du Malheureux, vagy az Ördögi Mesterséggel megtaláltatott Fiú*. 8. *Karnyóné* v. *az Özvegy Kalmárné*. 9. *A' Pofók*, Ennek magam sem tudom bizonyossann a' Titulussát. 10. *A' Méla Tempefői* v. *Mind Bolond, a' ki Magyar Országonn Poétává lessz*." (I. h. 142—143. l.)

Gaál László irodalomtörténeti érdeme, hogy a költő eredeti kéziratainak zömét magához vette, megőrizte, s Toldy Ferenc kérésére a Csokonai-kiadás rendelkezésére bocsátotta. Gaál gyűjteménye később az MTAK. Kézirattárába került, s ez alkotja ma is törzsanyagát Csokonai kézirati hagyatékának. (V. ö. Csanak 38—39. l.).

Gaál kéziratos gyűjteményét Toldy használta föl először 1843—46 között megjelent Csokonai-kiadásában. Azt gondolhatnánk, hogy mint az Akadémia titkára, Toldy szerezte meg e gyűjteményt az Akadémiai Könyvtár számára; Csanaktól azonban tudjuk, hogy Toldy visszajuttatta a kéziratokat Gaál Lászlónak s csak négy évtizeddel később, 1884-ben kerültek azok az Akadémia birtokába, Gaál László fia, Gaál Ernő budapesti ügyvéd ajándékaképpen. Az értékes hagyaték sorsát megvilágítja Kazinczy Gábornak az az évszám nélküli kiadatlan levele (MTAK. K 3/70), amelyre Csanak is utalt (39. l.); ebben Kazinczy — bizonyára mint az Új Nemzeti Könyvtár egyik szerkesztője — leltárba akarván venni e nemzeti érdekű hagyatékot is, igyekezett rávenni birtokosát, hogy adja át illő áron a Nemzeti Múzeumnak. Kazinczy Gábor, aki 1864-ben halt meg, e levelét az 50-es években írhatta; a kéziratok megvásárlására azonban akkor nem került sor, s mikor több mint két évtized

múlva Gaál Ernő megvált az értékes hagyatéktól, nem a Nemzeti Múzeum könyvtárának (OSzK.) ajándékozta oda, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának (ld. Csanak 39. l.).

A Gaál László-féle gyűjteményen kívül a költőnek legtöbb eredeti kézirata az OSzK. Kézirattárában található, ahová Csokonai debreceni ügyvédbarátjának, Nagy Gábornak s a könyvtárat alapító Széchényi Ferencnek hagyatékából jutottak eredeti kéziratok: zömmel levelek, de verskéziratok is. A régiségbúvár Losonci Farkas Lajos révén s Mátyási József költő hagyatékából is került néhány eredeti Csokonai-kézirat az OSzK. Kézirattárába. (V. ö. ItK. 1938 : 276. l.).

A költőnek több autográf kézirata található a debreceni egykori kollégiumi könyvtárban (Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára), ahová egykori barátainak, tanítványainak leszármazottaitól vagy gyűjtőktől kerülhettek.

Van néhány eredeti Csokonai-kézirat a debreceni Déri Múzeum birtokában is.

A csurgói Csokonai gimnázium egy eredeti levelét őrzi a költőnek, a nemegi Kisfaludy Múzeumban őrzött autográf levelei azonban a II. világháború alatt megsemmisültek. Több vidéki múzeumban és levéltárban találhatók még becses Csokonai-kéziratok, amint a következőkben részletesen ismertetjük.

A budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum is őriz egy eredeti verses kéziratot a költőtől.

Mivel Csokonainak sok műve nem maradt fenn eredeti kéziratban, nagy jelentőségük van a közel egykorú másolatoknak is.

Az MTAK. és az OSzK. Kézirattárán s a debreceni Nagykönyvtáron kívül számos fontos Csokonai-másolat található a debreceni Déri Múzeum Adattárában és a sárospataki egykori kollégiumi könyvtárban (Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára). Az MTAK. Mikrofilmtára több külföldön őrzött kéziratos másolatgyűjteményről tartalmaz felvételt.

A következőkben ismertetjük verskiadásunk legfontosabb kéziratos szövegforrásait.

Barcsa János 1908-ban közzétett repertóriuma (A Csokonaira vonatkozó irodalom és kéziratok: ItK. 1908: 106—111. l.) foglalkozik a költő kézirati hagyatékával is. Ez az összeállítás azonban már a maga idejében sem volt teljes és megbízható: az MTAK.-ból csupán a költő levelezését sorolta fel, a verseket és a színműveket tartalmazó forrásokat nem ismertette. A repertórium hiányaira már Harsányi és Gulyás is rámutatott (HG. I. k. XII. l.). Teljesebb az a felsorolás, amelyet az OSzK.-ban található Csokonai-művekről adott, de nem különbözteti meg pontosan, hogy mi közülük az eredeti s mi a másolat. Ugyanez vonatkozik a debreceni Kollégium könyvtárában őrzött kéziratok felsorolására is. Barcsa összeállítása fogyatékosságaival s nagy hiányaival a mai kutatás számára már alig jelent segítséget.

A Csokonai-kéziratok legfontosabb lelőhelyének, az MTAK. Kézirattárának Csanak Dóra által a közelmúltban kiadott katalógusa, sajnos, a Csokonai-hagyatékból csak a levelezést dolgozta fel részletesen, a szépirodalmi művek kéziratait nem, noha azok mai formájukban szinte áttekinthetetlenek.

Gaál László hagyatékát az MTAK. Kézirattárában először Jakab Elek vette számba a múlt század végén (ld. Jelentés a Kézirattár rendezéséről:

Akadémiai Értesítő 1892: 137. l.); ő számokkal és betűkkel, esetenként pedig szöveges tárgymegjelöléssel látta el a kézirati egységeket; így például a mai KK. IV. kolligátum kék fedelű első füzetén h) jelzet, ugyanitt (13a) egy rózsaszín fedelű füzeten i) jelzet található, a Zöld-kódex fedelére szintén ő írta rá: „I. Kötet Csokonai vers gyűjteménye (bekötve)." Jakab sötét, csaknem fekete tintával írt leltári jelzései jól felismerhetők. Ezek mellett esetenként tintaceruzával írt jelzetek olvashatók a kéziratokon; így például az említett rózsaszín fedelű füzeten: 38 8° IV. E jelzetek szintén Jakabtól származnak, s a Csokonai-kéziratok első kéziratтári jelzetei, amelyekre még a Harsányi—Gulyás kiadás is hivatkozik. A Jakab-féle első katalogizálás lapjai megtalálhatók az MTAK. Kézirattárának Helyrajzi Katalógusában. Mivel Jakab még — legalábbis részben — úgy találhatta e kéziratcsomókat Gaál László hagyatékában, ahogy azokat a költő elrendezte, ismertetjük helyrajzi katalógusát, a kéziratcsomók után téve szögletes zárójelben annak a kötetnek a számát, amelybe az 1950 körüli átrendezéskor a kézirat került. (Ez azért is fontos, mivel eligazít a HG. forrásjelzéseiben.)

RUI 8-r 28. Csokonai Vitéz Mihály-tól *Szomorú halotti Versek* [K 670]

RUI 8-r 29. *Két Vígjátékok* [K 671]

RUI 8-r 36. *Csokonai vegyes eredeti költeményei.*
I. *Serkentés a nemes magyarokhoz* Sat. a) kinyomva. [K 668]
II. *Raptus Europae* a.) b.) két példányban [K 667]
III., IV., *A csók* (két példányban) [K 675]
V. *Csokonai fordított színművei. Az elhagyatott Dido* (Énekes szomorú játék.) III felvon. a—h.) [K 674]
VI. Egy Vígjáték.
Gerson du Malheureux sat. a) [K 676]
VII. Másik vígjátéka
Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. vígját. III felv. a.) [K 676]
VIII. Színműtöredék a—i) [*Varázsfuvola*] [K 674]

RUI 8-r 37.
I. *Csokonai idegen írókból vett jegyzetei* (I. Csomag.) a.) (1—19 fogás.)
II. *Fordítások s jegyzetek.* (II. Csomag) (1—16 fogás)
III. *Idegen íróktól vett kivonatok* (III. Csomag) (1—III fogás.)
IV. *Idegen íróktól vett kivonatok* (IV. Csomag) (1—23 fogás) [K 668, K 669, K 679]

RUI 8-r 38.
I. *Csokonai V. Mihály különböző dolgozatai.*
I. *A bajnoki epopoeáról* a—c) [K 667]
II. *A verscsinálásról közönségesen.*
III. *Jegyzések és említések a Dayka verseire*
IV. *Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokra* 2 péld.
II. *Endymion.* a—f)
III. *Csokonai egy kis verses könyve.* a)
IV. *Töredékek.* Vers és próza. a—z)
V. *Holmi egy más* a—b) —e) [K 672/III]
VI. *Kevés értékűek.* a—h)

VII. *Csokonai műveinek különböző időbeli s különböző alakban való följegyzései.* a—n)
VIII. *Csokonai házi jegyzetei.* a) [K 667, K 668, K 672/II, K 672/III, K 674, K 675]

RUI 8-r 39. *Csokonai verses gyűjteménye*
I. Kötet.
I. Vers-gyűjtemény (bekötve.) [K 672/IV, 32—102 = a Zöld-kódex]
Mellékelve a—v) aa—gg) alatt több darab. [K 672]
II. Kötet.
a) *Csokonai vers-gyűjteménye* Minutái (1—54 sz. alatt)
b) *Csokonai munkáiról adatok.* (a—g.)
c) *Csokonai levelei pártfogóihoz* művei érdekében. [K 672/I—V. s talán a K 674]

RUI 8-r 40. *Tempefői* [K 678]

RUI 4-r 30. *Csokonai Vitéz Mihály hátrahagyott iratai*
I.
II. Kötet
III.

RUI 4-r 31. *Csokonai Két Vigjáték* (másolat) [K 671]

RUI 4-r 102. *Csokonai görög és olasz töredékei* eredeti vagy a féle jegyzetekkel. I—II. kötet [K 677]

RUI ívrét 16. *Csokonai V. Mihály vegyes iratai.*
I. Kazinczy F. bírálata Csokonai verseire a—b)
II. Csokonai V. Mihály versei ívrétben, néhány elszakadozva a—h,
III. Csokonai V. Mihály gyűjteményében sok alkalmi versek. 1—6)
IV. *Rhédey Lajoshoz írt* vers és levél s annak két levele Csokonaihoz a—d.) b) négy lapból áll.
V. *Márton József* ügyét illető 3 adat.
VI. *Csokonai V. Mihály eredeti művei* kéziratban *A Georgicon I⁰ könyve* a—d) dd—gg)
VII. *Csokonai V. Mihály Vegyes versei 4drátban* a—e)
VIII. *Csokonai V. Mihály életiratára tartozók.* (1—30 fogás)
[Részben a K 672/I., részben a K 672/II. és a K 755.]

Sajnos, 1950 körül nem csupán a kéziratok újraszámozására került sor, hanem a Gaál-hagyatékot kiemelték eredeti helyéről, a Régi és Újabb Irók szakából s az autográf kéziratokat és az egykorú másolatokat K 667—K 679 és K 755 jelzettel, meglehetősen rendszertelenül s mutatók nélkül félbőr kötésű kötetekbe kötötték. A színművek, az egyes nagyobb művek (pl. a *Dorottya*), valamint az eredetileg is összefüggő nagyobb egységek bekötése célszerű volt, viszont a kisebb költeményekből kialakított kötetekben szervesen össze nem függő anyagok kerültek együvé: különféle méretű s keletkezési idejű autográf kéziratlapok s -csomók váltakoznak idegen kezű másolatokkal. Szükséges lett volna e kéziratok cím szerinti betűrendes könyvtári katalógusának elkészítése, amely egyben különválasztotta volna az autográf kéziratokat a másolatoktól. A további kutatások megkönnyítésére a következőkben ismertetjük

ezeknek az újabban, mesterségesen kialakított kéziratos köteteknek tartalmát s munkánk végén betűrendes címmutatót is adunk hozzájuk.

Csokonai kézirati hagyatéka Gaál László gyűjteményében sem volt meg már hiánytalanul, de néhány darab még a költő életében elkallódhatott. Hogy Csokonai hagyatéka mit tartalmazhatott eredetileg, arról 13 tételből álló saját kezű katalógusa tájékoztat, amelyet 1800 körül készíthetett, mikor művei kiadására készülve kéziratait számba vette (MTAK. K 679/II, 31a—33b; Kcsj.). Munkáit Csokonai diáriumokba, munkafüzetekbe fogalmazta, ill. tisztázta le, vagy pedig egyes ívekből, levelekből álló csomókba gyűjtötte. A katalógusán található 13 kézirati forrásból ma már csak kevés azonosítható az MTAK. Csokonai-hagyatékával. A N^ro 1° 4. számú darab, az „Egy nagy Diarium . . .” a K 672/II, 1a—31b lapjaival azonos; a mai kolligátumnak ez a része piros szegélyű füzet töredéke s tartalmilag is azonosítható a költő katalógusának megfelelő darabjával.

A N^ro 3° alatt szereplő „Számadó Diárium” tartalma szerint azonos a K 672/II, 1a—11b oldalával. A N° 6° „Mások' írása” elnevezésű kéziratcsomó katalógusának végén előfordul a „Convasatum quid” elnevezésű másolatgyűjtemény, amely ma a K 672/III-ban található (37a—54b).

A költő 1800 körül készült Vázlatos kiadási terve (Vkt.) említ egy „Kis Kalendarium”-ot, amely akkor Nagy Gábornál volt. Ez a kis kalendárium talán azonos Dubranowskynak azzal a zsebkiadású naptárával, amely az MTAK. Kézirattárában K 672/V. jelzéssel található s a költőnek több verstisztázatát tartalmazza. A Vkt. említ egy „Kék Kalendarium”-ot is, amelybe szintén Csokonai művei voltak lejegyezve.

A Kcsj.-nek N° 8° alatt található „Nagy Octává”-ja talán azonos a Nagy Gábor hagyatékában fennmaradt OSzK. Fol. Hung. 893. sz. kötettel, amely Nagy Gábor másolatai mellett a költőnek eredeti kéziratait is tartalmazza, így *A' Magánossághoz* autográf kéziratát is, amely a „Nagy Octavába lévők” első verse. A többi mű nincs meg Nagy Gábor füzetében, amely láthatóan hiányos, több lapja ki van tépve.

A Kcsj. többi tételének művei csak nagyon hiányosan találhatók meg az MTAK. Csokonai-hagyatékában s ezek is szétszórtan, az utólag kialakított kötetekben. Ahol sikerült az azonosítás, ott [ ]-ben utalunk a mai lelőhelyre s ugyanígy a műnek kiadásunkban használt címére.

KÉZIRATCSOMÓK JEGYZÉKEI (1800 k.)

(Röv.: Kcsj.)

(MTAK. K 679/II, 31a—33b [Régi jelzete: RUI 8° 39])

N^ro 1° Versek in 4to

(Autográf.)

Van benne 15 Drb.

1. Deák Versek Gr. Károlyra. [Carmen inaugurale]
〈2.〉 Magyar Versek Gróf Károlyira. [Gróf Károlyi József úrnak]
〈3.〉 Énekek Ugyanarra. [Az előbbi versnek Az énekek c. része]
2. Magyar Georgikon, 2 Explárb [= Exemplárban]. [KK. I, 33a—73a]

3. A' békételenkedő. [KK. I, 3a—5a]
4. Egy nagy Diarium, mellyben vagynak
Himfyhez. [KK. II, 1a]
A' bátortalan Szerelmes. [= Az éjnek istenihez] [KK. II, 16a—17a]
Eurydicéhez. [A bátortalan szerelmes] [NB. A Diarium tartalmát tovább nem részletezi; ma a 31b oldallal zárul.] [KK. II, 15ab]
5. Sárközy Therésiára. [KK. I, 2]
6. Az elmátrónásodott Dóris. [KK. I, 18ab]
7. Az Érdem'kereszt' kiosztáskor, mellyb̄ [= mellyben] vagyk̄ [= vagynak] [A békesség és a hadi érdem] [KK. I, 8b—15b]
A' békességről. [Az előbbi vers első része]
A' török Muzsikáról. [Az előbbi vers hexameteres második része?]
A Palatinusnéról 2 Epigramma Deákúl, 2 Magyarúl. [KK. I, 15b]

N^ro 2° Aranyos Csomó.

Lásd az Indexét = vagyk̄ [= vagynak] benne **45** Darabok.

[Ezt a jegyzéket Csokonai, sajnos, nem közli, címe alapján azonban következtethetünk arra, hogy az aranyos szegélyű „Első Darab"-nak, Csokonai 1794-ben összeállított verstisztázat-füzetének tartalomjegyzékével lehet azonos. (Ez a füzet kis töredékében ránk maradt; ld. a KK. IV. leírását e fejezetünkben s „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünket.) Az azonosítást azonban nehezíti, hogy Csokonai azt mondj , hogy ez a csomó 45 darabot tartalmaz, míg az ED. mutatója 66 művet sorol fel. Ha azonban Csokonai 1802-i „Műfajjegyzék"-ének (amely a kvesj. kötegei alapján készült; ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" 16) N° 2.-es jelzésű verseit listába szedjük, kiderül, hogy anyaga mégiscsak az ED. tartalmával vág egybe, csakhogy az ED. utolsó 17 darabja hiányzik belőle. Az Mfj. szerint az „Aranyos csomó" utolsó darabjai: 43. *A' Vízitál*. 44. *Dugonits' Oszlopa*. 45. *Csikorgó*. Ezek a versek az ED. 47., 48., 49. verseivel azonosak. A sorszámbeli eltolódás onnan adódik, hogy az ED. 1. és 45. verse — *A' vidám természetű Poéta* s *Az Otthonja* —, továbbá két szerelmes vers hiányzik az „Aranyos Csomó" anyagából. A két szerelmes vers, sajnos, pontosan nem azonosítható: az ED. 19. verse, az *Édes Rabság* megfelel az Mfj. **2:** 18. versének: ott kezdő sorával *(Ti Páphuson . . .)* fordul elő. (Az egy sorszámnyi eltolódás érthető, mivel az ED. 1. verse — mint említettük — hiányzik az „Aranyos Csomó" anyagából.) Ez után azonban az Mfj.-ben hiány van: a 18. vers után csak a 25.-et *(A Vatsora)* tudjuk az „Aranyos Csomó" tartalmából adatolni. A közbeeső, hiányzó versek az ED. szerint mind szerelmes tárgyúak. (Érthető, hogy ezek a Műfajjegyzékről hiányoznak, mivel ezek anyagát a *Lilla*-ciklusba s az *Anakreoni dalok*-ba sorolta be a költő.) A hézagos helyen (ti. a 18. *Édes Rabság* és a 25. *A' Vatsora* között) azonban az ED.-ben nem hat vers fordul elő, hanem nyolc. Hogy ebből melyik az a kettő, melyik hiányzott az Mfj. összeállításakor az „Aranyos Csomó" anyagából, nem dönthető el. Ezért a két beszámozhatatlan „többlet"-et sorszám nélkül közöljük az ED. tartalomjegyzékéből, hangsúlyozva, hogy nem biztos, hogy éppen ez a két szerelmes vers hiányzott 1802 körül az ED. eredeti állományából.

Az „Aranyos Csomó"-nak ez a rekonstruálása azért érdekes, mivel jelzi, hogy már 1802 körül sem volt hiánytalan az „Első Darab", Csokonainak ez az 1794-i fontos tisztázata, amely ma csak néhány levélnyi töredékben maradt ránk. (Ld. KK. IV, 120a—127b, 145ab). Még egy érdekessége van az „Aranyos Csomó" így rekonstruált jegyzékének: a rajta 8. számú *Német Lyány [Nótája]* megfelel az ED. *Eggy kétségbe esett Magagyílkosa* c. versének, valószínűsítve, hogy a két vers azonos. A következőkben közöljük az Mfj. és az ED. alapján összeállított jegyzéket: ahol az utóbbi alapján egészítettük ki a listát, ott a cím után ED. jellel utalunk erre.]

1. ⟨Életem mái⟩ komor
2. ⟨Dafnis a' Hajnalhoz.⟩
3. ⟨Kloé Dafnishoz.⟩
4. ⟨Az Ekhóhoz.⟩
5. ⟨Jöszte Poétának.⟩
6. ⟨A' feléledt Pásztor.⟩
7. Szerelmes Fogadás. ED.
8. ⟨Német Lyány.⟩ [= Eggy kétségbe esett Magagyílkosa.]
9. ⟨Felvídúlás.⟩
10. ⟨Kesergő Magyar.⟩
11. ⟨A' Tavaszhoz.⟩
12. A' Violához.
13. Amint és Laura.
14. ⟨Bétsi M[agya]r Gavallér⟩
15. ⟨A Versszépítő.⟩
16. ⟨Miért ne innánk?⟩
17. ⟨Rövid nap s hosszu Éj.⟩
18. Ti Páphuson.
19. A' szerelmes Szemek. ED.
20. A' Poétákba lakó Istenség. ED.
21. Szerelmes Panaszok. ED.
22. A' távolról kínzó. ED.
23. Az Éj és a' Tsillagok. ED.
24. A' Méz' méze. ED.
    A'Versengő Érzékenységek. ED.
    Esdeklő bíztatás. ED.
25. ⟨A' Vatsora.⟩
26. ⟨A' Grátziák.⟩
27. Az emésztő Tűz. ED.
28. Az Anákreoni Versek. ED.
29. A' megivott Ámor.
30. Az Elmenetel.
31. A' Fügefa és Mond[olafa].
32. Szitzilia és Neptun.
33. A' Madár a' Szabadságb[a].
34. Első Szerelemérzés. ED.
35. A' Szépek' Szépe. ED.
36. Ván-vén.
37. A' tanúnak hívott Liget. ED.
38. A' Feredés. ED.
39. Szerelmes Bútsúvétel. ED.
40. A' Matska és a' Sajt.
41. A' Szabadúlás.
42. ⟨Semminél több Valami.⟩
43. ⟨A' Vízital⟩
44. ⟨Dugonits' Oszlopa.⟩
45. Csikorgó.

N^ro 3° Számadó Diárium.

1. Schweitzer Nóta a' Szabadságfáról 2 Explárb [= Exemplárban]. [A szabadságfához]
2. A' Pillangóhoz.
3. Gr. Szécsényi Fer[enc] Ő Exc[ellenciájá]hoz.
4. Gr. Erdődynéhez.

N^ro 4. Anákreon Pure.

1. A' Magyarokhoz.
2. Az Anákr[eoni] versek.
12. A' Búkergető.
13. Egy Álom.

3. A' Héség.
4. A' Leányokhoz.
5. Dorishoz.
6. Thales.
7. Lillához. [Lillám! elég csak. . .]
8. Barátomhoz.
9. Lillához. [Leányka! hű. . .]
10. Ámor.
11. A' fogadástétel.
14. A' boldogság.
15. A' Szamótza.
16. Orgiák.
17. A' Szeplő.
18. Az Álomhoz.
19. Keserédes.
20. Az Eltávozás.
21. A' tavasz.
22. A' Hafíz' sírhalma.

N^ro 5° Magam Purizáltjai.

1. Az 1741diki Diéta.
2. Az Insurrectióra. [A nemes magyarságnak felülésére]
3. A' betsület és Szerelem [VJ. 7ab]
4. A' Haza Templomák = [Templomának] Örömnapja.
5. Látás. Denisből.
6. Az Igazság' Diadalma.
7. Czindery sírja felett.
8. A' Mennyeiek' Karja. [Az előző vers befejező része]
9. A' vitézkedő Magyar[okhoz].
10. A' Dugonits Oszlopa.
11. Ízis és Osiris.
12. Sárközyné neve N[apjára].
13. Szépség Ereje a' B[ajnoki szíven].
14. Daphné. Popéból.
15. Rátz Sámuel Úrhoz.

N° 6° Mások' írása.

1. Az elragadtatott Hajfürt.
2. Batrachomyomachia.
3. Mantua' megvételére. [Az igazság diadalma]
4. Insurrectióról. [A nemes magyarságnak felülésére]
5. A' Feredés.
6. A' Bagoly és a' Kótsag.
13. A' Német Lyány Nótája.
14. Be' kedves napjaim &. [Egy bécsi magyar gavallér]
15. A' ki n[em] volt soha Poéta. &.
16. A' Rósa a' vén fa alatt.
17. Az elragadtat[ott] Érzések.
18. Hát Múzsák[na]k szentelt.
25. Míg nálatok itt múl[atok]
7. Hunyadira 3 Ex[em]plárb[an].
8. A' Szépek' Szépe.
9. A' Fársáng' butsúzó szavai.
10. A' félelmes szerető. [A félénk szerelem]
11. A' Feredés.
12. A' Patyolat.
19. Hunyadira.
20. Budaira. [Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz]
21. Lengyel Neve Napjára. [Köszöntő]
22. Szép Hajnal emeld fel.
23. Ott hol a' Patakotska &.
24. Ha valaha le foly az a &. [Hunyadi Ferenchez. IV. Ének]
26. Itt hagynám én ezt a' Vár[ost].

NB. Dobrai.

27. Életem mái &.
29. Mért epeszted bánatok[kal].
31. Jer, kies tavasz bots[ással]
33. Ha most n[em] édes ének[em].
28. Menjetek kis Szellők &.
30. A' Mohátsi Nótára. [Egy kesergő magyar]
32. Laurám nyomát a' zőld fák &.

35. Ti Páfuson nyitott &.
37. A' Patyolat *Vide Supra.*
39. Óh Vénus terhes igája &.
41. Az éj és a' Csillagok.
43. Az égető Kutyátska &.
45. Virágszedéskor Ámort.
47. A' Fársáng butsúzása.
34. Igyunk Barátim a' komor &.
36. Ah ne vesd_rám két villám &.
38. A' Poétákb[an] vō [= való] Iñség [= Istenség].
40. Távolról kínzó.
42. Esdeklő bíztatás.
44. Az Anákreoni versek.
46. Az Elmenetel.
NB. Convasatum quid.
[KK. III, 37a—54b.]

---

48. A' Legatus.
50. Az Anákre[oni] versek.
52. Esdeklő bíztatás.
54. A' Nap megint leszálla.
56. Embergyűlölő.
58. A' Szerentse változó.
60. A' Dél.
62. Az Álom.
64. A' Nyár.
66. A' Kevély.
49. A' Kovátsi út.
51. Felvídúlás.
53. A' félénk szerető.
55. Tél.
57. Barátságos bútsúvétel.
59. A' Reggel.
61. Az Estve.
63. Konstántzinápoly.
65. Az Ősz, mind a' 3 Hónapja.
67. A' vídám természetű Poéta.

Nº 7º Csurgói Purizáltatás.

1. A' Vídám természetű Poéta.
3. Az Anákreoni versek.
5. Köszöntő. [Láncba fűzni . . .]
7. A' pillantó Szemek.
2. Tsótsi.
4. Rózsim sírja felett.
6. A' Leánykákhoz.
8. Lillához. [?Lillám! elég csak egy szó . . .]

---

9. A' tanúnak hívott Liget.
11. A' Szamótza.
13. Bacchus—Phoebus.
15. A' Méhekhez.
17. Az alvó Nimfa felett.
19. Az esküvés.
10. A' távolról kínzó.
12. Anákr[eon] 's Ovid halála.
14. A' Poét[ákban] lakó Iñség [= Istenség].
16. Mi tesz Poétát. [A versszépítő]
18. A' Csókokb[an] eltévedt Lélek. [Az eltévedt lélek]
20. Az Eszt[en]dő IV Szakasza.

---

21. Új eszt[endei] gondolatok.
23. A' Vityilló. [Parasztdal]
22. Új eszt[endői Ajándék]. Dal.
24. Furtsa alku. [Alku]

---

25. Lillám' szátskája.
27. Kettős Mars.
29. Reggeli Dalotska a' Rósá[hoz].
31. Lilimtől távollétemb[en]
26. Megkérlelés.
28. A' feléledt Pásztor.
30. A' fekete Petsét.
32. Barátomnak.

---

33. Laura míg ingó kegy[elmed].
35. Két szerelmes Dalja.
37. Az Em[be]riség 's a' szeretet.
39. Egy Violához.
34. Az Éj és a' Csillagok.
36. Édes keserűség.
38. Háláének Vénus oltáránál.
40. Egy Tulipánthoz.

N° 8° Nagy Octávába lévők.

1. A' Magánossághoz.
2. Gerlitzeként nyögdétselek.
3. Héj ha tudná kedves Lélek. &.
4. Sárközyné' Neve Napjára. [T. N. nádasdi Sárközy Istvánné . . . tiszteletére]
5. Laura míg ingó kegyelmed &.
6. A morte h[omi]nes tantund[em] s[empe]r absumus.
7. Egy háládatlanhoz.
8. Quodlibetekbe valók N° 8.
9. B. Vay Miklósnak. [Tisztelő versezet]
10. Daphne Popéból.
11. Izis és Oziris.
12. Nemes bátorítás.
13. Egy Rózsához 2 ex[em]plárb[an].
14. Lillához még egyszer.
15. Penseroso. [?Az elszánt szerető]
16. Erdődy Lajoshoz.
17. Quem tu Melpomene &.
18. Virág Benedek Úrhoz.
19. Földy sírhalma felett.
20. Biz' én n[em] is törődöm már &.
21. Húgomhoz. [? Fillishez]
22. A' Szerelem' tilalma.
23. Csendesítsed szíved hábor[úját]
24. A' Cs[ikó] b[őrös] Kulatshoz.
25. Non ebur, neq[ue] aureum &.
26. Az Estikék.
27. Lidia Napja Komáromb[an]. [Búcsúzás egy lyánkától]

N° 9° Lepurizáltattak

1. Földi Rózsa.
2. Megkövetés.
3. Az Estvéhez. [Jövel felénk. . .]
4. A' Reményhez.
5. Gerlitzeként nyögd[étselek].
6. Én szenvedek 's ped[ig] &.
7. Csendes Estve &.
8. A' Muzsikáló Szépség.
9. Ha hagynám, én ezt &.
10. Hafíz' sírhalma.
11. A' Búkergető.
12. A' Szeplő.
13. Egy Álom.
14. A' Fársáng. 2 Ex[em]plárb[an]. [Dorottya]

N° 10° Fragmenták

1. Levél Gr. Szécsényihez.
2. Egy nyári este Lillái.
3. Parnassz vadon hegyénél.
4. Távol vagyok te tőled.
5. Míg Thales a' gy[= nagy] Égnek.
6. Lantom danold Lieust.
7. Josepha Neve' Napjára.
8. Egykor h[ogy] a köpűből.
9. Mondod te szép Leányka.
10. Ne szóljatok meg érte.
11. A' rózsa szép virágszál.
12. Soká jön erre Lilla.
13. Lillám elég ts[ak] egy szó.
14. Pillants reám Leányka.
15. Most jázminos Lugasb[an].
16. Az egész Világ feléledt.
17. Hazámhoz. Levél.
18. Az arany idő. Tassóból.
19. A' Szerelmek.
20. A' Csókok.
22. Blumauer az Árnyékszékhez.

21. Földi T[er]mészeti H[istó]riájára.
23. A' ferdő Nimfa. [A Duna nimfája]
25. Óh szegény országunk &.
27. Militat o[mn]is amans.
24. A' feleség. [Izenget már . . .]
26. Orpheusra.
28. Sándor Palatinushoz. Deákúl.

N° 11° Rongyosok.

1. Purgoma. [Purgomák. I.]
2. Árpád. [Purgomák II.]
3. A' méh és Here. [Purgomák III.]
4. Új Magyar. [Purgomák IV.]
5. Kopátsi. [Purgomák V.]
6. Horváth, és Horváthoz.
7. Sándor Palatin[ushoz]. Emblema.
8. Dithyrambus. [Bakhushoz]
9. A' haldokló K[eresz]tyén. Pope.
10. Donec gratus eram tibi.
11. Quem tu Melpomene.
12. Altera jam teritur & [A római néphez]
13. Hoche halálára.
14. Kerekes' halálára. [Görög úrhoz]
15. Az ember a' Poésis fő tárgya.
16. A' Nap' Innepe.
17. Rátz Sámuelhez.
18. Egy Quodlibetre.
19. Somogy V[ár]megyei Nóta.
20. A' Tihani Ekhóhoz.
21. Hol vagytok oh Lethe &.
22. Czindery sírja felett.

N° 12° Diétai Múzsa.

Lásd az Indexét: van benne 44 Darab.

N^ro 13° Holmi

1. Doctor Földi Természeti Hist[óriájára].
2. Nagy Sám[uel] Sanderjére.
3. Egy szerentsétlen siralma. [Az én életem]
4. Levél Gr. Szécsényihez.
5. Vályihoz.
6. Hazámhoz levél.
7. Mindszentire.
8. Lantomtól bútsúvétel.
9. Szeme n[em] sír, mégis nedves.
10. Az embergyűlölő
11. Thais.
12. Az Égi Háború. Metast[asióból] [A háborús zivatar].
13. Vályi Klárára.
14. Hercules. Joannes Sec[undus]. [Herkules és Ámor]

*

Csokonai eredeti kéziratállományáról tájékoztat az MTAK. K 679/II, 18ab oldalon található autográf jegyzék is, amely 1803 elején készülhetett s némi rendszertelenséggel sorolja föl egyes műveit, esetenként megjelölve azt is, melyik kinél található. A címjegyzék rectóján néhány tételből álló munkaterv van (*Praefatio Dorottyának, Lillának* stb.) s egy 29 nevet tartalmazó jegyzék, azoknak nevével, akiknek levelet készült írni a költő; bár az is elképzelhető, hogy nem munkaterv ez, hanem kész

művek, ill. levélfogalmazványok jegyzéke. E lap jobb margóján elkapkodott kézírással Csokonai néhány korai versének címe van följegyezve. Az alábbiakban ezt a címjegyzéktöredéket ismertetjük.

KÉZIRATJEGYZÉK-TÖREDÉK (1803)

(Röv.: Kjt.)

(MTAK. K 679/II, 18ab—19ab)

(Autográf.)

Praefa[ti]o Dorottyák [Dorottyának].
Lillának.
〈Pr.〉 Cliónak [Debrecen Krónikája].
Dedica[ti]o Dorottyá[na]k.
Cliónak.
Purizáltatása Cliónak.
Amaryllisnak 4 párb[? párban]
Levél Gr. Szécsényihez. Patakra.
Gr. Szécsényinéhez. Szeleshez.
Gr. Feketéhez. Schraudhoz.
Gr. Festetitshez. Schediushoz.
Gr. Festetits L[ajos]hoz. Kis Dᵗhoz.
B. Podmanitzkinéhez. Kiliánhoz.
B. Meszlénhez. [?] Barkasihoz.
Pukyhoz. Leyerhez.
Mátyásihoz. Institorishoz.
Lakyhoz. Wéberhez.
Éleshez. Keresztesi.
Trattnerhez. Aranka.
Landererhez.
Kazinczyhoz.
Fráterhoz.
Csomához.
Mártonhoz.

[A verzón:]

Fazekas Úrnál.
〈Zrínyi〉.
〈Versegi〉.
Haza templ[omának örömnapja].
〈Grátziák〉. [Wieland]
〈Szabó L.〉 [Szentjóbi Szabó László]
Nagy Gábor Úrnál.
〈Csókok〉.
〈Dialog [= Dialogus]〉 [Állatok beszélgetése]
〈Madám〉. [? Melyik a legjobb csók]
〈Amaryllis〉.
〈Heyden〉 [= Haydn]
〈Stipa és〉 Bengraf Kótáji.
〈Pándiéknál Versegi Kótáji.〉
Pély Úrnál. — Virág Ben[edek].

Kandid. [?]

[Középen, a „Kandid." folytatásaként, de fordított helyzetben]

Álom*
Mindég [közel van] a' Halál
T[oldalék a] Fösv[énhez].
— [a] Tengeri Háború
Az én Vagyonom
Constán[tzinápoly].
Czigány.
A' Hadról.
T[oldalék] a' T[engeri] Háb[orúhoz].

* [NB. Ez a rész a ZC. elején (33a) található mutató 4—9. sorszámú tételeit másolja.]

Pándiéknál **2 : 3**
[A bal lapszélen az előző szövegre merőlegesen, két oszlopban, apró, elrángatott betűkkel:]

A' kétszínű.
A' Szabadság.
A' Rövid Nap.
A' Szerentse.
A' T[engeri] Háború.
Kevély.
Földind[ulás]
A' Gazdag
Rút Ábráz[at]
Embergyűl[ölő]
Barátságos [búcsúvétel]
Pártütő

[A 18a lap közepe táján, a jobb lapszélen, hasonló elrángatott írással a ZC. bevezető tartalomjegyzékének még a következő címei:]

Magyar H[ajnal] hasad
M[agyar] Gavallér.
Reggel.
Dél.
Tél.
Nyár.
Ősz.

[A 19a oldalon]

Óbernyik Úrnál.
Leberis, quid?
Nagy Gábor Úrnál.
Fazekas H. [= Hadnagy] Úrnál.

[NB: A nevek után hiányzik a felsorolás, helyette a *Dorottyá*-ra vonatkozó jegyzetek következnek.]

[A 19b oldalon, Csokonai saját kezével:]

Apró Odák
Epigrammák
Latina.
Tsiribirik.
B̄Mmach̄ [= Batrachomiomachia]
Levelek.
A' Tsókok.
A' Szerelmek.
Prózák.
Stróphák.

Malheureux.

Elégiák.
Szatírák.
Festések.
Idillyium.
Kinizsi.
Dialogusok.

•

Csokonai kézirati hagyatékáról fontos tájékoztatást ad az az idegen kéztől származó leltár, amely a költő kéziratkötegeit vette számba; Csokonai halála után készülhetett: ugyanaz a kéz írta, mint alkalmi verseinek „Occasiones" elnevezésű jegyzékét, amelynek ez a leltár voltaképpen a folytatása. A kézírásból ítélve a Kötegmaradványok leltárát s az Occasiones feliratú jegyzéket a költő barátja, Kiss Imre állította össze.

A kötegszámok sok esetben azonosíthatók a kéziratokon ma is megtalálható egykorú számjelzésekkel; ezekre félkövér szedéssel utalunk.

A KK. IV. 10a lapján, az ún. Rózsi-verseket tartalmazó kis füzet fedelén a Ktl. írójának kezétől ez a jelzet olvasható: „Fasc. 12. ⟨NB. NB⟩". Csokonai egyik kéziratkötegéről származhat az a címkeszerűen felrajzolt cédula, amely ma az MTAK. Kézirattárában található a következő szöveggel: „Csokonai Munkáinak Seriesse 's azokról való Judicium formán (?) Kiss Imre Úrtól." (Jk. II, 1b) Ez nyilvánvalóan mutatja, hogy Kiss Imre volt Csokonai kézirati hagyatékának egyik leltározója. A „Series"-hez hasonló méretű és jellegű papírlapon, azonos kézírással található még egy följegyzés, amely szintén valamelyik kéziratnyaláb feliratául készülhetett: „Csokonay Vitéz Mihálynak Külömböző Auctorokból valo Excerptáji 's nem ki nyomtatni valok." (Jk. I, 6b)

Szentgyörgyi József szintén részt vett a költő hagyatékának leltározásában, amint Kazinczyhoz írt levele bizonyítja: „Csokonai Barátunk minden papirosait most registrálom . . ." (KazLev. III, 262. l.)

KÖTEGMARADVÁNYOK LELTÁRA (1805 k.)

(Röv.: Ktl.)

MTAK. K 679/II, 46b—47b+38b

[Régi jelzete: RUI 8°39]

Fasc. 1. N° ⟨15⟩
11. A' Babérról.
14. A' Kantáták. [Műf. 57ab; **1: 14**]
15. A' Zauberflőte Magyarúl. [Színm. 60a; **N. 1: 15**]

Fasc. N° 4.
N° 3. Az Álom 'sat.
N° 4. Egy Háládatlan [= Háládatlanhoz].
N° 5. Távollétembe. [KK. III, 58a; **N. 4: 5**]
10. Erdődy Lajos Verse és Válasza.
11. ⟨M⟩ Quem tu Melpomene semel.
14. Biz én nem is törődöm már.
15. A' semmiség örök tavába
16. A' Szerelem tilalma. [DebrK. R. 1021; **N^ro 4: 16**]
17. Csendesítsd szíved háborúját
18. Non ebur &

Fasc. N° 5. N° 2. Batrach[om]yomachia, Magyarúl.
3. Mantua, vagy az Igazság diadalma.
7. Félénk szerelmes.
8. Mért epeszted bánatokkal.
〈D°〉 [= Detto]
Fasc. N° 8. N° 10. A' Csók. [Szpróz. 15a. **N. 8: 10**]
Fasc. N° 16. A' Bagoly és Kóltsag. Ugyan az Fasc. N° 7.
N° 15. [A Szpróz. kötetben **N. 7 : 15** jelzéssel A' Pillangó és a Méh található]
N° 17. Életed egy forma. [Nem Csokonai verse.]
N° 18. A' Magyar Prosodiáról.
19. Symbolumok.
〈NB〉. Bútsúvétel a' Músákhoz. Az egész Könyvet.
Fasc. N° 7. N° 14. Tihan. [A tihanyi ekhóhoz]
12. Mi a' Világ ha képzelem.
〈NB.〉 *Remélt remélt egy Ifjatska*
Hányván a' Sors habja:
Eltört eltört a' Vasmatska,
Imhol a' darabja.
[Az én barátném, D. A.
quodlibetjére] [KK. IV, 128a; **N. 7 : 12**]
Fasc. N° 7. N° 8. Kerekes halálára.
N° 9. Oh melly örömben. [Az ember, a poézis első tárgya] [KK. II, 32a; **N^ro 7 : 9**]
N° 7. Valld meg kérlek. [Alku] [KK. II, 42ab; **N° 7: 7**]
N° 5. Míg engem szeretél vala
N° 2. Horváth Ádám Úr Hívóczédulája, és arra vo[= való] Felelet. [KK. IV, 149a—150a; **N. 7 : 2**]
N° 1. Öt elmés Epigrammák. [Purgomák I—V.] [KK. III, 14a; **7 : 11**]
Fasc. N° 3. N° 1. Gróf Károly József.
2. Az Érdemkereszt kiosztásába. [KK. I, 14a; **N° 3 : 2**]
D° [= Detto] Kondé egy darabig. [KK. I, 8b—10a]
3. Sárközi Teréziára. [KK. I, 2a; **N° 3: 3**]
5. Tavasz, Nyár, Tél, vagy a' Békételenkedő. [KK. I, 3a—5a; **N·3 : 5**]
6. Georgikon. [KK. II, 33a—56b; **3: 6**]
Fasc. N° 12. N° 1. Anakreoni Dalokra való Jegyzések. [VJ. 18a—24b; **12 : 1**]
2. A' Nagyságról.
3. Viszszajövetel az Alföldről és Lótsere. [VJ. 5a—6b; **12 : 3**]
4. Ének.
5. Vígasztalás egy Meghólt barátja Hitveséhez. [Batsányi János verse] [Jk. II, 45a; **N° 12 : 5**]
6. Mélt. Rhédey Lajos Urhoz. [KK. III, 95a—96b; **12 : 6**]*

*A *Rhédey' Lajos Úrhoz* c. vers autográf tisztázatának (KK. III, 95a) bal felső sarkában a Ktl. összeírójának kezével ott az utalás: *12. 6.*

7. A' Hesperi Méhes története. [KK. I, 25ab; **12 : 7**]
8. Az Irígyekkel való nem gondolás [Nemes bátorítás] [KK. IV, 137a—138b; **12 : 8**]
9. A Méhetskéhez.
〈10. F. H.〉 [? Főhadnagy Fazekas úrhoz]
〈10. [= 11] Europa elragadtatása.〉 [K 667: 49a—52b; **12 : 11**]
12. Bútsúvétel.
13. Léthe.
14. Magyar Epopeáról. [ÉJ., 69a; **12 : 14**]
15. Juliána Napra Köszöntő. [VJ. 1ab; **12 : 15**]
16. Anakreon és Ovíd. Epigramma. [KK. IV, 118a; **12 : 16**]
17. Hogy nem személyesen &
20. Újesztendei ajándék. [DebrK. R. 788; **12 : 20**]
21. Mihály Neve Napjára.
A 〈Az〉 Mint a szőllő. & [VJ. 3ab]

Fasc. 12. N° 17. Adonis halála.
〈NB NB〉 egy angyalhoz.
13 [?] 〈Az〉 Az Álom leírása folytatása.

Fasc. N° 2. N° 1. Dajka Verseire való Jegyzések.
〈2 A〉 3. A' Pásztor Király Metastasióból.
4. Thais, Herkules és Ámor. [KK. IV, 145a; **2 : 4**]
6. Az Otahajta. [KK. IV, 147b—148b; **2 : 6**]
7. A' Kanári és a' Bolha, aut si mavis: Jó éjtszakát. [KK. III, 29ab; **2 : 7**]
8. Marosvásárhellyi Gondolatok. [KK. IV, 113a—115b; **2 : 8**]
9. Horváth Ádám 〈fel〉 Úr Levele és Válaszsza. [KK. II, 36a—37b; **2 : 9**]

*

Igen fontos tájékoztatást adnak a költő kéziratos hagyatékáról azok a katalóguslapok, leltárak, amelyek anyjának lejegyzésében maradtak ránk. E katalógusok Csokonai halála után készültek, mikor írói hagyatékát anyja leltárba vette, alapjukul azonban — legalábbis részben — Csokonai eredeti lajstromai szolgálhattak, amint pl. a N^ro^ 17. jegyzéken az ilyen megfogalmazások elárulják: „1. *Verseimnek Catalógusa; 11. Az én verseimre való régi subscribenseknek Laistroma; 25. Thékám' Lajistroma.*" stb.

A N^ro^ 17. jegyzék utolsó 6 művét idegen kéz írta a jegyzékre.

E katalóguslapok — akárcsak az előbbi Ktl. — kulcsot adnak a kéziratti hagyaték egyes versein található utaló számokhoz is (pl.: N. **2 : 4**; N. **2 : 8** stb.); az első szám a kötegekre, a második szám a kötegeken belüli sorszámra utal. Pl. a KK. IV 145a oldalán levő *Thais* alatt N. **2 : 4** jelzés olvasható; meg is találjuk a N° 2° lista versei között a 4. helyen. A kéziratok e rendezése és megszámozása — legalábbis részben — föltehetően még Csokonaitól származik.

KÉZIRATCSOMÓK LELTÁRLAPJAI (1805 k.)
(Röv.: Kcsl.)

(MTAK. K 679/II. 17a [N° 2°], 26a [N° 4], 39a [N° 5], 40ab [N^ro 17])
[Régi jelzete: RUI 8° 39]

N° 2°

1. Dajka Verseire jegyzések. [VJ. 32a—37b]
2. Értekezés az Epopeáról.
3. A' Pásztor király, énekes Játék.
4. Thális. — Hercules, és Amor. [KK. IV, 145a; **N. 2 : 4**]
5. Budaira. [= Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz] [KK. III, 15ab]
6. Az Otahajta. [KK. IV, 147b—148b]
7. A Kanári és a' Balha. [KK. III, 29ab]
8. Marosvásárhelyi gondolatok. [KK. IV, 113a—115b; **N. 2 : 8.**]
9. Horvát Ádám Levele, és Válasz.
10. A' Szélhez.
11. A' Gróf Szétsényi Bibliothecájáról. [KK. III, 123a—124b; **2 : 11**]
12.

N° 4.

1. A' magánossághoz
2. Gerlitzeként nyögdétselek [KK. III, 103 ab; **4 : 2**]
   Héj ha tudná kedves Lélek. [Dorottya kínjai]
   Sárköziéhez.
   Lyánka mig ingó kegyelmed. [KK. III, 103a—110a] [NB. Ez az öt vers megegyezik a Kcsj. 8. „Nagy Octávába levők" 1—5 darabjával.]
3. Az Álom. — a' Dél. — a' Had.
   Musa vetat mori. — A' Gazdag.
   A' Halál.
4. Egy Háládatlanhoz. [KK. III, 84a—85a; **N. 4 : 4**]
5. Quodlibetbe valók. No 8° [Szerettem . . .] [KK. III, 58ab; **4 : 5**]
6. Báró Vay Miklóshoz [Tisztelő versezet]
7. Dafne, Popéból. [Lycidas és Thirsis Daphnéról] [KK. III, 86a—87b; **N. 4 : 7**]
8. Isis, és Oziris. [KK. III, 80a—83a; **4 : 8**]
9. Nemes bátorítás. — Egy Rosához. — Lillához. [Még egyszer Lillához] [KK. III, 61a—63a; **4 : 2**] Penseroso
10. Erdődi Lajos verse és válasz. [KK. I, 26ab; **N. 4 : 10**]
11. Quem tu Melpomene semel. [Horatiusból: Melly emberre születtekor] [KK. III, 88a; **4 : 11**]
12. Virág Benedekhez. [Virág Benedek Úrhoz] [KK. III, 118a—119a; **N. 4 : 12**]
13. Földi Sirhalma felett [KK. III, 120a—121b; **4 : 13**]
14. Biz én nem is törődöm már. [Kifakadás] [KK. III, 125a—127a; **N^ro 4 : 14**]
15. A' semmiség örök Tavába. [Fillishez] [KK. III, 122ab; **N° 4: 15**]
16. A' Szerelem' tilalma. [DebrK. R. 1021; **N^ro 4: 16**]

17. Tsendesíttsed szived háborúját. [Esdeklés] [KK. IV, 119ab; N. 4 : 17]
18. A' Tsikóbőrös kulatshoz. [KK. IV, 26b—29b; N° 4 : 18]
Non ebur nec aureum. [Nincs elefántcsont, s arany]
Az Estikék. [A estike]
A' Patsirta Komárombann. [Komárom d. 12. Febr. 1802.] [KK. IV, 135a]
19. A' Bétsbe ki nyomtatott Kóták.
20. Azoknak Correcturája.

N° 5.

1. A' Hajfürt.
2. Batrachomiomachia.
3. Mantua.
4. Insurectio.
5. Feredés. *[A fördés]* (KK. IV, 107a—110b; N° 5 : 5]
6. Hunyadi. [Szent és világi tisztelő énekek.] [KK. IV, 13a—20a; 5 : 6]
7. Szépek szépe.
Párság.
Félénk szerelmes.
Ferdés.
Patyolat.
Jaj egek.
Be kedves.
A'ki nem volt soha Poeta.
A' Rosa, és vén Fa.
Versengő érzések.
Somogyról.
Hunyadi.
Budai.
Lengyel. [Köszöntő Lengyel József névnapjára] [NB. A lap bal sarka innen lefelé hiányzik]
[Szép ha]jnal.
[Ott hol a] Patak.
A' Távolról kínzó.
Az élly 's a' Tsillagok.
Esdeklő biztatás.
Emésztő tűz.
Anakreoni Versek.
Meg ivott Amor.
La Partenza. [Az elmenetel]
Farsang. [Dorottya]
9. A' Legátus.
Kovátsi út.
Anakreoni Versek.
Török Nóta. [Felvidulás]
Esdeklő biztatás.
Félénk szerelmes.
A' nap megint leszála.
Tél.
Ember gyűlölő.
Barátságos bútsú.
A' Szerentse.
Reggel.
Dél.
Estve.
Álom.
Konstántzinápoly.
Nyár.
Ősz.
Kevélly
A' vidám Poeta.

N^ro 17.

1. Verseimnek Catalógusa [Ez föltehetően az 1802-i Új katalógust fedi.]
2. Ugyan az másképpen
3. Lilla Cathalogusa
4. Bagoly és Kótsog
5. Helvétus Nóta Németűl [A szabadságfához német eredetije] [VJ. 12a]
6. Gerson. Egy Játék
7. Bútsú a' Musáktól
8. A' Szökevény Amor

9. Régi Verseim Cathalógusa. [Ez az 1795-i Első katalógussal azonos.] [NB. Innen a 25.-ig más kézzel!]
10. Márton Ur Lexiconara való praenumeransok' Laistroma. [VJ. 39a]
11. Az én verseimre való régi subscribenseknek Laistroma [VJ. 43a—44b; N^ro **17 : 11**]
12. Ugyan azokra való praenumeransokk̄ [praenumeransoknak] Laistroma [VJ. 45ab, 47ab; N^ro **17 : 12**]
13. Azokk̄ [= Azoknak] Laistroma a'kik a' praenumeratzio penzt visszavették vagy nem. [VJ. 46a?]
14. Azokk̄ [= Azoknak] Laistroma a' kiknél régi Magy. [= Magyar] Könyvek találtatk̄ [= találtatnak].
15. Egy fontos jegyzés Kniggéből. [ÉJ. 122a; N^ro **17 : 15**]
16. Frantzia Ódák. [VJ. 14a—17a; N^ro **17 : 17**]
17. Russo Epitaphiuma. [VJ. 13a]
18. A Magy. [= Magyar] Prosodiáról. [ÉJ. 55a; N^ro **17 : 18**]
19. Symbolumok.
20. Estve jött a' Parantsolat.
21. Bajnótzi Anacreonticumja. [A' szárazság és az el hagyatott szerelmes Anácreon mértéke szerént] [KK. III, 12 b; **17 : 21**]
22. Régi Magy. [= Magyar] Könyvek. [Jk. I, 26a; N^ro **17 : 22**]
23. Napkeleti Poéták. [Jk. I, 30 ab; N^ro **17 : 23**]
24. Jegyzés a Voltér Henriássából.
25. Thékám' Lajistroma.

[Innen más kézzel, bizonytalan, rossz írással:]
A Szeretet — Rhédei Urnál
Két Horatius eneke [= éneke]
Apoezsis [? A Poezis]
Nagyság-
Vásonysonkői [!] Kinisi
Hazám

*

Mint látható, a Csokonai anyjának másolatában fennmaradt katalógusok a költő kéziratainak csak egy részéről adnak számot: az utolsó köteg száma N^ro 17., de ezen kívül csak a N° 2., a N° 4. és a N° 5. számú köteg tartalmát ismerjük. A N^ro 15-ről azonban van tudomásunk: ez ott található a Zöld-kódex élén, Csokonai anyjának kézírásában, s a kódex válogatott anyagát tartalmazza: tehát a költő kéziratait leltározó 17 kéziratcsomó között külön egységként ott szerepelt a ZC. is. A hiányzó kötegekre következtethetünk a Kötegmaradványok leltárának számozása és az egyes leveleken található jelzetek alapján; így pl. *Az elmatrónásodott Doris* kéziratán (KK. I, 18 ab) **N° 1 : 4** jelzet található, a *Szerelmem pompásabb sírt nem talál* kezdetű töredéken pedig **N° 1 : 10.** A Ktl. szerint az 1. számú fasciculusba tartozott még 11. sorszámmal *A' Babérról*, 14. sorszámmal *A' Kantáták* (bizonyára Metastasióból) s 15. sorszámmal *A Zauberflőte Magyarúl.*

A 3. számú kéziratköteg anyagának leltára megtalálható a Ktl.-en (Fasc. N° 3.); ennek adatait a fennmaradt kéziratokon található jelzések is igazolják: például *Az Érdemkereszt kiosztására* (KK. I, 14a) a **N° 3: 2**, a *Sárközi Teréziára* (KK. II, 2a) a **N° 3 : 3** jelzetet viseli.

A Ktl. Fasc. 4. jelzésű kötegének leírása megegyezik a Kcsl. N° 4. számú katalógusával: jeléül, hogy azonos forrás alapján készültek.

A Ktl. töredékesen megőrizte még néhány másik kéziratköteg anyagát is: Fasc. 1., Fasc. 3., Fasc. 7., 8—10., Fasc. 12; a Fasc. 2., 4., 5. anyaga pedig azonosítható a Kcsl. N° 2., N° 4. és N° 5. jelzésű leltáraival.

A Kései címjegyzék (Kcj.) címei után található utalások is többnyire azonosíthatók a kéziratleltárak jelzéseivel; pl. *Az Otahajta* (N. 2 : 6) megtalálható a Kcsl. N° 4 kötegének 6. helyén. Azt a néhány művet, amelynek Kcj-beli jelzései nem találhatók az eddig ismertetett **kéziratjegyzékeken**, besoroljuk az alább rekonstruált kéziratcsomók megfelelő helyére.

Ezeken kívül a kéziratokra jegyzett számjelzések alapján rekonstruálható a költőnek néhány kéziratcsomója, illetőleg ezek alapján a töredékes Ktl. kiegészíthető:

[N^ro 1.]

1. Serkentés a' nemes magyarokhoz [ÉJ. 13a; **N. 1 : 1**]
4. A magyarok ősi vallásáról [ÉJ. 124a; **N. 1 : 4**]
[Ugyancsak **N° 1: 4** jelzéssel fordul elő Az elmatrónásodott Doris is: KK. I, 18ab; ez arra mutat, hogy két leltározás készülhetett: az egyiket még maga a költő végezhette, a másikat halála után hozzátartozói.]
6. Historia Heliconis [Jk. I, 2a—5b; **N. 1 : 6**]
7. Az Első katalógus [Jk. II, 27a—29b; **N. 1 : 7**]
8. Kinizsi Pál hamvai [ÉJ. 25a—27a; **N. 1 : 8**]
9. Kivonatok Artur Jonsson Psalmorum Davidi Paraphrasis Poëtica. Amsterdam 1706. c. művéből s egyéb művekből [Jk. I, 22a; **N. 1 : 9**]
10. Szerelmem pompásabb sírt nem talál [KK. III, 129a; **N° 1 : 10**]
12. Anacreonra vonatkozó jegyzetek [Jk. I, 75b; **N^ro 1 : 12**]
14. Dalok Endimionból [Műf. 57a; **N 1 : 14**]
16. Felhívás Márton szótára ügyében [VJ. 40ab; **N. 1 : 16**]

[N^ro 5.]

Bár az ég búsulva néz is. **N. 5 : 7.** [Kcj.]
A „Convasatum quid" elnevezésű másolatgyűjtemény címoldalán **N. 5 : 9** jelzet található; Csokonai saját kéziratjegyzékén (Kcsj.) a **N° 6°** sorozatban van meg (a 46. tétel után).

[N^ro 6.]

5. Az éj 's a tsillagok
Két szerelmes Dalja
Az én czimerem
Dugonitsra [epigramma] [KK. IV, 130a—131b; **N. 6 : 5**]

[N^ro 7.]

3. Sol cum parhelio [Jk. I, 125a; **N. 7 : 3**]
15. A' Pillangó és a' Méh. [Szpróz. 87a—91b; **N. 7 : 15**]
19. A' Nap' Innepe, ill. A Békekötésre [Debrk. R. 788. 12; **N. 7 : 19**]

[Ad N^ro 8.]

A' Szép mellyek. **N. 8 : 2.** [Kcj.]
4. A muzsikáló szépség [KK. IV, 129a; **N. 8 : 4**]
8. Földi Rózsa [KK. I, 21a; **N. 8 : 8**]
Amaryllis. **N. 8 : 11** [Kcj.]

[Ad N^ro 9.]

1. Levél Koháry Ferenchez [ÉJ. 33a—50b; **N. 9 : 1**]
Pillants reám Leányka. [Dórishoz.] **N. 9 : 2.** [Kcj.]
3. A magyar nyelv feléledése [ÉJ. 117a; **N. 9 : 3**]
7. Az estvéhez (Csendes este. . .) utolsó versszaka [KK. III, 89b; **N. 9 : 7**]
8. Izenget már valahára [KK. III, 130a; **N. 9 : 8**]
Orfeusra. **N. 9 : 9.** [Kcj.]
10. Dugonics oszlopa [VJ. 7ab; **N° 9 : 10**]
11. A csókok III. könyve [Szpróz. 3a—7a; **N. 9 : 11**]
Militat omnis amans. **N. 9 : 16.** [Kcj.]

N^ro 15.

[Ezt a leltárat a Zöld-kódex alapján (KK. IV, 33ab) közöljük; Csokonai anyja csupán azokat a műveket vette föl rá, amelyeket a költő nem törölt *ϑ* jellel]

1. Az Estve
2. A Fösvény
3. Quem Dii oderunt
4. Az Alom[!]
5. Mindég közel van a' Halál
Töldalék ⟨a' Fösvényhez⟩
— a' Tengeri Háborúhoz
6. Az én Vagyonom
7. Konstántzinápoly
8. A' Tzigányról
9. A' Hadról
Töldalék a' Tengeri Háborúról
10. A' Kétszínűség
11. A' Szabadság
12. A' Rövid Nap 's hosszú Élly
13. A' Szerentse
14. Tengeri Háború
15. A' Kevélly
16. A' Föld indúlás
17. A' Gazdag
18. Rút ábrázat, 's szép ész
19. Baráttságos bútsú vétel
20. A' Párt ütő
21. Magyar Hajnal hasad
22. A' Magyar Gavallér

23. A' Reggel
24. A' Dél
25. A' Tél
26. A' Nyár
27. Az Ősz
Toldalék. A' Fösvényhez
— Konstántzinápolyhoz
— A' Szerentséhez
— A' Kevélyhez
— A' Földindúláshoz
— A' Délhez
— A' Télhez
— A' Nyárhoz
— Az Őszhöz
— Az Estvéhez
— Az Álomhoz
28. A' Szökevény Amor Tassóból
29. Tassó Amintássa. Pásztori Játék.

Ismételjük, a N^ro 15 kivételével e katalógusok nem maradtak ránk: a kéziratok lapjain található számjelzések (nálunk félkövér szedéssel) alapján rekonstruáltuk a Ktl.-ből, ill. a Kesl.-ből hiányzó kéziratcsomók anyagát, illetőleg pótoltuk a hiányos katalógusokat.

Ezekből úgy tűnik, hogy a költőnek sok kézirata kallódott el, viszont ujjegyzékei arról nyugtatnak meg, hogy nem lehetett bennük túl sok ismeretlen mű: inkább másod-, harmadpéldányú másolatok lehettek a hiányzó kötegekben.

PUKY ISTVÁN KÉZIRATJEGYZÉKE (1805)

(Röv.: Puky/j.)

(MTAK. K 4/34)

Említésre méltó a költő kézirati hagyatékát illetően még egy jegyzék, amelyet egyik legbizalmasabb barátja, Puky István küldött el 1805. augusztus 22-én Csokonai anyjának fia nála levő műveiről. (Puky Kazinczynak is említést tett a költőnek nála található „némelly apróbb versei"-ről [ld. KazLev. III, 299. l.]). A jegyzék azért fontos számunkra, mivel nem egy máshonnan ismeretlen vagy alig adatolt jelentős Csokonai-művet is tartalmaz, s mivel e jegyzéknek megfelelően Gulyás József meg is találta Puky másolatgyűjteményében e politikailag is igen jelentős munkákat Gesztelyben. (Ld. ItK. 1936: 86—96., 468—474. l. és Nyugat 1939: II, 165—172. l.).

A jegyzéket tartalmazó levelet Vargha Balázs is közreadta (CsEml. 218—219. l.). Mi az eredeti alapján közöljük, könnyebb áttekintés végett megszámozva a műveket:

[1.] Herkules Amort Görbülő vállal tartván. — *Ki vállán az Eget könnyen forgathatta.* 's a' t.
[2.] *Szép Szabadság! oh sohol sincs — E világon olly betses kincs* 's a' t
[3.] *Oh Unalom! Vad Unalom!* sat.
[4.] *Thais. — Miért adja el szerelmét Thais*

[5.] *Hós, a' Bonaparte barátja* — —
[6.] Egy szerelmes Vitézhez. *Amor mulattába, Egy sisak aljába* sat.
[7.] 'A Magyar Orfeushoz. *Hogy Orfeus — kit a' Halál fiának* sat.
[8.] 'A *Militat omnis amans* darabját nem fogja megengedni a' Censura e' nékem meg van a' kis Asszony[na]k, és Öreg Ur[na]k dedicalt két Levéllel.
[9.] *Üzik már a Farsangot* sat. ezt is nehezen engedik meg. —
[10.] N[emes] T[ekintetes] Czinderi Úr sirja felett a' Kesergő özvegye. — *Kedves Test hát itt szemléllek — 'A Hóltak között* 's a' t. Ez elöttem a' a' remek darabjai közzé számláltatik — mert mássát nem olvastam. —
[11.] Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére (: egy philosophiai gondolat :) *Mi a' Világ? ha kepzelem égy nagy Quodlibetnek lelem* 's a' t.
[12.] *Ha a' leg keményebb büntetés helyében —*
Azt tette vólt hajdan Horátz égy versében sat.
[13.] *Mikor Prometheus a' meg készittetett*
Sárból ki gyurta az emberi nemzetet. sat.
[14.] Dialogus *A bagoly és Kócsag.*
[15.] A Feredés. — *Ni ni szemeim nézzetek, — Ni e' kis rosa bokor hirtelen.*
[16.] Hunyadi Onomasticumja. *Ha valaha le foj az a' Gyászos óra!* 's a' t.
[17.] az Szomotori Toronyra 2. inscriptio. *Klobusitki Pálnak s Pallagi Ersebetnek* sat.
[18.] A fiatal Remény. *Remélt, reméllt égy Ifjacska.* sat.
[19.] A Hajokázo Amor, *Amor éggy Narants héjjatskán* — sat.
[20.] a' Quodlibetbeli el törött Ankerre — Fillis *Arany lantzal kötélek* sat.
[21.] Damon. *Dámon a' szélvész között* sat.
[22.] Igaron az el válás reggelén egy billéten. *Távol létembe — Képedet szívembe* 's a' t.
[23.] Inpromtu a Cseresznye fa levelet rágo Hernyóra. — *Tavaszlott éltem bimbója.*
[24.] 3 Quodlibeti billeti darabok 1. *Szerettem szerettem*
De ha el vesztettem sat.
[25.] 2. *Vigyázz; ha a hizelkedő*
Rád mosolyog olly tükör ö sat.
[26.] 5. *Gyanus hymen sokan bánnyák*
Hogy a' szivet nyügbe hannyák [!] sat.
[27.] Van még égy Dialogusa a' *Szamár és Szarvas* de ennek kinyomtatását a' mostani és múlt század környül allasi meg nem engedik. — ollyanok van[na]k még 2 Darab versei — De ezek külömben-is nem olly figyelmetességre méltók. —"

*

Gulyás József a 30-as években Gesztelyben fölfedezte Puky István sárga bőrkötésű kéziratos kötetét, amely főként Csokonai műveit tartalmazta. A kötet Gulyás által ismertetett darabjai többségükben azonosíthatók Puky Csokonainéhoz küldött jegyzékének tételeivel. Így derül ki Gulyás József közleményeinek segítségével, hogy Pukynak ez a megjegyzése: „ollyanok [ti. kiadhatatlanok] van[na]k még 2 Darab versei" az *Oh szegény Országunk!* kezdetű lázadó kuruc hangú versre s a *Fannius (A zarándok)* c. Béza-fordítására vonatkozhat. A Gulyás József által a Gesztelyi-kódexből felsorolt művek (HG. II, 35., 27. l.; I, 326., II, 171.,

693., 195., 434., 259., 262. l.) kivétel nélkül megtalálhatók Puky 1805-i jegyzékén. Gulyás József viszont említi a költőnek néhány olyan művét is, amely Puky jegyzékén nem fordul elő. A másolatos kötetből adta ki Csokonainak *Nézd el a' hangos filoméla...* c., korábban ismeretlen politikai epigrammáját (ugyancsak abból adta ki az *Oh szegény Országunk!* . . . addig ismeretlen szövegét az *Oh unalom! vad unalom!* kezdetű versnek addig szintén ismeretlen szövegével együtt: ItK. 1936: 95—96. l.), s említést tett a költőnek néhány kiadatlan prózai művéről is: „Csokonai földrajzi tanulmányainak gyümölcsei a következők: *A' Mercato Piattza, Szent Antal* (Nápolyról). *A spanyol király esküje.* —" (ItK. 1936: 86. l.). Itt említ meg a kötetben található „címtelen elmélkedés"-ről is, amelyet később a Nyugatban *A természeti morál* címmel adott ki, s amelyről azóta tudjuk, hogy d'Holbach Système de la Nature-jéből készített mesteri fordítás. „Négy fellengzős levél"-ről is említést tett Gulyás, azzal a megjegyzéssel, hogy „Valószínűleg Csokonaihoz szólnak, de ez nem bizonyos. Keltét csak kettőnek ismerjük, íróját csak az egyiknek (Kiss Imre); egy másik alatt N. S. betűk olvashatók. [Bizonyára Nagy Sámuel névbetűi. Sz. F.] Csokonaira vonatkozólag nem nyujtanak semmi érdekeset." (I. h. 86. l.) Sajnos, ezeket az életrajzi szempontból bizonyára nem közömbös leveleket Gulyás nem közölte. Helyettük — ugyancsak a Zmeskál család gesztelyi levéltárából — kiadta Csokonainak nyolc addig kiadatlan levelét (ItK. 1936: 468—474. l.), amelyek tájékoztatása szerint Puky István másolatában maradtak fenn. (Ld. MM. II, 809—817. és 783. l.). Puky kéziratjegyzéke is igazolja, hogy a Kazinczy-gyűjteményben (MTAK. K 604.) *A' Szélvész* címmel található névtelen fordítás Csokonai műve (ld. a jegyzékben: [21.] *Dámon a' szélvész között).*

Puky nagy jelentőségű másolatgyűjteménye, sajnos, a II. világháború óta lappang.

*

Azt, hogy Csokonai kéziratos hagyatékának megbolygatása s elkallódása közvetlenül halála után, a kiadási tervekkel s kísérletekkel együtt indult meg, Obernyik Józsefnak s Kiss Imrének Csokonai Józsefnéhoz küldött levelei bizonyítják 1805-ből.

Obernyik Derecskéről kelt levelében arról számol be, hogy az *Anakreoni Dalok* jegyzeteit másoltatta valakivel az eredeti kéziratból (l. CsEml. 235. l.), Kiss Imre pedig Csokonainak nála őrzött kéziratait küldte el „Három Csomóba" rakva (ld. uo. 236. l.). Ezek nagy része azonosítható az MTAK.-ban található hagyaték egyes darabjaival. Az 1. csomóban a Metastasióból fordított kantáták prózai és verses változatai voltak: a 2., 3. és 4. Kantáta úgy található áthúzva, amint Kiss jelezte (Műf. 91a—93b), sőt a Kiss által említett 1. csomó azonos a Ktl. 1. Fasciculusával: abban a 14. helyen fordulnak elő *A' Kantáták.* A 2. Csomó tartalma már nem azonosítható a 2. számú Fasciculussal; ebben Kiss szerint a következő művek voltak: „2-*dik* Csomóban azok vagynak a melyek gondolatom szerént már vagy ki vannak nyomtatva, mint a Hafiz Sírhalma, vagy kinem nyomtathatók mint a Pillangó beszélgetése sat. N.B. A' Szökevény Amor még ebbe a kis Diariumba [!] van, ezt is ki lehet nyomtattatni ha még ki nincs." (I. h. 236. l.)

A 3. Csomó Kiss szerint Csokonai könyvekből kiírt jegyzeteit tartalmazta: „3-dik Csomóban azon Jegyzések vagynak, melyeket különböző nok Könyvekből írt és jegyezgetett ki a maga számára . . . " (I. h.). Ezek

a jegyzetek megmaradtak, ma az MTAK. K 679/I. jelzetű kötetében (Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek) találhatók.

A költő, ill. hozzátartozói által összeállított kéziratcsomókat ma már nem tudjuk hiánytalanul rekonstruálni, még elméletileg sem, gyakorlatilag pedig még kevésbé, mert e kötegek anyaga csak részben maradt ránk.

A kéziratkötegek eredeti állományának rekonstruálása akkor volna igazán érdemes, ha a sorrendből, a szövegkörnyezetből következtetéseket vonhatnánk le az egyes művek keletkezési idejére; mivel azonban a műveket tartalmazó ívek, levelek nem keletkezési rend szerint kerültek egymás mellé, s még ahol diárum őrizte meg őket, ott sem jelent az egymásmellettiség föltétlenül kronológiai összetartozást, e munkának nem volna sok gyakorlati jelentősége.

E kézirati leltárak legfőbb értéke abban van, hogy — a címjegyzékekhez hasonlóan — meggyőzően tájékoztatnak a költő elveszett vagy lappangó műveiről.

A következőkben ismertetjük Csokonai kézirati hagyatékát a jelenlegi állomány alapján. Ahol külön nem jelezzük, ott mindenütt autográf kéziratok értendők; ahol az eredeti műnek nincs címe, ott a címet mai helyesírás szerint, az ÖV². alapján közöljük; címváltozatok esetében a mű legáltalánosabban ismert címét is föltüntetjük.

CSOKONAI-KÉZIRATOK AZ MTAK. KÉZIRATTÁRÁBAN

K 672/I. = Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. I. — Georgicon. 1—73 f. (Röv.: KK. I.; régi jelzete: Irodalom 4-r. 376). Átlag 250 × 205 mm.

A Georgicon-fordításról készített, más-más kéztől származó másolatok a kötetnek mintegy felét alkotják (33a—73a). Előtte a költőnek 1798—1804 táján írt versei találhatók, több külön lapból és fogásból egybekötve; egy részük másolat. Időrendileg kiüt a kötetből a jóval korábbi eredetű, *A mezei gyönyörűségről* című vers másolata (30ab). A kéziratos anyag bekötésekor nyilvánvalóan a Georgicon-fordítással körülbelül egyidős verseket igyekeztek e kötetben egybegyűjteni. A gyűjtemény részletes tartalma:

1a *Verselők! felőletek . . . [A poétákban lakó istenség]* (Fogalmazvány.) [A jobb felső sarokban korabeli bejegyzés: *18*]

1ab *Kis Méhek kerteken . . . [A méhekhez]* (Ősfogalmazvány; variáns.) [A jobb felső sarokban *18*-as szám.]

1b *Ha most nem édes énekem . . . [A versszépítő]* (A második változat fogalmazványa.) [A vers jobb felső sarkában korabeli bejegyzéssel: *8*]

— —

2a *Itt fekszik Ő — a hajdanában . . . [Sárközy kisasszon halálára]* (Fogalmazvány.) [N° **3 : 3**]

2b Üres.

3a—5a *Tavasz. Nyár. Ősz. Tél. [A békételenkedő]* (Fogalmazvány.) [**N. 3 : 5.**] A jobb lapszélen arab betűgyakorlat.

5b—6a Üres.

6b *[Orpheus innepet tart . . .]* Orpheusról és Eurydecéről tervezett mű rövid prózai vázlata. A jobb mezőben: Szójegyzék, részben betűrendben.

7a *Isle de Sumatra* címmel francia nyelvű földrajzi kivonat.

7a—8a *Fragment* címmel *A szerelmesnek gyötrelmeiről. Kleistnak egy töredéke.* (A kiadott szövegnél valamivel rövidebb fogalmazvány.)

8b—10a *Még mindég csak setét búkkal . . . [Főtiszteletű és méltóságos pókateleki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére.]* (Fogalmazvány, a vége hiányzik.)

10b Növény-, állat-, és ásványtani szójegyzék. Tématerv, ötletek.

11a—13b A Kondéra írt versnek (ld. 8b—10a) címmel ellátott autográf tisztázata; az őrszó szerint ez a szövegünk sem teljes, de ennél teljesebb változatot nem ismerünk.

14a, 15b *Megrendűl egyszerre öröm-lármával az Ekhó . . .* [*A békesség és a hadi érdem* c. vers második és harmadik szakasza. Első szakasza lényegében megegyezik a Kondé Miklós tiszteletére írt vers első részével.] (Fogalmazvány.) [**N° 3 : 2**]

14b—15a Üres.

15b *Advecta externis Aloë vernabat ab oris . . . [Palatinusné halálára]* (Latin nyelvű fogalmazvány, javításokkal.)
A neki-szépültt Budára . . . [A palatinusné halálára] (Magyar nyelvű fogalmazvány vagy tisztázat.)

16a—17a *Tüdőgyúladásomról.* (Autográf tisztázat vagy fogalmazvány, helyenként más színárnyalatú autográf javításokkal.)

17b Üres.

18ab *Az elmátrónásodott Dóris* (Fogalmazvány.) [**N. 1. 4.**]

19a *Lilim! tsoport öröm között . . . [Lillához távollétemben]* (1—5 vsz. Autográf tisztázat, szövegváltozat; része a Vajda Juliannához küldött levélnek.)

19ab *mert bár mennyit vesztek is . . .* [*Vajda Juliannához írt levél töredéke* (1797)] (Fogalmazvány.)

20a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban.* (Idegen kéztől eredő másolat, variáns; Csokonai autográf javításaival.) [Hátlapján: **N^ro 7 : 13.**]

20b Üres.

21a *Nyílj ki nyájasonn mosolygó . . . [Földi Rózsa]* A kéziratban *A' Rbimbóhoz [= A' Rózsabimbóhoz]* címmel, de a tinta árnyalata szerint ez későbbi címadás (Fogalmazvány.) [**N. 8 : 8**]

21ab *De hogy hamissann birja azt a' szivet Ámor . . .* (*A dicsőség triumfussa* c. Metastasio-fordítás; cím nélküli fogalmazvány.)

22a *Nékem inkább olly bokréta . . . [Az én poézisom természete]* (Fogalmazvány.)

22b *Vajda Juliannához írt levél* (Komárom, 1798. márc. 12.) *töredéke* (Fogalmazvány.)

23ab+24b *Mihály-napi Álom* (Fogalmazvány.)

24a Somogyi t á j s z ó j e g y z é k (Irónnal lejegyzett, autográf.)

25ab *A' Heszperi Méhes története.* (Fogalmazvány?) [**12. 7.**]

26a E r d ő d y L a j o s v e r s e : „Néhai T. N. Jármy Mihály Ur halálára." (Idegen kéz másolata.)

26ab *Szép elméd nézzem é, vagy Nemes Lelkedet? [Erdődi Lajoshoz]* (Az előbbi kéz másolata.) [**N. 4 : 10.**]

27ab *Salétrom Inspector Kiss Imre Urhoz* (Kiss Imre másolata Csokonai eredetijéről, a cenzorra tekintettel két verspár híjával.)

28ab *Ode az Árnyék székhez.* (Fogalmazvány.)

29a Ad Notam CII. Por hazám már nékem is kész . . . (Egyházi halottas vers, idegen kéztől.)

29b *. . . vem de ebbe sem vesztettem el vidámságomat. . .* (Csokonai hétsoros levéltöredéke ismeretlen nőhöz.)

30ab *[A mezei gyönyörűségről]* (Idegen kéztől származó másolat, rongálódott, hiányos kézirat.)

31a—32b Korabeli dallamok kottái, Csokonai saját kezű munkája:
Még meg sem alkudátok
Zefir a vad liget mellett
Búmat, gondomat szélnek eresztem
Im koporsód ajtajánál áll hív szeretőd
Ha keressz nálam állandóságot megtsalod magadat igen

31b—32a *Jer kit mérges gondok rágnak.* [A *Jöszte poétának* dallama.]
Ott hol Patakotska [*A feléledt Pásztor* dallama.]
Jaj egek, mely szörnyű képzeletek. [Az *Egy kétségbeesett maga gyilkosa* dallama.]

32b Üres.

33a—56b *A' Georgiconnak I., II.,* és *III. könyve;* az utóbbiból csak egy oldal. (Másolat, helyenként autográf; a másolatban Csokonai autográf javításai.) [NB. A 48b oldal után csonka lap **N. 3 : 6.** jelzéssel.]

57a—59b *És a' szarván vitt szent bakot . . .* A *Georgicon* II. Könyvének töredéke (Másolat; helyenként Csokonai autográf javításaival.)

60a—61b	*A' Georgiconnak 1. Könyve.* (Második változat. Töredék. Részben autográf, részben másolat.)
62a—73a	*A' Georgiconnak* I. Könyve. (A második változat; idegen kéztől eredő másolat.)
72b	Üres.

K 672/II. = Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. II. 1—42 f. (Röv.: KK. II.; régi jelzete: Irodalom 4-r 377). 205×170 mm.

A KK I.-nél egységesebb gyűjtelék. Nagyobbik része, az 1a—31b eredetileg is egységes füzet lehetett: a lapok azonos méretén (200×170 mm) kívül ezt bizonyítja a lapszélek piros színű festése is. Csokonainak 1802—1803-ban írt munkáit tartalmazza; a versek mellett megtalálható benne a *Lilla* előbeszédének idegen kéztől eredő másolata, a *Dorottya* saját kezű előbeszéde s a költő néhány levélfogalmazványa pártfogóihoz. E rész tartalmazza Csokonai 1802-i címjegyzékét is (17a—18a), amelyben tárgy szerint csoportosította verseit. Nem csupán a Lilla előbeszédét másolta idegen kéz a füzetbe, hanem „Somssits Lázár Deák Ódáját"-nak Csokonaitól származó fordítását is: ezeket föltehetően a költő megbízásából másolták le, amint ezt saját kezű javításai is bizonyítják.

A kötet utolsó negyede (32a—42b) egyes kéziratlapokból összeállított vegyes anyagot tartalmaz, főként az 1801 s 1803 körüli évekből *(Az ember, a poézis első tárgya, Az utolsó szerencsétlenség, Budai Ferencre, halála után* [töredék], *levél Kulcsár Istvánhoz).* Föltehetően tévedésből kötötték ide a Horváth Ádámhoz 1792-ben írt vers eredeti kéziratát: az okból, hogy a címben az évszám 1797-nek is olvasható. A 38a—41b csomó anyaga csak tárgyánál fogva illik ide: az egyik Kováts József Festeticsel kapcsolatos verse, a másik két írás — egyik Szemere Pálé — Csokonai halálát siratja; azonos kéz másolta mindhármat. Az utolsó lap ismét Csokonai-autográfot tartalmaz: az 1797-ből származó *Alku*-t és a *Generál Hoche halálára* c. verset (42 ab). A gyűjtelék részletes tartalma:

1a	*Himfyhez.* (Fogalmazvány?)
1b	Üres.
2a—4b	*Oda Gróf Festetitsre. [Mélt. gróf Festetics György ő nagyságára]* (Fogalmazvány.)
5a—6a	*Somssits Lázár Deák Ódája Rhédey Lajoshoz [Méltóságos királyi tanácsos Somssich Lázár úr ódája méltóságos Rhédey Lajos cs. kir. kamarás ő nagyságához]* (Csak a cím autográf, különben idegen kéztől eredő másolat.)
6ab	*Bellona dárdával, Clio hadi kürttel . . . [Epistola]* (Fogalmazvány.)
7a—13b	*Előbeszéd a' Lilla eleibe.* (Idegen kéz másolata Csokonai saját kezű javításaival.)

13b—14b *Méltóságos Grófné! Örül a férjfi Nem . . . [Levél gróf Erdődy Zsigmondnéhoz]* (1803. máj. 19.) (Fogalmazvány.)
15ab *Eurydicéhez. [= A bátortalan szerelmes]* (Ősfogalmazvány.)
15a A jobb lapszélen a *Lilla előbeszédé*-nek irónos autográf vázlata.
15b A jobb lapszélen a *Dorottya előbeszédé*-nek irónos autográf vázlata.
16a—17a *A' bátortalan Szerelmes. [= Az éjnek istenihez]* (Ősfogalmazvány.)
17a—18a Műfajok szerinti címjegyzék, az ún. Műfajjegyzék 1802-ből. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)
18b A *Dorottya summái.* (Autográf.)
19ab *Tek[intetes] Úr! Már ekkoráig is olly sok nemes tetteit . . . Levél Rhédei Lajoshoz* (1803). (Fogalmazvány.)
19b—20a Számítás a *Diétai Magyar Múzsa* megmaradt, ill. eladásra elküldött példányairól. (Autográf.)
20b—22a Jegyzetek Debrecen XVI—XVII. századi történetére vonatkozóan. (Autográf.)
22b—29b *Előbeszéd Dorottya' elébe.* (Fogalmazvány.)
30a—31a *Gr. Széchényi.* Levél Széchényi Ferenchez. (1803. jan. 19.) (Fogalmazvány.)
31b *Gr. Széchényiné.* Levél Széchényi Ferencnéhez. (1803. jan. 19.) (Fogalmazvány.)

32a *Az Ember; a' Poësis első Tárgya.* (Fogalmazvány.) [N^ro 7 : 9.]
32b Üres.

33a+34a—35a *Az utolsó szerencsétlenség.* (Nem teljes; fogalmazvány.)
33b *Kultsár.* Levél Kultsár Istvánnak. (1803. jan. 19.) (Fogalmazvány.)
35a *Köszönjük, Nagy Lélek! példátlan Munkádat . . . [Budai Ferencre, halála után]* (Ősfogalmazvány, szövegváltozat.)
35ab Másolat német nyelvű történelmi munkából. (Irónnal írt, autográf.)
[A 33a—35b rész a lapok mérete és piros szegélye szerint eredetileg a gyűjtelék elejét alkotó füzethez tartozott.]

36a—37a *1797. 14^a 7bris Cs. M. H. A.-hoz. B.Füredre [Horváth Ádámhoz (Indulj Músám! . . .)]* (Autográf tisztázat; befejező része: K 675: 92b) [N. 2 : 9]

38a—39a K. J. [= Kováts József] verse: „Él a Keszthelyi Grof, és az örök napok jussán nagy neve tündöklik. Ts. V. M." címmel.
39b—40b „Sz. Sz. Mártonbol Böjt más havanak 12^ik napján". — (Csokonait gyászoló próza, az előző kéz lejegyzésében.)
40b Szemere Pál: „Csokonai Halálára". (Az előző kéz lejegyzésében.)
41ab Üres.

42ab *Valld meg kérlek, Kedves Lélek! [Alku]* (Ősfogalmazvány, Lilla neve nélkül.) [Hátlapján *35*-ös szám és **N° 7 : 7.** jelzés.]

42a *Generál Hoche halálára* (Valószínűleg fogalmazvány; merőlegesen, a jobb lapszélre írva.) [A vers jobb felső sarkában: *4.*]

K 672/III. = Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. III. 130 f. (Röv.: KK. III.; régi jelzete: Irodalom 4-r. 378). 250×130 mm.

Az előző két gyűjteléknél kevésbé egynemű: időrendben sem annyira egységes, s az eredeti kéziratok mellett sok benne az idegen kéztől származó másolat.

1a Csokonai autográf emlékeztető szavai a bal lapszélen: „Kleist. Óda. Pintér. (?)"

1b, 2a Üres.

2b, 3a *Lilla' búcsúzálogjai.* (Ősfogalmazvány, még *Rózsi* nevével.)

3b, 4b *Pest. Mart. 24 d[ie]. A[nno]. 1802. (Németből.) [A szabadságfához]* (Az első változat autográf tisztázata.)

4ab *A' Szabadságfához. (Schweitzer Nóta.)* A második változat autográf tisztázata.)

4b Olasz nyelvű másolatok Guarini verseiből.

5a *Dűlj, szegény Fenyőfa, dűlj le ⟨végre⟩! [A szabadságfához]* (Fogalmazvány.)

5b, 10b, 11b *Hamar követje . . . [A pillangóhoz]* (Fogalmazvány.)

6ab *Gr. Szétsényi Fer[enc] Ő Exc[ellentiá]jához* (A vers fogalmazványa.)

6b—7a—9b *Tudom midőn siránkoztál . . . [Gróf Erdődyné ő nagyságához]* (Fogalmazvány.)

9a „L. Apuleius in Apologia." (Latin nyelvű autográf másolat a jobb lapszélen.)

10ab *Maga a' Természet, mellyet úgy tudsz festeni . . . A Gróf Erdődyné ő nagyságához* c. vers prózai kidolgozása (Fogalmazvány.)

[Az 1a—11b rész a lapok jobb és bal felső sarkán felismerhető eredeti lapszámozás szerint is egybefüggő munkafüzete lehetett a költőnek.]

12ab *A' szárazság és az el hagyatott szerelmes Anácreon mértéke szerént.* (Idegen kéztől eredő másolat.) [A 12b oldalon: **Nr 17: 21**]

13ab *A' szárazság és az el hagyatott szerelmes Anákreon mértéke szerént* (Az előbbi szövegnek más kéztől eredő csaknem betűhív másolata.)

14a *Purgoma nem jó szó . . . [Purgomák I—V.]* (Fogalmazvány.)

14b Tollpróbák. [**N: 7: 1**]

15ab *T. Budai Ferentz ur Sirhalmánál [Budai Ferencre, halála után]* (Idegen kéz másolata.)

15b *Léthe* (Az előbbi kéztől eredő másolat.)

16a Csokonai néhány szavas irónos javítása a *Léthe* megfelelő soraihoz.

16b Üres.

17a *Köszönjük, Boldogúlt! példátlan Munkádat . . . [Budai Ferencre, halála után]* (Fogalmazvány.)

17b Csokonai autográf számításai.

18a—19b *A propos! ejnye lám . . .* A *Krisztina napra* c. vers első része. (Fogalmazvány.)

20a „Kedves Hazafi Barátom! Petsét alatt jött . . ." Sárközy István levele Csokonaihoz. (Nagy Bajom 23 julii 799.)

20b—21a A *Krisztina napra* c. vers befejező része.

21b Üres.

22ab *A' Tavasz* c. Kleist-fordítás magyar nyelvű szerkezeti vázlata *[A tavasz rajzolatja].* A lap közepén *A csendes élet* címen ismert vers eredeti címe: *Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz.* Úgy látszik, eredetileg ezt a verset akarta ide tisztázni a költő.

23a—24b *Oda* címmel *A csendes élet.* (Autográf tisztázat, a költőnek föltehetően későbbi javításaival.) [Csokonainak a lapok jobb alsó sarkában fölfedezhető eredeti lapszámozása szerint e levelek részei lehettek egy nagyobb munkafüzetnek.]

25a—26a *Az álom le írásának folytatása. Az álom* c. vers második kidolgozásának befejező része. (A CQ. másolójának kezétől.)

26b Üres. [Fölül a Ktl. összeállítójának jelzete: „Fasc. 12. 13 ⟨NB.⟩"]

27a *Élj vigann n[a]gy lélek érdemeddel . . . Az Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz.* c. versből a III. ének. (Idegen kéz másolata.)

27ab *Más versek melyekkel megtiszteltetett T. T. Budai Ésaiás Professzor Ur.* (Az előbbi kéztől eredő másolat.)

27b—28b *Lengyel Josef Senior Urnak neve napjára a Collegiumban [Köszöntő].* (A vers utolsó két sora hiányzik; az előbbi kéztől eredő másolat.)

29a V. *A' Kanári és a' Balha.* Föltehetően egy állatmese címe; a mesét azonban a költő nem jegyezte le, hanem egy verset írt az üresen maradt levélre:

29ab *Jövel felénk hűs szárnyadonn . . . [Az estvéhez. — Andantino* megjelöléssel.] (Tisztázat.) [N. 2 : 7]

30ab Üres.

31a—32a *Be boldogok valának . . . [Becsület és természet]* (Fogalmazvány; az 1—7. sor két — utóbb áthúzott — változatban.)

32b Üres.

33a—36b *Ama' nagy vitézek a' kik hajdanában . . . A haza templomának örömnapja* c. vers részlete: az eleje és a vége hiányzik. (Idegen kéz másolata.)

37a—54b CONVASATUM QUID.
HOLMI EGY MÁS [N. 5 : 9]
Eredetileg önálló füzet lehetett, külön könyvtári jelzete is volt korábban: RUI 8° 38.
A másolatfüzet Csokonai Zöld-kódexbeli „toldalékos" verseinek s a velük nagyjából egykorú verseknek idegen kéztől eredő tisztázata; a kódex ún. „Toldalék"-ai ebben már egybe vannak másolva a törzs-szövegekkel.
Az alábbiakban ismertetjük a gyűjtemény tartalmát:

37a Címlap: „Convasatum quid. Holmi egy más." [N. 5 : 9]
37b—38a *Kedves drága lélek levelemet vidd el . . .* [Valószínűleg nem Csokonai verse.]
38a Latin nyelvű idézetek. [Vivamus dum fata sinunt . . . Qui uxorem vult ducere . . .]
Legatus.
Kovátsi Ut.
Latin nyelvű idézet [Navita de ventis . . .]
38b *Az Anakreoni Versek. [I.]*
39ab *Fel vidulás.*
39b *Esdeklő biztatás. Fragment[um]. [Lillához (Leányka! hív szerelmem . . .)]* Valójában nem töredék: így jelent meg a vers az AD.-ben és az LD.-ben.
40ab *Fragmenta* címmel *A félénk szerető* c. Metastasio-fordítás.
40b—41a *Rövid nap* címmel *A rövid nap s hosszú éj* c. vers.
41a—42b *Tél* címmel *A tél* toldalékos, végső változata.
42b *Ember gyülölő* címmel *Az embergyűlölő* c. epigramma.
42b—43a *Barátságos butsu vétel.*
43ab *A szerentse változó;* a téma toldalékos, teljesebb kidolgozása
44ab *A' Reggel.*
45a—46a *A' Dél.* (Csokonai saját kezű javításaival.)
46a Latin idézet [Flos fueram . . .]
46b—47b *Az Estve.* A toldalékos teljesebb változat.
47b—48a *Az álom.* A toldalék nélküli változat.
48ab *Be ártalan élet . . . [A nyár* második változatából az ún. *„toldalék".]* (Az eleje az 50b—51a oldalon.)
48b *Boldogok azok a' kik . . .* [*Az álom* mottója]
48b—50b *Constancinapoly* A toldalékos második változat.
50b—51a *A nyár* toldalék nélküli szövege.
51b—52a *Az Ősz.* [Mindhárom hónapból a második, teljesebb változat.]
September.
52a—52b *October.*
52b—53a *November.*
53a—54a *A Kevély.* A toldalékos második változat.
54ab *Vidám természetű Poëta*
54b Latin idézet Propertiusból.

55ab *Szeressetek Leányok . . .* [Töredék *A Hafíz sírhalma* c. versből.] (Autográf tisztázat.)

56a *A' Szeplő.* (Tisztázat v. fogalmazvány, javításokkal.)
56b *A' búkergető.* (Tisztázat v. fogalmazvány, javításokkal.)

57ab *Illatja Rozmarinnak . . . [A szamóca].* (Tisztázat.)

58a *Távollételembe . . . [Az elválás reggelén].* (Fogalmazvány; az irónnal írt eredeti szöveget tintával írta át a költő.)
⟨*Diszlett*⟩ *Tavaszlott éltem bimbója . . . [Impromptu egy cseresznyefa levelét rágó hernyóra.]* (Fogalmazvány; az irónnal írt eredeti szöveget tintával írta át a költő.)
Szerettem! Szerettem! [**N. 4 : 5**] (Fogalmazvány; az irónnal írt eredeti szöveget tintával írta át a költő. A jobb lapszél felső mezőjében rímpróbák.)

58b *Szívem titkon . . .* (Fogalmazvány; az irónnal írt eredeti szöveget tintával írta át a költő.)
Gyanus Hímen! . . . [Hymenhez]. (Fogalmazvány; az irónnal írt eredeti szöveget tintával írta át a költő.)
Vigyázz! ha a hízelkedő [A hízelkedő]. (Innen fogva hiányzik az irónos fogalmazvány.)
Arany lántzal kötélek . . . [Egy eltörött vasmacskára]. (Föltehetően fogalmazvány.)

59a *Az én külsőm ollyan . . .* [Egy mondat *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* előszavából.]
Ámor egy narants héjjatskán . . . [A hajókázó Ámor]. (Valószínűleg fogalmazvány.)
Idézet Berquinből és Viciniből. (Az utóbbi *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* c. munka mottója lett.)
A bal lapszélen egy tervezet vezérszavai: *Mesélés. Békesség. Kert.* stb.

59b *Borbélyt, ki már Zsanétjával . . . [A' Szépség ereje' a bajnoki szívenn* töredéke.] (Tisztázat.)

60ab *A' szép Jeanettéhez.* [Előszó *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* c. vershez.] (Fogalmazvány.)

60b *Se katzér; se serio* [Mottónak szánt töredék: vázlat az előbbi műhöz.] [**N. 4 : 9**]

61a—62a *Nemes bátorítás.* (Idegen kéztől származó másolat.)

62ab *Egy Rózsához. [Az eleven rózsához]* (Az előbbi kéztől eredő másolat Csokonai autográf javításaival.)

62b—63a *Lillához távolról* címmel a *Még egyszer Lillához.* (Az előbbi kéztől eredő másolat, a költő autográf javításaival.)

63a *Az elszántt Szerető* (Fogalmazvány.)

63b Üres.

64a—79b A Lilla kötet Harmadik könyvének autográf tisztázata. Részlet a cenzúrai példányból. A lapok jobb, ill. bal felső sarkában található eredeti számozás is mutatja, hogy része a Lilla-dalok teljes másolatát tartalmazó tisztázati füzetnek.

64a A *Lillához távollétemben* c. vers befejező része.

64b—65a *XL. Szemrehányás.* [A *Laura, míg ingó kegyelmed . . .* későbbi változata.]

65b *XLI. Megkérlelés.*

66a *XLII. A' távolról kínzó.*

66b—69b *XLIII. Újesztendei Gondolatok.*
70a—71b *XLIV. A Békekötésre.*
72ab *XLV. Köszöntő. (Lánczba fűzni most szeretném . . .)*
73a—74a *XLVI. Habozás.*
74b *XLVII. A' keserű Édesség. [Keserédes]*
75a—76a *XLVIII. Búcsúvétel.*
76b *XLIX. A' Tavasz. (Az egész Világ feléledt . . .)*
77a *L. Az Eltávozás.*
77b—78a *LI. Siralom.*
78b—79a *LII. Barátomnak.*
79b *LIII. A' Tihanyi Ekhóhoz.* (Csak a vers eleje; a folytatását ld.: DebrK. R. 788.5: 1b—2b.)

80a—83a *Ízis és Oziris.* (Nagyobb részében autográf tisztázat; a 82b—83a oldalt idegen kéz másolta.) [**N. 4 : 8.**]
83b Zágrábi kanonokok névsora. (Irónos fogalmazvány.)
84a—85a *Egy háládatlanhoz.* (Fogalmazvány.)
85b Üres [**N. 4: 4**]

86a—87b *Lycidás és Thirsis Daphnéről [Daphne].* (Pope versének autográf fordítása.) [**N. 4 : 7**]
86b—87a A szétnyitott levélen keresztbe írva a *Cultura* c. vígjátékból való néhány soros részlet. (Valószínűleg másolat.)

88a *Horátziusból [Mely emberre születtekor . . .]* (Tisztázat.) [**N 4 :11**]
88b Német mondatok magyar nyelvű fordítással; Csokonai kisdiákkori gyakorlata.

89a, 90a *A' Természet erős búvárja az Északi Linné . . . [Dr. Földiről egy töredék].* (Fogalmazvány.) [**N. 9 : 7**]
⟨Tsendes⟩ Édes Este! jaj ne hozd el . . . [*Az estvéhez (Csendes este! . . .)* c. vers utolsó versszaka.] (Autográf fogalmazvány.) [**N. 9 : 7.**]
90b—92b *Ode an den Leibstuhl.* (Blumauer versének autográf másolata.)

91ab *Ama ⟨setét⟩ fejér nyárfák alatt . . . [Parasztdal].* (Autográf tisztázat, néhány javítással.) A lap eredetileg egy zöld viaszszal lepecsételt missilis levél része volt.

95a—96b *Rhédey' Lajos Úrhoz.* (Fogalmazvány.) [**12. 6.**]

97ab *A Hír.* (Idegen kéztől eredő egykorú másolat.)
98ab Üres.

99a—102a *A tengeri háború.* (Idegen kéztől eredő egykorú másolat, valószínűleg a *Diétai Magyar Múzsa* nyomán.)
102a *A figefa és mondolafa.* (Az előbbi kéztől eredő másolat, föltehetően ez is a *Diétai Magyar Múzsá*-ból.)
102b *A' szépség.* (Az előbbi kéztől eredő másolat, föltehetően a *Diétai Magyar Múzsá*-ból.)

103ab *Nóta* címmel a *Siralom*. (Autográf tisztázat.) [**N. 4 : 2**]
104a—107a *Más* címmel A' *Dorottya kínjai* részlete. (Autográf tisztázat; a vers maga a 105a oldalon kezdődik.)
107b—109a *T. N. Nádasdi Sárközy Istvánné, született Csernelházi Csernel Eszter Asszonynak tiszteletére*. (Valószínűleg fogalmazvány.)
109b—110a *Más* címjelzéssel a *Szemrehányás (Lyányka! míg ingó kegyelmed . . .)*. (Tisztázat.)
110b Csokonai különféle számításai.

— —

111a—114a *Dávid[nak] szent Musája . . . [Hunyadi Ferenchez] Ad Notam: Ot hol a' Patakotska* nótajelzéssel. (Idegen kéztől származó, cím nélküli másolat.)
114b Üres.

— —

115a—117b *Dávidnak szent Muzsája . . .* Az előbbihez hasonló nótajelzéssel a *Hunyadi Ferenchez* c. vers. A bevezető *I. Ének* hiányzik; itt van viszont az *Örömversek Budai Ésaiás úrhoz* c. vers *III. Ének*-e *(Élly vigan Nagy Lélek . . .); „Az elmondott beszéd"* címen ismert rész csonka. (Valószínűleg idegen kéz másolata, a költő későbbi autográf javításaival; szövegváltozat.)

— —

118a—119a *Virág Benedek úrhoz*. (Fogalmazvány.) [**N. 4 : 12**]
118b—119b Kisdiák kezétől — talán Csokonaitól — származó írásgyakorlat.

— —

120a, 121b *Dr. Földi Sírhalma felett*. (Fogalmazvány.) [**N° 4 : 13**]
120b—121a *Specimen*. Csokonai 1798-i csurgói tanterve.
122ab *Fillishez*. (Fogalmazvány.) [**N° 4 : 15**]

— —

123a—124b *A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Exc[ellenciá]ja Nemzeti Könyvtárjára*. (Fogalmazvány; a vers maga a 123b oldalon kezdődik.) [**N. 2 : 11.**]
124b A lap alján a fenti vers 1—6. pontból álló vázlata.

— —

125a *Biz én nem is törődöm már . . . [Kifakadás]*. (Fogalmazvány.)
125b—126a Üres. [**N^ro 4 : 14.**]
126b—127a A *Kifakadás* folytatása.
127b Üres.
128ab *Amott, egy nyárfa' hívesébe . . . [A Duna nimfája]*
129a *Szerelmem pompásabb sírt nem talál . . .* Versvázlat. (Fogalmazvány.) [**N. 1 : 10**]
129b Üres. (A bal alsó mezőben idegen kéztől származó néhány szavas hivatalos följegyzés töredéke.)
130a *Izenget már valahára . . .* (Fogalmazvány.) [**N. 9. 8.**]
130b Üres.

K 672/IV. = Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. IV. 152 f. (Röv.: KK. IV. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 379). Átlagban 190×120 mm.
Több, viszonylag jól felismerhető egységből egybekötött gyűjtemény.

Az elkülönülő egységek ellenére a könyvtár folyamatos lapszámozást adott a kötetnek.

1a—3b Kék mintás fedelű kisebb méretű (160×100 mm) füzet töredéke; Csokonai két 1798 körül készült Horatius-fordításának fogalmazványát tartalmazza:

1ab *Melly emberre születtekor . . .*

2a Csokonai számításai.

2b Üres.

3ab *Második emberkort tipor . . . [A római néphez].*

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4a—7b Az előbbi füzetnél valamivel nagyobb méretű két levél, rajta Csokonai három ifjúkori verse idegen kéz másolatában:

4ab *Az Árvíz.*

4b—5a *A' Békesség. (El multak a hadak . . .)*

5b *Ki Poëta nevet érdemel . . . [Musa vetat mori . . .]*

6a—7b Üres.

A másoló megjegyzése szerint Csokonainak valamelyik diáriumáról készülhetett: „NB. Többet is írtam vólna, hanem nem tudtam miről, mert N. S. V. [valószínűleg: Nagy Sámuel Uramtól] kértem az említett Diariumot ha nem azt felelte, hogy nem tudja hol van." (5b)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

8a—12b Kis méretű, egységes keletkezésű autográf füzetecske (125×100 mm) töredéke; ez a füzet a költő legkorábbi szerelmes verseit tartalmazza eredeti fogalmazványokban, amelyekben kedvesét többnyire Rózsi néven emlegeti; ezért nevezte e sorozat verseit már Ferenczi Zoltán „Rózsi-versek"-nek. A költő a verseket utólag — tervezett versciklusának megfelelően — sorszámokkal látta el.

A kis füzet lapjainak jelenlegi sorrendje — s ezzel együtt grafitceruzás sorszámozása — nem felel meg a versek fölé írt, Csokonaitól származó eredeti sorszámozásnak; valaki azonban piros tintaceruzával az eredeti sorrendnek megfelelően számozta meg a lapokat. Szokásunktól eltérően ebben az esetben nem a kolligátum folyamatos lapszámozása, hanem az említett piros ceruzás számozás szerint írjuk le a kötet tartalmát:

Gyász petsétje Kedvesemnek . . . [A fekete pecsét] (Ezt a verset, amely az eredeti lapszámozás szerint a 8ab oldalon található, a kis füzet újraszámozója nem számozta meg, mivelhogy e vers Csokonaitól sem kapott sorszámot; föltehetően ez a fél hasábnyi lap nem is tartozott a ciklushoz eredetileg: *Juli*-t említ *Rózsi* helyett. A költemény verzóján, a kötésnél sorvégek betűi: egy másik Csokonai-vers töredéke.)

1—3 *1. Egy Angyalhoz.* (Későbbi autográf javítással Lilla nevére átírva.)

4—5 *2. Illyen dorgálást barátom . . . [Barátomnak]*

5 *3. Lelkemnek forró sohajtási . . .* (A *Rózsim sírja felett* c. vers ősfogalmazványa; szövegváltozat. Áthúzva.)

6 *4. Kérded kedves Emberem . . .* (*Az én címerem* ősfogalmazványa, más színárnyalatú későbbi javításokkal.)

Bár ⟨még⟩ épen n [= nem] vagyok is | Huszon 4 esztendős is.

(Kétsoros, utóbb áthúzott verstöredék.)

Igazán mondtad barátom . . . (Hétsoros, utóbb áthúzott verstöredék, talán a *Barátomnak* c. vers témájának első kísérlete.)

7—9 *5. Bolond a' ki nem szeret . . . [Az emberiség s a szeretet]* (Összöveg; szövegváltozat.)

9 Csokonai betűrendes címjegyzékének (SzV/j.) befejező része [az *R—V* betű].

10 Kétsoros latin idézet Ovidius Ars amatoria-jából

Poéták! felőletek . . . [*A poétákban lakó istenség (I.), Rózsika* nevével!]

11 *Itt hagynám én ezt a várost . . .* [*Szerelmes búcsúvétel;* csak a vers kezdősora.]

Thais.

7. A' szép szemek. [*A pillantó szemek* ősfogalmazványa.]

12 *8. Egy Tulipánthoz.* (Ősfogalmazvány; szövegváltozat.)

9. Az éj és Tsillagok. (Az ősváltozat; fogalmazvány.)

13 *Rózsim' szátskája.* [A *Lillám szácskája* címen ismert vers ősváltozata.]

14 *Az esztendő IV. [!] Szakasza.* (Csak az 1. versszak, a költő által áthúzva.)

Csokonai ciklustervének 6 művet tartalmazó részlete (csak a kezdősorok, ill. címek!):

22) Ott hol a' patakotska. [A feléledt pásztor (I.)]

21) Be kedves napjaim repdestek. [Egy bécsi magyar gavallér]

20) Drága Lélek. + [?Kedves drága lélek . . .]

19) ⟨Mért epeszted bánatokkal.⟩ [Szerelmes fogadás]

18) Az égető Kutyátska. + [Az emésztő tűz]

17) Leányka hév szerelmem [Lillához]

11) A' vers-szépítő (A versszöveg első változata.)

15 Az előbbi ciklus 4 másik versének kezdősora:

16) Szép Hajnal emeld fel. [Dafnis hajnalkor]

**15) Sírhalmok gyász temető [A vidám természetű poéta]*

**14) Kis Méhek kerteken [A méhekhez]*

**13) Most vagyok véled szembe. [A távolról kinzó]*

12) Reggeli Ének a' Rosához. Geszner után. [A vers szövege után két sor Csokonai ciklustervéből:] *Vérengező Jámbussaid.* [*Az anákreoni versek* c. költemény első változatának sorkezdete.]

30) Ti Páphuson nyitott [Az *Édes rabság* kezdőszavai.]

16 Csokonai betűrendes címjegyzékének (SzV/j.) töredéke: *esküszöm . . .* (Ld. a „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünk 12. tételét.)

13a—20b Rózsaszín fedelű, 160×100 mm méretű kis füzet (régi jelzete: 38 8° IV.). A füzet fedelén latin jelmondat: „His saltem accumulem donis α [= et] fungar inani | Munere." Belső címlapján *Szent és világi tisztelő énekek* címmel a *Hunyadi Ferenchez* írt névnapi üdvözlő vers Csokonai autográf tisztázatában, későbbi javításaival. [**N° 5 : 6**]

A 19b oldal különben üres hátlapján gyermekes rajz és betűgyakorlatok.

21a—24b "Csokonai és Földi közt való beszéd" címmel, a szerző megne-

vezése nélkül Fazekas Mihálynak „Cs. et F." címen is ismert verse. (Ld. Faz. I, 87—91. l.) (Idegen kéztől eredő másolat.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

25a—26a Üres.

26b *Szerelem Dall a' Csikóbőrös Kulatshoz.* (Hat, hibás sorrendbe rakott versszak idegen kéztől eredő pontatlan lejegyzése; föltehetően emlékezetből írták le.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

27ab *[Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulacshoz]* Az utolsó nyolc versszak; eleje a 29ab oldalon. (Autográf fogalmazvány.)

27b—28ab *Horátz' Éneke.* (Lib. II. Od. XVIII. p. 314.) *[Nincs eleſántcsont, s arany . . .]* (Autográf tisztázat, javításokkal.)

28b *Az Estikék. [Az estike]* (Autográf tisztázat.) [N° 4 : 18]

29ab *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulacshoz.* Az 1—12. versszak. (Fogalmazvány.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

30a Íróinévjegyzék. (Autográf.)
Különféle számítások. A költő irónos jegyzetei szerint föltehetően leégett házuk újjáépítésére vonatkoznak.

30b *Hajdan dorongok, vasak &.* Vázlat prózában a *Mélt. gróf Festetics György ő nagyságára* írt ódához.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

31ab *Szorítnám forro Kebelembe . . . A varázsfuvola* versbetétjeinek fordítása. (Fogalmazvány.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ezután következik a gyűjtelék legértékesebb része, az úgynevezett Zöld-kódex (32a—102b). Láthatóan önálló kötet volt: a lapszélek vöröses barna szegélyével is elüt a kolligátum többi kéziratától. (Mérete: 190×120 mm). Címlapján későbbi idegen írással: „I., Kötet. Csokonai vers gyűjteménye (bekötve)"; a Csokonai-hagyaték korábbi rendezésekor Jakab Elek írhatta a kötet címlapjára; logikus volt, hogy ez kapja az I. jelzést, hiszen ez tartalmazza a költő legkorábbi verseit, zömmel iskolai versgyakorlatait, eredeti fogalmazványban, illetőleg tisztázatban. A „bekötve" jelzés arra utal, hogy eredetileg külön kötése volt, Toldy szerint zöld fedéllel (innen elnevezése) s a gerincen *Carmina* felirattal (ld. 952. h.). A kötet tartalmát részletesen leírta Juhász Géza (Csokonai zsengéi: It. 1955: 2—4. l.); jelen kiadásunk I. kötetének „Csokonai korai versei" c. bevezetésében részletesen foglalkozunk e nagy értékű forrással. A kódex jelenlegi tartalma:

32a „I., kötet Csokonai vers gyűjteménye (bekötve.)" (Későbbi idegen kézzel.)

32b Üres.

32a | b *Nro 15.* (Verslista, Csokonai Józsefné kezével; lásd Kcsl. 15.)

34a—36b Üres.

37a *ϑ Prōō. Egy kies kert le irása.*
Mutogattya magát a' pompás természet . . .

37b—38a *ϑ Prōō. Szüntelen közel van a' halál.*
Nézd meg tsak a' rosák tündöklő szépségét . . .

38a *ϑ Prõõ. Az Estvének le irása.*
Latod-e szép Phebust ditsö tronusában . . .

38b – 39a *Az Estve. a. HD. Praepr̄.*
A' Napnak hanyatlik tündöklő hintaja . . . (Csokonai későbbi javításaival; a szöveg után a költő későbbi kezével:) *NB. NB. Lásd a' többit a' Toldalékokban pag. 1. és 2.* [= 101a – 102a]

39ab *ϑ Egy Fösvénynek le irása. 3. Aprilis.*
Mig Plúto joságát nem közlé emberrel . . .

39b – 40b *Ugyan erről a' Fosvényről AD. P. Pr̄.* (A cím mellett balról Csokonai későbbi kezével:) *Sugori Úr.*
Esmérek én egy vént, ki az? neve nintsen . . . (A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *Lásd a' többit a' Toldalékokban. pag. 8. sub Ψ* [= 94b]

40b – 41a *A' Poëtai fel vidulás.*
Mit nyájaskodtz? bánat 's akarod magadat . . .

41a *ϑ Az Álom le irása.*
Mindennel jobb hir vagy oh te edes estve . . .

41a – 42a *ϑ Egy Város le irása.*
A mord Merkurius szárnyainn repültem . . .

42a – 43a *ϑ Proo Ventus describitur.*
A ragyogo napnak diszes abrázattya . . .

43a – b *ϑ A' Békesség.*
Olaj fa ákakkal füzi bokrétáját . . .

43b – 44b *Proo Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt.*
Ha a leg kemenyebb büntetés hellyébe . . . (Az egész szöveg áthúzva.)

44b – 45a *ϑ Prõõ Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná teszik* [!] *az ērt* [= *embert*] *kivált a' Poësis.* (A 45a lap Csokonai kezével megszámozva: *17.*) *Bár birj te nagy gazdagsággal* (Befejezése az 52b lapon.)

45ab *Az Álom*
Jönn az álom, 's mindent pihenésre hajta . . . (A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *NB. Lásd a' többit a' Toldalékokba. pag. 3 et 4. &c.* (A jelzett lapok hiányoznak a kéziratból.)

45b – 46a *Prõõ. Mindég közel van a' Halál*
De hát olly ösztövér remény is táplálhat . . .

46b – 47a (E lapokat Csokonai csak később írta be, *5.* és *6.* lapszámmal látva el őket.) A címszerű *Toldalékok* felirat után: *Így beszéllte végig tágitván félelmét . . .* (A 62a – 63a lapokon levő *A' Tengeri Zivatarról* c. vers későbbi folytatása, ún. „toldalék"-a; a toldalék befejezése az 52a oldalon.)

47b – 49a *Prõõ. A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kiván ő semit egyebet.*
Ugyan tehát mit érsz azzal . . .

49a – 50a *Constantzinapolly.*
A' mint a Bosporus Europát mossa . . . (A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *Lásd a' többit a' Toldalékokban. pag. 8, 9, et 10. sub ∓* [= 94b – 95b]

50b – 51b *Czigány.*

Mikor Prometheus a' meg készittetett (Az egész szöveg áthúzva.)

51b *A Hadról.*
Ki üté Zászlóját a' had véres attya . . . (A szöveg csonka: *A forgó* őrszó utal a folytatásra, ám az hiányzik.)

52a (Eredetileg üresen hagyta, s csak később lapszámozta *[7]* és írta tele a költő.) *A' haboktól maradt még annyi jószágod . . .* (A 62a—63a és 46b—47a lapokon levő *A' Tengeri Zivatarról* c. vers toldalékának befejező része.)

52b *∂ ad Paginam 17. sequitur Uralkodj hatalmad[dal]*
De ezt az idö vas keze . . . (A 44b—45a lapokon levő *Egyedül a tudományok . . .* c. vers befejező része.)

52b—53a *∂ Prōō. Lurida sub Dulce Melle venena latent*
Mos [!] bárány képedet vedd fel . . .

53a+b *De eadem prōōe.*
Vélnéd hogy a' nyalkánn pirosló sodoma . . .

53b—54a *∂ Prōō Gloria Calcar habet.*
Nézd sarkantyú által a' katona alatt . . .

54ab *∂ Prōō Libertas optima rer[um].*
Bár probálly akármelly Grofi méltoság[ban] . . .

54b—55b *De eadem.*
Szép Szabadtság oh sohol sints . . .

55b—56b *∂ Prōō. Exundatio aquarum*
Mikor már sokára . . .

56b—57a *∂ Prōō A Poëta leg kissebbért is meg haragszik*
Mikor Méhetskék zsibongással . . .

57a *∂ Prōō Fulmen Describitur.*
Ront mindent valamit tsak ronthat az égnek alatta . . .

57ab *∂ Prōō Gloria calcar habet.*
Hogy ha kihez jutalom jár ugy annál örömestebb . . .

57b *∂ Prōō. Impedit ira animum*
Durva tekintettel szemeit forgattya tüzessen . . .

58a *∂ Prōō. Invidus.*
Görbe szemekkel jár az irigység 's hánnya sebessen . . .

58ab *∂ Prōō Forma venusta perit*
Nézd bár a' rosát kit kertesz ültet azonnal . . .

58b *∂ Prōō Bene qui latuit bene vixit . . .*
Nézd bár anagy Gállyát melly a' tengeri örvényt . . .

59a *∂ Prōō A Kalmár.*
Bár fujjon szél s a' tenger buzdúl is erössen . . .

59ab *∂ Prōō Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkü ember.*
Majd hogy kéttségbe nem estem . . .

59b—60a *∂ Prōō Sint Maecenates feret Hungara Terra Marones. Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt.*
A Pindus tetejénn sok Olasz veri szép musikáját . . .

60ab *A Rövid nap és hosszú éjj.*
A nap megint le szálla . . .

60b *∂ Prōō A virtus leg bátorsagosabb kö fal*
Bár kérkedjen sok kintsekkel a' te reményed . . .

61a *∂ Prōō Thisbe keservei*
Priamus jöjj jöjj ide fényem . . .

61b—62a *Prōō A szerents* [!] *változo.*
Bár szemét rád a' sors mosojogva nyissa . . . (Csokonai későbbi javításaival; a szöveg után a költő későbbi kezével:) *A' többit lásd a' Toldalékokbann. pag. 11.* [= 96a]

62a—63a *Prōō A' Tengeri Zivatarról.*
Be borúl hirtelen a' nap nyájas fénnye . . . A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *NB. Lásd a' többit a' Toldalékokbann pag. 5, 6, et 7.* [= 46b—47a, 52a]

63ab *ϑ Prōō Dido Aeneástol valo butsúzasa*
Hát itt hattz szivemet kinozo kegyetlen . . .

63b—64a *Prōō A Kevélly.*
Nézd tsak azt ki amott sétálgat kevéllyen . . . (Csokonai későbbi javításaival; a szöveg után a költő későbbi kezével:) *NB. A' többit l. a' Toldalékokban p. 12.* [= 96b]

64ab *Prōō A Föld Indulás*
Tsak alig rendült meg a' föld méjj ürege . . . (A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *NB. Lásd a' többit a' Tóldalékokb[an] pag. 13.* [= 97a]

64b—65b *Prōō. A Gazdag*
Van Midásnak pénze van kintse rakással . . . (Csokonai későbbi javításaival.)

65b—66b *Prōō Rút ábrázat szép ész*
Azt mondod barátom hogy én otsmány vagyok . . . (Csokonai későbbi javításaival.)

— —

67a *Az Ember Gyülölö*
Azt beszélli Timon hogy ö mind egy eránt . . . (Csokonai későbbi javításaival.)

67ab *Baráttságos bútsú vétel*
Már hát különn választ a végzes [!] *bennünket . . .* (Csokonai későbbi javításaival.)

68a *A' Párt Ütő.*
Párt ütö ez igen borzasztó nevezet . . .

68b—69a *Magyar Hajnal hasad . . .*
Vigadj Magyar Haza meg ne tagadd tömött . . . (Csokonai későbbi javításaival és toldásával.)

69b—70a *Eggy Magyar Gavallér*
Amott tollászkodik páva ként egy Gavar . . . (Csokonai későbbi javításaival.)

70b—71b *A' Reggel.*
Egy néhány tsillagok már pislogva ég[n]ek . . . (A szöveg után Csokonai egyidejű bejegyzése:) *ulterius sequit[u]r ad pag.* [= 76b]

72ab *A Dél.*
Fel ⟨állott⟩ hágott már a' nap a' Dél hév pontyára . . . (A költő későbbi javításaival; a szöveg után Csokonai későbbi kezével:) *Lásd a' folytatást pag. 14.* [= 97b]

73ab *A Tél.*
Mormol[nak] szelei a' fagyos eszak[na]k . . . (Csokonai későbbi javításaival; a szöveg után a költő későbbi kezével:) *Lásd a' Folytatást pag. 16.* [= 98b]

74ab *A Nyár.*
A nap kettöztetvén hév tüzét a' Rákonn . . . (Csokonai későbbi javításaival; a szöveg után a költő későbbi kezével:) *Lásd a' folytatást pag. 18.* [= 99b]

75a–76a *Az Ősz.*
Már a' vig szüretnek örül minden ember . . . (Csokonai később javításaival; a 75a lap alján a költő későbbi kezével:) *Lásd a' folytatását pag. 19.* [= 100a]. — A 76a lapon, a vers 44. sora után: *NB. Lásd a' folyt[at]ást pag. 19.* [= 100a] Az utolsó sor végén: *Lásd a' folytatást pag. 20.* [= 100 b]

76b *A kerekenn gyorsann repülő napoknak . . .* (Háromsoros töredék, a 70b—71b lapokon levő *A' Reggel* c. vers folytatása.)

Csokonai dalgyűjteményének kezdősorai.

77a Verslista, Csokonai későbbi kezével. (Szv_1) (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünk 7. tételét.)

77b Üres.

— —

78a *Prōō. Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus.*
Aeternum Numen qui praesidet Orbi universo . . .

78b *Prōō. Nil feret ad Manes Divitis umbra suas.*
Quisquis habet nummos et plenam possidet arcam . . .

79a *Prōō Ne quid nimis.*
Qui nimium sublimia rerum scandere solet . . .

79b—80a *Prōō. Magna servitus est magna fortuna.*
Fortunae veniunt jam omnia legibus atque . . .

80b—81a *Prōō Nescio qua natale* [!] *Patria cuique est cara.*
Verus amor Patriae cun[c]torum infixus in imis . . .

81b *Prōō. Vis et nequitia quid quid oppugnat ruit.*
Consilio fortes astuto iungite vires . . .

82a *Prōō Dum in dubio est animus paulo momento huc et illuc impelli[tur]*
Hoc menti dubiae nunc illud dicere tenta . . .
A lap alján görög szövegmásolat, Csokonai későbbi kezével.

82b *Prōō. Haud facile emergunt quorum virtutibus obstat res angusta domi.*
Cum virtus per se summos venatur honores . . .

83a *Prōō Taurum [= Taurorum] lucta.*
In campo vidi fortes concurrere tauros . . .

83b *Prōō Hyemis descriptio.*
Aspera crescit hyems, omniqu[e] a parte feroces . . .

84a *Prōō Apum pugnae descriptio.*
Ecce novus pugnam reparat nunc hostis α aether . . .

84b *Prōō Degenos* [!] *animos timor arguit.*
Ille Jovis thalamo frustra se jactat obortum . . .

85a *Prōō Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice.*
Euridicen fatis ad Tartara nigra meantem . . .

85b *Prōō Pictoribus atque Poetis Quid libet audendi semper fuit aequa potestas.*
Omnia quae mentem capiunt id carmine Vates . . .

— —

86a—88a *Illum vō [= vero] ego sapientem . . .*
(Csokonai latin nyelvű iskolai búcsúbeszédének fogalmazványa.)

88a Számvetés a Joannes Secundus és Joannes Bonefonius műveiből készített másolatokhoz.

88b—94a (Másolatok Joannes Secundus és Joannes Bonefonius Arvena Basium c. latin verseiből, s Muretus VIII. elégiájának másolata.)

Toldalékok.

94b (Csokonai lapszámozásában: *8;* a továbbiakban Csokonai eredeti lapszámozását kerek zárójelben adjuk a jelenlegi lapszám után:)
Hol lakik? Ott látszik ama' Kapu megett . . . (A 39b—40b lapon levő *Sugori Úr* későbbi folytatása.)

94b—95b (8—10): *Denevér babona! Bagoly vakbuzgóság! . . .* (A 49a—50a lapon levő *Constantzinapolly* későbbi folytatása.)

96a (11): *Barátom, kitsiny az, kit vagy elfelejtett . . .* (A 61b—62a lapon levő *A szerentse változó* c. vers későbbi folytatása.)

96b (12): *Emberek! vagy Hérók légyetek 's Istenek . . .* (A 63b—64a lapon levő *A Kevélly* későbbi folytatása.)

97a (13): *Király! Vitéz! ki most eggy harsogó szóddal . . .* (A 64ab lapon levő *A Föld Indulás* későbbi folytatása.)

97b—98a (14—15): *Hol e' néma fáknak sírva énekelem . . .* (A 72ab lapon levő *A Dél* későbbi folytatása.)

98b—99a (16—17): *Balgatag Nagy Világ! Ez é a' Múlatság . . .* (A 73ab lapon *A Tél* szövegének későbbi folytatása.)

99b (18): *Be ártatlan Élet be édes Nyúgalom . . .* (A 74ab lapon levő *A Nyár* későbbi folytatása.)

100a (19): *September.*
De mégis barátom jer ha ki sétálunk (A 75a lapon levő *Az Ősz* későbbi folytatása.)

100ab (19—20): *Október.*
Kapj az általaghoz, ne szégyenld barátom . . . (A 75b—76a lapon levő *Az Ősz* későbbi folytatása.)

100b (20): *November.*
Van elég gesztenye van elég noszpolya . . . (A 76b lapon levő *Az Ősz* későbbi folytatása.)

101a—102a (21—23): *Az Estve.*
Úgyis e' Világba semmi részem nintsen . . . (A 38b—39a lapon levő *Az Estve* későbbi folytatása.)

102a (23): *Az Álom.*
Boldogok azok, a' kik úgy alusznak . . . (A 45ab lapon levő *Az Álom* későbbi, második változatának mottója.)

102b Üres.

A Zöld-kódex anyaga után különféle időből származó, zömmel autográf verskéziratok következnek (102a—152b), a kéziratok egykori

rendezőjétől, Jakab Elektől eredő következő felirattal: „II./Csokonai vegyes verstöredékei. a—v) aa—gg.)"

E különböző méretű kéziratlevelekből álló köteg legfontosabb egysége az a verstisztázat-füzet (ma már csak töredék) (120a—127b), amelybe „Első Darab" elnevezéssel 1795 nyaráig írt műveit másolta le a költő. Az aranyszegélyes füzetnek csupán 15 oldala maradt ránk: Csokonai eredeti lapszámozása szerint a 351—366.; a 364—366. oldalon található mutató azonban pontosan tájékoztat arról, hogy mit tartalmazott az 1—354 oldal.

A tisztázati füzet néhány kitépett lapja (93—96 és 123—124) megtalálható a jelenlegi gyűjtelék vége felé (145ab és 147a—148b). A kitépett lapoknak Csokonaitól származó s a tartalommutatóval egybevágó eredeti lapszámozása s aranyozott szegélye meggyőzően bizonyítja, hogy e lapok, ill. a rájuk írt versek eredetileg a tisztázati füzetbe tartoztak.

A KK. IV. utolsó harmadának részletes tartalma:

102b—104b Üres.

105ab ⟨*Mint villog*⟩ *A' gyémántforma sleppekkel* . . . A Kleistből fordított *A' Tavasz* befejező része. (Fogalmazvány.)

106ab *Van nékem egy Barátom* . . . Az *Anglus andalgás* c. Kleist-fordítás első fele. (Fogalmazvány.)

107a—109a+110b *A fördés* címmel *A feredés* (Fogalmazvány?)

109b Üres.

110a *Lilim!* Föltehetően egy tervezett levélfogalmazvány első szava; különben üres.

110b *A feredés*-nek a 108b-hez tartozó két sora. A jobb lapszélen: Vázlat *A versengő érzékenységek*-hez.
„Le Philosophe des Alpes". Másolat De la Harpe verséből, amely a *Lilla* kötet mottója lett. A lap alján, merőleges irányban: *A szépek szépe* első változatának versszakkezdő sorai. (Autográf.) [**N° 5 : 5**]

— —

111a—112b *ne feljetek ott egy szép Nymfa játszik.* [*A feredés* töredéke.] (Idegen kéz tisztázata.)

112b *A Patyolat* (Az előbbi kéztől származó tisztázat. Hogy e két verset tartalmazó levél egy nagyobb tisztázati füzet része volt, azt bizonyítják a lapok jobb, illetőleg bal felső sarkában található eredeti sorszámok: *7—10.*)

— —

113a—115b *A' ti szavatokra Lelkem fel hevűle* . . . *[Marosvásárhelyi gondolatok]* (Fogalmazvány.) [**N. 2 : 8**]

— —

116ab *Groſ Szétsényi Ferentz Ő Excellentiájához.* (Idegen kéztől eredő másolat.)

117a Üres.

117b „*Gróf Széchenyihez* Felséges Darab." (A vers másolójának kezétől eredő bejegyzés.)

— —

118a *neved helyett tevél* . . . (Autográf töredék utolsó másfél sora.)
Anakreon 's Ovid. (Autográf tisztázat.) [**12 : 16**]
Bacchus, Phoebus. (Autográf tisztázat.)
A lap töredékes: felső és alsó darabja hiányzik.

Az *Anakreon 's Ovid* tisztázatában a cím előtt *4.*, a *Bacchus, Phoebus* előtt *3.* sorszám található, tehát az *1.* és a *2.* számú vers is e lapon, vagy valamely szomszédos levélen lehetett. A lap máskülönben üres verzójának bal szegélyen a letépett darab szövegének végbetűi láthatók.

119ab *Csendesítsd szíved háborúját . . . [Esdeklés]* (Fogalmazvány.) [**N. 4 : 17.**]

120a—127b Az „Első Darab" elnevezésű autográf tisztázati füzet töredéke:

120a—121a *Bútsú a' Magyar Múzsáktól.*

121b—126a *A' szökevény Ámor.*

126b—127b Az „Első Darab" tartalommutatója. (Ld. a „Csokonai címjegyzékei" c. fejezetben.)

128a *Mi a' Világ? ha képzelem . . . [Az én barátném, D. A. quodlibetjére]* (Idegen kéz másolata, Csokonai autográf javításaival.) [**N. 7 : 12.**]
Anácreon 's Ovid' halála címmel az *Anakreon s Ovid* c. vers. (Idegen kéz másolata.)
Bacchus, Phoebus. (Az előző kéz másolata.)

128b *Ah midőn táromba látom . . .* Kétsoros töredék a *Bácsmegyei leveleire* c. versből (Autográf.)

129ab *A Muzsikáló szépség.* (Fogalmazvány; variáns.) [**N. 8 : 4.**

129b *Ha életem gond bú borítja . . .* (Kétsoros töredék a lap alján, fordított helyzetben.)

130a *Az éj 's a' tsillagok. (Eltemnek fényes hórizonja . . .)* (Idegen kéz tisztázata.) [**N. 6 : 5.**]

130ab *Két szerelmes Dalja* címmel a *Két szerető dalja.* (Az előbbi kéztől eredő tisztázat, Csokonai későbbi javításaival.)

131a *Az én tzimerem.* (Az előbbi kéztől eredő tisztázat, áthúzva.)
Dugonitsra. (Autográf; föltehetően tisztázat.)

131b Üres.

132ab *Itt a' Liget! Zöld rejtekébe . . . A tanúnak hívott liget* második kidolgozása. (Fogalmazvány.)

132b—133a *Most estem én tevéled szembe . . . A távolról kínzó* második kidolgozása. (Fogalmazvány.)

133b Üres.

134a *Interlocutori . . . Az 1741-diki Diéta* szereplőinek felsorolása és a hely s idő megjelölése olaszul.

134b Középen egy sor: *Profess: Vályi Úr.* Különben üres.

135a *Komárom. d. 12. Febr. 1802. [Bucsúzás egy lyánkától]*

135b Üres.

136a „XXI. Ének (Nyúgodalmam Tolvajnéja ! . . .)" Csokonai autográf másolata; ennek alapján sokáig az ő művének tartották.

136b „XXVI. Ének. (A' kit ketté fűrészelnek . . .)" (Autográf másolat; ennek alapján tévesen szintén Csokonainak tulajdonították.) (A vers fordított helyzetben van a lapra másolva.)

137a, 138b *Szünj meg az ollyakkal gondolni Barátom . . . [Nemes bátorítás]* (Fogalmazvány.)

137b–138a Üres.

139a–b *Ez örömnek óráján . . .* Az *Antal napjára* c. versből az énekelt versszakok. (Idegen kéz másolata.)

140a–b Üres.

141a–142b *Ez örömnek órájján . . .* Az *Antal napjára* c. vers teljes szövege. (Idegen kéz másolata.)

143a–144a Üres.

144b Gaál László irónos följegyzése a vers keletkezéséről: „(Paizs Antal Csurgói Tiszttartót meg köszöntötték Cs. V. Tanitványai. 1799. Pest. 14. Febr. 844. Gaál László.)"

145a *Thális.* Az „Első Darab" tisztázati füzetébe tartozó lap. (A költő későbbi helyesírási javításaival.) Az áthúzott első szó *(Lelkesenn)* szerint ide először a *Fannius (A' Szarándok)* c. verset akarta letisztázni. [**N. 2 : 4**]

145b *Herkules Ámort görbült vállal tartván* címmel a *Herkules és Ámor* c. epigramma. (Az említett tisztázati füzetbe tartozó autográf.)

146a *Sebhedett szívemre millyen Ír!* — Töredék a *Serkentés a nemes magyarokhoz* c. versből: a „Történetek múzsájá"-nak két versszaka. (Fogalmazvány.)

146b Üres.

147a *Peng e' kis Hely Múzsáinak . . .* Az *Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz* c. vers *II. énekének* második versszaka, lapszéli helyesírási javításokkal. Az „Első Darab" elnevezésű tisztázati füzetbe tartozó levél; ez a vers azonban nem szerepel az említett füzet tartalommutatójában. Alatta Csokonai korai verseinek címei (Szv_2), a sorterjedelemmel s ezekkel kapcsolatos különféle számításokkal. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

147b–148b *Az otahajta.* Az „Első Darab" elnevezésű tisztázati füzetből. [**N. 2 : 6**]

149a–150a *Hát még Apollonak, nevez engem Apollonak fija . . . [Horváth Ádám névnapjára]* (Fogalmazvány.) [**N. 7 : 2**]

150b–152a Különféle mértékegységek felsorolása. (Autográf.)

152b Üres.

Rímszók. Arab betűgyakorlatok. (Autográf.)

*

K 672/V. Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények V. 1–39. (Röv. KK. V. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 380).

E kötetke voltaképpen egy kis, 130×75 mm méretű zsebnaptár: a *Dorottyá*-ban is említett Stanislaus Dubranowski által az 1788. évre készített kalendárium győri kiadása. Az egyes hónapok közé följegyzések céljára üres lapokat kötöttek; ezeket az üres lapokat használta fel a költő versei letisztázására, illetőleg megfogalmazására. Mindössze három verse található a kötetben, amelyet 1950 körül, Csokonai kéziratos hagyatékának bekötésekor, a többi kötethez hasonlóan zöld félbőrkötéssel láttak el. A három vers a naptárlapok kézirattári számozása alapján a következő oldalakon található:

2ab, 4ab, 6a *A' Füredi parton.* (*A tihanyi ekhóhoz* c. vers ősfogalmazványa, a későbbi átdolgozás autográf javításaival.)
8a—9b, 11ab, 13ab, 15ab, 17a *Czindery sirja felett a' kesergő Özvegy.*
17b—18b, 37a—38a *Héj ha tudná kedves Lélek! [Dorottya kínjai]*

A 39ab oldalon Csokonai és Szokolay Dániel elszámolása 20 forintról. (Részben autográf.) Ez a lap, úgy látszik, eredetileg nem tartozott a naptárhoz, később kötötték a végére.

*

K 677. Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek. — Fordítások. 121 f. (Röv.: TF. Régebbi jelzetei: RUI 4-r 102, ill.: Irodalom 4-r. 375.)

A 240×190 mm méretű kötet beköttetése előtt, eredetileg is egységes nagyobb füzet volt; a bekötéskor mindössze egy idegen lap került a végére: Molière Doctorandusának Csokonai által 1796. szept. 3-án Bieskén lemásolt szövege (121ab). A költőnek ez a homogén tartalmú korai munkafüzete fontos forrásunk: nemcsak korai eredeti műveibe s műfordításaiba enged bepillantást, hanem olvasmányaiba, illetőleg tervezett műfordításaiba is: részletes kivonatokat és másolatokat tartalmaz J. J. Eschenburg Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften c. munkájának ötkötetes példatárából (Beispielsammlung).

A könyvtár által adott „Töredékek. — Fordítások" megnevezés nem egészen pontos, mivel nem csupán töredékeket és fordításokat tartalmaz, hanem a költő korai verseinek tisztázatát is (52a—80a), s ezen fölül jelentős részét alkotják az idegen nyelvű kivonatok, másolatok.

A kötet egyik legfontosabb része az az 1793 körül készült verstisztázat, amely a korai versek időrendjében is eligazít.

A kéziratos kötet tartalma:

1a	Ges[s]ner, Gerstenberg, Wieland, Metastasio műveiből készült, ill. tervezett fordításokra vonatkozó számítások.
1b	Üres.
2a—3b	*A' Tziklops.* Fordítás Metastasióból. (Autográf tisztázat.)
4ab	*A' ditsőség' triumfusa.* Fordítás Metastasióból. (Autográf; tisztázat [?], javításokkal.)
5a—6b	Üres.
7a—19a	Másolatok J. J. Eschenburgnak Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften c. művéből. (Tartalomjegyzék, német nyelvű életrajzi és műfaji magyarázatok; spanyol és portugál versek.) (Autográf.)

19b	34a	Másolatok Eschenburg példatáraiból. (Idegen kéztől.)
34b	35a	Francia versek másolata Eschenburgból. (Autográf.)
35b		Német nyelvű másolat Eschenburgból. (Idegen kéztől.)
36a	37b	Latin nyelvű másolat; forrás *Az ázsiai poesisról* c. munkához. (Autográf.)
37b		Rövid magyar nyelvű fordítás az előbbi tárgyból. (Autográf.)
38a		Latin nyelvű másolat *Az ázsiai poesisról* c. tanulmányhoz. (Autográf.)
38b		Üres.
39a	42a	Latin nyelvű másolat az előbbi tárgyból. (Autográf.)
42b	43b	Üres.
44a	49b	*A' Khinaiak Nyelvekenn . . . Az ázsiai poesisről* c. tanulmány részlete. (Autográf.)
49b		Latin forrás az előbbi tárgyhoz. (Autográf másolat.)
50a	51b	Másolatok Eschenburgból (Dantére, Trissinóra, Tassóra, Tassonira, Bakkhülidészre vonatkozó életrajzi bevezetések.) (Autográf.)
		Ez után következik Csokonai fontos kronológiai értékű 1793-i verstisztázatának (VT.) töredéke:
52ab		*A' vídám természetű Poéta.* A versnek csak négy első versszaka van meg, a következő levelek hiányoznak.
53ab		*A' fel[gyúladt szerető].* Töredékes, címéből is csak négy betű olvasható, mivel a lap jobb felét letépték; a hátlap szövegéből csak néhány szó és szótöredék maradt. A következő lapokat is kitépték: a soron következő vers — *A tanúnak hívott liget* — eleje ugyanis hiányzik.
54a		*Az én Lelkem' sóhajtásitól . . . A tanúnak hívott liget* töredéke: az utolsó 4 versszak.
54b		*A' távolról kínzó.*
		Ezután ismét hiányoznak lapok; a következő vers eleje ugyanis csonka:
55ab		Az *Első szerelemérzés* cím nélkül a 9. versszakkal kezdődik: *Másszor tikkadt és el alélt . . .* (A Lilla előtti ősszöveg.)
56a	57a	*A' Szépek' Szépe.* (Az ősszöveg.)
57b		*A' Poétákba' lakó Istenség.* (Az első változat.) A vers mellett a jobb lapszélen a költő latin nyelvű vezérszavas följegyzése tanulmányairól, tennivalóiról.
58a	60a	*A' Fársáng' Bútsúszavai.*
60a		*A' Viola. (Illatoztasd kebledet . . .)*
61a	64b	*Az elragadtatott [érzékenységek]* A 61. lap jobb felét letépték, így a vers első része töredékes. E vers után újabb hézag van a füzetben, a következő vers eleje ugyanis hiányzik.
65ab		*Be jöve azonba' . . . A méz méze* töredéke: az 1–3. vsz. hiányzik.
66a		*A' szerelmes szemek.*
66b	67a	Bal hasáb: *A' patyolat.*
66b	68b	Jobb hasáb: *Virtuosus fő Doktorok . . .* A Molière Doctorandusából készített fordítás fogalmazványa a jobb lapszélen s a lapok üresen maradt felső és alsó mezőjében. Láthatóan később írta ide a *Doctorandus* szövegét a költő, akkor, mikor régi tisztázati füzete elveszítette eredeti rendeltetését.

67b *Az Éj, 's a' Tsillagok.* (Az első változat.)

68ab *Az emésztő tűz.*
E vers után megint hiány van a füzetben: a következő költemény eleje hiányzik:

69a—71a *Ti pedig szemeim, ti ide vigyázzatok . . . A feredés* ősszövege a 33. sortól, a költő későbbi javításaival; a vers elejét tartalmazó lapot kitépték.

71b—72a *A' rövid Nap, 's hosszu Éj.*

72b *A' Vatsora. Fabullhoz.*

73a—74a *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke.*

74a Az előző vers után, a lap üresen maradt mezőjében Csokonai későbbi kezével az *Epigramma Leonorához.* (Fogalmazvány.)

74b *Édes Rabság.*

75a—76b *A' háborús zivatar.*
A vers végén, a 76b oldalon Csokonainak más időpontban leírt ruhatári leltára. A Metastasióból fordított vers után újabb hiány: a 77a oldalon következő vers eleje hiányzik.

77a *El vezetvén újabb ellenség hadára . . . Az ősz Laudonra* hat zárósora.

77b *A' Legatus.* A vers alatt Fulvio Testi *Al Conte Camillo Molza* c. költeménye befejező részének autográf másolata Eschenburgból (IV, 254. l.), s mellette a vers magyar fordítása, fogalmazványban: *Ti lésztek részesi e' nagy prédának . . .* Láthatóan nem egyidős *A' Legatus* tisztázatával; ezt igazolja a 97a oldal bejegyzése, ahol Fulvio Testi versének első része található másolatban, alatta ezzel az autográf megjegyzéssel: „A' többit lásd a' Legátusnál."

78a *Kovátsi út.* A vers alatt — idegen kézzel — másolat Eschenburg II. kötetének Sinngedichte c. fejezetéből: görög és olasz költőkre vonatkozó részlet.

78b *Belgrádra.*

79a *A' megivott Amor.* A vers alatt Csokonai későbbi másolata Metastasióról Eschenburg alapján.

79b *A' Versszépítő.* (Az első változat.) A vers alatt — idegen kézzel — J. B. Rousseau, Petrarca, Shakespeare verscímei Eschenburg II. kötete alapján.

80a *Az én Életem.* Csak a cím származik Csokonai kezétől, az „Életed egy forma az égő gyertyával . . ." kezdetű verset idegen kéz másolta alá. Ez a vers nem Csokonai munkája; az általa ide szánt tisztázat a Magyar Musa 1793. évfolyamában (IV, 34—37. l.) megjelent *Egy Szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* c. vers szövegével lehet azonos. (V. ö. Kortárs. 1973: 1707—1711. l.) A vers alatt Csokonai későbbi kezével Chiabrerára vonatkozó kijegyzés Esch.-ból.

Az 1793-ra datálható tisztázatoknak itt végük szakad; a tisztázat keletkezési idejére világít, hogy e versekben a kedves neve még *Laura* s csak későbbi javítással változtatta azt a költő *Rózsi*-ra; későbbi javításai másutt is fölismerhetők a verstisztázatok szövegében.

A következő üresen maradt lapokra Esch.-ból másolt le olasz verseket a költő s a szabadon hagyott jobb lapszéleken elkészítette fordításukat. A 86b oldalon azonban nyoma van annak, hogy folytatni akarta vers-

tisztázatait: itt található — cím nélkül — a *Békaegérharc* trocheusokban írt „Előbeszéd"-e, majd a 88ab oldalon elkezdte a *Békaegérharc I. Pipa-dohány*-át is, de a 88b oldalon abbahagyta.

A 80b-től kezdve — kivéve a *Békaegérharc* említett töredékeit — folyamatosan másolt ki olasz verseket és életrajzi részleteket Eschenburg példatárából.

A következőkben felsoroljuk Csokonainak a tárgyalt munkafüzetben található korai olasz fordításait, előfordulásuk sorrendjében; mint jeleztük: a lapok bal hasábján az eredeti olasz szöveg található, mellettük párhuzamosan a magyar fordítás, eredeti fogalmazványban. A tinta színárnyalata elütő: maga a fordítás későbbi lehet, mint a másolat. Megjegyzendő, hogy Csokonai munkafüzetében a versek magyar fordításainak nincs címük; mi jelöltük meg őket a kiadásokból ismert címekkel.

80b [*A távollétel*] (Chiabrera: Lontananza. 1.)

81ab [*A viola*] *(A' kis Viola . . .)* (Chiabrera: Lontananza. 2.) Csokonai másolatában *Violetta* címet adott e fordításnak, noha Eschenburgnál cím nélkül a Lontananza 2. részeként szerepel.

81b [*A szépség*] (Lemene: Madrigal). A vers előtt Lemenere vonatkozó másolat Esch.-ból.

82a—83b [*A rózsa*] (Lemene: La rosa)

83b A vers végén Zappira vonatkozó néhány soros kijegyzés Esch.-ból.

84ab [*Az elragadt szív*] (Zappi: Canzonetta. 1.)

84b—85b [*A jázminok*] (Zappi: Canzonetta. 2. Scherzo improviso.)

85b [*Pásztor szeretők*] (Zappi: Canzonetta 3.)

86a Maffeira és Guarinira vonatkozó kijegyzés Esch.-ból.
[*A méh és Ámor*] (Guarini olasz szövegével.)

86b A *Békaegérharc* „Előbeszéd"-e. (1793 körüli tisztázat.) Torquato Tassóra vonatkozó néhány soros másolat Esch.-ból.
[*A babérvessző*] (Torquato Tasso olasz szövegével.)

87ab [*Asztali dal*] (Maffei olasz szövegével.)

87b Paolo Rossira vonatkozó kijegyzés Esch.-ból.

88ab Az *I. Pipa-dohány* eleje a *Békaegérharc*-ból. (1793 körüli tisztázat.)

88b—89b [*Ifjúság s szerelem*] (Rolli: Canzonette 1.)

89b [*Igyunk*] (Rolli: Canzonette 2.)

90a Ariostóra vonatkozó másolat Esch.-ból.

90b—92a [*Utolsó panasz*] (Ariosto: Elegia X.)

92a [*Bacchushoz. Inscriptio.*] (Casoni olasz szövegével, Esch.-nak az olasz költőre vonatkozó soraival.)

92b Menzinire vonatkozó jegyzet Esch.-ból, alatta pedig Pucci Sonetto Burlesco-ja, ugyancsak Esch.-ból (II, 76. l.) kimásolva.

93ab [*A reménység*] (Menzini: La speranza)

94ab Menzini versének befejező része, amelyet Csokonai már nem fordított le. Menzinire vonatkozó másolat Esch.-ból. Az olasz szövegeket mindenütt Eschenburg köteteiből másolta ki a költő.

E fordítások közül csupán a Casoniból fordított kancsófelirat végén van egy évszám, félig-meddig a szövegbe épít-

ve, ahogy a korsókra rá szokták írni a készítés évét: *1795.* Az olasz eredetiben ennek nincs nyoma. Föl kell tennünk azonban, hogy ez az évszám a vers végén nem egészen képzeletbeli, hanem a fordítás valóságos dátuma. Így ezek az olasz versfordítások 1793—1795 között készülhettek.

95a—118a A kötet hátralevő része Eschenburgból kimásolt olasz, spanyol, francia és német verseket, valamint életrajzi, illetőleg irodalomelméleti részleteket tartalmaz, zömmel Csokonai eredeti kézírásában. A 114a oldalon található Csokonai *Probatio calami* ... kezdetű szesszenete (ld. Szilágyi: ItK. 1973: 721. l.).

101a+100b *24 Xbr. 1802. Megbotsás, óh Szeretetnek* ... *[Éva-napra]* (Autográf fogalmazvány a lapok jobb margóján.)
Feltűnő, hogy a munkafüzetben *A' Legatus* című epigrammától kezdődően (77b) a lapok felső sarkában Csokonai saját lapszámozása fedezhető föl; az említett lap az *5.* Csokonai sorszámozásában, s a számozás *75*-nél zárul (a kötet könyvtári lapszámozása szerint ez a 114a oldal); a hátralevő oldalakat már nem számozta.

118b Csokonai mértani rajza egy épületről.
A 119. levél csonka: alsó fele hiányzik.

119a Üres.

119b Csokonai autográf címjegyzéke (AV/t_1) (a lapra haránt irányban).

120ab Üres. A munkafüzet voltaképpen ezzel a levéllel zárul.

121ab *Doctorandus Molierii* címmel Molière versének autográf másolata *Bitske.* 3ª *Sept[embris]. 1796.* dátummal. Ez a levél nagyobb méretű, mint a füzet lapjai, eredetileg nem is tartozott hozzá, utólag köthették a végére.

*

K 755 Csokonai Vitéz Mihály: Versek és jegyzetek.

47 f. (Röv.: VJ. Régi jelzete: Irodalom 2-r. 73.) 400×250 mm.

Szintén a Csokonai-hagyaték rendezésekor, 1950 körül kötötték egybe, meglehetősen különnemű, különböző időpontban keletkezett, zömmel autográf verses és prózai anyagból, főleg azon okból, hogy e kéziratlapok, illetőleg levelek többnyire mind nagyobb méretűek, kettedrét alakúak. A kötet tartalma:

1ab *Kilentz Szép Asszonykák leszálltak magáról* ... *[Komárom, Február 16. 1798.]* [**12. 15.**]

2a *Nagy lelkű Magyarim kikben még lángol a hűség* ... *[Az 1741-diki Diéta V. éneke]* (Ősfogalmazvány.)

2b Üres.

3ab *Mint a' Szőllő kebeléhez* ... *[Haljunk meg]* (Fogalmazvány.)

4ab Üres.

5a *Hálá, hálá az Egeknek* ... *[Visszajövetel az Alföldről]* (Fogalmazvány.)

5b–6a *Lótsere.* (Fogalmazvány.) [**12. 3.**]

6b Üres.

7a *Sok vitézek derék Herok itt valának . . . A Dugonics oszlopa* c. vers folytatása a 7b oldalról. (Fogalmazvány.) [**N° 9 : 10.**] *Klióval szűz . . .* A *Csikorgó versei a trójai háborúról* versszakkezdő sorai.

7b [1] *Vive precor, summoque Pater Te Numine longum [Pesten, május 9. Csokonai Batthyány József hercegprímásnak.]* (Tisztázat.)
[2] *Istenem igazán láttam é vagy talám . . . A Dugonics oszlopa* c. vers ősszövege. (Fogalmazvány; folytatása a 7a oldalon.)
[3] *Nints eggy lovassais Szerelem Istennek . . .* (A *Militat omnis amans* 5—12. versszaka; ősfogalmazvány; folytatása a 8b oldalon.)

8ab *Ad serenissimum archiducem . . .*

8b A *Militat omnis amans* 13. versszaka. (Folytatás a 7b oldalról.)

9ab *Versus Onomastici.* (Tisztázat.)

10a *Mitsoda nagy vígság van itt a' Majorba . . . [Kata napra]* (Idegen kéz másolata.)

10b Latin nyelvű műfajtáblázat. (Folyt. a 11a oldalon.)
Magyar őstörténeti források felsorolása és kivonatok Nestor krónikájából, Anonymusból, Constantinus Porphyrogenitus, Abulgazi, Schlözer történeti munkáiból s Turóczi krónikájából.

11ab Latin nyelvű műfajtáblázat. (A 10b folytatása; a levél csonka.)

12a *A szabadságfához* c. vers német nyelvű eredetije.

12b Névsor, föltehetően azok neve, akiknek levelet szándékozott írni a költő; mellette számítások megélhetéséről.

13a „Voici donc le séjour paisible . . .” Rousseau sírfelirata. (Autográf másolat.)

13b Két oszlopban emlékeztető szavak. *Observatio de Tribadico Anserum.* (Autográf följegyzés Csokonai 1802-i komáromi s 1795-i pesti tartózkodásáról.)

14a–17a 120×170 mm (haránt) füzetecske francia dalszövegekkel, kottával. (Autográf másolat.) [N^ro **17 : 17**]

17b Üres.

18a–27b *Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra.* (Fogalmazvány.) [**12. 1**] (A 25a—27a kisebb, fél levélnyi lapokon.)

28a–30a *Clement Marot. Minthogy más Képem tőled nintsen . . .* Francia költőkből készített nyersfordítások Eschenburg alapján. (V. ö. HG. 494—500. l.)

30b—31b Panard: Chanzon. Csokonai másolata Esch. V. 46. l. alapján.

31ab Életrajzi jegyzetek a 28a—30a oldalon fordított francia költőkről. (Részben autográf másolat Eschenburg alapján.) [N^ro 17 : 16]

32a—37b *Jegyzések, 's Említések a' DAYKA' verseire.* (Fogalmazvány.)

38a *Specimen Poëtarum* . . . (Csokonai tananyagbeosztása 1794-ből.) A bal alsó sarokban egy kör alaprajzú épület és vetülete, számítások.

38b Csokonai fiatalkori verseinek, címjegyzéke, az ún. JGy/j. (ld. a „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetben). (Győri József kézírása, Csokonai autográf megjegyzésével.)

39a *Jelentés.* Csokonai felhívása Márton József szótárának előfizetőihez 1804. jan. 7-ről. (Autográf.)

39b Üres.

40ab *Márton Jósef Úrnak Magyar és Német Lexiconja* . . . Csokonai felhívása a „Debretzeni Tanuló Ifjuság"-hoz Márton szótára ügyében. (Autográf.) [N. 1 : 16]

41a Márton József levele Csokonaihoz. (Bécs. 1803. jan. 7.)

41b A levélen Csokonai megjegyzése: „Márton Jós. Úr. Béts. 7. Jan. 1803."

42ab *Tabella pro Lexico D. Márton.* Kimutatás a 39 előfizető befizetéseiről. (Autográf.)

43a *Mostani üres Napjaimat* . . . Csokonai előfizetési felhívása saját műveire 1800. dec. 15-i dátummal. (Autográf.)

43b—44a Az előfizetők aláírásai, a végén Csokonai autográf számítása.

44b A levél felső mezőjében Csokonai számításai a 43a oldalon meghirdetett kiadást illetően. A levél alsó mezőjében két vers Csokonai kézírásában „Életed egy forma az égő gyertyával . . ." és egy töredék:
Sok ezer búk terhelik éltem . . . [Szerelmes panaszok] [N^ro 17 : 11]

45a *Véletlen bajaim hátráltatták* . . . Csokonai autográf előfizetési felhívása 1802. aug. 15-ről.

45b Az előfizetők névaláírásai.

46a „Nagyérdemű T. Prof. Uram!" Csokonai anyjának levélfogalmazványa egy sárospataki professzorhoz.

46b Üres.

47a Üres.

47b Csokonai kézírása: *Praemumeratorok. Debretzen. Aug. 15. 1802.* [N^ro 17: 12] (Ezek szerint is ez a lap eredetileg a 45ab-hez tartozott.)

*

K 667. Csokonai Vitéz Mihály: Elbeszélő költemények, Dorottya. 75 f. (Röv.: ElbK. Régi jelzete: Irodalom. 4-r. 382). 210×125 mm

1a–48b *Dorottya.* (Idegen kéz másolata, részben autográf.) (Vargha Balázs szerint ez volt a cenzúrai példány; ld. CsEml. 575. l.).

49a–52b *Raptus Europae. [A tolvaj isten].* (Idegen kéz másolata.) [**12 : 11.**]

53a–62b *Raptus Europae. Cs. V. M. [A tolvaj isten].* (1811. jan. 19-én lejegyzett, idegen kéztől eredő másolat.)

63a Üres.

63b–65a *Militat omnis amans.* (Az előző kéz által 1811. jan. 19-én leírt másolat.)

65b–67b Üres.

68ab Üres.

69a–75b *Perpatvart, há'sártosságot . . .* Az *Aranysujtásos nadrág* fogalmazványa.

*

Az MTAK. Kézirattárának Csokonai autográfokból egybeállított többi kötetei főként prózai és drámai műveket tartalmaznak, így kiadásunk dráma- és prózaköteteire tartoznak. Mégis ismertetjük őket itt, mivel helyenként a verses anyagra vonatkozóan is őriznek forrásokat, másrészt Csanak katalógusa nem írja le tartalmukat s a kutatók legföljebb az MTAK. Kézirattárának cédulakatalógusából kaphatnak némi vázlatos tájékoztatást e mesterségesen, utólag létrehozott kötetek tartalmáról.

K 668. Csokonai Vitéz Mihály: Értekezések. — Jegyzetek. 126 f. (Röv.: ÉJ. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 386). 205×130 mm. Tartalma:

1a–12b *Serkentés a' nemes magyarokhoz . . .* A pozsonyi 1796-i kétnyelvű kiadás korrektúrája, Csokonai autográf javításaival.

13a–22b Az előbbi vers Wéber Simon Pétertől származó német szövege Csokonai másolatában. A 13a és a 22b üres. [**N. 1 : 1.**]

23a, 24b *Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek . . .* Levélfogalmazvány Vajda Juliannához. Komárom, 1798. márc. 12.

23b–24a *Midőn iszom borotskát . . .* A vers autográf tisztázata, fölötte Csokonai által rajzolt kotta, a vers eredeti görög szövegével.

25a–26a *Kinizsi Pál Hamvai.* (Fogalmazvány.)

26b–27a Csokonai számításai. [**N. 1 : 8**]

27b–28a Üres.

28b A fogalmazvány címe: *Kinizi Pál Hamvai.* NB. A gyűjteléknek ez a fogása az átlagosnál feltűnően kisebb: 140×70 mm méretű.

29a—32a *A Kinizsi Pál Hamvai* folytatása, nagyobb méretű lapokon. (Fogalmazvány.)

32b Iskolai fölszerelések és fajtáik: Csokonai autográf s z ó j e g y z é k e.

33a—41b *A' Son Excellence Monseigneur le COMTE de KOHÁRY . . . Levél Koháry Ferenchez.* Komárom, 1797. nov. 8. (Autográf tisztázat, piros pecsétes borítékkal; a lapok jobb, ill. bal felső sarkában Csokonai lapszámozása.) [**N. 9 : 1.**]

42a Üres.

42b *N. Méltóságu Grófné Kegyelmes Főispányné Asszony . . .* Csokonai kétsoros levéltöredéke főrangú hölgyhöz. (Autográf fogalmazvány.)

43a—50b *Fő Méltóságú ortzi L. Báró Orczy László Úr' ő excellentziájának . . . Levél Orczy Lászlóhoz.* Komárom, 1797. nov. 8. (Autográf tisztázat; a levél szövegén Csokonai későbbi törlései és módosításai: ezt a némileg megváltoztatott szöveget ugyanis elküldte Széchényi Ferencnek is.)

51a—52a *A' Szécsényi és Festetits Név . . . Levél Széchényi Ferenchez* 1803-ból. (Fogalmazvány.)

52b Üres.

53a—54b *Fekszik ez a Forrás Debretzen Városához szinte* $^1/_2$ *órányira . . .* Csokonai leírása arról a helyről, amelyet a ref. énekeskönyv átjavításának tiszteletdíjául szeretett volna megkapni az egyházközségtől. (Ld. HG. II, 760. l.) (Fogalmazvány.)

55a—68b *A' vers tsinálásról közönségesenn.* Csokonai verstani tanulmánya. (Idegen kezű másolat; az 58b, 64b üres.) [**N^ro 17 : 18.**]

69a—92b *Az epopeáról közönségesen.* (Fogalmazvány.) [**12. 14.**]

93a—110a *Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dallokra.* (Idegen kéztől eredő másolat; a 107a—108b, a 110b üres.)

111a—113b *Szükséges Jegyzések.* Csokonai *A' Tavasz* c. fordításának jegyzetei betűrendben. (Idegen kéz másolata.)

114ab *A' Tavasz* c. fordítás jegyzetei a szavak előfordulásának sorrendjében s a kötet Előbeszédének pár szavas vázlata. (Autográf.)

115a N é v s o r (pártfogók, írók, ismerősök); emlékeztető szavak. (Autográf.)

115—116b Üres.

(NB. A 116ab eredetileg a 111a—113b levelekhez tartozott.)

117a—120a *Hazám! Ha a te legkissebb Fiadnak . . . A magyar nyelv feléledése* c. tanulmány fogalmazványa; az utolsó levél csonka. [**N. 9 : 3.**]

120b Üres.
121a Néhány mértani ábra. (Csokonai rajza.)
121b Magyarország megyéinek felsorolása. (Autográf.)

122a „Nem kevés betstelenségére válik időnknek az . . .” Másolat Knigge: Az emberekkel való társalkodásról c. művéből (Győr. 1798. III. 80. l.). (Autográf.) [N^ro 17 : 15]
122b—123a Üres.
123b Előfizetési ív a rovatcímekkel; különben üres. (Autográf.)

124a *1. §. Az Áldozatokról.* Csokonainak *A magyarok ősi vallásáról* c. töredéke. (Autográf.) [N. 1 : 4.]
124b—125a Üres.
125b Az előbbi tanulmány folytatása. (Autográf.)

126a *Valamint az alattomos emberektől . . .* Kis méretű (140×85 mm) lapra írt prózai töredék. (Autográf.)
126b Üres.

*

K 675 Csokonai Vitéz Mihály: Széppróza. 92 f. (Röv.: Szpróz. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 385). 210×125 mm.
Az elnevezés ellenére ez a gyűjtelék is tartalmaz néhány verset Csokonaitól.

1ab Tarka mintás eredeti füzetborító.
2ab Üres.
3a—7a *Még az Arany idő előtt . . . A csókok* c. széppróza III. Könyvének részlete. (Fogalmazvány.)
7b *A' Tsókról.* Különféle művelődéstörténeti följegyzések a csók nemeiről. (Autográf.)
8a—9a *Csókok' Nemei.* Felsorolás. (Autográf; a 9. levél csonka: a közepét kivágták.)
9b *A' Hajnaltsillagról. A' Tündérekről.* Rövid jegyzetek *A csókok*-hoz. (Autográf.)
10ab *A' Csókról.* Ötletek, források *A csókok*-hoz. (Autográf.)
11a Üres.
11b *Jertek a' Mezőt szemlélni . . . A mezei gyönyörűségről* c. vers 17 sora. (Fogalmazvány.)
12a—13b Üres.
13b *A csókok* tervezete.
Latin nyelvű műfaji táblázat.
14ab A füzet eredeti tarka mintás hátsó borítója.
(NB. Ez a 165×108 mm nagyságú füzetecske önálló füzet volt eredetileg.) [N. 9 : 11.]

15a—35b *A' Tsókok.* A széppróza I—III. Könyve (Éneke). (Autográf tisztázat, javításokkal.) [N. 8 : 10.]
36a Negyedik Ének. *Rozália pedig . . .* (Autográf.) A folytatás hiányzik, a lap üres.
37b—38b Üres.

39a—46b *IV. Könyv. A csókok* IV. része. (Fogalmazvány.)

46/b *Az ártatlan látod* . . . Kétsoros verstöredék. (Autográf.)

47a—78b *A' csókok és a' szerelem, Rozáliához* . . . *A csókok* idegen kezű másolata, kiadásra előkészítve.

A 47a—48b oldalon *A csókok* tervezett kiadásának címlapja és bevezetése Sárváry Pál kezével írva; valószínűleg ő is fogalmazta, bár Csokonai anyja nevében szól az olvasóhoz.

79a *Ti az erdei Kősziklák' Ekhói* . . . *Daphnis*-töredék prózában. (Fogalmazvány.)

79b Üres.

80ab *Állatok Diálogusai.* 1. *(A' Bagoly, és a Kótsag.)* A jelzett szépprózа eleje. (Autográf fogalmazvány, esetleg tisztázat.)

81a—84a *Dialogus az 1790*dik *Esztendőre. — A' Bagoly, és a' Kótsag.* A dialógus teljes szövege. (Idegen kéz másolata.)

84ab „Vergiesz mein nicht." Német vers másolata az előző kéztől.

85ab *1790*ik *Eszt[endő]re v[al]ó Dialogus. Bagoly és Kótsag.* A dialógus eleje. (Autográf, valószínűleg fogalmazvány.)

86ab *Onga. 11die. Jul. 1801.* „Édes, érzem, a' szeretet . . ." Ifj. Ragályi Gedeon verse Csokonai másolatában.

87a—91b *A' Pillangó és a' Méh.* (Fogalmazvány.) [N. 7 : 15]

92a *Jaj h[ogy] szenvedek illy méltatlan* . . . Csokonai rövid, cím nélküli lírai verse. (Fogalmazvány.) Mellette a jobb lapszélen a *Tempefői* egyik jelenetének autográf szereplőrendje; ebből úgy látszik, hogy az előbbi vers esetleg a színjáték betétjéül készült.

Az Oroszlán, és Szamár. (Fordítás Lessingből. Autográf.) [V. ö.: Szilágyi: It. 1973: 836. l.]

92b *Ki a maga Hazájának egy gy[= nagy] érdemü fia* . . . A *Horváth Ádámhoz* c. verses levél befejező része. (Fogalmazvány.)

*

Az MTAK. Kézirattárában Gaál László hagyatékából még öt gyűjtelékes kötetet állítottak össze a költő eredeti kézirataiból (illetőleg műveinek közel egykorú másolataiból): hármat színjátékaiból, kettőt vegyes prózai jegyzeteiből. E kötetek anyaga kritikai kiadásunk dráma-, illetőleg prózakötetеire tartozik, a kutatók tájékoztatására mégis vázoljuk ezeknek a tartalmát is, annál inkább, mivel bennük is található a költőnek néhány verse.

K 678 Csokonai Vitéz Mihály: Tempefői. 109 f. (Régi jelzete: Irodalom 4-r. 387). 195×120 mm. (Nagyobb részben autográf, kisebb részben másolat; az 1a—2b és a 107b—109b üres.) A 74ab oldalon a *Csikorgó versei a trójai háborúról* c. vers autográfja.

*

K 674 Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. 151 f. (Köv.: Műf. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 384). Átlag 190×125 mm.

1a – 38b *Az elhagyatott Didó* . . . Fordította Olaszból Cs.*** V.*** M.*** Debretzenbenn. 1795. (Autográf tisztázat.)

39a – 44b *Második felvonás. 1. Jelenés (Földhányások Oszlopokkal . . .)* Töredék az *Achilles Scyrusban* c. Metastasio-fordításból. (Fogalmazvány.)

45a – 48b *A' Tántz.* Metastasio kantátájának fordítása; töredék. (Fogalmazvány; a lapok jobb, ill. bal felső sarkában Csokonai autográf számozása *1*—7-ig.)

46b – 47a *Ne vesztegesd, ne vesztegesd* . . . Az *Aranka Györgyhöz* c. vers 3 versszakos töredéke. (Autográf, talán fogalmazvány; a bekötött lapokra haránt irányban van lejegyezve: ez a vers került a papírra először s később a költő a 46b üresen maradt felére írta *A' Tántz* fordítását, úgy, hogy az Arankához írt vers 3. versszakát is keresztülírta; a 47a oldalon meghagyta az eredetileg oda írt két versszakot, de két vonással keresztülhúzta. [NB. Az 1a–48b az átlagnál kisebb 170×110 mm-es leveleken.]

49a – 54a *Endimion. Szerenáta Metasztázió Péter' munkáiból.* (Fogalmazvány; a lapok jobb, ill. bal felső sarkában Csokonai autográf számozása *1*—*11*-ig.)

54b – 56b Üres.

57ab *Ne titkolódj semmit is* . . . *[Dalok az Endymionból]* [N. **1 : 14.**]

58a – 62a *II. Szakasz. Licoris és Medoro.* Részlet Metastasio *Angelica*jának fordításából. (Fogalmazvány; minden oldal függőleges vonallal áthúzva.)

61a – 62b Ezeken az oldalakon folyamatosan egymás után írva találhatók az *Angelica* „Második szakasz"-ának versbetétjei. (Fogalmazvány.)

61a – 62a A jobb oldali lapszéleken a *Militat omnis amans* prózában írt bevezetése: *Ennye kisasszonykám!* . . . (Fogalmazvány.)

62b *Jővel felénk hűs szárnyadon* . . . *[Az estvéhez]* (Az 1. vsz. fogalmazványa, fölötte az első kísérlet áthúzva.)

62b – 71b *Galatéa.* Metastasio játékának fordítása. (Fogalmazvány.)

64a Nyelvtani szabályok a francia leíró nyelvtanból. (Autográf kivonat; utólag áthúzva.)

69b – 71b A *Galatea* versbetétjeinek fordításai. (Fogalmazvány.)

72a – 77b Üres.

78a – 79a *A' Tziklops.* Metastasio canzonettájának fordítása prózában. (Fogalmazvány.)

79b *A' Szabadság. Nitzéhez eggy Kánzonetta.* Prózafordítás Metastasióból. (Fogalmazvány; a vége hiányzik.)

80a – 81b *Palinódia. Nitzéhez eggy Canzonetta.* Prózafordítás Metastasióból. (Fogalmazvány.)

81b *Italiának Díszei* . . . *Metasztázió' Sonettje a' Venetziai Dá-*

mákhoz. Prózafordítás. (Fogalmazvány; függőleges vonallal áthúzva.)

82ab *A' Tavasz. Canzonetta.* Prózafordítás Metastasióból. (Fogalmazvány.)

83ab *A' Nyár. Canzonetta.* Prózafordítás Metastasióból. (Fogalmazvány.)

85ab Üres.
[NB. ez a csomó 170×100 mm méretű.]

86a—89b *A' Kellemek. Első Könyv.* Fordítás Wielandból. (Fogalmazvány; töredék.)

90a—107b *Kántáták.* Prózafordítások Metastasióból. (Fogalmazvány.)

90a—91a *A' Ditsőség' Triumfja. Első Kántáta.*

91a—92a *II. Kántáta. Mária Terésia' Neve Napjára.* (Függőleges vonallal áthúzva.)

92a—93a *III. Kántáta. Mária Terézia' Születése' Napjára.* (Függőleges vonallal áthúzva.)

93ab *IV. Kántáta. I. Ferentz Tsászár Születése' Napjára.* (A 93a oldal függőleges vonallal áthúzva.)
[NB. Ez a csomó 170×100 mm méretű.]

94ab *A' Mentség. V. Kántáta.* E lap annak a levélnek része, amelynek másik szárnya a 98ab. A 98a oldalon haránt irányban Csokonai versmásolata: „Dal. A' változó szerentse. (A' Szerentse tündér kerekén . . .)"; ennek a versmásolatnak két végső sora átnyúlik a 94b oldalra. Csokonai tehát korábbi versmásolatának lapjait használta fel fordításához, mint másutt is a továbbiakban.

94b—95b *A' Tanáts. VI. Kántáta.*

95b *A' Zivatar. VII. Kántáta.* Alatta Csokonai megjegyzése: „Lásd Versekbenn." Ez a megjegyzés *A háborús zivatar* c. Metastasio-fordításra utal; emellett megtalálható a kantáta prózafordítása is a következő oldalakon.

95b *A' Szerelemféltőség. VIII. Kántáta.* (Folytatása a 97b oldalon.)

96a „Dal. Bús hánykódások (Bús szivem szomorog . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva. (Korábban tévesen Csokonai eredeti versének tartották.)

96b *A' Zivatar. VII. Kántáta.* (Folytatása a 105a oldalon.)

97a „Dal. Jót-kivánás. (A' szomorú veszedelem . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva. (Korábban tévesen Csokonai eredeti versének tartották.)

97b *A' Szerelemféltőség* (95b) befejező része.

97b *Az Akadály. IX. Kántáta.* (Folytatása a 98b oldalon.)

98a „Dal. A' változó szerentse. (A' Szerentse tündér kerekén . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva.

98b *Az Akadály* c. kantáta befejező része.

99ab *A' Halászat. X. Kántáta.*

99b—100b *A' Tavasz. XI. Kántáta.*

100b—101a *Az Álom. XII. Kántáta.*

101b–102a *A' Név. XIII. Kántáta.*
102ab *A' Visszatérés. XIV. Kántáta.*
102b *Az első Szerelem. XV. Kántáta.* (Folytatása a 103b oldalon.)
103a „Dal. Búslakodás. (Bokros bánat! Melly únalmat . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva.
103b *Az első Szerelem* befejező része.
A' Szerelmek' Fészke.
XVII. Kántáta. (Folytatása a 104b oldalon.)
104a „Dal. Méltó pár. (Bár vándorlani messzire . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva. (Korábban tévesen Csokonainak tulajdonított dalszöveg.)
104b *A' Szerelmek' Fészke* befejező része.
105a *A' Zivatar* (96b) befejezése.
105b–106a *A' félénk Szerelem. XVI. Kántáta.*
106b *Ah Szép Rózsim oh Istenek . . .* A *Melitesz Rozáliához* c. vers szövege. (Fogalmazvány.)
107a „Dal. Keserű bútsú-vétel. (Bokros bú habjai . . .)" Csokonai versmásolata, haránt irányban írva.
107b *A' Szerelmek' Fészke* befejező része.
Szonétek. 1. (Áthúzva; az ide tervezett szonettek, ill. szonettfordítások elkészültéről nem tudunk.) NB. A kantátafordításokat (90a–107b) a lapok jobb, ill. bal felső sarkában Csokonai saját kezűleg is megszámozta (*16–42.*); számozásában helyenként hiányok és ugrások vannak.

— —

108a–113b „Idylles par Mr Berquin." Csokonai autográf másolatai.
114a–115b Üres.

— —

116ab Üres.
117a–119a „L'Hyver, ou Daphné, Quatrieme Pastorale de Pope, en Mémoire de Me. Tempest."
120a–123a „Le Diable le Papefiguiere de M. de la Fontaine. II. 150."
123a „Epitaphe de M. de la Fontaine. Faite per [!] lui-même."
123b–124b „(Idylle I. de Berquin. L'Incendie.)"
125a–126a „(IV. L'Orage. Silvanire, et Blanchette.)
126ab „(V. Les Graces, est imitée de Gerstenberg.)"
126b–127b „(VII. L'Agneau.)"
127b–128b „(X. Le Troupeau Désaltéré.)"
129ab „(XI. Le Pêcheur, est imitée d'une Barcarolle Italienne.)"
129b–131b „(Tome II. Idylle premiere est imitée de Wieland.) Les Délices de l'Hymen. Cloé, Céphise et Lycoris."
132a–133b „(III. L'Espérance. — Le Vieillard Lamon, Lysis et sa Femme . . .)"
134a–135a „(IV. L'Inconstance, ou le pauvre Philéne.)"
135b–138a „(VI. Les Bergeres au Bain. — Iris et Églé.)"
138a–140a „(VIII. Le Petit Berger Bienfaisant. — Lycas et Myrtil.)"
140a–141b „(XII. Le Sénateur devenu Berger.)"
141b–143b „(X. La Tempête. Lycas et Palémon.)"
144ab „(XI. La Chanson de la Nuit.)"
144b–145b „(IX. Le Présage. — Mysis et Hylas.)"
145b–147a Tome premiere.
„(XII. Les petits Enfans. — Myrtil, et Chloé.)"

147a—149b „(VI. Le Panier. — Phillis, Colette.)"
149b—151a „(III. Les deux Tombeaux. — Le Voyageur et le Berger.)"
151ab „(VIII. Le Nautfrage.)" (Csokonai saját kezű másolatai.)

*

K 669 Csokonai Vitéz Mihály: Földrajzi jegyzetek. 144 f. (Röv.: FJk. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 388). Átlag 165×100 mm. Latin nyelvű kivonatok, ill. fordítások földrajzi művekből. (Autográf.)

A latin nyelvű első rész (1a—36b) 145×85 mm méretű, önálló füzet volt; a következő egység (37a—126b) magyar nyelvű fordításokat is tartalmaz; eredetileg ez az egység is önálló füzet lehetett.

A 127ab valamivel nagyobb méretű levél, letépett bal felének megmaradt csonkján egy verstöredék kezdő-, illetőleg — a hátoldalon — végszavai olvashatók.

128a—129b betűrendes földrajzinév-jegyzék.

Szépirodalmi tárgyú jegyzetek, másolatok, kivonatok görög, latin, német nyelven, helyenként Csokonai magyar nyelvű megjegyzéseivel, többek között Longus (Longosz) Daphnis és Chloe c. művéből, Ewald Christian von Kleist Sämmtliche Werke c. kötetéből.

A 141a—144b üres.

*

K 679/I. Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. 125 f. (Röv.: Jk. I. Régi jelzete: Irodalom 4-r. 383). Átlagos mérete 210×120 mm.

2a—4a *Historia Heliconis* ... Latin nyelvű esztétikai vázlat. [N. 1 : 6.]
4b—5b Üres; a következő levél számozatlan.

— —

A számozatlan levél hátlapjára ragasztva ez a tartalomjelzés: „Csokonay Vitéz Mihálynak különböző Auctorokbol valo Excerptáji 's nem ki-nyomtatni valók." (Föltehetően más kéziratcsomóról ragasztották ide.)

— —

6a—14b Hat kétrét hajtott levél; a lapszámozás nem a beírás sorrendjét tünteti fel; voltaképpen a 12a lehetett a kezdő oldal:
6a Szójegyzék (földrajzi jegyzet?).
6b—8b Verstani vázlat, versképletek.
9ab Különféle számítások.
10a—12b *Imitationes Phaedri* címmel latin nyelvű iskolai fogalmazás. Talán Csokonai iskolai gyakorlata (bár a 11b oldal alján *Ladislaus Gál* olvasható), sok javítással. A javítások egy része más színárnyalatú tintával íródott.
12a A gyakorlófüzet egykori címlapja: „Exercitationes".
12b *Cum Tua Mortales tetigit* ... A *Palatinusné halálára* c. latin vers 2. versszaka. (Fogalmazvány; változat.)
Szépeink közt megjelenvén ... *A palatinusné halálára* c. vers II. versszaka. (Fogalmazvány.)

— —

13a—22a „Canticum Salomonis." Csokonai másolata Dávid király zsol-

tárainak Artur Jonsson-féle latin nyelvű parafrázisaiból. [**N. 1 : 9**]

22ab Latin, német, olasz, francia nyelvű kivonatok, autográf másolatok, helyenként magyar nyelvű fordítással.

22a *A' Hazug Epitaph[iuma].* Fordítás Goldoniból.

22b *Fillis Monumentuma.* Fordítás. (Ld. ItK. 1973: 731. l.)

23a Német nyelvű könyvtájékoztató utalása Anakreon dalai nak lengyel nyelvű fordítására. (Autográf másolat.)

23b Üres.

24a Teologiai vonatkozású régi művek könyvészeti adatai (Georgii Martonfalvi: „Exegesis Libri Secundi Medullae Amesianae . . .)" (Autográf.)

24b Latin nyelvű kérvény töredéke, rajta az engedélyezés: „Permittitur. d. 4. Maii 1803. in Cons. per P. S. mpr." (A 25b folytatása.)

25a Régi teológiai vonatkozású mű könyvészeti leírása. (Sam. Bochartii „Hierozoici . . ." A Stephano M. Vecsei.) (Autográf.)

25b *Celeberrimi Domini . . .* Latin nyelvű kérvény a Kollégium vezetőihez. (Töredék; autográf.) [**N^ro 17 : 22**]

26a—29a Könyvjegyzék esztétikai és filozófiai művekről; föltehetően források Csokonainak *A magyar poézis* címmel tervezett munkájához (v. ö. HG. II, 537. l.). (Autográf.)

30ab Forrásjegyzék az epopoeákról írt tanulmányhoz. [**N^ro 17 : 23**]

31a „Gedichte von Blumauer." Wien. 1787. 2B. 8. „Die letzten Worte eines sterbenden . . ." Német nyelvű, másolat.

31b—32b Üres.

33a Könyvjegyzék, politikai művekről. (Autográf.)

33b Üres.

34a—37b Gyümölcsfajták. (Magyar nyelvű növénytani szójegyzékek.)

38—39a Egészségügyi jegyzetek. (Valószínűleg kivonat v. fordítás; autográf.)

39b Üres.

40ab Egészségügyi jegyzetek, a 38a—39a folytatása.

40b Néhány személy neve és címe.

41a Latin nyelvű növénytani szójegyzék. (Autográf.)

41b Számítások.

42a—54a Földrajzi jegyzetek: részben német nyelvű kivonatok, részben magyar nyelvű fordítások. (Az 50b—51a üres.) (Autográf.)

54b Üres.

55a—56b Földrajzi szójegyzék. (Idegen kéztől; a vége autográf.)

57a—58b Növénytani szójegyzék: latin nevek és magyar megfelelőik. (Részben autográf.)

59a „A' Krímiai Magyarok"-ra és Rousseau-ra vonatkozó források. (Autográf.)

60ab A Kleist-fordítás (*A' Tavasz*) megrendelőire vonatkozó följegyzések; utána számozatlan laptöredéken német nyelvű földrajzi jegyzetek.

61ab Üres.

62a—69b Német nyelvű földrajzi jegyzetek M. Georg. Christian Raff: Geographie für Kinder c. művéből, helyenként lefordítva.

70a Anakreonra, az Anakreoni dalokra vonatkozó jegyzetek.

70b Üres. [NB. E levelekhez tartozik a 74a—75b.] [**N. 1 : 12**]

71a Kivonat Thom. Hyde-nak a perzsákra vonatkozó művéből. [NB. A 75ab levélen, amely eredetileg ehhez a laphoz tartozott, **N. 1 : 12** jelzet: ezek szerint ez a kivonat is az Anakreoni dalokról írt tanulmányhoz készült.]

71b Üres.

72a Német, francia, angol földrajzi művek címei.

72b—73a Német nyelvű földrajzi mű kivonata, részben magyar fordítással.

73b Kivonat R. Townson „Travels in Hungary" c. művének francia fordításából.

74a—75a Üres.

75b Különféle számítások és **N 1 : 12** jelzet. A papír minősége szerint eredetileg a 71ab része volt.

76a—124a Német, latin, magyar és francia nyelvű kivonatok földrajzi művekből. (Több fogásból: 76a—81b; 82a—89b; 90a—93b [a 92b—93b üres], 94a—101b, 102a—109b; 110ab, 111a—124b.)

124b Üres.

125ab *Sol cum parhelio*. Hexameteres latin üdvözlő költemény fogalmazványa. [**N. 7 : 3.**] (Ld. ItK. 1973: 724—725. l.)

*

K 679/II. Csokonai Vitéz Mihály: Címjegyzékek s műveire vonatkozó iratok. 49 f. (Röv.: Jk. II. Régi jelzete; RUI 8° 39.) Átlagos méret: 200×125, ill. 410×250 mm.

Ez az MTA utolsó olyan Csokonai-gyűjteménye — a levelezést nem számítva —, amely nagyobb számú autográf kéziratot tartalmaz a költőtől. Elsősorban címjegyzékek és előfizetői jegyzékek találhatók a kéziratkötegben, amelynek anyagát föltehetően még Toldy válogatta együvé a Gaál László-féle hagyatékból. Harsányi és Gulyás is ismerte; 1950-ben ezt az anyagot nem kötötték be, csak újabban, 1972-ben. Néhány versszöveget is tartalmaz.

1a Üres.

1b „Csokonai Munkáinak Seriesse 's azokról való Judicium formák Kiss Imre Úrtól." Címszerű felírás a *Dorottya* korrektúralapjára ragasztva. Bizonyára a Csokonai-kiadásokat intéző Kiss Imrétől került Gaál Lászlóhoz az anyag.

2a–3b Üres.

4ab *Tertina, Schedius* . . . Névsor, valószínűleg előfizetők névsora.

5a–6b *1. 12. Mart. Éles István* . . . Előfizetői névjegyzék dátummal s helyenként a befizetett összeggel. (*A' Tavasz* előfizetői.)

7a *Vettem által Weinmüllerné Assz[ony]tól* Csokonai . . . nyomdai elszámolása.

7b–8b Üres.

9a *Pag. 26. v. 4. manebit* . . .
Az *Ódák* cenzor által kifogásolt verseire (*Parasztdal, Szerelemdal, Egy Tulipánthoz, Chloé Daphnishoz, Álomlátás, Az elszánt szerető, Egy fiatal házasulandónak habozása, Az emberiség s a szeretet* stb.) vonatkozó jegyzetek.

9b Üres.

10a–11b *Praenumeratorok. R. Komárom. 12. Febr. 1802.* [Csak ennyi.]

12a–13b Üres.

14a *A' Kótákról.*

14b *Jegyzések a' Kóták dolgában.* Csokonai följegyzései a *Szemrehányás* és *A' Pillangóhoz* 1803-i bécsi kiadásáról.

15a–16a *Kézírásban lévő Munkátskáimnak megnevezése.* (Autográf tisztázat.)

16b Üres.

17a N° 2° *1. Dayka Verseire jegyzések* . . . Csokonai anyjának 12 tételes jegyzéke fia kéziratairól. (Ld. „Kéziratcsomók leltárlapjai." N° 2°.)

17b Üres.

18ab *Praefa[ti]o Dorottyá[na]k* . . . Csokonai följegyzései írói feladatairól és megírandó leveleiről, valamint kéziratos műveiről (melyik kézirata kinél található). (Ld. „Kéziratjegyzék-töredék.")

19a *Óbernyik Úrnál, Nagy Gábor Úrnál, Fazekas H. Úrnál.* Föltehetően ide azt akarta jegyezni a költő, hogy mely műve található a megnevezetteknél; helyette azonban a *Dorottyá*-ra vonatkozó adatokat írt ide.

19b *Apró Ódák* . . . Kéziratos munkáinak összefoglaló rövid felsorolása. (Ld. „Kéziratjegyzék-töredék.")

20a—21b „Csokonay Vitéz Mihály munkái. Első kötet. 1. Csomó.". *A' Tavasz* 1802-i komáromi kiadásának kék színű fedéllapja.

22ab Az előbbinek másodpéldánya.

23a—24b *Lilla. Érzékeny Dalok III. Könyvben.* Az *LD.* végső (harmadik) tervezete. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

25a A *Lilla* első tervezete. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

25b *Liber Decimus. Orpheus ad inferos.* Iskolai latin gyakorlat. (Valószínűleg nem autográf.)

26a N° 4. *1. A' magánossághoz* . . . Csokonai anyjának 20 tételes leltára fia írói hagyatékáról. (Ld. Kcsl. N° 4.)

26b Üres.

27a—30b *1. A' Vídám Természetű Poéta* . . . Csokonai „Első katalógus"-a. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünket.) [N. 1 : 7.]

31a—33b *N^ro I° Versek in 4to* Csokonai 13 tételes jegyzéke kéziratkötegeiről. (Ld. „Kéziratcsomók jegyzékei".)

34ab Üres.

35a—36a *Első Könyv.* Az *Ódák* eredeti tervezete. (Nem autográf.) (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

36b Üres.

37ab *Az alkalmatosságra való verseknek Laistroma.* (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.) (Idegen kéztől.)

38a ⟨NB. *A' Tavaszhoz* NB.⟩ . . . Csokonai műveinek „Kései címjegyzéke" az előbbi kéztől.

38b *Az Eszem- és Iszom-ember* . . . Csokonai autográf pótlása az előbbi jegyzékhez. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

39a N° 5. *1° A Hajfürt.* Csokonai anyjának jegyzéke fia írói hagyatékáról. (Ld. Kcsl. N° 5.)

39b Üres.

40ab N° *17. 1. Verseimnek Catalógusa.* Csokonai anyjának másolata fia egyik kézirati leltáráról. (Ld. Kcsl. 17.). (A 10. ponttól idegen kéz írása.) A jegyzék végén harmadik kéz lejegyzésében Csokonai néhány munkájának címe.

41a—44a *1° Az elragadtatott hajfürt* . . . Az ún. „Új katalógus". (Az

1—109. pont nem autográf, de a címek végén Csokonai saját kezű megjegyzései; a 111. ponttól autográf.)

11b A bal hasábon: „The Rape of the Lock." *[= Az elragadtatott hajfürt]* Csokonai néhány hosszabb művének címjegyzéke, a „Vázlatos kiadási terv."
A jobb hasábon: *I. Tómus. Az 1741-diki Diéta* . . . Az előbbi jegyzék folytatása. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)
A lap alsó mezőjében, haránt irányban: *Dűlj a' földre szegény Fenyőfa . . . A szabadságfához* c. versfordítás. (Autográf, fogalmazvány.)

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

15a „Vigasztalás 1796. (Egy meg hólt barátomnak Kedveséhez)" Batsányi János verse, idegen kéz másolata; a jobb lapszélen irónos javítás, talán Csokonaitól. [**12. 5.**]

15b Üres.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

16a „Occasiones" Az *Alkalmatosságra írt versek* harmadik jegyzéke (AV/t_3). (Idegen kéztől.)

16b—47b *Fasc. 1. N° 11. A Babérról* . . . Csokonai kéziratkötegeinek leltára. (Ld. Ktl.) (Az előző kéz által.)

16b *Remélt remélt egy Ifjacska . . . A fiatal remény* c. vers másolata az előző kéztől.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

48a—49b Cseh-Szombati Dániel, Pásztohai Benjámin és Fegyverneki János versei. (Idegen kéz másolata.)

*

K 676 Csokonai Vitéz Mihály: Színművek. 117 f. (Röv. Színm. Régi jelzete: Irodalom 4-r 381). Átlagos mérete: 205—130 mm.

A költő egykori tanítványának, Gaál Lászlónak másolatában tartalmazza három színművét. A Gaál László-hagyatékból került az MTAK. Kézirattárába, ezért kötötték be 1950 táján az autográf Csokonai-kéziratokhoz hasonló zöld félbőr kötésbe, pedig csak *A varázsfuvola* másolata tartalmazza a költő autográf javításait s autográf dalszövegeit.

Tartalma:

1a—32b *Az Özvegy Karnyóné 's két Szeleburdiak* Víg Játék 3 Felvonásban — Készítette Cs. V. M. 1799^{ben} eljátszották a' Tanúlók ugyan azonn esztendőbenn Sept. 1^{sö} Napjánn — az Oskolába Csurgónn. [Le]írta Gál L. 1807 Debrecz[en]. febr. 5^{kém}. [A kötet lapjainál kisebb méretű kék mintás fedelű füzetben.]

33a—57b *Gerson du Malcheureux* [!] *vagy az Ördögi Mesterséggel fel találtatott Ifjú.* Víg Játék két Fel vonásban Szerzette
Cs. V. M.
Jádszodtatott Debreczenben a' Collegiumbann Februarius 28dikán 1795. (? Gaál László másolata.)

58a—59b Üres.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

60a—109b *Első Fel vonás. 1° Jelenés. A Theatrum egy bértzes térség* . . .

A varázsfuvola másolata több kéz által, Csokonai autográf javításaival. [N. 1 : 15]

87ab *Árúló fortélyjait* . . . Csokonai autográf versbetét-fordításai *A varázsfuvolá*-hoz. (Fogalmazvány.)

97a—98b Üres.

99a—108b *Tizenhatodik Jelenés [.] Három gyermekek mennek* . . . *A varázsfuvola* befejező részének másolata az előzőtől eltérő kéz által, Csokonai javításaival.

109a Üres.

109b *Ropog a' bús Ég!* Csokonai autográf versbetét-fordítása *A varázsfuvolá*-hoz. [NB. A másolat különböző méretű fogásokból áll.]

110a—115b *Első Fel-vonás. Első Jelenés. A Theátrum egy kősziklás térség* . . . Idegen kéz másolata *A varázsfuvola* 1—3. jelenéséről, a 3. jelenés szövege csonka; Csokonai autográf javításaival.

116a—117b *Jövel be tsak te szép Tubú* . . . Csokonai autográf versbetét-fordításai *A varázsfuvolá*-hoz.

*

Gaál László hagyatékával még egy színjáték-másolat került az MTAK. Kézirattárába, a K 671. sz. „Két Víg Játékok" Gentsi István másolatában. 1950 körül ugyanolyan kötéssel látták el, mint a költő eredeti kéziratait, noha ez nem tartalmaz Csokonai-autográfokat. Mégis forrásértéke van, mert *Az igazság diadalma* c. vers összövegét is tartalmazza s megőrizte unikumként Csokonai csurgói búcsúbeszédét. Ezeken kívül néhány versét tartalmazza még a költőnek másolatban s a két vígjáték dalbetétjeinek kottáit.

K 671. Csokonai Vitéz Mihály: Két Víg Játékok. 75 f. (Régi jelzete: RUI 8° 29, tévesen RUI 4° 89 alatt is szerepelt.)

1a Két Víg Játékok, mellyeket ki dolgozott, és Tanítványival el is jádszatott Csurgónn Csokonay V. Mihály úr. Az 1800dik Esztendőben; most pedig ujjra le irta maga számára Gentsi István, az 1806dik Esztendőben, Junius első 's több napjaiban.

1b „Jádszó Személlyek . . . Ezen Vig Játék Titulussa: CULTURA."

2a—30b A *Cultura* másolata.

31a „IIdik Játék mellynek Titulussa: *Az özvegy kalmárné és a' két szelepurdi.*"

31b—62b *Az özvegy Karnyóné* . . . másolata a záróbeszéddel.

63a „Gentsi Istváné 1800 die 22. Martii."

63b *Laura! míg ingó kegyelmed* . . . Csokonai versének másolata.

64a—73a „Csokonay Mihály Úr versei, mellyeket el mondott a' Csurgói Ref. Gymnasiumban 1799. Eszt. 23 Sept. tartatott Komedia alkalmatosságával." —*Hatalmas Igazság! tekints le Papodra* . . . (*Az igazság diadalmá*-nak összövege.)

73a—74b „A fellyebb emlitett Professzor Urnak tőlünk való bútsúzó Orátziotskája. *Kedves Régi Jó Tanitványaim 's szenvedő Társaim!* . . .

75a „Tisztes Úr nótája igy megy:"
Dallamok a *Cultura* és a *Karnyóné* c. vígjátékhoz, köztük a *Siralom* kottája is *(Halavány hold . . .)* s az *Egy fiatal házasulandónak habozása* című versé *(Szeme nem sír még is nedves . . .).*

75b Üres.

*

Csokonai Műveinek kiemelt, K jelzetű anyagában (ld. Csanak 53—54. l.) még két kéziratos kötet szerepel: a
K 670. sz. „Csokonai Vitéz Mihály keze irásai" és a
K 673. sz. „Csokonai Vitéz Mihály némelly kiadatlan munkái."
Egyik kötet anyaga sem autográf. Az előbbi mégis forrásértékű, mivel Csokonai 11 zsengéjét és 11 halotti búcsúztatóját tartalmazza unikumként.

K 670. sz. Csokonay Keze irásai. ⟨Composuit Sigismundus Kováts⟩ ⟨14 Maji 798⟩ 91 f. (Régi jelzete: Irodalom 4-r. 390.) 160 × 100 mm. Az 1798-as évszám a „Szomoru Halotti Versek" előtt is csak a másolás időpontját jelezheti; a cím arra akar utalni, hogy Csokonai eredeti kéziratáról készült a másolat. Ez a kötet is Gaál László hagyatékából került az MTAK. Kézirattárába.

Tartalma:

1a „Szomoru Halotti Versek. aõ [= anno] 1798. d. 3ª Septemb[ris]":
1a—3b *Győződelmi pompát adnak a' halálnak . . .*
3b—6a *Más. Az emberi nemen óh mely méltó jussal . . .*
6b—8a *Más. Vagyon egy oly tenger ezen a' világon . . .*
8a—13a *Más Szomoru halgatok gyászos Keresztyének . . .*
13a—16b *Más Jer óh Asszonyi rend le eresztett hajjal . . .*
16b—19a *Más Haláll ez az a' szó mely annyi könyveket . . .*
19b—21b *Más Ez életnek hasznát tsak azok aratják . . .*
21b—24a *Más Mint a' meg vénhedt fa a' mellyet nevele . . .*
24b—28a *Más Öt ezer, és mintegy nyóltz száz esztendeje . . .*
28a—31a *Más Mint foj a' sebess víz ugy mulik az élet . . .*
31a—33a *Más Az ember életét, hogy ha jól visgálod . . .* [Csokonai 11 halotti búcsúztatója.]
33b+34ab *A' Rósa.*
34b *Az Ősz (Őszszel minden plánták, a' víg kikeletnek . . .)*
34b—35ab *A' Tél (El érkeztél hát ó! didergő December . . .)*
35b—36a *Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek*
36b—37a *Az Öreg ember*
37a *Az Aratás*
37b—38b *Oskolai Vacatio.*
37b—38ab *Venusi Hartz*
38b—39a *A' Mező.*
39ab *Butsuzik az Attya a' Leányitól*
39b—40a *Névnapra iratott Versek. (Ê tisztán tündöklő — reggelének. . .)*

40ab *Más Míg a' nap egünkön ̄gát [=magát] fel emeli . . . [Név napra íratott Versek (II)]*
40b—42a Idegen versíró (M. I.) két verse.
42b—29a Üres.
49b Az 50a elmosódott szavainak értelmezése.
50a—69b „Víg Játék két Felvonásokba
Szerzője Csokonay Mihály, a' ki akkor a Debretzeni Ref. Colleg. [= Collegiumban] Poesist tanított. A *Gerson du Malheureux* szövege.
70a—91b Üres.

*

Unikumként egykorú másolatban az MTAK. Kézirattárában található Csokonainak egy 1794-ben készített halotti búcsúztatója:

RUI 4-r 37/4. sz. Szomorú Versek mellyek irattattak Nemes, Nemzetes, Vitézlő Fényes István Ur halálának alkalmatosságával MDCCXCIV[dik] Esztendőbe December Honapjának I[5] Napjára Csokonai Mihály Poës. Praec. által. — 4 f. Korabeli mintás fedéllel ellátott kis füzetben kalligrafikus tisztázat.

*

A K 673. sz. kötet nem tartalmaz unikumot. E kötet nem a Gaál László-hagyatékkal került a Kézirattárba, hanem a másoló Kecskeméthy Csapó Dániel [= Kelemföldy] ajándékozta az Akadémia könyvtárának, saját kezű bejegyzése szerint 1841. október 3-án. Az anyagot 1827—1833 között másolta le Kecskeméten, ill. Pesten.

K 673. Csokonai V. Mihály némelly kiadatlan munkái 207 l. (Régi jelzete: RUI 4° 45). 245×200 mm.
Tartalma:
1—119 *A' Méla Tempefői*
120—127 *Állatok Beszélgetése. A' Bagoly és a' Kótsag.*
127—134 *Beszélgetés. A' Pillangó és a' Méh.*
134—136 *Mellyik a' legjobb csók?*
137—165 *Gerson du Malheureux . . .*
166—168 *Óda a' Kloákához. Blumauer után. [= Óda az árnyékszékhez]*
168—184 *Az Istenek' osztozása.*
184—206 *Tolvaj Isten vagy a Crimen raptus . . .*
207 Tartalom
Az MTAK. többi Csokonai-másolatáról Csanak idézett katalógusa tájékoztat (53—55. l.), ugyanitt megtalálható az Akadémián őrzött Csokonai-levelezés jegyzéke, valamint a „Csokonai Vitéz Mihály életére és működésére vonatkozó kéziratok" katalógusa.

K 604. Kazinczy Ferenc: Apróságok I—II.
Az MTAK. külön kezelt Csokonai-kéziratai mellett figyelmet érdemelnek Kazinczynak Csokonai-műveket tartalmazó kéziratcsomói, már csak azért is, mivel unikum is akad bennük. Ezek nem autográf kéziratok, hanem közel egykorú másolatok: Csokonai eredeti verseit föltehetően elfogatásakor, 1794 decemberében megsemmisítette Kazinczy. (Ebből az időből mindössze egyetlen saját kezű kézirata maradt meg Csokonainak

Kazinczynál: Szikszóról 1793 nyarutóján írt keltezetlen levele, amely *Prochaus lábakon* címen ismert versét is tartalmazza: MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 27c). Ugyanitt az MTAK. őrzi K 3/62 jelzet alatt Kazinczy bírálatát Csokonainak 1792-ben hozzá küldött verseiről. E bírálat — voltaképpen levélrészlet — hátlapján található Csokonai két autográf versetöredéke: *In comitem Pálffy*, valamint: *Tunc etiam moreris.*

Mikor Kazinczy 1805-ben Csokonai műveinek kiadására készülve arról értesült, hogy Kiss Imre Váradon igyekszik kiadni a költő sajtó alá rendezett munkáit, ezt írta többek között Nagy Gábornak: „Csokonainak az én papirosaim köztt van némelly munkája, a' mi talán magánál sincs. Ha telszik Kis Úrnak, ezt is által fogom adni." (KazLev. III, 278. l.)

Kazinczynak az MTAK. Kézirattárában őrzött hagyatékában valóban megtalálható Csokonai több munkájának egykorú másolata, köztük nyomtatásra nem szánt pajzán tárgyú művek, de unikumként itt lelhető olaszból fordított *A' Szélvész* című verse (az ÖV.—ÖV²-ben s az MM.-ben tévesen — *Szélvész* címmel), *Árpád* eposzának egy fontos záradéka (bl. HG. II, 179. l.) s maga az eposz tervezete: *Áprádiásznak Schematismusa s formája*, amelyet ezenkívül csak egy másolatból ismerünk.

E másolatokat nem Kazinczy készítette: bizonyára úgy szerezte meg mórospataki és debreceni diákoktól, a költő egykori tanítványaitól, barátaitól.

1950 körül, amikor Csokonai kézirati hagyatékát kötetekbe kötötték az MTAK. Kézirattárában, hasonlóképpen jártak el Kazinczy írói hagyatékával is. A Csokonai-műveket tartalmazó másolatok a „Kazinczy Ferenc: Apróságok. I—II." elnevezésű kötetekbe kerültek, bár inkább a Csokonai-gyűjteményben lett volna a helyük. Az Apróságok I. kötete Kazinczy műveivel kezdődik („Válogatott gnómák". 1a—55b; „A' Messiás XVdik énekének Töredéke. 1803." 57a—68a; Levelek, könyvkivonatok, jegyzetek. 69a—83b), ez után következnek Csokonai munkái: a több fogásból álló, különböző kezektől származó egykorú versmásolatok. Az Apróságok II. kötete voltaképpen csak egy Csokonai-művet tartalmaz: a *Gerson du Malheureux* másolatát, Kazinczy részben kézírásos, részben nyomtatott munkái közé kötve.

E kéziratkötegekből elsősorban a Csokonaitól származó, vagy vele kapcsolatos műveket emeljük ki.

81a—103a Farsangi Tanítás. (85a—96a)
Instantia Rev[erendorum] D[omi]nor[um] Patrum ad Clementem Pontificem. (96a—99b)
Józef napi köszöntés (100a—101a)
Lusus Poeticus de Toga et Piles. (101b—103b)
(Egykorú vidám versek, szatírák, ugyanazon kéz másolatában.)
A fentiek közül csak a harmadik Csokonai műve; ez a 100a—101a oldalon így található: *Lengyel József Debrecenyi Senior és Cantus Preses Ur neve napjára.* Cs. M. *Már tan nem is vartal magadhoz bennünket . . . [Köszöntő (I.)]*

103b—107b Üres.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

132a „Dal. Eszembe jut — és a' gyenge érzés . . ." Egykorú szerelmes dal szövege.

132b—136b *A' Pendelbergi Vár formájának és megvételének leírása.* Csokonai verse, a szerző megnevezése nélkül.

136b—139b „Bolondnak Fapénz is jó." (Egykorú politikai szatíra.)

140a—143b *Szükséges Jegyzések a' Kleist Tavaszából.* (Csokonai művének egykorú másolata.)
144ab Üres.
145a—146b *A' fördés. [A feredés]* (Csokonai versének egykorú másolata, föltehetően Kazinczy javításaival.)
147a—148a „(:Siglarat:) *Árnyék szék*" Más kézzel alatta: „Blum[auer] után]" *[Óda az árnyékszékhez.]* (Csokonai fordításának egykorú másolata, föltehetően Kazinczy javításaival.)
148ab *Méltóságos Monyorókeréki Gróf Erdődy Zsigmondné született Tolnai Festetics Mária Asszonynak . . .* A *Lilla* ajánlása.
149a—154b *Előbeszéd.* A *Lilla* előszava. (Az előbbiekével azonos kéz másolata.)
155ab Üres.

156a—163a Cs. V. M. *Lilla* Nevű Munkájának *Praefátiója* (Egykorú másolat, az előző fogásétól eltérő kézírás.)
164b Üres.

164a—167a *Árpádiásznak Schematismusa 's formája.* (Másolat, az előbbi kéztől.)
167a *NB. el-hidd Pali, ez a' plánum annyira tettzik . . .* Csokonai záradéka a tervezethez. (Az előbbi kéz másolata.) (Unikum.)
167b—169a *Első könyv. Rettentő hadakat . . .* Az *Árpád* elkészült hexameterei. (Az előző kéz másolata.)
169b—173b *A' Szépség' Ereje a' Bajnoki szívenn.* (Az előbbi kéz másolata Csokonai művéről.)
173b—174b *Szükséges Jegyzések.* (Az előbbi mű magyarázó jegyzetei ugyanattól a kéztől.)
175a—177b Üres.

178a 1. Az Estve.
178ab 2. Az Olasz Orgi [= Országi] háború.
178b 3. A' Csurgói Oskola' állapotjáról.
179a 4. Somogy derék Tartomány.
(Gyermekes írású iskolai versgyakorlatok, az első vers élén azonos kézzel ez a megjegyzés: „A' 4 elől levő Materiakról még Poéta koromba írtam.") E versgyakorlatokat föltehetően Gál Antal, Csokonai csurgói tanítványa írta, s a témákat maga Csokonai tűzhette ki Csurgón. (V. ö. CsEml. 621—622. l. és Nyr. 1972: 175—176. l.)
179b—182b Versgyakorlatok az előbbi kéztől.
183a—184b „A' Szalonna." (Idegen kézzel írt egykorú vers, Csokonai-utánzat.)
185ab Üres.

186ab „Csokonai Vitéz Mihály hamvai tiszteletére."
„Csokonai primos inter numerande Poëtas!
. . . Mich. Koczik V. D. Ministr. Rofensis."
(Koczik Mihály tiszaroffi lelkész latin nyelvű gyászverse. V. ö. CsEml. 256—257. l.)
186b—188b „Magyarra fordította folyó beszédben Gr. A. Debr. Deák."
„Csokonai! kit méltán azonn legfőbb Poéták közzé számlál-

hatunk . . .” (Az előbbi latin nyelvű vers magyar prózafordítása.)

189a „Midőn rád a’ halál nyila . . .”
Szemerei Szemere Pál Csokonai-sirató verse „Május 25d. 1805.” (V. ö. CsEml. 247. l.)

189b „Gazda Úr Emlékezet Tárjába. G. A. [?Gál Antal] Úr Készítette Zafficus versekbe.” (Négy sapphói versszakban írt egykorú vers.)

190ab Üres.

191a—198b „Egynéhány Dallok. Cs. V. M. és más nevezetes Poéták által.” (Egykorú versek másolatai a második és a harmadik fogás összeírójának kezétől.)

191a *A’ Szépség . . .* „Csokonai Olaszból.”

191b *A’ Viola. (A’ kis Viola . . .)* „Csokonai Olaszból.”

193a *A’ fel-éledtt Pásztor. (Ott a’ hol a’ patakotska . . .)* „Csokonai.”

195a *A’ Szélvész. Chloë és Dámon.* (Csokonai olasz fordítása, a fordító neve nélkül. V. ö. Toldy/j. 172., Puky/j. 21. és ÖV. II, 286—287. l.) (Unikum.)

204a Nóta. *Ott hol a’ Patakotska tsendes habjaival tsereg . . . [A fel-éledt pásztor (I.)]* (Három versszakos v á l t o z a t.)

206b—207b „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni Dalljait legelőször meg-ólvastam.” „Míg Fannim egy hűs víz parton . . .” (Kováts József verse, a szerző neve nélkül. V.ö. CsEml. 160—162. l.)

207b—208b *Mltsgos [= Méltóságos] Királyi Tanátsos Somssich Lázár Úr Ódája; Méltóságos Rédeÿ Lajoshoz Cs. K. Kamarás ő Nagyságához.* Fordította Cs. V. M.

209a *A’ Büszke lelkének az esik terhére . . . A kevély [II.]* 11—14. sora, némi módosítással, ezzel a forrásjelzéssel: „Cs. M. [= Csokonai Mihály] DMM. [= Diétai Magyar Múzsa.]”

211b—213b „Keserv. Cs. V. Mihálly Halálán.” „Mi lelt lyányom? Jaj a’ hóltakat . . .” K. J. [= Kováts József] verse. (V. ö. CsEml. 259—261. l.)

Az apróságok II. kötete csak egy Csokonai-művet tartalmaz:

17a—31b *„Gerson du Malheureux vagy az Ördögi Mesterséggel meg találtatott fiu. Vig Játék, két fel Vonásokban. szerzette*
Csokonai V. Mihály

Jádzottatott a’ Debretzenyi Collegiumnak Kis-Auditoriumában d. 28 Febr.
A. 1795”.

Kazinczy egyéb, részben nyomtatott művei közé kötve. (Pukánszkyné [39—40. l.] erről a kéziratról nem tett említést.)

*

Az MTAK. Anal. 1810. (Fehérgyarmati énekeskönyv) 24b oldala őrzi egy fontos szövegváltozatát *A’ reggelről* című Csokonai-versnek, amelyet csupán két másik másolatból ismerünk. A HG. (II, 183. l.) szerint az MTAK. 30. I. jelzetű kéziratos kötete tartalmazza másolatban a *Bálint napja* c. verset, amely különben csak a sárospataki 135. sz. kéziratos gyűjteményből ismeretes.

Az MTAK. Kézirattárában megvolt a költőnek egy saját kezűleg rajzolt ívrét alakú diákkori térképe is ezzel az autográf felirattal: „*Graecia Meridionalis. Delin[eata] per Micha[ëlem]. Csokonai . . . Anno 1788. Martio.*" (ld. HG. I. k. XXIV. l.). A térkép jelenleg nem található a katalógus szerinti helyén, első ismertetője, Jakab Elek azonban 1884-ben pontosan leírta. Leírását idézzük, mivel a diák Csokonai értékes dokumentuma ismeretlen helyen lappang: „Van a m. tudom. Akadémia kézirattárában a Kazinczy Ferenc-féle gyűjtemény közt[1] egy ívalakú kemény papirosra kettős keretbe foglaltan fölrajzolva a következő kézi földrajz [térkép]:

GRAECIA PARS MERIDIONALIS.

Elöl ez írással: DELIN. PER MICHA. CSOKONAI. Hátul: Anno 1788. Martio.

Csokonai e dolgozata élete 17-ik [!] évéből való. A gymnasiumbeli osztályokat életírói szerint 1788-ban végezvén: úgy látszik, az első félévi vizsgára készült. Kortársai és tanárai azt állítják róla, hogy tanuló társai közül igyekezetben és tudásban őt egy sem múlta felül. A ki e kézi földrajzot megtekinti, meg fog győződni arról, hogy a geographiában Csokonai valóban kitűnő volt. A nem könnyű fekvésű Szigetország tartományai, ligetei, öblei, szorosai, folyói és tengerei, a tartománynevek, nagy és kisebb városok, valamint a határos kis-ázsiai részek oly helyes beosztással s oly ügyes és pontos technikával vannak lerajzolva, a hegyek, vizek tagosultsága oly tisztán felfogható, árny és színezés oly jártasságra mutat, hogy e kis rajzot tanításra bízvást lehetett már akkor használni. Csokonait e műve kész tanári embernek tünteti fel." (Figy. XVI [1884], 8—9. l.)

[1] T ö r t é n e l e m. Ivrét, 82. III. csomag. (Útleiratok.)

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR CSOKONAI-KÉZIRATAI

Csokonainak az OSzK.-ban őrzött kéziratairól Szinnyei 1893-ban ezt írta: „a n. múzeumi könyvtárban is vannak levelei Nagy Gáborhoz 1794—1804. tizenhét darab, egy jótevőjéhez (Gáspár Pálhoz) 1795; Hála éneke gróf Széchenyi Ferenczhez; verse Földy János halálá.a 1802; Az Istenek osztozása, Militat omnis amans, A pásztor király cz. 3 felv. énekes játék másolata s egyéb kisebb költemények (részben saját kézirata 1794—1803-ig, részben másolatok 1809-ből; Végbucsú Rózsitól és Rózsi bucsúzálogai 1803; verses levele Mátyási Józsefhez, Pest, 1795. máj. 10." (MÍrók II, 402. h.) Szinnyei maga is jelezte, hogy e kéziratoknak csak egy részük autográf. Barcsa 1908-ban 24 tételben sorolta fel a költőnek „A Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában" őrzött kéziratait, de nagyon pontatlanul: nem választotta külön az eredeti kéziratokat a másolatoktól s a több művet tartalmazó gyűjteményeknek (pl. Fol. Hung. 893.) nem részletezte a tartalmát. A Barcsa által felsorolt kéziratok (ld. ItK. 1908:

106—108. l.). a Széchényi Ferenchez, ill. Széchényi Ferencnéhez küldött hét eredeti levél kivételével ma is megtalálhatók az OSzK. Kézirattárában.

Csokonainak az OSzK.-ban őrzött kéziratairól szakszerű leírást a könyvtár 1956-ban megjelent katalógusa ad: Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa I—III. Budapest, 1956.

A katalógus 36 Csokonai-vonatkozású kéziratot, ill. kéziratos gyűjteményt említ, azonban nem mind autográf, van közöttük több jelentéktelen másolat s van olyan is, amely nem tartalmaz Csokonai-művet, csupán a költőre vonatkozó adatokat. A következőkben felsoroljuk a katalógus Csokonai-vonatkozású kéziratait: dőlt szedéssel az autográf műveket (ill. autográfot is tartalmazó köteteket), ( )-ben a Csokonai munkáiról készült másolatokat s [ ]-ben azoknak a köteteknek jelzeteit, amelyek csupán a költőre vonatkozó adatokat tartalmaznak. Ezen fölül *-gal jelöljük azokat a kéziratokat, amelyek Barcsa repertóriumában is előfordulnak.

Fol. Hung.: *333**, *893**, *1132*, (1691), [2162].
Quart. Hung. (10), *512**, 661 (átosztva a Levelestárba), [734], *959* (a Levelestárban), (962)*, (1337)*, [1441], (1931), [3179].
Oct. Hung. (28)*, (29)*, (50), *71*, *151**, [218], *333* (a Levelestárban), *336**, *343* (a Levelestárban), (360), (395), *429*, (492)*, (508), (568)*, (695), (696), [862], (1115), (1137), (1279).

Ezeken kívül az Újabb szerzemények cédulakatalógusában, az Analectákban között és a Levelestárban is találunk Csokonai-vonatkozású műveket, autográfokat és forrásértékű másolatokat.

A következőkben részletesen ismertetjük az OSzK.-ban található eredeti Csokonai-kéziratokat és műveinek forrásértékű másolatait: elsősorban a verseket; a prózai, drámai művekre és a levelekre csak utalunk, mivel ezek számbavétele és leírása a megfelelő kötetek feladata lesz.

1. *Nagy Méltóságú Vásonkői Gróf Zichÿ Károly Urnak . . . És . . . Gróf Károlÿ Jó'sef Urnak . . . Mint . . . Szathmár Vármegye installálandó Fő Ispánjának . . . [Gróf Károlyi József úrnak]* Vers. [1794] (Autográf, kottákkal.) 11 f. 232×188 mm. Quart. Hung. 512. (NB. Az OSzK. katalógusa nem jelzi, hogy autográf, csak annyit mond, hogy: „Egykoru kézirat, hangjegyekkel.")
2. *Mátyássi József Urnak Csokonai Vitéz Mihály [Mátyási József úrnak]* Vers. [1795] (Autográf tisztázat.) 360×237 mm. Fol. Hung. 1132: 9ab; a Mátyási József levelezése és egyéb iratai (1787—1833) elnevezésű gyűjteményben.
3. *Tréfás Magyar Dal [A semminél több valami]* Vers. [1795] (Autográf tisztázat.) (Az előbb idézett helyen, a 9b oldalon.)
4. *Hálá-Ének, Nagymélt. [= Nagyméltóságú] Gróf Széchenÿ Ferenc . . . Ő Excához [= Excellenciájához], a' Nemzeti Könyvház Lajstromának küldetéséért. [A nagymélt. gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája Nemzeti Könyvtárjára]* Vers. [1802] (Autográf, kalligrafikus tisztázat.) 2 f. 410×260 mm. Fol. Hung. 333.
5. *Rózsi' Bútsúzálogjai* [A *Lilla búcsúzálogjai* változata.] Vers. [1803] (Autográf.) 190×128 mm. Oct. Hung. 336: 7ab.
6. *Végbútsú Rózsitól [Az utolsó szerencsétlenség* változata.] Vers. [1803]

(A cím valószínűleg autográf, a többi Nagy Gábor másolata.) Az előbb idézett kötet 1a—6a oldalán; a kötet Nagy Gábor tulajdona volt.

7. *Ode a' Magánossághoz [A magánossághoz]* (Autográf tisztázat.) Fol. Hung. 893: 24b. (A kötetet a következőkben részletesen ismertetjük.)

A fentieken kívül még két verse található autográf tisztázatban a költőnek az OSzK.-ban, a Levelestárban, levélmellékletként:

8. *A' Nap Innepe* (Autográf, variáns.) A Nagy Gáborhoz írt 16 levél közül az utolsó, 16. levélben.
9. *Nagyságodnak kárpitokkal . . . [Gróf Széchényi Ferencnének].* A következő levélben: Csokonai Vitéz Mihály — Gr. Széchényi Ferencnéhez. R. Komárom. 1802. febr. 16.

A Levelestárban található a „Csokonai Vitéz Mihály egy jótevőjéhez" elnevezésű levél is, amely a költőnek *Az otahajta* c. versét tartalmazza; ez a Gáspár Pálhoz intézett levél (Debrecen, 1795. aug. 18.) azonban nem autográf, bár a Levelestárban úgy szerepel. (Eredetije a debreceni Déri Múzeum Adattárában; a vers maga autográf tisztázatban az MTAK.-ban.)

Az autográf kéziratok mellett néhány igen fontos forrásértékű versmásolatot is őriz az OSzK. Kézirattára. Ezek a következők:

Csokonai V. Miha[ly] Munkái Anal. 966. (Sérült másolat. Röv.: SM.) 3 f. A közel egykorú — szélein több helyen erősen sérült — másolat Bayer József hagyatékából került az OSzK.-ba. Emlékeztet Csokonai kézírására, de mégsem azonosítható vele. A költőnek 9 korai művét (7 vers, 2 próza) őrizte meg, köztük unikumokat és fontos szövegváltozatot. Csokonai művein kívül egy idegen vers töredékét is tartalmazza.

Tartalma:

1a	*Szerelmes butsú vétel. Melitész és R[ozália]*
1a—2a	*Paradox ut Vinum acui[t] ingenium. A Viz ital.*
2a	*Hercules Amort görbült vállal tartván. J. Secundus után. [Herkules és Ámor]*
2a	*A Szarándok Bézából [Fannius]*
2a—3b	*Melitesz Rozáliához (Ró'sikám! Minthogy az én szerető Szivem . . .)* (A prózában írt változat.)
3b	*A semminél több valami*
4a	*Tsikorgónak eggy Hazánkban kedves Vers sz[erzőnek] . . . [Csikorgó versei a trójai háborúról]*
4ab	*Szerelmes Panaszok*
4b	„Szeken [= Szegény] pundra Nimethes" (Németcsúfoló vers; nem Csokonai alkotása.)
5a	*[Estve jött] a parantsolat* [A 9 versszakos összeg.]

Fol. Hung. 893. Csokonai Vitéz Mihály versei, fordítása és levele Nagy Gáborhoz. (1796) Részben autográf, részben Nagy Gábor másolatai. 24 f. 400×260 mm.

Ezt a fontos másolatot Nagy Gábor készítette 1796-ban Csokonai műveiről; a másolatokon kívül autográf tisztázatban tartalmazza *A magánossághoz* szövegét s *A pásztorkirály* c. Metastasio-fordítást is legnagyobbrészt Csokonai kézírásában őrzi. Ezeken fölül Nagy Gábor igen fontos bejegyzéseit tartalmazza a *Lilla*-dalok keletkezését illetően.

1a „Csokonay Vitéz Mihály versei. Leírtam az ő maga saját kézírásából. 1796."

1b A címlap hátlapján három 1796-nál későbbi vers, amelyet Nagy Gábornak ugyanitt olvasható fontos bejegyzése szerint legkorábban 1802 szeptembere után másolhatott be. A versek:

Reménylt, reménylt az ifjacska . . . [A fiatal remény]
A' szépen épűlt Budára . . . [A palatinusné halálára]
(Az első versszak; szövegváltozat.)

A versek után Nagy Gábor megjegyzései a versek keletkezésére vonatkozóan, majd fontos közlése a *Lilla*-kötet verseiről. (Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

2a „Csokonai Mihály' Versei."

Nóta. 1. *A' bükkal küszködő.*

2. *A' Vidám természetű Poéta.* [Csak a cím, Nagy Gábor ezen megjegyzésével: „lásd az Uránia 3ᵏ Kötetében".]

Nóta. 3. *Dafnis a' Hajnalhoz. [Dafnis hajnalkor]*

2b 4. *Chloe Dafnishoz.*

Nóta. 5. *Az Ekhóhoz. (Panaszaimat elegyes óhajtással . . .)*

Nóta. 6. *Jószte Poétának.*

3a *Nóta.* 7. *A' jeléledtt Pásztor.* Csak az első változat harmadik versszaka, amely annak idején az Urániában nem jelent meg, Nagy Gábor ezen megjegyzésével: „a' két első Verset lásd Uránia 3ᵏ Kötetében a' 3ᵏ Vers pedig így van: . . . "

Nóta. 8. *Szerelmes Tagadás.* [Elírás *Szerelmes Fogadás* helyett.]

3b *Nóta.* 9. *Egy Kétségbeesett Magagyilkosa.*

Nóta. 10. *A' Viola. (Illatoztasd Kebledet . . .)**

4a 11. *A' Patyolat.*

4ab 12. *Szerelmes Panaszok.*

4b 13. *Az Ejj* [!] *'s a Csillagok. [Az éj és a csillagok] (Régi víg kedvem' szép Horizonja . . .)*

5a—6a 14. *A' Feredés.*

6b—7a 15. *A Szépek' Szépe. (Ti élet édesét . . .)*

7a—8a 16. *A' Vízital. Vinum acuit ingenium — Paradoxum —*

8a—9b 17. *A' Dugonits Oszlopa. (Istenem! igazán láttam é szememmel)* (Ősváltozat.)

9b—11a18. *Minden szerelmes Katona. Militat omnis amans Ovid.*

11a—22a *A' Pásztor király. Énekes Pásztorjáték III Felvonásba. Szerzette Metasztazio Péter . . .* A 11b utolsó harmadától végig Csokonai autográf tisztázata, amint erre a jelzett helyen Nagy Gábor bejegyzése is utal.

22a A lap alsó felén „Csokonay Barátai" címmel Nagy Gábor életrajzi szempontból is fontos följegyzése; eleje a 22b lap alsó felén.

22b Nagy Gábor bejegyzése: „Következnek Csokonai Vitéz Mihály tulajdon Kezeírási, és hozzám (:Nagy Gáborhoz:) küldött Levele a' Magánossághoz való Odájával." (Cso-

* Figyelemre méltó, hogy Nagy Gábor másolatának 1—10. darabja lényegében megegyezik az EK. I—IX. versével (ide vehető még a XIII. sorszámú *A' Viola* is az EK.-ról); bizonyára közös forrásból készült tehát a címjegyzék s Nagy Gábor másolata.

konainak Nagyhoz írt 16 levele valószínűleg innen került át a Levelestárba.) A lap alsó felén életrajzi jegyzetek, voltaképpen ennek folytatása a 22a oldal „Csokonay Barátai" című jegyzete.

23a—24a *Barátom! Közlöm véled ezen Levelemet pro Crisi amica . . .* (Csokonai levele Nagy Gáborhoz.) (Autográf; keltezetlen; ld. HG. II, 629. l.)

24b *Ode a' Magánossághoz. (Német Jámb[usok]) [A magánossághoz]* (Autográf tisztázat; szövegváltozat).

Oct. Hung. 695. „Hélikoni virágok Mellyek öszve szedegettettek Csokonai V. Mihály, Kováts József és más Verselőknek, Világ eleibe nem jöhetett Töredékeiből. Első kötet . . . Le irattak Jókay Jóseff Hites Ügyvédlő által . . ." (1808—1809 k.) (Ld. Stoll 596. sz.). A Jókai Mór apja által lemásolt kötet Csokonai több ifjúkori versét őrzi másolatban, többnyire az első kidolgozás alapján; unikumként *A had* korábbi kidolgozásának szövegét *A' Hadról* címmel (28b—29b).

A szorosabban vett verses műveken kívül az OSzK. még a következő — részben verses — Csokonai-autográfot őrzi:

Oct. Hung. 429. 30 f. 200×125 mm, később eltérő méretű lapokkal.

1a—21a +30b *D[ebreceni]. Magyar Psyche.* Csokonai Vitéz Mihály tréfás hírlaputánzata Budai Ézsaiásnak Ercsey Klárával kötött házasságára. [1795] (Autográf tisztázat; rajzos fejléccel.)

21b—30a *A szeretet győzedelme a tanultakon.* Vígjátéktöredék. [1795] (Autográf; fogalmazvány.)

Az OSzK.-ban található még az *Amaryllis* cenzúrai példánya: Oct. Hung. 71. *Amaryllis, ⟨Egy Próba Magyar⟩ Idyllium⟨ban⟩. Kir. Tanátsos. Schraudné halálára Csokonai Mihály által. Debretzenben. 1803.* 8 f. 205×130 mm. Cenzúrai példány. Buda 1803. (Autográf.)

Az OSzK. Régi és ritka könyveinek gyűjteményében néhány műben Csokonai saját kezű bejegyzései olvashatók. Ezek a következők:

Oct. Lat. 814 Weszprémi István, Svccinta Medicorvm Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centvria prima. Lipsiae. MDCCLXXIV. A címlapon Csokonai József bejegyzése: „Anno 1776. d[ie] 28ª 7bris . . . [stb.]" Alatta fiának, a költőnek beírása: „*Jam Michaelis Csokonai Ao [= Anno] 1788 21ª februarii.*"

Oct. Hung. 1685. Joannis Oweni Eppigrammata. Basiliae. 1781. Csokonai autográf bejegyzésével: „*Michaëlis Csokonai. 1795*—"

RE 111 (Régi jelzete: 321.250) *A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn.* Debrecen, 1800. Csokonainak Vajda Juliannához szóló autográf ajánlásával: „*Elfelejthetetlen Angyalom . . .*"

Beöthy szerint Csokonai rajzolta *A Dugonics oszlopa* c. vers illusztráló képét, amely Dugonics Andrásnak A szerecsenek c. munkája előtt jelent meg. A képet Beöthy (I, 596. l.) azzal a megjegyzéssel közli, hogy „Eredetije a Magy. Nemz. Muzeumban"; ez az illusztráció azonban a rajzoló kézjegye szerint nem Csokonai munkája.

A fentieken kívül számos Csokonai-mű másolata található az OSzK. egyes kéziratos köteteiben; ezek azonban későbbi, gyakran romlott szövegű másolatok, s így nincs forrásértékük.

A következőkben az Újabb szerzemények, az Analecta és a Levelestár Csokonai-vonatkozású kéziratait ismertetjük.

Az Újabb szerzemények cédulakatalógusa a következő Csokonai-vonatkozású kéziratokat tartalmazza:

Duod. Hung. 76.

Oct. Hung. 1307, 1469, 1752, 1791. Ezek kivétel nélkül közel egykorú másolatok.

Tévesen utal Csokonaira az Oct. Hung. 1169. jelzetnél a katalógus, mivel ez a kötet nem tartalmaz Csokonai-műveket.

Az Analecta anyagának 12 Csokonai-vonatkozású kézirata között csupán egy autográf van:

Anal. 963. „Csokonai Vitéz Mihály egy följegyzése 1800 márc. 20." (Ld. ItK. 1973: 732.l.). Forrásértékű fontos másolatokat tartalmaz az Anal. 966. számú sérült kézirat: Csokonai V[itéz] Mihály Munkái (SM.), amelyet az előzőkben részletesen ismertettünk.

Közel egykorú másolatokat tartalmaznak a következő kéziratok:

Anal. 965., 967 és 968.

Az utóbbi azért érdemel figyelmet, mivel az eredeti kéziratokból a költő karcagi jóakarójának, Varró Jánosnak fia, Varró Sándor másolta le. A kézirat címe: „Csokonai Vitéz Mihály nem közölt költeményeinek gyűjteménye. Az eredeti kéziratokból másolva. Varró Sándor. 1869". A másolat csupán a *Georgicon* I. és II. könyvének fordítását tartalmazza, de a címből ítélve eredetileg több művet is tartalmazhatott.

Az Anal. 964. (Régi jelzet.: Oct. Hung. 343) „Földy János halálára" címmel tartalmazza a *Dr. Földi sírhalma felett* c. költemény másolatát a M. Hírm.-beli közlés alapján. (Barcsa is említi.)

Kétes hitelű Csokonai-verset tartalmaz az Anal. 960. és 962. sz. kézirat.

Csokonai-vonatkozású vers található az Anal. 961. sz. kéziratban.

Az Anal. 6619. tévesen utal Csokonaira: nincs benne vers a költőtől.

A Levelestár számos eredeti Csokonai kéziratot őriz; ezek közül azokat, amelyek a költő verseit is tartalmazzák, külön is felsoroltuk az autográf verskéziratoknál.

Csokonai Vitéz Mihály Engel Johann Christianhoz. Debretzen, 1795. aug. 18. (A HG. [II, 765—767. l.] nem az eredetiből közölte.)

Csokonai Veres Izraelnek. Felsok, 1799. aug. 22.

Csokonai Vitéz Mihály Gr. Széchényi Ferenchez. Komárom, 1798. jan. 23. (Barcsa is említi.)

Csokonai Vitéz Mihály Gr. Széchényi Ferencnéhez. R. Komárom. 1802. febr. 16. (Barcsa tévesen mint Gr. Széchényi Ferenchez írt levelet említi: ItK. 1908: 107. l.)

Csokonai Vitéz Mihály Kazinczy Ferenchez. Debreczen, 1803. febr. 23. (Barcsa is említi.)

Csokonai Vitéz Mihály Nagy Gáborhoz 1794—1804 (16 eredeti levél; e levelek korábban a Quart. Hung. 959., ill. az Oct. Hung. 333. jelzet alatt szerepeltek. Felsorolja őket Barcsa: ItK. 1908: 107. l.; Szinnyei

17 levelet említ, mivel bizonyára ide vette a Fol. Hung. 893.-ban található levelet is.)

Mint eredeti szerepel a Levelestárban Csokonainak Gáspár Pálhoz 1795. aug. 18-án Debrecenből írt levele; ez azonban másolat. (Régebbi jelzete: Quart. Hung. 661; Barcsa is említi.)

Megjegyzendő, hogy a Széchényi Ferenchez s Széchényi Ferencnéhez küldött 1—1 levélen kívül Barcsa még 5 Széchényihez s 2 Széchényinéhez írt levelét említi a költőnek; ezeknek jelenleg nincs nyomuk az OSzK. Levelestárában; már a HG. sem az eredetiből közölte őket.

A Barcsa által említett s jelenleg hiányzó levelek:

1. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez Rév-Komárom, 1802. febr. 13.* (*Ajánlás* c. versével.) E levelet 1905-ben Bányai Elemér még az OSzK. példánya nyomán közölte, a vers nélkül (ld. Csokonai kiadatlan levelei: Erdélyi Múzeum. 1905: 434—436. l.). (A HG. Bányai közlése alapján adta ki: II, 704—706. l.).
2. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez. Debrecen, 1802. szept. 24.* Sem Bányai, sem a HG. nem közölte. Barcsa szerint fakszimiléje a debreceni Csokonai Kör tulajdonában volt (ld. ItK. 1908: 110. l.).
3. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez. Debrecen, 1802. szept. 25.* Sem Bányai, sem a HG. nem közölte.
4. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debrecen, 1802. dec. 19.* A HG. forrás megnevezése nélkül adta ki; Bányai nem közölte.
5. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez, Debrecen, 1803. júl. 17.* Bányai az OSzK. eredetije alapján adta ki, a HG. Bányai közlése nyomán.
6. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debrecen, 1803. jan. 19.* A HG. a levelet a következő megjegyzéssel közölte: „Egybevetettük az Akadémia 16. VIII. e. jelz. eredetijével." Bányai nem közölte.
7. *Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez. Debrecen, 1804. jún. 15.* Bányai az OSzK.-ban őrzött eredeti nyomán közölte, a HG. Bányai alapján.

Az OSzK.-ban őrzött eredeti Csokonai-kéziratok zöme — mint a birtokosok és az ajándékozók adataiból kitűnik — Széchényi Ferenc, Nagy Gábor és Losonci Farkas Lajos hagyatékából került a könyvtár tulajdonába.

CSOKONAI KÉZIRATAI A TISZÁNTÚLI REF. EGYHÁZKERÜLET NAGYKÖNYVTÁRÁBAN

(Debrecen)

Szinnyei azt írta 1893-ban Csokonai kéziratairól, hogy azok „nagyrészt a debreczeni ref. kollégium könyvtárában vannak" (ld. MÍrók. II, 402. h.); ez azonban már akkor sem fedte a valóságot, mivel Gaál László alapvető fontosságú gyűjteménye akkor már az MTAK. Kézirattárában volt, s az OSzK.-nak is volt a debrecenihez mérhető gyűjteménye Széchényi Ferenc és Nagy Gábor hagyatéka révén.

Barcsa „A debreczeni anyakönyvtárban levő kéziratok" cím alatt 1—23. tételben sorol fel Csokonai-kéziratokat, ezek között azonban több

művet tartalmazó egységek is vannak, amint erre maga Barcsa is utal. A 18—23. tételnek külön címet adott: „Csokonai sajátkezű kéziratai". Ez a megkülönböztetés azonban téves, mivel az 1—17. kézirat között is van autográf, a 18—23. között pedig vannak idegen kéztől származó másolatok.

Csokonainak a debreceni kollégium könyvtárában föllelhető eredeti kéziratairól először Oláh Gábor közölt néhányat, mikor a kézirattár rendezése közben rájuk bukkant (ld. Csokonai reliquiák: ItK. 1908: 235—238. l.). Különben Oláh Gábor nevéhez fűződik a könyvtár Csokonai-autográfjainak egyenként való gondos beköttetése, amelyeket „Csokonai-ereklyék" elnevezéssel ma is külön kezelnek.

Csokonai autográfjai zömmel egykori barátaitól, esetleg volt tanáraitól kerülhettek a könyvtár birtokába. Valószínűleg Nagy Gábor gyűjteményéből is több kézirat származik; Nagy okiratgyűjteményéről Szinnyei azt írta, hogy „több kéziratával együtt a debreczeni ev. ref. collegiumba került; azonban sok jutott a magyar n.[= nemzeti] múzeumba [= OSzK.] is." (MÍrók. IX, 569—570. h.)

Több becses Csokonai-kézirat került a Kollégium könyvtárának tulajdonába a főiskola professzorának, a lelkes könyvgyűjtőnek, Lugossy Józsefnak ajándékaként; ezt nemcsak az R. 788. 15. jelzetű ún. „Csokonai—Lugossy-ereklye" bizonyítja, hanem az R. 556. 2. jelzetű kötet bejegyzése is (ld. alább).

Először a verses munkákat soroljuk fel, zárójelben utalva arra, hogy Barcsa katalógusában előfordulnak-e, ill. milyen sorszám alatt fordulnak elő.

R 556. 5. A kötés tábláján: „Csokonai V. Mihály H-Kovácsi legátus korában irott négy rendbeli verse. H-Kovátsi. 1792. A kollégiumi Nagykönyvtár tulajdona." 8-r. 2 f.
A levelek felső széle erősen rongált. (Autográf.)
1a *[Fut]tába készül[t] [versecsk]ék* [címszerűen]
1. *Épitaphium Marci (Musica cognatum . . .)*
2a 2. *Biharról Kovátsiba való által menetelemben gyalogjába készültt versetskék . . . (Hallá kend Bátsi!) [Kovátsi út]*
2ab 3. *Egy vatsora felett a' borozás közben (A' Legátusnak poharába töltsön . . .) [A Legatus]*
4. *Valedictoria cum bene precatione (Perlege Cancrinos . . .)*
2b *Seu: Laurus ági (Borostyános Musád . . .)* [Barcsa e füzetet nem említi.]

R. 788. 11. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. A' Tolvaj Isten, Eredeti kézirat." 8-r 10 f. (A táblán olvasható megjelölés ellenére valószínűleg nem autográf; az 1b oldalon található lapszéli pótlások azonban Csokonaitól származhatnak.) [Barcsa 13. sz.]

R. 788. 2. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. Az 1741-iki Diéta. Eredeti kézirat." [1796] 8-r. 8. f. (Autográf tisztázat.) [Barcsa 4. sz.]
1a Csokonai irónos számításai.
1b—4a A' GÉNIUS.
Ha meg hal is Ferentz . . .
. . . Te boldogítani fogsz.

4b V. ÉNEK MÁRIA TERÉZIA.
[Csak a cím, az oldal különben üres.]
5ab Üres.
6a—8b VI. ÉNEK. A' NÁDORISPÁNY.
Haljunk meg Vitéz Bajtársim! . . .
. . . Ontsunk drága vért. (A' Szőnyeg lefoly.) [NB. A lapok jobb, ill. bal felső sarkában Csokonai eredeti lapszámozása: 1b = *18*; 2a = *19* . . .; 8b = *32*.
A számozás tehát folyamatos, csak az 5ab oldalról hiányzik a *25—26.* szám.]

R. 788. 9. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. Uj esztendei gondolat. Eredeti kézirat." 8-r. 4 f.
1a—4b *Uj Esztendei Gondolat. Ad Schema Horatianum:* Non ebur, nec aureum . . . *Oh idő! Futós idő!* (Fogalmazvány; az *Újesztendei gondolatok* ősváltozata.) [Barcsa 11. sz.]
A 4b oldalon szójegyzék. (Autográf.)

R. 788. 7. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. Uj esztendei ajándék. Keszthely 1797 decz. 24. Eredeti kézirat." 8-r. 4 f.
1a—2b *Keszthely. 24 Dec. 1797. Új Esztendői Ajándék (Tölts pohárt, Gyermek!) [A békekötésre]* (Autográf tisztázat, szövegváltozat.) [12. 20] [Barcsa 9. sz.]
2b *Most szegény háztól, hol az úr magános* . . . [Az ÖV. — ÖV.²-ben s az MM.-ben *Újévi ajándék* címmel kiadott költemény.] (Autográf tisztázat.)

R. 788 10. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. 1. Már se hintó, már se szánka 2. Rózsám[!] sírja felett 3. Az emberiség és a szeretet. Eredeti kézirat." 4-r. 1 f.
1ab *Már se hintó már se szánka* . . . (Autográf fogalmazvány.)
1a *Rózsim' Sírja felett.* (Autográf tisztázat az előbbi vers jobb lapszélén.)
1b *Felfogadtam száz-meg-százszor . . . [Az emberiség s a szeretet]* (Autográf tisztázat, javítással.) [Barcsa 12. sz.]

R. 788. 6. „Csokonai ereklye. 1. A Dorottya eredeti kompozíciója. 2. Az »Óh Tihanynak« vázlata. 3. Az eleven rózsához. Eredeti kézirat." 8-r. 2 f.
1a FŐ GAVALLÉR. FŐ DÁMA.
[A *Dorottya* férfi és női szereplői.] (Autográf.)
1a *Oh Tihannak rijadó leánya . . .*
[*A füredi parton* c. vers 10 versszakkezdő sora; változatok is.] (Autográf.)

— —
1b—2a *Ambra-⟨ízzel⟩ szaggal illatoznak . . .*
[Az *Egy rózsához* ősfogalmazványa.]
— —
2b *I. Fársáng utja . . .* [A *Dorottya* négy Könyvének vázlata.] (Autográf.)

R. 556. 2. A kötés tábláján: „Csokonai V. Mihály Gerliczeként nyögdécselek Debr. 1800. Eredeti kézirat. A kollégiumi Nagykönyv-

tár tulajdona." 8-r. 4 f. A kötés belső védőlapján bejegyzés: „Lugossy Józsefé. 1847."
A címlapon említetten kívül még másik két Csokonai-verset is tartalmaz.

1ab *Gerlitzeként nyögdétselek . . . [Siralom]* (Autográf tisztázat; szövegváltozat.)

2a—3a *Én szenvedek! 's pedig miattad [Még egyszer Lillához]* (Autográf tisztázat.)

3a—4b *Tsendes Este! légy tanúja [Az Estvéhez]* (Autográf tisztázat, alatta a költő keltezése:) *Debretzenb[en] Szept[ember] 20d[ik] Napj. 1800. Csokonay Vitéz Mihály. mk.* [**N. 8 : 5**]

R. 788. 5. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. Még egyszer Lillához. Eredeti kézirat." 8-r. 2 f.

1a *Távol itt egy Másvilágban . . .* [*A' tihanyi ekhóhoz* utolsó előtti versszakának 3 sora és utolsó versszaka.] (Autográf tisztázat.) [Csokonaitól származó eredeti lapszáma: *131*]

1b LIV. MÉG EGYSZER LILLÁHOZ. (*Én szenvedek . . .*

/132] *Reménye füstbe szállt;* A szöveg itt megszakad, csak a *Holtt* őrszó van meg, s a *141.* oldalon — de már más verssel — folytatódik. Csokonai autográf tisztázata.)

2ab *De most lomha, 's hernyó módjára . . . [A pillangóhoz]*

/111—142] (Autográf tisztázat, javításokkal.)
A lap alján őrszóként az *LVIII.* szám olvasható: a következő vers eredeti sorszáma. Ez a kézirat ugyanis az LD. 1802 körül letisztázott cenzori példányának része, amelynek törzsanyaga az MTAK. K 672/III-ban az *LIII.* számú *A' Tihanyi Ekhóhoz* c. versnél szakad meg (79b), az eredeti lapszámozás szerint a *128.* oldalon; a debreceni kézirat ezt folytatja a *131.* oldallal. [Barcsa 7. sz.]

R. 788. 3. A kötés címoldalán: „Csokonai ereklye. A tavasz. Eredeti kézirat." 8-r. 9 f.

1a—8b *A' Tavasz (Fogjatok bé, Szent Árnyékok! . . .* A 95. vsz.-kal bezárólag: *Mellyen sok ⟨a⟩ felhő repűl.* (Autográf fogalmazvány.) A lapok jobb alsó sarkában Csokonainak a versszakok számát jelölő számozása (2a = *16;* 2b = *22;* 8b = *94*). [Barcsa 5. sz.]

R. 788. 12. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. A Nap innepe. Eredeti kézirat". 8-r. 1 f.

1a *A' Nap' Innepe. (Idvez légy, a fény forrása . . .)* [1801] (Autográf fogalmazvány; szövegváltozat.)

1b *Tőlts pohárt* (A *Békekötésre* c. költemény versszakkezdő szavai.) [**N. 7 : 19**] A verset tartalmazó lap egy boríték része, az 1b oldalon a vázlatra merőlegesen idegen kéztől származó címzés: „Az Úrnak Az Úrnak, Csokonay Mihály Kedves Barátom Uramnak *Debretzenben*". [Barcsa 14. sz.]

R. 556. 3. „Csokonai V. Mihály Fazekas Druszának. Debr. 1804. Eredeti kézirat." 8-r. 4 f.

1a—4b FAZEKAS DRUSZÁNAK *Csokonai Mihály mk. Máj. 15dik, 1804. (Kerek Hajnal! sugároddal . . .) [Főhadnagy Fazekas úrhoz]* (Saját kezű tisztázat; az 1b oldalon mottóként Kleist-idézet, Csokonai másolatában.) [Barcsa 20. sz.]

Oláh Gábor még két verses munkáját említette a költőnek a debreceni

Kollégium kéziratárából Csokonai reliquiák c. közleményében (ItK. 1908: 235 kk.). A két vers azzal a négy autográf Csokonai-prózával egybekötve található, amelyeket Oláh az idézett helyen tett közzé; a Csokonai-kéziratokhoz csatlakozik a kötetben Gál András prédikátornak a költő kollégiumi pörével kapcsolatos levele. A kötet jelzete és címe:

R 1018—1022 „Csokonai ereklyék. Acta Causae Csokonaianae 1795. — Csokonai levele a Collegiumi Seniorhoz. — Csokonai levele az iskolaszékhez. — Csokonai beszédo és bucsu verse — Csokonai: A szerelem tilalma. — Eredeti kéziratok." A bőrkötésű kötet belső védőlapján Oláh Gábor megjegyzése: „Erre az öt Csokonai-ereklyére 1907. augusztusában bukkantam egy csomó papírlom közt, mikor az anyakönyvtár kézirati osztályát rendeztem.
Oláh Gábor kezelő könyvtáros."

R 1019.

1a „Extractus Protocolli Ven. [= Venerabilis] Consistorii Reformatae Debretzinensis Ado. [= Anno Domini] 27. Jan. 1795." A különben magyar nyelvű kivonat aláírója: „Gál András Précī [= Prédicator], mint a' Ven. Consist. Notariussa."

1b—2a Üres.

2b „Acta Causae Csokonainae a. 1795." (Címszerű felirat.)

R. 1022. *Az Olasz Dictionariumot én Bethleni Urammal hamar be vittem* . . . (Csokonai saját kezű levele keskeny papírszeleten a Kollégium szénjorához; ld. HG. II, 585. l. A HG. nem az eredeti alapján közölte.)

R. 1018. *Clarissimi Domini Professores, Honorata Sedes Scholastica!* (Csokonai latin nyelvű eredeti levele a Kollégium tanáraihoz; ld. HG. II, 585. l. A HG. nem az eredeti alapján adta közre.)

R. 1020.

1ab *De a' mikor sok hányattatásim után* . . . (Beszédtöredék eredeti fogalmazványa; ld. HG. II, 588—589. l. A HG. nem az eredetiből közölte.)

2ab *Nemes szívű Nevendékek! kiket forrónn szeretek* . . . (A HG. Oláh közlése nyomán *Tanítványaitól búcsúzik* címmel adta közre: II, 589—590. l.)

R. 1021 *A' Szerelem' tilalma (Minden érez gerjedelmet . . .)* [N^ro **4: 16**] (A tréfás költeménynek hat versszakból álló eredeti fogalmazványa.) A három első versszakot az ÖD.-ban is kiadta Csokonai [I, 4.]; Oláh Gábor a kéziratról ezt írta: „Hat versszaka van meg, azonban valószínű, hogy több is következett még utána; de másik levelen." (ItK. 1908: 237. l.) Szerintünk nem tartalmazott több versszakot: a hat versszakos változat kerek egészet alkot.
[NB. A kéziratgyűjtemény tételeit előfordulásuk sorrendjé-

ben írtuk le: jelzetük számozása a gyűjteményben nem követi a számrendet.]

Barcsa „Csokonai sajátkezű kéziratai" között még egy kéziratos munkát említ, a 21. sorszám alatt: „Csokonai V. Mihály irásban található munkái." Ez Barcsa szerint a következő nyolc művet tartalmazza:

1. *Crimen raptus, vagy Európa elragadtatása.*
2. *Az Istenek osztozása.*
3. *Az állatok dialógusa.*
4. *A szerelmes vénleánynak.*
5. *Melyik a legjobb csók?*
6. *Egy individuale datum az asszonyok álhatatlanságáról.*
7. *Hunyadi Ferencz nevenapjára.*
8. *1789-ben Francziaország változásaira.*

A kéziratos füzet mai jelzete: R. 556a. Pontos címe: „Csokonai Vitéz Mihály irásban található munkái". A címet Csokonai egykori professzora, Sárváry Pál írta fel rá, akinek eredetileg birtokában volt. A kézirat idegen kéztől származik, nyilvánvalóan nem Csokonai eredeti kézírása; Sárváry maga is megírta, hogy másolatokat tartalmaz (ld. CsEml. 395—396. l.); erre utal a kötéstáblán olvasható megjelölés: „Csokonai V. Mihály kiadatlan művei — másolati kézirat."

A 8. vers Batsányi János költeménye (A franciaországi változásokra).

A szeretet c. értekezést (73—83. l.) nem említi Barcsa, talán azért nem, mivel az eleje Sárváry kézírásában maradt fenn, amely erősen eltér a többi mű — Barcsa által Csokonainak tulajdonított — kézírásától. Bizonyára azért hagyta el a következő verseket is, mivel Sárváry jegyezte le őket:

Anakreon és Ovid epitáfiuma [Anakreon s Ovid] (72—73. l.)

Amyntás és Laura a' fák között [Amynt és Laura a fák között] (83—84. l.)

A' madár a' Szabadságba (84—86. l.)

Az állatdialógusokból *A' bagoly és a' kócsag* (31—41. l.) mellett *A' Pillangó és a' Méh* (61—72. l.) is megtalálható a másolatgyűjteményben.

A 22. sorszám alatt, közvetlenül e kötet tárgyalása után Barcsa a következő művet említi: „*Csokonai V. Mihály halálára egy vers*, melyet Sárváry Pál saját jegyzésében Fazekas Mihálynak tulajdonít." A kérdéses vers „Csokonai Vitéz Mihály halálára (Él-é a' síron tul, vagy nem az emberi lélek?)" címmel a tárgyalt 556.a kötet 60. oldalán található Sárváry Pál megjegyzésével. Valóban Fazekas Mihály verse.

Barcsa még egy munkát említ „Csokonai sajátkezű kéziratai" között, de erről maga is megmondja, hogy másolat:

„23. *Csokonai V. Mihály levélmásolata* Sárközy István b.-somogyi segédgondnokhoz . . . másolta Nagybajomban, 1883. aug. 21. Csire István ref. lelkész, 1 iv." Ez a másolat jelenleg az R. 556.e jelzet alatt található; eredetije Csurgón, a Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium levéltárában (ld. alább).

Mielőtt Csokonainak egyéb, nem verses autográfjait felsorolnánk a debreceni Nagykönyvtár Kézirattárából, ismertetjük azokat a forrásértékű másolatokat, amelyek vagy unikumokat, vagy értékes szövegváltozatokat tartalmaznak verseiből.

Ezek a következők:

Zilahy János gyűjteménye. [Debrecen], (1795—1800).

8-r. 89 (67 beírt) levél. 17 cm. R. 1173. (Ld. Otrokocsi Nagy 77—78. l.; Stoll 426. sz.)

A kötetet a bejegyzés szerint Zilahi János írta össze: „Johannis Zilahi mpr." Zilahi János Csokonainak iskolatársa s egy időben a szolgadiákok felvigyázója volt. (Ld. CsEml. 37., 551. l.). Másolatgyűjteményének elején (2a—14b) a szerző neve nélkül Csokonai-versek sorakoznak, köztük olyanok, amelyeknek több változatát is ismerjük (pl. *A' tanúnak hívott Liget*, *A' Szépek Szépe*). Ezekből kiderül, hogy Zilahi az ősszövegeket használta fel másolatához, mégpedig minden bizonnyal a költő eredeti kéziratait másolta. A változatok mellett néhány ismeretlen vagy csak töredékben fennmaradt Csokonai-verset is megőrzött. Csokonai művein kívül saját verseit s néhány egyéb verses darabot jegyzett kötetébe Zilahi.

A kötet Csokonai-versei:

2a *Mit nem tsinál a' Szeretet?!* (Máshonnan ismeretlen.)
2b—3a *Szerelmes panaszok*
3b—4a *A' patyolat*
4b—5a *A' rövid Nap, 's hosszu Éjj*
5b—8a *A' feredés*
8b—10a *A' háborús zivatar. Metastasióból.*
10a *Euripides mondása* (*A' színesség* c. vers 17—20. sora.)
10b—12a *Az ősz Laudonra* (A vers teljes szövege csak itt maradt fenn.)
12b—13a *A' tanúnak hívott Liget* (Elején egy máshonnan ismeretlen versszakkal.) (Ld. ItK. 1973 : 718 kk.)
13b—14b *A' Szépek Szépe (Ti élet édesét Lehellő Leányok . . .)*
15a—18a Más szerzők versei Zilahi Jánoshoz.
18b—19a *A' hives Estve* (Máshonnan ismeretlen.) Ez után Zilahi saját versei következnek, majd még a következő Csokonai-versek (ugyancsak a szerző említése nélkül):
29a—29b *A' Magyar Gavar.* [*Egy magyar gavallér*] *(Amott tollászkodik . . .)*
30a *A' Czigányok eredete* [*Czigány*]
31b—57b *Batrachomyomachia* [*Békaegérharc;* ismeretlen versszakokkal és szövegváltozatokkal.] (Ld. ItK. 1970 : 25. l.)

Mint látható, Zilahi csupa ifjúkori versét jegyezte le a költőnek, így másolatának kronológiai értéke is van.

Sarkadi Nagy Zsigmond gyűjteménye. „Gyűjtemény vagy Némely külömb külömb féle Matériákról iratott és öszveszedett Versek és Fojóbeszédek. 1810" [A cím fölött áthúzva:] „Sarkadi Nagy Zsigmondé". 106 f. Ebből számozott 1—398 oldal. 170×110 mm. (Röv.: NZs.). — A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképzőintézeti Szemináriumának könyvtára. 926.b. szám.

Az egységes kézírású kötetet föltehetően maga az első tulajdonos, Sarkadi Nagy Zsigmond másolta egybe. Számos Csokonai-művet tartalmaz, a leíráskor — 1810-ben — még kiadatlan hosszabb verses és prózai műveket is, másolatban. Csokonai művei névtelenül vagy *CsVM*, ill. *Cs.* jelzéssel fordulnak elő a kötetben, amelynek érdeme, hogy öt Csokonai-unikumot is megőrzött. Ezek a következők:

124. l. LXVII. *Thirsis sirja felett (Mit búslogsz árva szivem . . .)* *Cs.* jelzéssel. (Ld. ItK. 1973 : 723. l.).

139. l. LXXXVI. *T. T. Sz: G-r. [= Szilágyi Gábor] Úr Prof.-hoz. (Örvendjél Fébusnak szentelt Tábor . . .)*

139. l. LXXXVII. [Ad Notam] *„Ott hol a Patakotska." (Élj vigan érdemeddel . . .)*

139. l. LXXXVIII. [Ad Notam] *„Aria. Panaszaimat elegy." (Falataimat elegyes borhajtással . . .)*

140. l. LXXXIX. „Ad. N. [= Notam] E Világ miólta." *(Cinober miólta Fenn áll ő rőt vólta . . .)* (Ld. ItK. 1973 : 722—723. l.).

E versek mellett nem szerepel Csokonai neve, ill. névbetűi, de előtte s utána ismert Csokonai-versek találhatók s részben a költő címjegyzékei alapján azonosíthatók. Stoll ezt a kötetet nem ismerte.

R. 702. aa „Csokonai korabeli versek, bucsuztatók. A debreceni ev. ref. főiskola anyakönyvtárának. Debrecen, 1899. jan. 8. Széll Farkas." — Csokonai-unikumot tartalmaz másolatban: *T. N. Mihályfalvi István Ur Utolsó Tisztességére d. 29a. Aug. 1794. Compos. Mich. Csokonai P. P.* (Kiadta: HG. II, 362—366. l., Stoll 424. sz.) [Barcsa 1. sz.; Csokonai versét cím szerint nem említi.] E búcsúztatóba szőtte bele a költő *Kész légy a halálra* címen ismert versét, amelyet csupán Abafi kiadásából ismerünk (ld. Figy. X. [1881] 234. l.).

R. 788. 15. „Csokonai—Lugossy-ereklye." A kötés külső táblájáin még a következő szöveg olvasható: „Lugossy másolatai. 1. Mihálynapi köszöntő. 2. Csokonaiádok. 3. Csokonai levele Sándorffihoz 1804. 4. Csokonai keresztlevele." Ez a kötet őrizte meg leghívebben a *Marjai leányok tanítója* . . . c. Csokonai-verset. (ld. HG. II, 366—367. l.; a HG. az R. 556.b jelzésű kötetből közölte, amely föltehetően azonos forrásból másolta a verset. Több másolata nem ismeretes.)

Ezenkívül még 20 korai versét tartalmazza a költőnek, az összevetésen alapuló másolatban értékük is van. A szövegváltozatok nem másolási hibára, hanem az eredeti fogalmazványra vezethetők vissza.

1ab *Marjai leányok tanitója* . . . „T. Szilágyi György ügyvéd urtól Váradról, közlött másolatból kiírattam jan. 7. 1858. L [= Lugossy] mk. [= maga kezével]."

3a—9b Az utána következő Csokonai-versek:
A' Búkkal küszködő
Cloé Dafnishoz.
Szerelmes Fogadás
Egy kesergő Magyar
A' Tavaszhoz (Jer kies Tavasz!)
Amint és Laúra a' ják között
A' Vers szepitő [I.]
Miért ne Innánk
Édes Rabság
A' Szerelmes szemek
A' Patyolat
A' Poëtákban lakó Istenség [I.]
Szerelmes Panaszok (Oh Vénus terhes igája!)
A' Távolról Kinzó
Az Ég s a' Csillagok [Az éj és a csillagok (I.)]

Esdeklő Biztatás
Az Emésztő Tűz
Az Anákreoni Versek (Vérengező Jámbússaid . . .)
A meg ivott Amor
Az El menetel
A' Fársáng bútsúzó szavai
„Lemásoltam Mart 866 [= 1866] egy nem sajátkezü Csokonaiádonról, melyet aztán a Debr. Főtanodai Ktárk [= Könyvtárnak] ajándékoztam L [= Lugossy] mk [maga kezével]."

10a—17b Az előbbi versekkel egyező másolat; valószínűleg a 10a—17b-ről készült a 3a—9b; az eltérés annyi, hogy a másoló aláírása nem „L. mk.", hanem „L. J." [= Lugossy József]. A második verstől *(Cloé Dafnishoz)* a másolt versek sorrendje megegyezik J. Gy. [= Győri József] Csokonai korai verseiről készített jegyzéke 23—41. szakaszával (ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünket: JGy/j.); a kézirat végső forrása tehát J. Gy. másolata lehetett.
Külön lapon:
Csokonai levele Sándorffy Józsefhez. 1804. jún. 3. (Másolat.)
Csokonai keresztlevelének másolata. (1861. dec. 5.) [Barcsa: 17. sz.]

Ezeken kívül ismeretlen Csokonai-műveket tartalmazó kötetként említette Barcsa a ma R. 783. jelzet alatt található gyűjteményt; a bőrkötésű címlapon:
„Csokonai ereklye. 1. Méla Tempefői. 2. Karnyóné 3. Állatok dialógusa 4. Gerson du Malheureux 5. Currens de lepore 6. Búcsúztató versek 7. Menynyei diéta 8. Tolvaj Isten. Másolat". A kötéstáblán említett műveken kívül azonban Onody Péter 1826-i másolatában más Csokonai-munkát is tartalmaz a gyűjtemény.

Unikumként közölte a kötetből a HG. „A vég óra" (II, 367—369. l.) és *A bor ital mellett* (uo. 370—371. l.) c. verset. Ezek közül csak az utóbbi bizonyult Csokonai művének; azóta több másolatát ismerjük. Figyelemre méltó viszont, hogy *A' meg ivott Amor* s az *Édes Rabság* szövege az ősfogalmazványra visszavezethető változatban fordul elő itt is, ahogyan az R. 782. 15 jelzetű kötetben. A *Konstántzinápoly Le írása* a vers Zöldkódexbeli ősszövegét őrizte meg. „A Currens de lepore" nem Csokonai műve.

A kötet tartalma:

1—111. l. *Méla Tempefői . . .*
113—154. l. KARNYÓNÉ.
155—162. l. *Állatok Dialogusai.*
163—190. l. *Gerson du Malheureux.*
191—202. l. *Currens de lepore.*
202. l. *Sziczilia és Neptun.*
202. l. *Figefa és Mondolafa.*
202. l. *A Matska és a Sajt.*
203. l. *Vánn, vénn vagy Az üstökös eloquentia.*
204. l. *Az Elmenetel.*
205. l. *Édes Rabság.*

(Ti Paphuson nyitott Katzér Tekintetű leányok . . .)
206. l. *A' megivott Amor.*
206. l. *Az alvó Lilláért.*
206. l. *A Palatinusné halálára.*
207. l. *Konstanczinápoly Le írása.*
208. l. *A Vég óra.* Cs. V. M.
210. l. *A Czigányok Eredete.*
212—222. l. *A' Mennyei Diaeta vagy az Istenek osztozása.*
222—236. l. *Tolvaj Isten.*
236—239. l. *A Bor Ital mellett.*

A felsorolt verses műveken kívül a debreceni Kollégium könyvtára még a következő eredeti Csokonai-kéziratokat őrzi:

R. 788. 4. A kötés tábláján: „Csokonai ereklye. Thyrsis Milon és Melitesz. Eredeti kézirat." 4-r. 3 f.

1a—3b *Thyrsis, Milon és [Melitesz] (Thyrsis [:] Melly szomorú éjszaka ez!) [Amaryllis]* (Eredeti fogalmazvány.)

— —

4a Tiszt. 's Tudós Budai Ésaiás Urnak, a' Hria [= Historia] Tudós Tanítójának 's a Boθeca [= Bibliotheca] Gondviselőjének. Debretzenb [= Debretzenben] („Tiszt. és Tudós Hazafi! . . .") (Kulcsár Istvánnak 1802. dec. 28-án Budai Ézsaiáshoz küldött, Csokonaira vonatkozó levele, a költő saját kezű másolatában.)

— —

4b *A lázzadó érzések és indulatok . . .* Az *Amaryllis* c. idyllium előszava, cím nélkül. (Idegen kéz másolata.) A végén Csokonai saját kezű forrásjelzései latin költőkből.

R. 788. l. A kötéstáblán: „Csokonai ereklye. Emlékezetnek okáért . . . A bujdosásnak induló költő önigazolása 1795. jún. 18. Eredeti kézirat." 4-r. 2 f., a 3. levél üres.

1a—2b *Az Olvasónak Istentől Kegyelmet . . .* Csokonai *Emlékezetnek okáért* címen ismert kollégiumi búcsúbeszédének fogalmazványa (ld. HG. II, 598—603. l., de ott nem az eredeti kézirat alapján).

R. 556. l. A kötés tábláján: „Csokonai V. Mihály bucsuzó beszéde A debreczeni Kollégiumi ifjuságtól 1795. Eredeti kézirat. A Kollégiumi nagykönyvtár tulajdona." 4-r. 4 f.

1a „Csokonai sajátkezű irata.
Csokonai bucsuzó beszéde, melyel [!] 1795 Junius 15ik napján a debreczeni collegiumi ifjuságtól elbucsuzott." (Címszerűen, idegen kéz által.)

1b Üres.

— —

2a—8a *Uraim! Bútsúzásomat sokan talán úgy fogják nézni . . .* (Fogalmazvány, eddig kiadatlan áthúzott részletekkel.) A HG. (II. 590—598. l.) nem az eredeti alapján közölte. Barcso „Csokonai sajátkezű kéziratai" között 18. szám alatt említ

egy ilyen művet: „*Kibujdosása a főiskolából.* Két ív négyrét hajtva." Bizonyára azonos a fent leírt művel.
A felsorolt műveken kívül a Kollégium Nagykönyvtára még két eredeti levelét őrzi a költőnek:

R 556. 4. A bőrkötésű táblán: „Csokonai V. Mihály levele Szilágyi Mihályhoz Debr. 1793. Eredeti kézirat. A Kollégiumi nagykönyvtár tulajdona." 4-r. 2 f.

1a—2a *Tekintetes Ur! Magam arra a' környékre nem mehetvén . . .*

2b [Haránt irányban, idegen kézzel:]
„Csokonai Vitéz Mihálynak, Néhai Bátyám Szilágyi Mihálynak irt ⟨le⟩ levele Eredetibe.
A' Nagy atyám id. Szilágyi Sámuel által frantziából fordított Voltér Henriássa."
[Más kézzel:]
„Ttes [= Tekintetes] Idősb Szilágyi Lajos úr által adott kéziratgyűjteményből."
[NB. A HG. II, 620—622. l. tévesen Szilágyi Gábor hoz írt levélként közölte.]

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

R. 744. 1. A kötés tábláján: „Csokonai V. Mihály utolsó levele a három rézmetsző atyafihoz. Derecske 1804. Eredeti kézirat. A kollégiumi Nagykönyvtár tulajdona." 4-r. 3 f.

1a *A' három Metsző Atyafiaknak, ha még megvolnának* (Autográf.) Ez a címzés egy kis alakú borítékon, amely a kötet voltaképpeni első lapját alkotja.

1b A boríték hátlapján piros ovális viaszpecsét: közepén lant, a pecsét szélén körül levéldísz. Valószínűleg Csokonai saját pecsétnyomójának rajza.

2a—3b *Deretske. 10 Xbr [= Decembris]. 1804. Magatok is tudjátok . . .* Csokonai levele Pap Józsefnak, Erős Gábornak és Pethes Dávidnak. — A borítékon haránt irányban, irónnal Csokonai műveinek felsorolása:
5 Pillangó
10 Lilla
10 Ódák
10 Dorottya
[A többi nem olvasható; autográf?]
Még a borítékon, tintával, idegen kéz írásával:
„Csokonai M. utolsó kézirása."
A levél végén — más kézzel — a „Pro Libertate" jelige betűszónak felfogott kuruc érzelmű magyarázata. Utána — ugyancsak más kézzel — ez a megjegyzés: „Ezt a berekesztett jegyzést nem Csokonai írta ide, hanem in pro notabene — Kár volt ugyan de már megvan. P. I."

A kollégiumi könyvtár néhány kötetében Csokonai bejegyzése olvasható; ezek a következők:
G 2229. „Gradus ad Parnassum . . ." A hátsó táblán: „*Cs. V. M. 1785.*" Az előtte levő oldalon, ugyancsak a lap felső szélén ez a — föltehetően szintén saját kezű — bejegyzés található: „*Cs. V. M. 1797.*"

Q 1269. „Stephani Blancardi Lexicon Medicum . . . Vol. I—II. Lipsiae, 1777." — A II. kötetben az előzéklap jobb felső sarkában Csokonai saját kezű bejegyzése: „*est Michaelis Csokonai Debrec. 1ª Junii 1793.*"

N.465. „J. G. Sulzer: Allgemeine Theorie der schönen Künste. I—IV." A III. kötet 257. lapján a költő saját kezű névbejegyzése: „*Csokonay*". (Ezt a könyvet mesterétől, Kazinczy Ferenctől kapta ajándékba; v. ö.: EPhK. 1912: 553—554. l.)

Az említett autográfokon és forrásértékű másolatokon kívül Barcsa még felsorol néhány Csokonai-kéziratot:

„16. Csokonai kéziratai:

a) *Rhedey Lajoshoz*

b) *Gr. Festetich Györgyhöz*

c) *A széllhez.* 8°, vk. [= vászonkötés]."

Ez ma az R. 788. 14. jelzetű 8-r. kötettel azonos, s m á s o l a t b a n tartalmazza a következő Csokonai-verseket:

Méltóságos Királyi Tanátsos Somssich Lázár Ur Odája. Csokonai Vitéz Mihály Ódája M. G. Festetics György Ő Nagyságához. Azon tárgy felől / Mélt. gróf Festetics György ő nagyságára A hadi oskoláról] A Széllhez. Még egy Csokonai-vonatkozású kéziratot említ Barcsa:

„15. Csokonai Békaegérharcz. Koncz Józsitól oláhul. 1816. 8°. vk." Mai jelzete: R. 788. 13. A kötéstáblán: „C s o k o n a i e r e k l y e. C s o k o n a i b é k a e g é r h a r c z a K o n c z J ó z s i t ó l o l á h u l 1816". 4-r. 24 f. Az eredeti címlapon: „Batracomyomachia lui Homerus . . . de Koncz Jósi in Anul. 1816." (Újabban több másolata, változata is előkerült; ld. NyIrk. 1959. 1—4. sz. 33—52. l.)

A Barcsa által említett kéziratok között egy van, amely nem azonosítható a Kollégium kézirattárának mai anyagával:

„10. *Ne fejejts el óh leányka* . . . 8°, bk. [= bőrkötésű]." A leírás alapján úgy látszik, hogy egyedi mű, külön bekötött vers lehetett. Ilyen kezdetű versét azonban nem ismerjük Csokonainak; bizonyára mint ál Csokonai-mű maradt ki a Csokonai-ereklyék közül.

Még egy kéziratos kötetről kell megemlékeznünk a debreceni Kollégium kézirattárából, mivel ez is a „Csokonai ereklye" megjelölést viseli; az R. 809. jelzetű gyűjtemény ez. A kötéstáblán található cím is jelzi már, hogy másolatokat tartalmaz: „C s o k o n a i e r e k l y e. 1. A t a v a s z 2. E g y é b v e r s e k 3. K é t l e v é l D o r o t t y á r ó l. M á s o l a t."

A benne található Csokonai-művek kivétel nélkül másolatok, jelentőségük nincs, mivel a kinyomtatott munkákról készültek. Függelékként ehhez a kötethez csatlakozik „Fűsűs Ilona" és „Jámbor Mária" levele Csokonai *Dorottyá*-járól; ezek Fazekas Mihály írásai. (Ld. Szilágyi: Nyr. 1954: 353. l.)

A DÉRI MÚZEUM CSOKONAI-KÉZIRATAI

A debreceni Déri Múzeum is őriz néhány Csokonai-vonatkozású kéziratot, köztük kevés autográfot. Ezek legtöbbje a volt debreceni Csokonai Kör birtokából került a múzeum Adattárába, de több onnan származó mű máig is lappang.

Barcsa külön felsorolta a Csokonai Kör birtokában levő kéziratokat a következő címmel: „A debreczeni Csokonai-Kör birtokában levő Csoko-

naira vonatkozó kéziratok". Ezek legtöbbje azonban — amint a közlemény is feltünteti — másolat vagy hasonmás az MTAK. s az OSzK. eredeti Csokonai-kéziratairól.

A múzeumban a következő terjedelmesebb Csokonai-autográfok találhatók:

A 482. leltári számú levél Gáspár Pálhoz (Debrecen, 1795. aug. 18.). Ez a levél tartalmazza a költőnek *Az otahajta* címen ismert versét is, amelyet külön is fölvett művei közé (ld. MTAK. K 672/IV, 147b—148b). A levél — autográfnak feltüntetett — másolata az OSzK.-ban található. Irod. Adattár. 367/1—3. Három eredeti Csokonai-levél Beck Pálhoz (Debrecen, 1804. szept. 10., szept. 14., nov. 10.). A címzett egyik leszármazottja, Degenfeld Pál ajándékozta a Csokonai Körnek. Kardos Albert közölte őket 1937-ben (ld. ItK. 1937: 178—180. l.). Hosszabb lappangás után 1960-ban kerültek a múzeum tulajdonába.

Ezeken kívül a költőnek még két autográf bejegyzése található a múzeumban:

Csokonai József kéziratos kötetének (naplójának) 3. oldalán ez a bejegyzés olvasható: „*Jam possidet iure haereditario Mich[aël] Csokonai Ab anno 1788. 1ª Februari*". A Csokonai Kör birtokában 609. volt a leltári száma; jelenleg a Déri Múzeum Csokonai-kiállításának állandó darabja. (A bejegyzés fakszimiléjét ld.: CsEml. IV. kép.).

„I. *A' pillangóhoz*, egy óda. A' Muzsikáját készítette Heyden Úr — II. *A' Szemrehányás*, egy dal. A' Muzsikáját készítette Stípa Úr. — III. *A' Reményhez*, óda. Szerzette Csokonai Vitéz Mihály. A' Muzsikáját készítette Kossovits ur. Bétsben, 1803." — Csokonai műveinek kottafüzetei, saját kezű dedikációjával:

„*Pándy Károly Kedves Ötsém Uramnak. Csokonay Mihály.*" A kottafüzet a Déri Múzeum Történelmi Adattárában található, 11-es leltári számon, későbbi piros vászonkötésben. (A „Leltsz. 11." jelzet azonban még valószínűleg a Csokonai Körtől származik.) (V. ö. Barcsa 110. l.)

A Csokonai Kör tulajdonából került a Déri Múzeum birtokába egy unikumnak számító másolat Csokonainak Kövy Sándor professzorhoz Csurgóról 1800. febr. 25-én írt latin nyelvű leveléről, pontosabban: levélfogalmazványáról *L. [= Lectori] S. [= Salutem] Nobilis ac bone Spei* . . . A másoló megjegyzése: „Másolat eredetiről.", s láthatóan betűhíven igyekezett másolni, még a költő áthúzott szavait is leírta. Az eredeti föltehetően a csurgói gimnázium birtokában volt. Jelzete: Történelmi Adattár 161/7.

Barcsa három kéziratos kötetet említ a Csokonai Kör anyagából:

„1814-ből verseskönyv, melyben Csokonai több költeménye bo van írva."

„Kéziratos könyv 1824-ből, többek közt Csokonaitól is több költeményt tartalmazó könyv."

„Karap: Különb-különbféle magyar versek. Somosi Mihály jegyzésével. (Több Csokonai verset tartalmaz.)"

Az első valószínűleg azonos a Dávidné Soltári c. másolatgyűjteménnyel (ld. Stoll 647. sz.); csupán másolatokat tartalmazott Csokonai műveiről. A Csokonai Kör birtokából a Déri Múzeumba került; jelenleg lappang.

A második kötet valószínűleg azonos a Barla Szabó János-gyűjteménnyel (ld. Stoll 717. sz.). Az utóbbi tartalmazza *A pesti dicsőség* c. Csokonai-

vers egyik változatát. (A verset mindössze három — eltérő szövegű — másolatból ismerjük.) A gyűjtemény, miután egy ideig ismeretlen helyen volt, a Déri Múzeumba került s ott lappang. (Jelzete: Adattár. 161/B.)

A Barcsa által említett harmadik kötet: „Karap Sándor kézirata". Leltári száma: Adattár 162. (Ld.: Stoll 629. sz.) Ez tartalmazza többek között *A kétségbeesés* c. hosszú ideig kiadatlan Kotzebue-fordítás egyik másolatát. (Csokonai fordításának mindössze három másolatát ismerjük.)

A felsoroltakon kívül a Déri Múzeumban még számos közel egykorú másolatban találhatók meg Csokonai egyes művei; ezeknek azonban nincs szövegkritikai fontosságuk.

Az egykori Csokonai Kör tulajdonából Barcsa még a következő kéziratokat említi:

„Az *Istenek osztozása* és *a tolvaj Isten* cz. satirikus költemények másolata." (ItK. 1908: 110. l.). (Az előbbi valószínűleg azonos a múzeum 393. sz. kéziratával.)

Széll Farkas debreceni gyűjteményéből pedig három kéziratos munkát említ Barcsa:

„Elegyes Dalok. Összeirta Győry Mihály 1825." (ItK. 1908: 111. l.) Ez ma Prágában, a Kubelik (Széll) gyűjteményben található XXII. C 42. č. 31. jelzet alatt; pontos címe: Elegyes Dolgok. (ld. Stoll 727. sz.). Másolatban tartalmaz Csokonai-művet is.

„Kovács József verseskönyve". Ez bizonyára azonos a prágai Kubelik (Széll) gyűjtemény XXII. C 39. č. 54. jelzetű kötetével (ld. Stoll 443. sz.). Másolatban tartalmazza Csokonainak *Gróf Károlyi József úrnak [Carmen inaugurale]* címen ismert alkalmi versét, a költő saját kezű pótlásaival. (Stoll ezt nem említi.)

„Csokonai: Gerson du Malheureux. Vígjáték, 1793. Debreczen."
Ez a másolat valószínűleg azonos a prágai Kubelik (Széll) gyűjtemény XXII. C 22. č. 21. számú kéziratával. (Ld. Stoll 589. sz.)

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET NAGYKÖNYVTÁRÁNAK CSOKONAI-KÉZIRATAI

(Sárospatak)

Mint Csokonai egyik állomáshelye, az egykori sárospataki Kollégium könyvtára is számos Csokonai-művet őriz másolatban A másolatok között van több forrásértékű s akad unikum és fontos szövegváltozat.

A HG. szerint a sárospataki Nagykönyvtár levéltára őrzi — Erdélyi János jegyzeteivel — Csokonainak 1803. február 20-án Kazinczyhoz küldött eredeti levelét, amely *Jegyzések és Említések a Dayka verseire* c. terjedelmes bírálatát tartalmazza. (V. ö. HG. II, 757. l.). Jelenleg is ott található: A) szekrény, XXIX. fiók 11.209. szám alatt, de nem autográf, hanem Kazinczy Gábor másolata, föltehetően az eredetiről. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

A sárospataki Nagykönyvtár régi kölcsönzési naplójában található a költőnek két, 1796-ból származó bejegyzése.

A Kt. 1208 jelzetű naplónak (Registrum Librorum e Bibliotheca Publica I. Coll. Ref. S. Patakiensis dietim exhibitorum a die 29 Maii

Anni 1790) 50. oldalán ez a saját kezű bejegyzése olvasható: „*Il Decamerone di Boccacio. Tom. III—IV. Michaël Csokonai mpr.*"

Az 51. oldalon pedig ez a bejegyzése található kölcsönzéséről: „*Apuleii Opp. Michaël Csokonay mpr.*" (Ezeket az adatokat Czegle Imre könyvtáros szíves levélbeli közlése alapján idézem.)

A Kt. 129. sz. „Felvidító" c. másolatgyűjtemény őrzött meg egy Csokonai-unikumot: *Borbély Granariumára* (128. l.). (Ld. Stoll 720. sz.).

A Kt. 130. sz. a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* c. vers ősszövegét őrizte meg másolatban (29—31. l.); ugyancsak megtalálható egy változata a Kt. 257. sz. kötetben (149. l.) s a Kt. 1669. sz. gyűjteményben (53—54. l.).

A Kt. 131. sz. 161—164. oldalán található *A pesti dicsőség* c. vers leghitelesebbnek látszó szövege.

A Kt. 257. sz. kéziratos gyűjtemény az *Árpád* c. eposz tervezetét őrizte meg *Árpádiásznak Schematismusa, 's Formája* címmel, szövegváltozatban (186—189. l.), ugyanitt megtalálható az eposz 51 elkészült hexametere is, amelyet ezen kívül csupán egy forrásból ismerünk. *A víg poéta* szövegét is innen (154—155. l.) közölte a HG. (II, 179. l.).

A Kt. 1722. sz. kötetben (Stoll 604. sz.) található a számtalan másolatból ismert, de autográfban fenn nem maradt *Békaegérharc* s *Az istenek osztozása* leghitelesebbnek látszó másolata.

Ugyancsak ez a kötet őrizte meg unikumként a költő pajkos tárgyú latin nyelvű prózai művét: *Geographia Antiqua. Lusus ingenii Csokonaiani.* (173—175. l.) (V. ö. HG. I. k. XXIV. l.).

A könyvtár nyomtatványai közül a HG. (II, 194. l.) említett egy névtelen Csokonai-unikumot: SS. 55/12. *Carmen Inavgvrale* | Illustrissimo Domino Domino | Josepho Comiti Károlyi | de Nagy Károly ... Debrecini, Per Michaelem Szigethy Typogr. Anno. 1794. die 5-ta. Julii.| 4-r. — E névtelen Csokonai-mű a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában is megtalálható. (V. ö. Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda. Budapest, 1961. 358. l.).

EGYÉB HELYEN TALÁLHATÓ EREDETI CSOKONAI-KÉZIRATOK ÉS UNIKUMOK

Versek és egyéb szépirodalmi művek

Budapest

A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van a *Somogyi kázus* címen ismert Csokonai-vers eredeti kézirata (V. 2880. sz.).

A múzeum másik Csokonai-kézirata egy XIX. század eleji másolat: V. 1194. Csokonay Vitéz Mihály: *A' Cultura* vagy is Az Igaz és tettetett Szeretet. Vig Játék. — *Karnyóné* vagy is A' Vén Asszony Szerelme. Vig Játék. — [Kelet nélkül] 1 köt. 54 f. Másolat a XIX. század elejéről.

Csokonai-unikumot tartalmaz a Tóth Mihály-gyűjtemény (ld. Stoll 591. sz.) Zsoldos Jenő hagyatékában. (Mikrofilm-másolata az MTAK. Mikrofilmtárában.) Ez az 1807-ben készült másolatgyűjtemény őrizte meg a belső fedőlap verzóján Csokonainak *Zöld Ferentz, kék Ferentz, T. Ferentz* ... kezdetű ifjúkori versét.

Budapesti magántulajdonban van Debreczeni P. Dániel „Csikorgo arany pleh verebek ellen" elnevezésű, 1805-i keltezésű másolatgyűjteménye, amelyet xerox-másolatban Vargha Balázs szívességéből tanulmányozhattam. E gyűjtemény Csokonai néhány korai versének *(Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidiusból, Szegény Zsuzsi, a táborozáskor* stb.) figyelemre méltó, máshonnan nem ismert szövegváltozatát tartalmazza.

Csurgó

Unikumként a csurgói gimnázium őrzi Csokonai egy állítólagos prédikációját is másolatban. (Kiadta Écsy Ödön István: Csokonai és Csurgó. Debrecen, 1940. 21—26. l.)

Gesztely

Igen fontos forrásértékű mű volt az a bőrkötéses kéziratos kötet, amely Puky István másolatában maradt fenn a Zmeskál család levéltárában, Gesztelyben (Borsod megye).

Puky István, mint a költő egyik bizalmas barátja, másolatot készített Csokonai több kiadhatatlan művéről is. A nála őrzött másolatok egy részét felsorolta Csokonai Józsefnéhez küldött egyik levelében (ld. Puky/j. a „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünkben). Kazinczynak szintén említést tett a költő másolatban meglevő munkáiról (ld. KazLev. III, 299. l.).

Puky másolatgyűjteményét Gulyás József látta, ő írta le s közölt belőle több értékes unikumot. (Ld. ItK. 1936: 86—96. l.). A következő versek maradtak meg Puky másolatában:

Oh szegény Országunk!

Nézd el a' hangos filoméla . . .

Az Oh unalom! vad unalom . . . kezdetű verset, amelyet Gulyás még ismeretlenként közölt, azóta más forrásból is ismerjük.

Csokonainak *A' Szamár és a' Szarvas* c. jelentős politikai szatíráját a *természeti morál* címen ismert d'Holbach-fordítását is egyedül Puky másolatából ismerjük.

A kötet a II. világháború óta lappang.

Hódmezővásárhely

A Bethlen Gábor gimnázium könyvtárában található Kiss Pál-énekeskönyv (ld. Stoll 587. sz.) számos figyelemre méltó Csokonai-variánst tartalmaz. A kötet címe: „Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. 1807dik esztendőbenn." — Az előzéklapon: „Pauli Kiss Aō [= Anno] 808. d 15a Apr." (Másolatban megtalálható az MTAK. Mikrofilmtárában.)

A kötetben található *Piramis és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosissából* (156—171. l.), amelynek szövegét csupán innen s Debreczeni P. Dániel újabban fölbukkant gyűjteményéből ismerjük.

Más országokban található Csokonai-verskéziratok:

Prága

A prágai Egyetemi Könyvtárban a Széll Farkas gyűjtéséből oda származott ún. Kubelik (Széll) gyűjtmény XXII. C 39. č. 54. jelzetű kéziratos kötete, „Kováts József verses könyve" tartalmazza másolatban Csokonai *Gróf Károlyi József úrnak* címmel ismert alkalmi költeményét a költő több soros autográf pótlásával (176—180. l.). (NB. A gyűjteményt összeíró Kovács József Csokonai debreceni poeseos praeceptorával, Háló Kovács Józseffal azonos, nem pedig a dunántúli Csokonai-epigonnal, a pátkai „rímkovács"-csal!)

Marosvásárhely (Tîrgu Mureş)

Föltehetően a marosvásárhelyi Teleki-tékában lappang Csokonainak *Teleki Sámuelhez* írt 3 ívnyi alkalmi verse, amely 1796 óta fordul elő címjegyzékein.

Levelek

Budapest

Az Országos Levéltár őrizte Csokonai 1796-ban írt latin nyelvű felségfolyamodványának eredeti kéziratát a 13738/796 canc. számon (ld. ItK. 1901: 444—446. l.). Jelenleg csak a folyamodványról adott német nyelvű véleményezés és végzés van a helyén.

Csurgó

Csurgón, a gimnázium levéltárában található Csokonainak 1799. június 2-án *Sárközy Istvánhoz* írt eredeti levele. Az autográf kézirat fényképmásolata Pókos Ferenc gimn. tanár ajándékaként 1965. jún. 25-i dátummal a Tiszántúli Ref. Egyházkerület debreceni Nagykönyvtárának birtokába került. (A HG. [II, 660—663. l.] szövegközlése nem az eredetin, hanem a Magyar Paedagogiai Szemle 1882-i kiadásán alapul, s több tévedést tartalmaz.)

A csurgói gimnázium levéltárában található Csokonainak egy 1799. dec. 21-én Sárközy István részére kiállított *Quietantia* megnevezésű, egyébként magyar nyelvű nyugtája. Az eredeti kézirat fényképmásolata Pókos Ferenc gimn. tanár ajándékaként 1965. jún. 25-i dátummal a Tiszántúli Ref. Egyházkerület debreceni Nagykönyvtárának birtokába került.

Barcsa említi Csokonainak egy „levélfogalmazvány"-át „*Kövy Sándor sárospataki tanárhoz 1800-ból*", ezzel a megjegyzéssel: „A csurgói gymn. eredetijéről másolat." (ItK. 1908: 110. l.) Ez a levélfogalmazvány valószínűleg nem azonos az 1800. febr. 25-én írt magyar nyelvű levéllel (l. HG. II, 667—668. l.), hanem inkább azzal a latin nyelvű levélfogalmazvánnyal azonosítható, amelynek másolata a DériM. Történelmi Adattárában 161/7 jelzet alatt található (l. előbb, „A Déri Múzeum Csokonai-kéziratai" c. fejezetünket).

Gesztely

A Zmeskál család gesztelyi levéltárából közölte Gulyás József a költőnek másolatban fennmaradt unikum jellegű nyolc levelét (Ld. ItK.

1936: 468—474. l.); a másolatokat föltehetően Csokonai barátja, Puky István készítette. Az unikumok háború utáni sorsáról nincs tudomásunk.

Golop

Csokonainak *Vay Miklóshoz* 1803. máj. 28-án írt levelét a HG. a Vay család golopi (Borsod megye) levéltárának eredetije alapján közölte. Jelenlegi hollétéről nem tudunk: a sárospataki Nagykönyvtárba került Vay-anyagban nincs.

Keszthely

A Festetics levéltárból a költőnek hat eredeti elküldött levelét adta közre Scheiber Sándor 1949-ben (ld. ItK. 1949: 333—338. l.). Mind a hat levél Festetics Györgynek szól.

Sümeg

1. Már Barcsa említette, hogy „Csokonai eredeti levele *Györgyfalvi Csépán Istvánhoz*, melyet 1799-ben Csurgóról írt" Darnay Kálmán tulajdonában van Sümegen (ld. ItK. 1908: 111. l.). (A HG. ezt a levelet a Csokonai Körben őrzött másolatról közölte: II, 659—660. l.).
2. A HG. szerint Darnay Kálmán birtokában volt még a *Vályi Nagy Ferenchez* 1800. febr. 25-én Csurgóról írt levél is (ld. II, 668—669. l.).
3. A *Barkassy Jánoshoz* Komáromból 1802. febr. 15-én írt levél a sümegi Kisfaludy Múzeum tulajdonában volt. (Ld. HG. II, 706—707. l.).
4. Ugyancsak a Kisfaludy Múzeum őrizte a költőnek *Schedius Lajoshoz* 1804. szept. 14-én írt levelét. (Ld. HG. II, 801—802. l.)

E levelek a II. világháború idején eltűntek.

Székesfehérvár

Barcsa szerint Csokonainak *Obernyik Józsefhez* 1804. dec. 4-én írt levele eredetiben „A fejér-megyei és székesfehérvári városi tört. és régészeti egylet" birtokában volt (ld. ItK. 1908: 111. l.). A HG. e levelet nem az eredeti alapján közölte (ld. II, 804—805. l.), hanem Hattyuffy Dezső múlt századi közlése nyomán, aki viszont a Székesfehérváron őrzött eredetiből adta ki. Az autográf levél jelenleg a székesfehérvári István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében található, 72.463.1 leltári számon.

Az ország határain túl a következő eredeti Csokonai-levelekről tudunk:

Kolozsvár (Cluj)

Csokonainak *Aranka Györgyhöz* 1798. aug. 4-én írt levele az RNK. Akadémiája kolozsvári fiókjának 1. sz. könyvtárában található. (Ld. Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Bukarest, 1955. 41., 381. l.). Ugyane kiadványában ez olvasható még: „[Csokonai] Arankához írt leveleinek [!] kézirata az RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának kézirattárában." (I. h. 399. l.) Csokonainak Arankához írt más fennmaradt leveléről eddig nem tudtunk; a HG. (II, 655—656. l.) az 1798. aug. 4-én kelt levelet nem az eredeti alapján, hanem Haraszti nyomán közölte.

London

Csokonainak *Károlyi Józsefhez* 1795. július 26-án írt levele a British Museumban *CuP.* 1248 *d* 1. jelzeten található. (Ld. Magyar Műhely. [Párizs.] 1962. 3. sz. 50. l.)

Barcsa repertoriuma felsorolta a költő nyomtatásban megjelent leveleinek első közléseit (ItK. 1908: 98. l.); ezek az adatok némi útbaigazítást adnak az eredetiek hollétére, ill. további sorsára vonatkozóan.

Csokonai autográf névbejegyzései

Az OSzK., a DebrK. és a DériM. említett névbejegyzésein kívül Csokonai autográf névaláírása megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtár J 53. jelzetű régi vendégkönyvében (79. l.): „*Michael Vitéz Csokonai die 3ª Mai 1795.*" (Fakszimilével együtt ld.: Vértesi Miklós, A régi pesti Egyetemi Könyvtár és látogatói. Budapest [A főváros folyóirata]. 1967. 10. sz. 37. l.)

Barcsa Széll Farkas debreceni tanácselnök tulajdonából két munkát említ Csokonai eredeti névbejegyzésével:

„Plinii Caecilii: Panegyricus. (Hátsó lapján a gyermek Csokonai kézaláírása.)

Pope essay sur l'homme. (A czimlapon Csokonai kézaláírása.)" (Ld. ItK. 1908:111. l.).

Ezek közül Pope művét sikerült megtalálnom a prágai Egyetemi Könyvtárban, ahová Széll Farkas hagyatékából került az ún. Kubelik (Széll) gyűjteménnyel. A Barcsa által említett kötet voltaképpen három művet tartalmazó kolligátum, 66 G 222 jelzet alatt található a Nyomtatványtárban, s a következő műveket tartalmazza:

Recueil de differens Traités de Physique et d' Histoire Naturelle . . . Par M. Deslandes . . . Paris & Bruxelles . . . 1736.

Essai sur l'Homme. Par M. Pope. Traduit de l'Anglois en Francois. [E sor után nyomtatott betűkkel, kézzel beírva: par Mr de Silhouétte.] Edition revue par le Traducteur . . . A Londres, chez Pierre Dunoyer . . . A Amsterdam, chez Jean Frederic Bernard, M.DCC.XXXVI.

Commentaire sur la traduction en vers De Mr. l'Abbé du Resnel, de L'Essai de M. Pope sur l'Homme, Par M. de Crousaz . . . A Geneve . . . MDCCXXXVIII.

Csokonai névbejegyzése voltaképpen nem Pope művének címlapján, hanem a kolligátum első darabjának, Deslandes munkájának címoldalán olvasható, legalul, a lap alján: „*Mich. Csokonay Mpr*". Igen fontos azonban az is, amit Barcsa nem említ, hogy a kolligátum első darabjának előzéklapján Csokonainak Pope művére vonatkozó hosszabb bejegyzése olvasható, ugyanígy a második darab címlapjának verzóján is, s az említett két műben Csokonai lapszéli jegyzetei s aláhúzásos kiemelései is megtalálhatók.

CSOKONAI HELYESÍRÁSA

Csokonai írói fellépésének idején, a XVIII. század utolsó harmadában, helyesírás tekintetében is forrongóban volt irodalmunk: az előző századokban kialakult és megszilárdult ún. protestáns és katolikus helyesírásból a felekezeti szempontok visszaszorulásával most kezdett megszületni az egységes nemzeti helyesírás. Ezt a korábbi felekezeti típusok keveredése előzte meg: „E korszakban majd minden író keverék helyesírással ír, csak a keveredés módja nem egyforma. A két tiszta típusú helyesírás mellett (amelyik egyáltalában nem tűnt el, legfeljebb a tiszta katolikus volt igen ritka) három fő keveréktípust lehet megkülönböztetni: 1. protestáns *tz, ts* + katolikus *láttya, tudgya;* 2. katolikus *cz, cs* + protestáns *látja, tudja;* 3. a kettőnek teljes összevisszasága: *tz, ts, cz, cs* és *láttya, tudgya, látja, tudja* egymás mellett." (Kniezsa István: A magyar helyesírás története. Budapest, 1952. 20. l.)

Az első típus a katolikus írókra volt jellemző: Batsányi és Baróti Szabó Dávid ezt honosította meg a kassai Magyar Museumban, míg Kazinczy a második típust használta. Írói öntudatosodása idején, művei kiadására készülve Csokonai is ehhez a típushoz közeledett — elsősorban mesterének, Kazinczynak hatására —, noha korábban az első típust követte. Már ez is jelzi, hogy helyesírásában bizonyos fejlődési szakaszokkal számolhatunk.

Tóth Gabriella Csokonai helyesírása című összefoglalásában (Magyar Nyelvjárások. III. Budapest, 1956. 154—161. l.), helyenként érinti ugyan a fejlődést, de általában mégis úgy látja, hogy költőnk helyesírása „egységes, következetes és hibátlan". A jottizmus—ypszilonizmus olyan fontos kérdésében is teljes egyöntetűségről beszél: „A költőt írása következetes jottistának mutatja" (155. l.), holott e kérdésben Kazinczy még 1792-ben is kifogásolta Csokonai ypszilonista helyesírását (ld. KazLev. II, 284. l.). (Hozzá kell tennünk, hogy Tóth a Zöld-kódex szövegéit nem tekintette Csokonai keze írásának.) Kazinczynak ezt a levélmellékletét, amely pedig szinte minden fontos kérdésben észrevételeket tesz Csokonai helyesírására, Tóth Gabriella szinte teljesen mellőzte; tanulmányának másik fogyatékossága, hogy Csokonai kéziratai közül csupán azokat dolgozta fel, amelyek fényképmásolatban megvoltak Debrecenben (a levelekből alig látott valamit), a Zöld-kódex legkorábbi verseit pedig, idegen kéz másolatának tartva, kizárta vizsgálódásaiból.

A teljes kéziratanyag alapján bizonyos fejlődési korszakok figyelhetők meg Csokonai helyesírásában. E korszakokon belül természetesen vannak ingadozások és eltérések, elsősorban az írás célja szerint: rögtönzött fogalmazványaiban általában nem zavartatja magát a költő helyesírási szabályok aggályos követésével, ha viszont tisztázatot készít kiadás céljával vagy tekintélyes személyiségnek ír levelet, általában pontos és következetes helyesírást használ, gyakran a címzett helyes-

írásához igazodva. Így csak részben volt igaza Kazinczy megrovásának: „ortographiam, regulas grammaticales non custodit, majd így ír, majd úgy, és ezt csak azért úgy ott, és így itt, mert a toll úgy ejtette az írást..." (KazLev. III, 280. l.)

A helyesírási bizonytalanság egyébként kortünet; Nagy Sámuel írta Csokonaival együtt készített, Kazinczynak ajánlott Sander-fordítása előszavában: „Nem lehet azt [ti. az egységes írásmódot] kívánni kevélység nélkül, míg egy bizonyos közönséges Tudós Magyar Társaság, az írás módját, mind bizonyos régulákkal, mind pedig példájával-is meg-nem határozza. Nem lehet addig Hazai nyelvünk virágzását-is reményleni." (Sander—Nagy XVII—XVIII. l.)

Csokonai helyesírásának első korszaka az iskolai propositióktól — a Zöld-kódex zsengéitől — kb. 1793-ig terjed, amikor Kazinczy helyesírási kritikáját figyelembe véve nekikezdett kéziratai letisztázásának. Az I. korszakot a későbbiekhez képest feltűnő eltérések jellemzik: mindenekelőtt a kiejtéshez közelebb álló, fonetikus helyesírás. Juhász Géza csak némely esetre korlátozva ismerte el, hogy Csokonai a kiejtés szerinti helyesírást követte — igaz, hogy ő a Zöld-kódex törzsanyagát nem Csokonai kezétől származtatta: „Bár a szóelemző helyesírás híve, a felszólító módot olykor kiejtés szerint hagyja." (EPM. 293. l.)

CSOKONAI HELYESÍRÁSÁNAK I. KORSZAKA

(1785—1793)

1. Fiatalkori helyesírása — érthető okokból — közelebb van a könnyebben követhető kiejtés szerinti, fonetikus helyesíráshoz, mint a szóelemző, etimologikus írásmódhoz. A különben protestáns eredetű jottista gyakorlattal szemben ekkor következetesen ypszilonista. A Zöld-kódex zsengéiben *tsokolgattya*, *harmattya* (37a) *unnya* (38a), *ábrázattya*, *mutogattya* (42a) stb. található. De még a *Horváth Ádámhoz* 1792 őszén írt verses levelének fogalmazványában is előfordul a *mennyél*, *attya*, *itattya* írásmód. Ezért javította ki Kazinczy 1792-ben Csokonai hozzá küldött verseit: „fordíttya male; terminatio *ja* est, mint: capit fogja, mordet harapja; hinc fordít-ja, von-ja, etc. A' Museum kiadói Rajnis ellen való bosszúságból ttya-t és nnya-t kezdének, 's már szégyenlik vissza vonni szavokat." (KazLev. II, 284. l.) Ugyanitt a birtokos személyragozásban is a jottista helyesírást ajánlotta: „*attya* pater ejus. Atya pater, ja ejus. Hinc Atyaja, a' Syncope ki ugratja a' közbülső a-betűt, 's lesz aty'ja, az az atyja, anyja, bátyja . . ." A *fénnye* alak helyett is a *fényje*, ill. a *fénye* alakot ajánlotta Kazinczy (uo. 283. l.), s kifogásolta a *széllyel*-t az általa ajánlott *széljel*-lel szemben. A ZC.-ben még *probálly* (54a), *félly* (54b), *lako hellye* (37a) stb. található.

Kazinczy bírálatának hatása már a *Horváth Ádámhoz* írt verses levél tisztázatában is megfigyelhető: ott már a jottista *múlatja*, *hangoztatja* alak olvasható (KK. II, 36b), éppígy a *Tempefői* 1793-i kéziratában is már *akaratja*, *utáljad* fordul elő (MTAK. K 678: 13b, 14a).

2. Csokonai az összeolvadás más eseteiben is a fonetikus írásmódot követi: *láttzik* (ZC. 42b), *Rakattz [= rakatsz]* alakot ír; Kazinczy kifogást is tett ellene, a szóelemző helyesírásra hivatkozva: „*játtzik*, *láttzik* male, *játszik*, *látszik* debet esse. *Látok*, *lát-sz*."

(I. h. 285. l.) Másutt is hajlott a fonetikus írásra: *olgya, tolgya* (ZC. 45b), *kulgye* (56a), *szeggyetek* (12b) *Mindgyárt* (42b), bár ugyanott a *mindjárt* alak is előfordul.

A hasonulás esetében is ekkor még sokszor a fülére hallgatott Csokonai: *kébzelem* (ZC. 44a), *szalatt* (53b); *roságba [= rózsákba]* (38a), *örögségedbenn [= örökségedben]* (45a), *igasság* (43b). Kazinczy kifogást is tett a *nehesztel* alakra, a szóelemző helyesírás elvére hivatkozva: „Error calami. Nehéz, ergo neheztelni, non nehesztelni." (I. h. 284. l.)

E korszakában más tekintetben is az élő nyelvhez, a kiejtéshez igazodott a költő, úgy látszik, nemcsak a Zöld-kódex propositióit írva, hanem még 1792-ben is. A mássalhangzók kiejtésbeli nyúlását írásban is jelezte: *dítsősség*-et, *Békesség*-et, *csendessen*-t írt; Kazinczy itt is a szóelemző elv alapján figyelmeztette az általa helyesnek tartott *dítsőség, Békeség, csendesen* alakra. A kiejtés alapján Csokonai következetesen *tölle, rolla* alakot használt (ld. ZC. 39a, 41a, 64a stb.); Kazinczy részben az etimológia, részben az eufónia alapján — ezt is kifogásolta: „*tölle:* dicitur quidem in Transylvania; de az Euphonia tőle, véle, felőle-t kíván. Ez igazabb is, kedvesebb is."

Nemcsak magánhangzóközi helyzetben, de szó végén is jelezte a mássalhangzók kiejtésbeli megnyúlását: *éjj*-t írt *éj* helyett, amit Kazinczy ki is javított (i. m. 284. l.), sőt egy megjegyzése szerint Csokonai levelében a *Mihálly* alakot használta (uo.). A költőnek illyen aláírását nem ismerjük, de a ZC.-ben a *Kevélly, királly* alak gyakran szerepel (ld. 63b, 47b stb.). Az *olly, némelly, a' melly* alakokra Kazinczy nem tett kifogást, mivel ezeket maga is így használta.

A kiejtéshez igazodva Csokonai kezdetben a 'novus' megfelelőjét rövid magánhangzóval s kettős *j*-vel *ujj*-nak írta (ld. ZC. 41a) Kazinczy kifogásolta, rámutatva, hogy így írva 'digitus'-t jelent s az *új* a helyes alak: „*ujjom* digitus meus, a' novus meus: *újom*." (I. h. 285. l.). A hosszúság tekintetében másutt is a kiejtéshez igazodott a költő; így írt pl. *álnak* alakot *állnak, szálnak*-ot *szállnak* helyett (ZC. 60b).

Figyelemre méltó viszont, hogy Csokonai az *egy* szót és származékait általában röviden, egy mássalhangzóval használta a ZC.-ben: pl. *Egy kies kert* (37a), *egyiket* (42a); Kazinczy, aki az *eggy* alakot tartotta helyesnek, kifogást is tett ellene: „*eggyik*, pro *eggyik*, ez úgy vélem figyelmetlenségből esett." (I. h. 283. l.) Megjegyzése nem maradt egészen hatástalan Csokonai helyesírásának későbbi szakaszára.

Az *-l* igeképzőt is — mint a korszakban sokan, pl. Batsányi, Földi is — hosszan írta: *szóll, beszéll* alak található nála (ZC. 38b, 61a, 76a stb.); Kazinczy mindkét alakot kifogásolta, szintén etimológiai alapon: „nem szóllani, hanem szólani. Ugyan is a' gyökér nem szól — hanem szó. — Beszélleni igen is két l-t kíván, mert beszéd (beszédleni) propter Euphoniam beszélleni." (I. h. 285. l.; v. ö. Tóth i. m. 158. l.)

Az *-n* határozórag kérdésében a ZC. zsengéi nem mutatnak egészen egységes képet: általános a hosszú mássalhangzóval írt alak: *vizenn* (ZC. 42a), *bővenn, porbann, szomjann* (47b), *tzifránn* (69b), s a rövid alakoknál is az egy *n* felkunkorodó vége mintha a kettőzés rövidítése volna: *égeñ* (42a), *könnyeñ* (uo.). Kazinczy ezekre nem tett észrevételt, bizonyára azért, mert ekkor még nála is előfordulnak hasonló alakok: *egészenn, ebbenn* (KazLev. II, 281. l.), ill. *kockásonn, cifrázatokbann* (uo. 323. l.). (V. ö. Tóth i. m. 159. l.)

Nem tesz Kazinczy említést a múlt idejű melléknévi igenevek *-t* képzőjének megkettőzéséről sem, amelyet ő maga s Batsányi is így használt, hogy az egy *-t*-vel írt múlt idejű igealakoktól megkülönböztesse őket. A ZC. szerint Csokonai ekkoriban nem használta még a *-t* megkettőztetését, nyilván azért, mivel a köznyelvi ejtés sem jelez itt hosszú mássalhangzót. Később, bizonyára Kazinczy hatására, ő is változtatott gyakorlatán.

5. A kiejtéshez való igazodás tükröződik a hiátustöltő mássalhangzók írásbeli jelzésében is; pl. a *sijjet* (ZC. 43a), a *hillyánosság* (47b) vagy a *fija* alakban, s bár később, még 1802-ben is *Hortobágy pusztáji*-t ír a Széchényi könyvtárát köszöntő óda kéziratában s *Fijá*-t az *Amaryllis*-ban (v. ö. Tóth i. m. 157. l.), de mint sok minden, ez is a verselés — a ritmus, a rím — törvényeitől függ: *Az Estve* 1794-i toldalékában s a *Bátsú a' Magyar Múzsáktól* 1795-i tisztázatában *ember fia* van, mivel a rímszó *(szimfónia,* ill. *cadentia)* így tisztább rímet ad.

6. A magánhangzók időtartama tekintetében Kazinczy nem tett észrevételt 1792-ben Csokonai helyesírására, pedig a ZC. korai szövegeinek egyik sajátsága, hogy nem különbözteti meg pontosan a hosszúságot és a rövidséget, bár ennek legtöbbször csak a sietség lehetett az oka; ha jelez egyáltalában hosszúságot (gyakran elhagyja az ékezetet), pontot vagy vesszőt használ, pl. *böv, zőld, viz* alakot ír (37a), a két pont közé tett vesszőt *(ő, ü)* ekkor még nem alkalmazza.

A mai köznyelvtől és helyesírástól eltérően sok szóban, képzőben és ragban hosszú magánhangzót írt: így az *-l* hang előtti magánhangzók kiejtésbeli gyakori nyúlását írásban is többnyire jelezte, pl. *zőld, főld* stb. Az *-ul, -ül* igeképzőt s határozói ragot — bár nem következetesen — szintén hosszú magánhangzóval írta: *repűlnek* (ZC. 39a), *örűl* (40b), *borúl, busúl* (ZC. 42ab) stb.; ezeket Kazinczy nem kifogásolta, mivel maga is így használta. Ezt az ejtéssajátságát Csokonai később is jelölte.

A magánhangzók használatának, illetőleg jelölésének tekintetében Kazinczynak csak egy észrevétele volt Csokonai ifjúkori írásaira: a *-ból* rag zártabb hangzójú alakját kifogásolta: „Nyomdokából, pro ból, csúnya dialectus." (I. h. 284. l.) Lehet, hogy rímhelyzetben, tisztább rím okából használta ezt a változatot a költő, mert különben a ZC. helyesírására sem jellemző ez a zártabb alak, noha a debreceni köznyelvi ejtésben meglehetett az alapja.

7. A mássalhangzók jelölése dolgában Kazinczy a *c* és a *cs* hang jelölésére tett olyan észrevételt, amely hatással volt Csokonai későbbi helyesírására. Noha saját nevét már kisdiák korában *Cs*-vel írta, máskülönben a ZC.-ben következetesen *ts*-t használt s a *c* hangot is az ún. protestáns helyesírás szerint általában *tz*-vel jelölte. Csak utolsó korszakában módosított e hangjelölésen.

A *zs* hangot a ZC.-ben Csokonai *s* (ſ), illetőleg *'s ('ſ)* betűvel jelölte még: *roſák* (37b), *muſáknak* (38a), de előfordul pl. a *zsenge* (38a), a *zsibogással* is (56b). Kazinczy, a kétjegyű *zs* betű terjesztője, e tekintetben is hatással volt későbbi helyesírására.

Az *s* hang jelölésében szó elején és közepén ekkor még használta az ún. hosszú *s*-et *(ſ)*, de amikor munkáit sajtó alá készítette, e régies jeleket már a lapszélen kijavította (ld. ZC. 74a—76a, 97b, 145a stb.).

Az *sz* hang jelölésében a ZC.-ben szintén használta még az *s* jelet. Az *sz* hang nyúlását — tanárával, Kovács Józseffel ellentétben — csak az első jegy kettőztetésével jelezte: *ſſz*, ill. *ssz*, *ssz* (v. ö. Tóth i. m. 156. l.).

Az *ly* használatában a ZC. verseiben elég nagy bizonytalanság tapasztalható: *fojo*, *hej*, de uo. *hely* is (37a), *hillyánosságait* (47b), *pelly paripája* (53b) stb.; az *l* + *j* kapcsolatot, mint a Kazinczy által is kifogásolt *ſzállyel* esetében is, gyakran *ly* helyettesíti: *szolly*, *szálly* (v. ö. Tóth i. m. 157. l.).

A *ly* használatában dunántúli útja volt hatással a költőre, bár inkább csak elvi alapon fogadta el a lágyítatlan *l*-es alakváltozatokat, a gyakorlatban pl. később is *mely*-et írt *mell* helyett. (V. ö. HG. II, 531. l.).

8. A szavak egybeírása tekintetében a ZC. zsengéinek korszakára a különírás a jellemző (v.ö. EPM. 293. l.); külön írja

a) az igeköt őket: *le irása*, *öszve font*, *fel állott* (ZC. 37a); ha az igekötő a mondatban az ige után kerül, külön írja, ellentétben Kazinczyval, aki ilyenkor kötőjelet használt.

b) a felső fokot képző *leg* szócskát: *Leg nagyobb* (ZC. 43b) *Leg belsőbb* (42b),

c) az összetételek elemeit: *tenger part*, *szél vész*, *viz hegyek*, *vas matskák* (ZC. 42b).

Későbbi korszakában itt is fontos változás következett be.

Voltaképpen az egybeírás körébe tartozik Csokonai korai helyesírásának az a mozzanata, hogy az *a* névelő nyújtó hatásának jelzésére — a kiejtéshez igazodva — egybeírja a névelőt az utána következő megkettőzött mássalhangzóval az időmértékes versekben: pl. *tsókolod akkezeit* (ZC. 58b). Ilyesfajta egybeírásra vannak példáink a korszak más költőinek időmértékes verseiből is.

Az *is* kötőszót ekkor még általában nem kapcsolta az előtte álló szóhoz: *Priapus is* (ZC. 37a), *magad is* (48a) stb.; később — átmenetileg — kötőjellel vagy a nélkül hozzáírta. A Zöld-kódex korára nem érvényes Juhász Géza megállapítása: „Csokonai sokáig ragaszkodott a régi szokáshoz abban, hogy az »is«-t hozzáragasztotta az előző szóhoz." (EPM. 293. l.)

9. A hiányjelet már a ZC. zsengéiben is úgy használta, mint később, ha nem is olyan következetesen; általában kitette a határozott névelő s az *e* mutatónévmás után *(a', e'*, valamint: *ama', eme')*, az *s* kötőszó előtt *('s)* és a birtokos szerkezetben a birtokviszony jelölésére, az utóbbi esetben azonban csak elvétve.

Korai verseire jellemző az, amit Juhász Géza is megjegyzett: „Olykor régiesen írja a határozott névelőt: »az munkás méhecskék«, — holott azt a *z*-t már a 16. században sem mondták ki." (I. m. 293. l.) *Az Estve* első kidolgozásában is *az hold* van (ZC. 39a).

10. Közszói értékű f ő nevek írásában nagy kezdőbetűt a ZC.-ben általában nem használt a költő. Később — föltehetően Kazinczy hatására — ezen a gyakorlatán is változtatott.

11. Az idegen tulajdonnevek (elsősorban mitológiai nevek) írásában általában kiejtés szerinti magyaros átírást használt első korszakában; Juhász Géza megállapítása elsősorban fiatalkori műveire érvényes: „Az idegen nevekben többnyire a magyar kiejtést követte; de azt sem mindig. Ilyen alakok is találhatók nála: Szekundus (Secundus

helyett), Kjábréra (Chiabrera h.), Tzappi (Zappi h.).” (I. h.) Az idegen mitológiai neveket is általában magyarosan írja a ZC. zsengéiben: *Zefirus* (37a), *Pallás* (38a, 40b), *Merkurius* (41a), *Eolus* (62b), *Diánna* (43a), *Fébus* (75a), de: *Phebus* (38a, 40b). (Csokonai idegen szavaira nézve ld. Techert József: Az idegen szavak Csokonai nyelvében: NyK. 1936: 439—450. l.).

12. Központozás tekintetében zsengéi korszakában alig használt Csokonai írásjeleket.

13. Ligaturákkal már korai kéziratiban is élt: *edényekk [= edényeknek]* (ZC. 38a), *g [= meg]* (68a), *Int [= Istent]* (39b) stb.

CSOKONAI HELYESÍRÁSÁNAK II. KORSZAKA
(1793—1801)

Csokonai helyesírásának alakulására döntő hatással lehetett Kazinczynak 1792-i levele, valamint Herderből készített fordítása, a következetes helyesírású Paramythion, amelynek egy példányát Csokonainak is elküldte (ld. KazLev. II, 304. l.).

Kazinczy helyesírási hatása már a TF. 1793-i verstisztázataiban szembetűnően jelentkezik, s ez érthető, hiszen eredetileg — mint a Csokonai-kiadásokról szóló fejezetben részletesen írunk róla — Kazinczy közbenjárásával akarta műveit kiadatni (ld. KazLev. II, 304. l.). Az ED. tisztázatában s a ZC.-nek a *Diétai Magyar Múzsá*-ba szánt egyes verseinél külön gondos helyesírási javításokat végzett a lapszélen a költő. A tisztázatok tudatos helyesírásától természetesen meg kell különböztetnünk a felületesebb fogalmazású szövegek helyesírását, noha ezekben is — az ingadozások ellenére —, határozottan megfigyelhető a fejlődés: a többékevésbé beidegződött új helyesírás.

Az első korszakhoz képest jelentkező változások:

1. Határozottan és következetesen jottista helyesírás: *mutatja, mozgatja* (TF. 52a), *malasztja* (uo. 57b) stb.

2. Az összeolvadás más eseteiben is elfogadta Kazinczy szóelemző írásmódját: pl. *Játszodtatok* (TF. 58a).

3. A mássalhangzók időtartamát illetően az *egy* szó írásában a TF. s a DMM. tanúsága szerint szintén elfogadta Kazinczy álláspontját, a hosszú mássalhangzós írást: *eggy* (TF. 57b), *eggyűgyű* (DMM. 9. l.). stb. A *szól* (Csokonainál korábban: *szoll)* igének és származékainak végső mássalhangzója is bizonyára Kazinczy hatására rövidült meg: *szolása, szólt* (TF. 62b); ugyanígy a *rollatok* helyett Kazinczy hatására írt *rólatok* alakot (uo. 57b) s *tőled*-et (uo. 55b) a *tölled* helyett.

Az *-n* határozórag esetében — talán a DebrGr. íróinak hatására — következetesebben *-nn*-et használt; pl. 1795-ben a Mátyási Józsefnek írt verses levélben: *Honnjábann a' Tisza partjánn túl; utánn;* éppígy az 1795-ben tisztázott ED.-ben: *Pénzenn, Édesenn* (KK. IV, 145a, 147a), bár a nyomdai előkészítéskor a *Pénzenn* egyik *-n*-jét áthúzta. A ZC. 1794-i „Toldalék”-jaiban is *a' mellyenn, hellyenn* (101b), *Ingyenn* (102a) alakokat találunk *Az Estvé*-ben, a DMM.-ben viszont már *a' mellyen, hellyen, Ingyen* áll a megfelelő helyen. A TF.-ben szintén a kor-

szerűbb *rózsájában, hijában* alak fordul elő (66a).

4. A **múlt idejű melléknévi igenév** megkülönböztetésére a TF.-ben *-tt* képzőt használ: *könnytseppé váltt harmatjai* (54a) stb., a DMM.-ben e megoldás (*el-száradtt* [104. l.], *bé-plántáltt* [105. l.]) mellett az egyszerű *-t* képzős alak is szerepel hasonló esetben, annyi különbséggel, hogy a múlt idejű melléknévi igeneveknél kötőjellel kapcsolja az igekötőt (*ki-pattant mennykő, meg-rendűlt sarka* [41. l.]), míg egyébként a közönséges múlt időben külön írja az igétől. Későbbi korszakában ismét visszatért — Kazinczy példájára — a *-tt* használatához.

5. A **magánhangzók időtartamának** jelölésében rátért az *ó, ű* használatára a TF.-ben, viszont az ED. 1795-i tisztázataiban már *ő, ű* jelölést találunk. Az *ő, ű* átmeneti jellegű használatában talán része lehetett annak is, hogy Csokonai versei az Uránia III. évfolyamában ezzel a jelölési móddal jelentek meg. (Az Uránia szerkesztősége teljesen átírta Csokonai eredeti helyesírását.) A DMM.-ben föltehetően csak nyomdatechnikai okokból van *ő, ű* ismét. Az *-l* előtti magánhangzók kiejtésbeli nyúlását következetesebben jelöli, mint korábban: *vólt*-ot ír *volt* helyett (ld. KK. IV, 101ab).

6. A *c* és a *cs* hang jelölésében Kazinczy tanácsa és gyakorlata ellenére megmaradt még tisztázataiban (TF., ED.) s a DMM.-ben is a *tz, ts* írásjegyeknél, bár ingadozva olykor feltűnik nála a *cs* is; pl. az *Esdeklés* kéziratában *Csendesítsd, Tsendes, Csókollak* fordul elő ugyanazon versen belül (KK. IV, 119a).

7. A *zs* hang jelölésében elfogadta Kazinczy gyakorlatát: *Múzsájának* (TF. 52a), *Zsibong, rózsájában* (uo. 66a), *József, Múzsám* (a Mátyási Józsefhez írt vers kéziratában) s a DMM. szövegeiben (magában a folyóirat címében is).

8. Az *s* hang jelölésére meghagyta a hosszú *ſ*-et még a TF. s az ED. tisztázataiban is, de az utóbbiban már lapszélen javította, mikor munkáját nyomtatásra készítette elő (ld. KK. IV, 145a), hasonlóképpen a ZC.-ben is (72a—76a). Ennek ellenére a DMM.-ben hosszú *ſ*-eket használt, talán ismét csak nyomdatechnikai okokból.

9. **Egybeírás** tekintetében

a) az **igekötők egybeírásában** ekkor még **ingadozott**: a TF.-ben 1793-ban, de még az ED. 1795-i tisztázatában is külön írta az igekötőt az igétől, s ha utána került, akkor is külön írta kötőjel nélkül, akárcsak 1796-ban a DMM.-ben, noha Kazinczy egész más gyakorlatra adott példát, s ennek hatása megtalálható Csokonainál is, pl. 1795-ben Mátyásihoz írt verses levelében *(meghajolt, megvan, hidd-el)*. A DMM.-ben előfordul az átmeneti kötőjeles megoldás is: *el-repűl, meg-vét* (109. l.) stb.

b) A **felsőfokot** képző *leg* szócskát már a TF.-ben is egybeírta az alapszóval: *legtisztább* (76b), s ugyanígy a Mátyásihoz írt verses levélben, 1795-ben *(legelőször, legjobb)* s a DMM.-ben (*legszebb hangú szimfónia* [9. l.]), noha — talán csak elírásból vagy sajtóhibaként — előfordul ennek az ellentéte is (uo. 46. l.) s a kötőjeles írás is: *leg-hígabb* (107. l.).

c) Az **összetételek** dolgában ekkor már az **egybeírás felé**

h a j l i k ; a TF. tisztázatában már ilyen alakokat találunk: *Könnytsepp, Virágtöltsér* (54a). A DMM.-ben viszont a kötőjeles megoldáshoz folyamodik legtöbbször: *Vé r-patakok, Róka-fiak, fegyver-ropogás* (17. l.), de előfordul a k ü l ö n í r á s is: *földes ura, pénzes ládáján* (9. l.).

Az *is* kötőszót 1794-ben, 1795-ben hol kötőjellel, hol anélkül hozzákapcsolta az előtte álló szóhoz: *eggyszeris* (TF. 53b), *Tiis* (62b); a Mátyásihoz írt verses levélben is ilyen alakokat találunk: *Ezértis, ebédeltemis*. Ez azonban csak átmeneti korszak: a DMM.-ben már külön írja e kötőszót, ugyanígy ekkori kéziratiban is, pl. a ZC. „*Töldalék*"-jaiban s Vajda Juliannához írt versében, 1797-ben (KK. I, 19a).

10. A k ö z s z ó k n a g y k e z d ő b e t ű s írásában — bizonyára Kazinczy s az Uránia hatására — eltér korábbi gyakorlatától; a ZC. toldalékaiban s a TF. s az ED. tisztázataiban is egyre több közszó kap nagy kezdőbetűt, bár figyelemre méltó, hogy az ED. szövegében a nagy kezdőbetűket (*Ifjúság, Szerelem, Lant, Hűr* stb.) a lapszélen később kicsire javítja, éppígy a ZC.-ben is (ld. 72a—76a és 97b—98b). A DMM.-ben viszont sok helyen megmaradt a nagy kezdőbetű (*Szellők, Bált, Birtokom, Vidékem* [9. l.] stb.), bizonyára Kazinczy, illetőleg az Uránia mintájára.

11. Az i d e g e n t u l a j d o n n e v e k írásában hívebben követi az eredeti írásformát: *Young* (TF. 52b), *Metastasio* (75a), *Tasso* (KK. IV, 121b), *Vénus, Cupido* (72b) stb., de a *Vénusz* is előfordul az ED.-ben.

12. A k ö z p o n t o z á s b a n igyekszik pontosan jelölni a szüneteket s az egybetartozó mondatszakaszokat; e korszakára már jellemző Juhász Géza megállapítása: „Az írásjelek használatában, kivéve mikor sebten fogalmazott, rendkívül gondos volt . . . a kettőspont és pontosvessző nem egyszer szolgált nála egymás helyett: megfordítva, mint ma." (EPM. 293. l.).

A h i á n y j e l e k e t — a ZC. korai helyesírásától eltérően — ekkor már a birtokos szerkezetben is általában használja (ld. pl. *szívem' kényje; Ország' szegényje* az ED. tisztázatában: KK. IV, 120a), s már árnyaltabb megkülönböztetésekre is alkalmazza: *úntalan'* (TF. 65a), *Versem' [= Versemet]* (57b), *bálván'* [= *bálvány*; rímhelyzetben] (63a).

CSOKONAI HELYESÍRÁSÁNAK III. KORSZAKA

(1801—1805)

Csokonai pályájának e korszakát új kiadási tervei s a kiszabadult Kazinczyval felújított barátsága határozzák meg. Sajtó alá készítve munkáinak gyűjteményes kiadását, újból számot kellett vetnie a helyesírási kérdésekkel. Miután egykori mestere, Kazinczy, a megreformált helyesírás alapvetője, újra részt vett az irodalmi életben, igyekezett még közelebb kerülni mestere álláspontjához. Helyesírásának utolsó korszakát a Kazinczy elveihez való további közeledés jellemzi. Most sem vált helyesírása kivétel nélkülien egységessé: bár tudatosan törekszik Kazinczy elveinek alkalmazására, gyakran visszatér még korábbi gyakorlatához.

A *Lilla* saját kezű tisztázata mutatja leghatározottabban új helyesírási törekvéseit.

Míg az 1802-ben megjelent, de már 1801-ben letisztázott Kleist-fordításban, *A' Tavasz*-ban *tz* jelöli a *c* hangot és *ts* a *cs*-t, most Kazinczy példájára *cz*, illetőleg *cs (cſ)* írásjelet használ. De nemcsak a *Lilla* tisztázatában, hanem magánleveleiben is kezd teret hódítani ez a korszerűbb hangjelölés; 1803-ban pl. Institoris Gáborhoz írt levelében *Becsületes Debreczeni Civis*-t említ (MTAK K 3/15).

Másik jellemzője e korszakának, hogy — ismét csak Kazinczy hatására — az *egy* szó mássalhangzóját kezdi újból hosszan írni (ld. KK. III, 61b, 65b), bár e gyakorlata sem kivétel nélküli.

A magánhangzók hosszúságának jelölésében az *ó, ű* típus helyett a ma is használatos *ő, ű* jeleket használja ismét.

Érdekes, hogy — legalábbis a *Lilla* tisztázatában — a létige múlt idejű alakjait, ellentétben általános gyakorlatával, rövid magánhangzóval írja: *volt, voltam*.

A korábbi korszakok ingadozó helyesírású eseteiből a múlt idejű melléknévi igenevet ismét *-tt*-vel írja (*az el-múlltt Gyászos esztendő* [KK. III. 70a]), az *-n* határózóragot viszont röviden.

Az igekötőt következetesen egybeírja az igével s ha az ige után kerül — Kazinczy példájára — kötőjelet alkalmaz (*vét-el* [KK. III, 73a]).

A köznevek nagy kezdőbetűs írása is — szintén Kazinczy példájára — kezd megszaporodni, bár többnyire tulajdonnévi határesetekben: *Hajnal, Szellő, Hold, Dél* stb. (Kazinczy azonban még a *Lilla*-kötetről is — amely pedig leginkább megközelítette az ő helyesírási elveit — azt írta, hogy benne „Sem a' rend nem jó, sem az Ortographia." [KazLev. III, 265. l.])

Éjtéssajátságának megfelelően az *illy, olly, illyen, ollyan, 'melly* írásában végig hosszú mássalhangzót használt, a *be* igekötőt, ill. határozószót általában *bé*-nek írta (ld. LD. 46., 114. l. stb.).

A fentiekből következik, hogy Csokonai helyesírásának esetenként korszakjelző szerepe is van, bár itt óvatosnak kell lennünk, mivel következetesen többnyire csak tisztázataiban alkalmazta egy-egy újabb írói korszakának megváltozott helyesírási elveit.

CSOKONAI VERSEINEK IDŐRENDI KÉRDÉSEI

Csokonai műveinek kritikai kiadását kéziratos hagyatékának rendezetlensége s a — sokszor több éves időközökkel készült — szövegváltozatok nagy száma mellett nem utolsósorban műveinek tisztázatlan, ill. nehezen tisztázható időrendje késleltette.

Már Toldy, aki először tett kísérletet arra, hogy Csokonai műveit időrendbe sorolja, utalt erre a nehézségre kiadása előszavában: „Csokonai . . . ritkán jegyzé fel darabjai költét, ön-készített több rendbeli munkajegyzékei vagy minden vezérfonal nélkül, vagy belső jegyek szerint szerkesztettek". Petőfi többé-kevésbé pontosan keltezett verseivel szemben valóban szinte feltűnő a keltezésnek ez a hiánya, bár nem magyarázható pusztán költői hanyagsággal. Petőfi, mint jellegzetes XIX. századi költő, benne élt kora közéletében: vezérszerepe tudatában minden művét szinte életrajzi dokumentumnak érezte, tartotta; Csokonai félig-meddig kívül élt kora közéletén, egy számára politikailag idegen világban szinte az időtlen jövőnek írta műveit; ehhez a kényszerű „időtlenséghez" járult, hogy esztétikai elvei szerint is „sub specie aeternitatis" alkotott: a maradandóságnak; innen magyarázható, hogy szerelmi ciklusában sem annyira a saját maga Vajda Juliannához fűződő személyes kapcsolatát akarta megörökíteni, hanem magát a Szerelmet kibontakozásában és halálában: ezért olvasztotta bele bátran a Lilla-ciklusba a Lilla előtt — sőt után! — más személyekhez írt szerelmes verseit. Különben éppen ezzel az eljárásával okozott talán legnagyobb gondot a Csokonai-filológiának.

Verseskötéteit nem időrend szerint állította össze, mint például Petőfi, hanem műfaji vagy tárgybeli összetartozás alapján: „belső jegyek szerint", mint Toldy írta.

(Gaál László személyes közlései alapján Toldy fontos adatok birtokába juthatott, de sajnos, nem értékesítette őket: „Magam nem mertem e szerkezetet [ciklusokat] felbontani, mert, midőn e kiadás megindult, nem birtam még a kulcsot, mellyet a Gaal László közlései, s több évi tanulmányok iróm körül, kezemhez adának . . ." [Előszó, idézett kiadása élén].)

A Lilla-ciklus verseinek kronologizálása mellett Csokonai korai verseinek — zsengéinek — időrendi meghatározása jelentette eddig a legnagyobb gondot. Az utóbbit — a grafológiai vizsgálatot is felhasználva — az iskolai poézisoktatás tantervének vezérfonalával talán sikerült jelen kötetünkben megnyugtatóan tisztázni. A Lilla-ciklus verseinek kronologizálásához is vannak különféle eszközeink és módszereink.

A következőkben ismertetjük a Csokonai-versek időrendi meghatározásában segítséget nyújtó eszközöket, illetőleg módszereket.

1. Verseinek egy részét, különösen az alkalmi jellegű darabokat, a költő maga is e l l á t t a d á t u m m a l: így pl. a *Mátyási József*

Urnak, ill. *A' semminél több valami* alatt ott található a dátum: „Pest. 10. Mai. 1795." Hasonlóképpen pontos keltezése van *A nagymélt. gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája nemzeti könyvtárjára* írt versnek (1802. dec. 19.). A nem alkalmi jellegű verseket ritkán keltezte a költő, de pl. az *Egy háládatlanhoz* c. fordítása alatt ott a dátum: „Fordítottam Csökölbe, januar 15. 1799." *Az estvéhez (Csendes este! légy tanúja . . .)* autográf kéziratán szintén ott a dátum: „Debrecenben Szept. 20-dik Napj. 1800." Pontos keltezése van pl. *A szabadságfához* c. fordításának is: „Pest. Mart. 24d. An. 1802." Ezek mellett az egyes levelekbe szőtt versek (pl. a *Trocheus lábakon* vagy *Az otahajta*) biztosan időhöz köthetők a levelek dátuma alapján.

Közvetve tájékoztatnak a versek dátumáról a költő életében megjelent olyan alkalmi jellegű versek, mint pl. a *Broughton Religiói Lexicomára*, a *Rátz Sámuelhez* vagy a Nagy Sámuel Sander-fordítása elé írt vers *(Nagy Sámuel Sanderjére)*.

2. A keltezetlen versek esetében gyakran a költő, ill. kortársai nyilatkozatai adnak támpontot a kronologizáláshoz. Így pl. a *Békaegérharc*-ról maga Csokonai írta meg, hogy „tizennyolc esztendős nyjeder korában" készítette (ld. HG. II, 553. l.), a *Lilla* verseiből 13-ról Nagy Gábor jegyezte föl (OSzK. Fol. Hung. 893.), hogy „már a' Komáromi esmeretsége előtt" megvoltak (köztük olyan nevezetes „Lilla-vers", mint *A' Reményhez)*.

3. Máskor külső — többé-kevésbé életrajzi — mozzanatok igazítanak el.

Halotti búcsúztatóit 1793/94-ben kellett írnia, mivel a poeseos praeceptor tiszte és kiváltsága volt, hogy halotti búcsúztatókat írjon.

Első olasz fordításait 1793-ra tehetjük: ekkor számol be Kazinczynak arról, hogy „Tanulok olaszt, a mely a poezisnek tulajdona". (HG. II, 696. l.; ott a levél tévesen 1801-ből keltezve.)

Első anakreoni versei is 1793-ra tehetők, amikor Kazinczy figyelmébe ajánlotta az anakreontikák tématárát: „kértem hogy . . . ne névnapi köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit." (KazLev. II, 297. l.)

4. Gyakran a versek tárgya, témája ad időrendi eligazítást, pl. a *Magyar Hajnal hasad*, az *Eggy Magyar Gavallér*, a *Dr. Földi sírhalma felett*, a *Himfyhez*, a *Bácsmegyei leveleire* stb. esetében. Az utóbbit az eddigi kiadások tévesen keltezték 1803-ra, bizonyára korábbinak kell lennie: akkor keletkezhetett, amikor Kazinczy még fogságban volt, s Lilla már férjhez ment Lévai Istvánhoz *(Egy barát, és egy szerelmes | Sínlik a' rablántzokon . . .)*. A *Marosvásárhelyi gondolatok*, amelyet a kiadások 1798-ból kelteznek, olyan merész gondolatokat tartalmaz, hogy csak 1794 körül tródhatott, a költő többi nagy radikális versével együtt. A Magyar Hírmondó jegyzete nyilvánvalóan jószándékúan ködösített, mikor a cím után ezt írta: „az Erdélyi N. Magyar Társasághoz, midőn az Írót 1799-ben maga Tagjának meghívni méltóztatott." (MHírm. 1801. II, [szept. 11.] 361. l.) A vers akkor keletkezhetett, mikor az 1793 őszén megalakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról 1794-ben a költő értesült. (E verseket — javaslatunk alapján — az MM. már helyesbítve keltezte.)

Ugyancsak tartalmi mozzanatok döntik el azt is, hogy a Zöld-kódex verseinek radikális „Toldalék"-ai — Toldy s Ferenczi felfogásával ellen-

tétben — nem készülhettek 1795-ben Patakon, hanem csak 1794-ben. „Legkésőbb 1794 végéig tartottak a magyar politikai életben azok a feltételek, amelyek közt a Zöld codex Toldalékai létrejöhettek. A köztársasági mozgalom vezetőinek elfogása után olyan helyzet alakult ki, amelyben ilyen versek nem születhettek meg" — írta Vargha Balázs (ItK. 1953: 122. l.).

5. Igen fontos segítséget jelentenek a versek kronologizálásában a költő különböző időpontokból fennmaradt címjegyzékei, amelyek a rajtuk előforduló biztosan keltezhető versek segítségével tájékoztatnak a jegyzék többi darabjának keletkezéséről.

Az egyes versek hiánya a címjegyzékeken mint „argumentum ex silentio" szintén támpontot adhat az időrendi besoroláshoz.

A címjegyzékekkel külön fejezetben foglalkozunk részletesen.

6. Máskor a kéziratok szövegkörnyezete, szövegösszefüggése ad kronológiai fogódzót. Különösen fontosak e tekintetben azok a nagyobb verstisztázatok, másolatok, amelyeknek keletkezése bizonyos időhatárokhoz köthető, s így viszonylag megbízhatóan tájékoztatnak a bennük foglalt művek keletkezési idejéről. Kronológiai fontosságuk miatt e másolatgyűjtemények tartalmára itt is utalunk, föltüntetve, hogy milyen idő táján keletkezhettek a bennük foglalt művek.

A) A Zöld-kódex korai művei [1785—1790 között írt versek.] (Ld. a „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezet 129—134. lapját.)

B) A Kovács Zsigmond gyűjtemény zsengéi [1786—1788 között írt versek.] (Ld. az idézett fejezet 159. lapját.)

C) A „Töredékek-Fordítások" elnevezésű kötet 1793-ból származó verstisztázatai, ill. versfordításai. (Ld. az idézett fejezet 139—141. lapját.)

D) A „Convasatum Quid" elnevezésű füzet 1794-ből származó másolatai. (Ld. az idézett fejezet 123. lapját.)

E) Az ún. „Sérült másolat" 1794-ben lejegyzett darabjai. (Ld. az idézett fejezet 166. lapját.)

F) Nagy Gábor másolatai 1796-ból. (Ld. az idézett fejezet 167. lapját.)

G) A Rózsihoz írt versek gyűjteménye 1797-ből. (Ld. az idézett fejezet 127—128. lapját.)

Éppily meghatározó szerepe lehet a költő barátainál, ismerőseinél fennmaradt gyűjtemények címjegyzékeinek, amelyek félreérthetetlenül egy bizonyos, meghatározott időkör termését tartalmazzák (pl. Győri József, Kiss Imre jegyzéke [JGy/j., KI/j.] a fiatalkori verseket).

Más versek esetében is fontos támpontot nyújthat az a körülmény, hogy fogalmazványuk milyen más, biztosan datálható művek társaságában fordul elő. Így pl. *A' Dugonits oszlopa* ősfogalmazványa, a *Militat omnis amans*, a Batthyány József hercegprímás köszöntésére és a nádor tiszteletére írt latin nyelvű vers *(Ad serenissimum archiducem)* a kéziratlapok tanúsága szerint is egyidőben: 1795 májusában keletkezett Pesten.

Természetesen ajánlatos itt is az óvatosság, mivel Csokonai gyakran használta fel valamelyik korábbi verse kéziratának üresen maradt oldalait későbbi fogalmazványaihoz vagy tisztázataihoz.

7. Olykor a tájszavak is segíthetnek a versek időrendjének meghatározásában. Így pl. a 'magános, árva' jelentésű *rideg* szó alapján,

amelyet a költő a Dunántúlon ismert meg (v. ö. Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Nyelvtudományi Értekezések. 82. sz. Budapest. 1974. 182—183. l.), későbbre kell kelteznünk az *Egy rózsához [~Az éleven rózsához]* c. verset, amelyet az eddigi kiadások (ÖV., $ÖV_2$., MM.) Juhász Géza időrendje alapján 1793-ból származtattak. (Hasonló a helyzet a költő *Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa* c. versével.)

Ennek ellenpéldájaként — több más érv mellett — éppen egy jellegzetes dunántúli tájszó, a 'lakoma' jelentésű *tom* előfordulása miatt kellett elfolynunk Csokonai szerzőségét az 1795-ben kelt Currens de lepore c. trefás diákverssel kapcsolatban: e tájszót ugyanis — 1798-i somogyi tájszójegyzéke szerint — a költő csak a Dunántúlon ismerte meg. (V. ö. Szilágyi: I. m. 72. l.)

8. Néha s z ó t ö r t é n e t i mozzanatok is segíthetnek egy-egy vers időrendi meghatározásában. Az 1798-ból datált *Újesztendei gondolatok*-nak (ld. ÖV., $ÖV_2$., MM.) Juhász Géza annak idején közölte egy általa kikövetkeztetett s 1794-re keltezett „ősszöveg"-ét (ld. ItK. 1966: 402—403. l.). Következtetése több okból téves: a vers ősfogalmazványa (DebrK. R. 788.9) pontosan megmondja, hogy szerzője „*Négyszer hat esztendőt éldegélt . . .*" — tehát 1797 novembere után vetette papírra verse fogalmazványát, s ezt megerősíti a benne előforduló *rideg* szó is.

A költeménynek a *Lilla*-dalokban megjelent végleges szövege azonban (amelyet a kiadások 1798-ból kelteztek) ennél későbbi, 1801 utáni lehet: az ősfogalmazvány *Vadketske-nyáj*-a helyén ugyanis ott már *Zergenyáj* olvasható, s a nyelvújítási *zerge* szót Földi János 1801-ben megjelent Természethistóriája használta először folyó szövegben s terjesztette el annyira, hogy a költő élni merjen vele lírai versében. (V. ö. Szilágyi: CsSzók. 89—90. l.).

9. A v e r s e l é s , a s t í l u s s a j á t s á g o k is segíthetnek egy-egy vers keletkezési idejének meghatározásában: *A Párt Útó* pl. iskolás stílusa miatt sem tehető 1793-ra vagy annál későbbre. A verselés, rímelés is fontos ismérv lehet a kronologizálásban. Mint Juhász Géza megállapította: „Ahol pontosan egyszótagúak a hímrímek, szinte kétségtelen az 1793 táji eredet" (CsVers. 66. l.). A KZs. korai verseinek szoros összetartozását a kínosan tiszta rímelés s a szinte modoros átívelések (enjambement) is mutatják.

10. Bár Csokonai h e l y e s í r á s a ingadozó s következetlen, mégis viszonylag jól megfigyelhető három korszaka (ld. az erről szóló fejezetet). Néha a helyesírás is adhat támpontot a kronologizáláshoz: a *Lilla búcsúdalai* pl. az eddigi kiadásokban 1797-re volt keltezve, a fogalmazvány s a helyesírása azonban ennél későbbi keletkezésre mutat.

*

Ha nem is könnyű feladat a Csokonai-versek időrendjének meghatározása, az ismertetett támpontok, ill. módszerek segítségével viszonylag kevésre szűkül azoknak a verseknek a száma, amelyeknek egészen bizonytalan a keletkezésük. Legtöbb vers esetében egy-két évnyi tűréssel többé-kevésbé pontosan meghatározható a keletkezés éve.

A versek részletes időrendjével, az eddigi kronológiák helyesbítésével az egyes kötetek jegyzetanyagában foglalkozunk részletesen.

CSOKONAI MŰVEINEK CÍMJEGYZÉKEI

Csokonai műveinek időrendi meghatározásához s elveszett vagy lappangó műveinek számbavételéhez igen fontos segítséget nyújtanak írói működésének különböző korszakaiban készített címjegyzékei. E jegyzékek a költő kiadási terveivel kapcsolatban készültek, s mivel külső tárgyi körülmények vagy a rajtuk található ismert keltezésű versek alapján keletkezési idejük viszonylag pontosan meghatározható, tájékoztatnak arról, hogy mi volt készen már műveiből a címjegyzék összeállításakor. Az időrend kérdésében tehát a címjegyzékek jelzik azt a felső határt, amelynél későbbre a rajtuk szereplő műveket nem keltezhetjük; az „argumentum ex silentio" elvét alkalmazva pedig a címjegyzékről hiányzó művek keletkezési idejére is vonhatunk le következtetéseket. Itt természetesen óvatosnak kell lennünk: a hiány nem minden esetben jelenti azt, hogy a hiányzó mű a címjegyzék összeállításakor még nem volt készen: mivel a címjegyzékek a kiadási tervekkel kapcsolatban készültek, csak a nyomtatásra szánt művek kerültek föl rájuk: azokat mellőzte a költő, amelyeket nem szánt közönség elé. Más művek pedig esetleg azért nem kerültek rá a címjegyzékre, mivel kéziratuk nem volt az író birtokában.

Csokonai saját kezű címjegyzékei mellett fölhasználhatjuk azokat a jegyzékeket is, amelyeket barátai készítettek a náluk — többnyire másolatban — meglevő munkákról.

A versciklusokat tartalmazó verseskötetek esetében — amilyen a *Lilla* és az *Ódák* — a különböző időből származó címjegyzékek tanulságosan világítanak rá a ciklusba foglalt versek számának és sorrendjének végleges kialakulására s hozzásegítenek a ciklus miatt felborult eredeti időrendjük tisztázásához.

Csokonai címjegyzékeit, amelyek Gaál László által őrzött hagyatékában maradtak fenn, Toldy is ismerte (ld. LXI. h.): a költő elveszett, illetőleg lappangó műveinek jegyzékét ezeknek alapján állította össze, s az időrend tisztázásához is felhasználta e munkalajstromokat. Föltehetően még ő válogatta együvé őket a költő hagyatékából, s így maradtak nagyobb részt együtt mindmáig az MTAK. Kézirattárában a K 679/II (régen: RUI 8° 39) jelzetű borítékban, ill. újabban két kötetben.

Ferenczi Zoltán szintén ismerte s le is másolta e címjegyzékeket (MTAK. Ms 356/zs), de nem aknázta ki őket kellőképpen: monográfiájában legtöbbször elfogadta Toldy többször téves megállapításait.

Harsányi és Gulyás szintén ismerték e címjegyzékeket (ld. HG. II, 619. l.), de nem szenteltek nekik nagyobb figyelmet: az időrendben általában Toldy megállapításaira támaszkodtak, s csupán a *Kézirásban lévő munkácskáimnak megnevezése* (KiM.) c. jegyzékét adták közre (HG. II, 642—643. l.), a nagy jelentőségű Első katalógust csak hiányosan közölték, azokat a műveket sorolva fel belőle mindössze, amelyekre a költő vala-

milyen megjegyzést tett (ld.: „Csokonai megjegyzései saját műveihez": ItK. II, 613—614. l.).

Legújabban Juhász Géza foglalkozott a címjegyzékekkel, felhasználva őket Csokonai műveinek időrendi meghatározásához. Az 1795-ből származó ún. Első katalógus alapján adta ki 1955-ben „Csokonai elegyes poétai munkái"-t, a kötet Tájékoztatójában (287 kk.) ismertette a költő első kiadási tervét, s közzétette az Első katalógus teljes szövegét (295—298. l.), egy oldalát pedig fényképmásolatban közölte. Az 1956-i ÖV. s az 1967-i ÖV². időrendje Juhász idevágó megfigyelésein alapul. Az MTAK. Kézirattárában Juhász Géza hagyatékában terjedelmesebb tanulmány található a címjegyzékekről s megtalálhatók a címjegyzékek másolatai is.

A következőkben az időrendnek megfelelően közöljük a Csokonai műveiről tájékoztató címjegyzékeket.

1. KISS IMRE JEGYZÉKE

Csokonai ifjúkori műveiről tájékoztat barátjának, Kiss Imrének 1802 őszén írt levele, amelyben felsorolja a költőnek másolatban nála található verseit: „Az újj Tudományhoz és a Munkáid Kiadásához szerentsét kívánok, s ha az elveszett Darabok közzűl van ezekbe ird meg melyek, és velek szolgálhatok . . ." (MTAK. K3/71; ld. még: CsEml. 117. l.). Ez után következik Csokonai 22 ifjúkori versének felsorolása: valamennyi egy közelebbről meghatározható korszak termése, a jegyzék tehát valamilyen, a művekkel egyidős másolat vagy diárium alapján készülhetett. A felsorolásban több olyan vers címe szerepel *(Konstantzinápoly, Az álom, Rút ábrázat . . ., A földindulás* stb.), amelynek két kidolgozását is ismerjük; a jegyzék többi verse alapján úgy látszik, hogy a korábbi változatok voltak Kiss Imre birtokában.

Vargha Balázs azt írta a jegyzéket tartalmazó levéllel kapcsolatban, hogy: „A levél írója nem azonos Kis Imre salétrom-inspectorral, Csokonai és Fazekas debreceni barátjával." (CsEml. 568. l.) A kötet Névmutatójában pedig megkérdőjelezve nagyszalontai lelkészként említi a levél íróját (636. l.). Bizonyára a levél nagyszalontai keltezése támasztott benne kétséget; viszont a jegyzéket tartalmazó levél kézírása és aláírása pontosan megegyezik a salétrominspektor Kiss Imre kézírásával (v. ö. MTAK. K 3/72).

A jegyzék elküldésére Csokonai újabb kiadási terveivel kapcsolatban került sor.

KI/j. [1786—? 1790 k. írt művekről] (MTAK. K 3/71)

1. Konstantzinápoly
2. Rövid Nap hoszszú Él̃y
3. az Árviz
4. *az alom [Az Álom]*
5. *a morte hñēs [= homines] semper ttund [= tantundem]*
6. *Musa vetat mori*
7. Magyar hajnal hasad
8. A Pártütő
9. Az Ert [= Embert] gyülölő

10. Rut Ábrázat szép Ész
11. *A Gazdag*
12. a föld Indulás
13. a Kevély
14. A' Tengeri Zivatar
15. a Szerentse
16. a Hir
17. *a Had*
18. a Czigány
19. *a Dél*
20. a Tél
21. Libertas opt[i]ma rerum
22. — „Nagy Királyné ! Kínunk annál sérelmesebb
Eredete mennét szentebb és nemesebb" &.

[22. vers ismeretlen; talán párdarabja *a Dido Aeneástól való bútsúzása* c. iskolai propositiónak; bár e két sorral kezdődik Péczeli József 1786-ban megjelent Henriásának Második éneke is (20. l.), s így az sem lehetetlen, hogy csupán Péczeli munkájának másolatáról van itt szó; az sem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy Csokonai néha egész sorokat vett át ifjúkori verseibe Péczeli említett Voltaire-fordításából. A dőlt betűvel szedett címek az eredetiben alá vannak húzva.]

2. J. GY. JEGYZÉKE

A költő fiatalkori műveiről másik legfontosabb tájékoztatásunk az a 44 tételből álló jegyzék, amelyet J. Gy. névbetűkkel küldött el a jegyzék összeállítója a nála található versekről Csokonainak, a kísérő sorok alapján föltehetően 1800—1801 körül, amikor dunántúli útjáról hazatérve ismét kiadásra készítette elő műveit. (V. ö. CsEml. 568. l.)

A jegyzék összeállítója mindeddig ismeretlen volt, Vargha Balázs ezt írta róla: „A levél bizonyosan Debrecenben kelt, mert Csokonai — ugyanerre a papírra írt válaszában — még aznapra kéri a kóták és kéziratok elküldését. Debreceni barátai, ismerősei közt azonban senkit sem ismerünk, akire a kezdőbetűk (J. Gy. — esetleg I. Gy.) ráillenének." (CsEml. 568. l.)

A jegyzék kézírása s névbetűinek duktusa pontosan megegyezik az MTAK. K 755: 45b lapján Győri József névaláírásának betűformálásával Csokonai előfizetőinek névsorában. E névsor szerint a diákok legtöbbje még latinosan írta nevét (Daniel Horváth, Steph. Liszkai, Mart. Dombi stb.); így a címjegyzéken található J. Gy. névbetűk föltehetően Győri József (= Josephus Győri) debreceni diák nevét takarják. (Különben az MTAK. Csokonai-hagyatékának idegen kéztől másolt több kézirata erősen emlékeztet Győri József kezére.)

Győri József neve előfordul a költőnek azon a saját kezű elszámolásán is, amelyet a *Diétai Magyar Múzsa* megmaradt példányaival kapcsolatban készített: „*Győri Jó'sef* Uramhoz felküldöttem 9 *egész* Diéta Mr. [Magyar] Múzsát az eladás végett per 1 Rf." (KK. II, 20a). Ez az adat is mutatja, hogy Győri József a költő bizalmas baráti köréhez tartozott.

A jegyzéket a Gaál László-féle hagyaték alapján Toldy is ismerte: a költő elveszett művei között e lista alapján idéz néhány — máshonnan

nem ismert — verscímet (ld. XCI—XCII. h.). A jegyzéket nem egészen betűhíven, a rövidítéseket gyakran tévesen oldva fel a CsEml. is közölte (118—119. l.).

A lista versei közül ismeretlen az 1., 4., 5., 9.

JGy/j. [1788—1793 k. írt művekről] (MTAK. K 755: 38b)

1. Visa ē [= est] Sacrat [= Sacratum v. Sacrata] venerenda sciēa [= scientia] rēr [= rerum] Proferre Aethereum Theoloa [= Theologiae] caput. Vaj Mir!!!
2. Örvendjél Phoebusk [= Phoebusnak] szentelt tábor &.
3. Élj vigan érdemedd [= érdemeddel] a' boldōság [= boldogság] karjain &.
4. Szomorú Ihatok Tütüs Ktyének [= Keresztyének] Megborosodott Atyánkfiai Bachusb [= Bachusban]!
5. Heliconi ligetei a' Muzsákk [= Múzsáknak] &.
6. Jerke Ferke éltessen a' Freyer &
7. Kis Ferentz Nagy Ferentz Kík Ferentz &
8. Falataimat elegyes borhajtással &
9. Virgilius 1ō Eclogáják [= Eclogájának] Deák trávestálása &
10. Constántzinapoly le írása
11. a' Tzigány
12. Magyar Gav [= Gavar v. Gavallér]
13. A' Bekesség [!]
14. Vérengező Jámbussaid Daloljak [= Daloljanak] &
15. Ti Páphusonn nyitott katzér &
16. A' vidám trsztű [= természetű] poëta.
17. A morte hñēs [= homines] spr [= semper] tantundem absumus
18. Az árvízről
19. Vélnéd h [= hogy] a' nyalkánn pirosló & [A' színesség]
20. Libertas optima rēr [= rerum]
21. Eljöttetek hát oh Haza Nagyai [= Naggyai] [Gróf Károlyi József úrnak. (Az élő nyelven tett köszöntés)]
22. A' Rövid nap 's hosszú éjj.
23. Chloë Dafnishoz
24. Szerelmes fogadás
25. Egy kesergő Magyar
26. A' Tavaszhoz
27. Amyntás és Laura a' fák között
28. A' Vers Szépítő
29. Miért ne innánk
30. Édes Rabság
31. A' Szerelmes Szemek
32. A patyolat
33. A' Poëtákba lakó Iñség [= Istenség]
34. Szerelmes panaszok
35. A' Távolról kínzó
36. Az Ég [!] s a' Csillagok.
37. Esdeklő Bíztatás
38. Az emésztő Tűz
39. A' meg ivott Ámor

40. Az el menetel
41. A' Fársáng bútsúzó szavai
42. Quem Dii odert [= oderunt] praec [= praeceptorem] &
43. A' Vén asszony
〈44. A' Morte hmes [= homines] spr̄ [= semper] tan. [= tantundem]〉

[A címjegyzék végén ugyanazzal a kézzel a következő megyjegyzés:] Ennél több nintsen, tudom ūan [= ugyan] hogy ezekből is van egynehány a' D. Muzsába, de t̄s [= tsak] ki akartam mind szedni a' rips rapsból a' mennyi találtathatik. Fazekasnak mondottam hogy küldje le az Almanakot, ígéré hogy most le küldi. JGy. [Ez alatt Csokonai saját kezű jegyzete, voltaképpen a listára vonatkozó üzenete:] Kérem ne sajnálja a' Kótáimat, és ezen versekből a' következendő Nrokat leküldeni még ma, t. i.
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 23, 24, 34, 40, 41, 43.
[A jobb mezőben válasz Csokonai kérésére, harmadik kéz írásában:] A' kóták felől semmi eszembe nem jut hogy azok mellyek légyenek. — A' *Békességről* — nintsen ott egészenn. — n̄ [= nem] tudom hova írtam a' többit, n̄ [= nem] találom. — A' Virgilius & travestálásák [= travestálásának] is eleje nints meg.

*

A 43. mű, *A vén asszony*, föltehetően azonos a *Dorottya kínjai* összövegével. E versek egy része benne van az 1793-i tisztázatban (VT.) s rákerült az 1795-i Első katalógusra is.

3. VERSTISZTÁZAT TARTALOMMUTATÓJA 1793-BÓL

VT/j. (MTAK. K 677: 42a—93b)

Csokonai 1792—93-ban elkészült műveiről tájékoztat az a — föltehetően 1793 elején megkezdett — verstisztázati füzete, amelyben kiadásra szánt műveit másolta le. Sajnos, a füzet néhány lapja ki van tépve, de így is fontos bizonyítéka annak, mely művei voltak készen a költőnek 1793-ban. Ez a mintegy 30 verset tartalmazó tisztázat tájékoztat több Lilla előtt írt vers összövegéről.

Ekkoriban készülhettek a letisztázott versek után található olasz versfordítások fogalmazványai is. A 29 verstisztázatot s a 14 olasz fordítást itt nem soroljuk fel külön, hanem a „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünkre utalunk. (Ld. kiadásunk 139—141. oldalát.)

4. A BÉTSI MAGYAR MERKURIUS ÉS A MAGYAR HÍRMONDÓ 1794-I JEGYZÉKE

A Magyar Hírmondóban 1794 tavaszán megjelent dicsérő hangú debreceni tudósítás (ld. MHírm, 1794. I, 481—482. l.) azt írta a költőről, hogy „Bárcsak számos Verseinek ki adására rá lehetne venni", s Teocritusból, Ovidiusból, Metastasióból készült fordításai mellett megemlítette a travesztált *Batrachomyomachiá*-t s *A' méla Tempefői*-t. Mintegy fél év

múlva, 1794 októberében megjelent Csokonai első tájékoztatása a Bécsi Magyar Merkuriusban művei tervbe vett négykötetes kiadásáról (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. [okt. 21.] 1293—1294. l.), s ugyanott 20 pontban közölte munkában levő művei jegyzékét. Nem sokkal később szinte szó szerint megjelent a közlemény a bécsi Magyar Hírmondóban is (1794. II, 38. sz. [nov. 7.] 643—645. l.).

A következőkben a MMerk. alapján közöljük a jegyzéket, nemcsak azért, mivel korábbi, hanem azért is, mert pontosabb, mint a MHírm.-é: az utóbbi közleményében pl. a 7. pontból kimaradt, hogy „*Énekes*" pásztori játékról van szó; a 9. pont a MHírm.-ban „fő Vig Játék"-ot említ, a MMerk.-ban „*főfő* Vig Játék" van stb.

MMerk./j. (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293—1294. l.)

„1. A' *Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, *Homerusból* forditva. Ugyanaz *Blumauer* Úr módja szerént travestiálva. Ugyanaz bővebben, 's mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, melly is Satirának mondathatik: és a' Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés.
2. A' méla *Tempefői*, vagy: Az is bolond, a'ki Poétává leszsz Magyar Országban. Nemzeti Játék formába öntött Satira.
3. *Patvarszki* Vigjáték *Terentiusból*, mai Világhoz alkalmaztatva, és Magyar országi történetté téve.
4. *Cyrus* és *Lysimachus* két Szomorú Játékok, *Rué Károly* Frantz Poéta után.
5. *Az elhagyattatott Didó*, Énekes Játék *Metastasio Péter* Olasz Poéta után.
6. *Orlando* és *Galatéa*, két éneki [!] Pásztori Játék, ugyan *Metastasio* után.
7. Egy eredeti Énekes Pásztori Játék.
8. A' *Boszorkánysip*, *Sikanéder* és *Mozárt* Urak után. Egy igen nagy Énekes Játék ez.
9. *Goldoni Olasz Poéta Hazugja*. Egy a' fő fő Vig Játékok közűl.
10. *Metastasionak* XVII. Cantátái, és II. Canzonettái Olaszból.
11. Gr. *Teleki Sámuel* Úr ő Ex.ja és Gr. *Károly József* Úr ő Nagysága Instellátziójokra [!] Magasztaló Versek.
12. *Galatéa*, *Theokritus Görög*, *Ovidius Deák*, és *Metastasio* Olasz Poémájok egybe hasonlítva.
13. *Cupido* és *Psyche*, Román formára ki készitve.
14. *A' Bolondság' Ditsérete*. Roterodámi Rézmánból.
15. Az én Életem.
16. Az én szerentsétlenségemnek históriája, és okai. Magyarosan, minden tettetés nélkűl.
17. *Az el-ragadtattatott Veder*. Comica Epopoeia, *Tassoni*' — Olasz Poetából.
18. *A' tréfás Iliás*, Irta Loredano, Olasz Poéta. Ez az *Iliás travestiálása* van IV. Tomusban.
19. Sok Áriák, Menuetto, Stajer, Lengyel, Magyar, Török 's a't. Noták, musikai Kotákkal.
20. Sok Értekezések, Recensiók, Ki-szedett Darabok, 's más efféle Tractamentek."

E művek részben csak írói tervek voltak, nem jelentenek mind elkészült munkát: legalábbis jó részük nem szerepel Csokonai későbbi jegyzékein; bár azzal is számolnunk kell, hogy esetleg ezek közül került ki az a néhány darab, amelyet a költő 1795 tavaszán elkeseredésében a „halálos róguson" elégetett (ld. HG. II, 596. l.).

A *Békaegérharc*-nak csak Blumauer szerint travesztált változatát ismerjük, bár másutt is említi a költő, hogy a görög eredetinek szó szerinti hexameteres fordítását is elkészítette.

A Terentiusból fordított *Patvarszki* elveszett, illetőleg lappang: el kellett készülnie, mivel „Megigazgatni" megjegyzéssel az EK. is közli a CLVI. sorszám alatt. Föltűnő, hogy elsősorban színpadi munkáit ajánlja a költő. A *Cyrus* és a *Lysimachus* elkészültéről nem tudunk, későbbi címjegyzékei egyiket sem említik. Az *Orlando* föltehetően azonos az *Angelica*-val, amelynek egyik fontos szereplője Orlando; különben *Orlando* című színjátékát nem ismerjük Metastasiónak. Nem tudjuk, mi lehetett az „eredeti Énekes Pásztori Játék"; Goldoni *Hazug*-jának csak néhány soros töredéke maradt ránk, a 11. pontban említett két magasztaló vers közül pedig csak a Károlyi József installációjára írt magyar és latin nyelvű verset ismerjük. A 12—18. sem maradt fenn, a 15. azonban előfordul az EK.-n is, a XCVIII. sorszám alatt: „Az én Életem. Elégia. *Revideálni.*" Későbbi jegyzékein is szerepel. Ez a mű azonos a Magyar Múzsa 1794. évfolyamában (IV. 34—37. l.) *Egy Szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* címmel megjelent Csokonai-verssel (v. ö. Kortárs 1973 : 1707—1711. l.).

A 17. és a 18. pontban említett két vígeposzról 1802 körül írt eposztanulmányában megemlékezik, elmondván, hogy néhány esztendővel korábban az újságokban megígérte őket a közönségnek, de a megkezdett munkákat — szinte lefordíthatatlan nyelvi különlegességeik és célzásaik miatt — „Vulcanusnak dedicálta". (Ld. HG. II, 555—556. l.) Fontos ez az adat a jegyzékre nézve, mivel bizonyítja, hogy a meghirdetett művek egy része valóban csak megkezdett terv volt.

Érdekes, hogy a jegyzéken a lírai darabok hátraszorultak, s ez Csokonai üzleti tájékozottságára vall: lírai verseskötetet akkoriban — mint a *Tempefői*-ben is céloz rá — még igen nehéz volt eladni; bizonyára kelendőségüket akarta növelni a megígért „musikai Kotákkal" is. S ez nem volt puszta ígéret: az EK.-nak több mint félszáz verse dallamra készült.

A 20. pont addig elkészült prózai értekezéseit említi; talán azért szorultak az utolsó helyre, mert a szélesebb olvasóközönségnél ezek számíthattak a legkisebb érdeklődésre.

5. AZ ELSŐ KATALÓGUS

(1795)

Mint a MMerk. 1794. okt. 21-i és MHírm. nov. 7-i számában megjelent híradás bizonyítja, a költő határozottan foglalkozott munkái kiadásával. Hogy lírai műveit is elővette s kezdte kötetté rendezni, ahhoz ösztönzést adhatott az Az Újj Bétsi Magyar Múzsa 1793—94. évfolyamában megjelent három, majd az Uránia III. kötetében közölt hat verse is. Ez tovább növelhette írói önérzetét, s a Kollégiummal történt összeütközése után csak még jobban megszilárdíthatta elhatározását, hogy írással tartja

fenn magát. Bizonyosra vehető, hogy többek között e céllal kereste föl a hazai irodalom alakuló központját, az Uránia szerkesztőségének székhelyét, Pestet, sőt ekkor — a halasi legáció után — már anyagi okok is sürgették, hogy műveit mielőbb kiadja.

Az Első katalógust Toldy is „1796. előtti munkalajstrom"-ként említette (ld. 947. h.). A lista legkésőbbi, biztos keltezésű verse, a XLVIII. sorszámú *Dugonits' Oszlopa*, 1795. május 15-én íródott. Ennek alapján tételezte föl Juhász Géza, hogy a katalógus Pesten készült 1795 májusában: „Már megvan rajta a *Dugonics-oszlopa*, amelyet május 15-én írt. Pesten tartózkodott akkor, s néhány címet alighanem azért hagyott számozatlanul, mert az illető vers kézirata nem volt nála." (EPM. 287. l.) Szerintünk a jegyzéket már korábban el kellett kezdenie a költőnek, hiszen a MMerk.-ban és a MHírm.-ban már 1794 őszén azt adta hírül, hogy „Elegyes Munkái" „a következendő tavaszszal" sajtó alá fognak menni IV darabban. Azt is jelezte, hogy „többnyire poétai darabokból" fog állni a gyűjtemény („kisebb nagyobb versnemekből . . ., gúnyoló versekből" stb.). Tehát már tavasz előtt, otthon Debrecenben hozzá kellett fognia a jegyzék összeállításához. Juhásszal szemben szerintünk valószínűbb, hogy a számozatlanság azt jelenti, hogy e verseket föltételesen vette föl kötetébe: *A' patyolat*-ot talán a XLI. sorszám alatt szereplő *A' Feredés*-sel való témabeli rokonsága miatt, a Budait ünneplő verset a maga friss sérelmei okán: hiszen az iskolai ítélőszéknek Budai volt az elnöke. (Arra is gondolhatott, hogy mint kicsapott diák, kompromittálhatja e verssel volt professzorát.) *Tsikorgó Versei*-t pedig talán csak azért lajstromozta föltételesen, mivel tartott tőle, hogy a *Tempefői*-ből kiragadva nem érthető eléggé.

Az EK. jelentősége abban van, hogy összefoglalja a költőnek 1795 júniusáig írt s kiadásra szánt valamennyi fontosabb művét. Összesen 163 mű szerepel e jegyzéken, amely talán azonos azzal a listával, amelyet kéziratcsomóinak egyik katalógusa így említ: „*Régi Verseim Cathalogusa*" (Kcsl. N° 17: 9).

A címeken kívül a katalóguson műfaji meghatározásokat és a kidolgozásra vonatkozó megjegyzéseket találunk; az arab számok pedig azt mutatják, hogy a jelzett vers hányadik oldalon található a költő tervezett első verseskötetének, az ED.-nek autográf tisztázati példányában.

Különösebb kompozíciós szempont csak a lista első harmadában vehető észre: mintha — az Uránia célkitűzése szerint — az I. kötettel a nőolvasókhoz akart volna szólni. (A kompozíciós szándék mellett szól *I' Vidám Természetű Poéta* első helyre kerülése is.) A politikai célzatú verseket mintha a későbbi kötetek számára tartogatta volna, ha ugyan gondolhatott még ezek kiadására. (1795. júl. 9-én Schedius Lajoshoz írt levele szerint munkái tervezett ötkötetes kiadásában a további kötetek drámákat, vígeposzokat, értekezéseket tartalmaztak volna; ld. HC. II, 628. l.)

Van még egy fontos jelzés az EK.-n, amelyet eddig figyelmen kívül hagytak a kutatók: számos vers után található ez az utalás: *Nota.* vagy ez a megjegyzés: *Notájánn igazítani, Notáját rendbe szedni., Notáját kitsinálni.* stb.

A MMerk. jegyzéke is utalt rá, hogy „musikai koták"-ra készültek a lírai darabok. Az EK. utolsó ívén, a 30b oldalon haránt irányban a költőnek ez a saját kezű megjegyzése olvasható: „NB. Az elsőtől fogva a' 24dikig van a' Pleyel Melodiái között. A' 24 fogva a' 31dikig a'

Scheidleréji között." A 30a oldalon pedig hasonló helyzetben ez áll: „A' 32—42-ig van a' Kellneréji között. A' 43—54-ig pedig a' Bengraféi között".

A versek zöme tehát — ha az utalások valóban az EK.-ra vonatkoznak — dallamra készült, még az olyan lírai önjellemzés is, mint *A' Vidám Természetű Poéta*.

A címjegyzék néhány tétele előtt kis karika található: úgy látszik, hogy ez a cenzúra miatt kritikus, kényesebb témájú verseket jelölte (*Táis, A' Dél, Fannius* stb.). Az egyes címek előtti vízszintes vonal talán a művek befejezetlenségére utal.

A címjegyzék végén *A' katonáskodó Szerelmes Mentsége* azonos a XLIX. sorszámú *Minden szerelmes Katona* c. verssel *[= Militat omnis amans]*; bizonyára mint kiadhatatlan kapott o jelet.

Két műve — a CX. és CXI. sorszámú — olvashatatlanul ki van törölve; előttük a CIX. sorszámú *A' Szamár és a' Szarvas* is alig olvashatóan törölve van; ebből gondolhatjuk, hogy a másik kettő is radikális politikai mű lehetett. A CXI. néhány félig látható betűjéből úgy tetszik, hogy itt *A' Kanári és a' Balha* c. munka állt. Juhász Géza kéziratos tanulmányában arra gondolt, hogy a CX. mű az *Újesztendei gondolatok* 1794-i ősszövege lehetett; ilyen összöveg azonban nem létezett. (V. ö. kötetünk 201. lapjával.) Inkább *A természeti morál* címen ismert d'Holbach-fordításra gondolhatunk vagy a Kotzebue-ból fordított *A kétségbeesés* c. versre.

EK. (MTAK. K 679/II, 27a—30b). (Autográf.)

I. A' Vidám Természetű Poéta. Ode. *Nota*. 1.
II. A' Búkkal küszködő. Ode. 4.
III. Dafnis a' Hajnalhoz Dal. 5.
IV. Chloé Dafnishoz. Dal. 7.
V. Az Ekhóhoz. Ode. *A' rövid syllabákat kihányni*. 8.
VI. Jöszte Poétának. Ode. 9.
VII. A feléledt Pásztor 10. ⟨Dal⟩ Kettős Dal *Notájánn igazítani*.
VIII. Szerelmes fogadás. Dal. 12.
IX. Eggy kétségbesett Magagyilkosa. 14. Ode. *Notáját rendbe szedni*.
X. Felvídúlás. Dal. *Rhythmusát rendbe szedni*. 15.
XI. Eggy kesergő Magyar. Ode. *Notáját ki tsinálni*. 16.
XII. A' Tavaszhoz. Ode. 17.
XIII. A' Viola. Dal. *Restituálni*. 19.
XIV. Amint és Laura a' fák között. Kettős Dal. 20
XV. Eggy Bétsi Magyar Gavallér. Dal. 21
o XVI. A' Versszépítő. Dal. *Nota*. 23
XVII. Miért ne innánk? Dal. *Nota*. 24
XVIII. A' rövid Nap 's hosszú Éj. Dal. *Nota*. 26
XIX. Édes Rabság. Dal. 28
o XX. A' szerelmes Szemek. (: vagy ostromló Szemek:) Dal. *Nota*. 29
— A' patyolat.
o XXI. A Poétákba lakó Istenség. Dal. *Nota*. 32
XXII. Szerelmes Panaszok. Dal. 33
XXIII. A' távolról kínzó. Dal. *Nota*. 39

XXIV. Az Éj és a' Tsillagok. Dal. *Nota.* 40.
XXV. A Méz' méze. Dal. *Nota.* 41
XXVI. A' versengő Érzékenységek. Dialogus. 44
XXVII. Esdeklő bíztatás. Dal. 52
XXVIII. A' Vatsora. Epigramma. 53
XXIX. Hány a' Grátzia? Epigramma Ausoniusból. 54
XXX. Az Émésztő Tűz. Dal. 55
XXXI. Az Anákreoni Versek. Epigramma. 57
XXXII. A' megivott Ámor. Dal. 59
XXXIII. Az Elmenetel. Metasztázióból. Dal. 60
XXXIV. A' fügefa, és Mondolafa. Mese Baldi utánn. 63
XXXV. Szitzília és Neptún. Mese Baldi utánn. 64
XXXVI. A' madár a' Szabadság⟨t⟩bann. Mese Roberti utánn. 65
XXXVII. Első Szerelemérzés. Dal. 67
XXXVIII. A Szépek Szépe. Elegia 70.
XXXIX. A' *Vá*nos Magyar Eloquentia. Szatira. 72
XL. A' tanúnak hívott Liget. Dal. *Nota.* 73
XLI. A' Feredés. Dal. *Nota.* 75
XLII. Szerelmes Bútsúvétel. Kettős Dal. 81
XLIII. A' Matska és a' Sajt. Mese Roberti utánn. 84
XLIV. A' Szabadúlás. Dal. Metasztazióból. 85
— Öröm Pr. Budayhoz.
XLV. Az Otahajta. Levél eggy nagy Érdemű Úrhoz. 94
XLVI. Semminél több Valami. Levél Mátyásihoz. 97
XLVII. A' Vízital. Szatira. 99
XLVIII. Dugonits' Oszlopa. Allegória. 104
— Tsikorgó Versei. 111
o XLIX. Minden szerelmes Katona. Elegia. 113
L. A' Szabadság. Ode. 121.
o LI. Táis. Epigramma Szecundusból. 123
o LII. Herkules és Ámor. Epigramma J. Szekundusból. 124
LIII. A' Pásztorkirály. 125 Pásztori Énekes Játék III Felvon [= Felvonásban] Metaszt [= Metasztazióból]
o LIV. Melitesz Rózáliához. Levél. 195
o LV. Ugyanő ugyanahoz. Levél. 197
o LVI. Az Esztendő IV Szakasza. Szonnét. 200
LVII. Ákhiles Stzírusbann. 201 Énekes Érzékeny J. [= Játék] III Felv[onásban] Metaszt[azióból]
LVIII. Az én Vagyonom. Dal. 297.
o LIX. Melitesz Rozáliához. Levél. 301.
LX. A' Pártütő. Epigramma. 304
LXI. Angélika. Szerenáta. Metasztázióból. 305
o LXII. Fársáng' bútsúzó Szavai. Dal. *Nota.*
LXIII. Szemira és Szemín. Szonnét.
— LXIV. Amintás. Pásztori Játék Tassóból. *Igazítni.*
— LXV. A' szökevény Ámor. Idyllium Tasszóból. *Versbe szedni.*
LXVI. Az Estve. Élégia.
LXVII. A' fösvény. Szatira.
LXVIII. Az Álom. Elégia.
LXIX. Mindég közel a' Halál. Elégia. *Igazítni.*
LXX. Konstántzinápoly. Elégia.
LXXI. A' Had. ⟨Eleg⟩ Szatira. *Igazítni.*

LXXII. Színesség. Szatira.
LXXIII. A' Szerentse. Levél.
LXXIV. A' Tengeri Zivatar. Elégia. *Igazítni.*
LXXV. A' Kevély. Szatira.
LXXVI. A' Földindúlás. Elégia.
[LXXVII. Az Akadály. (Kantáta a Metasztazióból.)]*
LXXVIII. ⟨Egy⟩Midás. Szatira.
LXXIX. Rút ábrázat 's szép Ész. Szatira.
LXXX. Baráti⟨ságos⟩ Bútsúvétel. Elégia.
LXXXI. Magyar! Hajnal hasad. Szatira.
LXXXII. A' Magyar Gavallér. Leírás.
—LXXXIII. A' Reggel. Elégia. *Lefordítni.*
o LXXXIV. A ' *Dél.* Elégia.
LXXXV. *A' Nyár.* Szatira.
LXXXVI. *Az Ősz.* Leírás.
LXXXVII. *A' Tél.* Szatira.
LXXXVIII. Musa vetat mori. Ode. *Igazítni.*
LXXXIX. A' Hír. Ének. *Revideálni.*
—XC. Az Árvíz. *Revideálni.*
—XCI. Az elhagyatott Dídó. Énekes szomorú J[áték] III. felv[onásban] Metasztáz[ióból]. *Kitsinálni.*
—XCII. Endimion. Szerenáta. Metasztázióból. *Lefordítni.*
XCIII. Galatea. Szerenáta. Metasztázióból. *Leírni.*
—XCIV. A' Varázssíp. Énekes J[áték] II felvonásbann, Sikanédertől. *Kitsinálni.*
XCV. Horváthoz. Levél. *Revideálni.*
XCVI. Hunyadihoz. Épósz. *Revideálni.*
—XCVII. A' Hív Pásztor. Pásztori Játék Guarinitól. *Lefordítni*
XCVIII. Az én Életem. Elégia. *Revideálni.*
XCIX. Szanderről. Dal. *Leírni.*
C. Broughthonról. ⟨Epigramma.⟩ Levél. *Revideálni.*
—CI. A' Tziklops. Kántáta. Metasztázióból. *Megigazítni.*
—CII. A' Tántz. Kántáta. Metasztázióból. *Kitsinálni.*
CIII. G. Károlyhoz. Épósz.
CIV. G. Telekyhez. Épósz. *Megigazítni.*
CV. Békegérhartz. Tréfás Epopéja travesztiálva Homér utánn. *Megigazítni.*
CVI. Vén asszony. Szatira. *Megbővítni.*
o CVII. A' Bagoly és a' Kótsag. Diálogus. *Revideálni.*
o CVIII. A' Pillangó és a' Méh. Diálogus.
CIX. A' Szamár és a Szarvas. Diálogus. [Alig olvashatóan kitörölve.]
CX. A ..... [Olvashatatlanul kitörölve.
—CXI. A Kanári és a Balha. — Szatira. [Csaknem olvashatatlanul kitörölve.] *Kitsinálni.*
—CXII. A' Ditsőség' Győzedelme.
—CXIII. Mária Trézia' Neve Napjára.
—CXIV. Mária Trézia' Születése' Napjára.
—CXV. Első Ferentz' Születése Napjára.
} Kántáták Metasztázióból.

* A címjegyzéken az eredetiben itt nincs adat: ezt a számot ugyanis kihagyta Csokonai s utólag írta át a jegyzék CXX. számát LXXVII.-re.

CXVI. A' Mentség.
CXVII. A' Tanáts.
CXVIII. A' Zivatar.
—CXIX. A' féltés.
LXXVII. ⟨CXX.⟩ Az Akadály.
—CXX. A' Halászat.
—CXXI. A' Tavasz.
CXXII. Az Álom
CXXIII. A' Név.
CXXIV. A' Visszatérés [jav. ebből: *v*isszatérés].
—CXXV. Az első Szerelem.
CXXVI. A' félénk Szerelem.
CXXVII. A' Szerelmek' fészke.

} Kántáták, Metasztázioból. *Kitsinálni*

o CXXVIII. A' Kárpotoló. Dal.
CXXIX. Hálaadás. Dal.
CXXX. Álomdal. Dal. *Leírni.*
CXXXI. Endímion és Diána. Kettős Dal.
CXXXII. Az elveszett Lélek. Dal.
CXXXIII. Nógatás. Dal.
CXXXIV. Kettős kötés. Dal.
CXXXV. Tempefői. Szatirai Játék 5 Részbenn. *Kipótolni.*
o CXXXVI. A' Távollétel. Dal. Kjabrerától [Chiabrera].
CXXXVII. A' Viola. Dal. Kjábrerától.
CXXXVIII. A Róza. Dal. Lemenétől. *Revideálni.*
CXXXIX. *A' Jázminok*. Dal. Tzappitól.
CXL. Bakkhushoz. ⟨Dal⟩ Inscriptio Kazóni [Casoni] utánn.
CXLI. Utolsó Panasz. Elégia Ariósztóból.
CXLII. A' Szépség. Madrigál Lemenétől.
o CXLIII. A Méh és Ámor. Madrigál Guariniból.
CXLIV. A' szántó Ámor. Idyllium ⟨Bionból⟩. Moszkustól.
CXLV. A' szállongó Ámor. Idyllium Bionból. *Kitsinálni.*
o CXLVI. Igyunk. Dórishoz. Dal Rolliból.
CXLVII. Asztali Dal. Dal Mafféiből.
o CXLVIII. Pásztor szeretők. Dal Tzappiból.
o CXLIX. Az elragadt Szív. Dal Tzappiból.
—CL. A Reménység. Elégia Mentziniből. *Letsinálni.*
o CLI. Fannius. Epigramma Bézából.
o CLII. Ajánló Tsók. Dal.
o CLIII. *A' Tsók*. Epósz.
CLIV. A' Babérvessző. Madrigal Tasszóból.
CLV. Ifjúság s Szerelem. Dal Rolliból.
CLVI. Patvarszki. Vig Játék. V Felv[onásban]. Terentzius utánn. *Megigazgatni.**
CLVII. Földi Róza.
CLVIII. Rátz Sámuelhez. *Revideálni.*
CLIX. Milton elejébe. *Kitsinálni.*
CLX. Dafnis. Idyllium. Revideálni.
CLXI. A' katonáskodó Szerelmes Mentsége. Kitsinálni.

[NB. A 30a lapon, fordított helyzetben különféle számvetések alatt a következő autográf bejegyzés olvasható:]

* Kéziratbeli helyzete szerint ez a megjegyzés vonatkozhat az utána következő versre is.

„A' 32—42-ig van a' Kellneréji között. A' 43—54-ig pedig a' Bengrafói között."
[A 30b lapon, hasonló helyzetben Csokonai következő saját kezű bejegyzése:] „NB. Az elsőtől fogva a' 24dikig van a' Pleyel Melodiái között. A' 24 fogva a' 31dikig a' Scheidleréji között."
[A lap alján fordított helyzetben:] **N. 1: 7.**

Az EK.-ból azokat a műveket, amelyekhez valamilyen megjegyzést csatolt a költő, kiadta a HG. is, ezzel a címmel: „Csokonai megjegyzései saját műveihez" (II, 613—614. l.).

Juhász Géza az EPM.-ben „Csokonai lajstroma" címmel közzétette az Első katalógust (295—298. l.), s ugyanott közölte egy oldalát fényképmásolatban.

6. AZ „ELSŐ DARAB" TARTALOMMUTATÓJA

(1795)

1795. július 9-én Schedius Lajoshoz írt levelében Csokonai előadta öt kötetes kiadási tervét; a gyűjtemény első kötete a verseké lett volna, amelyekről azt írta, hogy már kiadásra készen vannak (ld. HG. II, 628. l.). A kiadásra előkészített kötet anyagát egy 366 oldalas, aranyozott szegélyű füzetbe tisztázta; ennek a füzetnek sajnos csak utolsó néhány levele maradt fenn, megmaradt azonban 66 művet tartalmazó teljes tartalommutatója. A tisztázatot a következő sor zárja: „Vége az első Darabnak." Innen a kötet általunk használt elnevezése. Mint Toldy leírta (955. h.) eredetileg aranyozott betűkkel „Musarum primitiae 1794" volt a kötet gerincére nyomtatva, táblájára pedig: „Musa vetat mori".

Az ED. tartalommutatója a 61. versig megegyezik az EK. I—LXI. művével, csak a záróverseknél módosul a sorrend. Az EK. LXV. verse, *A' szökevény Ámor* a kötet végére, a 66. helyre került, s eléje jött az EK. óta keletkezett *Bútsú a' Magyar Múzsáktól*, továbbá az ismeretlen *Hadi Dal* és *A' Szarándok* címmel az EK.-n a CLI. sorszám alatt található *Fannius*.

A *Hadi Dal* talán újabb keletű verse lehetett (Juhász Géza kéziratában a *Szegény Zsuzsi* teljesebb szövegű ősváltozatával azonosította). Meglepő viszont a kötetben a kényes témájú *A' Szarándok*, amelyet (*Fannius* cím alatt) az EK.-n a költő o-val jelölt meg mint kritikus tárgyú darabot. Talán személyes okból a kicsapatását okozó Szilágyi Gábornak szánta: ebben is papról és váratlan gyermekáldásról van szó.

ED. (MTAK. K 672/IV, 126b—127b) (Autográf.)

	levél
A' vídám természetű Poéta.	1.
A' Búkkal küszködő.	4.
Dafnis a' Hajnalhoz.	5.
Chloé Dafnishoz.	7.
[5] Az Ekhóhoz.	8.
Jószte Poétának.	9.
A' feléledt Pásztor.	10.

Szerelmes Fogadás. ..... 12.
Eggy kétségbe esett Maga gyílkosa. ..... 14.
[10] Felvídulás. ..... 15.
Eggy kesergő Magyar. ..... 16.
A' Tavaszhoz. ..... 17.
A' Violám. ..... 19.
Amint és Laura a fák között. ..... 20.
[15] Eggy Bétsi Magyar Gavallér. ..... 21.
A' Vers-szépítő. ..... 23.
Miért ne innánk? ..... 24.
A' rövid Nap 's hosszú Éj. ..... 26.
Édes Rabság. ..... 28.
[20] A' szerelmes Szemek. ..... 29.
A' Poétákba lakó Istenség. ..... 32.
Szerelmes Panaszok. ..... 33.
A' távolról kínzó. ..... 39.
Az Éj és a' Tsillagok. ..... 40.
[25] A' Méz' méze. ..... 41.
A' Versengő Érzékenységek. ..... 44.
Esdeklő bíztatás. ..... 52.
A' Vatsora. ..... 53.
Hány a' Grátzia? ..... 54.
[30] Az emésztő Tűz. ..... 55.
Az Anákreoni Versek. ..... 57.
A' meg ivott Ámor. ..... 59.
Az Elmenetel. ..... 60.
A' Fige' és Mondolafa. ..... 63.
[35] Szitzília és Neptún. ..... 64.
A' Madár a' szabadságban. ..... 65.
Első Szerelemérzés. ..... 67.
A' Szépek' szépe. ..... 70.
A' Vános Magyar Eloquentia. ..... 72.
[40] A' tanúnak hívott Liget. ..... 73.
A' Feredés. ..... 75.
Szerelmes Bútsúvétel. ..... 81.
A' Matska és a' Sajt. ..... 84.
A' Szabadúlás. ..... 85.
[45] Az Otahajta. ..... 94.
Semminél több Valami. ..... 97.
A' Vízital. ..... 99.
Dugonits' Oszlopa. ..... 104.
Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról. ..... 111.
[50] Minden szerelmes katona. ..... 113.
A' Szabadság. ..... 121.
Tháis. ..... 123.
Herkules és Ámor. ..... 124.
A' Pásztorkirály. ..... 125.
[55] Melitesz Rozáliához. ..... 195.
Ugyanő Ugyanahoz. ..... 197.
Az Esztendő IV. [!] Szakasza. ..... 200.
Akhilles Stzírusbann. ..... 201.
Az én Vagyonom. ..... 297.

[60] Melitesz Rozáliához. ..... 301.
A' Pártütő. ..... 304.
Angélika. ..... 305.
A' Szarándok. ..... 349.
Hadi Dal. ..... 350.
[65] Bútsú a' Magyar Múzsáktól. ..... 351.
A' szökevény Ámor. ..... 354.

Vége az első Darabnak.

*

7. AZ ELSŐ SZÁMVETÉS

(1795–96)

Az 1795-ben letisztázott Első Darabnak a címe is mutatja, hogy folytatásra várt: hiszen az EK. 162 művének csak mintegy harmadát tisztázta le. Meg is van a folytatása; ahol az ED. lezárult, ott kezdődnek az EK.-n a LXVI. sorszámú *Az Estvé*-vel a Zöld-kódex toldalékkal ellátott nagy radikális versei. A ZC. végén, a 77ab oldalon találunk egy címjegyzéket, amely *Az Estvé*-vel folytatja az Első katalógus anyagának kötetbe tervezését, s a LXVI. sorszámú *Az Estvé*-től eljut a CVI. sorszámú *Vén asszony*-ig, sőt a *Diálogusok*-kal a CX., illetőleg CXI. tételig. Az Első Darab 67 verse után itt egy körülbelül hasonló terjedelmű kötet körvonalai bontakoznak ki, amelyet talán „Második Darab"-nak is nevezhetnénk. (Az EK. hátralevő CXII–CLXI. műve alkothatta volna a „Harmadik Darab"-ot.)

Juhász Géza kéziratos hagyatékában „Számvetés a Diétai Magyar Múzsához" elnevezést adta ennek a címjegyzéknek, abból kiindulva, hogy e jegyzék több verse belekerült a DMM.-be s a verscímek után a terjedelemre utaló számok vannak, amelyek már a nyomdai előkészítésre vallanak.

Szerintünk kissé félrevezető ez a megnevezés: eredetileg valószínűleg nem a DMM.-hez készült e lista, hanem az Első Darab folytatásának szánt „Második Darab"-hoz, s a terjedelmi számításokat a DMM.-től függetlenül is elvégezhette a költő, hogy lássa, körülbelül hány művet vehet föl az EK.-ról a tervezett következő kötetbe. Sőt az is föltehető, hogy a ZC.-beli számvetés nem 1796-ban, hanem még 1795-ben készült: arra aligha gondolhatott 1796-ban a költő, hogy olyan merészen radikális verseket — s éppen a magyar nemesség országgyűlésén! — kiadhasson, mint *Az Álom* vagy a *Constantzinápoly*, pedig ezek is szerepelnek e jegyzékén, mégpedig a sorpárok számát feltüntetve. Juhász Géza abból indult ki, hogy e címjegyzék műveinek egy része belekerült a DMM.-be; csakhogy az már szükségmegoldás volt, hogy ott adta közre — erősen megcsonkítva — e jegyzékének egyes darabjait: eredetileg egy önálló kötetnek (a „Második Darab"-nak) tervezete lehetett a ZC.-beli számvetés. Ennek nem nagyon mondhat ellent az sem, hogy egyetlen verse, *A' Szabadság*, az ED.-n is előfordul. Figyelmet érdemel viszont, hogy a jegyzék *Az Estve*-től *Az Ősz*-ig lényegében a ZC. kiadásra érdemesnek ítélt (tehát ϑ jel nélküli) darabjait lajstromozza, ZC.-beli sorrendjüknek megfelelően.

A fentiek alapján „Első számvetés"-nek nevezzük e címjegyzéket a címek után található számítások alapján; a versek után található arab számok a sorpárok számát jelzik, a terjedelmesebb munkák (pl. *Csókok*, *Tziklops*) esetében pedig az ívek számát. Mivel ugyane tervezetnek ismerjük egy közel egykorú kiegészítését is, ezt Szv_1, az utóbbit Szv_2 rövidítéssel jelöljük. Hogy lássuk e címjegyzéknek az Első katalógussal való összefüggését, a sorok után [ ]-ben közöljük, hogy a mű az EK.-n milyen sorszám alatt fordul elő.

A félkövér szedésű szavak és számok a jegyzéken más színárnyalatú tintával vannak írva, föltehetőleg későbbi bejegyzések.

A dőlt betűkkel szedett sorok az eredeti kéziratban alá vannak húzva; az aláhúzottakkal szemben az aláhúzatlan címek föltehetően azt jelzik, hogy föltételesen vette föl őket a költő tervezett kiadványába; hasonló szerepük lehet a címek előtti * jeleknek, míg a + az utólagosan fölvett verseket jelölheti. Egyes címek után a vízszintes vonal a vers kidolgozatlanságát, befejezetlenségét jelzi. Maga az egész jobb oldali hasáb későbbi lejegyzésnek látszik.

Szv_1 (KK. IV, 77a) (Autográf.)

*Az *Estve*. **Told**[alék]. **42.** [EK. LXVI.]
A'*Fösvény*. **Aug**[ere]. **16.** [EK. LXVII.]
(Quem Dii oderunt & **Toll**[ere])
*Az *Álom*. **Told**[alék]. **45.** [EK. LXVIII.]
*Mindég közel van a' Halál. — [EK. LXIX.]
A' *Poéta' gyönyörködése*. [EK. LVIII.]
Constántzinápoly. **55** [EK. LXX.]
(*Czigány. —)
*A' Hadról. — [EK. LXXI.]
Lurida sub dulci &. **11.** [EK. LXXII.]
A' *Szabadság*. [EK. L.]
A' *Szerentse változó*. **27.** [EK. LXXIII.]
A' *Tengeri Zivatar[ról]*.**72**. [EK. LXXIV.]
A' *Kevély*. **22.** [EK. LXXV.]
A' *Föld indúlás*. **29.** [EK. LXXVI.]
Egy Gazdag. **14.** [EK. LXXVIII.]
Két ábrázat, 's szép Ész. **27.** [EK. LXXIX.]
(Az Embergyűlölő.)
Barátságos bútsúvétel*. **15. [EK. LXXX.]
A' *Párt ütő*. [EK. LX.]
*Amintás. 5 [EK. LXIV.]
Didó. 6 [EK. XCI.]
Endimion. 4 [EK. XCII.]
Galatéa. 4 [EK. XCIII.]
*Cantaták. 3
Zauberflöte 7 [EK. XCIV.]
Levél Horváthhoz. [EK. XCV.]
*Odák Olaszból. 3. [EK. CXXXVI—CLV.]
Püspökhöz. [Hunyadi Ferenchez] 1 [EK. XCVI.]
Földi Rozsa. [EK. CLVII.]
*Csókok. 7 [EK. CLIII.]
*Hív Pásztor. 10. [EK. XCVII.]
Az én Életem. [EK. XCVIII.]
Sanderről. 4. [EK. XCIX.]
Brougthonról. [EK. C.]
*Tziklops. 1 [EK. CI]
Károlyihoz. 1 [EK. CIII.]
Telekihez. 3 [EK. CIV.]
Diálógusok. 3 [EK. CVII—CIX.]
Batrachomy[omachia] 3 [EK. CV.]
Vén Asszony. [EK. CVI.]

Magyar! Hajnal hasad. **19.** [EK LXXX.]
Magyar Gavallér. **17.** [EK. LXXXII.]
Reggel. [EK. LXXXIII.]
Dél. **47.** [EK. LXXXIV.]
Tél. **48.** [EK. LXXXVII.]
Nyár. **35.** [EK. LXXXV.]
Ósz. **57.** [EK. LXXXVI.]
+Musa vetat mori — [EK. LXXXVII.]
+Hír — [EK. LXXXIX.]
+Vis α nequitia &.
+Árvíz. — [EK. XC.]

A félkövér betűtípussal szedett számjegyekkel egyidős lehet a címjegyzékkel szomszédos 76b oldalon található számvetés a verssorok számáról, illetőleg a várható oldalszámról:

42	394	
16	17	
45	47	
55	48	
11	35	
27	57	
72	588	[verspár]
22	2	
29	1176	[sor]
14	24	
27	96	49 [oldal]
15	216	
19	6	
394		

8. A MÁSODIK SZÁMVETÉS

(1796)

Az Első Darab 1794—95-i tisztázatának az eredeti számozás szerinti 93. oldalán (KK. IV, 147a) található egy — az előbbivel körülbelül egyidejű — másik számvetés, amelyen a címek végén szintén pontos számok utalnak — ezúttal nem a sorpárok, hanem — a sorok számára. Kéziratos hagyatékában Juhász Géza a *Diétai Magyar Múzsá*-hoz készült számvetést látta e jegyzékben is, s „Kiegészítő számvetés"-nek nevezte; valószínűbbnek látszik azonban, hogy itt is kötettervvel állunk szemben (erre mutat, hogy a jegyzék az ED. egyik oldalán maradt fenn); eredetileg talán ez a számvetés is a „Második Darab"-hoz készült, amelyből kötet helyett a végén kényszerű anyagi okokból lett füzetes folyóirat: minden az előző héten megjelent füzetek árából akarta a költő a következő heti füzetek kiadási költségeit előteremteni. A lista versei egy kivétellel *(Bakhushoz)* megjelentek a DMM. egyes füzeteiben.

Szv$_2$ (MTAK. K 672/IV, 147a) (Autográf.)

Rút ábrázat,	60
Mr. [= Magyar] Hajnal,	34
Mr. [= Magyar] Gavallér,	40
Földindúlás.	32.
Hír,	56
Nyár,	70
Ósz,	114.
Tél,	96—
⟨Vagyonom	60⟩
Tengeri háború,	142—
Kevély,	20—
Butsú vétel	30.
	694
Vagyonom	60
Rózsa, [Lemenétől]	80
Viola, [Chiabrerától]	36
Bakhushoz, [Casonitól]	13
Musa vetat mori	36
	235

[A lap jobb felén különféle számvetések.]

9. NAGY GÁBOR JEGYZETEI A LILLA-VERSEKRŐL

(1796)

Nagy Gábornak Csokonai eredeti kéziratairól 1796-ban készített másolatgyűjteménye nemcsak azért értékes, mivel jelzi, hogy mi volt készen a jelzett évben a költő műveiből (ld. „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünket), hanem azért is fontos, mivel föllebbenti a fátylat a Lilla-dalokról: fölsorolja, hogy mely versek készültek el már a Lillával történt találkozás előtt.

NG/j. (OSzK. Fol.Hung. 893: 1b.)

A *Lilla*-kötet azon versei, amelyek Nagy Gábor szerint már 1797 előtt elkészültek.

„Meg kell jegyezni, hogy a' Lillában lévő darabok már a' Komáromi ismeretsége előtt sokak megvoltak, 's később alkalmaztattak Lillára. Nevezetesen:

I. 2. *Sírhalmok 's gyász temető kertek.*
4. *Oh Cypria terhes igája*
7. *Nyilj ki nyájason mosolygó.*
8. *Éltemnek fényes Horizonja*
15. *Itt a' Liget, Zőld rejtekébe.*
16. *Felhágott már a' Nap.*

II. 23. *Ti Élet balsamát lehellő Leányok.*

III. 31. *Lyánka! mig ingó kegyelmed.*

37. *Itt hagynám én ezt a' Várost.*
41. *Gerlitzeként nyögdétselek.*
44. *Én szenvedek pedig miattad*
47. *Hamar követje a' Tavasznak.*
48. *Földiekkel játszo.*

Ezekhez járúlnak:

I. 5. *Te tsendes éjjnek Királynéja*
13. *Remény 's kétség között epesztem,*

mellyeket bizonyos alkalmatosságra 1802. egy Septemberi estvén nállam Euridÿcéhez irt, 's később változtatott Lillára."

Megjegyzendő, hogy Nagy Gábor — helyesen — nem az LD.-ben megjelent szöveg szerint, hanem az eredeti korábbi változat szerint idézi a kezdősorokat; a sorszámozásban azonban, sajnos, nem az LD. eredeti kiadásához, hanem Márton csonka kiadásához igazodik. A függelékben viszont *A' bátortalan Szerelmes*-nél *(Remény 's kétség között epesztem . . .)* az eredeti sorszámot idézi. (Mártonnál nem a 13., hanem a 11. e vers.) (Nagy Gábor jegyzékét Haraszti is ismerte s felhasználta bár — alaptalanul — kétségbe vonta hitelességét; l. i. m. 189. l.; a CsEml. [387., 613. l.] egészen tévesen idézi és magyarázza e jegyzéket.)

10. A DIÉTAI MAGYAR MÚZSA TARTALOMJEGYZÉKE

(1796)

1796 őszén végre sikerült valamit kiadnia a költőnek pozsonyi folytatásos versesfüzetében, a DMM.-ben. Az itt megjelent művek legtöbbje rajta van ugyan az EK.-n, viszont tájékoztat a tartalomjegyzék (DMM/j.) az újabban, 1796-ban írt alkalmi versekről.

[A' jó tiszteletű, méltóságú, és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa]

[I.] 1. *Az estve*
2. *Zsugori Uram*
3. *A' színesség*
4. *A' szerentse*
5. *Asztali Dal*
6. *A' szépség*
7. *Eggy Orvosnak sírverse*

[II.] 8. *A' mostani háboruba vitézkedő Magyarokhoz*
9. *Rút ábrázat és szép ész*
10. *A' Rózsa*
11. *Az Ósz (Szeptember)*
12. *Serkentése a' Múzsának*
13. *Miért ne innánk?*
14. *Hívása a' Múzsának*

[III.] 15. *A' Magyar Gavallér*
16. *Magyar! Hajnal hasad!*
17. *A' Nyár*
18. *A' tengeri háború*
19. *A' Viola*
20. *A' rövid nap 's hosszú éj*

21. *A' matska és a' sajt*
[IV.] 22. *A' hír*
23. *Az Ősz (Október)*
24. *A' Tél*
25. *Látás*
26. *Hány a' Grátzia*
[V—VII.] 27. *Az 1741-diki Diéta* [A DMM.-ben sajtóhibával *1791* áll.]
28. *A' Vízitál*
29. *A' kevély*
30. *Barátságos bútsúvétel*
31. *A' földindúlás*
32. *A' búkkal küszködő*
[VIII.]. 33. *A'had*
34. *Az én vagyonom*
35. *A' Dugonits' oszlopa*
36. *Fel-vidúlás*
37. *Eggy kesergő Magyar*
38. *A' Figefa és Mondolafa*
39. *Szitzília és Neptún*
40. *A' Madár a' szabadságba*
41. *Az Ekhóhoz*
42. *Ének a' Tavaszhoz*
[IX—XI.] 43. *Angélika. Eggy Szerenáta.*
44. *Útravaló a' Múzsához* [Ez utóbbi nem szerepel a DMM. tartalomjegyzékén.]

A sorszámozás tőlünk ered, az eredetiből hiányzik. A [ ]-ben közölt római számok az egyes füzetek sorszámai; e számok az eredeti tartalomjegyzéken nem szerepelnek, csak a füzetek „fej"-ében; tájékoztatásul tüntettük föl őket, mert utalnak a megjelenés közelebbi időpontjára. A DMM. egyes füzeteinek dátum szerinti kronológiája Szuromi Lajos szerint a következő: I. szám: nov. 1., II. szám: nov. 8., III. szám: nov. 15., IV. szám: nov. 22., V. szám: nov. 25., VI. szám: nov. 29., VII. szám: dec. 2., VIII. szám: dec. 6., IX. szám: dec. 8., X—XI. szám: dec. 12—15. (Ld. ItK. 1964: 297. l.).

11. „KÉZÍRÁSBAN LÉVŐ MUNKÁTSKÁIMNAK MEGNEVEZÉSE"

(1797)

E címmel 1797-ben írta össze a költő terjedelmesebb műveit; akárcsak a MMerk.-ban s a MHírm.-ban 1794-ben, előrevette a fordításokat, a színpadi műveket, s csak a végén említette meg lírai darabjait. E jegyzéket mecénásokat keresve magyar főurakhoz írt leveleihez csatolta; 1797. nov. 8-án Koháry Ferencnek küldte el némi pótlással, s egyidejűleg elküldte Orczy Lászlónak és Széchényi Ferencnek is. (A Koháry Ferencnek küldött levelet ld. ÉJ. 33a—41b; ugyane levél Orczy Lászlónak, illetőleg Széchényi Ferencnek küldött változatát ld. uo. 43a—50b; v.ö.: HG. II, 644. l.).

KiM. (MTAK. K 679/II, 15a—16a) (Autográf.)

„L'Aminta, Favola Pastorale, di Torq. Tasso. Olaszból.
Il Pastor Fido, Tragicommedia Pastorale, di Giambattista Guarini. Olaszból.
La Didone Abbandonata,
L'Achille in Sciro,
Il Rè Pastore:
Trè Drami del Signor l'Abbe Pietro Metastasio, Poeta Cesareo. Olaszból.
XV Cantate di Metastasio.
Idylles par Mr Berquin. Frantziából.
Eschenburgs Theorie und Literatur d. schön. Wissenschaften.
Raffs' Naturgeschichte für Kinder. Megbővítve.
Die Zauberflőte, von Herrn Schikaneder, mit Musik von H[n] Mozart.
Das Schnupftuch. Ein Comisch. Heldengedicht. Des H[rn] Zachariae.
Régibb és újabb Magyar Népbéli Dalok (: Volks-Lieder :) mellyeket más tsínos Nemzeteknek példájára imitt amott írásból és hallomásból öszveszedvén, az elveszéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. — Van már illyen mindenes Nóta mintegy 300.
Cs. V. Mihálynak elegyes apró Irási, a' mellyekben, muzsikai Odák, Dalok, Epigrammák, Előbeszéllések (: Erzählungen :), Levelek 's t. e' félék egyvelegest találtatnak.
Gondolatok a' Hazánkbéli szép Literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhágásának és lebukásának okairól, úgy szintén azon útakról és módokról, a' mellyek által azt tsínosabb és boldogabb állapotra lehetne vinni kevés kőltséggel is a' mostani szomorú időkhöz képest. Ennek alkalmatosságával leírattatik egy Aestheticum Auditóriumnak ábrázatja, a' véle való kisded Bibliothecátskával, elő adódik az a' sínór is, a' mellyet kellene tartani annak a' Professornak a' ki a' Magyar Poesisra és Eloquentiára az ifjakat oktatná, de már nem classisi, hanem Académiai módon, szó tétetik a' szerentsés előmenetelűeknek közönséges és legserkentőbb megjutalmaztatásokról, ezeknek a' Régieknél gyakorlott nemei is említtetnek, a' koszorúk 's a't. Épen most vagyon kezem alatt ama szép philosophiai Roman is: Natur und Liebe, v. H[rn] von Miltenberg. 2 Bde. 8. Wien."

12. SZERELMES VERSCIKLUS BETŰRENDES MUTATÓJA

(1798)

Az RV. kis füzetében található egy töredékes jegyzék, amely betűrendben tartalmazza egy szerelmes tárgyú versciklus kezdőszavait. A jegyzék nem teljes: csak az *E* betűtől van meg. Több verse: *Lántzba [fűzni] [= Köszöntő], Már se [hintó, már se szánka]*, bizonyosra vehető, hogy 1797 után, a Vajda Juliannával történt szakítás után keletkezett, de nem később 1798-nál, mivel későbbi eredetű vers nincs a listán. Az 1797-nél későbbi eredetre utal az is, hogy a betűrendes jegyzék más árnyalatú tintával van a füzetbe írva, mint az RV. darabjai. A csak kezdőszavakat tartalmazó jegyzék szavait mi egészítettük ki. Megjegyezzük, hogy

az 1796—97-ben írt RV. darabjainak szintén kronológiai értékük van. Ezeket itt külön nem sorolhatjuk föl, hanem „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünk megfelelő helyére utalunk (127—128. l.).

SzV/j. (MTAK. K 672/IV, 10a + 12b) (Autográf.)

esküszöm [szép Lilla] [Az esküvés]
ocskel[jünk Cipriánnak] [Két szerető dalja]
dtem[ne]k [fényes hórizonja] [Az éj és a csillagok]
Életadó [borról] [Anacreon s Ovid]
Forró [sóhajtások, lelkemnek] [Rózsim sírja felett]
Fogad[tam] [Az emberiség s a szeretet]
Gyász [pecsétje kedvesemnek] [A fekete pecsét]
Hogy Mantz[ával] [Megkérlelés]
Gy> Hoche [Generál Hoche halálára]
Ha most [nem édes énekem] [A versszépítő]
Idvez> [légy szép rózsaszál] [Reggeli ének a rózsához]
Itt a' [liget!] [A tanúnak hívott liget]
Illatja> [rozmarinnak] [A szamóca]
Illatoztasd> [kebledet] [A viola]
Illyen [dorgálást barátom] [Barátomnak]
Kis Méhek [A méhekhez]
Kérded [kedves emberem] [Az én címerem]
Lelim [csoport öröm között] [Lillához távollétemben]
Lántzba [fűzni most szeretném] [= Köszöntő]
Leánnyka [hű szerelmem] [Lillához]
Már se [hintó, már se szánka]
Megyek [már. Engedd meg] [Búcsúvétel]
Nyugodj [csendességgel] [Az alvó nimfa (Lilla) felett]
Ne kínozz [Lilla] [A pillantó szemek]
Oh idő [futós idő] [Újesztendei gondolatok]
Oh Cipria [terhes igája] [Édes keserűség]
Rúg n̄ [= nem] [valék tevéled szemben] [A távolról kínzó]
Sirhalmok [gyász temető kertek] [A vidám természetű poéta]
Tolts [pohárt gyermek] [A békekötésre]
Tsókolj [A Két szerető dalja 4 végső versszaka?]
Tavasz [virít] [Az esztendő négy szakasza]
Ti Páf[uson nyitott] [Édes rabság]
Vallá g̃ [= meg] [kérlek] [Alku]
Verselők [felőletek] [A poétákban lakó istenség]
Vérengező [jámbussaid] [Az anákreoni versek]

Az eredetiben I, L, K, M a betűrend, mi a szokásos ábécérend szerint módosítottunk a sorrenden. A kezdőszavak után [ ]-ben az ÖV.[2] szerint közöljük a versek címét.

13. VÁZLATOS KIADÁSI TERV

(1801)

1800 decemberében a költő elkészítette előfizetési felhívását (ld. „Csokonai műveinek kiadásai" c. fejezetünkben), újra nekifogott művei számbavételének és sajtó alá rendezésének. Ennek nyoma az az 1801 végé-

ről keltezhető kiadási terv, amely néhány terjedelmesebb fordítása és eredeti műve *(Dorottya, Békaegérharc)* mellett főként alkalmi verseit veszi számba „I. Tómus" megjelöléssel; talán azért tervezte az alkalmi műveket az első kötetbe, mert úgy vélte, hogy számíthat a versben megörökített személyek pártfogására. A jegyzéknek ez a része voltaképpen az AV/t egyik változatának tekinthető.

Vkt. (MTAK. K 679/II, 44b) (Autográf.)

[Bal oszlop:]

3 The Rape of the Lock. [Az elragadtatott hajfürt]
3 Batrachomyomachia.
4 Die Gratzien.
3 L' Aminta
4 Kleist. [A' Tavasz]
4 Georgica.
1 Gelegenheitsged[ichte]
2 Fársáng [Dorottya]

[A számjegyek az ívek tervezett számát jelzik.]

N. B.

⟨BMachia. [= Batrachomyomachia] Bajnotzi.⟩
⟨Kis Kalendár [= Kalendarium]. Nagy Gábor.⟩
A' Grátziák. Schedius.
Sander.
Siralom. Magyar Múza.
⟨Kék Kalendarium.⟩
Rátz S. Orvos Könyve.

[Jobb oszlop:]

I. Tómus.

+*⟨Az 1741-diki Diéta.⟩*
+ *Wéber. [Serkentés a nemes magyarokhoz]*
+*⟨Insurrectio.⟩ [A nemes magyarságnak felülésére]*
+*⟨Haza temploma.⟩ [A haza templomának örömnapja]*
+*⟨Mantua.⟩ [Az igazság diadalma]*
+*⟨Óh Musám mi veszély.⟩ [A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz]*
+*⟨Denis.⟩ [Látás]*
+*⟨Dugonits.⟩ [A Dugonics oszlopa]*
Sander. [Nagy Sámuel Sanderjére]
+*⟨Czindery.⟩ [Czindery sírja felett]*
2 ⟨Zsanet.⟩ [A szépség ereje a bajnoki szíven]
⟨Földi Rósa.⟩
+*⟨Szécsényihez.⟩ [Gróf Széchényi Ferenc ő excellentiájához]*
⟨Erdődy Lajos.⟩ [Erdődi Lajoshoz]
+*⟨Széchényinéhez.⟩ [Gróf Széchényi Ferencnének]*
+*⟨Sárközynéhez.⟩ [T. N. nádasdi Sárközy Istvánné . . . tiszteletére]*
Horvát Ádámhoz.

+| ⟨*Hoche.*⟩ *[Generál Hoche halálára]*
Josepha. [Josepha kisasszonyhoz]
Quodlibetek.
Rátz Sámuelhez.
Eljöttetek hát. [A főtiszteletű . . . rendekhez a Diétai Múzsa]
Károlyhoz. [Gróf Károlyi József úrnak]
Hunyadi. [Hunyadi Ferenchez]
Malheureux.
Teleki.
[Jobb szélen, *Dugonits*-csal egy magasságban kezdve:]
Mindszenti. [Broughton religiói lexikonára]
Konde. [Főtiszteletű és méltóságos pókatelki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére]
3 ⟨*Palatinusné.*⟩ *[Palatinusné halálára]*
B. Vay. [Tisztelő versezet]
[*Teleki* alatt vízszintes vonással elválasztva:]
Földi. [? *Dr. Földi sírhalma felett*]
Kazinczy. [*Kazinczyhoz, mikor kiszabadult*]
Szabó. [? Szentjóbi Szabó ?A *Siralom*]
Zrinyi. [?A *Szigeti Veszedelem* tervezett kiadása]
Barta B[oldizsár]. [? Debrecen krónikája]
Volkslieder. [Ez a tanulmány végül az AD. jegyzeteibe került.]
Volkslieder.

14. AZ ÚJ KATALÓGUS

(1802)

Ahogyan az 1794-i kiadási tervek idején 1795-ben megszületett a költő műveinek 164 tételből álló nagy címjegyzéke, az Első katalógus, úgy készült el most az 1800-i előfizetési felhívással s új kiadási tervekkel párhuzamosan a költő újabb műveinek nagy listája, az ún. Új katalógus. A 174 művet tartalmazó címjegyzéket (a 119—121. sorszám — tévesen — megismétlődik) föltehetően már 1801-ben elkezdte a költő, lezárni azonban csak 1802 tavaszán zárhatta le, mivel a vége felé, a 165, helyen rajta van *A' Szabadságfához* c. fordítása is, amelynek a dátuma: 1802. márc. 24. A 167. és 168. versről Nagy Gábor azt mondta (OSzK. Fol. Hung. 893. sz.), hogy 1802 szeptemberében keletkezett: lehetséges, hogy az 1802 tavaszán lezárt jegyzékhez ezeket pótlólag írta hozzá 1802 őszén a költő néhány kifelejtett verssel együtt.

A jegyzék a nagyobb verses és prózai munkákkal indul, akárcsak az 1801-i Vkt., majd vegyesen következnek olyan alkalmi és szerelmes versek, ódák, amelyek már az EK. utáni korszakban keletkeztek. Rákerült ugyan néhány mű az EK. anyagából is (a 98—107 például az EK.-n is szerepel), de elsősorban az újabb, az 1796 után írt művekről tájékoztat ez a címjegyzék, s ebben van jelentősége.

A jegyzéket 1—109.-ig idegen kéz írta, attól fogva autográf; a tinta változatlansága elárulja, hogy szakaszosan, több alkalommal írta le a költő a kiegészítő pótlásokat.

Juhász Géza valamiféle kompozíciót keresett a jegyzékben; kéziratos hagyatéka szerint úgy gondolta, hogy a lista elejének összeállítója irányí-

tást kapott Csokonaitól, s célja az volt, hogy „mennél változatosabbat" nyújtson mind tartalomban, mind műfajban. Szerintünk a címjegyzék nagy tarkasága éppen annak tulajdonítható, hogy nem érvényesül benne szerkesztési elv, csupán esetlegesen regisztrálja az előkerült vagy emlékezetből felidézett műveket. Éppen ez a nagy műfaji összevisszaság késztethette s kényszeríthette a kitűnő esztétikai érzékű és komponáló készségű költőt arra, hogy a DMM.-től eltérően ne „ömlesztve", vegyesen adja ki költeményeit, hanem tárgykörök szerinti ciklusokba rendezve. Így született meg éppen 1802 körül — talán éppen az Új katalógus vegyes anyagának áttekintésekor — a *Lilla*, az *Ódák*, az *Alkalmatosságra írt versek* és az *Anákreoni dalok* terve. Ennek egyébként a katalóguson szemmel látható nyoma van: a címek előtt különféle jelek válogatják külön az alkalmi verseket [—], a szerelmes verseket [+, ±], az anakreoni dalokat és ódákat [o]; az x jel is mintha az ódákat jelölné. A címek utáni — bár kissé bizonytalan — műfajjelzés is arra vall, hogy műfaj szerinti csoportosításra gondolt a költő. (Az *O. A.* jelentése: „Oda Anakreontica".)

Az EK. anyagából azért vett föl viszonylag keveset Csokonai, mivel munkái 1800 körüli sajtó alá rendezésekor kezénél volt e régebbi katalógus is. A kéziratkötegeiről készített leltárok egyikén (MTAK. K 679/II, 40ab) a *Régi Verseim Cathalógusa* (Kcsl. N^ro^ 17: 9) bizonyára az EK.-ra, a *Verseimnek Catalogusa* (Kcsl. N^ro^ 17: 1) pedig talán az ÚK.-ra vonatkozik. Ugyanott szerepel már a *Lilla Cathalogusa* (Kcsl. N^ro^ 17: 3).

ÚK. (MTAK. K 679/II, 41a—44a) (Részben autográf.)

1° Az elragadtatott haj fűrt. Vitézi Versezet öt Könyvben irta az Anglus Pópe: fordítódott folyó Beszédbe.
2° Batracomyomachia vagy Béka egér hartz Blumauer modja szerént. Magyarúl travestialódott: és a' Homér Originálja is mellé tétetődött négy Könyvben
3° A Gratziák: Consiliarius Wiländ Versezetje hat Könyvben. Németből fordítódott Prosában és Versb̄ [= Versben]
4° Amintas. Pásztori érzékeny Játék öt Felvonásb̄ [= Felvonásban] Fordítódott a Tasso Olasz Munkáji közül [= közzül]
o 5° Kleist Tavaszsza, s némelly apró Munkáji. Németből apró Versekbe
6° A' Virgilius Georgiconja négy Könyvben.
— 7° A' Szerelmek. Két Könyvb̄ [= Könyvben] Originál versbe, és folyó Beszédbe.
— 8° A' Csókok. Edgy Történet az Arany Időből négy Könyvben. Originál folyó Beszédbe
9° Óde az Árnyék ⟨ . . . ⟩ székhez Németből Blumauer utánn Versekbe.
+ 10. A' Ferdés. Originalis Oda. — Oda.*
+ 11. Ismét a Ferdés. Originalis Cantata. — Oda*
— 12° Doctor Földi Természeti Históriájára Hexameterekbe. Alleg[oria].*
— 13 A' Dúgonits Oszlopa Strophakba. — Alleg.*
— 14. Nagy Samuel Sanderjére Trochaeusokba. — Oda.*
+ 15. Gerlitzeként nyögdécsel, — Oda.* [Siralom]

* A műfaji megjelölés Csokonai saját kezű kiegészítése más árnyalatú tintával.

16. Hé ha tudná keves Lélek — Satyra.* [Dorottya kínjai]
17. Jányka, mig ingó Szerelmed — Oda.*
18. Óh Tiannak rijjadó Leánya — Oda.* [A tihanyi ekhóhoz]
19. Czinderi sirja felett — Oda.*
20. Mantua Megvételére kettős Strophákba. [Az igazság diadalma]
21. Szépség Ereje a' Bajnoki Szíven.
22. A' Haza Templomának Öröm Napja. Strophákba — Alleg.*
23. A' Nemes Magyarságnak Felűlésére Strophákba
24. Edgy Szerencsétlennek Siralma. 15 Syllabájú Versekbe. [Az én életem]
25. Tsendesitsd Szíved háborúját. [Esdeklés]
26. Földi Ró'sa
27. Levél Gróf Szétsényihez
28. In Promtu Erdődy Lajoshoz ⟨*Talán Bárándon lesz*⟩ [Csokonai autográf bejegyzése irónnal.]
29. Edgy Rósához — Oda.*
30. Horvát Ádámhoz.
31. Gróf Szétsényinéhez
32. Itt hagynám én ezt a' Várost. — Oda.* [Habozás]
33. Purgoma — Epigr.*
34. Epigramma Kopátsiról. — Epigr.* [Purgomák V.]
35. A' Vitéz Dorottya, vagy is a Dámák Diadalma a' Fársángon. Furtsa vitézi versezet négy Könyvben — Originál kettős Strophákban.
36. A' Tanúnak hívott Liget. — Pastor.*
37. A' Távolyról Kínzó — Oda.*
38. A' szamólcza — O. A.*
39. Anacreon, és Ovidius halála. — Epigr.*
40. A Bor edgy Török Poétából — Epigr.* [Bacchus, Phoebus]
41. A' Poétákba lakó Istenség — Epigr.*
42. A' Méhekhez. — Epigr.*
43. Mi tesz Poétát? — Epigr.* [A versszépítő]
44. Az alvó Nimfa felett — Pastor.*
45. A' Csókokba el tévedt Lélek — Oda.* [Az eltévedt lélek]
46. Az Esküvés. — Oda.*
47. Az Esztendő négy Szakassza, edgy kis Sonnet. — Oda.*
48. Bíz én nem is törődöm már [Kifakadás] — Oda.
49. E' Szóról hogy *Szeretlek* [Lillához (Lillám! elég csak egy szó . . .)] — Oda.*
50. A' vidám Természetű Poëta — Oda.*
51. Az Anacreoni Versek — O. A.*
52. Ró'sim Sirja felett — Oda.*
53. Az Emésztő Tűz — O. A.*
54. Köszöntő — Oda.* [Láncba fűzni most szeretném . . .]
55. A' Leánykákhoz O. A.*
56. A' Pillantó Szemek — Oda.*
57. Lillához. — Oda.* [Leányka! hű szerelmem . . .]
58. Lillám Szátskája — Oda.*
59. Megkérlelés. — Oda.*
60. A' Bútsúvétel — Oda.*

* A műfaji megjelölés Csokonai saját kezű kiegészítése más árnyalatú tintával.

+ 61. A' fel éledt Pásztor — Pastor.*
62. Reggeli Dall a' Ró'sához Gesznerből. — Pastor.*
+ 63. A' fekete Petsét. — Oda.*
+ 64. Lilláról távoly létembe — Oda.*
65. Illyen Dorgálást barátom — Epigr.* [Barátomnak]
+ 66. Az Ejj [!] és a' Csillagok — Epigr.*
+ 67. Énekeljünk Czipriánnak. — Oda.* [Két szerető dalja]
⊗ 68. Édes Keserűség. — Oda.*
+ 69. Az Emberiség 's a' Szeretet. — Oda.*
⧺ 70. Hálá Ének a' Vénus Óltáránál — Oda.*
71. Edgy Violához. — Oda.* [A viola (Illatoztasd kebledet . . .)]
o 72. Edgy Tulipánthoz. — Oda.*
⊗ 73. Ujj Esztendei Gondolat. — Oda.*
⊗ 74. A' Békeségről. — Oda.* [A békekötésre]
o 75. A' Vityillo. Paraszt Dall. — Pastor.*
76. Fúrtsa Alkú — Oda.* [Alku]
o 77. Dithÿrambus. — Oda.* [Backhushoz (Évoé . . .)]
⊗ 78. Az Estvéhez [Jövel felénk . . .] — Oda*
⊗ 79. Edgy Quodlibetre — Epigr.*
⊗ 80. Nemes Bátoritás. Elégiába. — Elegia.*
⧺ 81. Én szenvedek 's pedig miattad — Oda.* [Még egyszer Lillához]
= 82. Penseroso. [? Az elszánt szerető]
+ 83. Óda. A' Magánossághoz — Oda.*
+ 84. A' Szerelem Tilalma — Oda.*
85. Josepha Kisaszszonyhoz
⊗ 86. Anacreontismusok. N° 14. — Ó. A.*
87. Edgy háládatlanhoz Olaszból. — Oda.*
88. Bátsmegyei Leveleire. — Elegia.*
+ 89. A' Semmiség örök Tavába — Oda.* [Fillishez]
90. Edgy Dámának Quodlibetjébe való Inscriptiók N° 6. Epigr.*
o 91. Kazinczi Poësisa.
x 92. Altera jam teritur. [A római néphez]
⊗ 93. Quem tu Melpomene semel. [Mely emberre születtekor . . .]
x 94. Donec gratus eram tibi [? Míg engem szeretél vala . . .]
o 95. A' Szép Csetsek [Álomlátás]
x 96. Az Elmátrónásodott Doris. — Oda.*
o 97. Midőn iszom Borotskát. — O. A. *
o 98. Virágszedéskor Amort O. A.* [A megivott Ámor]
— 99. Doctor Rátz Könyvére
o 100. Szép Hajnal emeld fel — Oda.* [Dafnis hajnalkor]
o 101. Beg kedves Napjaim — Oda.* [Egy bécsi magyar gavallér]
102. Metastasio Cantátáji N° 15.
103. A' Bagoly, és a Kótsak [!]
104. A' Pillangó és Méh
105. Az Álom
106. Konstantzinápoly
107. A' Nyár
108. Achilles Scirusb [= Scirusban], Metastasio Tragaediája Olaszból
+ 109. Laura Kellemességednek. — Oda. *
„NB. *Ezek Paksy Urnál M. Pályiban meglesznek*" [Csokonai

* A műfaji megjelölés Csokonai saját kezű kiegészítése más árnyalatú tintával.

irónos autográf megjegyzése a 104—108. művekre vonatkozóan a jobb lapszélen.]

110. A' Varázs-síp.**
111. *B. Vay Miklóshoz.**** [Tisztelő versezet]
112. *A' haldokló Keresztyény.* [Pope-fordítás a Halotti versek V. részében]
113. *Kondéra.*〉 — Oda.* [Főtiszteletű és méltóságos pókateleki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére]
114. *Palatinusnéra Popéból.*
115. *Vályihoz és Dugonitshoz.* — Oda.*
116. *Álom Lillához*〉 — O. A. *
117. *Az elmatrónásodott Doris.*〉
118. *A' Reményhez.* — Oda.*
119. *Sándor Palatinusnéra.* Deákúl.
120. *Gr. Károlyira Deákúl.*
121. *Enim sole [!] mihi placuere cacumina. Prózáb[an].* [A lap alján a kopás miatt alig olvasható.]
119. *Izenget már valahára &.*
120. *Hazámhoz. Levél.*
121. *Sándor Leopold halálára.*
122. *Hoche' halálára.*
123. *A' Békételenkedő.*
124. *Hunyadira.*
125. *Budaira.*
126. *Menjetek Kis Szellők! &* [Chloé Dafnishoz]
127. *A' Farsang butúzó Szavai.*
128. *Óh szegény Országunk &.*
129. *Mindszentire.* [Broughton religiói lexiconára]
130. *Lantomtól bútsúvétel.*
131. *Orpheusra.* [Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt]
132. *Sárközy Theresiára.*
133. *Marosvásárhelyi Gondolatok.*
134. *A' Nap innepe.*
135. *Az ember, a' Poézis' fő tárgya.*
136. *A' Német Lyány' notája.*
137. *Amint és Laura a' ják között.*
138. *A' Vatsora, Catullusból.*
139. *Első Szerelemérzés.*
140. *A Szépek' Szépe.*
141. *A' Szabadulás, Metast [= Metastasióból]*
142. *Mátyásira.*
143. *Tsikorgó' Versei.*
144. *A' félelmes Szerető, Metast [= Metastasióból]*
145. *A' tiszta nyájasság hol örűl &.* [Víg élet a Parnasszuson]
146. *Gyenge rózsa bokor kesereg buvár [=buvárban].* [Egy vén fának árnyékában . . .]
147. *Szeme n̄ [= nem] sír, mégis nedves &.*

* A műfaji megjelölés Csokonai saját kezű kiegészítése más árnyalatú tintával.
** Innen végig a dőlt betűvel szedett rész Csokonai írása; innen fogva a sorszámozás is tőle ered.
*** Más árnyalatú tinta, későbbi írás; autográf.

148. *Az Ordó' Kiosztásakor.* [A békesség és a hadi érdem]
149. *Földy' Sirhalma felett.*
150. *Az embergyűlölő.*
151. *Thais.*
152. *A' Reggel.*
153. *A' Háfiz' Sírhalma.**
154. *A' búkergető.*
155. *A' Szeplő.*
156. *Görög Úrhoz.*
157. *Virág Úrhoz.*
158. *A' muzsikáló Szépség.*
159. *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz.*
160. *Non ebur, neque aureum &.* [Nincs elefántcsont, s arany]
161. *Hunyadi' Oratziója.***
162. *Dedicat [= Dedicatio] Gr. Széchényiéhez.* [Gróf Széchényi Ferencnének]
163. *— Gr. Széchényihez.* [? Gróf Széchényi Ferenc ő excellentiájához]
164. *— Gr. Erdődynéhez.* [Gróf Erdődyné ő nagyságához]
165. *A' Szabadságjához. Németből.*
166. *A' Pillangóhoz.*
167. *Eyrydicéhez.* [Az éjnek istenihez]
168. *A bátortalan Szerelmes.*
169. *Somogyi Nóta.* [Jövendölés az első oskoláról a Somogyban]
170. *Az Égi Háború.* [A háborús zivatar]
171. *Vályi Klárára.*

[Az utolsó három mű címe ismét más színárnyalatú tintával.]

15. KÉZIRATCSOMÓK JEGYZÉKEI (Kcsj.)

(1802)

(MTAK. K 679/II. 31a—33b)

Az ÚK.-val párhuzamosan számba vette a költő saját kézírásában vagy idegenek másolatában meglevő munkáit, amelyekre tervezett kiadását alapozhatta. Így jött létre az a jegyzéke, amelyen 13 tételben írja le kéziratai különböző kötegeit, illetőleg köteteit.

Ezt a munkát a „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetben tárgyaljuk, mert hiszen nem címjegyzékek ezek: időrendi tájékoztatást általában nem adnak, csupán leltározzák az esetlegesen összeállt — gyakran idegen kezek által másolt — kéziratcsomókat. Néhány keletkezéstörténeti adat azonban így is található a kéziratcsomók leltárain.

Fontos tájékoztatást ad például a 4. számú „Anákreon Pure", amely világosan mutatja, hogy eredetileg 22 verset tartalmazott volna az AD (a bécsi cenzor húzott ki belőle hármat, amelyet azután Márton visszahelyezett 1813-i kiadásában).

* Innen más színárnyalatú tintával.
** Innen ismét más színárnyalatú tintával.

Fontos a 7. számú „Csurgói Purizáltatás" is, amely arról tájékoztat, hogy mi volt már készen 1799-ben az újabb versek közül. (Pl. *A' Vityilló* címmel említett *Parasztdal*, amely az ÚK.-n bukkan föl először, ekkor már biztosan készen volt.

A Kcsj. maga 1802 tavaszán készülhetett: *A szabadságfához* c. versfordítás *(Schweitzer Nóta a' Szabadságfáról)* ezen is előfordul.

E jegyzékek azért is fontosak, mivel ezeknek alapján állította össze a költő — velük nagyjából egyidőben — ún. „Műfajjegyzék"-ét, amelynek számjelzései pontosan megfelelnek a Kcsj. leltári számainak, így ezek alapján kiegészíthettük az Mfj.-nek csak számmal jelzett adatait.

16. MŰFAJJEGYZÉK

(1802)

Az ÚK.-n már megfigyelhető a műfaj szerinti csoportosítás szándéka. A Kcsj.-n is előfordul már egy ciklus: az AD. első tervezete.

E jegyzékekkel egyidőben készült a költő ún. „Műfajjegyzék"-e, amely öt nagy műfaji csoportban közli verses műveit, kivéve a *Lilla* anyagát, amelyet föltehetően külön jegyzéken tervezett meg.

Az autográf Műfajjegyzék tájékoztat az ÓD. s az AV. kialakulásáról, s figyelemre méltó „Morálok" c. fejezete, amely a ZC.-nek a megtervezett ciklusokba nehezen beosztható nagy gondolati verseit gyűjtötte egybe. Sajnos, e jelentős művei a *Marosvásárhelyi gondolatok*-kal együtt kiszorultak köteteiből, s végül is csak 1844-ben jelentek meg Toldynál.

A Műfajjegyzék 1802 márciusa után készült, mivel az „Apró Fordítások" között *A szabadságfához* itt is előfordul; ha pedig igaza van Nagy Gábornak, s az Eurydicéhez írt versek 1802 szeptemberében készültek, akkor még néhány hónappal későbbre kell tennünk e jegyzék keletkezését, mivel a KK. II.-ben azon az oldalon található, amelyre az Eurydicéhez írt második vers záró versszakát fogalmazta a költő.

Mfj. (MTAK. K 672/II, 17a) (Autográf.)

Ódák

[Legfölül, az „Ódák" cím fölött, 4 oszlopban más tintával:]

NB. ⟨1. Egy kesergő Magyar⟩
⟨2. Felvídulás.⟩

1. Egy Tulipánthoz.
2. Somogyi Nóta.
3. Szélhez.
4. Feredés.
5. B[iblio]theca. [A . . . gróf Széchényi. . . nemzeti könyvtárjára]
6. Szárnyalj le &.
7. Szegény Zsuzsi.

---

1. 5. ⟨Sárközy Theresiára.⟩
6. ⟨Az elmátronás [odott]Dóris⟩
⟨7. Palatinusnéra.⟩

---

2. 1. ⟨Életem mái⟩ komor
2. ⟨Dafnis a' Hajnalhoz.⟩
3. ⟨Kloé Dafnishoz.⟩
4. ⟨Az Ekhóhoz.⟩
5. ⟨Jöszte Poétának.⟩
6. ⟨A' feléledt Pásztor.⟩
8. ⟨Német Lyány.⟩
9. ⟨Felvídulás.⟩
10. ⟨Kesergő Magyar.⟩
11. ⟨A' Tavaszhoz.⟩
12. A' Violához. (Illatoztasd. . . .)
13. Amint és Laura.
14. ⟨Bétsi Mf[= Magyar] Gavallér⟩
15. ⟨A Versszépítő.⟩
16. ⟨Miért ne innánk?⟩
17. ⟨Rövid nap s hosszú Éj.⟩
⟨18. Ti Páphuson⟩

5. 3. ⟨A' Betsűlet és Szerelem.⟩
7. ⟨Czindery sírja felett.⟩
8. ⟨A' Mennyeiek' Karja.⟩
⟨Izis és Osiris.⟩
11. ⟨A vitézkedő Magyarokhoz.⟩
12. ⟨Sárközyné neve napj[ára].⟩
13. ⟨Szépség' Ereje.⟩
15. ⟨Rátz Sámuel Úrhoz.⟩

6. 9. A' Fársáng' bútsúzószav[ai]
13. [A' Német Lyány Nótája]
14. [Be' kedves napjaim]
22. [Szép Hajnal emeld fel]
23. [Ott hol a' Patakocska]
27. [Életem mái &]
28. [Menjetek kis Szellők]
30. [A' Mohátsi Nótára]
31. [Jer, kies tavasz]
15. ⟨A'ki n[em] volt soha Poéta.⟩
16. ⟨A' Rósa a' vén fa alatt.⟩

8. 1. ⟨A' Magánossághoz.⟩
3. ⟨Héj ha tudná kedves Lélek⟩ [Dorottya kínjai]
7. ⟨Egy háládatlanhoz.⟩
15. ⟨Penseroso.⟩
18. ⟨Virág Benedekhez.⟩
19. ⟨Földy sírhalma felett.⟩
20. ⟨Biz én n[em] is törödöm már.⟩ [Kifakadás]
21. ⟨Húgomhoz.⟩
22. ⟨A' Szerelem' tilalma.⟩
24. ⟨A Cs[ikó] bőrös kulacshoz.⟩
8. ⟨Dithyrambus.⟩
15. ⟨Az E[mbe]r a Poézis főtárgya⟩
16. ⟨A' Nap' Innepe.⟩
12. ⟨Serkentése a' Muzsának.⟩

11. 13. [Miért ne innánk?]
20. [A' rövid nap 's hosszú éj]
30. [Barátságos bútsúvétel.]

12. 36. [Fel-vidúlás.]

25. Mig halatok itt mulatok.
32. [Lauram nyomát a' zöld fák &]
33. [Ha most n(em) édes ének(em)]
34. [Igyunk Barátim a' komor &]
47. [A' Fársáng butsúzása]
51. [Felvídúlás]
54. [A' Nap megint leszálla]
57. Barátságos Bútsúvétel.

7. 4. ⟨Rózsim' sírja felett.⟩
6. [A' Lánykákhoz.]
16. [Mi tesz Poétát.]
28. [A' feléledt Pásztor.]
39. [Egy Violához]
23. ⟨A' Vityilló.⟩
37. ⟨Az Emberiség 's a' Szeretet⟩ (N^ro 50.)
37. [Egy kesergő Magyar]
41. [Az Ekhóhoz.]
42. [Ének a' Tavaszhoz.] —
14. ⟨Hívása a' Múzsának.⟩
16. Magyar! Hajnal hasad.
33. A' had.
34. ⟨Az én Vagyonom.⟩

13. 5. ⟨Vályihoz.⟩
9. ⟨Szeme n[em] sír, mégis nedves.⟩
[Egy fiatal házasulandónak habozása]

A [ ] -be tett verseknek — éppúgy, mint a tervezet többi fejezetében is — csak a számát jegyezte föl a költő, a címeket a a Kesj. jelzett kötegei alapján mi egészítettük ki.

Alkalmatosságra valók

[A szám nélkülieket (nálunk dőlt szedéssel jelöltek) utóbb toldotta be az egybeállított két oszlop jobb szélére a költő; a 13. tétel adatait utólag írta be. A más árnyalatú tintával írt + jelek szintén tőle erednek.]

1. 1. ⟨Károlyira.⟩ +
7. ⟨Az Érdem + [= kereszt] kiosztásakor. + [A békesség és a hadi érdem]
2. 44. ⟨Dugonits' Oszlopa.⟩ +
5. 1. ⟨Az 1741-diki Diéta.⟩ +
2. ⟨Insurrectiora.⟩ + [A nemes magyarságnak felülésére]
⟨*A' Betsület* α *[szerelem]* +
4. ⟨A' Haza Tplák [= Templomának]. Örömnapja.⟩ +
5. ⟨Látás. Deniszből.⟩ +
6. ⟨Az Igazság' Diadalma.⟩ +
7. ⟨Czindery' sírja felett.⟩ +
8. ⟨A' mennyeiek karja.⟩ +
9. ⟨A vitézkedő Magyarokhoz.⟩ (10.) +
10. [A'Dugonits' Oszlopa.]
11. ⟨Izis és Oziris.⟩ +
12. ⟨Sárközyné' Neve Napjára.⟩+
Mátyási. +
13. ⟨Szépség' Ereje.⟩ +
Daphne. +
15. ⟨Rátz Sámuel Urhoz.⟩ +
Serkentés [a nemes magyarokhoz] +
6. ⟨az In⟩ 3. [Mantua' megvételére]
4. [Insurrectióról]
19. [Hunyadira]
24. [Ha valaha lefoly az a &.]
7. ⟨Hunyadira.⟩ +
18. ⟨Somogy V[á]rmegyei Nóta.⟩
Dr. Földiről. +
20. ⟨Budaira.⟩ +
Bucsúzás egy Lyány[kától] +
8. 9. ⟨B. Vay Miklósnak.⟩ +
16. ⟨Erdődy Lajosról.⟩ +
4. [? Sárközyné' Neve Napjára.]
11. [? Izis és Oziris.]
Sárközy Trézi +
Belgrádra +
10. 28. *Sándor Palat[inus]hoz ⟨halálára⟩.*
Hoche +
Josepha +
Himfy +
11. 6. Horváth Ádámhoz.
7. Sándor Palat[inus] halálára.
14. ⟨Kerekes' halálára.⟩
17. [Rátz Sámuelhez.]
19. [Somogy V(ár)megyei Nóta.]
22. [Czindery sírja felett.]
13. 2. Nagy Sám[uel] Sanderjére.
6. Hazámhoz. Levél.
7. Mindszentire. [Broughton religiói lexiconára]
13. Vályi Klárára.

Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék.

1. 7. Palatinusnéra. 4 Darabka.
2. 25. ⟨A' Vatsora.⟩
   26. ⟨A' Grátziák.⟩
   36. Ván-vén.
   42. ⟨Semminél több Valami⟩.
   45. Csikorgó.
6. 2. Batrachomyomachia.
   56. Embergyűlölő.
7. 2. Csócsi. [? Két szerető dalja]
   12. Anakreon 's Ovid Halála.
   13. Bacchus-Phoebus.
8. 8. Quodlibetekb[e] valók.
   23. Csendesítsed Szíved' háború [ját] &
   [Esdeklés]
   26. ⟨Az Estikék.⟩
   27. ⟨Lidi Napj[ára].⟩
   [Búcsúzás egy lyánkától]
10. 7. ⟨Josepha Neve Napj[ára].⟩
    19. A' Szerelmek
    20. A Csókok.
    21. ⟨Földi Nat[urális] Hist[óriájára].⟩
    22. ⟨Az Árnyék Székhez.⟩
11. 1. Purgoma.
    3. A méh és Here.
    4. Új Magyar.
    5. Kopátsi.
    13. ⟨Hoche' halálára⟩
    18. Egy Quodlibetre.
12. 7. Egy orvos[na]k sírverse.
    31. A' föld Indúlás.
13. 1. ⟨Dr. Földi Természeti H[istó]riájára.⟩
    4. Levél Gr. Széchényihez.
    5. Lantomtól Bútsúv[étel].
    10. ⟨Az Er[= Ember] gyűlölő.⟩
    11. ⟨Thais.⟩
    14. ⟨Hercules.⟩

Apró Fordítások.

2. 25. A' Vatsora.
   26. A' Grátziák.
   29. A' megivott Ámor.
   30. Az Elmenetel.
   31. A' Fügefa és Mond[olafa].
   32. Szitzilia és Neptun.
   33. A' Madár a' Szabadságb[a].
   40. A' Matska és a' Sajt.
   41. A' Szabadúlás.
3. 1. Schweitzer Nóta a' Szabadságf[áról].

5. 14. Daphné. Popéból.
   5. ⟨Látás. Deniszből.⟩

10. 22. Az Árnyékszékhez.

6. 10. A félelmes Szerető.
   45. Virágszedéskor Ámort.
   46. [Az Elmenetel.]
   53. [A' félénk szerető.]
   59. A' Reggel.
7. 29. Reggeli Dal a' Rósához. Gessznerb[ől].
8. 10. Daphne, Popéból.
   17. Quem tu Melpomene &.
   25. Non ebur neque aur[eum].
11. 9. A' haldokló K[ere]sztyény.
   10. Donec gratus eram tibi.
   11. [Quem tu Melpomene.]
   12. Altera jam teritur &.
12. 5. Asztali dal.
   6. A' Szépség.
   10. A' Rózsa.
   19. A' viola.
   21. [A' matska és a' sajt]
   25. [Látás]
   26. [Hány a' Grátzia]
   38. [A' Figefa és Mondolafa]
   39. [Szitzília és Neptún]

40. [A' Madár a' szabadságba]
43. ⟨Angélika.⟩
13. 12. Az ⟨Ziva⟩ égi Háború
14. Hercules. Janus Secund[us-ból].
15. Thais. Bézából.

Morálok.

2. 43. A' Vízital.
5. ⟨10. A Dugonits' Oszlopa.⟩
6. 58. A' Szerentse.
55. A' Tél.
61. Az Estve.
62. Az Álom.
63. Konstántzinápoly.
64. A Nyár.
65. Az Ősz.
66. A' Kevély.
8. 6. A morte h[omi]nes t[an]tund-[em] s[empe]r.
12. Nemes bátorítás.
11. 21. Hol vagytok, óh Léthe &
12. 2. Zsugori Uram.
3. A' Színesség.
9. Rút ábrázat, szép ész.
15. A' Magyar Gavallér.
17. ⟨A' Nyár.⟩
18. A' tengeri háború.
22. A' hír.
24. ⟨A' Tél.⟩
29. ⟨A' Kevély.⟩

17. AZ ÓDÁK TERVEZETE

(1802—1803)

A „Műfajjegyzék"-en már külön csoportot alkotnak az „ódák", de itt még nagyon bő a választék: sok az alkalmi jellegű költemény, amelyeket később át is sorolt a költő az AV.-be. Az *Ódák* kötetének kialakulását nem követhetjük nyomon olyan pontosan, mint a *Lillá*-ét: mindössze egy — nem autográf — tervezetét ismerjük 1802-ből vagy 1803-ból (már rajta szerepel a Széchényi könyvtárát ünneplő óda), de ebből is érdekes adatok olvashatók ki a kötet kialakulásáról. Az „Első könyv" tartalma megegyezik az 1805-i nagyváradi kiadás anyagával, a „Második könyv"-ő azonban eltér attól: a kéziratos tervezeten a 3. vers *Az Álomhoz*, a 4. *A' Szeplő*, az 5. a *Görög Úrhoz* c. vers. Az előbbi kettő azonban már a tervezeten át van húzva: e versek a Kcsj. szerint az AD. 17. és 18. darabját alkották volna, de a cenzor törölte őket. Úgy látszik, Csokonai azután átemelte e két verset az *Ódák*-ba, de végül is a *Lillá*-ba sorolta, majd innen is kihúzta őket. A *Görög úrhoz* c. verset pedig később az AV. anyagába osztotta át. A tervezet következő verse, *A' Feredés* sem került bele az ÓD. 1805-i kiadásába: ezt is az LD.-be osztotta, s onnan végül a cenzúra miatt maradt ki. A négy vers kihagyásával az eredetileg 25 versből álló „Második könyv" (mindkét könyv 25—25, az egész kötet kerek 50 versből állt volna) tartalma 21-re apadt. A nagyváradi kiadásban azért van mégis 23, mivel a költő két újabb, 1804-i remekét — *Főhadnagy Fazekas Úrhoz*, *Tüdőgyuladásomról* — a „Második könyv" végéhez csatolta.

Márton 1813-i kiadásában az „Első könyv" is csak 23 versből áll, mivel az *Álomlátás*-t és a *Dórishoz* c. költeményt — amelyek eredetileg

az AD.-ba tartoztak volna, de a cenzúra törölte őket — innen visszahelyezte az AD. versei közé. A Mártont követő kiadásokban is 23—23 versből áll az ÓD., noha eredetileg 25—25 verset tartalmazott volna.

ÓD/t (MTAK. K 679/II, 35a—36a) (Autográf.)

*Első Könyv**

1. Serkentés a' Muzsához; . . . . . 1.
2. Földi Sirhalma fellett [!] . . . . . 4.
3. A' fel éledt Pásztor . . . . . 7.
4. A' Szerelem Tilalma . . . . . 9.
5. Egy Kesergő Magyar . . . . . 10.
6. Felvidulás . . . . . 11.
7. Fillishez . . . . . 13.
8. A Bukkal Küszködő . . . . . 15.
9. A' Tavaszhoz . . . . . 16.
10. Bacchushoz . . . . . 18.
11. Vig Élet A' Parnassusson . . . . . 23.
12. A Nap Innepe . . . . . 25.
13. Egy Tulipánthoz . . . . . 28.
14. Paraszt Dall . . . . . 29.
15. A' Versszépítő . . . . . 31.
16. Szerelem Dall . . . . . 32.
17. Rósim Sírja Felet [!] . . . . . 37.
18. Jövendölés az első Oskoláról . . . . . 38.
19. Miért ne innánk . . . . . 41.
20. Egy Kétségb̄ [= Kétségbe] eset [!] . . . . . 43.
21. Daphnis Hajnalkor . . . . . 45.
22. Kloë Daphnishoz . . . . . 47.
23. Álom látás . . . . . 48.
24. Dórishoz . . . . . 50.
25. Hivása a' Musának . . . . . 51.

Második Köny[v].

1. A' Musához . . . . . 55.
2. A' Szélhez . . . . . 56.
⟨3. Az Álomhoz . . . . . 63.⟩
⟨4. A' Szeplő . . . . . 64.⟩
5. Görög Úrhoz . . . . . 66.
6. A' Feredés . . . . . 68.
7. A' Magánossághoz . . . . . 75.
8. Ki Fakadás . . . . . 80.
9. Virág Benedek Urhoz . . . . . 83.
10. Dorottya Kinnya . . . . . 86.
11. Az Ecchó-hoz . . . . . 93.

* Csak az *Első Könyv* felirat s az első vers címe Csokonai saját kézírása. A többi nem autográf. A címek után a számok a „Műfajjegyzék" adatai.

12. Gróf Szétsényi Bibliotekájáról . . . . . 94.
13. Az el szánt Szerető . . . . . 98.
14. Egy Házasulandónak habozása . . . . . 100.
15. Az Én Vagyonom . . . . . 101.
16. Az Emberiség 's a' Szeretet . . . . . 109.
17. Az Ember . . . . . 108.
18. Egy Bétsi Magyar Gavallér . . . . . 110.
19. A' Hadi Oskoláról . . . . . 112.
20. Az el Mátrónásodot[!] Doris . . . . . 119.
21. Egy Háládatlanhoz . . . . . 123.
22. A' rövid Nap s hosszú Éjj . . . . . 126.
23. A' Szegény Susi . . . . . 128.
24. Egy vén Fa, és a' Rósa Fa . . . . . 130.
25. A' Fársáng Butsuzása . . . . . 132.
⟨26. Fillishez . . . . . 131.⟩

18. A LILLA-DALOK TERVEZETEI

(1802—1803)

Az 1802-ben összeállított Műfajjegyzékről feltűnő módon hiányoznak a szerelmes versek, különösen a *Lilla* kötetbe belekerült darabok. Ennek az lehet az oka, hogy ekkor már megszületett a *Lilla* terve s a költő külön kezelte az abba szánt verseket.

Már 1797-ben a Rózsihoz írt versekből is mintha egy szerelmes tárgyú gyűjteményt — esetleg megkomponált ciklust — akart volna összeállítani. A döntő ösztönzést azonban — amint a *Lilla* előbeszédéből is kiderül — Kisfaludy Sándornak 1801-ben megjelent Himfy-je adhatta egy lírai regény megkomponálásához. 1802-ből van biztos adatunk a kötetről: 1802 augusztusában már előfizetőket gyűjtött rá (ld. CsEml. 200. l.), s aug. 15-i előfizetési felhívásában már azt ígérte, hogy szeptember végén „mind . . . a Lilla, mind . . . a Dorottya, egyszerre ki fog jönni".

A kötet ránk maradt első terve is 1802-ben készülhetett: két utolsó verse *(Eurydicéhez [= A bátortalan szerelmes], A bátortalan szerelmes [= Az éjnek istenihez])* Nagy Gábor szerint (OSzK. Fol. Hung. 893: 1b) 1802 szeptemberében készült; ezeket azonban láthatóan utólag csatolta a költő a tervezethez, ami érthető is, hiszen Nagy Gábor úgy tájékoztat, hogy későbbi szerelem élményéből születtek. A jegyzékről tervezés közben több verset kihúzott Csokonai, másokat hozzáírt: a tinta eltérő árnyalata is mutatja, hogy melyik verset írta be később; ezeket dőlt szedéssel jelöljük.

Az 1805-ben megjelent *Lilla* 59 verset tartalmaz *(A feredés*-t a cenzor törölte); az LD/t_1-en az utolsó sorszám az 50; akárcsak az első kiadásban, itt is *A' Reményhez* zárja a kötetet, s a Gróf Erdődynéhez szóló ajánlás után itt is *Az én poézisom természete* áll az első helyen.

A *Lilla* második, s végleges harmadik tervezete is 1802-ben készülhetett, hiszen még abban az évben a cenzorhoz került, s a költő 1803-ra várta megjelenését. A második és a harmadik tervezet figyelemre méltó különbsége, hogy a végső változatban a III. Könyvbe Csokonai még két verset betoldott: a *Lilla bútsúzálogjai* és *Az utolsó szerentsétlenség* címűt. Az 1803-ra tervezett kassai kiadás még a második tervezet szerint készült,

mint ezt Csokonai 1803-ban Bécsben kiadott „Muzsikai Gyűjtemény"-ének utalásai bizonyítják: ezek szerint *A' szemrehányás* a kassai kiadásban a III. Könyv XL. dala lett volna, akárcsak a végső változatban, *A' pillangóhoz* és *A' Reményhez* viszont az LVII., ill. az LVIII. darabként szerepel, mert akkor még nem iktatta be eléjük a fentebb említett két verset. (V ö. a „Csokonai műveinek kiadásai" c. fejezetünkkel.)

A második tervezetet az Erdődy Zsigmondnénak 1802. júl. (aug.)-ban írt levél egyik üresen maradt oldalára írta (MTAK. K 3/11).

A harmadik tervezet már megegyezik a kinyomtatott kötet beosztásával, annyi különbséggel, hogy a XXXVIII. versnek szánt *A feredés* a kötetből kimaradt. Az első tervezet 50 versével szemben a végleges változatba 60 verset tervezett a költő; a második tervezet verseinek száma több volt valamivel 60-nál. Figyelemre méltó, hogy az első és a második változatból még hiányzott *Az utolsó szerencsétlenség.*

LD/t_1 (MTAK. K 679/II, 25a) (Autográf.)

34 A' Ferdés.
14 ⟨D° [=Detto] Óda⟩ [A fürdő nimfa] [A Duna nimfája]

a, 44 Gerlitzeként: [Siralom]
b, *44* *Barátomnak*
36 Lyányka míg:
45 Oh Tihannak:
7 ⟨Földi Rózsa⟩.
⟨⟩ 11 ⟨Egy Rózsához⟩.
12 *Lillához elég ïs*[= *tsak*] *egy szó.*
a, 42 Itt hagynám én:

b, *42* *Keserédes.*
17 ⟨16⟩ ⟨Tanú Liget⟩.

38 Távolról kínzó.
29 Szamótza.

10 ⟨Poétákba vō [= való] Istēn [= Istenség]⟩
a, 26 Méhekhez.
b, *26* *Az Álomhoz.*
16 ⟨Alvó Nimfa⟩
a, 31 Eltévedt Lélek.
b, *31* *A' Boldogság.*
20 ⟨16⟩ Esküvés.
6 ⟨Esztendő IV része⟩
19 ⟨Ha haragszol:⟩
⟨2 Sírhalmok, óh⟩
41 Köszöntő.
a, 27 Pillantó Szemek.
b, 27 *Guarini utánn.* [Amor]
8. ⟨Éj és tsillagok.⟩
22 Énekeljünk Cypriák [= Cypriának].
⟨4. Édes keserűség.⟩
19. Hálá ének.
15 ⟨4⟩ ⟨Tulipánthoz.⟩
39. Új eszt. gondolat.
40. Békességről.
20. Furtsa alku. [Alku]
48 Az Estvéhez. [Csendes este...]
46 Én szenvedek 's: Anakreontism[usok].
47 Bátsmegyei Lev[eleire].
33. A' szép csetsek. [Álomlátás]
18. ⟨A' Nyár⟩. [Déli aggodalom]
14. Laura kellemességk [= kellemességidnek].
50 Reményhez.
⟨3.⟩ ⟨7.⟩ ⟨Első szerelemérzés⟩.
21 A' Szépek' Szépe.
30 A' Szeplő.
28 Muzsikáló Szépség.
⟨1. Gr. Erdődynéhez⟩
49 A' Pillangóhoz.
13 ⟨Eurydicéhez⟩ [= A bátortalan szerelmes]
⟨5 Bátortalan Szerelmes⟩ [= Az éjnek istenihez]

〈9 Lillához.〉 [? Leányka! hű szerelmem]
a, 32 L〈illám〉 Szátskája.
b, *32 Thales.*
37 Megkérlelés.
a, 43 Bútsúvétel.
b, *43. Az elválás.*
18 Fekete Petsét.
35 L[illához] távollétemb̄
[= távollétemben].

A 〈 〉 jelbe tett címeket törölte Csokonai, a dőlten szedetteket pedig valószínűleg utólag toldotta be.

LD/t_2 (MTAK. K 3/11) (Autográf.)

Gr. Erdődynéhez.
Sirhalmok óh
Az emésztő tűz
+ 2 Édes keserűség.
+ 1 Első szerelemérzés.
A' Nyár. [Déli aggodalom]
Tulipánthoz
Bátortalan szerelmes.
Esztendő 4 sz[aka]-sza
Földi Rózsa.
A' nyár [Déli aggodalom]
Eurydicéhez. [Az éjnek istenihez]
A' Nyár [Déli aggodalom]
Lillához. [Leányka! hű szerelmem . . .]
Egy Rózsához.
Elég t̄s [= tsak] egy szó.
Éj és tsillagok.
Poétákab vō [= való] Ins. [= Istenség]
Laura kellemes[ségidnek]
Tanú liget.
Esküvés
Ha haragszol.
Esküvés.

Fekete petsét
Hálá ének
Furtsa alku.
Szépek' Szépe.
Énekeljünk Cypr[iának].
Ψ Ferdéske [?A Duna nimfája] Óda.
Ψ Tulipánthoz.
Ψ Alvó Nimfa felett.
Az álomhoz.
Méhekhez.
Az álomhoz.
Pillantó szemek.
Guarini [Amor]
Muzsikáló Szépsség.
Szamótza.
Laura kellemesség-[idnek]
Szeplő
Boldogság
Eltévedt Lélek.
Boldogság.
Óh ró'si, ró'si [Rózsim szátskája]
MígThales a'n[a]gy
Ég[ne]k
Szép csecsek
[= Álomlátás]
A' Feredés.
Lillához távollétemben.
Lyánka míg ingó &.
Megkérlelés.

Távolról kínzó.
Új eszt[endei gondolatok].
Békesség.
Köszöntő.
Itt hagynám. [Habozás]
A rósa szép [virágszál]
Butsúvétel.
Az estvéhez. [Csendes este . . .]
Az elválás.
Gerlitzeként [Siralom]
Barátomnak
Oh Tihannak
Én szenvedek 's [Még egyszer Lillához]
Bátsmegyei
Pillangóhoz
Estvéhez.
Pillangóhoz.
Reményhez.

[A Ψ jelek a költőtől erednek.
A dőlt betűsök kivételével Csokonai valamennyi címet áthúzta.]

LD/t_3 (MTAK. K 679/II, 24ab) (Autográf.)
(1803)

LILLA
ÉRZÉKENY DALOK
III. [!] könyvben
Lajistrom

2	*I. Könyv.*	lap	
14	I. GRÓF ERDŐDYNÉ Ő N[agysá]gához	1.	
5	II. Az én Poézisom' természete	13.	15.
4	*III.* Első Szerelemérzés	17.	19.
3	IV. Édes Keserűség	21.	23.
4	V. A ⟨bátortalan Szerelmes⟩* z Éj' Istenihez	23.	25.
1	VI. Az Esztendő IV Szakassza	26.	28.
2	VII. A' Rózsabimbóhoz	27.	29.
1	VIII. Az' Éj és a' Csillagok	29.	31.
1	IX. Esdeklő bíztatás	30.	32.
2	X. A' Poétákban lakó Istenség	31.	33.
2	*XI.* Az eleven Rózsához	32.	34.
1	XII. LILLÁHOZ	34.	36.
3	XIII. A' bátortalan Szerelmes	36.	37.
3	XIV. A' Duna' Nimfája	38.	40.
1	XV. Tartózkodó Kérelem	41.	43.
4	XVI. Az alvó LILLA felett	42.	44.
4	XVII. A Tanúnak hívott Liget	45.	47.
5	*XVIII.* Déli Aggodalom	47.	49.
2	XIX. Megkövetés	51.	53.

2	*II.* [Jav. ebből: 2] *Könyv*		
2	XX. Az Esküvés	53.	54.
3	XXI. A' fekete Pecsét	54.	58.
3	XXII. Háláének Vénus' oltáránál	56.	60.
3	XXIII. Alku	59.	63.
4	XXIV. A' Szépek' Szépe	61.	65.
9	*XXV.* ⟨Énekeljünk Cipriának⟩ Két szerető' Dalja	64.	68.
1	XXVI. A' Méhekhez	68.	72.
1	XXVII. Az Álomhoz	69.	73.
2	XXVIII. A' Pillantó Szemek	70.	74.
1	XXIX. Ámor Guarini után	71.	75.
3	XXX. A' Muzsikáló Szépség	72.	76.
2	XXXI. A' Szamótza	74.	78.
9	XXXII. A'⟨z vetélkedő⟩ versengő Érzékenységek	76.	80.
2	XXXIII. A' Szeplő	84.	88.

* Az áthúzott rész fölött — ugyancsak áthúzva — *Halaé*[= *Háláének a Vénus oltáránál*].

3	XXXIV. A ⟨Csókokba⟩z eltévedtt Lélek . . .	86.	90.
1	XXXV. A' Boldogság	88.	92.
2	XXXVI. LILLÁM szátskája	89.	93.
1	XXXVII. Thales	90.	94.
4	*XXXVIII.* A' Ferdés	91.	95.

III. Könyv

4	*XXXIX.* LILLÁHOZ távollétemb̄ [= távollétemben]	96.	103.
2	XL. Szemrehányás	99.	106.
1	XLI. Megkérlelés	101.	108.
1	XLII. A' távolról kínzó	102.	109.
8	XLIII. Új esztendei Gondolatok	103.	110.
5	*XLIV.* A' Béke⟨sségről⟩kötésre	110.	117.
3	XLV⟨I⟩ Köszöntő	114.	121.
3	XLVI⟨I⟩ Habozás	116.	123.
1	XLVII⟨I⟩ A' Keserű Édesség	119.	126.
4	XLVIII. Bútsúvétel, XLIX. Lilla' bútsúzálogjai	120.	127.
3	⟨.....⟩ A' Tavasz	123.	130.
2			
1	LI. Az el⟨válás⟩távozás. LII. Az utolsó		
16	szerentsétlenség	124.	131.
3	LIII. Siralom	128.	132.
2	LIV. Barátomnak	126.	134.
6	*LV.* A' Tihani Echóhoz	127.	136.
3	LVI. Még egyszer LILLÁHOZ	132.	140.
2	LVII. Bácsmegyei Leveleire	135.	143.
4	LVIII. Az Estvéhez	136.	141.
5	LIX. A' Pillangóhoz	139.	147.
4	*LX.* A' Reményhez	143.	151.
	Summa	146.	159.
			156.

Mint látható, az LD. néhány verse előfordul az AD.-ban is; Márton s a Mártont követő kiadások az AD.-ban is előforduló verseket a *Lilláb*ól — jogosulatlanul — kihagyták; eljárásukat csak az indokolja, hogy a gyűjteményes kiadáson belül nem akartak egy-egy verset kétszer is leközölni. (A lajstromon a bal oldali számok terjedelmi számítások; a dőlten szedett római számok a kéziratban alá vannak húzva.)

19. AZ ALKALMATOSSÁGRA ÍRT VERSEK LAJSTROMAI

(1802; 1804)

Már az 1802-i „Műfajjegyzék"-en külön csoportot alkotnak az „Alkalmatosságra valók". Ebben a jegyzék sorszámozása szerint 44 vers szerepelt volna; van azonban a listán tévedésből kétszer is fölvett mű *(Dugonits' Oszlopa)*.

Az Mfj. listáján kívül ismerjük a költőnek egy 18 tételből álló rövidebb jegyzékét is, amelyen alkalmi verseit vette számba (AV/t_1). Ez a jegyzék

az ifjúkori műveit tartalmazó TF. végén maradt fenn (MTAK. K 677: 119b), de hogy 1802 júniusánál nem lehet korábbi, azt bizonyítja a rajta előforduló *Himfihez* c. vers.

Maga az AV. 34 verset tartalmazott 1805-ben kiadott formájában.

Egy 1802-re tehető, idegen kéztől származó jegyzéken 30 a versek száma, a Ktl. másolójának (valószínűleg Nagy Gábornak) kezétől származó „Occasiones" feliratú lajstromon viszont 32. Ez az utóbbi lajstrom későbbi: utolsó darabja, a *Kérdések kérdése [= Halotti versek]* 1804-ben keletkezett; az előző listához képest többlet még rajta a 31. helyen álló *Schraudné halálára* megjelölésű darab: az *Amaryllis*. Még egy különbség van a két jegyzék között: az elsőn a 3. helyen *A' haza' Templomának örömnapja* áll, a másodikon pedig *A' Betsület 's a' Szerelem*, s erről hiányzik is az előbbi. A kinyomtatott végső változatba azután belekerült mindkettő (a 3. és a 4. lett), s ezeken kívül idekerült a *Görög úrhoz* c. vers is: így lett 34 a versek végső száma. A jegyzékeken üresen hagyott 15. helyre a *Salétrom Inspector Kiss Imre Úrhoz* c. névnapi köszöntő — Csokonai hattyúdala — került (az AV. megváltozott sorrendjében ez már nem a 15., hanem a 16. hely volt).

AV/t_1 (MTAK. K 677: 119b) (Autográf.)
(1802)

1: *1*.	*Weber Cantátája*. [Serkentés a nemes magyarokhoz]	1.
2: *5*.	Budaira. [Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz]	7.
3: *1*.	Károlyi. — [Gróf Károlyi József úrnak]	3.
3: *2*.	Érdemkeresztek. [A békesség és a hadiérdem]	10.
3: *3*.	Sárk: Thrézs[ia]. [Sárközy kisasszon halálára]	12.
4: *6*.	Vayhoz. [Tisztelő versezet]	4.
4: *10*.	Erdődy Lajos.	9.
4: *18*.	A Patsirta. [Búcsúzás egy lyánkától]	6.
5: *3*.	Mantua. [Az igazság diadalma]	
5: *6*.	Hunyadi. [Hunyadi Ferenchez]	2.
5: *7*.	Hunyadi	
7: *7*.	Hoche. [Generál Hoche halálára]	14.
7: *8*.	Kerekes	11.
9: *2*.	Josepha. [Josepha kisasszonyhoz]	15
9: *7*.	Földi Tmész [= Természeti] tria [= Historiájára] [Dr. Földiről egy töredék]	3
9: *10*.	Dugonits Oszl.	
10: *42*.	Mátyásira.	8
11: *22*.	Belgrádról.	13
17: *7*.		〉
18: *6*.	Himfihez.	16

[A felsorolás mellett, a jobb lapszélen:]
Weber
Hunyadi.
Károlyi.
Vay.
Földi.
Patsirta.
Budai.
Mátyási

Erdődy
Érdem+ [= Érdemkereszt] [A békesség és a hadi érdem]
Kerekes
S. Thrézsia.
Belgrád.
Kerekes
Josepha.
Himfi.
[NB.: az utolsó kivételével valamennyi áthúzva.]

AV/t_2 (MTAK. K 679/II, 37ab) (Nem autográf.)
(1802)

Az alkalmatosságra való verseknek Laistroma.

1. Az 1741-diki Diéta.
2. A' Nemes Magyarságk̄ [= Magyarságnak] felülésére.
3. A' haza' Templomának örömnapja
4. Látás.
5. Az igasság Diadalma
6. ⟨Az igasság⟩ Czindery' Sírja felett
7. A menny[e]iek Karja.
8. A' vitézkedő Magyarokhoz.
9. A' Dugonits Oszlopa.
10. Izis, és Oziris.
11. Sárközy Istvánnéra.
12. A Szépség' ereje a' bajnoki &
13. Daphne, egy Idyllium, a' Popei &
14. A' híres Rátz Sámuel Úrhoz.
15. ⟨Ser.⟩
16. Serkentés a' N̄s̄ [= Nemes] Magyarokhoz.
17. Hunyadi Ferentzhez.
18. A' korán megtisztelt virtus. [Gróf Károlyi József úrnak]
19. Tisztelő Versezet.
20. Dr. Földiről, egy Töredék.
21. Bútsúzás egy Lyánkától.
22. Örömversek Pr. Budai Ésaiás Úrhoz.
23. A' semminél több valami.
24. A békesség, és a' hadi érdem.
25. Erdődy Lajoshoz.
26. Sárközy Kisasszon' halálára.
27. Belgradra.
28. Hoche halálára.
29. Josepha Kisasszonhoz.
30. Himfyhez.

[NB. Nem autográf, de még Csokonai életében, az ő tudomásával készült, mivel a hozzá tartozó Kcj. végén a költő autográf pótlásai találhatók.]

AV/t_3 (MTAK. K 679/II, 46a) (Nem autográf.)
(1804)

Occasion[es]

1. Az 1741^{ki} Diaeta.
2. A' Nemes Magyarságnak felülésére.

3. A' Betsűlet 's a' Szerelem.
4. Látás.
5. Az Igazság diadalma.
6. Czinderÿ sírja felett.
7. A' Mennyeiek Karja.
8. A' vitéz kedvű [!] Magyarokhoz.
9. A' Dugonits Oszlopa.
10. Izis és Ozíris.
11. Csernel Eszter Aszsz[ony] tiszteletére
12. A' Szépség ereje a' Bajnoki szíven.
13. Dafne Popéból.
14. Rátz Sámuel Urhoz.
15. Kiss I. [= Imre] [Irónnal halványan, alig olvashatóan beírva]
16. Serkentés a' Magyarokhoz.
17. Hunyadi Ferentzhez.
18. A' korán megtisztelt Virtus.
19. Báró Vaÿ Miklós Eő Ngához [= Nagyságához].
20. Doktor Földiről; egy Töredék.
21. Bútsúzás Egy Lyánkához.
22. Prof. Budai Esaiás Úrhoz.
23. A' Semminél több valami.
24. A' békesség és Hadi Érdem.
25. Erdődÿ Lajoshoz.
26. Sárközÿ Kisaszszony halálára.
27. Belgrádra.
28. Generál Hoche halálára.
29. Jozéfa Kisaszszonyhoz.
30. Himfihez.
31. Schraudné halálára. [Amaryllis]
32. Kérdések Kérdése. [Halotti versek]

20. KÉSEI CÍMJEGYZÉK (1804 k.)

Az *Alkalmatosságra való verseknek Lajstroma* (AV/t_2) második levelén, a lista másolójának kezével írva található egy címjegyzék, amely Csokonainak főleg ifjúkori műveit tartalmazza. A művek után levő számok a kéziratkötegekre utalnak. Még a költő életében készült, mivel az utolsó három művet saját kezűleg írta fel rá. Az utolsó helyen álló *Az estvéhez* c. versnek ez az utalása olvasható: „egy Dialogusból"; az utalás *A' Kanári, és a' Balha* c. elveszett dialógusra vonatkozhat: a vers eredeti kézirata előtt (KK. III, 29a) ugyanis *A' Kanári és a' Balha* cím olvasható.

Kcj. (MTAK. K$_3$679/II, 38ab) (Részben autográf.)

<NB A' Tavaszhoz NB.>
Militat omnis amans N. 9: 16.
Két serdűlő szerelmes.
A' Szabadság.
Meditesz Rozsáliához versben.
A' pártütő.
Az én életem.
Kinizsi Pál in Prósa. N. 1: 8.

Az Otahajta. N. 2: 6.
Maros Vásárhelyi gondolatok. N. 2: 8.
A' békételenkedő. N. 3: 5.
Bár az ég búsúlva néz is. N. 5: 7.
Dugonitsra Epigramma. N. 6: 5.
Kerekes halálára. N. 7: 8.
A' Bagoly, és a 'Kótsag. N. 7: 15.
A' Pillangó és a' Méh. N° 7: 15.
Amaryilis. N. 8: 11.
Orfeusra. N. 9: 9.
Galatéához, epigramma.
A' Magyar gavallér.
Bútsú a' Múzsáktól. N. 17: 7.
Pillants reám Leányka. N. 9: 2.
A' Szép mellyek. N. 8: 2.
A' Dél. N. 4: 3. N. 5: 9.
A' Gazdag. N. 4: 3.
1 Az Eszem- és Iszom-ember.
1 Malheureux.
1 Az estvéhez, egy Dialógusból.
[NB. A dőlten szedett három cím Csokonai saját kézírása.]

21. KÉZIRATCSOMÓK LELTÁRLAPJAI

Csokonai halála után anyja és barátai — a kiadás célját is szem előtt tartva — leltárba vették kéziratcsomóit. Csokonai hagyatékában az MTAK.-ban több olyan leltári jegyzék található, amelyet anyja vagy valamelyik barátja állított össze (ld. Kcsl. és Ktl.).

Ezeket a „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetben tárgyaljuk részletesen, mivel többnyire nem időrend szerint, hanem esetlegesen egybeállt kéziratkötegekről van szó, s így e jegyzékeknek kronológiai szempontból nincs meghatározó értékük.

CSOKONAI VERSEINEK DALLAMAI

Külön meg kell emlékeznünk bevezetésünkben Csokonai verseinek dallamairól. E tárgynál általában a költő verseinek korabeli vagy későbbi megzenésítéseire gondolnak, amelyeket az egyes versek jegyzetanyagában természetesen regisztrálunk. Itt azonban sokkal fontosabb dologról van szó: arról ugyanis, hogy C s o k o n a i — följegyzései és címjegyzékei tanúsága szerint — v e r s e i j e l e n t ő s r é s z é t zenekedvelésből és határozott írói programként — művei orális terjesztése céljával — e l e v e d a l l a m r a í r t a.

A kész dallamokra való versírás, az ún. „sperontizmus" a XVIII. században virágkorát élte. (Nevét e divat a *Sperontes* néven működött Johannes Sigismund Scholze [1705—1750] német zeneszerzőről kapta; v. ö. CsVers. 55. l.). Szokás magyarázni e divatot a „rokokó melódiaszomjá"-val is (ld. V. Szendrei 73. l.), amelynek Csokonai, a formakultúra és a tágabb értelemben vett „zeneiség" egyik legnagyobb magyar művésze, szintén hódolt.

A korszak zenei érdeklődése, zenekedvelése közismert. Csokonai maga is zenélt: zongorázott és fuvolázott, s éppoly egységbe forrott a zenével, mint kortársa, Verseghy (ld. Toldy LXXXII. h., CsEml. 51. l. stb.). Már első életrajzírója, személyes jó barátja, Domby följegyezte: „A' Musáktól és Gratiáktól egy illyen mondva készített szép Lelket nem is lehet mu'sika tudás nélkül képzelni, és méltán; mert ő ebben megtanításokat is adott." (46—47. l.) Még arra is gondolhatunk, hogy maga is szerzett dallamokat, mint Pálóczi Horváth Ádám vagy Arany, hiszen 1793 nyarán Kazinczyhoz küldött levelében félreérthetetlenül ezt írta: „Nálam voltak még Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim 's más apró Verseim is . . . eggynehány magam tsinálta nótákkal eggyütt." (KazLev. II, 542. l.)

Műveinek saját kezű címjegyzékein gyakoriak a dallamra utaló „Nota"-jelzések, s Nagy Gábornak Csokonai eredeti kéziratairól készített másolatain is előfordulnak ilyen utalások (ld. OSZK. Fol. Hung. 893.).

Fiatalkori műveinek J. Gy. [= Győri József] által másolt jegyzékén (JGy/j.) a költőnek ez a saját kezű megjegyzése olvasható: „Kérem ne sajnálja a' Kótáimat, és ezen versekből a' következendő Nro-kat leküldeni még ma t. i. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 23, 43, 40, 41, 43." Föltételezhető, hogy a JGy/j. jelzett darabjai kottára, dallamra írt, ill. alkalmazott versek voltak.

Csokonai műveinek egy másik diák-másolója pedig a három fiatalkori versét tartalmazó füzettöredékre ezt jegyezte föl: „Notákat p̄d [= pedig] igyekszek szerzeni." (KK. IV, 5b)

Már 1794-ben a Bétsi Magyar Merkuriusban s a Magyar Hírmondóban közzétett jelentésében hírt adott arról, hogy művei várható „IV első Darab"-jában, azaz négy első kötetében „Clavirra való Kótázások",

tehát zongorára írt dallamok is lesznek. (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293—1294. l.) Ugyanott a 19. pontban ez a figyelemre méltó kiadásterve olvasható: „Sok Áriák, Menuetto, Stajer, Lengyel, Magyar, Török 'sa't. Noták, musikai Kotákkal." Az is figyelmet érdemel, hogy az 5. és a 6. pontban Metastasiónak három „énekes játék"-át említi, a 7.-ben „Egy eredeti Énekes pásztori Játék"-ot ígér, s a 8. pontban már Mozart Varázsfuvolája szerepel *Boszorkánysíp* címmel mint „Egy igen nagy Énekes Játék".

A tervezett több kötetes kiadáshoz készített 1794/95-i címjegyzéken, az Első katalóguson határozott nyomai vannak a költő zenei elgondolásainak: a 164 tételből álló listán 15 vers mellett szerepel a „*Nota*"-jelzés. E versek a következők:

I. A' Vidám Természetű Poéta. Ode. *Nota*. 1.
VII. A feléledt Pásztor 10. ⟨Dal⟩ Kettős Dal *Nótájánn igazítani*.
* IX. Eggy kétségbesett Magagyilkosa. 14. Ode. *Notáját rendbe szedni*.
XI. Eggy kesergő Magyar. Ode. *Notáját ki tsinálni*. 16.
XVI. A' Versszépítő. Dal. *Nota*. 23.
XVII. Miért ne innánk? Dal. *Nota*. 24.
XVIII. A' rövid Nap 's hosszú Éj. Dal. *Nota*. 26
XX. A' szerelmes Szemek. (: vagy ostromló Szemek :) Dal. *Nota*. 29
XXI. A Poétákba lakó Istenség. Dal. *Nota*. 32
XXIII. A' távolról kínzó. Dal. *Nota*. 39
XXIV. Az Éj és a' Tsillagok. Dal. *Nota*. 40
XXV. A Méz' méze. Dal. *Nota*. 41
XL. A' tanúnak hívott Liget. Dal. *Nota*. 73
XLI. A' Feredés. Dal. *Nota*. 75
LXII. Fársáng' bútsúzó Szavai. Dal. *Nota*

Némely verscím után „Dal" megjelölés szerepel, ez azonban föltehetően csak irodalmi műfajmegjelölés, s nem jelent dallamra írt verset, amint ezt olyan művek is bizonyítják, mint a XVI. sorszámú *A' Versszépítő*, ahol a „Dal" megjelölésen kívül ott a „*Nota*"-jelzés.

Érdekes további tájékoztatást ad Csokonai dallamra írt verseiről Nagy Gábornak a költő műveiről 1796-ban készített másolata; ennek 1—10. darabja többé-kevésbé megegyezik az Első katalógus első tíz versével, bizonyítva, hogy ugyanannak a forrásnak alapján készülhetett, mint az EK.

Nagy Gábor másolatában a következő versek vannak „*Nóta*" jelzéssel ellátva:

Nóta. 1. A' búkkal küszködő.
Nóta. 3. Dafnis a' Hajnalhoz.
Nóta. 5. Az Ekhóhoz. (Panaszaimat elegyes óhajtással . . .)
Nóta. 6. Jöszte Poétának.
Nóta. 7. A' feléledt Pásztor.
Nóta. 8. Szerelmes Tagadás [= Fogadás]
Nóta. 9. Eggy Kétségbeesett Maga gyilkosa.
Nóta. 10. A' Viola. (Illatoztasd Kebledet . . .)

Mint látjuk, az EK.-hoz viszonyítva két átfedés van: a 7. és a 9. megfelel az EK. VII. és IX. versének, ahol szintén „*Nota*"-jelzéssel fordulnak elő. Igen figyelemre méltó, hogy a fenti versek közül a *Jöszte Poétámak, A jeléledt Pásztor* és az *Eggy kétségbeesett Magagyilkosa* kottája Csokonai eredeti lejegyzésében maradt ránk (ld. KK. I, 31a—32a).

Nagy Gábor egyébként Csokonai zenei ismereteiről még egy érdekes megjegyzést tesz: „Ő 1793 egy énekes vígjátékot készített s adott elő a Debr. Kollégiomban, mellyel sok Ellenséget csinált. Ezen Versek [t. i. az Én gyilkosa Gömbötznek . . . kezdetű dal szövege] abban vagynak ⟨nótára készítve⟩, amint neki, ki a Musikához is ⟨keveset⟩ értett, több darabjai úgy az is nótára készítve." (OSzK. Fol. Hung. 893: 22a.) Igaz, hogy Nagy Gábor följegyzése több tévedést tartalmaz (az idézett vers Szalkay Antalnak Hafner nyomán készített Pikkó herceg és Jutka-Perzsi c. vígopera-szövegéből való, s zenéjét nem Csokonai, hanem Chudy József szerezte, s hiba van a dátumokkal is (v. ö. Pukánszkyné 43—44. l. és CsEml. 613. l.), az azonban bizonyos, hogy a *Gerson du Malheureux* ekkel és zenével került színre (ld. Pukánszkyné 44—45. l.), s lehetséges, hogy a dallamok egy része magától Csokonaitól származik.

Az EK.-n s Nagy Gábor másolatgyűjteményében összesen 21 olyan Csokonai-vers szerepel, amely dallamra készült. Ennél azonban jóval nagyobb lehet a költő dallamra szerzett verseinek száma.

Erről tájékoztat az EK. végén található autográf följegyzése: „Az elsőtől fogva a' 24dikig van a' Pleyel Melodiái között.
A' 24 fogva a' 31dikig a' Scheidleréji között.
A' 32—42-ig van a' Kellneréji között.
A' 43—54-ig pedig a' Bengraféi között."
(Ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünk megfelelő részét.)

Ezek szerint az Első katalógus 1—54. verse dallamra készült.

A jegyzéken szereplő zeneszerzők korabeli hazai, ill. német vagy osztrák művészek, s kétségkívül valamelyik — nyomtatott vagy kéziratos — kottafüzetükre vonatkozik az utalás.

Ignaz Joseph Pleyel (1757—1831) Haydn tanítványa volt: 1772—77 között Erdődy gróf költségén tanult Haydnnál, s 1780—1800 körül a kor egyik legdivatosabb zeneszerzője. Zongoraiskolája 1797-ben jelent meg, valószínű, hogy az EK. megjegyzése valamely kéziratos kottagyűjteményére utal.

Scheidler a rokokó muzsika mesterével, Johann David Scheidlerrel (1748—1802) azonosítható.

Kellner bizonyára azonos Johann Peter Kellner (1705—1772) német orgonaművésszel és zeneszerzővel, akinek 1739—1756 között több műve jelent meg, így 1749—1756 között hat szvitje zongorára.

A listán szereplő Bengraf azonos Bengraf József (1745—1791) zeneszerzővel, akinek elsősorban magyar verbunkos dallamai kelthették föl Csokonai érdeklődését. „Trois Divertissements pour le Clavecin Seul avec un Ballett Hongrois" c. művét már 1784-ben hirdették Bécsben, s ugyancsak Bécsben jelent meg „XII Magyar Tántzok Klávikordiumra Valók" c. műve, egyik legkorábbi verbunkos-publikációnk.

A költőnek az EK. végén található igen becses zenei vonatkozású följegyzéseihez érdekes kiegészítés található az ugyancsak saját kezű Kéziratjegyzék-töredéken:

„Nagy Gábor Urnál . . .
〈Heyden〉.
〈Stipa és〉 Bengraf Kótáji.
〈Pándiéknál Versegi Kótáji.〉" (Ld. „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünket.)

Ismeretes, hogy Nagy Gábornak volt zongorája, s a költő kölcsönt is kérte tőle egy ízben, éppen dallamra írandó verseihez (ld. HG. II, 780. l.), természetesnek tűnik tehát, hogy a kották e barátjánál voltak. A Pándi családdal szintén zenei vonatkozású kapcsolatban lehetett Csokonai 1803-ban Bécsben megjelent „Muzsikai Gyűjtemény"-ének három kotta füzetét Pándi Károlynak dedikálta (ld. „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünket).

E listatöredéken a Heyden név a nagy osztrák zeneszerzővel, Joseph Haydnnal (1732—1809) azonosítható, akinek dallamára alkalmazva adta ki a költő 1803-ban Bécsben *A' pillangóhoz* c. költeményét, bár szólni jóval a zeneszerző öccse, Michael Haydn nagyváradi kanonok is (1737—1806).

Stipa Csokonai kortársával, a bécsi Mathias Stipa dalkomponistával azonos; *Szemrehányás* c. versét „Stipa úr" dallamával adta ki 1803 ban, Bécsben, az előzőkben említett kottagyűjteményben, amelyben *A' pillangóhoz* is megjelent.

A „Versegi Kótáji" Verseghy Ferencnek 1791-ben Bécsben megjelent Rövid értekezések . . . c. munkájára vonatkozhat, amely 4 Steffan-, 1 Haydn- s 1 Rafael-kompozíciót is tartalmazott, de lehet az is, hogy 1781-ben összeállított A Parnassus hegyén zengedező magyar músának szózatai c. kéziratos énekesgyűjteményére utal.

Csokonainak idézett utalásai jelzik, hogy merre kell keresnünk a kuleasi ún. dallamkövető verseihez, amilyeneket éppen 1791—1794 között készített nagyobb számban.

Zenei érdeklődése alapján fordult figyelme igen korán a magyar műdalok és népdalok felé: ezt nemcsak az 1793-ban írt *Tempefői* eredeti népdalbetétjei bizonyítják, hanem töredékes daljegyzéke (ZC. 76b) és dallamtázatai (Műf. 96a—107a), valamint 1797-i munkajegyzéke (ld. KiM.), amelyben *Régibb és újabb népbéli dalok* elnevezésű mintegy 450 dalt tartalmazó gyűjteményét említi. E műdalok, ill. népdalok egy részét is felhasználhatta a maga verseihez.

Csokonai zenei érdeklődéséről szólva — csak jelzésszerűen — még néhány nevet kell megemlítenünk, akikkel föltehetően kapcsolatban volt, illetőleg lehetett.

Ismeretes, hogy *A' Reményhez* c. híres Csokonai-vers Kossovits József dallamára készült, s a költő később is kereste a kapcsolatot a Kassán lakó zeneszerzővel (ld. KazLev. III, 170. l.). Márton József 1803. jan. 4-én Bécsből azt írta Csokonainak, hogy: „a' 12. Magyart pedig küldöm a' jövő Postán". (CsEml. 129. l.) (Itt Kossovits tizenkét magyar tánc-ról van szó, amelynek utolsó darabjára Csokonai *A' Reményhez* c. versét írta. V.ö. i. m. 571. l.) Kossovits dallamával adta ki Márton a verset 1813-i gyűjteményes Csokonai-kiadásában.

A *Lilla* Előbeszédében említi a költő Lavotta nevét is: „Lavota úrnak magyarjait", azaz Lavotta Jánosnak (1764—1820) verbunkos dallamait írt szerzeményeit; 1797-ben komponált „Insurgens nótá"-ját bizonyára ismerte. (Másutt is említi Lavottát: ld. HG. II, 780. l.)

A pozsonyi születésű Haydn-tanítvány, Spech János (1767—1830)

1823-ban Pesten kiadott „Magyar énekek klavír kísérettel . . .” című kiadványában megzenésítve közli Csokonainak e kötetünkben is olvasható *A' rövid nap 's hosszú éj* c. költeményét. Az elgondolkoztató csak az, hogy ez a vers már az 1794/95-i Első katalóguson is „Nóta”-jelzéssel fordul elő, bár eredetileg, 1786-ban, mint iskolai feladat bizonyára még dallam nélkül íródott.

Még egy hazai muzsikust kell említenünk Csokonai zenei kapcsolatairól szólva: a tolnai születésű Fusz Jánost (1777—1819), akinek dallamával adta közre Márton József 1813-i Csokonai-kiadásában *A' Tavasz* Kleist-ból fordított szövegét (ld. a III. kötet végét).

Hogy Csokonai intenzív, bensőséges kapcsolatban volt a zenével, azt az ismertetett versjegyzékeken s a kottákra utaló megjegyzéseken kívül más adatok is bizonyítják.

Életrajzából általánosan azt tudjuk, hogy Pozsonyba az 1796-i országgyűlés miatt ment. Ő azonban azt írta Festetics Györgyhöz intézett levelében, hogy: „Pozsonyba mentem, ahol a' Nyelvek, Muzsika és Ország Gyülés' kedvéért múlattam.” (It. 1949: 334. l.) A Pozsonyban kiadott *Diétai Magyar Múzsá*-t pedig e sorokkal vezette be: „ha az Érdemes Olvasó Urak és Aszszonyságok . . . az ezen írásba előforduló Daloknak kótájit magok mulatságokra meg kívánják szerezni, kész szívességgel fogok szólgálni azokkal is jövendőben: mert Hazánkban még muzsikához való typographia nem lévén, rézre kell metszeni a' kótákat, az pedig időbe is, költségbe is sokba kerül.” (Előbeszéd). Arra kell tehát gondolnunk, hogy még az olyan „Hamarjába készíttetett” terjedelmesebb „Kántátá”-nak is, mint a DMM.-beli *Az 1741-diki Diéta*, megvoltak a dallamai.

Zene iránti érdeklődése később sem csökkent a költőnek, sőt a Pálóczi Horváth Ádámmal történt személyes találkozás csak erősíthette. Az *Anakreoni dalok* 1803-ban írt jegyzeteiben is azt fejtegeti, hogy „minden Dal főképpen éneklésre és muzsika mellé szokott készitődni.” (AD/j. 7. l.) S ehhez az elvhez maga is ragaszkodott. Kazinczy által is sokra tartott *Parasztdal*-a „dal”-nak készült zenei értelemben is: az eredeti kéziratból kiderül, hogy egy népi daltöredék volt a magja, amely refrénként ismétlődött a versszakok végén, de később a kiadásokból elmaradt (ld. MNy. 1954: 387—396. l.). A *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* ugyancsak dallamra készülhetett: több énekgyűjteményben *Somogyi Nóta* címmel fordul elő. Föl kell tételeznünk, hogy a *Lilla*-dalok nagy része s az *Odák* többsége is dallamra készült. Döntő bizonyíték erre utolsó éveiben, 1804-ben Nagy Gáborhoz írt levele, amelyben annak zongoráját kéri kölcsön: „Én, míg tavaszra kelve a Muzsikus Deákok Rektóriára kiszeledménnek, akarnám tőlök a Lavota és mások muzsikális Composicióikat, a nálok — és egyedűl csak nálok található Originálokból lekótázni, Clavirhoz alkalmaztatni, a hegedűről és a hozzájok s reájok csinált verseimmel a Bécsben elkezdett Muzsikai Gyűjteményeimnek több Heftjeiben kiadni.” (HG. II, 780. l.) 1804. febr. 14-én Kazinczyhoz küldött levelében is zeneszerzők kottái felől érdeklődik, s tudakozódik külön Kossovits után: „Seyfriednak a Virág Csehyhez való Ódájára szerzett Muzsikáját, az Eredetiben, méltóztassa a Tekintetes Úr nékem megküldeni; és ha még más muzsikális Darabok is volnának a Tekintetes Úr kezénél, a melyeket vagy Magyar componált volna, vagy hozzájok Magyar vers volna készítve. Muzsikális Gyűjteményembe, melynek 1 Heftje már Bécsben pompásan jött ki, s most Józsefnapi Pesti vásárra jönnek hozzám a nyomtatványi, bé kívánnám tenni. Az Eredetieket, mihelyest magam számára lekótázom,

azonnal visszaküldöm a Tekintetes Úrnak köszönettel. — Kossovitsnak állapotjáról és lakóhelyéről nem tehetne a Tekintetes Úr énnékem egy kevés Tudósítást?" (HG. II, 782. l.)

S ebben Csokonai nem pusztán a kor divatjának, a „sperontizmus"-nak hódolt: tudatosan tért vissza egy régi, az antikvitástól a XVII—XVIII századig élő hagyományhoz, az énekelt vershez, amely az illiterátus, írástudatlan nép körében is irodalmi, költői kultúrát volt képes teremteni.

Sajnos, nem Csokonain múlott, hogy ez a nagyszerű terve sem valósulhatott meg, s hogy nem alakulhatott ki kapcsolata egy Haydn-mérető nagy komponistával s hogy a költséges kottametszés miatt „Muzsikális Gyűjtemény"-ének csak három füzete jelenhetett meg.

Az is e tárgyhoz tartozik, hogy Csokonainak nem minden énekelt, dallammal ismert verse terjedt el az általa szerzett, illetőleg általa kiválasztott zenével; több népszerű versét közismert nótákra, dallamokra énekelték. Arról, hogy melyek voltak, illetve lehettek azok az egykor népszerű, dallamra vett versei, amelyekről pl. az 1836-i kassai kiadás bevezetése is szól (ld. kiadásunk 292. lapját), a tájszó- és népdalgyűjtő Kecskeméthy Csapó Dániel (Kelemföldy) 1844-ben megjelent s 1866-ban újra kiadott dalgyűjteménye tájékoztat (Dalfűzérke, válogatott népszerű dalokból fűzve. I—IV. Pest, 1844—46.). Ebben a következő énekek Csokonai-versek fordulnak elő:

I. k. 23. Dana. Ha haragszol, megkövetlek . . . (23—24. l.) (A hat versszakos *Megkövetés* csonka szövege, a 4. versszak híjával, a szerző neve nélkül.)

II. k. 1. Dana. *A' csikóbőrös kulacshoz* (3—7. l.) (Csokonai nevével.)

39. Dana. Lyánka! míg ingó kegyelmed . . . (51—52. l.) A *Szemrehányás* korábbi szövege, *Cs.*[= Csokonai] jelzéssel.)

62. Dana. Estve jött a' parancsolat . . . (75—76. l.) A *Szegény Zsuzsi ,a táborozáskor* szövege, Csokonai nevével.)

63. Dana. Illatoztasd kebledet . . .(76—77. l.) (*A viola* szövege, a szerző neve nélkül.)

IV. k. 66. Dana. Szép hajnal ! emeld fel földünk felett . . . (54—56. l.) (A *Dafnis hajnalkor* szövege, Csokonai nevével.)

A felsoroltak között akad olyan is (pl. *A' csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi, a táborozáskor*), amelyek nem szerepeltek Csokonai dallamra szerzett verseinek listáin, föltehet tehát, hogy a nép kezdte őket énekelni meglevő dallamokra. E „danák" Kecskeméthy Csapó gyűjteményének 1866-i második kiadásában is megtalálhatók, bizonyítva, hogy a múlt században még széltében népszerűek lehettek.

A *Szegény Zsuzsi* . . .-t Balogh István színházi naplója is említi az 1830-ban játszott darabok lajstromán, az „Énekek" között, kezdősorával; ezek az énekek nyilvánvalóan a darabokban felhasznált dalbetétek voltak. (Ld. Balogh István naplója. Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János. Makó- 1928. 47. l. Erre az adatra Kerényi Ferenc színháztörténész hívta föl a figyelmemet.)

Az előadottak meggyőzően bizonyíthatják, hogy Csokonai költeményeinek jelentős hányada dallamra készült, ill. dallamra alkalmazott vers, s így értelmezésük, tárgyalásuk elválaszthatatlan a zenetörténeti kutatásoktól.

CSOKONAI MŰVEINEK KIADÁSAI

CSOKONAI KIADÁSI KÍSÉRLETEI ÉS ÉLETÉBEN MEGJELENT MŰVEI

Csokonait szinte írói öntudatra ébredésének első pillanatától, alig húszesztendős korától fogva foglalkoztatta munkáinak kiadása, s e terveihez a II. József liberális sajtópolitikája idején föllendült hazai irodalmi élet és könyvkiadás rövid időre némi reális alapot adott. Mire azonban műveivel közönség elé léphetett volna, a köztársasági mozgalom bukása és személyes életének szerencsétlen fordulatai új helyzetet teremtettek; ettől fogva haláláig egy évtizedes, csaknem reménytelen küzdelmet folytatott munkái megjelentetéséért. Életében nem kerülhetett sor műveinek gyűjteményes kiadására, noha kezdettől ilyen többkötetes kiadás terve foglalkoztatta.

Az első biztatást mesterétől, Kazinczytól kapta, aki már 1792-ben azt kérte, hogy a Heliconi Virágok (Pozsony és Komárom, 1791.) című antológia új kötetében ő mutathassa be a közönségnek. (V. ö.: KazLev. II, 285. l.) 1793 júliusában pedig már azt írta Kazinczy Debrecenbe Csokonainak: „Várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Ur." (KazLev. II, 304. l.) Hogy a „nyomtatandó versek gyűjteménye" itt kötetre vonatkozik, azt megerősíti Kazinczynak a következő év novemberéből származó levele, amelyben azt írta: „Én *mégyek*, és az Ur dolgát elvégzem a' hogy lehet 's Kassáról meg írom, mit végzettem." (KazLev. II, 390. l.) Mint Varga Balázs is megjegyezte: „Valószínű, hogy Kassán Csokonai verseinek kinyomatásáról akart intézkedni Kazinczy." (CsEml. 469. l.) Ezt támogatja Csokonainak Kazinczyhoz 1793 nyarutóján Szikszón írt levele is, amelyben elmondja, hogy művei kéziratával Regmecre indult, mesteréhez. Kéziratai közül — nyilvánvalóan a kiadás szándékával — vele voltak a *Békaegérharc*-on s a *Tempefői*-n kívül Catullusból, Tibullusból és Propertiusból készített műfordításai s „más apró versei", néhány „magacsinálta nótákkal", valamint a *Pervigilium Veneris* című latin vers fordítása az eredetihez hasonló trochaikus formában. (V. ö. KazLev. II, 542—543. l. és HG. II, 696. l.; a levél mindkét helyen tévesen — 1802-ből, illetőleg 1801-ből — van datálva: ld. Debreceni Szemle 1940: 198—200. l.)

A kollégiumi poétai órákon s azokon kívül is sikereket arató versíró diákban bizonyára korán megszületett az az elhatározás, hogy szélesebb közönség elé lépjen műveivel. Némi tanári büszkeségből erre praeceptorai, tanítói is biztathatták.

Talán már az 1789-i *Belgrádra* is ilyen titkos igénnyel készült, hiszen akkoriban számos vers jelent meg e tárgyról a hírlapokban (pl. MMerk. 1790. I, 609. l.). Komolyan azonban akkor kezdhette el foglalkoztatni a nyilvánosság előtt való szereplés gondolata, amikor Kazinczytól 1792 nyarán biztatást kapott művei kiadására. Ekkor tizenkilenc éves volt.

Megjelenését azonban több körülmény hátráltatta: először is a magyar

irodalmi folyóiratok hiánya: az Orpheus, amely legközelebb állt volna szívéhez, 1791-ben megszűnt. A kassai Magyar Museum hosszas vesztegl[ő]s után szintén abbamaradt a második évfolyammal, 1792-ben. Péczeli József komáromi Mindenes Gyűjteményének — a neves szerkesztő halálával — szintén vége szakadt ugyanebben az évben. Csokonai voltaképpen mindhárom folyóirat iránt érdeklődött, de publikálási tervei idején, 1792-ben mindössze a Mindenes Gyűjtemény működött (a kassai Magyar Museum 1792-ben megjelent II. — s egyben utolsó — évfolyama jóval korábban megszerkesztett anyagot közölt). Csokonai Péczeli iránt érzett rokonszenvével függ össze két nyomtatásban megjelent legkorábbi verse is: a *Brougthon religiói lexikonára* (Magyar Hírmondó „Toldalék" a 1793. I, 729—731. l. [május 24.]), amely a komáromi Mindszenti Sámuel prédikátornak — Péczeli barátjának — művét üdvözli, s a *Nagy Sámuel Sanderjére* c. vers, amelyben Péczelit siratja el, 1793-ban. Ez utóbbi nem hírlapban jelent meg, hanem Nagy Sámuel Sander-fordítása előtt (ld. Sander—Nagy XXI—XXIV. l.). Ez az ajánlás — bár Péczelit, reménybeli pártfogóját siratja el — voltaképpen már új mesterére, Kazinczyra tekintett a könyvet a két debreceni diák a széphalmi költőnek dedikálta. (A kötetben megjelent verses Sander-fordítások valószínűleg nem Csokonai művei.)

Ugyanebben az évben még egy ajánló, alkalmi verse jelent meg: Rátz Sámuelnak, a pesti egyetem orvostanárának A' borbélyi tanításoknak első darabja (Pest, 1794.) c. műve előtt *(Rátz Sámuelhez)*. E munkája megírásában kirurgus-apjának emléke is ösztönözhette, bár Rátzban a magyar nyelvű orvostudomány úttörőjét magasztalja: így kapcsolódik ez a vers is Péczeli és Kazinczy programjához.

Csokonai újabb, világi tárgyú publikálásai előtt azonban akadályt jelentett, hogy puritán felfogású egyházi intézet kötelékébe tartozott. Kazinczy világi, szerelmes dalok, bordalok írására biztatta (ld. KazLev. II, 296—300. l.), de ilyen műveket aligha adhatott közre saját neve alatt a Kollégium tagjaként. E nehézséget úgy próbálta elhárítani, hogy n é v t e l e n ü l adta ki munkáit. Aligha írói szerénységből: inkább kényszerűségből.

Legújabb kutatásaink szerint 1793-ban már több versét közreadta, mégpedig — folyóiratok híján — az irodalmi melléklettel rendelkező hírlapokban. Ilyesféle melléklet volt tulajdonképpen a bécsi Magyar Hírmondó Toldaléka is, ahol Csokonai első műve megjelent.

Határozottabban szépirodalmi jellegű melléklet — valójában mellék-lap — volt a Pánczél Dániel által szerkesztett Bétsi Magyar Merkurius melléklete, az (Ujj Bétsi) Magyar Múzsa. Mint Szauder József figyelmeztetése nyomán Kókay is hivatkozott rá (434—435. l.), itt, a Magyar Múzsában 1793-ban s 1794-ben Csokonainak két verse is megjelent névtelenül: *A' Szépek Szépe* (III, 33—34. l.) s *A' Vidám természetű Poéta* (VII, 63—64. l.). De Pánczél Dániel hírlapjának irodalmi melléklapja nem csupán ezt a két versét közölte Csokonainak: ugyanott, a IV. füzetben (34—37. l.) látott napvilágot — ugyancsak névtelenül — a költőnek egy korábban ismeretlen verse, ezzel a címmel: *Egy Szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése*, amely azonosítható a címjegyzékein *Az én életem* címmel előforduló elégiával. Csokonainak ez a hosszabb — 126 soros — verse azért is jelentős, mivel kiadási terveivel kapcsolatos: a mecénások figyelmét igyekezett vele fölhívni magára. (V. ö. Kortárs 1973: 1707—1711. l. és „Vitéz Mihály ébresztése" Csokonai-breviárium. Budapest, 1973. 131—

145. l.) Csokonai igazi szépirodalmi bemutatkozása tehát Pánczél Dániel bécsi hírlapjainak irodalmi melléklapjában, a Magyar Múzsában történt 1793—94-ben, nem pedig Kármán Urániájában, mint korábban tudtuk. A költőnek a Magyar Merkuriushoz fűződő kapcsolatát bizonyítja, hogy kiadásra szánt műveinek jegyzékét először itt tette közzé 1794 októberében (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293—1294. l.; ld. „Csokonai műveinek almajegyzékei" c. fejezetünkben: MMerk/j.), megelőzve a Magyar Hírmondó 1794. nov. 7-i számában megjelent jelentését. Első szépirodalmi szereplésének fórumára emlékezett gyöngéd figyelmességgel, mikor két évvel később — meghiúsult gyűjteményes kiadásának pótlására — Ponyban megindította füzetes kiadványát: a *Diétai Magyar Múzsa* címe Pánczél Dániel *Magyar Múzsá*-jának címét visszhangozta.

A bécsi Magyar Múzsának szánt verseivel egyidőben küldhette föl verseit Pestre Kármán Urániájába: ezzel magyarázható, hogy két verse (*Szépek Szépe* s *A' Vidám természetű Poéta*) mindkét helyen megjelent. Az Uránia 1794. évi III. kötete azonban, amely Csokonai hat versét közölte — a folyóirat gyakorlata szerint: névtelenül —, csak 1795 tavaszán látott napvilágot.

Csokonai e hírlapi, folyóiratbeli közlései voltaképpen már egyidősek kötetkiadási terveivel; később is csak akkor jelentkezett újra versekkel a hírlapokban, mikor készülő köteteire akarta fölhívni a figyelmet, ill. néhány neves személyiséget, jóbarátot ünnepelt vagy gyászolt meg. Így jelentek meg versei 1801—1803-ban a Magyar Hírmondó Toldalékában, majd egy ízben, 1803-ban a Magyar Kurirban (ld. „Csokonai életében megjelent műveinek bibliográfiája" c. fejezetünket).

Azzal egyidőben, hogy a Magyar Múzsának felküldte verseit, megkezdte művei sajtó alá készítését is, amint ezt 1792—93-ban elkészített verstisztázata is bizonyítja (ld. TF. 52a—80a; v. ö. „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünk megfelelő szakaszával). Kiadási tervével függ össze az előbb említett tisztázati füzetben az *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke* c., különben latin nyelvű verses levele (73a—76b), amelyet — mint latin nyelve alapján föltehető — talán Schedius Lajosnak, a pesti egyetem 1792-ben kinevezett filológia- és esztétikaprofesszorának írt, aki egyben dramaturgja volt a Ráday Pál és Kazinczy támogatásával megalakult pesti magyar színjátszó társulatnak is, amelynek működése iránt Csokonai szintén érdeklődött.

Hogy műveit már ekkoriban közönség elé szánta, azt bizonyítja a pesti kiadókhoz, illetőleg színigazgatókhoz küldött, 1793. május 10-én kelt levele is, amelyben „felküldendő 16 Comédiá"-járól (zömmel fordításokról) ír (ld.: HG. II, 620. l.). A következő évben már a nyilvánosság előtt kapott biztatást művei kiadására; a Magyar Hírmondó 1794. ápr. 14-i számában egy névtelen — s máig földerítetlen kilétű — debreceni tudósító a Kollégium két diákjának, Nagy Sámuelnak s Csokonainak érdemeit méltatva azt az óhaját fejezte ki a költővel kapcsolatban, hogy: „Bárcsak számos verseinek ki adására rá lehetne venni." (MHírm. 1794. I. k. 481—482. l.) 1794 júliusában egy önálló műve is megjelent nyomtatásban: a Károlyi József grófot üdvözlő *Carmen inaugurale* Debrecenben. S ha ezen nem is szerepelt ott a neve, mégiscsak növelhette írói önérzetét.

Néhány hónappal ezután, 1794. november 7-én már a költő tette közzé kiadásra szánt műveinek 20 tételből álló jegyzékét a Magyar Hírmondóban (1794. II. 38. sz. 643—645. l.). Művei jegyzékét azonban először nem

a Magyar Hírmondóban adta közre, hanem valamivel korábban, 1794 októberében, a Bétsi Magyar Merkuriusban. Erről a korábbi híradásról eddig nem vett tudomást a szakirodalom, pedig Szinnyei már a múlt században fölhívta rá a figyelmet (ld. EPhK. 1892: 149. l.). Különben szövege is pontosabb, mint a Magyar Hírmondóé.

A művek felsorolása előtt a híradás azzal a figyelemre méltó — s eddig figyelmen kívül hagyott — bejelentéssel kezdődik, hogy a költő művei a „Következendő Tavaszszal" — tehát már 1795-ben! — „IV.[!] Darabban", gyűjteményes kiadásban sajtó alá fognak menni. Csokonainak tehát már 1794 őszén — Kazinczyék elfogatása és a maga kollégiumi pöre előtt — komoly biztatást kellett kapnia valahonnan (bizonyára éppen Kazinczytól) művei kiadására. Ezért is érinthette oly súlyosan 1794 decemberében mestere elfogatása, majd bebörtönzése.

A fontos dokumentum idevágó részét a Magyar Merkurius alapján idézzük:

„Érdemes Olvasó Publicum!

Csokonai Vitéz Mihálynak a' N. *Debretzeni* Ref. Collegiumban a' Poésis' és hozzá tartozó Szép Tudományok Közönséges Tanítójának Elegyes Munkái fognak a' Következendő Tavaszszal Sajtó alá menni, IV.[!] Darabban. Áll a' Gyűlytemény külömbkülömbféle kissebb nagyobb Vers-nemekből, Vig, Szomorú, Érzékeny, Nemzeti, és Énekes Játékokból, Satyrákból, vagy Gúnyoló Versekből, Comica és travestiált *Epopoeákból*, és más folyó 's kötött beszédű többnyire Poétai Darabokból. Némellyek Görögből, Deákból, Németből és Olaszból való fordítások, némellyek és nagy részént Eredetiek. — Egynehányat emlitek közzülök." (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. [okt. 21.] 1293. l.)

Ez után következik a költő műveinek 20 tételből álló felsorolása (amelyet „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben közlünk), majd megismétli a híradás, hogy a jövő évben a „IV Első Darabok" meg fognak jelenni; jelezvén ezzel, hogy még további kötetek várhatók. Az induló költőnek ez a derűlátó bizakodása szinte tragikus árnyalatot kap, ha tudjuk, hogy utána tíz évi reménytelen küzdelmet folytatott, hogy a már 1794-ben eltervezett gyűjteményes kiadást valahogy tető alá hozza. Az is figyelemre méltó, hogy már első tervezetében úgy képzelte versei kiadását: kottákkal, képekkel kiegészítve, ahogy később is: „Mind ezekből a' jövő Esztendőre talám a' IV Első Darabok ki fognak jőni. Lesznek benne Clavirra való Kótázások, Képek, 's a' t. Előre jelentem azért, hogy a' fordított munkák' fordításába valaki a' Tudós Hazafiak közül belé ne kezdjen. —

Chokonay Vitéz Mihály." (MMerk. i. h. 1294. l.)

(A híradás után a P. D. betűjegy Pánczél Dánielt, a lap szerkesztőjét jelöli.)

Mikor 1801 körül végre ismét remény csillant meg, hogy kiadhatja munkáit, azt írta pártfogójának, Széchényi Ferencnek 1802 elején: „Immostan is, 9 esztendőknek elforgásáig tartott reményim, biztatásim és fáradságim után, valahára végtére is Excellenciád méltóztatik engemet a Heliconra felvezetni . . ." (HG. II, 703. l.) Tehát ő is 1793-tól számította első kiadási kísérletét, amikor még Kazinczy kezén szeretett volna a Helikonra feljutni.

Az eltelt kilenc év során meg-megújuló kísérletet tett művei gyűjteményes kiadására.

Még 1795 tavaszán, Kazinczy és írótársai bebörtönzése idején is reménykedett: ekkoriban állította össze munkái 164 tételből álló Első katalógusát s ekkoriban tisztázta le szép aranyszegélyű füzetbe 66 művét: négy kivétellel kisebb lírai darabjait. E tisztázat végére az „első Darab" megjelölést írta. A többi „darab"-ba bizonyára az Első katalógusban s a Magyar Merkuriusban felsorolt fordítások s egyéb hosszabb művek kerültek volna.

Hogy mi lett volna öt kötetre tervezett kiadásának tartalma, arról pontosan tájékoztat 1795. július 9-én Schedius Lajoshoz, a budai egyetem professzorához küldött levele, amelyben elmondja, hogy az egyetemen szeretne esztétikai előadásokat hallgatni, s szabad idejében műveit rendezné sajtó alá, amelyekről a hazai lapokban már hírt adott: „Interim vero, vacationis meae intervallum, ego familiaribus meis studiis totum consecro, ac nominatim colligendis describendisque pro Typo Opusculis, quae anno proximo Publicis in Ephemeridibus Patriae annunciavi, et quorum iam Tomus primus Poematum integer, secundus Dramatum fere integer parati sunt, Tertius in quo erit La Secchia Rapita Poema Eroicomico di Ales. Tassoni, et Quartus c[um] Dissertationibus ex Poesi sunt sub calamo, Quintus cum Batrachomyomachia ad modum Blumaueri revestita latet et latebit, donec — sed et hic altera Difficultas!" (HG. II, 628. l.) Ugyanitt érintette a kiadás nehézségeit is: „Idem quod iam dixi obstat, quo minus prelo subiici possint, nec praeterea Typographis, ut crumenam suam Nationis gustu periclitent, nec Civibus Nostris Praenumeratio placet, nec Dominis esse Pollionem!" (I. h. 629. l.) E többkötetes gyűjteményes kiadás tervét élete végéig dédelgette, s bár 1802-ben ismét közel jutott megvalósításához, csak halála után vált valóra.

Mintegy két héttel a Schediushoz írt levél után Károlyi Józsefhez fordult, akit annak idején, 1794 júliusában főispáni beiktatása idején latin és magyar versekkel köszöntött s aki maga is ott volt a Martinovics-mozgalom gyanúsítottjai között. A rendkívül érdekes dokumentum csak nemrég bukkant elő: Czigány Lóránt adta közre a párizsi Magyar Műhely c. folyóirat 1962. 3. számában (50–53. l.), majd ennek nyomán Juhász Géza az Alföldben (1963. 7. sz. 81–82. l.). A levél eredetije, amint Czigány Lóránt közölte, a londoni British Múzeumban található a *CuP.* 1248 *d*l. jelzetű gyűjteményben, ahová a Károlyi család levéltárosától, Waltherr Lászlótól került. (V. ö. The British Museum Quarterly. Vol. XXXIII. Number 3—4. 92—102. l.) E fontos dokumentumot, amely kötetben még nem jelent meg, az ő hasonmás közlése nyomán idézzük:

„Nagy méltóságú Királyi Kamarás és Fő-Ispány
GRÓF KÁROLŸ JÓ'SEF URNAK
Ő Nagyságának

Csokonai Vitéz Mihály
szives köszöntéssel 's mélly tisztelettel.

Ha illyetén alkalmatlankodásomért a' NAGYSÁGOD' Főfő Méltósága perbenn fogja idézni tsekélységemet: mentőűl fognak állani Vakmerő tselekedetem mellett, nem tsak a' NAGYSÁGOD' Ditső Ősei, Kiknek a' Magyar Muzsákhoz való Érdemek még mais él 's a' Késő Unokákig

is élni fog; hanem azonkívűl NAGYSÁGOD-nak saját Hazafiúsága is, mellyet már másoknak tapasztalni szerentséjek vólt, és fényes Tekintete, mellyel Hazánknak Méltóságos Fő Rendei között különös Ragyogvánnyal díszeskedik. — Illy hatalmas Pártfogóim mellett bátorkodom tehát alatsony Magyar Múzsámat NAGYSÁGOD' méltóságos Ortzája eleibe küldeni, hogy a' magános Falak közűl Édes Hazánk Nézőszínjére való lépését NAGYSÁGOD' Magyar Jószívűségétől kiesdekleni igyekezzen. Ő az, a' ki a' NAGYSÁGOD' Főispányi Székbe állíttatásának és a' Debretzeni Múzsákhoz való kegyes Megalázásának Öröm Innepét Tavaly rebegni próbálta: Ő az, a' ki a' Közhelyre kimenni óhajtó Szándékát most esztendeje a' Magyar Újságokbann közönségessé tette: Ő az a' ki a Görög, Deák, Olasz, Frantzia, Német Darabokból eggy kis Magyar Dolmánykát készített magának, hogy Nemzete előtt megmutassa magát: Ő az, a' ki a' Külföldi Theátromokonn, 's a' Helikon' Tövébenn szedegetett Virágokból eggy Fűzért kötött, 's azzal kíván NAGYSÁGOD' Nagy Nevének (: esmerik az édes KÁROLY Nevet a' Magyar Múzsák, nec Phoebo gratior ulla est, quam sibi quae KÁROLY praescripsit Pagina Nomen :) udvarolni, reménykedvén alázatosann, hogy azt NAGYSÁGOD méltóztassa a' Hazának által adni, minthogy az énnékem nints tehetségembenn. Méltóztassa is NAGYSÁGOD kegyelmesen megengedni, hogy eggy Ifjú Poéta eggy Ifjú Metzenásbann találja fel Pártfogóját. Vajha NAGYSÁGODnak annyi Ditsősége származhatna az én Múzsámból, mint ennek a' Nagyságod' méltóságos Nevéből! —
Debretzen Julius' 26dikánn. 1795."

Néhány hét múlva pedig a szintén jakobinizmussal gyanúsított Gáspár Pál Szatmár megyei főjegyzőhöz küldött levelében arról ír, hogy ha „a kegyes pártfogóm segélése által, a tudományok és érdem fényes oltárához eljutok, a legelső ajándékot érzékenyen fogom a jó s nemes szívek istenségének bényújtani, s az Úr neve lesz rajta." (HG. II, 625. l.) Kérdés, hogy „a kegyes pártfogóm" itt magára Gáspár Pálra vonatkozik-e, mivel a levélben „Tek. *Ur*ak"-ról van szó. Arra is gondolhatunk, hogy Károlyit kell értenünk „a kegyes pártfogó"-n, akivel Gáspár közvetlen kapcsolatban volt. Lehet, hogy Károlyi valóban ígéretet tett Csokonainak művei kiadására, de mikor az „Első Darab" anyagát megkapta — mint maga is gyanúsított személy —, föltehetően visszalépett. Így torzult a megváltozott politikai viszonyok folytán a radikális „Első Darab" a *Diétai Magyar Múzsá*-vá egy év leforgása alatt.

Kiadásra szánt műveinek töredékes válogatása először *Diétai Magyar Múzsa* címen kiadott saját szerkesztésű folyóiratában jelent meg, Pozsonyban, 1796. nov. 1. és dec. 12—15. között I—XI. füzetben. (V. ö. ItK. 1964: 297. l.). Korábban írt művei mellett kénytelen volt aktuális irányműveket is fölvenni e kiadványba de így is kudarccal végződött vállalkozása; mint Széchényi Ferencnek 1798-ban megírta: a reméltnél „kevesebb Praenumeratorok miatt a Ny omtatónak adós maradván" bajaiból csak úgy menekült, hogy „az emberséges Nyomtatóval tisztességes Accordra" lépett (ld. HG. II, 644. l.); másutt arról ír, hogy mikor a *Diétai Magyar Múzsa* kiadásával hajótörést szenvedett, Széchényi 16 aranyat rendelt megsegítésére (ld. HG. II, 703. l.).

Csokonai e fontos első versgyűjteményének sorsáról tájékoztat az a híradása, amely 1796. dec. 27-én jelent meg Pozsonyból keltezve a Magyar Hírmondóban:

„*Pozsonból* Déc. 15-dikénn: — »A' Diétai Magyar Múzsa, mely az

Ország' Gyűlése' alkalmatosságával Hazánk' Fő és Nemes Rendeinek udvarlásokra ki adódott, már egészszen fel-szabadult a' sajtó alól. Áll 11 árkusból: bé kötve árultatik minden nevezetesebb Városokban a' Könyvkötő és Nyomtató Uraknál. Rózsa színű nyomtatott és metszett fedélbe vagyon: író-papiroson 30 Xr. nyomtatón pedig 24 xr. A' kik a' Diétakor előre fizettek 1 Rftot: azoknak a' jövő tavaszszal ki adandó *Nyájas Múzsából* ingyen fogok szolgálni. ... «"(MHírm. 1796. 52. sz. 816. l.)*

Fontos ez a híradás, mert kiderül belőle az (amit a Széchényihez írt későbbi levél is megerősít), hogy előfizetésre alapozva indította meg a *Diétai Múzsá*-t, s hogy a megmaradt füzeteket kötetté köttette s úgy árusította. (Talán ez volt a Wéberrel kötött megállapodás egyik pontja.)

A kötetté formált folyóirat későbbi sorsára világít a költőnek egy 1803-ból származó számvetése, amelyből kiderül, hogy különböző méretű (11, 7, 6, 4 íves) füzeteket állított össze a megmaradt példányokból s ezeket még 1803-ban is igyekezett értékesíteni. Az érdekes, eddig kiadatlan autográf följegyzést a következőkben ismertetjük:

„*NB. Van a Diétai Mr. [= Magyar] Múzsából.*

Egész 11 árkus fedelestől	9 à	1 f. 3Xr.	=	9 f. 27 Xr.
7 árkus	17 à	— 30 „	=	8 „ 30
6 árkus	4 [jav. ebből: 6] à	— 20 „	=	1 „ 20
4 árkus	17 à	— 10 „	=	2 „ 50
5 fedél	(8)à	— 3 „	=	— „ 24
	47	summa		22 f. 31 Xr.

	Rf.	Xr.
Győri Jó'sef Uramhoz felküldöttem 9 *egész* Diétai Mr. Múzsát az eladás végett per 1 Rf. Adtam hozzá rendes [?] Nyomtatott fedelet 9. per 3 Xr. Tészen a' kettő	9 „	27
Solvit		
⟨*Szathmári* Uramhoz pedig 8 Explárt [= Exemplárt] (hét hét arkusost.) per 30 Xr. Fedelet 4 per 3 Xr. Tészen eggyütt	4 „	12⟩
Benedek László Uramhoz is ⟨annyit és ollyat⟩ 8 hétárkusú Explárt [= Exemplárt] és 4. fedelet, hasonlóképpen eladás végett. — És így az is tészen	4 „	18
Kiküldöttem 4 Explárt *(6 árkusossat)* per 20 Xr. Tészen	1 „	20
pedig *4 árkusos* Explárt küldöttem hatot per 10 Xr. Tészen	1 „	—
is abból és annyit. Az is tesz ugyanabból tsak Söt. Tészen	— „	50
⟨Szathmári Úrk [= Úrnak] ismét küldöttem ⟨egy⟩ ⟨kettőt⟩ hét árkusost. Az árra . . . . . ⟩	⟨1⟩	⟨30⟩
Solvit.	Solvit	
Öszveséggel tészenn	23 f. ⟨.⟩	⟨.⟩ 17."

* Az MM. ezt a híradást a mi kötetünk kézirata alapján adta közre.

(A följegyzés egy Rhédei Lajoshoz írt keltezetlen — de 1803-ra datálható — levélfogalmazvány után található: MTAK. KK. II, 19b—20a)

Különben már a *Diétai Magyar Múzsa* előtt megjelent Pozsonyban egy műve: *Serkentés a' nemes magyarokhoz* című fordítása, együtt a német eredetivel. Toldy és Barcsa repertóriuma egyaránt ezt jelzi Csokonai első önállóan megjelent munkájának, pedig már 1794 júliusában kinyomtatta Szigethy Mihály Debrecenben a költőnek Károlyi József gróf tiszteletére írt latin versét, a *Carmen inaugurale*-t, igaz, hogy a szerző neve nélkül. Mivel Toldy (LXXXV—LXXXVII. h.) és Barcsa bibliográfiája (ItK. 1908. 95. kk.) egyébként sem hibátlan, e fejezetünkben pontos bibliográfiai leírását adjuk Csokonai valamennyi életében megjelent munkájának.

A *Diétai Magyar Múzsa* után 1797-ben Komáromban kiadott egy alkalmi költeményt *(A' nemes magyarságnak felülésére)*, de továbbra is kéziratban maradt kiadatlan munkáinak sorsa foglalkoztatta. Ezekről már 1796-i jelentésében megemlékezett a Magyar Hírmondóban, utalva 1794-i híradásaira:

„A' mely munkákat pedig 1794-ben meg ígértem, azokat és azólta készült írásimat, mihelyt módom leszsz a' költségben, azonnal ki fogom adni. Bizonyos vagyok benne, hogy azon Felséges, Fő-Tisztelendő, Méltóságos és Tekintetes előfizető Rendekhez még többen is találkoznak, a' kik a' Diétai Múzsát elő segélleni méltóztatnak. Minden Előfizető, vagy magokat Typografus *Wéber* Urnál jelentő, Uraknak és Aszszonyságoknak titt [= tisztelt] neveik a' Múzsa XI-dik Darabjának a' végén ki fognak nyomtatódni. Ezen jelentésem mellett magamat édes Hazámnak szolgálatjára fel áldozván Nemes Nemzetemért élni és halni kívánok.

Csokonai Mihály. m. k."

(MHírm. 1796. 52. sz. [dec. 27.] 816. l.)

Művei kiadása érdekében 1797. november 8-án Koháry Ferenchez küldte el „Kézirásban lévő Munkácskái"-nak jegyzékét, a gróf pártfogását kérve megjelenésükhöz. (V.ö. HG. II, 641—643.l.; a listát a „Csokonai művinek címjegyzékei" c. fejezetben közöljük.) Levelében Koháry tetszésére bízta a kiadandó művek kiválasztását, terve azonban eredménytelen maradt.

1798 januárjában új pártfogót keresett egy új elgondolásához: Széchényi Ferenchez folyamodott, akinek a *Diétai Magyar Múzsa* kudarcakor segítő szándékát tapasztalta. Levelében előadta, hogy a nyári insurrectio szünetében összeszedte írásait, amelyek részint görög, latin, francia, német és olasz nyelvből fordított verses darabok, részint prózai művek a filozófia és esztétika köréből. (Ld. HG. II, 644—645. l.). Ezeket szerette volna Komáromban *Nyájas Múzsa* cím alatt kiadni, közben azonban szándéka megváltozott, s most a Péczeli József halálával félbeszakadt komáromi Mindenes Gyűjteményt akarja folytatni Új Mindenes Gyűjtemény címmel, hogy műveinek nyilvánosságot teremtsen. Ehhez szeretné a gróf pártfogását, anyagi támogatását megszerezni. (V.ö. HG. II, 645—646. l.) Kiadási tervében bizonyára házassági terve is sürgette: de az Új Mindenes Gyűjtemény terve sem valósult meg. Széchényi ide vonatkozó válaszát nem ismerjük, de bizonyára nem akart áldozni a bizonytalan kimenetelű vállalkozásra.

Közben Csokonai komáromi házassági terve is meghiúsult, s ő Somogyba került, ahol Széchényi Ferenc főispáni beiktatására, 1798. július 4-re

Pécsett kinyomtatta Sárközy István költségén *A' Haza' Templomának Örömnapja* című alkalmi költeményét, hogy udvarló versével is kiadatlan munkáinak útját egyengesse (v. ö. KazLev. III. 459. l.). Debrecenbe hazatérve azonban — lemondva a főúri mecénások bizonytalan támogatásáról — fontos új kísérletet tett művei kiadására. (Ezt megelőzően, még 1800 nyarán megjelent egy kis miniatűr kiállítású könyve Borbély Gábor házasságára *A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn* címmel Debrecenben.)

1800. december 15-én előfizetési felhívást fogalmazott. A fontos dokumentumot, amelyet nem egészen hűen a HG. is közölt (II, 607—608. l.), az eredeti kézirat alapján adjuk közre, a rövidítéseket feloldva:

„Mostani üres Napjaimat kívánván köz-fáradságra fordítani; jelentem előre az Érdemes Olvasó-Publikumnak, hogy mindennémű Poétai 's folyó beszédbe írott Munkátskáimat az Új-Esztendővel köz-kézre botsátani szándékozom. Hogy tehát a' Publikum indúlatjáról előre bizodalmat vehessek: subscriptiora kívánom botsátani, illy conditziók alatt.

1° Tsak a' Nevét tessék a' venni kívánóknak ezen papirosra feljegyezni, a' pénzt akkor fizetik meg, mikor az Exemplár a' kezekbe mégyen.

2° Egy Tomus áll 12 árkusból, 's árra lesz 8 garas, ollyan kiadásba, mint a' Diétai Músa. — A' Gyűjtemény pedig hány Tomusra terjed, a' Nyomtatás mutatja meg: lesz mintegy 3 Tomus.*

3° A' Nevezetessebb Munkák ezek lésznek benne, u: m:

1. Virgilii Georgicon Libri IV. — 15 Syllabájú versekben.
2. Az elragadtatott Hajfürt, V. Könyvben. Pope után. Prosában.
3. Wieland Grátziáji, VI. Könyvben. Prosában és Versekben.
4. A' travestiált Batrachomyomachia, Blumauer' módja szerint: Megjobbítva.
5. A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Fársángon. Poema Heroico-Comicum IV. Könyvben. Originalis Munka kettős Strophákban.
6. Odák, Dalok, Epigrammák, Levelek 's a' t.
7. Kleist' Tavassza 's egyéb Munkáji. — Mántua' megvétele, &.

4° A' ki tízre subscribál egy Exemplárt ingyen fog nyerni.

5° A' Subscribálhatás' ideje Vízkeresztig tart.

Ezen Planumnak 's tsekély Irásaimnak az Innepeken való Ajánlását is teljes bizodalommal kikérem, Debrecenben. 15. X bris. 1800.

Csokonay Mihály mk." (VJ. 43a)

A 44a oldalon a névsorok alatt Csokonai autográf jegyzetei olvashatók az előfizetők számáról:

„Suã [= Summa] 183
Debretzen 183
Patak 108
Suã [= Summa] 291
Pápa . . . . . .
Komárom . . . . . .
Pest . . . . . ."

A 44b oldalon a költő számításait találjuk a kiadás várható költségeiről, illetőleg a várható bevételről:

* A tinta színéből ítélve ezt a mondatot utóbb szúrhatta be a költő.

„Egy Árkus 500 Ex[em]plárb[an]: Nyomtatt[atik] = 7 f.
— — — — — — — — árult [=árultatik] = 6 Xr.
A' könyv 10 Árkus; és így nyomtatt [= nyomtattatik]: 70 f.
— — — — — — árult [= árultatik] 1 f.
E' szerént 500 Ex[em]plárnak az árra 500 f.
A' Nyomk. [= Nyomtatásnak]: költségét
kivévén t. i. a'. 70 f.

430 f.
Ajándékba megy 30: és így 400 f. a' Nyereség kivévén a' Tizedet: 40 az árúltatásért

Marad: 360 f. Kivévén a' pakolást, vecturát 's t[= több] e' féléket . . . . . 60 f.

Marad: 300 f.

NB. Ha tehát 80 Exemplár per 1 f. elkél: kijön az egész Nyomtatás árra, t. i. a' 70 f. és a' Presentbe adandó Exemplároknak való Postpapiernak az árra circiter. Van pedig már tsak Debretzenből és Patakról 291 Subscribens: és így mihelyt a' 10 árkus kinyomtatódhatik, és ezeknek kezébe mehet, nem tsak a' 80 f. költség kijő, hanem a' II-dik Darabot is meg lehet rajta indítani." (VJ. 44b)

Csokonai tehát valamennyi addig megírt fontosabb munkáját ki akarta adni gyűjteményes kiadásban 1801-ben, mégpedig az előjegyzések, illetőleg előfizetések árából, mecénások nélkül. A szövegben megjelölt rövid határidő (1801. Vízkereszt) azt mutatja, hogy felhívását nem akarta hírlapok útján országosan közreadni, hanem csak ismerős helyeken: Debrecenben, Sárospatakon, Pápán, Komáromban, Pesten köröztette. (V. ö. CsEml. 586. l.) A felhívás előtt (VJ. 43a) az előfizetők névsora olvasható, azoké, akik 1800. dec. 10-től a költő munkáira előfizettek. A 131 névből álló névsort Vargha Balázs kiadta (CsEml. 193—195. l.), azzal a megjegyzéssel, hogy a listán szereplők mind debreceniek, s Patakról külön kapott egy listát 108 előfizetővel a költő (i. h. 586. l.).

1800. december 20-án bizakodva újságolta barátjának, Puky Istvánnak, hogy: „Mindennémű s nevezetű munkáim az újesztendővel elkezdenek kijönni" (HG. II, 670. l.).

Úgy látszik azonban, hogy mégsem bízott egészen az előjegyzésekre, illetőleg előfizetésekre alapított vállalkozás teljes sikerében, mert a felhívás megfogalmazása után nem sokkal, 1800. dec. 19-én segítségért fordult dunántúli pártfogójához, az irodalomkedvelő Festetics Györgyhöz, akivel Csurgón személyesen is megismerkedett s aki — Csokonai levele szerint — ígéretet tett arra, hogy a Dunántúlon írt *Dorottyá*-ját kinyomtattatja (ld. HG. II, 665. l., v. ö. It. 1949: 335 l.). Csokonai tarthatott tőle, hogy a vígeposz nem nyeri meg mindenben Festetics ízlését, ezért — némi írói fogással — a *Dorottya* helyett Vergilius magyarra fordított *Georgicon*-ját akarta a Georgikon-alapító főúrnak dedikálni s ezzel mindkét műve kiadásának megnyerni. Föltehetően ezzel egyidőben Széchényi Ferencet is fölkérte mecénásául, Festeticsnek ugyanis többek között ezt írta: „most legjobb időben történnék [ti. említett két munkájának kiadása], a midőn egyéb írásaim is, melyeknek nagyobb részét itthoni magánosságomban, Pope, Wieland, Horatius, Anacreon, Kleist, Tasso, Metastasio, Thomson s mások remekjeiből fordítgattam, hasonló nagy-

lelkű pártfogók által már indulóba van[nak] — magyar világ elejébe." (HG. II, 665–666. l.) Hacsak nem kegyes írói fogás a „hasonló nagylelkű pártfogók"-ra való hivatkozás, el kell fogadnunk, hogy vállalkozása érdekében más mecénásait is fölkereste egyidejűleg a költő, bár több ilyen tartalmú leveléről nem tudunk.

Mindenesetre 1801. márc. 19-én már azt kérte a Bécsben élő Márton Józseftől, hogy minden munkáinak kinyomtatására „egy jó és csínos bécsi könyvnyomtatóval megalkudni méltóztassék" (HG. II, 673. l.). Közölte barátjával azt is, hogy az egész gyűjtemény mintegy 40 ívre fog terjedni, s benne „mind versek, mind kevesebb számú prosák, mind eredeti mind fordított darabok lennének" (uo.). Csak 500 példányt akart nyomtattatni, s meglepő, hogy az alacsony példányszámot azzal indokolta, hogy a kiadás Fráter István költségén jelenik meg (ld. HG. i. h.). Fráternak, az asszonyvásári földbirtokosnak, Csokonai barátjának ismerjük is egy 1801. nov. 24-én kelt levelét, amelyben mentegetőzések közepette némi „csekélly segedelem" elküldésére hivatkozik (ld. CsEml. 98. l.). Vargha Balázs szerint ez az összeg a kiadásra tett ígéret törlesztése lehetett (i. h. 563. l.).

Lehetséges, hogy Fráter megígért segítségének késése, illetőleg elmaradása miatt, mindenesetre 1801. május 16-án már ismét fölkereste levelével Csokonai Festeticset a Georgicon-fordítás kiadása érdekében (ld. HG. II, 680. l.), amelyre nézve az év elején a gróf kitérő választ adott, Rájnis József készülő fordítására hivatkozva (ld. CsEml. 88. l.). Csokonai fenti levelének egy másik, terjedelmesebb s keltezetlen változatában azt írja, hogy Festetics kívánságára elhalasztja a Georgicon kiadását, de a többi munkáját valamennyit kinyomatja, mégpedig azzal az érdekes lélektani indoklással, amelyre később is hivatkozik: „A többi fordításokat pedig és eredeti poemáimat most mind egy sorig kinyomtattatom: hogy szekrényembe tovább ne hányódjanak, s gondviselésektől is megszabadúlván azzal az egy articulussal is szabadabbá tegyem életemet. Ezt ha végre hajthatom: Múzsámat is a köz piacról, a nép szeme elől magamhoz beszólítom, és édes esméretlen magánosságomba dolgozom véle halálom napjáig azon az heroica epopoeián, melyet Árpádról, vagyis a magyarok kijöveteléről kivánok a maradék számára Homerus és Tasso nyomdokán készíteni." (HG. II, 684. l.)

A tervezett gyűjteményes kiadásnak azonban sok anyagi akadálya lehetett: valószínűleg Márton is csak nagyon drágán tudott volna kiadót találni Bécsben, mert végül is hazai nyomdákhoz folyamodott a költő. 1801. július 19-én Pestre tartva már azt kérte Nagy Gábortól, hogy vegye meg tőle Vályi-féle lexikonát, hogy ezzel segítse munkái kinyomtatását, amiben most fáradozik (ld. HG. II, 686. l.). Szeptember végén pedig már Pestről írja, hogy a nyomtatás nagyon elkésett, mivel csak október 1-re szabadul a kézirat a cenzúráról (ld. HG. II, 697, 699. l.). Kazinczy tanácsára hivatkozva csak 500 példányban akarja nyomtatni munkáit, „hogy a sokaság miatt kápsává ne váljék", de azt a keveset „jó áron" akarja adni (ld. HG. II, 699. l.). Egy kötet ára 40 krajcárba jönne, s Trattner nyomtatná a költő személyes felügyelete alatt. Úgy tervezi, hogy ha már a Szent Mihály napi vásárra nem készült el, a Leopold-napi (nov. 15.) pesti vásárkor az első kötetet (ti. a gyűjteményes kiadás első kötetét) leküldheti Debrecenbe.

Közben néhány versét közreadta a Magyar Hírmondó 1801. szept. 11-i számának Tóldalékában, s a névtelenül megjelent versekre szept. 29-én a lap a következő „Jelentés"-sel tért vissza: „Azon gyönyörű Versek érde-

mes Szerzője, mellyek a' Magyar Hírmondonak September 11dik napján kőlt árkusa mellé tartozó Tóldalékban névaláírás nélkűl nyomtatódtak ki ú. m. ezek: *Marosvásárhelyi Gondolatok: A' Nap Innepe: Az Ember: Lilla-hoz:* (Óda) *A' Palatinusné halálára* (: Epigramma :) N[emes] Csokonay Vitéz Mihály Úr. Ezen derék Hazánkfiának külömbkülömbféle, részszerént eredeti Munkái, részszerént a' legjobb, Olasz, Frantzia, és Német Poéták nevezetesebb Munkáiból fordított Versei itt fognak kinyomtattatni még pedig olly kedveltető formában 's gyönyörű betűkkel, a' mint azt a' Munkának betses vólta meg érdemli és kívánja. Az egész Munka mintegy 40 árkusra fog menni; mellyről annak idejében ha elkészűl, tudósítani fogjuk Érd[emes] Olvasóinkat." (MHírm. 1801. II, 456. l.; nem egészen pontos közel egykorú másolat alapján idézi a CsEml. 195. l.)

A Magyar Hírmondónak ez a Bécsből kelt híradása azért érdekes, mivel azt mondja, hogy itt, azaz Bécsben, fognak a költő versei „kedveltető formában 's gyönyörű betűkkel" 40 ív terjedelemben megjelenni. A „Jelentés" szerzője bizonyára Márton József volt: ő — úgy látszik — Csokonai kérése szerint alkuba bocsátkozott egy „jó és csínos bécsi könyvnyomtatóval" 40 ívnyi munkája kiadásáról, talán éppen azzal a Pichler Antallal, aki majd 1813-ban valóban szép betűkkel s vonzó formában kinyomtatta Csokonai Poetai Munkáit. De az 1801-i bécsi kiadásból — bizonyára a nagyobb nyomdai költségek miatt — nem lett semmi. (Mégsem mondhatott le teljesen művei bécsi kiadásáról sem, mert Márton 1802. márc. 2-án Bécsben kelt levelében újra a kiadásról ír, bár lehet, hogy itt már csak a „Muzsikális Gyűjtemény" kottáiról van szó: „Mi már kaptunk Redactort a' M[agyar] Hírmondónak, ez *Császár József* Barátom . . . Leszsz hát időm, hogy a' Barátom Uram betses Munkáit, úgy valamint óhajtja, gondviselésem alá vegyem, 's kinyomtattassam. Hogy splendide akarja; azt nagyon betsűlöm.

A Tudósítást a' mai Ujságba betenni tellyes lehetetlen volt. Bé tétetem a' jövőben 's a' Kurirba is." [CsEml. 104. l.])

Mikor a Magyar Hírmondó Jelentése 1801 szeptemberében megjelent, a költő már Pesten tárgyalt Trattnerral, sőt szeptember végére, Szent Mihály napjára már várta az első kötetet a sajtó alól.

Nem tudjuk pontosan, hogy miért, de a nyomtatás októberban sem kezdődött el, s az év végéig nem jelent meg semmi. A nyomdával nem támadhatott ellentéte Csokonainak, mivel 1802-ben a *Dorottya* nyomtatása ügyében is ajánlatot kért Trattnertól (ld. CsEml. 120. l.); bizonyára anyagi okok forogtak fenn, ezért fordult a költő 1802. jan. 9-én újból Széchényi Ferenchez, hogy megnyerje munkái mecénásául (ld. HG. II, 702—703. l.). Ezzel szinte egyidőben, 1802. jan. 10-én levelet írt Festetics Györgynek is, s mellékelten elküldte a *Georgicon* II. könyvének magyar fordítását, 15 szótagú rímes formában, azzal az érdekes indokolással, hogy Kovács József háromkötetes Aeneis-fordítása is ebben a versformában készült, s ahhoz akarja negyedik kötetként a maga *Georgicon*-fordítását csatolni (ld. It. 1949: 335. l.). (A magyaros versformát egyébként azért is választotta, hogy művét Rájnis hexameteres fordításától — amely miatt Festetics vonakodott a kiadástól — megkülönböztesse.) Levelében azt is megírta, hogy azért jött Pestről Komáromba, mivel Kovács József munkáját itt nyomtatják s ő is ugyanazzal a nyomdával akarja a maga fordítását kinyomtattatni, „saját Inspectió"-ja alatt. Pontos számvetést is közölt: „meg is alkudtam már Weinmüller-nével, és árkusát szép betűkkel 's a' legnagyobb 8 r formában 12 f[=forintért] vállalta fel, hogy pedig a

Munka a' Jegyzésekkel 15 árkus, és így a költség tészen 180 f." (I. h.). Kéri Festeticset, hogy a nyomtatás árát előlegezze, tegye le a nyomdánál, míg a példányok elkelnek. Egyben jelzi, hogy a debreceni és a pataki kollégiumban 217, ill. 108 előjegyzés van munkájára, s mellékelten elküldi a fordítás Festeticsnek szóló ajánlását. (Ld. It. 1949: 336. l.). A költő tehát 1800. dec. 15-i előfizetési felhívásának megfelelően először *Georgicon*-fordítását akarta közreadni, de úgy látszik, ebben a módosított formában sem nyerte meg vele keszthelyi mecénása tetszését (v. ö. Festetics 1801. jan. 9-én kelt levelével: CsEml. 87—88. l.), mert ismét Széchényihez fordult pártfogásért. Február 13-i leveléből úgy látszik, hogy Széchényi a kiadást magára is vállalta, de néhány feltételt szabott, többek között azt, hogy a kiadást halassza az országgyűlés utánra s kerülje a politikailag s erkölcsileg kényes témákat. (V. ö. HG. II, 704 kk.) Csokonai mindezt megígérte, s jelezte, hogy egy-egy kötet 7—8 ívből fog állni, s a kéziratot kötetenként fogja elküldeni elbírálásra (ld. i. h. 704—705. l.). E levelét, ahogy a januárit is, már Komáromból keltezte; odautazásának oka részben az lehetett, amit Festeticsnek megírt, részben az, hogy özv. Weinmüllerné műhelye olcsóbban dolgozott, mint a pesti: a tulajdonos levele szerint egy ívet 6 Ft. 30 krajcárért nyomtatott (ld. CsEml. 114. l.), míg Pesten Trattner 8 Ft-ot kért egy ívért (ld. uo. 120. l.). (Most azonban — Csokonai levele szerint — Weinmüllerné már 12 forintot számolt ívjéért, de föltehetően ebben már a papiros ára és a kötési költségek is benne foglaltattak.)

A költőt nagyon érzékenyen, sőt kínosan érintette Széchényinek a kiadás elhalasztására vonatkozó föltétele: az előfizetők (előjegyzők) egy részétől a pénzt már több mint egy éve fölvette, s azt ígérte, hogy 1801. szeptember 29-re, a Mihály napi vásárra kész lesz az első kötet. Tovább nem nagyon várhatott, nehogy előfizetői bizalmát elveszítse. Az is nagyon valószínűnek látszik, hogy mikor Széchényihez fordult támogatást kérő levelével, akkor már — az előfizetők pénzére alapozva — nyomdába adta a tervezett gyűjteményes kiadás első kötetét, amely bizonyára nem *A' Tavasz* volt, hiszen 1800. dec. 15-én kelt előfizetési felhívásában ez a munkája az utolsó, hetedik helyen szerepelt. Most azonban szorongatott helyzetében, nehogy a Weinmüllernével kötött szerződése s lefizetett előlege odavesszen, gyorsan kikereste legártatlanabb munkáját, *A' Tavasz*-t, amely Széchényi kikötéseinek leginkább megfelelt, s szinte cselhez folyamodva február 16-i, Juliánna-napi ajándékul felajánlotta Széchényi Ferencnének (mivel Széchényi feltételei közt volt az is, hogy az ő neve nem szerepelhet a dedikációban). (V. ö. HG. II, 703. l.)

Azt is megírta Széchényinek, hogy az 500 példányban nyomtatandó első kötet ára fog pénzügyi alapot teremteni számára, hogy az országgyűlés végéig a többi kötet előkészítésével foglalkozhassék. Február 16-án aztán el is küldte *A' Tavasz* elé szánt köszöntő versét Széchényiné Festetics Juliannának (ld. HG. II, 707 kk.).

Ilyen előzmények után adta közre azt a febr. 20-án kelt tudósítását, amely márc. 5-én jelent meg a Magyar Hírmondó 1802. 19. számában. (Újra kiadta Vargha Balázs a CsEml.-ben: 587.l.).

A tudósításból kiderül, hogy a Kleist-fordítás a József-napi pesti vásárra elkészül, s az egész gyűjteményes kiadás három kötetből fog állni: a II. a *Lillá*-t, a III. a *Dorottyá*-t fogja tartalmazni. Egy-egy kötet hét ív terjedelmű lesz, 27 krajcárba fog kerülni, s az egész sorozatot 1 Ft 20 krajcárért lehet megvenni. Az áremelkedés oka a tudósítás szerint a drágaság

s a kis példányszám. Kiemeli, hogy „az 1-ső Tsomónak kiadását az idevaló Praenumeratio segitette". Kéri, hogy az előjegyzők fizessék is le a kötetek árát, s ígéri, hogy az előfizetők nevét a könyv borítóján kinyomtatja.

Így apadt le az eredetileg mintegy öt kötetre tervezett gyűjteményes kiadás három kötetre: kimaradt belőle a *Georgicon* (amelynek kiadását talán Festeticstől várta a költő), *Az elragadtatott hajfürt*, Wieland *Grácziái*, a *Békaegérharc* s az értekező- és szépprózа meg a színműfordítások. (A rostálásban — anyagi okokon kívül — része lehetett Széchényi Ferenc megszorító feltételeinek is.) Végül a tervezett gyűjteményes kiadásból mindössze egyetlen kötet jelent meg: *A' Tavasz*.

Pedig annak, hogy Komáromban többkötetes gyűjteményes kiadásra készült a költő, többek között érdekes bizonyítéka az a kefelevonatban fennmaradt borítólap is, amely az MTAK. Kézirattárának Csokonai-hagyatékában található két példányban (Jk. II, 20a—22b). Ez még a febr. 20-i keltezésű tudósítás előtt készülhetett, mert rajta még az ármegjelölés is más: „Csokonay Vitéz Mihály' | Munkái. | Első kötet. | 1. Csomó. | Köz árra 24 kr. Az Előfizetőknek 18 kr. | Komáromban, | Özvegy Weinmüllerné betűivel. | 1802." Vargha Balázs is hivatkozott e borítólapra, leírta s közölte róla „Az előfizető urak" névsorát (CsEml. 198—199. l.); a borítót *A' Tavasz* borítójának vélte, de azt írta róla: „Valószínű, hogy a borítólap a köteten nem így jelent meg, legalábbis a példányokon nem láttam." (I. m. 586. l.) Eredeti puha kötésű példányt, amely a kérdést eldönthetné, magam sem láttam; ha e nélkül, illetőleg más borítóval jelent meg, annak egyik oka az lehetett, hogy a borítón mindössze 41 előfizető neve szerepelt (csak azok, akik a pénzt ténylegesen le is fizették); a szám is nagyon kicsi volt, s Csokonai talán nem akarta megbántani azokat sem, akik különben előjegyeztették műveit. De fölöslegessé vált ez a borító azért is, mivel rajta az „Első kötet. 1. Csomó." felirat s az ármegjelölés egyaránt érvényét vesztette.

1802. márc. 12-én új előfizetési ívet nyitott (kiadva CsEml. 195—198. l.), s erről állította össze ábécérendben az említett borítóra „*Az előfizető urak*" névsorát.

Ilyen viszontagságok után jelent meg *A' Tavasz*, Csokonai most már csak három kötetre tervezett gyűjteményes kiadásának első darabja 1802 áprilisában. (Az 1802. márc. 12-én nyitott előjegyzési, illetőleg előfizetési íven április 8-án és 23-án már elküldött exemplárokról van szó.) A szómagyarázó „Szükséges jegyzések" az 1802-i komáromi kiadásból hiányoznak. Korábban úgy gondoltam, hogy e jegyzetek ekkor még nem is készültek el, s csak Aranka György 1803-i levelének a „hitván szókra" [= az olvasók többsége számára érthetetlen tájszókra] tett megjegyzései (ld. CsEml. 149. l.) ösztönözték a költőt arra, hogy szómagyarázatokat csatoljon fordításának tervbe vett újabb kiadásához — amely azonban csak halála után, 1806-ban jelent meg. A „Szükséges jegyzések" autográf kéziratának végén azonban ott találhatók *A' Tavasz* előbeszédének vezérszavai, jeléül annak, hogy a két mű egyidőben készült, s a jegyzetek csak takarékossági okokból maradhattak el az 1802-i első kiadásból.

A kötet megjelenése után a költő hazatért Debrecenbe, s az 1802. június 11-i nagy tűzvész már otthon érte.

Indulásnak nem volt a legszerencsésebb *A' Tavasz* a tervezett gyűjteményes kiadáshoz; Csokonai nem is ezt, hanem — jó érzékkel — a *Dorottyá*-t szánta első kötetnek eredetileg. (1802. febr. 15-én azt írta Komáromból Barkassy Jánosnak: „Nem lévén elegendő Praenumeránsom, — mert

aki a pénzt le nem teszi, az nem numerált prae, a Typographus pedig a csupa írást nem tartja pénznek — dugába dűlt a Farsangi Poema; hanem a helyett nyomtatják a Kleist munkáját . . . " [HG. II, 706. 1.]). A tűzvész által újabb anyagi gondoktól is sújtva írta meg augusztus 15-én előfizetési felhívását a meghirdetett gyűjteményes kiadás II. és III. kötetére: a *Lillá*-ra és a *Dorottyá*-ra. A dokumentumot nem egészen betűhíven kiadta a HG. (II, 609—610. 1.). Ebben mentegeti késedelmét, s azzal nyugtatja előfizetőit, hogy két sajtón is dolgoztat egyszerre, úgyhogy Szent Mihály napra (szept. 29.) meg fog mind a két kötet jelenni. Egyben jelenti, hogy a Leopold-napi (nov. 15.) pesti vásárra megjelennek *Anákreoni Ódái* s rézre metszett nótái is. (A felhívás korabeli kinyomtatásáról nem tudunk.) *A' Tavasz* Előbeszédének végén is azt jelentette műveiről, hogy: „A' Következendő Csomónak foglalatja és neve: *Lilla*, vagy az *Érzékeny Dalok*." (XVI. 1.)

Szent Mihály havában, szeptember 10-én azonban csak egy tudósítás jelent meg az ígért kötetekről a bécsi Magyar Hírmondóban a következő szöveggel: „A' folyó esztendőben, in 8-vo jött ki Komáromban a' következendő munka: A' Tavasz. Festő versezet. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Hozzá járúlnak Kleistnak némelly apróbb darabjai. — Ennek az Úrnak Lilla, Dorottya, és Anákreoni Dallok nevezetű eredeti munkái most vagynak sajtó alatt. — Írásban kerűlt hozzánk, következendő Odája ezen derék Hazánk fiainak [!], mellyel szerentsénk van kedveskedni. [Mutatványul közli a hírlap *A' Pillangóhoz* szövegét.]" (MHírm. 1802. II, 342—344. 1.)

Még évekbe telt, amíg meghirdetett munkáinak legtöbbje megjelenhetett. Még 1803. márc. 3-án is törlesztett a Kleist-fordítás kiadásáért Weinmüllernének s érdeklődött ugyanakkor a pesti könyvárusnál, Institorisnál, hogy elkelt-e a Kleist-fordítás, mert tud belőle küldeni többet is, ha szükséges (ld. HG. II, 762—763. 1.).

A gyűjteményes kiadás II. és III. kötetéhez nyitott előfizetési ívre csak 33 előfizető jegyezte föl a nevét (az ív kiadva: CsEml. 200. 1.). Anyagi gondjaira hivatkozva akarta már 1802 júliusában, közvetlenül a tűzvész után, Erdődy Zsigmondnét megnyerni a *Lilla* pártfogójául. (Ld.: HG. II, 713. 1.).

Közben két költséges kiadása volt sajtó alatt Bécsben: a „Muzsikális Gyűjtemény" kottás versfüzete s az *Anakreoni dalok*.

Az előbbiről (*A' pillangóhoz*, *A' Szemrehányás* és *A' Reményhez* kottás kiadása) 1802. dec. 7-én azt írta Márton Bécsből, hogy: „A kótákat nyomtattatom a' jövő héten. Le küldözzük az Újsággal hadd vegyék meg hozzá Olvasóink Lillát, de azonkivül Barátom az Úr számára is 500-zat nyomtattatok." (CsEml. 125. 1.) Ugyanitt a másik mű nyomtatásáról is ír: „Az uj betüket várom meg, nem akarom kopottal nyomtattatni az Anakreoni dallokat". (I. m. 126. 1.) A kötet „Ajánlásá"-ból — „Kazinczy! Földi! Kik belőlem | Már-már poétát tettetek" —, úgy látszik, hogy még 1801-ben, Földi életében megszületett az AD. terve. Márton levelének záradékában a „Várom . . . Anacreont" csak az előszóra vonatkozhat, amelyet azért nem tudott befejezni a költő, mivel a szükséges forrásmunkákhoz nem tudott hozzájutni. Csokonai Kazinczynál is érdeklődött a forrásmunkák iránt 1803 elején, s jelezte, hogy a kis könyvet mesterének akarja ajánlani: „Az Anacreoni Daljaim elejébe akarom azt [ti. az Anakreoni és Persa Poesisről való Értekezést] tenni mind azért, hogy a Könyvecske vastagobbodván, formásabb legyen, . . . s

jobban megérdemelje azt, hogy homlokán a Tekintetes Úr nevét is viselje." (HG. II, 740–741. l.)

1803. jan. 14-én Márton azt írta, hogy „Az Anakreon mégse szabadult ki a' Censuráról" (CsEml. 131. l.), s hírt adott arról is, hogy metszik *A' Reményhez* kottáját. 1803. febr. 18-án már mintapéldányokat küldött a kottafüzetből Csokonainak, s beszámolt arról, hogy két példányt „Anglus v[agy] Velin papirosra" nyomat, a többit pedig „igen szép fejér regál"-ra; összesen 500 példányt készíttet, s a betűszedés és a kottanyomás összesen 40 forintba fog kerülni. Az árat is szeretné feltüntetni a füzetecken, s lehetőségként 15 krajcárt említ példányonként, de ezt igen kevésnek gondolja (ld. CsEml. 135. l.). 1803. április 7-én arról számolt be Márton, hogy másnap elkezdik a kottafüzetek nyomását, s részletes elszámolást küldött a papír- és nyomdaköltségről (ld. CsEml. 136. l.). A füzeteket szét akarja küldeni „jó helyekre", s bízik, hogy így rövid idő alatt elkelnek; a befolyt összeget az *Anakreoni dalok* „kinyomtatásának befizetésére" akarja fordítani (i. h.). Egy megjegyzéséből úgy tűnik, hogy Márton is hitelezett Csokonai bécsi kiadványaihoz.

Az *Anakreoni dalok* kézirata csak 1803. június 17-én szabadult ki a cenzúráról, amint erről Márton József Csokonait tájékoztatta (ld. CsEml. 147. l.). Ezt a munkát is 500 példányban nyomtatta ki, többségét írópapirosra, 12 példányt pedig finomabb „basiliai papiros"-ra; hiányzik azonban még a kötet előszava és borítója. Ára iránt is érdeklődik Csokonainál; ő maga 24 krajcárra gondol kötetenként. (Ld. CsEml. 148. l.). Ugyanitt arról ír, hogy a kottafüzetből 40 példányt eladott. 1804 márciusában pedig 109 kottafüzetet küldött Institoris Gábor könyvárushoz terjesztésre (ld. CsEml. 152. l.). Csokonai 1804-ben a József-napi vásárra (márc. 19.) várta a „Muzsikális Gyűjtemény" füzeteit (ld. HG. II, 782. l.). A kottákról Csokonainak is van néhány följegyzése a MTAK. kézirattárában őrzött hagyatékában (Jk. II, 14a; kiadva: CsEml. 579. l.); kiderül ebből, hogy a nyomtatás árát, 50 Rf-ot, 1803. április 27-én elküldte Császár József által Mártonnak, s ő maga 100 regál s 7 velin papírra nyomott példányt vett kézhez az 500-ból, a többi példányról azonban nem kapott tájékoztatást. (Csokonai halála után még anyja is megkereste ez ügyben Mártont levél útján; ld. CsEml. 213. l.). A tetszetős kottafüzetek mindenesetre igen kelendők lehettek: alig maradt példány az utókorra: az OSZK. Zeneműtára s a Déri Múzeum őrzi egy-egy példányukat.

Viszontagságosabb volt az *Anakreoni dalok* megjelenése: noha 1803. jún. 17-én kiszabadult a cenzúráról, Márton 1804. márc. 4-én is arról írt még, hogy az előszóhoz szükséges forrásmunkákat Bécsben nem tudta megtalálni (ld. CsEml. 152. l.). (A kísérő tanulmány megírását, amely végül *Jegyzések és értekezések az Anákreoni dalokra* címmel jelent meg a kötet végén, azért vette tervbe a költő, hogy a 60 lapos füzetecske terjedelmét valamiképp növelje.) 1804. július 4-én egyik előfizetője, Halka István arról panaszkodott levelében, hogy „Anakreonnak hirét se hallotta". (Ld. CsEml. 256. l.). Nem is jelent meg a kötet Csokonai életében (noha már 1803-ban ki volt nyomtatva), csak 1806-ban, de 1803-as évszámmal, amint erről Horvát István tájékoztat: „ma vettem Eggenbergertől ime' kis könyvet is: »Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. Által. Bétsben, 1803.« Tsudálkozást élleszthet akárkiben az, hogy e' kis könyv, ámbár 1803.dikban jött vala ki, még tsak most árultatik legelőször három esztendő mulva." (Horvát István: Mindennapi. Budapest, 1967. 349. l.)

Az 1806-i megjelenést megerősíti az is, hogy ismerünk olyan példányt,

amely előtt Márton József 1806. szept. 24-én kelt előbeszéde olvasható. Több adat viszont amellett szól, hogy 1806 előtt is forgalomba kerülhettek előszó nélküli példányok: már 1803-ban azt írta Márton, hogy Nagy Gábor egy „basiliai papirosra" nyomtatott példányt elvitt (ld. CsEml. 147. l.), Kováts József, a „rímkovács" pedig 1805 júniusában már ilyen címmel közölt verset a Magyar Kurirban: „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni dalait legelőször megolvastam." (VIII. Toldalék) A vers maga 1804. aug. 29-i keltezésű. (V. ö. CsEml. 160. és 579. l.).

1803-ban Pesten is nyomdába ment egy munkája Csokonainak: Trattner kezdte el nyomtatni a Schraud királyi tanácsosné halálára írt *Amaryllis*-t, amelynek költségeit bizonyára az elhunyt férje fedezte. Ez meg is jelent 1803-ban.

1803. márc. 3-án arról panaszkodott Institoris Gábornak a költő, hogy munkái sem a kassai, sem a bécsi sajtó alól még nem érkeztek meg, de bízik benne, hogy a Szent György napi (ápr. 24.) debreceni vásárra megjönnek (ld. HG. 762—763. l.). A kassai nyomdában a *Lilla* kézirata volt, amelyet még 1802. aug. 15-én felküldött Landererhez (ld. HG. II, 781. l.), a bécsiben pedig a fentebb említett két mű.

A Lilla-kötet a cenzúra akadékoskodása miatt is késett; cenzúrai sorsának érdekes bizonyítéka található az Országos Levéltárban (4715. pc. 21ª Febr. 1803). Ezek szerint „Franciscus Madarassi Revisor Librorum" 1803. febr. 17-én tett jelentést a kéziratról, amely „Nro 26904." jelzettel érkezett meg a budai királyi cenzúrára, de a cenzor, Madarassi Ferenc csak 1803. márc. 27-én expediálta. Madarassi cenzori véleményét a forrás megnevezés nélkül, de nyilvánvalóan a latin nyelvű eredeti alapján a Corvina c. folyóirat közölte: „Még »Lillá«-nak, az ártatlan és »érzékeny« szerelmi daloknak kiadása sem ment olyan simán, mint a mai olvasó gondolná. Erre vonatkozólag érdekes Madarassi Ferencnek, az akkori budai főrevizornak 1803-ban a helytartótanácshoz intézett jelentése, melyből kitünik, hogy »Lilla« kinyomatását az első fokon illetékes kassai revizor nem engedte meg *bizonyos kifejezések* miatt. Így került a kézirat Madarassihoz, a kinek megjegyzése és véleménye, melyet a helytartótanácshoz intézett, szórul-szóra így szólt: »Elhagyván azokat, melyeket a kassai revizor óvatosan megjelölt, valamint azokat, a melyek ezen revizoratus által töröltettek s a melyek többnyire a *szerelmet és annak izgalmait* — egyébként elég ártatlanul — érintik: kinyomtatható«" (Corvina. 1905. 2. sz. 10. l.).

1803. márc. 1-én öt magyarországi nyomdásztól kért árajánlatot egy 7—8 íves, 500 példányszámú munkája kiadására. Nyomatékkal érdeklődött a helyi cenzorok felől is: „Hanem arról is kikérem az Úrnak tudósítását, hogy az Úr mellett lévő Censorhoz mennyire bízhatni? én a Status dolgában a világért sem akarok belé avatkozni, hanem restelleném, ha némely ártatlan tréfáimért a Poémáimat megherélné, rángatná és éktelenítené a Censor Úr." (HG. II, 762. l.)

Bizonyára a *Dorottya* kiadását tervezte, hogy ezzel művei 3 kötetes kiadását lezárhassa. De sürgették az előfizetők iránt vállalt kötelezettségei is: egyik aláírásgyűjtőjének, Éles Istvánnak például 1803 tavaszán 17 Ft 30 krajcárt küldött el az „inpatiensek" kielégítésére. (Ld. CsEml. 137. l.). A *Dorottya* kiadására végül a nagyváradi Máramarosi Gottlieb Antallal egyezett meg.

Márciusban Márton József biztatására lefordította Somssich Lázárnak Rhédey Lajos grófot ünneplő latin nyelvű ódáját s ódát írt Festetics

György hadi iskolájára is, nem minden célzatosság nélkül; Kazinczyt kérte meg, hogy e versek útján ajánlja be Rhédey Lajoshoz (ld. HG. II, 764. l.). (Mindkét vers megjelent a Magyar Hírmondóban.) Rhédeyt a *Dorottya* pártfogójául szerette volna — eredménytelenül — megnyerni (ld. HG. II, 773—774. l.).

Legjobban azonban a *Lilla* megjelentetése sürgette: 1803 májusában ismét megkérte Erdődy Zsigmondnét, hogy neki dedikálhassa, s ekkor úgy vélte, hogy 3—4 hét alatt elkészül a kötet (ld. HG. II, 768. l.), de 1804 februárjában is elkeseredve panaszolta Kazinczynak, hogy még csak egy ívet szedett ki Landerer belőle; szeretné minél előbb visszaszerezni kéziratát, hogy Budán mihamarabb kiadhassa (ld. i. h. 781—782. l.). Kazinczy 1804. dec. 5-én a *Lillá*-ról ezt írta Szentgyörgyi Józsefnak: „Éppen ma hozza ki Kassáról szekerem a' lenyomtatott árkusok' pakkját. Semlyénbe érvén, első dolgom lesz az exemplárt és ezt a' pakkot nékie beküldeni." (KazLev. III, 234. l.) Toldy ezzel kapcsolatban fölvetette, hogy esetleg az egész *Lillá*-t kinyomtatták Kassán (LXXX. h.), de végül is úgy vélte, hogy az „exemplár" a cenzúrai példányra vonatkozik s csak néhány kinyomtatott ívet tartalmazhatott a Kazinczy által említett „pakk". Másfél évi várakozás után tehát a *Lilla* szedése abbamaradt.

Közben csak az vigasztalhatta a költőt, hogy a *Dorottya* 1804. január elején a sajtó alól kiszabadult (ld. HG. II, 777. l.), s hogy a Bécsben nyomtatott „Muzsikális Gyűjtemény"-nek első füzete *(A' pillangóhoz, A' Szemrehányás)* „pompásan jött ki" (HG. II, 782. l.). Ebből az időből való egy eddig kiadatlan följegyzése a kották és a *Dorottya* eladásáról:

„Jegyzések a' kóták dogában.

1. Horváth Dániel Uram vett egyet, megadta az árrát: de mivel Prae numerens, vissza fizettessék Ő Klmének [= Kegyelmének].
2. Még 4 Praenumeránsnak a' Dorottyához nem adódott ki a' Kóta.
3. Még másik 12 [?] Praenumeránsnak sem a' Dorottya, sem a' Kóta ki nem adódott.
4. Van Gál Uramnál még 4 Kóta, 1 Kleisttal." (Jk. II, 14b)

A *Dorottya* terjesztési, eladási nehézségeire vet fényt Ágoston István kiskunhalasi professzornak 1805. jún. 5-én Csokonai anyjához küldött levele: „A' Dorottyákbul nagy nehezen el adtam hatot, de négyét semmiképpen elnem adhattam, mivel drágálják." (CsEml. 215. l.)

Az *Anakreoni dalok* azonban még 1804-ben is „félbe darabba hever"-t (HG. II, 789. l.), mivel az előszóhoz szükséges forrásmunkát nem tudta megszerezni a költő.

1804-ben a kedvezően fogadott *A' Tavasz*-nak (ld. pl. Aranka György levelét: CsEml. 149. l.) egy bővített kiadását készítette elő, amint a *Szükséges jegyzések* kéziratának egyik adata alapján már Toldy rámutatott (938. h.).

Ugyanebben az évben Rhédeytől váratlanul megbízást kapott elhunyt felesége halotti búcsúztatójának megírására. Így jelent meg a *Halotti versek* hibákkal terhes 1804-i nagyváradi kalózkiadása, sok keserűséget okozva a szerzőnek. (V. ö. HG. II, 785. l.).

Készült alkalmi verseinek, az *Alkalmatosságra írt versek*-nek kiadására is: a félbemaradt Előbeszéden kívül bizonyíték kéziratcsomói jegyzékén (Kcsj.) a N^ro^ 5° jelzésű „Magam Purizáltjai" megnevezésű tétel, amely voltaképpen 15 alkalmi versét tartalmazza.

1804 júniusában a *Lilla* még mindig kiadatlan volt; végül is ennek kéziratát visszaszerezte Landerertól, de ennek kiadása már barátaira maradt. 1804. jún. 14-én írta meg Kazinczynak azt is, hogy a „Lillán kívül lévő Ódái" 2 könyvben akkor érkeztek le a cenzúráról (ld. HG. II, 787. l.). E két fő művének kiadását azonban már nem érte meg a költő, aki talán az egész világirodalomban legtragikusabban járt művei megjelentetésével, nemcsak életében, hanem — mint a következőkből kitetszik — halála után is.

CSOKONAI ÉLETÉBEN MEGJELENT MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Az önállóan megjelent műveket kiemelve közöljük)

Csokonai műveinek kiadásait először Toldy vette számba (LXXXV—LXXXVIII. h.), majd Szinnyei s Barcsa idézett munkáikban. (Toldy összeállítását csekély módosítással átvette s újra közölte Kulini Nagy Benő a Csokonai Albumban [Debrecen, 1861. 21—24. l.].) Egyikük bibliográfiája sem teljes, címleírásaik sem pontosak, ezért itt újra összeállítjuk a bibliográfiát: Toldyhoz hasonlóan a Csokonai életében megjelent munkák közé fölvesszük a nem önálló kiadványokat, a hírlapi és a folyóiratbeli közléseket is.

Szinnyei azt írja, hogy: „A közönség 1783-ban [értsd: 1793-ban!] olvasta először nevét a Magyar Hírmondóban, mely utóbb gyakran hozta verseit (különösen 1801—1803-ban); a kassai Magyar Muzeum-ban több műve jelent meg névtelenül; Kármán Uraniája (1794) hét darabját közölte, szintén névtelenül." (MÍrók. II, 398. h.) A kassai Magyar Museum azonban nem közölte a költő verseit: mikor a folyóirat második — s egyben utolsó — évfolyama megjelent, még nem jelentkezett műveivel (a Magyar Museumnak ez az évfolyama 1790—91-i keletű kéziratokat közölt). Szinnyei följegyzéseiben a Magyar Múzsával — Újj Bétsi Magyar Múzsával — cserélhette össze a Magyar Museumot, mint alább látni fogjuk.

1793

Brougthon Religiói Lexiconára. MHírm. 1793. I, 729—731. l. *Csokonai V. Mihály* aláírással; „A' *Magyar Hírmondónak* Május' 24-*dik* napján, 1793-ban kőltt árkusához" adott „Tóldalék"-ban.

A' Szépek Szépe. Az (Újj Bétsi) Magyar Múzsa 1793. IV. füzetében (33—34. l.), aláírás nélkül; az első kidolgozás 48 soros változata.

Egy Szerentsétlen Léleknek az egig való fel-emelkedése (Músám! eddig vagy a' vidám dolgok körül repdestél . . .) [Az én életem] Uo. 34—37. l.*

A' Vidám természetű Poéta. Uo. VII. füzet (63—64. l.)

* Ez az adat eddig ismeretlen volt; old, tanulmányunkat: Kortárs. 1973. 11. sz. 1707—1711. l.

Rátz Sámuelhez [A' híres Rácz Sámuel Úrhoz]. Rácz Sámuelnak e munkája elején: A' borbélyi tanításoknak első darabja. Pest, 1794.

Nagy Sámuel Sanderjére [Nagy Sámuelhez]. Nagy Sámuelnak e név nélkül kiadott fordítása előtt: Az Istennek jósága és bőltsessége a' természetben. Sander Henrik után. Pozsonban és Komáromban, 1794. (XXI—XXIV. l. *Cs. Vitéz M.* aláírással.)

Az előbbi kiadás betétjeként jelent meg név nélkül 11 versfordítás, amelyeket kiadásában Toldy Csokonai műveiként leltározott, s azóta is szerepelnek a Csokonai-kiadásokban. Hitelességük azonban kétséges. *Az Estvének le-írása (Édes Estve! mely le-festve . . .)* 1—22. sora Az Újj Bétsi Magyar Múzsa 1793. II. füzetének 21. lapján ezzel a jelzéssel jelent meg: „irta *Nagy Sámuel* Juratus és Bibliothékáriús [!] a' Debreczeni Ref. Collég." A „Hymnus"-t pedig ugyancsak Pánczél Dániel közölte — szintén mint Nagy Sámuel munkáját — a Sander-könyvről írt recenziójában (ld.: Az 1795diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca. [Junius] 79—80. l.).

[A természettel való barátság és társalkodás.] 35. l. (A kiadásban cím nélkül; a cím Toldytól, ill. a HG.-tól ered.)

[Hymnus] 85—86. l. (A cím Toldytól származik, a kiadásban cím nélkül szerepel.)

A' reggelnek leírása. Alcaicus és Alcuinus versek. 322—324. l.

Dél. Sapphicus versek. 324—326. l.

Az estve. 15 *lábú verseken* [!] 327—328. l.

Az éj-szaka. [!] 328—330. l.

[Öt apróbb, Istent dicsőítő vers]. 424—427. l. (A kiadásban cím nélkül; a cím Toldytól, ill. a HG.-tól származik.)

Toldy az 1794-ben megjelent művek közé fölvette *A tanúnak hívott liget* prózai parafrázisát is, amely Nagy Sámuel fordításának (Psychologia Cámpéból. Pozsony és Komárom. 1794.) „V* S*"-hez szóló ajánlásában jelent meg. A prózai átírást azonban föltehetően nem Csokonai, hanem Nagy Sámuel végezte. (V. ö. CsEml. 583. l.).

Ugyancsak Nagy Sámuel munkájának látszik az a Claudiusból fordított, bonyolult formájú versrészlet, amely említett Campe-fordításában jelent meg (56. l.); a cím nélküli verset Csokonai munkájaként *Tavasz* címmel idézte Vargha Balázs (CsEml. 583. l.).

Carmen Inavgurale | Illvstrissimo Domino Domino | Josepho Comiti Károlyi | de Nagy Károly. | [. . .] | Ad I. Comitatus Szatthmáriensis supremi | Comitis Mvnvs Proxime Inavgvrando | Per Coll. Helv. Conf. Addictor. Debrecinense Hvmillime Oblatvm. | Debrecini, Per Michaelem Szigethy Typogr. Anno. 1794. die 5-ta. Julii. | 4-r. [A szerző nélküli kiadásról Toldy nem tudott, magát a verset is elveszettnek jelezte jegyzéke 91. pontjában; Barcsa sem említette e kiadványt; először a HG. hivatkozott rá a sárospataki Nagykönyvtár példánya alapján, amelyen egykorú kézírás a szerzőt is jelzi: „per *Michaelem Csokonay Poes. Praecept. Publ.*" (V. ö. HG. II, 194. l.)]

1795

Az Urániában megjelent verseket Toldy az 1794. év termésénél sorolta fel; a folyóirat III. kötete azonban, amely Csokonai hat versét

közölte, csak 1795 tavaszán jelent meg. Az Uránia III. kötetének névtelen Csokonai-versei:

A' vídám természetű poéta (204—207. l.)
A' jelélledt Pásztor (207—208. l.)
A' legédesebb Méz [A méhekhez] (208—209. l.)
A' Tanúnak hívott Liget (209—211. l.)
A' Szépek' Szépe (211—213. l.)
A' háborús Zivatar (213—216. l.)

A Toldy által még ide sorolt A' Ró'sához című névtelen vers (Uránia III, 217—218. l.) nem Csokonai, hanem Verseghy munkája; Kármán folyóirata minden művet névtelenül közölt.

SERKENTÉS | A' NEMES MAGYAROKHOZ | A' MOSTANI ORSZÁGGYŰLÉSKOR | Kántáta | Wéber Simon Péter által. | Mellyet Muzsikára vett | Toszt Ferentz. | Magyarúl a' Muzsikához készített | Csokonai Mihály.| Pressburg [Pozsony], [1796] 8-r. 24 lap. [A kétnyelvű kiadáson voltaképpen a német címszöveg van első helyen:] Aufruf | an | Ungarns edle Söhne. | Eine Kantate | von Simon Peter Weber. | In Musik gesetzt | von Franz Tost, | Musikdirektor in Pressburg. | Abgesungen bey Gelegenheit des Ungarischen | Landtags 1796. in dem städtischen Redou-|tensaale zu Pressburg, und zu einem frey|willigen Kriegsbeytrag gewidmet.

DIÉTAI | MAGYAR MÚZSA. | Ki adja | Csokonai Mihály. | [I—XI.] Pozsonyban, Weber Simon Péter' betűivel. | 1796. | 8-r. 174 + 2 l. (Tartalmát ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

A' | NEMES MAGYARSÁGNAK | FELÜLÉSÉRE. | Tekintetes Nemes Komárom Vármegye' | Rendeinek | készítette, és | Nemes Nemzetes és Vitézlő Vár-Bogyai | Csepy Zsigmond Úrnak, | 's Hites Társának Nemes Nemzetes | Készely Klára Aszszonynak | segedelmekkel | azon T. N. Vármegyének Aprilis 26. | tartatott Közönséges Gyűlésekor | ki-adta | Csokonay Mihály. | Komáromban, | Weinmüller Bálint betűivel. 1797. | 8-r. 22 l.

Toldy ez év terméséhez vette még *A feredés* prózai parafrázisát is, amely Nagy Sámuel névtelenül kiadott Gessner-fordításában (Daphnis. Az első hajós. Pozsony, 1797.) jelent meg. Toldy nem jelzi, hogy itt prózai parafrázisról van szó, bizonyára nem is látta az eredetit (lapszámot ezúttal nem közölt), hanem csak a *Lilla* Előbeszédének egyik — utóbb elhagyott — utalása alapján hivatkozott a Gessner-fordításra. Vargha Balázzsal úgy tartjuk, hogy e parafrázis Nagy Sámuel munkája (v. ö. CsEml. 585—586. l.).

1798

Dugonics' oszlopa [A' Dugonits oszlopa]. A *Diétai Magyar Múzsában* már kiadott vers Dugonics András A' szerecsenek c. munkájának (Pozsony és Pest, 1798.) II. kötete előtt (III—X. l.) jelent meg, idegen szerző által megbővített szöveggel. (A betoldott szövegre nézve Csokonai az AV.-ben „M. S. Úr"-at említi.)

A' | HAZA' TEMPLOMÁNAK | ÖRÖMNAPJA. | Szerzette Csokonay Mihály. | (Mottóként: „Aggredere ô magnos, aderit jam tempus, honores, | Pollio!

& [= et] incipient magni procedere menses. Vergilius. Ecl. IV. v. 48. & [= etc] 12.") | Pétsett, | Engel Kristina özvegy betűivel. 1798. | 8-r. 16 l.

1800

A' SZÉPSÉG' EREJE | A' BAJNOKI SZIVENN | Irta Csokonai | Debreczenben 1800 | Rajzolta és metszette Erőss Gábor a Ref. Coll[egiumban]. [E metszett címlap után következik a nyomtatott, mottóval, a szerző említése nélkül:] A | Szépség' Ereje | A Bajnoki Szívenn. | Questo fu il premio del mio | lungo amore. | VICINI. | Debreczenbenn, | Szigethy Mihály által. | 1800. | 24-r. 24 l.

1801

Ebben az évben Csokonainak öt verse jelent meg egyszerre a Magyar Hírmondó „Toldalék"-ában, szept. 11-én, azzal a nyilvánvaló célla, hogy tervezett kötete[1] útját egyengessék:

Marosvásárhelyi gondolatok. MHírm. 1801. II, 361–366. l. A szept. 11-i (Nro. 21.) szám Tóldalékában.

A' Nap' innepe. Uo. 366–368. l.

Az ember, — mint a' Poézisnek is legelső Tárgya. [Az ember a poézis első tárgya] Uo. 368–369. l.

Lillához. — Óda szoros Jámbusokban. *[Én szenvedek, 's pedig miattad . . .]* Uo. 369–370. l.*

A' Palatínusné' halálára. Epigramma. *[A' neki-szépűltt Budára . . .]* Uo. 371. l.

A szerző kilétét a szept. 29-i 26. szám fedte föl (456. l.).

1802

Földy' sirja felett [Dr. Földi sírhalma felett]. A MHírm. I, jan. 16-i „Toldalék"-ában: 81–82. l.

Virág [!] *Benedekhez [Virág Benedek úrhoz].* Uo. 82–84. l. Az utóbbi végén olvasható a szerző neve: *Csokonay Vitéz Mihály.*

A' TAVASZ. | Írta | Kleist, | Fordította | Csokonay Vitéz Mihály. | Hozzájárúlnak Kleistnak némelly | apróbb Darabjai. | Komáromban, | Özvegy Weinmüllerné betűivel. 1802. | 8-r. XVI+80 l. A kötet ún. „apróbb Darabjai" a következők: II. Anglus andalgás. A' Kleist' Prósáiból. (54–58. l.). III. Lillához A' Kleist' Rapszódiái közül. (59–66. l.) *[Itt a' Tavasz, az ő enyhében . . .]* VI. A' szerelmesnek gyötrelmeiről. Kleistnak egy Töredéke. (66–69. l.) V. A' tsendes élet. A' Kleist Odáji közűl. *[Már a' fergetegek' dühe . . .]* (69–72. l.). VI. A' bujálkodás. A' Kleist' Prósáji közűl. (72–79. l.) VII. Fillis Dámonhoz. Kleist' Daljai közűl. (80. l.) VIII. Elizához. Kleist' Purgomái közűl. (80. l.).

* E verssel kapcsolatban jelent meg K. J.-nek [= Keresztesi József] a költő kilétét tudakoló verse „Lillához 's az ő tisztelőjéhez" címmel a Magyar Hírmondóban (1802. Nro. 5: 79–80. l. [jan. 16.]), amire Gaál László szerint Csokonai válaszverset írt e végsorokkal:

Ki a Lillát siratta
Vitéz Csokonai vólt.

Gaál szavaiból (ld. CsEml. 422. l.) nem derül ki világosan, hogy válaszverse a Magyar Hírmondóban jelent-e meg s hogy megjelent-e egyáltalán. A költőnek ez a verse lappang. (V. ö. Szilágyi: ItK. 1973: 727–728. l.).

A' Pillangóhoz [*A' Tavasz* megjelenéséről s az előkészületben levő kötetekről szóló „Tudósítás"-ban, mintegy mutatványul.] (MHírm. 1802. II, 342—344. l. [Nro. 21. Szept. 10.])

1803

Mélt. kir. tanácsos Somssich Lázár úr Ódája mélt. Rhédey Lajos cs. kir. kamarás ő nghoz. Ford. Csokonay Vitéz Mihály. — Cs. V. M. *Ódája mélt. gr. Festetics György ő nghoz azon tárgy felől. [Mélt. gróf Festetics György ő nagyságára. A hadi oskoláról.] — A szélhez.* Oda Cs. V. M. által 8-r. 16 l. „a M. Hírmondó mellett".

Ezt az adatot Toldy alapján (LXXXVI. h.) közlöm, az eredetit nem sikerült megtalálnom; „a M. Hírmondó mellett" föltehetően a MHírm. „Töldalék"-ára vonatkozó utalás, de a hírlap 1803-i évfolyamában nincs ilyen tartalmú „Töldalék". Ballagi Aladár szerint az első vers a MKur. 1803. 44. számának toldalékaként jelent meg (ld. A magyar királyi testőrség története. Pest, 1872. 186. l.), de a megadott helyen nem található.

Budai Ferentz úr' Sírhalmánál. [Budai Ferencre halála után] MKur. 1803. II, 670—671. l. [Nro. 42. Majus 27.]

Amaryllis. | Idyllium | Schraud kir. tanátsosné' | halálára. | Csokonai Mihály | által. | Pesten, | Trattner Mátyás betűivel. | 1803. | 8-r. 16 l.

I. A' pillangóhoz, | egy óda. | (Lásd: Lilla, IIIdik *Könyv.* LVIIdik *Óda.* — Kassán. 1803.) | A' Muzsikáját készítette Heyden Úr. | [A kotta aljára metszve folyóírással:] A' Szerző eránt viseltető baráti szeretetből metszette Márton József, Berken által. — II. A' Szemrehányás, | egy dal. | (Lásd Lilla; vagy, *Az érzékeny Dalok* IIIdik Könyv. XLdik Dal.) | A' Muzsikáját készítette Stípa Ur. | Szerzette | Csokonai Vitéz Mihály. | Az ára 20 kr. | Bétsben, 1803. Pichler Antal betűivel. | — III. A' Reményhez, | óda. | (Lásd Lilla, IIIdik *Könyv.* LVIIIdik *Óda. Kassán.* 1803.) | Szerzette | Csokonai Vitéz Mihály. | A' Muzsikáját készítette | Kossovits ur. | Bétsben, 1803. | [A kotta aljára metszve ugyanaz a szöveg, mint *A' pillangóhoz* aljára]. Haránt ívrét.

A bibliográfiák (Toldy, Szinnyei, Petrik, Barcsa) csupán a két első kotta kiadásáról tudnak; Ferenczi 1907-ben megjelent monográfiájában már mindhárom kottát említette (128. l.) s a Déri Múzeum 11-es leltári számú kötetében s az OSzK. Zeneműtárában mindhárom megvan, s eredeti összetartozásukat bizonyítja a bal felső sarkukba nyomott *1.*, *2.*,*3.* szám

Érdekes adat, hogy az ún. Váci énekes gyűjtemény 1803-i első kiadásába, a kötet 1. verseként *Ösztön a' barátságos mulatságra* címmel belekerült a költő *Jöszte Poétának (Hívása a' múzsának)* c. versének egy szövegváltozata, megtoldva még három versszakkal. A változat s a három pótversszak bizonyára nem Csokonaitól ered, de jól mutatja az énekelt vers korabeli népszerűségét. A kiadás a szerzőre nem utal. (Énekes gyűjtemény. Első darab. Vátzon. Maramarossy [!] Gottlieb Antal' költségével. 1803 [Számozatlan lapok.])

1804

Dorottya, | vagyis | a' dámák' diadalma | a' fársángon. | Furtsa vitézi-versezet | IV. [!] könyvben | Cs. Vitéz Mihály által. | Nagy-Váradon, és

Vátzon, | Máramarosi Gottlíb [!] Antal' betűivel. | 1804. | 8-r. XXIV + 126 l.

HALOTTI VERSEK. | amellyeket | néhai méltóságos | Kohányi | Kátsándy Therezia | aszszony | császári és királyi arany-kútsos | kis rhédei | Rhédei Lajos | úr | házas-társának | Eltemetésekor tartatott Tisztesség tételre | készített és el is mondott | Csokonai Vitéz Mihály | *Aprilis 15-ik Napján.* 1804. | Nagy-Váradonn, | Máramarossi Gottlíb Antal' betűivel. | 8-r 39 l.

CSOKONAINAK HALÁLA UTÁN MEGJELENT MŰVEI

Csokonainak 1805 januárjában bekövetkezett halálakor a szerencsétlen körülmények folytán még sajtó alá készített munkái sem jelentek meg mind: az *Anakreoni dalok* megkezdett szedése az előszóra várva Bécsben hevert Márton József felügyelete alatt, a *Lilla* félbemaradt kassai szedésének elkészült íveit — három és fél ívet — Kazinczy saját költségén 28 forintért váltotta ki Landerertól (ld. KazLev. III, 257. l.), s Szentgyörgyi Józsefhez irányította a kézirat cenzori példányával együtt (ld. uo. 249. l.), de a csomagvivők tévedése folytán végül el sem jutott a címzetthez, ott maradt Kazinczynál: „Nyomtatott csomója itt marada az embereim megtévedések miatt. Örömest általadom az anyjának, noha úgy sem veheti hasznát" — írta 1805. febr. 10-én Szentgyörgyinek (KazLev. III, 260. l.). A Kassán kinyomtatott három és fél ív további sorsáról nem tudunk: Csokonai hagyatékában nem maradt nyomuk, de elképzelhető, hogy — mint a következőkben szó lesz róla — kötetté fűzték és forgalomba hozták.

A költő halála után kiadatlan műveinek gondozását Kazinczy szerette volna magának biztosítani, s ennek érdekében némi írói fogással — Csokonai halálára írt nekrológjában — az érdekeltek tudta és beleegyezése nélkül bejelentette, hogy elhunyt barátja műveit ő fogja hamarosan kiadni: „Emlékezete szent lészen közöttünk; szent nékem minden esetben, nevezetesen poétai munkáira nézve, mellyeket ezuttal a' publicumnak, mint nemsokára megjelenendőket, bémutatok; remélvén tiszteletet érdemlő anyjától, hogy ismervén fia eránt való barátságomat, nékem fogja engedni ezt a' szerencsét, hogy általam bocsáttassanak közre. A' mi a' nyomtatványokból bejövénd, övé lesz. — Lilláját, mellyet a' nyomtató annyira tartóztatott, hogy három esztendő ólta csak negyedfél árkus készült el belőle, novemberben én vettem kezemhez, 's az most anákreoni verseivel, Dorottyájával, 's minden egyéb munkáival együvé nyomtatva fog megjelenni. Ezen rövid jelentésemet azon szép versekkel rekesztem bé, mellyekkel barátja árnyékát főhadnagy Fazekas Mihály úr, kinek tanácsával a' munka kiadásában élni fogok, megtisztelte." (MKur. 1805. február 19. I. fertály, XV. sz. 235. l.) Eljárását később azzal mentegette, hogy így akarta megszerezni jogát a szövegek gondozására (ld. KazLev. III, 280. l.).

A nekrológ maga jan. 30-án kelt: a megjelenéséig eltelt két hetet Kazinczy arra használta fel, hogy Csokonai írói hagyatékának tervezett átdolgozásáról az érdekelteket meggyőzze. 1805. febr. 10-én ezt írta e tárgyról Szentgyörgyi Józsefnek: „Kérlek, szóllj az anyjával írásai eránt;

azokban sokat kell rendbe szedni, kihagyni, és úgy változtatni, a' hogy idegen munkában változtatni szabad. Az illy munkát pedig az az ember viheti csak jól végbe, a' ki az Irót ismerte, és érzéseiben vele harmonizált. Erre szeretném Társnak Fazekas Mihály Urat. Ha Dombinak a' kezébe esne a' munka, *megovidiusozná* etc., ha Szilágyi Gábornak etc. etc. megszilágyizná. . . . Minden haszon a' munkából az anyjáé lenne. —" (KazLev. III, 260. l.) Szentgyörgyi válaszában egyetértéséről biztosította Kazinczyt, ugyanakkor azonban arról írt, hogy Kiss Imre a *Lilla* és az *Ódák* kéziratát nyomtatás céljával már bevitte Nagyváradra: „Veled egy gondolatban lévén, Csokonai Barátunk minden papirosait most registrálom: a' ki nyomtatandó darabokat három négy jó és értelmes barátival meg itélvén, ki fogjuk válogatni 's fel osztani. Lillával és az Ódákkal épen most van oda Kis Imre Úr Nagy Váradra. Fogom az özvegynek jelenteni szívességedet." (KazLev. III, 262—263. l.) Kazinczy valamivel később, febr. 18-án Nagy Gábornak írt levelében a *Lilla* eredeti kéziratára tett újabb elmarasztaló észrevételeket s ismét Fazekast szerette volna megnyerni a szövegek átnézésére: „Kis Imre Úr szép cselekedetet tesz barátja árnyéka eránt, hogy a' Lillát nyomtattatja: de még szebbet tenne, ha a' Lilla hibájit elébb megtisztítatná. Sem a' rend nem jó, sem az Ortographia. A' Praefatio pedig irtóztató. Hadnagy Fazekas Úr poetice igazíthatna benne holmit." (KazLev. III, 265. l.)

Mivel a *Lilla* kiadatását megakadályozni már nem tudta, némi elismeréssel nyugtázta Kiss Imre áldozatvállalását, s kiadását a maga tervezett átdolgozásánál akarta kamatoztatni: „Kis Imre Úr, Csokonainak szoros barátja, mihelyt Csokonayt sírba tettük, azonnal ment Váradra, Lilláját nyomtattatni. Ez hadd légyen így! A' Kis Imre kiadása híven előadja, mit csinált Csokonay, az enyém azt fogja mutatni, hogy mit változtattam." (KazLev. III, 275. l.) Nagy Gábornak is előadta ezt a tervét, hogy mintegy két év múlva Csokonai minden munkáját közreadja Fazekas igazításaival: „Ha majd Kis Imre Úr kiadja az ő verseit, én néki állok mintegy két esztendő múlva minden munkájinak, és rendbe szedem, 's Fő Hadnagy Fazekas Úrnak kijegyzem, a' mi nem szép, és reá bízom, hogy változtassa a' mit akar és a' mint akarja. Mind azt, a' mi nem szép, m e g t a g a d o t t m u n k á k nevezete alatt egészen hátúlra hagyván." (KazLev. III, 278. l.)

Nagy Gábor azonban, igen helyesen, ragaszkodott ahhoz, hogy a posztumusz műveket „diplomatica accuratióval" kell kiadni; ezt az elvet később Szentgyörgyi József is magáévá tette (ld. KazLev. XXII, 89. l.) s Fazekas és Kiss Imre is osztotta. Csokonai anyja is vonakodott Kazinczynak átadni fia hagyatékát, mivel a nekrológ egyes megállapításait sérelmesnek érezte. Kazinczy ennek ellenére nem mondott le kiadási tervéről, s a költő kéziratait Nagy Gábor útján próbálta megszerezni, ki akarván használni Nagynak a debreceni városi vezetőséggel támadt összeütközését (ld. 1805 májusában kelt levelét: KazLev. III, 348. l.; v. ö. CsEml. 483—484. l.).

Kazinczy Csokonai-kiadásából azonban semmi sem lett: az ún. Árkádiai-per folytán mind élesebben szembekerült debreceni barátaival, s Debrecen és a „debrecenyiség" iránt támadt elfogultságában az elhunyt költőt is egyre egyoldalúbban s tévesebben ítélte meg. Tervezett Csokonai-átdolgozásából csak hat verset adott ki: 1829-ben, a Muzárion IV. kötetében megjelent Csokonai-bírálata keretében (38—74. l.).

A költő hátrahagyott műveinek kiadása debreceni barátaira maradt.

Már 1805. febr. 11-én azt írta Szentgyörgyi, hogy a *Lilla* és az *Ódák* szövegét Kiss Imre bevitte Nagyváradra kiadás céljával. A *Lilla* megjelenéséről azt tudjuk, hogy június 20-án már eljutott egy példánya Sárospatakra (ld. CsEml. 216. l.), de valószínű, hogy ez a Landerer-féle kassai szedés íveiből összefűzött, hevenyészett példány volt, amint a következőkben lesz róla szó. A váradi kiadás 1805 augusztusában készülhetett el (v. ö. CsEml. 217. l.).

Az 1805-i váradi kiadással kapcsolatban néhány probléma fölmerült az irodalomtörténet-írásban, nevezetesen e kiadás viszonya a Kassán megkezdett s félbehagyott szedéshez, ill. az 1808-i második kiadáshoz. Toldy Kazinczynak 1804. dec. 5-én Szentgyörgyi Józsefhez írt levele alapján, amelyben a Kassán kinyomtatott ívek és az „exemplár" Debrecenbe küldéséről ír, arra is gondolt, hogy a kassai kiadás esetleg elkészült (LXXX. h.). Ezt egyik följegyzése által is megerősítve látta: „Én régi jegyzéseim közt feltalálom ugyan Lillát »Kassa, 1803.« könyvészeti meghatározással, de a nélkül, hogy e jegyzésem forrására, vagy arra hogy egy illy jegyű kiadást valaha láttam, emlékezném. A bécsi, pesti, debreceni s marosvásárhelyi könyvtárakban sem találtatik illy kiadás. Költői kézi könyvemben, Eggenbergernek egy 1821-ki könyvlajstroma után az első kiadást »N. Várad, 1805«-re tettem, s utánam mások is." (I. h.) Toldy jegyzetének egyik forrása Csokonai ún. „Muzsikális Gyűjtemény"-e lehetett, amelynek mindhárom darabján (I. *A' pillangóhoz*, II. *A' Szemrehányás*, III. *A' Reményhez*) utalás található a kassai 1803-i Lilla-kiadás megfelelő helyeire (ld. előbb). Csokonai 1803-ban, amikor már előfizetéseket is fölvett a *Lillá*-ra, bizonyára ezekkel az utalásokkal igyekezett előfizetőit biztatni az egyre késő kiadás miatt.

Még egy helyen olvashatott Toldy a *Lilla* 1803-i kassai kiadásáról: az 1803-ban Pesten kiadott *Amaryllis* egyik mondatát Csokonai a következőképpen világította meg: „Légy érzékeny, és erős: olvaszd öszve az állatot az Istennel, 's úgy válik belőled egy nemes valóság, úgy leszel *ember!*"[11] (Amar 13. l.)

„[11] Ennek a' vidításnak, 's a' Melitesz előbbi csüggedésének poétai históriája van. Lásd: *Lilla, vagy az Érzékeny Dalok, Cs. V, M, által.* Kassán. *12.*"

Akárcsak a „Muzsikális Gyűjtemény" esetében, Csokonai bizonyára ezzel a jegyzettel akarta előfizetőit megnyugtatni s egyben kimenteni magát, amiért most a meghirdetett köteteken kívül más kötetet adott ki. A *12* azt jelentheti, hogy 12-rét. A jegyzetnek mindenesetre annyi alapja volt, hogy Kassán Landerernál néhány ív már ki volt szedve. A meglepő csak az, hogy az *Amaryllis* e jegyzetét az AV. 1805-i nagyváradi kiadása is megtartotta (257. l.), noha a kötetet sajtó alá rendező Illei Takács Károly tudhatta, hogy a *Lilla* kassai kiadása meghiúsult.

S van is egy meggondolkoztató adatunk, amely arra figyelmeztet, hogy a Kazinczyhoz visszakerült kassai ívekből még a váradi kiadás előtt összeütöttek egy — föltehetően csonka — kiadást; György József sárospataki diák 1805. október 12-én Csokonai Józsefnénak írt levelében többek között azzal menti a *Lilla*-kötetek nehézkes terjesztését Patakon, hogy „a' Lillák hamarább elborították Kassáról ezt a' Vidéket, mint sem mi a miénkel kirukkolhattunk vólna" (CsEml. 228. l.). Sajnos, a kassai nyomtatású ívekből, illetőleg a belőlük fűzött kötetekből eddig nem került elő példány. (Az is lehet, hogy a Landerernál kinyomtatott

íveket Kazinczy a pataki kollégiumnak ajándékozta, s a diákok fűzték őket kötetekké.)

Vargha Balázs Kazinczynak Szentgyörgyi Józsefhez intézett levele alapján, amelyben a *Lilla* Kassán kinyomott íveinek elküldéséről ír, arra is gondolt, hogy Kiss Imre a Kassáról leküldött ívekkel ment Nagyváradra: „A levélből nem tűnik ki, hogy a *Lilla* kinyomtatott ívei időközben megérkeztek-e Debrecenbe, és Kis Imre ezekkel ment-e le Nagyváradra, vagy kéziratot vitt magával." (CsEml. 474. l.)

A kinyomtatott íveket nem vihette, mivel azok — mint volt szó róla — tévedésből nem jutottak el Debrecenbe, hanem visszakerültek Kazinczyhoz (ld. KazLev. III, 260. l.); ezeket az íveket tehát Kiss nem vihette magával, sőt kérdéses, hogy a letisztázott cenzúrai példányt vitte-e Váradra, mivel a kassai ívek eltévedt „nyomtatott csomójá"-val együtt küldte el azokat is Kazinczy Szentgyörgyinek: az „exemplár" szó Kazinczy levelében a *Lilla* letisztázott cenzúrai példányára vonatkozhat, nem pedig kinyomtatott kötetre, mint ahogy egyik eshetőségként Toldy föltételezte. Adataink szerint úgy látszik, hogy Kiss Imre nem Csokonai autográf tisztázatát vitte magával a nagyváradi nyomdába, hanem annak egy hű másolatát: az 1805-i váradi kiadás ugyanis a *Lilla Előbeszéde* n é l k ü l j e l e n t m e g, pedig a cenzúrai példányban az előbeszédnek is benne kellett lennie. Gondolhatnánk arra is, hogy az előbeszéd Kazinczy kifogása miatt maradt el, aki azt „irtóztató"-nak nevezte (KazLev. III, 265. l.); de az 1808-i második kiadásban már megjelent, a következő jegyzettel: „Hogy ez az előbeszéd az első kiadásból kimaradt, az abból esett, hogy a bold. szerző kézirásai közt akkor találtatott meg, midőn a munka a sajtó alól már ki is szabadult." (V. ö. Toldy LXXX. h.). Illei Takács Károly, az *Alkalmatosságra írt versek* sajtó alá rendezője is megemlékezett a *Lilla* elmaradt előszaváról 1805. aug. 10-én Kiss Imréhez írt levelében: „A Lillák[ban] ki nem jött P[rae]fátziónak is némelly részét jó volna kiadni valahol." (CsEml. 217. l.) E levél alapján Toldy arra gondolt, hogy „a Lilla 1805. augusztusában már kész ugyan, de kiadva még nem volt, Kiss pedig talán azért nem akarta az épen akkor megkerült előszót többé sajtó alá adni, nehogy a régen várt könyv megjelenése ez által is késedelmet szenvedjen." (I. h.) Ezzel szemben az előszó elmaradásának az lehetett az igazi oka, amit az 1808-i második kiadás jegyzete is elmond; Kiss Imre pedig azért siethetett úgy a kiadással, hogy Csokonainé anyagi helyzetén javítson, másrészt bizonyára meg akarta előzni Kazinczy szövegváltoztatásait. (A *Lilla*-kötetről meg kell jegyezni, hogy többféle tartalommal van forgalomban; a kötet cenzúrai példányából is kitetszik, hogy eredetileg LX versből állt volna, s mikor a cenzor kihúzta *A feredés*-t, akkor lett a versek száma LIX. Ezzel szemben Márton 1813-i, majd 1816-i kiadásában csak XLVIII versből áll a dalciklus, mégpedig azért, mivel az LD. néhány versét Csokonai az AD.-ba s az OD.-ba is fölvette, s Márton — az ismétlések elkerülésére — még egyszer nem közölte már azokat. Természetesen a 60 versből álló eredeti ciklust kell hitelesnek tartanunk.)

Az *Ódák* megjelenéséről csak annyit tudunk, hogy Kiss Imre a *Lilla* kéziratával vitte Nagyváradra 1805 februárjában, s 1805-ös évszámmal jelent meg, föltehetően még az ősz elején. Csokonai anyjának 1805. október 8-án kelt, nemrég előkerült levele a „most kijött Ódák" exemplárjait említi (ld. NyIrK. 1965. 2. sz. 317. l.). E munkát címjegyzékei szerint még Csokonai rendezte sajtó alá. Föltűnő, hogy míg a *Lilla* cen-

zúrai kézirata s 1805-i kiadása is Kazinczy helyesírásához igazodott *(cz, cs* betűt használt), az *Ódák* régiesebb ortográfiával *(tz, ts)* jelent meg. Ennek oka talán az lehetett, hogy a másolatot (tisztázatot) nem saját kezűleg készítette. 1803. július 17-én azt írta Festetics Györgynek, hogy: „Munkáimat, mellyek most háromfelé is gyakorolják a' Sajtót, másnak diktálom, 's mások által tisztáztatom. Kímélnem kell magamat . . ." (It. 1949: 338. l.). 1804 novemberében pedig azt írta Bek Pálnak, hogy: „Illy szomorú állapotom miatt Váradra sem mehettem, ahol pedig az *Ódáimat* kinyomtattatni, és a' Kályha-kandallót megválasztani, két múlhatatlan dolgom lett volna. Hogy mégis az Orvoslás alatt való idő tőlem hijába ne múljon: minden rendbéli Munkáimat Typográphia alá tisztáztatom. De már ebből is kivert a' kemény idő! A' kis Museum hangos és benne a Purizálónak Ujjai meggémberednek. —" (ItK. 1937: 179—180. l.)

Említésre méltó, hogy az *Ódák* előszó nélkül jelent meg, noha a költő általában minden kötetéhez magvas elő- vagy utószót kapcsolt. Eredetileg az *Ódák*-hoz is tervezett egy előbeszédet; erről így számolt be Kazinczynak 1804. június 14-én kelt levelében: „A Lillán kívűl lévő Ódáim 2 könyvbe, melyek egyvelegesek, most érkeztek le a Censuráról, s azokra írok egy Dedicatiót B. Orczi László Ő Excjához, (mit ítél az Úr?) egy Praefatiót a Volksliedekről s azoknak külömböző Natióknál való Karakteréről s Mustráiról, és szükséges Jegyzéseket." (HG. II, 787. l.) Bizonyára azért éppen a népdalokról akart előszót írni, mivel e kötetben jelentek meg népies dalai *(Parasztdal, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Egy fiatal házasulandónak habozása, Szegény Zsuzsi, a táborozáskor).* Orczy László kamarai alelnököt már az *Árpád* elkészült hexametereiben is megemlítette, nyilván azért, mivel őt szemelte ki az eposz mecénásául. Az előszó, a dedikáció és a jegyzetek végül is elmaradtak, bizonyára a költő betegsége s halála miatt.

1805-ben még egy posztumusz kötete hagyta el a nagyváradi sajtót: az *Alkalmatosságra írt versek.* Ennek csak töredékben maradt fenn előszava: ez is mutatja, hogy nem készült el életében a sajtó alá rendezéssel Csokonai. Nagyváradi barátja, Illei Takács Károly végezte el a munkát; 1805. aug. 10-én Kiss Imréhez írt levele szerint a cenzor már látta a kéziratot, de kiadását még nem engedélyezte (ld. CsEml. 217. l.). A levélből kiderül, hogy a kötet tartalma s a versek sorrendje sem volt még ekkor végleges. Úgy látszik, Illei Takács visszajuttatta a kéziratokat Debrecenbe: levelében ugyanis Szent Mihály napig (szept. 29.) kérte vissza a költő barátaitól a végleges szövegeket. Így ez a kötet csak 1805 végén jelenhetett meg, de az is lehet, hogy már csak a következő évben. Csokonai anyjának előbb idézett, 1805. okt. 8-án kelt levelében az áll, hogy: „Az Alkalmatosságra készült versei is a' Fiamnak, már általmentek a' Cénsuránn: Karátsonyra, gondolom, ki fog jönni." (NyIrK. 1965. 2. sz. 317. l.) Az 1804-i kalózkiadás után a Rhédeyné temetésére írt *Halotti versek* is e kötetben jelentek meg hiteles szöveggel.

Ezt követően 1806-ban még három kiadatlan műve jelent meg Csokonainak Nagyváradon, Máramarosi Gottlieb Antal nyomdájában: *A' Pásztor király,* a *Galatea* és az *Amintás.* Ugyanebben az évben szintén Nagyváradon megjelent *A' Tavasz* második kiadása is (a „Szükséges jegyzések"-kel, amelyek az első kiadásból kimaradtak) s az 1803 óta Bécsben befejezetlenül heverő *Anakreoni dalok.* Az utóbbi csak az év végén jelenhetett meg, minthogy Márton Józseftől származó Elöljáró beszéde

1806. szept. 24-én kelt Bécsben. A késés oka az volt, hogy — amint Márton is elmondja előszavában — Csokonai a tetszetős kiállítású kis kötet egy példányát kézhez véve szerette volna azt valahogy megbővíteni egy bevezetéssel „a napkeleti Poesis természetéről" (e terv nyomán keletkezett *Az ázsiai poesisról* c. értekezése), kottákkal és jegyzetekkel (ld. CsEml. 283. l.); ezek közül azonban csak a jegyzetek készültek el, amelyeket Csokonai anyjának kérésére Obernyik József másoltatott le, hogy Mártonnak elküldhessék (ld. CsEml. 235. és 591. l.). Márton a kiadáshoz Rhédey Lajos anyagi segítségét szerezte meg s neki ajánlva adta ki, saját szerzeményű bevezető versével. (Az előszó s Márton verse újra kiadva: CsEml. 283—284. l.)

Még egy kiadási terve volt Csokonai hozzátartozóinak 1806-ra: anyja ki akarta adni egy kötetben *A csókok*-at és *A szeretet* című töredéket. *A csókok*-nak a MTAK. Kézirattárában őrzött autográf tisztázata címoldalán Sárváry Pál kezével írva ez a címlapterv található: „A' csókok és a' szerelem Rozáliához. Szerzette: Csokonai V. Mihály. Halála utánn kiadta az Édes Annya. Nagy-Váradon Máramarosi Gotlieb Antal betűivel. 1806." Ez a terv azonban nem valósult meg, talán azért, mivel mindkét mű töredékes volt. Toldy azt írta, hogy *A csókok*-at 1806-ban Sárváry Pál készítette sajtó alá (LXXXI. h.), de végül is Domby Márton adta ki 1817-ben Csokonai-életrajzához csatolva.

Márton nevezetes gyűjteményes kiadása előtt még a következő Csokonai-kiadások jelentek meg: 1808-ban a *Lilla* előszóval ellátott második kiadása Nagyváradon s a *Dorottya* második kiadása ugyanott, majd 1809-ben az *Ódák* második kiadása szintén Nagyváradon. (Az utóbbi újabb kiadások tartalma megegyezik az első kiadásokéval.)

Mielőtt Csokonai műveinek első gyűjteményes kiadására térnénk, közöljük a halála után megjelent művek bibliográfiai leírását, mivel ezek sem Toldy, sem Szinnyei, sem Barcsa leírásában nem pontosak.

1805

LILLA érzékeny dalok | III. [!] könyvben. | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradonn, | Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel. | 1805. | 8-r. 181 + 3 l. (Tartalmát ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

ÓDÁK | két könyvben, | Csokonay Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradon, | Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel. | 1805. | 8-r. 136 l. (Tartalmát ld. „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

ALKALMATOSSÁGRA | ÍRT | VERSEK. | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradon, | Máramarosi Gottlieb Antalnál. | 1805. | 8-r. 318 + 2 l. (Tartalmát ld. a „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetünkben.)

1806

A' | TAVASZ. | Írta Kleist, | Fordította | Csokonai Vitéz Mihály. | Hozzájárúlnak Kleistnak némelly | apróbb Darabjai. | Második kiadás. | Nagy-Váradon, | Máramarosi Gotlíb [!] Antal' betűivel | 1806. | 8-r. XVI + 86 l. [A *Szükséges jegyzések* e kiadásban jelentek meg először, de nincsenek minden példányhoz hozzákötve.]

A' | PÁSZTOR | KIRÁLY. | Énekes pásztorjáték | III. [!] felvonásban. Szerzette | Metasztázió Péter | tsászári poéta. | Fordíttatott olasz nyelv-

ből | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradon, | Máramarosi Gotlíb Antal' betűivel. | 1806. | 8-r. 72 l.

Galatéa. | Szerzette | Metasztázió Péter | tsászári poéta. | Fordíttatott Olaszból | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradon. | Máramarosi Gottlíb Antal' betűivel. | 1806. | 8-r. 36 l.

Amintás, | Tassónak | erdei meséje. | Olaszból | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradon, | Máramarosi Gotlíb Antal' betűivel. | 1806. | 8-r. 98 l.

Anakreoni | dalok | Cs. Vitéz M. | által. | Bétsben, | Pichler Antal betűivel, 1803. [A Márton József által írt „Elöljáró Beszéd" kelete: Bécs, Sept. 24. 1806.] Kis 8-r. VIII + 59 + 56 l. [A *Jegyzések és értekezések az Anákreoni dalokra* c. függeléknek 1—56-ig külön lapszámozása van.] Anakreonnak Erős Gábor által rézre metszett arcképével. (Tartalmát ld. e fejezetünk 286. oldalán.)

1808

Lilla | Érzékeny dalok | III. [!] könyvben. | Csokonai Vitéz Mihály | által. | Második megbővített [ti. az *Előbeszéd*-del] Kiadás. | Nagy-Váradonn, Nemes Szigethy Mihály | Cs. és Kir. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel. | 1808. | 8-r. XVI + 182 l.

Dorottya, | vagy is | a' Dámák diadalma | a' Fársángon. | Furtsa vitézi versezet | IV. [!] Könyvben | Csoknai [!] Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradonn, Nemes Szigethy Mihály | Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betüivel. | 1808. | 8-r. XXVI + 131 l. (Ez a kiadás nem egyezik meg pontosan az 1804-i első kiadás szövegével; ld. Tolnai Vilmos: Jegyzetek Csokonaihoz: It. 1915: 315—317. l.)

1809

Ódák | két könyvben, | Csokonai vitéz [!] Mihály | által. | Nagy-Váradon, | Tichy János Ferentz' betűivel. | 1809. | 8-r. 4 + 138 l.

1811

A *Halotti versek*-nek *Boldog! ki a' tündér Románok helyébe* . . . kezdetű 18 soros részlete megjelent *Csokonai* aláírással Dobosy Mihály munkájának (Grönland históriája . . . Budán, 1811.) mottójaként. (V. ö. ItK. 1917: 106—107. l.).

MÁRTON JÓZSEF KIADÁSAI

Néhány évvel azután, hogy Csokonai sajtó alá készített kötetei végre megjelentek, s némelyik már második kiadásban is közkézen forgott, került sor munkáinak első gyűjteményes kiadására, 1813-ban. A közönség igénye is indokolta munkáinak új kiadását (1809 óta nem jelentek meg újból művei), de Márton kiadásában szerepe volt a baráti kegyeletnek is: a költő fölkérésére ő intézte „Muzsikális Gyűjtemény"-e kottáinak és az *Anakreoni dalok*-nak kiadását Bécsben, s emlékezhetett rá, hogy 1801-ben Csokonai őt kérte föl, hogy Bécsben minden munkáinak 40

ívre tervezett kiadásához alkudjon meg „egy jó és csínos bécsi könyvnyomtatóval" (HG. II, 673. l.). Márton mintegy kötelességének érezhette barátja hajdani tervének valóra váltását. A kottákat és az *Anakreoni dalok*-at kiadó Pichler Antal annak a „jó és csínos" könyvnyomtatónak bizonyult, akit Csokonai elképzelt: nála akarta tehát kinyomtatni Márton a gyűjteményes kiadást is. A közönség érdeklődése s a legutolsó kiadások óta eltelt hosszabb idő azzal biztatott, hogy a kiadás anyagi sikerrel fog járni; ezt akarta még inkább elősegíteni Márton a kötetekhez metszett kottákkal is, amelyeket szintén egészen Csokonai elgondolása alapján mellékelt verseihez.

A kiadás előzményeibe — megtervezésébe, pénzügyi részleteibe — érdekes bepillantást nyújt Mártonnak egy saját kezű számvetése, amely a Márton-örökösöktől került Vargha Balázs tulajdonába, s ő rendelkezésünkre bocsátotta. A kettedrét ív felső mezőjét foglalják el Márton számításai: a bal felső sarokban „Kifizetni való" megjelöléssel különféle személyeknek szóló tartozásai sorakoznak, meglehetősen nagy végösszeggel (7828 forint; melléje írva még a szállás költsége: 250 forint). Ezzel párhuzamosan a jobb mezőben következnek Mártonnak egyes műveiből várható évi bevételei; ezek között szerepel a Csokonai-kiadás is:

„100 Lexicon esztendőnként tesz netto . .	200 f.	[= forintot]
300 Német Gram[m]atica tesz à 1 f. . .	300 f.	
100 Csokonai	250	
5 Atlás	100	
850 Gram[m]atika Magyar Gram[m]atica	100	
	950 f. Xr."	

A végösszeggel egyvonalban balról: „850 c [circa?] 1000 f." (A „Lexicon" Márton Német—magyar és magyar—német szótárával azonos, amelynek első kiadása 1799-ben jelent meg Pozsonyban, majd újabb kiadása 1803-ban, 1807-ben, ill. 1810—11-ben Bécsben; a „Német grammatika" Kassán jelent meg 1799-ben, az „Atlás" az 1811-ben Bécsben kiadott „Magyar Atlás"-sal azonos, a „Magyar Grammatika" pedig az 1806-ban kiadott „Tabellarische Übersicht . . ."-tel azonosítható.) A fenti adatok szerint a följegyzésnek mindenesetre 1811 után kellett készülnie.

A számvetésből kiderül, hogy a Csokonai-kiadás egy-egy példányát 2,50 forintért kívánta forgalomba hozni Márton.

A följegyzés következő adatai közvetlenül a Csokonai-kiadásra vonatkoznak:

„Csokonai 39 arkushoz kell 1000 Exempl[arhoz]		
8 (?) bál [= bála] papiros à 60 f.	480 f.	—
Nyomtatás à 18 f.	702 f.	—
Köttetés 4 Darabjával à 1 f. tokostól	1000 f.	—
Képek Nyomtattatása 's boríték	...	
Boríték 1000 Exemplárhoz Nyomtatt[atás] 40 f.		
papiros 60	100	
Apro képek bele 12 Tabla à 1 f. 100hoz	12 f.	
1000 hez	120.	
Speien [?] Nyomtató Mühelybe.	50.	
1000 Darab kerül bekötve	2452 f.	
Markt [?]	50.	

1000 Darab à 5 f. Netto tesz 5000
Marad eladásból Netto . . . . . 2500 f.

2500 f.
100 Csok. M[unkái] [?] esztend [= esztendőnként] 250 f.
Egy Csok[onai] Netto — tesz 2 f. 30 Xr. [= krajcárt]
⟨2 f. 30 Xr.⟩"

A fentiekből az derül ki, hogy Márton ezer példányban kívánta kiadni Csokonai gyűjteményes munkáit, a kiadás egy-egy négykötetes sorozatát pedig öt forintért akarta forgalomba hozni, a maga nyomasztó anyagi helyzetén is javítni akarván ezzel. Az ezer példány meglehetősen nagy szám, Márton bizonyára számolt Csokonai növekvő népszerűségével. A kötetek ára az első számvetéshez képest később úgy módosult, hogy — az I. kötet bevezetője szerint — egy-egy kötet „posta papiroson" 1 forint 30 krajcárba, tehát az egész sorozat 5 forint 20 krajcárba került volna; a sorozat végleges ára — mint a következőkben látni fogjuk — „nyomtató szép papiroson" 6 ft., velin papiroson pedig ennek a kétszerese lett.

A kiadás célját, tartalmát ő maga adta elő az I. kötethez írt bevezetőjében:

„Az olvasóhoz

Midőn én, Csokonai Poétai munkáinak kiadására, magamat meghatároztam, nem tsak az forgott előttem, hogy azoknak az eddigvalóknál kellemetesebb formájú és tsínosabb nyomtatású kiadását igen sokan óhajtják: hanem főképpen az is, hogy ha én ezen új kiadásban az ő köz kedvességet nyert Ódáinak és más Daljainak Nótáit is kiadhatom; az által Nemzetem előtt kedvet találok. Nem is kéméllettem, sem fáradságomat, sem a' kőltséget: a' mit a' figyelmetes Olvasó ennek első látására azonnal észrevehet. Egy szóval; valamire az a' nyájas barátság, melyben ezen Poétai Munkák b. e. Szerzőjével éltem, engemet kötelezett, azt a' Munkáival való bánásban véghez vinni igyekeztem.

A' Dalok, Ódák és más Énekek Nótái Klavírra és Fortepiánóra alkalmaztattak; de, a' hol szükséges volt, az énekhang kótái külön is kitéttettek.

Ez az egész Munka négy Kötetből fog állani, e' szerént:

I. Kötet: Békaegérhartz. Dorottya.
II. Kötet. Anakreoni Dalok. A Tavasz.
III. Kötet. Lilla. Ódák.
IV. Kötet. Diétai Magyar Múzsa. Alkalmatosságra írt versek.

A Békaegérhartz kiadása nem volt eleinte szándékom; de megértvén, hogy azt akkor mások magában is kinyomtattatják, én sem akartam azt a' többi Munkái közűl kihagyni. A' nélkül is mindenütt kézben forog az már; és Csokonaitól egy jámbor Magyar sem veheti rossz néven, ha néhol tsipősen enyeleg.

Ezen Munkának mind a' négy Kötetje elkészűl egynehány hetek alatt: és akkor szép nyomtató papiroson is meg lehet azt mind együtt szerezni. Az árát tsupán tsak az erre tett költségek határozzák meg; a' honnan ez, a' tsinos szép nyomtatásra és a' sok rézmetzésekre tett nagy költség mellett is tsekély lessz. Egy kötetnek ára Velin papiroson nem megy többre bekötve három forintnál; Nyomtató szép posta papiroson bekötve egy for. 30. kr.-nál.

A' Kiadó"

A rajzos borítékú, képekkel, kottákkal díszített 16-rét kötetek valóban művészi ízléssel készített szinte bibliofil kiadványnak számítottak. E zsebkiadásában az addig kiadott Csokonai-műveket csupán egy művel, a *Békaegérharc*-cal gyarapította Márton, noha annak idején, 1801-ben, fordításai és prózai munkái kiadási tervét is ismertette vele Csokonai; ezeknek kiadásáról a terjedelmi — és cenzúrai — korlátok mellett bizonyára azért is le kellett mondania, mert Bécsből nem jutott hozzá a kéziratokhoz.

Márton kiadását a magyar közönségnek a Hazai és Külföldi Tudósítások 1813. évi 23. száma (márc. 20.) adta hírül: „A' Magyar Litteratura némelly szép gyümöltseit hozta ezen vásárra [a márciusi József-napi vásárra], mellyek között ... egész elragadtatásig gyönyörködtette a' Hazafit Csokonai Vitéz Mihálynak olly gyönyörűséges kiadása, mellyre nézve kiki méltán örvendhet Nemzeti nyelvünknek." Hírt adott a kiadásról a Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1813. évi Intelligenzblattja is 30. számában (248. l.): „Von *Michael Vitéz Csokonai's* ungrischen Poesien hat im laufenden Jahre Hr. Joseph von Márton, Prof. der ungrischen Sprache und Literatur an der Wiener Universität, eine Prachtausgabe in 4 Bänden mit Kupfern und Musikblättern in Wien veranstaltet."

A sajtóhírek szerint a József-napi (márc. 19.) vásárra az első kötetek érkeztek meg; Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy ő május 31-én már látta az első kötetet Sárospatakon (ld. KazLev. X, 392. l.).

A kiadás címe és tartalma:

Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Kiadta Márton Jó'sef. Bétsben Pichler Antal Betűivel.

I. kötet *Békaegérhartz Homérus Batrachomyomachiája szerént írta Csokonai Vitéz Mihály.* + Kotta a „Felfohászkodás"-hoz. *Dorottya*

II. kötet *Anakreoni dalok*
A' tavasz + Kotta *A' tavasz*-hoz.

III. kötet *Lilla*
Ódák két könyvben + Kották: *A nap innepe*, a *Szemrehányás*, *A pillangóhoz*, *A' Reményhez* és a *Rózsim sírja felett* c. versekhez

IV. kötet *Diétai Magyar Múzsa*
Alkalmatosságra írt versek

Gyűjteményes kiadásához Márton az addig megjelent kiadásokat vette alapul: de több fontos változtatást hajtott végre az egyes kötetek szerkezetében, aminek a későbbi kiadásokra is hatása volt. A változtatásnak — amely egyaránt érintette az AD., az LD. és az ÓD. versanyagát — alapja az volt, hogy az AD.-nak eredetileg 22 versre tervezett anyagából a cenzor négyet törölt, s így az 1803-ban (ill. 1806-ban) 18 verssel jelent meg. Márton most visszahelyezte a kihagyott verseket, s így nála az AD. 22 verset tartalmaz; viszont a *Lillá*-ból, amely — a cenzor által törölt *A' Feredés* híján — LIX verssel jelent meg 1805-ben, kihagyott 11 verset: azokat, amelyek az AD.-ban is megjelentek.

Márton eljárását átvette több későbbi Csokonai-kiadás is, különösen a gyűjteményes kiadások, ezért szükségesnek látszik, hogy ismertessük az általa végrehajtott változtatásokat.

Az *Anakreoni dalok* 1803-i (1806-i) bécsi kiadása a következő verseket tartalmazta:

I. *A' Magyarokhoz.*
II. *Anákreoni Versek [Az anákreoni versek.]*
III. *A' Hévség.*
IV. *A' Leánykákhoz. [A' leánykákhoz.]*
V. *Tháles.*
VI. *Lillához. (Lillám! elég csak egy szó . . .)*
VII. *Barátomhoz.*
VIII. *Lillához. (Leányka! hű szerelmem' . . .)*
IX. *Amor.*
X. *Fogadástétel. [A' fogadástétel.]*
XI. *Búkergető. [A' búkergető.]*
XII. *Bóldogság. [A' boldogság.]*
XIII. *Szamócza. [A' szamócza.]*
XIV. *Orgiák.*
XV. *Keser' édes.*
XVI. *Eltávozás. [Az eltávozás.]*
XVII. *Tavasz. [A' tavasz.] (Az egész Világ feléledt . . .)*
XVIII. *Hafiz' sírhalma. [A' Hafiz sírhalma.]*

(A felsorolás első helyén az AD. „Laistrom"-ában — tartalomjegyzékében — szereplő címváltozatokat közöljük, [ ]-ben pedig a versek fölé nyomtatott eredeti címeket. Kerek zárójelben a kezdő sorokat adjuk meg az azonos című versek megkülönböztetésére.)

E 18 vers közé Márton még a következő négy verset iktatta be (zárójelben a versek Mártonnál található sorszámát közöljük):

Álomlátás (XVI.)
Dórishoz (XVII.)
Az álomhoz (XVIII.)
A' szeplő (XIX.)

Így nőtt nála huszonkettőre az AD. verseinek száma.

Ennek megfelelően a *Lilla*-dalok 59 verséből elhagyta a következőket (zárójelben első helyen a vers LD.-beli eredeti sorszámát közöljük):

Esdeklő biztatás (IX.; az AD.-ban *Lillához* címmel a VIII. vers)
Lillához (XII.; az AD.-ban a VI. vers)
Az álomhoz (XXVII.; az AD.-ban a XVIII. vers)
Amor (XXIX.; az AD. IX. verse)
A' Szamócza (XXXI.; az AD.-ban a XIII. vers)
A' Szeplő (XXXIII.; az AD.-ban a XIX. vers)
A' Boldogság (XXXV.; az AD. XII. verse)
Tháles (XXXVII.; AD.: V. vers)
A' keserű Édesség (XLVI.; az AD.-ban *Keser' édes* címmel a XV. vers)
A' Tavasz (XLIX.; az AD.-ban eredetileg a XVII., Mártonnál a XXI. vers)
Az Eltávozás (L.; az AD.-ben eredetileg a XVI., Mártonnál a XX. vers)

Márton az LD. eredeti kompozícióján még egy változtatást végzett, amely szintén átöröklődött több későbbi kiadásba: az 1805-i első kiadásban *A' Méhekhez* a Második könyv hetedik verse (a ciklus XXVI. darabja); Márton ezt indokolatlanul előbbre tette: nála a Második könyv második verse, közvetlenül *Az Esküvés* után következik. (Önkényes változtatását Toldy és Horváth Cyrill is átvette.)

Ezzel együtt az *Ódák* szerkezetén is változtatott: az 1805-i kiadásban az „Első könyv" XXV, a „Második Könyv" XXIII versből állt; Márton az „Első könyv"-ből elhagyta az *Álomlátás*-t (XXIII.) és a *Dórishoz*-t (XXIV.), mivel azok az AD.-ban is előfordulnak, a *Hívása a' Múzsának* c. XXV. verset pedig — teljesen indokolatlanul — áttette az ÓD. „Második könyv"-ébe a II. helyre, viszont kihagyta ugyaninnen a XI. helyről *Az én vagyonom*-at, amelyet a DMM. anyagában közölt. Így a „Második könyv"-ben megmaradt a XXIII vers, de az eredeti tartalom megváltoztatásával.

Márton kiadásában tehát az ÓD. „Első könyv"-e az eredeti XXV helyett csak XXII verset tartalmaz, a „Második könyv" szerkezetén pedig önkényesen változtatott. A hiba az, hogy az elhagyott versek helyén sehol nem utalt a sajtó alá rendező a kötetek eredeti szerkezetére s a végrehajtott változtatás okaira.

Az ismétlések — „átfedések" — elkerülésére változtatott Márton a IV. kötetben közölt *Diétai Magyar Múzsa* eredeti tartalmán is, mivel ebből tíz verset később az *Ódák*-ba vett fel a költő. Márton ezeken fölül is elhagyott néhány verset a DMM.-ből, összesen a következőket:

Serkentése a' Múzsának (ÓD. I/1. Ott azonban *Serkentés a Múzsához* a címe s átdolgozott szöveggel jelent meg.)
Miért ne innánk? (ÓD. I/19. Szövegeltéréssel.)
Hívása a' Múzsának (ÓD. I/25. Szövegeltéréssel.)
A' rövid nap 's hosszú éj (ÓD. II/18.)
A' matska és a' sajt c. Roberti-fordítás helyén Márton a DMM. másik Roberti-fordítását közölte: *A' Madár a' szabadságba.*
A *Hány a' Grátzia?* c. Ausonius-fordítást szintén elhagyta.

A többi vers az *Ódák*-kal való párhuzamosság miatt maradt ki, bár több esetben itt is szövegváltozatról van szó:

A' bükkal küszködő (ÓD. I/8. Szövegeltéréssel.)
Fel-vidúlás (ÓD. I/6.)
Eggy kesergő Magyar (ÓD. I/5.)
Az Ekhóhoz (ÓD. II/7.)
Ének a' Tavaszhoz (Az ÓD. I/9. címe: *A' Tavaszhoz;* szövegváltozat.)

Elhagyta még Márton a két prózában fordított Baldi-mesét *(A' Figefa és Mondolaſa* és *Szitzília és Neptún)* s a Metastasióból fordított *Angéliká*-t.

A versek DMM.-beli sorrendjét egyébként Márton megtartotta, csupán *A' Kevély* és *A' Földindulás* került nála jóval előbbre: közvetlenül *Az Ősz* után, megelőzve *A Magyar Gavallér*-t.

Egy erősebb szövegkritikai kifogás is tehető Márton kiadása ellen: a *Békaegérharc* politikailag kényes részeire csak esetenként utalt kipontozással, máskor enyhítő, szépítő célzattal önkényesen változtatott a szövegen.

A hazai sajtó Márton tetszetős kiadását általános elismeréssel fogadta. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1813. évi 45. száma így írt róla: „Megjelent már *Csokonai Vitéz Mihály* Poétai munkáinak mind a' 4 Darabja. Az I. Kötetben a' *Béka egérhartz és Dorottya;* a' II-ikban az *Anakreoni Dalok,* és a' *Tavasz,* III-ikban *Lilla* és az *Ódák;* IV-ikben a' *Diétai Musa,* és az alkalmatosságokra irt Versek foglaltatnak.

Nem álhatjuk[!] meg, hogy ezen szerentsés szándéknak illy díszes végbevitelén hazafiúi örömünket ki ne jelentsük. Akármelly nyelven jött volna ki ezen munka, annak a' Nemzetnek valóságos díszire, 's a' Litte-

raturája virágzásának tagadhatatlan bizonyságára lett volna. Minden Kötet tsínos és rézre metszett alkalmatos képekkel nyomtatott borítékba vagyon kötve; minden Titulus rézre metszett táblán vagyon nyomtatva, 's a' tárgyhoz illő Vignettel ékesítve. A' munkának belső felosztása nemes, és fínom ízlést mutat; tisztasága és hibátlansága pedig azt a' nagy szorgalmatosságot, mellyel Tudós *Márton József* Ur sokféle érdemeinek koszorújába új virágot fűzött. De ezen hazafiúi érdemeit azzal különösen nevelte, hogy alkalmatos helyekre az Énekekhez Fortepianóra kellemetes Nótákat készített, 's a' Kótákat kimetszetvén, ezen Kötéteket nemtsak a' Poézisnak, hanem a' Musikának Kedvelői előtt is tetszetőssé tette. Azért ezen Könyvnek olly szerentsét kívánunk, a' millyent annak belső betse, 's külső tsinossága méltán ígérhet. — Az ára mind a' négy résznek tisztán bekötve: Velin papiroson 12 frt. Nyomtató szép papiroson 6 frt. Találtatik Pesten Eggenberger Könyvárus Urnál a' Barátok piaczán." A Magyar Kurir melléklete, a Honnyi Levelek 1813. évi 25. száma így méltatta: „Megérdemli az olvasásban gyönyörködő Magyar Publikumnak különös figyelmetességét *Csokonai Vitéz Mihály* Munkáinak egy pompás kiadása, melly most is Bétsben jött ki négy Darabban ... Ennek a' kedves Poétának minden Munkáiból kitettszik, hogy ő gazdag elmebéli tehettséggel és virágzó fántáziája mellett kimeríthetetlen elmésséggel, a' legfinomabb érzéssel és ízléssel bírt; az embereket, a' világ állapotját 's folyását jól ismérte és a' tudományokban is mindenütt jártas volt. Ha őtet a' fátum olly hamar el nem ragadta vólna tőlünk, ő a' mi Nemzetünknek és Literaturánknak kéttség kívűl még nagyobb díszére lett vólna."

Kazinczy, aki maga is készült Csokonai műveinek gyűjteményes — bár átdolgozott — kiadására, Márton kiadását eleve előítélettel kezelte. Már 1813. április 21-én ezt írta róla Helmeczy Mihálynak: „Csokonaynak mázolt, de zsenivel mázolt, verseit Márton adja-ki a' ki sem magyarúl nem tud, sem Literaturához nem ért ... Szép munka lehet! — Az is jó. Lássák, millyenek azok, a' kik antagonismusban vannak velünk." (KazLev. X, 333. l.) Hasonlóan, de már mint megjelent munkáról írt róla ugyanakkor Dessewffy Józsefnek: „Csokonainak verseit Márton Bécsi Prof. igen csinosan adja-ki 3 Kötetben in Taschenformat. Kár, hogy olly rossz és rút versek igazítás nélkül jöttek-ki. Igazítást pedig Mártontól várni nem lehetett, mert ő mind a' mellett hogy Professor a' M. Nyelvben 's Literaturában, sem magyarul nem tud, sem a' Literaturához nem ért." (I. m. 337. l.) Az első kötetet május végén látta Sárospatakon, s elsősorban a *Békaegérharc* kiadásán s kottáján ütközött meg: „Az első strophához a' Békegérharczhoz, mellyet Békaegérharcznak c o r r i g á l t, még muzsikai compositiót is teve, hogy a' Mendikás tonusú emberkék a' palaczk mellett énekelhessék." (I. h. 396. l.) Kazinczy híve, Döbrentei, szintén a *Békaegérharc* kiadásán ütközött meg elsősorban: „Csokonainak Munkájit Pr. Márton József kiadá. Külde nekem is egy nyomtatványt, hogy a' Kolozsvári Ref. és Unit. Collegiumban ismertessem. Kár, hogy Békaegér harczát olly csinosan kinyomtattatá. Melly obscaenumok vagynak abban!" (KazLev. XI, 55. l.) Kölcsey t, úgy látszik, Döbrentei kérte föl arra, hogy Márton kiadását bírálja meg az Erdélyi Múzeumban: „Csokonainak kiadása Mártontol nálam van, 's recenseálni fogom a' Döbrentei számára, ha ugyan kell még neki recensio, minekutána Kisfaludirol azt a' gonosz scholiont csinálta" — írta Kazinczynak 1814. dec. 22-én (KazLev. XII, 275. l.). A bírálatot el is ké-

szítette, amint 1815. júl. 5-én Kazinczyhoz írt leveléből tudjuk (KazLev. XIII, 13. l.); Döbrentei azonban nem közölte, s így csak 1817-ben jelent meg a nevezetes bírálat a Tudományos Gyűjteményben. Fontos mozzanat a Csokonai-kiadások történetében is, hogy Kölcsey 1817-i bírálata eredetileg Márton 1813-i kiadásának recenziójaként készült. (V.ö. Szilágyi: Nyr. 1973: 431. l.)

Kiadásának sikere után Márton három év múltán újra kiadta Csokonai műveit, két kötetben, de csaknem az 1813-i kiadással azonos tartalommal, csupán az *Alkalmatosságra írt versek* anyagát rostálta meg, a következőket hagyva meg belőlük: *A szépség ereje a bajnoki szíven*, *Daphne*, *Halotti versek Rhédei Lajosnéra*. A két 12-r. kötet rajzos borítóval ezzel a címmel jelent meg:

Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb Poétai Munkái két kötetben, a szerző képével együtt. Kiadta Márton József. Bécsben 1816.

Az I. kötet tartalma: *A' tavasz*, *Lilla*, *Ódák*. A kötet élén található a költőnek Friedrich John által rézbe metszett képe s az életrajzi vázlatot tartalmazó Előbeszéd (I—XVI. l.). A II. kötetben van a *Dorottya*, a *Békaegérhartz*, az *Alkalmatosságra írt nevezetesebb Versek* és az *Anakreoni dalok*.

Igen jelentős a kötet Előbeszéde, amelyből kiderül, hogy az 1813-i kiadás sikere után Márton — elsőként — a költő összes művének kiadását tervezte:

„Olly kedvesen vette Édes Hazám Csokonai Vitéz Poétai Munkáinak azt a' kiadását, mellyet én 1813-ban nyomtattattam vala; hogy az már maga is elég ösztön volna reám nézve, ezen mi köz kedvességet nyert Fő Poétánk Minden Munkáinak kiadására, ha abban még most az időnek sok tekintetben való mostohasága meg nem akadályoztatna. Addig is pedig, míg Minden Munkáit, mellyek nyomtatásban világot láthatnak, rézre metszett képével és Életének bővebb leírásával együtt, nagy formában, belső betséhez szabott ékes nyomtatással 's ahoz illő rajzolatokkal kiadhatnám: ímé itt az ő nevezetesebb Poétai Munkái ezen kis formában jelennek meg." (Előbeszéd. III. l.)

Csak sajnálható, hogy Márton, aki az előszó szerint Gaál Lászlóval is kapcsolatban volt (Csokonai arcképét — Erőss János művét — tőle szerezte meg), nem vállalkozott a teljes Csokonai kiadására: három évtizeddel előzte volna meg Toldyt, s bizonyára még sok értékes személyes élménynek, adatnak volt birtokában.

DOMBY MÁRTON SZÖVEGKIADÁSAI

Voltaképpen Márton 1816-i kiadása elé készült Domby Csokonai-életrajza, amely késése miatt abból kimaradván önállóan jelent meg 1817-ben.

A kötetben a 63. oldalon kezdődnek a költő kiadatlan művei ezzel a címmel: Csokonay V. Mihály' még eddig Világot nem látott Darabjai. A kiadás a következő munkákat tartalmazza:

A' szeretet.

A' csókok. Negyedfél énekbenn.

Versek. *(Léthe, A' szabadság. Lantomhoz [= Lantomtól búcsúvétel], Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiájához, Tavasz, Nyár, Ősz, Tél*

[= A békételenkedő], Haljunk meg!, A' hizelkedő, Kazintzyhez mikor kiszabadúlt, A' szerentsétlen [= Egy eltörött vasmacskára].

Igen fontos mozzanat, hogy — amint már Márton József is (ld. NPM. Előbeszéd. IV. l.) — Domby Márton is kapcsolatban volt a legjelentősebb Csokonai kézirati hagyaték tulajdonosával, Gaál Lászlóval. Előbeszédében ezt írja: „Az itt kiadott Munkáin kívűl vannak még Csokonaynak mások is, rész szerént kötött, rész szerént kötetlen Beszédbenn, p. o. Virgilius' Georgiconjának fordítása, mellyet ő egészen elkészített: de T. Gál László Úrnál, (kinek szívessége ezeket velem közlötte) csak tsonkánn van." (Domby VII. l.)

Domby említi még egy hosszú latin nyelvű „Instántiá"-ját, amelyet „Theologus Professorához" [Szilágyi Gáborhoz] intézett, azt kérve benne, hogy engedje el neki a „Theologiai Letzkék járását" (8—9. l.). Ugyanő említi még *Béke pohár* című versét, amelynek ugyancsak Szilágyi Gábor volt a címzettje (i. m. 138. l.) s egy „*'sidóul* írtt kérésé"-t, amellyel a héber nyelvet tanító professzort [Ormos Andrást] kereste föl (ld. uo.).

Domby életrajzát s szövegkiadását Kazinczy a Csokonai feltétlen hívei iránt érzett ellenszenvével fogadta, s az ott megjelent *Lantomtól búcsúvétel* alapján írta meg Jövendölés c. Csokonai-paródiáját (ld. Kaz. Lev. XV. 295—296. l.; v. ö. Szilágyi: Nyr. 1973: 440—441. l.).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK CSOKONAI KIADATLAN MŰVEIBŐL

Márton 1816-i kiadása után két évtizedig nem jelent meg kötet a költő munkáiból, csupán néhány addig kiadatlan kisebb műve.

Már 1814-ben a Litteratur- Zeitung Intelligenzblatt 40. számában német fordításban részletek jelentek meg a *Dorottyá*-ból.

1815-ben a Magyar theátrumi Almanach közölte *A békekötésre* c. költeményét. 1821-ben igaz Sámuel *Hasonlítás* címmel „Csokonai" aláírással adott ki egy kis lírai verset (Zsebkönyv. Kiadta Igaz Sámuel. Második Nyomtatás. Bécsben. Pichler Antalnál. 61. l.); Igaz Sámuelra hivatkozva később a HG. is közölte (II, 141. l.). A költemény, amely hasonlóképpen több kéziratos kötetben is előfordul, nem más, mint a *Dalok Endymionból* címmel ismert Metastasio-fordítás két versszaka (ld. ÖV. II, 316. l.), ill. annak némileg módosított változata.

1823-ban az ún. Váci énekes gyűjtemény második kiadásában Nro I. jelzéssel újra megjelent a költő *Jöszte poétának (Hívása a' múzsának)* c. versének az a változata, amelyik az énekes gyűjtemény 1803-i kiadásában is előfordult már; nro. 5. jelzéssel, *Vigasztalás* címmel pedig bekerült *A' Reményhez* szövege (9—11. l.): akárcsak az elsőnél, itt is a szerzőre való utalás nélkül. (Énekes gyűjtemény. Első darab. Vátzon. 1823. Marmarossi [!] Gottlíb Antal' és Ruttkay Gábor Betűivel és költségével.)

1824-ben a Szépliteraturai Ajándékban jelent meg először Csokonainak *Az Otahajta* c. versét is tartalmazó levele „egy Jóltévőjéhez" [Gáspár Pálhoz 1795-ből] (i. h. 70—73. l.).

1825-ben Mailáth János antológiájában (Magyarische Gedichte Uebersezt [!] von Johann Grafen Mailath. — Stuttgart und Tübingen . . . 1825.) öt költeménye jelent meg a költőnek német fordításban: Die Jahreszeiten

[= Az esztendő négy szakasza] (129. l.), Der Vers-Verschönerer *[= A versszépítő (II.)]* (130. l.), An meinen Freund *[= Barátomhoz]* (130—131. l.), Die Erdbeere *[= A szamóca]* (131—132. l.), Die arme Süse *[= Szegény Zsuzsi, a táborozáskor]* (132—133. l.).

E versek közül a három utóbbi fordítás megjelent három év múlva Toldy Ferenc antológiájában is (Franz Toldy: Blumenlese aus ungrischen Dichtern in Übersetzungen. Pesth und Wien, 1828. 26—27. és 31. l.), s kívülük még két másik Csokonai-vers szerepelt a gyűjteményben, ugyancsak Mailáth fordításában: Das Mahl *[= A szeplő]* (28. l.), An Bacchus *[= Bakhushoz (Évoé! . . .)]* (28—30. l.).

1826 és 1834 között Trattner és Károlyi Nemzeti Kalendárioma, az ún. „Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium" között vegyes irodalmi anyagában Csokonai-verseket, gyakran a szerző megnevezése nélkül:

1826-ban a *Szegény Zsuzsi a' táborozáskor*, az *Egy fiatal házosulandónak habozása, A' Tsikó-Börös Kulatshoz* jelent meg a naptárban, a szerző említése nélkül. (A kalendáriumban nincsenek számozott oldalak.) 1828-ban a *Miért ne innánk?* 1—2. versszakát közölte a naptár, ugyancsak a szerző említése nélkül. 1830-ban a *Siralom* jelent meg ugyanott „Csokonay" aláírással, 1831-ben cím és szerző nélkül *Az emberiség s a szeretet* (1—3. és 5. versszaka) és *A Reményhez*. 1834-ben a *Szemrehányás*-t *(Laura! míg ingó kegyelmed . . .)* közölte a kalendárium „Csokonai" aláírással.

Egy 1826-ban megjelent igen jelentős énekes gyűjteményben már 12 énekelt Csokonai-vers szerepel (ld. Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye. S.patakon. 1826.). A versek cím és szerző megnevezése nélkül fordulnak elő a kötetben, ezért kötetbeli sorszámukkal és kezdősorukkal, közöljük őket, szögletes zárójelben adva meg ismert címüket: 38. *Gerlitzeként nyögdétselek [Siralom]*; 39. *Lyánka míg ingó kegyelmed [Szemrehányás]*; 40. *Drága kintsem, galambotskám [Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz]*; 47. *Földiekkel játszó [A Reményhez]*; 102. *Amott hol a' nyájas patak [A feléledt pásztor* későbbi, második kidolgozásából Thyrsis strófája*]*; 105. *Szép hajnal! emeld fel földünk felett [Dafnis hajnalkor]*; 140. *Ott hol a' patakotska tsendes habjaival tsereg [A feléledt pásztor* első kidolgozásának 1—4. versszakos szövegváltozata*]*; 148. *Ha haragszol megkövetlek [Megkövetés]*; 153. *Illatoztasd kebledet [A viola]*; 161. *A' hatalmas szerelemnek [Tartózkodó kérelem]*; 162. *Zokoghat még egy betűtskét [Az utolsó szerencsétlenség* 1—16. sora, ezzel a megjegyzéssel: „Lásd a' többit Lilla 106. Lap]"; 212. *Igyunk barátim! a' komor [Miért ne innánk?]*

1832-ben Márton József Bécsben kiadott Sokféle című folyóiratának XLIX. számában (okt. 19.) a szerző említése nélkül a következő Csokonai-művek jelentek meg: *A' megivott Ámor, A' Figefa és Mondolafa, Sicilia és Neptún, Ván, Vén, vagy: Az üstökös Eloquentia* (i. h. 399—400. l.). Ezek közül a második és a harmadik — a két prózában írt mese — megjelent már a DMM.-ben. E műveket bizonyára Márton adta közre.

1834-ben a Hasznos Mulatságok 24. számában *F. L.* közlésében megjelentek „Csokonay Vitéz Mihálynak még eddig ki nem adott versei": 1. *Szerelmes fogadás*. 2. *A' Vatsora*. 3. *A' megivott Ámor*. (188—189. l.), 4. *A' szabadulás* (196—199. l.). A közlő bizonyára a kéziratgyűjtő Farkas Lajos volt, több fontos Csokonai-forrás tulajdonosa.

Ugyancsak 1834-ben a korábban említett 1826-i sárospataki dal-

gyűjtemény (Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye. S.patakon. 1826.) megváltozott című, bővített új kiadásában (Érzékeny és víg dalok gyűjteménye. Sárospatakon, 1834.) az első kiadás 12 Csokonai-versével szemben 17 énekelt Csokonai-vers jelent meg, itt is cím és szerző feltüntetése nélkül. Az első kiadás versein kívül öt új Csokonai-vers kapott helyet a gyűjteményben; ezeket kezdősorukkal idézzük, utánuk szögletes zárójelben közöljük ismert címüket s kerek zárójelben lapszámukat (e kiadásban nincsenek a dalok sorszámozva): *Vald meg kérlek kedves Lélek ha szeretsz é? [Alku]* (6—7. l.); *Hamar követje a' tavasznak* [*A' pillangóhoz* 1—2. versszaka] (17—18. l.) *Forró sóhajtások! lelkemnek* [*Rózsim sírja felett;* szövegváltozat] (22. l.) *Csendes estve, légy tanúja* [*Az estvéhez* 1. versszaka; szövegváltozat] (22. l.); *Estve jött a parancsolat [Szegény Zsuzsi, a táborozáskor]* (39. l.). A többi 12 vers megegyezik az 1826-i kiadás szövegeivel; itt ismert címükön lapszámukkal utalunk rájuk: *Siralom* (70. l.); *Szemrehányás* (70—71. l.); *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* (72—74. l.); *A Reményhez* (76—77. l.); *A feléledt pásztor* [a II. változatból Thyrsis strófája] (107—108. l.); *Dafnis hajnalkor* (108—109. l.); *A feléledt pásztor* [Az I. kidolgozás 4 versszakra bővített változata] (125—126. l.); *Megkövetés* (131. l.); *A viola (Illatoztasd kebledet . . .)* (133. l.); *Tartózkodó kérelem* (137. l.); *Az utolsó szerencsétlenség* [az első 16 sor] (137. l.); *Miért ne innánk?* (162. l.)

AZ 1836-I KASSAI KIADÁS

A „Zsebkönyvtár. Magyar Irók' Remekei." elnevezésű sorozat első és második köteteként jelent meg az Anthologia Csokonai Vitéz Mihály' Munkáiból. Kassán. Nyomtatta Werfer Károly 1836. (16-r. Az I. kötet 134, a II. 124 l.).

Az antológia tartalma nem megy túl Márton kiadásainak anyagán: az I. kötet a *Lillá*-ból 29 dalt s Vegyes költemények címmel az *Ódák*-ból s az *Anakreoni dalok*-ból 32 verset tartalmaz; a II. kötet a *Békaegérharc*-ot és a *Dorottyá*-t adta közre. A *Békaegérharc* közlésében lényegében Mártont követi, de még nála is tartózkodóbb; pl. az I. Pipa dohányból az egész 28. vsz.-ot *(Búsultában elhajítja . . .)* elhagyta.

Az N. G.-vel jegyzett rövid életrajzi bevezetés azért fontos, mert kiemeli a költő verseinek korabeli nagy népszerűségét: „azon eredetiség és nemzetiség által, mellyek költeményeit bélyegzik 's a' nagy publicum' mellében is mindenkor viszhangot ébresztenek, olly populáris költő lett, hogy csaknem minden dalai ma is zengenek, hol magyar ajk dalol." Márton két kiadása s Domby kiadása mellett megemlékezik a költő kiadatlan kéziratos műveiről is: „Kéziratban is forognak kézen némelly művei, de sikamlatosságok miatt publicum elé soha nem jöendők."

A kiadások tehát — Domby 1817-i közlését nem számítva — még három évtizeddel a költő halála után is csak az általa sajtó alá rendezett kötetek tartalmát ismételték, kiegészítve a Márton által „retusált" *Békaegérharc*-cal.

*

A 40-es évek demokratikus irodalmi mozgalmai elődüket keresve természetesen fordultak Csokonaihoz: Arany saját kezűleg másolta le *Az istenek osztozásá*-t s *A tolvaj isten*-t (ld. MTAK. K/257) s első ifjúkori

epikus kísérletére, A dévaványai juhbehajtásra e versek tagadhatatlan stiláris hatással voltak (ld. ItK. 1965: 99—109. l.). Petőfi Debrecenben szintén megismerkedett a Kollégiumban elevenen élő kéziratos Csokonai-hagyatékkal, Jókai pedig atyjának, Jókay Józsefnak kéziratos gyűjteményéből, a „Csittvári Krónika" mintájából ismerte meg a költő kiadatlan radikális műveit. Ott volt a levegőben az új, teljes Csokonai-kiadás szüksége, s ezt a szakemberek éppúgy érezték, mint a közönség igényeire figyelő könyvkiadók.

Márton József, aki 1816-i kiadásának előszava szerint Csokonai „Minden Munkái"-nak sajtó alá rendezését is tervbe vette, 1840-ben meghalt; pedig ő ismerte Gaál Lászlót, s a nála őrzött értékes Csokonai-hagyatékról is tudott. Így másokra maradt a feladat.

1842—43-ban szinte egy időben indult meg két Csokonai-kiadás: Toldy Ferenc tudományos jellegű, kritikai igényű, többé-kevésbé teljességre törekvő kiadása, a Csokonai Minden Munkái s Kelemföldy új anyagot is közreadó népszerű három kötetes kiadása: Csokonai Vitéz Mihály' Munkái. Toldy kiadása 1843—1846 között jelent meg (a címlapon MDCCCXLIV évjelzéssel), Kelemföldy három kötete pedig a címlapok szerint 1843—1845 között látott napvilágot, de — mint látni fogjuk — itt is antedatálás történt: az I. kötet csak 1844-ben jelenhetett meg. A két kiadás tehát valósággal versenytársa volt egymásnak, bár Toldyé mind tartalmában, mind jegyzetanyagában messze felülmúlta Kelemföldy népszerű jellegű munkáját.

Amióta ismerjük a kiadások irattári anyagát, úgy látjuk, hogy Toldyé volt a kezdeményező elsőbbség: levelezése szerint már 1842-ben gyűjtötte az anyagot s az Athenaeumban 1843. nov. 1-én jelentette be kiadási szándékát. Bár Emich Gusztáv 1843 augusztusában már megkötötte a szerződést Kelemföldyvel, föltehető, hogy már ekkor tudtak Toldy kiadási tervéről, s azt akarták valahogy megelőzni, nehogy a — valószínűleg már korábban tervbe vett — népszerű Csokonai-kiadás üzleti esélyei csökkenjenek.

KELEMFÖLDY KIADÁSA

Kelemföldy kilétéről eddig semmit nem tudott az irodalomtörténet. Vargha Balázs ezt írta róla: „Kelemföldy kilétéről eddig semmit sem sikerült megtudni, ez a neve bizonyára álnév . . . Valószínű, hogy Csokonai eredeti kéziratait Kelemföldy nem ismerte, mert a hátrahagyott versek közül csak keveset vett be gyűjteményébe". (ÖV. II, 597. l.) Álneve és munkájának lipcsei—budapesti kiadása (lipcsei nyomása) mindenképpen azt sejttették, hogy oka volt személyének titokban tartására. Valószínűnek látszik, hogy az elsődleges ok a Toldy-kiadással való üzleti verseny volt, ami Emichre éppúgy kínos lehetett, mint a sajtó alá rendezőre, bár föltehetően nem tisztességtelen versenyről volt itt szó Kelemföldy és Emich részéről, hanem egy korábban tervbe vett kiadás megmentéséről, s az is elképzelhető, hogy a két kiadás egymástól függetlenül indult meg.

A Kelemföldy-kiadás szómagyarázó lapalji jegyzetei arra vallanak, hogy dunántúli nyelvjárást beszélő purista hajlamú irodalmár munkája; mivel a később Berzsenyit is kiadó Döbrentei Gábort az akadémiai titkárságban — amelyről külső nyomásra mondott le — éppen Toldy követte, korábban arra következtettem, hogy Döbrentei rejtőzik Kelem-

földy neve mögött. Ebben megerősített, hogy Szauder József is hasonló következtetésre jutott, többek között annak alapján, hogy Döbrentei egy időben Kelenföldön lakott. (Ld. Tompa József: A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv. Budapest, 1972. 109. l.)

Véglegesen eldőlt a kérdés, mikor az Athenaeum kiadónak az OSzK.-ban őrzött Irattárában (Irattár 3.) megtaláltam a Kelemföldy-kiadás okmányait; ezek szerint a Csokonai-kiadó Kelemföldy azonos a népnyelv- és népdalgyűjtő Kecskeméthy Csapó Dániellal, akiről közelebbről annyit tudunk, hogy Döbrentei Gábor és Schedel (Toldy) Ferenc mellett egyik munkatársa volt az 1838-ban megjelent akadémiai tájszótárnak (ld. Magyar Tájszótár. Kiadta a' Magyar Tudós Társaság, Budán, 1838. Előbeszéd VII—VIII. l.) s közreadója a Dalfűzérke c. fontos nép- és műköltési gyűjteménynek (Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve Kecskeméthy Csapó Dániel által. Első füzér. Pesten, Emich Gusztáv sajátja. 1844. — További három kötete, több új kiadásban uo.). Ismerjük kéziratos népköltési s diákirodalmi stb. másolatait is (ld. Stoll. 735., 744., 768. sz.), köztük azt a másolatgyűjteményét is, amely Csokonai-kiadásának volt alapja: „Csokonai V. Mihály némelly kiadatlan munkái." (MTAK. K 673; ld. „Csokonai műveinek kéziratai" c. fejezetünkben); ezt a munkáját Toldy Ferenc is ismerte, sőt fel is használta. Másolatgyűjteményeinek bejegyzéseiből s némely kiadott munkájából az derül ki, hogy szorosabb szálak fűzték Kecskeméthez, s 1832-től Pesten tartózkodott, mint az angolkisasszonyok tanítónő képzőjének tanára, majd az Akadémia írnoka a Tájszótár munkálatainak. Akadémiai működése, Toldytól való függése is magyarázatot adhat arra, miért kellett álnevet választania Csokonai-kiadásához. (Megjegyzendő, hogy Szinnyei tévesen azonosítja a Tolna megyei, tengelici agrárpolitikus Csapó Dániellal, akinek a Dalfűzérkék összeállítását is tulajdonítja [ld. MÍrók. II, 179—180. l.]; a Szinnyei által felsorolt művek közül a tengelici birtokos csupán a Gazdasági kis tükör c. műnek volt összeállítója. Ld. részletes tanulmányunkat: MKSz. 1974: 133—139. l.).

Az eddig ismeretlen iratokat, amelyekből fény derül a kiadás anyagi körülményeire is, az alábbiakban ismertetjük:

„Szerződés.

Alolirottak Csokonai Vitéz Mihály' ez ideig megjelent, 's némelly még kéziratban lappangó, általunk netalán egybegyüjthető munkáinak részint összeírása, részint kinyomtatása iránt ekkép egyezkedénk:

1.) Én K. Cs. D. a' már eddig megjelent több rendbeli munkáit egybegyüjtve, 's a' nálam kéziratban levőket is, mint: Europa' elragadtatása, Az istenek osztozása, Militat omnis amans, A' kloákához Blumauer után, 's a' netán még megszerezhetőket, szorgosan összehasonlítva 's az eltéréseket kijelelve, minél előbb lehet, sajtó alá lemásolandom.

2.) Emich Gusztáv könyvárus és kiadó úr pedig a' mondott koltői [!] munkák' összeirásáért fizetend 200 pftot részletesen, illyképen: előre 25 pftot, és azután egy-egy koncznyi kézirat' átvételekor szinte 25 pftot: az első kötet megjelenésekor pedig, melly mintegy 20 ívet adand, 50 pftot, és a' hátramaradandó summát a' második kötet elkészültével fizetendi le, a' nyomatandó példányok' száma és ára tőle függendvén. Költ Pesten, augusztus' végén 1843.

Kecskeméthy Csapó Dániel gyűjtő és másoló — Emich Gusztáv"

A szerződés hátlapján Kecskeméthy Csapó nyugtái olvashatók a részletekben folyamatosan fölvett összegről:

„A' benn kitett 25 pftot mai nap' aug. 29. felvettem KCsD
N° 1. 15 ív September 20ikán pedig ismét 25 pftot.
N° 2. 17 ív October 1sőjén általvettem ismét 25 pftot.
N° 3. 12 ív october 21ikén ismét 25 pftot.
N° 4. 20 ív — — —
N° 18 + 27 + 3 [?] Julius 1jén 1844. összesen 50 pftot.
Septemb. 10. 1844. ismét 50 pftot,
miszerint az egész kikötött díjt felvettem azaz 200 ftot pengőben
Kecskeméthy Csapó Dániel"

A nyugtához még egy függelék csatlakozik, amelyben ifjabb Emich Gusztáv átruházza a kiadás jogát az Athenaeum társulatra:

[Idegen kézzel:]

„Jelen okmányt minden jogok és kötelezettségekkel az Athenaeum társulatra átruházom, kezeskedve ezen okmányon olvasható névaláírások valódiságáért, de egyebekben minden más kötelezettség nélkül.
Pesten 1868 jul. 7-én

[Más kéz:]

Vutsch [?] Henrik
mint tanú
Halász Dezső
mint tanú

Ifjabb Emich Gusztáv
mint atyám id. Emich Gusztáv
meghatalmazottja"

A következő három iratban a Csokonai-hagyatékban érdekelt személyek: Csokonai öccsének, Csokonai Vitéz Józsefnak azonos nevű fia, Domby Márton és Gaal László adják hozzájárulásukat a művek közléséhez.

A legközelebbi élő családtag, Csokonai unokaöccse, 1843. jún. 30-án, tehát még a Kecskeméthy Csapóval kötött szerződés megkötése előtt adta hozzájárulását:

„Alol iratt jelen soraim rendebenn [? rendében] meg ismerem, hogy néhai Rokonom Csokonai Vitéz Mihály Öszves munkáinak Pesti Könyváros Emich Úr által Leendő ki adásábann; nem tsak hogy belé nem egyezem, söt azonn jogról mellyet említett munkák eránt tartok, most, és örökre le mondván, ugyan azt Emich Gusztáv Úrra ruházom át.
Költ Szadánn Junius 30kán [1]843.

Csokonay Vitéz József mk.
Szadai Ref. Tanittó."

[Alatta más kézzel:]

„Hogy Csokonay Vitéz Jó'sef úr, fenebbi sorainak értelmében előttem szóval is nyilatkozott; és ez egész iratot jelenlétemben szerkesztette légyen, hitelesen bizonyítom.
Kelt mint feljebb.

Firekössy [?] István
Ns Pest Vmegye esküdtje
[címeres piros viaszpecsét]"

Csokonai unokaöccsének hozzájárulása „Csokonai Vitéz Mihály Öszves munkái"-t említi: a Kecskeméthy Csapóval kötött szerződésben viszont csak a „még kéziratban lappangó" munkák „minél előbb"-i sajtó alá

rendezéséről van szó; valóban teljes kiadásra készült-e eredetileg Emich Kecskeméthy Csapó másolatgyűjteménye (MTAK. K. 673) szerint lett volna még kiadható műve (pl. *Az állatok beszélgetése*, a *Tempefői*, a *Gerson*). A szerződés két kötetről szól: valószínűleg a Toldy-kiadásával való verseny, a sietség is korlátot szabott a nagyobb terjedelmű, teljesebb kiadásnak.

Érdekes, hogy Domby nyilatkozatára csak 1845. ápr. 30-án került sor, de ez érthető, ha tudjuk, hogy a III. kötetben, 1845-ben jelentek meg a költőnek addig kötetbe nem gyűjtött munkái, többek között a Domby által 1817-ben kiadott művek.

„Engedély

Alólirott mennyire engemet illet, nem hogy ellenezném, sőt óhajtva óhajtom, hogy néhai b. e. Csokonai Vitéz Mihály népszerű magyar poétánknak már alig, vagy csak drágán kapható munkái, minél ólcsóbban szerezhető Kiadásban meg jelenjenek: azért is fönnebb érintett Csokonai Vitéz Mihálynak élete mellett, általam Pesten 1817^{ben} közzétett némely munkáit, ugy szinte nálam kéziratban lévő és még eddig ki nem adott némely darabjait a' lipcsei legujabb kiadásban Emich Könyvárus Urnak kézséggel megengedem 's másnak senkinek sem. Pest April 30^{án} 1845

Gálfalvai Domby Márton mk"

Az öreges, reszkető kezű aláírás elüt erősen az „Engedély" kézírásától: valószínűleg csak az aláírás származik Dombytól.

Legérdekesebb a legkésőbbi — 1845. szept. 5-én — kelt nyilatkozat, amelyben Gaál László, „Csokonai Mihály minden eredeti kéziratainak tulajdonos birtokossa", járul hozzá Emich fölkérésére a kiadás példányainak terjesztéséhez. Mindez azért vált szükségessé, mivel 1845 végén már Emichnek mindenképpen tudomást kellett szereznie arról, hogy az Akadémia titkárának folyamatban levő Csokonai-kiadásához az eredeti kéziratokat Gaál László engedte át (Toldy erre feltűnő módon hivatkozott, s Csokonai Minden Munkáit Gaálnak ajánlotta); az Akadémia titkárával szemben is fedeznie kellett tehát magát Emichnek. Figyelemre méltó, hogy — akárcsak Domby engedélye — a Gaál által adott nyilatkozat is a kiadás o l c s ó s á g á t hangsúlyozza: nyilván ezzel akarta igazolni magát Emich Toldy alkalmasint drágább tudományos kiadásával szemben. (Noha, mint látni fogjuk, Toldy kiadása sem kerülhetett sokkal többe.)

„Én alólirott, Tekintetes Emich Gusztáv úrnak, mint Pest-budai könyvárusnak kérésére, ezennel nyilvánítom, hogy azon néhai Csokonai V. Mihály munkáit magokban foglaló példányoknak eladásában, melyeket a' tisztelt úr, tit. Kelemföldinek Jegyzéseivel még a' múlt 1844^{dik} évben Lipcsében kinyomatott, nem tsak nem ellenkezem; sőt azoknak oltsó ára' és a' Közönség' haszna tekintetéből ugyan azoknak nyilvános árultatását 's eladatását, tulajdonosi jogom' fentartása mellett, megengedem. Költ Pesten September 5^{dik} napján 1845.

Hatvani Gaál László Hites ügyvéd, TN. Somogy Vármegye táblabírája, mint néhai Csokonai Mihály minden eredeti Kéziratainak tulajdonos birtokossa.

[piros ovális viaszpecsét, kivont kardot tartó oroszlánnal]"

Figyelmet érdemel, hogy a kinyomatás évének Gaál az 1844. évet mondja; valószínűnek látszik, hogy az I. kötet valóban ekkor jelent meg: a szerződést csak 1843 augusztusának végén kötötték meg, s az

I. kötet megjelenésekor fizetendő 50 pft-ot Kecskeméthy Csapó csak 1844. júl. 1-én nyugtázta. Toldy a Kelemföldy-kiadás könyvészeti adatainál zárójelben azt jelzi — az egész kiadásra vonatkoztatva —, hogy „megj. 1845.". Ebben van nyilván némi kis vetélytársi célzatosság is: az I. kötet bizonyosan megjelent már 1844-ben. (Toldy Ferenc A magyar költészet kézikönyvének 1876-ban megjelent második kiadásában „1843—48"-as keltezéssel utal Kelemföldy kiadására. Ld. i. m. II, 305. l.) Megjegyzésre méltó az is, hogy nyilatkozatában Gaál László „Kelemföldi"-t említ: tehát előtte sem fedték föl a sajtó alá rendező kilétét; így maradhatott az titokban Toldy előtt is.

A szerződés szövegéből úgy tűnik, hogy eredetileg talán csak két kötetes kiadást terveztek, s később nőtt háromkötetesre.

A kiadás legpontosabb könyvészeti leírása Petrikben található.

I. Csokonai Vitéz Mihály' Munkái. Közli Kelemföldy. Első kötet. Tavasz. Lilla. Ódák. Anakreoni dalok. Békaegérharcz. Lipcsében, 1843. Köhler Károly Ferencznél. Budapesten, Emich Gusztávnál, 's általa minden hiteles könyvárusnál a' Magyarhonban. (12-r., XII és 316 l.) A Csokonai által sajtó alá rendezett műveket Márton 1813-i kiadása szerint közölte, a *Békaegérharc* esetében azonban szerencsésen szakított a Márton által átalakított szöveggel, s hiteles másolatok alapján dolgozott, lapalji jegyzetekben utalva a szövegváltozatokra is.

II. Dorottya. Alkalmi versek. Diétai Múzsa. Lipcsében, 1844. (XII, 356 és 1 l.) Az „Alkalmi versek" belső címlapján ez áll: „Alkalmatosságra írt elegyes versek. A bécsi elsőbb kiadás után." (Tehát Márton 1813-i kiadása alapján.) A „Diétai Múzsa" belső címlapja: „Diétai Magyar Múzsa. Az eredeti kiadás után kellő kihagyásokkal." Kelemföldy a *Diétai Magyar Múzsa* kiadásában is Mártont követte: a *Hány a' grátzia* kivételével ugyanazokat a műveket hagyta el, mint az 1813-i kiadás. Ezenkívül annyi még a különbség, hogy az általa is elhagyott *A' matska és a' sajt* helyére nem iktatta be *A' Madár a' szabadságba* c. fordítást, hanem mindkét verset — a Baldiból fordított két prózai mesével együtt — a III. kötet „Mesék" c. fejezetében közölte.

III. Vers-maradványok. Mesék. Prosai töredékek. Pásztori játékok. Lipcsében, 1845. (VII és 189 l.)

Az első rész belső címlapja: „Vers-maradványok, részint kéziratok' nyomán, részint nyomtatványok után." Erre a megkülönböztetésre azért volt szükség, mivel az I—XVI. sorszámot viselő versekből csak az I—IV. alapult Kecskeméthy Csapó saját gyűjtésén, a többi a Domby által közölt versekkel azonos; ezért is volt szükség Domby írásos hozzájárulására. Az I—IV. vers az, amelyről a szerződés is szól: *Europa elragadtatása [A tolvaj isten]*, *Az istenek osztozása*, *Militat omnis amans* . . . s *Óda a' kloákához [Óda az árnyékszékhez]*.

A „Mesék" között a DMM. két prózai és két verses meséje kapott helyett: *A' macska és a' sajt*, *A' figefa és mondolafa*, *Sicilia és Neptun*, *A' madár a' szabadságba*.

A „Prosai töredékek" belső címlapja: „Prosai töredékek. Kalászkaparékul közölve." Újat nem közöl, hanem Domby alapján adja *A' szeretet*-et és *A' csókok*-at; furcsa módon azonban három fejezetre

tagolja az anyagot: II. fejezetként — bizonyára félreértésből — Domby-nak *A' csókok* elé írt rövid bevezető sorait közli.

A „Pásztori játékok vagy színdarabok" az 1806-ban megjelent *A' Pásztor király* és *Galatea* után a DMM.-ben kiadott *Angelica*-t közli. Sok újat tehát Márton kiadásához képest Kecskeméthy Csapó kiadása nem adott, csupán a szerződésben megígért négy verset s a *Békaegér harc* új, hitelesebb szövegét. Érdeme, hogy a szöveghez bőséges magyarázó jegyzeteket csatolt s az általa közreadott műveknél „Var. lect." jelzéssel szövegváltozatokra is utalt.

Korabeli árát nem tudjuk: 1853-ban 3 forintért hirdették a három kötetet. (Ld. Országos Nagy Naptár. Szerkeszté Jókai Mór. Pesten, 1853. [A hátsó borítón.])

TOLDY KIADÁSA

Sem Márton, sem Kelemföldy kiadásai nem pótolták a költő nagyrészt kéziratban heverő életművének egyre sürgetőbb kiadását: számos kiadatlan versén kívül prózai munkáiból — köztük levelezéséből — úgyszólván még semmi sem jelent meg, s drámai műveiből is éppen eredeti munkái maradtak kiadatlanok kevésbé jelentős fordításai mellett.

A feladatra avatott kezű irodalomtörténész, Schedel (Toldy) Ferenc vállalkozott, birtokába jutva a költő legfontosabb kézirati hagyatékának.

A Kisfaludy-Társaság támogatásával akkoriban megindult Nemzeti Könyvtár egyik feladata volt klasszikusaink szöveghű kiadása. A sorozat első kötete („folyama": mivel folyamatosan, füzetek formájában jelentek meg a kötetek) Kisfaludy Károly Minden Munkáinak nyolc füzetből álló kiadása volt Schedel Ferenc által 1843-ban. A sorozat többi kötetét is Schedel szerkesztette: 1843-ban kiadta még Kármán József munkáit, s következő kötetnek Csokonai műveit szánta. 1843. nov. 1-én jelentette be az olvasóknak az Athenaeum hasábjain a Nemzeti Könyvtár soron következő kötetét: „*Hartleben* K. A. pesti könyvárusnál megjelentek: 1. *Nemzeti könyvtár*, a' Kisfaludy-Társaság' pártfogásával kiadja *Schedel Ferencz*. Második folyam tíz füzetben. Második füzet: *Fanni Hagyományai* befejezve, és *Csokonai' Minden Munkái* megkezdve, név szerint ennek Elegyes Költeményeivel, I. és II. könyv. Csokonai' arczképe, kézirásának hasonmása, síremlékének rajza és életirása az utolsó füzettel adatik ki. A' kiadó e' geniális költőnk' munkáit számos kiadatlanokkal kiegészítve, készülés szerinti idősorban 's az első nagy részt már igen ritka kiadások, részint kéziratokhoz egyengetve adja, a' szerző' és saját jegyzeteivel együtt; 's reményli, hogy a' közönség e' hajdani kedveltjét ez első teljes és becséhez mért pontosságu és szépségű kiadásban újra figyelemmel és méltatással fogadandja. Minden füzet' ára csak 40 kr [= krajcár] cp. (nyomt. az egyet. [= egyetem] bet. [= betűivel])." (Athenaeum 1843. II. köt. 360. l. *S. F.* névbetűkkel a „Literaturai mozgalmak" rovatban.)

A munka előkészítését Toldy már 1842-ben megkezdte. Sárváry Pál idézi Toldynak egy levelét, amelyet 1842. aug. 4-én írt neki Csokonai-kéziratok ügyében: „Engedje meg a' Tekintetes Úr, hogy egy barátságos bizodalmas kéréssel folyamodjam Önhöz. A' Kisfaludy-Társaság által megindíttatott Nemzeti Könyvtár második folyamában, Csokonai minden munkái is ki fognak adatni. Minthogy pedig a' Tekintetes Úr egyike azon keveseknek, kik Csokonait személyesen ismerték 's még élvén, róla hírt

adhatnak: a' tisztelt Társaság nevében is folyamodom Önhöz, méltóztatnék *mindent*, a' mi Csokonait illetőleg emlékezetében még él, bármelly kicsinynek és fontosság nélkülinek láttassék is, szivessége szerint velem közölni. Én szándékozom ezen életírással próbát tenni, 's e' foglalatosság mellett semmi sem lehet olly csekély, a' mi czélom kivitelében ne segíthetne. Ezen kivűl ohajtanám kiadatlan munkáit is minél teljesebben bírni." (MTAK. RUI 4-r. 37: 1—2. l.) Ugyanitt felkérte Sárváryt arra is, hogy tájékoztassa a Debrecenben még esetleg feltalálható kéziratokról: „Mind magamnak, mind az Academiának vannak több rendbeli kézirati munkái Csokonainak: de lehet, hogy ezeken kivűl is léteznek még debreczeni barátainál némelly ismeretlenek; sőt mivel egyik másolat a' másiknál jobb lehet: méltóztassék tudosítani, van-e Debreczenben egyik vagy másik munkájának vagy eredeti példánya, vagy igen hiteles másolata, hogy ezeket vagy használás végett elkérni, vagy ott helyben lemásoltatni lehessen." (I. h. 2—3. l.; kiadva: CsEml. 391. l.) Sárvári el is küldte Toldynak a fiainál vagy másoknál található Csokonai-művek jegyzékét, tizenkét mű címét (ld. CsEml. 395—396. l.), amelyekből azonban csak tíz a Csokonai alkotása.

Sárvárytól életrajzi adatokat is kapott Toldy a kiadása elé írt terjedelmes életrajzi bevezetéshez. A Sárváryval fölvett kapcsolatnál azonban sokkal fontosabb volt a kiadás szempontjából, hogy kapcsolatba került Csokonai legszámottevőbb kézirati hagyatékának tulajdonosával, Gaál Lászlóval, akire már Domby és Márton is hivatkozott. Ez tette lehetővé, hogy Csokonainak szinte teljes életművét megismerje, a művek születésére, alakulására rávilágító szövegváltozatokba is bepillantson s így egy szinte kritikai igényű, máig alapvető fontosságú kiadást hozzonlétre.

A kiadás legnagyobb érdeme már az Athenaeumbeli híradás szerint is:

1. A viszonylagos teljesség („számos kiadatlanok" kiadása); ezért is kapta a Csokonai Minden Munkái címet.
2. Az időrend szerinti közlés („készülés szerinti idősorban"); bár ez csak részben valósult meg.
3. A szövegkritika (az első kiadások és a kéziratok egybevetése).
4. A jegyzetek és magyarázatok („a' szerző' saját jegyzeteivel együtt").

Mindezekről három év múlva is megemlékezett, a munka 1846 decemberében kelt Előszavában.

Elmondta, hogy 130-nál több addig kiadatlan művet adott közre, s a korábban kiadott szövegeket is szövegkritikailag helyesbítette: „A haza először veszi itt Csokonait a kéziratokhoz és eredeti (első) kiadásokhoz egyengetve, hibáitól kitisztítva, sok helyt pótolva, az itt ott nyomtatva elszórt de Márton bécsi kiadásába bé nem ment, úgy feles, szám szerint száz harmincnál több, nagyobb kisebb nyomatlan darabbal kiegészítve."

A kötet anyagának mennél teljesebbé tételéhez mindenekelőtt Gaál Lászlótól kapott segítséget, akinek hálából munkáját ajánlotta; kívüle Losonci Farkas Lajos, Sárváry Pál, Stettner György pápai tanár és Török Pál pesti ref. lelkész volt segítségére kéziratokkal. Megemlítette Kecskeméthy Csapó Dánielnak az Akadémia könyvtárának ajándékozott másolatgyűjteményét is (bizonyára anélkül, hogy tudta volna: Csapó azonos a Csokonai-kiadó Kelemföldyvel).

Szükségesnek érezte, hogy a kiadás tartalmára utaló „Minden Munkái" címhez magyarázatot fűzzön: „alatta egyéb nem gondolható, mint valamelly iró mind azon irásai, mik általa vagy közönség elébe szánattak, vagy becsök, vagy jellemzetességöknél fogva a sajtóra igényt tarthatnak."

(Előszó) Így hagyta el az ún. „dévaj költeményeket", Nagy Sámuel Sander-fordításában és az Uraniában megjelent verseket, ill. változatokat (a Zöld-kódex zsengéiről nem tesz említést, pedig azokat sem közölte, csupán a kiadatlan művek jegyzékére vette föl, illetőleg a későbbi toldalékos versváltozatok jegyzeteiben utalt rájuk), a magánhasználatra készült halotti búcsúztatókat s Metastasio cantatáit. A nem közölt művekről pontos jegyzéket készített (LXXXVIII—XCLII. h.).

A művek tervezett időrendbe sorolásánál ő is beleütközött a máig legnagyobb akadályba: a ciklusba foglalt versek *(Lilla, Anakreoni dalok, Ódák)* eredeti keletkezési idejének meghatározásába. Ezért e ciklusokat érintetlen hagyta, noha Gaál Lászlótól — kissé késve — megkapta a kulcsot e ciklusok időrendjének tisztázásához: „A munkák sorozásában a történeti rendet követtem, melly legalkalmasabb az irót fejledezésében s haladásában felmutatni, de követém csak a mennyire lehetett. Csokonai t. i. maga ritkán jegyzé fel darabjai költét, ön-készített több rendbeli munkajegyzékei vagy minden vezérfonal nélkül, vagy belső jegyek szerint szerkesztettek; azon négy gyűjteményben is, mellyet maga intézett sajtó alá, Lilla, az Anacreoni Versek, az Ódák s az Alkalm. Versekben, az időrendre semmi ügyelet, sőt e rend tökéletesen felforgatva. Magam nem mertem e szerkezetet felbontani, mert, midőn e kiadás megindult, nem birtam még a kulcsot, mellyet a Gaal László közlései, s több évi tanulmányok iróm körül, kezemhez adának, s így képtelen voltam volna a régi sorozatot, némi alappal, egy újjal fölcserélnem."

Nagy veszteségünk, hogy a ciklusok időrendi felbontását Toldy nem végezte el, bár egy esetleges második kiadásra nézve erre ígéretet tett: „Ha . . . megérhetem hogy őt másodszor is kezeimből vegye a haza: kisérletet tészek az itt öszveállított egész anyagot helyesebb széptani és, ha nem teljesen idő szerinti, mi nem lehetséges, de legalább korszakonkénti rendben mutatni be . . ."

Szövegközlés tekintetében, mint jeleztük, Toldy a jegyzetek közt utal a korábbi szövegváltozatokra, az első kidolgozások szövegeire (a ZC. ősfogalmazványaira is), a *Lilla* és az *Ódák*, valamint az *Anakreoni dalok* köztudatba átment verseinél is figyelemmel kíséri a kéziratos fogalmazványokat. A kritikai kiadás mai igényétől a szövegek helyesírásában tér el legjobban: „A szöveggel bánást illetőleg: azt minden részeiben a legszigorúbb hűséggel igyekeztem visszaadni, t. i. egészen úgy, mint azt Csokonai olvasta volt. A helyesírás tisztán külső dolog lévén, magamat az iróéhoz annál kevésbé kötöttem, mert ez az első kiadásokban is (Csokonai maga csak keveset adván ki életében és ön gondjai alatt), nem mindég híven és az ő kéziratait követte; másfelül újabb és ismertebb, hogysem tanulságos lehetne. A helyesirás koronkénti mibenlétét és változásait előtüntetni annak feladása, ki maholnap a nyelvnek beható részletes történetét irandja."

Helyesírás tekintetében tehát Toldy kiadása nem hiteles: Csokonai nem mindig következetes helyesírását egységesítette s korszerűsítette; egy szélesebb közönségnek szóló munkában nem is igen tehetett mást.

A jegyzetekben együttesen ad tárgyi és nyelvi magyarázatokat, kiegészítve a szövegváltozatok ismertetésével. E tekintetben is a kritikai kiadás igényével járt el, azzal a különbséggel, hogy nem törekedett — nem törekedhetett — teljességre. Jegyzeteiről ezt írta: „A jegyzések közt, gondolkodó s mívelt olvasókra tartván számot, csak a legszükségesbekre szorítkoztam; s e helyett olly dolgok fölemlítésére volt inkább gondom, mik a

művek s az iró történetére tartoznak. Azért adtam nagyobb tért a változó olvasásoknak [= szövegváltozatoknak], mik a biráló széptanárnak gyakran érdekes észrevételekre szolgáltathatnak anyagot. De ollyak is találhatók helyenként e vég cikkelyben, péld. hézagok pótlékai, s a szerzőtől eredő jegyzések, mik a szöveg intézésekor nem voltak kezemnél." Nagy érdeme, hogy legalább a jegyzetekben közölte a ZC. verseinek radikális tartalmú toldalékait.

Így jelent meg az 1846 decemberében keltezett előszóval Toldy alapvető Csokonai-kiadása, teljes címén:

Csokonai Mihály Minden Munkái. A szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve kiadta D. Schedel Ferenc. Pest. Hartleben K. Adolf tulajdona. MDCCCXLIV. 4-r. C [= 100]+ 960 h. (Az 1846 decemberéből keltezett előszó a Csokonai síremlékét mutató címlappal s a költő arcképét ábrázoló előzéklappal a kiadás utolsó füzeteként, föltehetően csak 1847-ben jelent meg. Gaál Lászlónak szóló ajánlásában — nyilván Kelemföldy munkájára célozva – hangsúlyozza, hogy ez Csokonai műveinek „első és egyetlen teljes és hű" kiadása. (Toldy A magyar költészet kézikönyvének 1876-i második kiadásában műve megjelenési idejét így adja meg: „helyesben 1843—46". Ld. i. m. II, 305. l.)

A TOLDY-KIADÁS TARTALMA

Az Előszóban kifejtett időrendi elvet csak részben valósította meg Toldy. Igen gazdag, a művek keletkezésével is foglalkozó életrajzi bevezetése — „Csokonai élete" (XIII—C. h.) — után „Elegyes költemények" címmel három időkörre bontva (1790—1795; 1796; 1797—1804) közli a DMM. és az AV. anyagát, csak azokat hagyva el, amelyek a DMM.-ből átkerültek az *Ódák* kötetébe is: az utóbbit ugyanis teljes terjedelmében adta ki. A fejezet élén Toldy az AV. Előbeszédét közölte le, s ennek jegyzetében utalt eljárására: „Ezen Előbeszéd az »Alkalmatosságra irt Versek« előtt áll . . . Én a felvett idősor kedvéért kénytelen voltam e versek rendét felbontani, s azokat nem csak más szerben, de egyebek közbetételével is közölni. Mind a mellett sem kételkedtem az előszót az »Elegyes költemények« általam szabott osztálya elébe tűzni, mint a mellyek tartalma csakugyan egy részt alkalmi szerzemény." (6. h.) Toldy kronologizálásának legkritikusabb része az 1796-ra tett művek csoportja; az itt közölt 38 művet a DMM.-ben való megjelenésük alapján tette 1796-ra, s életrajzi bevezetéséből is kitűnik, hogy a ZC. ún. „toldalékos" változatainak keletkezését a pataki hónapokra helyezte (ld. XXXI—XXXII. h.), holott ezek már 1794 nyarán elkészültek. Toldynak ezt a kronologizálását a későbbi monografusok is elfogadták, s a HG. is átvette.

Az „Elegyes költemények" (5—166. h.) után 1799-i dátummal a *Dorottyá*-t (167—230. h.) s 1793—1802-i időjelzéssel a *Lilla*-ciklust adta ki (231—290. h.); az utóbbinak jegyzeteiben (934—936. h.) közölte a versek föltételezett keletkezési idejét, amint az életrajzi bevezetésben is kifejtette, hogy „Csokonai sentimental darabjai nagyobb részt a Lillávali viszony előtt voltak már megírva" (XXXVI. h.). A ciklust azonban nem az 1805-i első kiadás alapján adta ki, amelyben az LIX versből áll,

hanem Márton XLVIII verset tartalmazó 1813-i kiadása szerint, s erről a jegyzetekben sem utalt.

Az *Anakreoni dalok*-at 1802-es évjelzéssel közölte (291—322. h.), megjegyezve, hogy „A zárjeles év (1802) nem a készítés, hanem a szerkesztés éve." (935. h.) Az egyes versek keletkezési évéről azonban nem tájékoztat, viszont utal az 1806-i bécsi kiadás s a kéziratok közötti eltérésekre, valamint az említett kiadás s a Márton-féle 1813-i kiadás tartalmi eltéréseire: az előbbi XVIII versével szemben az utóbbiban XXII vers van, s a későbbi kiadások is ezt a bővebb változatot közölték.

A' Tavasz-t a Kleistból fordított apróbb darabokkal az 1802-i komáromi kiadás alapján adta ki, de utalt az 1806-i nagyváradi kiadásra, amelyben először jelentek meg a *Szükséges jegyzések*, s helyenként figyelembe vette a kéziratot is (ld. 937—938. h.).

Az *Ódák*-at 1794—1804 évjelzéssel közölte, de nem az első kiadás szerint, ahol az Első könyv XXV, a Második könyv XXIII versből áll, hanem részben Márton 1813-i kiadása alapján: az Első könyvből ugyanis elhagyta az *Álomlátás*-t és a *Dórishoz* c. verset, viszont — Mártontól eltérően — meghagyta a könyv végén, eredeti helyén a *Hívása a Múzsának* c. ódát; ilyenformán az Első könyv nála Márton XXII versével szemben XXIII-at tartalmaz. A Második könyv Toldynál XXII versből áll, míg Mártonnál s az eredetiben XXIII-ból. Mártonnál azonban csak a versek száma egyezik az első kiadáséval: *Az én vagyonom*-at elhagyta, mivel azt a DMM.-ben közölte, s helyette az Első könyvből áttette a Második könyvbe a *Hívása Múzsának* c. verset. Toldy XXII versnyi terjedelme úgy jött létre, hogy Mártonhoz hasonlóan elhagyta *Az én vagyonom*-at, amelyet már korábban a DMM. anyagánál közölt. A hiba az, hogy az eredeti kompozíció megváltoztatására ő sem utalt, s így eljárását pl. Horváth Cyrill is gépiesen követte. Az *Ódák* jegyzeteiben értékes adatokkal utalt a versek keletkezési idejére.

Az *Ódák* után „Színjátékok (1796 előtt)" megjelöléssel a négy olaszból fordított színművet közölte — *Angelica, Galatea, A pásztorkirály, Amyntas* — figyelemre méltó megjegyzésekkel keletkezési idejüket s szövegeiket illetően.

A „Csokonai hátrahagyott írásai" című fejezetben a *Békaegérharc*-ot adta ki 1791-es évjelzéssel, Mártontól függetlenül, egykorú másolatokból, majd szépprózai műveket közölt: *A csókok* (1794), *A szeretet*, töredék (1794), az *Állatok beszélgetése* (1790). *A csókok*-at Dombytól függetlenül az eredeti kéziratból adta ki, az *Állatok beszélgetése* két első részét *(A bagoly és a kócsag, A pillangó és a méh)* Kecskeméthy Csapó Dániel (= Kelemföldy) másolatából, *Az oroszlán és szamár*-t Csokonai eredeti kéziratából. Az utóbbi három egyébként Toldy kiadásában jelent meg először: ezekkel kezdte meg a kiadatlan művek közlését.

A „Színjátékok" (a jegyzetekben: „Eredeti színjátékok") c. fejezetben szintén elsőként közölte a *Tempefői*, a *Gerson du Malheureux* és *Az özvegy Karnyóné* szövegét, pontos évjelzéssel. (A *Tempefői*-t azonban csonkán, az élesebb hangú politikai részek elhagyásával adta ki, amint erre utalt is a jegyzetekben; ld. 946. h.).

Ez után következik a teljesen új közlés Csokonai verseiből: „Hátrahagyott elegyes versek" címmel, az „Elegyes költemények"-hez hasonlóan három korszak szerint tagolva: „Első könyv (1795-ig)" „Második könyv (1796)", „Harmadik könyv (1797—1804)". E fejezetbe — a több darabból álló tételeket külön-külön számítva — mintegy 90 verset vett föl

Toldy. Ide vette a ZC. sikerültebb zsengéit (*Szüntelen közel van a halál, Quem dii oderunt* . . . stb.), a kötetbe föl nem vett, szétszórtan megjelent vagy kéziratban maradt verseket s a Domby által kiadott lírai darabokat. A jegyzetekben — a teljesség igénye nélkül — Toldy itt is adott időrendi meghatározást s utalást forrásaira.

E fejezet két szembetűnő hibája, hogy a ZC.-nek *A' Párt Ütő* c. versét *XVI. Lajos elvesztésére* címmel adta közre, megnehezítve a vers helyes kronologizálását is, Batsányinak Vigasztalás egy megholt barátomnak kedveséhez c. költeményét pedig Csokonai verseként közölte, mivel költőnk hagyatékában — bár idegen kéz másolatában — ez a vers is megtalálható, s ennek alapján hagyatékának egyik leltározója fölvette művei lajstromára (ld. Toldy 955. h.). Ugyancsak tévesen, Csokonai műveként került e fejezetbe három korabeli népszerű dal szövege: A változó szerencse, Keserű búcsúvétel, Ének (Nyugodalmam tolvajnéja!...); a tévedés alapja az volt, hogy e dalszövegek Csokonai autográf tisztázatában maradtak ránk. A Második könyvben közölte *A földindúlás* toldalékos teljesebb szövegét, amelynek első rövidebb kidolgozását a DMM. alapján az Elegyes költemények között is kiadta. Nyilván azért vette föl itt újra új versként, ahelyett, hogy az első változat jegyzeteiben utalt volna az eltérésekre, mert csak később jutott a teljesebb változat birtokába.

A „Hátrahagyott elegyes versek" fejezetének a Csokonai-kiadások történetében is szerepe volt: szinte változtatás nélkül vette át a HG., annyi különbséggel, hogy a tévesen Csokonainak tulajdonított versek közül hármat elhagyott, s csak az „Ének"-et hagyta meg, *A földindúlás* toldalékos második változatát pedig a DMM.-beli változat jegyzetében közölte.

A kiadás hátralevő részében Toldy prózai műveket adott ki: „Aestheticai töredékek" címmel Csokonai öt értekezését közölte: I. *Az ázsiai poesisról*, II. *A magyar versecsinálásról közönségesen*, III. *Az epopoeáról közönségesen*, IV. *A magyarok ősi vallásáról*, V. *Anacreon*. Ezeket a Gaál Lászlónál őrzött eredeti kéziratokból adta közre.

A „Válogatott levelek"-ben részben Csokonai eredeti kéziratairól, részben egykorú másolatok s későbbi hírlapi, folyóiratbeli közlések alapján 25 levelét közölte a költőnek, a „Pótlékok" című zárófejezetben pedig kiadta a *Kinizsi Pál hamvai* s *A magyar nyelv feléledése* c. prózáját.

Az 1060 hasáb (szelvény) terjedelmű kiadás máig is fontos alapműve a Csokonai-kutatásoknak: ez a kiadás dolgozta föl először Csokonai eredeti kéziratos hagyatékát gondos filológiai apparátussal, törekedve az időrend meghatározására is. Teljességre — sajnos — nem törekedett, s így elhagyta a költő zsengéit s ún. „dévaj költeményei"-t, a művek helyesírását pedig egységesítette és korszerűsítette.

Igen nagy érdeme Toldynak, hogy jegyzékbe foglalta a költőnek általa ismert, de ki nem adott munkáit, továbbá az elveszettnek tartott műveket: „Következik már most azon kiadatlan munkák sora, miket ismerek, s legnagyobb részt másolatban birok is, de gyengeségök vagy botrányos voltokért nem vehettem fel; valamint azoké, mellyeknek egykor léteztét (az egy Pofókon kivül, mellyről csak hirből van tudomásom), kivétel nélkül Csokonai sajátkezű levelei és lajstromai, egy részt a holta után nála lelt papirosok összeirása, vagy barátjainak levelei bizonyítják." (LXXXVIII. h.) Kilenc fejezetben mintegy kétszáz kiadatlan vagy lappangó művet sorol itt fel Toldy (sorszám szerint 191-et, de vannak több versből álló tételei, s említ tévesen Csokonainak tulajdonított műveket is).

E jegyzék — a Toldy/j. — fontos vezérfonala volt a Toldy kiadása után megjelent másik legfontosabb kiadásnak, a HG.-nak, amely csak mennyiségi tekintetben múlta fölül mintaszerű elődjét.

Toldy kiadása az első tudományos igényű Csokonai-kiadás volt, így nem versenyezhetett az olcsóbb népszerű kiadásokkal; 1846-ban kelt előszavában arról írt, hogy munkáját addig „a legtökéletesb hidegséggel" fogadták; ugyanott utalt egy esetleges második kiadásra is, amelyben az időrendet még szigorúbban érvényesíti.

TOLDY KIADÁSÁTÓL A HARSÁNYI—GULYÁS-KIADÁSIG

Toldy megígért második kiadása 1864-ben jelent meg:

Csokonai válogatott munkái. Kéziratok s eredeti kiadások alapján Toldy Ferencz által. 3 köt. [2 darab!] Pest, 1864. (8-r. 545 l.)

Az időrendet azonban, amelyre ígéretet tett, nem valósította meg ebben a kiadásában sem; az I. kötetben az LD.-t, az AD.-t és az ÓD.-t közölte, a II. kötetben a *Dorottyá*-t és két vígjátékot: a *Gerson*-t meg a *Karnyóné*-t. A III. kötetbe a *Békaegérharc* került, valamint 1844-i első kiadásából az *Állatok beszélgetése;* „Elegyes versek" címmel az első kiadás „Elegyes költemények" c. fejezetéből válogatott ki 40 verset, majd *A lélek halhatatlansága* címmel közölte Rhédeyné halotti búcsúztatóját. Végül a „Prózai darabok" fejezetében négy kisebb szépprózai munkát közölt *(A szeretet, Melyik a legjobb csók, Kinizsi Pál hamvai, A magyar nyelv feléledése.)*

Az I. kötet elején Csokonai élete címmel rövid életrajzot közölt, felsorolva a költőnek életében megjelent műveit s a halála utáni kiadásokat; ennek végén jelezte, hogy egy pótkötet kiadására készül (ti. az 1844-i kiadás pótkötetére), amely addig ismeretlen s kiadatlan műveket tartalmazna: „Nálam egy *pótkötet*, melyben eddig a »Cultúra« című vígjáték s Kazinczy Ferenczhez szóló levelei állanak." (8. l.)

Toldy pótkötete nem jelent meg, viszont egyre több különféle kiadásban jelentek meg a költő művei.

Kötetei *(Lilla,* az *Ódák),* nagyobb elbeszélő művei *(Dorottya,* a *Békaegérharc)* többek között az Olcsó Könyvtárban is kiadásra került, s megjelent számos kisebb-nagyobb válogatás műveiből (felsorolásukat ld. Magyar Könyvészet, Szinnyei: MÍrók, Barcsa: ItK. 1908: 97. l., Écsy Ö. István: ItK. 1940: 170 kk; 297 kk., Gulyás: MÍrók.).

Összes művei a századfordulón jelentek meg újból:

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Két kötetben. Életrajzzal ellátta Dr. Horváth Cyrill. Budapest, é. n. [1901?]. Magyar Könyvkiadó Intézet.

Horváth Cyrill kiadása voltaképpen Toldy első kiadását követi, de annak jegyzetei nélkül, s korszerűsített helyesírással. Csak Toldy kiadásának szerkezetén változtatott némileg, egyébként annak anyagát közölte újra, nem egy helyen vétve a filológiai pontosság ellen. Vargha Balázs joggal állapította meg róla: „Horváth Cyrill 1905-ben megjelent kétkötetes kiadása teljesen Toldy kiadásához igazodott, így nem adott semmi lényegeset az addig ismert versanyaghoz." (ÖV. II, 597. l.)

Horváth Cyrill kiadása csak mint népszerű kiadás jöhet szóba: Toldy eredményeit nem értékesítette az időrendnél sem (felemás módon csak az „Alkalmatosságra írt elegyes versek" fejezetében közölt évszámokat), új anyag felkutatására nem tett kísérletet, noha pl. Toldy 1864-i kiadása előszavában már utalt rá, hogy a *Cultura* kézirata birtokában van, s a folyóiratokban (Abafi Figyelőjében) számos addig kiadatlan Csokonai-mű jelent meg, s más folyóiratok, napilapok is közöltek ismeretlen Csokonai-verseket, -leveleket (ld. Szinnyei: MÍrók, Barcsa i. m.).

A közben fölfedezett kéziratok is sürgetővé tették Toldy kiadása után fél évszázaddal egy új teljes kiadás sajtó alá rendezését. Kardos Albert 1899-ben ezt írta: „Már csak az ismeretlen kéziratok értékesítése végett is itt volna a legfőbb ideje, hogy új teljes kiadás rendeztessék Csokonai műveiből; vegye magára e feladatot akár a M. T. Akadémia, akár a Kisfaludy-Társaság, akár ezek támogatásával a debreczeni Csokonai-kör." (EPhK. 1899: 189. l.)

Csokonai halálának centenáriumára újból szóba került a teljes kritikai kiadás szükségessége. Haraszti Gyulának, Csokonai monográfusának idevágó soraiból kiderül, hogy Gyulai Pál biztatására ő már 1890 körül vállalkozni akart a feladatra, de a Franklin-társulattal — sajnos — nem tudtak megegyezésre jutni. Haraszti jó irodalmi tájékozottsága és filológiai igényessége alapján megszülethetett volna már ekkor egy kritikai kiadás, megkönnyítve a későbbi kutatók munkáját. Haraszti a feladatról 1905-ben ezt írta: „a nagy költő emlékéhez mindenekfölött méltó és határozottan égetőn szükségesnek mondható föladat Csokonai összes műveinek teljes, kritikai és jegyzetes kiadása. Ilyet adott 1844-ben Toldy . . . Ezelőtt nem egész másfél évtizeddel Gyulai Pál buzdítására magam gondoltam arra, hogy egy ily kiadás terhes föladatára vállalkozzam, azonban a Franklin-társulat akkori igazgatójával, a boldogult Jurányival, nem tudtunk megállapodásra jutni s így abba maradt a terv, nekem szerencsémre, mert bizonyára egyéb munkásságtól sokáig elvont volna. Most már, ismétlem, égető szükség van e terv végrehajtására . . . Rendkívül fáradságos lesz, sok odaadást és sok tudást fog igényelni e munka elvégzése, mely bizonyára évek hosszú sorát és az előkészítő tanulmányok egész sorozatát követeli. Hogy milyen bonyolult kérdések megoldására kell annak vállalkoznia, a ki a *variansok* kutatásával Csokonai verseinek genesisét, keletkezésük körülményeit s egyáltalán időpontját kívánja megállapítani, ennek illusztrálása végett elég csak a *Lilla*-dalcyclusra utalnunk." (Csokonai százados ünnepén: EPhK. 1905: 354—355. l.) Ugyanitt rámutatott a kiadás rendkívüli nehézségeire, s — mint Csokonai életrajzfrója — arra is, hogy egy ilyen alapvető kiadás nélkül lehetetlen a költő életművével eredményesen foglalkozni: „a mi a szóban forgó kritikai nagy kiadás munkáját első sorban különösen megnehezíti és a miért . . . sok tudást igényel, az az a tény, hogy Csokonai rendkívül sok külföldi költőt utánzott, tehát ez utánzatok kimutatása, ezeknek valósággal fölfedezése rendkívül széles körű tájékozottságot kíván az új kiadás szerkesztőjétől a külföldi irodalmakban, melyeknek ily nagymérvű utánzására addig nincs példa hazai irodalmunkban . . .

Ha mindezekhez hozzávesszük, hány ma még ismeretlen fordítás vagy utánzás fölfedezésének föladata vár Csokonai commentátorára, azt hiszem, nem fog túlzással vádolni olvasóm azért, hogy Csokonai nagy kritikai kiadását egyáltalán rendkívül sok gondot és sok tudást követelő föladatnak jeleztem. És legyen szabad még egyszer hangsúlyoznom e kiadás

szükséges voltát: csakis egy ily kiadás alapján lehet majd igazán alaposan és mélyrehatón tanulmányozni Csokonai tehetségének teljes fejlődését és egész mivoltát." (I. h. 355. és 359. l.)

Csak sajnálható, hogy Haraszti tervezett vállakozása nem valósult meg: az irodalomtörténet is hamarabb eljuthatott volna a hitelesebb Csokonai-képhez.

Másfél évtizeddel később, a Franklin-Társulat és a Kisfaludy-Társaság közös vállalkozásában 180—200 kötetre tervezett új Nemzeti Könyvtár bírálója, Pintér Jenő újból fölvetette a Csokonai kritikai kiadás égető szükségességét (ld. It. 1919: 55. l.).

Lehetséges, hogy a fenti bírálatnak is része volt abban, hogy a következő évben, 1920-ban a Genius kiadó tervbe vette Csokonai műveinek új teljes kiadását. A kiadás a Nagy Írók—Nagy Írások sorozatban jelent meg 1922-ben.

A HARSÁNYI—GULYÁS-KIADÁS

Csokonai Vitéz Mihály összes művei három kötetben. Bevezetéssel ellátva kiadták Harsányi István és dr. Gulyás József sárospataki tanárok. Genius kiadás. Budapest é. n. [1922]. (8-r. XXIV + 702 + 824 + 499 l.) [Az I. és a II. kötet 2—2 darabban jelent meg, így az egész kiadás öt darabból áll.]

A kiadás tulajdonképp középúton áll egy többé-kevésbé kritikai igényű kiadás s egy népszerű kiadás között. A Toldy kritikai igényű kiadásában célul tűzött feladatok közül — 1. viszonylagos teljesség, 2. időrend szerinti közlés, 3. szövegkritika, 4. jegyzetek és magyarázatok — lényegében csak az elsőt valósította meg: igyekezett valamennyi föllelhető s kiadható Csokonai-művet közzétenni; e tekintetben nyújtott többet Toldynál.

Az időrend kérdésében lényegében nem ment tovább Toldy kiadásánál: az ő eredményeit vette át, s nem vállalkozott arra, hogy a költő verseiklusait időrend szerint felbontsa, noha Toldy ennek szükségességét már fölvetette. A III. kötet végén (493—497. l.) közölt időrendi vázlat pedig nagyon hiányos, s bár Toldy kiadásán alapul, nem aknázza ki azt eléggé.

Szövegkritika tekintetében helyenként többet nyújt a Toldy-kiadásnál: több helyen közöl lapalji jegyzetben vagy függelékben szövegváltozatokat, bár sokszor esetlegesen s nem törekedve az autentikus szöveg megállapítására (pl. a *Békaegérharc*-ot négy kéziratból rekonstruálva közli). Szöveggondozásukról a kiadók az Előszóban ezt írták: „Kiadásunk előkészítésénél teljes igyekezettel arra törekedtünk, hogy Csokonai műveinek mindenikéből a legjobb, leghitelesebb szöveget közöljük. Azokon a helyeken, ahol a már kiadott szöveg az eredeti kézirat szövegétől, vagy a megbízható egykorú vagy közelegykorú másolati példányokétól *lényegesebb, fontosabb eltérést* mutatott: ott a tartalmi vagy terjedelembeli eltéréseket a szöveg alatt, vagy a vers után jegyzetekben közöltük a forrásokra való utalás kíséretében, vagy pedig a jegyzetekkel való túlhalmozást kerülve, egyszerűen megneveztük a forrást, melyben az eltérés olvasható.

Kiadásunkat, ez eljárásunk alapján, talán nevezhetnénk *kritikainak* is, bár jól tudjuk, hogy a modern követelményeknek philologiai s minden egyéb tekintetben megfelelő kritikai, teljes kiadás az lesz, amelyben költőnk összes művei, szigorú időrendi egymásutánban, világosító jegy-

zetekkel ellátva, az összes fontosabb változatok feltüntetésével s értékelés kíséretében fognak megjelenni." (VII—VIII. l.)

A kritikai kiadás követelményeitől abban is eltér e kiadás, hogy tárgyi és nyelvi jegyzeteket, keletkezéstörténeti magyarázatokat egyáltalában nem tartalmaz; e tekintetben elmarad Toldy kiadásától. Helyesírás dolgában Toldyhoz hasonlóan nem törekedtek a kiadók betűhív kiadásra, hanem modernizálták — bár nem következetesen — a szövegek helyesírását (v. ö. XXIV. l.).

Érdeme a kiadásnak, hogy nagyobb kéziratos forrásanyagból dolgozott, mint Toldy.

A kiadás tartalma és beosztása:

Az I. kötet Márton eljárása szerint a Csokonai által sajtó alá rendezett kötetek anyagát közli (DMM., AD., AV., ÓD., LD., Dor., Tav.); idevették a kiadók — ebben is bizonyára Mártont követve — a *Békaegérharc*-ot is, de nem Márton, nem is Toldy, hanem négy sárospataki kézirat alapján. Az AD., ÓD. és az LD. anyagát az első kiadások szerint adja a kiadás, nem alkalmazkodik a Márton 1813-i kiadásában végrehajtott változtatásokhoz, amelyeket pedig Kföldy és Toldy is átvett. (Az LD. előbeszédét az 1808-i második kiadás és kéziratos másolat alapján közli.)

A II. kötet első fele (II/1) verseket tartalmaz: Toldy alapján közli a „Hátrahagyott elegyes versek" három könyvének anyagát, elhagyva a Második könyvből Batsányi versét, a „Vigasztalás . . ."-t és *A földindúlás*-t, amely a DMM.-ben is megjelent.

Új anyagot a következő fejezetekben közöl:

II. Szétszórtan megjelent versek

III. Eddig kiadatlan és ismeretlen versek

IV. Vegyes, szintén kiadatlan versek

V. Eddig ismeretlen költemények. — Töredékek.

A II. fejezet 43 verset közöl, köztük olyanokat is, amelyek Toldy jegyzékén nem szerepelnek (v. ö. Előszó XX. l.); ezek azonban nem mind bizonyultak Csokonai versének. (Egy gőgös leányhoz, A zefír, Közhírré-bocsájtás, A fűzfasípra észrevételek, Egy individuale datum az asszonyi állhatatlanságról, Currens de lepore, Bár az ég búsulva néz is (föltehetőleg csak az 1. versszak Csokonaié), Szűcs Sára koszorúja.)

A III. fejezet első alfejezete, a „Zsengék és alkalmi darabok" 49 verset tartalmaz, a második alfejezet a *Georgicon*-fordítást tartalmazza; az előbbiben 1—28-ig a ZC. zsengéit adták ki a sajtó alá rendezők Toldy jegyzéke alapján (ld. HG. Előszó. XXI. l.). A 29—49.et szintén Toldy jegyzékének iránymutatásával adták közre, néhány darabot (35., 36.) a KZs. alapján. E csoportba is belekerült néhány tévesen Csokonainak tulajdonított mű is (Jót kívánás, Méltó pár, Bús hánykódások, XXVI. ének [A kit ketté fűrészelnek . . .]).

A IV. fejezetben a KZs. másutt még ki nem adott zsengéi és halotti búcsúztatói szerepelnek, néhány egyéb forrásból kiadott vers társaságában. (Itt is akad egy ál Csokonai-vers: a Csetneki pergő.)

Az V. fejezet a DebrK. és az MTAK. kézirataiból közöl kiadatlan Csokonai-verseket, köztük néhány tévesen Csokonainak tulajdonított darabot is (a „Csokonai és Földi közt való beszéd" Fazekas Mihály alkotása).

A II. kötet második fele a költő prózai munkáit tartalmazza, némileg Toldyt követve: *Az állatok beszélgetése* és *A csókok* után közli a Toldy által mellőzött *Kántáták*-at és *Canzonetta*-kat Metastasióból. Ezután következnek az „Értekezések" (Toldy „Aestheticai töredékek" c. anyaga mel-

lett itt található *A szeretet, Melyik a legjobb csók? Kinizsi Pál hamvai* és *A magyar nyelv feléledése.*)

Új művekben a befejező rész bővelkedik, ahol Toldy 26 válogatott levelével szemben 86 levél található, ezekből 30-nál több itt jelent meg először. (Sajnos, a közlés forrását nem mindenütt jelzik.) Az „Életére vonatkozó írásai" c. fejezet is 17 olyan dokumentumot közöl, amely kötetben addig nem jelent meg. Itt került kiadásra a Metastasióból fordított két prózai töredék: *A tánc* és *A Cziklops* is.

A III. kötet „Kiadott színművek" címmel a Toldy által kiadott fordításokat s a három eredeti színművet közli. (Az *Angelica*-t a DMM.-nél közölte.) A „Kiadatlan színművek" csoportjában közli a *Cultura, Az elhagyatott Dido* és *A varázsfuvola* szövegét, valamint két töredéket: *Achilles Scyrusban, Endimion.*

A kiadás legfőbb érdeme, hogy — a kiadatlan levelekkel együtt — mintegy 150 művet először adott közre, s hozzáférhetővé tette a költő fejlődésrajzához oly fontos zsengéket.

Érdeme, hogy Toldy jegyzéke alapján számba vette Csokonai még lappangó műveit (Előszó XXI—XXIII. l.), s a tévesen neki tulajdonított verseket is érintette (XX. l.). A szövegek hitelesítésében általában nem jártak el kellő kritikával a sajtó alá rendezők: megelégedtek azzal, ha egy mű rajta volt Toldy listáján, holott maga Toldy jegyzéke is csak kellő kritikával használható.

Az előszóban közöltek négy Csokonainak tulajdonított verset is (Óh nagy egek ! rátok apellálok . . ., Pompás esthajnal . . ., Bár mindenét megtagadta . . ., Ha Lilla holnap jókor . . .) (XIV—XVII. l.), de azok nem bizonyultak költőnk műveinek.

A prózai művek tekintetében az MM. megjelenéséig a HG. volt a legteljesebb kiadás.

A FRANKLIN-KIADÁS

A HG. után két évtizeddel még egy teljes igényű Csokonai-kiadás jelent meg:

Csokonai összes művei. Franklin-Társulat. Budapest. é. n. [1942]. (8-r. 1742 l.)

A kiadás elveit a záradék így foglalja össze: „Csokonai Vitéz Mihály műveinek ez a gyűjteménye Horváth János egyetemi tanár útmutatásai szerint készült. A szövegközlés alapjául a Toldy Ferenc (1843—46) és a Harsányi István és Gulyás József (1922) gondozásában megjelent kiadásokat használtuk fel. A kötet tartalmazza a költő újabban felfedezett munkáit is Gulyás József, Halász Gábor és Jancsó Elemér közlései nyomán. A műveket műfajok szerint csoportosítva és lehetőleg időrendben adjuk. A költő által több gyűjteménybe felvett és átdolgozott versek mindig utolsó közlési helyükön és végső alakjukban szerepelnek. A kétes költemények a függelékben találhatók. A helyesírás Toldy kiadásához igazodik." (Horváth János megjegyzése szerint „mindössze néhány részletkérdésben" adott tanácsot és véleményt; ld. MKsz. 1942: 332. l.).

Tartalmi tekintetben azonban ez a kiadás mégsem mondható teljesnek, mivel — noha erről a záradék nem tesz említést — a költő leveleit teljesen mellőzi. Ezzel szemben fölvette az időközben megjelent műveket; Gulyás József közlése alapján a következő verseket: *Oh unalom,*

cad unalom, Oh szegény országunk, Nézd el . . . A prózai művek közül közölte az ugyancsak Gulyás József által fölfedezett *A természeti morál* c. d'Holbach-fordítást (akkor még önálló művének tartották), s a prózai fordítások közül *A szamár és a szarvas* c. dialógust.

Kiadta az FK. a „Hátrahagyott költemények" között a Halász Gábor által fölfedezett tréfás újságparódiát, a *D[ebreceni] Magyar Psyché*-t, de külön művekként közölte ennek tartozékait *A szépség leánya*, a *Lakodalmi kar* és a *Házasodj meg: mert rosszul jársz* c. verseket; viszont nem önálló műként, hanem a *Magyar Psyche* részeként adta közre *A szeretet győzedelme a tanúltakon* c. vígjátéktöredéket, amelyet szintén Halász Gábor adott ki először 1938-ban. A *Csokonai verses válasza Vályi Klárához* c. versnek – Jancsó Elemér közlése alapján — a korább kiadottaknál két versszakkal bővebb változatát adta közre.

Úgy látszik, hogy az MTAK. Csokonai-hagyatékát is átnézték a kiadók: *Amor* címmel kéziratból adták ki a költő Guarini-fordításának korábbi verses változatát (719. l.), amelynek későbbi rímtelen változata az AD.-ban jelent meg. (A rímes változat az újabb kiadásokban *A méh és Ámor* címmel található.)

A HG. anyagából igyekezett kiválogatni az FK. a kétes hitelű Csokonai-verseket, ezért a „Függelék"-ben közölte a „Csokonainak tulajdonított versek"-et. Az itt közölt tíz vers közül azonban csak kettő hiteles Csokonai-mű: *Az én barátném D. A. quodlibetjére* és a *Töredék* címmel közölt *Már se hintó* . . . Több ál Csokonai-vers (Csetneki pergő, A Fűzfa sípra észrevételek) azonban e kiadásban is hiteles Csokonai-műként szerepel.

Mint népszerű kiadvány j e g y z e t a p p a r á t u s t nem alkalmaz, csupán a kötetben először közölt műveknél jelzi lapalji jegyzetben a kiadás forrását.

A s z ö v e g k i a d á s t illetően nem közöl szövegváltozatokat, de az első kiadásokból a cenzúra vagy mások miatt elhagyott részeket [ ]-ben közli. A *Békaegérharc* szövegkiadásában helyesebben járt el, mint a HG.: szövegrekonstruálás helyett Toldy egyetlen kéziraton alapuló közlését követte. H e l y e s í r á s dolgában — a népszerű kiadás igényeitől is némileg eltérve — Toldy múlt századi kiadásához igazodott (megtartva ilyen írás- és ejtéssajátságokat is, mint *a melly, illy, olly, kerűl, emberűl).* A Toldynál ki nem adott művek (a „Zsengék az iskolai évekből") helyesírását a kiadás nem a HG. szerint közölte, hanem Toldy kiadásához igazodva átírta, még a mitológiai neveket is.

Végül szólnunk kell az i d ő r e n d ről, mivel a kiadás ismételten kísérletet tett a Csokonai-művek kronológiájának tisztázására. A kísérlet nem lehetett eredményes, hiszen a gyűjteményeket, ciklusokat (DMM., LD., ÓD., AD.) ez a kiadás sem bontotta föl, s a ciklusokon belül sem jelezte a versek végén a keletkezés időpontját; ennél még Toldy is többet tett, aki a DMM. és az AV. anyagát az „Elegyes költemények" c. fejezetben legalább három nagyobb időegységbe sorolta. A „Zsengék az iskolai évekből" c. fejezetnél nem ad a kiadás kronológiát; a „Hátrahagyott költemények"-et (Toldy „Hátrahagyott elegyes versek" c. fejezete alapján) 1793—1804 közé sorolta, de ezen a korszakoláson belül az egyes műveknél csak elvétve jelez keletkezési évet; a 606. oldalon pedig „Időrendbe nem állítható versek" címmel közöl 24 verset, noha e versek egy részét tárgyi mozzanatok alapján is datálni lehetett volna, arról nem szólva, hogy ez a fejezetcím megtévesztő, hiszen a többi versnek is csak kis töredéke van időrendbe sorolva.

Az FK. tartalma:

„Lírai és elegyes költemények" összefoglaló cím alatt voltaképpen Csokonai eredeti verseit közölte az elbeszélő költemények kivételével.

E fejezetben jelent meg a DMM. anyaga, az ÓD.-ba és az AV.-be is fölvett versek s az *Angelica* nélkül. A Baldiból fordított két mese a „Prózai írások" közé került.

A *Lilla* az AD.-ban is előforduló versek nélkül jelent meg (amint erről a 48. l. is tájékoztat), előbeszéde pedig a „Prózai írások" közé került.

Az AD. az 1803(1806)-i 18 verset tartalmazó s az 1813-i 22 verset magába foglaló kiadástól egyaránt eltérve 20 verset adott közre: elhagyta az 1813-i Márton-féle kiadás anyagából az ÓD.-ba is átkerült *Álomlátás*-t és a *Dórishoz*-t.

Az ÓD.-t az 1805-i kiadás beosztása szerint közölte.

Az AV.-ből az *Amaryllis*-t a „Színművek" közé emelte, viszont *A' menyegyeiek' karjá*-t, amely az AV.-ben tévesen önálló versként szerepelt, beleolvasztotta a *Czindery sírja felett* c. versbe, ahová eredetileg is tartozott.

A következőkben részben eltért Toldy és a HG. beosztásától:

„Zsengék az iskolai évekből" címmel — valamelyest a HG.-hoz igazodva — 37 verset közölt; a HG.-nál mindenesetre egységesebben járt el, mert annak 1—29. sorszámú zsengéin — a ZC. anyagán — kívül ide vette a KZs. anyagából *A mező*, *Az aratás*, *Az öreg ember* c. verseket, valamint a *Névnapra íratott versek* két darabját s a *Búcsúzik az atya a leányától* c. verset. Ide kerültek még a *Futtába készült versecskék* s a *Horváth Ádámhoz* c. verses levél; ezek azonban már voltaképpen nem zsengék: 1792-ben készültek.

Több igazi zsenge viszont átkerült a „Hátrahagyott költemények 1793—1804." c. fejezetbe, amely Toldy „Hátrahagyott elegyes versek" c., három korszakra tagolt fejezetén alapul, azzal a különbséggel, hogy az FK. beleolvasztotta a HG. „Szétszórtan megjelent versek", „Eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versek", „Vegyes, szintén kiadatlan versek", „Eddig ismeretlen költemények" c. fejezeteinek többé-kevésbé kronologizálható verseit, bár itt sem datált minden verset, s például a „Szomorú halotti versek" tíz versét 1798-ból keltezi, holott ez csak másolásuk ideje.

A „Hátrahagyott költemények" végén „Időrendbe nem állítható versek" címmel 24 verset közölt, részben a HG., részben az ItK. 1936-i közlései alapján. Külön fejezetben „Töredékek" címmel adta közre a HG. verstöredékeit, ill. versvázlatait.

Az FK. az első olyan kiadás, amely külön választotta a fordításokat az eredeti művektől. „Idegen költőkből" címmel közölte Csokonai Kleist-fordítását, *A tavasz*-t, a „Kisebb műfordítások"-at s a *Georgicon*-t. Az FK. eltért abban is az előző kiadásoktól, hogy külön fejezetben adta közre az „Elbeszélő költemények"-et.

A HG. beosztásához hasonlóan a kötet második felében a prózai műveket és a színműveket találjuk: a „Szépprózа" c. fejezetbe került *Az állatok beszélgetése*, *A csókok*, *A csókok tervezete* valamint *A Lilla első dala prózában* s két prózai töredék a HG. alapján (ld. HG. II, 493. és 500. l.). Ide kerültek „Előbeszédek" címmel a Csokonai által szerkesztett kötetek előszavai. A „Tanulmányok" anyaga lényegében megegyezik a HG. „Értekezések" c. fejezetével, azzal az eltéréssel, hogy ide került a közben fölfedezett d'Holbach-fordítás, *A természeti morál* (akkor még eredeti műnek vélték)

s a *Jegyzések és említések a Dayka verseire*, amelyet a HG. a levelezésben közölt.

A „Fordítások prózában" c. fejezet Metastasio cantatáinak és canzonettáinak fordításán kívül a HG. alapján közölte *A tánc* c. töredéket ugyancsak Metastasióból, szintén a HG. nyomán egy-egy Wieland- és Goldoni-töredéket *(Kellemek, A hazug epitaphiuma)* s a DMM.-ből a Baldiból fordított két mesét. A HG. anyagából ide kerültek a francia költőkből készített prózafordítások „Kisebb prózai fordítások" címmel (ott: „Prózai fordítások". HG. II, 494—500. l.). Az addigi kiadásokhoz képest többlet *A szamár és a szarvas* c. dialógus az ItK. 1936-i közlése nyomán.

A „Színművek" c. fejezet — Toldyhoz hasonlóan — különválasztja az eredeti és a fordított műveket. A HG.-hoz képest eltérés, hogy itt közlik a kiadók a DMM.-ből az *Angelica*-t, *A Cyclops* töredéket Metastasióból s Molière-ből *A doctorandus*-t.

A „Függelék" tíz Csokonainak tulajdonított verset tartalmaz. A HG. előszavában (XIV—XVII. l.) említett négy versen kívül a következő versek kerültek ide, ugyancsak a HG. anyagából: XXVI. ének, Egy gőgös leányhoz, A vég óra, Currens de lepore; két vers — *Az én barátném D. A. quodlibetjére* és a „Töredék" címmel közölt *Már se hintó, már se szánka . . .* — Csokonai művének bizonyult.

Az FK. érdeme, hogy először közölt kötetben néhány addig csak folyóiratban közreadott művet, a HG. anyagát igyekezett időrend és műfajok szerint némileg rendezni s helyesírásában egységesebb, mint a HG. A kétes hitelű verseket is igyekezett különválasztani; nagy hiánya viszont a levelezés mellőzése.

A HG. és az FK. után a Csokonai-kiadás történetében a jelenlegi kritikai kiadásig még egy teljes igényű kiadás készült: „Csokonai Vitéz Mihály minden munkája", 1973-ban. Mielőtt erről szólnánk, meg kell még emlékeznünk az „Összes versek" Vargha Balázs által sajtó alá rendezett két kiadásáról.

CSOKONAI ÖSSZES VERSEINEK 1956-i ÉS 1967-i KIADÁSA

Új lépést jelentett előre a Csokonai-kiadások történetében a költő összes verseinek újabb kiadása: Csokonai összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Vargha Balázs. Budapest, 1956. (8-r. 714 + 657 l.)

Noha ez nem teljes kiadás, csupán a költő verseit tartalmazza, amellett népszerű kiadvány, tehát eleve lemond a jegyzetekről és a magyarázatokról, mégis helye van a gyűjteményes Csokonai-kiadások felsorolásában, mivel az időrend s a szövegváltozatok fontos kérdésében egyaránt fordulatot hozott.

Tartalmi és szerkezeti tekintetben ez az első olyan kiadás, amely a Toldy által már fölvetett gondolat jegyében — az időrend érdekében — fölbontotta a hagyományos kötet-beosztásokat, tehát a DMM., az LD., az ÓD., az AD. anyagát időrend szerint igyekezett közölni. Ezenkívül nem tett különbséget lírai vagy elbeszélő mű között, hanem minden verset a megfelelő időrendi helyen igyekezett közölni, csak a fordításokat és a zsengéket hozta külön.

A korábbi kiadásokhoz képest újabb versekkel is gazdagodott a kiadás anyaga; a sajtó alá rendező Vargha Balázs jelzi, hogy Juhász Géza szívességéből addig kiadatlan, ill. kötetbe nem foglalt versek is kerültek a kiadásba, de nem nevezi meg őket. (ÖV. II, 599. l.) Ezért itt soroljuk fel a korábbi kiadásokban egyáltalában nem szereplő műveket; itt jelent meg először Csokonai 14 latin nyelvű zsengéje (formahű magyar fordítással), továbbá *A híves estve* c. vers, *A kétségbeesés* c. Kotzebue-fordítás, *A pendelbergai vár formája s megvétele*, *Az ősz Laudonra* teljes szövege (a korábbi kiadásokban *Laudon* címmel csak hat sora szerepelt), *Élj vígan érdemeddel . . .*, *Falatimat elegyes borhajtással . . .*, *Midőn iszom borocskát . . .*, *Míg nálatok itt mulatok . . .*, *Nagy Péter által nyert nemesség címere . . .*, *Örvendjél Fébusnak . . .*, *Piramus és Thisbé históriájának lefordítása*, *Szélvész*, *Vis et nequitia (Mihelyt a hatalmat nyert . . .)* (ez az utóbbi azonban valószínűleg nem Csokonai-vers). Önálló műként közölte a kiadás a *Csikorgó versei a trójai háborúról* c. verset is, amelyet a HG. a *Tempefői*-ben közölt, s *[Földiről]* címmel kiadott egy háromsoros töredéket, amely szerintünk a *Dr. Földiről egy töredék* része.

Ennél azonban jóval több a kiadás új közlése: ugyanis — szintén az időrend érdekében — az egyes versek sokszor évekkel korábbi változatait nem jegyzetben, hanem a megfelelő időrendi helyen önálló versként közölte, gyakran a későbbi változattól eltérő címmel. Erről a kiadás Utószavában ez olvasható: „Szükségesnek láttuk . . . , hogy számos verset korábbi és későbbi formájában közöljünk, mégpedig teljes szövegével. Csak ilyen módon tükröztetheti kiadásunk Csokonai sajátos költői fejlődését . . . Azokat a verseket, amelyeknél a változtatások lényeges új vonásokat mutatnak, kétszer is beillesztettük az időrendbe. Ahol a költő csak kisebb változtatást tett, a vers korábbi alakját közöljük. A vers címe néha változatlanul maradt, de gyakran együtt változott a verssel." (ÖV. II, 600—601. l.)

A két változatban közölt versek és címváltozataik felsorolása az ÖV. II, 602. lapján található.

De még az ott felsorolt 41-nél is több az önálló versként közölt változatok száma, mivel pl. *Az ősz* és *A tél* nem is két, hanem három különböző keltezésű változatban szerepel.

A kiadás néhány verset a hagyományostól eltérő címmel közölt. Ezek a következők (az első oszlopban az ÖV. címei):

A békétlenkedő	*Az esztendő négy szakasza*
A kétszínűség	*A színesség*
A pártütő	*XVI. Lajos elvesztésére*
Aranka Györgyhöz	*Arankához*
Árpád vagy a magyarok megtelepedése	*Árpádiász*
Gróf Károlyi József úrnak	*A korán megtisztelt virtus*
Homerus Batrachomachiája, vagy a Békaegérharc	*Békaegérharc*
Laura, mig ingó kegyelmed	*Szemrehányás*

A jelzett többlettel szemben néhány kétes hitelű vagy tévesen Csokonainak tulajdonított verset elhagyott a kiadás: „Mellőztük azokat a Csoko-

mainak tulajdonított verseket, amelyeket az eddigi kiadások bizonyos fenntartásokkal közöltek. Ezeket nem tartjuk hiteles alkotásoknak. (A Franklin-kiadás több olyan verset tart kétesnek, amelyeket ma már hitelesnek fogadunk el, s időrendi helyén közlünk.)" (ÖV. II, 606. l.)

Az FK. „Függelék"-ében közölt Csokonainak tulajdonított versek közül az ÖV. fölvette a XXVI. ének, *Az én barátném D. A. quodlibetjére*, a Currens de lepore és a „Töredék" címmel jelzett *Már se hintó* . . . kezdetű költeményt. Elhagyta viszont A Fűzfasípra észrevételek c. töredéket az FK., ill. a HG. anyagából. Nem közölte a *Hogy elmentem Gigébe*... kezdetű Csokonai-rögtönzést (ld. HG. II, 194. l.).

A kiadás legfontosabb újításáról, a versek időrendbe sorolásáról a sajtó alá rendező Vargha Balázs azt írta, hogy az Juhász Géza kronológiáján alapul, amely a kritikai kiadás előmunkálatai során készült: „Ezt az időrendet Juhász Gézának és az Akadémiai Kiadónak szívességéből már e kiadás előkészítésében felhasználhattuk." (ÖV. II, 600. l.) Az időrend bírálatáról és helyesbítéséről az egyes műveknél szólunk részletesebben, itt csak azt jegyezzük meg, hogy az ÖV. időrendje csupán hozzávetőleges, amint ezt az Utószó is megírja: „A verseket nem osztottuk be évek szerint, mert nem akartuk teljes határozottsággal lezárni a kronológiát a kritikai kiadás megjelenése előtt.

Keletkezési dátumot — évet vagy hónapot és napot is — csak azoknál a verseknél közlünk, amelyeknek kézirata vagy egykorú kiadása datálva van. Ezek az elszórt évszámok elég határozottan eligazítják az olvasót a jelöletlen versek keletkezési idejéről is.

Az időrendben közölt költemények nagy csoportja után még három kisebb sorozatba gyűjtöttük a zsengéket, az idegen nyelvű verseket és fordításokat – átdolgozásokat. E csoportokon belül szintén kronológiai rendezést alkalmaztunk." (ÖV. II, 603. l.) Sajnos, az időszakokat jelző évszámok hiánya bizonytalanná teszi a kötetek használatát. Az I. kötet egy bántó időrendi zavarára már Juhász Géza figyelmeztetett (Alföld. 1963. 11. sz. 70. l.), mégis továbböröklődött az ÖV.²-be s az MM.-be is.

Szövegközlés tekintetében az ÖV. – a korábbi kiadásoktól eltérve — a költő által sajtó alá rendezett szövegek mellett tekintettel volt az eredeti kéziratokra is. Ennek azért van jelentősége, mivel a cenzúra miatt kénytelenségből végrehajtott változtatásokkal szemben az eredeti változatokhoz tért vissza (ld. ÖV. II, 599—600. l.). Az ún. öncenzúra eseteiben pedig szögletes zárójelben közölte a — többnyire külső okok miatt — elhagyott szövegrészeket. (Ld. i. h. 600. l.).

Helyesírás tekintetében a kiadás egységességre törekedett, ez az egységesség pedig „a költő általánosan jellemző helyesírásán és kikövetkeztethető kiejtésén" alapult. (Ld. ÖV. II, 607. l.). Természetesen ez az elv is indokolttá tett némi korszerűsítést: egységesen *c* és *cs* betűt használ (*tz, cz, ts* helyett) s az *a' melly, illy, olly* alakokat is a mai helyesírás szerint írja, inkább csak az ejtéssajátságokra utal a *zőld, főld, cúkor, múlat, indúlat* stb. alakokkal. (V. ö. i. h. 607—608. l.).

Bár a kiadás lényegében csak a költő verseit tartalmazza, belekerültek „Függelék"-ként az egyes kötetek (*Lilla, Dorottya* stb.) előbeszédei, valamint az olyan vegyes — verses, prózai — tartalmú művek, mint a *D[ebreceni] Magyar Psyche* és *A szeretet győzedelme a tanúltakon* (az utóbbi nem külön címmel, hanem az FK.-hoz hasonlóan a *Magyar Psyche* részeként).

Az ÖV. anyaga az 1956-i kiadás után némi kisebb szövegjavítással 1960-ban megjelent az ún. „Aranykönyvtár" sorozatban, majd 1967-ben javított formában átdolgozva is:

Csokonai Vitéz Mihály összes versei I—II. Hincz Gyula rajzaival. Szerkesztette és az utószót írta Vargha Balázs. Budapest, 1967. (8-r. 594 + 571 l.)

E kiadás tartalmi tekintetben csak annyiban tér el az előző kiadástól, hogy közölte az időközben fölfedezett *Zöld Ferenc, kék Ferenc, T . . . Ferenc* c. verset, s elhagyott több tévesen Csokonainak tulajdonított darabot (XXI. ének, XXVI. ének, Csetneki pergő, valamint a *Bár az ég búsúlva néz is ellenem . . .* kezdetű vers 3—8. versszakát). Kimaradt a kötetből Csokonainak az a hosszabb verse, amelyet Kunszery Gyula közölt újra (ld. It. 1958: 276. l.) s amelyet az MM.-be *[Varró Sándornak]* címmel vett föl a sajtó alá rendező.

Szerkezeti tekintetben külön fejezetet iktatott be „Csokonainak tulajdonított versek" címmel, s az ÖV. anyagából ide osztotta be a Kedves drága lélek . . ., a Currens de lepore és a Szücs Sára koszorúja c. verset, valamint az Álom két fő boldogságról c. pajkos diákverset, amely az ÖV-ben még nem szerepelt.

A szerkezeti változásokhoz tartozik, hogy az egyes évek költői termését jól kiemelt évszámokkal tagolta, s a „Fordítások és átdolgozások" c. fejezetnél — amely megmaradt itt is külön fejezetnek — szintén így járt el. A „Zsengék"-nél viszont (ez külön fejezet maradt) csak a tartalommutatónál ad korszakjelzést: 1785—1788. A „Latin nyelvű költemények"-nél elmaradt az időrend jelzése.

CSOKONAI MINDEN MUNKÁJA I—II.

Kötetünkkel párhuzamosan, annak eredményeit fölhasználva jelent meg 1973-ban egy teljességre törekvő népszerű Csokonai-kiadás, Harsányi és Gulyás kiadása után az első ilyen jellegű munka, amely — a Franklin-kiadástól eltérően — a levelezést is tartalmazza. Az I. kötet a verses műveket, a második a prózai, a drámai műveket és a levelezést foglalja magában.

Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973. Magyar Remekírók [I.]. (8-r. 1156+1076 l.)

A sajtó alá rendező Vargha Balázs korábbi verskiadásaitól (ÖV., ÖV.[2]) több tekintetben eltért.

A „Zsengék"-et most is külön fejezetben tárgyalja, de 1787-es felső határral, s a mi időrendünk alapján teljesen újra kronologizálva. A „Latin nyelvű költemények"-et szintén külön fejezetben közli most is s a „Fordítások és átdolgozások" szintén külön fejezetben szerepelnek. A „Csokonainak tulajdonított versek"-et viszont — Álom két fő boldogságról, Kedves, drága lélek . . ., Currens de lepore, Szücs Sára koszorúja — javaslatunk alapján elhagyta. Kihagyta — ugyancsak javaslatunkra — az Egy individuale datum az asszonyi állhatatlanságról c. hosszabb ál Csokonai-verset, valamint a Jót kívánás, a Méltó pár s a Bús hánykódások c. verseket, amelyekről kutatásaink megállapították, hogy nem Csokonai művei. Szokatlan módon a verseket tartalmazó I. kötetben közölte Metastasio canzonettáinak magyar prózafordításait is (ld. 860—884. l.). A verseket tartalmazó I. kötet lényegében két művel szaporo-

dott: a jelen kiadásunk kéziratából átvett *Mit nem csinál a szeretet?!* c. ifjúkori verssel (v. ö. ItK. 1973: 716. l.) s a föntebb említett *[Varró Sándornak]* c. darabbal.

A versek időrendjén és szövegén másutt is változtatott a sajtó alá rendező az ÖV.²-höz képest a jelen kritikai kiadás eredményei alapján.

A prózai művek kötetében külön fejezetben közli a „Szépprózai művek"-et, a „Szépprózа-fordítások"-at, a „Tanulmányok"-at, a „Színművek"-et, a „Színműfordítások"-at s a „Levelek és személyes írások" anyagát. E kötetben a korábban kialakult időrenden nem változtatott a sajtó alá rendező, viszont több új, eddig kiadatlan, ill. kötetbe föl nem vett művet közölt.

A „Szépprózai művek" fejezetében kiadta a *Vázlatok és jegyzetek a csókról 1—9* c. írást, a „Tanulmányok" között a *De Idyllio Arabico*, a *Szigetek lexikona*, a *Táblázat az emberiség korszakairól*, a *Fűvország* és az *Observatio de tribadico anserum* c. kisebb írásokat, amelyek legtöbbje könyvkivonat, ill. fordítás. Tévesen került a „Szépprózai művek" fejezetébe *Az oroszlán és a szamár*, amely Lessingből készített fordítás. (Ld. Szilágyi: It. 1973: 836. l.). Az ugyancsak eredeti műnek tekintett *A szamár és a szarvas* c. dialógus szintén fordítás. (V. ö. i. h. 837 kk.). A „Szépprózai fordítások" közt megjelent a Wielandból fordított *A kellemek* töredéke.

A „Színművek" közt szerepel Csokonainak egy eddig kiadatlan pajzán írása, a *Geographia Antiqua*, amely tulajdonképpen tankönyvparódia: kérdés—felelet formájában megírt kétértelmű játék. Ebbe a fejezetbe került egy *Magyar Bibliotéka* c. féllapnyi töredék is, amely voltaképpen az I. kötetben közölt *Magyar Múzsa* c. tréfás lakodalmi újságparódia része. Tévesen kimaradtak akiadásból az *Endymion* dal betétjei (v.ö. ÖV. II, 382—391. l.).

A „Levelek és személyes írások" fejezetben jelent meg jelen kiadásunk alapján a *Jelentés a Diétai Magyar Múzsáról és a Nyájas Múzsáról. Pozsony, 1796. dec. 15.* (V. ö. ItK. 1973: 716. l.). Ez a fejezet lényegében más új anyagot nem tartalmaz, hanem itt közli először kötetbe gyűjtve azt a hét, ill. nyolc levelet, amelyet Puky István másolatából Gulyás József közölt először (ld. ItK. 1936: 468—474. l.), s azt a Bek Pálnak szóló három levelet, amelyet Kardos Albert adott közre először (ItK. 1937: 177—180. l.), valamint a Scheiber Sándor által kiadott, Festetics Györgynek szóló leveleket (ld. It. 1949: 333—338. l.). Ugyancsak fölvette kötetébe azt a Csokonainak tulajdonított *Csurgói prédikáció*-t is, amelyet Écsy Ö. István adott ki 1940-ben. Csak a levelek betétjeként közölte *Az otahajta* és a *Trocheus lábakon* c. verset.

Elhagyta a Harsányi—Gulyás-kiadásból — szerintünk tévesen — a 17. sz., Puky Istvánnak szóló levelet (ld. HG. II, 656—658. l.), s nem közölte a Károlyi Józsefnak 1795. július 26-án írt, újabban előkerült levelet, amely jelen kiadásunkban is olvasható (ld. 257. l.).

Indokolatlanul elhagyott néhány már eddig is kiadott kisebb Csokonai-írást: így az *Árpád „Rövid kritikai rajzolatjá"*-nak egy fontos, vallomás értékű záradékát, amely föltehetően Bek Pálnak szól. (Ld. HG. II, 179. l.). *A magyar verscsinálásról...* címen ismert tanulmányt *A magyar prosodiáról* címmel közölte.

A kötetek helyesírásán az ÖV.-höz s az ÖV².-höz képest némileg módosított a sajtó alá rendező (ld. MM. II, 1051. l.). A latin nyelvű versek magyar műfordításán kívül a latin nyelvű prózai művek fordítását is

közli, Muraközy Gyula tollából, s néhány magyarázó jegyzetet is csatol a művekhez, valamint „Életrajzi adatok" címmel rövid életrajzi vázlatot.

1974-ben megjelent a kiadvány némileg helyesbített utánnyomása, de ez sem vehetett föl már több újabban fölfedezett Csokonai-művet, amelyek a költő születésének 200. évfordulóján jelentek meg (*Pál napjára, Sol cum parhelio, Az én életem* stb.; ld. ItK. 1973: 716–732. l., Kortárs, 1973: 1707—1709. l., Jelenkor 1973: 1096—1099. l.).

*

A következő — tudományos igényű s most már valóban „teljes" — Csokonai-kiadás a jelenlegi kritikai kiadás. Ennek közvetlen előzményéről, Juhász Géza munkálatairól és a jelen kritikai kiadás történetéről, alapelveiről és módszeréről a sorozat szerkesztője ad számot az alábbi két fejezetben.

A magam munkájáról annyit kell itt elmondanom, hogy akkor kaptam megbízást az egyik verseskötet sajtó alá rendezésére, mikor 1963-ban az elakadt kiadás munkáinak meggyorsítására új munkatársakat vontak be. Eredetileg az utolsó verseskötet (1800–1805) anyagának gondozása lett volna feladatom, mivel az előző kötetek már munkában voltak. Ez a kötet tartalmazta viszonylag a legkevesebb időrendi és szövegproblémát. 1966-ban, az anyag újabb felosztásakor az 1785—1800 között írt költemények sajtó alá rendezése lett feladatom; így kezdtem el dolgozni a kiadás I. és II. kötetén, s mivel Juhász Géza és munkatársai idevágó anyagát nem kaptam meg, új utakon, önálló koncepció szerint kellett munkámat folytatnom. 1968 végén, Juhász Géza örökösei egy időre, megtekintésre átengedték az igen hézagos hagyaték egy részét, mielőtt az az MTAK. Kézirattárába került, amiért ezúton is köszönetet mondok.

A sok problémát magában foglaló kötet kérdéseinek tisztázásához igen értékes útmutatást kaptam a részletekben is lektoromtól, Stoll Bélától, egyes latin források felkutatásához és a szövegek értelmezéséhez nyújtott segítségéért pedig Borzsák Istvánnak és Szepessy Tibornak tartozom köszönettel.

Munkámat Csokonai születésének 200. évfordulóján a költő emlékének ajánlom.

Sz. F.

JUHÁSZ GÉZA TERVEZETT KRITIKAI KIADÁSA ÉS „CSOKONAI ELEGYES POÉTAI MUNKÁI" C. KIADVÁNYA

Kiadásunk közvetlen előzménye Juhász Géza eléggé nem fájlalhatóan befejezetlenül maradt nagyszabású vállalkozása egy hat kötetre tervezett, teljességre törekvő, a korszerű igényeknek megfelelő Csokonai kritikai kiadás elkészítésére.

Juhász Géza, akinek kiemelkedő érdemei vannak irodalomtörténetírásunk marxista szemléletű Csokonai-képének kialakításában, s számos tanulmányával jelentősen gazdagította a költő életművének esztétikai értékelését és a Csokonai-filológiát, 1951-ben indította meg a kritikai kiadás munkálatait, amelyek számos munkatárs bevonásával 1952 őszétől váltak rendszeressé. A drámákat tartalmazó kötet kivételével nemcsak sorozatszerkesztőként működött, hanem a szöveggondozást és a jegyzc-

tek összeállítását is maga végezte a munkatársaitól kidolgozott anyagok felhasználásával. Rendkívüli nehézségekkel találta magát szemben. A legnagyobbat a költő kézirati hagyatékának eredetileg is rendezetlen volta, a többszöri átcsoportosítások és jelzet-változások miatti fokozott összekuszáltsága, a változatok és átdolgozások nagy száma és komplikált összefüggései, az életmű időrendjének tisztázatlansága, valamint az a tény jelentette, hogy Toldy Ferenc több mint egy évszázada készült kiadásán kívül a többi kiadásokra mint előmunkálatokra csak igen kis mértékben lehetett támaszkodni. Ahogyan Juhász Géza fogalmazza: „Mikor két évvel ezelőtt hozzáfogtunk a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetében, hogy elkészítjük Csokonai kritikai kiadását, nem sejtettük, mekkora nagy fába vágtuk a fejszénket. Nem is egy fába. Olykor az az érzésünk, hogy szinte áthatolhatatlan dzsungelben járunk — azzá vált: elhanyagolt ősvadonná vált másfélszáz év alatt Csokonai hagyatéka." (Építünk. 1953. 4. sz. 16. l.) Külön nehézséget jelentett, hogy az autográfok és a fontos másolatok túlnyomó többségükben budapesti közgyűjteményekben vannak. Az MTAK. egy ideig átkölcsönzött ugyan Debrecenbe szükséges kéziratokat, ez a lehetőség azonban rövidesen megszűnt, ami a szövegkritikai munkát nehézkessé tette, lelassította, minthogy a kéziratokat a fényképmásolatok csak részben pótolhatják. Mindamellett 1955-ig tekintélyes anyag gyűlt össze a kiadáshoz. Juhász Géza, legalábbis első közelítésben, kidolgozta a művek időrendjét, s ezt az ÖV. számára — amely az első kronologikus sorrendű Csokonai-kiadás — rendelkezésre bocsátotta. Mindezekre az eredményeire támaszkodva publikálta a költő halálának 150 éves fordulójára Debrecen Város Tanácsának támogatásával:

Csokonai Vitéz Mihály Elegyes Poétai Munkái mellyeket mint debretzeni deák írt (1789—1795). Debretzenben Az Alföldi Könyvnyomtató betűivel 1955. (314 l.) c. kiadását, „százhatvan éves adósságot" kívánván leróni vele — amint ez a kötet Tájékoztatójából kiderül (287. l.) —, rekonstruálva benne Csokonai saját kezű publikációs terve (EK.) és egy azzal nagyjából egykorú tisztázatfüzetének tartalomjegyzéke (ED.) alapján (ld. e kötet „Csokonai műveinek címjegyzékei" c. fejezetét) a költő 1795 körül tervezett gyűjteményes kiadásának „első Darabját", amelynek megjelenése az első magyar köztársasági mozgalom bukása utáni helyzetben hiúsult meg. A műveket az EK. sorrendjében — amelyet „Csokonai lajstroma" címen teljes egészében csatol e kötethez, egy lapjának fakszimiléjével együtt (295—298. l.) — közli. Ettől csak az ED. alapján záró versül tett *Búcsú a magyar múzsáktól* esetében tér el. Csak a kisebb költeményeket és néhány ifjúkori prózai művet vesz fel azonban a lajstromon felsoroltakból, és külön mutatót ad az EK.-n feltüntetett, de itt nem közölt művekről (299. l.). A szövegek nem az addigi Csokonai-kiadások szerinti szövegükkel szerepelnek, hanem főként a ZC.-ben és a CQ.-ban, valamint egyéb forrásokban található korábbi változataikban „Ahogy 1795-ben jelentette *volna* meg őket a költő, ha Martinovicsék célja sikerül" (293. l.). A tartalomjegyzék Juhász Géza akkori kronológiája alapján minden közölt mű keletkezési évét jelzi.

A kritikai kiadások szabályzatának 1954-ben történt megváltozása, amely az eredeti helyesírású szövegközlést írta elő a korábban használatos korszerűsített átírással szemben, az addig az utóbbi alapon végzett munka jelentős részének újrakezdését tette szükségessé. Juhász Géza évekig tartó betegsége szintén hátráltatta a kiadás munkálatait. 1966-ban

ismét új alapon, újabb munkatársak bevonásával történt a munkafelosztás. A költemények gondozását Szilágyi Ferenc és Julow Viktor, a drámákét Pukánszky Béláné Kádár Jolán, a prózai művekét Varga Balázs kapta, de az új munkatársak — Szilágyi Ferenc kivételével — csak 1968—69-ben kapcsolódhattak be. A jelenlegi sorozatszerkesztő 1969 végén kapta megbízását.

Juhász Géza, kiújult betegsége ellenére, 1968-ban bekövetkezett haláláig folytatta Csokonai-kutatásait. Hátrahagyott kutatásainak kéziratos anyaga igen nagy terjedelmű. Ezt a — részben még rendezetlen — hagyatékot 1969-ben az MTAK. megvásárolta, s így a kutatás számára hozzáférhetővé vált. Mind kiadásunk munkatársai, mind sorozatszerkesztője arra törekszenek, hogy e hagyaték értékei beépüljenek a jelen kiadásba. A lehetőségig igyekeznek tehát felhasználni Juhász Gézának nemcsak publikált, hanem kéziratban fennmaradt eredményeit is. Erre természetesen kiadásunkban minden esetben félreérthetetlen hivatkozással utalunk. Megjegyzendő azonban, hogy a kéziratos hagyaték kiaknázásának lehetőségét lényegesen korlátozza az, hogy a szövegkiadások követelményei, módszerei időközben módosultak, hogy a hagyatékban a bibliografizálás az 1950-es évek közepénél javarészt lezárult, s a korábbi évek szakirodalmának feldolgozása sem befejezett, továbbá az, hogy a hagyatékban található anyagok a feldolgozás legkülönfélébb fázisaiban vannak, gyakran részleteikben sem lezártak. Határt szab a felhasználásnak az is, hogy a hagyaték a kritikai kiadás anyagán kívül egy készülőben volt Csokonai-nagymonográfia előmunkálatait is tartalmazza, ennélfogva eléggé tetemes hányada a költő életművének eszmei-esztétikai értékelésére vonatkozik, ami kritikai kiadásunknak nem tárgya. A legtöbbet mindenesetre Juhász Géza kronológiai eredményeiből értékesíthetünk. Bár a hagyatékban sok esetben nem található meg a művek időrendi besorolásának indokolása, s a kutatásaink közben felbukkanó új adatok, szempontok ezt gyakran módosítják: tájékozódásként, vezérfonalként segítségünkre szolgál.

Kiadásunk munkatársai és szerkesztője kegyelettel adóznak Juhász Géza emlékének és csaknem két évtizeden át folytatott munkájának.

A sorozatszerkesztő ezúton mond őszinte köszönetet dr. Juhász Gézánénak és dr. Juhász Izabellának, akik Juhász Géza kézirati hagyatékát és fotokópia-gyűjteményét — mielőtt ezek az MTAK. Kézirattárába kerültek — rendelkezésére bocsátották.

JELEN KIADÁSUNK

Kiadásunk alapelveit az MTA Textológiai Munkabizottsága 1967. május 16-i ülésén szabta meg (ld. ItK. 1967: 709. l.).

Szövegeinket teljes betűhűséggel közöljük. Csupán az *s* ~ *ſ* és az *ő*, *ű* ~ *ö*, *ü* közötti különbséget nem vesszük figyelembe. Szöveg- és központozási javításokat csak a legszükségesebb esetekben, nyilvánvaló toll- és sajtóhibák, értelmetlenségek esetében végzünk. A latin nyelvű versek hiányzó írásjeleit viszont minden esetben pótoljuk, mert ez itt lényeges feltétele a szöveg értelmezésének. A rövidítéseket a főszövegekben minden külön jelölés nélkül feloldjuk. Mindezekre az eljárásainkra azonban a jegyzetek szövegkritikai részében mindig utalunk. A főszövegek címeit teljes betűhűséggel közöljük. A mai szokásnak megfelelően a címek után nem

tesszük ki a pontot, de ha az eredetiben ponttal végződik a cím, ezt a jegyzetben jelezzük.

A művek sorrendje a külön kötetekbe csoportosított alapvető műfaji kategóriákon belül (költemények; drámák; értekező és szépprózа; jegyzetek és egyéb dokumentumok; levelek) a lehetőségig pontos kronológián alapul: a zsengéket, a fordításokat és latin verseket nem választjuk külön, hanem a keletkezésük idejének megfelelő helyen közöljük.

Csokonai kiadott vagy tervezett ciklusainak, köteteinek sorrendjét figyelmen kívül hagyjuk, de ezek tartalomjegyzékeit, címlistáit a jegyzetek bevezetésének „Csokonai műveinek címjegyzékei" és „Csokonai műveinek kiadásai" c. fejezeteiben közöljük.

A közlés alapja elvileg a műnek a költő életében utoljára nyomtatásban megjelent szövege, ennek hiányában legkésőbbi saját kezű kézirata. Nem egy esetben mindkettő hiányzik, ilyenkor a közelkorú másolatok közül a jegyzetekben kifejtett — szövegkritikai megfontolások alapján választjuk ki főszövegül azt a változatot, amely a legközelebb állónak látszik a költő hiteles szövegéhez. Csokonai esetében különleges problémát jelent, hogy műveinek nagy része közvetlenül halála után jelent meg, úgy hogy a sajtó alá rendezést még ő végezte, de bizonyos esetekben a szövegeken már más, a nyomtatást intéző személyek is tehettek változtatásokat. Ezen az alapon az AV., valamint *A' Pásztor király*, *Galatéa* nagyváradi kiadásainak (1806) szövegei általában nem tekinthetők szövegkritikailag teljesen hitelesnek, az LD., ÓD. és AD. anyagát viszont főszövegként közöljük, ha ennek a korábbi változatokkal való szövegkritikai egybevetés valamilyen okból nem mond ellent (v. ö. „Csokonai műveinek kiadásai", a jegyzetek bevezetésében).

Műveit Csokonai gyakran újra meg újra átdolgozta, kibővítette. A későbbi átdolgozásokat ezért, amennyiben a korábbiaktól lényeges funkcióbeli (tartalmi, eszmei, életrajzi) eltérést mutatnak, illetve ha mind szövegük, mind helyesírásuk jelentősen eltér, s a két kidolgozást nagy időköz választja el egymástól, a megfelelő időrendi helyen külön főszövegként (fővátozatként) közöljük, a jegyzetekben rámutatva összetartozásukra. Csakis ilyen módon adhatunk hű képet a költő sajátságos munkamódszeréről, életművének kronológiájáról és helyesírásának időbeli fejlődéséről.

A kéziratos verseskönyvekben és egyedi kéziratokban igen nagy számban fennmaradt egykorú és közelkorú másolatokat kiadásunk a lehető teljességgel bibliográfiailag veszi számba, szövegvariánsként azonban csak azokat regisztrálja, amelyek bizonyosan vagy föltehetően eredeti Csokonai-kéziraton alapulnak, tehát magától a költőtől eredő szövegeltéréseket tartalmazhatnak. Mindenképp kizárjuk a variánsok közül a nyomtatott forráson alapuló, folklorizálódott vagy ennek jeleit mutató, csonka, hiányos és romlott szövegű másolatokat. E kéziratos másolatok közül az 1830-as évek végéig keletkezetteket vesszük figyelembe Stoll Béla A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840) Bp., 1963. c. művének időhatárával megegyezően. A kéziratos verseskönyvekre nagy számuk miatt a helykímélés céljából nem címükkel, hanem a szempontunkból legfontosabbakra állandó rövidítésekkel, a többiekre pedig általában csak lelőhelyük rövidítésével és jelzetükkel utalunk. Ezek feloldását a rövidítésjegyzék, illetve a felhasznált kéziratos gyűjtemények mutatója tartalmazza.

Az autográf és Csokonaitól ellenőrzött nyomtatott variánsoknak minden szövegeltérését, így helyesírási eltéréseit is figyelembe vesszük, a nem

autográf, illetve Csokonaitól nem ellenőrzött változatoknak viszont csak fontosabb, legalább szó nagyságú vagy az értelmet lényegesen módosító központozási eltéréseit regisztráljuk. A Csokonai halála utáni közléseket — azokat kivéve, amelyeket még ő rendezett sajtó alá — mind a megjelenés, mind a változatok szempontjából — csak abban az esetben vesszük figyelembe, ha korábbi közlés nincs, vagy amikor nem első közlésről van ugyan szó, de az elkallódott eredeti kézirat alapján történt, Csokonaitól származó variánsokat tartalmazhat, illetve, ha az eltérésnek valamilyen szövegkritikai tanulsága van.

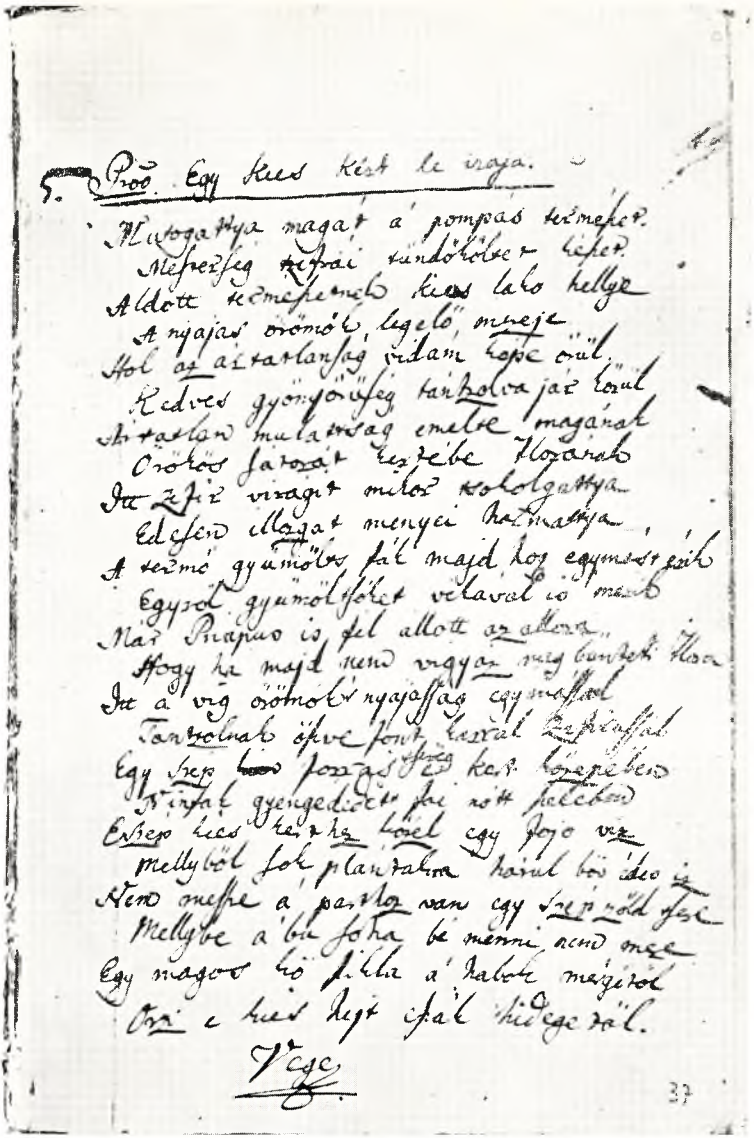
Jegyzeteink csak a szorosabban vett textológiai (keletkezéstörténeti, szövegkritikai) kérdésekkel, a művek korabeli fogadtatásával és tárgyi-nyelvi magyarázatokkal foglalkoznak; az eszmei-esztétikai értékelést, s annak történetét csak annyiban érintik, amennyiben összefüggésben van textológiai problémákkal, egyébként csak bibliográfiailag utalnak az ide vonatkozó szakirodalom legfontosabb műveire, helyeire.

Csokonai fordításainak eredetijét csak akkor adjuk a jegyzetekben, ha szövegük nehezen hozzáférhető.

Kottákat csak abban az esetben közölnek a jegyzetek, ha a költő bizonyíthatóan dallamra írta versét. A megzenésítéseket és Csokonai műveinek idegen nyelvű fordításait bibliográfiailag vesszük számba.

J. V.

MELLÉKLETEK

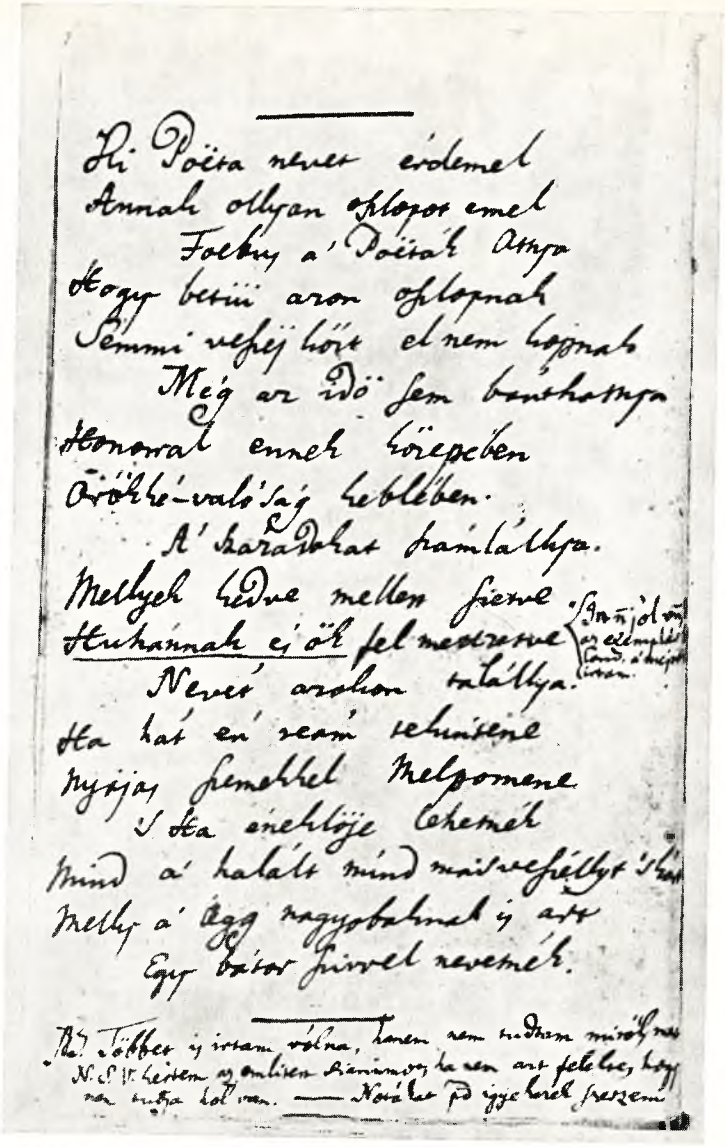
5. Prod. Egy kies kért le iraja.

Magosztya magát a pompás teremekre.
Mesterség rajtai tündöklöttek lépted.
Aldott teremeknek kies labo hellye
A nyajas örömök legelő menneje
Hol az aitatlanság indam lépte ötül,
Kedves gyönyörüség tárholva jár közül
Aitatlan mulatság emelte magának
Crokos javait lepzibe Hozának
Ha Zefir virágot mikor kolongattya
Edgsed illatát menyei harmattya
A teremő gyumölcs fát majd hog egymást érik
Egyről gyumölcsöt velaval is mások
Mar Priapus is fel allott az allara
Hogy he majd mend vagyan mig bendek Hara
Ha a vig örömök nyajassag egymassal
Tarsolnak öpve font tanzal lepdessed
Egy szep kies pompás tiszta kert közepében
Virgok gyengedtek fej rott fulecsben
Ertsep kies terek közel egy fojo viz
Mellyből fok plantakra hamul bő ideo is
Mend oneske a partja van egy szep zöld fesc
Mellybe a lőn foka be menni mend meg
Egy magos hö fülbe a fakok mögött
Ori e kies lejt ejak kiüdege dől.

Vége

37

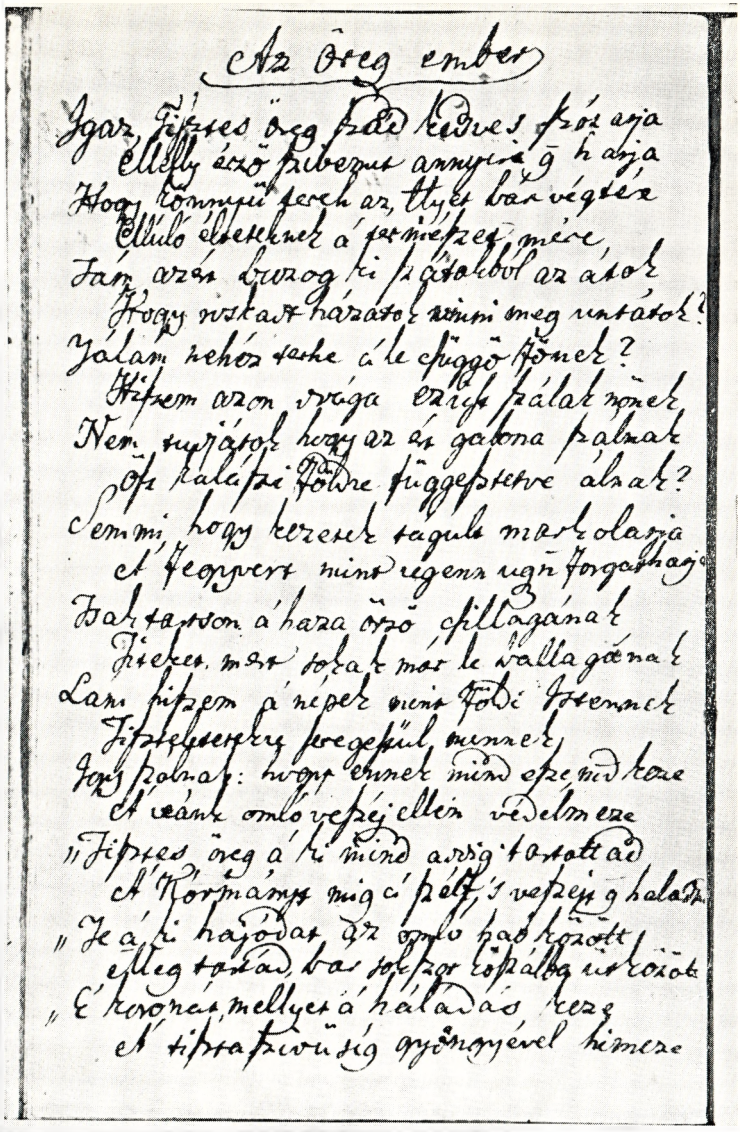
1. *Egy kies kert le írása* Csokonai első ismert verse saját kezű lejegyzésében a Zöld-kódexben, 1785-ből (MTAK. K 672/IV, 37a)

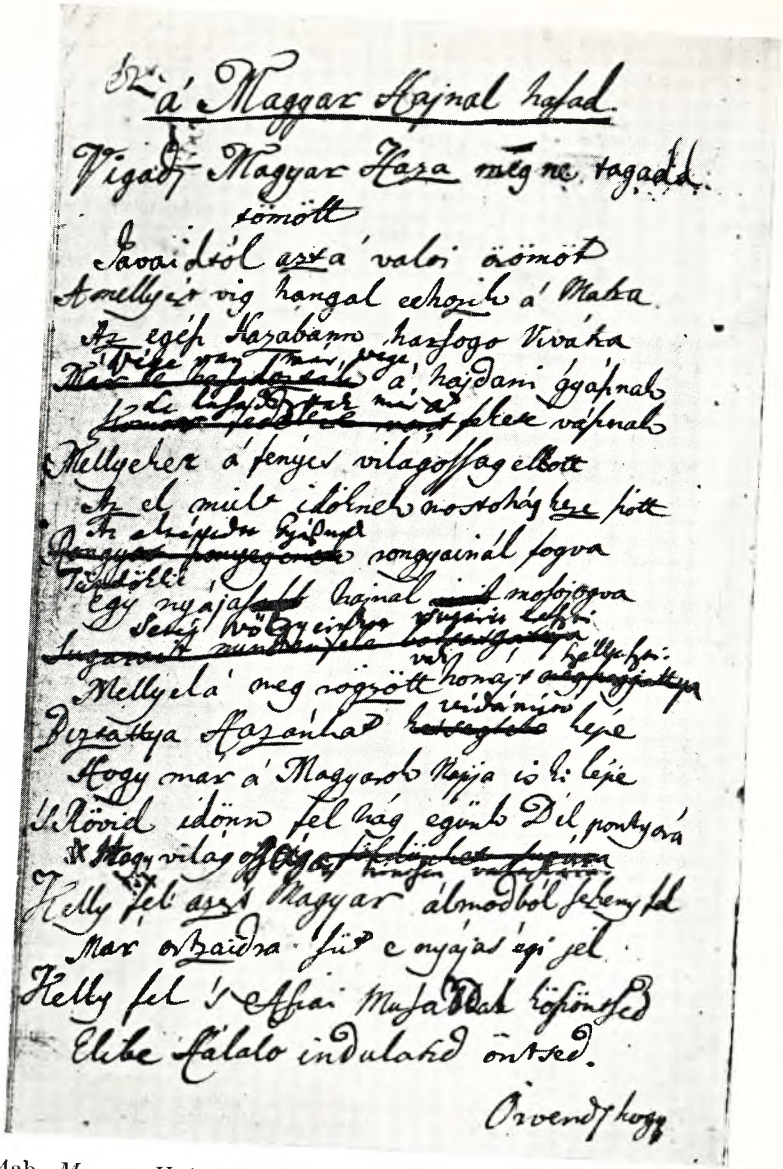
Ki Poëta nevet érdemel
Annak olyan oszlopot emel
Folkby a' Poëták Atyja
Hogy betüi aron oszlopnak
Semmi vészej hőst el nem hoppnak
Még az idö sem bánthatja
Honorat ennek közepében
Örökké-való sáj kebelében.
A' szárnyakat szaladhat szálltya.
Melyek kedve mellett sietve
Hullannak éj ök fel mennyezetre
Nevét arolion találtya.
Ha hát en' reám tekintene
Nyájas szemeivel Melpomene
S ha énekljöje Ehemék
Mind a' halált mind maivészélyt s'kín
Melly a' ágg nagyobbnak éj art
Egy bátor szivvel nevetnék.

Ps. Többet éj irtam volna, hanem nem tudtam mivel mert N. S. M. Leitem az emlitett Remeknek, ha ezen art feltehe, hogy nem rossza lol vala. —— Nálad pedig ezzel bizek szerzem

2. *Musa vetat mori [Ki Poëta nevet érdemel . . .]* Csokonai utasítására készült másolat egyik korai verséről (MTAK. K 672/IV, 5b)

3. *Az Öreg ember* A Csokonai-zsengéket tartalmazó Kovács Zsigmond-gyűjtemény egyik másolata (MTAK. K 670, 36b)

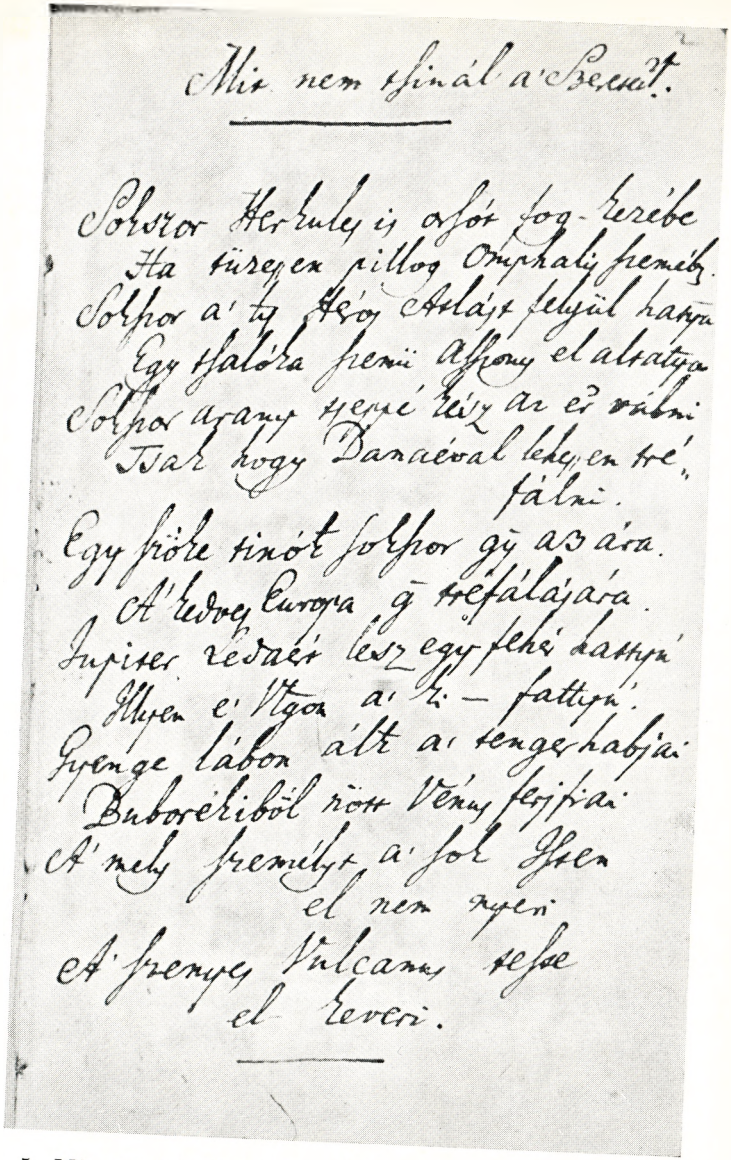
4ab. *Magyar Hajnal hasad* Csokonai versének saját kezű összövege a Zöld-kódexben a költő későbbi javításaival (MTAK. K 672/IV, 68a)

Örvendj hogy el mulván a' hajnal egy szaka
Még nyilt a' nap keleti bástyájos ablaka
Ezzel egy kövér zenéjű szeretetre
Hogy még napod fényes delelé
Lessz meg a' Magyarnak ollyan dicső neve
A milyen volt a' Mars mezején eleve
S még azok is Lauzus fiúnek Herósinka
Lehet nevét fényes orral nemek Magainka
Idvez légy szép Hajnal vaggyogtasd fényjádat
Vig egünkön mutasd aranyszínű orczádat
Jer. imé Kinsai már a vig Dunának
Elébe hopsás fővel indúlának

Ez minap egy Magyar Jánkos ácskára
S [illegible] a' Zordis Kázadot képzelem.
Ne ijedj ó Magyar! [illegible] arravára
[illegible] jobb
[illegible] jön [illegible] reád valahára.
S [illegible] mérgen fonnak Kazárok ellene
Megveri a' Magyar Lengyel Istene. 19.

64

(4b)

Mit nem tsinál a' Szeretet?!

Sokszor Herkules is orsót forgatt kezébe
Ha tüzegen pillogt Omphalis szemébe.
Sokszor a' tűz Istén Atlaszt feljül hagyta
Egy szálkára szemü Alkmenát elsiratta
Sokszor arany tsepét kéri az ég várni
Tsak hogy Danaéval lehessen tréfálni.
Egy szőke tinót sokszor gyakorol
A' kedves Europa gyönyörűségére.
Jupiter kedvéért lesz egy fehér hattyú
Illyen e' világon a' szerelem fattyú.
Gyenge lábon állt a' tenger habjai
Buborékiból nőtt Vénus fejtsei
A' melly személyt a' sok Istén
el nem nyerni
A' szenvedő Vulcanus tehetsége
el fedezni.

5. *Mit nem tsinál a' Szeretet?!* Csokonai eddig ismeretlen verse Zilahi János másolatgyűjteményében (DebrK. R. 1173, 2a)

6. Részlet Csokonai kiadásra szánt műveinek első címjegyzékéből, az 1795-i *Első katalógus*-ból (MTAK. K 679/II, 27a)

hány ki adni valók. Mellyre nézve ne terhelteſſenek az azokat magoknak meg ſzerezni kivánók, magokat akár *Schikmayer*, Budán a' Királyi Helytartó Tanátsnál lévő Agens Urnál, akár pedig egyeneſen *Baldtauff* és Komp. Pénzváltónál Bétsben jelenteni.

Brougthon Religiói Lexiconára.

Minden munkák között azok a' *Szótárok*
Mellyeknek ſzéleſſen ki terjed határok.
De minden *Szótárok* között nem azok é
A' tágaſok? mellyek a' ſok *Valláſoké*
Olly fel járhatatlan ezeknek mezeje;
Hogy nem elég arra eggy ember ideje.
Tsak Iſtent a' népek a' mennyit tiſztelnek,
Ezeknek ſzámával ſok Tómuſok telnek.
Tsak a' *Görög* 's *Deák Iſtenek*nek, ſzabott
Banier Apátur tizenkét Darabot.
Jablonskinak pedig az *Egyiptombeli*
Iſtenekkel három könyve vagyon teli.
A' ſok *Szer-tartáſok*', *Papok*', *és Templomok*'
Számával telnének millyen Laiſtromok?
Erős vállok terhe *Hospinián* maga,
Pedig ennek tsak eggy ösvényén ballag a'.
Hát még ha mind ezen ſzét akarnál menni;
Mennyi ſok költséget 's útat kéne tenni?
Eggy bölts út mutatód légyen azért ebben,
Ki vezeſſen a' ſzebb úton 's rövidebben.
Kérded? a' rövidebb vagy ſzebb útat járd é?
Az a' *Koecher* uta, e' meg a' *Picardá*
A' *Német* Kalauz, e' pedig *Frantzia*
Ez a' *ſzép*, *a' rövid* útat keresi a'.
Amaz követöjit hamar át vezeti,
Ezt el hagyja, amazt tsak távól nézeti.

De

7ab. *Brougthon Religiói Lexiconára* Csokonai első nyomtatásban megjelent verse a Magyar Hírmondó 1793. május 24-i Toldalékában (I. k. 729—731. l.)

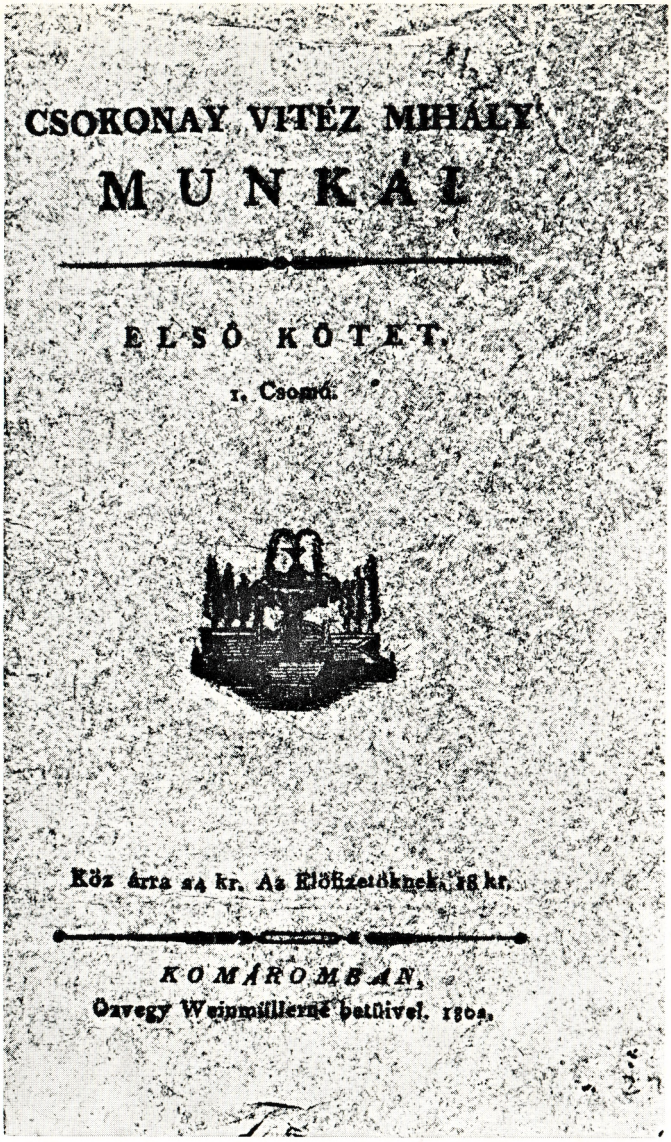
Értik ezt a' Frantzok, értik a' Németek,
Értik ezt majd minden tsinosabb Nemzetek.
Ha eggyet ſem érteſz: ne félj meg jelenti
Magyar hangon minden titkait *Mindſzenti.*
Sőt *Broughtonnál* jelent neked még többet ő
Többet mond a' *Tolmáts* mind ſem a' *Vezető.*
Álldjad tehát annak nevét Magyar Nemzet!
Kit Hazád nyelvednek illy díſzére nemzett.
Ha (a' kit hamar el vitt az irigy Halál)
Pétzelihez tsak nem háládatlan valál:
Mutasd ſzívességed annak meg maradott
Barátjához, a' ki érted így fáradott.
Ne légy a' leg nagyobb elmékhez moſtoha,
Kiket bé nem fog a' hallandóság moha.
Állits inkább nékik gyémánt oſzlopokat:
Hogy látván a' késő meradék azokat,
Hullaſson felettek öröm könyv záporát
Áldván a' köz haſznú Hazaſiak porát.

Csokonai V. Mihály.

Tiſzt. V a l l a Hiatzint Ajtatos oskolabéli Pap, és a' Kalotsai oskolákban Kir. Tanító, a' Római Deák Vers-ſzerzők Társaságának, Fidalcus Ladonius nevet viſelő Tagja, több Pálztori Daljai között következendő Éneket írta Fő T. L a k n e r Jó'ſef Apátur, és Kalotsai Kanonok Urnak neve napjára, mellyre B ö h m Pál, az oda való öreg Templomnak Kar-igazgatója, gyönyörű musikát komponált.

Diána ezen ſzent ligetet
Lakja, árnyékos ſzigetet:
Itt van gyenge Nimfák Sátora
Szép erkölts' fénylő tábora.
Itten ſzüzességnek világa,
Minden díſzt, 's jót felöl hága:
Iſten Aſſzony friss vadáſzati,
Temploma ékes rajzati.

8. *Csokonay Vitéz Mihály' munkái. Első kötet. I. Csomó.* Csokonai meghiúsult első gyűjteményes kiadásának elkészült borítója. (MTAK. K 672/II, 20a)

JEGYZETEK AZ I. KÖTETHEZ

CSOKONAI KORAI VERSEI

(1785—1790)

A költői fejlődésrajzhoz oly fontos korai versek Csokonaitól feltűnően nagy számban maradtak ránk: a latin nyelvűekkel együtt számuk több mint hetvenre rúg. De nemcsak mennyiségükkel hívják föl a kutatók figyelmét, hanem minőségi tekintetben is kiemelkednek a zsengék megszokott átlagából: a műveit folytonosan csiszolgató, alakító költő ugyanis e korai verseinek fölhasználásával — azokat kibővítve, újraírva — alkotta meg érett költészete nem egy kiemelkedő darabját.

Csokonai diákkori verseiről közvetve először Márton József adott hírt második Csokonai-kiadásának (Csokonai Vitéz Mihály Nevezetesebb Poétai munkái. Bécs, 1816.) Előbeszédében, ahol a költő néhány volt tanárát, köztük poeseos praeceptorát, Kovács Józsefet is megszólaltatta. Idézte Kovácsnak 1806. október 28-án kelt levelét, amelyben elmondja, hogy 1785-ben a poétai osztályban lett tanítványa Csokonai, s ott mindjárt kitűnt költői tehetségével: „A leg első verseiből mindjárt vettem észre azt a' különös Geniet, mellyet osztán egész esztendőig, mind inkább betsültem és mindeneknek ditsértem." (I. m. VI. 1.; v. ö.: CsEml. 228—229. l.) Mártonnak alkalmasint ismernie kellett e verseket is, mivel a kiadás Előbeszéde szerint barátságban volt Csokonai egykori tanítványával, Gaál Lászlóval, s tőle jutott a költő életére vonatkozó levelek és adatok birtokába (ld.: i. m. IV. 1.). Márpedig Gaál László volt az, aki Csokonai zsengéinek legfontosabb forrását, az ún. Zöld-kódexet megőrizte, s később Toldy Ferencnek átadta. (Ld. Toldy 952. h.). Márton e diákkori versekből természetesen nem közölt Csokonai munkáinak említett válogatott kiadásában.

Részletesebben Domby Márton adott hírt a diákkori versekről Csokonai-életrajzában, amely eredetileg Márton 1816-i kiadása elé készült előszónak, de „késvénn attól elmaradt", s önálló kötetben jelent meg 1817-ben a költő néhány kiadatlan munkájával együtt. (Ld.: Domby III. 1.). Kovács József idézett levele nyomán Domby beszámolt a poézist tanuló tizenkét éves diák rendkívüli költői tehetségéről, s följegyezte korán megnyilvánult talentumának egy másik jellemző példáját is: „A' hír azt beszélli felőle: hogy, mikor egyszer Poësist tanuló korábann, az apróbb oskolákra vígyázó Professor, az ő oskolájokba menvén, verseket olvasatott volna, Csokonay olvasván a' magáét, a' Professor tőlle elkapta, és elragadtatva szaladt ki Kollegáihoz, hogy lássák azt, a' mit ő talált." (I. m. 4—5. l.) Gaál László révén, akire a költő kiadatlan munkáiról szólva Domby is hivatkozik (i. m. VII. és 142. l.), az iskolai versekről neki is tudnia kellett. Csokonai-életrajza függelékében, a költő „még eddig Világot nem látott darabjai" között azonban ezekből csak egyet közölt, A' *Szabadság*-ot (123—124. l.), amely előfordul a ZC.-ben is — ámbár más forrásból is ismerhette. E korai művek közreadását mentegetve Domby mutatott rá először a korai versek jelentőségére a költő fejlődés-

rajzában és életrajzában: „Azt mondod . . . Hogy ezek többnyire az ő kijött Munkáinál elébb készültek, és így az ő gyermekes Idejének éretlen szüleményi.

Erre is azt mondom én is *először*, hogy ezek többnyire az ő kijött Munkáinál elébb készültek: de *másodszor* azt, hogy tsak ugyan a' Csokonay' Lelke fúvall ezekbenn is mindenütt, a' mi gondolatom szerént ezeknek olvasására elég; *harmadszor* pedig azt, hogy éppenn az ő gyermekségi 's Deáki idejéből vagyunk többnyire elegendő datum nélkűl az ő Biographiájábann. — Ezek hát szükségesek tsak annyiban is, mennyibenn a' Biographia' (mert tsak annak nevezem már) hijánosságát pótolják." (I. m. V—VI. l.)

Bővebben azonban csak Toldy 1843—46-ban megjelent kritikai célú kiadása óta tud e versekről a Csokonai-filológia. Gaál László révén Toldy birtokába jutott a korai verseket tartalmazó kéziratos gyűjteményeknek, s ő ismertette őket először, meglehetősen elmarasztalva az egész verstani oktatással egyetemben: „Csokonai is illy iskolai gyakorlatokkal szállt e mezőre, s fenmaradtak papirosai közt darabok, mik a belső szükség nélküli verselés szomorú tanuságai; s ha némellyekben helyenként a még szunyadó tűz percenkénti villanásai észrevehetők is, annak lobjai nem az iskola érdeme, hanem a természeté, melly az iskola által nem hagyá magát teljesen elfojtani." (Toldy XV. h.) Az érettebbekből néhányat közre is adott, s szinte teljes felsorolását adta Csokonai versgyakorlatainak a kiadatlan művek „Zsengék, iskolai idejéből" megjelölésű fejezetében (LXXXVIII—LXXXIX. h.).

Toldy kiadása fölhívta a figyelmet a költő zsengéire, a Csokonai-kutatás azonban még hosszú ideig nem méltatta kellő figyelemre őket. Haraszti Csokonai-monográfiája sommásan elmarasztalta s kizárta érdeklődése köréből valamennyit (ld. 34. l.).

Ferenczi már részletesebben foglalkozott a korai versekkel, de az ő ítélete is meglehetősen elutasító (ld. 52—53. l.).

A szóban forgó versek voltaképpen akkor váltak hozzáférhetővé a kutatás számára, amikor Harsányi István és Gulyás József 1922-ben Toldy jegyzéke alapján fölvette őket Csokonai összes műveinek kiadásába. Ennek ellenére akkor még nem részesültek kellő figyelemben a Csokonai-kutatás részéről. Az írók közül Kosztolányi Dezső elismeréssel említette őket Harsányi és Gulyás kiadásáról szólva (ld. Nyugat 1922: 1410. l.), Babits Mihály viszont elmarasztalóan nyilatkozott a költő kiadásra nem szánt műveiről, köztük a korai versekről (ld. Nyugat 1924/2: 591. l.; v. ö. Vargha Balázs: ItK. 1953: 111. l.). Csokonai életművének, fejlődésének szerves részeként csak legújabb irodalomtörténet-írásunk foglalkozott e korai versekkel: keletkezésük tisztázása, időrendjük meghatározása is csak ekkor vált feladattá.

A kérdéssel több tanulmány foglalkozott behatóan: Vargha Balázs: A *„Zöld codex"* (ItK. 1953: 111—162. l.); Juhász Géza: Csokonai zsengéi (It. 1955: 1—17. l.); Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi (StudLit. 1969: 75—91. l. és 1972: 61—70. l.). A korai versek tipológiai és stiláris elemzését adva keletkezésükkel, fejlődéstörténeti helyükkel és szerepükkel is részletesen foglalkozott Szauder József tanulmánya: Sententia és pictura (ItK. 1967: 517—532. l.).

E versek keletkezésének és időrendjének végleges tisztázása a jelen kritikai kiadás feladata maradt.

Hogy Csokonainak ilyen feltűnő számban maradtak ránk korai versei, az a korabeli iskolai oktatásban leli magyarázatát.

E versek zöme iskolai versgyakorlat, ún. propositio, amilyet megadott tárgyra, többnyire megadott versformában kellett elkészíteniük a gimnáziumi tagozat V. osztályába, a poétai osztályba járó diákoknak.

Az iskolai versírás e hagyománya a középkori latin nyelvi, nyelvtani oktatásban gyökerezik. (Ld.: Balassa Bruno: A latintanítás története. Budapest, 1930. II, 207—208. l.).

Különösen azoknál a népeknél vált fontossá a latin verstani oktatás, amelyek egészen más hangsúlyozási, ejtési és verselési rendszert követő nyelvet beszéltek. (V. ö.: Finánczy: A középkori nevelés története. Budapest, 1914. 181. l.). Elsősorban tehát az időmértékes antik versformák megismeréséért kellett a diákoknak latin nyelvű verseket szerkeszteniük a poézist oktató tanár által megadott témákra, de e didaktikai célú versírásnak gyakorlati célja is volt: a divatos, sőt kötelező jellegű alkalmi költés mesterségét is a poézisórákon kellett elsajátítaniuk. (V. ö.: Balassa: I. m. II, 211—213. l.). Ez a hagyomány tovább élt a XVIII., sőt a XIX. század oktatási rendszerében is. (V. ö.: Balassa: I. m. II, 205. kk.) Még Rousseau is arról panaszkodik, hogy a kisdiáknak cicerói mondatokat kell prózában összetoldoznia s vergiliusi sorokat versben összetákolnia: „A peine ont-ils appris par coer leur Rudiment, auquel ils n'entendent absolument rien, qu'on leur apprend d'abord a rendre un discours françois en mots latins; puis, quand ils sont plus avancés, a coudre en prose des phrases de Ciceron, & [= et] en vers des centons de Virgile." (Émile . . . 1762. I, 263. l.)

A hazai oktatásban Bethlen Miklós önéletrajza szerint a XVII. század derekán már beletartozott a tananyagba a latin — sőt magyar! — nyelvű versírás is. (Ld.: Bethlen Miklós: Önéletírás. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Magyar Századok. Budapest, 1955. I, 147. l.) Kölcsey nevezetes Csokonai-bírálatában nyilván egyéni élmények alapján szól a debreceni Kollégium poézisoktatásáról: „Tanúlásának helye a' Debreczeni R. Collegium vala, 's tanitóji a' poezisben, mint maga említi, Kovács József a' Virgil fordítója, 's a' Historiographus prof. Budai voltanak. Azon mód, mellyel az iskolai falak közt a' poesist tanítják, nem az Aesthetikusoknak módjok, hanem kulcs a' deák literaturára 's főképen a' metrikának ismeretére; azonban még is elégséges, hogy a' netalán még szunnyadó poetai géniust felébreszsze 's Római példák szerént vezesse." (TudGy. 1817. III, 109. l.) De Vörösmarty és Arany költői pályája is iskolai versgyakorlatok írásával kezdődött, annyi különbséggel, hogy Arany a protestáns kollégiumok akkor is élő hagyománya szerint a poétai osztályban írta a propositiókat (v. ö.: Ar. XI, 158. l.), Vörösmarty pedig a katolikus tanintézetekre érvényes 1806. évi második Ratio Educationis szerint, amely a hatodik iskolai osztály (a második humanitás osztály) tanulóit kötelezte iskolai versgyakorlatok írására. (V. ö.: Vör. I, 400 kk.)

A debreceni kollégium számára a Maróthi György reformjavaslatainak szellemében összeállított s 1770-ben, majd 1791-ben kinyomtatott tanterv, a Methodus, így rendelkezett a versgyakorlatok írásáról a poétai osztályról szóló fejezetben: „VIII. Vbi ita *Differentiam Pedum & [= et] Versuum* cognouerint: iubeantur scribere Versus; initio facto ab *Adonicis*. Satis

erit primum *Catonis Disticha* in *Adonicos* conuertere: postea poterunt eadem in *Iambicos* liberiores, vt sunt *Phaedri*, transformare. Deinde scribant, suis verbis & stilo proprio, *Adonicos, Iambicos, Hexametros, Pentametros.* &c." (12. l.)

Az antikvitáson alapuló középkori oktatási hagyomány alapján Csokonai is iskolai versgyakorlatokkal kezdte költői pályáját. A felvilágosodás korában kibontakozó nemzeti nyelvű irodalmak előretörésének egyik nagy eredményeként azonban már nemcsak latin nyelvű verseket írtak a tanulók a poétai osztályban, hanem magyar nyelven, magyaros versformákban is készítettek versgyakorlatot, ámbár Bethlen Miklós önéletrajza szerint Erdélyben Keresztúri Pál már a XVII. században is íratott magyar verseket tanítványaival, mégpedig gyaníthatóan nem pusztán időmértékes verseket: „Ritmusokra is magyarul, deákul tanított, és jól succedált." (I. m. 148. l.) A debreceni kollégium idézett tanterve 1770-ben kötelezőnek mondja a poétai osztályban a magyar nyelvű versgyakorlatok írását is: „XIV. *Poësis Hungarica* etiam tractetur; ad *Culturam Linguae*." (Meth. 12. l.)

Juhász Géza gyakorlati okokat látott a magyar nyelvű versírás bevezetésében: „Kötelességei közé tartozott egyebek közt [a poeseos praeceptornak], hogy *megtanítsa versírásra* a diákjait *magyar nyelven is*. Ennek komoly gyakorlati oka volt: akár pap lett a diákból, akár tanító, rá várt a feladat, hogy magyar versben elbúcsúztassa egyháza halottjait; értenie kellett tehát az ilyenek készítéséhez." (It. 1955: 5. l.) Bizonyára ez a gyakorlati szempont is ott lebegett a Methodus kidolgozói előtt, de éppen az 1806-i Ratio Educationis bizonyítja, hogy a klasszikus hagyományú iskolatípusban felekezeti különbség nélkül helyet kapott a gyakorlati verstani oktatás; abban pedig, hogy az 1770-ben kibocsátott tantervbe a latin verstan tanítása mellett — habár csak függelékszerűen — belekerült a magyar nyelvű poézis oktatása is, már a felvilágosodás-kor nemzeti s nyelvi törekvéseinek jelentkezését kell látnunk; de Csokonai poeseos praeceptorának, az Aeneist magyarra fordító Kovács Józsefnak személyesen is szerepe lehetett abban, hogy a magyar nyelvű versírás nagyobb teret kapott a poézisoktatásban.

Mindenképpen az 1770-i debreceni tanterv Domokos Lajos főbíró által erősen támogatott kezdeményezésének köszönhetjük, hogy Csokonaitól nemcsak latin, hanem magyar nyelvű versgyakorlatok is maradtak ránk, sőt a latin nyelvűket jócskán meghaladó számban.

Csokonai 1785-ben lett tagja a poétai osztálynak; praeceptora, Kovács József, egészen pontosan följegyezte a napot is: „Ns. Cs. V. M. 1785-ben Poézis tanulására kezem alá jött (Mártz 17-kén) 125töd magával, a' kik között ötödik volt." (Idézi Márton: NPM. VI. l.; v. ö. CsEml. 228. l.). (Akkor még tavasszal kezdődött az iskolai év.) Csokonai ekkor alig néhány hónappal múlt tizenegy éves.

Ő maga 1795. június 15-én elhangzott kollégiumi búcsúbeszédében „az ártatlan mulatság rózsáival koszorúzott Muzsák"-ról ezt mondotta: „11 esztendős koromtól fogva eddig az ideig 10 esztendeimet [nekik] feláldoztam." (HG. II, 596. l.) Ha a tíz esztendőt szó szerint vesszük, akkor éppen 1785 tavaszáig, tehát a poétai osztályba lépéséig jutunk vissza. Ferenczi megállapítása, hogy „tíz éves kora óta írt" verseket (52. l.), téves számításon alapulhat, éppígy a HG. állítása is, amely szerint „Már 10 éves korában (1783) verselt, de később (1795-ben) megégette e darabokat." (HG. III, 493. l.)

A „ZÖLD-KÓDEX" KÉRDÉSEI

Csokonai ifjúkori verseinek legkorábbi rétegét az említettek szerint a poétai osztályban, az 1785/86. iskolai évben írt versgyakorlatai alkotják. A poétai osztály diákjai iskolai versfogalmazványaikat ún. „purum-", tisztázati füzetbe másolták át, s külön füzetük volt a magyar és a latin nyelvű versekhez. (V. ö.: Vargha Balázs: ItK. 1953: 113. l.).

Csokonai iskolai verseit zömükben egy sok találgatásra alkalmat adó kéziratos gyűjtemény, az úgynevezett Zöld-kódex őrizte meg.

Ez a gyűjtemény a költő kéziratos hagyatékával együtt rajongó tanítványától, Gaál Lászlótól jutott Toldy Ferenchez. Toldy írta le először pontosan a kötetet, ő nevezte el „Zöld codex"-nek s ő értékesítette elsőként tartalmát. Leírása a kötet akkori állapotát tükrözi: „Gaál László birtokában van egy 8-rétű, zöld tábláu, bőrhátu verseskötet, mellynek sarkán aranynyal e cím olvasható: Carmina. Tartalmát gyermek- és deákkori magyar és deák versek teszik, mik idegen s elég gyermekes kézzel írvák. Később, hihetőleg Patakon 1795. Cs. némellyeket saját kezével kijavítgatott, némellyeket kitoldott . . . mik aztán nagyobb részt a Dietai Musában meg is jelentek. Vagy fele a leveleknek kitépetett. Egy része a Hátrahagyott Elegyes versek I. könyvében közlött daraboknak, mellyeknél ZC. (Zöld codex) áll, innen vétetett." (Toldy 952. h.)

A másolatgyűjtemény eredetével, keletkezésével Toldy részletesebben nem foglalkozott. Első ízben Vargha Balázs vette beható vizsgálat alá a kötet keletkezésének kérdését (ItK. 1953: 111 kk.).

A kódex, ahogyan ma az MTAK. Kézirattárában található, már nem önálló kötet: 1950 körül, Csokonai kéziratainak rendezésekor több Csokonai-verset őrző korabeli füzetmaradvánnyal, másolattal kötötték egybe, létrehozva a Kisebb Költemények IV. elnevezésű gyűjteményt (MTAK. 672/IV.); ebben az eredeti Zöld-kódex a 32a—102a oldalt foglalja el, s észrevehetően elkülönül a többi kéziratos füzettől.

A Zöld-kódex maga sem egységes: a tinta színe, a kézvonások jellege s a tartalom szerint több világosan elkülönülő részre tagolódik; különleges értéke, hogy az iskolai szövegekben Csokonai későbbi javításai olvashatók: e diákkori füzetében végezte el ugyanis a költő korai verseinek átdolgozását, „toldalék"-okkal való kibővítését 1794-ben.

I. A címlap és a tartalomjegyzék után a 37a—76a oldalon találhatók a magyar nyelvű versek; ezeket Csokonai saját kezű daljegyzéktöredéke (76b) s ugyancsak saját kezű címjegyzéke (76b—77a) követi (az ún. „Első számvetés"), majd a kódex második önálló egysége következik:

II. a latin nyelvű versgyakorlatok (78a—85b). A latin verseket egy — föltehetően szintén Csokonaitól származó — latin búcsúbeszéd zárja prózában (86a—88a).

III. A kódex harmadik elkülönülő egysége latin nyelvű másolatok gyűjteménye: szemelvények Joannes Secundus valamint Joannes Bonefonius Basium című verses munkáiból (88b—93b) s Muretus VIII. elégiája (94a). (A másolatok élén tartalommutató: 88a.)

A latin nyelvű másolatok után található a kötet egyik legértékesebb része:

IV. Csokonai későbbi „toldalékai": kiegészítései, hozzáköltései ifjúkori verseihez (94b—102a).

A tárgymutatóból kiolvasható az is, hogy mit tartalmaztak a Toldy által „kitépetett"-nek mondott levelek: ezeken volt Csokonai két terjedelmesebb fordítása, *A' Szökevény Amor* Tassótól s ugyancsak Tassótól az *Amintas* című pásztorjáték.

A kódexnak ez a négy egymástól elütő része magyarázatra szorul.

Vargha Balázs — a toldalékokat tartalmazó részt leszámítva — a kódex hármas tagolódásáról írt: „A kötet, ahogy ma előttünk áll, nem folyamatosan írt gyüjteménynek látszik . . . , hanem három különálló füzet egyesítésének. Egy egyíves és egy négyíves magyarnyelvű, és egy háromíves latinnyelvű füzet lehetett eredetileg, mindhárom végén üres lapokkal. Ezeket még azelőtt fűzték együvé, mielőtt Csokonai a toldalékokat beleírta, mert mindhárom részben utalásokat írt egyes versek után. »Lásd a többit a Toldalékba« — és hasonlóakat.

A három résznek ez az elkülönülése azért érdekes, mert Csokonai diákkorában, s később is az úgynevezett *Purum, tisztázati* füzetbe írták bele a diákok versgyakorlataikat, s külön volt füzetük a magyar és a latin nyelvű versekhez. Hátha ebben a tagolódásban Csokonai három eredeti, diákkori versesfüzetének nyomát fedezhetjük fel." (ItK. 1953: 113. l.)

Azt a lehetőséget azonban, hogy a Zöld-kódex Csokonai eredeti iskolai versgyakorlat-füzeteinek gyűjteménye volna, több okra hivatkozva elvetette: „Hogy a Zöld codex az eredeti versfüzetek kolligátuma volna, annak ellenemond az egyenetlenségei mellett is egységes kézírás és a versek sorrendje.

Toldy, mint láttuk, határozottan állítja, hogy a Zöld codexet idegen kéz írta, csak a javítások és toldalékok származnak Csokonai kezétől. Ez valószínű. Az írás határozottan különbözik Csokonai ismert, jellegzetes kézírásától.

A három versfüzetet egy kéz írta, mégpedig eléggé egyöntetűen . . ." (Uo. 113—114. l.)

Toldyval egyetértésben tehát Vargha is úgy vélte, hogy a Zöld-kódex másolatgyűjtemény.

Éppen a korai versek kézírásának viszonylagos egyöntetűségében látta annak bizonyítékát, hogy a kötet n e m Csokonai e r e d e t i i m p u r u m - f ü z e t e i t t a r t a l m a z z a : „az egyöntetűség azt mutatja, hogy egyfolytában, rövid időn belül készült a leírás, nem egy, vagy több iskolai év munkájával. Nem lehet ez eredeti versgyakorlatos füzet. De f o r r á s a i n a k , a z e r e d e t i t i s z t á z a t i f ü z e t e k n e k [Én emeltem ki. Sz. F.] még olyan apró nyomai is maradtak a másolatban, mint néhány vers végén a gyerekes büszkeséggel odabiggyesztett: *Vége.*" (I. h. 114. l.)

Juhász Géza szintén idegen kéztől eredő másolatgyűjteményt látott a Zöld-kódexben, erre nézve azonban sajátságos felfogást vallott: úgy vélte, hogy 1794-ben, poseos praeceptorsága idején, maga a költő diktálta le mintául néhány ifjúkori zsengéjét tanítványainak, s egyik lelkes diákja azután megszerezte és lemásolta füzetébe praeceptora többi diákkori versét is (ld. It. 1955: 8. l.).

Az idegen kéztől való származtatás Toldyig visszanyúló fölfogásával szemben a szakértői íráselemzés azt igazolta, hogy a Z ö l d - k ó d e x v a l a m e n n y i k é z i r a t a — kivéve az elején levő tartalommutatót — m a g á t ó l C s o k o n a i t ó l e r e d : mégpedig a *Prõõ. [= Propositio]* jelzésű versek a poétai osztálynak megfelelő időből: 1785—86-ból származnak.

Mindennek döntő fontossága van a kódex — és a benne foglalt versek — keletkezésének és időrendjének meghatározása szempontjából.

AZ ÍRÁSELEMZÉS TANÚSÁGA

Az íráselemzés lefolytatásához közvetlen indítékot az adott, hogy az MTA XVIII. századi kutatócsoportjának debreceni konferenciáján, 1970 októberében, Csokonai szerelmi lírájának problémáihoz hozzászólva Benda Kálmán történész fölhívta a figyelmet a pszichografológiai vizsgálatokra, amilyeneket Rákos Pálné Ács Klára végzett figyelemre méltó eredményekkel az MTA Történettudományi Intézete számára.

Eredetileg az ún. Rózsi-versek (a „Rozália"-hoz s „Rózsi"-hoz írt szerelmes versek) kérdéseit szándékoztam tisztázni íráselemzéssel, a Zöldkódex szövegeire — noha kételyeim voltak időrendjüket, keletkezésüket illetően — nem gondoltam, mivel a szakirodalom azt tartotta, hogy azokat nem Csokonai keze írta, s úgy tudtam, hogy a kiforratlan gyermeki kézírásból nem lehet érdemleges következtetéseket levonni.

Gyanúm alapján mégis átadtam elemzésre e kéziratokat is, hozzájuk fűzve, hogy gyermekkori írások s a vélemények szerint nem ugyanaz a kéz írta őket, mint a többi elemzendő kéziratot. (Az elemzés során nem fedtem föl, kinek a kéziratairól van szó.)

Rákosné Ács Klára megállapítása az volt, hogy ezek nem „gyermekkori", hanem serdülőkori írások: a legkorábbi verseket 12—13 éves fiú írta. A következőkben pontos pszichológiai jellemzést adott a szövegek írójáról (rendkívüli képzelőerő, túlzott idegi érzékenység, hallucinálás, vizionálás s feltűnő koraérettség: hat-hét évvel megelőzte évfolyamtársait stb.), amely pontosan ráillett a költőre s egybevágott a kortársak és a szemtanúk megállapításaival: „Kezdettek ugyan is már ekkor bujálkodva bujni ki az ő Lelkének némelly szerencsés csiráji, mellyek nagy termékenységre mutattak; nevezetessen a képzelődés, vagy a' felvett tárgyra való rá feküvése az ő egész Lelkének, úgy elfoglalta őtet, hogy már Poësist tanuló, az az tizenkét esztendős korábann, a' mint T. Kovács Jósef Úr írja felőle, kivált mikor personificálni (személyesíteni) kellett, el lévén merülve a' maga mélységes melancholiájábann, sokszor ha megkérdeztetett is, nem hallotta. Ide tartozik az is, a' mit közönségessen beszéltek felőle a' Kollégyiombann, hogy éjtszaka a' maga különös szobátskájábann gondolkodván, a' képzelődés által maga elébe állított dolgoktól, mint jelenlévőktől megijjedt, és azért, mintegy rettegve szaladt a' Kollegyiomi strásákhoz, hogy prücskeit fejéből kiverhesse" — jegyezte föl Domby (5. l.), s ugyanitt hivatkozott feltűnő koraérettségére is: „A' mit T. T. Fodor Gerson Úr ír felőle, olly különös ritka dolog, hogy más tanítványról, 's más tanító' szájából alig hinnénk: hogy Csokonay már Rhétor korábann több mint Rhétor vólt, mivel magától ollyan tudományokat tanúlt, mellyeket Tanítója nem tanított. Tizenkét, tizenhárom esztendős gyermeknek a' maga rendes tudománnyán kívűl ujjat és tudományt tanúlni, ez egy más nemesebb tekintetbenn csaknem olly különös tünemény, mint mikor a' böltsőbe fekvő Herculestől a' kigyókat kettesével szaggattatni látjuk." (I. h. 6. l.) A továbbiakban kitért az elemzés a szövegek írójának ízületi érzékenységére is, amelyről szintén vannak adataink. E megállapítások alapján is bizonyosnak látszott, hogy a Zöld-

kódex Csokonai autográf kéziratait őrzi; ezt azonban szorosabb értelemben vett grafológiai, paleográfiai vizsgálatoknak kellett megerősíteniük.

A későbbi eredetű kéziratokkal való szakértői egybevetés a betűformálás, az írás duktusa alapján azt bizonyította, hogy a Zöld-kódex zsengéit ugyanaz a kéz írta, mint a későbbi verseket.

Hogy a Zöld-kódex korai verseinek kézirata csakugyan Csokonaitól származik, azt megerősítik kézirati hagyatékának egyéb gyermekkori szövegei: így pl. a KK. III, 88b párhuzamos német és magyar példamondatai a költő kisdiák korából; a KK. III, 119a s a KK. IV, 190. korai írásgyakorlatai s betűpróbái a betűformálásban és vonalvezetésben szintén megegyeznek a ZC. korai szövegeinek betűformálásával és duktusával.

A továbbiakban az a kérdés várt még eldöntésre, hogy hozzávetőleg egyidőben történt-e a Zöld-kódex korai szövegeinek lejegyzése vagy pedig nagyobb időközökkel. Ez a kérdés egyik próbaköve volt az elemzés hitelességének is, mivel a kódex néhány verse — a *Magyar Hajnal hasad* s az *Egy Magyar Gavallér* — tárgya alapján az 1790. évhez köthető, s így ha a ZC. Csokonai saját kezű lejegyzésében tartalmazza a verseket, ezeket s az utánuk következőket 1790-nél korábban nem írhatta be füzetébe.

Rákosné Ács Klára megállapítása szerint e verseket hozzávetőlegesen tizenhét éves korában vetette papírra írójuk. Ez pontosan egybevág az 1790. évvel: Csokonai ekkor tizenhét éves volt.

Mindebből az következett, hogy a Zöld-kódex törzsanyaga azonos a költő diákkori versgyakorlat-füzetével (12—13 éves korában írt propositiókat a poétai osztályban) s ennek az iskolai diáriumának üresen maradt lapjaira írta be később önálló verseit.

Azt a kérdést kellett még eldönteni, hogy a Zöld-kódex korai versei fogalmazványban vagy tisztázatban maradtak-e fenn, azaz: tisztázati — purum — füzete volt-e a kódex a költőnek vagy pedig impurum füzete. Az írásszakértői vélemény megerősítette azt, ami egyébként is szembeötlő, hogy a versek java része — egy-két kivételtől eltekintve — tisztázatban található a füzetben. (A *Constantzinápolly* és a *Czigány nóta* vége nem tisztázat, hanem fogalmazvány: ezek esetében önkényesen használta fel iskolai füzetét Csokonai saját írói ötleteihez.)

Az íráselemzés szerint tehát a Zöld-kódex első — s egyben legnagyobb egységének, a magyar nyelvű zsengék csoportjának versei a *Prőő.* jelzés nélküli utolsó tíz vers kivételével zömmel a poétai osztályban, 1785/86-ban készülhettek; a kódex törzsanyaga (37a—66b) így azonos a költő iskolai purum-füzetével, amelybe esetenként impurumként is bekerült néhány verset. A latin nyelvű propositiókat tartalmazó második rész (78a—85b) az íráselemzés szerint a költő saját kezű tisztázatait őrzi 12—13 éves korából.

A Zöld-kódexbeli Csokonai-zsengék autográf voltát Vargha Balázs a kézírás viszonylagos „egyöntetűsége" alapján vonta kétségbe (ld. Ir. K. 1953: 114. l.); erre az egyöntetűségre azonban természetes magyarázatul ad az a körülmény, hogy a versek zöme egyetlen iskolai év keretében került leírásra.

Juhász Géza Varghához hasonlóan a Zöld-kódexet szintén idegen kéz másolatának tartotta, s ehhez egyik érve a kódex következetes ypszilonista helyesírása volt, szemben a költő jottista ortográfiájával (ld. Ir. K. 1955: 9. l.). Ha viszont tudjuk, hogy a Zöld-kódex a diákköltőnek saját

következetes ypszilonista, erősen fonetikus jellegű helyesírását, hiszen Kazinczy még 1792-ben is kifogásokat tett Csokonai ypszilonista helyesírási szavaira (ld. KazLev. II, 283—285. l.).

Azt, hogy a Zöld-kódex első része azonos Csokonai eredeti iskolai füzetével, a korábbi kutatók a helyesírás mellett még egy mozzanat miatt tagadták: a többnyire *Prōō.*-val jelzett iskolai versgyakorlatok sorában ugyanis helyenként — pontosan négy esetben — egymás mellett fordul elő ugyanannak a tárgynak egy *Prōō.* jelzésű s egy jelzés nélküli kidolgozása, mégpedig úgy, hogy a jelzés nélküli második változat minden tekintetben kidolgozottabbnak, érettebbnek tűnik.

Vargha Balázs a csiszoltabb változatokat későbbi keletkezésűeknek vélte, s ezért is vonta kétségbe, hogy a Zöld-kódex azonos Csokonai iskolai diáriumával, illetőleg annak közvetlen másolatával (ld. ItK. 1953: 111. l.).

Ezekben az egymás mellett található azonos tárgyú témaváltozatokban „későbbi szerkesztés" nyomait vélte fölismerni Vargha, de erre vonatkozóan nem fejtette ki részletesebben véleményét. „A sorrendben . . . egyaránt megtalálhatók a későbbi szerkesztésnek és a keletkezés időrendjének jelei.

Ugyanannak a témának kezdetlegesebb és fejlettebb kidolgozása egymás után következnek. Az első íven a harmadik vers: *Az estvének leírása.* A negyedik pedig *Az estve* címmel ma ismert vers első fele . . . Ezután következik: *Egy fösvénynek leírása,* majd a *Zsugori uram* címmel ismert vers első fogalmazása ezzel a címmel: *Ugyan arról a fösvényről.* Iskolai versesfüzetben ez a sorrend elképzelhetetlen. Nem írhatja meg egy diák a következő napi penzumot gyengébb és jobb változatban." (I. h.) Megállapításaiból úgy látszik, arra gondolt, hogy a — szerinte különböző időpontból származó — azonos tárgyú verseket a kötet másolója rendezte egymás mellé. (Az említett verseken kívül ide tartozik még a *Lurida sub dulci melle venena latent* után *De eadem proōē* jelzéssel következő *A' színesség s a Libertas optimia rerum* című propositio után *De eadem* címmel következő *A' Szabadság.*)

Juhász Géza voltaképpen a Zöld-kódex e szerkezeti sajátságára alapította azt a föltevését, hogy a kódex anyagát a költő poeseos praeceptor korában mondta tollba tanítványainak mintegy példaként, s szándékosan, pedagógiai céllal diktálta le ugyanannak a témának kezdetlegesebb és fejlettebb változatát.

Ha nem tudnánk, hogy a Zöld-kódex Csokonai autográf iskolai fogalmazványait tartalmazza, Juhász Géza elgondolása akkor is több ponton magyarázatot kívánna: szerinte a Zöld-kódexnek csak első hat versét diktálta tollba a publicus praeceptor tisztét betöltő Csokonai, a kötet többi versét valamelyik diák gyűjtögette, másolta egybe. De miért csak hat versét diktálta volna le a költő, s miért éppen csak páros rímű tizenkettősökből adott volna példát, mikor ott voltak a verstanilag sokkal nehezebb hexameterek s disztichonok?

S a *Lurida sub dulci melle . . .* című propositio (amelyet Juhász szerint már nem Csokonai diktált le) csak véletlenül került volna egymás mellé a rokon témájú, de más versformájú *A' színesség*-gel, s a *Libertas optima rerum* az azonos tárgyú, de eltérő versformájú *A' Szabadság*-gal? Másrészt ott van a két azonos tárgyú *Gloria calcar habet* című vers, amelyek kitűnő

például szolgálhattak volna ugyanazon tárgy különböző versformájú kidolgozására is — s még sincsenek egymás mellett a kódexben!

Juhász Géza erre vonatkozó magyarázatai nem eléggé meggyőzők: „a *Lurida sub dulci* is, a *Libertas optima rerum* is fejletlen és fejlett verset illeszt egymás mellé. Ebben bizonyára Csokonait utánozta a diák. (Már a *Gloria calcar habet* két változatát nem sikerült *együtt* megszereznie.)" (It. 1955: 8. l.; v. ö. LatZs. 79. l.)

Ha tudjuk, hogy a Zöld-kódex első része Csokonainak a poétai osztályban írt verseit tartalmazza egykorú autográf tisztázatban, akkor is magyarázatot kell adnunk ezekre az egymás mellett szereplő, azonos tárgyú s eltérő színvonalú témaváltozatokra.

A Juhász Géza időrendjén alapuló kiadásokban (ÖV., ÖV.²) több év időkülönbség választja el e témaváltozatok első darabjait a csiszoltabb második változattól. Amint az egyes versek jegyzeteiben részletesebben rámutatunk, a kronologizálást befolyásolta, hogy a csiszoltabb változatokat a költő évekkel később még tovább fejlesztette, s nyomtatásban is kiadta *(Az Estve, Zsugori uram, A' színesség)*; a kutatók ítéletét e későbbi érett átdolgozások zavarták. Ha azonban a későbbi átdolgozásoktól eltekintünk, s a Zöld-kódex eredeti szövegeit nézzük, kitűnik, hogy nincs olyan nagyon nagy értékbeli különbség az első és a második kidolgozás szövege között, csupán annyi állapítható meg, hogy a második változat alaposabb, elmélyültebb munka eredménye. Úgy kell tehát elképzelnünk, hogy az első változat iskolai feladatként készült, a másodikat viszont házi feladatul dolgozta ki a diákköltő, köz-, illetőleg magántanítóinak irányításával, esetleg a témába vágó olvasmányok tanulmányozása alapján. E föltevésre följogosít a közel egykorú tanterv is, amely többek között ezt mondja: „Adjon ezekenn [az iskolai propositiókon] kivül oljan Thémákat is [a poeseos praeceptor], meljeket otthonn dolgozzanak ki; és azokat, minekutánna a' Külön Tanítók [= privatus praeceptorok] megigazitották, tisztánn irassa le." (TanKöt.² 45. l.)

Tanítóiról, a poézisoktató Kovács Józsefről s magántanítójáról, Budai Ézsaiásról tudjuk, hogy különös figyelemmel kísérték kivételes képességű tanítványuk költői tehetségét, s föltehetően külön feladatokkal is fejlesztették adottságait. (V. ö. AD/j. 20. l.; Domby 4. l.) Budai Ézsaiás magántanítói működéséről később is hálásan emlékezett meg: „T. Budai Ferentz Ur volt a' Deák Tudományokban, különösen pedig a' Magyar Történetekben meghálálhatatlan Tanítóm, közönségesenn; valamint Prof. Budai Esaiás Ur magánosann a' Poésisben. — Ezzel ditsekedni Országosan is szerentsémnek tartom." (MKur. 1803. II, 670—671. l.)

A ZÖLD-KÓDEX KORAI VERSEINEK IDŐRENDJE

Vargha Balázs és Juhász Géza, akik idegen kéz másolatának tartották a Zöld-kódexet, egyaránt föltételezték, hogy a kódex tartalmaz verseket a költőnek a poétai osztályban írt propositiói közül is, tehát már 1785-ből (ld.: ItK. 1953: 118—119. l., It. 1955: 1. l.); a kötet legkésőbbi verseit Vargha 1790-re „legfeljebb 1791"-re tette (i. h. 119. l.), Juhász viszont 1792-re sőt 1793-ra (i. h. 15. l.).

A *Prōō.* jelzéseknek döntő szerepük van a Zöld-kódex verseinek kronologizálásában, hiszen ilyen versgyakorlatokat a tanterv szerint (ld. Moth.

11—12. l. és TanKöt. 44—45. l.) csak a poétai osztályban írtak a tanulók: a rhétori, majd a metaphysicai osztályban már nem foglalkoztak versekkel, versírással. A kódex első részének 56 magyar nyelvű verséből 31 van *Prōō.*-nak jelezve, s ehhez járul még a 14 latin nyelvű propositio. Fölmerülhet az a kérdés, hogy mennyiben tekinthetjük hitelesnek ezeket a *Prōō.* jelzéseket. Vargha Balázs, aki pedig a Zöld-kódexet idegen kéz másolatának tartotta, elvetette azt a föltevést, hogy „a másoló, Csokonai valamelyik diákja önkényesen toldotta meg a verscímeket a *proo.*-val. Ez nem valószínű. Csokonainak első dolga lett volna a korrigálás során [ti. amikor 1794 körül a Zöld-kódex anyagát átnézte], hogy ezt törölje, legalábbis azoknak a verseknek címéből, amelyeket értékesnek tartott." (ItK. 1953: 115. l.)

Juhász Géza is hitelesnek tartotta a versek *Prōō.* jelzését, éppen azért, mivel a kötet a költő hagyatékából maradt ránk (ld. It. 1955: 9. l.). A *Prōō.* jelzésű versek nagyobb részét azonban nem fogadta el a poétai osztály termésének, mivel „nagyobb részük nem lehet egy 12 éves gyermek alkotása" (i. h.), s hogy a propositiók későbbre datálását igazolhassa, föltételezte, hogy a poétai osztály után is írtak versfeladatokat a tanulók (ld. uo.). Az a föltevése már valószínűbb, hogy a költői tehetségű kisdiákkal praeceptorai később, a poétai osztály elvégzése után is foglalkoztak, egészen a metaphysicai osztály elvégzéséig, 1789-ig (ld. i. h.; v. ö. még: ÖsVers. 51. l., LatZs. 87. l.).

E gondolatmenetnek megfelelően a Juhász Géza kronológiáját követő kiadások a Zöld-kódex hét utolsó magyar nyelvű propositióját (*A szerentse változó*-tól a *Rút ábrázat szép ész*-ig terjedő sorozatot) 1789-ből keltezik (ld. az ÖV.-t és az ÖV.²-t). Juhász Géza külön is kidolgozta tartalmi és formai jegyek alapján a Zöld-kódexbeli zsengék föltételezett időrendjét (ld.: It. 1955: 11—16. l.). E bonyolult, és sokszor ingatagnak tűnő magyarázatok szükségtelenné válnak, ha tudjuk, hogy a Zöld-kódex Csokonai iskolai versfeladatait saját kezű egykorú lejegyzésében tartalmazza, s ha elfogadjuk azt a tényt, hogy a diákok az iskolai oktatás keretében csupán egyetlen évfolyamban, a poétai osztályban írtak propositiókat.

Meg kell azonban magyaráznunk akkor is a *Prōō.* jelzésű verseken belül tapasztalható látszólagos értékbeli különbségeket.

A Zöld-kódex előbb említett hét utolsó magyar nyelvű propositiója csak a megelőző tizennyolchoz (a *Lurida sub dulci melle*-től a *Thisbe keservei*-ig terjedő sorozathoz) képest tűnik érettebbnek, viszont körülbelül azon a szinten áll megfogalmazásban, verselési technikában, mint a kódex elején található mintegy másfél tucat költemény. A kérdés az, hogy a látszólagos fejletlenség időrendi eltérést is involvál-e a szóban forgó 18 propositio esetében, vagy valami másról van szó?

Ha a szembetűnő egységet alkotó 18 zsengét egybevetjük a többiekkel, föltűnik, hogy azoktól szinte kivétel nélkül eltérnek **formailag**: míg amazok mind **páros rímű tizenkettősökben** íródtak, emezek zömükben **időmértékes formában** (hexameterek, disztichonok), vagy nyugat-európai rímes-időmértékes (trochaikus, anapesztikus, jambikus lejtésű) sorokban. Mindössze három vers készült a szokványos páros rímű tizenkettősben: a *Lurida sub dulci melle* . . . változata: *A' színesség*, a *Gloria calcar habet [I.]* és a *Libertas optima rerum*; e versek párhuzamos témaváltozataiban azonban már különleges versformákat alkalmazott a költő: a *Lurida*-vers esetében anapesztusi lejtésű sorokat, a *Gloria*-vers variánsában hexametereket; *A' Szabadság* hangsúlyos verse-

léssel készült ugyan, de különleges rímtechnikai és ritmikai követelmé-nyekkel: 8a 8a 8b 8b 8c 8c 4c. A verstanilag könnyebb magyaros vers-léssel ez utóbbin kívül még két vers készült a 18 versből álló sorozatban: az *Exundatio aquarum* és *A Poëta leg kissebbért is meg haragszik:* ám ezek is a szokványos tizenkettősöktől meglehetősen eltérő nehezebb formákban: az ún. kisebb Balassi-strófában, illetőleg ennek rímképletét követő, de 9—9—8 szótagszámú versszakokban. E 18 vers látszólagos kezdetlegessége tehát nem korábbi eredetre vall, csupán a bonyolultabb formával folytatott küzdelemből magyarázható.

Arra már Szauder József is fölfigyelt formai vizsgálódásai közben, hogy az eddigi kronológiák szerint 1788—90-re datált versek között egészen iskolás jellegűek is akadnak: „Vannak ebben az 1778—90 körüli termésben iskolás termékek is, mint a *Mindég közel van a halál,* vagy a *Kétszínűség* vagy *A szerencse változó;* megannyi jellegzetes sententia-vers." (ItK. 1967: 534. l.) Szauder helyesen ismerte föl e versek iskolás jellegét: eredetileg iskolai versgyakorlatul készültek ezek is, csak a későbbi kiadások elhagyták címükből a *Prōō.* jelzést, s indokolatlanul későbbre tették keletkezésüket.

Ami a Zöld-kódexben megfigyelhető összefüggő „sorozatok" egymáshoz való viszonyát illeti, azokról is azt mondhatjuk, hogy kódexbeli sorrendjük minden bizonnyal megfelel megírásuk eredeti sorrendjének: az első verstől *(Egy kies kert le írása)* a *Lurida sub dulci melle . . .* című propositióig terjedő egység (a 37a oldaltól az 52b oldalig) 19 verse között mindössze egy van *(A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . .),* amely nem páros rímű tizenkettősökben íródott. E sorozatot követi az a — már részletesebben tárgyalt — 19 vers, amelyeknek fogalmazási gyengéik, látszólagos kezdetlegességük abból magyarázható, hogy bonyolultabb, sokszor egészen szokatlan versformákban íródtak: nem kell tehát föltételeznünk, hogy e versek korábban készültek, mint a kódex elején található páros rímű tizenkettősökben írt darabok.

A kötet következő egysége: *A szerentse változó*-val kezdődő 7 vers ismét visszatér a hagyományos Sándor-versekhez: csiszoltabb stílusuk azonban arra mutat, hogy később, az iskolai év végén készülhettek: Zöld-kódexbeli sorrendi helyük tehát megíratásuk időrendjének felel meg.

Csak néhány olyan vers van, amely némileg kiüt a sorból: ilyen az első sorozatban a *Constantzinápolly,* a *Czigány,* valamint *A Hadról* című vers töredéke, amelyeknek egyike sincs *Prōō.*-nak jelezve. Néhány technikai körülmény is arra mutat, hogy ezek „sorozaton kívül": a folyamatosan írt propositiók sorát megbontva kerültek ide.

A *Mindég közel van a' Halál* című propositio (45b—46a) után a 46b és a 47a oldal eredetileg üresen maradt: ide írta be később, 1794-ben a költő *A' tengeri háború* toldalékját; itt azonban eredetileg több oldal is üresen maradhatott: a 47b—49a oldalon ugyanis *A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . .* című propositio áll, de nem fejeződik be, hanem csak néhány oldallal később, az 52b oldalon. Arra kell gondolnunk, hogy az ezt megelőző, közbeeső oldalak szintén üresen maradtak korábban: így kerülhetett ezekre az üresen hagyott oldalakra valamivel később a *Constantzinápolly,* a *Czigány,* s *A Hadról* töredéke. Az üresen hagyott oldalak föltételezése mellett szól az is, hogy *A Hadról* című vers itt töredékben maradt: elszámíthatta magát a költő: nem volt már elég tiszta lapja a befejezéshez — s ezért valószínűleg máshol fejezte be. (Ez a befejezés Csokonai kézírásában nem maradt ránk.) A következő, 52b oldalon „ad. Paginam 17.

sequitr [= sequitur]" jelzéssel *A Poëta csak gyönyörködni szeret...* záróréze következik. (Egyébként Csokonai eredeti lapszámozása szerint e vers csakugyan a 17. oldalon van.)

Vargha Balázs arra gondolt, hogy *A Hadról* azért maradt töredékben, mivel a Zöld-kódex lapjaiból kitéptek: de ő is úgy találta, ahogyan magam is, hogy a kódexban nincs látható nyoma a csonkításnak: „*A hadról* című vers befejezése hiányzik. A lap alján olvasható még a következő lapra utaló szó: *A forgó*, de a következő lapon nem ez folytatódik, hanem a *Tengeri háború* toldaléka, anélkül, hogy lap hiányának, kitépésének nyoma lenne . . ." (ItK. 1953: 113. l.). Minthogy azonban Toldy a Zöld-kódex első ismertetésében azt írta, hogy „Vagy fele a leveleknek kitépetett" (952. h.), Vargha arra gondolt, hogy a kötetből „nyomtalanul" mégiscsak téptek ki lapokat: „Mivel a legrejtélyesebb hiány éppen Csokonai egyik legüldözöttebb versének *(A hadról)* leírásában van, okunk van arra, hogy gyanúsnak tekintsük a kitépéseket, hiányokat, s ne pusztán arra gondoljunk, hogy írás közben elpiszkolódott lapokat szedtek ki." (ItK. 1953: 113. l.) Juhász Géza, aki a Zöld-kódexet idegen kéztől eredő másolatnak tartotta, *A Hadról* töredékes voltát úgy magyarázta, hogy a másoló diák „ezt a merész szöveget *teljesen* megszerezni már nem tudta" (It. 1955: 8. l.), az *Egyedűl a tudományok* . . . c. zsenge folyamatosságában található törést pedig „a másoló figyelmetlenségével" indokolta (uo. 2. l.). Abban viszont Juhász Gézával értünk egyet, hogy a Toldy által említett hiányzó leveleket nem közbülről, hanem a kódex végéről téphették ki, mégpedig a tartalommutató szerint *A' Szökevény Ámor*-t s az *Amintás*-t tartalmazó leveleket. (Ld.: It. 1955: 1. l.).

Az üresen hagyott lapokra vonatkozó előbbi föltevésünk arra is többékevésbé kielégítő magyarázatot adhat, hogy miért maradt *A Hadról* a Zöld-kódexben töredék. Juhász Géza elképzelése, hogy a befejezést a „másoló diák" már nem tudta megszerezni, még akkor is valószínűtlen volna, ha nem tudnánk, hogy Csokonai autográf verseit őrzi a kódex. (Egyébként a lapalji őrszó is ellene mond Juhász föltevésének.)

A Zöld-kódex utolsó tíz darabja előtt *(Az ember gyűlölő*-től *Az Ősz*-ig) nincs *Prōō.* jelzés. E versek egy része, mint láttuk, tárgya alapján is kronologizálható (a *Magyar Hajnal hasad* s az *Eggy Magyar Gavallér* 1790-ben keletkezett), s már időrendjük szerint sem készülhettek iskolai propositiónak. Az írásszakértői vizsgálat szintén megerősítette, hogy e *Prōō.* jelzés nélküli verseket 17 éves korában jegyezte le a költő, míg a korábbi versek általában 12—13 éves gyermek kezére vallanak.

A kódex végén található ún. „Toldalék"-ok tárgyi és grafológiai bizonyítékok szerint is a költő későbbi korszakában, 1794-ben készültek, tárgyalásuk tehát már nem a jelen kötetre tartozik.

Az elmondottakból következik, hogy ha a Zöld-kódex Csokonai korai verseit a költő saját diákkori lejegyzésében tartalmazza, akkor e v e r s e k k ó d e x b e l i s o r r e n d j e l é n y e g é b e n m e g f e l e l k e l e t k e z é s ü k i d ő r e n d j é n e k, tehát a korai versek időrendi kérdése alapjában megoldódik.

Ennek az időrendnek nem mond ellent, inkább megerősíti az a körülmény, amelyre Vargha Balázs hívta föl figyelmünket, hogy ti. Péczeli József 1786-ban megjelent Voltaire-fordításának, a Henriásnak sorai esetenként szó szerint előfordulnak Csokonai néhány ifjúkori versgyakorlatában (*Egy kies kert le írása*, *Egy Fösvénynek le írása*, *Az Álom le írása*, *Egy Város le írása* stb.). Sőt, mint megállapítható, Szilágyi Sámuel

1784-ben elkészült (1789-ben kiadott) Henriade-fordításának sorai is fölbukkannak Csokonai versgyakorlataiban (*Ventus describitur, A Tengeri Zivatarról*).

Az irodalomtörténetből ismeretes, hogy mindkét fordítás készen volt már 1784—85-ben, sőt kéziratban közkézen forogtak (v. ö. Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939. 32. l.), s tudjuk Péczeli más műveiről is, hogy még kéziratban szétküldte őket bírálatra (ld. Bíró Ferenc: Péczeli József. ItK. 1965: 405 kk.). A vallási türelmet hirdető két Henriás a magyar protestánsok körében már kézíratban nagy népszerűségre tett szert, különösen Debrecenben, a Kollégiumban, ahová mindkét fordítót erős szálak fűzték: Péczelinek apósa volt Varjas János professzor, s annak halálával, 1786-ban őt hívták meg — bár hiába — a megürült tanszékre, id. Szilágyi Sámuel pedig korábban maga is professzora volt a főiskolának, s fiai — köztük a fordítását kiadó ifj. Szilágyi Sámuel s a Csokonai-életrajzból ismeretes későbbi professzor, Szilágyi Gábor — ott tanultak a kollégiumban (ld. Szinnyei: MÍrók és Thury). A két — szinte egyidőben elkészült — Voltaire-fordítás érdekes alkalmat kínált az összehasonlításra. Úgy kell képzelnünk, hogy maga a poéták praeceptora, az irodalomban jártas Kovács József olvasott föl részleteket mintául a tanulóknak a propositiók kitűzése előtt Péczeli és Szilágyi műveiből, amint ez szokásban volt a kollégiumi poéziséoktatásban (v. ö. Kölcsey: TudGy. 1817. III, 109. l., TanKöt. 43. l.). Különben Péczeli és Szilágyi Voltaire-fordításáról Csokonai később is mindig igen melegen emlékezett meg; ld. HG. II, 546—547. l. és III, 122. l.).

A Péczeli művével való számos egyezés, párhuzam csak megerősítheti Csokonai versgyakorlatainak 1785/86. évi keletkezését. Mivel pedig Péczeli Henriásának hatása nem csupán a Zöld-kódex propositióin mutatható ki, hanem a Kováts Zsigmond-gyűjtemény zsengéin is (*Az Öreg ember, Az Aratás, Oskolai Vacatio, Venusi Hartz*), ez igazolhatja a két gyűjtemény korai verseinek közel egykorú keletkezését.

A ZÖLD-KÓDEX LATIN NYELVŰ VERSGYAKORLATAI

Külön kell szólnunk a Zöld-kódex latin nyelvű propositióiról s azok időrendi kérdéseiről.

A latin nyelvű versgyakorlatok a legújabb időkig nem is szerepeltek a Csokonai-kiadásokban; sem Toldy, sem a HG. nem tett róluk említést. Vargha Balázs csupán érintette a latin nyelvű zsengéket a Zöld-kódexről szóló tanulmányában, külön nem foglalkozott velük; tárgyalásából azonban az látszik, hogy e propositiókat is Csokonai műveihez számította (ld. ItK. 1953: 113. l.).

Először Juhász Géza tette szóvá, hogy a Zöld-kódex latin nyelvű propositiói is Csokonaitól származhatnak: „a kódex végén . . . együtt találunk tízegynéhány latin verset is, amelyek — úgy látszik — szintén költőnk zsengéi." (It. 1955: 2. l.) Ennek a föltevésnek alapján kerültek bele a latin zsengék az ÖV. 1956-i kiadásába. Csokonai latin zsengéi c. posztumusz tanulmányában Juhász részletesen is foglalkozott a latin nyelvű propositiókkal, elsősorban azok időrendjével, h i t e l e s s é g ü k e t azonban külön nem vizsgálta. Akárcsak a Zöld-kódex magyar nyelvű propositióit, a latin nyelvűket is idegen kéz másolatának tartotta. Az

íráselemzés azt tanúsította, hogy e propositiók is Csokonai saját kezű tisztázatában maradtak fenn a Zöld-kódexben, a stiláris vizsgálat pedig megerősítette, hogy valóban a költő alkotásai. (Mindezekkel részletesebben az egyes versek jegyzeteiben foglalkozunk.)

A latin nyelvű zsengékről Juhász Géza is azt tartotta, hogy azok 1785/86-ban, a poétai osztályban készültek: „Valószínű, hogy az első 7—8 fönnmaradt latin nyelvű még 1785-ben létrejött, a poétai klasszis még hátralévő pár hónapjára maradt a többi. Még legfejlettebb latin zsengéin is érzik a gyermeki szemlélet." (LatZs. 87. l.)

Juhász Géza — elsősorban a verstani hibaszázalék alapján — megpróbálkozott a 14 latin nyelvű propositio kronologizálásával is (ld. i. m. 80—86. l.). Ezzel a föltételezett időrenddel szemben — a Zöld-kódex latin zsengéinek autográf lejegyzéséből kiindulva — mi azt tartjuk, hogy a latin nyelvű propositiók Zöld-kódexbeli sorrendje megfelel időrendjüknek. (Az ÖV. és az ÖV². is a Zöld-kódex sorrendjének megfelelően közölte a zsengéket.)

A latin nyelvű propositiók tematikai vizsgálata is azt látszik igazolni, hogy Zöld-kódexbeli sorrendjük elkészülésük időrendjét tükrözi. A tizennégy versgyakorlat zöme (tíz), hasonlóan a magyar nyelvű propositiókhoz, valamely — többnyire klasszikus íróból vett — bölcs mondás, sententia kidolgozása; a fennmaradó négy *(Taurorum lucta, Hyemis descriptio, Apum pugnae descriptio, Orpheus Tartara penetrat . . .)* pedig leírás: ugyancsak valamely klasszikus olvasmány alapján.

Az első nyolc propositio kivétel nélkül valamely klasszikus szállóigén alapuló jellegzetes sententia-vers. Utánuk leíró versek következnek — a *Degenares animos timor arguit* és a záró *Pictoribus atque Poetis . . .* kivételével. Az utóbbi azonban — úgy látszik — tárgyával a poétai osztály anyagát akarta mintegy összefoglalóan lezárni: így kerülhetett ez az elmélkedő, argumentáló vers a leíró versek sorozatának végére. Egyébként már mintha az Orpheusról szóló utolsó előtti propositio is a poétai osztályban tanultak összefoglalása akarna lenni témájával. A Vergilius Georgiconján alapuló *Taurorum lucta* és *Apum pugnae descriptio*, valamint az Ovidius Tristium Libere nyomán készült *Hyemis descriptio* természetesen kapcsolódott a Methodusban előírt tananyaghoz. (V. ö. Meth. 11. l.).

Ezt a keletkezési rendet igazolja A' Tanítók Kötelességei elnevezésű 1795-i tanterv is, s ennek későbbi második kiadása, amely szerint latin nyelvű verseket a tanév folyamán két periódusban írtak a diákok: először a tanév elején, amikor Cato morális disztichonjaival és Syrus sententiáival foglalkoztak (v. ö. i. m. 44. l.), majd a második félévben, miután megismerkedtek Ovidius Tristiumával s Vergilius Georgiconját s Aeneisét kezdték feldolgozni (ld. uo. 45. l.); ennek megfelelően készültek először a sententia-versek, majd a leírások.

Az a kérdés merül még föl a magyar és a latin nyelvű propositiókkal kapcsolatban, hogy a poétai osztályon belül milyen nyelven kezdték a versgyakorlatok írását a tanulók. Juhász erről úgy vélekedett, hogy a latin nyelvű propositiók egy része a magyar nyelvűekkel váltakozva, párhuzamosan keletkezett (ld. LatZs. 87. l.).

Az 1770-i tanterv, a Methodus szerint a versgyakorlatok elsősorban latin nyelven készültek, s a magyar nyelvű versírás csak járulékos eleme volt az oktatásnak (ld. 12. l.). Kovács József működése azonban, úgy

látszik, fordulatot teremtett, mert az 1795-i tantervben, amely a közben végbement változásokat és reformokat tükrözi, már a magyar nyelvű versírás került első helyre. E tanterv szerint az I. félévben a délutáni második órán „egy Hónapig a' Magyar Versek, az utánn pedig a' Deák Versek írásábann" gyakorolták magukat a tanulók (ld. TanKöt. 44. l.)

Ennek megfelelően mi a legkorábbi magyar nyelvű versek után közöljük a latin nyelvű versgyakorlatokat, a tanterv szerint elosztva az I. és a II. félévre.

A ZÖLD-KÓDEXEN KÍVÜLI KORAI VERSEK

A Zöld-kódex törzsanyaga Csokonainak 1785/86-ban, a poétai osztályban írt versgyakorlatait tartalmazza. Ismerjük azonban más forrásból is néhány olyan versét, amely tárgyával (címével) s iskolás kidolgozásával igen közeli rokonságban van a Zöld-kódex propositióival. Már Toldy közölt egy ilyen verset *A rózsa* címmel, a következő jegyzettel: „Birtokomban levő kéziratkötetből, melly egy bizonyos Kovács Zsigmondé volt, innen hadd viselje e nevet." (952. h.) A kéziratkötet azonos az MTAK K 670. számú kéziratos kötetével, amely idegen kéz másolatában Csokonai 11 halotti búcsúztatóján s a *Gerson du Malheureux* szövegén kívül 12 korai versét tartalmazza. (Kovács Zsigmond másolata 1798-ban készült.)

E korai művekkel kapcsolatban már Vargha Balázs fölvetette azt a kérdést, hogy miért nem kerültek bele a Zöld-kódexbe (ld. ItK. 1953: 121. l.). Vargha a Zöld-kódex törzsanyagát idegen kéz másolatának tartotta, s úgy vélte, hogy abban a másoló együvé gyűjtötte a költőnek valamennyi 1785—1790(91) között írt verses munkáját. Ma már tudjuk, hogy a Zöld-kódex a diákköltő autográf munkafüzete, s így nem csodálkozhatunk, ha nincs benne minden verse, hiszen lehettek ezen kívül más munkafüzetei, diáriumai is. Egy ilyen másik diáriumán alapulhat Kovács Zsigmond másolata is.

E föltevést megerősíti a KZs. zsengéinek szoros stiláris rokonsága és motívumegyezése; úgy látszik, hogy e versek meghatározott időben, viszonylag rövid idő leforgása alatt készültek. Négy olyan vers is van a zsengék között, amelyben a *nyár*-ról esik szó: *Az Aratás*, az *Oskolai Vacatio*, *Az Öreg ember*, sőt a Ferenc-napra készített köszöntő is ide tartozik: *Az Aratás*-ban a „dólgos Céres"-ről, itt a „sarlós Céres"-ről esik szó. De összefüggenek egymással a többi versek is: a Ferenc neve napjára írt vers 21—22. sora — *Az Urnak, ki midőnn fárasztjuk az eget | Kérésünkel, reánk bőv áldást csepeget* — megtalálható a *Név napra íratott Versek [I.]*-ben: *Az Ur, a' ki midőn fárasztjuk az eget | Kérésünkel, reánk bőv áldást tsepeget* (3—4 sor).

De más soregyezések is találhatók a kötet egyes darabjai között: *Az Öreg ember* 19—22. sora így hangzik:

„Tisztes öreg a' ki mind eddig tartottad
A' Kórmányt míg a' szélt 's veszélyt meg haladtad
„Te a' ki hajódat az omló hab között
Meg tartád, bár sokszor kőszálba ütközött . . .

E részlet szoros rokonságban van a *Név napra íratott versek [I.]* 9—11. sorával:

Mivel a' felhőkig fel nőtt habok között
Lappangó kőszálba hajójok ütközött
Míg néked két kezed a' zajos tengeri
Habok közt a' kórmányt két kézzel tekeri . . .

E részlet utolsó két sora pedig így tér vissza az *Oskolai Vacatio*-ban:

Vagy míg Palinurus a' zajos tengeri
Habok közt a' kórmányt két kézzel tekeri . . .
(9—10. sor.)

E sor-, illetőleg motívumegyezéseken kívül számos rímegyezés is bizonyítja a Kovács Zsigmond-féle másolatgyűjtemény zsengéinek összetartozását: az *Oskolai Vacatio*-nak *nyarat* ~ *arat* ríme (1—2. sor) előfordul *Az Aratás*-ban is (5—6. sor); a *deli* ~ *emeli* rím a gyűjtemény három zsengéjében: *A Mező*-ben, az *Oskolai Vacatio*-ban, a *Venusi Hartz*-ban.

Ezek a szoros egyezések azt mutatják, hogy a kötet e korai versei viszonylag szűk időkörön belül készültek.

A következő kérdés az: mikor s milyen körülmények között készülhetett ez a Zöld-kódexből hiányzó 12 vers?

Juhász Géza — külön indokolás nélkül — 1788—91 között kereste e versek keletkezési idejét: pontosabban a *Bútsúzik az Attya a' Leányitól, A' Ró'sa* és a *Venusi Hartz* kivételével valamennyit 1788-ból eredeztette; az említett háromból a *Venusi Hartz*-ot 1791-ből, a másik kettőt pedig 1790-ből (ld.: It. 1955: 16. l.). (A Ferenc-napi köszöntőt — tárgyi félreértés folytán — 1788 helyett 1794-ből datálta; v. ö.: ÖV. I, 256. l.).

Szerintünk a kötet valamennyi darabja ugyanegy időben: az 1786—87. iskolai év táján készülhetett. Csokonai ekkor már maga mögött hagyta a poétai osztályt, orator novitius volt. Ekkor, elsőéves orator korában 1786—87-ben — Budai Ézsaiás volt a magántanítója, aki az előző poétai osztály idején is már privatus praeceptorként foglalkozott vele. Úgy képzelhető, hogy a kiváló képességű tanár, aki később, 1789-ben a német és a francia nyelvnek s a költészetnek is praeceptora lett, mint magántanító propositio jellegű feladatokat tűzött költői tehetségű tanítványa elé.

Ez némiképp magyarázatot adhat arra is, hogy e propositio jellegű versek miért maradtak ki a Zöld-kódexből: a Budai Ézsaiás magántanítósága alatt készített verseket, úgy látszik, nem a poétai osztályban használt purum-füzetébe, hanem külön füzetbe írta a diákköltő. A későbbi keletkezés mellett szólhat az is, hogy e versek címéből hiányzik a *Prōō.* jelzés (bár ezt elhagyhatta esetleg a másoló is).

Kovács Zsigmond gyűjteményén kívül még egy idegen kéz által másolt füzettöredék utal Csokonai iskolai diáriumaira. Az MTAK. KK. IV. kötetében (4a—5b) található két levélnyi töredék három propositio jellegű versét őrizte meg a költőnek: *Az Árvíz, A' Békesség [II.] (El múltak a' hadak . . .), Musa vetat mori (Ki Poëta nevet érdemel . . .).* Hogy ez a töredék Csokonainak valamelyik iskoláskori diáriumán alapulhat, azt bizonyítja a másoló megjegyzése: „NB. Többet is irtam volna, hanem nem tudtam miről, mert N.S.V. [= ? Nagy Sámuel Uram-

tól] kértem az említett Diariumot, ha nem azt felelte, hogy nem tudja hol van. — Notákat pd [= pedig] igyekezek szerzeni." (5b)

Elvileg iskolai propositióként is készülhettek e zsengék: meglehet, hogy csak a másoló hagyta el címükből a *Prōō.* jelzést. De tekinthetjük afféle szorgalmi (házi) feladatoknak is őket (hiszen az árvíz-téma *Exundatio aquarum* címmel a Zöld-kódexben is előfordul, s ugyanott szerepel a békesség-téma is). Tárgyuk, stílusuk szerint időrendileg nagyon kevés választhatja el e verseket is a poétai osztály — a Zöld-kódex — propositióitól.

Két zsenge *(Mit nem tsinál a' Szeretet?!, Az ősz Laudonra)* Zilahi Jánosnak, a költő kollégiumi szobatársának 1795 körüli fontos másolat-gyűjteményében maradt fenn (DebrK. R. 1173), a *Piramus és Thisbe historiájának le fordítása* c. Ovidius-átdolgozást pedig Kiss Pál Debrecenben másolt gyűjteménye, a Világi Nóták (ld. Stoll: 587. sz.) s a magántulajdonban levő Debreczeni P. Dániel-féle gyűjtemény őrizte meg.

A KORAI VERSEK TÉMÁI, IDŐRENDJE ÉS AZ ISKOLAI POÉZISOKTATÁS

A zsengék pontosabb időrendjét — mint a latin nyelvű propositiók esetében is tapasztaltuk — a poézisoktatás korabeli tanterve alapján határozhatjuk meg; a poétai osztály tananyagának ismerete pedig hozzásegít a propositiók tárgyválasztásának, keletkezésének teljesebb megértéséhez.

Magát a verstani oktatást elsősorban a latin auctorok verses műveinek tanulmányozása tette szükségessé. A poétai osztályban a latin auctorok, illetőleg művek közül a Methodus szerint a következők kerültek sorra: „IV. *Auctores* in hac Classe legantur sequentes: *Phaedrus, Ouidii Libri Tristium, Virgilii Ecclogae, Georgicorum I. AEneidos Liber secundus, Terentii Comoediae.*" (11. l.) (1794 márciusában, a poétai osztály nyilvános vizsgájának anyagában Vergilius, Terentius és Ovidius művein kívül Horatius és Cato munkái is szerepeltek; ld. CsEml. 38. l.).Ehhez járult még mintegy kalauzul Franciscus Pomey-nek mitológiai kézikönyve: „His iungitur *Francisci Pomey Pantheum Mythicum.*" (uo.)

Természetesen a poétai osztály tantervébe nemcsak a költészettel való foglalkozás tartozott (v. ö. Meth. 11—12. l.). A verstani ismeretek elsajátításán túl latin verseket tettek át prózába s latin verseket tanultak meg könyv nélkül. (*Imitationes Phaedri* címmel, „Ladislaus Gál" aláírással fennmaradt a költő hagyatékában egy diákkori munka, amely Phaedrus egyik versét tette át prózába: Jk. I, 10a—11b; v. ö. HG. I, XXII. l.) A könyv nélkül megtanult részleteknek is szerepük volt a latin nyelvű versgyakorlatok kidolgozásában: a római költők verseinek reminiszcenciái átszivárogtak nemcsak a latin nyelvű propositiókba, hanem még a magyar nyelvűekbe is, különösen olyan kitűnő emlékezetű diáknál, mint Csokonai volt, akiről poeseos praeceptora, Kovács József ezt jegyezte föl: „Különös volt benne a' M e m o r i a, ugy hogy Virgiliusból egy repetitióra száz verset is folytában elmondott." (Ld.: Márton: NPM. VI. l.).

A költészet-tanítás alapvető tankönyve a debreceni kollégiumban Phaedrus meséinek P. Burman leydeni kiadása alapján Maróthi György által sajtó alá készített 1774. évi debreceni kiadása volt: Phaedri Augusti

Liberti Fabularum Aesopiarum Libri V. Debrecini, 1774. Ez a kiadvány a nevezetes oktatóköltményeken kívül magában foglalta Horatius egyik szatíráját (Mus Rusticus α Mus Vrbanus), Publius Syrus szentenciáit, Horatius De Arte Poeticáját s egyik ódáját (Ad Licinum), valamint Cato (Dionysius) Disticha moraliáját; ehhez járult még a Hieronymus Freyerus Fasciculus poematum Latinorum . . . című munkájából összeállított Sententiae poeticae, valamint a Differentiae vocum cím alatt összeállított mnemotechnikai versek gyűjteménye.

A kötet bevezetésként Monitum ad tirones poetices címmel ismertette azokat a legfontosabb verslábakat, amelyekkel a diákok olvasmányaik folyamán meg fognak ismerkedni: a jambust, spondeust, tribrachyst, daktilust, anapesztust s a trocheust.

Fontosak az oktatás jellegére nézve Cato erkölcsi disztichonjai s a Freyerus alapján közölt költői szentenciák: jól mutatják, hogy a poézisoktatásnak e r k ö l c s n e v e l ő c é l j a is volt. Voltaképpen Phaedrus meséi is ilyen céllal kerültek az első helyre. Mindebből — mint látni fogjuk — a versgyakorlatok tematikájára nézve is következtetések vonhatók le.

Jól szemlélteti a Csokonai korabeli poézisoktatás anyagát Losonczi Istvánnak, a népszerű Hármas kis tükör szerzőjének iskolai segédkönyve, az Artis poeticae subsidium (Pozsony, 1769), amelynek második kiadása éppen akkor jelent meg (1784-ben), amikor Csokonai a poétai osztályba készült. Számos jel arra vall, hogy Kovács József jól ismerte s az oktatásban fel is használta a különben igen jól használható kézikönyvet. (Losonczi poétikai segédkönyvének iskolai szerepére nézve ld. Bán Imre tanulmányát: Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet: Stud. Lit. 1964: 29—42. l.). A könyv beosztása a Methodus kívánalmainak megfelelően közli a verstani tudnivalókat s az irodalmi szövegeket, ami szintén azt bizonyítja, hogy a Methodus már egy korábban kialakult gyakorlatot foglalt írásba. (Losonczi könyvének első kiadása egy évvel a debreceni tanterv előtt jelent ugyan meg, de szerzője maga is a debreceni kollégium növendéke volt, tehát az ott megismert gyakorlatot követte könyvében.)

Losonczi poétikai segédkönyvének első fejezete, az Artis Poeticae elementa, a prozódiai szabályokkal, a szótagok hosszúságával, rövidségével, a verslábakkal, sorfajtákkal foglalkozik, s röviden verstechnikai és műfaji ismereteket is ad, tehát lényegében a Methodusbeli „instructio" III., VII. és VIII. bekezdésének megfelelő anyagot nyújtja.

A II. fejezet Collectio Poematum faciliorum címmel Muretusnak Institutio puerilis című hexameteres erkölcsi sententiáit közli, s utána Cato hasonló erkölcsnevelő disztichonjait (Disticha moralia), amelyek szintén benne foglaltattak a Methodusban (12. l. VII. bek.).

A III. fejezet Collectio Poematum sacrorum varii generis cím alatt irodalmi példákat hoz a különféle metrumfajtákra. Ez a példaanyag is összhangban van a Methodus követelményeivel. (Különösen fontos Csokonai fejlődése szempontjából, hogy Losonczi segédkönyve alapján Buchananus költeményéből a trocheusi sorokkal is megismerkedhetett.)

A következő fejezet Collectio Poematum Elegiacorum cím alatt — szintén összhangban a debreceni tantervvel — Ovidius Tristiájából közöl szemelvényeket (Lib. I. Eleg. 2., 3., 4., 5.; Lib. III. Eleg. 2., 3., 5., 7.; Lib. V., Eleg. 2., 3.) s közli Politianusnak Ovidius halálára írt elégiáját (Elegia de morte Ovidii).

A IV. rész Collectio Poematum Epicorum cím alatt ugyancsak a Methodus szellemében epikus versekből ad példát.

A Flores Poëtarum c. V. fejezet valóságos példatár a moralizáló sententia-versekből, főleg Ovidius, Vergilius, Horatius, Iuvenalis, Propertius, Martialis, Lucretius, Tibullus hexametereiből, disztichonjaiból. E példatárban szinte kivétel nélkül megtalálhatjuk Csokonai sententia-verseinek témáit, sok esetben egészen pontosan a propositióul megadott textust is. A XLVIII témakörből néhány jellemzőt említünk csak: De amitia et amicis; De avaritia et avaro; De auro et pecunia; De aula; De bello; De felicitate et infelicitate; De forma; De fortitudine; De fortuna; De gloria et laude (e rész legelső példája az ovidiusi „gloria calcar habet", amelyről Csokonai két verset is írt); De invidia et livore; De ira; De morte; De otio; De paupertate; De poesi et carmine (e fejezetben szintén szerepel Csokonai egy propositiós témája, a horatiusi Pictoribus atque Poetis . . .); De somnis et somno; De spe et fiducia; De superbia; De virtute.

A VI. rész Sententiae Poetarum Familiares cím alatt betűrendben közöl moralizáló hexametereket, majd Differentiae prosodicae címmel — szintén betűrendben — néhány homoníma ejtésszabályait közli, ugyancsak hexameterekben.

A VII. rész sorosabb értelemben független a debreceni kollégium tantervétől: Selecta Scholae Salernitanae praecepta medica, paribus Hungaricis versibus reddita címmel kétnyelvű változatban közöl versben egészségügyi szabályokat; mégis hatása lehetett a verstani órákon, mivel a latin hexametereket (és disztichonokat) párhuzamosan magyar versekben közli, mégpedig legtöbbször leoninusokban. (A latin versek közt csak elvétve található rímes disztichon; Losonczi viszont még a hexametereket is megrímelte.)

A befejező rész szintén a Methodus tananyagához igazodva Franciscus Pomey Pantheum Mythicumát közli kivonatokban (P. Franc. Pomey Pantheum Mythicum Contractum), betűrendben ismertetve az antik mitológia különféle isteneit.

Losonczi poétikai segédkönyve alapján is világosan kirajzolódik a debreceni kollégium poézisoktatásának szerkezete, jellege: az, hogy a klasszikus auctorok megismertetésével nem csupán verstani, stiláris és esztétikai ismereteket akart nyújtani, hanem a humanizmusból örökölt hagyománynak megfelelően fontos céljának tekintette a *morális nevelést* is a sententiaszerű versek, velős verssorok segítségével. Az 1795-i tanterv második kiadása pontosan megjelöli ezt a célt is: „A' *Második Órának* [ti. az első félév délelőtti második óráján]. Első Hónapbann, fordíttsa, fordíttassa és tanultassa meg [a praeceptor] Cato Moralis Verseiből a' jobbakat, főképpen pedig azokat, melyekbenn igaz Erkőltsi Regulák foglaltatnak; és ezeknél fogva a' Scansiot megtanítván, azokra a' megtanúlt Poétai Regulákat alkalmaztassa." (TanKöt.[4] 34. l.)

Az erkölcsnevelő cél pontosan kitetszik a chriák íratására vonatkozó tantervi utasításból is. (Ld.: TanKöt. 36—37. l.).

Losonczi segédkönyve jól világítja meg a propositiók két témakörét is: a moralizáló sententia-versek s a leíró, „festő" költemények tartományát.

A debreceni kollégium tantervéből jól látható, hogy a poétai osztály változatos tananyagának a propositio-írás csupán egy hányadát jelen-

tette. Hogy mennyi lehetett ez a hányad, arra nem csupán a fennmaradt diáriumokból, impurum-füzetekből következtethetünk. Ránk maradt Csokonainak poeseos praeceptor korában, 1794. szeptember 23-án készített latin nyelvű tananyagbeosztása, a *Specimen poëtarum*, amely szerint a diákok szinte naponta készítettek gyakorlatokat: „In versibus Hungaricis et Latinis quotidianum fere habuerunt exercitium." (Ld.: HG. II, 605. l.). Természetesen ez nem jelenthette minden napra egy-egy megadott tárgynak megadott versformában való kidolgozását. Az „exercitium" bizonyára nem jelentett minden esetben önálló „propositio"-t: gyakran csupán verssorok és verslábak gyakorlását, a verstani ismeretek gyarapítását jelenthette. Csokonai idézett tervezete is már a poétai osztály második félévére vonatkozik, de az 1795-i tanterv, A' Tanítók kötelességei szerint már az iskolai év elején írtak magyar, majd latin nyelvű verseket a poétai osztály növendékei, s e tanterv szerint a magyar nyelvű verseket egy hónapig gyakorolták (ld.: 44. l.). Kölcsey szerint szintén magyar nyelvű versekkel kezdődött a propositio-írás: „A poétikában legelső nap a tanító példának olvasott Himfyből, Csokonaiból (Diétai M. Múzsa) és Mátyásiból . . . Akkor én jobban tudtam latinul, mint magyarul, s magyar verseket a kiadott témákon kívül, csak 2 esztendővel később kezdettem csinálni, minekutána tanulótársaim már előbb példával mentek előttem (1804, 1805)." (Összes művei. Budapest, 1960. III, 506—507. l.)

A' Tanitók kötelességei ugyan pontosan tíz évvel azután került kiadásra, mint ahogy Csokonai a poétai osztály tagja lett, de — mint a repetitiókra vonatkozó utasítások is bizonyítják — voltaképpen a Methodus alapján már kialakult gyakorlatot foglalta írásba, s részletesen felbontotta és ütemezte a Methodus által csak felsorolt tananyagot.

Eszerint délelőtt s délután 2—2 órában folyt az oktatás. Az első félévben a délelőtti első órán egy hónapig a „Poetica Regulákat" tanulták a diákok Molnár Gergely Elementa Grammaticae Latinae című munkája alapján, majd Pomey Mythologiáját; a második órán „Cato Moralis Verseit" (disztichonjait) és „Syrus Sententziáit" fordította s fordíttatta a praeceptor, utána pedig Ovidius Tristiumából az Első könyvet dolgozták fel, „a' több könyvekből pedig, és *de Ponto* is tsak a' leg nehezebb Elegiákat." (43. l.) E félévben az egész Liber Tristiumot átvették Ovidiusból. (V. ö. Losonczi i. m. 41—58. l.).

A délutáni első órán Terentius hat vígjátékából az első hármat fordították és jegyzetelték, a délutáni második órán pedig „egy Hónapig a' Magyar Versek, az utánn pedig a' Deák Versek írásábann" gyakorolták magukat a tanulók, miután a praeceptor előkészítette őket arra, hogy „miképpen kellessék ez vagy amaz Propositióról Poëtai módonn gondolkozni". (44. l.) (Figyelmet érdemel, hogy A' Tanítók kötelességeinek 1812-i második kiadása az első félévi tananyagban Ovidiusból nem csupán a Tristiumot említi, hanem a Metamorphosest is „a' Mythologiával egybevéve": azaz Pomey Mythologiájának mintegy illusztrációjául [43. l.]. Mivel már Csokonai propositióiban vannak nyomaink arra, hogy Ovidius Metamorphosesával is foglalkoztak a tanulók a poétai osztályban, föl kell tételeznünk, hogy a tanterv ezúttal is már korábban kialakult gyakorlatot rögzített.)

A második félévben a délelőtti első órán újra Pomey Mythologiáját vették elő a tanulók, az óra második felében pedig a különféle versformákkal ismerkedtek meg, Horatiusból fordítottak (bizonyára a

De Arte Poeticát); Horatiusszal két hónapig foglalkoztak, s utána újból Vergilius került sorra (a Georgica, illetőleg az Aeneis).

A délelőtti második órán Vergilius említett műveit tanulmányozták, az Aeneis első hat könyvét együttesen vették át, az utolsó hatot pedig a diákok maguk olvasták és excerpálták. Végül Vergilius Bucolicáival foglalkoztak.

A délutáni első órán Terentius vígjátékait dolgozták fel: az első három után most már az utolsó hármat: az Adelphit, a Phormiót és a Hecyrat is.

A délutáni második órán gyakorolták magukat a „különbb-különbféle Deák versek írásában." (45. l.)

Mindez a hét négy napján folyt, mivel szerdán és szombaton számonkérés, repetitio volt, vasárnap pedig hittan-tanulás.

Látható tehát, hogy maga a versgyakorlat-írás viszonylag kis hányadát alkotta az iskolai poézis-oktatásnak.

Mindehhez tekintetbe kell vennünk, hogy a magyar nyelv csupán e tanterv kibocsátása után, az 1797. ápr. 24-én hozott tanári kari határozat által vált hivatalosan tanítási nyelvvé a kollégiumban. (V. ö.: Barcsa János: ItK. 1904: 367. l.; Borzsák 83. l.). Úgy látszik azonban Csokonainak — és a vele egy időben tanuló Szoboszlai Pap Zsigmondnak — fennmaradt propositióiból (ld. ItK. 1953: 126. l.), hogy a praeceptor egyéniségén is sok múlott: mindkettejüktől több magyar nyelvű propositio maradt ránk, mint amennyi egy hónap keretébe belefér. Csokonai 1794-i tananyag-beosztása szerint naponta íratott magyar és latin verseket diákjaival. A szintén verselő Kovács Józsefnak éppily pozitív hatása lehetett a magyar nyelvű versgyakorlat-írás elterjedésére.

Az elmondottakból úgy tűnik, hogy a Zöld-kódex 31 *Prōō.* jelzésű magyar verse körülbelül egy iskolai év termésének felel meg, míg a 14 latin nyelvű versgyakorlat föltehetően csak egy része az egész évi termésnek, noha — különösen a latin című, de magyar nyelven megírt propositiókat látva (amilyen pl. a *Fulmen describitur*, a *Gloria calcar habet* stb.) — arra is kell gondolnunk, hogy Kovács József lehetőséget adott tanítványainak — legalábbis Csokonainak — arra, hogy ne latinul, hanem magyar nyelven dolgozzák ki e feladatokat.

A propositiók témáit vizsgálva mindjárt szembe tűnik egyik nagy csoportjuk: a moralizáló sententia-versek. Nem véletlen, hogy ott találjuk őket már az iskolai versgyakorlatok elején: hiszen a megelőző syntaxista osztályban tanult Phaedrus ehhez a tárgykörhöz nyújtott mindenekelőtt példát és mintát.

Már Toldy fölfigyelt a propositiók két fő típusára, azt írván: „Első megindulását láttuk: az iskolai volt, s így költészete leíró és oktató." (XXXI. h.) Vargha Balázs — a Zöld-kódex verseinek alapján — a zsengéknek szintén ezt a két fő változatát emelte ki: „A verses feladatoknak két jellegzetes témájuk volt: a leírás és a moralizálás." (ItK. 1953: 126. l.) Szauder József a zsengéket tipologizálva lényegében szintén ezt a két fő típust állapította meg, amikor a „sententia" és a „pictura" jegyében fogant versekről írt. (Ld.: ItK. 1967: 517 kk.). Kölcsey — nyilván személyes élmények alapján — az iskolai oktatáshoz, nevezetesen Ovidiushoz kapcsolja a leíró verseket Csokonai-bírálatában: „tapasztalás bizonyítja, hogy a' ki az iskolai útmutatások szerént kezdi poesisát, az mind descriptiókkal kezdi azt, mellyre magok a' tanítók is szükségesson vezetnek, 's a' kiadatni szokott themák is (tavasz, szélvész,

c s t e) azt látszanak magokkal hozni, mert az magában kijő, hogy az illy thémák nem a' Metastasio' cantátájinak szellemekben, hanem Ovídnak manírjában szoktak dolgoztatni." (TudGy. 1817. III, 112. l.)

Latin irodalmi ismereteikben előrehaladva Ovidius Liber Tristiumát s Vergilius Aeneisét és Georgicáját kezdték tanulmányozni a diákok, s részletező h o s s z a b b l e í r ó v e r s e k r e t é r t e k á t a versgyakorlatokban: a latin nyelvű propositiókban hexameteres, a magyar nyelvűkben páros rímű tizenkettősökben írt versek jelzik ezt a leíró típust. Mind a latin, mind a magyar nyelvű propositiókban jól megfigyelhető e két fő típus váltakozása, habár határaik nem valami merevek. Átmeneti típusok is akadnak: félig az argumentáló, moralizáló típusba, félig a leírások közé tartoznak a j e l l e m k é p e k, j e l l e m r a j z o k. „A leírás fejlettebb formája a jellemzés" (ItK. 1953: 26. l.) — írja Vargha Balázs — s ilyen példákat idéz: *Egy Fösvénynek le írása, A Kalmár, Invidus.*

A k ö z ö n s é g e s l e í r ó v e r s e k voltaképpen természeti jelenségek leírásai *(Hyemis descriptio, Fulmen descributur, Exundatio aquarum, A tengeri Zivatarról, A Föld Indulás,* a napszakok, az évszakok leírásai stb.), tájleírások (*Egy kies kert le írása, Egy Város le írása, A Mező* stb.), illetőleg a lelki élet jelenségeinek rajza (pl. *Az Álom le írása*); voltaképpen ebbe az utóbbi csoportba tartoznak azok az antik olvasmányokon alapuló versek is, amelyek valamely hős képzelt helyzetében igyekeznek egy-egy lelki állapotot leírni *(Thisbe keservei, Dido Aeneastól való bútsúzása).*

A t é m á k közül még egy jellegzetes típus emelkedik ki mind a latin, mind a magyar nyelvű zsengék közül: a k ö l t é s z e t t e l, a k ö l t ő i h i v a t á s s a l foglalkozó versek. A latin nyelvű propositiók sorában ilyen félig-meddig az *Orpheus Tartara penetrat* . . . s még inkább a *Pictoribus atque Poetis* . . . A magyar nyelvű propositiók között is többet találunk e tárgykörből (*A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . ., *A Poëta leg kissebért is meg haragszik, Sint Maecenates* . . . stb.). Nem lehet véletlen, hogy a poétai osztály tanulói a költők helyzetéről, a költői mesterségről írtak verseket. A Methodusban ugyan nem szerepelt Horatiusnak De Arte Poeticája, de — mint láttuk — Maróthi György tankönyvül használt Phaedrus-kiadásában függelékként ez is benne volt, s A' Tanítók kötelességei 1795-ben szintén utalt Horatiusra (45. l.), az 1812-i második kiadás pedig cím szerint is említi az Ódákat (TanKöt². 46. l.). Losonczi Flores Poëtarumában külön fejezet található De Poesi, et Carmine címmel, amelynek első versei éppen Horatiusból valók: az Aut prodesse volunt: aut delectare Poëtae Csokonainak *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . című verse megírásához adhatott mintát, a De Arte Poeticából vett *Pictoribus atque Poëtis* pedig Csokonai azonos című latin nyelvű propositiójának volt alapja.

Az i s k o l a i v e r s g y a k o r l a t - í r á s t é m á i különben szinte változatlan egyformaságban hagyományozódtak nemzedékről nemzedékre. (V. ö. ItK. 1953: 126—127. l.; Ar. XI, 158. l.)

A poétai osztály tananyagáról, a versgyakorlatok típusairól és témáiról írva arról kell még szólnunk: h o g y a n t ö r t é n t a g y a k o r l a t b a n a p r o p o s i t i ó k í r á s a, illetőleg: í r a t á s a.

Az iskolai propositiók írása t a n á r i p é l d a m u t a t á s a l a p j á n történt, úgy, hogy a poeseos praeceptor mintául verseket olvasott fel magyar költőkből (ld. Kölcsey i. h.), vagy pedig lediktálta tanít-

ványainak saját költeményeit. Az utóbbi módszerről tanúskodik Konecz Benjáminnak 1823-ban Debrecenben összeírt Semminél több valami című kéziratos kötete (ld. Stoll 713. sz.), amelyben pl. A' szerencsetlen allapotba [!] ne csüggedj c. hexameteres vers végén ez a megjegyzés olvasható: „Dictavit O. [= Ornatissimus] D. [= Dominus] Szél Poétárum Preceptor" (8—9. l.). Hasonló megjegyzés található az Egy tejbe fult légy epitaphiuma c. tréfás vers alatt is: „Dictavit S. [= Sámuel] Szél Pr. [= Praeceptor] Publ[icus] Poetarum" (13. l.).

A mintaadásnak egy másik módja volt — a latin nyelvű propositiók írásakor — egy-egy latin auctor hasonló tárgyú versrészletének felolvasása. Ennek példáit láthatjuk a Vergilius Georgicáján alapuló *Taurorum lucta* s az *Apum pugnae descriptio* esetében. A latin versgyakorlatok írását elősegítették az egyes auctorokból megtanult hosszabb memoriterek, amelyeket hetenként kétszer kellett felmondaniuk a tanulóknak az ún. repetitiók alkalmával.

Lényegében a latin nyelvű versgyakorlat-írást készítette és segítette elő az az érdekes kísérlet is, amelyet éppen Csokonai osztályának poeseos praeceptoraként próbált ki Kovács József. A pedagógiai kísérletről így számolt be Kovács 1805-ben Csokonai édesanyjához írt levelében: „Különös volt a' képzelődés is [ti. Csokonaiban], kivált mikor a' dolgokat personificálni kellett. Ekkor ollyan mélységes melancholiáit vagy inkább el ragadtatását vettem észre, hogy sokszor ha kérdeztem sem hallotta meg. Szokásom volt, hogy Tanitványim közt a' Virgilius Eneisséb[en] beszéllő Személlyeket fel osztottam, egyiket megtettem p. o. a Második Könyvből Hikubának, másikat Priamus[na]k, harmadikat Pyrhus[na]k, és osztán ugy peroráltattam azok[na]k beszédjeiket; az ilyen rollékat Ö szörnyű tüzzel jádszotta, és a' bámulásig tudta követni." (Ld.: CsEml. 229. l.)

E módszerét részletesebben kifejtette Aeneis-fordításának Egy két szó az Oskolai Tanítókhoz c. függelékében; (Magyar Éneis . . . Komárom 1799. ld. még CsEml. 191—192. l.), ahol felfogására jellemző módon ezt írta: „A dolgoknak illyen personificálásában, és elő-adásában áll a' valóságos Poésis, nem pedig a' rövid és hoszszu Syllabáknak tudásában . . ."

Az iskolai propositio-írás gyakorlatára nézve érdekes adatokat tartalmaz a debreceni kollégium 1795-i tantervének 1812-i második kiadása, amelyből kiderül, hogy nem csupán az iskolában írtak verseket a tanulók, hanem házi feladatul is kaptak propositiókat, amelyeknek kidolgozásában a magántanítóknak, a privatus praeceptoroknak is szerepük jutott: „Tegye főképpen figyelmetesekké arra [a tanulókat]: hogy a' Poëta mindenkor a' Természetet festi; az érzéketlen dolgoknak életet, az okosság nélkül lévőknek gondolkodást és okoskodást: a' Lelkieknek, vagy tapasztalás alá nem esőknek és abstractumoknak, testet, érző eszközöket, testi munkálkodásokat ád és tulajdonít . . . Ezekbe belékapatvánn Tanitvánnyit: gyakorolja elsőbenn Magyar azutánn Deák Versek írásábann . . . Adjon ezekenn kívül oljan Thémákat is, meljeket otthonn dolgozzanak ki; és azokat, minekutánna a' Külön Tanítók megigazitották, tisztánn irassa le." (TanKöt.[2] 45. l.)

Az iskolai poézisoktatás ünnepélyes befejezését jelentették az examenek, a nyilvános vizsgák.

A poétai osztály nyilvános vizsgáját verses beköszöntővel nyitották meg s ugyancsak verssel zárták. Több ilyen verses „peroratio"-t ismerünk

latin és magyar nyelven egyaránt. Az MTAK. Kézirattárának egyik kéziratos kötete 1810—12-ből több ilyen vizsga előtti s utáni peroratiót őriz, a Post Examen jelzésű egyik magyar nyelvű vers Mátyásira, Gyöngyösire és Csokonaira hivatkozik, mint a magyar nyelvű versgyakorlatírás irodalmi eszményképeire. (Ld. RUI. 8-r 4: 59. l.). (A vizsga módjára s anyagára nézve ld. CsEml. 38. l.).

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

A zsengék legbonyolultabb kérdését, az időrendet tekintve föltűnhet, hogy a legtöbb verset korábbról keltezzük, mint az eddigi kiadások; a korábbi keltezés alapja az, hogy a *Prōō.* jelzésű verseket valóban iskolai gyakorlatoknak tekintjük, s ezért ilyen jelzésű verset általában nem teszünk 1786-nál későbbre, nem úgy, mint az ÖV. s az ÖV.² is tette több esetben, félig-meddig Toldyt követve, aki a sikerültebb későbbi versgyakorlatok címéből elhagyta a *Prōō.* jelzést s besorolta őket a „Hátrahagyott elegyes versek" csoportjába.

Csokonai rendkívüli tehetsége, költői lángesze indokolttá teszi, hogy már 14—15 éves korában (1787—88-ban) kiváló — bár még iskolás modorú — verseket tulajdonítsunk neki. Már Vargha Balázsnak a Zöld-kódexről megjelent tanulmánya korábbra tette a zsengék keletkezését, mint az addig elfogadott kronológiák: „A Zöld codexben foglalt verseket korábbi keletkezésűeknek kell tartanunk, mint az eddigi Csokonai-kronológiák." (ItK. 1953: 162. l.) Ugyanitt jelezte azt is, hogy milyen művek következhettek a Zöld-kódexbe foglalt versek 1791-gyel zárható korszaka után: „A codex eredeti versanyagának és toldalékainak megírása közötti évekre (1791—93) tehetjük az első epikai, szépprózai, műfordítási és drámai kísérleteket, s az első szerelmes verseket." (Uo.)

Kronologizálásunkban az eddig 1789-ből keltezett versek jelentős része (a *Prōō.* jelzésűek mind) korábbra került, s az eddig 1790—1792-re datált versekből is több került előbbre. Így viszonylag kevés vers jut az 1790—1792-i időszakra, amit azonban csak akkor fogadhatnánk kétkedéssel, ha bizonyosak lehetnénk afelől, hogy a ránk maradt néhány vers az 1789—1792 évek teljes termését jelenti, ahogyan a Zöld-kódex viszonylag teljes foglalatát adja az 1785—87-ig terjedő időszaknak. Bizonyosra vehető azonban, hogy a költő ezeknél több verset írt, csak azok nem maradtak ránk. 1795-ben mondott búcsúbeszédében határozottan utalt rá, hogy verseit elégette (ld. HG. II, 596. l.). Szavai annyira őszinték, az előadás annyira alanyi, hogy nem tekinthetjük színpadias fogásnak e bejelentést. S ha az 1791—92 évek viszonylag gyér versterm ését látjuk, azt sem véthetjük szem elől, hogy a ránk maradt néhány vers között több hosszú epikus mű is van *(Az istenek osztozása*, a *Békagyérharc)*, s azt sem feledhetjük el, hogy ekkoriban írta első jelentős szépprózai műveit a költő *(Az állatok beszélgetése)*, s ekkoriban készülhettek később elveszett hosszabb fordításai is a római irodalomból (Catullus, Tibullus, Propertius), amelyekről a Magyar Merkuriusban, illetőleg a Magyar Hírmondóban 1794-ben megjelent közleményében adott számot.

Kötetünk Csokonai legkorábbi fennmaradt iskolai versgyakorlataitól, 1785-től kb. 1791-ig írt verseit tartalmazza. Az iskolás jellegű versek

felső határának megállapításához maga a költő adott támpontot; ennek alapján Vargha Balázs már korábban is 1789 körül vonta meg a zsengék és a kiadásra érett művek határát: „A *Belgrádra* című verset Csokonai 1790-es eredetűnek mondja . . . (Valószínűbb, hogy . . . 1789 a dátuma.) Azért fontos ez a megjegyzés nekünk, mert ime ő is ennek az évnek táján vonja meg a határt a zsenge és a kiadásra méltó művek között. »Nevendék muzsájának« ezt a kiadatlanul maradt darabját egy kis megfontolás után besorolja az élete végén összeállított *Alkalmatosságra írt versek közé.*" (ItK. 1953: 122. l.) Később, Csokonai összes versének 1967. évi kiadásában szintén e szempont szerint vonta meg a határvonalat a zsengék s az érett művek között: az 1789. évvel nyitva meg az érett versek sorát: „A zsengék sorozata körülbelül az 1788-as évvel zárható le. Tizenhat éves korától kezdve már maradandó verseket írt Csokonai. A határvonal azonban, amelyet itt húztunk, legalább annyira esztétikai is, mint időrendi. Lehetséges, hogy a költemények csoportjának egyes darabjai megelőzik a zsengék sorozatának egyikét-másikát." (ÖV.[2] II, 528. l.) Juhász Géza hasonló felfogást vallott a zsengék kérdésében; amikor Csokonainak a Zöld-kódexbe bele nem került korai verseit — hozzávetőleges keletkezési évükkel együtt — fölsorolta, ezt a megjegyzést tette: „csak az 1788-ra tehetőket kell zsengéknek tekintenünk." (It. 1955: 16. l.) (Ezzel kirekesztette az 1788 után keletkezett verseket a zsengék sorából.)

Általában el is fogadhatjuk, hogy a legkorábbi kiadásra szánt versek zárják le a zsengék korszakát. Az első kiadásra szánt versek keletkezési éve — az 1789. év — szinte természetesen esik egybe a költő alsó fokú, gimnáziumi tanulmányainak befejezésével: 1788 áprilisában subscribált, s lett a felső, akadémiai tanfolyam hallgatója. Ettől fogva aligha írhatott többé tanári megbízásból iskolai versgyakorlatot, propositiót (1786 óta is legföljebb magántanítójának, Budai Ézsaiásnak megbízásából); a maga útján kellett továbbhaladnia.

Az iskolai versírástól való elszakadása természetesen nem átmenet nélkül történt: egy ideig még a hagyományos iskolai témákon fejlesztette tehetségét, gyakran a maga korábbi propositiós témáit véve elő s dolgozva át. (Így születtek például az évszak-témák későbbi változatai.)

A korai versek időrendje kötetünkben így alakul:

I. A poétai osztály I. félévének magyar nyelvű propositiói (1785. márc.—jún.): a Zöld-kódex 1—16. verse (37a—49a).
II. A poétai osztály I. félévének latin nyelvű propositiói: a ZC. latin nyelvű versgyakorlatainak 1—8. darabja (78a—82b).
III. A poétai osztály I. és II. féléve között — alkalmasint a nyári szünet folyamán — keletkezett versek: a *Constantzinápolly* és a *Czigány* (ZC. 49a—51b).
IV. A poétai osztály II. félévére (1785. nov.—1786. márc.) tehető magyar nyelvű propositiók: a Zöld-kódex 20—38. verse (52b—61a).
V. A poétai osztály II. félévére tehető latin nyelvű propositiók: a latin nyelvű zsengék 9—14. darabja (ZC. 83a—85b).
VI. A KK. IV, 4a—5b füzettöredékének három verse a poétai osztály II. félévéből vagy a közvetlenül utána következő időből *(Az Árvíz, Musa vetat mori, A' Békesség [II.]).*

VII. A poétai osztály utánra tehető propositiók, föltehetően Budai Ézsaiás magántanítói feladatai 1786—1787-ből (ZC. 61b—66b).
VIII. A Kovács Zsigmond-féle gyűjtemény 12 korai verse 1786—1788 tájáról.
IX. Zilahi János és Kiss Pál gyűjteményének egy-egy korai verse *(Mit nem tsinál a' Szeretet?!, Piramus és Thisbé historiájának le fordítása)* 1787—88 tájáról.
X. A Zöld-kódex 1789—1790 körülre keltezhető 8 verse (68a—75a) és Zilahi János gyűjteményének két későbbi verse *(Az ősz Laudonra, Belgrádra)*.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a ZC.-ben tízsoros töredékben található *A Hadról* c. vers (51b), amelynek teljes szövege csak későbbi másolatban, Jókay József gyűjteményében (OSZK. Oct. Hung. 695: 28b—29b), ill. — átdolgozott, megszelídített formában — a *Diétai Magyar Múzsá*-ban maradt ránk ([VIII.] 113—114. l.), föltehetően eredetileg iskolai versgyakorlatnak készült: témája jellegzetes propositio-téma, *A Békesség* c. vers „ellendarab"-ja (a *had* jelentése a régi nyelvben: 'háború'). Úgy látszik, hogy a Jókay József másolatában fönnmaradt szöveg már az eredeti iskolai versgyakorlatnak 1794 körül írt „Tóldalék"-kal megbővített változata. Az ősszöveg 40 sorból állhatott, tehát ezzel a sorral zárulhatott: *'S tiszteletet kíván gyilkos szablyájától.* A „Toldalék" a *Meg ne itéllyetek . . .* sorral kezdődhetett; ezt a részt Jókay József másolatában is gondolatjel választja el a vers első részletétől. Így voltaképpen *A Had*-nak három változatáról beszélhetnénk; mivel azonban a ZC.-ből az eredeti fogalmazvány döntő fontosságú ősszövege hiányzik, ill. csak 10 sor van meg belőle, a következtetett 40-soros iskolai versgyakorlatot — amely 1785-ben, ZC.-beli helye szerint közvetlenül a *Czigány* után készülhetett — nem vehettük föl tárgyalt verseink közé, a kutatók tájékoztatásául azonban utalunk erre a föltehető ősváltozatra.

Hasonló a helyzet az *A Hír* c. költeménnyel, amelynek eredeti fogalmazványa nem maradt fenn, csak idegen kéztől származó másolata (KK. III, 97ab) s a *Diétai Magyar Múzsa* szövege ([IV.] 49—51. l.), amely lényegében megegyezik az említett kézirattal.

„A Hír" szintén jellegzetes versgyakorlattéma: Csokonai verse is úgy indul (ld. ÖV². I, 113—114. l.), csak a végén, a négy utolsó sor látszik későbbi hozzátoldásnak: a „Toldalékok" írásának idején aktualizálhatta valamelyest diákkori versgyakorlatát. (Szoboszlai Pap Zsigmond iskolai versgyakorlatai között is előfordul a „Famae Descriptio"; ld. ItK. 1953: 126. l.). Az eredeti kézirat híján itt sem dönthetünk, de jelezzük, hogy *A Hír* ősszövege 1786 táján iskolai versgyakorlatul készülhetett, s valószínűleg 1794-ben látta el toldalékkal a költő. (Kiss Imre jegyzékén csupa diákkori vers — *A' Tengeri Zivatar*, a *Szerentse, a Had, a Czigány* stb. — társaságában fordul elő.)

TÁJÉKOZTATÁS SZÖVEGKÖZLÉSÜNK HELYESÍRÁSÁRÓL

Célunk, mint minden korszerű szövegkritikai kiadásnak, a betűhű kiadás, különösen az autográf kéziratok esetében. Ezért hagytunk meg változtatás nélkül ilyen írásváltozatokat, mint pl. *kébzel* (= *képzel*), *harakszik* (= *haragszik*), *ninjak* (= *nimják*), *hanvait* (= *hamvait*), *szálltak* (= *szálltak*) stb., mivel egyaránt jellemzők a költő kiejtésére s akkori — kiejtés szerinti, fonetikus — helyesírására. Meghagytuk az ilyen tévesen etimologizált alakokat is, mint pl. *aladt* (= *alatt*), mivel szintén jellemzik a diákköltő helyesírását.

A betűhív közlés megvalósításában legnagyobb nehézséget a magánhangzók ékezése okozta. A költő gyakran egyáltalán nem is használt ékkoriban ékezeteket; pl. *torodott* (= *törődött*), *fustye* (= *füstye*) stb., s ahol használt is, az *i*, *ö*, *ü* hangok, ill. betűk esetében nem jelezte világosan a hangok rövidségét—hosszúságát. Általában pontokat használ (*le írása*, *sziv* stb.), de ez nem tükröz ejtéssajátságot, amint pl. a *szerető sziv* (**63** : 8) s a hozzá hasonló esetek félreérthetetlenül bizonyítják. (E tekintetben követték a közel egykorú másolatok készítői is.) Ebben az esetben a betűhív közlés zavaró és félrevezető lett volna.

Az *i*, *ö*, *ü* betűk ékezésében a fenti okokból kénytelenek voltunk a költő későbbi gyakorlatának megfelelően értelmezni ezeket a bizonytalan ékezéseket, s erre esetenként nem is utalunk a szövegkritikai fejezetekben. A rím miatt némely esetben a rövid alakot hagytuk meg (pl. *ásitnak* ~ *pásitnak*; *hitedet* ~ *szivedet* stb.).

Az *o*, *u* betűk esetében Csokonai s kéziratainak másolói szintén nem voltak következetesek: itt csak a legszükségesebb, legkirívóbb esetekben pótoltuk az ékezeteket; pl. *hajo [= hajó]*, *jo [= jó]*, de pl. a *rosa*, *nota*, *toga*, *Musa* alakokat meghagytuk, mivel Csokonai helyesírása ekkor még erősen latin tanulmányai hatása alatt állt, s ezek az írásformák jellemzik korabeli helyesírását. A *csók*-ot és származékait (pl. *tsokol* Csokonai ekkor szinte kivétel nélkül röviden írta, de ez csak pongyolaság nála, s nem tükröz ejtéssajátságot, amint pl. **38.** számú, időmértékes vers is bizonyítja. Ezért ez esetben a rövid *o*-val írt alakokat emendáltuk, nem úgy, mint a *sohajt* esetében, amelyet később is következetesen röviden használt. Az *u* esetében — bár Csokonai pl. az *-ul* igeképzőt, határozóragot, az *ugy* kötőszót, *ur* főnevet stb. később következetesen ékezettel

használta — általában nem pótoltuk a következetlenül használt ékezeteket, mivel a nyomdai gyakorlatban is általános volt az *u* használata *ú* helyett, s a rövid *u* legtöbbször nem jelzett ejtéssajátságot. Emendálásainkra a jegyzetekben mindig utalunk.

Az *-l* előtti magánhangzók gyakran bekövetkező nyúlását Csokonai ekkor még nem tüntette föl következetesen: *volt*-ot írt, noha később *vólt*-ot használt. Ekkor még *rolla, tölle* fordul elő nála a későbbi *róla, tőle* helyett.

A hiányos, többnyire teljesen hiányzó központozást csak ott pótoltuk, ahol a szöveg értelmezése ezt föltétlenül megkívánta; az emendálásra mindig utalunk a jegyzetekben.

JEGYZETEK A KÖLTEMÉNYEKHEZ

1. Egy kies kert le írása

Kézirata

ZC. 37a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és Csokonai kezétől származó későbbi *ϑ* jel, a cím után pont. Az utolsó sor alatt középen a tisztázattal azonos kézírással kétszer aláhúzva: *Vege [= Vége]*. A tisztázatot nagyon szétszórt figyelemmel vagy fáradtan készíthette a költő: több botlása, értelemzavaró hibája ezzel magyarázható.

Megjelenése

A Toldy/j. 1. sorszám alatt említi címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 227—228. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV^2., MM.

Keletkezése

Az 1785/86. iskolai év első féléve.
Juhász Géza korábban szintén ezt tartotta a költő legelső fennmaradt versének (ld. It. 1955: 11. l.).
Később módosított kronologizálásán: posztumusz tanulmánya már az egyik legkésőbbi zsengeként említi (ld. LatZs. 79. l.). A későbbre datálás indokait Juhász nem ismertette. Szerintünk nincs ok rá, hogy későbbről keltezzük. Sorrendi helyéből is következik, hogy az 1785/86. tanév során készülhetett. Korai keletkezése mellett bizonyít több helyen is tapasztalható kezdetleges, pongyola fogalmazása, nyelvtanilag homályos mondatai.

Szövegkritika

3. K: *Aldott* em. *lak**o*** em.
9. K: *ts**o**kolgattya* em.
10. K: ***E**desen* em.; *men**y**ei* em.
13. K: ***a**ll**o**ra* em.
14. K: Kp.n. em.
15. K: Az *'s* talán utólag beszúrva.
16. K: *Tantzolnak* em.
17. K: *Egy szép ⟨kies⟩ forrás* A *tsereg* a sor fölött a megfelelő helyre beszúrva. A javítást Juhász Géza tollbamondás közben keletkezett hibának magyarázta. (Ld. It. 1955: 6—7. l.) A vers azonban

Csokonai autográf tisztázatában maradt ránk: s így természetesnek tűnik, hogy a vers letisztázásakor ő maga törölte a két azonos jelző közül az elsőt, s szúrt be a helyére egy igei állítmányt; lehet, hogy fogalmazás közben ezt az állítmányt „odagondolta", odaértette a mondatba; arra is gondolhatunk azonban, hogy a mondatnak eredetileg latens állítmánya volt: *Egy szép kies forrás* [van] *e kert közepében* . . .

18. K: *Ninfak* em. Csokonai a *nimfá*-t e korszakában következetesen *ninfa*-nak írta.

gyengédedett Ez a szó elírásnak látszik; ilyen képzésmódot a nyelvtörténetből nem ismerünk. Juhász Géza ezt írta róla: „hozzáértő előtt még a hibái is nyelvformáló merészség ígéretének tűnhettek, mint . . . a »gyengédedett«." (It. 1955: 6. l.) Ugyanitt megpróbálkozott a szó, ill. az egész sor emendálásával: „Abba már Ferenczi bele sem mer vágni [ti. a versről készített tisztázatában], hogy kijavítsa ezt a sort: »Nimfák gyengédedett fái nőtt szélében«, pedig ebből igazán nem lett volna nehéz értelmesebbet faragni: »Nimfák gyengédeden nőtt fái szélében«". (It. 1955: 6. l.) A NySz. valóban ismeri a *gyengédeden* alakot 'teneriter, molliter' jelentésben. De ha a *gyengédedett* alakot — a *nőtt* hasonító hatására — elírásnak tekintenénk is *gyengédeden* helyett, akkor sem magyaráztuk még meg egészen mondatbeli szerepét: a határozói alak sem illik jobban a mondatba. Arra kell gyanakodnunk, hogy — akárcsak a 10. sor *illozgat*-ja esetében — ez a szó is a másolatot készítő diákköltő botlása, ahogy az egész másolat nagy mértékű figyelmetlenségről tanúskodik. Juhász Géza szórendi zavart is föltételezett, s így értelmezte e mondatot: „Nimfák gyengédeden nőtt fái szélében."

A HG. meghagyta az eredeti szórendet, csupán „(Így !)" jelzéssel figyelmeztetett a *gyengédedett* alak szokatlanságára. Az ÖV., az ÖV.[2] és az MM. szintén az eredeti szórenddel, lényegében változatlanul közölte a sort.

Mi sem érezzük egészen indokoltnak a Juhász által javasolt szórendi cserét; legföljebb a *gyengédedett* emendálását tartjuk meggondolandónak *gyengédeden*-re.

A mondat helyes értelmezéséhez talán azt a nyelvjárási sajátságot is tekintetbe kell vennünk, amellyel a diákköltő két másik, közel egykorú zsengéjében szintén élt, hogy ti. többes számú alany után is állhat egyes számú állítmány, ha az alany történetesen egy birtokviszony birtokszava. Így találjuk *A Békesség [I.]* 8. sorában ezt:

*Pán ökrei bátran a' füvönn legel**het***

s a *Libertas optima rerum* 8. sorában:

*Bár kezed lábai**d** ne légy**en** bilintsen*

Ezek analógiájára kell valahogy elképzelnünk a *Ninfak fái* többes számú alanya után az egyes számú *nőtt* igét. A mondat eredeti értelme tehát mégiscsak ez lehetett: 'Nimfák gyengéd(en ápolt) fái nőttek a szélében'.

K: *fai* em.

széleben em.

19. K: *fojo* em.
20. K: *plántakra* em.
24. K: *Orzi* em. *hidegetől* em.
Az eredeti kéziratban alig van központozás; a HG., az FK. és az MM. egymástól függetlenül központozta a sorokat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az antik mitológia isteneivel benépesített képzeletbeli tájat, kertet kellett megverselniük a tanulóknak. Az idegen tájképbe azonban belopakodtak a helyi világ színei, amint ezt Vargha Balázs is kimutatta, megállapítva, hogy „A keverék-tájképek valószínűleg a legkorábbi verscsoporthoz tartoztak a Zöld codexben." (ItK. 1953: 151—152. l.; v. ö. V. Szendrei 15—16. l.). Ugyanitt a diákköltő ösztönös természetbe vágyódásáról ezt írta: „legkezdetlegesebb verseiben Rousseau-ra emlékeztető eszmék nyomát találjuk, pedig szinte bizonyos, hogy még nem olvasta Rousseau-t mikor ezt írta:

Áldott természetnek kies lakó hellye
A nyájas örömök legelő mezeje."

(I. h. 129. l.)

Ekkor, tizenegy éves korában valóban nem ismerhette még Rousseau-t, közvetve sem; a szembetűnő rokonságról inkább azt mondhatjuk: később azért vonzódott úgy a természetrajongó Rousseau-hoz, mert eleve vonzódott a természet nyugalmat árasztó, szabadságra csábító világához. A vers alaphangját mindjárt a két kezdősor megadja, amelyben a természetet s a művészeteket állítja szembe a költő, az „áldott természet"-nek ítélve az elsőbbséget.

Ifjúkori zsengéjét később beleszőtte az 1793-ban írt *Tempefői*-be is. Juhász Géza erről ezt írta: „Úgy kell lenni, hogy ez a *Kies kert* valamiért később is kedves maradt Csokonainak. Néhány kifejezését beleszőtte prózában a *Tempefői*be (»Mutogatja magát a pompás természet«, »mesterség cifrái«, »gyönyörűség kies lakóhelye«, »ártatlanság vidám képe«.)" (It. 1955: 6. l.). A szatírai játék II. Jelenésében Rozália a belépő Tempefőinek felolvassa akkor megkezdett saját költeményét (voltaképpen a *Víg élet a Parnassuson* c. verset), amelyet kérésére Tempefői fejez be rögtönözve. Rozália e szavakkal nyugtázza a költő rögtönzését: „Köszönöm, kedves Poétám, hogy eggyütt hangoztatod verseidet a' mieinkkel, és szép képzéseiddel ékesited a'mi ⟨kép⟩ gondolatinkat. — Itt mutogatja magát a' pompás természet, kevélykedvén a' mesterség tzifráiban: ezt a' Kertet választotta magának a' Gyönyörüség kies lakó helyéűl, nézd, édesem, hogy hizelkedik benne az Ártatlanság vidám képe, hogy szijja magához az eleven elmét. Engedd meg, hadd ditsekedjen ez a' te Rozaliád ártatlan mulató helye, a' te elméd tzifráival." (MTAK. Temp. 8a). Majd Tempefői — Rozália szavait mintegy verssé formálva — elmondja tárgyalt versünknek némileg átdolgozott, csiszoltabb változatát: „Bátor az elmém lankadttabb, mint sem ez édes tárgyakon repdeshetne: még is meg tselekszem, mert Rosalia⟨nak⟩ úgy akarja.

Áldott természetnek kies lakó helye
A' nyájas örömök legelő mezeje.
Mellyet a' mesterség keze úgy ⟨formála⟩ mivele,
Hogy ékességével vidúllyon kebele.
Te tanitód [!] ⟨pompás⟩ színed majmoló festőket,
Szégyeníted pompás himeiddel őket.
Mikor szép virágid' Zefir tsokolgatja
Édessen ébresztget mennyei illatja:
De bár tábláidat nöjjék fel a' gyomok
El száradván a' szép rozsák 's Liliomok:
Még is Rosália ha itt mulatozik
Sivatagos pusztád Rosássá változik."

(I. h. 8a—9a)

A vers mint az általa annyira keresett idill korai megformálódása lehetett kedves a költőnek. A zsengében megnyilatkozó idilli érzést Szauder József a stílusban is fölfedezte (ld. ItK. 1967: 527—528. l.). A vers alaphangját a diák talán Tibullus első elégiájában találhatta meg: Pomey nyomán Priapus alakja is innen kerülhetett a propositióba.

2. Ferenczi Zoltán a versről készített másolatában a többes számú alanyt megpróbálta egyeztetni az egyes számú állítmánnyal: a *tzifrái*-t *czifrája* alakra változtatta. Juhász Géza ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Nem hiszem, hogy ez a helyesbítés jogos lett volna; lényegében nem is segít a mondaton." (It. 1955: 6. l.) Ezzel mi is egyetértünk. A kissé homályos mondanivalójú 1—2. sort némileg megvilágítja Rozália parafrázisa a *Tempefői*-ben: „*Itt mutogatja magát a'pompás természet, kevélykedvén a' mesterség tzifráiban . . .*" Tempefői versrögtönzése is a természetnek a festőket megszégyenítő szépségéről beszél.

Mesterség: régi jelentése szerint 'művészet'.

tzifra (nép.): dísz, díszítés.

Ugyanez a kifejezés előfordul az *Egy Város le írása* c. propositióban is:

A Palotájára mesterség tzifráját
Tékozlá a szépség rá a' frizúráját . . .

Ez egyben jelzi a két vers keletkezésének nagyjából azonos idejét is. A *Tempefői*-ben olvasható parafrázis alapján föltételezhető az is, hogy a *tzifrái* -t tárgyraggal szerepelt az eredetiben, s csak leírás közben — homogén gátlásként — sikkadt el a *-t* rag a következő *tündököltet* szó kezdő hangjának hatására. A sor értelme így ez volna: 'a természet készen tárja elénk, csillogtatja („tündököltteti") a művészetek („mesterség") által csak mesterkélt módon létrehozott szépségeket („cifrákat")."

Valószínűbbnek látszik azonban az, hogy — akárcsak a 18. sor szövegkritikai jegyzetében idézett példáinkban — a tárgyrag nélküli *Mesterség tzifrái* a hiteles szöveg, s a birtokos szerkezet többes számú birtokszava után népnyelvi hatásra használ a költő egyes számú állítmányt; az is gyakori korai verseiben, hogy — latin hatásra — nem használ névelőt a főnevek (itt a *Mesterség*) előtt. A két sor értelme ez esetben tehát ez volna : 'Míg a természet (ön)magát adja, mutatja, addig a mesterség (művészetek)

cifrái (díszei, díszes alkotásai) a kész (készített) dolgokkal pompáznak, hivalkodnak.' (Ez a fajta szembeállítás, ellentétesség jellemző eleme a propositio-szerkesztésnek.) A *Tempefői* írásakor a költő már kirívónak érezhette a nyelvjárási szerkezetet a nagyközönség elé szánt színműben, s ezért módosított valamelyest az eredeti szövegen.

3—4. E két sor változtatás nélkül átkerült a *Tempefői*-be.

9. A *virágit* birtokosa *Flora*. A *Tempefői*-be így került e sor: *Mikor szép virágid' Zefyr tsokolgatja*

10. *illozgat* A nyelvtörténetben ismeretlen szó. Juhász Géza hibás alakot látott benne: „hozzáértő előtt még a hibái is nyelvformáló merészség igéretének tűnhettek, mint az »illózgat« . . ." (It. 1955: 6. l.). Az *illan, illatozik* igével lehet összefüggésben: a *mennyei harmat* talán a virág nektárját jelenti.

13—14. *Priapus* (gör.): Dionüszosz és Aphrodité fia, a mezők és kertek védőistene, akinek míniummal vörösre festett képét — madárijesztő gyanánt is — különösen gyümölcsösökben és szőlőshegyeken állították fel. A Priapusra vonatkozó ismereteket Pomey iskolai mitológiai segédkönyvéből meríthette a költő; a Dii silvestres c. fejezetben külön címszó foglalkozik a mezei istenség szerepével s ábrázolásával, idézve Tibullus elégiájának idevágó sorait s Vergilius Georgicáját:

> Et custos furum atque auium, cum falce saligna
> Hellespontiaci seruet tutela Priapi.
>
> (ld. Pomey 166. l.)

Tibullusnak Pomey álta is idézett költeményében ezt találhatta Csokonai:

> pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
> terreat ut saeva falce Priapus aves.
>
> (I, 1, 17—18.)

Ilyesféle őrző, „csősz" istenként fordul elő Csokonainál is.

Az *álló* a nyelvjárásokban jelent 'állvány'-t, 'figyelő állás'-t is; úgy értelmezhetjük tehát e sorokat, hogy Priapus mintegy csőszként fölment a leshelyre, hogy őrizze a gyümölcsösöket (a tolvajoktól és a vadaktól) — de ha nem vigyázna jól a termésre, Flora meg fogja büntetni. Mivel azonban Priapusban a termékenység phallikus istenét is tisztelték, talán nem minden alap nélkül az is föltételezhető, hogy obszcén kétértelműség is bujkál a 13. sorban. Ennek föltevésére annál is inkább megvan minden okunk, mivel Pomey idézett fejezete — ahhoz képest, hogy iskolai segédkönyvnek készült — meglehetős nyíltsággal szól a „priapi versek" istenének kultuszáról, ábrázolásáról: „Priapus dictus, Phallus, et Falscinum: tria nomina, obscoenitatem reddentia." (I. h. 166—167. l.)

17. *tsereg* (táj.): csörög, csörgedezik.

21. *tsere* (táj.): főleg cserrel benőtt cserjés, bokros hely.

21—24. E sorok néhány jelentéktelen eltéréssel megtalálhatók Péczeli Henriade-fordításában:

Nem messze a' parthoz vólt egy szép 's zőld tsere
Mellybe a' bú soha bé-menni nem mere.
Eggy magas kőszikla a' habok' mérgétől
Őrzé e' kies helyt, 's Éjszak hidegétől.
(Henr. 11. l.)

A diákköltő talán praeceptorának biztatására merített a Debrecenben oly népszerű Péczeli munkájából, amint több más zsengéjénél is megtette. (V. ö. **5.**, **8.**, **9.**, **10**. stb. verseinkkel.)

22—23. E sorok megfelelői visszatérnek a diákköltő egy másik leíró versében, *A Mező*-ben is (25—26. sor).

Verselése

A versgyakorlatok versformáját a feladatot kitűző praeceptor szabta meg; a leíró versek páros rímű tizenkettőseit éppen Kovács József vezette be, aki eredetileg Vergilius Aeneisét is ebben a formában fordította. A propositio rímeléséről szólva Juhász Géza is kiemelte Kovács József szerepét: „nem valószínű, hogy a rímkezelésnek ezt a magas színvonalát rögtön első kísérletében elérte volna. . . . Háló Kovács József pedig már tudatosan arra törekszik, hogy kétszótagú, hibátlan rímeit *különböző szófajokból* válogassa össze. Csokonai hamarosan elsajátítja ezt, annyira bravúrosan, hogy akadnak zsengéi, amelyekben *szinte kivétel nélkül olyan mesterrímeket* használ, mint néha már itt is: természet-készet, örül-körül, csókolgatja-harmatja, állóra-Flóra, csere-mere." (It 1955: 11. l.)

Vargha Balázs a közölés egy példáját idézte a vers 23—24. sorából (ld. ItK. 1953: 160. l.).

2. Szűntelen közel van a' halál

Kézirata

ZC. 37b—38a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és Csokonaitól származó későbbi eredetű ϑ jel, a cím után pont. Az utolsó sor utolsó szava után a tisztázattal azonos kézzel: *Vége*

Megjelenése

Toldy 711. h., a „Hátrahagyott elegyes versek" első darabja. Helyesírását Toldy korszerűsítette s hiányos központozását pótolta. Későbbi kiadásai: HG. II, 3—4. l., FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Juhász Géza időrendi besorolásában meglehetősen hátra került: **25**. az általa 27-nek vett magyar nyelvű zsengék sorában. Az előtte, a **23**. helyen álló *Sint Maecenates . . .* című zsengéről Juhász azt írta, hogy

„már alighanem 1788-ból való" (It. 1955: 14. l.). Ugyanitt azt a föltevését is előadta, hogy még 1788/89-ben, a metaphysicai osztályban is írhattak propositiókat a tanulók Fodor Gerzson keze alatt. (Ld. uo. 9. l.). Ennek megfelelően az ÖV.²-ben is a zsengék utolsó csoportjában szerepel: az utolsó előtti, 36. helyen.

Juhászt ezúttal is befolyásolta Toldy Ferenc ítélete, aki e zsengét a többitől eltérően — már nem címével s kezdősorával említette, hanem egész terjedelmében kiadta: „a *Szüntelen közel van a halál* szintén propositio, de annyira sikerült, hogy *Toldy kiemelte a zsengék közül . . .*" (It. 1955: 7. l.). *Prőő.* jelzése, ZC.-beli helye alapján ez a vers is a poétai osztályban, 1785/86-ban keletkezhetett.

A korai keletkezés mellett tanúskodik viszonylag kezdetleges verselése: a tömegesen használt ragrímek, amelyekről Vargha Balázs is megemlékezett (ld.: ItK. 1953: 161. l.).

Egészen elhibázottnak kell tartanunk a HG. kronologizálását (ld. III, 495. l.), amely a Toldy-kiadás „Hátrahagyott elegyes versei"-nek egész „Első könyv"-ét 1795-ből származtatja, holott Toldy félreérthetetlenül jelzi, hogy 1795-*ig* megírt verseket tartalmaz az említett fejezet.

Szövegkritika

4. K: *Majd ⟨el⟩ száradt* Az *unvan* jav. ebből: *unva* em. Az ÖV. s az ÖV.² a javítatlan *unva* alakot hagyta meg, de a javítás előtt az egész sor másképp hangzott, ugyanis a *kóróit -i-*je is utólagos beszúrás; a sor tehát eredetileg így szólt: *Majd el száradt kóród meg unva útállod*
útallod em.
6. K: *Párkakra* em.
7. K: *nelkűl* em. A szó a sor fölé beszúrva.
9. K: *sorbol* em.
10. K: *korbol* em.
11. HG., ÖV., ÖV.², MM.: tévesen: *vesz*
13. K: *oráját* em.
14. K: Kp. n. em.
19. K: Kp. n. em.
20. K: *kevejkedö* em.
22. K: *Hull⟨t⟩* Az utolsó betű törlését az ÖV., ÖV.² későbbi eredetűnek tartotta, s a szót így közölte: *Hullt*
A sor második és harmadik szavát az ÖV., ÖV.² az *azért* határozószóval azonosította. Bár a szótagok ilyesfajta szétírása előfordul a ZC.-ben, logikailag is a mi értelmezésünk látszik hitelesebbnek.
23. K: *gyötrelmekk̄* *[= gyötrelmeknek]*
24. K: *ki allya* em. A fölösleges névmásismétlődés *(ki ~ valaki)* miatt Toldy a *valaki* helyén *valaha* szót sejtett: „A 12-d. verspárban a *valaki* hihetőleg iráshiba *valaha* helyett." (952. h.) Lehetséges, hogy Toldy föltevése helyes. Kp. n. em.
25. K: *kedvez* Hibás alak a felszólító mód helyett; em. *edényekk̄* *[= edényeknek]*
26. K: *levelekk̄* *[= levcleknek]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ZC.-beli helyéről szólva Juhász Géza megismételte azt a föltevését, hogy Csokonai poeseos praeceptor korában maga csoportosította pedagógiai-didaktikai céllal a ZC. első verseit s maga diktálta le a kötet anyagát tanítványainak, mintegy példatárat akarván adni nekik. E föltevést ebben a formájában nem fogadhatjuk el, de figyelemre méltónak tartjuk Juhásznak azt a gondolatát, amely a propositiót összefüggésbe hozza a halotti búcsúztatókkal: „Ezután [ti. az *Egy kies kert le írása*], a leendő búcsúztatóiróknak, lediktálta egy korai elmélkedését is *(Szüntelen közel van a halál)*, amilyenekkel a sirató verseket volt szokás kezdeni." (LatZs. 79. l.)

A leendő búcsúztatóírókra valóban gondolhatott a propositiót kitűző praeceptor, Kovács József. A zsengék között megtaláljuk az alkalmi versek ilyen jellegű sablonjait (pl. *Név napra íratott Versek, Bútsúzik az Attya a' Leányitól*), bár a téma, a szüntelen készenlétre intő, kiszámíthatatlan halál az antik költészetnek is egyik közhelyszerű témája, s Losonczi poétikai segédkönyvében is külön fejezet jutott a halálnak a Flores poetarum c. fejezetben: XXX. De morte. (104. l.)

Szauder József a sententia-versek tárgyköréről szólva rámutatott annak ellentétes motívumokban való gazdagságára: „Megannyi ellenkezés . . . A mulandó szépséggel (Forma venusta perit) szembenáll a makacs gyönyörködés abban, ami pusztul; a »szüntelen közel van a halál« tudatával a költői halhatatlanság hite" (ItK. 1967: 525. l.). Mivel e tárgyakat a poétai osztály praeceptora tűzte ki, többnyire iskolai segédkönyvek példaanyaga alapján, a sententia-versekben megnyilvánuló ellentétesség inkább csak az iskolai poézisoktatásnak jellemzője, mintsem a verset író diák gondolatvilágának.

1—4. Hasonló gondolattal, a rózsa múló szépségének említésével kezdődik a rokon tárgyú *Forma venusta perit* c. propositio is (1—4. sor).

2. *Flora* (lat.): a tavasz, a virágok istennője.

4. *meg unván* (rég.): 'undorodván tőle'.

6—8. *Párkák* (lat.): a római mitológiában az emberi sors rokkával ábrázolt három istennője, akik megfonják s ollójukkal elmetszik az emberi élet fonalát. Csokonai részletes leírást talált róluk Pomey-nak a poétai osztályban használt tankönyvében (204. l.). (V. ö. Oláh: CsLat. 20. l.)

7. *személly választás* (rég.): személyválogatás, részrehajlás.

14. Az *a'* föltehetőleg mutató névmás itt; jelentése: 'az, valaki'.

15. A mondat alanya a halál: az repül gyors szárnyon mindenfelé.

16. *elé* (rég.): elő, előre.

17. *Pándora pixise* (gör.): Pandora szelencéje. A görög hitvilágban az első földi nőnek Zeusztól kapott szelencéje, amelybe az emberi bajok és szerencsétlenségek voltak elzárva; a kíváncsi asszony a szelence felnyitásával az emberiségre zúdított minden bajt és nyomorúságot. Csokonai egy másik zsengéjében is előfordul ez a motívum (ld. kötetünk **41.** versének 3—4. sorát).

Pandoráról és „Pyxis"-éről részletesen szól Pomey mitológiai tankönyve (127—128. l.).

19. *Irus:* az Odüsszeiában szereplő koldus, a szegénység jelképe. Csokonai azonban minden bizonnyal Ovidius nyomán említi,

akinél a gazdagságáról híres lydiai királlyal, Krőzussal (Kroisos) párhuzamba állítva fordul elő; Ovidius idevágó sorait Losonczi is idézi a Flores poetarum c. fejezetben a szerencséről („De Fortuna") szóló idézetek közt:

> Ludit in humanis diuina potentia rebus:
> Et certam praesens vix habet hora fidem. — —
> Nempe dat, et quodcunque libet fortuna rapitque:
> Irus et est subito, qui modo Craesus erat.
> (Ld.: i. m. 98. l.)

20. *Cirus* (Cyrus, Kürosz): gazdagságáról híres hatalmas perzsa uralkodó (i. e. VI. sz.). Csokonait itt megcsalta emlékezete: Ovidius ugyanis az Odüsszeia koldusát nem *Cyrus* perzsa királlyal, hanem a Cyrusnak áldozatul esett mesés gazdagságú lydiai uralkodóval, *Craesus*szal (Krőzus) együtt említi (v. ö. a 19. jegyzettel); neki azonban a rím miatt *Cyrus*-ra volt szüksége.

25. *edények* (bibl.): Istennek edénye, Szentléleknek edénye: az ember.

26. *nyár levelek:* a rezgő nyárfa leveleire utaló kép a gyengeséget és reszkető félelmet jelképezi. Szauder József is kiemelte e költői kép szépségét (ld. ItK. 1967: 528. l.). A nyárfalevél ingó, változékony voltát említi Csokonainak egyik fiatalkori prózai munkája is: „a leányok kedvelléseket nem vadászom mert ők . . . ingóbbak a nyárfalevélnél" (*A pillangó és a méh:* HG. II, 416. l.) (v.ö. Rozgonyi Miklósné: Szólásszótár Csokonai költői nyelvéből. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1973. 218.l.)

Verselése

Verselésének viszonylagos kezdetlegessége szintén a korai eredet mellett szól; ld. erről Vargha Balázs észrevételeit (ItK. 1953: 161. l.).

3. Az Estvének le írása

Kézirata

ZC. 38a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prõõ [= Propositio]* jelzés s Csokonai későbbi *ϑ* jele, a cím után pont. Az utolsó sor utolsó szava után a verstisztázattal azonos kézzel kétszer aláhúzva: *Vege [= Vége].*

Megjelenése

A Toldy/j. is említi kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben, a 2. helyen. A címet Toldy pontatlanul így idézi: *Az estve.*
Első közlése: HG. II, 228. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Az ún. „napszak-" és „évszak-versek" jellegzetes alkotásai a XVIII. század költészetének. (Ld. Szauder József: ItK. 1969: 14. l.). Több vers párhuzamos kidolgozására módot adó tipizálható tárgykörüknél fogva

bevonultak az iskolai versgyakorlatok tematikájába is. A napszakversek közül *Prōō.* jelzéssel csupán e vers maradt fenn, de a korai versek között készült még egy *A' Reggelről* s egy *A Dél* címmel: ezek ha már nem is iskolai versgyakorlatként, de bizonyára az estét leíró propositio ösztönzésére születtek meg. Ezt a témát különben még háromszor megírta a költő: *A' híves Estve* s *Az Estve* címmel korai versei sorában találunk egy-egy természetfestő leíró verset; az utóbbiból nőtt ki aztán azonos címmel nagyszabású rousseauista költeménye. A ZC.-ben éppen *Az Estvének le írása* után következik *Az Estve* első változata.

A téma — szoros kapcsolatban az álom leírásával — az iskolai versgyakorlatok hagyományos témakörébe tartozott: Losonczi poétikai segédkönyvében a Flores poetarum c. példatárban a XLIII. fejezet címe: De somnio et somno (110. l.). Tévedés tehát ebben a diákkori iskolás zsengében Csokonai „éj- és sírköltészetének, halálvágyának" példáját látni, mint Klenner tette (30. l.).

Tárgya s a ZC.-ben elfoglalt helye egyaránt amellett szól, hogy a poétai osztály első félévében, 1785-ben keletkezett.

Szövegkritika

1. K: *Latod* em.
6. K: *Es* em.
12. K: *tsokojja* em.
14. K: A *tudományra* elől figyelmetlenségből elmaradt névelőt mi pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers élményi hátterét már Ferenczi érintette: „Beszélték róla az iskolában azt is, hogy szobájában ülve az éj csendjében, mely időt utóbb is egyedül tartott a tudomány és költészet művelésére alkalmasnak *(Az estvének leírása)* a saját képzelete alakjait oly élénken látta, hogy megrémülve futott ki a kollégiumi éjiőrökhöz, hogy látomásaitól meneküljön." (15. l.) Utalt a versben megnyilvánuló szubjektivitásra Juhász Géza (It. 1955: 7. l.) és Szauder József is (ItK. 1967: 525. l.). Bővebben foglalkozott vele Vargha Balázs (ld. ItK. 1953: 129. l.).

A c í m ben (s a továbbiakban a versben is) az *estve* a mai köznyelvi *este* régies alakja.

1. *Phebus* (Phoebus) (gör.): a napisten. A jellegzetes verskezdetre v. ö.: Szauder József: ItK. 1967: 528. l.
3. *A meg mosdott nap:* a jelző föltehetőleg a tengerből kikelő, a tengerben megmosdott napra utal. Már Kosztolányi Dezső dicsérte e jelzőjét (Nyugat 1922: 1410. l.), Szauder is hivatkozott rá (ld. ItK. 1967: 528. l.). A *mosdott nap* — némileg más összefüggésben: a vihar utáni jelenet leírásában — előfordul *A' Nyár* című versében is:

A' mosdott nap eggy fél felhőre könyököl . . .
(31. sor)

Használta Fazekas Mihály is Az én kis kertem c. költeményében:

Hogy fog függő gyémántotokkal
A megmosdott napfény játszani . . .
(Faz. I, 60. l.).

3—4. Az e sorokban előforduló versmondattani sajátságról, a közlésről ld. Vargha Balázs: ItK. 1953: 160. l. (Vargha tévesen *Az álom leirásá*-t jelöli meg e sorok forrásául.)

7—8. Az *estve* ~ *festve* rím visszatér *Az Álom le irása* c. közel egykorú propositióban (1—2. sor), *Az Estve* mindkét változatában (5—6. sor) s még több későbbi költeményben. (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.).

11. *könyv* (rég.): könny; itt az esti harmatra vonatkozik.

13. a kis kezdőbetűvel írt *musák* arra enged következtetni, hogy a szó nem a művészetek istennőire, hanem a diákokra, a „múzsafiak"-ra vonatkozik, akiket *múzsa* néven is emlegettek. *Illyenkor vehetnek . . . időket:* ilyenkor találnak kedvező időt.

14. *Pallás* (gör.): Pallasz Athéné, a tudományok istennője.

15. *a' városi lárma* elleni panasz a költőnek több versében is előfordul; érzékeny idegrendszere általában iszonyodott mindenféle zajtól, lármától. (V. ö. *A tanúnak hívott liget* később elhagyott 1—4. sorával [ItK. 1973: 719. l.], *A magánossághoz* 43—46. sorával; Széchényi Ferenchez írt levelével: HG. II, 715. l. stb.).

A befejező négy sorban — mint többen rámutattak — a kisdiák egyéni lírája tör fel. Domby jegyezte föl róla: „mindenek előtt tudva vóltak, p. o. hogy ő rendesen éjszakánként nem aludt, hanem nappal" (11. l.), „legnagyobb Barátja lévénn neki az Éjczaka, 's ennek egy pár Leánnyi a' csendesség, és Setétség" (uo. 140. l.).

4. Az Estve [I.]

Kézirata

ZC. 38b—39a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata; a szövegben a költő későbbi javításai: a ZC.-beli első kidolgozás 32 soros szövegéből alakította ki ugyanis 1794-ben a vers 88 sorra bővített második változatát, amely megcsonkítva, 52 sor terjedelemben a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg. A ZC.-ben az első kidolgozás végén Csokonai kezével odajegyzett *16*-os szám jelzi az eredeti sorpárok számát s ugyanitt ezzel egyidejű bejegyzése utal a toldalékra. A megbővített változatot a ZC. alapján letisztázta a CQ. másolója (46a—47b). A ZC.-ben a cím után „a HD Praepr [= Praeceptore]" rövidítés olvasható, amelyet Juhász Géza — abban a tudatban, hogy a Zöld-kódex anyagát a költő valamelyik tanítványa másolta egybe — úgy értelmezett, hogy a verset a poétai osztály praeceptora (szerinte Csokonai, 1794-ben) diktálta le saját alkotásai közül tanítványainak: „*a Humanissimo Domino* Praeceptore" (v. ö.: It. 1955: 8. l.). Ha azonban tudjuk, hogy a ZC. Csokonai eredeti diákkori versfogalmazványait őrzi, a cím utáni bejegyzést csak úgy értelmezhetjük, hogy az a téma kitűzőjére:

Csokonai egykori poeseos praeceptorára, Kovács Józsefra (esetleg privatus praeceptorára: Budai Ézsaiásra) vonatkozik. A ZC.-ben Csokonainak a toldalékra vonatkozó későbbi bejegyzése után dátum is található, amelyet Juhász Géza így magyarázott: „*Az Estve* alatt dátum is áll: »3. Április«, — az egyetlen az egész kódexben. Azt valószínűsíti, hogy a költő mihelyt megkezdte a préceptorkodást, napokon belül érdemesnek ítélte a poétai klasszist, s egyik legszebb fiatalkori versét lediktálta a füzetükbe. A keltezés mintha arra vallana: a diákok is éreztek valamit a nap jelentőségéből, vagyis: a vers kivételes szépségéből." (It. 1955: 8. l.) Véleményét — némi magyarázattal kiegészítve — posztumusz tanulmányában is megismételte (ld. LatZs. 79. l.). Ismerve a ZC. keletkezését, a dátum csak azt jelentheti, hogy Csokonai a poétai osztály tagjaként 1785. április 3-án kapta meg praeceptorától a témát otthoni kidolgozásra.

Megjegyzendő, hogy a versnek a DMM.-ben megjelent szövegében a tárgyalt versünknek megfelelő 1—32 sor sem teljesen azonos a CQ.-beli tisztázat szövegével: megjelenése előtt a költő további csiszolásokat végzett a vers stílusán.

Debreczeni P. Dániel közelmúltban fölbukkant, 1805-ben, Debrecenben készült másolatgyűjteményében, amely Csokonainak több zsengéjét is tartalmazza *(Az Álom [I.]., Constantzinápoly [I.], Barátságos bútsúvétel)* a szerző megnevezése nélkül előfordul *A Estve* első kidolgozása is (268. l.), de több részletében eltér a ZC. szövegétől. Már kezdősora így hangzik: *Mindjárt lejut a' Nap aranyos hintaja.*

A 20. sor után pedig egy olyan sorpár következik, amely a ZC.-ben nem fordul elő; különben csak szó nagyságrendű eltérések találhatók a másolatban.

Az eltéréseket legkézenfekvőbb szövegromlással magyarázni, bár fölmerülhet az a gondolat is, hogy a gyűjtemény a ZC.-beli tisztázatnak eredetibb, botladozóbb, kevésbé csiszolt fogalmazványait őrizte meg; *Az Álom*-nak (**14**.versünk) ugyanitt megőrzött romlott szövegű másolata (269. l.) azonban ezt nem látszik megerősíteni. A másoló személyét nem sikerült azonosítani: bejegyzésében — „Danielis P. Debreczeni Aõ 1805." — a *Debreczeni* családnév lehet; ha a keltezés helyére akarna utalni, „Debrecini" volna a helyes alak. Thury Etele ismer két Debreczeni Dánielt a debreceni Kollégium tanulói közül (ld. II, 104., 192. l.), de mindketten korábban, a XVII. században, ill. a XVIII. század elején tanultak ott. Viszont előfordul nála Debreceni P. János (II, 156. l.) és Debreczeni P. Mihály neve (II, 212. l.), ami megerősítheti névfejtésünk helyességét. (Bár *Danielis(z)* családnevet is ismerünk, nem valószínű, hogy ez lett volna a másoló, ill. tulajdonos vezetékneve: a neveket akkor még latinosan, fordított szórenddel használták.)

Megjelenése

Csokonai csak a megbővített, átdolgozott változat kiadására gondolt. Ez ott szerepelt kezdettől kiadási terveiben; az összövegnek megfelelő 1—32 sor hiánytalanul megjelent a DMM.-ben, de a már említett stiláris változtatásokkal.

Az ősfogalmazvány szövege önálló versként először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben jelent meg, de nem egészen az eredeti fogalmazvány szerint, hanem helyenként tekintetbe véve a költő későbbi, 1794-i változtatásait.

Juhász Géza az EPM.-ben a toldalékkal megbővített változatot adta ki, de lapalji jegyzetben jelezte az első kidolgozás eredeti terjedelmét; kiadásának alapja nem a DMM. volt, hanem a ZC.-nek a költő által átdolgozott szövege: az összövegnek megfelelő 1—32 sort tehát ő sem egészen az eredeti megfogalmazás szerint közölte. Az MM. kiadásunk kézirata alapján már a helyes szöveget adta közre.

Keletkezése

Mivel a ZC. Csokonai autográf diákkori verstisztázatait, ill. fogalmazványait őrzi, *Az Estve* nagyjából egyidős lehet a közvetlenül előtte levő azonos tárgyú propositióval. *Az Estvének le írásá*-val.

Vargha Balázsnak, aki idegen kéztől eredő másolatnak tekintette a ZC.-t, az volt a véleménye, hogy a kódex témaváltozatai közül az első helyen állók korábban készültek, mint közvetlenül utánuk következő azonos tárgyú párjaik: „A versek [Zöld-kódexbeli] sorrendje is arra mutat, hogy *valamivel* későbbi tisztázatban maradtak fenn a versek [mint ti. eredeti megírásuk ideje]. A sorrendben ugyanis egyaránt megtalálhatók a későbbi szerkesztésnek és a keletkezés időrendjének jelei. Ugyanannak a témának kezdetlegesebb és fejlettebb kidolgozásai közvetlenül egymásután következnek . . . Nem írhatja meg egy diák a következő napi penzumot gyengébb és jobb változatban." (ItK. 1953: 114. l.)

Juhász Gézának is az volt a véleménye, hogy a ZC. másolat útján (részben Csokonai tollbamondása nyomán) 1794-ben keletkezett, s a párhuzamos témaváltozatok közül az első helyen álló „fejletlenebb" kidolgozások évekkel korábbiak, mint az utánuk következő „fejlettebb"-ek (ld.: It. 1955: 7. kk.).

A fentiek alapján a téma első kidolgozását, *Az estvének le írásá*-t Juhász 1787-ből származtatta, *Az Estve* most tárgyalt ZC.-beli első változatát pedig öt évvel későbbről: 1792-ből (ld.: It. 1955: 15. l., EPM. 313. l.); kronologizálását elfogadta Vargha Balázs is az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben, az MM.-ben viszont 1789-ből keltezte.

Az érzékenyebb — és érzékletesebb — jelzőkön túl a hang szubjektivitása lehetett az, ami későbbinek tüntette föl a verset. Ilyen szubjektív hang azonban feltör már a verset megelőző két propositióban is: a *Szűntelen közel van a' halál*-ban *(Oh te gyötrelmeknek kegyetlen Királlya . . . | Kérlek kedvezz nekünk gyenge edényeknek | Kik társai vagyunk a nyár leveleknek)*, s magában *Az Estvének le írásá*-ban is:

Mert ekkor szűnik meg a' Városi lárma
A Gondos musáknak igen nehez járma.

Hogy *Az Estve [I.]* ábrázolásmódja, stílusa mégis feltűnően részletezőbb, gazdagabb, mint ezé a propositióé, azt keletkezési körülményei magyarázhatják.

Vargha Balázs némileg tévedett, amikor azt a megállapítást tette, hogy: „Nem írhatja meg egy diák a következő napi penzumot gyengébb és jobb változatban." (I. h.); a *Prōō.* jelzésű verseket ugyanis az iskolában írták a tanulók: az 1795-i tanterv szerint a délutáni második órán; de kaptak témákat otthoni, házi kidolgozásra is (ld. TanKöt.² 44—45. l.).

Az is kiderül a tantervekből, hogy részletes, beható stilisztikai és poétikai jellegű előkészítés előzte meg a versgyakorlatok írását (ld. TanKöt.[2] i. h.).

Ha föltételezzük, hogy *Az Estvének le írása* az iskolai órán készült, a téma második — *Prōō.* jelzés nélküli! — változata pedig alapos előkészítés, talán irodalmi minták elolvasása után — amint ezt a tanterv ismeretében joggal föltételezhetjük — kiérleltebb, csiszoltabb házi feladatul: nem csodálkozhatunk a második változat kiugró költői értékein.

Hozzá kell mindehhez számítanunk azt is, hogy *Az Estve* esetében a téma maga olyan volt, hogy a „Városi lárma" jármától szenvedő túl érzékeny idegzetű kisdiák egész lényével ráhangolódhatott: hiszen a természet sokszor megfigyelt, megcsodált képét kínálta kidolgozásra.

Egyébként a korai keletkezés mellett szól a vers kezdetleges helyesírása is: *mosojog; rengyein* stb., s az ilyen régies írásmód: *az hold.*

S még egy mozzanatot számításba kell vennünk: a kutatókat nyilvánvalóan befolyásolta a kronologizálásban a vers 1794-ből származó, filozófiai toldalékkal ellátott változata, Csokonai költészetének ez a kiemelkedő remeke; nyilván ennek a fényéből is visszahárult valami a vers magját alkotó zsengére. Ennek az optikai csalódásnak a beidegződését elősegítette, hogy a vers elemző méltatásai Haraszti monográfiájától kezdve (90—92. l.) Sinkóig (90 kk.) úgy tekintették s tárgyalták a verset, mint egyetlen ihlet hatása alatt keletkezett homogén alkotást, noha már Toldy kiadása fölhívta a figyelmet (921. h.) a nagy gondolati költemény magját alkotó korábbi eredetű leíró versre. A kutatókat később is befolyásolta a filozófiai költemény szövege az ősfogalmazvány megítélésében.

Az ÖV. és az ÖV.[2] időrendje alapján Szauder József is 1792-ből származtatta a verset (ld.: ItK. 1969: 17. l.), és szólamkincsét, stiláris elemeit párhuzamba állította id. Péczeli József Hervey-fordításával (Hervey sirhalmai és elmélkedései . . . Pozsony, 1790.); bár ő maga is elismeri, hogy az említett stíluselemek beletartoztak a korszak szépirodalmának általános szólamkincsébe, s nem föltétlenül Péczelitől kerültek Csokonai versébe.

Szövegkritika

Amint fentebb volt róla szó, a ZC.-beli másolat szövegét a toldalék készítésekor Csokonai átnézte s helyenként módosította. A tartalmi jellegű változtatások mellett helyesírási változtatások is találhatók az összövegben: például a főnevek kis kezdőbetűi át vannak írva nagy kezdőbetűkre; e későbbi javításokat természetesen az ősváltozat közlésénél nem vettük figyelembe.

A vers c í m é b e n a kiadásunk alapjául szolgáló ZC.-beli összövegben a névelő után nagy kezdőbetű szerepel. Hasonló a helyzet a címjegyzékeken is. A DMM.-ben kis kezdőbetűvel jelent meg a vers átdolgozott változata; megkülönböztetésül is ezt a második helyesírási változatot fenntartjuk a későbbi toldalékos változat címéül.

Az ÖV. s az ÖV.[2] ezúttal — érthetetlen módon — a ZC. és a DMM. szövegéből kevert szöveget közölt.

3. K: *sugari* em. *halavāñyá [= halavánnyá]*

7. ÖV., ÖV.[2]: *új* ***balzsammal*** (v. ö. DMM.) ***biztato*** em.

8. K: *roságba* em.
10. K: *notajok* em.
11—12. A ZC.-ben sorcsere van bejelölve: e két sor + jellel a 13—14. sor helyére van utalva; kétségkívül ez a logikusabb sorrend: a madarakról szóló négy sor a csere révén egymás mellé kerül, s csak azután következik a vadakról szóló verspár. Mivel azonban a sorcsere bejelölése Csokonai 1794-i átdolgozásakor készült, az ősszövegre nézve nem fogadhatjuk el: ez a kis logikai döccenő is jelzi, hogy korai, iskoláskori verssel állunk szemben. Az ÖV., ÖV.[2] az átdolgozás szerint közölte e sorokat, az MM. is megmaradt ennél. Debreczeni P. Dániel az eredeti sorrend szerint másolta.
12. K: *Barlangjaba* em.
14. ÖV., ÖV.[2]: *filemile* (v.ö. DMM.)
18. K: *mindenbút* em.
20. K: *ontsetek* em.
21. K: az *érzek r*-je *z*-ből javítva, a *míg g*-je *k*-ból
Debreczeni P. Dániel másolatában e sor után még a következő — valószínűleg nem hiteles — sorpár olvasható:
De bús szivembe is özönnel és árral
Töltsetek mennyei illatot nektárral
22. K: *lehellet* em. Az utolsó betűn nem egészen világos javítás nyoma: talán Csokonai próbálta átjavítani *-tt*-re a vers későbbi átdolgozásakor.
23. K: *Suhogo* em. *fak* em.
24. ÖV., ÖV.[2]: *fűszerszámazott* Indokolatlanul, a K-ban határozottan *o* van az utolsó előtti szótagban.
26. ÖV., ÖV.[2]: *kellemességnek* Indokolatlan; a K-ban félreérthetetlenül *kellemességek* van.
27. ÖV., ÖV.[2]: *bereknek* Az ősszövegben többes szám van.
28. ÖV., ÖV.[2]: *a hold* Az ősszövegben *az* névelő van, amely ekkoriban többször előfordul Csokonainál mássalhangzó előtt (v.ö.: **9:** 11., **28:** 17. sor).
31. K: *oráiddal* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers előzménye — mint láttuk — *Az Estvének le írása* című iskolai versgyakorlat lehetett; e versgyakorlat 7—8. sorának ríme *(estve ~ le festve)* tér vissza költeményünk 5—6. sorában, a „plántákat" „könnyével" öntöző este képe pedig — már választékosabb, csiszoltabb stílusban — a 7—8. sorban *(ujj élettel biztató harmattya | Gyöngy tsepjeit a' nyílt rosákba hullattya)*. Ilyen motívumegyezés még a *Kellemetes Zefir* (*Az Estvének le írása* 12. sor) s a *nyájas Zefirkék* (*Az Estve* 19. sor) említése. Lényeges különbség azonban az, hogy míg a *Prōō*. jelzésű darab a tanulószoba négy fala közül pillant ki a természetre (a „Városi lárma" is közvetlen zavaró élménye az éjszaka csendjére váró kisdiáknak), addig *Az Estve [I.]* az alkonyodó természet közepébe ragad, közvetlen természetélmény árad belőle: még a (különben nagyon szerény) mitologizálás mögül is kicsap az élmény tapintható elevensége.

Hasonló témával találkozhatott a költő a korabeli hazai és külföldi irodalom napszak-költészetében egyaránt: olvashatta a Hunyadi László

tragédiája függelékében Bessenyei György Estvéli gondolatát, amelynek esetleges hatására Szauder József már korábban célzott (MIrT. III, 31.1.). Később részletesebben szólt a két vers kezdősorainak motívumegyezéseiről (ld. ItK. 1969: 18. l.).

Véleményünk szerint is Bessenyeinek 1772-ben megjelent verse ihlető példa volt Csokonai számára: nemcsak a második kidolgozáshoz adott példát, arra nézve, hogyan lehet leíró verset elmélkedő, filozófiai költeménnyé fejleszteni, hanem már az első, természetfestő rész megírásában is segíthette. A Szauder által említett motívumokon kívül Bessenyei versének 9. sorában feltűnik a hold képe is: „Fel-jő az hóld, 's fénylik halaványortzája . . .". Alszeghy Zsolt Mátyási József A tavasznak mesés leírása c. versével hozta összefüggésbe a költemény leíró modorát (ld. ItK. 1917: 428. l.); *Az Estve* itt tárgyalt első változatára azonban még nem lehetett hatással Mátyási verse.

A vers megszületését — Péczeli József Hervey-fordításával s *A' híves Estvé*-vel, illetőleg a toldalékos második kidolgozással való összefüggését — részletesen tárgyalja Szauder József már idézett tanulmánya (ItK. 1969: 14 kk.).

Stiláris tekintetben — akárcsak *A' híves Estve* s *A' Reggel* c. leíró költeményekben — Péczeli József Hervey-fordításának közvetlen hatását látta a versben Szauder, s párhuzamokat idézett, amelyekre a megfelelő helyeken hivatkozunk. Ugyane tanulmányában utalt az objektív leíró vers szubjektív motívumaira, „Csokonainak az este, éjjel, álom iránti különleges pszichikai érzékenységé"-re (i. h. 17. l.).

V. Szendrei — 1792-re képzelve a vers keletkezését — a „sejtelmes átélésben fogant természetképnek" tökéletes „hangulati harmóniájá"-ról írt (ld. 22—23. l.).

1—2. A kezdő kép voltaképpen mitológiai eredetű, erre már Oláh Gábor rámutatott: „*Az este* . . . csupa lelketlen dolgok megszemélyesítése. A napnak hintaja gördül itt is végig az egen, mint Ovidius *Phaeton*-jában (Metam.)" (CsLat. 13. l.). (Ez a mitológiai eredetű kép is a vers iskoláskori eredetére mutat.)

Szauder a következő Péczeli-Hervey-párhuzamot idézte e sorokhoz: „*A nap* közelget futása tzéljához; — az ő tüzes *szekerének* kerekei . . . megsikamlottanak . . . még nagyobbnak mutatja *tündöklő tányérját* . . ." (i. h. 18. l.). Megjegyezte azonban azt is, hogy „A nap-szekér (Phaeton, Phoibosz) mitikus képét Csokonai jól ismerte Hervey szövegétől függetlenül is." (Uo.)

Sinkó közvetlen reális élményt látott e két sor mögött: „A kollégiumi évek idején is porban, sárban mindig csak gyalogosan közlekedő, mindig csak a maga két lábára utalt kolduló diák előtt megszámlálhatatlan sokszor ismétlődhetett meg a kép: valamelyik nagy nemesi udvarház előre kitárt kapuja, mely aztán a begördülő hintó mögött, a vándor számára titokzatosan és méltóságosan megint becsukódik. Ebből az ismerős képből születik meg *Az estve* első két sora." (91. l.)

Szauder — nem alaptalanul — kétségbe vonta Sinkó föltevését, s számos példát idézett e képszerű kezdésre a magyar felvilágosodás költőiből, hozzátéve, hogy „Csokonai ismerte e versek többségét, nagy memóriájával meg is tarthatott belőlük stilisztikailag felhasználhatót." (I. h. 18. l.)

2. *enyészet* (rég.): napenyészet, alkonyat.

3. A Szauder által idézett párhuzam Péczeli—Hervey-ből: „Az ő *haldokló sugárai* . . . gyönyörű szineket tsinálnak. —" (Ld.: ItK. 1969: 18. l.).

5. Szauder a következő párhuzamot idézte Péczeli—Hervey-ből: „Nézd mint szépiti meg a le felé sietö nap a körülte lévő *fellegeket* . . . s miképpen tsipkézi azokat körül *arany* virágokkal." (I. h.)

6. Oláh Gábor szerint voltaképpen ez a sor is antik reminiszcencia: „a klasszikus költőknél is szárnyon jár az este, a hajnal, a szél, a hír stb." (CsLat. 13. l.)

6—8. E sorokhoz a következő párhuzamos helyeket idézte Szauder Péczeli Hervey-fordításából: „A meleg nap után bé állt a *hives este*, a meg hervadott plánták kezdenek éledni . . . a *harmat gyöngyei* . . . ezek a megbetsülhetetlen nedvességek *tseppenként összve állván* szint ugy megfrissítik elalélt plántáinkat, valamint az álom meg ujitja fáradt teteminket. — Édes magánosság . . ." (I. h.)

9. kk. Szauder párhuzama Péczeli fordításából: „A *madarkák*, mellyek a természetet vig *hangitsálásaikkal* éleszteni láttatnak, meg némultak . . . nem hallok egyebet *a bus filemile* panaszainál". (I. h.) Megjegyzi ugyanott, hogy: „*A Patsirtáról külön kis fejezet szól . . . később. Ugyancsak távolabb:* Már most a ragadozó fenevadak is ki jőnek sürü tanyáikból s barlangjaikból . . . A ragadozó farkas . . ."

9. *madarkák* (táj.): madárkák.

10. *rengyein [= rendjein]* (rég.): sorain.

12. *mordul:* nem ige, hanem a *mord* melléknév határozóragos alakja. *bús:* a szó régi jelentése szerint itt: 'bősz, mérges'.

14. *Fejjebb [= Feljebb]:* tovább, hosszabb ideig. *dalló* (rég.): daloló.

15 kk. E sor, illetve a versnek e sorral kezdődő szubjektív irányú fordulata közeli rokonságot mutat *A' hives Estve* megfelelő részletével, amint erre már Szauder rámutatott (ld. ItK. 1969: 16. l.). A 15. sor szinte pontosan ismétlődik az 1791 körül írt *A Dél* c. versben is, hasonló hangulati tartalmak kíséretében:

Jertek ki, óh nyájas fuvallatok, jertek
Kik az ambróziás rózsák közt hevertek
Bújjatok ki bársony ágyából bujjatok
Él bádjatt kebelem piheg utánatok

(29—32. sor)

17. *Márt* (rég.): merít.

21. *szellet* (táj.): szellő.

22. *Mennyei illatot:* Az *Egy kies kert le írása* 10. sorában *mennyei harmat*-ról van szó, de a vers *Tempefői*-beli későbbi átdolgozásában *Az Estve* kifejezése fordul elő szó szerint, Zephyrrel kapcsolatban:

Édesen ébresztget m e n n y e i i l l a t j a

(ld. HG. III, 119. l.)

24. *fű szerszámozott* (rég.): fűszerezett, illatosított. A jelzőt Szauder föltevése szerint szintén Péczeli—Hervey stíluskészletéből meríthette a költő. (Ld.: ItK. 1969: 16. l.). A *Theatrum* itt előforduló

jellegzetes használatára szintén Péczeli fordításából idézett példát Szauder: „maga a *theátrom* is, Hervey-nél: 178. »*ama ditsőséges theátrumot*« (az égboltról írja)". (Ld.: I. h. 18—19. l.).

25. *Gratiák* (lat.): a kedvesség, boldogság istennői az antik római mitológiában.

27. *rajzolat* (rég.): rajz, körvonal.

29. E sorral kapcsolatban szintén Péczeli Hervey-fordítására utalt Szauder, megengedve, hogy esetleg mégsem annak alapján született meg: „A legérdekesebb talán Herveynek a *szomorú melancholiája* (183. *az egész természet szomoru melancholiába esik*), mely *Az estve* e korábbi változatában *csendes melancholiá*-vá, *Az estve* végleges szövegében *vidám melancholiává* lesz, a költőnek már teljesen egyéni érzését fejezve ki (akár Herveyből való a *melancholia* szó, akár nem)." (I. h. 19. l.)

Az *Egy szóval* kifejezést itt Vargha Balázs a korai versekre jellemző „töltelékszó"-nak minősítette (ld.: ItK. 1953: 155. l.).

31—32. A záró sorokhoz Szauder a következő föltételezett párhuzamot idézte Péczeli Hervey-fordításából: „A »*Késs, mély, borzasztó éj . . .*« tartóztató, teljesen szubjektív jelentésű felszólítása csak annyiban kapcsolható össze Hervey *Setétség* c. fejezetkéjének leírásával, amennyiben itt *objektíve* késlekedik, ill. csak lassú átmenetben köszönt be a sötétség. Nem lehetetlen, hogy ennek sugallata vagy emléke is belejátszott a »*Késs, mély, borzasztó éj . . . ne fedd bé*« folytatásba." (ItK. 1969: 19. l.)

A verssel foglalkozó tanulmányok jelentős része a megbővített, második kidolgozás szövegén alapul, ezért azokra *Az estve [II.]* jegyzeteiben hivatkozunk.

5. Egy Fösvénynek le írása

Kézirata

ZC. 39ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A kezdősor előtt a költő későbbi ϑ jele, a cím végén pont. A vers címe után — vele egy sorban — dátum olvasható: *3. Április*. Ez a dátum azonban nem ehhez a vershez tartozik. (Minderről bővebben *Az Estve* jegyzeteiben szólunk.)

Megjelenése

Toldy/j. 3., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 228—229. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A vers címében nincs *Prōō. [= Propositio]* jelzés, de tárgya, jellege szerint a ZC.-ben közvetlenül előtte található propositiókkal *(Egy kies kert le írása, Szűntelen közel van a' halál, Az Estvének le írása)* van igen közeli rokonságban; Zöld-kódexbeli helye is azt bizonyítja, hogy közvetlenül ezek után készülhetett. Föltehető az is, hogy esetleg csak pon-

tudatlanságból, figyelmetlenségből maradt el a címből a *Prōō.* jelzés. Juhász Géza a hiányzó jelzés alapján ezt írta róla: „Ez már *nem propositio*, Csokonai mégis *törlendőnek* minősíti [ti. később *ϑ* jelet tett a vers kezdősora elé]." (It. 1955: 7. l.) Szerintünk éppen azért minősítette törlendőnek a költő, mivel eredetileg ez is versgyakorlatnak készült, s később született egy fejlettebb kidolgozása e tárgynak.

Vargha Balázs a költő korai verseként említette, sőt utalt is keletkezésének föltételezett időpontjára, amikor összefüggésbe hozta a Csokonai család 1785-ben kezdődött perével (ld.: ItK. 1953: 132. l.).

Juhász Géza bár nem tekintette propositiónak, de azért a korai versek közé sorolta (ld. It. 1955: 7. l.). Nála 20. a magyar nyelvű zsengék sorában; Zöld-kódexbeli helye szerint azonban az első félév 5. magyar nyelvű zsengéje: az átlagtól elütő elevenségét, életszerűségét — amelyet méltatói mind kiemeltek — megmagyarázhatjuk a vers szubjektív lélektani hátterével. Az ÖV. és az ÖV.² Juhász Géza nyomán 1791-ből, az MM. a mi időrendünknek megfelelően keltezte.

1785-i keletkezését támogatja a tanterv is, amely szerint Terentius „három első Comoediáit", köztük a zsugori Chremes alakját szerepeltető Andriát az első félévben tanulmányozták a poétai osztály diákjai (ld. TanKöt. 44. l.).

Feltűnő, hogy a 26 soros versből 10 sor szinte pontosan megegyezik Péczeli 1786-ban megjelent Henriásának egyes soraival, amint erre a megfelelő helyeknél utalunk. Mint a korai versek időrendjéről szólva kifejtjük, Péczeli nagy hatású fordítása már megjelenése előtt, kéziratos formájában ismeretes lehetett a debreceni Kollégiumban, s föltehető, hogy maga a poeseos praeceptor, Kovács József olvasott föl belőle részleteket — mintául — tanulóinak a versgyakorlat-írás előtt.

Szövegkritika

1. K: *joságát* em. Az azonos eredetű, 'vagyon' jelentésű *jószág* jobban illenék ide; *Plutó jószága:* az arany. Lehetséges, hogy csak tollhiba; ennek megfelelően em.

2. Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben *A Míg* helyett tévesen: *Addig*

4. K: *gonoszsaggal* em.

9. K: *vinni* ⟨. . .*be*⟩ *végbe*

10. K: Az FK. az előző sor rímszavának *(végbe)* megfelelően a *telhessen be* alakot *telhessék be*-re változtatta; ezt az ÖV. és az ÖV.² is átvette. Meglehet azonban, hogy a *telhessen be* eredetileg az előző sor áthúzott szavával alkotott tiszta rímet. Mindenesetre a *végbe* Kovács József és Csokonai verstani elvei szerint egyaránt inkább a *telhessék be* alakot kívánja rímszóul: az autográf tisztázat szövege azonban ezt nem igazolja.

12. K: *Inī [= Istent]*

19. K: *Haláttya* em.

20. K: *testet* em.

21. K: *keserűségebe* em.

22. K: *gyötrettetik* Jav. ebből: *gyötredtetik* K: ⟨*sujj*⟩ *sujjos*

23. K: Kp. n. em.

24. K: *labamhoz* em.

25. K: *szerent* em.

26. K: *torvényt* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A témának készült egy rövid hexameteres kidolgozása is latin címmel *(Invidus)*; a latin cím arra mutat, hogy latin olvasmányélmények alapján dolgozták ki a témát a tanulók, eredetileg talán latin nyelven.

A fösvény alakja jellegzetes propositio-tárgy volt: Losonczi poétikai segédkönyvének Flores poetarum c. idézetgyűjteményében külön fejezet jutott neki: „VI. De avaritia et avaro" (89—90. l.); többek között Ovidiusból s Iuvenalis szatíráiból találhatunk itt propositiónak alkalmas idézeteket. Föltehető, hogy Pálóczi Horváth Ádámnak kéziratban maradt Avarus c. szatírája, amelyről Abafi tájékoztatott a Figyelőben, szintén ilyen iskolai témából nőtt ki. (V. ö.: Figy. I. [1876] 230—232., 235. l.). Az antik szatíra- és vígjátékirodalomnak is kedvelt tárgyát később is többször földolgozta a költő. A ZC.-ben közvetlenül a most tárgyalt vers után következik egy azonos tárgyú másik: *Ugyan erről a' Fösvényről* címmel (később *A fösvény* címen vált ismertté); ennek egy későbbi változata a *Zsugori uram* című jellemkép. Ebbe a tárgykörbe tartozik még *A Gazdag (Midas)* című zsenge is.

Csokonai versgyakorlatának legközvetlenebb ihletői talán Phaedrus tanítómesei voltak: a IV. könyvnek Malas esse divitias (Hercules et Plutus) c. XII. verse, amely az arannyal telt ládát mint a gonoszok barátját és a megrontás eszközét emlegeti; még közvetlenebb mintája lehetett azonban a IV. Könyvnek Vulpes et draco című XIX. meséje, amely egyenesen az aranyán ülő eszelős fösvényt gúnyolja ki.

Az iskolai versgyakorlat irodalmi mintáinál számolnunk kell Terentiusszal is, akinek mind a hat vígjátéka szerepelt a poétai osztály anyagában (ld. Meth. 11. l.); az Andria öreg Chremese (akárcsak már korábban az attikai vígjátékokban) a zsugori, a fösvény ember fogalmává lett. A jellemábrázoló zsengék szálai is Terentius vígjátékaihoz vezetnek végső soron. Molière híres fösvény-portréját, a L' avare-t német fordításból már 1788-ban átdolgozta Simai Kristóf „Zsugori, telhetetlen fösvény ember" címmel, de munkája csak 1792-ben jelent meg nyomtatásban (ld. Császár: NémK. 129. l.).

Pásztory Catullus esetleges hatását is említette e témával kapcsolatban: „A zsugori kigúnyolásában szintén találkozik a két költő, festve a gazdagságot, mely mellett a zsugori nélkülözésben szenved.

> Cat. CXIII.
> Quare concedo, sit dives, dum omnia desint,
> Saltum laudemus, dum modo ipse egeat."
>
> (29. l.)

Az irodalmi élmények — amint a Péczeli Henriásából átvett sorok is bizonyítják — elsődlegesek lehettek a vers megírásában, bár föltételezhető a közvetlenebb személyes élmények közrejátszása is, ha nem is olyan mértékben, mint többen gondolták. Juhász Géza ezt írta: „Megírására közvetlenül talán Pap Mihály szűrszabó adott okot, aki 1788 elején el is árverezte a Csokonai-családot." (It. 1955. 14. l.) Az árverezés előzményeit Ferenczi részletesen előadja Csokonai-életrajzában (16. l.).

Ezek alapján Vargha Balázs is föltételezte személyes élmények belejátszását a vers megszületésébe: „A védtelen özvegy milyen hatalmas

sugokkal áll szemben: a hitelező Kollégiummal, az ítélkező tanáccsal és a házára ácsingozó szűrszabómesterrel. Ezek hárman összefogva nem veszíthetnek pert. Csokonai természetesen tud a perről, ha nem látja is tisztán az összefüggéseket. Tizenkétéves ekkor." (ItK. 1953: 132. l.)

Bizonyosra vehető, hogy személyes élmények is felszívódtak a versbe, ez adja elevenségét, amelyre Vargha Balázs is utalt (i. h. 131. l.). Julow Viktor szintén rámutatott a vers elevenségére: „az *Egy fösvénynek leírása* a legelevenebb zsengék közül való." (MIrT. III, 217. l.). Hasonlóképpen kiemelte a jellemkép eleven láttató erejét Szauder is. (Ld. ItK 1967: 527. l.; v.ö. még: V. Szendrei 44., 45. l.).

1—4. A verset bizonyára Phaedrus IV. könyvének említett XII. meséje ihlette: nemcsak *Pluto* említése utal erre, hanem az „édes szerrel" való „megvesztegetés" is, amelynek mintája megtalálható a mese utolsó sorában:

> Caelo receptus propter virtutem Hercules
> Cum gratulantes persalutasset deos,
> Veniente Pluto, qui Fortunae est filius,
> Avertit oculos. Causam quaesivit pater.
> Odi, inquit, illum, quia malis amicus est
> Simulque obiecto cuncta corrumpit lucro.

1. *Plutó* (gör.): az alvilág istene, a pénz, az arany ura.
jóság: itt föltehetően nem 'jótékonyság'-ot, hanem 'jószág'-ot, 'javak'-at jelent, pontosan az aranyra, pénzre vonatkozik. A *jóság*-nak azonban ilyen jelentését nem ismerjük; az eredetiben föltehetően *jószág* volt s a *jóság* másolási hiba.
2. *megveszt* (rég.): megront.
3. Bibliai tónusú sor: talán az aranyborjú imádójává lett Izráel ószövetségi történetére utal; a próféták kemény szavakkal ostorozták az aranyborjú imádását. (V. ö.: Királyok Könyve I. 12: 25—31).
3—4. Péczeli Voltaire-fordításában a pápákra vonatkoztatva található e két sor:

> Mihelyt az Úr őket verte gazdagsággal
> Bé-motskolták éltek' sok rút gonoszsággal;
> (Henr. 71. l.)

6. *segedelme* (rég.): támasza, bizodalma.
7. *Crézus* (Krőzus) (i. e. 563—546): közmondásos gazdagságú kisázsiai uralkodó.
7—8. *szentsége* ~ *mentsége* A két rímszó előfordul a *Constantzinápolly* c. vers második kidolgozásában is:

> . . . e' *hiú név: Szentség,*
> *Nem volt a' legszörnyűbb gonoszokra mentség.*
> (57—58. sor)

10. *bús*: régen nemcsak azt jelentette, hogy 'szomorú, bánatos', hanem azt is, hogy 'dühös, haragos'; átvitten tehát azt is jelentheti itt: 'a világra acsargó', 'mohón, falánkul telhetetlen' (ládája).
Figyelembe kell azonban vennünk talán azt is, hogy a nyelvjárásokban a *bús* megvolt 'dús' jelentésben is (az MTsz. Kecske-

métről idéz egy ilyen adatot). A *dús láda* képzete előfordul Phaedrus idézett meséjében is (ld. Lib. IV. Fab. XII. 1—2.).

11. *rágja a' fa héjját:* a fukarságra célzó népi kifejezés.

12. *Bosszantya:* régi jelentése szerint: 'zaklatja, háborgatja'.

13. *A pénz kívánságát:* a pénz kívánását.

15. *tetemei* (rég.): tagjai, csontjai.

15—16. Péczelinél a pápára vonatkoztatva fordul elő ez a két sor:

A' gondtól gyötretik lelke, 's tetemei,
Nem esmérnek álmot bé-esett szemei . . .
(Henr. 73. l.)

16. Az álmatlanul virrasztó fösvény képzetét megtalálhatta Phaedrus Vulpes et draco című tanítómeséjében is a költő:

Quem fructum capis
Hoc ex labore, quodve tantum est praemium,
Vt careas somno et aevum in tenebris exigas?
(Lib. IV. Fab. XX. 8—10.)

17. *rohanás:* a szó régibb, eredeti jelentése szerint itt: 'zuhanás, bukás'.

17—18. E két sor Péczelinél Dalji jegyesére vontatkoztatva így fordul elő:

Le-esik lábáról szörnyű rohanással,
Véres ortzájára borúl nagy sírással.
(Henr. 153. l.)

20. *Nem bánnya:* azaz nem törődik vele, elfelejti.

23—26. Péczelinél a pápáról olvasható:

Ama boldog idők, jaj! úgy mond, el-múltak,
Mellyekben sok Népek lábamhoz borúltak,
És tettzésem szerént magokat íntézték,
Mert mint az Úr' szavát, Törvényem' úgy nézték.
(Henr. 73. l.)

24—25. Vargha Balázs a zsengék stílusáról szólva említette a névelők gyakori kényszerű elhagyását; e vers esetében azonban menthetőnek, helyénvalónak találta. (Ld. ItK. 1953: 156. l.).

6. A' Fösvény

Kézirata

ZC. 39b—40ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tiszázata.

A ZC.-ben az *Egy Fösvénynek le írása* c. vers előzi meg: erre vonatkozik ZC.-beli eredeti címe: *Ugyan erről a' Fösvényről.* A címmel egyvonalban a bal lapszélen Csokonai saját kezű későbbi bejegyzése: *Sugori Úr;* a cím után pedig „ADP. P$\bar{r}$." betűcsoport, amelyet Juhász Géza így oldott fel s így magyarázott, abban a tudatban, hogy a Zöld-kódex Csokonai egyik tanítványának másolata a költő praeceptorsága idejéből: „a *Fösvény* után: »A(H). D.P.Pr.« . . . »A (humanissimo) domino publico

praeceptore« . . . A publicus praeceptorok hivatalos megszólítása még a professzorok részéről is »humanissimus et ornatissimus Collega« volt . . .; a diák tehát könnyen képzelhette, hogy Csokonai megsértődnék, ha nem találná meg rangjában a D(ominus)t." (It. 1955: 7—8. l.) A rövidítés első összevont betűjében a *D* világosan felismerhető, talán az *A* is benne rejlik; a *P.* és a *P̄r.* egyértelműen olvasható. Az „*A Domino Publico Praeceptore*" feloldás látszik legvalószínűbbnek. A *H* ott léte nagyon talányos. A címbeli betűcsoport, akárcsak *Az Estve* fogalmazványának címében található hasonló bejegyzés („a. HD. Praepr̄.") Csokonai kezétől származik s egyidős lehet magával a másolattal. *Az Estve* jegyzeteiben már rámutattunk arra, hogy ha a Zöld-kódex valójában Csokonai autográf verstisztázatainak, ill. fogalmazványainak gyűjteménye, ez a bejegyzés csak az ő poétai osztálybeli praeceptorára, a témát kitűző Kovács Józsefra (esetleg privatus praeceptorára, Budai Ézsaiásra) vonatkozhat.

A vers végén Csokonainak az átdolgozás alkalmával beírt saját kezű jegyzete: „Lásd a' többit a' Toldalékokb̄ [= Toldalékokban]. pag. 8. sub ψ" A jellemképet ugyanis 1794 körül a ZC.-ben átdolgozta, megbővítette, majd *Zsugori uram* címmel kiadta a DMM.-ben.

Megjelenése

A költő egyik korai címjegyzékén, az Szv_1-en közvetlenül *Az Estve* után a második helyen szerepel: „*A' Fösvény.*] Aug[ere] 16." Az „Augere [= bővíteni]" és a sorpárok számát jelző 16-os szám azt mutatja, hogy ez az adat már a két sorral megnövelt átdolgozásra vonatkozik, amely *Zsugori uram* címmel jelent meg a *Diétai Magyar Múzsá*-ban.

A későbbi kiadások a DMM.-ben ([I.] 9—10. l.) megjelent szöveget adták közre. A ZC.-beli eredeti fogalmazványt először Vargha Balázs adta ki az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben.

Keletkezése

A ZC.-ben előtte álló azonos tárgyú verseket, mint rámutattunk, iskolai propositiónak kell tekintenünk, bár nincs előttük a *Prōō.* jelzés. Toldy ezt írta: „Az iskola »egy fösvénynek leirását« kivánt, és Cs. kettőt készített." (918. h.) Ebből arra gondolhatunk, hogy Toldy úgy vélte: a két vers egyidőben készült. Toldynak bizonyára igaza van: a párhuzamos témaváltozatoknak abba a csoportjába tartozhat ez a vers is, mint *Az Estvének le írása* és *Az Estve [I.]*, a *Lurida sub dulci melle venena latent* s a *De eadem prōōne [= propositione]* jelzéssel utána következő *A' színesség* vagy a *Libertas optima rerum* s a *De eadem* jelzéssel utána található *A' Szabadság*.

Mint „Csokonai korai versei" c. bevezetésünkben volt róla szó: e témaváltozatok második darabjai egyidősek az elsővel: érettebbnek tetsző kidolgozásuk, csiszoltabb stílusuk, verselésük abból magyarázható, hogy míg az első változatok az iskolai órán készültek, a második — rendszerint *Prōō.* jelzés nélküli változat — föltehetően alaposabb előkészületek után házi feladatként íródott. Ugyanez lehet a helyzet a fösvény-téma Zöld-kódexbeli két kidolgozásával is. Nincs tehát okunk rá, hogy évekkel későbbre tegyük keletkezését az első változaténál, mint Juhász Géza is tette, aki így vélekedett a két versről: „*Egy Fösvénynek leírása*. Ez már *nem propositio*, Csokonai mégis *törlendőnek* minősíti. Okvetlenül

korai mű, bármily jó elgondolású a vége. De magasan fölülmúlja a mellé illesztett vers. A kódexben *Ugyan erről a' Fösvényről* a címe — Csokonai tulajdon kezével pedig: »Sugori Úr«, végül, a Diétai Magyar Múzsában: *Zsugori uram.*" (It. 1955: 7. l.)

Nyilván Juhász kronologizálásától is befolyásolva helyezte Szauder József is értékben az első változat fölé (ld. ItK. 1967: 524. l.).

Szerintünk Vargha Balázs járt közelebb az igazsághoz, aki iskolás verset látott benne: „Ez a költemény csak az első, bátortalan és iskolás kísérlete volt az uzsorás gazdagok jellemzésére. Verseinek egész sorozatában fejleszti tovább az ábrázolást. »Zsugori uram« leírása még szintén iskolás vers, de sokkal plasztikusabb az előzőnél" (CsVM. 9. l.).

Juhász Géza egyik igazolását látta e versben a Zöld-kódex keletkezéséről alkotott ama föltevésének, hogy a költő pedagógiai céllal diktálta le zsengéit tanítványainak poeseos praeceptor korában: ugyanannak a tárgynak egy korábbi fejletlenebb s egy későbbi fejlettebb változatát mutatva be közvetlenül egymás mellett. Az általa 1787/88-ra tett *Egy Fösvénynek le írása* c. zsengével egybevetve azt írta most tárgyalt versünkről, hogy „magasan fölülmúlja a mellé illesztett verset." (Ld. It. 1955: 7. és 14. l.).

Az EPM.-ben a tartalomjegyzékben 1791-re tette *A' Fösvény* első kidolgozását (ld.: 313. l.); így vette át Vargha Balázs is az ÖV.-be s az ÖV.²-be, az 1791 végén írt versek közé sorolva, noha korábban „bátortalán és iskolás kísérlet"-nek nevezte (ld.: CsVM. 9. l.). Az MM.-ben 1789-ből keltezte.

Szauder József az 1790—91. évet említette a vers keletkezésével kapcsolatban, tehát valamivel korábbról keltezte Juhásznál: „*A fösvény* . . . a *Zsugori uram*-nak közvetlen előzménye s szinte már teljesen kész alapszövege 1790—91-ből." (ItK. 1967: 535. l.)

Szerintünk lényegében iskolás mű még ez is, s úgyszólván egyidős az *Egy Fösvénynek le írása* c. versgyakorlattal, tehát 1785-ben keletkezhetett, föltehetően házi feladatként.

Az egészen korai kidolgozásra vall pl. a *Párkák* névelőtlen szerepeltetése is:

Mellyekről minden húst Párkák lefosztottak

A szöveg átdolgozásakor ezt a hibát ki is javította a költő:

Melyekről ***a'*** *Párkák mindent lefosztottak*

Szövegkritika

A vers c í m e a ZC.-ben *Ugyan erről a' Fosvényről* [!]; Csokonai címjegyzékein (a ZC. 77a oldalán is) *A' Fösvény* címmel szerepel; ezért — a korábbi kiadásokhoz hasonlóan — ezt a címet választottuk.

Mint volt róla szó, a költő a ZC. szövegén végezte el javításait a DMM.-beli kiadáshoz. E szövegváltoztatásokra s a DMM.-beli szöveg eltéréseire itt nem térünk ki, hanem majd a *Zsugori uram* jegyzeteiben utalunk vissza az első kidolgozáshoz képest végrehajtott változtatásokra.

1. K: *Esmérek* A *re* az *é* fölé beszúrva, a *k* olvashatatlan betűből javítva.
   A ***vént*** kezdőbetűje más árnyalatú tintával — talán Csokonai későbbi javításaként — *V*-re javítva.

ki A szó előtti vessző — valószínűleg Csokonai későbbi átdolgozásaként — ponttá van alakítva s ennek megfelelően az eredetileg kis kezdőbetű *K*-ra javítva.

3. K: Kp. n. em.

4. Az *ingyen* két első betűjén javítás nyoma s a szó aláhúzva; eredetileg *igyen* alak állhatott itt: a javítás és az aláhúzás Csokonai későbbi átdolgozásából származhat.

6. K: *Mammonát* Jav. ebből: ***mammonát***
örök ⟨*örök*⟩ A szó tévedésből kétszer volt leírva: a megismételt alakot Csokonai áthúzta.

9. K: *Imádo* em.

10. K: *házaba* em. *bé fér e'* Az áthúzás miatt nehezen olvasható. A K-ban az *e* után nincs hiányjel; a félreértés kizárására mi tettük ki az ÖV– ÖV². szerint. Kp. n. em.

15. K: *sirbol* em.

20. K: *pazerlását* em.

21. A kéziratban a zárójel fölöslegesen kétszer van bezárva: egyszer a *kiált* után is; ezt hagytuk el, mivel a tinta színéből ítélve is ez későbbinek látszik. Kp. n. em.

22. K: *A nap* kezdőbetűje más árnyalatú tintával *N*-re alakítva.

24. K: *pénz*⟨*?e*⟩*t*

26. K: *fejere* em.

27. K: *szornyű* em.

29. K: *reatok* em.

30. K: *írhatatok* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fösvény alakja az *Egy Fösvénynek le írása* c. zsengén kívül előfordul a költő egy hexameteres propositiójában is *(Invidus)*. Az antik irodalomból is jól ismerhették a tanulók: a poétai osztály tananyagában szerepeltek Phaedrus meséi (Lib. IV. Fab. XII., XX.) és Terentius vígjátékai (ld.: Meth. 11. l.): mindkettőben találkozhattak a fösvény figurájával. (Ld. az *Egy Fösvénynek le írása* tárgyi magyarázatait.)

A verset a téma többi kidolgozásával egybevetve méltatta Szauder (ItK. 1967: 535. l.).

A drámai elevenségben a diákköltő szubjektív indulatain kívül része lehetett annak is, hogy föltehetően praeceptora a feladathoz fűzött instrukcióiban ilyen dramatikus kidolgozást kívánt: erre a szándékolt dramatizálásra mutat a vers kezdősora is már (*Esmérek én egy vént, ki az? . . .*) s az ilyen naiv — szinte színpadi utasításnak ható — sorok: *(: Itt jajgat 's fejére kutsolodik keze :)*. (V. ö. ezzel Kovács József elveit s gyakorlatát az iskolai olvasmányok dramatikus feldolgozásáról: CsEml. 191 kk.).

Stílusának elevenségét Szabó Zoltán a versben feltörő személyes élményeknek, indulatoknak tulajdonította (ld. NyIrK. 1966: 252. l.). Az „élet színei"-t emelte ki belőle V. Szendrei is (44., 45. l.). Hogy személyes élmények is megnyilvánulhattak e versben, arról a téma első — *Egy Fösvénynek le írása* című — változatának jegyzeteiben szólunk részletesebben.

6. *Mammon* A bibliában (Máté 6 : 24, Lukács 16 : 11, 13) a pénz, a vagyon megszemélyesítője.

7. *hármoztattya:* hármaztatja, azaz háromszorozza.
10. A *Neheztel* itt mai 'nehezményez' jelentésében áll; a kissé homályos mondat azt jelenti: 'nehezményezi, hogy tágas házába befér ez a kincs', azaz: neheztel, amiért nem tölti meg színig, egészen.
12. *kedveltető* (rég.): kedves, kedvszerző, vidámító
16. *Párkák:* a sors megszemélyesítői az ókori görög és római mitológiában.
18. *gőzi* (nép.): gőze.
20. *Pazérlás* (táj.): pazarlás.
28. *Lantornás ablak* (nép., rég.): marhahólyaggal bevont ablak.
29—30. Hasonló a befejezése *A' Kevélly* c. versnek:

Most is a' derogál dagályos szívének
Hogy rolla a Musák verseket költének.

Ezzel kapcsolatban írta Szauder: „a befejezés nem következik elég szervesen a *kevély* jelleméből (az inkább örülhetne, hogy verset írnak róla), itt még inkább csak ötletnek kitűnő. A zsugori majd tényleg azt sajnálhatja, »hogy a versbe ingyen s potomra jött elő«. *A fösvény* címűben, mely a *Zsugori uram*-nak közvetlen előzménye s szinte már teljesen kész alapszövege 1790—91-ből, már e felé hajlik a megoldás: »s most is neheztel reátok, Hogy őróla ingyen verset írhatátok«." (ItK. 1967: 535. l.) A záró ötlet, a csattanó különben Martin Opitzra megy vissza. Az MTAK.-ban Kazinczy Ferenc Apróságok I. kötetében az „Egynéhány Dallok. Cs. V. M. és más nevezetes Poéták által" c. fogásban található egy vers:

„A' Fösvény sír czímje.
Itt fekszik Szilvius. Ingyen semmit se tett.
'S bánya, hogy ezt ingyen olvasni lehetett.
Opitz után F. S."
(MTAK. 604. I, 168. l.).

Ugyanennek a versnek némileg bővebb kidolgozása az OSzK. Oct. Hung. 1669. sz. kötetében, a 13b lapon így található:

A'
Fösvény Ember Epitáphiuma

Itt nyugszik eggy eʳ [= ember] a' ki semit sem tett
Ingyenn életében De még is bᵍ̃ [= beteg] lett
Még a' sirjábann is azonn vann bánatja
Hogy ezt az olvasó ingyenn olvashatja.

Sándor István aláírásával a kassai Magyar Museum is közölte a vers változatát Egy fösvénynek koporsó-kövére címmel (1792: 130. l.); lényegében azonos az OSzK. kéziratos kötetéből ismert szöveggel.

Opitz eredeti verse így hangzik:

Grabschrift eines Eigennützigen.
Hier lieget Sylvius, der nichts umsonst gethan:
Es schmerzt ihn, dass man dies umsonst hier lesen kann.

(Ausgewählte Gedichte von M. Opitz von Boberfeld. Leipzig. Universal-Bibliothek. 361. 44. l.)

Ha a magyar átdolgozások esetleg későbbiek is, mint *A' Fösvény*, a német eredetit Csokonai bizonyára ismerte.

A témának megvan egy nyilvánvalóan későbbi, Csokonai verse nyomán készült hexameteres kidolgozása, amelyet Kabos Ede még Csokonai eredeti művének gondolt (ld. Koszoru [Szana-féle]. 1884. 48. sz. 763. l.).

Kabost nyilván az tévesztette meg, hogy a hexameteres vers valóban Csokonai versének átírása; egy másolatban „Sz. S. [Szeél Sámuel?] — 1820." jelzéssel fordul elő a hexameteres átirat, *A' Fösvény* címmel. (Ld.: MTAK. Mf. 162 B/I, 355. l.).

7. A' Poëtai fel vidulás

Kézirata

ZC. 40b—41a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt a költő későbbi ϑ jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 4., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.

Első közlése: HG. II, 229—230. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A ZC.-ben a 7. helyen fordul elő. Előtte csak három versnek van jelezve propositio volta, de a többiek címe is *(Egy Fösvénynek le írása, Ugyan erről a' Fösvényről)* arra mutat, hogy iskolai versgyakorlatnak készültek, s esetleg csak figyelmetlenségből maradt el címükből a *Prōō.* jelzés, ahogyan néhány más leíró jellegű verséből is *(Az Álom le írása, Egy Város le írása)*.

Tárgyalt versünk témája sem rí ki a propositiók sorából: a poétai osztályban több olyan feladatot kaptak a tanulók, amely a költészettel, a költői hivatással függött össze *(A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . ., A Poëta leg kisebbért is meg haragszik)*, sőt a latin nyelvű propositiók között is akad ilyen *(Pictoribus atque Poetis . . .)*. Verselését, stílusát tekintve nem emelkedik túl a propositiónak jelzett versek színvonalán. Már Vargha Balázs megjegyezte a Zöld-kódex anyagát elemezve, hogy: „Még a *proo* jelzés nélküli egyharmadrész-cím is jórészt iskolás jellegű" (Itk. 1953: 116. l.). Példái közt szerepel tárgyalt versünk is.

Korai eredetére vall a főnevek névelő nélküli használata is: *Músák táborába . . . Músák zabolázzák . . . szomorúság szája)*.

Juhász Géza kronológiai célú rangsorolásában a 18. helyen említi, a leíró versek közé iktatva (ld.: It. 1955: 14. l.). A 19. helyre sorolt *Egy Város le írásá*-t 1788 előttinek mondja, tehát e verset is föltehetően 1787-ből keltezte. A Zöld-kódexben elfoglalt helye s a keletkezéséről, fogalmazásáról elmondottak alapján azonban úgy látszik, hogy még a poétai osztály első félévében, 1785-ben keletkezett.

Szövegkritika

2. K: *tzelodat* em. Kp. n. em.
4. K: *en* em.
5. K: *béket* em.
6. K: *nelkűl* em.
11. K: *zabolázák* em.
14. Az ÖV-ben, az ÖV.²-ben s az MM.-ben indokolatlanul *Fébus*
16. K: *ki* Jav. ebből: *ra*
20. K: *orom* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tárgyáról Juhász Géza ezt írta: „Szintén vissza-visszatérő tárgy a fiatal költő lírájában. Énekelt már a poéták állandó ingerlékenységéről, — ez is jellemző Csokonaira, különösen diákéveiben. De még jellemzőbb az ő elpusztíthatatlan bizakodása, derűje." (It. 1955: 14. l.) Szerintünk ez a derű, bizakodás inkább kényszeredettnek hat a versben: magából a megadott tételből következik. Szauder József is személyes vallomást hallott ki a költeményből a zsengék érzelmi hátterét vizsgálva: „csak a »víg öröm«-ben érzi jól magát *(A poétai felvidulás)* . . . A poéta tehát a virtusnak megtestesítője, éspedig az öröm állapotában" (ItK. 1967: 525—526. l.).

A bánat megszemélyesítésével az iskolai poézisoktatás kívánalmaihoz igazodott a diákköltő; erre Szauder is rámutatott már (ItK. 1967: 528. l.).

A versben megnyilvánuló szubjektivizmusra nézve mindenesetre figyelemre méltó az, amit Domby a kisdiák melancholiájáról, depressziós hullámairól ír (5. és 11. l.).

V. Szendrei a költészet „vidító szenzációjá"-t mint „olasz humanista költői tradíció"-t tekintette a versben (48. l.); ennél az iskolás versnél azonban legföljebb csak néhány antik közhely hatásával számolhatunk, az olasz humanista költészetet még nem ismerhette Csokonai.

9. *Eris* (gör.): a viszálykodás, egyenetlenség istennője.

9—10. E sorokhoz Vargha Balázs a következő megjegyzést fűzte: „A verses fogalmazás gyötrő nehézsége szorítja rá a diákot, hogy népi és régi kifejezéseket is használjon, ha nem jut eszébe irodalmi, választékos szó. Tömör, találó kifejezés kerül a versbe — kényszerből . . . Szenczi Molnár Albertre emlékeztető régiesség" (ItK. 1953: 158. l.). Mintája azonban — mint utóbb éppen Vargha Balázs figyelmeztetett rá — Péczeli József Voltaire-fordítása lehetett. Ott Klemens Jakabra vonatkoztatva olvasható:

Bőven ítt az Eris' mérgének borában,
Vígan ment a' pártos Népnek táborában.
(Henr. 86. l.)

10. *Músák tábora:* akárcsak lentebb, a 15. sorban, a diákokra — közelebbről: a poétai osztály tanulóira — vonatkozik.
13. *Pallás* (gör.): Pallasz Athéné, a tudományok istennője.
14. *Phebus* (Phoebus) ((gör.): Apolló, a művészeteket pártfogoló isten. *Phebus kellemes teje:* a tudományok. A metaforában antik és bibliai képzetek keverednek: a bibliában van szó arról: „Téjnek italával tápláltalak titeket, és nem *kemény* eledellel; mert azt még nem szenvedhetitek vala-el." (Kor. I. 3: 2). A tej itt — mint első táplálék — a tudomány elemeit jelenti. Hasonló formában „a szép íz [= ízlés] *gyenge tejé*"-t említi az *Árpád* elkészült részletében:

mennyei mézetek [Múzsák] egy epedő bús fülemilének
Édes jajja között a szép íz gyenge tejével
Lepje meg a híves forrást
(HG. II, 175. l.)

18. *ki nem állod:* ki nem bírod.

8. Az Álom le írása

Kézirata

ZC. 41a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 5., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 230. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A ZC.-ben nincs jelezve, hogy propositiónak készült volna; tárgya, stílusa, sorrendi helye alapján azonban kétségkívül szoros rokonságban van a propositiónak jelzett *Egy kies kert le írása* s *Az Estvének le írása* c. versekkel. ZC.-beli sorrendi helye is arra mutat, hogy nagyjából egykorú lehet az említett iskolai versgyakorlatokkal. Juhász Géza időrendjében a 16. helyen, közvetlenül *Az Estvének le írása* után fordul elő (ld. It. 1955: 14. l.). (A 14. helyre sorolt versről azt írta, hogy „már 1787-re tehető", tehát tárgyalt versünket is körülbelül 1787-ből keltezte.) Némely kifejezése is a propositiókkal hozza rokonságba: kezdősora a *Libertas optima rerum* utolsó előtti sorának visszhangja: *Mindennél jobb vagy te* . . . (v. ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.); az 1—2. sor rímei pedig *Az Estvének le írásá*-ban is előfordulnak (7—8. sor.). (V. ö. Gulyás i. h.). Vargha Balázs is azok között a „*proo* jelzés nélküli" zsengék között említette, amelyek „iskolás jellegű"-ek (ld.: ItK. 1953: 116. l.). A *Prōō.* elzés hiánya ellenére sem szabad Csokonai önálló témaválasztását keres-

nünk e zsengében: az álom leírása jellegzetes versgyakorlat-téma volt; ezt bizonyítja Losonczi poétikai segédkönyve is, amelyben a Flores poetarum c. idézetgyűjteményben külön fejezet jutott e tárgykörnek: „XLIII. De somnio et somno" (110. l.).

A fentiek alapján a leíró jellegű propositiók korszakába sorolhatjuk: az 1785/86. tanév első félévére tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A c í m a K-ban: *Az Álom* em.
1. K: *Mindennel* em. *edes* em.
3. K: *Edes* em.
5. K: *torodott* em.
7. K: *száltak* Mai helyesírás szerint: *szálltak;* mivel azonban Csokonai ejtéssajátságait is tükrözi, meghagytuk az eredeti alakot.
8. K: *alom vitezi* em. *áltak.* Mai helyesírás szerint *álltak;* v. ö. a 7. sor jegyzetével.
9. K: *nyughatatlansaggal* em.
11. K: *munkajok* em.
14. K: *könyen* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tárgyáról Juhász Géza ezt írta: „Ezt a témát később *Az álom* materialista vallomásává fejlesztette Csokonai." (It. 1955: 14. l.) Filozófiai tartalommal telítve *Az Álom* c. költemény két változatában tért vissza újra az iskolai téma. Az iskolai zsengéből csak „az álom mákja" motívum került át a későbbi kidolgozásokba. A versben bujkáló szubjektivitásra nézve érdemes tekintetbe vennünk azt, amit Domby jegyzett föl Csokonai diákkori éjszakázásairól, aluszékonyságáról, kései fölkeléseiről: „Tanítója, T. T. Kovács Úr . . . kéntelennek látta magát megengedni néki, hogy ne akkor írjon verset mikor annak órája, hanem mikor a kedve eljön; azután pedig azt is, hogy egy órával később menjen oskolába mint más, hogy magát kialudhassa . . ." (7. l.). Másutt pedig ezt írta: „ő rendesen éjszakánként nem aludt, hanem nappal" (uo. 11. l.).

Kollégiumi pörében is azt vallotta később, hogy gyakran egyáltalán nem tud aludni, hanem akarata ellenére kénytelen virrasztani. (Ld. CsEml. 45. l.).

A vers kialakulásába bizonyára belejátszott Ovidius néhány sora is, amelyet Pomey iskolai tankönyvéből (207. l.) is ismerhetett a versíró diák:

> Somne, quies rerum, placidissime Somne Deorum,
> Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
> Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.
> (Met. XI. 623—625.)

1. *hír* A régi nyelvben 'hírnök, követ' jelentésben is előfordult. (ld.: NySz.); mivel pedig itt az este meg van személyesítve, a szónak erre a jelentésére kell gondolnunk.
Az első két sor rímszavai — mint említettük — előfordulnak *Az*

Estvének le írásá-ban és *Az Estvé*-ben is. A jellegzetes verskezdésre nézve ld. Szauder megállapításait: ItK. 1967: 528. l.

7. *bár halálra száltak:* bár halálosan kimerültek.

8. Az *azok* vonatkozása bizonytalan; talán a *fáradtság*-ra és a *halál*-ra értendő: azoknak álltak ellent az álom vitézi.

11—14. E sorok — jelentéktelen eltéréssel — megtalálhatók Csokonai mintájában, Péczeli József Voltaire-fordításában:

> Ha a' munka után a' test kezd lankadni;
> Olly orvos az Álom, melly erőt tud adni.
> A' kire szúnyasztó mákját bőven ejti,
> Fáradsága' terhét az könnyen felejti.
>
> (Henr. 119. l.)

12—14. A *szunnyasztó mák* képzete előfordul később is: *Az Álom [I.] altató mák olaj*-at említ (4. sor), *Az Ősz [I.]* az *álom mák*-ját (7—10. sor); ld. még **77.** versünk 121—122., ill. 147. sorát. Az éretlen mákból főzött ópiumot, valamint a mákszemekből sajtolt mákolajat a nép körében kisgyermekek elaltatására használták. (V. ö. Nyr. 1951: 309—310. l.). Hogy a mákjával altató álom orvosként jelenik meg a versben, abba talán a sebortvos apa emléke is belejátszott. (V. ö. még *A' Dugonits' Oszlopa* összövegének 1—2. sorával: VJ. 7. l.).

15—18. Noha nem egészen kifogástalan a régies nyelvtani egyeztetés: a többes számú *A' kiknek szíveket [= Akiknek szívét]* kifejezéshez egyes számú mondatrészek *(tölle, tér meg)* társulnak, a négy sor mégis összetartozik; csak így válik érthetővé a jelentés: *Aki(k)nek szívét a' bú által járta . . . Tsupán álom által . . . tér meg erejére.*

9. Egy Város le írása

Kézirata

ZC. 41ab—42a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt a költő későbbi ϑ jele, a cím után pont. A vers utolsó szava alatt a verstisztázattal azonos kézzel: *Vege [= Vége]*

Megjelenése

Toldy/j. 6., címével és kezdősorával a „Zsengék iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 231. l.; későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A cím előtt nincs *Prõõ.* jelzés, de témája, stílusa, egész ábrázolásmódja a leíró jellegű propositiókkal *(Egy kies kert le írása, Az Estvének le írása)* mutat szoros rokonságot. Vargha Balázs is a Zöld-kódexnek „*proo* jelzés nélküli" s mégis „jó részt iskolás jellegű" versei között említette (ld.: ItK. 1953: 116. l.).

Juhász Géza időrendjében a *Prōō.* jelzés nélküli leíró jellegű zsengék *(Az Estvének le írása, Az Álom le írása, Ventus describitur)* után fordul elő; megírása idejéről közelebbről azt mondja, hogy: „A török háború előtt (1788) keletkezhetett, mert attól fogva okvetlenül tudták már a diákok, hogy a szultánnak nem Achmed a neve, hanem Abdul Hamid. (II. Achmed a XVIII. század első három évtizedében uralkodott; nevét talán még a nagyapjától hallotta Csokonai.)" (It. 1955: 14. l.)

Zöld-kódexbeli helye alapján ez a vers is a poétai osztály első félévében, tehát 1785-ben keletkezhetett. A korai, iskolai keletkezésre vall a Pomey-ra visszavezethető mitologizálás *(Merkurius szárnyain)* s az olyan kifejezés, mint a *mesterség tzifrája*, amely a *Prōō.*-nak jelzett *Egy kies kert le írásá*-ban fordul elő.

Szövegkritika

1. K: *szárnyaiñ [= szárnyainn]*
4. K: *mellyet* Jav. ebből: ? *mellyek* Kp. n. em.
5. K: *Meg* em. Kp. n. em.
6. K: *tartott* ⟨*irigységek*⟩ Az áthúzott szó fölé írva ugyanazzal a kézzel: *dühösségek* Csokonai — jellegzetes másolási hibaként — az első rímszót írta le másodszor is, majd törölte. A K-ban nincs pont a mondat végén; em.
9. K: *agyúk* em.
12. K: *egesszen* em.
15. K: *Draga* em. *oltálára* em.
16. K: ⟨*Es*⟩ *Sok* Jav. ebből: *sok*
18. K: *tzifraságabann.* em.
20. K: *fustye* em.
21. A K-ban a sor végén pont van, mi értelemszerűen töröltük.
22. K: *ez szojja szája* Ennek alapján a HG. s az FK. így közölte: *mert ez szója-szája.*
Vargha Balázs ugyancsak így idézte a sort (ItK. 1953: 158. l.), de az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben már így javította: *mert ezt szólja szája.* Ezt a javítást mi is elfogadjuk, s a szöveget ennek megfelelően emendáltuk.
24. K: *Tekozlá* em. A szó a K-ban jav. ebből: *Tegozlá* A mondat végén a K-ban nincs pont; em.
25. K: *kevejj* em.
28. K: *jol* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tárgyáról Juhász Géza ezt írta: „A *Konstancinápoly*-téma első feldolgozása: már állást foglal: a zsarnokság ellen tiltakozik." (It. 1955: 14. l.)

Nem annyira a zsarnokellenesség kap még hangot e zsengében, inkább csak az országot pusztító törökök ellen lázongó évszázados harag és keserűség.

Vargha Balázs is ezt fedezte föl a versben: „Az iskolás közhely itt is feltűnik: a török szultán megrovása . . . Az iskolák . . . megpróbáltak nemzeti lelkesedést gyújtani tanítványaikban a bűnös császár szidalma-

zásával, s vitéz seregeink magasztalásával. (Tehát a *Belgrád*-ra és a *Laudon is* folytatása ebből a szempontból az *Egy város leírás*ának.)
A mohamedán vallás csak mellékes motívum itt a török hódítás mellett:

Drága temjént visznek ennek oltárára,
Sok ajándékokat emelnek számára."

(ItK. 1953: 145. l.) Csakhogy a kitűzött tétel maga nem említi sem a törököket, sem a szultánt: a tanulók maguk döntötték el, hogy az „*Egy város*"-t képzeletükben hová helyezik. Hogy a meglehetősen általános témamegjelölésből Konstantinápoly leírása lett, abba bizonyosan belejátszott a törökök állandó fenyegető jelenléte az ország déli határán.
Ez az iskolai zsenge volt az alapja, magja a költő *Constancinápoly* címmel megírt későbbi nagyszabású filozófiai költeményének. A két vers összefüggéséről Vargha Balázs ezt írta: „Bizonyos, hogy a vers [a *Constancinápoly (II.)*] vallásellenes tartalmát s a török—keresztény párhuzam szatirikus élét a későbbi befejezés hatalmasan megerősítette. De ennek világos alapjai már megvoltak az eredeti versben. A Zöld codexben kihagyandónak jelezte az *Egy város leírását*. Nyugodtan megtehette, mert olvasmányai ráébresztették az orientalizmus divatjának eredeti tartalmára." (I. h. 146—147. l.)
Szerintünk pusztán azért törölte később a költő, mert művészi tekintetben gyengének tartotta, illetőleg akkorra már elkészült a téma új, filozófiai tartalmú kidolgozása, a *Constancinápoly [II.]*.

1. *Merkurius szárnyán:* a szárnyas kalappal, szárnyas saruval ábrázolt istenség volt az utak s az utazás istene a római mitológiában; képzeletbeli utazásában ezért említi őt a költő. Pomey mitológiai tankönyve képét is bemutatta: pontosan úgy, sötét felhők közt repülve, ahogy a költő versében is megjelenik (ld. i. m. 40. l.).
2. *A' Fekete tenger:* Konstantinápoly voltaképpen a Feketetengerből kivezető tengerszoros, a Boszporusz partján épült.
3. *szirtot* (rég.): *szirtet* A szó régebbi mélyhangú ragozásának Csokonai később külön is védelmére kelt: „Szírt: összve rakva *kőszírt, homokszírt, nyakszírt*. Ezt a szót némellyek így hajtogatják: *szírtet, szírtek* 's a't De nem jól: mert nem mondjuk, hogy, [!] *nyakszírten ütötték*, hanem, *nyakszírton ütötték*." (*A' Tavasz*[2] 86. l.)

3—6. E sorok homályos fogalmazására utalt Vargha Balázs (ld. ItK. 1953: 154—155. l.). A homályosság azonban némileg eloszlik, ha a régies ragozást áttesszük mai nyelvre: a *mérgek* s *irígységek* nem többes számú alany, hanem birtokos személyragos alak: a mai köznyelvi *mérgük* s *irigységük* megfelelője; ma azonban egyes számú birtokragot használunk a többes számú birtokos után is: a *(habok) mérge, irigysége;* hasonló ehhez a *dühösségek*, amelyet ma így mondanánk: *dühösségük*. A sorok értelme tehát ez: 'a habok verik a kőszirte(ke)t, de ezek [itt valóban nyelvtani botlás van a versben: *ezek*-et ír, holott a többes számú névmás a versben egyes számban használt *szirt*-re vonatkozik] csúfolják [ti. a habok ostromát erőlködését], még nem irtotta ki őket a dühös habok mérge s irigysége [a *mellyet* a *kő szirt*-re vonatkozik: itt már helyesen

egyeztet a költő: egyes számban használja a névmást], bármeddig is tartott dühösségük (dühös ostromuk)'.

8. *Sok szegény Királlynak:* a török által veszélyeztetett vagy megbódított országok uralkodóira vonatkozik.

9—12. E sorok mintái Péczeli Voltaire-fordításában:

> Az ágyúk 's mo'sárok zúgván közelgettek,
> Mellyeknek gyomraik halállal tőltettek.
> Az ágyú golyóbis repült minden felé,
> Mint egygy nagy tűz zápor a' várost el-telé.
> (Henr. 84. l.)

10. Hasonlóan jelenik meg a halál *A' had* c. versben:

> *Az ágyúk' meg-terhelt méhe nagyot dördűl,*
> *Belőle a' halál eggy Bombin ki-gördül*
> (DMM. [VIII.] 114. l.)

11. *bombi* (rég.): bomba.

12. *el telé* (rég.): eltöltötte, betöltötte.

13. *meg ütköztem:* meglepődtem.

15. *temjén* (táj., rég.): tömjén.

17. *Achmet Zultán:* Achmed szultán; II. Achmed a XVIII. század első harmadában uralkodott, Csokonai korában már Abdul Hamid volt a török szultán.

18. *tzifraság:* dísz, ékesség.

21—24. E sorokkal kapcsolatban írta Vargha Balázs: „A verses fogalmazás gyötrő nehézsége szorítja rá a diákot, hogy népi és régi kifejezéseket is használjon, ha nem jut eszébe irodalmi, választékos szó. Tömör, találó kifejezés kerül a versbe — kényszerből:

> . . . *Sok drágaságoknak e város hazája,*
> *Az egész városnak mert ez s z ó j a - s z á j a.*
> *A palotájára m e s t e r s é g c z i f r á j á t*
> *Tékozlá a szépség rá a frizuráját.*"
> (ItK. 1953: 158. l.)

Mint a szövegkritikai részben rámutattunk, a „*szója-szája*" későbbi téves értelmezés eredménye.

23. *mesterség tzifrája* (rég.): művészi ékítmény, díszítés; azonos kifejezés található az *Egy kies kert le írásá*-ban: *Mesterség tzifrái* (2. sor).

24. *frizúra:* 'díszítés, bodorítás'. *A frizura* egészen újkeletű volt még Csokonai korában, s ezért talán jelentésével sem volt egészen tisztában a diákköltő. (Első — levéltári — adatunk 1780-ból van a szóra; versben — Csokonai után — először Gvadányi használta 1787-ben (ld. TESz.). A „Divatszavaknak ily korán való alkalmazásá"-ra nézve v. ö.: Szauder: ItK. 1967: 528. l., ahol e sort is idézi.

25—26. Csokonai mintájában, Péczeli Voltaire-fordításában e sorok a pápákra vonatkoztatva így fordulnak elő:

> „Ti főld Tirannusi! kiknek bűnös karja
> „Öl, ront, pusztít, 's vérrel a' főldet takarja;
> (Henr. 104. l.)

25—28. A rím kedvéért fölborult a nyelvtani rend: a második személy *(Te nagy kevély Császár)* harmadik személyben folytatódik: *boldog ki kedvébe*

28. *kedvébe hellyet jól találа:* 'aki kegyeibe jutott'. A vers befejezését Szauder József erőltetettnek, sutának érezte; azok közt a zsengék közt említette, amelyek úgy fejeződnek be, „mintha egy ponton szerzőjük akarata s tetszése ellenére vágták volna el a szöveget". (ItK. 1967: 529. l.) Ez az elkapkodott befejezés is a vers propositio volta mellett szól.

Verselése

Vargha Balázs rámutatott a versről szólva egy jellemző versmondattani sajátságra, a közölésre, amellyel az időmértékes zsengékben is oly gyakran találkozunk: „A tizenkettős sorokban már nagyobb a távolság a két rímelő szó között, különlegesebb, ritkább a közölés:

* * *
A palotájára mesterség cifráját
Tékozlá a szépség rá a frizuráját."

(ItK. 1953: 160. l.)

10. Ventus describitur

Kézirata

ZC. 42ab—43a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés s a költő későbbi *ϑ* jele; a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 7., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 231—232. l. Későbbi kiadásai FK., ÖV., ÖV^2., MM.

Keletkezése

Jelzése szerint is iskolai versgyakorlatnak készült. A *Prōō* jelzés mellett a latinul megadott cím is félreérthetetlenül utal erre. A címmel kapcsolatban Gulyás József ezt jegyezte meg: „E cimen valószinüleg Verg. Aen. I. 50—140. sora hatása érzik." (Cs-tan. 28. l.)

Bizonyosra vehető, hogy az Aeneis I. énekében a Juno által föltámasztott vihar leírása volt közvetlen mintája a diákoknak, hiszen a poétai osztály anyagába tartozott Vergilius Aeneise is (ld. Meth. II. l.). Vergilius mellett Ovidius példájára is ráismerhetünk a versben; Szauder József figyelmeztetett rá, hogy az ég és az alvilág között hányódó hajó rajza Ovidius Tristiájában található (ItK. 1967: 527. l.). Ovidius e verse szintén beletartozott a poétai osztály anyagába (ld.: Meth. i. h. és TanKöt. 43. l.).

Nem lehet kétséges, hogy ez a propositio is a poétai osztályban, tehát az 1785/86. tanévben készült.

Korai keletkezésére vallanak az olyan pongyolaságok, nyelvtani szabálytalanságok is, mint a főnevek névelőtlen használata *(hajó óra szakad*

. . ., *hajó hányattatik . . ., hajós hívattatik . . ., Hajósra már halál sárgája rá űle . . .)*, aminek egyébként a sugalmazó latin szöveg is oka lehetett. A versnek a ragyogó derűs éggel kezdődő ellentétes — „kontrasztos" — szerkesztésmódja *Az Estvének le írásá*-val mutat rokonságot.

Juhász Géza időrendjében *Az Estvének le írása* s *Az Álom le írása* után került (ld. It. 1955: 14. l.). Zöld-kódexbeli sorrendi helye is igazolni látszik ezt a besorolást. A Vergiliushoz s Ovidiushoz kapcsolódó tárgy, a fogalmazás kezdetlegessége, valamint a vers Zöld-kódexbeli helye alapján a poétai osztály első félévére: 1785-re tehetjük keletkezését. Ennek nem mondanak ellent a Péczeli és Szilágyi Sámuel Henriásából átvett részletek sem, mivel kéziratban mindkét mű ismert lehetett már ekkor a Kollégiumban.

Szövegkritika

1. K: *ragyogo* em. ***abrázattya*** em.
4. K: a mondat végén nincs írásjel; em.
5. K: Kp. n. em.
7. A HG., FK., és az ÖV. *Mozgattya* alakot közölt; nyilván a HG. téves olvasata alapján került a szó így a későbbi kiadásokba. Csokonai érdekesen — a betű szára alá vízszintes vonalkát húzva — írja az *r* betűket, így azok könnyen *z*-nek is olvashatók. Az előző sor *háborgó* szava azonban meggyőzhet, hogy itt *r* betűi áll a szó testében; logikailag is a *Morgattya* illik inkább ide. Az ÖV[2]. — tanácsunkra — már így közölte.
   K: *egyiket [= eggyiket]*
9. K: *ragyogo* em.
10. K: ***haborúl***
11. K: ***álpesekről*** em.
13. K: ***fenekik*** em.
14. Az ÖV.[2]-ben *morgatják* Az előző sor rímhívó *forgattyák* szavával kétségkívül tisztább rímet alkotna ez a szó, de a K-ban félreérthetetlenül *mozgattyák* áll. Logikailag inkább ez illik ide.
16. K: *langolo* em.
17. K: *zugo* em. *habok ⟨hal⟩ tsak* Az utóbbi az áthúzott szó fölé írva.
18. K: *verődk [= verődnek]*
19. K: *hajo* em. Kp. n. em.
20. K: *hajoba* em.
21. K: *hajo* em.
22. K: *Hajoba* em.
23. K: *hajo* em.; kp. n. em.
24. K: *hajos* em.
26. HG.: *Gondolván, hogy ég, föld mindjárt öszveszakad.* A téves szórenddel közölt sort az MM.-ig valamennyi későbbi kiadás átvette.
27. K: *Hajosra* em.
29. K: *lattzik* em.
30. K: *duhosseg* Kp. n. em.
32. K: *x A haragos tenger x akar is engedni* A szórendi cserére utaló *x* jelek magától Csokonaitól erednek.
33. K: *hajo* em.
34. K: *hajos* em.
36. K: *kérdezven* Kp. n. em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m magyarul: A vihar leírása. (Szó szerint: 'A szél[vihar] leírtatik').

Mint utaltunk rá: a Vergilius Aeneisének I. énekében található viharjelenet s Ovidius Tristiájának II. elégiája lehetett a propositio közvetlen mintája. Később e versből nőtt ki Csokonainak *A tengeri Zivatarról*, illetőleg *A' tengeri háború* c. költeménye. (V. ö. It. 1955: 14. 1.). A vers szerkezeti sajátságaira nézve ld. Szauder: ItK. 1967: 527. l.

Föltűnő, hogy Péczeli és Szilágyi Sámuel Voltaire-fordításából, a Henriásból, milyen sokat: 14 sort vett át a diákköltő. Arra kell gondolnunk, hogy ezekre az igen népszerű művekre maga a praeceptor is fölhívta tanítványai figyelmét a tárgy kitűzésekor.

A lecsillapult tengert festő befejező rész — bár szerkezetileg kevéssé illik ide — nem a költő ötlete: a klasszikus minta, az Aeneis hatására készült, ahol szintén a kiderülő nap képe zárja a vihar leírását (I. 42—43. sor); ez a lezárás megmaradt a témának *A Tengeri Zivatarról* c. későbbi változatában is.

1—4. E sorokkal kapcsolatban ld. V. Szendrei megjegyzését Csokonai leírásainak „antropomorfizáló hajlamá"-ról (15. l.).

4—5. A „magukat mosó sugárok" képéhez v. ö. a „meg mosdott nap" költői képét *Az Estvének le írása* c. propositióban (3. sor).

5. *Aeolus* (lat.): a viharok királya, aki a monda szerint barlangokba zárva őrzi a szeleket.

7. *Morgattya a' felhőt:* mennydörgést kelt.

9—10. E sorok mintái Szilágyi Sámuel Henriásában:

> A' tündöklő Nap-fény hírtelen el-borúl,
> Zeng az Ég, zúg a' Szél, a' Tenger háborúl.
>
> (11. l.)

11—12. E sorokkal kapcsolatban írta Vargha Balázs: „A diákgyerek, akire ráparancsoltak, hogy verset írjon, küszködik a kifejezéssel . . . s groteszk verssorok formálódnak" (ItK. 1953: 155. l.).

13—14. Péczeli fordításában e sorok megfelelői:

> 'S ama két nagy Tengert fenékig forgattyák,
> Még belső részét-is a' földnek mozgattyák;
>
> (Henr. 148. l.)

15. *víz hegyeket* Ez is Ovidiusból származó kép: quanti montes volvuntur aquarum! (Trist. I. 2. 19.).

16. *langoló:* Csokonai debreceni nyelvjárásában rövid *a*-val ejtették a *láng* szót s származékait.

15—16. Szilágyi fordításában e sorok mintái:

> Az el-öldott Szélvész hánytat Víz-hegyeket,
> A' lángozó Mennykö szaggat fellegeket
>
> (I. h.).

17—18. E sorok mintái Péczeli fordításában:

> Mint a' zúgó habok: hol öszve ütődnek;
> Hol küszködvén meszsze egygymástól vetődnek.
>
> (Henr. 149. l.)

22. *Hajóba* tkp. *Hajóban*
24. *Caron* (Kharón) (gör.): az alvilág révésze, aki a megholtak lelkeit a holtak birodalmába átszállítja.
25—26. Péczeli fordításának viharleírásában e sorok megfelelői:

> Mellyet látván a' Nép jajgatásra fakad,
> Azt vélvén, hogy mindjárt ég, föld öszve-szakad
> (I. m. 148. l.).

27. A *halál sárgája* kifejezést Szauder is említi a zsengékről írva, az elvont fogalmakat szemléletesebbé tevő szín-jelzők csoportjában (ld.: ItK. 1967: 527—528. l.).
31. *lengedni:* a *lengedezik* ige a régi nyelvben *lenged* alakban is előfordult.
31—32. Péczeli fordítása ihlette e sorokat is; nála ez olvasható:

> Minden Katona kész szavának engedni,
> Mint a' hajó repül, ha szél kezd lengedni. —
> (I. m. 149. l.)

33—34. Péczeli fordításának hatására ismerhetünk e sorokban is; nála:

> Vagy mint az Angyalok, kik az Úr' szavára
> Sokszor űltek régen a' szelek szárnyára;
> (I. m. 149. l.).

34. *fel tett* (rég.): célul kitűzött.
35—36. A dramatikus verszárásra nézve ld. Vargha Balázs megjegyzését: ItK. 1953: 156. l. és Szauder észrevételét: ItK. 1967: 529. l.

11. A Békesség [I.]

Kézirata

ZC. 43ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont. Az utolsó sor utolsó szava alatt a tisztázattal azonos kézzel, áthúzva és többszörösen aláhúzva: *vege [= vége].*

Megjelenése

Toldy/j. 8., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 233. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A ZC.-ben iskolai versgyakorlatok között fordul elő *(Ventus describitur, Quem Dii oderunt . . .)*, e vers címe előtt azonban nincs ott a *Prōō.* jelzés. Ennek alapján Juhász Géza ezt írta róla: „Nem proo. Lehetett a török háborúnak olyan fordulata, mikor béke híre futott szét a zavartalan munkára vágyó polgárok közt." (It. 1955: 15. l.)
Szerintünk az iskolás vers egésze: témája, mitológiai szerelése, stílusa teljesen egybevág a hasonló korú propositiók jellegével. A kitűzött tétel

a propositiókban szokásos elvont, általános témáknak felel meg: nem kell mögötte föltétlenül időszerűséget keresnünk. Losonczinál a Flores poetarumban külön fejezet közli a háborút elítélő — propositiónak is alkalmas — klasszikus idézeteket; a IX. fejezet címe ugyan De bello, s nem „De pace", de voltaképpen a béke a témája mindenik idézetnek:

„Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes. Virg.
Nulla fides pietasque viris, qui castra sequuntur. Luc."
(I. m. 91. l.)

Hasonló tárgyú idézetet tartalmaz a De nobilitate c. XXXIV. fejezet is:

„Sunt duo, quae faciunt, ut quis sit nobilis: Ars. Mars:
Arte venit maior gloria; Marte minor."
(I. m. 106. l.)

A versen végigvonuló antik mitologizmus is sejteti, hogy elvont tárgynak az antik olvasmányokon alapuló megverselésével állunk szemben. Ahogyan „A háború" minden időszerűség nélkül rákerült az iskolai propositiók hagyományos témajegyzékére (v. ö.: ItK. 1953: 127. l.; Csokonainak *A Hadról* c. verse is versgyakorlatul készülhetett eredeti formájában), éppen úgy rákerülhetett *A Békesség* is.

Vargha Balázs is megállapította már a Zöld-kódex verseiről, hogy „Még a *proo* jelzés nélküli egyharmadrész-cím is jórészt iskolás jellegű." (ItK. 1953: 116. l.) ZC.-beli helye alapján is joggal gondolhatunk arra, hogy *A Békesség* is iskolai versgyakorlatnak készült.

Juhász Géza első időrendjében a 26. helyre került a magyar nyelvű zsengék sorában (ld. It. 1955: 15. l.). Az ÖV.-ben tükröződő módosított időrendben is lényegében ezt a helyét tartotta meg: némi sorrendi változtatás folytán itt a 24. helyre került.

A vers viszonylag korai keletkezéséről tanúskodnak a névelőtlenül használt szavak, nevek: *Musák a' Párnassust békességgel lakják . . . Tegzes Diánna is . . . Mesterség lábra áll . . .*

Az említettek alapján az 1785/86. tanév első félévében keletkezhetett. Ezt erősíti meg az 1795-i tanterv is, amely szerint Pomey Pantheum Mythicumát mindjárt az első félév elején tanulták a poétai osztály tanulói (ld.: TanKöt. 42. l.). E versen még rajta Pomey tanulmányozásának friss emléke.

Szövegkritika

Azonos c í m mel ismerjük a költőnek egy másik, néhány évvel később írt versét is, amelyben e zsengéje anyagát formálta újjá (v. ö. ItK. 1967: 523. l.). A J. Gy. jegyzéken 13. sorszám alatt előforduló cím már bizonyosan a későbbi változatra vonatkozik.

1. K: *ákakkal* em.
8. K: *batran* em.
11. K: *parast* em. *esztekéjet* em.
12. K: *mozdítya* em. *szokéjét* em.
13. K: *felelmes* em.
14. K: *lasson* em.
15. K: *viragoz* em.
16. K: *agoz* em.
17. K: *jokkal* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szauder József a moralizáló jellegű sententia-versek között ezt is említette: „A sententiás versek moralizálást fejeznek ki; ideális középpontjukban a *virtus* feltétlen tisztelete áll. Mit jelent ez a virtus? . . . Csokonainál ekkor még tág fogalom, s közhelyszerűen iskolás. A *fortunát* ellensúlyozó erkölcs, a kegyesség *(Az öreg ember)*, a békés alkotó munka vágya *(A békesség)* mindenesetre benne van" (ItK. 1967: 526. l.). Az antik mitologizálással terhelt iskolás versbe be-belopakodnak a valóság szemléleti és nyelvi elemei, annyira, hogy Vargha Balázs paródiát vélt látni a vaskosan realista képek s a mitológiai elemek keveredésében: „az ellentét túlzott kiélezése tudatos paródiát sejtet [idézi a vers 9—12. sorát] . . . Idilli szemlélet és anakronisztikus mitológia gyengíti a verset, de a részletekben már kiütközik a reális megfigyelés." (ItK. 1953: 150. l.) Hasonlóan vélekedett V. Szendrei (ld. 16—17. l.). Szerintünk a versnek heterogén elemeket tartalmazó stílusa kiforratlanságának jele: tudatosságot Csokonai költői fejlődésének ezen a fokán még nem tételezhetünk fel.

1. Az *olajfát* Pallasz Athénéhez fűzte a hagyomány: az Akropoliszon nőtt vén olajfát a monda szerint maga Pallasz Athéné keltette ki, s ezzel a hasznos növénnyel nyerte meg a jogot arra, hogy a városban uralkodjék. Az istennő volt védője a békés alkotómunkának. Az egyébként harci sisakban, paizzsal és dárdával ábrázolt istennő békés jelvényét Pomey részletesen tárgyalta tankönyvében; Csokonai itt a mitológiai tankönyvet követte: v. ö. Pomey 76—77. l. Ugyanitt látható Athéné képe is. A *bokréta* itt sisakforgót, sisakra tűzött bokrétát jelent: pontos megfelelője a Pomey által említett „corona oleagina"-nak.
2. Pallasz Athéne s az olajfa legendájáról Phaedrusnak Arbores in deorum tutela c. meséjében is olvashatott Csokonai (ld. Phaed. Lib. III. Fab. XVII.).
4. *figyelmel* (poet. lic.): figyelemmel.
5. *Tegzes Diánna:* a vadászat istennőjét tegezzel ábrázolták.
   sereg: valószínűleg nem a 'csapat' jelentésű főnévből alkotott főnévi jelző, hanem igei állítmány a 'sürög-forog' jelentésű tájnyelvi igéből.
7. *általag* (rég.): kisebb, kb. 75 literes hordó.
   nyertesen (rég.): hasznosan, haszonnal.
8. *Pán* (gör.-lat.): Mercurius fia, a mezők és az erdők védőistene.
   Pán ökrei . . . legelhet: nyelvjárási sajátság a többes számú alany után az egyes számú állítmány használata; Csokonai korai verseiben másutt is előfordul (v. ö.: *Egy kies kert le írása* 18. sor, *Libertas optima rerum* 8. sor).
9. *Neptun* (Neptunus) (lat.): a vizek és tengerek istene a római mitológiában.
10. *Triptolemus* (gör.): Eleusis uralkodója, a monda szerint az eke feltalálója, aki népét Démétér megbízásából a szántásra-vetésre megtanította. Csokonai részletesen olvashatott róla Pomey mitológiai tankönyvében, a De Diis Terrestribus c. fejezetben (147—148. l.).
11. *eszteke* (táj.): ösztöke, az ekevas tisztítására, az ökrök nógatására használatos vasalt végű bot.

12. *tsára* (nép.): jobbra, jobb felé.
hajszra (nép.): balra.
szőke (nép.): fehéres szürke szőrű szarvasmarha.
15. *Mesterség* (rég.): művészet, ipar.
16. *fel áll* (rég.): feltámad, megvalósul.
ágoz (táj.): ágazik, terebélyesedik.
18. *Merkur* (Mercurius) (lat.): az utak és a kereskedelem istene a régi rómaiaknál: jelvénye a kereskedelem jelképeként használatos kígyós bot. Mercuriusnak nemcsak részletes ismertetését találhatta meg a költő Pomey mitológiai tankönyvében, hanem ábrázolását is: ugyanúgy, ahogy leírta, a két kígyós bottal (ld.: i. m. 40. l.).

12. Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt

Kézirata

ZC. 43b—44ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Proo[= Propositio]* jelzés, a cím után pont. Az egész szöveg függőleges tollvonással áthúzva; eredetileg azonban csak a 23—26. sor volt keresztvonással törölve. Föltehetően Csokonai húzta át e sorokat, majd az egész verset művei sajtó alá készítésekor, 1794-ben. Közel egykorú másolata az NZs.-ben: 140—141. l. Volt egy példánya 1802-ben Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 42); Puky István szintén említést tett a vers egy példányáról 1805 augusztusában Csokonainéhoz írt levelében „Tudtára adtam egyszersmind azt-is [Kazinczynak], hogy vagynak nallam [!] ollyan darabjai-is, mellyek talán nálla a' maga írásai közt-is fel nem találtatnak. — . . .

Ha a' leg keményebb büntetés helyében —
Azt tette vólt hajdan Horátz egy versében 'sa't."
(CsEml. 219. l.; ld. Puky/j. 12).

Megjelenése

A költő kezdetben foglalkozott e verse kiadásával: ezért is nem tett ϑ jelet a cím elé. Első számvetésében (Szv_1) is szerepel, a 3. helyen, de — a többi verscímmel ellentétben — zárójelben: *„(Quem Dii oderunt &. Toll.)"* A *Toll.* [= *Tollere*] jelzi, hogy a költő később törölte: ezért is van áthúzva a ZC. szövegében; nem is jelent meg életében.

Első ízben Toldy adta közre (712. h.) a „Hátrahagyott elegyes versek" 1. részében, a ZC. alapján, de korszerűsített helyesírással. Szövegközlésében akad téves olvasat is, amelyet a későbbi kiadások — HG., FK., ÖV., $ÖV.^2$, MM. — átvettek. Ezekről a szövegkritikai fejezetben szólunk.

Keletkezése

A cím előtti jelzés félreérthetetlenül utal a vers propositio voltára. Iskolai keletkezésre vall a bizonyító példák tételes felsorolása, a példákkal való érvelés is, valamint az, hogy a tételt kitűző tanár szemszögéhez igazodva dolgozta fel a tárgyat.

Szauder József is fölfedezte a versben az iskolás sententia-stílus jegyeit, pedig őt befolyásolhatta az ÖV.[2], amely az iskolai versek közül kiemelve, az 1789. év termésében közölte e művet: „ez a bizonygató, vitatkozó stílus beóvakodik az első jellemképekbe is. A *Quem dii oderunt* . . . a maga praeceptori elképzelésével ezek közé számíthat" (ItK. 1967: 534. l.).

Noha a ZC. félreérthetetlenül propositiónak jelzi, Juhász Géza kiemelte időrendjében az iskolai versgyakorlatok közül: „*Proo*-val vannak ugyan jelölve, mégis ki kell vennünk a zsengék közül a következő verseket, mert maga Csokonai minősítette őket közlendőnek. Ezeknek a föntiek szerint 1789-ben készen kellett lenniük, — bár valószínűleg csiszolatlanabb formában: . . .

2. *Quem Dii oderunt.* (A kódexben áthúzta Csokonai;) 1794-es tapasztalatai alapján már nem érezte igaznak." (It. 1955: 15. l.)

A „föntiek szerint" Juhásznak arra a föltevésére vonatkozik, hogy Csokonai és évfolyamtársai még 1788/89-ben, a metaphysicai évfolyamban is írtak propositiókat (ld.: i. h. 9. l.). E föltevésnek azonban nincs alapja.

Juhász Gézát Toldy kiadásán kívül az is befolyásolta, hogy Csokonait foglalkoztatta e verse kiadása: ám az, hogy ő maga törölte az Szv_1-ről s hogy a ZC.-ben egészében áthúzta, félreérthetetlenül mutatja, hogy nem találta átdolgozásra alkalmasnak. Szerintünk nem azért törölte később a költő kiadandó művei közül, amiért Juhász gondolta: praeceptori tapasztalatai alapján is igaznak érezhette a verset; a törlés oka egyszerűen az lehetett, hogy ő maga is túl iskolásnak tartotta.

A korai keletkezés mellett vallanak azok a tárgyi tévedések is, amelyekről a megfelelő fejezetben szólunk, s az olyan szóismétlések, mint a 19—20. sorban a kétszer előforduló *végezés*.

Stílusa, mondatszerkesztésének egyenetlensége szintén korai keletkezésről árulkodik: „A nehezen született vers gondolatai . . . erőltetve követik egymást. Ez a szerkezetén, gondolatfűzésén is meglátszik. . . . A *Quem dii oderunt praeceptorem fecerunt* hosszú, körmondatszerű gondolatláncba gabalyodik bele, előre és visszautaló *ha*, *hogy* és *mely* kötőszókkal. Az ilyen versben az utolsó sor nem befejezés, csak a gondolathalmaznak félig-meddig sikerült megszakítása" — írta Vargha Balázs (ItK. 1953: 159. l.).

A vers ZC.-beli helye is amellett szól, hogy még a poétai osztály első félévében készült: ez a 12. magyar nyelvű iskolai zsenge a füzetben. A fentiek alapján a propositio keletkezését 1785-re kell tennünk.

Szövegkritika

A ZC.-beli szövegen kívül három kéziratáról tudunk: közülük csak az NZs. szövegét ismerjük; J. Gy. és Puky másolata a vers korabeli népszerűségéről tanúskodik.

Az alábbiakban esetenként utalunk az NZs. szövegének eltéréseire, megjegyezve előljáróban, hogy a ZC. botlásait ez a másolat alkalmanként helyesbítette, ugyanakkor más elírásokat tartalmaz.

1. K: *kemenyebb* em.
3. K: *bűntetés* Az elmaradt tárgyragot az NZs. szerint értelemszerűen pótoltuk.
4. K: *Jol*
5. K: *jo* em.

8. K: *Jo* em. A K-ban *ſ*-sel írt *szívet* szó kezdőbetűjét Toldy tévesen *h*-nak olvasta, s így nála *jó hivet* áll, amit a későbbi kiadások a HG.-tól az MM.-ig átvettek. Szerintünk logikailag is a *szívet*, ill. az NZs.-ben található *szívét* illik ide. Az NZs. szerint em.
11. K: *ki tsinalásabann* em.
12. K: *jél* em. Logikailag múlt idő kívánkozik ide: így van az NZs.-ben is, már Toldy is így javította, s nyomán a későbbi kiadások. *summaban* em.
13. K: *Talán* Az előző oldalon őrszóként: *Talám*
14. K: *fognak* Szerintünk a másoláskor — az előző mondat többes számú *ítélnek* állítmányának hatására — került többes számba az ige. Az NZs.-ben is *fogok* szerepel; ennek megfelelően em. A régebbi kiadásokban Toldytól az MM.-ig: *fognak*
15. K: *rea* em.
16. K: *buntettenek* em.
19. K: *vegezés* em.
21. K: *vétkeiert* em.
23. K: *negyedik* A *k g*-ből javítva.
24. K: *Partosinak* em. *buntetést* em.
25. K: *valo* em.
26. K: *Szenvedesit* em.
27. K: *Praeceptorsagot* em.
28. K: *rósátskait* em.
29. K: *kulömbözött* em.
30. K: *koro* em. Az NZs.-ben *bogáts korók és tövissek* van: a másoló föltehetően a számára ismeretlen népi növénynevet helyettesítette be.
31. K: *templomat* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m magyarul: 'Akit ez istenek meggyűlöltek, nevelővé tették.'

Mint a magyar nyelvű propositiók egy részénél, itt is latin sententiát kaptak kidolgozandó tételül a tanulók.

A címmel kapcsolatban Gulyás József ezt írta: „Vannak olyan versei is, amelyeknek csak a *cime* latin, maga a vers magyar szövegű. Ilyenek a következők: *Quem dii oderunt, praeceptorem fecerunt* . . . A cimet szerző nélkül emliti Margalits Florilegiuma (1895., 368.)" (Cs-tan. 27. l.).

A latin szállóige nem köthető szerzőhöz.

A vers tárgyáról szólva Gulyás ezt írta: „E versben Horatius, Polixenes, Scaliger példáira hivatkozva, költőnk a praeceptorságot (Boetius nyomán a pedagogusságot) tartja legnagyobb büntetésnek." (Cs-tan. 27. l.) Boetiusra nem hivatkozik a vers közvetve sem: Gulyás említi csak mint a propositióéval rokon gondolat íróját.

2. *Horatz:* Quintus Horatius Flaccus; a római költőnek Maecenashoz írt 3. Epodusára céloz a vers:

> Parentis olim si quis impia manu
> Senile guttur fregerit,
> Edit cicutis allium nocentius.
> (Epodon Liber Carm. 3.)

5—8. *Dionizius* (Dionüsziosz): hadvezér, majd Szürakusza (Syracusa) türannosza (i. e. 406—367). A költői babérokra is pályázó kényúr 388-ban sikertelenül vett részt verseivel az olympiai játékokon, noha a legjobb dalnokokkal adatta őket elő. A hagyomány szerint azon az ünnepi lakomán lelte halálát, amelyet annak örömére rendezett, hogy az athéniak a lenaeai ünnepeken egyik tragédiáját első díjjal jutalmazták.
Polixenes (Polüxenosz): Dionüsziosz sógora, aki a zsarnokkal viszályba keveredve megszökött Szürakuszából. Bizonyos azonban, hogy itt Csokonai téved: nem *Polixenes*-t (pontosabban: Polyxenus-t) kellett volna írnia, hanem *Philoxenus*-t (Philoxenosz-t), a híres ditirambusköltő nevét (i. e. 435—380), aki egy időben Dionüsziosz udvarában tartózkodott. A hiú zsarnok, mivel rossz verseit a költő nem dicsérte, a kőbányákba küldte. A diák Cicero (Tusculanae disputationes), Plutarkhosz, Xenophón műveiben olvashatott Dionüszioszról. Csokonai s a témát kitűző Kovács József kapcsolatára s egyszersmind a megírás dátumára is fényt vet a Magyar Hírmondó 1794. máj. 16-i számában megjelent névtelen közlemény, amelyben Kovács tiltakozik az ellen, hogy a hírhedt vándorköltő, Farkas András, csalárdul az ő nevével jegyzett ajánló verseket függesztett „Pokol-béli utazása" elé. A közlemény közvetve idézi Kovács József tiltakozó levelének tartalmát: „Ezen Applausust nem esméri az aláírtt T. Férjfiú tőle származottnak, és mind maga, mind a' Publikum eránt tartozott kötelességből jelenti, hogy kész volna inkább követ vágni *Filoxenessel;* mintsem *Farkas András*' verseit ditsérni" (MHírm. 1794. I, 710. l.). A mondatban Csokonai verse visszhangzik, amelyet alkalmasint 1786-ban kellett Kovácsnak megismernie, s nem később, mivel ugyanebben az évben már Derecskére ment rektornak, majd külföldi egyetemekre távozott s csak 1791-ben jött haza nagykőrösi prédikátornak. (Ld. Szinnyei: MÍrók.).

9. *Scaliger:* a filológia története két Scaligert is ismer: Julius Caesar Scaliger (1484—1558) olasz humanista filozófus, orvos és költő. Valószínűbb azonban, hogy a vers utalása ennek fiára, Josephus Justus Scaligerra (1540—1609), a kiváló filológusra, a szövegkritika megalapítójára vonatkozik, aki hihetetlen türelemmel rekonstruálta Eusebius egyházatya töredékben fennmaradt ókori krónikáját (Thesaurus temporum). Megírta önéletrajzát is: lehetséges, hogy a vers utalása ennek egyik kijelentésére vonatkozik. J. C. Scaligert említi Csokonai egykori praeceptora, Kovács József is Magyar Éneisében (XI. l.), s Csokonai is hivatkozik egyik kiadására az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben (ld. AD/j. 11. l.).

10. *únalmit* A szó eredeti jelentése szerint itt 'undorodásit' értelemben áll.

15. *fel búsult* (rég.): felbőszült, megneheztelt.

16. *Praeceptor* (lat.): tanító.

17. *sok szeres* (rég.): sokszoros.

19. *végezés* (rég.): végzet.

20—22. *Dionisius* (Dionüsziosz): Csokonai itt is téved: Szürakusza (Syracusa) türannoszát összetéveszti annak fiával s utódjával, az

ifjabb Dionüsziosszal, akit hallatlan kegyetlensége miatt végül Korinthoszba űztek, ahol koldulással és gyerekek tanításával tengette életét. Csokonai elsősorban Ovidiusból ismerhette történetét (Ex ponto IV. 3. 21—22), ahol a változékony szerencse egyik példájaként idézi a hajdani zsarnok sorsát a római költő:

ille Syracosia modo formidatus in urbe
vix humili duram reppulit arte famem.

De olvashatott róla Cicerónál és Plutarkhosznál is.

23. *Tizen negyedik Lajos:* XIV. Lajos (1638—1715) „pártosi" a francia főnemesek; a vers a francia nemesség sikertelen udvarellenes fölkelésére, a „fronde"-ra céloz. Hogy miért éppen ezt a történelmi példát említi Csokonai, nem egészen világos. Az NZs. szövegében *16ik Lajos* szerepel, de ez már a másoló aktualizálása lehet az 1793-i események hatása alatt.

31. *Apollo temploma:* a tudományok temploma, az iskola.

32. *Pindus* (Pindosz) (gör.): magas hegylánc Görögország északi részén; a Parnassus és az Olympus mellett a költészet jelképes hegye az ókori görög és római irodalomban.

33. *Pegazus Vize:* a görög mondák szerint a Medusa testéből kipattant szárnyas ló, a Pegasus patája nyomán fakadt a múzsák hegyének, a Helikonnak egyik szent forrása, a Hippokrene („Lóforrás"); ezért vált később a szárnyas ló a költészet jelképévé.

13. Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis

Kézirata

ZC. 44b—45a + 52b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *∂* jele. A 45a lapon a 20. sorral zárul a vers, utána *Az Álom* első kidolgozása következik, majd az 52b lapon ezzel az azonos kezű utalással folytatódik: „ad. Paginam 17. *sequitr̄ [= sequitur]. Uralkodj hatalm̄ [= hatalmoddal.]*" Az eredeti lapszámozásban a 17. lapon szakadt meg a vers. A feltűnő ugrást Juhász Géza — abban a tudatban, hogy a ZC.-t idegen kéz másolta — így próbálta megmagyarázni: „Úgy látszik, nem került mindjárt teljesen a Zöld-kódex írójához; folytatása lapokkal hátrább olvasható." (It. 1955: 13. l.) Mivel a Zöld-kódex Csokonai autográf verstisztázatainak gyűjteménye, ez a lapugrás legelfogadhatóbban úgy magyarázható, hogy a szokatlan versformájú (ez ideig csak páros rímű tizenkettősöket használt a költő versgyakorlataihoz!) és szokatlan terjedelmű (36 soros) propositióból az iskolai órán csak az első húsz sor készült el, azt tisztázta le a füzetébe, s a befejezést későbbre hagyta; közben azonban megfeledkezett róla, s folytatólagosan kezdte írni utána házi feladatait, verstisztázatait, míg egyszer — ő maga vagy praeceptora — észre nem vette a félbemaradt, ill. félig letisztázott verset, s akkor — néhány oldallal túljutva már rajta — befejezte. Hogy tévedésből többet

lapozott volna a költő a vers letisztázásakor, annak ellene mond az, hogy a megszakítás nem lapalján van, hanem a lap közepén, ahol akadálytalanul folytathatta volna a másolást.

Az 52b lapon levő folytatás első sora mellett is ott van a költő későbbi ϑ jele.

Megjelenése

Toldy/j. 9., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.

Első közlése: HG. II, 233—234. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV^2., MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült. A költészeti osztályban — tanulmányaikban előrehaladva — többször kaptak a diákok versgyakorlatul a költészet, a költői hivatás tárgykörébe tartozó témákat. A magyar nyelvű propositióknak tehát abba a csoportjába tartozik ez a versgyakorlat is, amelybe *A Poëta leg kisebbért is meg haragszik*, *A Poëta tsak gyönyörködni szeret [A poéta gyönyörködése]*, a *Sint Maecenates* . . .

Ezek közül a másodikkal tart rokonságot: 8-as és 7-es sorokból álló keresztrímes strófáik formailag azonosak. Az utóbbi azonban fejlettebb ennél nyelvileg, stilárisan, verselésben egyaránt. A két verset egybevetve Szauder József is úgy látta, hogy tárgyalt versünk még a propositiók (első korszakához, a jellegzetes sententia-versekhez tartozik (ld. ItK. 1967: 522—523. l.).

Nyelvében, stílusában a most tárgyalt vers az *A Poëta leg kisebbbért is meg haragszik* c. propositióhoz áll legközelebb: még pongyola ragismétlésük is megegyezik: *Áztat* (*A Poëta leg kisebbért is* . . . 17. sor), illetőleg *eztet* (*Egyedűl a tudományok* . . . 35. sor). A korai keletkezésre vall a névelők elhagyása is (*Poësist gyakorollya* . . . *Pegazust kóstolta* . . . *Musákat fel indíttyák.)* Ugyancsak a korai keletkezést bizonyítja ugyanannak a szónak *(kóstol)* megismétlődése két egymást követő versszakban, csaknem azonos rímhelyzetben.

A vers keletkezéséről szólva nagyjából megírása idejét is meghatároztuk. Juhász Géza időrendjében az *Exundatio aquarum* után a 14. helyre került (ld. It. 1955: 13. l.), az ÖV.-ben tükröződő módosított időrendben 15. a magyar nyelvű zsengék sorában (a *Thisbe keservei* került még elé). Ezzel a sorrenddel lényegében egyet is érthetünk, csak a keletkezés évét illetően vagyunk más véleményen. Juhász Géza ezt írta: „Ez a viszonylag rövid vers már 1787-re tehető." (I. h.)

Szerintünk *Prōō.* jelzéséből, kezdetleges fogalmazásából s a ZC.-ben elfoglalt helyéből egyaránt az következik, hogy csak a poétai osztályban, az 1785—86. iskolai évben keletkezhetett, közelebbről 1785 végén. Az MM. már a mi időrendünk szerint közölte.

Szövegkritika

A c í m a K-ban hibásan szerepel: a *teszik* fölöslegesen megismétlődik: *Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná teszik az ert [= embert] kivált a' Poësis*

2. K: *Vilagon* em. *fénnyenn* em. Lélektanilag könnyen megmagyaráz-

ható íráshiba: Csokonai az előző két szó végződésének *(Világon éjjen)* hatására használt *-nn* határozóragot; értelmileg is csak a *fényed* illik ide: a 4. sor ríme is ezt igazolja.

5. K: *vitezséged* em.
8. K: *Gyonyorűségbe* em. *fujjon:* mai helyesírás szerint: *fúljon*
9. K: *kamaraid* em.
11. K: *Es* em.
12. K: *ekesek* em.
13. K: *tisztsegedbenn*
15. K: *örögségedbenn* em.
16. K: *Drága* em. *joszággal* em.
20. K: A *hatalmoddal* a kiadásokban a HG.-től az MM.-ig *hatalmaddal* alakban szerepel; a betű vonalvezetése és a rím is a mi olvasatunkat igazolja.
27. K: *anak* em.
29. K: *pindusonn* em.
30. K: *kostolta* em. a 28. sor szerint.
31. K: *Musákk [= Musáknak] áldozik* em.
34. K: *Wirgilius* em.
35. K: *bizonyittyák* A második *i* utólag beszúrva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szellemnek — nevezetesen a poézisnak — a vagyon fölötti elsőbbségéről és felsőbbségéről Phaedrusnak a poétai osztályban feldolgozott oktatómeséi közül nem is egy szól: így a De Simonide s a Simonides a diis servatus. Az előző a jeles költő hajótöréséről beszél, aki mindenét elvesztve is gazdag maradt: költői híre alapján Clazomenae városának egyik tudós irodalomkedvelője házába fogadta s mindennel felruházta. A vers kezdősora foglalja magába a propositiónak is alkalmas sententiát:

> Homo doctus in se semper divitias habet.
> (Phaed. Lib. IV. Fab. XXII.)

A második vers pedig valósággal a tudomány emberfeletti hatalmát magasztalja, ugyancsak a költő Simonides esetében:

> Quantum valerent inter homines litterae,
> Dixi superius [ti. a XXI. versben]; quantus nunc illis honos
> A superis sit tributus, tradam memoriae.
> (Phaed. Lib. IV. Fab. XXV. 1—3.)

A Demetrius rex. et Menander poeta című tanítómese pedig a költőt még a gőgös királynak is fölébe helyezi (ld. Phaed. Lib. V. Fab. I. 15—18.).

A vers tárgya — mint az idézett helyen Szauder rámutatott — fejlettebb fokon *A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . . (Az én vagyonom)* c. versben ismétlődik meg. Már Vargha Balázs párhuzamba állította a két verset: „*Az én vagyonom* összecseng az előbb idézett verssel: *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis.* Második fele a szegényen maradó, de független költőt és a természetet dicséri . . . Egybefonódik itt a három gondolat: az idilli (itt már tisztábban rousseau-i) természetszemlélet, a hatalmasok gyűlölete s a *Sint Maecenates* után

újonnan fogalmazott mecénás-kérdés." (ItK. 1953: 134—135. l.) Juhász Géza szintén figyelmeztetett a két vers összefüggésére: (ld. It. 1955: 13—14. l.).

Vargha Balázs találóan elemezte a vers tárgyát: „Csokonai diákverseiben feltűnően sokszor hangot kap a gazdagság és hatalom sivár hiábavalósága. Legteljesebben a »*Propositió: Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poésis*« című versében . . .

A következtetés azonban már nem az, hogy csak a *paraszt* boldog, hanem a *költő*. A nagyurak körül tenyésző erkölcstelenséggel szemben a poétai virtust állítja példaképnek.

. . . Ez még csupán a humanista erkölcsi tételek ismétlése. Nem a maga költői halhatatlanságáról ír a kisdiák, csak kifejti a propositiót, ahogy az szokás. Nem volt még semmi baja grófokkal. Nem fordultak meg fejében lázadó gondolatok a csalárd uralkodók ellen. De amit itt csak ismételt, mégis magáévá tette egész életére. Ebből a gyarló penzumból nőtt ki, igaz élményekkel meggazdagodva, művészi formában a Tavasz bevezetőverse (debreceni síremlékének felirata):

De a Muzsáknak szózatja
A sírt is megrázkódtatja
S életet fuvall belé
A virtus nevét felfogja,
S örök trombitán harsogja
A nap két háza felé."

(ItK. 1953: 130—131. l.)

Szauder így helyezte el a vers mondanivalóját a zsengék gondolatvilágában, ill. gondolatrendszerében: „Feltűnő, hogy mindkét dicsőség-versben *[Gloria calcar habet]* az erényre, a virtusra fut ki a gondolat s eközben a költészettel is összetalálkozik . . . Az összefüggést az a propositiós vers teszi teljessé, melynek hosszú címe az iskolás klasszicizmus értelmében a tudományok alá sorolja a költészetet: *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis*. Ebből pedig az derül ki, hogy »Aki szereti a virtust, Poézist gyakorolja . . . A halált nem kóstolja . . . Pinduson mulatozik . . .«" (ItK. 1967: 525. l.).

1. A jellegzetes versindításról, a vers szerkezetéről ld. Szauder József észrevételeit: ItK. 1967: 519—520. l.
2. *Világon* azaz: a világon, az egész világban.
4. *reményed:* a szó régebbi jelentése szerint: 'hit, önhittség'. V. ö.: *Bár kérkedjen sok kintsekkel a' te reményed . . . (A virtus leg bátorságosabb kő fal).*
5. *Hector* (Hektor) (gör.): nagy erejű trójai királyfi a görög hősmondákban.
7. *Mindeneknél:* mindenkinél, azaz: mindenütt.
   kedvességed: 'kedves fogadtatásod', 'az, hogy mások előtt kedves vagy'.
12. *círáda* (ném.): díszítmény, cifrázat.
16. *jószág:* régibb jelentése szerint itt 'vagyon, birtok'.
23. *a' mi gyűlekeze:* ami összegyűlt; az ti., amit vagyonként összegyűjtött.
27. *mirtus* (gör.): Az ókorban a tisztaságot jelképező fehér virágú örökzöld növénnyel nemcsak a menyasszonyokat ékesítették, hanem némely verseny győzteseit is ezzel jutalmazták.

27—28. A költői halhatatlanságról nyilván olvasmányélmények alapján írt; Phaedrus és Ovidius iskolában használatos műveiből (Phaed. Lib. V. Fab. I. és Lib. IV. ep., ill. Trist. III. 7) éppúgy ismerhette, mint Horatius híres szállóigéjéből: „Non omnis moriar . . .” (Od. III. 30. 6).

29. *Pindus* (gör.): észak-görögországi magas hegylánc, a költészet jelképe.

30. *Pegazus* (gör.): forrás a Helikon hegyén, amelyet a szárnyas ló fakasztott. Csokonai tehát nem használ képzavart, mint Vargha Balázs gondolta (ItK. 1953: 155. l.; v.ö. Szauder: ItK. 1967: 523. l.): nem a költészet szárnyas lováról beszél, hanem a forrásról.

32. *azolta* (rég.): azóta.

33. *Ovid:* Ovidius Naso. Szauder méltán emelte ki Ovidius szerepét a költő stiláris fejlődésében, hivatkozva arra is, hogy a „római költők közül Ovidius az első az *Egyedül a tudományok* . . . című versben” (ItK. 1967: 527. l.).

36. *jel indít* (rég.): föllelkesít.

Verselése

Mint volt róla szó, ugyanez a forma: a keresztrímes 8-as és 7-es sorokból álló strófa *A Poëta csak gyönyörködni szeret (Az én vagyonom)* c. versben tér vissza. Verseléséről Juhász Géza ezt írta: „Ütemei jórészt hibátlanok . . . Végső strófájában itt is változtat a rímelhelyezésben: ami más kezdő költőknél sem ritka.” (It. 1955: 13—14. l.)

Az utolsó versszakban csakugyan megváltozik a strófaképlet: a keresztrímek páros rímekké változnak, s ezzel együtt a sorok rendje is megváltozik: 8 / 8 / 7 / 7 lesz a szabályos 8 / 7 / 8 / 7 helyett. (V. ö. V. Szendrei 11—12. l.).

Úgy látszik, hogy ezt az akkor még kevésbé népszerű formát Szentjóbi Szabó László verseinek alapján ajánlotta a témát kitűző Kovács József: Szentjóbi Szabó ránk maradt költeményeinek több mint felében ezt a strófatípust alkalmazta (v. ö.: MIrT. III, 173. l.); Szabó 1786-ig maga is diákja volt a debreceni kollégiumnak, s akárcsak Csokonainak, neki is Háló Kovács volt egyik irodalmi mestere.

14. Az Álom [I.]

Kézirata

ZC. 45ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A ZC.-beli szöveg végén a költő kezével később odajegyzett *14*-es szám jelzi a verspárok számát; ebből a 28 soros ősszövegből alakította ki később nagy filozófiai költeményét. Erre utal a ZC.-beli ősszöveg végén található későbbi autográf bejegyzése: „NB Lásd a' többit a' Toldalékokban. pag. 3 et 4. &.” Az átdolgozáskor a ZC.-beli ősszövegben is néhány kisebb változtatást végzett a költő, amelyekről a szövegkritikai fejezetben lesz szó. Az ún. toldalék azonban nem került bele a Zöld-kódexbe, csupán mottója: de az sem a 3., hanem a 23. oldalon (az új számozás szerint: 102a) áll, mivel — amint Juhász Géza rámutatott —

a 3. és 4. oldal, amelyre a toldalék fogalmazványát írta a költő, hiányzik a kódexből (v.ö. It. 1955: 7. l.). A 28 soros ősszöveget letisztázta a CQ. másolója is, igen pontatlanul, sok elírással; de már tekintetbe véve Csokonai későbbi javításait (47b—48a).

Volt egy kézirata Kiss Imrének, Csokonai barátjának birtokában is, 1802-ben (ld.: KI/j. 4) s ez a rövidebb első kidolgozás megtalálható — a szerző említése nélkül — Debreczeni P. Dániel 1805-i másolatgyűjteményében is (269. l.); jelentéktelen eltérései szövegromlással magyarázhatók.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt verse közreadására: kiadásra szánt munkái Első katalógusán a LXVIII. sorszám alatt *Az Estve* és *A' fösvény* után így fordul elő: „Az Álom. Elégia." Kiadásra szánt művei első számvetésére (Szv_1) szintén fölkerült a sort megnyitó *Az Estve* és *A' Fösvény* (s az ideiglenesen fölvett *Quem dii oderunt*) után: „*Az Álom.* Told[alékkal]. 45." A 45-ös szám — a sorpárok száma — jelzi, hogy ez az adat már a vers 90 sorra bővített második változatára vonatkozik. A költemény azonban a *Diétai Magyar Múzsá*-ban — bizonyára a cenzúra miatt — nem jelenhetett meg. (V. ö.: Vargha Balázs: ItK. 1953: 118. l.).

Először Toldy adta közre, végleges, 90 soros terjedelmében; a későbbi kiadások — HG., FK. — is a toldalékkal megbővített szöveget közölték. Az EPM. szintén a megbővített változatot adta ki, de lapalji jegyzetben utalt az első kidolgozás eredeti terjedelmére. Az első kidolgozás szövegét először az ÖV., majd az ÖV². adta közre, de nem egészen hitelesen: a vers élén közölte a mottóként szereplő ál bibliai idézetet, noha ez csak a vers második kidolgozásakor kerülhetett oda; a 11. és a 13. sort sem az eredeti fogalmazvány szövegével adta, hanem Csokonai későbbi javítása szerint. (Az EPM s az MM. szintén ezt a javított szöveget közölte.)

Az Álom le írása című zsenge (ZC. 41a) is bizonyítja, hogy a téma az iskolai versgyakorlat-írás hagyományos tárgyai közé tartozott. (Ez ugyan nincs propositiónak feltüntetve, de éppúgy annak tekinthető, mint pl. előtte az *Egy Város le írása* vagy *A Békesség.* V. ö.: Vargha Balázs: ItK. 1953 : 116. l.).

Amint *Az Estvének le írása* c. versgyakorlat témájából fejlesztette ki a költő *Az Estve* első kidolgozását s az *Egy Város le írásá*-ból a *Constantzinápolly*-t, úgy most is a korábbi iskoli témát, *Az Álom le írásá*-t dolgozta fel újra.

Keletkezése

Juhász Géza 1791-re tette a vers keletkezését (ld.: EPM. 313. l.). (A Zöld-kódex zsengéinek időrendjéről írt dolgozatában nem említi *Az Álom* keletkezési idejét.) Juhász kronologizálása alapján közölte az ÖV. s az ÖV.² is, az 1791 legvégén írt versek között; az MM. a mi időrendünket követte.

Szauder József a vers fejlődéstani helyét az iskolai, illetőleg iskolás jellegű zsengék korszaka után 1790—91 tájt jelölte ki (ld. ItK. 1967: 523—524. l.). Szaudert ítéletében befolyásolta az ÖV. és az ÖV.² kronologizálása.

Ha tudjuk azt, hogy a Zöld-kódex Csokonai zsengéinek autográf tisztázati füzete, akkor *Az Álom* sem lehet későbbi eredetű, mint az előtte, ill. utána álló propositiók: az *Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert . . .*, illetőleg a *Mindég közel van a' Halál*: vagyis az 1785/86. tanév folyamán kellett készülnie. Keletkezése hasonló lehet *Az Estve [I.]* keletkezéséhez: azt a Zöld-kódexben közvetlenül *Az Estvének le írása* c. propositio előzi meg: igen valószínű tehát, hogy a *Prōō.* jelzés nélküli elmélyültebb témaváltozat házi feladatnak készült, amilyet a praeceptorok tűztek ki tanítványaiknak, párhuzamosan az iskolai tananyaggal (v. ö. TanKöt.[2] 45. l.).

A vers — Zöld-kódexbeli helye alapján — nem lehet későbbi 1786-nál; a kutatókat — éppúgy, mint *Az Estve [I.]* esetében is — némileg megtévesztette a téma későbbi filozófiai gondolatokat tartalmazó változata: annak a nagy gondolati versnek a távlatában nézték ezt az iskolai zsengét is. A tévedés egyik előidézője, illetőleg jele volt az is, hogy az álbibliai mottót — amelynek eredetijét Szauder József Péczeli Young-fordításában találta meg (ld. ItK. 1967: 532. l.) — a zsenge élén is közölték a kiadások, holott az ősszövegben ez még nem található meg. S ha elfogadjuk a vers keletkezési idejéül az 1785/86. iskolai évet, akkor látnunk kell, hogy a mottó nem is lehetett még ott, mivel Péczeli fordítása csak 1787-ben jelent meg.

Szauder párhuzamokat idézett a vershez Péczeli Young-fordításából; Péczeli hatása azonban — ha a vers 1785/86-ban keletkezett — csak úgy képzelhető el, hogy mindketten ugyanabból a közös forrásból: az antik költészet közhelyeiből merítettek.

A Zöld-kódex korai verseinek átlagát felülmúló stílusa s erős szubjektivitása — akárcsak *Az Estve [I.]* esetében — magából a költőhöz közel álló témából magyarázható: az aluszékonyság, álmatlanság, éjszakai olvasás, álmosság, kései fölkelés naponkénti problémája volt a diákköltőnek (v. ö. Domby 5., 7. l.), természetes tehát, hogy jobban ráhangolódott a témára, mint más — semlegesebb — verstémákra.

Az elmondottak alapján a poétai osztály első félévére: 1785-re kell tennünk keletkezését. Ezt a keletkezési évet igazolják a vers kimutatható forrásai: Ovidius Metamorphosesa s Vergilius Aeneise, amellyel mindkettővel a poétai osztály első félévében foglalkoztak a tanulók (ld. TanKöt.[2] 43—45. l.).

Szövegkritika

A c í m ben ZC.-beli első kidolgozásban a névelő után nagy kezdőbetű szerepel. Ezt a helyesírási változatot fenntartjuk az első kidolgozás jelölésére, míg a CQ.-ban, az EK.-n s a Kiss Imre levelében előforduló kis kezdőbetűs formát a toldalékkal megbővített második változat jelölésére használjuk.

A versnek CQ.-beli tisztázata már a költő későbbi javításait is tekintetbe vette, de azokon túl lényegében csak helyesírási eltéréseket tartalmaz a ZC. szövegéhez képest, ezért nem vesszük tekintetbe.

4. K: *altato* em.
5. K: ⟨*hűs balsama*⟩ talán Csokonai későbbi törlése; az áthúzott szavak helyett nincs új szöveg beírva.
6. K: *nyúgovás* Az értelemszerűen ide tartozó tárgyragot mi pótoltuk.
7. K: *faradt* em.

9. K: *jádtzottatya* em.
10. K: *Valoság* em. *abrázattya* em.
11. K: A sorkezdő *Hol* határozószót a vers átdolgozásakor Csokonai átjavította *Most*-ra: bizonyára azért, mivel két sorral előbb szintén *Hol* határozószó kezdi a sort. Toldytól fogva valamennyi kiadás a Csokonai által átjavított szöveget közölte; ez helyes is a második változat esetében: az ÖV., az ÖV.² és az MM. azonban a ZC.-beli első változat szövegét is Csokonai javításai szerint közölte, noha e javítások későbbiek.
13. K: A sorkezdő *Hol* határozószót a költő — a 11. soréhoz hasonló okokból — a vers átdolgozásakor *Majd*-ra változtatta; a kiadások úgy jártak el, mint a 11. sor esetében.
14. K: *a' Kétség ⟨teng⟩ szélére*
15. K: *kébzelődesünkbe* em.; a szó eredeti *b* betűjét magában a kéziratban *p*-re javították, valószínűleg később maga Csokonai.
17. A K-ban előforduló eredeti *Apolgató* alakot már Toldy *Ápolgató*-ra modernizálta, így akarván elhatárolni a 'csókol' jelentésű régi *apol(gat)* igétől. Csokonai korában s nyelvjárásában azonban az *apolgat* alak még 'gondoz, ápol' jelentésben is élt (v. ö.: SzamSz.). (Az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben és az MM.-ben is tévesen *Ápolgató* van.)
19. K: *érzesinket* em. *simitya* em.
20. K: *gyogyitó* em. *mezével* em.
22. A K-ban a sor elején álló *'s* áthúzva, de föltehetően Csokonai későbbi kezével.
25. K: *öltozvén* em.
26. K: *Bennunket* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a költemény lényegében *Az Álom le írása* c. iskolai zsengének magasabb szinten való kidolgozása: szoros motívumegyezésekre a megfelelő soroknál utalunk.

A témát — mint említettük — már *Az Álom le írása* c. változathoz Losonczi poétikai segédkönyve adhatta: ennek Flores Poetarum elnevezésű idézetgyűjteményében a XLIII. fejezet De somnio et somno címmel Claudianus, Tibullus és Ovidius néhány idevágó sorát közli. Claudianus sorai így hangzanak:

> Omnia, quae sensu voluuntur vota diurno:
> Tempore nocturno reddit amica quies.
> Iudicibus lites; aurigae somnia currus.
> (Ld.: Losonczi 110. l.)

Ovidius sorai szintén nyomot hagytak Csokonai versén:

> Stulte. Quid est somnus, gelidae nisi mortis imago:
> Longa quiescendi tempora fata dabunt.
> (Ld. uo.)

Bővebben olvashatott róla a diákköltő Pomey mitológiai tankönyvében, ahol a Nox, Mors, Somnus című fejezet részletesen foglalkozik az

„Álom" alakjával, idézve Vergilius Aeneise VI. könyvének idevágó részletét, amely már *Az Álom le írása* c. korábbi változaton is nyomot hagyott:

> Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
> Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris:
> Altera candenti perfecta nitens elephanto,
> Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
> (Aen. VI. 893—896.

A további párhuzamokra a megfelelő soroknál hivatkozunk.

Az álom és a halál rokonságáról, testvér voltáról szintén az antikvitásban olvashatott Csokonai. Már Oláh Gábor rámutatott, hogy Vergilius a testvérnek mondja az álmot a halállal az Aeneisben: „Consanguineus Leti Sopor" (VI. 278). (Ld.: CsLat. 38. l.). Valószínű, hogy Csokonai az iskolában tárgyalt Aeneisből ismerte e gondolatot, de már Homérosz is a halál testvérének mondja az álmot az Iliászban (XIV. 231 kk.).

A motívum Csokonainál többször is előfordul: Oláh is idézte *A Dugonics oszlopá*-nak egyik sorát *(Az örökös álom, a halálnak bátyja)* (ld.: i. h.); de másutt is többször megjelenik az álom és halál testvérisége költeményeiben, így a *Gróf Erdődyné ő nagyságához* c. versben:

> *És te, a' szelíd Álomnak*
> *Áldott testvére, jövel!*
> (LD. 12. l.).

Egy kérdésről kell még szólnunk: a vers mottójáról. Szauder József mutatott rá, hogy a bibliai forrásra (a Prédikátor könyve III. részének 19—21. verseire) utaló mottó voltaképpen Young Night Thoughts . . . c. munkájának Péczeli-féle fordításából, a Yung' Éjtzakájiból való (ItK. 1967: 532. l.), s az első kidolgozás megszületését is összefüggésbe hozta a mottóval (uo.).

A mottó azonban — amellyel a vers második kidolgozásában foglalkozunk részletesen — voltaképpen nem tartozik ide: a második kidolgozás megírásakor került a vers élére, a Zöld-kódexben nem szerepel az első változat előtt, csak Vargha Balázs kiadásai, az ÖV., s az ÖV.[2] (amelyek alapján Szauder dolgozott) közölték ott is — alaptalanul.

1—2. E sorokhoz Szauder a következő párhuzamokat idézte Péczeli Hervey-fordításából: „a föld színét *barnálló* setétség fedezte bé . . . A setétség mindeneket *béboritott* . . ." (ItK. 1969: 19. l.).

4. Az *altató mák olaj* képzete előfordul a téma első kidolgozásában, *Az Álom le írásá*-ban is (13—14. sor).
az álom mákja megtalálható *Az Ősz [I.]* 7—10. sorában; a *mákos álom* pedig megvan Csokonai Ovidiusból készített ifjúkori fordításában, a *Piramus és Thisbé Históriájának le fordításá*-ban (ld. **77.** versünk 121—122. és 147. sorát). (V. ö. még *A' Dugonits' Oszlopa* összövegének 1—2. sorával: VJ. 7. l.). A mák altató hatását jól ismerték az antik korban is; Ovidiusnak idézett versében, amelyet Csokonai bizonyosan ismert, az Álom (Somnus) barlangja előtt mákok virágoznak (Met. XI. 605—607). A mákszemekből sajtolt mákolajat egyébként a nép körében is használták kisgyermekek elaltatására (ld.: Nyr. 1951: 309—310. l.). A *mákolaj* előfordul az LD.-nek *Az álomhoz* c. XXVII. versében is:

Jer . . . édes Á l o m:
Jer, e' setét lugasról
Hints mákolajt szememre,
Fedezz be kárpitoddal . . .

(3—6. sor)

(Előfordul még ugyane vers 10. sorában is.)

6. Az *édes nyugovás* megfelelője *Az Álom le írásá*-ban: *Édes Szenderedés* (3. sor).

7. *érzékenység* (rég.): érzékelés; itt tkp.: az érzékszervek.

8—9. E sorok forrása Vergilius lehetett, akinél az alvilág bejárata előtt álló hatalmas szilfa árnyéka a „csalárd álmok" hona, s ágain fürtben függnek a szörnyű, nyomasztó álmok:
In medio ramos annosaque bracchia pandit | ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo | vana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent. (Aen. VI. 282—285). (V. ö. még Aen. VI. 893—896.).

17. *Apolgató* (rég.): ápolgató; tehát nem eredeti 'csókol' jelentésében fordul elő itt a szó.

18. Az *„erőnkhöz* ujj erejét toldja" kifejezéshez lásd *Az Álom le írásá*-t: az álom *„erőt* tud adni" (12. sor), általa „tér meg *erejére*" testünk-lelkünk (18. sor). Az *Ujj életre* hozó álom megfelelője a téma első kidolgozásában: „Az ember képére *ujj életet* festet" (6. sor).

20. *gyógyító méz* Az Álom altató mézét a *Dorottyá*-ban is említi Csokonai:

Most pedig (ki tudná még meg is gondolni!)
Á l o m m é z z e l kezdi Izráelt lotsolni,
Izráelt a' Bőgőst, kit a l t a t ó m é z e,
Mindjárt a' legméllyebb álomra ígéze.

(Dor[1]. 53. l.).

Arany Toldijában is előfordul az *álomméz* (IV, 5. vsz. 5—6.). Mint Beke Ödön rámutatott, Lehr Albert így értelmezi a szót nagy Toldi-kommentárjában: 'mákhéjból készült szirupféle álomhozó szer, amellyel az anyák be szokták kenni síró kisdedeik szemükhéját, halántékát vagy szájok szélét, hogy elalugyanak." (Ld. Nyr. 1951: 309. l.) Lehr a Toldi jegyzeteiben hivatkozott Csokonai *Dorottyá*-jára s *Az álomhoz* c. versére is. A mák kesernyés íze miatt volt szükség „megmézelésére". (Beke Ödön szerint az *álomméz* valószínűleg Csokonai szókincséből került Aranyhoz. Ld.: Nyr. 1951: 310. l.).

22. *Léthe:* az ókori görög-római mitológiában az alvilág egyik folyója, amelynek vizéből kortyolván a holtak lelkei elfeledik minden földi emléküket. Ovidiusnak az álomról szóló részletében is előfordul a folyó (Met. XI. 602—604.). Vergilius Aeneisének idézett VI. könyvében (724—751) szintén részletes leírást olvashatott Csokonai a Léthéről.

28. Az alvás és a halál rokonságáról egészen hasonló megfogalmazást találunk Csokonai fiatalkori prózájában is: „alvástokban pedig annyival vagytok kísértőbbek a kétségbeesésben megholtaknál, hogy szuszogtok" (*A csókok*. Negyedik könyv: HG. II, 449. l.).

Verselése

A vers sajátságos ritmusváltozásáról (az 1—8. sorban) Szauder tett megfigyeléseket (ld. ItK. 1967: 533. l.).

15. Mindég közel van a' Halál

Kézirata

ZC. 45b—46b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés. A JGy/j. 17. latin címe (*Et morte homines semper tantundem absumus*) föltehetőleg szintén erre a versre vonatkozik, akárcsak a Kcsj. (8 : 6) s az Mfj. (Morálok 8 : 6) azonos latin címei.

Megjelenése

Toldy/j. 10., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.

Első közlése: HG. II, 235. l. Későbbi kiadásai: EPM. 134. l., ÖV., ÖV.², MM. Az FK. önálló versként nem közölte, csak a *T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére* c. halotti búcsúztatónál utalt rá lapalji jegyzetben, hogy „A vers első 22 sora »Mindég közel van a halál« címmel önálló versként is szerepel a Harsányi—Gulyás-kiadásban, a »Zsengék« között." (154. l.) Az FK. eljárásának az lehetett az alapja, hogy Gulyás József Csokonai-versek egybeillesztése c. közleményében rámutatott a két vers összetartozására (ld.: ItK. 1938: 405. l.).

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatul készült. Azonos tárgykörből még egy iskolai propositio szerepel a ZC.-ben: a *Szűntelen közel van a' halál* (37b—38a). A témával föltehetően a halotti búcsúztatók írására szoktatták a növendékeket, bár — mint a *Szűntelen közel van a' halál* jegyzeteiben rámutatunk — a halál állandó közelsége s kiszámíthatatlansága az antik költészetnek is közhelyszerű témái közé tartozott, s ott szerepelt pl. Losonczi poétikai segédkönyvének Flores poetarum című, propositio-témákat tartalmazó fejezetében: „XXX. De morte." (I. m. 104. l.)

Jellegzetes elmélkedő-moralizáló sententia-vers; Szauder József e műfaj mintadarabját látta benne (ld. ItK. 1967: 519. l.).

Valóban jellegzetes iskolai sententia-vers, s nagyjából egyidős lehet a hasonló tárgyú *Szűntelen közel van a' halál* c. propositióval.

A két verset — sok közös vonásuk s az azonos *Prōō.* jelzés ellenére — Juhász Géza nem tartotta egyidősnek; mivel tárgyalt versünket a költő a ZC.-ben később nem látta el *ϑ* jellel, s kiadandó művei Első katalógusára is fölvette „*Igazítni*" jelzéssel (EK. LXIX.), későbbre keltezte. Juhász az EPM.-ben 1789-ből származtatta (ld. 313. l.); kronologizálása alapján az ÖV. s az ÖV.² is kiemelte a zsengék közül s az 1789. év termésébe iktatta. Szerintünk a sententia-versekre jellemző iskolás argumentáció, a kezdetleges ragrímek is amellett szólnak, hogy az 1785/86. iskolai év I. félévében, tehát még 1785-ben készült ez a vers is a hasonló tárgyú *Szűntelen közel van a' halál* c. propositióval együtt.

Szauder a kiadások téves kronologizálása ellenére észrevette és hangsúlyozta a vers erősen iskolás jellegét (ld. ItK. 1967: 534. l.).

A vers chriaszerű szerkezete sem lehet ok arra, hogy későbbre tegyük keletkezését: igaz, hogy a chria mibenlétével Freyerus Oratoriája alapján csak a poétai osztály után, az oratori (retorikai) osztályban foglalkoztak a tanulók (ld.: Meth. 8. l.), de az egyik alapvető iskolai tankönyvben, Molnár Gergely Elementájában (amelyet Csokonai is használt praeceptorként 1794-ben; ld. HG. II, 605. l.), a De Poësi c. fejezet utolsó szakasza De chriis címmel éppen a chria szerkezetét tárgyalja, felsorolva elemeit és kidolgozásának módját (202—204. l.).

Szövegkritika

E zsengéjét Csokonai, mint utaltunk rá, némileg módosított szöveggel beledolgozta 1794-ben írt halotti búcsúztatójába, a *T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére* címmel írt versbe (v. ö. ItK. 1938: 405. l.); a búcsúztató 1—22. sora lényegében tárgyalt versünk átdolgozott, javított változata, ezért esetenként tekintetbe vesszük.

Az EK.-n nem pontosan úgy szerepel a vers címe, mint a ZC.-ben: *Mindég közel a Halál.* Lehet, hogy az átdolgozott változatnak már így hangzott volna a címe.

Az NZs. *Minden nap közelebb vagyunk a halálhoz* címmel őrizte meg a Mihályfalvi István halálára írt búcsúztató elejét, tehát lényegében tárgyalt versünk második kidolgozását (373. l.).

8. K: *ezekre* Az EPM. a Mihályfalvi István halálára írt búcsúztató megfelelő szava alapján így emendálta: *izekre;* a HG., az ÖV., az ÖV². és az MM. meghagyta a ZC.-beli *ezekre* alakot. Ferenczi megkérdőjelezte a szót a versről készített másolatában (MTAK. Ms 356/zs. 21. l.) s lapalji jegyzetben az *ezrekre* szóval próbálta azonosítani; ez sem ad azonban jobb megoldást. Szerintünk nem indokolt a szöveg emendálása: a laza grammatikájú diákkori fogalmazványban az *ezekre* az előző mondat *leg nagyobb erői*-re vonatkozik; a mondatból hiányzik az oszlopok *(oszlopai)* birtokosa.
11. K: *sír halmok* A nyilvánvaló íráshibát már a HG. is javította; e szerint em.
12. K: *nyálazo* em.
14. K. n. em.
15. K: *házaba* em.
16. K: *táblaba* em.
19. K: ***A** bizonyos* A hiányjelet a Mihályfalvi István halálára írt búcsúztató megfelelő sora alapján pótoltuk.
21. K.: *eltünk* em.
22. K: *gyogyíthatatlan* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolai versgyakorlat tárgya — a halál állandó jelenléte és kiszámíthatatlansága — az antik irodalomnak is állandó témája volt; Losonczi is külön fejezetbe gyűjtötte a halálra vonatkozó idézeteket poétikai segédkönyvében.

Kovács József az antikvitásból jól ismert témát a keresztény moralizálás irányában befolyásolta, ahogyan a halotti búcsúztatókhoz illett.

Ismerve a vers iskolai keletkezését, túlzásnak kell tartanunk Klenner

következtetését, aki Csokonai „éj- és sírköltészetének", „halálvágyának" példájaként hivatkozott rá (30. l.).

6. Az *elragad* lappangó alanya a címben említett halál.

12. *nyálazó* A nyersen realisztikus kifejezés a nyáluk-csorgó, betegesen elgyengült aggokra vonatkozik.

14. *szép szín:* szép látszat, külső.

15. A biblikus *Isten titkának háza* kifejezés alapot ad arra, hogy bibliai ihletést is föltételezzünk a sor mögött. (V. ö. Kardos Albert: Csokonai ószövetségi látomása. Klny. az IMIT. 1943. évi évkönyvéből. 4—5. l.).

16. *Adamás* (gör., lat.): az ókori görög mitológiában az istenek eszközeinek gyémántkemény anyaga. A római költők e szóval jelölték a halandók által sérthetetlen tárgyakat, így pl. a Párkák sorstábláit. (Ld.: Ovidius: Met. XV. 813). A szóval találkozhatott Vergiliusban is a költő (Aen. VI. 552), amint erre Gulyás József is rámutatott (Cs-tan. 26. l.).

16. A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet

Kézirata

ZC. 47b—49a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés, a cím után pont. Az utolsó sor alatt a tisztázattal azonos kézzel többször aláhúzva: *Vege [= Vége]*

Megjelenése

Átdolgozott változata *Az én vagyonom* címmel megjelent a DMM.-ben ([VIII.] 114—117. l.) és az ÓD.-ban (II. k. XI.). Toldy is *Az én vagyonom* szövegét adta ki (43—44. h.), viszont a jegyzetekben hivatkozott az eredeti versgyakorlat szövegére: „eredetileg: »Propositio: A poeta csak gyönyörködni szeret, nem kiván ő semmit egyebet«, tehát az iskolanevendék Cs. munkája. S így érdemes lesz a régibb olvasásokat feljegyezni." (917. h.) (Toldy azonban csak egy kis hányadát sorolta föl az eltéréseknek.)

ZC.-beli eredeti szövegével először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben jelent meg.

Keletkezése

Jelzése szerint megadott tárgyra készült iskolai versgyakorlat.

A propositio első versszaka a kincseit ládába gyűjtő zsugorival vitatkozik, s a második versszak is „A fösvénység angyalá-"t említi mint a zsugori bálványát: jól mutatja ez azt a rokonságot, ami a verset a néhány oldallal előbbi két fösvény-témához *(Egy Fösvénynek le írása, Ugyan erről a' Fösvényről)* kapcsolja, s egyben bizonyítja azt is, hogy a versek Zöld-kódexbeli sorrendje megfelel keletkezésük időrendjének. Ugyanitt csak néhány oldal választja el az *Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis* c. propositiótól (44b—45a), amellyel több tekintetben szintén szorosan összefügg; nemcsak tárgyuk — a földi gazdagsággal szemben a költészet maradandó értékeinek dicsérete — rokon,

hanem hosszú, összetett mondatból álló címük is; versformájuk pedig teljesen azonos: sőt a zsengék között nincs is több hasonló keresztrímes 8-as és 7-es sorokban írt vers.

A két propositio összefüggéseire Juhász Géza is rámutatott már (ld. It. 1955: 15. l). A kifejtett összefüggés ellenére a két vers keletkezése között mégis meglehetősen nagy időbeli eltérést látott: az előbbi zsengéről azt írta, hogy: „Ez a viszonylag rövid vers már 1787-re tehető." (I. h. 13. l.) Most tárgyalt versünket viszont azok közé a propositiók közé sorolta, amelyekről az volt a véleménye, hogy „*Proo*val vannak ugyan jelölve, mégis ki kell vennünk a zsengék közül, mert maga Csokonai minősítette őket közlendőnek. Ezeknek . . . 1789-ben készen kellett lenniük, — bár valószínűleg csiszolatlanabb formában . . ." (I. h. 15. l.).

Ez a későbbre keltezés nem indokolt: Csokonai csupán átdolgozandó, pontosabban: átdolgozás után kiadandó művei jegyzékére vette föl e verset (Első számvetésében így fordul elő a 6. helyen: *A' Poéta' gyönyörködése*), s végül valóban átdolgozva adta ki *Az én vagyonom* címmel. Éppen ezért jogosulatlannak kell tartanunk az első változat megírásának 1789-re helyezését, mikor a cím előtt félreérthetetlenül ott áll a *Prōō.* jelzés: propositiókat pedig a poétai osztályban írtak a tanulók. A Juhász által említett „csiszolatlanabb" korábbi kidolgozásról nem tudunk, ilyet föltételezni szükségtelen is: maga a propositio a csiszolatlanabb változat a későbbi átdolgozáshoz képest.

A vers tagadhatatlan propositio voltát a kikövetkeztetett 1789-es keletkezéssel Juhász úgy próbálta meg összeegyeztetni, hogy föltételezte: a diákok a poétai osztály elvégzése után is írtak versgyakorlatot (ld.: It. 1955: 9. l.); e föltevésnek azonban nincs alapja.

Juhász kronologizálása alapján az ÖV. és az ÖV². is a zsengéktől különválasztva az 1789-ben írt versek közé sorolta. Ez az időrendi besorolás befolyásolta Szauder Józsefet is, aki szintén rámutatott a versnek a fentebb említett propositióval való összefüggésére, de annál ő is későbbinek minősítette (ld. ItK. 1967: 522. l.).

Szaudert a vers megítélésében befolyásolta az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben használt — későbbi eredetű — cím is: az eredeti propositio fölött nem az állapotleírást sejtető *(A poéta gyönyörködése)* hanem a fejtegető moralizáló sententia-versekre jellemző cím szerepel: *A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet.* Jelzése szerint az *Egyedűl a tudományok . . .* cíművel együtt iskolai versgyakorlatnak készült, s nem évek, legföljebb néhány hét vagy nap választhatja el a rokon tárgyú, azonos versformájú másik propositiótól: mindkét vers a poétai osztály első félévének vége felé, még 1785-ben készülhetett.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, Csokonai ebből a versből alakította ki később a DMM., ill. az ÓD. számára *Az én vagyonom* című versét; változtatásait részben a cenzúra tette szükségessé. A ZC.-beli eredeti szövegben néhány versszakban fölismerhetők Csokonai későbbi — 1794 körüli — autográf javításai, noha *Az én vagyonom* címmel kiadott végleges változatnak nem minden eltérését találjuk meg itt. Mivel ezt a későbbi változatot önálló versként külön tárgyaljuk, ott térünk ki az eredeti fogalmazványon végrehajtott későbbi változtatásokra. (Az eltérésekre nézve ld. EPM. 292. l.).

A vers eredeti ZC.-beli c í m e eltér az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben használt rövidebb címtől. Ez a rövidebb cím a költő Első számvetésében (Szv_1) szerepel: az ÖV. s az ÖV.² onnan vehette át, de helytelenül, mivel az Szv_1 adata már az átdolgozott változatra vonatkozik, akárcsak a többi címjegyzéken található végső címváltozat: *Az én vagyonom*.

Mi az összöveg fölött természetesen megtartottuk az eredeti propositio-címet.

A c í m a K-ban íráshibával található: *Prōō. A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semit egyebet.* A *semit* *m*-je fölül föltehetően lemaradt a hosszúságot jelölő vízszintes vonal.

7. K: *Bokros ⟨kozo⟩;* föltehetőleg tévedésből, a sor harmadik, *között* szavát kezdte el másolni a költő, majd észrevéve tévedését, áthúzta a szót.
14. K: *tsokolod* em. az ÓD. 94. l. szerint.
16. K: *potolod* em. az ÓD. 94. l. szerint.
18. K: *Masoknak* em.
28. K: *betsulleni* em.
35. K: *'S tölled keszűlt palotádat* Csokonai a szöveg átdolgozásakor e nyilvánvaló elírást változatlanul hagyta, viszont a DMM.-ben *Az én vagyonom* megfelelő helyén ez áll: *Tőle készült palotádat* Az ÖV. és az ÖV.² meghagyta a ZC.-beli alakot. A *tölled* az íráshibák lélektana alapján könnyen megmagyarázható: a második személyű *palotád -d* birtokos személyragja hathatott vissza a sor első szavára. A DMM. szerint em.
K: *keszült* em.
39. Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben indokolatlanul megváltoztatott szórenddel: *ettől az ég*
40. A K-ban a zárójel nincs bezárva; em.
49. K: *eneklő* em.
52. *Az én vagyonom* párhuzamos helye szerint a fonetikus írású *Élezgetem* ige 'élesztgetem' értelemben áll itt.
54. K: *setállok* em.
55. K: *kevéllyseggel* em.
56. K: *Ditsőssegén* em. A K-ban a sor utolsó szava: *setállok;* ilyenformán az 54. és az 56. sor azonos szóval rímel: a versszakon belül pedig háromszor fordul elő a *sétál* ige; az 56. sor önríme nyilvánvaló elírás eredménye: a *sétál* ige két előző előfordulásának hatására keletkezett. A ZC.-ben a vers átdolgozásakor Csokonai az 56. sor *setállok* szavát áthúzta, s helyére ezt írta: *járkálok*. A DMM.-ben *Az én vagyonom* szövegébe is így került ez a sor: *Ditsőségén járkálok*. Az ÖV. és az ÖV.² is ennek megfelelően emendálta a szöveget s ugyanúgy mi is.
57. K: *forrasai* em.
58. A K-ban az *ébreztheti* áthúzva, majd ugyanazzal a kézzel ismét leírva.
63. K: *el enyészet* Csokonai a vers későbbi átdolgozásakor változatlanul hagyta, *Az én vagyonom* megfelelő sorában a DMM.-ben és az ÓD.-ban viszont *el enyészett* áll; logikailag ez sem ad sokkal jobb megoldást: a múlt idő használata itt erőltetett. Az ÖV. és az ÖV.² meghagyta a ZC.-beli eredeti alakot. Elképzelhető, hogy a vers megfogalmazásakor a diákköltő valóban az *elenyészik* ige műveltető alakját használta, s ilyenformán az eredeti megszövegezésben a

62—63. sor azt jelentette: 'Ez [ti. a bujaság, illetőleg a bujaságból eredő kicsapongás] elpusztít'. Az átdolgozáskor, úgy látszik, ezzel a megoldással már nem volt a költő megelégedve.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A tárgyat a praeceptor talán Horatius alapján tűzte ki, akinek Losonczi is idézi a „De Poes. et Carm." című fejezetben idevágó sorait:

„Aut prodesse volunt; aut delectare Poëtae;
Aut simul et iucunda et idonea dicere vitae."
(I. m. 108. l.)

Közvetlen ihlető forrásai azonban Phaedrusnak idevágó oktatóköltemények lehettek (Lib. IV. Fab. XXII., XXV.; Lib. V. Fab. I.). A De Simonide vethette meg e vers gondolati alapját is:

Homo doctus in se semper divitias habet . . .
(Phaed. Lib. IV. Fab. XXII. l.)

(Ld. erre vonatkozóan **13.** versünk jegyzeteit!).

A verset Vargha Balázs a *Sint Maecenates* . . . c. propositióval kapcsolta össze, a mecénáskérdés jelentkezését látva ebben a zsengében is: „Ennél [ti. a *Sint Maecenates* . . .-nál] is korábbi lehet az a Zöld-codexbeli vers, amely később *Az én vagyonom* címet kapta . . . már a Zöld codex verseiben kiéleződik és eldől a mecénás-kérdés: a nagyuraktól nincs mit remélni a költőnek." (ItK. 1953: 134. l.) Hasonlóan írt Csokonai-monográfiájában is (CsVM. 10—11. l.).

E vers azonban lényegében nem a mecénáskérdésről szól, csak közvetve jelenik meg benne ez a motívum, amint Julow Viktor rámutatott (MIrT. III, 219. l.).

A versnek a *Sint Maecenates* . . .-nál sokkal közelebbi rokona — amint már volt róla szó — az *Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis* c. propositio. Szauder József az „első komoly hivatásverset" látta benne (ItK. 1967: 533. l.). Ugyanő — nem alaptalanul — *A magánossághoz* című későbbi nagy vers korai előzményét fedezte föl a költő belső, legmélyebb világát spontán módon feltáró zsengében (ld. uo. 523. l.).

Mint a korai propositiók egy részének: a vitatkozás, a dialógus adja meg ennek a versnek is alapszerkezetét; ez is azt igazolja, hogy éppúgy iskolás versgyakorlatnak készült, mint argumentáló párja, az *Egyedűl a tudományok* . . .

Akárcsak a *Libertas optima rerum*-ban, itt is — olvasmányélményektől függetlenül — tör fel, nyilatkozik meg a költő alaptermészete, ösztönös szabadság- és függetlenségvágya, amelyhez Rousseau-ban találta meg később az igazolást. Ezért nem tartjuk megalapozottnak Vargha megállapítását: „Ez a vers már Rousseau eredeti írásainak ismeretét mutatja." (CsVM. 11. l.) Mint az *Egyedűl a tudományok* . . . c. propositio jegyzeteiben is rámutatunk: mindkét vers Phaedrusnak a poétai osztályban feldolgozott tanítómeséiből meríthetett ösztönzést: a De Simonide (Lib. IV. Fab. XXII.), a Simonides a diis servatus (Lib. IV. Fab. XXV.) az ókori költő történeteiben a szellem hatalmát magasztalja az anyagi

javak fölött; a Demetrius rex et Menander poeta (Lib. V. Fab. I.) pedig a királyok hatalma fölé helyezi a költők rangját.

1 kk. A vers egyik alapgondolatát Pásztory Catullusban is feltalálni vélte: „A zsugori kigúnyolásában szintén találkozik a két költő, festve a gazdagságot, mely mellett a zsugori nélkülözésben szenved.

Cat. CXIII.
Quare concedo, sit dives, dum omnia desint,
Saltum laudemus, dum modo ipse egeat." (29. l.)

(NB. A Pásztory által idézett mű valójában Catullus CXIV. verse!)

1—16. A „költészet szabadságot adó erejé"-re nézve ld. V. Szendrei 49. l.

5—7. *A' Mező* c. 1787 körül írt versében ugyanezeket a rímeket használja hasonló fogalomkörről írva a költő:

Ebben [a hegyben] *van az arany, a' fösvény bálványa*
Mellyet a' természet mély tömlötzbe hánya
(11—12. sor).

E párhuzamnak is lehet némi kormeghatározó értéke.

29. A felhők közé rakott palota motívuma átkerült a költő későbbi propositiójába, *A Gazdag*-ba is (13.—14. sor).

19—20. *Tsak hogy szabad légyen sorba | A több kopókkal menni* E sorok jelentése: 'kopópecér akarsz lenni valamelyik úri udvarban'. E gondolatok megtalálhatók a *Tempefői* párhuzamos részletében: „Az urak udvaraiba divisiónként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a Musák pedig és a Musák baráti nem esmérik azokat. A tanúltak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett: a hazájok vesztett koppókupecek bársony bugyogóba járnak." (Második felvonás. X. Jelenés: HG. III, 176. l.)

21—28. E sorok is az urasági kutyapecérek díszes tarka egyenruhájára vonatkoznak.

25. *paszamánt* (rég.): paszomány, aranyos sujtás. Csokonai másutt is pejoratív értelemben, a hiú gazdagság jelképeként használja e szót: „csak az ég három ollyan szivet teremtsen az én számomra, mint az Uré, nem fogom sem a' lármás bálokat 's paszomantos Dictatori barátokat . . . óhajtani." (*Csokonai Bessenyei kapitánynak*. Keltezetlen, valószínűleg 1795/96 táján írt levél. Ld.: ItK. 1936: 469. l.)

29. *fellengős* (rég.): gőgös, büszke.

31. *tafota* (rég.): nehéz, fényes selyemszövet; taft.

32. *más világ:* a tengerentúli világ; a szó első, 'túlvilág' jelentése miatt írt a második kidolgozásban (*Az én vagyonom*-ban) helyette *öt világot* a költő.

33. *gratzia* (lat.): kegy, leereszkedés.

34. *gradits* (nép., rég.): lépcső.

37—40. V. Szendrei figyelmeztet a sorokban megbúvó társadalomkritika mellett arra a „kesernyés-humoros szemlélet"-re, amellyel a költő önsorsát tekinti (49. l.).

41—60. E sorokról szólva V. Szendrei említi ennek az „élcelődő ars poetica"-nak sajátos természetszemléletét: „a természeti élmény is alakulóban van; nemcsak a gyönyörködés színhelye [a természet], de élmények forrása már . . ." (49. l.)

44. *Szabados* (rég.): független, szabad.
49. *madarka* (táj.): madárka.
51. *Etézia* (gör.): enyhe nyári szél.
53—56. Bibliai kép; Csokonai másutt is használja, így 1795. június 15-én elmondott búcsúbeszédében: „olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen liliomokon, Salamon dicsőségét olcsító liliomokon . . . lehetett futnom." (HG. II, 591. l.) A bibliai eredetű helyet Zsoldos is említi (10. l.). A biblia megfelelő helyén ez áll: „vegyétek eszetekbe a' mezei liliomokat, mi-módon nevekednek; nem munkálkodnak és nem fonnak: Mindazáltal, mondom néktek, hogy Salamon-is minden *királyi* dicsőségében sem öltözött úgy, mint ezek közzül egy." (Máté 6: 28—29; ld. még: Lukács 12: 27) Salamon liliomait némileg más vonatkozásban, de ugyancsak a biblia alapján *A pillangó és a méh* című korai prózai írásában is említi a költő: „A nyájas szellők lágy karjain kiemelkedik a partoldalból a büszke liliom, leveti szűz homlokáról durva fátyolát, s maga pompájában áll ki karcsú szárán. Mint a Jerusálem leányi közül egy, aki szebb volt minden társai felett s kedvesebb a Salamon ágyasházában." (HG. II, 412. l.)

Verselése

Akárcsak a nála valamivel korábbi *Egyedül a tudományok . . .* c. propositio, ez is keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült. Elek a vers későbbi (*Az én vagyonom* című) változatáról szólva említette a sorokban jelentkező ritmusbizonytalanságot (32. l.). E ritmusbizonytalanság: az ütemes és az időmértékes jelleg keveredése talán már jele a formai kísérletezésnek, a rímes-időmértékes versekre való áttérésnek: hiszen a tárgyalt versünk után következő propositio, a *Lurida sub dulci melle venena latent* keresztrímes anapesztikus lejtésű 8-asaival éppen ennek az új verselési módnak első példája a Zöld-kódexben.

17. Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus

Kézirata

ZC. 78a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō[= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV. Muraközy Gyula párhuzamos formahű latin fordításával. Mind a latin, mind a magyar szöveg némileg javítva jelent meg az ÖV²-ben, majd az MM.-ben.

Keletkezése

Juhász Géza mind a tartalmi, mind a nyelvtani, verstani hibaszázalékok alapján a legkorábbi latin zsengék közé sorolta; a metrumhibák százalékos aránya alapján kikövetkeztetett időrendjében a második helyre

került: „A hexametert gyakran bontja még három adonisi sorra, itt pl. a harmadikat. Hiatus-hibái pedig még szaporodnak. Főképp emiatt akár ezt is lehetne legkorábbinak tekinteni. A ZC zsengéi közt valóban ez az első." (LatZs. 81. l.)

Mivel a ZC.-ben a latin nyelvű zsengék sorrendje föltehetően az impurumfüzet eredeti sorrendjét követi, ez lehet Csokonai legkorábbi ránk maradt latin nyelvű versgyakorlata: az 1785/86. tanév első félévében keletkezhetett.

Szövegkritika

1. K: *Orbi universo* Az ÖV. így olvasta: ***ipse*** *universo*. Az ÖV.²-ben ***sibi*** *universo* van. Juhász Géza—Gaál László szerint a helyes olvasat: *orbi universo*. A ZC.-ben a szó tisztán olvasható: a téves olvasatot az okozta, hogy az *r* fölé tollhibából pont került, s így *i*-nek is olvasható, a szó eleji nagy *O* pedig túl keskenyre sikerült, s így *f*-nek is vélhető, bár a kézirat többi *s* betűje meggyőzhet, hogy másként formálja e betűt Csokonai.
2. K: *cunctis* E szót az ÖV. *eventis*-re változtatta, az ÖV.² azonban már visszatért a ZC. eredeti szövegéhez; Juhász Géza is a ZC. szövegét tartotta hitelesnek (ld. LatZs. 81. l.).
3. K: *vox* Az ÖV. *voce*-ra változtatta; az ÖV.² visszatért az eredeti alakhoz; Juhász Géza is a ZC.-beli alakot fogadta el (ld. i. h.).
terret Az ÖV. és ÖV.² hibásan *tenet*-nek olvasta s így is fordította. A helyes olvasat — amint erre Juhász Géza is rámutatott —: *terret*.
4. K: *horrent* Az ÖV. és ÖV.² tévesen *tonent*-re változtatta; a tévedéshez hozzájárulhatott, hogy a ZC.-ben a kettős *rr* *n*-nek is olvasható. A téves olvasatra Juhász Géza is rámutatott (i. h.); az MM. ennek ellenére az ÖV.²-t ismétli.
tremiscunt Az ÖV.-ben tévesen *remittunt;* az ÖV.² *remiscunt*-ra javította, de még mindig nem ismerte föl a helyes alakot.
8. K: *tantum* Az ÖV. és az ÖV.² *tantamra* változtatta, noha — mint Juhász Géza is rámutatott — a *tantum* a nyelvtanilag helyes alak.
caussam Az ÖV. és ÖV.² *causam*-ra változtatta.
A hiányzó központozást az ÖV.² emendálása alapján, Borzsák István helyesbítéseivel pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A megverselendő tételt — amint erre Juhász Géza posztumusz tanulmánya is utal — Horatius Ódáinak III. könyvéből választotta a feladatot kitűző praeceptor. A propositio címét magában foglaló teljes versszak az Ad Maecenatem c. ódában található (Carm. III. 29, 29—32).

A propositio tárgyáról — célozva a *Ne quid nimis* c. zsengére is — Juhász Géza ezt írta: „Természetesnek kell találnunk, ha a polgárváros református anyaiskolája elsőrendű feladatának érezte az óvást minden szertelenkedéstől, túlzástól, de azt is, hogy az istenség titkainak fürkészétől szintén igyekezett visszatartani diákjait." (I. m. 81. l.)

Szerintünk nem indokolt ilyen aktualizáló szándékot látnunk a tárgy kitűzésében. A Maecenashoz írt ódában éppen arról van szó, hogy a „carpe diem" jegyében ne törődjünk a változékony sors szeszélyeivel, a

jövővel, hanem a jelent igyekezzünk kihasználni s élvezni. Nem kívánt ezúttal sem többet a praeceptor, mint moralizáló fejtegetést arról a sententiáról, hogy gyakran jobb, ha nem látjuk előre sorsunk fordulatait.

Mindenesetre a predestinációt valló kálvinizmusban felnövő kisdiákot zavarhatta írás közben a sors változékonyságáról, a jelen kihasználásáról szóló horatiusi életelv: a sorsot megszabó, mindenható bibliai Istent nehéz volt összeegyeztetni a Horatius verséből megismert istenséggel. Propositiójában így — engedve az iskolai hagyományoknak — a bibliából, a zsoltárokból megismert „erős Isten", az „uraknak ura" kel életre, akinek szava „mind e földet előhívja", és csak módjával merített Horatius témául szolgáló ódájából; a megremegő sziklák, a szétnyíló partok, a váratlanul megáradó folyók az Ad Maecenatem reminiszcenciáinak látszanak. Horatius ódájában közvetlenül a címül vett versszakot követik hasonló tartalmú sorok:

. . . Quod adest memento

Componere aequus: cetera fluminis
Ritu feruntur, nunc medio alveo
Cum pace delabentis Etruscum
In mare nunc lapides adesos

Stirpesque raptas et pecus et domos
Volventis una non sine montium
Clamore vicinaeque silvae
Cum fera diluvies quietos

Irritat amnes.

6. A sorban előforduló *amnis* maga is Horatius-reminiszcencia lehet. (Ld. az idézet utolsó sorát!)

A propositio prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A jövő titkait bölcsen ködös homályba rejti az Isten

Az örök istenség, aki az egész mindenség ura, s mindig mindenkinek bőven nyújt eleséget, és aki mint harsány hang is megrémít mindeneket; félnek tőle az emberek, a kemény szirtek megrendülnek, felzúg az egész berek, visszhangoznak a dombok, szétnyílnak a partok, s visszafelé fut a megrémült folyó. S mert a mindenható tiltja a jövőt előre megmondani [a jövendőmondást] még csak egy ember sincs, aki tudná a dolog [tkp. a dolgok, az események] okát.

Verselése

A propositio témáját megadó Horatius-idézet egy alkaioszi versszak első két sora: tehát két nagyobb alkaioszi verssor. A diákoknak azonban a praeceptor megszabta a követendő versformát is: első alkalommal a legismertebb antik versformában: hexameterekben kellett kidolgozniuk a tárgyat.

A propositio verstani hibái (v. ö.: Juhász Géza i. m. 82. l.):

1. Hiátushiba: *Orbi universo*

3. A rövid *et*-re a versben nyomaték esik; hiátushiba: *acuta omnia*

7. *futurâ* volna a helyes alak, nem a versbeli *futurā;* hiátushiba: *quia omnipotens*
8. *sc't* volna a helyes alak, nem *scīt*. A *hominum* kezdő mássalhangzójáról azt írta Juhász, hogy a költő „itt a *h*-t bizonyára teljes értékű mássalhangzónak veszi." A *h* itt valóban teljes értékű.
rēī: az archaikus latinban fordul elő ilyen alak.

18. Nil feret ad Manes divitis umbra suas

Kézirata

ZC. 78b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM.: mindháromban Muraközy Gyula műfordításával.

Keletkezése

Juhász Géza időrendje szerint a latin zsengék legkorábbi, első csoportjába tartozik (ld.: LatZs. 81. l.). Szerintünk is külső és belső indokok egyaránt amellett szólnak, hogy a poétai osztály első félévében, még 1785-ben keletkezett.

Szövegkritika

A cím a K-ban: ***Divitis*** em.
1. K: *Quisguis* Az ÖV.-ben: *Quisque* Az ÖV.² már visszaállította az eredeti helyes alakot.
4. K: ÖV.: *volebit* Az ÖV.² *valebit*-re emendálta; Juhász Géza is ezt tartotta helyes alaknak (ld. LatZs. 83. l.).
A hiányos központozást az ÖV.² emendálása alapján Borzsák István helyesbítéseivel pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címül szolgáló pentameteres sor forrását nem sikerült földeríteni.
Jellegzetes propositio-téma: Losonczi poétikai segédkönyvében két fejezetben is találhatunk idézeteket e témakörből: VII. De avro et pecunia (90. l.) és XIV. De divitiis (94. l.), de tárgyalt versgyakorlatunk tétele nem található meg közöttük. A sárospataki Nagykönyvtár egyik közel egykorú kéziratos kötetében viszont ugyanerről a tételről találhatunk latin nyelvű versgyakorlatot, azzal az eltéréssel, hogy az disztichonokban készült (ld.: ŠpK. a.90: 158. l.).
Az ún. moralizáló témák közé tartozik. Juhász Géza ezt írta róla: „Olyan tárgyat dolgoz itt fel, amelyről bőven hallhatott templomi és iskolai prédikációt és polgári beszélgetést. Pénzen mindent megvehet a gazdag, de mit ér mindez. A másvilágra semmit át nem visz." (I. h.)

Hogy a 3. sorban éppen a barátokról is szó esik, abban része lehetett a Donec eris felix, multos numerabis amicos . . . ovidiusi sorainak is (ld. Trist. I, 9,5—6).

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A gazdag árnya [lelke] sem visz semmit magával a másvilágra

Akinek csak pénze és tele erszénye van, azt nagy vagyonáért már mindenütt boldognak és dúsgazdagnak tartják. Hiszen pénzért most mindent meg lehet venni, pénzért akárki sok barátot szerezhet. De még ha annyi is a kincse valakinek (és) kincsei halmával nagy tisztségeket osztogat és ad, mégsem visz semmit sem magával a másvilágra a gazdag árnya [lelke].

Verselése

Juhász Géza—Gaál László a következő verselési hibákat vette számba: 2. „*dīvĕs*, nem *dīvēs; nummīs*, nem *nummĭs*, — itt mindkét értékkel előfordul, akár a magyarban egyaránt lehetséges pl. *csínos* és *csinos*." (LatZs. 83. l.) Hiátushiba: *magna ope; ubique habetur*. A *h* hangot — a magyar verselés szabályait követve — itt nem tekintette néma mássalhangzónak a diákköltő.

19. Ne quid nimis

Kézirata

ZC. 79a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM.; mindhárom kiadásban Muraközy Gyula párhuzamos formahű magyar fordításával.

Keletkezése

Az 1785/86-i iskolai év első félévében készülhetett: fogalmazása, nyelvtani, verstani gyengéi egyaránt 1785-re vallanak. Ezt erősíti meg az is, hogy az 1795-i tanterv szerint is az első félévben foglalkoztak a tanulók Terentius Andriájával, amelyből a vers alaptétele származik (ld.: TanKöt. 44. l.). Zöld-kódexbeli sorrendi helye — harmadik a latin nyelvű propositiók sorában — szintén 1785 mellett szól. Juhász Géza ezt tartotta a diákköltő leggyengébb latin versének, időrendjében ez került az első helyre (ld. LatZs. 80. l.). (Megjegyzendő, hogy Juhász a metrikai hibák száma alapján készítette el időrendjét.)

Szövegkritika

4. *Icare* A vocativusi alak föltehetően az alább idézendő Ovidius-hely nyomán került a versbe.

6. A ZC.-beli szöveg értelmezésében Juhász Géza tévesnek minősítette az

ÖV.-ben s az ÖV.²-ben megjelent *scandere* olvasatot, (i. m. 81. l.); a K meggyőzően mutatja a *scandite* alakot, az *i* fölé tartozó pont is jól felismerhető: tartalmilag is ez a nyelvtani alak illik ide. A 6. sor után föltehetően másolás közben kimaradt egy sor: a sorvégi *neve* ('sem') kötőszó folytatásra vár, a 7. sor így nem kapcsolódik hozzá logikailag. A központozást az ÖV.² alapján pótoltuk, kiegészítve Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A római vígjátékíróból vett moralizáló tételhez a diákköltő a római irodalomból merítette az illusztráló példát: propositiója Ovidius Metamorphosesén alapul (VIII. 183—235): itt olvashatta Daedalus és Icarus történetét. Terentius és Ovidius egyaránt szerepelt a poétai osztály tananyagában (ld. Meth. 11. l.), az 1795-i tanterv második kiadása pedig éppen az első félév anyagában említi a Metamorphosest is (TanKöt.² 43. l.). Félreérthetetlenül mutatja a vers forrását az Icarus nevét őrző helyre való utalás; Ovidiusban ezt így találta Csokonai:

> 'Icare' dicebat [Daedalus] pennas aspexit in undis
> devovitque suas artes corpusque sepulchro
> condidit. et tellus a nomine dicta sepulti.
> (Met. VIII. 233—235.)

Juhász Géza föltételezte, hogy a poétai osztály praeceptora, Kovács József irányította a diákok figyelmét Icarus példájára, sőt messzebb menő következtetéseket is megkockáztatott:

„Ha ez volt az első *propositio*, amelyet Kovács József adott, bölcsebb intelmet nem is köthetett a serdülő kamaszok lelkére. Úgy lehet, Icarus példájára is ő hivatkozott. Nemcsak a polgár sarjakra fért rá ez a tanács: elégedjenek meg sorsukkal, kilátásaikkal, — a Habsburg-gyarmat nemes urfiaira hasonlóképp. Csakhogy legfiatalabb osztálytársuk bizonyára borzongva érezte át azt is, ami csábíthatta a nagyratörőt. Icarus vízbe vesztette tollait, igaz, mégis késő századokig az ő nevét viselte ott a hely. Icarus, a szárnyas ember, nem a költő jelképe-e titokban? Gondolni arra, hogy ő is lehetne ilyen, a legmerészebb álmaiban is aligha merhetett még a kisdiák, a hírnév mindenesetre belevillan a versbe." (LatZs. 81. l.) Szerintünk a nagy olvasottságú és kitűnő emlékezőtehetségű Csokonai Ovidiusból jól emlékezhetett a mitológiai történetre. Nem látjuk okát, hogy a tárgy kitűzésében politikai tartalmat keressünk: általános moralizálást várt csupán a tanár a Terentiusból kiragadott „aranymondás"-ról. Kovács József különben nem volt a megalkuvás és behódolás embere; Magyar Éneisének előszavában — arról szólva, hogy műve kiadásához nem kereste a hatalmasok pártfogását — ezt írta: „Az emberi Nemzet köz átkát, hogy verejtékkel egyem kenyeremet, örömest viselem; de a kígyóét, hogy t. i. hasamon másszak, és a' port nyaljam, soha hordozni nem fogom." (XV. l.)

Merésznek érezzük azt a föltevést is, hogy Icarus alakjában a költészet, az égbe törő költő jelképét látta volna a versíró diák.

4—5. A népetimológián alapuló magyarázat az Égei-tengernek Szamosztól nyugatra, Ikaria sziget körül elterülő részére, a „mare Icarium"-ra vonatkozik.

Juhász Géza a következőket jegyezte meg a vers fogalmazásáról: „Fogalmazása kezdetleges még, Icarus nevét fölösleges ismételnie, a befejező mondat többes második személyű állítmányát is ügyetlenül cseréli fel egyesre." (I. h.)

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Semmiben se legyünk szertelenek

Aki nagyon magasra szokott hágni, az akkor lenézi a dolgot, s így nem is végezi el; miként Icarus, míg szárnyával fölhatol a magasba, íme, szerencsétlen tollait elveszti a vízben, s róla maradt fenn a hely neve késő századokig. Ne törekedjetek tehát túlságosan magasra, sem [. . .] ha azt akarod, hogy minden cselekedeted eredményes legyen.

Verselése

Gaál László közreműködésével Juhász Géza a következő metrumhibákra hívta föl a figyelmet (LatZs. 81. l.):

2. „*fastīdit*, nem *fastĭdit; illĕ*, nem *illē; perăgere*, nem *perāgere*, ez a szó egyáltalán nem illeszthető hexameterbe; *pŏtest*, nem *pōtest*." Ugyanitt kifogásolta az egész 2. sort, mivel majdnem minden láb szóvéggel fejeződik be:
„Fastidit/ille/rem tunc/nonque per/agere/ potest."
3. „*utquĕ*, nem *utquē*." A szó után egy rövid szótag hiányzik.
4. „*ăquis*, nem *āquis, qu* előtt nem nyúlik meg a rövid hangzó".
5. „*nōmen*, nem *nomĕn*, hiszen *in* követi, nem mássalhangzós kezdetű szó."
7. Az egész utolsó sort kifogásolta verstanilag Juhász, mivel „minden láb szóvéggel fejeződik be: Si vis /ut rata / sint tua / quaeque / omnia / facta". (I. h.).

Juhász nem említette, de metrumhibás az 1. sor is: *sŏlet* nem *sōlet*.

20. Magna servitus est magna fortuna

Kézirata

ZC. 79b—80a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., párhuzamosan Muraközy Gyula formahű magyar nyelvű műfordításával. Az ÖV.²-ben, majd az MM.-ben a latin szöveg némileg javítva, a magyar fordítás is átdolgozva jelent meg.

Keletkezése

Juhász Géza kronológiájában a verstani hibák statisztikája szerint 3. a latin nyelvű propositiók sorában (ld. LatZs. 82. l.); a Zöld-kódexben elfoglalt sorrendi helye szerint viszont negyediknek készült a latin nyelvű zsengék közül.

Gondolatainak szokványossága, verstani gyengéi egyaránt az 1785. év mellett szólnak.

Szövegkritika

A K-ban a cím ben az *est* szó után két olvashatatlanul áthúzott betű van; egy tévesen megkezdett szó kezdő betűi.

4. K: *tunc* Az ÖV.-ben és ÖV.²-ben — mint Juhász Géza is rámutatott — tévesen *nunc*-ra változtatva. (V. ö. LatZs. 82. l.).
5. K, ÖV.: *summas;* ÖV.²: *summos* Az utóbbi kiadásban nyilvánvaló sajtóhiba. A *jam jam* után a K-ban a gondolatjel szótaghiányra utal, amit a versíró diák érzett, de nem tudott rá megoldást találni.
6. K: *corde sincera* Az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben tévesen *corda* van. Juhász Géza—Gaál László helyesbítése szerint: *corde sincero* (i. h.). A 6. sor után a másoláskor föltehetően kimaradt egy sor; ld. a vers magyar fordításának megfelelő részletét.
7. K, ÖV., ÖV.²: *melletis* A helyes alak: *mellitis* em.
   K: *mentitor* Az ÖV.—ÖV.²-ben és az MM.-ben helyesen, em.: *mentitur*
8. K: *tunc* ÖV.: *nunc;* az ÖV.² már visszaállította az eredeti szót. *latebunt* Jav. ebből: ? *latent*
10. K: *Reges* ÖV.: *reges* ÖV.²: *regas* Mint Juhász Géza is rámutatott, a kéziratbeli alak a helyes.

A hiányos központozást az ÖV.² alapján, Borzsák István helyesbítéseivel pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A cím Senecából vett idézet (Ad Polybium de Consolatione VI. 5). A Senecából vett szentenciára általános erkölcsi bölcselkedést, a klasszikus olvasmányokra utaló reminiszcenciákat várt a praeceptor. Túlzónak érezzük Juhász Géza föltevését, aki időszerű társadalmi, politikai motívumokat vélt fölfedezni a propositióban (ld. LatZs. 82. l.).

A fent levők boldogtalanságának s a boldog szegénységnek szembeállítása antik közhely: nem szükséges föltételeznünk hozzá a tizenkét éves diák személyes tapasztalatát. Hogy mennyire nem éli át még egyénileg a tárgyat, jól mutatja az is, hogy mondanivalójához Horatiusból kölcsönöz képeket.

7—8. E két sor gondolata — mint Juhász Géza is rámutatott — visszatér a költő egyik magyar nyelvű zsengéjében, a *Lurida sub dulci melle venena latent* című̈ben.
11—12. E két sorban Horatius Ad Licinum című jól ismert ódájának egyik strófája cseng vissza (Carm. II, 10. 9—12).

Az egész vers alapgondolata benne van Csokonai egy másik — hasonlóképpen hexameteres — magyar nyelvű zsengéjében, a *Bene qui latuit, bene vixit* című̈ben; utolsó sorában így summázza mondanivalóját:

Énnekem egy kisded 's kurta szerentse elég.

A latin nyelvű vers magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Nagy szolgaság a nagy szerencse

Már minden a szerencse törvénye szerint jár, s olykor elragadja, máskor pedig adja a szerencse az áldást. Mért is adott a kegyes sors neked nagy rangokat? Nemde azért, hogy onnan majd jobban letaszíthasson?

És aki már-már elérte a legfőbb polcot, az mindentől remeg, mert az ilyennek sem őszinte szívű barátja nem lesz, (sem) [. . .] Ez mézédes szavakkal barátodnak hazudja magát, de majd szavainak méze alatt méreg fog rejtőzni. S hogy tessék neked, gyakran tiszteleg küszöbödnél. A királyok nem képesek békés nyugalomra találni. Juppiter mennykövei gyakran csapnak a magas hegycsúcsokba, ugyanakkor az alacsonyabban fekvő helyek mentve maradnak a villámoktól.

Verselése

A propositio verstani fogyatékosságait Juhász Géza—Gaál László összeállítása alapján közöljük (LatZs. 82. l.):

1. Hiátushiba: *jam omnia*
4. Hiátushiba: *Nempe ut*
5. Metrumhiba: *tĕnent*, nem *tēnent; tĭment*, nem *tīment;* egy szótag hiányzik.
6. *Nam ii* Gaál László megjegyzése szerint így vers nem kezdődhet (LatZs. 82. l.); *sincera habebunt* A szókezdő *h*-t Csokonai — eltérően a latin verstan szabályaitól — mássalhangzóként kezeli.
   Metrumhibák: *nĕc*, nem *nēc; amīcos* nem *amĭcos*.
12. Metrumhiba: a *fulminibus* után egy szótag hiányzik.

21. Nescio qua natalis Patria cuique est cara

Kézirata

ZC. 80b—81a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM., Muraközy Gyula párhuzamos magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

Juhász Géza verstani hibaszázalékon alapuló időrendi besorolásában a 12. helyre került (ld.: LatZs. 86. l.).

A ZC.-ben elfoglalt sorrendi helye szerint azonban ötödiknek készülhetett a latin nyelvű zsengék sorában, s ha gondolataiban némi eredetiség nyilvánul is meg, az a tárgyra való erős érzelmi ráhangolódásból magyarázható, s ezért még nem számítható a költő legérettebb, legsikerültebb latin nyelvű propositiói közé, ahová Juhász verstani rangsorolásában került. Ez is még a poétai osztály első félévében, 1785-ben készülhetett, amit megerősíthet az is, hogy az 1795-i tanterv szerint „Ovidius *Tristium*-ából az Első könyvet" (a kitűzött tétel Ovidiuson alapul) a tanév első felében dolgozták fel a tanulók (ld.: TanKöt. 43. l.).

Szövegkritika

Az Ovidiusból erőszakosan megrövidített cím utolsó szava az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben helytelenül: *extra*.

Muraközy Gyula így fordította a címet „Nem tudom, a szülőföldjén kívül kinek van más hazája." Ez így logikailag és nyelvtanilag egyaránt nehezen fogadható el. A kézirat meggyőz arról, hogy az utolsó szó helyes olvasata: *cara* — amint erre Juhász Géza—Gaál László is rámutatott (ld.: LatZs. 86. l.).

Nyelvtanilag azonban a kéziratbeli cím is pontatlan: a K-ban *natale Patria* áll; a nőnemű *Patria* mellett hibás a semleges nemű *natale* használata; a helyes nyelvtani egyeztetés *natalis* alakot kíván. Ennek megfelelően emendáltuk. A tévedés forrása a cím alapjául szolgáló Ovidius-idézet lehetett, ahol csakugyan *natale* alakban szerepel a melléknév, de a *solum*-mal egyeztetve: „Nescio qua natale solum dulcedine captos | Ducit . . . " A versíró diák vagy a propositiót kitűző praeceptor fejében ez a verssor járhatott, mikor a címet leírta.

1. K: *cuntorum* Az ÖV. és ÖV.² szerint emendálva: *cunctorum*
2. K: *quo cunque* Az ÖV. és ÖV.² szerint emendálva: *quocumque*
4. K: *delabatr̄ [= delabatur]*
5. K: *Amalthea* Így közli az ÖV. és az ÖV.² is. Juhász Géza figyelmeztetett az *Ámalthae* írásmódra. (I. m. 86. l.)
   A Zeuszt tápláló mondabeli kecske neve nominativusban *Amalthea;* elképzelhető azonban olyan értelmezése is a mondatnak, amelyben a szó birtokos esetben áll: 'Amaltheának minden kívánható jóval telt szaruját tartsa elébe . . .' A kéziratbeli *ae* ligatúra itt bizonyára *ea*-nak olvasandó.
7. K: *asvetasque* ÖV.: *assuetasque.* ÖV.²: *asuetasque* Az ÖV. a normalizált alakot közölte.
   K: *terras* ÖV.: *terra* Az ÖV.² már a K szerint közli.
10. K: *hae* Az ÖV. ugyanígy közölte, az ÖV.² emendálta a helyes *haec* alakra.
   K: *quos* Az ÖV. és az ÖV.² emendációja szerint: *quas* a helyes alak. A hiányos központozást az ÖV.² emendálása szerint közöljük, kiegészítve Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kidolgozandó tétel tárgyát Ovidiusból választotta a poétai osztály praeceptora, az ovidiusi sort némileg átalakítva. Az eredeti így hangzik:

> Nescio qua natale solum dulcedine captos
> Ducit, et immemores non sinit esse sui.
> (Epistolae ex Ponto, I. 3, 35.)

Figyelmet érdemel, hogy Losonczi poétikai segédkönyvének Flores poetarum c. példatárában is előfordul az idézet, a De parentibus et patria c. XXXVI. fejezetben, némileg eltérő szöveggel:

> Nescio, qua natale solum dulcedine *cunctos*. . .
> (I. h. 107. l.)

Kovács Józsefnak bizonyára ezúttal is Losonczi volt segítségére a versgyakorlat tárgyának kitűzésekor.

A száműzött Ovidius soraihoz inkább elvont elmélkedéseket fűz még a diákköltő; Juhász Géza föltételezte néhány aktuális mozzanat beszürem-

kedését is a propositióba: „Megint képzeleti anyaggal dolgozik: a szülő földjüktől távol élők lelkiállapotát ábrázolja. Hallhatott ilyen vallomásokat diáktársaitól is, akiknek csak egy része volt debreceni. De tanáraik, nevelőik szintén sosem voltak külföldjárók híjával. Nem egyszer hallhatta Csokonai erről pl. magának a nagy Weszprémi Istvánnak a megnyilatkozását is. Ketrecbe zárt fenevadakat esetleg tulajdon szemével is látott egy-egy nagyvásáron Debrecenben. Hazai vadakat, faodúk lakóit pedig megfigyelhette a Nagyerdőn is.

Végső mondatának a Horia-fölkelés adhatott korszerűséget . . . Mikor préceptoruktól megkapták a tételt, az erdélyi esemény még elevenen élt Csokonaiban" (i. m. 86. l.).

Julow Viktor ezt jegyezte meg a diákkori zsengéről: „A *Nescio qua. . .* címűben a haza fogalmát a békével és nem a fegyvercsörgéssel társítja a tizenegy-tizenkétéves (!) szerző." (MIrT. III, 217. l.)

2. *vitalibus auris* A kifejezés magyar megfelelője, az *éltető levegő*, majd *Az Estve [II.]* című költeményben bukkan föl (77. sor).

5. *Amalthea:* az ókori görög mitológiában a Zeuszt tápláló kecske neve, amelynek letört szarva a minden kívánságot teljesítő csodálatos bőségszaru, a *cornu copiae* lett. Csokonai Ovidiusban olvashatott róla. (Fasti 5, 111 kk.)

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Nem tudom, kinek-kinek miért kedves szülőhazája

A haza igaz szeretete mindenkinek szíve mélyén szilárdan él, s bármely vidéken táplálja is őt az éltető levegő, s dőljön elébe bár ott vízárként a javak mérhetetlen bősége, vagy akár tartsa Amalthea minden kívánatos jóval tele bőségszaruját, mégis hazája szeretetétől lángol, és mindig a hazatérés jár az eszében, s a megszokott földeket akarja viszontlátni. S csukják bár a vadállatokat jól elzárt ketrecekbe, s lássák el mindegyiket mindig bő eleséggel, mégis jobban szeretnének visszatérni az erdőbe, ahol tanyáztak, s visszavágynak faodujuk mélyére. Minthogy tehát mindenkiben ekkora vele született hazaszeretet él, kegyetlenebb az a vad állatoknál, és alábbvaló a hitvány moszatnál, aki hazáját ármánykodással és háborúval zaklatja.

Verselése

Egyetlen metrumhiba akad benne:

8. *benĕ*, nem *benē*. (Ld. LatZs. 86. l.).

22. Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit

Kézirata

ZC. 81b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM. Muraközy Gyula párhuzamos formahű műfordításával.

Keletkezése

Juhász Géza verstani hibaszázalék szerinti időrendjében a 6. helyre került (ld. LatZs. 86. l.), s ez a hely pontosan megfelel a propositio ZC.-beli sorrendi helyének.

Fogalmazási, stiláris jegyei alapján is a latin zsengék első korszakához, az 1785-ben írt propositiókhoz kell sorolnunk; emellett szól az is, hogy Phaedrust, akitől a vers alaptétele származik, legelső helyen említi az 1770-i tanterv a poétai osztály anyagában. (Ld. Meth. 11. l.).

Egyik címjegyzéke (Szv_1) szerint később e tárgyat magyarul is kidolgozta a költő.

Szövegkritika

A c í m ben a K-ban: *quid quid* em. Kp. n. em.

2. K: *quantum vis* em.

3. K: *Sanguinolenta* Az ÖV.-ben: *Sanguinolentia* Az ÖV.^{2} már a K-beli helyes alakot közölte.
quid Az ÖV.-ben tévesen *quae* áll helyette; az ÖV.^{2} visszatért az eredeti alakhoz.

5. K: *Accdens* Az ÖV.—ÖV.^{2}-ben: *Accidens* Juhász Géza—Gaál László szerint a helyes olvasat: *Accedens* (ld. LatZs. 84. l.); a K-ban *Accdens* alak olvasható; a kikövetkeztethető helyes alak valóban *Accedens*. A sor 5. szava nehezen olvasható; az ÖV.—ÖV.^{2} *vitale*-nak olvasta, de jelezte, hogy kikövetkeztetett alak. Juhász—Gaál véleménye szerint a *viscere* olvasat a helyes (i. h.); mi is ezt fogadjuk el.

6. A *Priamos* alak használata nyelvtanilag hibás, amint erre Gaál László is rámutatott: „*Priamos*, nom[inativus] nem lehet, mert így a latinba nem veszik át. Gen[itivus] pedig helyesen *Priami*." (LatZs. 84. l.) Föltehető, hogy a 3. sor *Troianos* alakja befolyásolta a másolót; a *Priamos* így voltaképpen tollhiba volna *Priami* helyett. Elképzelhető azonban még egy értelmezése a mondatnak: a *Priamos* többes accusativus s a *dominat*-hoz tartozik; a diákköltő tehát olyasmit akart kifejezni, hogy a gonosz szándék így 'hajtja uralma alá a Priamosokat'.

A hiányos központozást az ÖV.^{2} emendálása szerint pótoltuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m Phaedrusnak Aquila et cornix című meséjéből vett idézet (Lib. II. 6, 3).

A Phaedrustól származó sententiát az antik irodalomból vett példával szemlélteti a diákköltő. A Tróját ostromló görögök cseléről — mint Juhász Géza is rámutatott — Vergiliusban olvashatott elítélő sorokat: „Már gyermekfővel Trója pártján áll Csokonai, megveti az álnokság undalát. Akkor olvasták az Aeneis II. énekét, elvetemült tettnek, gonosz álnok művének minősítette Odysseus cselét." (I. m. 84. l.) A téma Csokonainak tulajdonított egyik magyar nyelvű kidolgozásában szintén előfordul a trójai csel motívuma:

Amit ezer hajók nem tettek — ha való —
Véghez vitte hajdan Trójánál egy fa ló.

(ÖV.² I, 21. l.)

A propositio szó szerinti magyar fordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Erő s álnokság bármit ostromol, ledől

Fortélyos ravaszsággal egyesítsétek a bátor erőt, s akkor bármilyen kemény szirtet is képes lesz [ti. az erő] megvívni. Annak a lónak, amely vérengző fegyvereket vitt be a trójaiakhoz, ott rejtőzött a csel is faragott bordái között, hozzájárulván a belsejében lappangó erő, mikor a Priamos Trójáját tízéves háborúban elfoglalandó gonosz szándék kerekedik felül s szül gyalázatos tetteket.

Verselése

Juhász Géza a következő metrumhibára hívta föl a figyelmet: 7. A helyes *păritquĕ* helyett a versben: *pāritquē* (i. m. 84. l.).

23. Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur

Kézirata

ZC. 82a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés. A lap alján Csokonai későbbi autográf másolata: hat görög betűs verssor, a költő bejegyzése szerint a következő műből: „Lycophronidas apud Athenaeum. L[iber], XIII."

A kéziratban a sorok egyvonalban kezdődnek.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM., Muraközy Gyula párhuzamos magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

Akárcsak a nem sokkal korábban készített *Ne quid nimis* c. propositio, e versgyakorlat is Terentius Andria című vígjátékának egyik idézetén alapul. Terentiusnak „három első Comoediáit" a poétai osztály első félévében dolgozták fel a tanulók. (Ld.: TanKöt. 44. l.).

Juhász Gézának a verstani hibaszázalék alapján készített időrendi besorolásában meglehetősen későre, a 13. helyre került a vers. Ugyanitt azt írta róla: „Ez már a latin zsengék végső kis csoportjából való: hibátlan." (LatZs. 86. l.)

Szerintünk a vers ZC.-beli sorrendi helye jelzi keletkezési idejét: mint 7. latin nyelvű propositio, ez is a poétai osztály első félévében keletkezhetett. Eddig csak moralizáló hexametereket írtak a tanulók: most kellett először disztichonokat írniuk. Hogy a latin nyelvű propositiók ZC.-beli sorrendje megírásuk időrendjét tükrözi, azt az is tanúsíthatja, hogy a

versszel térnek át a hexameterekről a bonyolultabb verselésű disztichonokra: még egy disztichonos vers következik közvetlenül ez után *(Haud facile emergunt . . .)*, s ezzel a moralizáló propositióknak mintegy végük szakad (egy bukkan majd még föl: a *Degeneres animos . . .*), s következnek a leíró jellegű versek. Az iskolai tanterv, a Methodus is első helyen a hexametereket említi az elsajátítandó versformák közül, s csak azután a pentametereket.

Föltehetőleg mindkét disztichonban írt propositio még az 1785—86. iskolai év első felében készült, s úgy tértek át 1786-ban a terjedelmesebb leíró versekre.

Szövegkritika

A cím a K-ban: ***Dubio*** em.

impellitr̄ [= impellitur] Az ÖV.-ben tévesen *depellitur;* az ÖV.[2] már a K szerinti helyes alakot közölte. Kp. n. em.

5. K: *pellitr̄ [= pellitur]*

6. **ÖV.[2]**: *non* **is** Nyilvánvaló sajtóhiba; az ÖV.-ben a K szerinti helyes alak fordul elő.

A hiányos központozást az ÖV.[2] emendálása alapján pótoltuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A **témául** megadott szállóige Terentius Andria c. vígjátékából való (266. sor).

Juhász Géza *A Kalmár* c. magyar nyelvű zsengével vetette egybe a verset, közvetlen társadalmi élményt is keresve mögötte: „Az a magyar disztichonja, amelyben még igen hibás sorok ringatják a gályát, *A kalmárt* énekli. A kép-összefüggés sejtetni engedi, hogy ehhez a találó jellemvázlathoz, az ingatag polgár képéhez saját környezetéből, a debreceni révisek sűrűjéből kapott el vonásokat." (LatZs. 86. l.)

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. 11. alapján:

Tétel: Míg kétségben van a lélek, csekély okra ide-oda hányódik

Próbáld meg az ingadozó elmének most ezt, majd amazt mondani; ezt sem veti el, s ugyanakkor hiszi azt is. Mert nem tudja az elme, hogy amit tud, neki akkor használna mondták-e; ezért van az, hogy gyakran okoknak akar hinni. A hajó is most erre, majd ismét amarra hányódik, ha nem tartja szilárd horgony az árban.

Verselése

A latin zsengék hexameteres versei között csak két disztichonban írt propositio akad. A *Haud facile emergunt . . .* disztichonjainál e vers sorai sokkal könnyedebben perdülnek.

24. Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi

Kézirata

ZC. 82b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közli egykorú tisztázata. A cím után *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont. A kéziratban a verssorok egyvonalban kezdődnek. A lapon a vers után Csokonai későbbi saját kezű számításai s tornyos épületet ábrázoló vázlata.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM., mindhárom kiadásban Muraközy Gyula párhuzamos magyar műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-ben a *Dum in dubio . . .* után a második disztichonban írt latin nyelvű propositio. Hogy a 14 latin nyelvű zsenge közül a két disztichonban írt egymás mellett fordul elő, szintén arra mutat, hogy a ZC. a versek megírásának eredeti időrendjét tükrözi: a tanulók a hexameterek után most tettek próbát e némileg nehezebb versformában. Ez is megerősítheti, hogy e propositio nagyjából egyidős az előtte álló *Dum in dubio . . .* c. verssel.

Juhász Géza a metrumhibák százalékos aránya alapján készített időrendi besorolásában csaknem ugyanezt a helyet jelölte ki a vers számára: a ZC.-ben a 8., Juhász besorolásában a 7. helyen áll.

Megfogalmazásában, mondanivalójában csaknem éppolyan kezdetleges ez a rövid disztichonos vers is, mint az előtte álló. Egyetlen — Csokonaira való — eredeti vonása a pénz megszemélyesítése s megszólaltatása. Ez jelez némi fejlődést az előző disztichonhoz képest. Mindezek alapján a propositiót is még az 1785. év terméséhez kell sorolnunk.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *emergunt* ⟨? *omnis*⟩ *quorum* Az utóbbi az áthúzott szó fölé írva; *domi* Más árnyalatú tintával javítva ebből: *domus* Kp. n. em.

1. K: *venatr̄ [= venatur]*

3. K: *nummis* em. Föltehetően a 2. sor *nummis* alakja hatására *nummus* helyett.
sine me Az ÖV.-ben *sine se* áll; az ÖV.² [ ]-lel jelzi a szövegrész bizonytalan, homályos voltát: *[nummus ridet, sine se]*. A K-ban félreérthetetlenül *sine me* áll. Juhász Géza—Gaál László is így olvasta (ld. LatZs. 84. l.).

A 3. sor így mindenképpen homályos nyelvtanilag s logikailag egyaránt. Ha a *ridet* után egyenes beszédet képzelünk, akkor a „*sine me pergere tentas*" volna a helyes, *quod* nélkül; ha viszont a *ridet* után függő beszédet szánt a költő, akkor *sine se quod pergere tentet* illenék ide. A diák Csokonai bizonyára összekeverte a két szerkezetet. Az 5—6. sor egyenes beszéde s *a sine me* alapján az első megoldás lehetett a költő célja.

K: *qd̄ [= quod]*
K: *pergere* Az ÖV.-ben ugyanígy; az ÖV.[2] viszont — sajtóhibából — *pergete* alakot közöl. Juhász – Gaál megjegyzése szerint is a K-beli alak a helyes (ld. i. h.).
5. K: *iuvo* Az ÖV.-ben *juvo*. E sorból hiányzik egy szó(tag); így értelmetlen s a metrum is sántít.
A hiányos központozást s az idézőjeleket mi pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A tétel Iuvenalis szatíráiból kiválasztott részlet: 3, 164—165. Figyelmet érdemel, hogy Losonczi poétikai segédkönyvében, amelyet föltehetőleg Csokonai poeseos praeceptora, Kovács József is használt a propositiók témáinak kiválasztásához, szintén előfordul ez az idézet a Flores poetarumnak De paupertate c. XXXVII. fejezetében (ld. i. m. 107. l.).

Az idézetet fölhasználta később a költő a maga nyomorúságos helyzetének jellemzésére 1795 júliusában Schedius Lajoshoz írt levelében: „Equidem tres Philosophiae annos etiam absolvere paratus essem, imo id maxime mihi placeret, repetere Amoenissimum pariter ac Humanissimum Studium; sed obstat — Res angusta domi, tenuisque Supellex!" (HG. II, 628. l.)

Juhász Géza (I. m. 84. l.) és Julow Viktor eredeti, önálló véleményt vélt a propositióban megcsillanni (ld. MIrT. III, 217. l.).

Szerintünk az eredetinek látszó ötlet — a pénz megszólaltatása — ellenére a mondanivalóban nem szabad föltétlenül eredetiséget látnunk: Iuvenalis egész III. Szatírája lényegében arról szól, hogy Rómában az erény mit sem számít, csak pénzzel érhető el valami. A versgyakorlat mondanivalója tehát ezúttal is inkább olvasmányélmény.

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Nem könnyen emelkednek ki, akiknek tehetségét otthoni szűkös helyzetük korlátozza

Mikor a tehetség a maga erejéből törekszik a legmagasabb tisztségekre, s amikor pénz nélkül akar a magasba felérni, akkor a pénz kineveti: „Nélkülem akarsz előbbre jutni?" — és ezeket a szavakat szokta mondani a tehetségnek: „Nem juthatsz fel a mezei lakokból egyszeriben, együtt haladunk majd mi ketten, én tetteidben támogatlak, és segítséget nyújtok."

Verselése

Juhász Géza szerint a költőnek „Első disztichonos kísérlete ez." (I. m. 84. l.) Szerintünk a *Dum in dubio* . . . után a második. Juhász csupán egy metrumhibát talált benne, az 5. sorban: „*simul*, nem *sīmul*, mint első előfordulásakor" (uo.).

25. Constantzinápolly [I.]

Kézirata

ZC. 49a—50a. Saját kezű fogalmazvány; a cím után pont, az utolsó sor alatt többször aláhúzott *Vege [= Vége]* szó. A ZC.-beli szöveg végén Csokonai kezével később odajegyzett *21*-es szám utal a sorpárok számára; a vers összevege nem 42, hanem 44 sorból, azaz 22 sorpárból állt. A 21-es szám már a költő által módosított későbbi változat sorpárjainak számára vonatkozik.

A ZC.-beli összövegből alakította ki később a költő hasonló című nagy gondolati költeményét, filozofáló toldalékot írva hozzá. Erre utal a ZC.-beli összöveg végén autográf bejegyzése: „Lásd a' többit a' Toldalékokba. *pag. 8, 9 et 10. sub.*∓" Az átdolgozás alkalmával a ZC.-beli összövegen a költő több változtatást végzett; e későbbi javításait is őrzi a ZC. szövege.

A toldalék nélküli összövegről több másolat maradt ránk: ezek legtöbbje — a ZC.-beli címtől eltérő címváltozataik s a ZC. szövegétől elütő szövegváltozataik, illetőleg -romlásaik alapján — azonos forrásra vezethető vissza, egy olyan másolatra, amely lényegében nem sokban tér el a ZC. eredeti szövegétől: annak egy többé-kevésbé romlott, ill. önkényesen „javított" szövegű változata lehetett. E közös forrású kéziratok: OSzK. Oct. Hung. 395: 68a—69a, OSzK. Oct. Hung. 1115: 24ab, SpK. 129: 57—59. l., valamint DebrK. 783: 208—209. l. Juhász Géza kéziratos hagyatéka szerint (MTAK.) *Konstántzinápoly Le-írása* címmel megvolt a Stoll által 733. szám alatt ismertetett 1826-i Debreceni gyűjteményben is (228. l.); ez a gyűjtemény azonban, amely Gyárfás Miklós író tulajdonában volt, azóta elkallódott, s így szövegét nem ellenőrizhettük. Újabban előbukkant *Konstantzinapoly leirása* címmel egy többé-kevésbé romlott szövegű változata Győri Lajos 1829-ben Debrecenben összeírt másolatgyűjteményében (65—66. l.) s Debreczeni P. Dániel 1805-ben, ugyancsak Debrecenben összeírt kötetében, hasonló címmel (142—143. l.). Mindkét gyűjtemény magántulajdonban.

A ZC.-beli toldalékkal megbővített s átdolgozott szöveget letisztázta a CQ. másolója (48b—50b). Ugyancsak a megbővített változatot tisztázta le Jókai Mór atyja, Jókay József is, de a toldalékot *a' Vallás* címmel önálló versként jegyezte le: OSzK. Oct. Hung. 695: 3ab. Az első kidolgozás szövege lehetett meg *Constántzinapoly le írása* címmel Győri Józsefnél (ld. JGy/j. 10) és Kiss Imrénél 1802-ben (ld.: KI/j. 1). Kabos Ede is említette egy másolatát *Konstantinápoly leirása* címmel, ezzel a megjegyzéssel: „Összes munkái közt is meg van [bizonyára Toldy kiadására gondolt], de ez némely tekintetben elüt tőle. Egyáltalában az első feldolgozás benyomását teszi." (Egy kéziratgyűjtemény e század elejéről: Koszoru [Szana-féle], 1884. 48. sz. 762. l.). A Kabos által említett, 1820-ból származó, ún. Ágoston János-gyűjtemény ma ismeretlen helyen lappang (v. ö. Stoll 687. sz.). Az előbbivel azonos címmel említi Balassa József az 1824-ből fennmaradt Barla Szabó János-gyűjtemény ismertetésében (Verseskönyv a század elejéről: ItK. 1895: 311. l.). Ez a kötet jelenleg a debreceni Déri Múzeum Adattárában lappang.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt verse kiadására: művei Első katalógusán a LXX. sorszám alatt fordul elő, nagy radikális költeményeinek — *Az Estve, Az álom, A' Had* — szomszédságában: „*Konstántzinápoly. Elégia.*" A sajátságos műfajjelzés nem árulja el, hogy az adat melyik változatra vonatkozik, de biztosra vehető, hogy az 1795 tavaszán készült címjegyzék már a megbővített második változatot vette föl.

Az összöveget önálló versként eredeti formájában először az ÖV., majd az ÖV.[2] és az MM. adta közre.

Keletkezése

Akárcsak *Az Álom*-nak s *Az Estvé*-nek, e költeménynek a magját is iskolás jellegű leíró vers alkotja: az *Egy Város le írása* (ZC. 41a—42a); ez ugyan nincs propositiónak feltüntetve, de éppúgy annak tekinthető, mint a *Prōō.* jelzésű *Az Estvének le írása* vagy *Az Álom le írása*, noha ez az utóbbi sincs versgyakorlatnak minősítve (v. ö. Vargha Balázs IrK. 1953: 116. l.).

Mint Vargha Balázs rámutatott már, a *Constantzinápolly*-nak „az iskolás versek legiskolásabbika": az *Egy Város le írása* volt az alapja (i. h. 145. l.); ugyanazt az írói gyakorlatot folytatta tehát a költő ebben az esetben is, mint az évszak-versek s *Az Estve* és *Az Álom* esetében: korábbi iskolás témáit fejlesztette tovább. Míg azonban *Az Estve [I.]* és *Az Álom [I.]* iskolai megbízásból: olyan szorgalmi, ill. házi feladatul készülhetett, amilyenek íratásáról a tantervek is intézkedtek (ld. TanKöt.[2] 45. l.), a *Constantzinápolly* nem tekinthető ilyennemű iskolai feladatnak: hiába kapcsolódik tárgyánál fogva a nem sokkal korábban írt *Egy Város le írása* c. zsengéhez. Iskolai keletkezésének föltétlenül ellene mond a pajzán hangú hárembetét (29—40. sor), amelynek néhány sorát a vers tervezett későbbi kiadásából is el akarta hagyni a költő. Ez a pajkos kétértelműségekre épülő betét a kamaszfantázia játéka s ugyanakkor a kamaszhallgatóság mulattatására készült: sőt, mintha az egész vers ennek a kedvéért íródott volna: a 27. sortól a 44.-ig a költeménynek majdnem felét ez a részlet foglalja el.

A közvetlenül utána következő — szintén szabados hangú — *Czigány*-nyal együtt a diákköltő legkorábbi önálló tárgyválasztású versének látszik.

Juhász Géza az *Eggy Magyar Gavallér*-ral s a *Magyar Hajnal hasad* első kidolgozásával együtt 1790-ből származtatta (ld.: It. 1955: 15. l.); az EPM.-ben szintén 1790-ből keltezte (ld.: 313. l.). Juhász időmeghatározása szerint közölte az ÖV. és az ÖV.[2] is, az MM. már a mi időrendünk szerint.

ZC.-beli helye alapján a *Czigány*-nyal együtt 1785 nyarán, az iskolai szünetben keletkezhetett.

Szövegkritika

A ZC.-ben *Constantzinápolly* alakban szerepel a vers c í m e, hasonlóan *(Constántzinápoly)* az Szv_1-en; az EK.-n korszerűbb helyesírással: *Konstántzinápoly* a címe, s a későbbi katalógusokon (Mfj., Kcsj., Ktl.) szintén így fordul elő, az ÚK.-n annyi eltéréssel, hogy az első *a* ékezet nélküli.

Mivel a *C* kezdőbetűs, régiesebb helyesírású alak jelöli a ZC.-ben az első kidolgozás szövegét, ezt tartjuk meg az ősváltozat címéül.

1. K: *Bosporus* A *p* sötétebb tintával *f*-re javítva; a javított betűtől kezdődően a szó végét az eredeti fölé írva megismételte, majd áthúzta Csokonai. Az *f*-fel írt alak hibás; Toldy a K szerint szintén a helytelen *Bosforus* formát használta. A szó etimológiája szerint is a *Bosporus* a helyes alak.
2. K: *partyait* Előbb: *partyát*, majd a költő a szóvégi *t*-ből *i*-t formált s hozzáírt egy *t* betűt. Az eredetileg az *á* fölött levő ékezet lett az átalakítással az *i* ékezetévé.
3. K: *habjai⟨n⟩*
4. K: *Constantzinápollyk [= Constantzinápollynak]*
5. K: *Regi szepségenek* em. *Bűledéki:* a *D gy*-ből javítva; Csokonai ekkoriban többször írta a *d*-t — külön funkció nélkül — *D*-vel (v. ö. **18.** és **23.** versünk címével); ennek megfelelően em.
6. K: *árnyekot* em.
8. K: *Muhamednek* Toldynál: *Mahumednek*. A *Muhamed* éppúgy élt a régi nyelvben, mint a *Mahumed* (ld. a TESz. *mohamedán* címszavát). Nincs okunk a ZC. szövegét emendálni.
9. K: *a' Mellyekbe* em. Az *a'* névelőt Csokonai utólag, de még az első leíráskor toldotta be a sor elé.
11. K: *nag* em. *félhőkre* em.
12. K: *háñya [= hánnya]*
    K: *Musolmánnya* em. Az *s* betű olvasata bizonytalan a későbbi ráírt *z* miatt. Csokonai korában az *s*-sel írt forma volt a gyakoribb; ld. a TESz. *muzulmán* címszavát.
13. K: *táboran* em.
15. A ZC.-ben eredetileg hibásan egybeírt *enépre* alak állhatott, amelyet Csokonai valószínűleg a vers átdolgozásakor így javított: *e Népre*. A javítás alatt az eredeti szöveg nehezen olvasható; Vargha Balázs már korábban így olvasta: *eszére* (ld.: ItK. 1953: 146. l.) s később az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben szintén ezt a tévesen olvasatot tartotta meg.
    K: *surű* em.
16. K: *mazolt* em.
19. K: *tetőtökk [= tetőtöknek]*
20. K: *Fennyével* em. *szamát* em.
23. K: *Kevellyen* em. *Araps* A *p b*-ből formálva. *paripat* em.
24. K: *pipat* em.
25. K: *Sugarozik lovan* em. Az ékezetek valószínűleg a később fölé írt sor miatt nem látszanak.
28. K: *sépségeket* em.
30. K: *megyunk* em. Az *e* fölött ékezet, de ez az átdolgozáskor került oda.
    firhagos A kimaradt *n* utólagosan beszúrva.
    hárembe A K-ban eredetileg *halenbe* volt; ennek *l*-jét Csokonai föltehetőleg az átdolgozáskor javította *r*-re, az *a*-t és az *n*-t azonban változatlanul hagyta; em.
31. K: *inkabb* em.
32. K: *SZultánnak* A *Z*-t valószínűleg az átdolgozáskor javította Csokonai *SZ*-re.
33. K: *segrestye* Csokonai — föltehetően már az átdolgozáskor — így javította át: *sekrestye*

Zultak̄ [= Zultánnak] em.
31. K: *egességet* em.
35. K: ***Es ha erkezése*** em.
Zelimnek A *Z* elé — láthatóan a vers átdolgozásakor — egy *S* került
36. K: *szaz* em.
Több másolatban tévesen ***hátra kontyú*** olvasható. Kp. n. em.
37. K: *excerpalni* em.
37—42. E sorokat mint addig „teljesen ismeretlen" részletet közölte Harsányi István és Gulyás József az SpK. 129. alapján (ld.: ItK. 1917: 75. l.).
38. K: *Dama* em.
39. *membrának* Előbb: *mebrának*, majd a kimaradt *m* a sor fölött beszúrva.
40. K: *pennájanak* em.
41. K: *Músám* jav. ebből: ***músám*** Valószínűleg későbbi javítás, de mivel a 29. és a következő, 42. sorban is nagy kezdőbetűvel fordul elő ez a szó, javított alakjában közöljük.
majd ⟨ha⟩ a'
42. K: *zárnak:* a *z j*-ből, az *r* olvashatatlan betűből jav.
43. K: *után̄unk [= utánnunk]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költemény alapja — mint említettük — az *Egy Város le írása* című iskolai zsenge volt, tárgyalt versünk maga pedig alapja lett a téma későbbi filozofikus kidolgozásának.

A három témaváltozat összefüggését Vargha Balázs igyekezett tisztázni (ld. ItK. 1953: 145. l.).

Tárgyalt versünkről Vargha ezt írta: „A török—magyar ellentét ebből nyomtalanul eltűnik. A város leírása kibővül egy csiklandós háremjelenettel. A mohamedán kultusz jellemzése pedig a babona elleni támadássá erősödik." (I. h. 145—146. l.)

Azonban az *Egy város le írása* sem csupán a török—magyar ellentétekről szól, hanem egy világhódító kényúr — nevezetesen a török szultán — város erőszakos hódításairól, amelyeket Csokonai már diák korában elítélt; a vallási motívum föltételezése az ősváltozatban félreértés. A mohamedán vallási kultuszok bírálata valójában csak a Konstantinápoly-téma most tárgyalt első kidolgozásában tűnik föl először, de korántsem olyan tudatos allegorikus — valláskritikával, mint Vargha vélte, hanem csak a török szokások általános bírálatának részeként, ahogyan pl. a fátyol használatán vagy a háremen is gúnyolódik a vers, nagyjából tehát még mindig a régi magyar—török, illetőleg keresztény—mohamedán ellentét jegyében.

Túlzás a felvilágosodás allegorikus célzatú orientalizmusát keresnünk korai változatban, mint Vargha tette (ItK. 1953: 146. l.); még nem határozott vezéreszme vezeti a költő tollát, hanem csak a részletekben, a leírásokban tobzódó, gyönyörködő leírás, a pictura (a török utca mozgalmas képe, a hárem).

Némi fenntartással fogadható csak el Vargha összegezése: „Bizonyos, hogy a vers vallásellenes tartalmát s a török—keresztény párhuzam szatirikus élét a későbbi befejezés hatalmasan megerősítette. De ennek világos alapjai már megvoltak az eredeti versben. A Zöld-codexben kihagyandónak jelezte az *Egy város leírását*. Nyugodtan megtehette, mert olvasmányai rá-

ébresztették az orientalizmus divatjának eredeti tartalmára." (I. h. 146—147. l.)

Az *Egy Város le írása* mellé akkor tett *ϑ* jelet a költő a ZC.-ben, mikor már a toldalék is elkészült a *Constantzinápolly*-hoz, amikor tehát mind témáját, mind művészi értékét tekintve fölöslegessé vált az iskolás zsenge.

Az orientalizmus divatjának igazi jelentőségét csak a toldalékos változat kidolgozásakor ismerhette föl; ennek vizsgálata tehát a második kidolgozás jegyzeteibe tartozik.

V. Szendrei is túlzott tudatosságot tulajdonított az alkalmi diákköltemények — bizonyára azért, mert az ÖV.[2] alapján későbbi keletkezésűnek tartotta; a 29—32. sorral kapcsolatban ezt írta: „A felhalmozott áru képzetével társuló »magazin«, s a rabság jelképének, a »kalitkának« metaforáiban gáttalan *»szabad vásár«* — és embert megalázó *rabság* értelme feszül egymásnak, hogy más oldalról megfordított értelemben összevillanjon, s a »szabad-vásár« vonzza fogalmilag a lealacsonyító rabság képzetét." (99. l.) Aligha több ez a versben, mint a színes, csicsergő madárház s a hárem képének ötletes összetársítása, amelybe természetesen a rabság képzete is belejátszik, hiszen nem sokkal később az aranykalitkába zárt madarak kétes boldogságáról ír *A' Szabadság* c. versében a költő (ld. **31.** sz. versünket).

3. *fojnak:* talán nem pusztán a rím miatt került ide a tengerrel kapcsolatban szokatlannak tűnő fogalom: Csokonai tudhatott arról, hogy a Boszporusz vize élénk áramlásban van: a Fekete-tengerből a Földközi-tenger felé és vissza.
5. *Régi szépségének pompás dűledéki:* e szavak bizonyára az elhagyatott, illetőleg tűzvészek által megsérült régi bizánci keresztény templomokra utalnak.
7—8. *A roppant Templomok . . . :* e sorok elsősorban a török mecsetté alakított hatalmas méretű Hagia Sophia (Aja Szófia) székesegyházra vonatkozhatnak.
8. *Muhamed*: Mohamed; Csokonai korában mindkét alakja élt a névnek.
9. *szent bőgéseket:* a *bőgés* nem pusztán gúnyolódó túlzás: az üvöltő, illetőleg táncoló dervisek rendjéről olvashatott Csokonai.
10. *Alla* = Allah.
11. *a' felhőkre hánnya:* a minaretekről vagy más magas helyekről imára szólítgató müezzinekre vonatkozik.
12. *zőld sejembe:* a mohamedánok szent színe a zöld.
14. *az illyet ígérő:* ti. a könyörületet, kegyelmet ígérő.
Alkorán (ar.): a mohamedánok szent könyvének, a *Korán*-nak névelővel használt neve.
17. *kő szálnyi:* sziklabérc nagyságú, hegy nagyságú.
18. *rejtettetek:* szokatlan 3. személyű szenvedő alak, amelyet egészen szabályosan s félreérthetetlenül így kellett volna írni: *rejttettetek*.
22. *találkoznak szembe:* a szókapcsolat nem azt jelenti, hogy 'egymással szembe találkoznak', 'összetalálkoznak' a törökök, hanem a *találkozik* ige régi 'találtatik, előkerül, előjön' jelentése szerint annyit jelent itt, hogy: 'az utcán szembe jőve sok törököt lehet találni, látni'.
25. *Sugározik* (rég.): sugárzik.
briliant (fr., rég.): briliáns, drágakő.
26. *oltsó:* itteni jelentése: 'hitvány'.

szántya: a szó szövegbeli jelentése a nyelvjárási 'szid, dorgál' jelentésű *szánt rajta* kifejezésből magyarázható (v. ö.: MTsz., ÉrtSz.).

28. *el pakola* (rég.): elcsomagolta, beburkolta.

29. *szembe:* itteni jelentése: 'szemtől szembe', azaz fátyol nélkül.

30. *firhangos* (ném., nép.): elfüggönyzött.

31—32. *Magazin* (ar.): raktár, bolt.

35. *Zelim:* több török szultán neve; Csokonai föltehetően II. Szelimre, a Mohácsnál győztes II. Szolimán fiára gondolt, akiről azt jegyezte föl a történelem, hogy ő volt az első szultán, aki a hárem örömeibe merült s a hadvezetést és a kormányt vezéreinek engedte át.

36. *elő kontyú:* a török nők jellegzetes hajviseletére utal, akik különben hosszú fonatban hordott hajukat a magyar szokástól eltérően nem tarkójukon tűzték kontyba, hanem fejük tetején; a kifejezés egyben szójáték is, a búbos, ún. *kontyos galambok* fajtájára utal.

37. *excerpálni* (lat.): Csokonai korában diáknyelvi szakszóként is élt 'kivonatol, irodalmi műből kivonatot készít' jelentésben; ezzel a jelentéssel függ össze a 39. sor *Pergamen membrána*-ja. Csokonai kétértelműen játszik e szóval, mivel bizonyára ismerte az *excerpál* etimológiáját, a 'tépdes, kopaszt, megtép', illetőleg 'élvez' jelentésű *carpo* igéből való eredetét

39. *Asiai Pergamen:* A pergamen valóban ázsiai eredetű; a kisázsiai Pergamon városról vette nevét; ugyanakkor kétértelműség is van benne:a háremek legszebb lakói Ázsiából (Grúzia, Mingrélia stb.) kerültek ki.
membrána (lat.) hártya; Csokonai kétértelműen itt 'hymen' jelentésben használja.
Ezt a pajzán ötletet Csokonai föltehetőleg Gyöngyösi Istvántól vette, akinek munkáit jól ismerte. A Csalárd Cupido Második részének 16. versszakában ez olvasható:

> Kalmár-is panaszol iró deákjára,
> Aszszonyának firkál pergamenájára,
> Noha nem bízta azt az ő pennájára,
> Mert nem azért vette, hogy adja vásárra.
>
> (Ld. Gyöngyösi István összes költeményei. Közzéteszi Badics Ferenc. Budapest, 1935. III. k. 121. l.)

40. *Iró penna:* kétértelműen 'phallos' jelentésben áll itt.

42. *Daktilus* (gör.): egyfajta tánc, ritmus, ill. egy ereszkedő versláb (— ∪ ∪) neve. Itteni jelentése nem egészen világos; talán összevethető Székely István 1559-i krónikájának következő helyével: „Attól fogva imár mikort pápát választanak, nagy magosan egy székbe ültetik, hogy lefüggő daktilossát meg láthassák [hogy ti. férfi voltáról meggyőződjenek] . . . " (Bibliotheca Antiqua III. Budapest, 1960. Gerézdi Rabán kísérőtanulmányának 30. lapján idézi.) Föltehető, hogy a versláb képletének (— ∪ ∪) szimbolizálható alakjára van itt célzás. Alkalmasint kétértelműen használja a szót Csokonai *A vízital* c. versében is, amely a DMM.-ben jelent meg:

Hát szőlővel rakták bé a Pindus hegyét
Hogy mindenik [ti. múzsa] *borral szívja tele begyét?*
Hát azért vájták ki ezt is [ti. ezt a helyet] *pincelyuknak,*
Hogy így daktilusra majd könnyebben buknak!

(HG. I, 107. l.)

éneklő Musáji: a háremhölgyek időtöltéséhez, illetve kötelességéhez tartozott az éneklés is

43. *szem fül* (táj., rég.): szemfüles.
herélt: a háremet őrző eunuch.

26. Czigány

Kézirata

ZC. 50b—51b. Saját kezű fogalmazvány; szövege függőleges vonallal át van húzva: az áthúzást bizonyára maga Csokonai végezte a ZC. anyagának átnézésekor; egyéb jelek is arra mutatnak, hogy később nem tartotta már kötetbe illőnek ezt a — különben szellemes és ötletes — ifjúkori gúnyversét.

Bár nem gondolt kiadására, a diákság körében igen népszerű volt a szellemes szatíra. Számos korabeli s későbbi másolata maradt fenn a debreceni és a sárospataki kollégiumi könyvtár, valamint az OSzK. gyűjteményében. A ZC. eredeti szövegén kívül ismert 12 másolatából egy rövidebb és egy teljesebb változat szövege rajzolódik ki.

A ZC. szövege 52 sorból áll; az ehhez időben is legközelebb álló s a leghitelesebbnek tekinthető Zilahi János-gyűjteményben (DebrK. R 1173: 30a—31a) ugyanilyen terjedelmű. Ugyanennyi a terjedelme a versnek még a következő másolatokban: OSzK. Oct. Hung. 1115: 14a—15a; DebrK. R 607. b. 324—326. l. és DebrK. R 783: 210—212. l.). Volt egy kézirata 1802-ben Kiss Imre birtokában is (ld.: KI/j. 18), valamint Győri József birtokában (ld. JGy/j. 11).

Hét XIX. század eleji másolatban rövidebb a vers; ott zárul, ahol a ZC.-beli ősfogalmazvány 46. sora. Ezek a rövidebb változatok a következő kéziratos kötetekben találhatók: SpK. 1716: 4a—5a; SpK. 1728: 147. l., OSzK. Oct. Hung. 50: II, 112b—113a; OSzK. Oct. Hung. 340: 103ab—104a és MTAK. Mf. 161 B/VI: 217—219; Mf. 161 B/VIII: 51—53; Mf. 161 B/X: 109b—110b. Megvolt egy kézirata 1805-ben Puky Istvánnál is (ld. Puky/j. 13.), Balassa József szintén említette egy másolatát 1895-ben (ld. ItK. 1895: 311. l.).

Megjelenése

A költő címjegyzékein csak föltételesen szerepel: az Első katalógusra nem vette föl, első számvetésén (Szv_1) sorszámozás nélkül, zárójelben — tehát föltételesen — fordul elő. A későbbi címjegyzékek közül csak az 1803 elejéről származó Címjegyzék-töredéken bukkan föl újra, ismét sorszám nélkül, az ifjúkori művek egy vegyes csoportjában: itt is tehát inkább csak számba vette, a kiadás határozott szándéka nélkül.

Először Toldy adta ki (720—721. h.), föltehetően a ZC. szövege alapján. Későbbi kiadásai: HG., FK., ÖV. ÖV.², MM.

Keletkezése

A ZC.-ben a *Constantzinápolly* áll előtte, utána *A Hadról* c. vers következik: egyikük sincs propositiónak jelezve: hiányzik a *Prōō.* jelzés a *Czigány* elől is.

A ZC. verseinek sorában éppen e helyen tapasztalható bizonyos törés: a 45b—46a oldalon található *Prōō.* jelzésű *Mindég közel van a' Halál* c. zsenge után üres oldalak maradtak: ide írta be később a 46b—47a oldalra a költő *A Tengeri Zivatarról* c. propositiója toldalékát; föltehető, hogy itt néhány oldal még szabadon maradt: az 52b oldaltól kezdve megint *Prōō.* jelzésű versek következnek folyamatosan. Úgy látszik, hogy a szabadon maradt oldalakra önálló tárgyválasztású verseket írt a költő: a *Constantzinápolly* a maga frivol részletével semmiképpen nem készülhetett iskolai versgyakorlatnak; címe — témája — s a Zöld-kódexben elfoglalt helye alapján egyaránt úgy látszik, hogy nem iskolai propositiónak íródott, ahogy a vele szomszédos *Czigány* sem, hanem a költő saját ötletéből született meg.

Vargha Balázs a ZC. anyagának elemzésében nem említette ugyan „a téma önálló választását" mutató versek között (ld.: ItK. 1953: 116. l.), de úgy látszik, hogy mégis ebbe a csoportba tartozik.

A cigány mint jellegzetes magyar életképi figura sokat foglalkoztatta Csokonai írói képzeletét. Közvetlen mintát bőven találhatott verséhez debreceni piacokon, vásárokon, de talán mindennaposan is találkozhatott modelljével: a *Tempefői*-ben szereplő kályhafűtő Szuszmir alakját alighanem a kollégium kályhafűtő cigányáról mintázta. Későbbi vígjátékában, a *Gerson du Malheureux*-ben is színpadra vitte a cigány alakját Buga Antal személyében, igen találóan utánozva a jellegzetes „cigányos" beszédet.

Hogy a kollégiumi ifjúság körében is milyen népszerű lehetett a cigányok élete, mestersége, arról Domby tájékoztat: „Ekkor [ti. 1794 körül] estek más sok, kivált Estvéli ártatlan Játékok is, mellyek az egész Oskolai Ifjuságot electrizálták, a' mikor most Czigány Ruhábann öltözvénn, 's serpenyő földozáshoz tartozó Eszközökkel fel készűlvénn mint Gyermek, 'a a' Ház közepére ülvénn, a' Czigányoknak egész módját, 's mesterségét követték . . . " (139. l.).

A — tévesen Csokonainak tulajdonított — Currens de lepore c. tréfás verses kollégiumi krónikában is többször esik szó a cigányokról.

Ennek ellenére mégis elsődlegesnek látszik az irodalmi ösztönzés a vers megszületésében: Phaedrusnak Prometheus címen ismert pajzán meséjében (Lib. IV. Fab. XV.) van szó arról, hogy a földből embert formáló istent munkájából Bacchus elhívta vacsorára, majd onnan ittas fővel tért haza, s úgy fejezte be munkáját. Phaedrus műveivel a poétai osztályban foglalkoztak a tanulók (ld. Meth. 11. l.), s Csokonainak nem egy versgyakorlatában fölfedezhetjük az ókori tanmeseköltő verseinek hatását, így az *Egy Fösvénynek le írása*, az *Egyedűl a tudományok . . . , A Poéta tsak gyönyörködni szeret . . .* c. propositiókban, amelyek a ZC. szerint nem sokkal a *Czigány* előtt íródtak.

Szauder József fölismerte a versnek a propositiókhoz fűződő szálait, a szengékhez kapcsolta, amelyek „színezésben-jellemzésben pazdagon bontják ki a valamikor propositio-formákba fulladt témát." (ItK. 1967: 524. l.)

Vargha Balázs az ÖV.²-ben — Juhász Géza kronologizálása nyomán —

az 1791-ben írt versek közé sorolta, későbbre téve, mint a *Constantzinápolly [I.]*, a *Magyar Hajnal hasad [I.]*, az *Eggy Magyar Gavallér* c. verset. Szerintünk ezeknél az utóbbi politikai jellegű verseknél korábbi, s a *Constantzinápolly [I.]* c. verssel egyidős.

Korai keletkezésről árulkodik az ilyen mitológiai hasonlat is, mint

Azért henyélkedik tellyes életében
A Szurtos Gratiak tzondor kebelébenn

vagy:

. . . ha illy mazurnak
Nem látnám, ítélném egy szárnyas Merkúrnak

A Phaedrus meséjéből vett ötlet és a vers ZC.-beli helye is azt mutatja, hogy a poétai osztály évfolyamában készült ez a vers is, de nem iskolai propositiónak, hanem — akár az előtte levő *Constantzinápolly* — a diákköltő egyéni ötlete alapján, diáktársai mulattatására. Erre vall az is, hogy nem tisztázatként, hanem fogalmazványként került a ZC.-be, amint számos törlése bizonyítja. Elevensége, írói erényei a költőnek kedves témából éppúgy megmagyarázhatók, mint Csokonai vele született utánzó és gúnyképrajzoló tehetségéből.

Az elmondottak alapján 1785 tájára — a nyári szünet idejére — tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A versnek a költő címjegyzékein szereplő c í m e megegyezik a ZC.-beli címmel. A megbízható források alapján másoló Zilahi Jánosnál azonban a *A' Czigányok eredete* áll címként a vers fölött. Ezzel a címmel maradt fenn a legtöbb másolatban (az OSzK. Oct. Hung. 340.-ben névelő nélkül: *Czigányok eredete*); J.Gy. címjegyzékén s Kiss Imre összeírásában azonban a ZC.-belivel azonos a vers címe, azzal a különbséggel, hogy náluk névelős alakban fordul elő: *a' Tzigány*, ill. *a Czigány*.

Csokonai pongyolaságból gyakran elhagyta a névelőt a címből címjegyzékein; a ZC., valamint Csokonai saját kezű címjegyzékei s a kialakult hagyomány alapján mégis megtartjuk a névelőtlen alakot.

Mint jeleztük, több másolat szövege hat sorral rövidebb a ZC.-beli ősfogalmazványénál.

A másolatokban több sor- és szóváltozat van; ezek zöme félreértésen, szövegromláson alapul.

Föltűnő, hogy a többnyire Csokonai eredeti kéziratai alapján dolgozó Zilahi János másolata is több jelentős eltérést mutat, de szövegeltérései éppúgy elírás vagy önkényes szövegértelmezés eredményei, mint a többi másolatéi.

A rövidebb változatok arra engednek következtetni, hogy a másolók megelégedtek az epikus jellegű leírás rögzítésével s a költő szubjektív jellegű „kiszólását" nem érezték szorosan a vershez tartozónak, tehát elhagyták.

1. K: *készittetett* ⟨*sárból*⟩
2. K: *Sarból* em.
3. K: *mű látó* em. A legtöbb másolatban s Toldynál is: *mulató*. A HC. — bizonyára a ZC. alapján — helyesbített: „*Mű látó* és nem *mulató*, mint Toldynál van." (II, 16. l.). A számukra szokatlan vagy

ismeretlen szót bizonyára a másolók helyettesítették a *mulató*-val. (V. ö. a tárgyi magyarázatok megfelelő jegyzetével.)
4. K: *hazához* em.
5. K: *kantsora* em.
6. K: *Muhejébe* em. *konkoktziora*. Jav. ebből: *konkotztziora* em.
10. K: *tsinalni* em.
12. K: *hegyig* Jav. ebből: *hegyik*
15. K: *Vulkán* A *V v*-ből jav.
16. K: *kulimassza* em.
17. K: *meg kötött* A ZC. kivételével valamennyi kéziratban *megköpött* van. Logikai szempontból ez lehet a helyes alak: a HG. is így javította, bár korábban Toldy a ZC. alapján *megkötött*-et közölt. A ZC.-beli *kötött* alakot íráshibának kell tekintenünk: az íráshibák gyakori eseteként a *p* a következő *-tt* betűk hatására alakult át; ennek megfelelően em.
20. K: *tolvaj* Jav. ebből: *Tolvaj*
21. K: *Apollo* ⟨*segite*⟩ *be hinté*
22. K: *Ejtzakákat* em.
23. K: ⟨*'s*⟩ *Mikor* ⟨*igy*⟩ *el készültek*
26. K: *tsomo* em.
27. K: *vastak* em.
31. K: *bellelte* em.
32. K: *hasz* ⟨*to*⟩ *tott* Az áthúzott betűk *i*-re javítva, az *sz* megmaradt; em.
vekony em.
32. K: *találos* em.
36. K: *valo* em.
37. K: *életeben* em.
38. K: *gratiak* em. *kebelebenn* em.
40. K: *pengo* em. *hegedű* em.
41. K: ⟨*A' lopásra van leg jobb gusztusa ize*⟩
42. K: *ujjaira* Az *i* utólag betoldva
43. K: *masokk̄ [= masoknak]* em. Kp. n. em.
44. K: *Allapottyok* em. ⟨*szerént*⟩ *felől*
45. K: *nál*⟨*l*⟩*a*
46. K: *első* A sor fölé beszúrva.
47. K: *Eppen* em. *egȳ [= eggy]* Kp. n. em.
48. K: *látnám* Jav. ebből: *látnád ítélnem* em. Kp. n. em. *Merkúrnak* Jav. ebből: *Mercúrnak*
49. K: *ra* em. A mondatot tagoló vesszőket m ipótoltuk.
51. Kp. n. em.
52. K: *hát* ⟨*én*⟩ A *többet* az áthúzott személyes névmás fölé írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai típusalkotó tehetségét sokat foglalkoztatta a cigány alakja. Gulyás József részletesen szólt erről: „*A cigány* rajzában is éles megfigyelő tehetségének adta költőnk [!] bizonyítékát. A cigány félelme, gyávasága, dologkerülése, lopásra való hajlandósága úgy van ábrázolva, hogy Csokonainak jól kellett ismernie az embereket (Pofók III. 4. Temp.). Beszédjét hiven utánozza, még — s talán először az irodalomban cigány szavakat is használ (Gerson, Nyulének [= a Currens de lepore; de ez nem

Csokonai műve. Sz. F.]. Külön költemény mondja el, hogyan formálta Prometheusz a szurtos cigányt, miért lett enyves kezű, hegedűhöz értő, könnyű gondolkozású, serpenyőfoldozó, eszkába csináló ..." (Cs-tan. 7. l.).

Vargha Balázs a vers tréfás mitologizálását a felvilágosodás nagy mítosz-rombolóinak (Pope, Boileau, Blumauer) példáival próbálta összefüggésbe hozni (Új Hang. 1955: 2. sz. 87. l.).

Ha azonban tudjuk, hogy a vers 1786 körül készült, ki kell zárnunk Pope, Boileau vagy Blumauer esetleges hatását. Amint a vers keletkezéséről szólva már említettük: Phaedrusnak a poétai osztályban tanulmányozott meséi adták a közvetlen mintát a vers megalkotásához.

A IV. könyvnek Prometheus címen ismert XV. meséje pajzán vonatkozásainál fogva nem szerepelt ugyan az iskolai tananyagban, de azért a diákok jól ismerhették.

E mese mindjárt azzal kezdődik, hogy megkérdezték egyszer Aesopustól: hogyan, mi módon teremtődtek a fajtalan puhány férfiak. A válasz az embergyúró Prométheusz ittasságával magyarázza ezek világra jöttét.

Készen volt tehát a diákköltő előtt a minta, hogy egy furcsa embertípus megszületését az emberalkotó istenek ivás utáni tréfálkozásával, bódultságával magyarázza.

A Phaedrusnál talált történetet Csokonai egybeötvözte a Prométheusz-monda folytatásával, a Pandora-mítosszal, amelyben az istenek különféle tulajdonságokkal ruházzák fel a földből alkotott leányt; erről viszont Pomey-nak a poétai osztályban használt mitológiai tankönyvében olvashatott a költő, amint az alábbiakban részletesen szólunk róla.

A zsánerkép ötletességét, Csokonai ábrázoló művészetének e korai szerencsés megnyilvánulását Szauder József is méltatta (ld. ItK. 1967: 535—536. l.).

1. A görög Prométheusz-monda egyik változata szerint az embereket Zeusz parancsára a legendás titán és Athéné alkotta meg földből és vízből (némely változat szerint az özönvíz után). Csokonai verse azonban nem csupán a sárból teremtett ember mítoszával utal a Prométheusz-mondákra: onnan merítette azt az ötletet is, hogy az istenek különféle tulajdonságokkal ajándékozzák meg, ruházzák föl a sárból formált lényt. A monda további változata szerint ugyanis amikor a titán a tüzet az Olümposzról elragadta, Zeusz bosszúból megparancsolta Héphaisztosznak, hogy alkosson a földből egy leányt, aki bajt hoz majd az emberiségre. A sárból gyúrt leányt Pallasz Athéné ajándékozta meg a női bájakkal és kézügyességgel, s a többi isten sem akart elmaradni: Aphroditétől a bűvös hódító erőt kapta, Hermésztől a merészséget és pajzánságot stb. Így született meg *Pandora*, a 'mindenki által megajándékozott'.

Erről Pomey mitológiai tankönyvének Pandoráról szóló fejezetében olvashatott a költő (ld. i. m. 127. l.).

Pandora alakjával kellett foglalkozniuk a diákoknak: a ZC. egyik legkorábbi verse, a *Szűntelen közel van a' halál* is említi (17. sor), valamint a *Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember* (3—4. sor).

A versnek az antik mitológiához fűződő szálaira Oláh Gábor is rámutatott (CsLat. 20. l.).

3. *mű látó* helyett a legtöbb másolatban tévesen *mulató* áll. Gulyás József meg is magyarázta a *műlátó* szót, a régi céhélet műszavát látva benne: „»A cigány« című költeményének egy kifejezése (műlátó istenek) az iparos életben gyökeredzik: a remeket készítő legényt ellenőrző műlátó mesterek dúsan terített asztal mellett ültek." (Ethn. 1924: 153. l.)

5. A sor jelentését a következő népi szólás világítja meg: „Nem vet rá keresztet (ti. borra v. vmely más szeszes italra)": 'szívesen megissza'. (V. ö.: MSzól.).
6. *konkoktzió* (concoctio) (lat.): lakoma.
8. *képeket:* tkp. birtokos személyragos alak, a mai köznyelvi ejtés szerint: *képüket.*
10. *kék* (nép.): kellene.
12. *Köröm hegyig* (nép.): utolsó cseppig.
erősség (rég.): erő.
14. *halmoz* (nép.): halmaz.
15. *meg mássza* (nép.): végigsimítja, -keni.
frissebbre: fürgébbre.
20. *tolvaj ír:* tréfás kifejezés: olyan kenőcs, ír, amitől a tolvaj kezéhez minden odaragad.
öszve firnatzoszta (ném.): firnisszel, kencével összeragasztotta.
21. Apolló, a művészetek istene, ajándékozza meg az új teremtményt a muzsikálás tehetségével.
22. *kanaforia* (gör.-lat.): hegedűgyanta.
23. *tetem* (rég.): testrész, tag.
32. *velez* (táj., rég.): bőr.
33. *találós* (táj.): találékony.
követni (rég.): utánozni.
36. *eszkába* (nép.): teknő repedéseinek összehúzására való bádog kapocs.
38. *szurtos Gratiak:* a cigánylányok.
tzondor (táj.): daróc, rongy, ill. rongyos.
47. *mazur* (táj.): szegény, lerongyolódott: Csokonai másutt is gyakran használja (v. ö. CsSzók. 111—112. l.).
48. *szárnyas Merkúr:* a jövő-menő, gyorsan forgolódó Mercuriust, az istenek hírnökét, szárnyas sarukkal ábrázolták; képét Pomey mitológiai tankönyvéből ismerhette a költő (41. l.).
50. *fekete Faraho:* egy régi hiedelem szerint a cigányok az ókori egyiptomiak, a fáraók leszármazottai.
52. *historizál* (rég.): mesél, (el)beszél. A vers zárójelenetét Szauder jellemezte (ld. ItK. 1967: 536. l.). Ugyanott ezt jegyezte meg a téma továbbéléséről Csokonai műveiben: „a mostoha sors allegorikus vagy közvetlen, erősen karikírozó képei *(Quem dii oderunt . . . Rút ábrázat s szép ész, Cigány)* tovább kísérik alkotó pályáján." (I. h. 537. l.)

27. Lurida sub dulci melle venena latent

Kézirata

ZC. 52b—53a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele. A cím után pont lehetett, ez azonban az aláhúzás folytán többé-kevésbé eltűnt.

Megjelenése

Toldy/j. 11., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 235. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatul készült; a latin nyelven megadott moralizáló cím is félreérthetetlenül utal eredetére.

Juhász Géza nem minden alap nélkül írta róla, hogy „A zsengék legproblematikusabb darabja: valóságos halandzsa-szöveg." (It. 1955: 12—13. l.) Kezdetlegességére, homályosságára másutt is kitért (ld. CsVers. 51. l., LatZs. 79. l.).

E nyelvi homályosság azonban — akárcsak a hexameterekben s disztichonokban írt magyar nyelvű propositiók esetében — összefügg a szokatlan versformával, amint erre Vargha Balázs is célzott már (ld. ItK. 1953: 158. l.).

A szokatlan forma ez esetben rímes anapesztus.

A kollégiumi tanítást megszabó tanterv, a Maróthi György elvei alapján 1770-ben kiadott Methodus, a poéták tanítója, a „poeseos praeceptor" számára előírta, hogy a tanulókat a mértékes klasszikus verseléssel, a különféle verslábakkal megismertesse, s velük ilyen verseket írasson. (Ld. i. m. 12. l.). A Methodus a következő időmértékes sorfajokat említi: adoniszi, jambus (Phaedrus nyomán), hexameter és pentameter (ld. i. h.). Csokonai latin nyelvű zsengéinek — s korabeli más versgyakorlat-füzeteknek — bizonysága szerint a diákok az időmértékes formák közül csak a hexameterek s a disztichonok írását gyakorolták, a bonyolultabb versformákét nem. A magyar nyelvű verselésben némileg más volt a helyzet: a Vergilius Aeneisét magyaros versformában fordító poeseos praeceptor, Háló Kovács József vezethette be mint újítást, hogy a diákok magyaros versformát is használjanak a versgyakorlatokban: a leíró versek többsége páros rímű tizenkettősökben készült. Az ő újítása lehetett az is, hogy a nálunk kísérletképpen akkoriban meghonosodó rímes-időmértékes verselésben is próbát tétessen tehetségesebb diákjaival. A ZC.-ben összesen négy rímes-időmértékes vers fordul elő; ezek közül csak három van propositiónak jelezve: a jambikus lejtésű *A Rövid nap és hosszú éjj „Prōō."* jelzés nélkül fordul elő, bár az iskolai versgyakorlatok sorában. E versekről Vargha Balázs ezt írta: „A többségben levő magyar versforma és a kisebb számmal képviselt klasszikus verselés mellett csupán négy versben láthatjuk a »kétszeres vers« alkalmazását. De *akkor*, az 1787 utáni években ez a négy vers is elég ok arra, hogy tudatos kísérletezésre következtessünk.

A négy vers közül háromnak a formája többé kevésbbé felismerhető rímes anapestus: *Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkü ember*, *Lurida sub dulce melle venena latent* és *Thisbe keservei*. Ezek közül az elsőben csupán nyomai vannak a versmértéknek, csak az utolsó sorokban ismerhető fel világosabban a metrum . . .

A másik két vers mértéke pontosabb, de a megfogalmazás azokban is hasonlóan kezdetleges, szinte értelmetlen . . . [Idézi tárgyalt versünk befejező négy sorát.]" (ItK. 1953: 120—121. l.).

Vargha „az 1787 utáni évek"-et említette e versekkel kapcsolatban (i. h. 120. l.). Juhász Géza a vers keletkezésének időpontjáról ezt írta: „A *Lurida* halandzsája bizonyára évekkel korábbi . . . mint a *Nézd sarkantyú* . . . kezdetű *Gloria-vers;* inkább a *Panaszolkodik* c. poéma kívánkoznék a szomszédságába." (It. 1955: 9. l.) Ugyanő másutt ezt mondja: „írt, alighanem előzetes próbaként, még a *Panaszolkodik* befejezése előtt, külön nyolc keresztrímes sort is *(Lurida sub dulci melle venena latent)*, kissé halandzsaszerű szöveggel: — ebben nyilván csak a ritmus tisztaságára törekedett." (CsVers. 55. l.)

Ezzel a sorrenddel egyetérthetünk: a *Lurida* . . . bizonyára korábban keletkezett az említetteknél: a versek ZC.-beli sorrendje is ezt igazolja.

Arra kell gondolnunk, hogy a metrikai oktatással szoros összefüggésben kerülhetett sor e trochaikus, anapesztikus lejtésű kísérletek megíratására: a magyaros versformájú propositiók után ezek adtak alkalmat a versláb gyakorlására s alkottak mintegy átmenetet a magyaros verseléstől az időmértékeshez. A versek ZC.-beli helye is ezt látszik igazolni.

Ezek szerint e rímes-időmértékes versgyakorlatok még a poétai osztályban készültek, de már a második félévben: 1785 végén vagy 1786 elején.

A Zöld-kódexben e versgyakorlat után közvetlenül egy hasonló tárgyú, de páros rímű tizenkettősökben írt vers következik *De eadem propositione* címmel. Ez az utóbbi azonos *A' színesség* című verssel, amelyet Juhász Géza három évvel későbbre, 1789-re datált (ld. It. 1955: 15. l.), noha versünkkel lehet egyidős, csakhogy könnyebb versformájánál fogva természetszerűleg könnyedebb verselésű, s így fejlettebbnek tűnik.

Szövegkritika

A vers címében *Dulce Melle* található, a nagy kezdőbetűt azonban semmi sem indokolja; Csokonai gyakran írta így a *d*-t s az *m*-et; a *Dulce* nyelvtanilag hibás alak *Dulci* helyett; em.

1. K: *Mos* em. A szóvégi *-t* másolási hibaként maradhatott le. A sor 3. szavának utolsó betűi a kéziratban (idegen kézzel?) javítva vannak, amint erre Juhász Géza is rámutatott: „Ebben [a versben] már tiszta a metrum az első sor kivételével, de ott meg épp a képed*et* döccenő végszótagja van javítva; ki tudja, így volt-e csakugyan Csokonai kéziratában." (It. 1955: 12. l.) A *képed te* tisztább ritmust adna; ráadásul a *képedet* utolsó két betűje mintegy önálló szóként külön áll a kéziratban; a *te* névmás mellett szól a 3. sor megfelelő — ezzel rímelő — szakasza: ***te** tedd fel*. A K-ban azonban félreérthetetlenül *képed et* van, bár számolnunk kell a ZC.-re jellemző másolási hibával is.

K: *hevervén*
HG., FK.: ***kevervén*** A HG.-ban bizonyára sajtóhiba; az FK. ezt a sajtóhibát vette át. A K-ban félreérthetetlenül ***hevervén*** áll.

3. Az eddigi kiadásokban: ***ne** tedd fel* olvasható. JuhászGéza azonban, akkor, amikor tanulmányában a verset idézte (It. 1955: 12. l.), a helyes alakot közölte: ***te** tedd fel*. A ZC.-ben a betűvezetés pontosan megegyezik a következő szó *(tedd)* kezdőbetűjével, tehát a kérdéses szó: ***te***. Logikailag is a személyes névmás illik ide; megerősíti ezt a 6—7. sor megfelelő helye, ahol az ige előtt — ugyancsak fölöslegesen, metrumkényszerből — szintén ott áll a második személyű névmás: *te mérget* | *Attz*. Az MM. kéziratunk alapján már a helyes alakot közölte.

4. K: *búbakevervén* em.

5. K: A HG.-tól az MM.-ig valamennyi kiadásban tárgyragos alakban fordul elő a *minden: Ronts mindent;* a kézirat ezt nem indokolja: a *mind* itt 'mindenki' értelemben állhat s annak lehet *-n* határozóragos alakja is.
artott em. A K-ban nincs központozás; em.

6. K: *közbete* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m magyarul: 'Az édes méz alatt sárga mérgek lapulnak.'

A vers címéül vett sententia előfordul a *Magna servitus est magna fortuna* c. latin nyelvű propositióban. Ennek 8. sora így hangzik:

sub verborum melle venena latebunt.

Mind a kettő latin szállóigére vezethető vissza; Gulyás József ezt írta róla: „E cím ebben a formában járatos: Impia sub dulci melle venena latent. (Idézi Congeries iovialium 62.) (Ovid.: Amores?)" (Cs-tan. 28. l.).

A vers tárgyáról Juhász Géza ezt írta: „Ennyiféle kötöttségben [ti. verstani kötöttségben] a tartalomra marad legkevesebb figyelem. Vagy talán szándékosan homályos az emblémaköltészetnek ez a kései terméke: gúnyos biztatás a farkashoz, hogy nyelvével is, mérges fegyverével is rontsa azt az ostoba férget, akit el tud ámítani bárány álarcával." (It. 1955: 13. l.)

Juhász Géza magyarázata nehezen fogadható el. A versnek Vargha Balázs által is szóvá tett „halandzsaszerűsége", homályossága némileg megvilágosodik, ha az eddigi magyarázatoktól eltérően értelmezzük a mondatokat.

A vers bizonyára nem a farkasról, hanem az álnok emberről szól. Föltehető, hogy a felszólító mód itt — megengedő értelemben — jelentő mód funkcióját tölti be: 'Most bárány képedet veszed fel [Bár most bárány képedet vedd (is) fel . . .]' stb. Ez esetben nincs szó „biztatás"-ról, felszólításról a versben: egyszerűen csak azt mondja el az álnok emberről, hogy egyszer bárány képét veszi fel, máskor farkas képében hever s íját más emberre emeli, ezáltal bokros bút hozva rá; megront mindenkit: nyelve, szava is csak árt, szép külszín alatt mérget ad, más ember vérébe mártott fegyvert, és rontja az emberi nemet (ezt a nyomorú férget).

A vers erőltetett mondattani megoldásai alapján fölmerül az a gyanú is, hogy esetleg idegen nyelvből — latinból — készített fordítás.

1—2. Az álnok embereket már a biblia báránybőrbe bújt farkasokként emlegeti; Aesopus meséiben is gyakran szerepel a farkas mint a mézes-mázos beszédű színlelés, álnokság megtestesítője; Aesopus meséivel a syntaxisták és a poéták osztályában foglalkoztak a diákok (ld.: Meth. 11. l.).
farkas színbe: farkas képébe.

3. *ív* (rég.) íj; a sor értelme: 'íjad másvalakire emeled'.

4. *bokros* (rég.): nagyszámú, sok.

8. Az utolsó mondat tárgya *(férget)* homályos jelentésű; a rímkényszer okán kerülhetett ide a féreg — talán 'ember, halandó' („nyomorult féreg") jelentésben.

Verselése

A vers nyelvi homályosságát a szokatlan s erősen kötött forma okozta.

A nyolc szótagú, három ütemű (3, 3, 2) sorokban határozottan fölismerhető az anapesztusi lejtés. A rímes-időmértékes vers első hazai példájának Földi János 1787-ben megjelent (de már 1781-ben megírt) halotti versét (Edgy gyenge szűlött' halála alkalmatosságával . . .) szokták tekinteni. (V. ö.: Horváth, RVers. 106. l.). Ezt a — szintén keresztrímes verset — Kovács József már kéziratban is ismerhette, de a latin nyelvű irodalom-

ban is akadt példa a rímes-időmértékes verselésre, így pl. Prudentius egyik himnuszában.

Földi nevezetes verse így kezdődik:

Ah! melly szomorú ez az óra;
Zokogó seregünk bizonyítja!
Mert bús libitínai szóra
Elepedt ajakit kiki nyitja.

(Ld. Horváth i. h.).

(V. ö. még: Juhász Géza: It. 1955: 12—13. l. és CsVers. 51. l.).

28. A' színesség

Kézirata

ZC. 53ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. *De eadem proõẽ. [= propositione]* megjelöléssel a *Lurida sub dulci melle venena latent* című propositio után. A kéziraton a költő néhány későbbi autográf javítása, amelyekkel a versnek a DMM.-ben megjelent végleges változatát alakította ki; a DMM. minden szövegeltérése azonban nem található meg itt. A vers végén ugyancsak Csokonai kezétől eredő számjegy áll: *11.;* ez a DMM.-be is átkerült sorpárok számára utal: összesen 22 soros a vers.

Volt egy kézirata Győri József birtokában is: Csokonai számára összeállított jegyzékén kezdősorával említi: „Vélnéd h[ogy] a nyalkán pirosló etc." (ld. JGy/j. 19).

A 17—20. sor önálló epigrammaként „Euripides mondása" címmel — a szerző említése nélkül — fennmaradt Debrecenben Zilahi János közel egykorú másolatában: ZJ. 10a. Hasonlóképpen maradt fenn ez a négy sor egy másik korabeli kéziratos kötetben is, de „Anakreoni Dall" címmel, szintén a szerző neve nélkül (ld. NZs. 263. l.).

Megjelenése

Az ősfogalmazvány szövege ZC.-beli eredeti formájában először az ÖV.-ben (majd az ÖV.²-ben) jelent meg *A kétszínűség* címmel. A korábbi kiadások — Toldy, HG., FK. — a versnek a DMM.-ben ([I.] II. l.) *A' színesség* címmel kiadott, némileg átdolgozott változatát közölték; Toldy azonban a jegyzetekben hivatkozott az eredeti kidolgozás szövegeltéréseire (917—918. h.); a HG. (I, 44. l.) pedig lapalji jegyzetben utalt a ZC.-beli eredeti szövegre: „A Magy. Tud. Akadémia kézirattárában (30. sz. kötet) több eltéréssel fordul elő."

Juhász Géza az ÖV.-t megelőzően *A színesség* címmel a ZC.-beli változatot közölte, de nem pontosan az ősszöveg szerint, hanem a költő néhány később bejegyzett változtatásával (EPM. 142. l.). Az MM. *A színesség* címmel, a mi időrendünk szerint, de a DMM. szövegével adta ki.

Mi a DMM.-beli későbbi átdolgozást mint fővváltozatot a következőkben a jegyzetekben közöljük. A DMM.-beli szöveget — noha Csokonai életében jelent meg — nem vehettük főszövegül, mivel bizonyosnak látszik, hogy egyes részein a cenzúra miatt módosított a költő, így pl. az

5. sorban a *m e n n y e i illatú eper* az egyházi cenzúra miatt változott *k á z s i a illatú*-ra, s hasonló ok miatt változhatott meg a vers 15—16. sora is a DMM.-ben.

Keletkezése

ZC.-beli helye, tárgya, stílusa azt mutatja, hogy szoros kapcsolatban van az előző versgyakorlattal: Csokonai Első számvetésén azzal a címmel is fordul elő, mint a ZC.-ben előtte álló propositio: „*Lurida sub dulci &.*"

Tárgya szerint jellegzetes elmélkedő, moralizáló sententia-vers; mint a többi „*De eadem*" jelzésű darab, szerintünk ez is egyidőben készült az előtte álló azonos tárgyú propositióval.

Juhász Géza kiemelte a zsengék közül a következő indokolással: „*Proo*val vannak ugyan jelölve, mégis ki kell vennünk a zsengék közül a következő verseket, mert maga Csokonai minősítette őket közlendőnek. Ezeknek . . . 1789-ben készen kellett lenniük, — bár valószínűleg csiszolatlanabb formában . . .

4. *A színesség* (A *Lurida sub dulci* fejlettebb kidolgozása, a gyűjtő [Juhász szerint a Zöld-kódex összeírója] egymás mellé tette a kettőt.)" (It. 1955: 15. l.)

Szerintünk indokolatlan a vers kiemelése a propositiók közül; Juhászt — úgy látszik — ezúttal is befolyásolta Toldy, aki a ZC.-nek ezt a darabját kiemelte és egész terjedelmében kiadta.

Mivel a diákok propositiókat csak a poétai osztályban írtak, az 1785/86. iskolai évben keletkezhetett: a megelőző propositio különleges versformája s a Zöld-kódexben elfoglalt helye alapján már föltehetően nem az első félévben, hanem a másodikban, 1786-ban.

Szövegkritika

A c í m helyén a K-ban a *De eadem proõẽ [= propositione]* jelzés utal az előző vers tételére: *Lurida sub dulci melle venena latent.* Eredetileg ez lehetett a címe ennek a zsengének is, ahogy pl. a *Gloria calcar habet* címmel is két azonos tárgyú propositio készült. Az Szv_1-en is ez a latin cím fordul elő. A többi címjegyzéken ingadozik a vers megjelölése: az EK.-n: „LXXII. *Színesség. Szatira*" Az 1803 körüli kéziratjegyzéktöredéken *A' kétszínű* címmel fordul elő ifjúkori versek társaságában a „Pándiéknál" megjelölésű rovatban. A DMM.-ben végül is *A' színesség* címmel jelent meg, s a ZC.-beli „De eadem proõẽ" jelzésű vers ezzel a címmel vált ismertté.

Juhász Géza a ZC.-beli összöveget is ezzel a címmel adta ki az EPM.-ben, Vargha Balázs viszont az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben *A kétszínűség* címmel tette közzé. Ilyen cím azonban nem található a címjegyzékeken; Vargha föltehetőleg a Kjt.-n szereplő címet szánta a versnek: ott azonban *A' kétszínű* olvasható.

Szerintünk eredetileg latin címe volt ennek a propositiónak is: a tételül kitűzött latin szállóigét — *Lurida sub dulci melle venena latent* — kellett különböző versmértékben kidolgozniuk a diákoknak, akárcsak a *Gloria calcar habet* esetében.

Mivel azonban az eredeti latin cím oly szorosan összefonódott a rövidebb anapesztikus témaváltozattal: fenntartottuk annak a számára, az itt tár-

gyalt verset pedig azzal a címmel jelöljük, amelyet a költő a DMM.-ben kiadott későbbi átdolgozásban is használt.

1. A sor utolsó szava a K-ban kis kezdőbetűvel áll: *sodoma;* ez nem íráshiba: mint a tárgyi magyarázatokban bővebben kifejtjük, nem a bibliai városra, hanem a róla elnevezett legendás almákra vonatkozik. A kiadások — Toldytól az MM.-ig — nagy kezdőbetűvel közölték.
3. K: *scarl**a**ttya* em.; más árnyalatú tintával — Csokonai későbbi kezével — áthúzva, s föléje írva: *almája*. Ez a megváltoztatott szöveg került a DMM.-be is.
4. K: A *gyönyörűséged* más árnyalatú tintával, Csokonai későbbi kézvonásaival átjavítva: *gyönyörködésed*. A DMM.-ben azonban megmaradt a javítás előtti szó.
4. K: *val**i**k* em.
6. K: *level⟨e⟩i közt kígyók is hevernek* Az *e* törlése s az *is* beszúrása Csokonai későbbi javítása: már a DMM.-ben megjelent második kidolgozásra tartozik.
10. K: *a**b**rázat* em.
12. K: *szándekot* em.
15. K: A kérdőjelet a DMM. szövege szerint pótoltuk.
19. K: *emberk̄ [= embernek]*
20. K: *heverk̄ [= hevernek]*
21. K: *portéka**k**at* em.
22. K: *Azokk̄ [= Azoknak]*

A *Diétai Magyar Múzsá*-ban megjelent 1796-i fővváltozat szövegének (DMM. [I.] 11. l.) nincs eredeti kézirata. Az OSzK. Quart. Hung. 3020. jelzetű gyűjteményében található másolat (41b) alkalmasint a DMM. nyomán készült. A következőkben közöljük a versnek ezt a későbbi, DMM.-beli változatát, dőlt szedéssel utalva a ZC. szövegéhez képest végrehajtott változtatásokra:

A' színesség

Vélnéd, hogy a' nyalkán pirosló *Zs**o**doma*
A' legjobb gyümőltsök' szép paraditsoma:
Pedig ha *almája* szádba ketté válik,
Várt gyönyörűséged mind hamuvá válik.
Gyakra a' *kázsia* illatú epernek
Apró leve*l**i* közt kígyók *is* hevernek:
Ne hidj a' *magához* tsalogató partnak,
'*S* ne véld hogy sikamló hantjai meg tartnak.

A' szív igen titkos helyre vagyon zárva,
Az ábrázat sokra fordítható lárva;
Sőt még a' beszéd is eggy olly tsalható jel,
Hogy minden szándékot palástolhatsz ezzel;
Sőt a' mosolygó száj '*s* a' vigyorgó szemek
Eggy ártalmas lelket fedező tetemek;
Sőt mit mondok? vagynak *ollyan tsókolások,*
Mellyekkel tisztelnek árúló Júdások.

Óh Jupiter! ha már *a* hamis arannak
*O*lly tiszta jelei *és próbái* vannak:
Ugyan hát a' *gonosz erkőltsű* embernek
Tes*tén* illyen jegyek miért nem hevernek? —
Különben ki millyen portékákat árúl,
Azoknak jutalma mind magára hárúl.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Jellegzetes argumentáló sententia-vers; a retorikus verskezdés szintén az iskolai propositiókhoz kapcsolja. (E sajátságos verskezdésről ld. Szauder József: ItK. 1967: 528—529 l.).

A gyakran megtörtént, gyakori esetekkel való érvelés — a propositiók e jellemző módszere — szintén megtalálható benne (ld. Vargha Balázs: ItK. 1953: 157. l.; példának — *A' Ró'sa* c. zsenge mellett — éppen tárgyalt versünket említi).

Az argumentáló sententia-versek másik jellegzetessége, az érveknek azonos formulával kezdődő tételes felsorolása is megtalálható e versben:

S ő t még a' beszéd is . . .
S ő t a mosojgó száj . . .
S ő t mit mondok . . .

A versgyakorlatok e jellegzetességére — éppen e versre hivatkozva — Vargha Balázs is utalt (ld. i. h.).

A kétsoros összegező szentenciózus lezárás szintén e verstípus jellegzetes vonása.

1—3. A vers kezdő soraiban Szauder az iskolás versekre jellemző dagályos stílus jegyeit ismerte fel (ld. ItK. 1967: 534. l.).

1. *nyalkánn:* a *nyalka* eredeti jelentés szerint: 'torkos, nyalánk' (ld. NySz.). A *nyalkánn* tehát itt azt jelenti: 'evésre csábítón, ínycsiklandón'.
Sodoma: a biblia szerint lakóinak feslett élete miatt tűz- és kéneső által elpusztult város Palesztinában. A versben azonban nem magáról a városról, hanem annak legendás almáiról van szó. A Sodoma földjén termett, külsőre szép, de érintésre hamuvá omló gyümölcsök legendájával részletesen foglalkozott Scheiber Sándor (Nyr. 1953: 138—139 l. és 1955: 461. l.). Sodoma almájának történetével Josephus, Tacitus, Tertullianus munkáiban is találkozhatott a diákköltő, vagy a pszeudepigráfikus „Salamon bölcsessége" c. munkában; a bibliában is megvan a legenda magja (Mózes V. 32 : 32), s teológiai műveltségű professzoraitól is bizonyára többször hallotta a kívülről kecsegtető, belül hamuval töltött almák példázatát.

2. *paraditsom:* tulajdonképpen 'paradicsom alma'.

3. *scarláttya:* 'bíborvörös színe'.

5. A II. kidolgozásban a *kázsia* (lat. *cassia*): fahéj. (V. ö. Szilágyi: CsSzók. 91—92. l.). Az 5—6. sorra ld. még: Maday 33—34. l.

7. *hozzája:* 'magához'.

9. A sor jelentése: 'a szív nehezen hozzáférhető, nehezen kifürkészhető'.

10. *lárva* (lat.): álarc.

11. *tsalható:* 'csalni képes, csalni tudó'.
13. *vigyorgó:* a *vigyorog* régi, eredetibb jelentése: 'színlelve nevet'.
14. *fedező:* 'leplező, takaró'.
tetem (rég.): testrész.
15–16. Bibliai kép Iskariótes Júdásról, aki csókkal árulta el mesterét, Krisztust, a poroszlóknak. E sorokkal kapcsolatban Vargha Balázs az iskolai versgyakorlatok néhány stiláris sajátságára utalt (ld.: ItK. 1953: 157. l.).
17. *arannak* (táj.): a tiszta rím kedvéért került a nyelvjárási alak a versbe.

29. Gloria calcar habet [I.]

Kézirata

ZC. 53b–54a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 12., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben címével és kezdősorával.
Első közlése: HG. II, 236. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai propositióul készült, mint azonos című párja (kötetünk **35.** verse). Szauder József a chriaszerűen kifejtett „bölcs mondások" között említette (ld. ItK. 1967: 518. l.).
Föltűnő, hogy a Zöld-kódexben ezúttal nem került egymás mellé a két azonos tárgyú — sőt teljesen azonos című — vers, noha közvetlenül előtte a *Lurida sub dulci melle venena latent* mellé *De eadem proōē. [= propositione]* címmel odakerült a témának más versformájú változata, s ugyanez történt a közvetlenül utána álló *Libertes optima rerum* c. propositióval is.
A ZC.-ben a tárgynak e páros rímű tizenkettősökben írt kidolgozása áll előbb, néhány lappal később (57ab) következik a hexameteres változat. Ez úgy magyarázható, hogy ezúttal nem egyidejű házi feladatul dolgozták ki a tanulók a második változatot, hanem később, a hexameterek gyakorlásakor adta fel a praeceptor újra a korábban már alexandrinusokban kidolgozott tételt.
Juhász Géza a „legkezdetlegesebb" propositiók sorozatában említette, időrendjében mégis meglehetősen hátra került: 24. a magyar nyelvű zsengék sorában (ld.: It. 1955: 14. l.).
Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben — amelyek Juhász Géza újabb időrendje alapján készültek — megváltozott a helye, de nyilvánvalóan tévedésből: a hexameteres témaváltozattal összecseréltetvén került a 4. helyre: különben a 23. lett volna. Juhász adataiból úgy tűnik, hogy 1788-ra tette keletkezését (ld. i. h.).

ZC.-beli helye alapján az 1785/86. tanév második félévének elején keletkezhetett; az Ovidiusból vett tétel is ezt látszik igazolni: a tanulók az első félév második részében dolgozták fel a „de Ponto"-t (ld. TanKöt. 43. l.). Az MM. már a mi időrendünk szerint közölte.

Szövegkritika

A c í m a ZC.-ben másolási hibával fordul elő: *Gloria* em. A *Calcar* nagy kezdőbetűje indokolatlan; em.

1. K: Az *e'* mutatószó *a*-ból javítva.
7. K: *fuzni* em.
10. K: *jo* em.
11. K: *ámbár* Az *m* beszúrásával jav. ebből: *ábár*
is ⟨a'⟩ veszellyes örvenybe em.
12. K: *tsugged* em.
15. K: *öszvényt* em.
17. K: Kp. n. em.
18. K: *labai* em.
20. K: *dombol* A Tiszántúlon, a Hajdúságban is általánosan ismert a nyelvjárásokban a *tombol* ige *dombol* változata, Csokonai másutt is ezt használja; nincs tehát okunk, hogy tollhibának tartsuk a kéziratban található alakot, s kijavítsuk, mint ahogy a HG., s nyomán valamennyi későbbi kiadás tette az MM.-ig.
21. K: *boreás* em.
24. K: *egbe* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m magyarul: 'A dicsőség(vágy) sarkantyúz (ösztökél).'

A címre vonatkozóan Gulyás József ezt írta: „»Immensum gloria calcar habet« formában Ovid. ex Ponto 4. 2.-ben fordul elő. Gloria calcar habet formában is említi Margalits . . ." (Cs-tan. 28. l.). Megvan a tételül használt versrészlet Losonczi poétikai segédkönyvében is, amelyet Kovács József minden bizonnyal ismert és használt, a „De Gloria et laude" c. fejezetben:

„Excitat auditor studium, laudataque virtus
Crescit, et immensum gloria calcar habet." (99. l.)

A témának ebben az első kidolgozásában Gloria a költői dicsőségvágyát jelképezi: az elérendő cél a Pindus teteje, a költői halhatatlanság *(Nagy nevével tsak hogy mehessen az égbe)*. Ilyenformán a költői öntudatnak először hangot adó zsengékkel, különösen az *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis* cíművel tart közeli rokonságot.

A két azonos című Gloria-vers mondanivalójával részletesebben Szauder József foglalkozott (ld. ItK. 1967: 525. l.).

A formai — és terjedelmi — különbségek ellenére a két vers mondanivalója szoros rokonságban van, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen voltaképpen az volt a feladata a kisdiáknak, hogy ugyanazt a tárgyat előbb magyaros versformában, utóbb pedig deák hexameterekben dolgozza ki.

1. A jellegzetes verskezdésre nézve ld. Szauder i. h. 519—520. l.
1—4. A kezdő kép, a sarkantyúzásra megugró paripa, voltaképpen a tételül kitűzött sententia *calcar* szavának túlságosan konkrét értelmezéséből született meg: ezért rí ki némileg a versből. E sorok némi változtatással belekerültek abba a versbe is, amelyet a ZC. első propositiója, az *Egy kies kert le írása* alapján iktatott be a *Tempefői*-be Csokonai:

De bár táblaidat nőjék fel a gyomok,
Elszáradván a szép rózsák s liliomok:
Még is Rozália ha itt mulatozik,
Sivatagos pusztád rózssá változik.
(HG. III, 120. l.; v. ö. uo. 201. l.)

6. *ki tettzenek* (rég.): kitűnnek.
7. *Laurus* (lat.): babér — a költői hírnév, dicsőség jelképe.
9. A mondat alanya nem *Gloria:* tehát a *Gloria szívét* nem birtokviszony; a rejtett alany a dicsőségre törő ember: az ő szívét hatja meg — serkenti fel — Gloria, a dicsőség vágya.
10. E mondat lappangó alanya ugyancsak a dicsőségre, költői dicsőségre törő ember; ezért jóakaró atyja *Apolló*, a költészet istene.
11. A *Ki* a dicsőségre törő emberre vonatkozik.
19. *Pindus* (gör.): a költészet jelképes hegye.
20. *dombol* (táj.): vigad, mulat, tombol.
21. *Boreás* (gör.): északi szél.
22. *leg nagyobb mérgétől:* legveszedelmesebb mérgétől.

30. Libertas optima rerum

Kézirata

ZC. 54ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prõõ [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 14., címével és kezdősorával a „Zsengék iskolai idejéből" c. fejezetben. Győri Józsefnek Csokonai ifjúkori verseit tartalmazó listáján is előfordul egy *Libertas optima re[rum]* c. vers (ld. JGy/j. 20), Kiss Imre ugyancsak említ egy ilyen című verset Csokonaihoz 1802-ben írt levelében (ld. KI/j. 21); szerintünk Győri József és Kiss Imre hivatkozása valószínűleg nem erre az iskolai propositióra, hanem a ZC.-ben közvetlenül utána „De eadem" címmel található sikerültebb párjára vonatkozik, amely *A' Szabadság* cím alatt vált ismertté.
Első közlése: HG. II, 236—237. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV. ÖV.², MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült; témája, latinul megadott címe egyaránt erről tanúskodik. A tétel kitűzésébe belejátszhatott Phaedrusnak a poétai osztályban feldolgozott egyik oktatómeséje, a Lupus ad canem (Lib. III. Fab. VII.). A mese, amely Petőfinek A kutyák dala s A farkasok dala c. verseihez is alapul szolgált, így kezdődik:

Quam dulcis sit libertas, breviter proloquar.

A HG. az 1794-ben írt versek közé sorolta (ld. III, 494. l.). Juhász Géza ezt a kronologizálást már bírálta: It. 1955: 9. l. Ugyanitt azt írta a versről: „Sokszor idézett proo, az érett alkotások határán. Keletkezését az ország gyarmati helyzetével kell összefüggésbe hozni, — a kollégiumi diákság kuruc meggyőződésével, amely szerint nálunk még a gróf sem érezheti magát szabadnak." (I. h. 15. l.) Időrendjében az utolsó helyre tette Juhász a ZC.-beli magyar nyelvű zsengék sorában: az 1788-ra keltezett versek közé sorolta. Az ÖV.²-ben tükröződő második kronológiájában ugyancsak ez a propositio helye.

Szerintünk a téma túlértékelése megtévesztette a kronologizálókat. Föltehetőleg már Ferenczi befolyásolta a HG. kronologizálását; a versről ugyanis ezt írta: „ifjúkori költeményei közül . . . *A szabadsághoz* című-ben az a gondolat, hogy a bölcsnek, költőnek szabadság kell, egy másikban annak kifejezése, hogy csak az a szabadság, ha úgy élhetünk, a mint akarunk *(Libertas optima rerum)*, a mely az előbbivel együtt Csokonai egész lelki életére jellemző elv . . . mindezek Rousseau említett műveivel [a *Discours* . . . , az *Emil*, a *Confessions*, a *Contrat social*] való részletesebb foglalkozásra mutatnak." (38. l.) A HG. is egymás mellett említette az idézett két verset — figyelmen kívül hagyva, éppen úgy, mint Ferenczi, hogy a *Libertas optima rerum* c. vers propositio, iskolai versgyakorlat, tehát a poétai osztályban, 1785/86-ban kellett íródnia.

Meglepő, hogy Juhász Géza, aki pedig a „legkezdetlegesebb" propositiók sorozatában említette (It. 1955: 8. l.), eszmeileg, politikailag szintén túlértékelte; szerintünk túlzás a versgyakorlat mondanivalóját összefüggésbe hozni az ország politikai helyzetével: a kitűzött tétel az ókori klasszikusokból megismert általánosságok versbe szedését kívánta — s a propositio nem is igen ad ennél többet.

De ha nem volna ott a *Prōō.* jelzés a cím előtt, a vers latin címe, iskolás fogalmazása, jellegzetes vitatkozó modora, a rím miatt odaerőltetett, szervetlenül illeszkedő zárósora egyaránt tanúsítanák versgyakorlat voltát. Vargha Balázs is Csokonai „Félig-meddig még gyerekkori versé"-nek nevezte (ld. CsVM. 57. l.).

Az elmondottak alapján — figyelembe véve a vers ZC.-beli helyét is — az 1785/86. tanév második félévének elejére tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *Libertas optima rer̄ [= rerum]*
1. K: *méltosagb̄ [= méltosagban]* em.
5. K: *Kirally* em.
7. K: *szabadtsagod* em.
8. K: *labaid* em.
10. K: *az* A tárgyragot értelem szerint pótoltuk.
12. K: *töllunk* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Címe magyarul: 'Legjobb dolog a szabadság.' (Szó szerint: 'A szabadság a dolgok legjobbika'.)

A címről Gulyás azt írta, hogy nem akadt nyomára a latin klasszikusokban (ld. Cs-tan. 28. l.). Mi sem akadtunk forrására, bár metrizálható, s így valószínűleg versből vett idézet.

A belső szabadságnak, a körülményeken úrrá levő lelki szabadságnak első bizonytalan megfogalmazása ez az iskolai zsenge, annak a gondolatnak, amelyet később érett fővel is vallott Csokonai: „Mihelyt az Isten az én születésemet a maga jótetszésével valóságossá tette: mindjárt szívemre nyomta azt a stempelt, melyhez csak seculumonként szokott nyúlni, s ezt a karakterizáló mondást ejtette rá: *Te szabad légy!*" (Levél Sándorffy Józsefhez. 1804. jún. 3.: HG. II, 783. l.). (V. ö.: Harsányi István: Nyugat 1939: II, 169. l.).

A vers tárgyáról Szauder ezt írta: „Még egy életeszmény tartozik ebbe a körbe [ti. a zsengék életeszményei körébe] — a dolgok legjobbika: a szabadság. A *Libertas optima rerum*-ban rá esik a választás: »Mindennél jobb vagy te, kedvező szabadság, Távozz tőlünk, komor és mostoha vadság.« Az öröm és a szabadság ikertestvérek." (ItK. 1967: 526. l.)

A vers jellegzetes szerkesztésmódjáról, vitatkozó stílusáról szintén Szauder írt (ld. ItK. 1967: 519—520. l.).

8. A *kezed lábaid* alany után használt egyes számú állítmányt Ferenczi Zoltán megkérdőjelezte a versről készített másolatában: a népnyelv mondattanából azonban igazolható. (V. ö. Vargha Balázs: ItK. 1953: 158. l., Juhász Géza: It. 1955: 17. l.).

11. E sor párhuzamos megfelelőjeként idézte Gulyás *Az Álom le írásá*-ból a kezdősort:

Mindennél jobb hír vagy, oh te édes estve

(Cs-tan. 37. l.).

12. *vadtság:* durvaság, erőszak.

31. A' Szabadság

Kézirata

ZC. 54b—55a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata.

Ezen kívül három későbbi, XIX. század eleji másolatáról tudunk: NZs. 375—376. l., MTAK. Irod. 8-r 127: 89b—90a és OSzK. Oct. Hung. 1115: 126b; az utóbbi töredék: csupán a 2. versszakot tartalmazza, azt is utolsó sora nélkül. Mindháromban utalás van Csokonai szerzőségére. Lényeges szövegeltérést egyik sem tartalmaz, készülhettek akár a nyomtatott kiadások alapján is.

Egy másolata megvolt Puky István birtokában is (ld. Puky/j. 2).

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására. Műveinek 1795-i első katalógusán már ott szerepel: „L. *A' Szabadság Ode.*"; ott van az Első számvetésen is, majd a Kjt.-n, a „Pándiéknál" jelzésű versek között. A költő életében azonban nem jelent meg. Bizonyára a „szolga bot" alatt hajlongó „rang" és „nemes vér" gúnyos emlegetése miatt nem kerülhetett bele nem a DMM.-be, sem pedig későbbi köteteibe.

Először Domby adta közre 1817-ben (123—124. l.); forrását nem jelzi, de lényegében csak helyesírásában tér el a ZC. szövegétől.

Domby nyomán adta ki újra Toldy (729. h.); jegyzetében maga hivatkozott forrására: „— *A szabadsághoz* ... Domby szerint." (953. h.)

(Dombynál azonban *A' Szabadság* a vers címe.) Kföldyben is megjelent (III, 45. l.), szintén Domby alapján.

A HG. — modernizált helyesírással — Toldyt követi, címében is, akárcsak az FK. Az EPM. s a későbbi kiadások a címet már az EK., ill. Domby szerint közölték.

Keletkezése

A ZC.-ben közvetlenül a *Libertas optima rerum* c. propositio után következik, önálló cím nélkül, *De eadem* [= 'ugyanarról'] megjelöléssel. Fejlettebb verselése alapján a kutatók arra gondoltak, hogy az előbbinél évekkel később íródott, s csak azonos tárgya folytán került a ZC.-ben a propositio mellé. Mivel azonban tudjuk, hogy a ZC. Csokonai saját kezű tisztázatainak, ill. fogalmazványainak gyűjteménye, föl kell tennünk, hogy a két vers egyidőben keletkezett, akárcsak a ZC. többi témaváltozatai: *Az Estvének le írása* s *Az Estve*, a *Lurida sub dulci melle venena latent* és *A' színesség*.

A későbbi keletkezés látszatát megerősíthette, hogy a címjegyzékek szerint a költő maga is kiadásra méltónak ítélte. Legjobban azonban a páros rímű tizenkettősöknél bonyolultabb technikájú versforma befolyásolhatta a kronologizálást, pedig a forma alatt, a sorokban lényegében ugyanaz a gondolat bújik meg, mint a kezdetlegesebb benyomást keltő első témaváltozatban. A két vers alaptétele is azonos: a vagyont, rangot, gazdagságot állítja szembe mindkettő a lelki, szellemi szabadság, függetlenség értékesebb kincseivel; az a gondolat jelentkezik itt, amelyet a költő egész életében vallott. (A *Libertas optima rerum* a királyi hatalom fényében sütkérező, de annak kiszolgáltatott *„Grofi méltóság"*-ot emlegeti; a második témaváltozat arannyal bevont kalitkája ugyanezt a gondolatot emeli ki: *Több vágy szabadonn pihenni | Mint pénz közt gazdag rab lenni*).

A pénzt és az anyagi függést megvető *„Poëtai tüzesség"* motívuma szoros rokonságban van a *Prōō.* jelzésű *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . és a szintén *Prōō.* jelzésű *Egyedűl a tudományok* . . . c. zsenge alapgondolatával; nem lehet véletlen, hogy az említett két zsenge nem sokkal előtte található a ZC.-ben.

Csiszoltabb gondolatait s érettebb versformáját az magyarázhatja, hogy föltehetőleg nem az iskolai órán készült, mint a propositiók, hanem házi feladatul. S még egy fontos mozzanat van, amely megmagyarázhatja, miért emelkedik e vers a zsengék átlaga fölé: akárcsak *Az Estve* s *A' Fösvény* esetében: olyan témát kapott itt kidolgozásra a költő, amelyre egész énjével, lényével, teljes szubjektivitásával ráhangolódhatott. (Lásd bővebben a tárgyi magyarázatokban.)

Juhász Géza Csokonai zsengéiről írt tanulmányában külön indokolás nélkül 1792-ből származtatta (ld. It. 1955: 15. l.), az EPM.-ben viszont 1793-ból (ld. 313. l.). A Juhász kronologizálását követő ÖV.²-ben az 1792-ben írt versek között fordul elő. Az MM. 1789-ből keltezte.

A fentebb elmondottak szerint még a poétai osztályban, de már a második félévben keletkezett. Ezt erősíti meg ZC.-beli környezete is: előtte s utána találhatók azok a versek, amelyek a megszokott páros rímű tizenkettősök után határozott formai gyakorlatoknak látszanak; előtte a keresztrímes 8-as és 7-es sorokban írt *Egyedűl a tudományok* . . . s *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . , valamint az anapesztusi lejtésű,

szintén keresztrímes *Lurida sub dulci melle* . . . , utána pedig a rövidebb Badassi-strófában írt *Exundatio aquarum* s az ehhez hasonló formájú *A Poëta leg kisebbért is meg haragszik.*

Szövegkritika

A ZC.-ben nincs önálló c í m e.

Csokonai címjegyzékein *A' Szabadság* címmel fordul elő. Domby is ezzel a címmel adta ki. Toldy — mint volt szó róla — *A szabadsághoz* címmel közölte; nyomán így adta ki a HG. és az FK. is.

Mi — Dombyhoz és Földyhez hasonlóan — a címjegyzékeken szereplő címet tartjuk meg.

A strófák a ZC.-ben számozva vannak: minden strófakezdő sor élén arab számjegy áll; Domby szintén számozta a versszakokat: ő a strófák fölé középre helyezte a számjegyeket; nála alakilag is eltér a strófák képe: Domby csak az utolsó sorokat szedette beljebb; a ZC. változatosabb sortördelést használ.

2. K: *Világon* em.
4. *potolna* em.
6. K: *szíveinken* elírás *szíveinket* helyett; em.
13. K: *mindeg* em. *keszülni* em.
16. K: *Kinlodni* em. *gazdasagbann* em. A kiadásokban Domby óta *gazdagságban* van, bár a ZC. s az MTAK. Irod. 8-r 127-beli másolat ennek ellene mond. Logikailag mindkét megoldás elfogadható; mivel a *gazdaság* 'vagyon, gazdagság' jelentésben is élt még ekkor (ld. ÉrtSz.), megtartjuk a K szerinti alakot.
27. K: *tuzesség* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az első sorokban — akárcsak a vers előzményében, a *Libertas optima rerum*-ban — Phaedrus Lupus ad canem c. oktatómeséjének kezdősora visszhangzik.

A *Libertas optima rerum*-mal szemben azonban Csokonai e versében már a költői öntudat, a költői függetlenségvágy is megszólal; voltaképpen ez csendül meg a vers záró versszakában. Korán jelentkező szabadságvágyával kapcsolatban érdemes idéznünk Domby följegyzéseit: „Illyen szerencsés volt ez a' Naturel (természeti ajándék), mellyel Csokonay született . . . Ha többet nem tudunk is ezen gyermek felől: már egy illyen tanulni 's tudni kívánó tűzzel . . . egy illyen szabadságért élő haló lélekkel szerencsésített Talentom mitsoda boldog jövendőt nem ígér a' maga Századjának!" (7—8. l.) Csokonai érzelemvilágának a versben kifejeződő alapvonásaira Ferenczi is figyelmeztetett (38. l.).

Réti Petőfi szellemi elődjét vélte fölismerni a vers szerzőjében (ld. 10—11. l.).

Klenner és Pelle — nem ismerve a vers pontos keletkezését — Rousseau eszméihez, a „pre-romantikus szabadságszeretethez" kapcsolták a költemény gondolatait (Klenner 37. l.; Pelle 56. l.). A vers 1792-re keltezése befolyásolta V. Szendreit is, aki szintén azt írta vele kapcsolatban, hogy „A költőnek lenni annyi, mint függetlennek lenni felismerése később rousseau-i eszmékkel korszerűsödve költészetében hitvallássá mélyül" (49—50. l.).

E megállapítások túlzók: akkor is kétséges lenne Rousseau-nak s a preromantikának eszmei hatását keresnünk benne, ha — a korábbi kronologizálások szerint — 1792-re tennénk keletkezését. Mint iskolai feladatversben azonban nem kereshetünk benne mást, mint a költő szabadságvágyának ösztönös megnyilvánulását, átszőve a latin klasszikusokból és sententiákból megismert sztoikus életbölcsességgel: a vagyon és rang megvetésével, a szellemi — költői — függetlenség dicséretével.

1. *sohol* (rég.): sehol.
12. *meg ne kellyen szűkűlni* (nép.): szükséget ne kelljen szenvedni.
18. *Békós* (nép., rég.): béklyós.
19. *szolga bot* (rég.): a szolgák nógatására használt bot.
22. *Minden* (rég.): mindenki.
23. *Országra:* fő, országos, állami hivatalra.

A vers alapgondolatához hasonló Faludi Ferenc Tarka madár c. költeménye, amelyet Csokonai is olvashatott. A 2. versszaknál Kföldy jegyzete utal Csokonainak Robertiből készített *A' madár a' szabadságba* c. későbbi fordítására, amelynek alapgondolata csakugyan sokban rokon e versével.

Verselése

A két ütemű nyolc szótagos strófáknak enyhe trochaikus lejtésük van, az utolsó négy szótagos félsorban ún. ráütő rím. Képletük: 8a, 8a, 8b, 8b, 8c, 8c, 4c.

Idegen nyelvű fordítása

Román: *Către libertate*
În românește de Virgil Teodorescu. Antologia. Bucuresti. 1965. EPLU. I, 432. l.

32. Exundatio aquarum

Kézirata

ZC. 55b—56b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 15., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben címével és kezdősorával. Első közlése: HG. II, 237—238. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatul készült; latinul megadott címe is megerősíti ezt.

Versformája — az ún. rövidebb Balassi-strófa — bonyolultabb, mint a páros rímű tizenkettősök; nyelvi fogyatékosságai, szabálytalan, erőltetett nyelvi megoldásai (pl. a névelő többszöri hiánya: *Ég mormolva tsorog . . . Patakok is nyelik | Essőket . . . Több vizet föld nyejjen* stb.) nemcsak

viszonylag korai keletkezéséből magyarázhatók, hanem a szokatlan, nehezebb formával folytatott küzdelemből is. A korai keletkezés mellett tanúskodnak az ilyen nyelvi fogyatékosságok is, mint az első mondatban a *már* határozószó kétszeri előfordulása *(Mikor m á r, sokára . . . M á r árvíz nem érkeze)*; a *küld* ige megismétlése ugyanazon összetett mondaton belül: *K ű l d a Kék Istenhez . . . k ű l g y e a' szeleket* . . . stb. Ugyancsak a korai keletkezés mellett szól az ilyen stilisztikai fogyatékosság is, mint a jóhangzást sértő *Már ár* . . . szókapcsolat az első versszakban.

Juhász Géza első időrendjében a vers a magyar nyelvű zsengék 13. helyére került; s ugyanez maradt a helye az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben tükröződő későbbi kronologizálásában is: előtte az időmértékes propositiók, a rímes anapesztusokban írt három vers *(Panaszolkodik . . . , Lurida sub dulci melle . . . , Thisbe keservei)* áll s a Szenci Molnár zsoltárverseinek formáját követő *A Poëta leg kisebbért is meg haragszik*. Ezt az időrendi besorolást nem fogadhatjuk el: ha a Zöld-kódex Csokonai eredeti kéziratait tartalmazza, akkor a propositiók kódexbeli sorrendje megfelel keletkezésük sorrendjének: tárgyalt versünk tehát a korai leíró verseket követően, a *Lurida* . . .-val kezdődő formakísérletek sorában keletkezett, közvetlenül *A' Szabadság* című vers után: az 1785/86. tanév második félévében.

Az *Exundatio aquarum*-ot különben Juhász Géza is a „legkezdetlegesebb" zsengék közé számította (ld.: It. 1955. 8. l.).

Szövegkritika

2. K: *A ⟨A⟩' föld*
14. K: *Eg* em.
16–18. A K-ban nincs központozás. A HG., s nyomán a későbbi kiadások így tagolták a mondatot: *Patakok is nyelik,* | *Essőket ugy telik,* | *Érkezik a víz elé.* Szerintünk a 16. sor végére tévesen került vessző: a mondat tárgya a következő sorban levő *Essőket*, tehát az után jár a vessző; ennek megfelelően em.
29. K: *Fenekig* jav. ebből: *Fenekik*
39. K: *Juno ⟨szolgája⟩ bennünket* A *Juno* jav. ebből: *juno*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latinul megadott c í m is viszonylag korai keletkezésre vall: később a leíró versek címét már magyarul kapták meg a diákok. A cím magyarul: 'Árvíz' (szó szerint: 'A vizek kiáradása').

Gulyás József a *Libertas optima rerum*-mal s a *Fulmen describitur*-ral együtt említi e vers címét is, azt írván, hogy „Egyik címre sem akadtam rá [ti. a latin auctorokban]." (Cs-tan. 28. l.) Nem is találhatta meg, mivel e leíró versek címét valószínűleg maga a tételt kitűző praeceptor fogalmazta meg.

Később hasonló címmel *(Az Árvíz)* írt egy verset Csokonai Zrínyistrófákban is (ld. **52.** számú versünket), s ezt már első verslajstromára is fölvette, tehát kiadásra szánta.

A vers tárgyával kapcsolatban Gulyás kérdőjeles formában szóba hozta Ovidiust: „Ovidius özönvizének emléke van rajta?" (Cs-tan. 28. l.) Nem alaptalanul. Mint az egyes részleteknél közelebbről is utalni fogunk rá, a propositio Ovidius Metamorphosesa I. könyvének az özönvizet

leíró fejezetén (253—347. sor) alapul. Ovidius a poétai osztály tananyagába tartozott (ld. TanKöt.[2] 43. l.).

6. *Kék Isten:* Neptunus, a tengerek istene a római regevilágban. Ovidiusra visszamenő kifejezés, ő említi Jupiter bátyját „caeruleus frater"-ként (ld. Met. I. 304—312. sor). A „caeruleus" jelentése 'kék, tengerkék'. A kifejezés visszatér még a vers 25. sorában is.

8. *Aquilo* (lat.): az ókori rómaiaknál az északkeleti, illetőleg északi szél neve. *Aquilo* előfordul Ovidius leírásában is (328. sor).

11. E sorral kapcsolatban ld. Vargha Balázs stilisztikai vonatkozású megjegyzését: ItK. 1953: 158. l.

14. *zorog* (táj.?): némely nyelvjárásban, így Debrecen környékén is él a „zörög az ég" kifejezés 'dörög az ég' jelentésben. (V. ö. MTsz.). A *zorog* alakra 'morog' jelentésben csak egy adatunk van: a moldvai csángók nyelvjárásából jegyezték föl. (Ld.: MNy. 1959: 245. l.).

16—18. A *Patakok* s az *Essőket* elől — ritmuskényszerből — elmaradt a névelő. A sorok értelme: 'a patakok is nyelik az esőket, ezáltal telik, nő s jön elő(re) a víz'.

18. Az *elé* nem mai 'elébe', hanem régi 'előre' jelentésében áll itt.

21. *Notus* (gör.): nedves, rendsz. zivatart, esőt hozó déli szél az ókori görögöknél és rómaiaknál. E név használata világosan utal a vers forrására: Ovidiusnál ugyanígy nedves szárnyakkal s vizes szakállal szerepel Notus:

> [Juppiter] emittitque Notum. madidis Notus evolat alis,
> ...
> barba gravis nimbis, canis fluit unda capillis.
> (Met. I. 264; 266.)

Megvan azonban *Notus* figurája az Aeneis I. énekének viharjelenetében is (84—86), amely szintén beletartozott a poétai osztály anyagába; (ld. még: Aen. I, 108, 576; II, 416; VII. 410).

25—26. A „*Kék Isten*" Jupiternek testvére: Neptunus. Szintén Ovidiusra visszamenő motívum: Ovidiusnál azonban nem a szelek, hanem a folyók indulnak a föld ellen.

31 kk. Az állatok pusztulását szintén Ovidiusban olvashatta a diákköltő. (Ld.: Met. I. 304—312. sor.).

39. Szintén ovidiusi kép: „nuntia Junonis" (Met. I. 270) nem más, mint Iris — a szivárvány. Az áthúzott szövegváltozatban a *Juno szolgája* még határozottabban utalt erre. Az utolsó versszak tehát a vízözön végét jelző szivárványra vonatkozik.

Verselése

A versformáról — a rövidebb Balassi-strófáról — Juhász Géza ezt írta: „Itt is hagyományos ritmust választ: a Balassa-versszakot, 9 sor helyett 6-ra rövidítve. Ez a kurtulás a XVIII. század végére már közszájon is végbement. Ütemei föltűnően jók, bár vannak hibás sorai." (It. 1955: 13. l.)

V. Szendrei Juhász Géza alapján azt mondja e verssel kapcsolatban, hogy: „Formakalandozások nyomait fedezzük fel korai verseiben." (11. l.) A poétai osztályban túlzás „formakalandozás"-ról beszélnünk,

még akkor is, ha föltételezzük, hogy Kovács József esetenként kiváló tehetségű tanítványára bízta a versformák megválasztását. A rövidebb Balassi-strófa Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai útján a protestáns énekeskönyvekbe is belekerült (ld. Szabolcsi Bence tanulmányát: ItK. 1938: 22 kk.), a XVII. századnak pedig egyik legkedveltebb versformája volt. (V. ö.: Horváth János, MVers. 222—224. l.). A diákok tehát Maróthi György tankönyvként használt zsoltárkiadásából (Szent Dávid' 'Soltárjai . . . Debrecen, 1764.) jól ismerhették (pl. „Óh mely sokan vannak . . .", „Az egek beszélik . . . "). A mintát nem közvetlenül Balassiból, hanem Szenci Molnár zsoltáraiból vehette a diákköltő — illetőleg a feladatot kitűző praeceptor.

33. A Poëta leg kissebbért is meg haragszik

Kézirata

ZC. 56b—57a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés s a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 16., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 238—239. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült.

A latin nyelvű propositiók között is vannak olyanok, amelyek a költészettel, a költői hivatással foglalkoznak *(Orpheus Tartara penetrat . . . , Victoribus atque Poetis . . .)*. E téma szinte természetes volt a költészeti osztályban, a magyar nyelvű propositiók között is többször előfordul. *(Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis, A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . . , Sint Maecenates . . .)*. Van a ZC.-ben még egy idevágó magyar nyelvű vers, amely mellett nincs ott a *Prōō* jelzés: *A' Poëtai fel vidulás;* egy hasonló tárgyú költemény pedig a ZC.-n kívül fordul elő: *Musa vetat mori (Ki Poëta nevet érdemel . . .)*. Ez utóbbiak is nagyjából egykorúak az előzőkkel.

Lényegében mind az öt, illetőleg mind a hat magyar nyelvű vers egy-egy tételt fejtegető, kifejtő sententia-vers. Közülük tárgyalt propositiónk s az *Egyedűl a tudományok* . . . a legiskolásabb. A kettő között némi stiláris rokonság is van: ugyanúgy a pongyola ragismétlést használja mindkettő a mutatónévmások végén az utolsó sorokban *(Aztat,* illetőleg *eztet)*. Ugyancsak közös mindkettőben a névelők elhagyása — ritmuskényszerből: *Mikor Méhetskék . . . ; Mézeiket virágokból . . .*

Juhász Géza első időrendjében a magyar nyelvű zsengék sorában a 8. helyre került: a disztichonokban és hexameterekben írt propositiók s az első rímes-időmértékes kísérletek *(Panaszolkodik . . . , Lurida sub dulci melle venena latent)* után. Juhásznak az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben tükröződő módosított időrendjében a 10. a magyar nyelvű zsengék sorában: közvetlenül megelőzi két hexameteres vers: az *Impedit ira animum* s az *Invidus*.

A ZC. szerint — a hexameteres és disztichonos propositiókat megelőzve — a rímes-időmértékes kísérletek sorában keletkezett: közvetlenül az *Exundatio aquarum* után; ez utóbbival fennálló formai rokonsága is igazolja azt, hogy a két versgyakorlat nagyjából egyidőben keletkezett: alkalmasint az 1785/86. iskolai év második félévében.

Szövegkritika

2. K: *Királlynejok* em. *zugassal* em.
3. K: *virágokbol* em.
5. K: *Mezzel* em. *labakkal* em.
11. K: *tunik* em.
13. K: *járo* em.
16. K: *ra* em.
18. K: *banat* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Voltaképpen Horatius szállóigévé lett szavait — „Irritabile genus vatum" — (Ep. II. 2, 102) fogalmazta újra magyarul a praeceptor.

A megháborított méhek bosszúállásának motívuma Vergilius Georgicájának a méhek életéről szóló fejezetére mehet vissza, amelyből írt a költő egy latin nyelvű propositiót is *(Apum pugnae descriptio)*. A méh azonban bizonyára nem csupán ingerlékenysége miatt lett a költők jelképe a versben; már Phaedrusnak a poétai osztályban feldolgozott egyik oktatómeséje, az Apes et fuci vespa iudice (Lib. III. Fab. XIII.) a költők jelképeként szerepelteti — a szövegmagyarázók szerint — a méheket, a mézet pedig a költészet jelképeként; a versbeli herék ugyanitt az igazi költők alkotásait magukénak feltüntető plagizátorok. Hasonló a jelképrendszere Csokonai ifjúkori állatmeséjének, *A pillangó és a méh*-nek is, ahol külön kiemeli a méhek kellemes „énekét", zümmögését is: „Az én Amaryllisom . . . dolgos, mint a méh, édességet hord ő az én számra, és engemet elaltat, mint ti kedves méhek, az ő nyájas énekével." (HG. II, 417. l.)

1. A nevelő ritmuskényszerből maradhatott el a *Méhetskék* elől.
5. E sor reális megfigyeléséről ld. Juhász Géza észrevételeit: It. 1955: 13. l. (V. ö. még: Szauder: ItK. 1967: 529. l.).
10. *megszűnik:* régi jelentése szerint itt 'megnyugszik' értelemben áll.
11. *eszébül kitűnik:* a régi nyelvben a *kitűnik* igének nem 'kiemelkedik' a jelentése, hanem 'kimúlik, elmúlik'; Zrínyinél: „Ő élet mely hamar ez világbul ki-tűnsz" (ld. NySz.); a kissé homályos mondatnak nem a felingerelt méh az alanya, hanem fölkeltett haragja, bosszúvágya, amely ki nem megy eszéből, míg sérelmét meg nem tromfolta.
12. *tromfolás* (ném.): visszavágás, megtorlás.
13. *Pindus* (gör.): a költészet jelképes hegye az ókori görögöknél; *az ékes Pindust járó:* a költő.
14—18. *Máro:* Publius Vergilius Maro. Szauder József elírásból Ovidiust említi e sorokkal kapcsolatban (ld. ItK. 1967: 527. l.).
Vergiliust talán a költőt és a költészetét ért támadások miatt említi Csokonai: az Eclogák után megjelent egy Antibucolica című paródia, s említenek egy Vergiliomastix (Vergilius-ostor) és egy Aeneomastix c. munkát is. Ellenfelei — Bavius, Maevius,

Anser stb. — szemére vetették, hogy tájszólásokat s idegen szavakat használ munkáiban, sőt azzal is meggyanúsították, hogy más költőktől, így Homérosztól vett át részleteket. A támadásokra Vergilius gúnyosan megfelelt műveiben. Kovács József, a poétai osztály praeceptora, maga is följegyzett Vergiliusról egy idevágó anekdotát, amelyet bizonyára tanítványai előtt is ismertetett (ld. Magyar Éneis . . . Komárom, 1799. VI—VII. l.).

15. *a'ki ellene járul:* 'aki ellene támad'.

16. A *Rolla* nem a költőre, hanem a támadóra vonatkozik.

17. E mondatnak s a következőknek már a költő az alanya.

18. *sebheti:* itt régi jelentése szerint: 'sértheti'. A sor értelme: 'bánat szívét nem sértheti, nem hagyja, hogy bánat — bosszúság — sértse szívét'. (V. ö.: Szauder: ItK. 1967: 525. l.).

Verselése

A kézirat nem tagolja szakaszokra a verset, de — az utolsó, záró rész kivételével — minden 3. sor beljebb kezdődik. A HG. ennek alapján háromsoros versszakokra bontotta a propositiót; véleményünk szerint azonban, mivel a 3. sor a 6. sorral, a 9. a 11.-kel rímel, inkább hatsoros *aabccb* rímképletű versszakokra tagolódik a költemény. (Az ÖV. — ÖV.² s az MM. nem tagolta versszakokra a propositiót.) Rímképlete a rövidebb Balassi-strófa rímképletének felel meg, amelyet Csokonai Szenci Molnár zsoltáraiból jól ismerhetett, s másik iskolai zsengéjében *(Exundatio aquarum)* is alkalmazott: most azonban nem 6—6—7—6—6—7 a sorok szótagszáma, hanem 9—9—8—9—9—8. E hosszabb szótagszámú soroknak is Szenci Molnár versei lehettek a mintái: a metrum vagy ütem hiánya, a kötött szótagszámú, pusztán értelmi tagolás is ide mutat. Erről írta Juhász Géza: „Nem érdektelen, *melyik az a forma*, amelyben először tud saját hangján megszólalni a gyermek költő. Megszabott szótagú (8-as és 9-es) sorokban *csupán rím van*, sem metrum, sem ütem. Legkorábbi évei óta zsongnak a fülében ilyen ritmusok: Szenczi Molnár Albert Zsoltárfordításai. Köztük jóval több mint 10 százalék a 9 szótagú sorok aránya, a 8 szótagúaké még nagyobb; a kettő kombinációjára is számos példa van . . . már ekkor találkozunk azzal a jelenséggel, *hogy bizonyos tartalmak mindig ugyanazt az egy ritmust követelik nála*. Lírájában visszavisszatér *A poéta . . . megharagszik* ritmusa: 9a, 9a, 8b, 9c, 9c, 8b szerkezetű strófákban, *mindig a költészetre vonatkozó* tartalommal: *Ki poéta nevet érdemel; Serkentése a Múzsának* (Diétai M. M.); *Serkentés a Múzsához* (Ódák). *A poéta . . . megharagszik* vers végső versszakát még módosítja, tételező párosrímű szerkezetté, s tartalmával indokolttá tudja tenni ezt a változást." (It. 1955: 13. l. v. ö. még: CsVers. 60. l.)

A vers zárórészében felbomlik az eredeti 9a / 9a / 8b / 9c / 9c / 8b képletű strófa, s 9a / 9a / 8b / 8b / 8c / 8c képletű versszaknak ad helyet, amely talán nem is puszta véletlen: a páros rímű sorok epigrammatikusabb, csattanósabb lezárást adnak.

Az *Exundatio aquarum*-mal való formai rokonsága is arra vall, hogy a két propositio nagyjából egyidőben készülhetett. V. Szendrei — akárcsak az előbbi versnél — itt is „formakalandozás"-ról ír (11—12. l.); a poétai osztályra nézve, ahol a formát rendszerint a praeceptor adta meg, túlzónak tetszik ez a megállapítás.

34. Fulmen describitur

Kézirata

ZC. 57a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím elején *Prõõ [= Propositio]* jelzés s a költő későbbi *θ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 17., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben, címével és kezdősorával. Első közlése: HG. II, 239. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai feladványul készült. Címe, versformája is e mellett szól.

A latin nyelven megadott verscím s a hexameteres forma arra vall, hogy a hasonló tárgyú s formájú latin nyelvű propositiókkal azonos iskolai évben, tehát Kovács József praeceptorsága alatt a poétai osztályban készült. Nyelvi, nyelvtani darabossága a szokatlan formával folytatott küzdelemből magyarázható; ebből magyarázható az is, hogy míg a korábbi magyaros versformájú propositiók átlagos terjedelme 15—20 sor, ez mindössze 5 sor terjedelmű. A vers nyelvi lazaságára Vargha Balázs is rámutatott, némileg eltúlozva azt: a nyelvi halandzsa példájaként éppen a *Fulmen describitur*-t idézte első helyen (ItK. 1953: 154. l.), holott vannak sokkal homályosabb fogalmazású iskolai versei is a költőnek. Azt azonban Vargha is észrevette, hogy a homályosság az idegen formával vívott küzdelemből ered: „Jellemző, hogy a leghomályosabb verssorok hexameterekben és distichonokban kerülnek elő. A rímes tizenkettős jobban segíti a mondat rendeződését, sorvéggel, cezúrával, rímmel." (l. h.)

Kovács József pedagógiai érzékét dicséri, hogy a magyar nyelvű versgyakorlatok íratását a legkönnyebb s legmagyarosabb formán: a páros rímű tizenkettősökön kezdte, s úgy tért rá a rímes-időmértékes verseken át a szokatlan hexameterek és disztichonok gyakoroltatására: eltérve ezáltal némileg a Methodusban összefoglalt tantervtől is. Kovácsnak az időmértékes formáktól való vonakodását bizonyítja, hogy magát az Aeneist is magyaros versformában (előbb páros rímű tizenkettősökben, majd ugyancsak páros rímű, tizenöt szótagú sorokban) fordította.

A versnek ZC.-beli helye is azt igazolja, hogy a *Lurida sub dulci melle*-vel kezdődő formai kísérletek után készült, mint a tisztán időmértékes propositiók első darabja. Nyelvi botladozása is ezt igazolja.

Ebbe a csoportba, a ZC.-nek „a *Luridától* a *Thisbéig*" sorakozó „legkezdetlegesebb" versei közé számította Juhász Géza is (ld. It. 1955: 8. l.), s keletkezését 1786-ra tette.

A vers ZC.-beli helye azt igazolja, hogy a poétai osztály második félévében: 1785 végén vagy 1786 elején keletkezett.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *Fulmen* ***Describitur*** em. (V. ö. **18.**, **23.** stb.).

K: *dorgő* em.
nyijját Más árnyalatú tintával — föltehetően később — *nyiljá*-ra javítva.
3. K: ***Es*** em.
4. K: *futnak* em. A többes számú *futnak* valószínű elírás a logikusabb egyes számú *futna* helyett. Már az FK. is így emendálta; a többi kiadás megmaradt a K szövegénél; kp. n. em.
5. K: *erősseg* em.
E sorhoz Juhász Géza a következő megjegyzést fűzte: „Utolsó sorát könnyű értelmesebbé tenni: »Nincs oly erősség, melly szenvedheti néi [így!] csapását« — s a Zöld-kódex elírásai meg is adják rá a jogot; de szükséges ez? Egy gyermek próbálkozásairól van szó . . .” (It. 1955: 13. l.). Sajnos, Juhász szövege sajtóhibával jelent meg, a sor valószínűleg így olvasandó az ő értelmezése szerint: *Nincs oly erősség, melly szenvedheti néki csapását.* Ám e javításra valóban nincs szükség: a *ki* föltehetően mint igekötő a *tsapás*-hoz s nem a *szenved* igéhez tartozik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Címe magyarul: 'A villám leírása' (Szó szerint: 'A villám leíratik'). Gulyás József a *Libertas optima rerum* s az *Exundatio aquarum* címével együtt azt írta róla Csokonai latin idézeteiről szóló dolgozatában, hogy „Egyik cimre sem akadtam rá [ti. a latin klasszikus auctorokban]”. (Cstan. 28. l.) Hiába is keresnénk mintáikat az antik szerzőknél: szemben a klasszikus szállóigékből eredő verscímekkel, e leírásokét maga a praeceptor fogalmazhatta meg.
2. *A' Tűzes dörgő:* Juppiter tonans; a villámokat rázó Jupiter magyarosodik meg e szóképben a diákköltő tollán.
4. *haki* (rég.): 'ha valaki'.

Verselése

Hexameterekben íródott; gondosan ügyelt a diákköltő arra is, hogy az utolsó előtti versláb minden sorban daktilus legyen. Az utolsó sor ritmizálható kissé nehezebben: az *olly*-t rövid szótagnak kell tekintenünk: *Nints olly erősség* . . .

35. Gloria calcar habet [II.]

Kézirata

ZC. 57ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prõõ [= Propositio]* jelzés s a költő későbbi *∂* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 13., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 239. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.[2] és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült, ahogy a vele azonos című, de már magyaros versformájú *Nézd sarkantyú által . . .* kezdetű vers.

A magyaros versformájú *Gloria calcar habet [I.]* c. propositio (kiadásunkban a **29.** számú vers) a ZC.-ben előbb van (53b – 54a), mint e hexameteres párja. Ez a sorrend a ZC.-ben időrendet is jelent: a hexameteres változat nyilvánvalóan később készülhetett.

Nyelvi fogyatékosságai a szokatlan formából magyarázhatók: természetesnek tekinthetjük, hogy a vers azonos című, magyaros versformájú párja — annak ellenére, hogy valamivel korábbi — sokkal könnyedebb, természetesebb verselésű. Vargha Balázs szerint tárgyalt versünk tele van formakényszerből származó töltelékszavakkal (1. sor: *Hogy ha kihez . . . annál;* 2. sor: *mindég*, 3. sor: *kit*, 4. sor: *a' ki;* 5. sor: *teremtés*) (ld. ItK. 1953: 154— 155. l.).

Juhász Géza a propositiók „legkezdetlegesebb sorozatá"-hoz számította (It. 1955: 8. l.), s az *Egy kies kert le írása*, *A Kalmár* s a *Forma venusta perit* után mindjárt a 4. helyre tette időrendjében. ZC.-beli sorrendi helye alapján a propositio második a magyar nyelvű hexameteres propositiók sorában: közvetlenül a *Fulmen describitur* után készülhetett: tehát az 1785/86. iskolai év második félévében.

Szövegkritika

A K-ban nincs központozás; a jobb megértés érdekében pótoltuk. Központozásunk eltér a HG. s az ÖV.—ÖV[2]. és az MM. tagolásától.

1. K: ***ugy*** em. a versmérték szerint.
2. K: ***batorsággal*** em.
3. K: ***orommel*** em.
4. K: ***járo*** em. ***Musákkal*** em. a versmérték szerint.
   enekel em.
5. K: ***teremtes*** em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Cím e magyarul: 'A dicsőség(vágy) sarkantyúz (ösztökél)'. (Ld. a *Gloria calcar habet [I.]* megfelelő jegyzeteit.)

Szauder tanulságosan vetette egybe a verset a téma korábbi, rímes kidolgozásával (ld. ItK. 1967: 520—521. l.).

A hexameteres változatban a gyötrő, szokatlan forma is gátat vetett a szélesebb medrű epikus kifejtésnek: igyekezett a kisdiák minél rövidebben, minél előbb befejezni.

A két vers egyébként végső következtetésében megegyezik: a *Pindus*-t említi, a *Gloriá*-t a költői hírrel azonosítja végső soron mindkettő. Szoros tárgyi rokonságukra Szauder is rámutatott (ld. ItK. 1967: 525. l.).

1. *Hogy ha kihez* (rég.): 'ha valakihez'.
3. Az erőltetett versmondattani megoldás miatt homályban marad a második mondat alanya; a kissé zavaros, homályos sor értelme: 'akit Gloria (a dicsőségvágy) vezet, az nagy kedvvel tör előre, siet utána'.
4. *Pindus* (Pindosz) (gör.): észak-görögországi magas hegység, a költészet jelképe.
a' ki: 'az' — ti. a dicsőségre vágyó ember. Az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben e névmás után nincs írásjel, pedig így a szöveg értelmetlen.

Verselése

Hat hexameteres sorból áll. Juhász Géza tévesen mondta azt, hogy disztichonokban íródott: „a *Gloria calcar habet* [téma] kezdetleges kidolgozása, hibátlanabb disztichonokban, mint az előbbiek [ti. *A Kalmár* s a *Forma venusta perit*, amelyek csakugyan disztichonokból állnak]." (It. 1955: 11. l.)

A 3—4. sor meglepő szórendi cseréiről ezt írta Juhász: „A 3—4. sor merész szórendjéből azt lehet sejtenünk, hogy Kovács József nemcsak a »franciások« eredményeibe avatta be tanítványait, hanem a »deákos« Baróti Szabó Dávid »új mértékre vett« poémáiból is adott némi ízelítőt. Csokonai főleg ebből meríthette az ösztönzést, mikor ilyen alaposan összeforgatta a szavak rendjét." (Uo.) A versről készített másolatában már Toldy Ferenc is Baróti nevét jegyezte a sor mellé (ld. ToldyM. 55. l.).

Szerintünk nem kell föltétlenül Baróti Szabónak s a mértékes magyar verselőknek közvetlen példájára gondolnunk: e merész inverziókat első sorban latin olvasmányaikból ismerhették meg és sajátíthatták el a poétai osztály tanulói.

36. Impedit ira animum

Kézirata

ZC. 57b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 18., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 240. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

A *Prōō.* jelzés szerint iskolai versgyakorlatul készült, megadott moralizáló tárgyra.

A ZC.-ben elfoglalt helye s verstani és stiláris mozzanatok alapján egyidősnek vehetjük a *Fulmen describitur*, a *Gloria calcar habet [II.]* s az *Invidus* c. propositiókkal. Juhász Géza időrendjében is egymás mellé került e három vers (10. *Fulmen describitur*, 11. *Impedit ira animum*, 12. *Invidus*); szerinte is 1786-ban keletkezhettek (ld.: It. 1955: 13. l.).

Míg azonban Juhász a zsengék legkorábbi rétegéhez sorolta az időmértékes magyar nyelvű propositiókat, szerintünk megelőzték őket a poétai osztály első félévében írt magyaros versformájú versgyakorlatok.

Szövegkritika

3. K: *Igy* em. a versmérték szerint.
4. A kéziratban nincs központozás, könnyebb érthetőség okából mi tagoltuk, a HG. és az ÖV., ÖV.² tagolásához igazodva.
5. K: *Örtzájánn* em. *tsatazik* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

C í m e magyarul: 'A harag megrontja (megbéklyózza) a lelket'.

A címül választott tételt — amint erre Gulyás József rámutatott — Catóból vette a feladatot kitűző praeceptor: „E sor Catonál (2., 4.) fordul elő ezzel megtoldva: ne possit cernere verum." (Cs-tan. 28. l.) Ugyanott utalt Gulyás a haragnak Horatiusban előforduló leírására is, amelyet esetleg mintaként szintén fölolvashatott Kovács József: „A haragról Hor[atius] ira fuor [= furor] brevis est. (Ep. I. 2. 62.) szavakkal emlékezik meg." (Uo.)

Vargha Balázs Vergilius példájára hivatkozott, akinek művei csakugyan szerepeltek a poétai osztály tananyagában: „Kovács József a poétai és első retorikai osztályban megfigyeltette a lelki állapotok rajzát az *Aeneis*-ben, s ezek mintájára íratott gyakorlatokat . . . [Idézi az *Impedit ira animum*-nak mind az öt sorát.]" (ItK. 1953: 123. l.)

Gulyás utalásából nem derül ki egész határozottan, hogy Catónak melyik művéből származik a tételül választott idézet. Losonczi István poétikai segédkönyvéből azonban megtudjuk, hogy a Disticha moraliában fordul elő (ld. Losonczi 27. l.), s ugyancsak őnála a Flores Poetarum c. fejezetben is megtalálható a haragról szóló példatárban: „XXVI. De ira." (101. l.).

Cato moralis disztichonjai a tanterv szerint is beletartoztak a poétai osztály anyagába. (Ld.: Meth. 12. l.).

Juhász Géza ezt írta a versről: „Ugyanolyan 5 hexameter-soros epigramm, mint a *Fulmen*, de itt már lelkiállapotot fest." (It. 1955: 13. l.) Voltaképpen elvont, elmélkedő, moralizáló téma ez, de Csokonai ösztönös realista tehetsége szemléletes jellemképet kerekített belőle, akárcsak az *Invidus*-ból, amellyel egyezései is vannak. Bizonyára túlzó képeivel megragadó, rendkívül szemléletes stílusára gondolva írta Vargha Balázs: „Gyermekes felfogás . . . de már az első és utolsó hexameterekben Csokonai lelke fuvall." (ItK. 1953: 123. l.) Stílusáról, az *Invidus* c. propositióval egybevetve ld. Szauder: ItK. 1967: 521. l.; v. ö. még uo. 518., 529. l. és ÖlIr. 426. l.

3. A mondat elsikkadt tárgya bizonyára maga a haragvó ember: ő az, akit megront tulajdon haragja.
4. *érheti tzéjját* A *tzél* itt régi 'tárgy' jelentésében áll; a kifejezés értelme tehát nem az, hogy 'amint eléri célját, amint célhoz ér', hanem: 'amint eléri haragja tárgyát'.
5. E sor egészen közeli egyezést mutat az *Invidus* 3. sorával:
Ortzáján a' bú[k] sok ezer rántzokba verődnek

Verselése

Öt hexameteres sor, metrikailag lényegében hibátlan, bár a verstani pontosságot csak némi homályosság árán éri el.

Egyetlen prozódiai hibája: a különben rövid magánhangzójú *Fut* itt hosszú versláb helyén áll.

37. Invidus

Kézirata

ZC. 58a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 19., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben, címével és kezdősorával.

Első közlése: HG. II, 240. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint propositiónak készült. Ötsoros hexameter, akárcsak a *Fulmen describitur* s az *Impedit ira animum*. A három közül Juhász Géza ezt tartotta a legjobbnak (ld. It. 1955: 13. l.). ZC.-beli sorrendi helye szerint is ez készült utoljára a három említett propositio közül, a kódexben elfoglalt helyéből következik, hogy a poétai osztály második félévében, már föltehetően 1786-ban keletkezhetett. Juhász Géza időrendje szintén 1786-ra tette keletkezését. Viszonylag korai eredetére vallanak töltelékszavai, logikátlan nyelvi megoldásai is, bár ezek magából a szokatlan versformából adódnak.

Szövegkritika

1–3. Kp. n. em.

2. K: *bamulván*

3. K: *Örtsáján* em. *a' **bú** sok ezer rántzokba verödnek* Az egyes számú alany és a többes számú állítmány nem egyezik. A HG. ugyanígy közölte; az FK. így emendálta: *a bú . . . verődik*. Az ÖV., ÖV.² és az MM. meghagyta a többes számú állítmányt, *s a bú*-t tette többes számba. Mivel a *bú* szó itt régi 'harag' — s nem a mai 'bánat' — jelentésében áll, kissé szokatlan többes számú használata; mégis ezt a lehetőséget fogadjuk el, mivel a költővel máshol is megtörtént, hogy másolási hibából elhagyott egy szóvégi nyelvtani elemet (ld. **12.** és **30.** versünket).

4. K: *E* A hiányjelet a könnyebb érthetőség okából tettük ki — az ÖV. s az ÖV.² eljárását követve —, ezzel hangsúlyozván, hogy az *E* nem a viperára vonatkozik.

K: *⟨ez⟩ tsak ez étel ennek* Metrikailag, logikailag egyaránt az *étele* alak a helyes. Már Toldy így pótolta a ZC.-ről készített másolatában

(ToldyM. 57. l.); később a HG.-tól kezdve minden kiadás így emendálta.

5. K: *Igy* em. a versmérték szerint. *bé esedt* A metrum rövid magánhangzós alakban kívánja az igekötőt; a HG.-tól fogva minden kiadás így emendálta a tollhibát.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

C í m e magyarul: '(Az) irigy'.

A címbe foglalt tétel forrását nyomozva Gulyás József Horatius és Plautus munkáit is említette (Cs-tan. 28—29. l.). A klasszikus római irodalom számos helyen foglalkozik az irigy alakjával; a cím közvetlenül a témát kitűző praeceptortól eredhet.

Losonczi költői példatárának De invidia et livore c. fejezetében számos példát idéz e tárgyra; egyik példája Ovidiusból való, s feltűnő, hogy — bár más vonatkozásban — előfordul benne a *vipera* is, akárcsak Csokonai propositiójában:

„Liuor, iners vitium, mores non exit in altos:
Vtque latens ima vipera serpit humo."

(Losonczi 101. l.)

Kovács József bizonyára forgatta Losonczi poétikai segédkönyvét, mielőtt a tételt kitűzte, sőt föltehetőleg a diákok is forgatták e könyvet, mielőtt — vagy: miközben — feladatukat megírták.

A vers keletkezéséről Vargha Balázs ezt írta: „Kovács József úgy magyarázta a költői jellemzés genezisét, hogy a költő előre megszabja hősének absztrakt jellemvonásait: »Éneásnak charactere a' nagy kegyesség, és bölcs vitézség.«

A középkori mitológiának volt ez kedvelt ábrázolási módja képzőművészetben, irodalomban egyaránt. A bűnök és erények allegorikus képei, a haláltánc-énekek szereplőinek jellemzése mutatják az ókori mitológiától a 18. század-végi iskoladrámák primitív jellemzéséig egyfolytában élő tradíciót.

Csokonai is itt kezdte, például az *Invidus*-sal . . ." (ItK. 1953: 152. l.).

A tétel forrásait kutatva Gulyás József Horatiust is megemlítette: „Horatiusnál is (Ep., I., 2., 57.) = Invidus alterius macrescit rebus opimis; avarus semper eget. (Ep. I. 2., 56.)" (Cs-tan. 28. l.); ugyanott Plautusra is hivatkozott: „Az irigyről is van ilyen [ti. példabeszéd]: invida mens nulli, quam sibi sola nocet (C. 39.), qui invident, egent (Plaut. Trucul) (4., 2., 31.)." (Uo. 29. l.) Ezeken kívül számos leírás, szállóige található az irigy és a fösvény jelleméről a római irodalomban.

Ezzel rokon témát valamivel korábban már magyaros versformában is kidolgozott Csokonai, a helyi, magyar valóság színeivel téve elevenné: *Egy Fösvénynek le írása, Ugyan erről a' Fösvényről (A' Fösvény)*.

A vers ábrázolóeszközeit, stiláris felkészültségét Szauder vizsgálta (OlIr. 426. l.).

1. A sor kissé homályos; a *hánnya sebessen* kifejezés alanya föltehetőleg a fösvény tekintetére — „görbe szemeire" — vonatkozik. A *görbe* jelentése itt 'kaján, irigy, rosszindulatú'.

3. A *bú* itt föltehetően régi jelentése szerint 'harag' értelemben áll s nem mai 'bánat' jelentésében. Szauder nem alaptalanul állította párhuzamba

a vers e sorát az *Impedit ira animum* c. propositio 5. sorával: „csaknem ugyanazt írja le [ti. az *Impedit ira animum*-ban], amit az *Invidus*-ban (ott: Orcáján a harag sok ezer színekben [!] csatázik. — itt: Orcáján a búk sok ezerráncokba verődnek)" (ItK. 1967: 521. l.).

4. *martzong* (rég.): marcangol; *viperát martzong:* a kép azt akarja a mítoszok naivságával érzékeltetni, hogy táplálkozásával a kígyók közmondásosan gonosz, gyűlölködő természetét veszi magába az irigység.

Verselése

Hexameterei a 4. sorban található — talán elírásából eredő — döccenőtől *(étel[e])* eltekintve hibátlanok.

38. Forma venusta perit

Kézirata

ZC. 58ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 20., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben címével és kezdősorával.

Első közlése: HG. II, 240. l.; későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai gyakorlatul készült: de ha külön utalás nem volna rá, a latinul megadott sententiaszerű cím magában is félreérthetetlenül tanúskodnék e mellett. Szauder József a bölcs mondásokat vagy sententiákat chriaszerűen kifejtő propositiók közé sorolta (ld. ItK. 1967: 518. l.).

Juhász Géza a zsengékről szólva „a legkezdetlegesebbek sorozatá"-ban említette (It. 1955: 8. l.), s kronológiájában is a 3. helyre tette a magyar nyelvű propositiók sorában (uo. 11. l.). Később időrendjében, amelyre az ÖV. s az ÖV.² épült, a vers megmaradt ugyanezen a helyen.

Szerintünk ZC.-beli helye alapján a vers a poétai osztály második félévében készült, amikor a magyaros versformák s a rímes-időmértékes kísérletek után áttértek a tanulók a tisztán időmértékes: hexameteres és pentameteres sorok gyakorlására. ZC.-beli helyén túl a disztichonos forma is a mellett tanúskodik, hogy valamivel később íródott, mint ugyane korszak hexameteres propositiói. Az erőltetett nyelvi megoldások, a szokatlan szórend egyaránt az új formával folyó vívódásról s a vers korai keletkezéséről vallanak.

Szövegkritika

1. K: *rosát* em. *kertesz* em. *űltet* ⟨*a*⟩ *azonnal*
A K-ban nincs központozás; a HG. és az FK. a sor végére tett vesszőt; az ÖV. s ÖV.² már helyesen tagolta a mondatot: az *űltet* után tett írásjelet. A könnyebb érthetőség okából mi is kitettük a

vesszőt, ahogy a továbbiakban is pótoltuk a hiányzó központozást.

2. K: *sugárat* em. A metrum miatt már a HG. így emendálta: *sugárát* a későbbi kiadások hasonlóan jártak el.
3. K: *szekfűt* Nehezen kikövetkeztethető szóból javítva; úgy tűnik, hogy Csokonai a „*szekfűt*" kifeledve a következő (*futva*) szót kezdte el, s utóbb azt javította át a kifelejtett szóra.
4. K: A *tüze* nehezen betűzhető — talán *keze* — szóból javítva.
5. K: *Igy* a versláb szerint em. *szepség* em. Az ÖV. és az ÖV.[2] tévesen így oldotta fel a sort: *a szépség is ha kivénül*. Szerintünk — mint a tárgyi magyarázatokban lesz még róla szó — a *ki* nem a *vénül* igéhez tartozó igekötő, hanem önálló névmás.
7. K: *Igy* em. a versláb szerint; *keppel* em.
8. K: *rosás* a versláb szerint em. *akkezeit* Metrikális okból, a névelő hosszúságának jelölésére használta a diákköltő ezt a megoldást, amellyel a hiányjel használata helyett [*a' kezeit*] mások is éltek e korban.
9. K: *A sszép* . . . Éppúgy a névelő hosszúságát hangsúlyozó mássalhangzó-kettőzés, mint az előző sorban az *akkezeit*. K: *szuzeknek* em.
   A csonka lábú hexameteren az FK. önkényesen ezzel a betoldással próbált segíteni: *bár azzal el ne kevélykedj*. Erőltetettnek tartjuk; a nyelvtörténetből ugyan ismerjük az *elkevélykedik* igét (a NySz. egyetlen adatot idéz rá: a XVII. századból, Pázmányból), de értelmileg ez nem illeszkedik pontosan e mondatba; Toldy Ferenc a versről készített másolatában a *te* személyes névmással próbálta helyreütni a sántító sort: *bár azzal [te] ne kevéjkedj* (ld.: ToldyM. 58. l.). Időmértékes zsengéiben máskor is használta töltelékszóul Csokonai a *te* személyes névmást (pl. a *Lurida sub dulci melle venena latent* című versében), ezért Toldy emendációja elfogadhatóbbnak látszik: bár a legvalószínűbb az, hogy Csokonai egyszerűen elvétette a szokatlan metrumot. (Toldy is kérdőjelet tett a maga megoldási kísérlete mellé.) Az FK.-n kívül valamennyi kiadás emendálás nélkül közölte a sort. A kettőspontot a K szerint tettük ki.
10. K: *neked* A metrum miatt a HG. s a későbbi kiadások ékezetet tettek az első szótagra; mi is a metrum szerint emendáltuk. A K-ban: *Glotho* em. *ez* értelemszerűen em.
12. A mondatvégi pont a K-ban is megvan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin c í m magyarul: 'A vonzó külső elmúlik' ('A szépség mulandó'). A tételül választott cím pontos forrását nem sikerült megtalálni, Gulyás József is csak hasonló tartalmú szállóigéket idézett: „A Forma venusta perit-hez hasonló gondolattal többször találkozunk a latin példabeszédek közt: vidi ego tam pulchram saepe perire rosam (C. 44.) Vagy: flos erat ille caducus (C. 44.)" (Cs-tan. 29. l.).

A címben foglalthoz hasonló gondolatot találunk Ovidiusban is: „Forma bonum fragile est." (De Arte Amandi II, 113.) Ez azért is figyelmet érdemel, mivel Losonczi poétikai segédkönyvében is előfordul, a De Forma c. XVIII. fejezetben (97. l.).

„Most először ejt a szép szűzekről néhány szót" — írta a versről Juhász (lt. 1955: 11. l.). Valóban a kitűzött tárgy most kényszerítette rá először, hogy ne csak általánosan elmélkedjék az elmúlásról, mint ahogy azt a *Nil feret ad Manes* . . . c. latin propositiójában tette, hanem a női szépség mulandósága okán a szerelemről is szóljon: természetesen elvontan, s latin olvasmányélmények hatása alatt — amit a felvonultatott mitológiai kelléktár is igazol. Tárgyáról írva Szauder tett még észrevételt (ld. ItK. 1967: 525. l.).

1. A sor ugyanúgy indul, mint a *Bene qui latuit* . . . c. szintén disztichonos propositio: *N é z d b á r a nagy gályát* . . . Ez az egyezés is a két propositio közel egykorú keletkezésére vall.
A jellegzetes versindításról ld. Szauder: ItK. 1967: 519—520. l. Ugyanitt írt a propositio kezdő képéről, s a versek elevenségét, közvetlen hatását fokozó második személyű megszólításról (528. l.).
Logikailag az *azonnal* a második sorhoz tartozik, tehát eléje jár a vessző, amelyet több kiadás tévesen utána: a sor végére tett.

4. A sorok értelme körülbelül ez: 'amit csak megpillant, amire csak ránéz futva [az égen a Nap], máris rontja, bomlasztja tüze': más szavakkal: 'elég az, hogy csak ránéz, meglátja, s máris, azon nyomban pusztítja, elperzseli tüze'.

5. *ha ki vénül:* a *ha ki* régies használat szerint itt ebben a jelentésben áll: 'ha valaki'. A *ki* tehát nem a *vénül* igéhez tartozó igekötő, mint ahogyan az ÖV. s az ÖV.² értelmezte; a *kivénül* igét e korból nem ismeri még a NySz., csak a *kivénhedik*-et. A sor értelme tehát ez: 'Így a szépség is, ha valaki vénül (vénülni kezd), csakhamar elvész'. A főmondat tehát ez: *a' szépség tsak hamar el vész;* a közbevetett mellékmondat pedig: *ha* (vala)*ki vénül.*

7—8. Általában a női szépség mulandóságáról beszél a vers, a 8. sorral azonban mindkét nemre általánosítja tételét; e sorral kapcsolatban írta Juhász Géza: „Most először ejt a szép szűzekről néhány szót: kézcsók illeti őket, rebegi illedelmesen." (I. h. 11. l.) Ez az illedelmesség az iskolai szabályoknak szólt mindenekelőtt: Fodor Gerzsontól tudjuk, hogy még évekkel később, 1788-ban, a subscriptio évében is milyen megbotránkoztatást keltett egy Vénusszal kapcsolatos merészebb gondolata: „Subscriptio idején ezen materiáról irván Mustramunkát: Voluptates comendat rarior usus; Ennek kifejtegetésében azt a gondolatját elegyítette: Utere venere, sed parce, a' melly szaváért Vénusnak Martirja lett egy kevéssé, mivel éppen tsak azért a sorért egy személlyel lejebb tevődött, de mivel esmerősinek Tanúbizonysága meg állította, hogy azzal a' mondással nem életét, hanem tsak olvasását árulta el: elébbeni grádusára vissza tétetett." (Ld. Márton: NPM. I. k. VII. l.)

10. *Clotho* (gör.): a végzet három nőalakjának egyike, aki kezében guzsalyt tartva az emberek életének fonalát sodorja. Pomey mitológiai tankönyvében részletesen olvashatott róla Csokonai (ld. 204—205. l.).

11. *mellyt:* a metrum miatt használt erőltetett nyelvtani alak *mellyet* helyett: metrumkényszerből hasonló megoldással élt pl. a *Panaszolkodik* . . . című, közel egykorú propositiójában is a költő (ld. az idézett vers 12. sorát).

Az *éppen* jelentése a régi nyelvben 'teljesen, egészen'; ebben a jelentésében áll itt is. (V.ö.: NySz. TESz.).

12. E sorral kapcsolatban Juhász Géza Ferenczi Zoltán megjegyzésére hivatkozott: „Ferenczi Zoltán a másolónak hajlandó tulajdonítani az utolsó pentameter hibáját: »Talán így lehetett: Bár hajtson villám szem maga láncza alá«. (Akad. Kvtár. Ferenczi-hagyaték.) De könnyen föltehető, hogy a hiba még magától a gyermek poétától eredt." (I. h. 11. l.) A mondat logikailag sem egészen hibátlan; szerintünk ilyesformán értelmezhető: 'bár villámló szemed hajtson [ti. akárkit, bárkit]' önnönmaga lánca alá; azaz: 'bár megbilincseljen tekinteted akárkit'.

Verselése

A disztichonokban tett első kísérletekhez tartozik ez a propositio is: innen erednek erőltetett szórendi, alaktani megoldásai. A 11. sorban — talán még csak ösztönösen — belső rímmel, leoninussal próbálkozik.

A 9. (hexameteres) sor sántít, s az utolsó pentameteres sor — amint erre már Ferenczi és Juhász Géza is rámutatott — ugyancsak hibás: a cezúra egy szót vág ketté (*hajt|son*); föltehető, hogy — a latin prozódiának megfelelően — a szókezdő *h*-t is néma hangként fogta fel a versíró diák.

39. Bene qui latuit, bene vixit

Kézirata

ZC. 58b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 21., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben címével és kezdősorával.

Első közlése: HG. II, 241, l.; későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint ez is iskolai versgyakorlatnak készült, akárcsak a ZC.-ben a közvetlenül előtte található hexameteres és disztichonos sententia-versek: a *Gloria calcar habet [II.]*, az *Impedit ira animum*, a *Forma venusta perit*. Mégis inkább a közvetlenül utána következő jellemképpel, az ugyancsak disztichonokban írt *A Kalmár*-ral van legközelebbi rokonságban: képzetkincsük, kifejezéseik, sőt egész soraik feltűnően hasonlítanak.

A vers alapgondolata Phaedrusnak a poétai osztályban tárgyalt több tanítómeséjében is megtalálható (Lib. IV. Fab. VI., XXII.), amint a tárgyi magyarázatokban részletesebben szólunk róla.

Juhász Géza a magyar nyelvű propositiók „legkezdetlegesebb sorozatában" említette (It. 1955: 8. l.). ZC.-beli helye alapján a poétai osztály második félévében, 1786-ban készülhetett.

Szövegkritika

A K-ban a 2. sor jelzett helyének s az utolsó sor végének kivételével nincs központozás. A többi helyen a jobb megértés érdekében pótoltuk.

1. K: *anagy* em. Föltehetően *annagy*-ot készült írni a költő, így akarván az egybeírással hangsúlyozni a névelő hosszúságát, akárcsak az előző, *Forma venusta perit* c. propositióban az *akkezeit* alakkal. A sor utolsó szava a Toldy/j.-n tévesen: *ösvényt*
2. K: A *hempejget* után a K-ban fölösleges vessző; ezt elhagytuk, s helyette a szó elé tettünk vesszőt.
4. K: *gajat* em. Lehet, hogy az eredetiben *töri* volt, s ekkor a mondat alanya a *tenger*. A tárgyatlan *törik* esetében viszont a mondat alanya a gálya: *A tenger . . . A gáját rontván* [az, ti. a gálya] *darabokra törik*.
5. A kiadásokban a *tsajkája* szó a HG.-tól fogva ***sajkája;*** a mai köznyelvi használatnak valóban ez az utóbbi alak felel meg, a *csajka* ma csak 'fém evőedény' jelentésben él; a régi nyelvben és a nyelvjárásokban azonban a szónak megvolt 'hajó, sajka' jelentése is, ezért meghagyjuk a K-beli alakot. Mondattagolásunk eltér a HG. (s az ezt követő többi kiadás) központozásától, ahol — szerintünk tévesen — a sor végére, az *is* után került a vessző. Mindezt részletesen indokoljuk a tárgyi és nyelvi magyarázatok megfelelő részében.
6. K: *zugo* A versmérték szerint em. Kp. n. em.
7. K: *aranyal [= aranyal]*
8. K: ***Ennekem*** em.

A HG. — tévedésből — figyelmen kívül hagyta a vers disztichon voltát, s a pentameteres sorokat bekezdés nélkül a hexameterekkel egyformán szedette, noha a kézirat is világosan beljebb kezd minden páros sort. A HG. tévedését minden későbbi kiadás átvette, úgyhogy ezekben formailag hexameternek tűnhet a valójában párversekben írt versgyakorlat. (Az MM. **már** — javaslatunkra — a kézirat szerint közölte.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Címe magyarul: 'Jól élt, aki észrevétlenül (jól elrejtőzve) élt'.

A szállóige — amint Gulyás József is rámutatott — Ovidiusból való: „E hires és sokszor idézett sor Ovidius: Tristia 3., 4., 25. fordul elő" (Cs-tan 28. l.). Losonczi poétikai segédkönyve szintén idézte a Flores poetarum c. rész VIII. — De aula című — fejezetében. (Ld.: i. m. 91. l.).

A propositio alapgondolata közeli rokonságban van Phaedrus De Simonide c. tanítómeséjének alapgondolatával, ahol Simonides, a költő, míg útitársai a süllyedő hajóból vagyontárgyaikat igyekeznek menteni, önérzetesen azt mondja:

„Mecum . . . mea sunt cuncta."
(Phaed. Lib. IV. Fab. XXII. 14.)

Hasonló gondolat található Phaedrusnak a menyétek s az egerek harcáról szóló Pugna murium et mustelarum c. meséjében is (Phaed. Lib. IV. Fab. VI. 11—13).

Tartalmáról Juhász Géza ezt írta: „képanyaga mint a *Kalmáré*, de mondanivalója ellenkező: a tenger vihara és kincsei helyett az egyszerű életet magasztalja." (I. h. 13. l.) A sententia-versek témáiról írva Szauder is foglalkozott e verssel (ld. ItK. 1967: 525—526. l.). Ugyanitt rámutatott a 2. személyű megszólítással induló retorikus verskezdésre, a moralizáló sententia-versek e jellegzetes vonására. (I. h. 528. l.)

A megadott tételt kissé átvitten, áttételesen fejti ki a vers; mondanivalójának lényege: a kincsekkel rakott nagy méretű gálya könnyebben lesz a habok martaléka a viharban, mint a hullámok ostromának kisebb felületet adó, előlük könnyebben elsikló kis sajka.

A költői kép a vagyonosok bizonytalan életét állítja szembe a szerényen félrehúzódók nyugalmasabb életével. Az utolsó sorban mintha már a költőnek később is többször megfogalmazott meggyőződése törne föl ösztönösen.

A téma jellegzetes tétele lehetett az iskolai versgyakorlatoknak; a Koncz Benjámin-féle gyűjteményben is megtaláljuk egy feldolgozását „Bátorságosabb az a' hajó a' melyet a' középszerű viz viszen" címmel (i. h. 7—8. l.).

1. A vers ugyanazon szavakkal indul, mint a *Forma venusta perit: Nézd bár a' rósát*... Ez is nagyjából azonos keletkezési idejük mellett szól. A két propositio között további egyezéseket találunk.
2. A *halom* itt eredeti értelmében 'domb, kisebb hegy' jelentésben áll; a *hab* jelentése is eltér a mai köznyelvi használattól: 'hullám'-ot jelent; a *halomnyi hab* tehát 'domb nagyságú hullám'-nak értendő.
3. E sor szinte szó szerint megegyezik *A Kalmár* 5—6. sorával: ... *búzdúl a' tenger 's mindenre haragját | Ontya* ...
5. *tsajka* (táj.; rég.): sajka.

5—6. Szerintünk a szavak inverziója így oldható fel, a homályos sorok így értelmezhetők: a *mikor* jelentése itt 'míg, miközben, ezzel szemben' s természetes helye a mondat elején volna; tehát '[a nagy gálya darabokra törik] míg a kis sajka nem romlik (roncsolódik); a part közelében (a part alatt) is a zúgó tenger habja (hulláma) engedve (engedékenyen) fordul (kerül) körülötte, azaz kikerüli, körülfollya (ahelyett, hogy mint a nagy gályát, a parthoz vágná)'. Az *ereszt* ige jelentése itt 'enged'.

Juhász Géza így magyarázta e sort: „a 6. sor talán így hangzott: »A zúgó tenger habra eresztve kerül.«" (I. h. 13. l.) Még ha számolunk is esetleges elírással, ez az értelmezés nem visz közelebb a megoldáshoz. Juhász megoldási kísérlete Toldyra megy vissza, aki a versről készített másolatában már megkockáztatta a sornak ezt az értelmezését (ld. ToldyM. 59. l.).

7. *bolt:* bolthajtás.
8. *szerentse:* a szó régi jelentése szerint itt azt jelenti: 'vagyon, boldogulás'. A vers végső következtetésével egybevethető Tibullus egyik helye is:

me mea paupertas vita traducat inerti,
dum meus adsiduo luceat igne focus.

(Lib. I. 5—6.)

Verselése

Disztichonokban íródott, akárcsak a vele nagyjából egyidős propositio, a *Forma venusta perit* és *A Kalmár;* míg azonban *A Kalmár*-ban az utolsó párvers mindkét sora hexameter, itt következetesen végigvitte a diákköltő a disztichonos formát.

40. A Kalmár

Kézirata

ZC. 59a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés, előtte Csokonai későbbi ϑ jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 22., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első kiadása: HG. II, 241. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.^{2} és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült.

Juhász Géza nyilván nyelvtani és verstani fogyatékosságai alapján sorolta a legkorábbi magyar nyelvű zsengék közé: a zsengékről összeállított időrendjében a 2. helyen szerepel, de kronologizálását külön nem indokolta (ld.: It. 1955: 11. l.). Ugyane tanulmányában a ZC.-nek „a *Luridától Thisbéig*" terjedő „legkezdetlegesebb sorozatát" említi; ebbe a sorozatba beletartozik *A Kalmár* is.

Nyelvi homályosságára Vargha Balázs is rámutatott (ld. ItK. 1953: 155. l.).

E nyelvi homályosság a szokatlan, idegen versformából következik.

Korai keletkezését tanúsítja a feltűnően sok töltelékszó is: a háromszor előforduló *bár* s a vele rokon megengedő kötőszó, az *ámbár* (az 5. sorban). Versformája, ZC.-beli sorrendi helye egyaránt azt bizonyítja, hogy a poétai osztály második félévében, már 1786-ban készülhetett.

Szövegkritika

Csak ZC.-beli, központozás nélküli szövege maradt ránk; a későbbi kiadások a vers helyesírását — a metrumot is tekintetbe véve — némileg korszerűsítették, s a központozással a nyelvi homályt is igyekeztek eloszlatni, de — mint a megfelelő helyeknél utalunk rá — nem mindenütt megnyugtatóan. A metrumnak — s az értelmi, logikai tagolódásnak — megfelelően mi is emendáltuk a szöveget, s a hiányzó központozást pótoltuk

1. A sor utolsó szakasza: *'s hánnya hajót* csak úgy válik valamennyire értelmessé, ha egy elmaradt hiányjelet tételezünk fel: *hánny' a' hajót*, bár az is lehet, hogy verstani kényszerből maradt el a névelő. Tekin-

tettel a vers korai eredetére, a nevelő kényszerű elmaradására kell gondolnunk, ahogyan a diákköltő több más, közel egykorú időmértékes verséből is — azonos okokból — elmaradt. E mondattag alanya a következő sor *tenger* szava lehet, noha mondattanilag meglehetősen erőltetett a szerkezet, emlékeztet a *Lurida sub dulci melle* . . . homályos megoldásaira, amelyeket szintén a szokatlan versforma kényszerített ki. Gondolhatunk a latin minták sugalló hatására: a gyakori merész szórendi cserékre, inverziókra is, de láthatunk benne egyszerűen magyar versmondattani sajátságot: k ö z ö l é s t is.
Ha föltevésünk helyes, akkor a versrészlet ilyesformán tagolandó:

A veszedelmektől nem tart ez, 's hánnya hajót
Ámbár, búzdúl a' tenger 's mindenre haragját
Ontya sebessen, semmit nem fél, bár omol a' hab.

Mindenképpen ez látszik a logikusabb tagolásnak, s nem az, amelyet a HG. alapján az ÖV., az ÖV.[2] és az MM. is átvett:

A tengert járván, csak hogy gyöngy légyen elégszer,
A veszedelmektől nem tart ez s hányja hajót. [Így !]
Ámbár buzdúl a tenger s mindenre haragját. . .

Ebben a tagolásban csakugyan egészen értelmetlenné válik az egész utolsó mondattag: a *hányja hajót* szókapcsolatnak nincs alanya.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A leíró jellegű vers címét, tárgyát maga a praeceptor fogalmazhatta meg: a ZC.-ben közvetlenül előtte található propositiókkal szemben ezúttal magyar nyelven. Jóformán semmi sem szüremkedik bele a környező város kalmáréletéből a versbe, mint a költő azonos tárgyú magyaros versformájú jellemképeibe. A figura, a helyzet egészen képzeletbeli: a Debrecenben egészen egzotikusan ható tengeri vihar is olvasmányélményekre, mindenekelőtt Ovidiusra mutat. Juhász Géza is figyelmeztetett rá, hogy a vers hőse, annak egész jelleme még teljesen elvont: „Megihleti a gyermeket a cívis környezetből vett feladat, de nem a szárazföldi kereskedőt énekli, hanem a tengerjáró kalmárt; a regényes *hőst*." (It. 1955: 11. l.)

2. A *habok* a mai zártabb magánhangzójú *habuk* [= habjuk] alak helyett állhat; igaz, hogy első pillantásra csak egy birtokost látunk, a *tenger*-t, de ott van mellette a *szél* is: ketten együtt keltik a habokat.

Verselése

Disztichonokkal indult, de utolsó sora pentameter helyett hexameterré sikerült. Verselésbeli felemássága is korai keletkezése mellett szól.

41. Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember

Kézirata

ZC. 59ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele, a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 23., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 241—242. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült. Moralizáló témát dolgoz fel, mint a korai zsengék zöme, de a megadott erkölcsi tétel kidolgozását a cím ezúttal monoligizáló leírás formájában kívánta meg. Elüt a propositio ritmusa is a legtöbb iskolai versgyakorlatétól: anapesztus lejtésű rímes-időmértékes, tehát ún. nyugat-európai formában íródott; hasonló formában csupán két másik magyar nyelvű zsengéje készült a költőnek: a *Lurida sub dulci melle venena latent* s a *Thisbe keserei*. Nyilvánvalóan azokhoz áll legközelebb — nemcsak formailag, hanem időrendileg is.

A három propositio összefüggéseivel s tárgyalt versünk keletkezésével Juhász Géza két tanulmányában is részletesen foglalkozott (ld. It. 1955: 11—12. l. és CsVers. 54—55. l.).

Juhász úgy vélte, hogy a vers 1786 februárja után keletkezett, mivel — szerinte — „Csokonai zsengéje bátortalanul céloz is arra a szülő fölemlítésével, hogy családi részről érte gyász". (It. 1955: 11. l.) Ez a megállapítás a szöveg félreértésén alapul: a „*Szülőm* búk árjai vala" sorban a *szülő* puszta stilisztikai elem, tévedés konkrét jelentést tulajdonítani neki; a *szülő* szó állítmányának többes számú névszói része — *árjai* — is jelzi, hogy nem lehet a költő apjára vonatkoztatni a sort.

Ugyane dolgozatában Juhász a „legkezdetlegesebb" zsengék sorában említette e propositiót (i. h. 8. l.). Időrendjében a magyar nyelvű zsengék közt a 6. helyre került, utána következik mindjárt a *Lurida sub dulci melle* . . ., noha dolgozatában ez utóbbiról föltételezte, hogy tárgyalt versünknél előbb készült. Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben tükröződő újabb időrendjében is megmaradt ez a sorrend, csupán annyiban módosult, hogy mindkét vers valamivel hátrább került: a *Panaszolkodik* . . . a 11., a *Lurida* . . . a 12. helyre.

Vargha Balázs verstani meggondolásból 1787 utánra tette (ld. ItK. 1953: 120—121. l.).

A vers propositio volta nem hagyhat kétséget afelől, hogy a poétai osztályban, 1785/86-ban íródott: ZC.-beli sorrendi helye s verselése alapján pedig a tanév második felére, alkalmasint már 1786-ra kell tennünk keletkezését.

Szövegkritika

A cím a HG.-ban hibás: *Panaszkodik* áll a helyes *Panaszolkodik* szó helyén. Az FK. átvette a hibás alakot, sőt az ÖV.²-ben újra előfordul ez a hiba, noha előzőleg az ÖV. már pontosan közölte a címet.

4. K: *tsapa* em. A *tsapa* a szükségesnél egy szótaggal hosszabb sort ad. Már Toldy is szövegjavításra gondolt: a versről készített másolatában a jobb lapszélre a *csap* alakot jegyezte (ld. ToldyM. 61. l.). Harsányi István és Gulyás József talán ennek alapján emendálta a szöveget; a HG. óta valamennyi kiadás így közli. Arra gondolhatnánk, hogy esetleg eliziót akart alkalmazni a költő a két *a* hang egybeolvasztásával: ilyen példát azonban nem találunk versírói gyakorlatában, s logikailag sem indokolt az elbeszélő múltban álló *csapa:* a Pandorára vonatkozó többi igei állítmány — *Ront, pusztít* — mind jelen időben áll.
5. K: *bük* em.
9. A K-ban nincs központozás; em.
15. K: *azik* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a leíró jellegű propositiók címét, e versét is a praeceptor fogalmazta meg. A valamivel későbbi *Dido Aeneastól való bútsúzása* és a *Thisbe keservei* mellett az első olyan cím a propositiók között, amely határozottan monológszerű egyes szám első személyű kifejtést kívánt a tanulóktól.

A monológszerű forma alkalmat adhatott volna személyesebb lírai megnyilatkozásra is — ha a tárgy, a téma is alkalmat kínált volna ilyen megnyilatkozásra. Juhász Géza — alaptalanul — az apját elvesztő diákköltő panaszát kereste a versben.

A kitűzött moralizáló tárgy nem volt alkalmas arra, hogy a kisdiák személyes hangján szólalhasson meg: képzelt helyzetbe éli bele tehát magát, ahogy a propositiókban többnyire.

A cím ben *Panaszolkodik* (rég.): panaszkodik.

3—4. *Pandora pixise* (gör.): a görög regevilágban az emberi nyomorúságot és bajokat magába záró szelence, amelyet az első földi nőnek, Pandorának kíváncsisága felnyitott, a világra szabadítva ezzel a bajokat és szenvedéseket. „Pandora pyxis"-éről Pomey mitológiai tankönyvében olvashatott részletesen a diákköltő (127—128. l.).
4. A *majd* szó itt 'majdnem' jelentésben áll. (V.ö. az 1. sor *Majd* szavával.)
5. A *Szülőm* e sorban átvitt értelemben áll, azt jelenti: 'világra hozóm'. Az egyes számú alany *(Szülőm)* után az állítmány többes számú névszói eleme *(árjai)* népnyelvi sajátság, amelyet most a szokatlan forma miatt metrumkényszerből használt a diákköltő. Vargha Balázs is népnyelvi sajátságot látott benne (ItK. 1953: 158. l.). (V. ö. a *Libertas optima rerum* 8. sorával!)
11. A mondat alanya a *veszedelem* lehet; ilyenformán a *tölle* is arra vonatkozhat, s így jelentése itt: 'általa'.
el vész: elpusztul.

12. *Mellyt* Ritmuskényszerből a *Forma venusta perit* c. disztichonos zsengéjében is használta a költő ezt a szokatlan alakot: *m e l l y t Gratia lepjen el éppen*. A névmás tárgyalt versünkben föltehetőleg a *veszedelem*-re vonatkok.

13. *bú árja tsatázik* Hasonló kifejezés az *Impedit ira animum*-ban: *a' harag sok ezer színekbe tsatázik* (5. sor). Ez is jelzi, hogy a két vers közel egykorú.

Verselése

A propositio különleges — anapesztusi lejtésű nyugat-európai — versformában készült.

Már Elek is megemlékezett e nem könnyű versforma korai előfordulásáról Csokonainál (20. l.).

Juhász Géza két tanulmányában is részletesen foglalkozott a propositio verselésével (ld. It. 1955: 11—12. l. és CsVers. 54—55. l.).

A propositio keletkezéséről szólva úgy vélte, hogy versformáját valamilyen népdalélmény hatására a Földi János rímes anapesztusokban írt Halotti Versének (Edgy gyenge szűlött' halála alkalmatosságával...) ismeretében a diákköltő maga alkotta meg (ld. It. 1955: 11. l.).

Ezt a magyarázatot így nem fogadhatjuk el egészen: a diákok nem szabadon választották meg a kidolgozandó propositiók versformáját, hanem éppen úgy készen kapták, mint a kitűzött tételt. S ha figyelembe vesszük is Csokonai kivételes költői tehetségét, amelyre praeceptora, Kovács József is fölfigyelt, akkor is inkább arra kell gondolnunk, hogy a költészet tanára maga buzdította tehetséges tanítványát ennek az új keletű (föltehetőleg Földi János révén megismert) s igen nehéz formának megkísérlésére.

Föltűnő, hogy a vers első felének nyolc sora páros rímű, s az első sor kivételével nem érvényesül bennük az anapesztusi lejtés. A vers második — tiszta ritmusú — fele keresztrímes. Erről jegyezte meg Vargha Balázs: „[e varsben] csupán nyomai vannak a versmértéknek, csak az utolsó sorokban ismerhető fel világosabban a metrum:

Tsak a' bú árja tsatázik
[Idézi a befejező sorokat.]"
(ItK. 1953: 121. l.)

A vers formájának eredetéről szólva Juhász Géza is említette, hogy Földi Prudentiusnak, az i. sz. IV. században élt keresztény költőnek egyik latin nyelvű himnuszából is megismerhette a rímes anapesztusokat (CsVers. 65. l.); 1790-ben ezt írta Földi Kazinczynak róla: „a' mi Kleink hasonló versekbe szedni akarván, imígy amúgy hibásan lefordították és mind e' mai napig a' Reformátusok halotti énekeik közt énekelik! *Hagyjátok el hű keresztyének* stb." (KazLev. II, 107. l.)

Csokonai — Kovács József által — Prudentius versét is megismerhette, s Losonczi népszerű poétikája is tárgyalta az anapesztusokat (15. l.).

42. Sint Maecenates, feret Hungara Terra Marones. Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt

Kézirata

ZC. 59b—60a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 24., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 242. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült, erre vall a címként szereplő latin disztichon is.
Latin nyelvű hexametereket, disztichonokat a poétai osztály első félévében, magyar nyelvűket pedig a második félévben kezdtek írni a tanulók.
E vers érettebbnek tűnik, mint a Zöld-kódex rövid epigrammatikus magyar hexameterei és disztichonjai. Juhász Géza ennek alapján kronologizálta: „Egyik legérettebb zsengéje: már alighanem 1788-ból. Vád a nagybirtokosok ellen, jogos nemzeti büszkeséggel vegyülve." (It. 1955: 14. l.) Pukánszkyné a *Prōō* jelzés alapján helyesen Háló Kovács József praeceptorsága alatt keletkezett iskolai versgyakorlatnak tekintette (27—28. l.).
Nem csupán verselésében és megfogalmazásában: mondanivalójában is fejlettebbnek, érettebbnek tetszik, mint a poétai osztályban írt többi időmértékes propositio. ZC.-beli sorrendi helye is igazolja ezt: az említett kezdetlegesebb propositiók után található.
Mivel propositiókat csak a poétai osztályban írtak a diákok, arra kell gondolnunk, hogy ez a vers is az 1785/86. tanévben készült, ZC.-beli helye szerint is már a második félév derekán.
A cím előtt található *ϑ* jel alapján Vargha Balázs összefüggésbe hozta *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . című propositóval: „Ennél [ti. a *Sint Maecenates* . . . c. versnél] is korábbi lehet az a Zöld codexbeli vers, amely később *Az én vagyonom* címet kapta. Eredeti címén: *Proo:* A poéta csak gyönyörködni szeret, nem kíván ő semmit egyebet . . . A *Sint Maecenates* címéhez odakerült az elítélő *ϑ* jel. *Az én vagyonom* után már nem volt a mecénás-versnek létjogosultsága." (ItK. 1953: 134. l.) Varghának abban igaza van, hogy *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . korábbi, mint a *Sint Maecenates* . . . . Abban azonban nem értünk vele egyet, hogy az említett másik vers miatt látta el *ϑ* jellel a költő emezt. A korábbi „mecénás-vers" egyszerűen azért nem kapott törlendő jelet, mivel átdolgozásra szánta a költő, s később *Az én vagyonom* címmel át is írta s kiadta a DMM.-ben. A *Sint Maecenates* . . . c. propositiót közhelyszerű, túl általános mondanivalója miatt nem találta utóbb átdolgozásra, ill. kiadásra méltónak.

Később az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben Vargha Balázs — bizonyára Juhász Géza időrendjének hatására — a maga korábbi helyes kronologizálásával szemben *A poéta gyönyörködésé*-t későbbinek tette meg a *Sint Maecenates* . . . c. versnél.

Szövegkritika

A c í m ben Vergilius nevét Toldy így olvasta: *Virgiliumque*. Így közölte a HG., az ÖV.—ÖV.² és az MM. is, noha a kéziratban nem látható pont az első magánhangzó fölött. Nem is valószínű, hogy a Martialis-idézetben *Vergiliumque* alakban szereplő szót a praceptor „megnémetesítette" volna. A vers 9. sorában azonban csakugyan *Virgilius* olvasható, s ez már Kovács József praeceptor hatása lehet, aki Magyar Éneise fordításában (Komárom, 1799.) a címlapon is P. Virgilius Márót írt, s a bevezetésben is ebben az alakban használja a római költő nevét. A címben a vesszőt mi pótoltuk.

2. K: *szavák [= szavának]* Kp. n. em.
6. K: *bé* em.; kp. n. em.
7. A sorból egy szótag hiányzik. A HG. így pótolta: *Zengene köztünk [is] hangos versekkel Apollo.* Juhász Géza is ezt a megjegyzést fűzte a vershez: „A 7. sorába harmadik szóként »is« toldandó." (It. 1955: 14. l.) Az ÖV.—ÖV.² és az MM. is átvette e javítást; mivel a kötőszó értelem szerint ide illik, mi is elfogadjuk ezt az emendálást.
9. A K-ban a *köztünk* után álló szó nem egészen határozott kézvonású. Juhász Géza is megjegyezte, hogy: „a 9-ben az »itt« írása . . . inkább »is«-nek rémlik." (It. 1955: 14. l.) Lehetséges, hogy az eredeti fogalmazványban, amelyről a tisztázat készült, valóban *is* volt. A latin eredeti *-que* kötőszava is ezt igazolja; ennek megfelelően em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m — amint Gulyás József rámutatott már — Martialisból vett idézet. (Ld.: Cs-tan. 28. l.).

Martialis epigrammájának (Epigram. Lib. VIII. 56.) 5—6. sorát írta át szabadon a tételt kitűző köztanító: „Sint Maecenates, non deerunt Flacce, Marones | Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt". Figyelemre méltó, hogy Losonczi poétikai segédkönyvében is előfordul a Martialis-idézet, a Flores Poetarum c. résznek a „De poesi, et Carmine" c. XXXIX. fejezetében (108. l.). Gulyás mutatott rá elsőnek az idézett helyen arra is, hogy a Martialis-részlet — némileg átalakítva — megtalálható Csokonainak egy másik versében is. A Gulyás által idézett hely a Batthyány József hercegprímásnak 1795. május 9-én írt latin nyelvű epigramma két zárósora:

Sint Maecenates; feret haec quoque terra Marones,
Virgiliumque Tibi vel Tua rura dabunt.

(HG. II, 188. l.)

Tárgyalt versünk c í m e magyarul:

'Legyenek csak mecénások, a magyar föld is terem Márókat, Vergiliust is adnak majd a honi tájak.'

A tárgyat később magyaros ütemű, rímes versformában is kidolgozta a költő *A Pindus* című versében, amely a többször — tévesen — Csokonainak tulajdonított Poétacenzura c. iskoladráma betétjeként vált ismertté.

Csokonai pályájának mecénás-kérdésével foglalkozva általában erre a versére is hivatkozni szoktak. Sinkó ezt írta róla: „Nemcsak a *Tempefői*ben, de élete végéig Csokonainak valóságos rögeszmés vágyálma a mecénás, akinek alakja felbukkan már gyermekkori, klasszikus mértékben írt egyik iskolai kéziratában is . . .” (72. l.) Félő azonban, hogy a költő későbbi problémáját vetítjük vissza erre az ifjúkori versére. Vargha Balázs találóan írta: „A mecénás-keresés is előbb jelenik meg verseiben, mielőtt még tapasztalatai, élményei lehettek erről a nyomorúságról. A Tempefői-probléma, a magyar költő magárahagyatottsága egy versgyakorlatban szólal meg először. A propositió maga is vers, latin disztichon . . . Fölösleges bizonyítani, hogy a poétai vagy rétori osztályt végző diáknak nem az volt élete vágya, hogy verseihez mecénást találjon. Igazi gondja ez a pozsonyi diéta idején s azután lett.” (ItK. 1953: 133. l.) Vargha mutatott rá találóan arra is, mennyire másképp beszél a költő, amikor először szól önálló hangon a mecénás-kérdésről, 1790-ben: „Már ebben a korai műben [*A bagoly és a kócsag*-ban] is süvít a gúny: kócsagtollért nemesi irodalompártolás. Ez is egészen más, mint a *Sint Maecenates* kegyes óhaja.” (I. h. 134. l.) Szauder József sem látott mélyebb személyes élményt a versben, találóan hivatkozott az iskolai ismeretekre, a humanisztikus műveltség közhelyeire: „. . . A gondolat nem különösebben eredeti, az iskolai ismeretekkel, humanisztikus műveltség közhelyeivel is magyarázható; de egybecseng a mecénás-igénynek azzal a megfogalmazásával, melyet éppen 1789—90-ben hirdetett oly nyomatékosan s messze hallatszóan Péczeli József (pl. Mindenes gyüjtemény IV. 47. l. »Az írókban nem lészen fogyatkozás, csak Mecénások és Könyv szeretők légyenek . . .«)” (ItK. 1967: 526. l.). Pukánszkyné helyesen ismerte föl, hogy legföljebb a propositiót kitűző praeceptor, Háló Kovács József mecénásgondjai jelentkezhettek a témában: „A vers a *Tempefői* mottója lehetne. A latin distichont, melynek alapján készült, nyilván Háló Kovács József, a poéták praeceptora adhatta fel. Talán az ő személyes élményéből fakadt? Ő keresett vajon mecénást Aeneás-fordításának és verseinek kiadására?” (Pukánszkyné 28. l.)

A kor irodalmának ezt az égető kérdését mindenesetre jól ismerhették a tanulók: magától a poézis tanárától, a Vergilius-fordító Kovács Józseftől, aki Magyar Éneise előszavában (XV—XVI. l.) élesen szól a mecénáskérdésről.

A külföldi irodalmak — olasz, francia költők — emlegetéséből sem kell föltétlenül a versíró diák közvetlen olvasmányaira következtetnünk: annyit tanárától is hallhatott, hogy más népek irodalmában könnyebb a költők helyzete.

Maga Háló Kovács is jártas volt a külföldi irodalmakban: Magyar Éneise előszavában Tasso, Voltaire, Pope, Második Friderik (= Frigyes) nevét említi (X. l.), s az ifjabb Racine-tól (Louis de Racine) is fordított (A vallás. Komárom, 1798.). Csokonai privatus praeceptora, Budai Ézsaiás pedig a német és a francia nyelv oktatójaként működött a kollégiumban (ld.: Borzsák 21. l.). Mikor Csokonai a poétai osztály tagjaként tizenharmadik évében e versét írta, még nem kezdte el olasz tanulmányait, az olasz költőket inkább csak hírből ismerte. Tévedett tehát

Haraszti Gyula, aki csak felületesen, Toldy jegyzetéből ismerve Csokonai versét, ezt írta: „A Schedel által összeállított ily című rovatban: »Zsengék, iskolai idejéből«, már így kezdődik egy verse: »A Pindus tetején sok olasz veri szép muzsikáját«, a mi tehát arra vall, hogy már kora ifjúságától fogva szerette az olasz költőket." (EPhK. 1905: 357. l.)

1. *Pindus:* a költészet jelképeként emlegetett görög hegy.
musika (nép.): hangszer.
2. *Frantz* (rég.): francia.
3. *Apolló* (gör., lat.): a művészetek istene.
4. *verseket* voltaképpen birtokos személyragos alak; mai nyelvhasználatban: *versüket.*
5. *Laurus* (lat.): babér, a költői dicsőség jelvénye.
8. *ha ki* (rég.): ha valaki.

Verselése

Tiszta, jól csengő disztichonok; a tételül kitűzött Martialis-idézet szabta meg a versformát.

43. A' rövid nap 's hosszú éj

Kézirata

ZC. 60ab (K_1). Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. Későbbi autográf tisztázata: TF. 71b—72a (K_2). Hozzá igen közelálló másolat: ZJ. 4b—5a. A ZC. alapján készült tisztázat: CQ. 40b—41a; a ZC. szövegéhez közelálló másolata: NZs. 194—195. l.

Két XIX. sz. eleji másolata (OSzK. Oct. Hung. 49: 130b—131a és MTAK. KL. II, 24—25. l.) a DMM. szövegén alapul.

Megvolt egy másolata Csokonai barátjának, Kiss Imrének birtokában (ld. KI/j. 2). J. Gy.-nek az ifjúkori művekről összeállított jegyzékén a 22. sorszám alatt található.

Megjelenése

A költő kiadásra szánta, címjegyzékein kezdettől fogva előfordul. Az Első katalóguson így: „XVIII. A' rövid Nap 's hosszu Éj. Dal. *Nota.*" Megvan a „Műfajjegyzék"-en, az *Ódák* tervezetében, továbbá a Kcsj., a Kjt. és a Kcsl. lapjain.

A DMM.-et megelőző Első számvetésén nem fordul elő, pedig először a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg: [III.] 47—48. l. Később az *Ódák*-ba is fölvette a költő a Második könyv XVIII. verseként (120—121. l.). A későbbi kiadások ezeken a közléseken alapulnak.

Toldy jegyzékén a „Vegyes költemények" között 139. sorszám alatt mint elveszett költemény szerepel: „A nap megint leszálla . . . Elv." (XCI. h.). Csokonai valamelyik olyan címjegyzékéről jegyezhette ki, ahol kezdősorával van jelezve a vers, s figyelmét elkerülhette, hogy ez azonos az általa is kiadott *A rövid nap s hosszú éj* c. költeménnyel (413—414. l.). Toldy az ÓD. szövegét vette alapul, ahol az 3, egyenként nyolc soros versszakra bontva jelent meg. A HG., az ÖV.—ÖV.² és az MM. a DMM.-et követte, ahol 6 négysoros versszakra van tagolva a költemény, éppúgy, mint a kéziratokban. Az EPM. az ősszövegnek a DMM. s az ÓD. közléséről némileg eltérő változatát adta közre.

Keletkezése

A ZC.-ben található ősszöveg a *Prōō.* jelzésű iskolai versgyakorlatok sorában fordul elő, de a vers előtt nincs *Prōō.* jelzés. Témája nem is igazi versgyakorlat-téma, bár némileg emlékeztet azokra: a cím kissé irodalmias, leckeszerű moralizálást sugall. Vargha Balázs a ZC. önálló tárgyválasztású verseinek sorában mindjárt az első helyen említette (ld.: ItK. 1953: 116. l.).

A kutatókat a későbbiekben nagymértékben befolyásolta az, hogy a verset Csokonai utóbb kiemelte zsengéi közül s közreadta a *Diétai Magyar Múzsá*-ban, sőt az *Ódák*-ban is. Befolyásolta a kronologizálást az is, hogy első jambikus lejtésű rímes-időmértékes versünket látva benne, formailag túlértékelték.

A ZC.-ben elfoglalt helye alapján mindenképpen a poétai osztály idejére kell tennünk keletkezését. Ha nem is propositióként, de feladatként — szorgalmi, házi feladatként — készülhetett, amilyeneknek készítéséről a tanterv is rendelkezett (ld. TanKöt.[2] 45. l.). Korai, iskoláskori eredete mellett szól, hogy hiányzik belőle az átéltség.

Már Vargha Balázs fölfigyelt rá, hogy tartalmilag nem jelentős vers, s ugyancsak ő figyelmeztetett arra is, hogy verstechnikája alapján sem kell föltétlenül későinek tartanunk: „Földivel csak 1791 után került Csokonai állandó kapcsolatba, s az ő baráti bírálata, amely a mondanivalóra, szókincsre, versformára egyformán kiterjedt, szembetűnően segített fejleszteni verseit.

A rövid nap és hosszú éj megírását mégsem szükséges feltétlenül a Földivel való barátkozás éveire tennünk, hiszen láttuk, hogy már 1787-ben milyen gyorsan reagált Csokonai az új verselési mód ismertetésére." (ItK. 1953: 121. l.)

Toldy — külön indokolás nélkül — 1794-ből származtatta (ld.: 942. h.). Ferenczi ennél még későbbről keltezte; a Patakon írt versek közé sorolta (65. l.). Talán Ferenczi alapján említette a HG. az 1795-ben keletkezett versek között (III, 494—495. l.). Juhász Géza a ZC. verseinek kronologizálásában ezt írta róla: „A Zöld-kódex egyik legérettebb darabja . . . *A rövid nap és hosszú éj:* szép alliterációkkal is, nemcsak rímekkel; korábbra nem tehető 1792-nél, akkora virtuozitással kezeli már a rímes jambust." (It. 1955: 9. l.) Az EPM.-ben (312. l.) szintén 1792-ből keltezte. Juhász időrendje nyomán — korábbi véleményével ellentétben — Vargha Balázs is az 1792-ben írt versek sorában közölte az ÖV.-ben s az ÖV.[2]-ben. (Az MM.-ben már elfogadta a mi időrendünket.)

Pedig Varghának volt igaza, nemcsak abban, hogy „A vers tartalma nem jelentős", hanem abban is, hogy az 1787-ben keletkezett rímes-időmértékes formai gyakorlatokkal helyezte egy sorba; a vers Zöld-kódexbeli sorrendi helye is azt bizonyítja, hogy e formai kísérletekkel egyidőben: a poétai osztály második félévében, föltehetően már 1786-ban keletkezett.

Propositio jellegű feladvány volta mellett bizonyít az is, hogy magja, alapja — akárcsak az iskolai propositióknak — voltaképpen egy antik versrészlet: Catullus V. versének 4—6. sora, amint erről bővebben szólunk a tárgyi magyarázatokban.

A c í m ben a ZC.-beli ősszövegben *és* kötőszó szerepel: *A Rövid nap és hosszú éjj*. A későbbi autográf tisztázatban (K_2) már *'s* kötőszó van az *és* helyén: *A rövid Nap, 's hosszú Éj*. — Elek úgy vélte, hogy a cím maga is a vers ritmusához igazodott: „elvétve a költemény címében igyekszik már érzékeltetni a vers ritmusát. Pl.: A rövid nap | s hosszú éj (a vers sorainak ütemképlete: 4 + 3)" (107. l.). Elképzelhető, hogy az egy szótaggal hosszabb ZC.-beli címet később valóban a vers ritmusa miatt változtatta meg a költő. A kisebb helyesírási eltérésektől eltekintve lényegében a K_2 címváltozatát közölte a DMM. s az ÓD. is, így található ZJ. másolatában is, valamint a költő címjegyzékeinek zömében.

Kiss Imre jegyzékén s a KL.-ben — föltehetően csak pongyolaságból — névelő nélkül szerepel.

A Kjt.-n rövidítésszerűen *A' Rövid Nap* utalással fordul elő, a CQ.-ban *Rövid nap* a címe. A Kcsj.-n és a Kcsl.-en kezdősorával található: bizonyára ez tévesztette meg Toldyt, s ezért vélte új, ismeretlen vers címének a kezdősort.

Szigorúbb értelemben három, ill. négy szövegváltozata van a versnek: első a ZC.-beli ősszöveg (K_1); ettől némileg eltér a költő későbbi autográf tisztázata (K_2), amellyel lényegében megegyezik a három másik egykorú másolat: a ZJ., a CQ. és az NZs. A harmadik változat a DMM.-ben s az ÓD.-ban megjelent szöveg, amelyen — az eredeti megfogalmazáshoz képest — a költő némi változtatást végzett. (Ezekre az eltérésekre Toldy is utalt: 942. l.).

Negyedik változatnak tekinthető a K_2 szövegében található — föltehetőleg valamivel későbbi — változtatás, aminek a többi kéziratban s a későbbi kiadásokban nincs nyoma, kivéve az EPM.-et, amelyben a szöveg ezzel a változtatással jelent meg. (Toldy a vers jegyzeteiben utalt e szövegeltérésre.) A későbbi kiadások a DMM. szövegét követték.

Juhász Géza részletesebben foglalkozott a négy legfontosabb kéziratos szöveg viszonyával (K_2, ZJ., ZC., CQ.). (Ld. It. 1955: 10. l.).

Mi a két autográf kézirat (K_1, K_2) és az *Ódák* szövegének eltéréseit vesszük számba a költő életében megjelent DMM.-beli szöveghez képest, amelyet főszövegül választottunk.

1. K_2: ***Nap*** ÓD.: *leszálla*
2. K_1: *vegezé*, K_2: *futását*, ÓD.: *Elvégezé futását*.
3. K_1: ***ég*** K_2: ***Éj*** *tsinála*
4. K_2, ÓD.: *lakását*: (Az FK.-ban tévesen pontosvessző áll a sor végén.)
5. K_1: ***Igy hunyik*** K_2: ***Így húnyik*** *Életünk*
8. K_2: ***Éjtszakába***
9. K_1: *Az élly komor homállya* K_2: *Az Éj' komor homályja*
11. K_1: *Mihellyt ⟨Mellyet⟩ az ég királlya* A *Mihellyt*-et javításként írta Csokonai a tévesen lemásolt majd áthúzott szó elé. K_2: *Mihelytt az Ég' Királyja*
12. K_2: ÓD.: *kerülni*:
13. K_1: *De **oh** ha a' mi **fénnyünk*** K_2, ÓD.: *De óh,*
14. K_1: ***egyszer*** K_2: ***Éjjelen*** *jár*
15. K_2: ***Reményünk***
16. K_1—K_2: *Fel virradás* K_2: *már!* ÓD.: *Felvirradás*
17. K_1: *ki **nyittya*** K_2: *az Ég* ÓD.: *kinyitja*
18. K_2: ***Hajnalunkat***

19. K_1: *'s Az éjj bé nem boritttya* K_2: *'s Az Éjj*
20. K_1: *vig* K_2, ÓD.: *Napunkat*
21. K_1: *Éllyünk* K_2: *Éljünk, Baratim a'* [jav. ebből: *e*]
22. K_1: *Világ* K_2: ⟨*Kies Világ*'⟩ *Gyönyörködés*' *ölébe*'; A változtatás nem egyidejű a tisztázattal: a *Gyönyörködés*-t később írhatta Csokonai az áthúzott szavak fölé. A K_2-ben végrehajtott változtatásról csupán az EPM. vett tudomást: a változtatásnak megfelelően közölte a sort (28. l.).
23. K_2, ÓD.: *Éjjel*
24. K_1: *Borit setét* K_2: *'s Borit setét ködébe!*

Föltehető, hogy a K_2 szövegében végrehajtott változtatást, a világi életörömök erősebb hangsúlyozását, a cenzúrára tekintettel hagyta el a költő; mégis a DMM. szövegét választottuk főszövegnek, mivel ott az 5. sorban a szokatlan ragozású *húnyik* helyett írt *múlik* későbbi tudatos stiláris javításnak látszik.

Azért is a DMM.-beli szöveget vettük alapul, mivel az ÓD. nyomdai munkáit már a költő nem ellenőrizhette, s az versszakbeosztásában is eltér az autográf kéziratoktól: 3 nyolcsoros strófára bontva közölte a verset, noha valamennyi kézirat s a DMM. is 6 négysoros versszakra tagolta. A ZC.-ben a versszakok arab számokkal meg vannak számozva. Mi a DMM. szövege szerint tagoljuk, amely megegyezik a K_2 tagolásával is. A ZC.-ben minden 2. és 4. sor kezdődik beljebb. A ZC. (K_1) szokás szerint nem használ központozást, ezúttal hiányjeleket sem.

Az ÓD. szövegének központozása közelebb áll a K_2-éhez s némiképp eltér a DMM. központozásától. Ahol ez indokoltnak látszott — megfelelő hivatkozással — az ÓD. és a K_2 szerint emendáltuk az interpunkciót.

A későbbi kiadások közül Toldy és az FK. az ÓD. szövegét vette alapul központozás tekintetében is; a HG., az ÖV.—ÖV.^{2} és az MM. a DMM.-et, az EPM. a K_2-t.

A DMM.-en alapuló főszövegben a következő emendálást végeztük:
3. DMM. *tsinála* A vesszőt az ÓD. szerint pótoltuk.
13. Az *óh* után a vesszőt a K_2 s az ÓD. szerint pótoltuk.
22. DMM. *ölébe* A K_2 s az ÓD. szerint pótoltuk a hiányjelet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers, mint jeleztük, Catullus V. énekének sorain alapul. Tárgyalt költeményünknek a híres Lesbia-verssel való összefüggésére már Pásztory figyelmeztetett (14. l.).

Kétségtelen, hogy a mindig visszatérő napnak s egyszer örökre lealkonyuló életünknek szembeállítása, valamint a végső filozófiai következtetés is azonos mindkét versben, s Pásztory helyesen állapította meg, hogy Csokonai műve szinte műfordításnak hat helyenként. A vers iskolai keletkezésére mutat, hogy Catullus versének híres csók-motívuma hiányzik belőle: ezt igyekezett a vers későbbi tisztázatában a *Gyönyörködés* szó beiktatásával pótolni a költő.

Oláh Gábor a „carpe diem" elvét kifejező három horatiusi helyre hívta föl a figyelmet, mint a vers lehetséges ihletőire: Epist. I. 4; I. 5; Sat. II. 6. (Ld. CsLat. 23—24. l.). V. Szendreit nyilvánvalóan befolyásolta a vers 1792-re keltezése, bár megállapítása már e korai versre is érvényes: „Mámora inkább önfeledt játék, nem vad bachanália [idézi a vers 17—24. sorát]." (70—71. l.)

12. Juhász Gézának a vers „szép alliterációi"-ra vonatkozó megállapítása (It. 1955: 9. l.) voltaképpen erre a sorra illik rá igazán: *Keletre fog kerűlni;* másutt nincs határozott alliteráció, ha csak ilyen távoli szavak egybecsengésére nem gondolunk, mint:

Sátort az éj tsinála,
Fonván setét lakását . . .

23. *lép:* nyelvjárási alak *lep* helyett.

Verselése

Verstörténeti jelentősége is van; mint Julow Viktor kiemelte: valószínűleg az első igazi rímes-jambikus vers irodalmunkban (ld.: MirT. III, 223. l.; ld. még: V. Szendrei. 77. l.).

A forma maga nem annyira különleges: voltaképpen az Anakreoni-versek negyedfeles jambusai vannak itt keresztrímekkel ellátva. Anakreoni-verseket pedig magyarul olvashatott már a diákköltő Rájnis Józsefnak 1781-ben megjelent A' Magyar Helikonra vezérlő Kalauzában (6. l.), illetőleg annak „Meg-szerzés"-ében (36., 37. lap); az utóbbiban — magyar köznyelvi szövegek alapján — példákat is idézett Rájnis, a verslábak pontos feltüntetésével (ld. i. m. 54. l.).

Rájnis könyvét föltétlenül ismernie kellett Csokonai praeceptorának, Kovács Józsefnak, hiszen ebben közölt először mutatványt a kőszegi költő a maga hexameterekben készített Aeneis-fordításából: Virgiliusnak Homérus' rendi-szerént való Versei Éneásról (Megszerzés. 47—48. l.), s tudjuk, hogy Kovács éppen poeseos praeceptorsága idején, 1785-ben kezdte el — mint írja: „Poesist tanuló Tanitványai" kedvéért — az Aeneis páros rímű tizenkettősökben való lefordítását. (V. ö.: CsEml. 585. l.). Mindenképpen érdeklődnie kellett tehát költőtársa időmértékes kísérlete iránt. Természetesnek látszik, hogy az emelkedő anapesztusi verslábak után a diákok az ugyancsak emelkedő jambusi formában is próbát tettek; Phaedrusnak jambusokban írt meséi a poétai osztály első félévének anyagába tartoztak (ld. Meth. 11. l.), s a tanterv külön is előírta a jambikus formák gyakorlását (ld. uo. 12. l.).

Nem lehetett különlegesebb feladat Csokonai számára, hogy Rájnis példái nyomán negyedfeles jambusokat írjon s ezeket keresztrímekkel lássa el, hiszen keresztrímes (8-as, 7-es sorokból álló) strófákat írt már az első félévben is, amint ezt az *Egyedül a tudományok . . .* s *A Poëta csak gyönyörködni szeret . . .* című propositiói bizonyítják.

Hogy ezúttal is az időmértékes ritmus mellett döntött a költő, abban része lehetett Catullus alapul vett versének, amely trocheusi lábból álló phalaeciusi sorokban íródott, de találhatott Catullusnál a költő jambusi sorokat is: így például hatos drámai jambust (jambikus trimetert).

Figyelmet érdemel azonban az a tény, amire Elek mutatott rá (8. és 12. l.), hogy — akárcsak Faludi ilyen jellegű versei — ütemezve is olvasható.

Zenei feldolgozása

Az 1795 tavaszán összeállított Első katalóguson már műfajilag „Dal."-nak van feltüntetve, s az utána írt „*Nota*"-jelzés félreérthetetlenül

mutatja, hogy itt zenei értelemben vett dalról, tehát megzenésítésről van szó. Egykorú dallamát nem ismerjük.

Későbbi megzenésítése: Spech János: Magyar énekek klavir késeres sel... Pesten. é. n. [1824] 9—11. l. (Ld.: Sonkoly).

44. A virtus leg bátorságosabb kő fal

Kézirata

ZC. 60b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele. Vargha Balázs valamilyen tévedés folytán azt írta róla, hogy nem a ZC.-ben maradt fenn, s a KZs. darabjaival együtt említette (ld. It. 1953: 121. l.).

Megjelenése

Toldy/j. 25., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 242. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.[2] és MM.

Keletkezése

A moralizáló, erkölcsi tételt fejtegető propositiók közé tartozik, akárcsak a ZC. legtöbb hexameterben, illetőleg disztichonban írt verse.

A disztichonokban írt propositiókkal *(Forma venusta perit, Bene qui latuit ... A Kalmár, Sint Maecenates ...)* lehet egyidős, leoninusokra váltó második fele azonban gyakorlottabb verselő technikáról tanúskodik; ezért e sorozat legkésőbbi darabját kell látnunk benne. A ZC.-ben elfoglalt sorrendi helye is pontosan ezt az időrendi helyét igazolja.

Juhász Géza a „legkezdetlegesebb" versgyakorlatok közé számította (ld. It. 1955: 11. l.), s időrendjében az 5. helyre — az *Egy kies kert le írása, A Kalmár*, a *Forma venusta perit*, a *Gloria calcar habet [II.]* után — tette (uo.). E besorolással csak annyiban érthetünk egyet, hogy a tárgyalt vers valóban a legkésőbbi lehet a disztichonokban írt propositiók között, de Juhász által kijelölt helyénél későbbi eredetűnek tartjuk: a ZC.-ben elfoglalt helye alapján is a poétai osztály második félévében, már 1786-ban keletkezhetett.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *A virtus leg bátorsagosabb kő fal* em. Csak egyszer fordul elő benne a határozott névelő, a mondat elején; némely kiadvány — pontatlanul — a névszói állítmány jelzője előtt is névelőt használ: *A virtus a legbátorságosabb kőfal* (ld. pl.: ItK. 1953: 121., 159. l., It. 1955: 11. l. stb.).

2. K: *legyen* em. Metrikai okokból már a HG. óta minden kiadás helyesbítve közli.
4. K: *attől* em. *fustbe* em.
5. K: *eszaki* em.
8. K: *modot* em. a versláb szerint.
9. K: *fogakat* más színárnyalatú tintával jav. ebből: *fogait* A *vitsoríttson*

szintén más színárnyalatú tintával jav. ebből: *vitsorítsa*. A javításra a leoninusra átváltó verselés miatt volt szükség; a kéziratból nem állapítható meg pontosan, hogy a szövegmódosítás egyidejű-e a tisztázattal vagy esetleg annál későbbi.
A verset záró pont kivételével a K-ban nincs központozás; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

C í m é r ő l Gulyás József ezt írta: „Nincs ugyan latin fölébe irva, de valószinüleg latin proverbium kifejtése »A virtus a legbátorságosabb kőfal« cimű vers is. A Margalits Florilegiuma idéz is ilyen sort: virtuti, non armis fido. A régi iskolában nagy számmal tanitottak ily velős latin mondásokat." (Cs-tan. 28—29. l.)

A Horatius által is oly sokat magasztalt virtust (ld. pl. Od. III. 2, 17.) szónokias magyar megfogalmazásban dicséri a vers címe — de igen valószínűnek látszik, hogy közvetlen mintája csakugyan az antik irodalomban található. Horatius a jó lelkiismeretet említi ércfalként: „hic *murus aëneus* esto: nil conscire sibi, nulla pallescere culpa" (Epist. 1. 1, 60).

A tétel jellegzetes versgyakorlat-téma: Cato erkölcsi disztichonjai s Syrus erkölcsi maximái között számos verssor magasztalja hasonló módon az erényeket. Losonczi poétikai segédkönyvében is külön fejezet jutott e tárgynak a Flores poetarum c. idézetgyűjteményben: „XLVII. De Virtute." Ilyen idézeteket találunk benne:

„Praeter virtutem nihil immortale tenemus:
Mens manet et virtus, caetera mortis erunt.
Aliud.
Omnia dispereunt, mundo quae pulchra videntur:
Diuitias subito sors inimica rapit.
Perpetuo durat virtus, doctrinaque rerum:
Inque illam sors nil, quod dominetur, habet."
(112. l.)

Hasonló szentenciákat tartalmaz a VIII. fejezet („De Aula.") is (91. l.).

Kovács Józsefnak bizonyára kezére játszott most is Losonczi könyve a tétel kitűzésekor.

A c í m b e n :

leg bátorságosabb (rég.): legbiztonságosabb. A sor jelentése: 'Az erény a legbiztosabb, legszilárdabb oltalom'.

A tétel kidolgozásából úgy tűnik, hogy a versíró diákot némileg befolyásolta a szónak akkor még eleven kettős — 'audax', illetőleg 'securus' — jelentése, bizonyára azért állította szembe a kincséért *rettegő* pénzsóvársággal a semmitől *nem félő* Virtust.

1 kk. Különösen érvényes erre a propositióra az, amit Szauder a vitatkozó stílus szembeállító értelmű kötőszavainak, különösen a *bár* kötőszónak használatáról (ItK. 1967: 519—520. l.), s a 2. személyű megszólítás verskezdő gesztusáról mond (uo. 528. l.).

1. *remény:* régibb jelentésárnyalata szerint: 'bizakodás, (ön)bizalom', ill. 'hit, önhittség' (v. ö. *Egyedűl a tudományok* . . . 4. sor).
2. *bőv* (rég.): tágas.
3—4. A mondatok alanya végig a *reménység*.
7. *Baziliscus* (gör.): mesebeli sárkánygyík.

8. *módot ölésre talál:* ti. szerét ejti, hogy a Baziliscust megölje.
9. *Cerberus* (gör.): az alvilág kapuját őrző mitológiai szörny.
10. *vélle erőre ki száll* (rég.): bajt ví vele, megvív vele.

Verselése

A rímes disztichonokban írt ún. leoninus-verssel kapcsolatban Juhász Géza a korabeli verstani vitákra emlékeztetett: „A Magyar Hírmondó 1786. január 2-i számában ugyan Péczely József megtámadta a leoninus-verselést, de a debrecenieknek ebben a kérdésben más volt a véleményük, az, amit válaszul a Magyar Múzsában Földi János fejtett ki 1787-ben, mikor egyaránt jogosnak hirdette a *hangmértékes* (metrumos), a *végezetes* (pusztán rímes) és a *kétszeres* (Ráday-, »nyugateurópai«) verselést." (It. 1955: 11. l.)

Földi idézett írása azonban tárgyalt versünknél később jelent meg (MMusa 1787: 225 kk.).

Csokonai poeseos praeceptora, Kovács József viszont már 1782-ben rímes disztichonokban üdvözölte II. Józsefet neve napján (Magyar versek . . . Győr, 1782.), bizonyára ő volt az, aki leoninusok írására kapatta költői tehetségű tanítványát.

Juhász Géza tudatos szerkesztői szándékot látott abban, hogy a vers első fele rímtelen disztichonokból áll, s csak az ellentétes tartalmú második részben, a virtus magasztalásában vált át a hatásosabb leoninusokra: „Ez a zsenge már megmutatja csírájában Csokonainak azt a képességét, hogy egy versen belül is hangot vált a mondanivalókhoz. (l. *Az én poézisom természete.*)" (I. h.) A kétfajta verselés alkalmazásában talán tanárától is kaphatott a diákköltő példát, biztatást.

Vargha Balázs fölhívta a figyelmet e vers 7—10. sorával kapcsolatban a leoninusok egyik jellegzetes versmondattani sajátságára, a közölésre (ld. ItK. 1953: 159. l.).

E propositio írásakor a diákköltő még csak afféle költői ujjgyakorlatnak, verselési bravúrnak tekinthette a leoninusok alkalmazását; néhány év múlva, az 1792-ben írt *Futtába készült versecskék* néhány darabja *(Kovátsi út, A' Legatus)* azonban azt bizonyítja, hogy észrevette e forma játékos, komikus hatását s egyben komikus voltát. Komoly témákhoz nem is alkalmazta később.

45. Thisbe keservei

Kézirata

ZC. 61a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prõõ [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi *ϑ* jele.

Megjelenése

Toldy/j. 46., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben, címével és kezdősorával. Első közlése: HG. II, 243. l.; későbbi kiadása: FK., ÖV., ÖV.[2] és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült; alapja a latin tanulmányok során Ovidiusból megismert történet volt (ld. Met. IV. 55—166).

Az anapesztikus lejtésű forma, s az újszerű rímes-időmértékes formából következő szokatlan, erőltetett nyelvi, nyelvtani, versmondattani megoldások a *Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember* s a *Lurida sub dulci melle venena latent* c. propositiókkal mutatják közel egyidejűnek.

Vargha Balázs is együtt említette e három verset, s megfogalmazásából úgy tűnik, hogy mindhármat nagyjából egyidejűnek tekintette (ld. ItK. 1953: 120—121. l.).

Juhász Géza időrendjében a *Panaszolkodik* . . . a 6., a *Lurida* . . . a 7. helyre került, a *Thisbe keservei* viszont jóval távolabb tőlük, a 22.-re. Ebben közrejátszhatott Toldy jegyzéke is, amelyben a versgyakorlat igen hátul, a 46. helyen fordul elő. Juhász később bírálta is Toldy eljárását: „Toldy kritikai kiadásában a Zöld kódex magyar zsengéit is fölsorolja (LXXXVIII—IX. hasáb), kihagyva közülük a későbbi remekeket, itt-ott az egymást követőket is szétválasztva, pl. a 25. *(A virtus legbátorságosabb kőfal)* után csak a 46. helyen közli a *Thisbe keserveit.*" (LatZs. 79. l.) A versről magáról ezt írta: „Első sor-változata azonos a *Panaszolkodik* meg a *Lurida* metrumával . . . Utolsó metrum-változata viszont Földi János 1781-es *Halotti versé*vel tart rokonságot, amely végre nyomtatásban is megjelent a Magyar Musa 1787. április 18-i számában. Ekkor már nem azzal hat Csokonaira, hogy keresztrímes, hanem anapesztusai szabad ide-odahullámzásával." (It. 1955: 14. l.) Ebből úgy tűnik, hogy az 1787-ben, ill. a valamivel 1787 után írt zsengék közé számította ő is e verset.

Egyik későbbi tanulmányában szintén a költő „legkezdetlegesebb zsengéi" közt említette, s határozottan 1787 előttinek jelezte (ld. CsVers. 51. l.). Julow Viktor közelebbi meghatározás nélkül 1788 előttinek mondja (ld. MIrT. III, 217. l.).

Az ÖV. 1967. évi második kiadásában, amely Juhász Géza újabb kronologizálása alapján készült, a vers jóval előbbre, a 14. helyre került, a másik két hasonló versformájú zsenge közvetlen közelébe: a *Panaszolkodik* . . . itt a 11., a *Lurida* . . . a 12. helyen áll a magyar nyelvű zsengék sorában. Zöld-kódexbeli sorrendi helye szerint is az előbbi versek után készült, közelebbről a poétai osztály második félévében, föltehetően már 1786-ban.

Szövegkritika

1. Az antik történet hősének neve a versben végig a hibás *Priamus* (ill. *Priam*) alakban fordul elő; a helyes alak *Pyramus*, ill. *Piramus* volna, amint Juhász Géza is rámutatott (ld. It. 1955: 14. l.). A versíró diák bizonyára Homérosz hősének, Priamus trójai királynak nevével cserélte össze Thisbe kedvesének nevét, valószínűleg azon az alapon, hogy a vers letisztázásakor az *ir* betűkapcsolatot tévesen olvasta, mivel a fogalmazványban a pont Csokonai írássajátsága szerint jobbra, az *r* fölé csúszhatott; em. A kiadások a *Priam(us)* alakot közölték, kivéve az MM.-et, amely kéziratunk szerint helyesbítette.

4. K: *menedekem* em.
6. K: *halalra* em.
11. K: *Priam* em.
16. K: *Hal meg* ⟨? *ig* ⟩ valószínűleg az *így* határozószónak indult. Az *Asszonyi* szó olvashatatlan szókezdetből javítva.
A K-ban nincs központozás; a jobb megértés érdekében mi központoztunk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ovidius Metamorphosesának ismert történetéből Thisbe lírai monológját emelte ki a propositio tárgyául a praeceptor, ahogyan a *Dido Aeneastól való bútsúzása* c. versgyakorlat alapjául Dido monológját választotta Vergilius Aeneiséből.

A Metamorphoses a Methodusban még nem szerepelt a poétai osztály hivatalos tananyagában, figyelemre méltó azonban, hogy a későbbi részletesebb tanterv szerint Pomey mitológiáját Ovidius Metamorphosesával párhuzamosan tanulták a diákok (v. ö.: TanKöt.[2] 43. l.). Ovidius versét néhány évvel később le is fordította Csokonai: *Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából.* A két kidolgozást Juhász Géza is egybevetette (ItK. 1953: 250. l.) s a verset utóbb külön is jellemezte (ld. It. 1955: 14. l.).

A hiányos írásjelek miatt nem egészen világos a vers szerkezete: az 1—4. valamint a 11—14. sor Thisbe monológja kedvese megpillantott sírjánál; a többi a leíró rész, az „összekötő szöveg".

3—4. A sorokban inverzió van, voltaképpen így tartoznak össze a mondatrészek: „nékem oda — (a)hova légyek — nincs menedékem." Más szavakkal: „nincs hova legyek, nincs menedékem!"

5—6. A két sorban „közölés" van: a *Juthatna* mindkét határozóval összefügg: *közelébb juthatna* — s ezáltal *halálra juthatna; elébb is:* azaz 'gyorsabban, hamarabb'.

8—9. A két versszak között átívelés (enjambement) van, s egyben inverzió; szabadabb megfogalmazásban: „Mert a keserűség belelőtte kézívét (azaz: nyilát)."

9. A *de* itt nem ellentétes kötőszó, hanem nyomósító: *szíve de (nagyon) vérzett!*

15. A kissé szokatlan jelző: *gőzösi* a diákköltő szóalkotó leleménye, annyit akarna jelenteni, hogy 'gőzölgő'. Alapja a latin szöveg volt, ahol a két utolsó sor megfelelője:

> dixit et aptato pectus mucrone sub imum
> incubuit ferro, quod adhuc a caede *tepebat*.
> (Met. IV. 162—163)

A 'langyos, meleg volt' jelentésű *tepebat* igét adta vissza a ritmuskényszerből alkalmilag teremtett *gőzösi* szóval Csokonai. A szokatlan szót Toldy is megkérdőjelezte a versről készített másolatában. (Ld. ToldyM. 66. l.).

Verselése

E zsengéről Elek is megemlékezett: „két rímes anapaestust találunk Csokonai zsengéi között is, úgyhogy a nyugateurópai strófák e legnehezebb fajtájával összesen három esetben élt (Édes keserűség, Thisbe

keservei és egy négysoros töredék cím nélkül).” (20. l.) (A „négy soros töredék” [ld. HG. II, 393. l.] voltaképpen a *Szerelmes panaszok* 6. versszaka.)

A nyugat-európai rímes-időmértékes verselésben tett e korai kísérlete már csaknem hibátlan. A hasonló versformájú másik két zsengétől *(Lurida . . .* és *Panaszolkodik . . .)* annyiban tér el, hogy azok csupa 8 szótagú sorból állnak, ebben pedig a 8-as sorok 9-esekkel váltakoznak. (V. ö. Juhász Géza: It. 1955: 14. l.; ld. még a versformáról: V. Szendrei 11. l.).

46. Taurorum lucta

Kézirata

ZC. 83a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM., Muraközy Gyula párhuzamos magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-ben a latin nyelvű propositiók sorában a rövidebb terjedelmű hexameteres moralizáló versek után ez vezeti be a leíró jellegű latin versgyakorlatokat: a leírások tartalmukkal, stílusukkal, terjedelmükkel egyaránt fejlettebb, érettebb korszakra vallanak. A leíró versek közül négyről megállapítható, hogy közvetlenül Vergiliuson, illetőleg Ovidiuson alapul, akiknek munkáival a poétai osztály második félévében ismerkedtek meg a tanulók (ld.: TanKöt. 44—45. l.). A Vergilinson alapuló leírások sorát ez a propositio nyitja meg.

Az érettebb korszakra vall az is, hogy a vers — Csokonai későbbi, magyar nyelvű műveinek stílusára is oly jellemző módon — mindjárt az első mondattal szinte az esemény helyszínére ragadja az olvasót, a leírást egyes szám első személyben kezdi: „In campo *vidi* . . .” (V. ö. Maday 27. l.).

E fordulat egyébként arról árulkodik, hogy a diákköltő nem csupán Vergilius Georgicáját ismerte propositiója kidolgozásakor, hanem Ovidius tiltott Amores Librijét is. (Ld. a tárgyi magyarázatokat.)

Juhász Gézának a metrumhibákon alapuló időrendi besorolása szintén későbbi keletkezését igazolja: kis hibaszázaléka alapján nála a 11. helyre került a vers a 14 latin nyelvű propositio sorában (ld. LatZs. 85. l.); a versek keletkezési sorrendjét őrző ZC.-beli tisztázatban a 9. helyen áll.

Mindezek alapján e latin nyelvű zsengét már az 1785/86. tanév második felének új típusú feladatokat jelentő terméséhez sorolhatjuk.

Szövegkritika

A cím et az ÖV. és az ÖV.² *Tauri lucta* alakban közölte; Juhász Géza *Taurorum lucta* címmel idézte a verset (LatZs. 85. l.). A cím első szava a kéziratban át van húzva, csak a kezdő szótag olvasható tisztán ; a

kérdéses szó *Taum* lehetett, tehát ligaturával a *Taurorum* rövidítése; logikailag is csak a többes számú alak lehet a helyes: egy bika magában nem párbajozhat; az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben közölt *Tauri* tévesen kikövetkeztetett alak.

2. K: *praetium* em. Az ÖV. is emendálta, az ÖV.² s az MM. a K-beli helytelen alakot közölte.
   K: *pugne* Az elírást már az ÖV. is emendálta.
6. ÖV.²: *fervitque* sajtóhiba Az ÖV. a K szerinti helyes alakot közölte. (V. ö. Juhász Géza i. m. 86. l.).
9. K: *p̄celsissima* ÖV., ÖV.²: *percelsissima;* Juhász—Gaál megállapítása szerint a helyes olvasat: *praecelsissima*
10. K: *Instaī* Az ÖV. és az ÖV.² tévesen *Intrat*-nak olvasta a szót; mint Juhász—Gaál is figyelmeztet rá, *Instar* a helyes olvasat; a K-ban tollhiba az *Instat*
11. K: *atq̄ [= atque]*
12. K: *Fervida⟨s⟩ cum rauco lata⟨s⟩*
13. Az ÖV.-ben az utolsó sorból tévedésből kimaradt a *jam* szó, amint erre Juhász Géza is utalt (i. m. 86. l.); az ÖV.² már pótolta a hibát: ott *iam* írásváltozatban fordul elő a szó.
    A K hiányos központozását az ÖV.² emendálása alapján pótoltuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A propositiót Vergilius Georgicája alapján tűzte ki a diákok praeceptora: a III. könyv 219—241. sora tartalmazza a viaskodó bikák harcának leírását. Egyes kiadásokban a könyv elé függesztett „Argumentum" — tárgymutató — a versgyakorlatéhoz hasonló címmel jelzi e részlet tartalmát. A vergiliusi minta nyomán nem szükséges föltételeznünk, hogy személyes — hortobágyi — élmények is beleszüremkedtek a versbe, mint ahogyan Juhász Géza vélte, bár természetesen ez is elképzelhető (v. ö. i. m. 85. l.). A „legszebb tehénért folyó harc" motívuma azonban még olvasmányélmény; a koraérett gyermek Ovidius tiltott Amores Librijében találkozhatott az első sorok mintájával (a *coniux*-nak is itt lehet a forrása):

Vidi ego pro nivea pugnantes coniuge tauros:
Spectatrix animos ipsa iuvenca dabat.
(Amores Lib. II. XII, 25—26.)

(A poétai osztályban tanulmányozott Phaedrusnak is van egy tanítóköltemény, amely a bikák párviadalálával kapcsolatos: Ranae metuentes taurorum proelia.)

*

A vers magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A bikák viaskodása

Láttam, hogy csaptak össze a mezőn az erős bikák, amikor a harc jutalmául az egész rét legszebb nőstényét kívánták. Nézi őket a csorda, és fél, nem tudván, kié lesz ekkora küzdelem diadala. Egyik a másik homlokát homlokával taszította, szarvával döfködte és ütötte. Kissé eltávolodnak, hogy erőt gyűjtsenek, majd ismét harcba rohannak. Láb

a lábbal akaszkodik össze, és csikorognak a hegyes szarvak. Ez megfut, s az követi messzire, a legmagasabb helyekig, szorongatja a lihegőt, s nem engedi meg, hogy összeszedje erejét. S mikor az egyik már sok ütést kapott a másiktól, s amikor rekedt hörgés közben kihevült tajték folyik széles fegyvereiken, végre már kifáradva abbahagyják.

Verselése

Egy verselési hiba akad csak a propositióban, de ezt Juhász Géza — abban a tudatban, hogy idegen kéz másolta a ZC.-t — a másoló rovására írta: „Teljesen hibátlan utolsó szavai »tandem jam fessi relinquunt« ötlábú hexametert zárnak, de föltehető, hogy ez a másoló hibája." (J. m. 85. l.) Voltaképpen a *fessi* után hiányzik egy hosszú és egy rövid szótag.

47. Hyemis descriptio

Kézirata

ZC. 83b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.[2] és MM. Mindhárom kiadásban Muraközy Gyula párhuzamos magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-ben a Vergilius nyomán készített *Taurorum lucta* után következik mint a latin nyelvű zsengék 10. darabja. Leíró jellege, érett stílusa ismét amellett szól, hogy a ZC.-ben a latin zsengék sorrendje megírásuk természetes időrendjének felel meg. Juhász Gézának a metrumhibák százalékos aránya alapján készített időrendjében szintén a későbbi versek csoportjába, a 8. helyre került. A téma alapján Juhász úgy vélte, hogy tél idején, az 1785. év végén vagy az 1786. év elején kaphatták a feladatot a diákok: „A harmadik csoport javulása verstani tekintetben már akkora, hogy hosszabb idő közbeiktatását kell föltételezni. Hibái menynyisége alapján a *Haud facile*-t (0,16) követő 0,13-as vers [a számok az egy sorra jutó hibák százalékát jelzik. Sz. F.], a *Hiemis descriptio* igazolni is látszik ezt a föltevést: ilyen propositiót az évszak beállta előtt aligha kaptak." (LatZs. 84. l.) A „harmadik csoport"-on, Juhász föltehetőleg a *Haud facile* . . .-től számított — verstanilag szinte hibátlan — hét propositiót értette.

A tanterv szerint Ovidius Tristiájával az első félévben foglalkoztak a poétai osztály tanulói (ld. TanKöt. 43. l.); a tél témája azonban alkalmat adhatott rá, hogy a második félévben (amely a téli évszakban, novembertől márciusig tartott) visszanyúljanak Ovidiushoz. Ezek szerint 1786 januárjára vagy februárjára tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

1. K: *hyems* [jav. ebből: *hiems*] *omniq [= omnique]*
5. K: *boreas* Az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben és az MM-ben is em. *pendet* az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben: *pendit*; mint Juhász—Gaál is rámutatott: a K-ban található *pendet* a helyes alak.
8. K: *aspicitr̄ [= aspicitur]*
9. A K-ban a sor első szava négy betűből állt, s az utolsó betűt sötétebb árnyalatú tintával átjavították, illetőleg áthúzták; ezáltal a szó olvasata bizonytalanná vált. Az első két betű jól felismerhetően *N* és *o*, a harmadik azonban *r*-nek, *v*-nek, *n*-nek is olvasható; az utolsó betű olvasata egészen bizonytalan: *a*, *o* vagy *e* lehetett. Az ÖV. *Nive*-nek olvasta, az ÖV.² [ ]-lel jelzi, hogy a *Nive* kikövetkeztetés. Ennek semmiképp nem olvasható a sor első szava. Juhász—Gaál szerint *Non* olvasandó a *Nive* helyett. Egyik olvasat sem ad hiánytalan értelmezést; hasonlóképpen bizonytalan a sor negyedik szavának olvasata: a kezdőbetű lehet *Ae* is, mintha Csokonai *Aethna*-t akart volna írni; a 'lángol' jelentésű *ardet* mindenesetre a tűzhányóhoz illenék jobban.
namqu [= namque] obducitr̄ [= obducitur]
10. K: *sit* ⟨¯. . .⟩ Az áthúzott szó alig olvasható, talán: *ut*
11. K: *Effoditr̄ [= Effoditur] hauritr̄ [= hauritur]*
14. K: *stabulis* Az ÖV.²-ben — bizonyára sajtóhibából — *stabutis* *pende⟨n⟩t* Az ÖV.—ÖV.²-ben: *pendit* Juhász—Gaál szerint: *pendet*. A K is ezt az alakot igazolja: a *d* utáni magánhangzó fölött nincs pont.
A hiányos, ill. pontatlan központozást az ÖV.² emendálása szerint adjuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A c í m et bizonyára a tételt kitűző praeceptor fogalmazta meg. A XVIII. század irodalmának — sőt festészetének és zenéjének is — népszerű évszak-témái hálás tárgyul kínálkoztak az iskolai versgyakorlat-írásban is. Még néhány évtizeddel később, egy 1822-ből fennmaradt versgyakorlat-füzetben is együtt van A Tavasz ditsérete, A nyár ditsérete, Az ősz ditsérete, A Tél ditsérete (OSzK. Quart. Hung. 2541: 4a—5a). Később Csokonai korai magyar nyelvű versei közt is előfordulnak e tárgyak; a tél témájának három magyar nyelvű kidolgozása készült. Míg azonban a magyar versek telve vannak friss megfigyelésekkel, eredeti környezetrajzzal, a latin kidolgozásban túltengenek a klasszikus reminiszcenciák. Az olvasmányemlékek mellett Juhász Géza egyéni élményeket, megfigyeléseket vélt fölfedezni az iskolai gyakorlatban: „Olvasmány-emlékei zsúfolódnak egybe: a sarkvidék vihara, a havasok képzetei vonzzák. Csak egyben hiteles a gyermeki szemlélet: kétszer is említi a roppant jégcsapokat, úgy csüngenek alá az istállóról, mintha kardokként keresztül akarnák döfni a földet. Később, mikor végleges formába önti erről a tárgyról írt magyar versét, még mindig a jégcsapok képéből indul ki, bizonyságául, mekkora borzadályt kelthetett benne ez a látvány." (LatZs. 84—85. l.)

Az is lehet azonban, hogy még a jégcsapok sem egyéni megfigyelésként, hanem Ovidius nyomán kerültek a versbe. A Tristia III. 10. elégiájának kezdő szakaszában írja le Ovidius a pontusi telet; a diákköltő sokban követi a megadott mintát, amint erre a megfelelő soroknál hivatkozunk.

2. *concrescunt frigore fontes* A kifejezés megfelelője Ovidiusban: „concrescunt frigore rivi" (Trist. III. 10, 25).
5. *Boreas* (gör.): északi szél. A sorban előforduló jégcsap motívuma a 14—15. sorban újra felbukkan.
9. *Athos* (gör.): magas hegy Makedóniában; Vergiliusnál is találkozhatott vele a diákköltő (Georg. I. 332).
12. *Quaque rates ierant, nunc pedibus itur, et olim* A sor mintája Ovidiusban szinte szóról szóra megtalálható:

Quaque rates ierant, pedibus nunc itur, et undas . . .
(Trist. III. 10, 31).

14—15. E sorokkal kapcsolatban jegyezte meg Juhász Géza, hogy az ereszről lecsüggő jégcsap mozzanata előfordul a téma magyar nyelvű kidolgozásában is: *A Tél [II.]* így kezdődik:

Mormolnak szelei a' fagyos északnak,
| A zsindellyre vastag jég tsapokat raknak.

*

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A tél leírása

Nő a kegyetlen tél, s mindenfelől harcra kelnek a vad szelek, a források a fagytól megmerevülnek; ím a fa ágait éles fagy sebzi s téli hó. Nemkülönben mindenen áthatol a sarkvidéki dühöngő Boreas; hatalmas jégcsap függ a tetőkről, s a folyók jégtől megmerevednek. Most messziről megszámlálhatók a magas hófödte Alpesek, nem látszik a föld, nem látsz egy szem homokot sem. Most nem lángol [!] az Athosz, mert magas hó borítja, sőt nyög, hogy akkora hótömeg vonja be. Törékeny formában vágják ki, s nem korsóval merítik a vizet, s amerre tutajokkal jártak, most gyalog mennek, s ami egykor evezőket fogadott be, az most vasalt kerekeket tart fenn. Ijesztő, kard alakú jégcsap csüng az ólakról, s úgy látod, mintha át akarná szúrni a földet.

Verselése

Juhász Géza két metrumhibát jegyzett ki a versből (i. m. 85. l.): 9. A sorban a helyes *nīve* helyett *nĭve* van; a 12. sorban *pĕdibus* helyett *pēdibus*.

48. Apum pugnae descriptio

Kézirata

ZC. 84a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM.; mindháromban Muraközy Gyula formahű magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-ben a leíró jellegű latin propositiók harmadik darabja; ez is Vergilius Georgicáján alapul, akárcsak az eggyel előtte levő *Taurorum lucta*; nyilvánvalóan azzal lehet tehát egyidős.

Juhász Géza azt írta e versről, hogy ezzel „A zsengék negyedik csoportjához értünk." (LatZs. 85. l.) Ezen bizonyára a leghibátlanabb, legérettebb versek csoportját értette.

Tárgya, érett stílusa s verselése alapján egyaránt az 1786. év termésehez sorolhatjuk. Ezt megerősíti az 1795-i tanterv is, amely szerint a poétai osztály második félévében tértek át a tanulók Vergilius tanulmányozására: először a Georgicára, majd az Aeneisre; ugyanebben a félévben a délutáni második órán pedig „különb-különbféle Deák versek írásábann" gyakorolták magukat. (Ld.: TanKöt. 45. l.).

Szövegkritika

1. K: *novus* ÖV., ÖV.²: *novam* Juhász—Gaál rámutatott, hogy *novus* a helyes olvasat. (LatZs. 85. l.). *hostis &* = *hostis et*
2. K: *poterant* Az ÖV.-ben ugyanígy; az ÖV.² s az MM. *poterunt*-ra változtatta, bár az előbbi a helyes alak.
3. K: *Non terra his non* A második *non* nyilvánvaló téves szóismétlés: tartalmilag, metrikailag egyaránt fölösleges. Az ÖV., az ÖV.² és az MM. is elhagyta.
   campos em. Az ÖV., ÖV.² és az MM. a K.-beli hibás alakot közölte.
6. K: *sociaṅ* Helyes olvasata — amint erre Juhász Géza is rámutatott —: *sociam*. Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben: *socia* Az ÖV.²-ben [ ] jelzi, hogy kikövetkeztetett alak.
   K: *quoque* em. Az ÖV., ÖV.² és az MM. a K-beli hibás alakot közölte.
   volavit Juhász Géza olvasata szerint helyesen: *vocavit*; em.
8. K: *vincitr̄* *[= vincitur]*
   A hiányos központozást az ÖV.² alapján, Borzsák István helyesbítéseivel közöljük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A propositio c í m é t — mint a többi „leírás" esetében — a tárgyat kitűző praeceptor fogalmazhatta meg.

A tárgy — akárcsak a *Taurorum lucta* tárgya — Vergilius Georgicájában található (IV. 67—87); némely kiadásban a könyv elé függesztett „Argumentum" — tárgymutató — propositiónkéhoz hasonló címmel jelzi e részlet mondanivalóját. Ugyanúgy készülhetett, mint a *Taurorum lucta*: föltehetően előzőleg földolgozták a diákok a megfelelő részletet a Georgicából, s ennek alapján készítettek belőle parafrázist a vergiliusi versformában.

A téma kitűzésével és feldolgozásával kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy a tanulók egyik iskolai segédkönyve, a Gradus ad Parnassum, az Apes címszónál Descriptio apum mellificantium cím alatt Vergilius Aeneisének egy részletét idézi (Aen. I. 430—436). Az Aeneisből vett leírásban is szó esik a méhek harcáról: arról, hogyan űzik ki a dolgozók a kasokból a herék tunya tömegét (435. sor).

A propositio tárgyára nézve v.ö. még Juhász Géza: LatZs. 85. l.

Csokonai propositiójának magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A méhek harcának leírása

Íme, új ellenség kezd most harcot (ha ugyan a méheket valójában ellenségnek lehet nevezni), s a levegő a csataterük, nem a föld, táborokul sem a völgy szolgál. Vadul csapnak össze kardjaikkal, amelyeket nem a mesterség alkotott, hanem a jótékony természet ajándékozta meg vele őket. Így fölfegyverkezve társát is harcba hívta, s minden erejüket szembeszegezik amazok erejével. Ez legyőzi kimerült társát, majd pedig őt győzik le. Ez fejét, az lábait, amaz pedig valamennyi tagját ott hagyja zsákmányul az ellenségnek. Sokukra győzelem várt, s az erős győzők visszatérnek vidám hajlékaikba.

Verselése

Juhász Géza mindössze egy metrumhibát jegyzett ki a versből: 5. A helyes alak *dōnavit*, nem *dŏnavit* (ld.: i. m. 85. l.).

49. Degeneres animos timor arguit

Kézirata

ZC. 84b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM., Muraközy Gyula párhuzamos magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-ben a 12. a latin nyelvű propositiók sorában; hogy ez eredeti sorrendi helye lehet a versnek, azt az is megerősíti, hogy témáját Vergiliusból vette a feladatot kitűző praeceptor, akárcsak a környezetében található néhány többi propositiónak *(Taurorum lucta, Apum pugnae descriptio, Orpheus Tartara penetrat . . .)*. Juhász Gézának a verstani hibaszázalék alapján készített időrendjében a 9. helyre került: ő is az érettebb propositiók közé számította (ld. LatZs. 85. l.).

Az említettek alapján a poétai osztály második félévének, már az 1786. évnek propositiói közé kell sorolnunk.

Szövegkritika

K: A c í m ben — talán elmaradt ligaturajelzés folytán – : *Degenes*
1. K: *jovis* em. *thalamo* Az ÖV. az ÖV.² és az MM. — fölöslegesen — a *thalamo*-t is nagy kezdőbetűvel közölte.
4. K: $\bar{n}$ *[= non] scandere* ÖV.: *insordescere* Az ÖV.² [ ]-lel jelzi az alak kikövetkeztetett voltát. A K-ban a *scandere* 3. és 4. betűje nehezen olvasható, de az ÖV. olvasata mindenképpen téves. Az MM. kéziratunk alapján már a helyes alakot közölte.
6. K: *Genus* A nagy kezdőbetű szükségtelen; em.
ducit qm̄ [= quem] ÖV., ÖV.:² *quod* Juhász Géza is rámutatott az ÖV. tévedésére (i. m. 85. l.)
$\bar{n}$ *[= non] timor*
ullus Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben téves olvasat: *altus* Az MM. kéziratunk szerint javította.
7. K: *tensit* Az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben tévesen: *temptat*. Juhász Géza szerint: „a *tensit* nyilván a gyermek-poéta ragozási vétsége *tetendit* helyett." (I. h.) Ez a magyarázat is téves: *tem[p]sit* értendő a szövegbe. (Az MM.-ben a hibás: *tensit* alak áll).
8. K: *ulla* Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben tévesen *alta* Az MM. kéziratunk szerint javította.
9. K: *sed*, de az *e* alakja a szokásostól eltér. Az ÖV. és ÖV.² tévesen *vel*-lel helyettesítette a bizonytalan olvasatú szót. (V. ö. Juhász Géza i. h.).
A hiányos központozást az ÖV.² emendálása szerint, Borzsák István helyesbítéseivel pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kidolgozandó tétel címe Vergilius Aeneiséből vett idézet (IV, 13.), amint erre Juhász Géza is rámutatott (LatZs. 85. l.).

Juhász Géza szubjektív nyomokat vélt fölfedezni a versgyakorlatban: „Az éjszakánként magánosan olvasgató, agyrémeitől gyötrött gyermek itt mintha önmaga fölött mondana ítéletet." (I. m. 85. l.)

Szerintünk ez a vers is közvetlenül olvasmányélményből táplálkozik: Vergilius Aeneisén alapul. Felemásságát az okozza, hogy elvont fejtegetését igyekszik hozzákapcsolni az iskolai órákon megismert eposzhoz, amelyből maga a propositio címe is származott.

A Vergiliushoz való ragaszkodás okozza a vers gondolati kuszaságát: voltaképpen nem a megadott tárgyról, nem annyira a gyönge lélekről ír, hanem az Aeneis alapján inkább a bátor lelket magasztalja.

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

T é t e l : A z e l f a j z o t t l e l k e k e t e l á r u l j a a f é l e l e m

Hasztalanul dicsekedik az, hogy Jupiter ágyából származott, s hamisan vezeti le nemzetségét a nagy égtől, akit meglepett a félelem, és alaptalan rettegés tart hatalmában. Mert ez a félelem nem képes följutni a messze csillagig, s a rettegés nem a magas Olympusról származott a földre. Aeneas onnét vezeti le származását, akit nem tartott hatalmában semmiféle félelem, és vitézségével minden megpróbáltatást megvetett [semmibe

vett]. Ez a nemes vér nem fut meg semminemű veszélyek elől, s ha ismerte is azokat, inkább tagadja, hogy ismerte.

Verselése

A kilenc hexameteres sorban Juhász Géza mindössze egy metrumhibát talált: a 3. sorban *tĕnet* volna a helyes alak, nem *tēnet*.

50. Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice

Kézirata

ZC. 85a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM.; Muraközy Gyula magyar nyelvű műfordításával.

Keletkezése

A ZC. latin nyelvű propositióinak sorában az utolsó előtti: 13. vers. Gazdag mitológiai vonatkozásai, hibátlan verselése alapján is a legérettebb latin propositiók közé, az 1786. év terméséhez kell sorolnunk; e mellett szól az is, hogy a Georgica nyomán kidolgozott másik két propositio is ugyanebben az időben készült. Talán az sem véletlen, hogy a latin nyelvű propositiók két záró verse (az utolsó a *Pictoribus atque Poetis . . .*) éppen a költészettel, a költőkkel foglalkozik, mintegy lezárva, összegezve a poétai osztályban tanultakat.

Juhász Gézának a metrumhibákon alapuló időrendje megerősíti föltevésünket: nála a hibaszázalékok szerint a 14. helyre került. (Ld. LatZs. 86. l.).

Szövegkritika

A címben a K-ban: *Euridice*; ÖV., ÖV.² és MM.: ***Eurydice***.

1. K: *Euridicen* ÖV., ÖV.² és MM.: ***Eurydicen***
   K: ***tartara*** em.
2. K: *ducturus* Az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben — tévesen —: ***dicturus*** A K-ban a kritikus betű nehezen olvasható.
4. K: *domavit* A szabályos alak *domuit* volna.
5. K: *penas* ÖV., ÖV.²: ***poenas***. Ennek megfelelően em.
6. K: *Orpheus* Jav. ebből: ***orpheus***
8. K: *g̃tingere* Az ÖV. így oldotta fel: *attingere*. Az ÖV.² hasonlóan, de [ ]-be téve jelzi, hogy kikövetkeztetett alakot használ. Juhász Géza megjegyzése szerint *contingere* a rövidítés helyes feloldása (ld. i. m. 86. l.).
9. K: *uxori*. Az ÖV. és ÖV.² szerint em. A K-ban nincs központozás; az ÖV.² emendálása szerint pótoltuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

A leíró jellegű feladat címét — a Georgica megfelelő helye alapján — a praeceptor fogalmazhatta meg. (Csokonai hagyatékában található egy azonos tárgyú — valószínűleg nem saját kezű — iskolai fogalmazvány: „Liber Decimus. Orpheus ad inferos" címmel [ld. Jk. II, 25b].)

A propositióul kitűzött tárgyat Vergiliusból (Georg. IV. 454 kk.) és Ovidiusból ismerhették a tanulók (Met. X. 1—85), a Tantalus-motívumot ugyancsak Vergiliusból (Aen. VI.) és Ovidiusból (Amor. 2.); közvetlen forrásuk azonban Pomey mitológiai tankönyve lehetett, ahol részletesen — a források fölsorolásával — megtalálhatták Orpheus és Eurydice történetét (259—260. l.), valamint Tantalus regéjét (213. l.). A diákköltő meglehetősen önállóan bánik a klasszikusokból megismert regével: magát a történet meséjét rövidre fogja, s a csattanóra: a dal — a költészet — poklokon győző erejére összpontosít. Ebben már a költészet hatalmáról vallott — magyar zsengéiben is felbukkanó — meggyőződése jut kifejezésre.

Juhász Gézának a tárgyra vonatkozó megjegyzéseit ld.: LatZs. 86. l. Úgy látszik, hogy ez az első olyan latin nyelvű zsengéje a költőnek, amelyben — a költészet hatalmáról szólva — közvetlen személyes mondanivalója szólal meg.

1. *Tartarus* (lat.): az alvilág a római mitológiában.
3—4. Az alvilág őréről, a háromfejűnek képzelt Cerberusról van szó.
4—5. A *Styx* (gör., lat.): az antik mitológiában az alvilág folyója.

*

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: Orpheus behatol az alvilágba feleségéért Eurydicéért

Eurydicét, aki a balsors folytán a sötét alvilágba került, Orpheus fel akarván hozni a napvilágra, édes dalával elbűvölte az őrt, amely hármas torkából lángot okádott, és hangjával hatalmat vett a Styx törvényein [ti. Orpheus]. A styxi habok mellett bűnhődésre kárhoztatott Tantalus is szerette volna, ha ott marad vele Orpheus azon a helyen, mert az eltűnő eledel csakis akkor állt meg a szája előtt, és csak az egyszer tudta megízlelni a dús lakomát. S használt saját magának is, mert édes hitvesét visszanyerve szállt fel a napvilágra; így győznek a dalok az alvilági lelkeken [tkp.: a halálon] is.

Verselése

A 14 latin nyelvű zsenge közül ez az a vers, amely — a *Dum in dubio...* c. verssel együtt — metrikailag teljesen hibátlan.

51. Pictoribus atque Poetis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas

Kézirata

ZC. 85b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

Megjelenése

ÖV., ÖV.² és MM.; mindhárom kiadásban Muraközy Gyula párhuzamos magyar műfordításával.

Keletkezése

A ZC.-beli latin nyelvű zsengék utolsó darabja. A megelőző *Orpheus Tartara penetrat . . .* című művel együtt tárgya a költészet, a költők hatalma, a költői szabadság. E két vers mintegy összegezi, lezárja a poétai osztályban tanultakat, ezért joggal gondolhatunk arra, hogy a két vers nemcsak a ZC.-ben került a latin nyelvű propositiók végére, hanem eredetileg is ez a két vers volt az utolsó a latin nyelvű zsengék időrendjében.

Stiláris érettsége, nagy olvasottságról tanúskodó tárgyismerete alapján is a legérettebb zsengék közé kell sorolnunk.

Juhász Gézának a metrikai hibák alapján megállapított időrendjében jóval előbbre, az 5. helyre került (ld.: LatZs. 83. l.), de témája miatt is nehezen képzelhető, hogy a latin nyelvű zsengék első csoportjában készült volna.

Érettségéről vall stílusának — a későbbi Csokonaira is oly jellemző — dramatikus fordulata: *Quis credat ? (: Nullus :) . . .*

Sorrendi helye, tárgya, stiláris érettsége alapján egyaránt jogosan tarthatjuk a latin nyelvű zsengék 1786-ban készült utolsó darabjának.

Szövegkritika

A c í m a kéziratban: *Quid libet* em.

1. K: *id carmine* ÖV., ÖV.²: ***in*** *carmine*
   V*ates* ÖV., ÖV.², MM.: ***v****ates*
2. A sor szórendje voltaképpen így volna helyes:
   Vulgant: semper enim licet illis omnia fari.
4. K: *nonsunt* em.
   fuerantq [= fuerantque] Az ÖV.-ben tévesen *fuerintque:* az ÖV.²-ben már helyesen.
5. K: ***iu****bent* ÖV., ÖV.²: ***j****ubent*
   V*ates* ÖV., ÖV.², MM.: ***v****ates*
6. K: ***nullus*** Központozásunknak megfelelően em.
   nam Ld. az előbbi jegyzetet.
   incredibili: em. ÖV., ÖV.,² MM. em. nélkül.
   dictuest em.
7. K: *utero* ÖV., ÖV.²: *ultro* (V.ö. Juhász Géza i. m. 84. l.).
   ch*imaeram* em.

8. K: *Quadrupedesq [= Quadrupedesque] iunctas* ÖV., ÖV.²: *junctas*
9. K: *serpentipedesq [= serpentipedesque]*
10. K: *Bellaq [= Bellaque] saeva* ÖV., ÖV.²: *Bella saeva eēt [= esset]*
14. *Pictoribus* ÖV., ÖV.², MM.: *pictoribus*
Poetis ÖV., ÖV.², MM.: *poetis*

A hiányos központozást az ÖV.² emendálása szerint pótoltuk, Borzsák István helyesbítéseivel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kidolgozandó témát megjelölő cím Horatius De arte poeticájából (Epistola ad Pisones) való (9—10. sor).

A megadott propositio tárgya ezúttal olyan volt, hogy a maga költői képességét érző kisdiák könnyen ráhangolódott.

Juhász Géza ezt írta a propositióval kapcsolatosan: „Az érett Csokonai teljesen modern már abban, hogy fönnmaradt világirodalmi vázlata *(Historia Heliconis)* a képzőművészettel és a zenével hozza kapcsolatba a költészetet . . . Ennek a fölfogásnak gyermekkori zsengéjéig nyúlik vissza a gyökere. Préceptora jóvoltából Horatius útmutatása alapján már 11 éves korában eltöprenghet a festők és költők közös teremtő szabadságának mivoltán.

Példáit természetesen az antik mitológiából veszi. De nemcsak a Chimaerát és közismert társait említi föl." (I. m. 83. l.)

Az egész propositio kidolgozásában közrejátszott Horatius címadó versének emléke; a De arte poetica kezdő sorai (1—10.).

Figyelmet érdemel, hogy Losonczi poétikai segédkönyvében a Flores Poetarum c. idézetgyűjteménynek De poesi et carmine című XXXIX. fejezetében előfordul ez a horatiusi részlet is (ld. i. m. 108. l.). Bizonyára Losonczi műve is közrejátszott abban, hogy Kovács József ezt a tételt tűzte ki tanítványainak kidolgozásra. Horatius verse benne van a Maróthi György által bevezetett 1775. évi Phaedrus-kiadásban is, amelyet a poétai osztályban is használtak (ld. Phaedri . . . Fabvlarum Aesopiarvm Libri V. M. Carolini, 1775. 91 kk.).

7. A *Virgo* — Juhász Géza szerint az ephesosi Diána lehetett. (Ld. i. m. 83—84. l.).

Ezzel szemben bizonyos, hogy Szkülla (Scylla), az antik mitológia nevezetes szörnye értendő rajta, aki a monda szerint a Messinai szorosban, Kharübdisszel szemben egy sziklabarlangban lakott. Az eredetileg szép szűzet a rege szerint Kürké (Circe) féltékenységből rontotta meg, úgyhogy derékig leány maradt, de alsótestére övként dühös kutyák nőttek. A történetet Csokonai Ovidiusból ismerhette részletesen (ld. Met. XIV. 1—73), de olvashatott róla az Aeneisben is (III, 420, ill. VI. 286).

A propositio magyar prózafordítása a LatZs. II. alapján, Borzsák István helyesbítéseivel:

Tétel: A festőknek és költőknek mindig teljes joguk volt arra, hogy akármit is merjenek.

Mindazt, ami az elmét megragadja, a költők énekkel fejezik ki, nekik ugyanis szabad mindig mindent elmondani, mert ők mindent versekbe

foglalnak, s még olyan csodadolgokat is, amik nincsenek és sohasem voltak, létre hívnak a költők, nem létező dolgokat állítanak elénk. Ki hinné? (Senki). Hiszen még kimondani is hihetetlen, hogy egy Szűz [= Scylla] alatt kutyák vannak, hogy a Chimaera létezik, s hogy vannak olyan négylábú lények, amelyeknek melle emberi mellben folytatódik. Harpiákat találnak ki és kígyólábú Gigászokat. Vad háborúkat énekelnek meg, s hogy milyen a fa természete. De minek is soroljam fel, hány porszem van a síkon? Hiszen ők bármit belefoglalhatnak versükbe, s mindent élénk színnel festhetnek le nekünk. A költőknek és a festőknek ezeket szabadságukban áll ábrázolni.

Verselése

Juhász Géza a következő verstani hibákra hívta föl a figyelmet:
2. A helyes alak *illīs* volna, nem *illĭs*
9. *ĕt Harpias* volna a helyes alak, nem *ēt Harpias*
13. Hiátushiba: *omnia et* (ld. i. m. 84. l.).

52. Az Árvíz

Kézirata

KK. IV, 4ab. Eredeti kézirata nem ismeretes; idegen kéztől eredő közel egykorú másolata a ZC. elé kötött füzettöredékben található, *A' Békesség (El multak a' hadak . . .)* s a *Musa vetat mori (Ki Poëta nevet érdemel . . .)* azonos kéztől származó másolatának társaságában; a K-ban a cím után pont. Több kéziratát nem ismerjük, de kettőnek létezéséről tudunk: ld. KI/j. 3 és JGy/j. 18 (az utóbbin *Az árvizről* címmel). A vers mint javítandó szerepel Csokonai 1795-ből származó Első katalógusán: „XC. Az Árvíz. *Revideálni.*"

Megjelenése

Toldy nem említi, noha mind az Első katalógust, mind J. Gy. jegyzékét ismerte (v. ö. CsEml. 568. l.); föltehetőleg azért nem vette föl jegyzékébe, mert azonosnak vélte a rokon tárgyú *Exundatio aquarum* c. propositióval.

Első közlése: HG. II, 376—377. l. A vershez első közlői ezt a megjegyzést fűzték: „M. Tud. Ak. 39. II/a 43. Toldy nem ismerte, de 39. I. 15. l. s. VIII. d. lapján a költő mint saját versét említi." (I. h. 377. l.) A HG. idézte forrás azonosítható a kiadásunk alapjául szolgáló kézirattal.

Másodszor, javítással és némileg módosított helyesírással Juhász Géza adta ki: EPM. 188—189. l. További kiadásai: ÖV., ÖV.² és MM.

Keletkezése

Címe, tárgya az iskolai versgyakorlatokkal mutatja rokonnak. Hasonló tárgyról készült a ZC. *Exundatio aquarum* c. propositiója. E tárgykörbe — a természeti jelenségeket leíró versgyakorlatok sorába — tartozik még a ZC. versei közül *A Tengeri Zivatarról* s *A Föld Indulás;* mindkettő előtt ott a *Prōō.* jelzés. Már tárgyánál fogva is propositiónak látszik

Az Árvíz, éppúgy, mint a szomszédságában levő *A' Békesség [II.]* s a *Ki Poëta nevet érdemel . . .* kezdetű vers *(Musa vetat mori)*, amelyek mellől szintén hiányzik a *Prōō.* jelzés — föltehetően csak azért, mivel otthoni, házi, illetőleg szorgalmi feladatul készültek; ez adhat magyarázatot arra nézve is, hogy a vers miért nem a ZC.-ben maradt fenn. (Az otthon írt versgyakorlatokra nézve ld. a tanterv utasítását : TanKöt.[2] 46. l.). De gondolhatunk arra is, hogy a másoló hagyta el a Prōō. jelzést, nem tartván szervesen hozzátartozónak a versekhez.

Megírásának időpontját először Juhász Géza próbálta meghatározni: az EPM. tartalomjegyzékében — külön indoklás nélkül — 1791-ből keltezte. Ezt átvette Vargha Balázs is az ÖV.-ben, az ÖV.[2]-be s az MM-ben.

Szerintünk a tárgy mellett a verselés és a stílus is korábbra mutat ennél.

Jupiter említése 1790 után már csak szatirikus formában képzelhető el, mint pl. *Az istenek osztozásá*-ban, a *Békaegérharc*-ban vagy *A' Tolvaj Isten*-ben.

Az elavult négyes rímű tizenkettőst Csokonai az 1790-es években már csak ironikus célzattal használta (ld.: *Búcsú a magyar Múzsáktól*, *A pesti dicsőség*, *Militat omnis amans*). Közvetlenül, stilizáló szándék nélkül csak kísérletképpen vagy tanári utasításra folyamodhatott ehhez a nehézkes versformához; halmozott ragrímei (pl. a 3. versszakban: *áradnak*, *dagadnak*, *szakadnak*) mutatják, hogy nem könnyen birkózott meg a forma nyűgeivel.

A szervetlenül illeszkedő — talán rímkényszer hatására megszületett — zárósor a versből kiütő szubjektivitásával szintén a zsengékre jellemző (ld. például *A' Mező* és a *Szűntelen közel van a' halál* zárósorait; némileg hasonló ehhez a *Czigány* befejezése is).

Mivel nagyon valószínű, hogy a nehézkes négyes rímű formát nem önként választotta a költő, maga ez is a vers propositio volta mellett szól: a tárggyal együtt — amint ez szokásban volt — alkalmasint a praeceptor szabta meg a követendő versformát is. S ha ez így van, akkor még arra is gondolhatunk, hogy a vers egyidőben készülhetett csonka Balassi-strófákban írt párjával, az *Exundatio aquarum*-mal: mintha a praeceptor két régies magyar versformában akarta volna próbára tenni tanítványa, ill. tanítványai verselő készségét.

Mi nem látunk olyan nagy különbséget a két azonos tárgyú vers között, mint Szauder József, aki ezt írta: „*Az árvíz* című versében hasonlóképp [ti. *A földindulás*-hoz hasonlóan] a rettegés légkörét festi az *Exundatio aquarum* című zsenge kifejezéskészletének lényeges átalakításával." (ItK. 1967: 530. l.)

Ami különbség található, az inkább az eltérő formából következik, s abból, hogy a latin című változatot idegen minta köti: Ovidius vízözönleírása. (Különben mindkét versben azonos módon Jupiter indítja el a katasztrófát.)

Mindezek alapján úgy látszik, hogy leíró jellegű versgyakorlatnak készülhetett *Az Árvíz* is a poétai osztály második félévében, 1786-ban, vagy nem sokkal azután.

Hogy Juhász Géza miért tette oly valószínűtlenül kései időpontra keletkezését, annak abban kereshető a magyarázata, hogy Csokonai kiadásra szánt műveinek címjegyzékén, az EK.-n is előfordul — igaz, hogy „*Revideálni*" jelzéssel, tehát ő sem érezte teljesen érett műnek, még javítani, csiszolni akart rajta. Juhász kéziratos hagyatékából derül

ki pontosan, hogy miért éppen 1791-re tette a vers keletkezését: ő úgy hitte, hogy Csokonai akkor írta ezt a Gyöngyösi-strófákba öntött versét, amikor művészi tudatossággal fordult a régi magyar formakincshez: „Gyöngyösi-modorú élénk előadása s négyesrímű tizenkettősei miatt illeszthető ennek a korszaknak [ti. az 1791-es évnek] termékei közé, mikor tudatosan a régi irodalom eszközeinek birtokbavételét tűzte ki célul." Szerintünk 1791-ben már hagyománytiszteletből sem használhatta közvetlen kifejezéshez ezt az elavult versformát a költő.

Szövegkritika

A kéziratban s az EK.-n *Az Árvíz* a vers címe, J. Gy. jegyzékén: *Az árvizről*. A Csokonai saját kezű címjegyzékén is előforduló első változatot kell hitelesnek elfogadnunk.

3. K: *átmosférái* Juhász Géza az EMP.-ben — a versszak rímeit és logikai tartalmát is figyelembe véve — a kéziratbeli szót így javította: *átmosférai* Ennek megfelelően em.
23. K: *vögyeli* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6. *Vastag alkotmányán:* ti. az ég boltozatán.
7. *Azomba* (rég.): azonnal, abban a pillanatban.
8. *a' szomszéd hegy fellegtartó töve:* az antik mondavilágban Aeolus, a szelek királya, barlangba zárva tartotta a szeleket.
15—16. *lakta Földén* (rég.): lakóföldén.
16. *katarakta* (gör.): zuhatag, vízesés.
18. *az erősség oszlopinn:* vastag, oszlopszerű törzseiken.
24. *prédájával:* ti. az elsodort, elragadott holmikkal.
26. *a' szint meg adván:* ti.: a pusztuláshoz illő gyászos színt.
szőnyegek: a szó régi jelentése szerint itt 'szőttes'-t, 'kárpit'-ot jelent; a *szőnyegek* régies nyelvtani alak a mai köznyelvi *szőnyegük* helyett.

Verselése

A Gvadányi által még használt, de akkor már elavult négyes rímű tizenkettősöket a költő e versén kívül mindössze három ízben használta, mindhárom esetben ironikus célzattal *(Búcsú a magyar Múzsáktól, A pesti dicsőség, Militat omnis amans)*; ez a mozzanat is a mellett szól, hogy e komor tárgyú verséhez csak még egész fiatalon — s akkor is valószínűleg csak tanári utasításra — választotta e régies formát.

53. Musa vetat mori

Kézirata

KK. IV, 5b. Eredeti kézirata nem ismeretes; a költő két másik korai versével — *Az Árvíz* és *A' Békesség [II.] (El multak a' hadak . . .)* — együtt azonos kéztől eredő közel egykorú másolatban maradt fenn azon a két levélből álló füzettöredéken, amelyet 1950-ben — néhány más töredékkel együtt — a ZC. elé kötöttek.

Megjelenése

Utolsó versszakát, mint a költői becsvágy korai jelentkezésének példáját, Toldy is idézte Csokonai-kiadásának életrajzi részében a következő megjegyzéssel: „Egy, legrégibb idejéből fenmaradt, különben igen gyenge, kiadatlan darabja már így végződik . . .” (LXXXV. h.). Első közlése: HG. II, 325. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM. A HG. a következő megjegyzést csatolta a vershez: „[A végső két szak a Diétai M. Múzsában a *Serkentése a múzsának* c. versben s az *Ódák* I. k. 1. ódájában *(Serkentés a múzsához)* is előjön. Toldy a Csok-él. 156. l. jegyzetében e legrégibb időből való, kiadatlan, igen gyenge darabnak 1 szakát is közli.]”.

Keletkezése

A költői becsvágy, a költői halhatatlanság vágya az iskolai propositiók kitűzött tárgyai között is szerepelt már (pl. *Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert . . ., Orpheus Tartara penetrat . . .*).

Verselése, mitológiai vonatkozásai alapján ez a vers is a ZC. propositióival nagyjából egyidőben készülhetett, föltehetőleg szintén iskolai feladványként. Versformája azonos az *A Poëta leg kisebbért is megharagszik* c., hasonló tárgyú propositióéval, amely még a poétai osztályban készült.

A ZC. 77a lapján található címjegyzéken (Szv_1) előfordul egy ilyen verscím: *Musa vetat mori* (’Nemet mond a halálnak a Múzsa’ — azaz halhatatlanná tesz), mégpedig közvetlenül a ZC. anyagából kiválogatott versek után, *A Hír* a *Vis et nequitia* és *Az Árvíz* társaságában, mely utóbbi éppen most tárgyalt versünkkel közös másolatban maradt fenn. A vers címe után nincs megadva a sorterjedelem, ahogy a ZC.-ből kiválogatott versek után, hanem vízszintes vonás utal rá, hogy még nincs végleges, számokban kifejezhető terjedelme. Az említett körülményekből arra következtethetünk, hogy az Szv_1 idézett latin verscíme a mi versünkre vonatkozik: az iskolai versgyakorlatok tárgyát — mint a ZC. több propositiója tanúsítja — gyakran latin nyelvű sententiába foglalva kapták meg a tanulók.

A tárgy jellegzetes propositio-tárgy: Losonczi poétikai tankönyvében is előfordul e tárgykör: a Flores Poetarum XXXIX. fejezetének címe „De poesi, et carmine”, s ilyen idézet található benne például Ovidiusból:

„Scindentur vestes, gemmae frangentur et aurum:
Carmina quam tribuent, fama perennis erit.”
(I. m. 108. l.)

Toldy (és vele a HG.) a költő legrégibb idejéből fennmaradt „Igen gyenge” versnek nevezte; ha nem is tartjuk annyira gyengének, mint Toldy és a HG., mi is Csokonai költői pályájának korai szakaszára, a poétai évfolyam idejére tesszük keletkezését. E mellett szól a füzettöredéken található másik két vers is, amelyek szintén még a poétai osztályban készülhettek. (A *Prōō.* jelzést a vers címéből esetleg a másoló hagyta el.)

A ZC.-beli címjegyzéken előforduló latin verscím megvan a költő Első katalógusán is: „LXXXVIII. Musa vetat mori. Oda. *Igazítni.*” A DMM.-hez készített Második számvetésen már a sorok száma is szerepel: „Musa vetat mori 36.” Ez az adat már a vers 36 sorra kibővített

„megigazított" változatára vonatkozik, amely *Serkentése a' Múzsának* címmel jelent meg a DMM.-ben ([II.] 29 – 31. l.). Ez a vers került aztán némileg módosított szöveggel, *Serkentés a' Múzsához* címmel az *Ódák* élére.

Az EK.-n, s az Szv_1-en is a *Musa vetat mori* közvetlenül a toldalékkal kibővített, átdolgozott egykori iskolai versgyakorlatok — a „Morálok" — után következik: bizonyára azért, mivel ez is — akárcsak amazok — eredetileg iskolai propositiónak készült, s később úgy fejlesztette tovább a költő.

Maga a sententia Horatiusból származik: „Dignum laude virum Musa vetat mori." (Od. IV. 8, 27.). (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 28. l.). Horatius ugyan nem szerepelt a poétai osztály tantervében, de a De arte poetica benne volt az iskolai Phaedrus-kiadásban (Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum Libri V. M. Carolini, Per Stephanum Pap, 1775. 91—107. l.), s a versgyakorlatok tételei között is akadt horatiusi idézet (ld. például: *Pictoribus atque Poetis* . . .).

Címe, tárgya, az Szv_1-en elfoglalt helye s a ZC. egy másik propositiójával megegyező versformája alapján is az iskolai versgyakorlatok közé kell sorolnunk, s az 1785/86. tanév második félévének végére kell tennünk keletkezését.

Szövegkritika

Csokonai egy 1794 körül írt későbbi versébe *(Serkentése a' Múzsának)*, s annak 1803-ban kiadott változatába *(Serkentés a' Múzsához)* fölvette utolsó versszakát némi módosítással. Az utolsó versszaknak e módosított szövegét szövegváltozatnak tekinthetjük; a szövegeltérésekre azonban itt nem utalunk, hanem a jelzett versek jegyzeteiben térünk ki rájuk.

A másolat c í m nélkül maradt fenn. Címet kezdősora alapján először a HG. adott neki; attól fogva így szerepelt a kiadásokban. Mi a címjegyzékek *Musa vetat mori* jelzésű versével azonosítjuk, ezért ezzel a címmel közöljük. Juhász Géza a versnek a DMM.-ben *Serkentése a' Múzsának* címmel megjelent későbbi átdolgozását is *Musa vetat mori* címmel közölte (EPM. 184—185. l.), noha a latin nyelvű cím csak az első kidolgozásra érvényes.

9. A K-ban a sor végén pont van; em.

11. K: *Huhánnak és ők* A ránk maradt másolatban a három szó alá van húzva, s a lapszélen a másoló következő megjegyzése olvasható: „Itt ñ [= nem] jól vñ [= van], de az exemplár bolond, a' mejről írtam". E lapszéli megjegyzést a HG. is idézte, s a homályos részt lapalji jegyzetében megpróbálta értelmezni: „Szerintünk itt »Suhannak« áll." (II, 325. l.) Gondolhatunk azonban arra is, hogy a *Zuhan* ige állt eredetileg a mondatban; a középen áthúzott *Z* betűt nézhette hasonlóan formált *H*-nak a másoló; a *zuhan* a régi nyelvben — Csokonai korában is — 'zúg, elzúg' jelentésben volt használatos (mai 'esik, hull' jelentése másodlagosan alakult ki az eredetileg hangutánzó szónak). Az ÖV., ÖV.^{2} és az MM. megmaradt a homályos *Huhánnak* alak közlésénél. Mi a HG. emendálását követtük. A többes számú *ők* alak itt értelmetlen, már a HG. *ő*-re javította; mi is így emendáltuk.

17. K: *legg* em. *nagyobaknak* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolai propositiók között — összefüggésben a poétai osztály tananyagával — több olyan téma szerepel, amely a költészettel, a költői hivatással van kapcsolatban. Szauder József a következő verseket említette e tárgykörből: *Gloria calcar habet [I—II.], A virtus leg bátorságosabb kő fal, Egyedűl a tudományok* . . . E tárgykörbe sorolta tárgyalt versünket is (ld. ItK. 1967: 525—526. l.). E költemények „árkádiai hangoltság"-át, „antikos reminiszcenciái"-t említi V. Szendrei (48. l.). Hogy e tárgy Csokonait milyen közelről érdekelte, bizonyítja, hogy műveinek 1794—95-i kötetté rendezésekor ezt a szállóigét írta az ED. fedelére. (Ld. Toldy 955. h.).

2—5. E sorokat Gulyás József Csokonai későbbi d'Holbach-fordításának *(A természeti morál)* egyes részleteivel vetette egybe: „Mikor ő [a' Természet barátja] némelly Templomokat, némelly óltárokat le ront, . . . a' békességnek, a' Józan okosságnak és a' Virtusnak akar egy tartós oszlopot emelni. [V. ö. Csok. Ki poéta nevet érdemel . . . etc. . . .] A te virtusid néked eggy mind végig meg maradandó oszlopot emeltek." (Nyugat. 1939: II, 166., 168. l.)

7. *Honor* (Honos) (lat.): a becsület, erényesség megszemélyesítése a régi rómaiaknál.

14. *Melpomene* (gör.): a kilenc múzsa egyike, a tragédia múzsája. Melpomenét idézi később *A' vidám természetű poéta* c. versében is Csokonai (42. sor).

Verselése

Juhász Géza figyelmeztetett arra az érdekes összefüggésre, amely e vers és a hozzá hasonló tárgyú versek azonos versformája között észlelhető: „A forma és tartalom egységének, amelyről a legmélyebb fölvilágosítást csak maga a költő adhatná, számos bizonyságát találjuk. A költészetről pl. többször is ír abban a szótagszámoló »szenczis« ritmusban, amelyet végül az *Ódák* élére helyez."[41] „[41]*Serkentés a muzsához*, régibb alakában : *Serkentése a Múzsának* . . .; zsengéi közt is van kettő: *Ki poéta nevet érdemel* . . . s a legkorábbi: *A poéta legkisebbért is megharagszik* . . ." (CsVers. 60., 66. l.).

54. A' Békesség [II.]

Kézirata

KK. IV, 4b—5a. Eredeti kézirata nem ismeretes; a költő két másik korai versével — *Az Árvíz, Musa vetat mori* — együtt azonos kéztől eredő másolatban maradt fenn azon a két levélből álló füzettöredéken, amelyet később a Zöld-kódex elé kötöttek.

A másolónak a füzettöredék végén olvasható megjegyzéséből az derül ki, hogy e másolatokat Csokonai megbízásából készítette: föltehetően a költő eredeti kéziratairól.

Csokonai fiatalkori verseinek J. Gy. által összeírt jegyzékén 13. sorszám alatt előfordul *A Békesség* c. vers; ez az adat is minden bizonnyal

most tárgyalt versünkre, s nem a korábbi azonos című zsengére vonatkozik.

Úgy látszik, hogy Csokonai a vers kéziratát elküldte Kazinczynak is, legalábbis a széphalmi költőnek egy levéltöredéken fennmaradt helyesírási megjegyzéseiből erre lehet következtetni (v. ö. CsEml. 467. l.).

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, csupán J. Gy. idézett listája vette számba; a költő — úgy látszik — nem gondolt e korai műve kiadására.

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek" sorában (715—716. h.), *A békekötésre* címmel. Bár az eredeti címet megváltoztatta s a szöveg helyesírását korszerűsítette, minden bizonnyal a mi kéziratos forrásunkat használta. Későbbi kiadásai: HG. II, 8—9. l., FK., ÖV., ÖV.² és MM. (A HG.-ban s az FK.-ban a Toldy használta címmel.)

Keletkezése

A téma az egyik legjellegzetesebb iskolai versgyakorlat-téma volt, akárcsak ellendarabja, *A had* [= A háború]. A ZC. propositiói között is előfordul egy zsenge *A Békesség* címmel (43ab), s bár az sincs *Prōō.*-nak jelezve, mindkét darabot iskolai versgyakorlatnak tekinthetjük.

Juhász Géza külön indokolás nélkül 1791-re tette keletkezését (ld.: It. 1955: 16. l.). Az ÖV.²-ben szintén az 1791-ben írt versek között fordul elő. Juhász kronologizálása bizonyára az 1791. aug. 4-én megkötött szisztovai béke alapján történt, amely pontot tett az 1787-ben megindított török elleni hadjáratra.

Szauder József félreérthetetlenül összefüggésbe hozta a török elleni hadjárattal, de valamivel korábbról származtatta: „csak 1789 augusztusa után írhatta versét [*Az ősz Laudonra*] (akkor vette át Laudon a fővezényletet) s még a vár bevétele (október 8.) előtt; hasonlóképp ekkori a *Belgrádra* (a még ellenálló várról szól), és *A békesség*, mely már 1790-es lehet." (ItK. 1967: 523. l.) (Az MM. is 1790-ből keltezi.)

Szaudert ezúttal is befolyásolta Juhász Géza, ill. az ÖV.² kronologizálása: ugyane tanulmányában ugyanis helyesen fedezte föl e versben is az iskolai verselés jellemző jegyeit: „Még *A békesség* is magán viseli a sententia-versek érvelgető modorát (a mellékmondatokat bevezető *hogy*-ok halmozásában), ismételgeti is az azonos című zsenge szavait — fordulatait." (Ld. i. h. 523—524. l.). A szavak, fordulatok egyezése is arra vall, hogy ez a vers is nagyjából egyidőben készülhetett a Zöldkódex azonos című, tárgyú versével, tehát a poétai osztályban, közelebbről a második félévben. Az 1786 körüli keletkezést megerősíti kéziratos forrásunk másik két versének *(Az Árvíz, Musa vetat mori)* szintén erre az időpontra tehető létrejötte.

Szövegkritika

A kéziratban, valamint J. Gy. jegyzékén is *A' Békesség* a vers c í m e ; *A békekötésre* Toldy önkényes s zavaró címváltoztatása: a *Lilla* Harmadik könyvében ugyanis ugyanezzel a címmel a költőnek egy másik, későbbi verse szerepel.

Mi az azonos című ZC.-beli zsengétől [II.]-vel különböztetjük meg.
5. K: *hadnak:* Toldynál s nyomán a HG.-tól az MM.-ig: *hadak.* Toldy elírása öröklődött tovább.
6. K : Kp. n. em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szauder — Juhász Géza téves kronologizálásától b olyásolva — a török ellen 1787-ben megindított hadjárat eseményeihez kapcsolta, s éppúgy közéleti ihletésű verset látott benne, mint *Az ősz Laudonra,* a *Belgrádra,* a *Magyar hajnal hasad* és az *Eggy Magyar Gavallér* c. költeményekben (ld. ItK. 1967: 523. l.).

Igaz, hogy a versben két helyen is konkrét jellegű utalás található *(Bé Fedi szárnyával a z e g é s z O r s z á g o t,* illetőleg: *O r s z á g u n k a t a' bőldogság lakja),* de különben a mondanivaló meglehetős általánosságokban mozog, s a versbeli múlt idők *(El multak . . ., El hallgattak vala . . .)* is lehetnek átképzelés eredményei, hiszen számos esetben képzeletbeli helyzetet, jelenetet írtak meg a tanulók az ehhez hasonló iskolás témákban.

V. Szendrei sem tartotta aktuális közéleti versnek, inkább csak elvont, közhelyszerű téma megverselését látta benne: „Ebben a korai versanyagban megérinti a költészet békét ígérő, de még »homéroszi« nyugalma *(A békesség) . . .*" (48. l.).

A korábbi azonos című versnél a most tárgyalt második témaváltozat már némileg általánosítóbb, s felbukkan benne az Ovidiusból megismert „Arany idő", az „Aurea aetas" (ld. Met. I. 89 kk.).

Csokonai költészetének későbbi nagy témája, az oktalan fegyverzajt és vérontást felváltó „arany-világ" álma, amely *A békekötésre* című versében kapott klasszikus megfogalmazást, egyéni átéléssel itt jelenik meg először.

1. *had* (rég.): 'hadakozás, háború'.
9. *szagos olaj ágot:* az olajág az antik idők óta a béke jelképe (ld. *A Békesség [I.]* megfelelő jegyzetét).
13—14. A téma korábbi kidolgozásában is előfordul ugyanez a mozzanat (11—12. sor).
15—16. A békés kereskedés lehetőségét hasonló szavakkal említi a téma első kidolgozása (13. sor).
17—18. *A Békesség [I.]*-ben szintén előfordul ez a motívum:

Az igasság fel áll 's minden felé ágoz (16. sor).

19—20. Hasonló megfogalmazásban található meg ez a gondolat is a téma korábbi kidolgozásában (15. sor).
19. *mesterségek* (rég.): művészetek.
21—23. Utalás a latin közmondásra, amely szerint: Inter arma silent Musae.
24. *Bellona:* a római mitológiában a hadak istenasszonya.
26. A *Salak* az *Arany* asszociációja révén került ide: az aranyolvasztás képzetkörébe tartozó fogalmat jelöli.

Zenei feldolgozása

Pászti Miklós „A békekötésre" címmel. Férfi kar. Népművelési Propaganda Iroda. [Budapest] 1970.

55. A szerentse változó

Kézirata

ZC. 61b—62a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

A vers végén Csokonai saját kezű későbbi megjegyzése: „A' többit lásd a' Toldalékokbann. *pag. 11.*". A jelzett helyen — ma a ZC. 96a oldalán — következik a vers később hozzátoldott része, amellyel kiegészítve *A' szerentse* cím alatt a DMM.-ben ([I.] 12—14. l.) megjelent. A vers kibővítésekor, illetőleg kiadásakor az alapul szolgáló hajdani iskolai propositio szövegét is átdolgozta némileg a költő; a változtatást azonban nem a ZC. szövegén végezte el: ebben csak itt-ott van néhány későbbinek tűnő javítása.

A ZC.-beli másolat végén Csokonaitól az átdolgozáskor bejegyzett *14*-es szám utal az eredeti kidolgozás verspárjainak számára.

Megjelenése

Toldy a kiadatlan művek jegyzékében nem említi ezt az iskolai zsengét, de *A szerencse* jegyzeteiben a „Jegyzések és változó olvasások" között megemlékezik róla, sőt néhány szövegeltérésre is rámutat: „*A szerencse* (46. sz.), eredetileg »Propositio: A szerencse változó.« . . ." (918. h.).

A HG. is csak a DMM. szövegét közölte (I, 45—46. l.), s jegyzetben sem utalt a ZC.-beli ősfogalmazványra.

Az ősszöveg eredeti címével először az ÖV.-ben jelent meg, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben.

Keletkezése

Jelzése szerint versgyakorlatnak készült: tárgya, stílusa egyaránt erre vall. Losonczi poétikai segédkönyvében a Flores Poetarum c. részben külön fejezet jutott e tárgynak: „XX. De Fortuna" (98. l.), s a XVI. fejezet témája is hasonló ehhez: „De felicitate et infelic[itate]" (96. l.). Mindkét helyen főként Ovidiusból közöl idézeteket Losonczi; amint a tárgyi magyarázatokban közelebbről is rámutatunk: valóban Ovidius lehetett a vers ihletője, akinek Tristiáját a poétai osztály első félévében kezdték feldolgozni a tanulók (v. ö. TanKöt.² 43. l.).

Vargha Balázs megállapítása szerint is „még mindig iskolás, különösen az elején . . ." (ItK. 1953: 127—128. l.). Szauder a sententia-versek argumentáló, vitatkozó stílusának jegyeit fedezte föl benne: azok között a zsengék között említi, amelyekben „bölcs mondások vagy sententiák chriaszerű kifejtésére" kerül sor (ld.: ItK. 1967: 518. l.). Ugyanitt a jellegzetes oratori stílus példájául is idézte (519—520. l.).

Tagadhatatlan propositio volta ellenére Juhász Géza kiemelte a zsengék közül, azzal a meggondolással, hogy Csokonai maga közlendőnek minősítette. Ezért 1789-ből származtatta, föltéve, hogy Csokonai és évfolyamtársai még a metaphysicai osztályban, 1788/89-ben is írtak propositiókat. E föltevésnek azonban nincs alapja: a metaphysicai osztály tananyagában nem szerepelt versírás.

Juhász Géza időrendje alapján az ÖV. s az ÖV.² is az 1789-ben írt versek közé sorolta. Szauder József is ebből indult ki, a stíluselemzés során azonban fölfigyelt arra, hogy korábbinak kell lennie (ld. ItK. 1967: 534. l.). Valóban, iskolai terméknek látszik ez a vers is. (Az MM. már a mi időrendünk alapján sorolta be.)

A vers *Prōō.* jelzése s ZC.-beli helye alapján a poétai osztály második félévére tehetjük keletkezését. Mivel azonban a korábbi iskolai versgyakorlatoknál feltűnően hosszabb, arra is gondolhatunk, hogy az utána következő hat hosszabb leíró verssel együtt már a poétai osztály elvégzése után, 1786—87 körül keletkezett, amikor esetleg magántanítója, Budai Ézsaiás még adott neki otthoni kidolgozásra propositiókat.

Szövegkritika

A ZC.-ben a propositio fölött ez a c í m áll: *A szerents[e] változó.* E cím kétszer fordul még elő a címjegyzékeken: az Első számvetésen így: „*A' Szerentse változó.* 27." A jegyzéken a cím után levő szám — a sorpárok száma — mutatja, hogy itt már az átdolgozott, kibővített változatról van szó; a CQ. másolata is ezt igazolja, ahol az átdolgozott szöveg fölött ugyanez a cím áll. A Kcsj.-n fordul elő még ez a hosszabb cím (N° 6: 58), de bizonyos, hogy itt sem az iskolai propositiót, hanem már annak kibővített változatát takarja.

Megbővített formájában végül is *A' szerentse* címmel jelent meg a DMM.-ben.

A c í m a ZC.-ben hibásan fordul elő: *A szerents* [!] *változo* em.

2. K: A *tsalfa* ebből a szóból javítva: *tarka.* A tinta színéből s a vonásokból ítélve még a fogalmazás alkalmával hajtotta végre a változtatást Csokonai. A *tarka* nem illik ide logikailag: a DMM. is a *tsalfa* alak mellett szól. Bizonyára az történt, hogy a tisztázat készítésekor Csokonai félreolvasta a szót: *tarká*-t olvasott s írt *tsalfa* helyett, majd javította. Vargha Balázs a javítást másképp értelmezte, s az ÖV.-ben és az ÖV.²-ben a *tarka* alakot közölte.
4. K: *Pava* em.
7. K: *hidgy* A szó mindkét előfordulásában más színárnyalatú tintával átjavítva: *hidj* Kp. n. em.
8. K: *eletet* em.
9. K: *midon* em.
10. K: *eppen* em.
13. K: ⟨*Mikor*⟩ *Azért repül*
14. K: *méjjere* em.
15. K: *Ne* Az *N T* betűből alakítva. Kp. n. em.
17. K: Kp. n. em.
18. K: A sor más színárnyalatú tintával, utólagosan a DMM.-beli változatnak megfelelően átjavítva:

Bátor szívvel vondd el magadat elölle

Bizonyára a rímben megismétlődő, önrímet alkotó *tőle* szót akarta a költő az átdolgozással kiiktatni.

19—22. K: Kp. n. em.
21. K: *baratom* em. A *baratom* jav. ebből: *baratim bar* em.
22. Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben: tévesen *rezzenj*

24. K: *palastya* em.
26. K: *Mindég* Az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben: *Mindig ropogassal* em.
27—28. E sorok eredetije némileg problematikus. A közlésünkben szereplő szöveg így van átalakítva a kéziratban:

Ez ama Gibráltár ⟨ez⟩ 's [a kötőszó beszúrva] *ama Tzitadelle*
Mellyre minden bombit hasz⟨on⟩talan lövelle

A szótagok törlése jól felismerhetően utólagosan történt, s az ennek megfelelő toldás is jól felismerhető a 28. sorban: az *e* úgy van beszorítva a *lövell* után; a 27. sorban viszont látszólag szervesen illeszkedik az *e* a *Tzitadell*-hez. Logikailag a jelen idő jobban illik ide: a DMM.-beli változatban is jelen időt használ Csokonai:

Ez az a' Gibráltár, ez az a' Tzitadell,
Mellyre minden bombit haszontalan lövell. —

A DMM. tehát lényegében a ZC.-beli első fogalmazvány szövegét közölte. A CQ. másolója azonban a ZC.-beli javítások alapján írta le:

Ez ama Gibráltár, ama Citadelle,
Melyre minden bombit hasztalan lövelle.

Juhász Géza — eltérve a DMM. szövegközlésétől — a CQ. alapján ugyanígy közölte e sorokat *A szerencse* szövegében (EPM. 144. l.). Az ÖV. s az ÖV.² az első kidolgozás szövegének közlésében szintén így járt el, a második kidolgozás *(A szerencse)* szövegközlésében viszont a DMM.-hez igazodott.

A kérdés: kitől, honnan ered a szöveg átalakítása?

Föltehetőleg az olasz eredetű *citadella* alakváltozatai adtak okot a sorok átalakítására. A DMM. szerint is Csokonai a szónak három szótagú *citadell* alakját ismerte, s nem a négy szótagú németes *Zitadelle*-t (bár a németben is élt korábban a *Citadell* alak).

Arról lehet szó, hogy valaki — talán praeceptora — figyelmeztette a diákköltőt arra, hogy *Zitadelle* a szó helyes alakja, s ennek megfelelően alakította át a sort. Később meggyőződhetett, hogy a *Tzitadell* is szabályos alak, ezért tért vissza hozzá a DMM.-ben (Különben a javítás mintha idegen kéztől eredne.)

A DMM. is amellett szól, hogy a logikusabb jelen idejű változatot tekintsük Csokonaitól származó eredeti szövegnek.

Toldy elfogadta a ZC.-ben található változtatásokat: *A szerencse* jegyzeteiben így figyelmeztet az ősfogalmazványra: „27. 28. Ez ama Gibraltar s ama citadelle .. h a s z t a l a n l ö v e l l e. S e verssel végződött a darab eredetileg." (918. h.)

Később, 1795-ben Csokonai a *citadella* alakot használta, ugyancsak rímhelyzetben:

E' lesz oltalmazó vár és *citadella*.
El nem törik, mint a rosólis butella.
(A szeretet győzedelme a tanultakon:
ÖV.² I, 303. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A téma — a szerencse változandósága — kedvelt tárgya volt az antik római költészetnek, de a reneszánsznak és a barokknak is (ld.: Zrínyi, Faludi). Faludinak a Forgandó szerencse c. versét még nemigen ismerhette a diákpoéta; különben is, míg Faludi csupán Fortuna vakságáról, kiszámíthatatlanságáról szól, Csokonainál a virtus lesz a vers végső kicsengése, amit egy korábbi zsengéje is hirdetett már *(A virtus leg bátorságosabb kő fal)*.

A diákköltő közvetlen mintáját nem is a hazai barokk irodalomban kell keresnünk, hanem az antik római költészetben. Oláh Gábor mutatott rá a valószínű közvetlen forrásra: a Pontusi elégiák egy helyére, ahová Ovidius az állhatatlan szerencse híressé vált képét illesztette be (Ex Ponto IV. 3, 13—30).

A Tristiában is találhatott idevágó gondolatot a költő:

Passibus ambiguis Fortuna volubilis errat.
(Trist. V. 8.)

(V. ö.: Losonczi 98. l.)

Ovidius ihlető példája annál bizonyosabbra vehető, mivel a poétai osztály tananyagában szerepelt (ld. Meth. 11. l.). Hogy Csokonai jól ismerte Ovidiusnak ezt a versét, azt másik propositiója, a *Quem Dii oderunt* . . . is bizonyíthatja, amelybe belekerült a száműzött költő versében (21—22. sor) emlegetett syracusai zsarnok, a gyermekek oktatásából tengődő Dionysius.

2. *golyóbis:* a szemgolyó.
6. *a' bőségnek szarva:* Fortunát az antik művészetben bőségszaruval ábrázolták.
10. *Forrót alád éppen az alatt tsepegtet:* népies szólás; „aláönti valakinek a forrót": 'bajba, veszedelembe sodorja'.
16. *Syreni:* sziréni.
19. Hasonló gondolatokat találunk később Csokonainak *Az ősz Laudonra* c. versében (17. sor).
20. *Nem sok* (nép.): 'nem számít, egyre megy'.
22. *Asszony szerentse:* célzás arra, hogy a *fortuna* nőnemű, hogy a szerencsét a rómaiak nőnek, istennőnek fogták fel.

Losonczi poétikai segédkönyvének „Questiones morales" c. fejezetében ilyen erkölcsi mondókára találhattak a tanulók:

Dicito: Cur semper fortuna volubilis errat?
Femineus sexus mobilis esse solet.
(Ld. Losonczi 28. l.)

23. E gondolatot önálló versben is fejtegette a diákköltő: A *virtus leg bátorságosabb kő fal* c. propositiójában.
25. *conductor* (lat.): villámhárító.
25—26. Péczeli József Voltaire-fordításának hatása némileg Csokonai e propositiójában is érezhető: a sorpár *menyköve* ~ *löve* ríme kétszer is előfordul a Henriásban (ld. Henr. 6., 84. l.).
27. *Gibráltár:* a kulcsponti helyzetű hegyfoknak az angoloktól való visszafoglalására Spanyolország 1779-ben és 1782-ben is kísérletet tett. Csokonai e sora ennek az utóbbi ostromnak még többé-kevésbé friss élményéből táplálkozhat.

Tzitadell (citadella) (ol.): fellegvár. A végső forrásában olasz eredetű szót Csokonai föltehetően a németből ismerte. (V. ö. TESz.).
28. *bombi* (rég.): ágyúgolyó, bomba.

56. A Tengeri Zivatarról

Kézirata

ZC. 62a—63a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

A vers végén Csokonai későbbi autográf megjegyzése: „NB. Lásd a' többit a' Toldalékokbaň [= Toldalékokbann] *pag. 5, 6, et 7.*" A megjegyzés arra vonatkozik, hogy az iskolai versgyakorlatot a költő később kibővítette, moralizáló toldalékkal látta el. Az autográf toldalék a ZC. jelenlegi sorszámozása szerint a 46b—47a, ill. az 52a oldalon található.

Az utolsó előtti, 65. sor végén Csokonai kezével a toldalék írásakor bejegyzett *33*-as szám utal a sorpárok mennyiségére.

Megvolt egy kézirata Kiss Imrénél, Csokonai barátjánál is: *A' Tengeri Zivatar* címmel említi (ld. KI/j. 14).

Megmaradt egy másolata Kontz Benjámin 1823-ban készült másolatgyűjteményében is *A tengeri nagy szelvész* [!] címmel, a szerző említése nélkül (23—24. l.; v. ö. Stoll 713. sz.). E másolat romlott szövegű s csupán a 44. sorral bezárólag tartalmazza a verset.

Az OSzK. Quart. Hung. 3020. kötetének 46b oldalán kezdődő *A tengeri zivatar* c. vers a DMM. szövegén alapul, tehát voltaképpen *A' tengeri háború* cím illetné meg; azt sem tartalmazza azonban teljes terjedelmében: a 86. sorral zárul.

A toldalékkal kibővített változat a DMM.-ben jelent meg ([III.] 39—43. l.); a DMM.-ben közzétett szöveg számos helyen eltér a ZC.-beli első kidolgozástól. A változtatásokat azonban nem a ZC. kéziratán végezte el a költő.

Megjelenése

Toldy a DMM. szövegét adta közre, de a jegyzetekben (919. h.) utalt a ZC.-beli ősfogalmazványra. A HG. szintén a DMM. szövegét adta ki, de csupán két — később a költő által törölt — sornál hivatkozott lapalji jegyzetben a ZC.-re (ld. HG. I, 66. l.).

Juhász Géza *A tengeri zivatar* címmel a toldalékkal megbővített változatot adta ki (EPM. 145—149. l.), a vers első felét azonban a ZC. eredeti fogalmazványa szerint közölte.

Eredeti terjedelmében s eredeti szövegével a propositio az ÖV.-ben jelent meg, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült. A tárgy jellegzetes propositiós téma: klasszikus tanulmányaikban találkoztak a tanulók a tengeri vihar leírásával. Még Arany János debreceni diákoskodása idején is előfordult „a zivatar" mint iskolai versgyakorlatok tárgya (ld.: Ar. XI, 158. l.). *A Tengeri Zivatarról* közvetlen forrása Vergilius

Aeneise lehetett, amellyel a diákok éppen a poétai osztályban foglalkoztak (ld.: Meth. 11. l.).

Propositio volta ellenére Juhász Géza kiemelte a zsengék közül azon az alapon, hogy Csokonai is fölvette közlendő művei közé (ld.: It. 1955: 15. l.). Juhász szerint 1789-ben már készen kellett lennie (ld. uo.), s ezért az ÖV. s az ÖV.² is 1789-re tette keletkezését. Az MM. már a mi időrendünk szerint kozölte.

A Vergiliuson alapuló tárgy is amellett szól, hogy még a poétai osztályban készült, közelebbről a második félév végén: 1786-ban. Esetleg arra gondolhatunk még, hogy mint terjedelmesebb vers a poétai osztály után, Budai Ézsaiás privatus praeceptorsága idején keletkezett, szorgalmi feladatul. Ez esetben 1786/87-re tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A ZC.-ben *A Tengeri Zivatarról* a vers címe, a címjegyzékekben azonban határozórag nélkül fordul elő. Juhász Géza (EPM. 145. l.) és Vargha Balázs (ÖV., ÖV.²) a címjegyzékeken szereplő alakot fogadták el; mi azonban megtartjuk az eredeti ZC.-beli címet, annál is inkább, mivel a címjegyzékek adatai már föltehetőleg a későbbi átdolgozásra vonatkoznak. (Az MM. már kéziratunk szerint közölte.)

Az Első katalóguson így fordul elő a LXXIV. sorszám alatt: „A' Tengeri Zivatar. Elégia. *Igazítni.*" A műfajmegjelölés is arra vall, hogy ekkor már elkészült a moralizáló toldalék; az „*Igazítni.*" arra vonatkozhat, hogy ekkor még nem volt megelégedve az átdolgozással a költő: a DMM. szövege azt mutatja, hogy még valóban igazított, módosított rajta.

Az Első számvetésen (13. hely) ugyancsak *A' Tengeri Zivatar* a vers címe. Az utána írt 72-es szám félreérthetetlenné teszi, hogy ez az adat már a megbővített változatra vonatkozik.

1—66. A K-ban nincs központozás; a jobb megértés érdekében a szükséges esetekben mi pótoltuk.

1. K: *Be* A 2. sor azonos szava s a DMM. szerint em.
4. K: *határara* em.
6. K: *mormol* Az *l r*-ből jav.
7. K: *zapor* em. *töltődik* Jav. ebből: *tőtődik*
9. K: *felhő⟨k⟩*
11. K: *láttzak [= láttzanak]*
12. K: *⟨Köszte a' ki pattant menykövek hullanak⟩* A megtartott sorváltozat az áthúzott alatt szabályosan következik.
13. K: *Ra* em. *az égk [= égnek] fegyveres tárháza* Az *égk* áthúzva, s föléje írva: *felhők* A javítást nyilvánvalóan a következő sorban is előforduló *égnek* szó tette szükségessé; a névelőt (*az*) azonban a javításkor a diákköltő elfelejtette megváltoztatni, ezért ezt értelemszerűen emendáltuk. A K-ban félreérthetetlenül többes számú *felhők* alak szerepel; az EPM. — s nyomában az ÖV. és az ÖV.² — indokolatlanul egyes számú alakot használt.
14. K: *egk [= egnek]* em.
16. A K-ban a *rútúl* át van húzva, de nincs helyébe más szó írva. A DMM.-ben ***mind rá*** *bömböl* áll a megfelelő helyen. Az EPM. valamint az ÖV. s az ÖV.² a DMM. szövegét közölte.

17. K: *habokat görgetnek* Eredetileg: *habot hempejgetk̄ [= hempejgetnek]* A változtatást az tette szükségessé, hogy a következő sorban ugyancsak a *hempejget* ige lett a mondat állítmánya; ezen a költő úgy segített, hogy a *habot* többes számba tette, s az áthúzott *hempejgetk̄* fölé írta a *görgetk̄ [= görgetnek]* igét.
19. K: *hajot* em.
20. K: *Arbotz* em.
21. K: *hajo* em. *ollly* em. *mésegbe* em.
24. K: *Kötesit* em. A soreleji *'s* Csokonai kezével később törölve.
25. K: *Jaj szok* em. Az *el zárt* a sor fölé beszúrva.
27. K: *kevellyen* em.
29. K: *rettegessel* em.
30. K: *felelem* em. *kettsegbe* em. *esessel* em.
31. K: *rebdesk̄ [= rebdesnek] szellyel* em.
32. K: *Rettentőbbe* Jav. ebből: *Rettentőve [= Rettentővé]* em.
33. K: *nema* em.
36. K: *n̄ [= nem] magaval* em.
37. A K-ban a *szörnyu* áthúzva s más árnyalatú tintával — valószínűleg Csokonai későbbi javításaként — föléje írva: *sűrű*. A DMM.-ben az eredeti *szörnyű* jelzőt találjuk. Juhász Géza az EPM.-ben elfogadta a javítást, Vargha Balázs azonban az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben megmaradt az eredeti szónál. Mi is azt tartjuk meg, mivel a DMM. sem igazolja a változtatást.
villamok em.
38. K: *hulk̄ [= hulnak]*
39. K: *es* em.
40. K: *égk̄ [= égnek]*
41. K: *Dühös* em.
42. K: *forgo* em.
43. K: *lázzad* Jav. ebből: *lázad*
44. K: *Verődk̄ [= Verődnek]* em.
45. K: *erzi* em. *Neptunus* Jav. ebből: *neptunus*
46. K: *palotájak̄ [= palotájának]* em.
omladeki em.
50. K: Az *öszveattázván* áthúzva, de helyére nincs más írva. A DMM.-ben *meg dorgálván* áll helyette; az EPM., az ÖV., az ÖV.² és az MM. is a ZC.-beli szöveget közölte.
51. K: *Jol* em. A mondat második fele eredetileg: *mind a vas villával* Ez áthúzva, s föléje írva az új változat.
53. K: *nyajas* em.
54. K: *es* em. *serégebe* em. A K-ban a *g b*-ből jav.
57. K: *nyulk̄ [= nyulnak]* A K-ban e szó, valamint a *kérésére* három utolsó betűje áthúzva.
58. K: *borulk̄ [= borulnak]*
59. K: Az eredeti *setét gyász* a K-ban így van átalakítva: *setétes ⟨gyász⟩* Ez már a DMM. szövegének későbbi megoldása; mi megmaradtunk az eredeti szöveg mellett, akárcsak az ÖV., ÖV.² és az MM. *karpittya* em.
60. K: *egekk̄ [= egeknek]*
64. K: *tejes* A DMM. szerint em. *vészk̄ [= vésznek]*
65. K: *uzvén* em.
66. K: *egk̄ [= egnek]* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a vers az Aeneis első énekének híres viharjelenetén alapul. Oláh Gábor (CsLat. 41. l.) részletesen rámutatott az egyes részek párhuzamaira Vergilius Aeneisében, amelyekre esetenként hivatkozunk.

A propositio Aeneisbeli mintájára Gulyás József is hivatkozott (Csokonai néhány versének latin forrásáról: ItK. 1926: 121—122. l.), hasonlóképpen Csengery János is (Vergilius a magyar költészetben: ItK. 1931: 149. l.).

A vers forrására Szauder József is rámutatott (ld. ItK. 1967: 529. l.), s ugyanitt stílus és szerkezet szempontjából egybevetette az azonos tárgyú *Ventus describitur* c. propositióval.

2. *szövevény* (rég.): szövet, szövedék.

3— 4. Szilágyi Sámuel Voltaire-fordításának hatása e sorokon is érezhető; Szilágyinál e két sor mintája:

> A Hajó mint egy Úr űl vizek' hátára,
> Nyargal a' mély síkon, nints' ennek határa
> (Henr. 11. l.).

7. *töltődik:* tkp.: 'öntetik', 'töltetik' (felülről).

9. *Le rohan:* a *rohan* ige régi, eredetibb jelentése szerint itt azt jelenti: 'lezuhog', 'lezuhan'.

10. A *tenger* itt jelöletlen birtokos: birtoka a *hab*, amelynek itt 'hullám' a jelentése.
Az *atyafi* főnévi jelző, jelentése: 'testvéri, rokon'; a sor értelme: az esővíz a tengervízzel egyesül.

11. E sorról azt jegyezte meg Oláh Gábor, hogy: „Vergiliusnál: »Intonuere poli et crebris micat ignibus aether.« (Aen. I. 90.)" (CsLat. 41. l.).

17—18. Szauder a versnek ezt a részletét a *Bene qui latuit* . . . c. propositióval vetette egybe (ItK. 1967: 529. l.).

19—20. E sor Vergiliusban található párhuzamára Oláh Gábor mutatott rá: „Vergiliusnál: »Stridens Aquilone procella velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit«. (Aen. I. 102.)" (CsLat. 41. l.).

21—22. E sorokhoz szintén idézett megfelelést Vergiliusból Oláh: „A hajó hol a hullámok tetején nyargal, hol a mélység forgatagában, mint Vergiliusnál: »Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens terram inter fluctus aperit.« (Aen. I. 106.)" (I. h.).

22. *holtak fejek* (rég.): 'holtak feje'.

25. *el zárt:* bezárt.
E sorokhoz hasonló *A Föld Indúlás* (**59.** versünk) közel egykorú szövegének egyik részlete:

> *A' jaj szók, sikóltás a vidéket teli*
> *Magát a' tsillagok közzé fel emeli* (24— 25. sor)

27—30. E sorokkal kapcsolatban ezt írta Oláh: „Személyesitett fogalmakat látunk Csokonainál *A tengeri háború*-ban, hol a *halál* kevélyen nyargal a habokon, nyilait szórva reájok; vele száguld az *irtózás*, a sárga *félelem* és a *kétségbeesés*. Összevethető az Aeneis VI. énekében előforduló Pallentes Morbi, Melus, Letum, Labos etc. képeivel. (Aen. VI. 275—77.)". (I. m. 40. l.)

27. *A kevéllyen nyargaló Halál* képe hasonlóan jelenik meg *A Föld Indúlás*-ban:

A' Halál a' füstnek 's pornak közepében
Kevéllyen kovájog véres szekerében (27—28. sor)

33. *Eggyik . . . más:* a hajó legénységére vonatkozik.
35. *őröngő* (nép., rég.): őrjöngő.
E részlet párhuzama Vergiliusban — amint erre Oláh Gábor rámutatott — szintén megtalálható: „A nép ordít, az eget verdesi a jajszó századja; összevethető: »Ferit aurea sidera clamor« (Aen. II. 488.) vagy: »Clamores simul horrendos ad sidera tollit.« (II. 222.)" (CsLat. 41. l.).
37. *Azonba* (rég.): 'tüstént, nyomban'.
41. *Eolus* (Aeolus) (lat.): a szelek királya, aki tömlöcbe zárva tartja őket. Aeolusról Pomey mitológiai tankönyvében részletesen olvashatott a költő, s ugyanitt láthatta rajzát is, akárcsak az uralma alatt tartott szeleknek. E sorok mintáit Oláh Gábor szintén Vergiliusban találta meg (ld. CsLat. 41—42. l.).
43. *lázzad* (rég.): készül, támad.
45—52. Mint Oláh Gábor rámutatott, ezt a részt, bár humoros tónusban, egészen Vergilius alapján írta meg Csokonai (Aen. I. 124 kk.). (V. ö. CsLat. 42. l.).
50. *öszveattázván* (nép.): összeszidván (v. ö. a *Békaegérharc* 768. sorával).
51. *meg egyengeti* (nép.): elveri.
53—56. E részlet megfelelője Vergiliusban:

Sic ait et dicto citius tumida aequora placat:
Collectasque fugat nubes, solemque reducit.

(Aeneis I. 142—143.) (V. ö. Oláh: CsLat. 42. l.).
57. *engedelem* (rég.): engesztelés, engesztelődés. A sor értelme: 'a habok bocsánatot kérve nyúlnak felé'.
60. *el zárt:* bezárt, (felhőkkel) elfedett.

Verselése

E versben — mint ahogy a leíró jellegű propositiókban általában — a páros rímű tizenkettősök alkalmazása bizonyára a poéták praeceptorától, Kovács Józseftól ered. Ő fordította eredetileg Vergilius Aeneisét is páros rímű tizenkettősökben — noha később áttért a 15 szótagú sorokra, s így is jelentette meg művét. Fontos Kovácsnak e fordításhoz készült előszava, mert kiderül belőle, hogy éppen Csokonai osztályának poézist tanuló diákjai kedvéért kezdte el fordítani Vergilius eposzát — éppen páros rímű tizenkettősökben. Nyilvánvaló tehát az összefüggés a Vergiliusból készült iskolai átdolgozások és leíró versek alexandrinusai s Kovács József azonos versformájú Vergilius-fordítása között. A fordítás előszavában ezt írta a poéták hajdani praeceptora: „Meg-vallom, hogy már én ez előtt tizennégy esztendőkkel, akkori Poesist tanuló Tanítványaimnak kedvekért nagy részént le-fordítottam az Éneist, tizenkét Sillabájú versekben, de most ezeket meg nézegetvén, sokkal

erőtlenebbeknek találtam ezen tizenkét lábnyi köveket, mint sem, hogy az Éneisnek temérdek terhét meg-bírhatnák." (Magyar Éneis ... Komárom, 1799. XII. l.)

Ezt 1799-ben írta. Tizennégy évvel azelőtt: 1785-ben Csokonai osztályát kezdte poézisra tanítani.

57. Dido Aeneastól való bútsúzása

Kézirata

ZC. 63ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés és a költő későbbi ϑ jele.

Megjelenése

Toldy/j. 47., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.

Első közlése: HG. II, 243. l. További kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai propositiónak készült. Hogy a téma jellegzetes versgyakorlat-téma volt, bizonyítja a Koncz Benjámin-féle kéziratos kötet 25. verse: „Didó panassza. Ex Virgilio. Lib. Aeneidon." (35—37. l.). „Dido Panaszsza V. J. által" címmel megtalálható e vers közel egykorú másolata Jókay József másolatgyűjteményében is (Oct. Hung. 695: 27a—28b), valamint Debreczeni P. Dániel kötetében Didó Siralma címmel (83. l.).

Előfordul e vers a XIX. század elejéről fennmaradt Világi énekek c. kötetben is (ld.: Stoll 882. sz.), s tartalmazza „Enéás Válaszszá"-t is Didóhoz.

Juhász Géza időrendjéből (It. 1955: 14. l.) úgy tűnik, hogy 1787 tájára tette keletkezését: itt közvetlenül megelőzi a Juhász által 1787-re datált *Thisbe keservei*-t. (Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben Thisbe monológja előbbre került.)

Mi a vers *Prōō.* jelzése s ZC.-beli sorrendi helye, valamint a Vergiliushoz kapcsolódó téma alapján (az előtte álló *A Tengeri Zivatarról* szintén Vergilius Aeneisén alapul) a poétai osztály második félévének végére, 1786-ra tesszük keletkezését, de számolunk azzal a lehetőséggel is, hogy esetleg Budai Ézsaiás tűzte ki a propositio tárgyát mint Csokonai magántanítója a poétai osztály után, tehát 1786/87 körül.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *Aeneástol* em. *butsúzasa* em.

1—16. A K-ban az utolsó sor kivételével nincs központozás; a jobb megértés érdekében em.

2. Az előző oldal őrszava szerint e sor így kezdődik: **a'** *fogadá*

3. K: *Didodat* Jav. ebből: *Didotat*

4. K: *joszívvel* em. *hajodat* em.

9. K: *gyötörk̄ [= gyötörnek]*

11. *Térj* A K-ban: *Tér* em., bár föltehető, hogy itt Csokonai módjel nélkül akarta használni a felszólító módot, ahogyan a régiségben korábban gyakori.
14. K: *okožon [= okozzon]* A *tegyen* az előző sor rímszava szerint em.
15. K: *Tőltd* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Iskolai feladványul készült. Alapja Vergilius Aeneiséből a IV. ének (305—330., ill. 366—387. sor). A tárgy kitűzése hasonlít a *Thisbe keservei* c. propositióéhoz: abban Ovidius nyomán kellett egy szerelmes nő panaszait versekbe szedni a tanulóknak.

Hogy milyen előzményekből nőhetett ki ez a vers, arról Kovács József, a poétai osztály praeceptora tájékoztat Vergilius-fordításának függelékében, ahol a maga irodalmi óráira visszaemlékezve ezt írja, külön is kiemelve legtehetségesebb tanítványát: „Hogy pedig soha meg-ne unják, sőt a' leg-nagyobb gyönyörűséggel és vetélkedéssel tanúlják a' gyermekek Virgiliust; tselekedje azt a' Tanító, hogy oszsza-fel változtatva Tanítványi köztt a' Személyeket, és azoknak beszédjeiket: most egyik viselje Júnó' Személyét, másik Eolusét, és mondja az ő Orátzióikat, amaz asszonyi, és könyörgő hangon, e' pedig férjfiason, és engedelmességet mutató gestusokkal . . . Képzelni is alig lehet, mitsoda tüzet, érzékenységet, és az indúlatoknak elő-adásában való formáltatást szerez az illyen gyakorlás a' nemes elméjű és szívű Tanítványokban. A' magam tapasztalása után szóllok: mert így gyakorlottam én hajdan az én Tanítványaimat; és nem ditsekedem, hanem tsak mások ítélet tételét mondom, ha azt, hogy igen sokra vittem sokakat közzűlök. Egy azok közzűl V. Csokonai Mihály, a' kit szép munkáiról jól esmér a' M. Közönség." (Magyar Éneis . . . Komárom 1799. Egy két szó az Oskolai Tanítókhoz. Számozatlan függelék a 234. l. után.)

Az ilyen dramatizált jelenetek adhatták az ötletet a monológszerű propositiók megíratásához.

Nem igazi leírás (Szauder József nem is említi a 12 leíró jellegű zsenge között; v. ö. ItK. 1967: 525. l.), de nem is igazi moralizáló sententia-vers: a monológszerű zsengék nem nagy számú csoportjába tartozik, amelyekben a diákoknak klasszikus példák nyomán — magukat valamilyen idegen személy helyzetébe képzelve — kellett kifejezniük egy-egy érzelmet, indulatot. (Az említetteken kívül egy propositio tartozik még ide, a *Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember.*)

A monológszerű előadáshoz az ötletet — nem közvetlenül Csokonainak, hanem a témát kitűző praeceptornak — Ovidius Heroides című ciklusa is adhatta, amelyben a VII. rész Dido monológszerű levele Aeneashoz.

Bár Vergilius Aeneisének IV. énekén alapul a szöveg, azzal szorosabban csak az 1—4. sor egyezik, a többi szabad átdolgozás, amelyben azonban az egyes szavakban, kifejezésekben jól fölismerhető a latin minta. Az összefüggést Gulyás is említi, a IV. ének 296., 323. és 365. sorára hivatkozva (ld.: Csokonai néhány versének latin forrásáról: ItK. 1926: 123. l.); Csengery János szintén utalt rá Vergilius a magyar költészetben c. tanulmányában (ItK. 1931: 149. l.).

1. *kegyetlen* A „crudelis" az Aeneisben is előfordul Aeneas jelzőjeként (Aen. IV. 311).

2. a *hitetlen* megfelelője az eredetiben (Aen. IV. 305) *perfide*; tehát a szó jelentése itt: 'hitszegő, hűtlen, esküszegő'.
4. *fogta* (rég.): 'fogadta'; *jukatsos hajódat:* a hajótörést szenvedett, kilyukadt gályára vonatkozik.
7. *utállatos:* a szó eredetibb jelentése szerint: 'visszatetsző, megunt'.
8. *Furiak mérgétől ugyan hogy maradhattz:* 'Hogy maradhatsz ment a fúriák mérgétől'.
10. Az *árva* megfelelője a latin szövegben *deserta* (Aen. IV. 330); tehát voltaképpen 'elhagyott, elhagyatott' a jelentése.
12. *kéz bé adásod:* a kifejezés latin megfelelője:

nec te noster amor nec te d a t a d e x t e r a quondam
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
(Aen. IV. 307—308.)

Az eredetiben Dido adta, nyújtotta kezét Aeneasnak; Csokonainál Aeneas „adja kezét", tesz ígéretet a királynőnek.
14. *Szerentse:* Fortuna; voltaképpen tulajdonnévként áll, azért névelőtlen.
15. Junót, a nők s a családok védelmezőjét az eredeti latin szöveg is említi (371. sor); a következő sorban Juno „Isteni rang"-jának bosszantása, megsértése erre a családoltalmazó, házasságvédő rangjára vonatkozik.
tőltd ki (rég.): mai nyelvhasználat szerint *töltsd ki*
16. *bosszantni:* eredetibb jelentése szerint itt: 'háborgatni, megsérteni'. Hogy Csokonaira milyen benyomást tett az Aeneis e jelenete, bizonyítja az is, hogy 1799-ben e részlet parafrázisával búcsúzott el csurgói tanítványaitól:
„Didonak Aeneassa búcsúzó, vígasztalással és keserűséggel elegyített utolsó szavait teszem magaimmá:

Classem praeclaram statui, mea carmina vidi.
Felix, heu nimium felix si littora tantum
Nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae."
(HG. II, 605. l.)

A latin eredetiben:

Urbem praeclaram statui, mea *moenia* vidi etc.
(Aeneis IV. 654 kk.)
(V. ö.: Haraszti 162. l.).

58. A Kevélly [I.]

Kézirata

ZC. 63b—64a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prõõ [= Propositio]* jelzés, a cím után pont.

A ZC. szövegében Csokonaitól eredő későbbi törlés, a vers végén, a 18—20. sor mellett pedig ugyancsak későbbi autográf bejegyzése: „NB. A többit l. [= lásd] a Toldalékokban *p.* [= *pagina*] *12.*" A versgyakorlat végső két sora át van húzva, s a 16. sor táján a jobb lapszélen Csokonai kezétől eredő *9*-es szám jelzi, hogy az eredetileg 20 soros versgyakorlatból

csak 9 sorpárt: azaz 18 sort akart meghagyni a „Toldalék" előtt. Az autográf hozzátoldás jelenleg a ZC. 96b oldalán található. A toldalékkal megbővített átdolgozás letisztázva megvan a CQ.-ban (53a—54a); a tisztázat szövege nem mindenben egyezik meg a DMM. későbbi végleges szövegével. Közel egykorú másolata *A' Kevély Ember* címmel a szerző neve nélkül megtalálható az NZs.-ben (195—196. l.); csak néhány szóban tér el a ZC. szövegétől.

A versnek — föltehetőleg már végleges kidolgozásának — megvolt egy kéziratos példánya Kiss Imre birtokában is 1802-ben (ld.: KI/j. 13).

A megbővített végleges változatot önálló versként külön közöljük a megfelelő időrendi helyen.

Megjelenése

Csokonai életében csak a toldalékkal megbővített átdolgozás jelent meg (DMM. [VII.] 108—109. l.). Toldy ismerte a ZC.-beli változatot is, de csak a DMM. teljesebb szövegét adta közre; ennek jegyzeteiben azonban utalt a ZC.-beli ősfogalmazvány szövegeltéréseire (918. h.). A HG. hasonlóan járt el: lapalji jegyzetben közölte a ZC.-beli eredeti szövegnek a DMM.-ből kihagyott sorait (I, 109. l.).

Az ősfogalmazvány szövege először az ÖV.-ben jelent meg, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben.

Keletkezése

A cím előtti *Prōō.* jelzés félreérthetetlenül utal rá, hogy iskolai versgyakorlatul készült, föltehetően hasonló tárgyú párjával, *A Gazdag*-gal nagyjából egyidőben.

Azok közé a propositiók közé tartozik, amelyeket Juhász Géza kiemelt a zsengék közül annak a föltevésének alapján, hogy a tanulók a metaphysicai osztályban, 1788/89-ben is írtak versgyakorlatokat. Ez a föltevés azonban jogosulatlan.

Vargha Balázs elfogadta Juhász Géza kronologizálását, s a zsengék közül kiemelve az 1789-ben írt versek közé osztotta az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben; az MM.-ben elfogadta a mi időrendünket.

ZC.-beli helye, stílusa egyaránt amellett szól, hogy 1786-ban, a poétai osztály második félévében készült, nem sokkal előbb, mint témabeli párja, *A Gazdag*.

Legföljebb arra gondolhatunk még, hogy Budai Ézsaiás tűzte ki a tárgyat, mint Csokonai magántanítója. Ez esetben valamivel későbbre: 1786/87-re kell tennünk keletkezését.

Szövegkritika

A verset a költő fölvette kiadásra szánt művei jegyzékére; az Első katalóguson LXXV. sorszám alatt ilyen címmel fordul elő: „A' Kevély. *Szatira.*" Ez az adat azonban már föltehetőleg a toldalékkal megbővített átdolgozásra vonatkozik. *A' kevély* címmel jelent meg a DMM.-ben is. Az NZs.-ben előforduló *A' Kevély Ember* cím a másoló önkényes alkotásának látszik.

A c í m b e n az első *l* — talán Csokonai későbbi javításaként — áthúzva.

1. Az NZs.-ben: *Nézd csak* ***ki amoda*** Bizonyára szövegromlás.
4. K: *vitorlaja* em.
7. K: *rátartiságb̄ [= rátartiságban]*
8. K: *világb̄ [= világban]*
9. K: ***labait***
10. K: *Utálván* A*t jj*-ből javítva.
11. K: *szot* em.
12. K: ***A*** *ut* em. A központozást mi pótoltuk.
19. K: *derogas* em. Nyilvánvaló elírás *derogál* helyett; Toldy is így olvasta (ld.: 918. h.).
dagajos em.
20. Az NZs.-ben: *verset* ***éneklének*** Bizonyára szövegromlás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A téma maga jellegzetes versgyakorlat-téma volt: Losonczi poétikai segédkönyvében a Flores poetarum c. idézetgyűjteményben külön címszó a kevélység: „XLV. De superbia.".

Pándi Pál — a vers DMM.-beli bővített változatáról írva — társadalmi mondanivalóját hangsúlyozta: „A kevélyek magatartásában a szegények, a parasztok lenézését kárhoztatja . . . A kevélység kritikája feltétlenül népi szemszögből történik, s ezzel már nemesi osztálytartalmat is adott ennek a magatartásbeli ferdeségnek." (Jegyzetek Csokonai Vitéz Mihályról: Csillag. 1951: 225. l.)

A moralizáló jellemképben Waldapfel a *Zsugori uram* párját, a rangjára hiú arisztokrata gúnyrajzát látta (ld. MFelv. 263. l.). Julow szintén együtt említette a két verset, kiemelve társadalmi indulataik rokonságát (ld. MIrT. III, 226. l.).

1. A propositiók jellegzetes, második személyű retorikus verskezdő gesztusa e versben is megtalálható. (V. ö.: Szauder: ItK. 1967: 528. l.). Ez az iskolás szabályokhoz igazodó verskezdés egyszersmind jól megfelelt a költő láttató, dramatizáló hajlamának. Maday erre idézte példának a vers kezdősorát (27—28. l.).
4. *Öblös vitorlája:* a *vitorla* itt talán átvitt értelemben 'lebernyeges kabát'-ot, 'köpenyeg'-et jelent.
6. *fintorgat* (nép., rég.): forgat.
10. *a' vélle testvér föld porait:* a bibliai teremtéstörténetre való utalás, amely szerint az ember „porból vétetett".
12. Célzás a korabeli arisztokratikus, a magánhangzókat eltorzító finomkodó beszédre. Ezzel kapcsolatban említette Szauder József azt a lehetőséget, hogy az idegenszerű ejtésmód gúnyolásához Catullusban talált mintát a költő (ItK. 1967: 535. l.); Catullus LXXXIV. versében az előkelősködő etruszkos kiejtést gúnyolja.
14. *Comis* Némileg talányos szó; Toldy így írta át a sort:
Különben parasztos s komisch fogna lenni. (918. h.) Toldy azonban bizonyára tévedett, mikor a 'nevetséges' jelentésű német *komisch*-sal próbálta azonosítani a szót; a *Comis* írásképe is arra mutat inkább, hogy a 'közönséges, durva' jelentésű *komisz* (régebben írva: *Comis, comiss*) szavunkat kell keresni benne.
16. *crisisére veszi* (rég.): bírálja, kifogásolja, kritizálja.
19. *dagályos* (nép., rég.): büszke, gőgös.

19—20. Ez a motívum előfordul később a *Zsugori uram* záró soraiban is:

. . . talám azt is sajnálja ő
Hogy a' versben ingyen 's potomra jött elő.
(DMM. [I.] 10. l.)

(V. ö. Szauder József: ItK. 1967: 534—535. l.; ld. még: Waldapfel: MFelv. 263. l.).
Befejező sorairól Julow Viktor ezt a megfigyelést tette: „Záró sorai-ban a *Tempefői* egyik eszmei motívuma dereng fel: az úri gőg, amely mint hozzá méltatlanra néz le a poétára, a kultúra művelőire." (MIrT. III, 219. l.) A vers szubjektív érzelmi töltésére nézve Julow idézett helyén kívül ld. Szabó Zoltán észrevételeit (NyIrK. 1966: 252. l.).

59. A Föld Indúlás [I.]

Kézirata

ZC. 64ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés, a cím után pont. A szövegben a költő későbbi autográf javításai, a szöveg végén pedig szintén későbbi bejegyzése: „NB. Lásd a' többit a' Toldalékokb̄ [= Toldalékokban] *pag. 13.*" A későbbi kiegészítés, az ún. „Toldalék", a ZC. mai lapszámozása szerint a 97a oldalon található.
A 31. sor mellett a jobb lapszélen Csokonai kezétől származó *16*-os szám jelzi a propositio eredeti terjedelmét, sorpárjainak számát.

Megjelenése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült, a költő azonban zsengéi átnézésekor átdolgozásra alkalmasnak ítélte: ezért is nem tett *ϑ* jelet címe elé a Zöld-kódexben.
Kiadásra szánt művei 1795-i Első katalógusán a LXXVI. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Földindúlás. Elégia.*" A műfaji megjelölés arra vall, hogy ez a bejegyzés már az elmélkedő toldalékkal kibővített változatra vonatkozik. A műveiről készített Első számvetésen szintén előfordul, a 15. helyen: „*A' Földindúlás.* 29." A cím utáni szám a sorpárok száma; a DMM.-ben azonban csak az első fogalmazvány — némileg módosított — 16 sorpárja jelenhetett meg. Az 1796-i második számvetésen (Szv_2) már 32-es szám jelzi, hogy csak a rövidebb, 32 soros változat fog megjelenni. A későbbi címjegyzékek közül a „Műfajjegyzék"-en is felbukkan újra a vers az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" sorában (31. sorszám alatt). Az 1803-i Kjt.-n is előfordul a „Pándiéknál" jelzésű anyagban; Kiss Imrénél is volt egy példánya a versnek (ld. KI/j. 12).
Először a DMM.-ben jelent meg ([VII.] 111—112. l.), de — mint említettük — nem a ZC.-beli ősfogalmazvány szerint, hanem annak a költő által javított későbbi szövegével. Toldy a DMM.-beli szöveget adta ki (77—78. h.), de a jegyzetekben közölte a toldalékkal megbővített teljes változatot is (749—750. h.) s ott a vers első részét már nem a DMM. alapján, hanem a ZC. Csokonai javította szövege szerint adta közre.

A HG. szintén a DMM. szövegét vette alapul, s csak jegyzetben utalt rá, hogy „A Magy. Tud. Akad. 39. sz. kézir. köt. I. 49. lapján levő fogalmazványban több helyen eltérések s költőibb kifejezések vannak." (I, 111. l.). Juhász Géza — Toldyhoz hasonlóan — a ZC. Csokonai által javított szövegét adta közre (ld. EPM. 152—153. l.). A ZC.-beli propositio eredeti szövegét önálló versként először az ÖV., majd az ÖV.² s az MM. közölte.

Keletkezése

Jelzése szerint kétségkívül iskolai versgyakorlatnak készült, Juhász Géza mégis kiemelte a propositiók közül annak a föltevésének alapján, hogy a diákok a metaphysicai osztályban, tehát 1788/89-ben is írtak propositiókat. Ennek azonban nincs jogosultsága: versgyakorlatot csak a poétai osztályban írtak a tanulók: tehát Csokonai és évfolyamtársai 1785/86-ban.

Vargha Balázs az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben Juhász Géza kronologizálása alapján az 1789-ben írt versek közé sorolta, az MM.-ben azonban már a mi időrendünk szerint közölte.

ZC.-beli sorrendi helye és stílusa alapján ez a propositio is a második félévben, 1786-ban készülhetett. Megerősíti ezt az időpontot az 1786 februárjában történt kolozsvári földrengés adata is. Legföljebb arra gondolhatunk még, hogy az átlagosnál hosszabb propositio házi (szorgalmi) feladatul készült Budai Ézsaiás privatus praeceptorsága idején, esetleg valamivel a poétai osztály után: 1786/87-ben.

Szövegkritika

A c í m a K-ban: *A Föld Indulás* A DMM. alapján em.

A ZC. ősszövegében a vers kibővítésekor Csokonai javításokat végzett; a DMM.-ben kiadott szöveg azonban nem követte pontosan ezeket a javításokat. Ilyenformán a vers 1—32. sorának három szövegváltozatát ismerjük. A változatokra azonban itt nem utalunk, hanem a toldalékkal megbővített végső kidolgozás jegyzeteiben térünk ki rájuk.

1. K: *föld* A szó után hiányjel, a tinta színárnyalata szerint azonban ezt már a vers későbbi átdolgozásakor tette ki Csokonai.
   mélly Az átdolgozás alkalmával *méjj*-re változtatva.
6. Az *'s* a sor elejére később — de még e másolással egyidőben — beszorítva.
7. K: *Mellyból* em. *lángja* em. Csokonai a mai köznyelvi *láng* alakot — különösen rímhelyzetben — legtöbbször rövid magánhangzójú *lang* alakban használja, pl.:

Még sem alunna el l a n g o m
Melytől gyúlad tűzbarlangom
(*Dorottya' kínjai:* HG. I, 414. l.)

Óh szívet olvasztó Hangok —
Óh Óltári fáklya l a n g o k —
(*Az utólsó szerentsétlenség*: LD. 155. l.)

A költő bizonyára a vers lemásolásakor figyelmetlenségből rontott az eredeti szövegen.

8. K: *Ethna* A *h* Csokonai későbbi kezével áthúzva.
9. K: *el* A vers későbbi átdolgozásakor *le*-re javítva.
11. K: *Varosok* em. *kovekbe* em.
12. K: *egből* em. *pompas* em.
16. K: *romlást* Jav. ebből: *bomlást* Az ÖV.²-ben: *ékhoztatja* Nyilván sajtóhiba, az ÖV.-ben még *ekhóztatja* van.
17. K: *jukai⟨nn⟩* A határozórag betűit föltehetően a másoláskor tévedésből írta le Csokonai, s később áthúzta.
18. K: *árvíz kint* em. Lehetséges, hogy a *-kint (ként)* ragot a költő szándékosan külön akarta írni (v. ö. **82.** versünk K-beli 1. sorával: *pávaként*).
lángjai⟨n⟩ A határozórag az előző sor ragjához hasonlóan áthúzva. Ld. a 17. sorhoz fűzött megjegyzésünket.
19. K: *Varosok* em. *kémennyi* em.
20. K: *pusztito* em.
21. K: *Iszonyito* em. *romlas* em.
23. K: *jaj szó⟨k⟩* A többes jelet Csokonai később, a vers átdolgozásakor húzta át. Kp. n. em.
25. K: *Terhesedve* em.
29. K: *zászlóját* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A tárgy, akárcsak a természeti jelenségeket festő többi leíró versé — *Fulmen describitur, Exundatio aquarum, A Tengeri Zivatarról* stb. — szintén előfordul az antik irodalomban; ez esetben azonban gondolhatunk arra is, hogy közvetlen hazai események játszottak közre a tárgy kitűzésében: az 1763. és 1783. évi komáromi és az 1786. február 15-i nagy erejű kolozsvári földrengés. A közvéleményt az egykorú újsághírek szerint is erősen foglalkoztatták e természeti csapások.

A leírás antik vonatkozásai (a Tartarus, az Etna barlangjának említése), irreális túlzásai (az égig érő kevély hegyek, a feneketlen tengerek, a magát a csillagok közé felemelő jajszó stb.) irodalmi emlékekre vallanak, s inkább egy vulkánkitörés leírására emlékeztetnek, amilyet az idősebb Plinius Naturalis Historiájában is találunk. Oláh Gábor nem minden alap nélkül Vergilius egy helyére utalt e verssel kapcsolatban: „Vergiliusi képre akadunk még a *Földindulás*-ban:

Mint mikor fellobban az Aetna barlangja,
Bömböl a föld belől s küszködik magával . . .

összevethető ezzel:

penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque immugiit Aetna cavernis.
(Aeneis III. 673—4.)"

(CsLat. 43. l.). Vargha Balázs szintén megemlékezett a vers költött, képzeletbeli tájairól (ItK. 1953: 151—152. l.).

A hazai földrengésekre legföljebb csak a leomló pompás tornyoknak s az összedőlt kéményeknek említése utal.

A tárgy kitűzésébe belejátszó magyarországi földrengések közül az 1763-i komáromi földrengést Baróti Szabó Dávid is megverselte A'

Komáromi Föld Indulásról c. hexameteres művében (ld. Új mértékre vett különb verseknek három könyvei. Kassa, 1777. 97 kk.), gazdag antik mitológiai szereléssel. Csokonai verséből szinte teljesen hiányzik a mitológiai kelléktár, inkább biblikus elemek jelentkeznek benne, amint erre Szauder József is rámutatott (ItK. 1967: 529—530. l.); ugyanitt Péczeli Young-fordításával állította párhuzamba Csokonai versének egyes részeit (ItK. 1967: 530. l.).

A vers záró részében is Young szövegének ihletését vélte fölismerni Szauder: „Csokonai verse végén ez a felkiáltás: »Hát, az *Ítélet*nek milyen lesz formája« egyenest a youngi *Utolsó Ítélet* címre utal, útbaigazítva a forrás felől. A szöveghasonlóság és a már említett egyéb közös vonások . . . bizonyossá teszik, hogy Csokonai e versének leíró művészetéhez is a Pétzeli-féle »*Yung*« adott felemelő stílusmintát és fráziskészletet, a látomás-vers dagályát oszlatva-fegyelmezve s az erő kifejezéséhez közelítve." (I. h.)

Szauder az ÖV.[2] kronologizálása alapján elfogadta, hogy a vers 1789-ből származik, szerintünk azonban ennél korábbi. Péczeli fordításának közvetlen hatásáról azonban így is szó lehet: nem tarthatjuk kizártnak ugyanis azt sem, hogy a fordítás kézirata már a kinyomatás előtt eljutott Debrecenbe, hiszen Péczeli a debreceni főiskolán végzett, azzal eleven kapcsolatot tartott fenn később is, úgyannyira, hogy 1786-ban — amint Szinnyei írja — „a debreczeni kollegiumtól elhunyt ipja tanszékére meghívást kapott, de azt nem fogadta el." (MÍrók.) Péczeli apósa a verselgető Varjas János professzor volt, akitől a kézirat eljuthatott tanártársaihoz: Kovács Józsefhez, Budai Ézsaiáshoz, általuk pedig a kiváló képességű diákhoz, amint ez Péczeli Henriade-fordításáról is föltehető. (V. ö. **1., 5., 7—10., 55.** számú verseink jegyzeteivel.)

7. *langja* (táj.): a mai köznyelvi *láng*-nak *lang* alakváltozatát máskor is használta Csokonai. (Ld. a szövegkritikai rész megfelelő helyét.)

8. *fellobban az Ethna barlangja:* az Etna működni kezd, kitör.

21. *tsata:* a népnyelvben a szó egyik jelentése 'lárma, zenebona'.

23. *teli* (rég.): 'tölti'.

27—30. E költői kép stiláris értékét hosszabban méltatta Vargha Balázs (ld. ItK. 1953: 152. l.). Ugyanitt a *halál*-t megszemélyesítő remek négy sorról is írt.

A halálnak ez a megszemélyesítése hasonló formában megtalálható *A Tengeri Zivatarról* c. propositio szövegében (27—28. sor). Oláh Gábor a kép forrását Vergiliusra (Aen. VI. 275—277) vezette vissza (ld. CsLat. 41. l.).

31. *Itéllet:* a bibliai Utolsó ítélet.

32. *ichnográfia* (gör.): lekicsinyített formában való ábrázolás.

60. A Gazdag

Kézirata

ZC. 64b—65b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [Propositio]* jelzés. A szövegben Csokonai későbbi autográf javításai. A vers végén ugyancsak a költő kezével később bejegyzett *14*-es szám utal a sorpárok számára, a vers tervezett végleges terjedelmére.

A ZC.-beli szövegen (K_1) kívül megvan *A' Gazdag ember* címmel a Farkas Lajos-féle másolatgyűjteményben (K_2) is, amelyet Toldy is ismert, s amely a költőnek nem egy korai versét őrizte meg: OSzK. Oct. Hung. 395: 19b. Hasonló címmel őrizte meg Barla Szabó János 1824-ből származó gyűjteménye, amint erről Balassa József tájékoztat (ld. ItK. 1895: 311. l.); a kötet jelenleg a Déri Múzeum Adattárában lappang.

Volt egy példány a versből Kiss Imre birtokában is (ld. KI/j. 11).

Megjelenése

A ZC. szerint iskolai feladatul készült, a költő azonban később átdolgozta, s fölvette kiadásra szánt művei jegyzékére: ezért is nem tett *ϑ* jelet a cím elé a ZC.-ben. Ott szerepel a vers már az Első katalóguson is, igaz, hogy eltérő címmel: „*LXXVIII. ⟨Egy⟩ Mídás. Szatira.*" Az áthúzott kezdő szó azt mutatja, hogy azt a címét kezdte volna el itt is, amellyel Első számvetésébe fölvette: ott ugyanis *Eggy Gazdag* a címe. Az eredeti címet bizonyára már politikai óvatosságból helyettesítette az antik mitológia királyának nevével, de a *Diétai Magyar Múzsá*-ba — nyilván éles hangú társadalmi mondanivalója miatt — még így sem merte fölvenni. *A' Gazdag* címmel megvan az 1803 elején készített Kéziratjegyzék-töredéken is, a „Pándiéknál" jelzésű anyagban több korai verse társaságában. Tehát még ekkor is gondolt kiadására.

A költő életében azonban nem jelent meg. Először Toldy adta közre (714—715. h.), de nem a ZC. alapján, hanem a Farkas Lajos könyvtárából ismert — némileg eltérő szövegű — másolat nyomán. (Forrását azonban nem nevezte meg.) A HG. (II, 7—8. l.) már a ZC. szövegét vette alapul, de annak módosított változatát, s az ott töredékben maradt *Még régenten* kezdetű sorpárt Toldy nyomán pótolta. Hasonlóan járt el az FK. és az MM.

Juhász Géza az EPM.-be *Mídás* címmel vette föl a költeményt, s nemcsak a címhasználatban tért el az előző kiadásoktól, hanem másutt is: következetesen igyekezett leközölni Csokonai „ultima manus" szerinti szövegét; így több helyen eltért az előző kiadásoktól, nemcsak egyes szavakban, hanem a sorok számában is.

Az ÖV. és az ÖV.^{2} a ZC. szövegét igyekezett közreadni.

A kiadás terjedelmi korlátai miatt az 1794-i átdolgozás szövegét a megfelelő időrendi helyen önálló versként nem közölhetjük, de főszövegül sem ezt a későbbi változatot, hanem a ZC.-beli összöveget választjuk, annál is inkább, mert a költő eredeti mondanivalóját ez hívebben tükrözi: a későbbi változaton észrevehetők a cenzúrának tett engedmények. Indokolttá teszi a ZC.-beli szöveg főszövegül közlését az is, hogy a költő későbbi szövegmódosításai befejezetlenül hatnak: helyenként értelmetlen sorok keletkeztek, amelyeken a későbbi szöveggondozók többnyire az összöveghez igazodva próbáltak segíteni.

Keletkezése

Jelzése szerint propositiónak készült. A tárgy — az *Egy Fösvénynek le írásá*-hoz és *A' Fösvény*-hez hasonló jellemábrázolás — éppúgy iskolás, mint stílusa. Míg azonban az *Egy Fösvénynek le írása* Phaedrus meséin (Malas esse divitias [Hercules et Plutus], ill. Vulpes et draco) alapul, ehhez Ovidius Metamorphosese adott kiindulást a XI. könyv Midasról

szóló fejezetével (85—220.); mindkét mű a poétai osztály anyagába tartozott (ld.: Meth. 11. l. és TanKöt.[2] 43. l.). Szauder József találóan mutatott rá stílusában az argumentáló—vitatkozó sententia-versek modoros jegyeire: (ld. ItK. 1967: 534. l.). Észrevétele annál figyelemre méltóbb, mert Juhász Gézának (It. 1955: 15. l.), illetőleg az ÖV.[2]-nek abból a kronologizálásából indult ki, amely kiemelte a verset az iskolai zsengék közül, s az 1789-ben írtak közé sorolta.

Juhász Géza — azzal a meggondolással, hogy a költő a verset kiadandó művei közé is fölvette — kiemelte a zsengék közül; a cím előtti *Prōō.* jelzést úgy magyarázta, hogy föltételezte: a tanulók még a metaphysicai osztályban is írtak propositiókat. E föltevésnek azonban nincsen alapja: Csokonai évfolyama csak 1785/86-ban, a poétai osztályban kapott feladatul versgyakorlatokat. Tehát e versnek is a jelzett tanévben kellett készülnie: Zöld-kódexbeli sorrendi helye s érettebb stílusa szerint is a második félévben. Az 1785/86. tanév mellett szólnak azok a feltűnő egyezések is, amelyeket a vers *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* . . . c. propositióval mutat.

Az esetleg még föltehető, hogy Budai Ézsaiás adta a témát a diákköltőnek mint magántanítója a poétai osztályt követően, 1786/87-ben.

Szövegkritika

A ZC.-beli ősszövegben a költő a szöveg átdolgozásakor is változatlanul meghagyta *A Gazdag* címet, Kiss Imre másolatában is ez a cím szerepel. A Farkas Lajos- és Barla Szabó-féle másolat *A' Gazdag ember* (az utóbbiban: *A gazdag ember*) címváltozata a másolóktól eredhet.

Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — több változatban fordul elő a vers címe: *Midás, Eggy Gazdag, A' Gazdag.*

Toldy — bizonyára a ZC. alapján — szintén *A gazdag* címmel közölte a verset, a későbbi kiadások ugyancsak, kivéve Juhász Gézát, aki az Első katalógus nyomán *Midás* címmel tette közzé a költő által kiadásra szánt végső változatot.

Mi az ősváltozat címéül meghagyjuk a ZC.-ben előforduló eredeti címet.

Mint volt róla szó, a ZC. szövegét a költő később közlésre előkészítve saját kezűleg átjavította, s végleges terjedelmét is megjelölte; a DMM.-ben tervezett kiadása azonban — bizonyára politikai okokból — elmaradt.

A ZC.-beli szöveggel (K_1) szoros rokonságban van az OSzK.-ban található *A' Gazdag ember* c. másolat (K_2). Az utóbbi jobb helyesírású, központozásában pontosabb, mint a ZC. szövege. Toldy bizonyára ezért vette ezt a szöveget alapul; másik oka az lehetett, hogy a ZC.-beli szöveg — mint látni fogjuk — egy helyen csonkának látszik. A ZC. Csokonaitól eredő későbbi autográf javításaira, változtatásaira a második változatról szólva részletesen utalunk.

3. K_1: *Pactholus* más árnyalatú tintával átjavítva: *Paktólus*
4. K_1: ***penzével*** em.
6. K_1: ***porteka*** em.
   K_1: *sints*
   K_2, Toldy: ***nints***
7. ÖV., ÖV.[2]: *ezer juha* ***béget*** A téves olvasat alapja az lehetett, hogy a ZC.-ben eredeti *legel* szót — amelyet a K_2 is igazol — Csokonai az átdolgozáskor áthúzta, s ezáltal nehezen olvashatóvá tette. Az áthúzott szó fölé a költő ezt a változatot írta: *járkál*

K_1: *hegyekenn*
K_2: ***füvekenn***

9. K_1: *minek*
K_2, Toldy: *miért*

16. K_1: *fentebb*
K_2, Toldy: *fe**ll**yebb*, ill. *fe**ly**ebb*
K_1: *lakk̄ [= laknak]*

17. K_1: *lakjon*
K_2, Toldy: *lak**ik***

18. Az ÖV. s az ÖV².*, amely igyekezett a ZC.-beli ősszöveg szerint közölni a verset, e helyen nem az eredeti szöveget, hanem a későbbi átdolgozást adta:

Egész sereget látsz Bécs egy utcájába

21. K_1: *Pedig sokkal tzifrább s szebbek*
K_2, Toldy: ***De** sokkal czifrá**bbak** s szebbek*
ÖV., ÖV.², MM.: *Pedig sokkal cifrább **és** szebb*

22. K_1: *Szánk**a**zó* em. *lovakk̄ [= lovaknak]*
A K_1-ben a 22. sor után egy csonka sor olvasható:

Még régenten sokkal tzifra

A megkezdett sor folytatás nélkül abbamaradt, s úgy áll magában bekeretezve; föltehetően Csokonai keretezte be a vers későbbi átnézésekor. E csonka sor kiegészítve, rímelő párjával együtt megtalálható a K_2-ben:

Már régenten sokkal tzifrábbak valának
A' kik a' kopókkal egy házba lakának

Toldy is így közölte, s hasonlóan a HG., az FK. és az MM., de az utóbbiakban — a ZC. szerint — *Még* áll a *Már* helyén. Az ÖV.—ÖV.² e részt elhagyta.

Úgy látszik, hogy a K_2 másolója saját maga egészítette ki a csonka sort: a részlet nem illeszkedik eléggé logikusan a versbe. A töredék sor eredetét úgy magyarázhatjuk meg, ha tudjuk, hogy a ZC. tisztázati füzet: az eredeti fogalmazványban a 22. sor után így akarta kezdeni a diákköltő az új sort, de észrevette, hogy a *tzifra* már a 21. sorban is előfordul, ezért más megoldást keresett, s az első kísérletet félbehagyta. A vers letisztázásakor aztán gépiesen lemásolta a már értelmetlenné és fölöslegessé vált fél sort is.

24. K_1: ***Al**dozatra* em.

25. K_1: *titulosid*
K_2: Toldy: *titul**u**sid*
K_1: *tehetk̄ [= tehetnek] nagyk̄ [= nagynak]*

26. K_1: *Kutyák̄ [= Kutyáknak]*

27. A K_1-be téves szórenddel került a sor:

Mit ér hogy Frigia szolgálnak Népei

A szükséges szórendi cserére a kéziratban x jelek utalnak.

28. K_1: *elotted* em.
K_1: *görbűlnek*
K_2: Toldy: ***hajolnak***

29. K_1: *Midásnak* Jav. ebből: ***midásnak***
fulei em.

Mint volt róla szó, a vers ZC.-beli ősszövegét a költő 1794 körül átnézte, s kiadásra készítve elő némileg átdolgozta. Ennek nyoma a vers végén található *14*-es szám is: a sorpárok száma. Ezek szerint 2 sort el akart hagyni az eredetileg 30 soros versből: a meglehetősen világos célzatú 25—26. sort át is húzta: e leleplező sorokból derül ki ugyanis, hogy nem az ókori Midásról, hanem a hazai viszonyokról van szó a versben.

Az 1794-i változtatásokat — mivel magát az átdolgozást önálló versként külön nem közölhetjük — itt soroljuk fel:

3. A *Pactholus* alakot valószínűleg ekkor javította át a költő *Paktólus*-ra.
7. Sz_2: *Néki ezer juha ⟨legel⟩* ***járkál*** [az áthúzott szó fölé írva]
8. Sz_2: *Ezer ökre ⟨járkál⟩* ***hízik*** [az áthúzott szó fölé írva]
11. Sz_2: *⟨Hogy⟩* ***Ő*** [az áthúzott szó fölé írva] *drága étkekkel van rakva asztala* A félig-meddig értelmetlenné vált mondat esetében a HG. s az FK. visszatért az ősszöveghez, az EPM. viszont így próbálta értelmezni: *Ő! Drága étkekkel van rakva asztala,*
12. Sz_2: ***'s*** *Mit ér ha ezekkel tsak ⟨disznót⟩* ***barmot*** [az áthúzott szó fölé írva] A kötőszó a sor elejére beszúrva.
13. Sz_2: *⟨Hogy⟩* ***Ő*** [az áthúzott szó fölé írva] *felhők közt lakik ditső palotába* A HG. s az FK. ez esetben is az ősszöveget közölte, az EPM.-ben viszont ***Ő*** *felhők közt* olvasható.
14. Sz_2: ***De*** [utólag a sor elé szúrva] *Azzal nem derekabb ember* ***ő*** [?] *⟨valójába⟩* ***magába*** [az áthúzott szó fölé írva]
17. Sz_2: ***'S*** [a sor élére szúrva]
18. Sz_2: *⟨Egész sereget láttz a'⟩* ***Eleget láthatni*** [az áthúzott rész fölé írva] *Bétsi uttzába* Átalakítva így: ***Béts eggy uttzájába***
20. Sz_2: ***'S*** [a sor elejére szúrva]
21. Sz_2: *⟨Pedig sokkal⟩* ***Hiszen*** *⟨tsak⟩* ***elég*** [az áthúzott szavak fölé írva] *tzifrább és szebb a' Farsangi* Átjavítással, ill. sorszámozással így átalakítva: ***szépek 's tzifrák a' Farsangi***
23. Sz_2: *⟨De⟩* ***Sőt*** [az áthúzott szó fölé írva]
24. Sz_2: *barmok oldalai* Így átalakítva: ***barmokk*** *[= **barmoknak**] ⟨oldalai⟩* ***szarvai*** [az áthúzott szó alá írva]
25—26. Sz_2: Csavaros vonallal törölve. Az EPM. el is hagyta, a HG. s a későbbi kiadások közölték.
27. Sz_2: *szolgálnak* Átalakítva így: *szolgál****ják***
28. Sz_2: *előtte⟨d⟩*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A propositio kezdő és záró négy-négy sora a gazdagságáról és ostobaságáról híres mondabeli frígiai királyt említi: ezért szánta a *Midás* címet versének a költő, amikor később kiadására gondolt.

Az antik történet s környezet emlegetése azonban csak keret volt, amelyről a diákköltő hamarosan megfeledkezett, s a versben valóságos

társadalmi indulata szólalt meg, akárcsak *A Poëta tsak gyönyörködni szeret . . .* c. propositiójában. (V.ö. Juhász Géza: Csokonai. Alföld. 1953. 4. sz. 9. l.)

Midas történetét a tanulók Ovidiusból ismerhették, akinek munkáit a poétai osztályban is tanulmányozták (ld. Meth. 11. l. és TanKöt. 43. l.). Ovidius a Metamorphosesban írja le Midas esetét (XI. 85—193). Valószínű, hogy az antik mondára maga a praeceptor hívta föl a diákok figyelmét a kidolgozás előtt; mindenesetre a vers propositio volta s az iskolai antik olvasmányok bizonyos mértékben meghatározták a jellemkép megszületését. Vargha Balázs fölfedezte a versben a költő szubjektív megnyilatkozását: (ItK. 1953: 131—132. l.). Julow hasonlóképpen észrevette benne a társadalombíráló szándékot (ld. MIrT. III, 226. l.).

Szabó Zoltán is a költő szubjektív érdekeltségéből magyarázta a vers erőteljes stílusát (ld. NyIrK. 1966: 252. l.). (V. ö. V. Szendrei 45—46. l.).

Szauder József a szubjektív elemek mellett a jellemkép objektív vonásait hangsúlyozta (ld. ItK. 1967: 534. l.).

1. *Midás:* a görög monda szerint Gordius király fia, aki népét Makedóniából Frígiába vezette s annak első királya lett.
2. *Pactholus* (Pactolus, Paktólosz): az ókori Lídában, a mai Törökországban eredő s a Hermoszba (ma: Gediz) ömlő, egykor aranyáról híres kis folyó. Aranyban való gazdagságának mondáját Ovidius írta le: miután Midas kérését Bacchus teljesítette, s minden, még az étel is arannyá változott, ha megérintette, kétségbeesésében az átkos jutalom visszavonását kérte, s Bacchus tanácsára megfürdött a Pactolus vizében, amely lemosta vétkét, s azóta görget homokja annyi aranyat (ld.: Met. XI. 87—88 és 130—145). A folyó neve előfordul a *Halotti versek*-nek *Okoskodások, érzések* c. II. fejezetében is:

Hát ezekért [a gonosz gazdagokért] *fojnak Paktólus' habjai?*
Ezekért vésődnek Quitó' havassai? (AV. 273. l.)

4. *Frigia:* történelmi terület Kisázsia északnyugati részén.
13. A *felhők közt rakott palota* képe előfordul *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* c. közel egykorú vers 29—30. sorában is.
18. *Egész sereget láttz a' Bétsi uttzába:* bizonyára nem bolondokházára vonatkozik (ilyen akkor Pesten nem is volt), hanem a Bécsi utca palotáinak lakóira; ezért kellett aztán az átdolgozáskor átfogalmazni a mondatot. Juhász Géza, aki a második sorváltozatot *(Bécs egy utcájába)* közölte, e sorhoz ezt a jegyzetet csatolta: „Ahol az őrülteknek intézetet létesített II. József." (EPM. 155. l.)
25—26. Az áldozatra hajtott állatokat virágfüzérekkel ékesítették az ókori római szertartásokon.
25. *titulos* (titulus) (lat.): cím.
26. *Nállunk a' Kutyáknak tíz nevei vagynak:* Csokonai itt valószínűleg arra a népmeséinkben gyakori elemre utal, hogy a pásztor tíz névvel szólítja elő kutyáját. Gulyás József említi, hogy „A Pofokban [= *A Cultura*-ban] egész csomó kutyanév van" (Csok-tan. 5. l.); bizonyára arra a részre gondol, ahol Kanakúz, a béres „Hely Balatony, Duna, Tisza, Dráva, Lompos, Csámpás" felkiáltással szólítja elő az ebeket. (Ld. HG. III, 337. l.).
28. A befejezés az Ovidius-feldolgozta Midas-monda második történetére utal, amelyben Pan és Phoebus dalversenyében Midas az előbbinek juttatta az elsőbbséget, amiért Phoebus szamárfülekkel büntette

Midas egy ideig rejtegette szégyenét, ám borbélya fölfedezte, s mivel nyíltan elhírlelni nem merte a belőle kikívánkozó titkot, gödröt ásott a mezőn, s abba kiáltotta bele. A gödör helyén hamarosan nádas nőtt, s a nádak susogták szerte a szerencsétlenül járt Midas szégyenét. (Ld. Met. XI. 180—193.).
Mint Gulyás József is figyelmeztetett rá (Cs-tan. 31. l.) e motívum előfordul a *Tempefői*-ben is (ld. HG. III, 197. l.). Hogy ez a vers is a poétai osztályban készült, azt bizonyíthatja a *Rút ábrázat szép ész* c. propositio is, melyben szintén előfordul az Ovidiusból ismert motívum:

De meg álly Barátom illyen ítélletet
Még Midás vagy amaz régi szamár se tett.
(15—16. sor)

Verselése

A zsengék sokszor erőltetett mondatszerkezeteiről szólva Vargha Balázs e verset az egyszerűbb, áttekinthetőbb mondatépítés példájaként idézte (ItK. 1953: 159. l.).

61. Rút ábrázat szép ész [I.]

Kézirata

ZC. 65b—66b. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A cím előtt *Prōō. [= Propositio]* jelzés. A szövegben Csokonainak a vers átdolgozásakor bejegyzett későbbi változtatásai; az utolsó sor végén a költő későbbi kezével oda jegyzett 27-es szám utal a sorpárok számára.
1802-ben megvolt egy kézirata Csokonai barátjának, Kiss Imrének birtokában is (ld. KI/j. 10). A Kiss által idézett cím — *rut Ábrázat szép Ész* — azt sejteti, hogy az eredeti fogalmazvány szövege lehetett birtokában: a DMM.-ben ugyanis kötőszóval fordul elő a cím: *Rut ábrázat 's szép ész.*
Lemásolta Jókay József is *Rút ábrázat szép ész* címmel (OSzK. Oct. Hung. 695: 25a—26a).
A sárospataki Nagykönyvtár is őrzi két közel egykorú másolatát a versnek: a 257. sz. gyűjtemény lejegyzése (I, 217. l.) a DMM. szövege alapján készült; az 1808 körüli 1716. sz. gyűjtemény másolata (3a—4a) szintén ezzel van inkább rokonságban, bár akad benne néhány olyan eltérés, amelynek nincs mintája Csokonai szövegeiben. E szövegeltérésekkel a vers második, a DMM.-ben megjelent változatának jegyzeteiben foglalkozunk. Megvan egy másolata az MTAK. Mikrofilmtárában is: Mf. 161 B/VIII: 56—57. l.

Megjelenése

A ZC.-beli propositio eredeti szövege a költő életében nem jelent meg, noha eleinte ezt akarta közzétenni, amint erről címjegyzékei tanúskodnak. Az 1795-ből származó Első katalóguson a LXXIX. sorszám alatt

így fordul elő: „Rut ábrázat 's szép Ész. *Szatira.*" Ez a cím már a DMM.-beli javított címmel egyezik ugyan, de hogy mégis az eredeti szöveget fedi, arról az Első számvetés győz meg, ahol a 27. helyen így szerepel a vers: „*Rút ábrázat, 's szép Ész. 27.*" A 27-es szám az eredeti, első kidolgozás sorpárjainak száma: a DMM.-ben 30 sorpárral jelent meg.

A későbbi kiadások — Toldy, a HG., az FK. — általában a DMM. némileg megszelídített s megbővített szövegét közölték. Toldy azonban a jegyzetekben közölte az eredeti szövegnek elhagyott, illetőleg módosított tíz sorát: „R ú t á b r á z a t s s z é p é s z . . . eleinte (s) kötőszó nélkül . . . A nyersebb első dolgozatból csak azért iktatom be a következő változatot, hogy lássuk, mint érezte jókorán Cs. e nyerseséget, s mint igyekezett rajta szelidíteni." (918. h.)

A korábbi és a későbbi kidolgozás között azonban nem csupán ennyi az eltérés, amint erre a második változat jegyzeteiben rámutatunk.

A ZC. első kidolgozásának szövegét önálló versként először Juhász Géza adta ki: EPM. 157—158. l. Későbbi kiadásai: ÖV., ÖV.^{2} és MM.

Keletkezése

Jelzése szerint iskolai versgyakorlatnak készült: a kitűzött tétel jellegzetes moralizáló sententia-vers írására kínált alkalmat. Szauder József jól ismerte föl benne az iskolai sententia-vers és leíró vers ismérveit (ld. ItK. 1967: 520—521. l.).

Az említett körülmények ellenére Juhász Géza kiemelte a propositiók közül azzal a megokolással, hogy Csokonai fölvette kiadandó művei jegyzékére (ld. It. 1955: 15. l.). A *Prōō.* jelzés magyarázatául föltételezte, hogy a diákok a metaphysicai osztályban is írtak versgyakorlatokat (ld. i. h.). E föltevésnek azonban nincs alapja.

A ZC.-ben elfoglalt sorrendi helye alapján is a poétai osztály második félévének végére, 1786-ra tehetjük keletkezését. Annak, hogy sok tekintetben kiemelkedik a propositiók átlagából, az lehet a magyarázata, hogy ezúttal is olyan tárgyat kapott kidolgozásra a diákköltő, amely személyesen is közelről érintette s szinte egész énjével ráhangolódhatott.

Vargha Balázs elfogadta Juhász következtetését, s az ÖV.-ben s az ÖV.^{2}-ben az 1789-ben írt versek közé sorolta a propositiót, noha ennél nyilvánvalóan korábbi. (Az MM.-ben elfogadta a mi időrendünket.) Legföljebb arra gondolhatunk még a versgyakorlatnak az átlagosnál jóval nagyobb terjedelme miatt, hogy Budai Ézsaiás adta e témát kidolgozásra mint Csokonai magántanítója, nem sokkal a poétai osztály után: 1786/87 táján.

Szövegkritika

Mint Toldy is utalt rá: az első fogalmazvány c í m éből hiányzik a *'s* kötőszó. Az EK.-n s az Szv_1-en kötőszóval fordul elő, a Műfajjegyzéken azonban a „Morálok" sorában (9.) ismét kötőszó nélkül.

Mi az első kidolgozás számára megtartjuk a ZC.-beli kötőszó nélküli címváltozatot.

A második kidolgozásnak s a sárospataki másolatnak szövegeltéréseivel a második, DMM.-beli változat jegyzeteiben foglalkozunk, itt külön nem hivatkozunk rájuk.

1—54. A K-ban a 16. és 18. sor kivételével nincs központozás, a félreérthető helyeken mi pótoltuk.
1. K: *Az* A lemaradt tárgyragot értelemszerűen pótoltuk.
3. K: *kantus* A szó végéről lemaradt tárgyragot mi pótoltuk.
5. K: *nem ⟨szántál⟩ tennél* Csokonainak a másolással egyidejű javítása. A DMM. visszatért az áthúzott eredeti szöveghez.
6. K: *Tamásk [= Tamásnak]*
7. K: *keppel* em.
8. K: *irtodznék* ÖV., ÖV.²: *irtóznék*
9. K: *ream semi* em.
10. K: *kepe⟨i⟩* em.
13. K: *lo* em. *ganéjoñ [= ganéjonn] rut* em.
15. K: A K-ban eredetileg *ollyan* állt; e szó kezdő magánhangzóját Csokonai a másolással egyidejűleg átjavította *i*-re, a második magánhangzót azonban változatlanul hagyta. A DMM.-ben szintén *illyen* áll a megfelelő helyen; a későbbi kiadások (EPM., ÖV., ÖV.², MM.) is a közelre mutató *illyen* alakot közölték. Mivel logikailag ez kívánkozik ide, mi is ezt tartjuk meg.
16. A K-ban Csokonai későbbi javításaként a sor át van húzva s föléje van írva a DMM.-beli későbbi sorváltozat.
17. K: *feű* Mai helyesírás szerint: *fejű*
18. K: *szora* em.
20. K: *hogy ⟨tsak⟩ lettel* em. A *sajnálom* vastagabb vonásokkal, Csokonai későbbi kezével átírva: *fájlalom*.
21. K: *Széb* em. *labad* em.
24. K: *tsikokba* em.
28. K: *a' diszt* em. A DMM.-ben *e'* névmás áll az *a'* helyén: értelemszerűen inkább az *e'* illik ide; az ÖV.—ÖV.² is ezt közölte.
29—30. E sorpárt a vers későbbi átjavításakor a költő Ψ jellel a 34. sor mögé utasította.
29. K: *erősseket* A szó előtt olvashatatlan törlés.
30. K: *le ver* Az EPM.-ben, az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben: *le vér tegedet* em.
31. K: *magasztaloja* em.
36. K: *veressebbenek* em.
38. *Musámmal* Jav. ebből: *Musámnak*
39. K: *jol* em. *'s modija mostani* Ebből alakítva: *modi a' mostani* úgy, hogy a *-ja* birtokos ragot a *modi*-hoz ragasztotta s a névelőt kihúzta a költő.
40. K: *rea* em.
41. K: *Eppen* em.
43. K: *ép* Mai helyesírás szerint: *épp*
44. K: *nyajba* em. *te első* A vers átdolgozásakor Csokonai a *te* névmást *az* névelőre javította át: a későbbi kiadásokba így került át, noha az ősfogalmazványban nem a névelő állt a szó előtt. Az MM.-ben *legelső kolompos* van.
Az OSzK. Oct. Hung. 695. sz. kötetben, Jókay József másolatában a 44. sor után ez a sorpár olvasható:

Meg-érne nyóltz póltrát még az illyen forma
Jó ízűen esne mellé eggy kis Torma.

Ez után a ZC. szerint folytatódik a szöveg. E két sort több másolatból nem ismerjük; nem látszik autentikusnak.

45. K: *Frizerozott* em.
46. K: *ez⟨t⟩*
48. K: *tepett* em. A sor eredetileg így volt másolva: *Ez el tepett testet* A hibásan másolt, logikátlan részt Csokonai utólag javította.
49. K: *fitogasd* ebből jav.: *fitogadd* Az EPM.-ben, az ÖV.—ÖV.²-ben tévesen *fitogtasd* van.
51. K: ***En*** em.
53. K: *mondj**a**k* em.
54. K: *h**a**zba* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers iskolás jellegéről szólva Szauder egyik föltehető forrását is említette: „Szentencia a *Rút ábrázat s szép ész* tételcím is, annyira, hogy még a Phaedrus-tankönyv Sententiae Poeticae-inak 18. lapján (a 48. szám alatt) is kimutatható volna iskolás forrása (Si mihi difficilis formam naturae negabit: Ingenio formae damna rependo meae). Ezzel szemben — az érvelő, bizonygató gondolatmenet kitűnő kihasználásával s átfordításával — pompás kis gúnyrajzot kapunk ellenfeléről, a »szép ostoba s festett fejű szamár«-ról, s vallomást is az ő mélyebb emberségének becséről." (I. h. 521. l.)

A Szauder által említett forráson kívül Phaedrusnak több tanítómeséje tartalmaz a vers kitűzött tételéhez hasonló igazságot. Ilyen a Vulpes ad personam c. mese (Phaed. Lib. I. Fab. VII. 2—4), s a mészárosról és a majomról szóló mesének (Lanius et simius) is hasonló a következtetése (Phaed. Lib. III. Fab. IV. 6—7). Végül a rút ábrázatú leány- s a szép arcú fiútestvérről szóló mesének is (Soror et frater Lib. III. Fab. VIII.) hasonló a kicsengése.

Hogy a propositióból mégis több lett, mint egyszerű sententia-vers, s hogy az iskolás vers kereteit szétfeszítette az író személyes vallomása, annak az a magyarázata, hogy a kitűzött tétel nagyon is érzékeny pontján érintette Csokonait, akit később rajongó tanítványa, Gaál László is csak így tudott jellemezni külsőleg: „ábrázatja hosszas, himlőhelyes, . . . szája kitetsző tülök forma gömbölyeg orrához szabályos, alsó ajka a' felsőnél vastagabb." (Ld.: CsEml. 402. l.).

Lehetséges, hogy a tegező verskezdés csupán a vitatkozó-argumentáló sententia-versek jellegzetes retorikus fordulata (v. ö.: Szauder: ItK. 1967: 528. l.): Toldy azonban úgy tudta, hogy a vers éle valóságos személy ellen irányult: „Hagyomány szerint e darab akkori debreceni növendék, utóbb phil. prof. Ercsei Dánielnek szólt." (918. h.) Toldy értesülését fenntartással kell fogadnunk: Ercsei Dániel ugyanis, aki 1781-ben született, 1786-ban mindössze ötéves volt, s csak 1793-ban lett a debreceni kollégium tanulója (ld.: Szinnyei: MÍrók.). Ettől függetlenül valószínűnek látszik, hogy valóságos személyi ellentét kapott hangot a propositióban.

A versben megnyilvánuló önjellemzés és vallomás tágabb összefüggéseiről Szauder József írt részletesebben (ld. ItK. 1967: 535. l.).

2. *Ortzám fertelmei:* talán a költő himlőhelyes arcára vonatkozik.
3. *kantus* (táj.): egybeszabott ujjas felsőruha, ill. kaftánszerű kabát.

4. *Olvasva is elmegy vmi között* (nép.): 'akkor sem lehetne fölfedezni köztük a különbséget, ha egyenként számba vennék, megolvasnák őket'.
A 3—4. sor a — többnyire olasz — vándorkomédiások majommutatványaira vonatkozik.
6. *Tamás* (táj.): madárijesztő. (V.ö. Gulyás: Cs-tan. 5. l.).
7. *tzirmos* (nép.): maszatos képű, foltos; Csokonai itt talán ismét himlőhelyes arcbőrére céloz.
hirintózik (táj.): hintázik.
9. *hara* (rég.): durva szövetből való zsákforma ruha.
10. *maskara* (nép.): álarc.
13. *pöfeteg:* dinnye nagyságúra is megnövő, belül üres, porbélű gombaféle.
14. *viszketeg* (táj.): erős viszketés; a sor értelme: 'bántja a szemet'.
15—16. Midas ítélete: A sorok a regebeli frígiai királynak arra az ítéletére vonatkoznak, amikor Phoebus (Apollo) és Pan erdei dalversenyében a már győztesnek nyilvánított Phoebus művészi lantjával szemben Pan barbár hangú sípját vallotta szebbnek, amiért — botfüléért — a déloszi isten szamárfüleket növesztett fejére. A történetről Csokonai Ovidius Metamorphosesában olvashatott (XI. 146 kk.) s *A Gazdag* c., közel egykorú propositiójában is feldolgozta (27—30. sor).
17. A sor folytatja az előbbi ötletet: téves ítélete miatt most már Csokonai csúfolja a szamárfejű Midast.
18. *kaponya* (nép., tréf.): koponya.
20. *machina* (lat.): gép(ezet).
21. *sugár* (nép., rég.): karcsú.
24. *Anglus tsikó:* karcsú testű angol versenyló.
26. *kotlós* (nép.): elzápult, kotyogós (tojás), ill. túlérett, ellucskosodott (gyümölcs), elvánnyadt (hús).
28. *mutató fa* (táj.): a fölfűrészelt tönknek, deszkának simára vágott alsó vége. A vers ennek simaságára céloz.
29. *bőv* (nép., rég.): bő; itt: 'terjengős, bőbeszédű'.
30. *Tse ló nyakra valója:* a magyar hámtól eltérő, fából készített lószerszám, amely nem fekszik szorosan az állat testére, hanem lazán lötyög rajta. Ilyen értelemben említette Horváth Ádám közel egykorú verse is:

Nyakra-való úgy fedezi mint a' Tseh-lónak
a' hámja járomba szokott nyakadat.

(Ének a' magyar Öltözet' panaszairól. Régi Magyar Nótára.: Holmi . . . Pest, 1788. 190. l.)
33. *Rosa szín:* a régi nyelvben a rózsaszín jelentése: 'piros'.
40. Régebben kivájt tökből csináltak cinkefogó csapdákat; a cinke azért nem mer rászállni, mert „tökfejű". (V. ö. Gulyás József: Ethn. 1924: 152. l. és Cs-tan. 4. l.). Az Ormánysági szótárban pontos rajzát és leírását is megtaláljuk a fogalomnak a *tőr* címszó alatt: „sárga tökből készítették úgy, hogy a tetejét levágták, és egy vékony fadarabbal kitámasztották s a magvát is félig kitisztították, s kitették a fára. Télidőn a *cönöge* (cinke) belement a magra, s rácsapódott a tető."
41—42. A Jónás könyvében olvasható bibliai történetre vonatkozik, ahol Isten egy tököt növeszt a Ninivén kívül letelepedő Jónás fölé, hogy védje a hőségtől, de másnap reggelre a tököt — intelmül — elszáraszt-ja. (Jónás könyve 4: 5—7).

46. *Absolon* (Absálon): az Ószövetségben Dávid király fia, aki apja ellen összeesküdött, de menekülnie kellett s vágtatás közben hosszú hajánál fogva egy fán fönnakadt, így lelte halálát. A bibliában nem cserfáról, hanem terebintfáról (fenyőféle) van szó, a Károli-féle bibliafordítás azonban, amelyből Csokonai is ismerte a történetet, cserfát említ. (Ld. Sám. II. 18: 9).
Nem véletlenül említ a vers *szép Absolon*-t sem; a biblia ugyanis így jellemezte a királyfit: „Nem vala pedig az egész Izraelben ollyan szép ember, mint Absolon" (Sám. II. 14: 25).
E bibliai képről Császár Elemér is megemlékezett (Csokonai: BpSz. 1909: 386. sz. 246—247. l.). Absolonnak a versbeli előfordulását Zsoldos Jenő is tárgyalta, rámutatva, hogy a szép Absolon motívuma előfordul Csokonai egyik halotti búcsúztatójában is (ld. Zsoldos 10. l.). Az általa idézett hely a *Mint foly a sebes víz . . .* kezdetű búcsúztató 41—42. sora:

Mondd meg, hol Absolon deli termetével?
Porrá lett, a férgek osztoztak testével.
(HG. II, 356. l.)

49. *fitogat* (nép., rég.): fitogtat.

62. Az Ember gyűlölő

Kézirata

ZC. 67a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. Másolata *Ember gyűlölő* címmel, de a ZC.-énél pontatlanabb helyesírással a CQ.-ban: 42b.
Megvolt egy másolata Kiss Imrénél is (ld. KI/j. 9).

Megjelenése

Csokonai — címjegyzékeinek tanúsága szerint — kiadásra szánta.
Az Első katalóguson még nem szerepel, de az Első számvetésre már fölvette, noha csak föltételesen, zárójelben. A DMM.-ben nem is jelent meg.
Később is foglalkozott kiadásával: az 1802 végén lezárt Új katalógus a 150. sorszám alatt közli, megvan a Műfajjegyzéken is az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" sorában a 8. helyen.
Csokonai életében nem jelent meg. Toldy — nyilvánvalóan a ZC. alapján — 44. sorszámmal említi a kiadatlan művek jegyzékén a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első kiadása: HG. II, 244. l.; későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Vargha Balázs a ZC. anyagát elemezve azon versek között említette, amelyek „a téma önálló választását, vagy legalábbis nagy költők példájának önálló követését" mutatják (ItK. 1953: 116. l.).
Valószínű, hogy már csakugyan nem iskolai feladatnak készült, bár a Zöld-kódexben közvetlenül a *Prōō.* jelzésű versek utolsó csoportja után (a *Rút ábrázat szép ész* c. propositiót követőn) fordul elő, s az utána követ-

kező *Baráttságos bútsú vétel* is még erősen propositio jellegű, ha nincs is ott címében a *Prōō.* jelzés, s csak a rá következő *A' Párt Ütő*-vel kezdődnek a kor politikai eseményeihez köthető, láthatóan már önálló tárgyválasztású, nem egészen iskolás jellegű versek.

Az embergyűlöletéről híres athéni Timon anekdotikus alakja gyakran előfordul az antik irodalomban: Plutarkhosz, Lukianosz, Arisztophanész is említi. Ilyenformán a témát a poétai osztály praeceptora — vagy a költő privatus praeceptora — is kitűzhette propositióul; ha viszont önálló témaválasztásból született meg e kis epigramma, akkor sem szabad keletkezésében lírai, szubjektív indítékokat keresnünk: az epigrammatikus ötletből pattanhatott ki a vers.

Keletkezési évéről Vargha Balázs ezt írta: „Másik kétes évszámú vers [ti. *A' Párt Ütő* mellett]: Az ember gyülölő . . .

A Timon-probléma a kollégiumi kicsapatás idején robbant ki Csokonaiból. Akkor beszélt így a diákokhoz, búcsúbeszédében: »Timonná kell lennem, Uraim! misantropus Timonná, látván, hogy ily emberséggel ellenkező módon bánnak velem.«

De hol van *Az Ember gyülölö* fölényeskedő, s éppen ezért gyermekes bölcselkedése a búcsúbeszéd vallomásától. Ott Timon ellen érvel, itt vállalja Timon szerepét keserű kényszerből. Tehát ez is korai versnek számítható, amit egyébként kezdetleges technikája is megerősít." (ItK. 1953: 120. l.)

Juhász Gézának a ZC. verseit kronologizáló felsorolásából — föltehetően tévedésből — elmaradt (v. ö. It. 1955: 11 kk.). Az ÖV.²-ben — Juhász Géza időrendje alapján — az 1790-ben írt versek közé került.

A ZC.-ben elfoglalt helyéből is következtethetünk megírásának idejére: közvetlenül az iskolai propositiók utolsó csoportja után fordul elő, tehát a poétai osztály elvégzése után nem sokkal: 1786/87 táján keletkezhetett. Az MM. már a mi időrendünk szerint közölte.

Szövegkritika

C í m e : a ZC.-ben névelővel fordul elő az epigramma, a CQ.-ban névelő nélkül. Kiss Imre jegyzékén névelővel található, de az összetétel előtagjához tárgyrag járul: *Az E[mbe]rt gyülölő.*

Csokonai címjegyzékein, Műfajjegyzéke kivételével, névelővel fordul elő.

A névelőtlen alakok pongyolaság, ill. rövidítés eredményei; a névelős alakokat kell hitelesnek elfogadnunk. A ZC. előző, 66b oldalán őrszóként kis kezdőbetűvel fordul elő a címszó: *Az ember gyulölő*

2. K: *mind [= minden]* Másolási hiba: az eredetiben föltehetően ligatúra volt. Az 's utólag beszúrva.
3. K: *feleltenek* A CQ.-ban kettőspont áll az állítmány után, bár voltaképpen nem igazi idézet következik utána. A kiadások vesszőt tettek a sor végére.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai e kis epigrammájában inkább negatív figuraként áll előttünk Timon; az emberek szeretetére vágyó nyílt szívű fiatal diák természetesnek találta, hogy elfordulnak mások attól, aki maga kerüli vagy megveti őket.

Vargha Balázs találóan mutatott rá, hogy az epigramma „gyermekes bölcselkedése" (ItK. 1953: 120. l.) még messzire van Csokonai évekkel későbbi búcsúbeszédének szemléletétől, ahol Timon helyzetét és alakját is sokkal mélyebben éli már át. (V. ö. Csokonai V. Mihály búcsúzó beszéde a debreceni kollegiumi ifjúsághoz 1795. június 15.: HG. II, 595. l.). Ugyanitt idézte Csokonai a Timonról szóló latin verset is:

„Gestat Timon ipse ligonem.
Calcitrat asella leonem" (I. h.).

Az ugyancsak 1795-ben írt *Gerson du Malheureux* c. színjátékában szintén fölbukkan Timon alakja; a vígjáték hőse mondja: „Én is olyan vagyok, mint a ki az embereket gyűlölöm, mint az Athenás-beli Timon, kinek aligha több esze nem volt, mint egy batalion Hanswurst-nak, kiket ma már az úgy nevezett nagy világba forgottaknak, jártasoknak hívnak." (HG. III, 254. l.)

Shakespeare Timonról szóló tragédiáját epigrammája megírásakor Csokonai még nemigen ismerhette.

1. *egy eránt* (rég.): egyaránt.
3. *könnyű válasz:* gyors, könnyen adott válasz.

63. Barátságos bútsúvétel

Kézirata

ZC. 67ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A vers végén a költő kezével bejegyzett *15*-ös szám utal a sorpárok számára.

A ZC. szövege alapján készült tisztázata a CQ.-ban: 42b—43a.

A verset később a költő némileg átdolgozta, s a DMM.-ben adta közre: [VII.] 109—110. l.; a változtatásokat azonban nem a ZC. szövegében végezte el. A DMM.-beli későbbi változat kéziratát nem ismerjük.

Mivel a kiadás terjedelmi korlátai miatt arra nincs mód, hogy az 1796-i változat szövegét a megfelelő időrendi helyen külön közöljük, kötetünkben a DMM.-ben megjelent végleges szöveget adjuk ki főszövegként, a ZC.-beli ősszöveget pedig a jegyzetekben főváltozatként adjuk közre.

A ZC.-beli szöveget Jókay József is lemásolta (OSzK. Oct. Hung. 695: 25a—26a), némileg eltérve mind a ZC., mind a DMM. szövegétől.

Közel egykorú másolatai közül figyelemre méltó az 1818-ból származó ún. Marthon István-énekeskönyvben fennmaradt változat: OSzK. Oct. Hung. 1282: 35ab, amely a ZC. szövegével mutat közeli rokonságot, de attól több pontban eltér. Lényegében a DMM.-et követi Debreczeni P. Dániel 1805-i másolata is (289—290. l.), de egyes részeiben mind attól, mind a ZC. szövegétől különbözik.

Kabos Ede is említette a versnek egy kéziratos másolatát a XIX. század elejéről (ld.: Koszoru [Szana-féle]. 1884. 48. sz. 763. l.). Az OSzK.-ban található másolata (Oct. Hung. 583: 35ab—36a) a DMM.-en alapul, ugyancsak ez lehetett az alapja a sárospataki Nagykönyvtár közel egykorú másolatának (SpK. 1707: 141—142. l.). A DMM. nyomán készült a DebrK. R. 2762: 79a és a DériM. 342: 42. oldalán található másolat is.

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek jegyzékén kezdettől szerepelt. Az Első katalóguson a LXXX. sorszám alatt így: „*Barátságos Bútsúvétel. Elégia.*" A cím első szava azonban — föltehetően Csokonai által — át van javítva így: „*Baráti*⟨*ságos*⟩" Az Első és a Második számvetésen is előfordul: az elsőn *Barátságos bútsúvétel*, a másodikon *Bútsú vétel* címmel.

A DMM.-ben megjelent szöveg csak néhány szavában tér el a ZC.-beli eredetitől, de mint az ősszövegnél tíz évvel későbbi változat, természetesen a ZC.-nél jóval fejlettebb helyesírást tükröz.

Toldy is a DMM. szövegét adta ki (60. h.), de a ZC.-beli ősfogalmazvány szövegeltéréseire utalt a vers jegyzeteiben (920. h.).

A HG. és az FK. a DMM. szövegét adta közre.

A ZC. eredeti szövege *Baráti búcsúvétel* címmel először Juhász Géza közlésében jelent meg: EPM. 159—160. l. Az ő közlése nyomán adta ki Vargha Balázs az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben és az MM.-ben.

Mi főszövegül a DMM.-beli későbbi változatot közöljük, s a jegyzetekben főváltozatként az ősszöveget.

Keletkezése

A ZC. szövegében a vers mellett nincs *Prōō.* jelzés; tárgya, feldolgozásmódja (retorikus felkiáltásai, földrajzi utalásai s az antik hagyományból vett zárókép) azonban még az iskolai évekre mutatnak.

A téma jellegzetes iskolai propositio-téma volt: Losonczi poétikai segédkönyvének Flores poetarum c. idézetgyűjteményében is (amelyből Kovács József gyakran választott „tétel"-t a kidolgozandó versgyakorlatokhoz) van egy fejezet „De amicitia et amicis" címmel (87—88. l.), s éppen Ovidius Ex Pontójából s Tristiájából közöl idézetet, amely művekkel a poétai osztályban foglalkoztak a tanulók (v. ö. TanKöt.² 43. l.).

A téma iskolás jellegére mutatnak a hasonló tárgyú versek a korabeli kéziratos kötetekben: Amicus Amico valedicit (MTAK. Mf. 162/I: 178a—180a) s a 38. vers az OSzK. Quart. Hung. 173: 9—10. k. 54a lapján:

Nekünk is egymástól amint látom,
El kell válnunk szerelmes barátom . . . stb.

Tárgyával, címével kapcsolatban Vargha Balázs ugyan fölvetette az önálló témaválasztás lehetőségét, de őt is az befolyásolhatta, hogy a vers címéből hiányzik a *Prōō.* jelzés (ld. ItK. 1953: 116. l.).

Juhász Géza — tévesen — a *Prōō.* jelzésű versek között említette Csokonai zsengéiről írt tanulmányában, egyszersmind kiemelte a zsengék közül, s 1789-re tette keletkezését (ld. It. 1955: 15. l.). Az ÖV.² szintén 1789-ből keltezte.

Iskolai keletkezésére vall a sententia-versekre emlékeztető egész szerkesztésmódja: a gondolat chriaszerű kifejtése, az ellentétpárok egymásra halmozása, amire Maday is fölfigyelt már (29—30. l.).

Az ellentétes mondatokban való szerkesztést, mint a sententia-versek jellemzőjét, Szauder József elemezte (ItK. 1967: 520. l.).

A retorikus felkiáltások: *Már hát . . . Hát a' mit . . . Oh gyászos végezés . . . Barátság! Barátság!* stb. szintén az iskolai sententia-versek jellemző stílussajátságai.

A „méreggel kevert méz" motívuma is a versgyakorlatok felé mutat: előfordul pl. a *Lurida sub dulci melle venena latent* c. propositio címében is.

A ZC.-ben elfoglalt helye szintén korai keletkezése mellett szól. A kódexnek *A szerentse változó*-val kezdődő s a *Rút ábrázat szép ész*-szel záruló legérettebb propositio-sorozata után fordul elő, a közelebbi időhöz köthető — 1789—90 körül keletkezett — *A' Párt Útő*, a *Magyar Hajnal hasad* és az *Eggy Magyar Gavallér* előtt. Témája, szerkesztésmódja, stílusa alapján egészen szorosan a megelőző csoporthoz tartozik: az utóbbiak már szabadon választott témájukkal, kötetlenebb stílusukkal újabb korszakot jeleznek a költő pályáján.

A fentiek alapján közvetlenül a poétai osztály utánra, 1786/87-re tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A ZC.-ben a vers c í m e *Baráttságos bútsú vétel*. Ezzel a címmel — eltérő helyesírással — jelent meg a DMM.-ben is, noha az EK.-n a költő *Baráti Bútsúvétel*-re javította át az eredeti címet.

A címjegyzékeken, ill. a kézirat-leltárakon a következő címváltozatok fordulnak elő: *Butsú vétel* (Szv_2), *Barátságos bútsú* (Kcsl. N° 5. 9); az utóbbiban azonban a *bútsú* lehet rövidítés is a *bútsúvétel* helyett.

Marthon István énekeskönyvében *Baráttságos butsuzás* a vers címe.

Juhász Géza az EK. alapján *Baráti búcsúvétel* címmel adta ki a verset; Juhász eljárását követte az ÖV. és az ÖV.^{2} is.

Mi a ZC., ill. DMM.-beli címet tartjuk meg. A DMM.-ben a cím után pont van.

Az alábbiakban főváltozatként közreadjuk a ZC.-beli összöveget, amely helyesírásában még lényegesen különbözik a tíz évvel későbbi változat helyesírásától. Indokolt a ZC. szövegének közlése azért is, mivel nem alkalmazta még a DMM.-ben található szakaszokra tagolást. A ZC. szövegében dőlt szedéssel utalunk a tartalmi jellegű eltérésekre. Megjegyzendő, hogy a kódexben a 22. sor után a 25—26. sorpár következik, s ezt a költő * jellel utalta (később?) hátrább.

Baráttságos bútsú vétel

Már hát különn választ a végzes [!] bennünket
Meg osztya egy máshoz forradott szívünket
E Kötéssel eggyé azért kellett *lenni*
Hogy annál keserűbb butsút kellyen *venni*
Hát a' mit annyi sok esztendő érlele
Most vész el 's nem lehet már mos[t] élni vele
Oh gyászos végezés irtóztató pontya
Melly két szerető szív frigyeit fel bontya
Igy a' leg kedvesebb vagyonunktól meg foszt
Mikor két barátot kegyetlenűl meg oszt
Baráttság Baráttság oh édes nevezett [!]
Mellyre sohajtással sok szív emlékezett
Be gyakrann méreggel van mezed [!] keverve
Bontván örömünket szívunk [!] ujj keserve

Véltem hogy egymástól holtig el nem válunk
Meg oszlatonk lehet tsupánn tsak halálunk
De lám más lappangott *lám a'* fatum alatt
A melly most közöttunk [!] vont örökös falat
Különn válunk tehát egy mástol egésszen
De lelkünk tovább is egy más *mellett* lészen
Bár én nyomorogjam Spitzberg havassainn
Te *járkálly* a' festett Hottentot partyainn
Én Amerikann túl vonnyam magam hatra [!]
Téged tartóztassoňa [!] forro Summatra
Az én estvém légyen tenéked reggeled
Még is eggyütt élek 's egyutt [!] halok veled
Mostann kedves *képed utojjára* látom
Ah már Isten hozzád szerelmes Barátom
Hozzád ez utólsó szo rebeg ki számonn
Légy te hív Pithias leszek én hív Dámonn

1. K: A *bennünket* egy áthúzott szó fölé írva; amennyire ki lehet betűzni, ugyanez a szó állt ott eredetileg is.
3. K: A *lenni* más színárnyalatú tintával a DMM. szövegváltozatának megfelelően átjavítva: *lennünk*
4. K: A *venni* áthúzva s más színárnyalatú tintával föléje írva a DMM.-nek megfelelő alak: *vennünk*
6. K: *mos* A szó végéről a másoláskor lemaradt a *t*
9. A sor elején utólag, az átdolgozáskor oda írt *'s* kötőszó található.
23—26. A K-ban a nálunk közölt sorok rendje eredetileg ez volt: 25—26—23—24. A 22. és 24. sor elején Csokonainak az összöveg letisztázásával egyidejű jelei utalnak a sorpárok cseréjére.
25—27. E sorok Debreczeni P. Dániel másolatgyűjteményében — alkalmasint szövegromlás eredményeként — így hangzanak:

Még is dél Nappalom, dél elhunyt éjjelem
Emlegetésednek 's nevednek szentelem
Mostan *szép képedet* utollyára látom

29. Debreczeni P. Dániel másolatában: *szó megyen*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Iskolás témájánál és kidolgozásánál fogva is indokolatlan volna igazi élményi alapot, valóságos „baráti búcsúvétel"-t keresni a vers hátterében; a képzeletbeli jelenetről árulkodnak a földrajzi olvasmányokból merített hiperbolikus képek is.

1. *végzés* (rég.): végzet.
3. *kötés* (rég.): szövetség.
7. *végezés* (rég.): itt 'decretum, határozat' értelemben állhat, s a *pontya* a határozat egyik pontjára vonatkozhat. Elképzelhető azonban az is, hogy a *végezés* 'fatum' jelentésben áll itt, s akkor a *pontya* jelentése: 'időpont'.
8. *frigy* (rég.): szövetség, kötelék.
16. *meg-oszlatónk:* megosztónk, elválasztónk.
21. *Spitzberg:* Spitzbergák, a ma Svalbard szigetek néven Norvégiához tartozó szigetcsoport az Északi-Jeges-tengerben.

22. *festett Hottentót:* színesre festett, kifestett *hottentotta*; az Afrika őslakóihoz tartozó dél-afrikai nomád pásztornép nevét említi 1793-ban a *Broughton religiói lexiconára* c. versében is Csokonai:

A hottentottákat akarod-é látni,
Isteneket miként szokták ők imádni?
Kövesd őtet [ti. a lexikonírót]*: elvisz Afrika végére*
(HG. II, 124. l.).
(V. ö. Szilágyi : CsSzók. 96—97. l.).

24. *tartóztasson* (rég.): 'tartson (el)'; azaz: 'tartózkodj ott'.
Szummátra: A forró égövi indonéziai szigetről hosszabb részletet másolt ki a költő Dorville-nak Description Géographique de l'Isle Sumatra c., 1776-ban, Párizsban megjelent munkájából (ld. KK. I, 7a). E vers megírásakor azonban még bizonyára más forrása volt földrajzi érdeklődésének, ekkor még nem olvasott franciául.
25. A sor értelme: 'légy te a világ másik felén, ahol akkor kel fel a nap, mikor nálunk esteledik'.
30. *Phintias* és *Dámon* legendás barátságáról Ciceróban olvashatott Csokonai (Tusc. 5. 22, 63); a nevet hibásan használja — talán Pytheas görög matematikus nevével keverve össze; bár a hazai irodalomban másutt is előfordul *Pithias* alakban a név (ld. Szépliteraturai Ajándék. 1823. 148—152. l.). (Hasonlóképpen tévedett *Quem Dii oderunt . . .* c. propositiójában: *Polixenes*-t írva *Philoxenus* helyett. (Az MM.-ben tévesen *Phitias* alak szerepel.) Phintias a hagyomány szerint felségsértés vádja alatt állt s kezesül barátját, Damont hagyta maga helyett, míg eltávozott. Útjáról késett, s ellenfelei már ki akarták végezni kezesét, mikor az utolsó pillanatban mégis megérkezett s megmentette barátját.

64. A' Ró'sa

Kézirata

KZs. 34ab + 33b. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat. A 33b oldalra a kimaradt 19—24. sor van pótlólag beírva; a megfelelő helyre + jel utal. A K-ban a cím után pont van.

Megjelenése

Toldy 713—714. h., a „Hátrahagyott elegyes versek" „Első könyvé"-ben. A KZs. anyagából Toldy mindössze ezt a verset s a *Venusi Hartz*-ot adta ki, mindkettőt korszerűsített helyesírással és javításokkal.
Későbbi kiadásai: HG., FK., ÖV., ÖV^2., MM.

Keletkezése

A Kovács Zsigmond-gyűjtemény zsengéinek első darabja. Tárgya, ábrázolásmódja, stílusa egyaránt az iskolai versgyakorlatokra emlékeztet. Föltétlenül korai keletkezése mellett szól a sententia-versekre jellemző argumentáló verskezdés is (v. ö. Vargha Balázs: ItK. 1953: 157. l.).

A rózsa nyílásának kitűnően megfigyelt szemléletes leírása alapján Toldy kiemelte a zsengék közül s a „Hátrahagyott elegyes versek" első, 1795-ig keletkezett csoportjában közölte. A HG. ennek alapján — némileg félreértve Toldy időjelzését — az 1795-ben írt művek között említette (ld. III, 495. l.).

Toldy eljárása befolyásolta a későbbi kutatókat is.

Juhász Géza a KZs. 12 zsengéjének legtöbbjét 1788-ból származtatta (ld.: It. 1955: 16. l.), csupán hárommal tett kivételt: ezek közül kettő a Toldy által is kiadott *A' Ró'sa* és a *Venusi Hartz*: az előbbit 1790-ből, az utóbbit 1791-ből keltezte (ld. i. h.). (A harmadik versnek — *Bútsúzik az Attya a' Leányitól* — keletkezését azért tette 1790-re, mivel úgy hitte, hogy Weszprémi István leányának, Juliannának 1790-i férjhezmenetelére készült.) Juhász nyomán az ÖV.[2] is 1790-ből keltezte tárgyalt versünket. (Az MM. már a mi időrendünk szerint közölte.)

Toldy azonban bizonyára nem azért emelte ki e két verset, mintha nem sorolta volna már őket a zsengékhez, hanem csupán azért, mert részleteiben jól sikerültnek, s a későbbi költőre jellemzőnek találta mindkettőt. Úgy látszik, hogy a csakugyan remek megszemélyesítést, eleven költői képet tartalmazó verset a költő is szerette, s elküldte Kazinczynak is 1792-ben néhány más verse társaságában (ld.: CsEml. 467. l.). Kiadására azonban nem gondolt (ez is korai volta mellett szól): címjegyzékein nem találjuk nyomát.

A vers keletkezéséről mondottak alapján nincs rá okunk, hogy későbbinek tartsuk, mint a KZs. többi zsengéjét: azaz 1787/88 körül kell keresnünk megírásának időpontját.

Szövegkritika

1. K: *barlagk̄ [= barlangnak]* A K-ban az *r*-betűtől kezdve — valószínűleg idegen kéz által — a szó fölé írva a rövidítés feloldása.
2. K: *Rejtekébe, fényes* em. Az értelemzavaró fölösleges vesszőt elhagytuk. A 19—24. sor + jellel van betoldva a 33b oldal alsó feléről.
18. K: *hijjáb̄ [= hijjába]*
20. K: *köntösb̄ [= köntösbe]*
21. *K: ruhájáb̄ [= ruhájában]*
23. K: *ortzákk̄ [= ortzáknak]*
24. K: *szívb̄ [= szívben]*
25. A *festő penzel* fölött más árnyalatú tintával ez az áthúzott szövegváltozat olvasható: ⟨*matska szőrnek*⟩. Úgy tetszik, hogy nem Csokonaitól eredő változat, hanem későbbi — talán a másolótól származó — tudálékos magyarítás az idegen *penzel* helyett; Csokonai — különösen korai verseiben — gátlástalanul használta még az idegen szavakat.
26. A K-ban a *műved* fölött az előbbihez hasonlóan oda írt és áthúzott szó: ⟨*? híred*⟩
g̃ alázza. Az eredeti szövegen itt is későbbi változtatási kísérlet nyomai: a *g̃ [= meg]* fölé később áthúzott *le* igekötő van írva, ill. az *alázza* egy *gy* beszúrásával *gyalázza* igévé van alakítva. Föltehetőleg ezek sem az eredeti kéziraton alapulnak, hanem a másoló „javítási" kísérletei.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A verset Csokonai realista megfigyelő képességének példájaként szokták idézni; valószínű azonban, hogy mint versgyakorlatszerű iskolai témának, ennek is antik minta volt az alapja. A rózsabimbó lassú kinyílásának rajza kedvelt költői tárgya az antik irodalomnak: legismertebbek a P. Annius Florus neve alatt ránk maradt hexemeterek, amelyek négy rózsát fejlődésük különböző fokán állítanak egymás mellé. A nyíló rózsa rajza megtalálható az egyesek által Florusnak tulajdonított Pervigilium Venerisben is, amelyet 1793 körül Csokonai is lefordított (ld. HG. II, 696. l.; v.ö. Katona Lajos, Venus tavasz-ünnepe: Élet [Szerk. Vikár Béla és Sármai József]. Budapest, 1893. 9. sz. 294. l.).
Péczeli Henriade-fordításában ilyen sorokat találhatott a költő:

Mint a' nyíló rósa kintseit takarja
Másokkal közölni soká nem akarja;
De szép száját Zefir' addig tsókolgattya
Míg drága illatú mellyét ki-mutattya.

(Henr. 173. l.)

A sententiaszerű indítás emlékeztet *A' színesség* verskezdésére, noha az éppen az ellenkező tételt bizonygatja:

Gyakran a' mennyei illatú epernek
Apró leveli közt kígyók is hevernek

(5—6. sor)

A' színesség azonban megmarad végig a megkezdett tétel érvelő, bölcselkedő kifejtésénél, míg tárgyalt versünk átcsap a nyíló rózsa rendkívül friss, plasztikus leírásába (V. ö. Maday 20. l., Oláh Gábor: Csok. 19. l., Vargha Balázs: ItK. 1953: 151. l., és CsVM. 7. l., Julow: MIrT. III, 225. l., Szauder: ItK. 1967: 521., 530. l., V. Szendrei 17—18. l.).

10. *Kutzorog* (táj.): zsugorodik, összezsugorodva lapul; tehát nem a mai 'guggol' jelentésben használja a szót a költő; v. ö. az MTsz. *kucorodik* címszavával. Oláh Gábor a debreceni nyelvjárásból ilyen jelentéssel idézi az igét: „*Kucorog, guzorog:* a növény, ha összeverte a jég, eső" (NyF. 26: 17. l.).
19. *ettől kőltsönözött:* ti. a hajnal a vers szerint a rózsától kölcsönzi piros fényét.
21. *fel tettzik* (rég.): feltűnik.
22. A sor jelentése: a vénuszi szépségen is túltesz, legyőzi szépségével.
23. *rózsaszín:* a régi nyelvhasználat szerint itt 'piros, égő piros' a jelentése.
fedele: burka, bőre.
25. *penzel* (ném.): ecset, pemzli. Mint Gulyás József figyelmeztetett rá (Cs-tan. 38. l.), hasonló helyzetben fordul elő a szó a költő ifjúkori prózájában is: „A festőnek otromba penzeljét megvékonyítják, a hibás színeket rózsa pamaccsal helyre egyengetik [a tündérek]" (*A csókok:* HG. II, 443. l.).
máz (nép., rég.); festék.

65. Az Ősz [I.]

Kézirata

KZs. 34b. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat. A K-ban a cím után pont van.

Megjelenése

A Toldy/j. nem említi, ahogyan *A tél*-nek ugyancsak a KZs.-ben előforduló első kidolgozását sem; bizonyára azért nem, mert tévedésből azonosnak vette a téma későbbi, ZC.-beli kidolgozásával. A HG. utalt erre az első változatra is: „Ugyane kötetben [»az Akad. 28. sz. kéziratos köteté«-ben, azaz a KZs.-ben] van az Ősz (nov.) s a Tél első alakban való kidolgozása is. A kutatót bizonyára érdekelni fogja ez is" (II, 327. l.); a szöveget azonban nem adta közre.

Első közlése: ÖV. II, 247. l. Későbbi kiadása: ÖV.², MM.

Keletkezése

Az ún. évszak-versek kedvelt témái voltak a kornak, az iskolai versgyakorlatok között is gyakran szerepeltek. A latin nyelvű propositiók sorában is előfordult már egy: a *Hyemis descriptio*.

A KZs. versei azonban föltehetőleg már nem iskolai versgyakorlatok: címükből hiányzik a *Prōō*. jelzés, s a címek is általában szabadabb, önkéntes témaválasztásra mutatnak; stílusuk szintén érettebb, árnyaltabb, mint az iskolai propositióké.

Kovács Zsigmond a költőnek olyan diákkori versesfüzetéből másolhatta ki e zsengéket, amelybe már saját maga választotta témákat — esetleg privatus praeceptora által adott tárgyakat — dolgozott ki, nem sokkal a poétai osztály befejezése után, az ott tanultak mintájára.

A korszakra s a kezdő Csokonai stílusára oly jellemző *bársony* szó e versben kétszer is előfordul: *a' b á r s o n y reggelnek | Ujj óráin . . . Az erdők b á r s o n y i már a' zöld levelek . . .*; a KZs. többi zsengéjében is gyakran felbukkan e szó: *Zöld b á r s o n y hantokkal . . . (A' Mező), az álomra ingerlő pázsitnak | Zöldellő b á r s o n y á n (Oskolai Vacatio)*; Csokonai költői stílusának éppen ez idő tájt kezd jellemző szavává válni. (V. ö. Szauder: OlIr. 426. l., ItK. 1967: 528. l.).

A 9—10. sor rímeihez *(atja ~ nyugtatja)* hasonló alkotású rímeket találunk a KZs. többi verseiben: *Az Aratás*-ban *(Attya ~ biztatja)* és a *Venusi Hartz*-ban *(Attya ~ forgatja)*.

A KZs. korai verseire jellemző enjambement is feltűnik az 1—2. és a 13—14. sorban, s a vers szerkezetében is van valami kerek, átgondolt szerkezet, ami szintén a KZs. zsengéinek sajátja.

Csokonai kezdő korszakának jellemző stílusjegyéről, a gyakran használt *bársony* szóról írva Szauder József az idézett helyen meggyőzően mutatott rá, hogy valószínűleg Hervey, illetőleg Young szentimentális műveinek Péczeli-féle fordítása nyomán terjedt el a költő nyelvében. A két mű közül a Young-fordítás 1787-ben jelent meg: ennél korábban nemigen írhatta versét Csokonai sem. Juhász Géza is 1788-ra tette keletkezését (ld.: It. 1955: 16. l.), anélkül azonban, hogy kronologizálását indokolta volna.

Az említett stiláris sajátságok, a KZs. zsengéivel való egyezések alapján 1787—88-ra tehetjük e vers megírását is.

Szövegkritika

7. A K-ban a másoló szórendi cserét jelölt be s önkényes változtatásokat végzett; az eredeti sor — amennyire az átírás alól kivehető — ez lehetett:

Mások mellyek puha fészkeket raktanak

Ez a mondat némi ráértéssel illeszkedik a következő sorhoz:

El altató meleg kebelébe vannak

A *kebelébe* hiányzó birtokosa az előző mondatbeli *fészkek;* ennyi nyelvtani lazaság előfordul másutt is Csokonai korai verseiben. Úgy látszik, ezen akart a vers másolója „javítani", tudálékosan, akárcsak *A' Ró'sa „festő penzel"*-jének esetében. A mondatot így próbálta átalakítani:
Mások mellyeket ⟨puha⟩ a fészkekk [= fészkeknek] raktanak
Ugyanitt ∅ jellel bejelölt egy szórendi cserét is, amelynek eredményeként így alakul át a mondat:

Mások a fészkeknek mellyeket raktanak
El altató meleg kebelébe vannak

Teljesen önkényes változtatásnak tűnik; ennek ellenére a kiadások részben átvették; az ÖV. és az ÖV.² — figyelmen kívül hagyva a bejelölt szórendi cserét — így közölte:

Mások, melyeket a fészekbe raktanak,
Elaltató, meleg kebelébe vannak

Az ÖV., ill. az ÖV.² szövege homályos: kik és miért rakták fészkekbe a madarakat? Ennél az eredeti szöveg mindenképpen logikusabb:

Mások mellyek puha fészkeket raktanak

Ezt támogatja a 3. sornak tartalmilag, szerkezetileg is rokon mondatkezdése:

A madarak, mellyek . . .

(Az MM. már a mi szövegünket közölte.)

10—12. K : Kp. n. em.

11—12. A téma későbbi, ZC.-beli kidolgozásaiban *(Az Ősz [II., III.])* e sorok így alakulnak át:

Meg halva el hullnak a' sárga levelek
Játzadoznak vélek a' kegyetlen szelek
(51—52., ill. 81—82. sor)

13. K: *mezőnek* Olvashatatlan *[? munkás]* szóból javítva

Az évszak-témákhoz szívesen fordult a XVIII. század festészete és zeneművészete is. Csokonai e verse megírása előtt bizonyára forgatta Bessenyei György évszak-ciklusát, amely Az esztendőnek négy részeirül címmel 1772-ben jelent meg a Hunyadi László tragédiája Toldalékában. Az iskolai évszak-témák végső forrása Ovidius, aki egy-egy szemléletes sorral festi meg a Tavasz, a Nyár, az Ősz és a Tél allegóriáját az iskolában is forgatott Metamorphosesában (Met. II, 25—30).

Szauder József a zsengék 12 leíró verse között említette, közelebbről a „tisztán leíró" jellegű versek között (ld. ItK. 1967: 530. l.). Ugyane tanulmányában részletesen foglalkozott a költeménnyel (533. l.).

3. *bársony* A szó itt nem 'samtartig' jelentésében áll, hanem eredetibb jelentése szerint színfogalmat jelöl: 'bíborszínű bársony; purpurroter Samt' a jelentése; a *bársony reggel* értelme tehát itt ez: 'bíborszínű reggel'. Ugyanilyen jelentésben használja a *bársonyos* szót is a költő a reggellel kapcsolatban néhány évvel később a *Magyar Hajnal hasad* c. versében (21—22. sor).
4. *Ujj óráinn:* 'korai óráin'.
5. *véletlen:* eredetibb jelentése szerint itt 'észrevétlenül, váratlanul'.
10. *az álom mákja* előfordul *Az Álom le írása* c. zsengében is (12—14. sor). Megvan az altató mák képzete *Az álom* mindkét változatában is (1—4. sor). Az éretlen mákból főzött ópiumot s a mákszemekből sajtolt mákolajat a nép körében sírós kisgyermekek elaltatására használták (v. ö. Nyr. 1951: 309—310. l.). Az álom nyugtató mákját itt a téli álmukra félrevonuló madarakkal kapcsolatban használja a költő. Az altató mák emlegetése összefügghet a seborvos apa gyógyító gyakorlatának emlékével. (V. ö. még **77.** versünk 121. és 147. sorával.)
11. *Az erdők bársonyi* kifejezést Szauder József is idézte a *bársony* szó stilisztikai szerepével foglalkozva (ItK. 1967: 528. l.). A sornak kétféle értelmezést adhatunk, aszerint, hogy a *bársony* szónak milyen jelentést tulajdonítunk: ha egyszerűen 'Samt' jelentésben fogjuk fel, akkor a sor azt jelenti: 'az erdők zöld színű bársonyai', ahogyan az *Oskolai Vacatio*-ban a pázsit „zöldellő bársonyá"-ról van szó. De fölfoghatjuk a szót eredetibb 'bíborszínű bársony' jelentésében is, s akkor azt jelentené a sor: 'a zöld levelek (im)már az erdők bíborszínű takarói (bársonyai)'; — az ősztől megpirosodó, bíborszínűvé változó, egykor zöld levelek képzete alapján nem elképzelhetetlen ez az értelmezés sem; ez esetben nyelvtanilag „*a' zöld levelek*" alanynak névszói állítmánya volna „*Az erdők bársonyi*". Sajnos, a központozás nem igazít el. Az ÖV. s az ÖV.[2] központozása azt sejteti, hogy Vargha Balázs az első lehetőség szerint értelmezte a sort:

Az erdők bársonyi már, a zőld levelek
Lehullván, a szelek játszadoznak velek.

Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy a *bársony* szó Csokonai koráig 'bíborszínű szövet' jelentésben élt; 'bársonyosság' jelentésére csak 1786-ból, Faludiból idézi az első adatot a TESz.

66. A' Tél [I.]

Kézirata

KZs. 34b—35b. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat.

Kiss Imre 1802 őszén kelt levelében a nála levő munkák közt említett egy *Tél* című verset; ez azonban bizonyára a későbbi megbővített változattal *(A Tél [II.])* azonos (ld.: KJ/j. 20).

Megjelenése

Toldy nem említi, noha a KZs. anyagát ismerte; föltehetőleg — néhány sor egyezése alapján — azonosnak vette *A Tél [II.]* ZC.-beli kidolgozásával. A HG. utalt rá egyik jegyzetében: „Ugyane kötetben [ti. az »Akad. 28. sz. kéziratos kötetében«, amely azonos a KZs.-vel] van az Ősz (Nov.) s a Tél első alakban való kidolgozása is. A kutatót bizonyára érdekelni fogja ez is" (II, 327. l.); a verset azonban nem közölte ebben a formájában. Első közlése: ÖV. II, 247—248. l. További kiadása: ÖV^2., MM.

Keletkezése

A KZs.-ben közvetlenül előtte álló másik verssel, *Az Ősz*-szel együtt a kor kedvelt témáihoz, az ún. évszak-versekhez tartozik (v. ö. az előző vers jegyzeteivel). A tél témája szerepelt már a latin nyelvű versgyakorlatok között is *(Hyemis descriptio)*. Stílusában, szemléletében azonban már jóval eredetibb, mint a ZC. leíró propositiói.

Juhász Géza — külön indokolás nélkül — *Az Ősz [I.]*-gyel együtt 1788-ból származtatta.

Szerintünk is a stílusjegyek s motívumegyezések alapján viszonylag jól kronologizálható másik évszak-verssel, *Az Ősz [I.]*-gyel egyidőben: 1787—88 körül készült, annak mintegy párjaként.

Szövegkritika

Voltaképpen csak a KZs.-beli másolata ismeretes, de több sora átkerült a téma azonos című későbbi kidolgozásaiba. Ezekre a párhuzamokra, illetőleg sorvariánsokra esetenként rámutatunk.

1—2. E soroknak a ZC.-beli változat *A Tél [II.]* 9—10. sora felel meg:

Vége felé jár a' didergő December,
Decembert hordoz már minden okos ember

2. K: *ēr [= emberr]*

3—4. *A Tél [II.]*-ben e sorok a vers elejére kerültek, némi változtatással:

Mormolnak szelei a' fagyos északnak,
A zsindellyre vastag jég tsapokat raknak

10. K: *Mellȳk [= Mellynek]*
11. K: *barlangokk [= barlangoknak]*
12. K: *magokk [= magoknak]*
13. K: *hébe* Az *e a*-ból jav.

13—14. E soroknak *A Tél [II.]* 15—16. sora felel meg:

A Farkasok Medvék 's Rókák hébe hóba
A sűrű erdőbe mennek praedálóba

E párhuzamos hely alapján föltehető, hogy az egyik *együtt* a másoló figyelmetlensége folytán került a KZs.-be egy esetleges másik szó helyett. A ZC.-beli sorváltozatok alapján számolnunk kell azzal, hogy esetleg a 13. sor *együtt* szava helyén a *medve* állt, vagy pedig arra is gondolhatunk, hogy a 14. sorból kimaradt az *erdő*-nek *sűrű* jelzője, s annak a helyét foglalta el a megismételt szó. Az első lehetőség látszik valószínűbbnek.

14. K: *prédalóba* em.
15. K: *odvāb [= odvába]*
17—18. *A Tél [II.]*-be e sorok némileg módosítva kerültek át:

Tsak veréb tsak varju maratt ide haza
Az is a' városhoz közelébb szivárog
'S a' Disznó torokba öröm nótát károg.
(20—22. sor)

18. K: *városb̄ [= városba] forḳ [= fornak]*
19—20. *A Tél [II.]*-ben *Bachus*-ból *társáng* lett, s csupán egy motívum került át innen a 34. sorba:

Markába petsenye s kulats az oldalánn.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ZC.-beli kibővített átdolgozása, *A Tél [II.]* 1790—1791-re tehető; a két változat között tehát mintegy három év különbség van.

Szauder József a zsengék 12 leíró verse között említette, a „tisztán leíró" versek sorában: „*Az ősz, A tél* objektív szemlélet termékei, konkrét tárgyi vonások villognak bennük gazdagon, a költő kívülről nézi ezt a világot, melyet igen jól ismer." (ItK. 1967: 533. l.)

1. A jellegzetes retorikus verskezdéssel szintén Szauder foglalkozott részletesen (ld. ItK. 1967: 528. l.).
2. *December* (nép., rég.): posztóval borított prémes bunda.
vett rá: ti. magára.
4. *A' ház ereszére jég tsapokat raknak* Ez a kép a *Hyemis descriptio*-ban kétszer is előfordul:

tam stiria pendet
Maxima culminibus

továbbá: (5—6. sor)

Horrida de stabulis gladii instar stiria pendet
(14. sor)

6. *márvány hidat:* ti. jégkérget. A jégnek márványhoz való hasonlítása előfordul Ovidiusban is:

at cum tristis hiems squalentia protulit ora,
terraque marmoreo candida facta gelu est
(Trist. III. 10, 9—10.)

16. *A szűntelen a buvában* jelzője; jelentése: 'folytonos, állandó'.
17. *tor:* 'disznótor'.
18. *fornak [= forrnak]* (táj.): csoportosan, kavarogva gyülekeznek.

19. *Bachus innepét:* borivást, ivászatot.
szenteli: régi jelentése szerint itt: 'ünnepli'.
21. *truttzára* (rég.): ellenére, dacára.

67. Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek

Kézirata

KZs. 35b—36a. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat.

Megjelenése

Toldy/j. 88., címével és kezdősorával az „Alkalmi darabok" között. Első közlése: HG. II, 302. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A KZs. többi három alkalmi jellegű versével *(Név napra íratott Versek [I., II.], Bútsúzik az Attya a' Leányitól)* közös eredetű lehet: ezt határozottan megerősíti az a tény, hogy egyes sorai — amint a tárgyi és nyelvi magyarázatokban rámutatunk — szóról szóra megegyeznek a *Név napra íratott Versek [I.]* soraival.

Korai eredetére vallanak a mitológiai vonatkozások *(Céres, Bachusok)* is, de maga a költő is hivatkozik a költészetben járatlan, kezdő voltára: *Pindus zőld halmára | Erőtelen Musám még nem sokat jára.*

A KZs. több más darabjához is tárgyi és stiláris kapcsolatok fűzik: a nyárról esik ebben is szó, akárcsak *Az Aratás*, az *Oskolai Vacatio* s *Az Öreg ember* c. versben; *Az Aratás*-ban a *„dolgos Céres"*-ről, itt a *„sarlós Céres"*-ről van szó, s rímeik is megegyeznek: Az *Oskolai Vacatio* első verspárjában s *Az Aratás* 5—6. sorában ugyanaz a rím fordul elő, mint e vers 25—26. sorában *(nyarat ~ arat)*.

Mind e stiláris, motívumbeli egyezések arra mutatnak, hogy a KZs. többi zsengéjével egyidőben: 1787/88 körül készülhetett, sorrendi helye szerint *A' Rő'sa, Az Ősz [I.]* és *A' Tél [I.]* után.

Ezért szembetűnő az ÖV.-nek s az ÖV.²-nek Juhász Géza időrendjén alapuló kronologizálása, amely a Fényes István halálára 1794. december 1-én írt *Szomorú versek* után közölte e verset: bizonyára 1794. december 3-ára — Ferenc napjára — téve keletkezését. Ez nyilvánvaló tévedés: az említett egyezések szerint a KZs. többi zsengéjével együtt 1787—88 körül kellett készülnie ennek is. (Az MM. már a mi időrendünk szerint közölte.)

Juhász Gézát az vezethette félre, hogy az alkalmi vers ünnepeltjében Hunyadi Szabó Ferenc superintendenst, Csokonai pártfogóját vélte felismerni, akinek ünneplésére a költő írt egy verses kantátát is *(Hunyadi Ferentzhez)*. Hogy Juhászt valóban ez a föltevés tévesztette meg, azt bizonyítja az is, hogy az ÖV. s az ÖV.² közvetlenül a Hunyadi Ferenchez írt vers előtt közli; Juhász tehát úgy hitte, hogy e köszöntő a kantátával egyidőben készült Hunyadi ünneplésére.

A kantáta azonban szerintünk nem névnapi vers, hanem Hunyadi püspökké szenteltetésének vagy pedig főiskolai látogatásának alkalmára készülhetett, s a jóval korábbi Ferenc-napi köszöntővel nincs szorosabb kapcsolatban.

Hunyadi Szabó Ferencet 1791. július 29-én választották meg püspökké, de már 1768 óta Debrecenben lelkészkedett, 1786 óta pedig az egyházkerület generális nótáriusa volt. (Ld.: Szinnyei: MÍrók.). Bizonyára püspökké választása előtt is ismerte már Csokonai, s elvben írhatta volna őhozzá is a verses névnapi köszöntőt 1787/88 körül; valószínűbb azonban, hogy olyan valakit tisztelt meg e „hamarjába készíttetett" versekkel, akivel közelebbi, mindennapos kapcsolatban állt. Ilyen ember lehetett Budai Ferenc, aki 1784/85-ben, szintaxista korában köztanítója, előbb pedig magántanítója volt (ld.: Ferenczi 9. l.). Hogy bensőséges viszony fűzte e tanítójához, azt bizonyítja *Budai Ferencre, halála után* c. 1803-i versének jegyzete is, amelyben ezt mondja: „T. Budai Ferenc úr volt a deák tudományokban, különösen pedig a magyar történetekben meghálálhatatlan tanítóm közönségesen." (MKur. 1803. II, 670. l. [május 27.])

A legvalószínűbbnek tehát az látszik, hogy volt magán- és köztanítója tiszteletére írta e verset a kisdiák 1788-ban, alkalmasint december 3-ra: a protestánsok ugyanis a téli névnapozások idejére eső Xavéri Szent Ferenc napján ünnepelték Ferenceiket. (A 26. sorban említett „sarlós Céres"-nek nincs konkrét időhatározó szerepe: általánosságban van itt arról szó, hogy sok nyarat és sok őszt lásson — tehát: hosszú ideig éljen — az ünnepelt.)

Szövegkritika

A c í m et a Toldy jegyzéke pontatlanul, egy szó kihagyásával idézi: *Ferenc napjára hamarjában készíttetett versek.*

2. K: *Hajnalk̄ [= Hajnalnak̄] nyíl̄k̄ [= nyílának]*
3. K: *dittső* em. *reggelk̄ [= reggelnek]*
5—6. K: Kp. n. em.
6. K: *n̄ [= nem]*
10. K: *kárpitja* a *p* nehezen olvasható betűiből (?*s*) javítva.
12. K: *n̄ [= nem] talalja* em.
18. K: Kp. n. em.
20. K: *lelkedik* em. *hatk̄ [= hatnak]*
25. A *Láss* szó két utolsó betűje idegen kéz által áthúzva. A HG. — nem ismerve föl a sor mondattani tagolódását — félreértette e javítást, s az egész mondatot önkényesen átalakította: ***Lásd***, *ad**nak** az egek gazdag tavaszt s nyarat.* A tévedést minden későbbi kiadás átvette. Pedig a sor helyes tagolásával — ha a közbevetett *adják az eget* mondatot elhatároljuk — megvilágosodik a mondatok összefüggése és értelme: *Láss — adják az egek — gazdag Tavaszt's Nyarat.* Így nincs szükség arra, hogy a felszólító módú igealak *(adják)* helyébe jelentő módú alakot tegyünk *(adnak)*. A következő sor *Lásd* alakja voltaképpen jövő időt fejez ki: *Lásd (majd) meg . . .* A K-ban nincs központozás; em.
29. K: *reggelk [= reggelnek]*
30. K: ***Ejjeli*** em.
32. K: *közze* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Fel tettzett* (rég.): feltűnt.
3. *ditső:* nevezetes, ünnepi.
5. *bátor* (rég.): noha, ámbátor.
Pindus (gör.): a költészet jelképes hegye.
9. *lovait a' Nap el indítja:* az ókori görög mitológiából vett kép, amely szerint Phaëton, Héliosz fia, tüzes naplovaival naponta végighajt az égen.
10—11. Hasonló sorokkal nyitja meg nem sokkal később Csokonai a *Magyar Hajnal hasad* c. versét (5—6. és 10—12. sor).
12. *Sohol* (rég.): sehol.
13—14. A hegy üregéből támadó szél az iskolai tanulmányok emléke: Vergilius Aeneisének I. könyvében (50 kk.) van szó Aeolus barlangjáról, ahonnét a fogva tartott szelek időnként kiszabadulnak.
21—22. E két sor megfelelője megtalálható Csokonai másik köszöntőversében, a *Név napra íratott Versek [I.]*-ben: *Az Ur a' ki midőn fárasztjuk az eget | Kérésünkel, reánk bőv áldást tsepeget* (3—4. sor).
26. *Céres* (lat.): az aratás, a termékenység istennője a római mitológiában.

68. Az Öreg ember

Kézirata

KZs. 36b—37a. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat.

Megjelenése

Toldy/j. 35., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 248—249. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV²., MM.

Keletkezése

Címe, tárgya alapján ezt a verset is gondolhatnánk iskolai propositiónak (Losonczinál is van egy fejezet „De senectute" címmel [110. l.]); a másolatban azonban nincs a cím előtt *Prōō.* jelzés.
Szauder József a moralizáló sententiás versek között említette (ItK. 1967: 526. l.); második személyű megszólítással induló retorikus verskezdése — amely később harmadik személyre vált át — szintén iskolás jellegű (v. ö. Szauder: ItK. 1967: 528. l.).
A másolatgyűjteményben elfoglalt helye s a szomszédságában található többi verssel *(Oskolai Vacatio, Az Aratás)* való tárgybeli és stiláris egyezése alapján azonban ezt is valamivel későbbinek kell tartanunk, mint a ZC. 1785/86-ban keletkezett propositióit. A KZs. verseivel való szoros motívumbeli és stiláris összefüggése azt gyaníttatja, hogy igen kis időkülönbséggel készültek e versek. (A tárgyalt versünk 7—8. sorá-

ban található *főnek* ~ *nőnek* rím megvan *A' Mező* 23—24. sorában, a 17—18. sor *keze* ~ *védelmeze* ríme pedig a *Név napra íratott Versek [II.]* 5—6. sorában tér vissza, némileg módosulva.

A viszonylag pontosan kronologizálható *Oskolai Vacatio*-val szoros tárgyi összetartozása alapján 1788 körül kereshetjük keletkezését.

Szövegkritika

1. A vers első sorát a Toldy/j. pontatlanul idézi, tévesen megtoldotta az *ősz* szóval, s így nála a 12-es sor egy szótaggal hosszabb lett a kelleténél: *Igaz, tisztes* ***ősz*** *öreg! szád kedves szózatja . . .* A K-ban az *Öreg* után nincs felkiáltójel.
2. K: *g̃ [= meg] hatja*
3. K: *l̃lyet [= mellyet]*
4. K: Kp. n. em.
7. K: *Tálám* em.
8. K: Kp. n. em.
11. K: Kp. n. em.
12. K: *ñ [= nem]*
15. K: Kp. n. em.
17. K: *md [= mind] keze*
18. K: *r⟨e⟩ánk*
20. K: *g̃ [= meg] haladtad*
25. A felkiáltójelet — jobb érthetőség okából — mi tettük ki.
26. K: Kp. n. em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A török elleni háborúkkal lehet összefüggésben, hogy az öreg emberről írva a költő előtt itt is az ősz bajnok képe jelenik meg, aki a „ránk omló veszély ellen" védelmezte a hazát, s meggyengült keze a fegyvert már nem forgathatja úgy, mint régen. Ez az ősz hadfi tűnik föl az *Oskolai Vacatio*-ban is a nemzetek kividorult egét tartó „ősz Atlas" képében, sőt *Az Aratás* hajdan „vitézi lépésű" ősz Ceresében is.

A verset Szauder József a többé-kevésbé elvont moralizáló sententia-versek közé sorolta (ld.: ItK. 1967: 526. l.); azonban több, mint elvont fejtegetés az öregeket megillető tiszteletről: a megszólított tisztes öreget a haza védelmében szerzett érdemeiért magasztalja, sőt az egész haza nevében fejezi ki háláját. (Ilyenformán ez egyik legkorábbi hazafias verse Csokonainak.) A vers egyes motívumaiból (*a' népek mint földi Istennek | Tiszteletetekre seregestűl mennek*; *mind esze mind keze | A' ránk omló veszéj ellen védelmeze* stb.) úgy tűnik, hogy nem átlagos emberről, hanem kiemelkedő katonáról, hadvezérről szól. Fölvetődhet az a gondolat is, amely az *Oskolai Vacatio* „ősz Atlas"-ával kapcsolatban, hogy voltaképpen az idős Laudon tábornokról szól, aki 1788 augusztusában vette át a török háborúban a horvátországi sereg vezénylését, s akiről később *Az ősz Laudonra* címmel írt verset a költő. (E vers is *koronát*-ra méltatja a megénekelt ősz bajnokot, akárcsak *Az ősz Laudonra* írt költemény, amely „duplás koronára" méltóztatja az ősz tábornokot.) Lehet azonban, hogy a szintén idős Hadik András vagy közvetlenül egy nyugalomba vonult debreceni hadastyán volt a versek modellje.

1. *Igaz:* e szó a mondat állítmánya, s nem az *Öreg* jelzője; a mondat-

részek tehát így tartoznak össze: *Igaz . . . szád kedves szózatja*

3. *tereh* (rég.): teher.
6. *roskadt házatok:* roskadt testetek.
7. *Talám* (rég.): talán.
8. *Hiszem* (rég.): hiszen.
11. *Semmi:* 'mit se tesz, mit se számít'.
kezetek tágult markolatja: 'lazuló fogásotok, markolásotok [a fegyvereken]'.
20—22. E sorok feltűnően hasonlítanak a nagyjából egykorú *Név napra íratott Versek [I.]* egyik részletére (9—12. sor). Ugyancsak rokonságban van e sorokkal az ekkoriban készült *Oskolai Vacatio* 9—10. sora.
23. A *korona* a latin *corona* megfelelőjeként itt 'koszorú'-t jelent. V. ö. *Az ősz Laudonra* c. vers 31—34. sorával.
háládás (rég.): hálaadás.
24. *hímez:* eredeti jelentése szerint itt: 'ékesít, díszít'.

69. Az Aratás

Kézirata

KZs. 37a. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat.

Megjelenése

Toldy/j. 39., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 301. l. További kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Címe, tárgya alapján lehetne iskolai versgyakorlat is: Vargha Balázs annak is gondolta: „Az iskolai feladat az *Aratás* témáját adta ki egyszer." (Csokonai istenei: Új Hang. 1955. 2. sz. 86. l.) Antik mitologizálása — *Céres* s a *Zefir* emlegetése — valóban iskolás jellegű, de mégis erőteljesebben nyomulnak soraiba a valóság képei, mint a Zöld-kódex iskolai verseibe. Ez is arra mutat, hogy később keletkezhetett, mint a Zöld-kódex propositiói.

Verselése is fejlettebb: az olyan merész áthajlások, mint az utolsó sorpárban található *hajdan vitézi | Lépésit a' haza menésre intézi* a korábbi versekre nem jellemzők.

A KZs. többi zsengéjével másban is tartja a rokonságot: az 5—6. sor ríme *(nyarat ~ arat)* előfordul az *Oskolai Vacatio* nyitó sorpárjában s a *Ferentz neve napjára . . .* írt köszöntő 25—26. sorában is.

Az évszak azonosságán s a stiláris párhuzamokon túl figyelmet érdemel az a motívum is, hogy a vers ősz hajú hősének *„hajdan vitézi Lépésit"* említi a költő: ilyenformán rokonságban van az *Oskolai Vacatio* nemzeteket védelmező *„ősz Atlasz"*-ával s *Az Öreg ember* c. zsenge tisztes hadastyánjával is. *Az Aratás* első sorában említett *„dolgos Céres"* megfelelője a *Ferentz neve napjára . . .* írt versben a *„sarlós Céres"* (26. sor).

E tárgyi és motívumbeli egyezések szerint legvalószínűbben 1787 vagy inkább 1788 nyarán keletkezhetett.

Szövegkritika

1. Toldy a jegyzékén *Cerest* írt, bizonyára a rím miatt. Csokonai később is a *Céres* alakot használta (ld. *A' szélhez* 80. sorát stb.).
5. K: *t. i. [= tudni(i)llik]*
8. K: *földjéb [= földjébe]*
11. K: *f. [= fel] tűrött* Az *r* olvashatatlan betűből jav.
12. K: *kévékb [= kévékbe]*
13. K: *ÉS ⟨?D⟩ ámbár* Az *É* utólag az *S* elé írva. Az *ámbár* ebből javítva: *? Bár*
17. K: *azokk [= azoknak]* A sor végéről a K-ban hiányzik a zárójel; em.
19. K: *N. [= Nap] enyészetnek*
20. K: Kp. n. em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Míg a ZC. propositióiban általában az olvasmányélmény, a mitologizálás elsődleges s csak helyenként bukkannak föl a környező valóság elemei, itt megfordul a helyzet: a mitologizálás járulékos, alatta már a közvetlenül megfigyelt valóság uralkodik. Veres Péter találóan állapította meg: „*Az aratás* című versében még Céresről . . . beszél, de ez a Céres már a magyar paraszt." (Útközben. Budapest, 1954. 151. l.) A kékellő ég kettős forrósága alatt feltűrött karjával a *markokat szoros* (!) *kévékbe takaró* barázdás homlokú ősz aratónak csak a neve antik, ő maga a hazai talajon áll egészen. A részletekben is megannyi pontos realizmus: a mezőn körül kaszákat köszörülnek, a búzamarkokat sűrűn forgatják, a markokat szoros kévékbe takarják stb.

Az Öreg ember s az *Oskolai Vacatio* figyelmeztet rá, hogy e versek írásakor a haza védelme s az abban részt vevő, vagy részt vett öreg bajnokok szerepe foglalkoztatta a diákköltőt: az *Oskolai Vacatio*-ban is „*ősz Atlás*" emeli a nemzetek kiderült egének oszlopát. *Az Öreg ember*-ben is szó van a lelassult lépésű hajdani vitézekről: „*sokak már leballagának*"; itt pedig az ért gabonaszálak ősz kalászaihoz hasonlítja a megőszült bajnokot.

1. *Céres* (lat.): a szántás-vetés, a földművelés istennője. Meglepő, hogy Csokonai öreg parasztgazdának teszi meg.
3—4. E két sorhoz ld. Vargha Balázs megjegyzését: Csokonai istenei: Új Hang 1955: 2. sz. 86. l.
5. *tudnillik* (poet. lic.): a föltett szónoki kérdésre adott választ vezeti be. *megőszült* (táj.): megsárgult.
8. *arany színű fejek:* ti. a kalászok.
9. *szíve áldozatja:* áldásmondása, hálaadása.
10. *(buza)marok* (nép.): A kaszával levágott búza egy csomója, amelyet az arató után sarlóval összeszednek és kévébe kötnek, ill. *takarnak*.
13—14. A különböző szófajú, de azonos hangalakú szavak összerímeltetéséről szólva ehhez hasonló példát említ Csokonai: „Igen is bévesszük, és emberséggel kalánnal szépnek is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más más értelemben van véve, p. o.

Már a kék égnek
Ragyogó lámpásai égnek.

Már az ilyen szép, ha csak hellyel közzel, és önkényt, erőltetés és affectálás nélkül esik meg, mint valami kellemetes poétai pongyolaság." (*A magyar verscsinálásról közönségesen*: HG. II, 529. l.)

16. *el járja:* végigjárja.

21—22. A *vitézi* ~ *intézi* rím előfordul Péczeli Henriade-fordításában (5. l.) s Szilágyi Sámuel Henriásában is (183. l.), amelyek egyaránt hatással voltak Csokonai korai verseire.

70. Oskolai Vacatio

Kézirata

KZs. 37b. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat. A K-ban a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 26., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben. Első közlése: HG. II, 304. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Propositio jellegű zsengék társaságában fordul elő a másolatgyűjteményben; címe, tárgya alapján elképzelhető volna, hogy iskolai versgyakorlatnak készült. Szauder József alkalmi jellegű verset látott benne, de olyan alkalmi verset, amely még az iskolai keretek között készült: „Az *alkalmi költemények* rövid sorában [ti. a zsengék alkalmi darabjai között] van ugyan két *Névnapra íratott vers* és egy *Oskolai vacatio* című zsenge is, több azonban az olyan költemény, mely tartalmilag túlemelkedik az iskolai kereteken . . ." (ItK. 1967: 523. l.).

A versnek csakugyan érezhető valami alkalmi jellege, de ez inkább a múzsákhoz szóló szónokiasságából ered: voltaképpen a tanév végén kitűzött propositiónak is gondolhatnánk, ha nem szólnának érvek a mellett, hogy a KZs. zsengéi már a poétai osztály után készültek.

Egyidejűnek vehető a KZs. többi leíró jellegű zsengéjével. Egyik motívuma alapján Szauder József összefüggésbe hozta a törökellenes háborúkkal: „Már az *Oskolai vacatio*-ba belopódzott valami a háború képeiből (»Hát míg Márs vitézi a vérengző hadnak . . .« stb.), így az alkalmi versek legelső csoportja a török háború eseményeihez, majd 1790 nemzeti felbuzdulásához kapcsolható" (ItK. 1967: 523.). Nagyon valószínű, hogy csakugyan a török ellen megindított háború okán kerültek a versbe „*Márs vitézi*", mert — mint a tárgyi magyarázatokban látni fogjuk — a többi antik irodalmi, mitológiai név (Palinurus, Atlás) szintén a török háborúval hozható kapcsolatba. S ha a vers háborús vonatkozásai mögött csakugyan valóságos élményt kereshetünk, akkor 1787-re — vagy inkább 1788-ra — kell gondolnunk: 1787. augusztus 24-én üzente meg a szultán a háborút a II. Józseffel szövetségben álló Oroszországnak, 1787 december elején pedig a Zimonyban táborozó hadosztály már kísérletet tett Belgrád visszafoglalására. A Habsburg-birodalom hivatalos hadüzenetét 1788.

február 9-én adták át a nagyvezírnek; ugyanekkor foglalták el a törökök Orsovát, majd áprilisban Szabácsot, s augusztusban átkeltek a Dunán. Ha a vers említett sorai valóban a török háborúval hozhatók összefüggésbe, akkor 1788-ban készülhetett: közelebbről 1788 júliusában, mivel az iskolai év akkoriban márciusban kezdődött s az első félév július közepéig tartott.

Némi tárgyi, motívumbeli egyezést mutat a KZs.-ben közvetlenül előtte álló két zsengével, *Az Aratás*-sal és *Az Öreg ember*-rel: mindkettőben hajdan vitézkedő ősz bajnokokról van szó, akárcsak itt a nemzetek kiderült egét tartó *„ősz Atlás"*-ról. E motívumok, egyezések arra látszanak mutatni, hogy szinte ugyanegy napon, „egy ihletre" születtek meg ezek a versek; a hasonló, egyező verstani megoldások, rímek is e mellett szólnak: a *nyarat ~ arat Az Aratás* című egykorú zsengében (5—6. sor) s a *Ferentz neve napjára . . .* készített köszöntőben (25—26. sor).

A vers kínrímek határán járó tiszta rímei s merész átívelései alapján Vargha Balázs arra is gondolt, hogy olyasféle rímparódia, mint a Csokonainak tulajdonított Szücs Sára koszorúja (ld. ItK. 1953: 160. l.). Vargha nyomán hasonlóan vélekedett V. Szendre (14. l.). Ez a föltevés indokolatlan: a Szücs Sára koszorúja — amint a megfelelő helyen rámutatunk — nem Csokonai műve; az *Oskolai Vacatio* pedig nem annyira kirívó példája a mesterkéltnek ható tiszta rímeknek és erőszakos átíveléseknek: a rímekhez idézett párhuzamos sorok is bizonyítják, hogy a KZs. zsengéinek jellemző sajátságuk ez a fajta verselés: úgy látszik, olvasmányainak hatására kísérletezett vele a diákköltő pályája egy szakaszában: 1787/88 táján. (A pátkai „rímkovács" Kováts József ösztönző példájára nem gondolhatunk, mivel ő 1780-ban született.)

Verselése tehát nem ok arra, hogy versparódiát lássunk benne s hogy 1788-nál későbbre tegyük keletkezését.

Kormeghatározó szerepe lehet a *bársony* szó használatának is *(az álomra ingerlő pásitnak | Zöldellő b á r s o n y á n n* a' *Musák ásitnak)*; amint Szauder József rámutatott, a rokokónak ezt a jellemző szavát Csokonai Péczeli József Young- és Hervey-fordításából kedvelhette meg (ItK. 1967: 528. l.). A Yung' Éjtzakáji 1787-ben jelent meg: ez is a vers 1787—88 körüli keletkezése mellett szólhat.

Szövegkritika

2. K: Kp. n. em.
5. A K-ban a *Márs vitézi* után fölösleges vessző van, ezt elhagytuk.
7. K: Az *s* utólag van a sor elé írva.
8. K: *küszködk̄ [= küszködnek]*
13. A K-ban a *pásitnak* a másoló kezével átjavítva: *pázsitnak*; a következő sor rímszavából *(ásitnak)* következtetve a *pásitnak* lehetett az eredeti; így közölte a HG. és a FK. is, mi is ezt az alakot tartottuk meg, mivel a nagyjából egykorú másik zsengében, *A Mező*-ben szintén ilyen alakban fordul elő a szó: *E pásitot* (7. sor).
14. K: *ásūk̄ [= ásitnak]*
17. A HG.-tól fogva valamennyi kiadásban *csepegtetni* alak áll, noha a rím is a *csepegetni* változatot kívánja, s a kéziratban is félreérthetetlenül ez van. A *csepeget* alak fordul elő a KZs. másik két

zsengéjében is *(Névnapra íratott Versek [I.], Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek)*, valamint *Az Álom*-ban: mindháromban rímhelyzetben.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Musák:* a szó itt nem a művészetek és tudományok antik istennőire, hanem a Múzsák tanítványaira, a diákokra vonatkozik, akiket *múzsák*-nak, *múzsafiak*-nak is neveztek.
2. *Hiszem* (rég.): hiszen.
4. *lágy lepel:* föltehetőleg a diákok bő tógájára vonatkozik.
9. *Palinurus:* Aeneas kormányosa Vergilius eposzában; Csokonai onnan ismerhette (Aen. V. 835; VI. 337). Valószínű, hogy itt nem hajósról van szó, hanem – amint a következő sorok „*ősz Atlás*"-a – *Palinurus* neve is a törökellenes háborúk valamelyik vezérét jelképezi, s az 1787-ben a Fekete-tenger mentén vívott orosz—török háborúval lehet összefüggésben, ahol Szuvorov is első ízben tűnt föl.
11. *a' Nemzetek ki vidorult ege:* talán a törökellenes felszabadító hadjáratra vonatkozó szókép.
12. A nemzetek egét emelő „*ősz Atlás*" talán az ősz Laudon tábornokra vonatkozik, aki 1788 augusztusában vette át a horvátországi sereg vezényletét, s akiről később *Az ősz Laudonra* címmel verset írt Csokonai.

    A *deli* ~ *emeli* rím megtalálható a közel egykorú *Venusi Hartz* 1—2., s *A' Mező* 9—10. sorában; e rímet később is használta a költő: az *Egy angyalhoz* c. verse 25—27. sorában.
13—14. A *pásitnak* ~ *nyitnak* rím előfordul a *Dorottyá*-ban is (ld. Dor.[1] 94. l.), s ez megerősítheti Csokonai szerzőségét is a zsengére nézve. Megvan e rímpár Szilágyi Sámuel Voltaire-fordításában is (Henr. 189. l.), amely Csokonai ifjúkori verseinek egyik mintája volt.
14. *Zőldellő bársonyán*: e kifejezéssel kapcsolatban mutatott rá Szauder a *bársony* szó korabeli sajátos, divatos használatára (ld. ItK. 1967: 528. l.).
18. *piperés* (rég.): cifra, díszes. E szót is említette Szauder Csokonai gazdagodó stílusáról írva (ld. OIlr. 426. l., ItK. 1967: 528. l.).

71. Venusi Hartz

Kézirata

KZs. 37b—38b. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat.

Megjelenése

Toldy 714. h., a „Hátrahagyott elegyes versek" „Első könyv"-ében, korszerűsített helyesírással, a központozást pótolva. A jegyzetek közt utalt forrására is Toldy: „V e n u s i h a r c . . . Birtokomban levő kézirat-

kötetből, melly egy bizonyos Kovács Zsigmondé volt, innen hadd viselje e nevet." (952. h.)

Későbbi kiadásai: HG., FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A KZs. többi propositioszerű zsengéjére emlékeztet; azokkal teszi rokonná a kétsoros epigrammatikus lezáráson kívül a rímek feltűnő egyezése a KZs. egyes darabjainak rímeivel; az 1—2. sor *deli ~ emeli* ríme megtalálható — hasonló átíveléses versmondattani helyzetben — *A' Mező* 9—10. s az *Oskolai Vacatio* 11—12. sorában is. A 13—14. sor rímmegoldása *(felhőnek | Vizéhez hasonló köny források nőnek)* szintén előfordul a KZs. egyik zsengéjében: a *laurusok a' Hérosi főnek | Ékes tzimerei mosojogva nőnek* (*A' Mező* 23—24. sora). A 3—4. sor ríme *(Attya ~ forgatja)* hasonlít a KZs.-beli *Az Aratás* 17—18. sorának rímére: *atyja ~ biztatja*. Ezek az egyezések is egészen valószínűvé teszik, hogy egyidőben készült a KZs. propositioszerű zsengéivel.

Voltaképpen csak a cím, a tárgy szólhatna a korai keletkezés ellen: de a kényes tárgy teljesen ártatlanul van kidolgozva, sőt a „deli ifjak" ellen alattomos titkos fegyvert emelő Venust — az iskolai puritanizmus nevében — határozottan elítéli. Még iskolai versgyakorlatnak is elment volna; valószínűbb azonban, hogy már csak az iskolai propositiók szellemében, azok hagyományát folytatva készült — de már nem a poétai órák keretében, hanem úgy, mint a KZs. többi zsengéje.

Juhász Géza a KZs. zsengéinek kronologizálásában 1791-re tette keletkezését. Ebben nyilvánvalóan Toldy eljárása befolyásolta, aki e verset a KZs. másik darabjával, *A' Ró'sá*-val együtt kiemelte a zsengék közül, s kiadta. A KZs. többi zsengéjét Juhász 1788-ból származtatta, e kiemelt darabokat azonban későbbről. A Juhász Géza kronologizálásán alapuló ÖV. és ÖV.² ugyanígy járt el. (Az MM. már — a mi időrendünk alapján — 1788-ból keltezte.)

Amint *A' Ró'sa* jegyzeteiben is rámutatunk, ez a megkülönböztetés nem indokolt: a KZs. többi zsengéjével együtt e versek is 1787/88-ban keletkezhettek. A korai keletkezés mellett szól a mitologizálás is: Márs, Venus, Cupido emlegetése s a bibliából vett zárókép.

Egészen téves a HG. kronologizálása, amely a Toldy-kiadás „Hátrahagyott elegyes versei"-nek egész első könyvét 1795-ből származtatta (ld. HG. III, 495. l.).

Szövegkritika

1. K: *a'mellyb̄ [= a'mellyben]*
6. K: *vitézek ⟨. .⟩ még*
11. K: *grátia* em. *sétalgatván* em.
12. K: *seregēk [= seregének]*
15. K: *hártz* em. *ērk [= embernek]*
16. K: *Szívēb [= Szívébe]*
19. K: Kp. n. em.
21. K: *harmatját* Jav. ebből: *harmátját*
22. K: *ḡ [= meg] kötözi*
23. K: *ḡ [= meg] álnak*
24. K: *örvényéb [= örvényébe] szálk̄ [= szálnak]* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szerelem mint harc Ovidiusra visszamenő közhelye már az antik irodalomnak is (ld. Amores. II. 10, 30—36., 12,1 kk.). Mint harc jelenik meg évekkel később — most már kitörve az iskolai keretek közül — a költő két pajzán hangú, nyers humorú versében is: *A pendelbergai vár formája s megvétele* című̈ben s a *Militat omnis amans*-ban.

A versről Baróti Dezső ezt írta: „Egyik korai versében, az 1790-ből való *Vénuszi harc*-ban az antik istennőt még a vérivó lányok ősi mítoszához kapcsolja: olyan ellenséget lát benne, aki az »ifjak ellen titkos fegyverét emeli«, a »szívbe halálos mérgű nyilat hány«; gonosz szirén tehát, »az alvó Sámson szemét gyilkos kézzel kivájó Delila . . .« " (Szerelem az ifjú Csokonai lírájában: Mesterség és alkotás. Budapest, 1972. 138—139. l.) A *„kegyetlen Venus"* jelenik meg a költő közel egykorú Ovidius-fordításában is:

Oh kegyetlen Venus kevély Urasága
Már hány ezret a' sír fenekére vága!

(*Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása*: 15—16. sor.)

Szauder József a vers allegorizálására tett észrevételeket (ld. ItK. 1967: 531. l.).

3—4. Az *Attya ~ forgatja* rím előfordul Péczeli Voltaire-fordításában is (Henr. 5. l.), amely hatással volt Csokonai ifjúkori verseire.

9. E sorral kapcsolatban írta Oláh Gábor: „Aki a gratiáktól körülvett s rózsás ágyon forgó Cupido anyjának szemébe néz, úgy jár, mint akik a Syrén szavára megállnak: a tenger örvényébe hanyatlik." (CsLat. 20. l.)

10. *vigyorog:* a régi nyelvben gúnyos hangulat nélkül egyszerűen azt jelentette: 'nevet, mosolyog'.

9—10. E sorpár mintája szintén Péczeli fordítása lehetett:

Kupidó akkor-is ró'sa ágyon forgott,
'S kedves Pajtássára kevéllyen vigyorgott.
(Henr. 169. l.)

11. *Grátia* (lat.): a kedvesség, báj istennője.

17. *szeme szivárványa:* irisze, szivárványhártyája.

18. Kastner Jenő Csokonai olasz mintáiban kereste e szókép párhuzamát: „Ámor nyilasai, kik megostromolják a költő szívének várát, Petrarcától Guarinin keresztül (pl. XLVIII. madr.) Metastasióig (XI. cant.) mindenütt megtalálhatók (l. *Csókok; A pillantó szemek; Venusi harc; A szerelmes szemek*)". (ItK. 1922: 52. l.) Nem kell azonban föltétlenül olasz hatást látnunk itt: Ámor nyilai beletartoztak a klasszikus antik költészet kelléktárába: Csokonai onnan ismerkedhetett meg velük, előbb, mint ahogy az olasz költőket megismerte.

25. Sámsont, a nagy erejű izraeli hőst szeretője, Delila, csupán az erejét adó hajától fosztotta meg a bibliai történetben, szemeit a filiszteusok szúrták ki, akiknek az erejét vesztett férfit Delila kiszolgáltatta. (Ld.: Bírák könyve 16: 1—21.).

A zárósorokra nézve ld. Zsoldos 8. l.

72. A' Mező

Kézirata

KZs. 38b—39a. Csokonai eredeti kéziratáról készített közel egykorú másolat. A K-ban a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 31., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 313. l. További kiadásai: FK., ÖV., ÖV², MM.

Keletkezése

Címe alapján ez a vers is — akárcsak a KZs. legtöbb zsengéje — propositiónak tűnik. A *Prōō.*-nak jelzett *Egy kies kert le írásá*-val szerkezeti és stiláris rokonságot mutat: 25—26. sora amannak záró (23—24.) soraira emlékeztet; hasonlít a két vers indítása is, s mindkét képzeletbeli tájban ott kanyarog „*Egy fojó víz*"; a *kőszikla (kőszál)* és a *forrás* is ott van mindkét tájképben.
Hogy mégsem egészen azonos korú az *Egy kies kert le írásá*-val, azt az olyan merészebb átívelések gyaníttatják, mint amilyen a 9—10. sorban található:

Amott egy lejtős hegy valamint a' deli
Cédrus, magoss fejét az égig emeli

A *deli* ~ *emeli* rím megtalálható az *Oskolai Vacatio* c. versben (11—12. sor) s a *Venusi Hartz*-ban (1—2. sor): jelezve keletkezésüknek nagyjából azonos idejét. Az antikizáló tájképbe *(Cédrus, laurusok, Hérosi fő)* itt is belopakodnak a hazai valóság elemei, bővebben, mint az *Egy kies kert le írásá*-ba: a juhász fújja furulyáján keserves nótáját, s a szántó forgatja barázdáját, de — s ebben már olvasmányélmény jelentkezik ismét — a hantra örömkönnyet csorgat.
A merészebben használt átívelések (az említetten kívül pl. a 21—22. sorban: *Mellyben minden táblát a' kertésznek keze | Zőld bársony hantokkal körűl meg prémeze*) s a jól sikerült összegező verslezárás alapján — a KZs. többi darabjához hasonlóan — e vers keletkezését is 1787/88-ra tehetjük.
Időmeghatározó szerepe lehet a *bársony* szó használatának is *(Zőld bársony hantokkal körűl meg prémeze)*, amelyről Szauder József mutatta ki, hogy Péczeli József Young- és Hervey-fordítása nyomán válhatott Csokonai stílusának egyik jellemző elemévé. (Ld. ItK. 1967: 528. l.). A Yung' Éjtzakáji 1787-ben jelent meg; ez is újabb ok arra, hogy 1787-nél korábbra ne tegyük e vers keletkezési idejét.

Szövegkritika

1. K: *környeḱk [= környéknek]*
2. K: *Természetk [= Természetnek]*
4. K: *mezők [= mezőnek]*
9. K: *valamt [= valamint]*
11. K: *Ebb [= Ebben]* Kp. n. em.

12. K: *tr̄szet [= természet] tömlötzb̄ [= tömlötzbe]* em.
13. K: *kőszálk̄ [= kőszálnak]*
14. K: *Tövib̄ [= Töviben]*
16. K: *Elővéven* em.
18. K: *A' ll̄yk̄ [= A' mellynek]*
19. K: *földék̄ [= földének]*
21. K: *Mellyb̄ [= Mellyben] mn̄ [= minden] kértészk̄ [= kértésznek]* em.
22. K: *g̃ [= meg] prémeze*
26. K: *strázsálk̄ [= strázsálnak]*
28. K: *hartzolk̄ [= hartzolnak]*
29. K: *Valób̄ [= Valóban]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szauder József a zsengék 12 leíró verse között említette (ItK. 1967: 525. l.); ha hiányzik is a „*leírás*" szó a címből, aligha lehet kétséges, hogy a leíró jellegű propositiók mintájára készült ez a vers is.

1—2. A sorok megfelelője az *Egy kies kert le írása* c. propositióban a 3—4. sor.
5. *gyöngyel ki rakott mező:* a harmatos mező.
6. A *madárkák koncertjé*-ről *Az Estve* első és második kidolgozásában is szó esik (9—16. sor).
7—8. E sorok rímei *(öltözi ~ öntözi)* előfordulnak a közel egykorú *Név napra íratott Versek [I.]* 17—18. sorában.
9—10. A rímre vonatkozóan ld. az *Oskolai Vacatio* 11—12. sorához fűzött jegyzetünket.
11. *Ebben:* ti. a magas hegyben.
12. A sor értelme: az arany a föld mélyébe, a hegy gyomrába van elrejtve.
18. *öröm könyvet* (rég.)*:* örömkönnyet.
22. A *bársony* szó korabeli jellemző használatáról Szauder József írt részletesen (ld. ItK. 1967: 528. l.).
meg prémeze: szegélyezte.
23. *laurus* (lat.): babér.
Hérosi (gör.): hősi.
24. *tzímer:* a szó jelentése itt: 'jel, jelvény'. Hasonló rímalkotás található a *Venusi Hartz* 13—14. sorában. E megfelelés is a két vers keletkezésének nagyjából azonos időpontjára mutat.
25. *mérész* (táj., rég.): merész.
25—26. E két sor megfelelője az *Egy kies kert le írása* 23—24. sora.

73. Bútsúzik az Attya a' Leányitól

Kézirata

KZs. 39ab. Csokonai eredeti kéziratáról készült közel egykorú másolat.

Megjelenése

Toldy/j. 32., címével és kezdősorával a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben.
Első közlése: HG. II, 304—305. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

Föltehetően a KZs. korai verseinek alkalmi jellegű darabjai közé tartozik: közvetlenül a két „névnapra íratott vers" előtt fordul elő; talán ez is jelzi némileg rokonságukat.

Arra gondolhatunk, hogy — akárcsak a *Név napra íratott Versek* — ez sem konkrét, adott alkalomra készült, hanem afféle típusversnek, sablonnak, amelyet bármely lányos háznál elmondhatott az apa válaszul a lányát rigmusokkal kikérő vőfélynek.

Jellege, stílusa, a KZs.-ben elfoglalt helye alapján nem származtathatjuk későbbről, mint a másolatgyűjtemény többi alkalmi versét: tehát 1787—88 körül kell keresnünk megírásának idejét.

Verselése, stílusa, irodalmi színvonala alapján nehezen érthető, hogyan került ez a jelentéktelen vers az ÖV.²-ben az 1790-ben írt művekhez. Juhász Géza kéziratos hagyatékában találunk rá magyarázatot.

Az előző esztendőkben férjhez adott lányai után most utolsó leánygyermekét búcsúztató atyában Juhász a debreceni orvostudóst, Weszprémi Istvánt vélte fölismerni, aki 1790. április 14-én adta férjhez utolsó leányát, Juliskát, Földi Jánoshoz. Így tette a vers keletkezését 1790-re. (Megjelent tanulmányában — külön indokolás nélkül — szintén ebből az évből származtatta; ld. It. 1955: 16. l.).

Juhász úgy gondolta, hogy Weszpréminek a valóságban elhangzott búcsúztató szavait szedte versbe Csokonai. Valószínűbb azonban, hogy itt a szokásos lakodalmi búcsúztatóversek egyik sablonát készítette el a költő, éppen úgy típusvers tehát ez is, mint a *Név napra íratott Versek*. Ha csakugyan konkrét alkalomra, Weszprémi Julianna férjhez adására írta volna, bizonyára több személyes élményt, egyéni vonást kevert volna bele, hiszen Weszprémi István Csokonai Józsefnak s az egész Csokonai családnak jóakaró pártfogója volt. Különben semmi támpontunk, bizonyítékunk nincs arra nézve, hogy a vers Weszprémi Julianna férjhezmenetelével volna kapcsolatban; ilyet Juhász Géza sem tudott említeni.

Sorrendi helye, verselése alapján alig lehet kétséges, hogy a KZs. többi zsengéjével együtt 1787/88 körül készült ez a vers is.

Szövegkritika

A c í m Toldy jegyzékén nem egészen pontos: *Bucsúzik az atya leányától*. A HG-ben s a nyomán készült későbbi kiadásokban szintén pontatlan: *Búcsúzik az atya a leányától*. A K-ban az *Atya* birtokos személyragos alakban áll: ***Attya***, a birtokszó pedig többes számban: *Leányitól*. Az első szó ékezését emendáltuk. (Az MM.-ben *Búcsúzik az atyja a leányától*.)

2. K: *marad g̃ [= meg] mellettē [= mellettem]*
3. K: *l̄lyek [= mellyek]*
4. K: *rólā [= rólam]*
5. K: *ékeskedtem* Jav: ebből: *díszeskedtem*
7. K: *n̄ [= nem]* A vesszőket mi pótoltuk.
8. K: *tr̄szet [= természet]*
9. K: *pg̃ [= pedig] n̄ [= nem]*
11. K: *g̃ [= meg] maradt*
12. K: *A' l̄lybe [= A' mellyben] v̄t [= volt]*
13. K: *l̄ly [= melly]* Kp. n. em.

15. K: *n̄ [= nem] ḡ [= meg] fosztva*
16. K: *ékességē [= ékességem] ḡ [= meg] osztva*
17. K: *Függjek̄ [= Függjenek]*
19. K: *mtn̄ [= minthogy]*
21. K: *ḡ [= meg] vallom h̄ [= hogy] fákb̄ [= fákba]*
22. K: *ḡ [= meg] maradhassak̄ [= maradhassanak]*
23. K: *A'llyek [= A' mellyek] tarthāssak* em.
24. K: *virágozzak̄ [= virágozzanak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

13. *mezítelenül:* csupaszon, kopáron.
14. *mások előtt kelletlenül:* ti. most már nem várhat kérőket, mivel nincs több eladó lánya.
16. A sor értelme: 'a leányom (ékességem) most már két ember közt lesz megosztva (ti. a férje s az atyja között'.
24. A *nedvesség* itt föltehetően ugyanabban a pajzán mellékértelmű jelentésben fordul elő, mint később a *Földi Rózsa* c. költeményben:

Drága Rózsaszálba lelte
Életét e Rózsaszál.
Földi nedvesség nevelte,
Mindenik jó karba áll.

(ÖV.² I, 330. l.)

74. Név napra íratott Versek [I.]

Kézirata

KZs. 39b—40a. Csokonai eredeti kéziratáról készült közel egykorú másolat. A K-ban a cím után pont.

Megjelenése

Toldy/j. 33., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben: „Névnapra iratott versek. 2 darab." A második darab voltaképpen önálló vers, amely a kötetben *Más* címjelzéssel fordul elő (40ab).

Első közlése: HG. II, 326. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A KZs.-ben a későbbi keletű tizenegy halotti búcsúztatón kívül négy alkalmi vers található: három névnapi köszöntő *(Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek, Név napra íratott Versek [I—II.])* és egy leánybúcsúztató *(Bútsúzik az Attya a' Leányitól)*.

A kötet propositio jellegű leíró versei közé érdekesen illeszkednek ezek az alkalmi versek. A leíró versek stílusa, verselése annyira egységes, homogén, hogy nagyjából azonos időből származtathatjuk valamennyit.

A négy alkalmi vers is konkordanciákkal, azonos motívumokkal kapcsolódik egymáshoz és a KZs. többi zsengéjéhez. Konkrét vonatkozás csupán egyben fordul elő *(Ferentz neve napjára . . .)*, a többi inkább bármikor felhasználható sablonnak látszik (a felköszöntött személy, illetőleg az alkalom nincs megnevezve e versben, helye üresen van hagyva).

Föltehetően valamelyik tanára — talán magántanítója: Budai Ézsaiás — bízta meg ezeknek a bárki által jól használható sablonoknak elkészítésével az ügyesen verselő diákot.

Ilyen tárgyú propositiókat a poétai osztályban nemigen kaphattak a tanulók, a *Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek* pedig meghatározott, adott alkalomra készült alkalmi darabnak látszik. De a KZs. többi — indokolhatóan 1787/88 körül készült — verséhez fűződő szoros stiláris szálak is a mellett szólnak, hogy már ezek az alkalmi versek sem a poétai osztályban, hanem valamivel később: 1787/88-ban készültek.

Szövegkritika

A cím beli többes szám *(Versek)* csak a verspárok többségére utal, nem arra, hogy két névnapi köszöntő is következik egymás után. (A második köszöntő *Más* címet visel a KZs.-ben.)

Mivel az általános *Más* címmel több Csokonai-verset is jelölnek a kéziratos kötetek, mi e két azonos fogantatású köszöntőt közös címmel — az első vers címével — jelöljük, s római számmal különítjük el egymástól, ahogyan az FK. is tette.

A cím a K-ban: *Név nap⟨já⟩ra íratott Versek.*

4. K: Kp. n. em.
7. K: *mtḣ [= minthogy]*
8. K: *a' ll̄yb̄ [= a' mellyben] elveszk̄ [= elvesznek]*
10. K: *kőszálb̄ [= kőszálba]*
13. K: *ll̄yek [= mellyek]*
14. K: *Hellyekb̄ [= Hellyekből] hajtak̄ [= hajtanak]*
15. K: A sor a kelleténél egy szótaggal rövidebb; a HG. ezt így próbálta javítani:

És ha mosolyog ránk az örömnek ege

Az ÖV. és az ÖV.² a vélt szó helyét kipontozta:

És ha mosolyog ránk . . . az öröm ege

Mivel a következő sorban ellentétes kötőszóval bevezetve a *holnap* időhatározó áll *(De hólnap megdördül a' bu mord fellege)*, arra kell gondolnunk, hogy itt a *ma* időhatározó állt; ezt megerősíti, sőt szinte bizonyossá teszi a következő, 16—17. sor párhuzama: a *ma (A' ki ma az öröm könnyeit öntözi)* és a *holnap (Hólnap gyász ruháját jajgatva öltözi)* időhatározó szók szembeállításával. A 15. sorból a másoló figyelmetlenségéből maradhatott ki a *ma*. Ennek megfelelően em. Az MM. átvette a mi megoldásunkat.

16. K: *ḡ [= meg] dördül*
19. K: *remennye* em.
21. K: Kp. n. em.
24. K: *ḡ [= meg] az egek ḡ [= meg] érdemlett*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. A kihagyott helyre a felköszöntött személy keresztneve értendő.
3—4. E sorok szinte szó szerint megtalálhatók az ugyancsak a KZs.-ben megőrzött *Ferentz neve napjára . . .* írt versekben (21—22. sor).

4. *bőv* (rég.): bő.
9—10. E sorok párhuzamai az ugyancsak a KZs.-ben fennmaradt versben, *Az Öreg ember*-ben találhatók (21—22. sor).
11—12. E sorok párhuzamos helyei az *Oskolai Vacatio* c., KZs.-beli zsengében találhatók (9—10. sor).
14. *halomnyi habokat:* a kifejezés ugyanígy előfordul *A Tengeri Zivatarról* 17. sorában; ld. ahhoz fűzött jegyzetünket.
17—18. *öntözi ~ öltözi*; ugyane rímek fordulnak elő a KZs.-beli *A' Mező* c. zsengében (7—8. sor).
22. *Nestori vénség:* Nesztor Homérosz Iliászának közmondásosan hosszú életű bölcs görög királya. E sor párhuzama megtalálható a vers *Más* címmel jelzett II. darabjában: *Mint Nestornak, élted terjedjen sokára* (15. sor).

75. Név napra íratott Versek [II.]

Kézirata

KZs. 40ab. Csokonai eredeti kéziratáról készült közel egykorú másolat. A K-ban *Más* címmel.

Megjelenése

Toldy/j. 33., a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben: „Névnapra iratott versek. 2 darab." Tárgyalt versünk voltaképpen a két névnapi köszöntőből a „2. darab", amelyet a KZs. *Más* címmel jelöl.

Első kiadása: HG. II, 326—327. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV., ÖV.², MM.

Keletkezése

A KZs.-ben előtte található névnapi köszöntő párdarabja; bizonyosnak látszik, hogy azzal azonos körülmények között készült.

Megírásának időpontja is azonos lehet ikerdarabjáéval: tehát 1787/88-ban készülhetett. A motívumbeli egyezések is e mellett az időpont mellett szólnak.

Szövegkritika

A KZs. *Más* megjelöléssel közli a *Név napra íratott Versek [I.]* után. Mi — az FK. eljárását követve — az első darab címét alkalmaztuk erre a versre is, római számokkal különböztetve meg őket.

1. K: *g̃át [= magát]*
2. K: *ekképp̃ [= ekképpen]*
3. K: Kp. n. em.
4. K: *szívedk̃ [= szívednek]*
5. K: *mnhatók̃ [= mindenhatónak]*
6. K: *Mn [= Minden]*
7. K: *karják̃ [= karjának] l. [= leg] gyobb [= nagyobb]*
8. K: *ugyan ak̃ [= ugyan annak] Ini [= Isteni]*
9. K: *Mi [= Mert] llyek̃ [= mellyeknek]*

12. K: *vĩ [= volt]*
13. K: *a' Ĩlyek [= a' mellyek] szamára* em. Kp. n. em.
14. K: *Tartatĩk [= Tartatnak] né* em. Kp. n. em.
15. K: *Nestorĩk [= Nestornak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *balsamom* (rég.): balzsam.
5—6. *keze ~ védelmezze* Hasonló rímmel találkozunk az ugyancsak a KZs.-ben fennmaradt *Az Öreg ember* c. zsengében (17—18. sor).
8. *ugyan annak:* ti. az éltednek.
9. *ez:* ti. az Isten.
13. *jóknak:* a jó, üdvös dolgoknak, javaknak.
15. *Nestor* (gör.): Nesztor Homérosz Iliászának közmondásosan hosszú életű bölcs görög királya. E sor párhuzamát ld. a *Név napra íratott Versek [I.]* darabjában (21—22. sor).

76. Mit nem tsinál a' Szeretet?!

Kézirata

ZJ. 2a. Föltehetően Csokonai eredeti kéziratáról készült közel egykorú másolat.

Megjelenése

ItK. 1973: 717. l., a sajtó alá rendező közléseként. (Az MM. — forrása megnevezése nélkül — a mi kéziratunk alapján közölte. V. ö. ItK. 1973: 716. l.).

Keletkezése, hitelessége

A DebrK. értékes Csokonai-másolatokat őrző kötetében, az ún. Zilahi János-gyűjteményben maradt fenn.

Zilahi 1794—95-ben, a kötet összeírása táján a szolgadiákok inspektora volt, amint erről saját bejegyzése is tanúskodik. Csokonainak nemcsak iskolatársa, hanem közelebbi barátja is lehetett, aki első kézből, az eredeti fogalmazványok alapján másolta le a költő ifjúkori verseit. Másolatgyűjteménye hosszú ideig nem részesült kellő figyelemben. Juhász Géza Csokonai zsengéiről szóló tanulmányában csupán *Az ősz Laudonra* c. versre hivatkozott belőle (ld. It. 1955: 16. l.), noha több értékes variánst is tartalmaz éppen a korai versekről, s nem egy versnek (pl. a *Békaegérharc*, *A' tanúnak hívott Liget)* ismeretlen versszakait (v. ö.: ItK. 1970: 24—25. l., ItK. 1973: 719. l.).

Zilahi másolatgyűjteményéből Stoll is csupán *A' patyolat* (3b—4a), *A' feredés* (5b—8a) és a *Batrachomyomachia* (41b—57b) c. versekre hivatkozik, noha ennél jóval több Csokonai-verset tartalmaz. A 2—14. lapon kilenc ismert Csokonai-vers sorakozik benne, a szerző megnevezése nélkül: *Szerelmes panaszok* (2b—3a), *A' patyolat* (3b—4a), *A rövid Nap*, *'s hosszú éjj* (4b—5a), *A' feredés* (5b—8a), *A' háborús zivatar* (8b—10a), *Az ősz Laudonra* (10a—12a), *A' tanúnak hívott Liget* (12b—13a), *A Szépek*

Szépe (13b—14b). Ezeken kívül *Euripides mondása* címmel szerepel a kötetben *A' színesség* c. vers négysoros epigrammatikus részlete (10a) s kissé távolabb még három ismert — ugyancsak korai — Csokonai-vers: *A' magyar Gavar [= A magyar gavallér]* (29ab), *A' Czigányok eredete [= Czigány]* (30a—31a) s a *Batrachomyomachia [Békaegérharc]* (31b—57b) — szintén a szerző említése nélkül. E versek mind viszonylag korai művek: 1789—1794 között készültek.

Zilahi másolatai közvetlenül Csokonai eredeti kéziratain alapulhatnak; ezt bizonyítja az is, hogy ismert verseinek ZJ.-beli szövege megegyezik az autográf ősfogalmazványok szövegével.

Arra, hogy ismeretlen Csokonai-művek is lappanghatnak Zilahi gyűjteményének névtelen versei közt, először Beke Albert hívta föl a figyelmet, amikor kiadta belőle Csokonai addig ismeretlen ifjúkori versét, *A' híves Estvé*-t (ld. Építünk [Debrecen]. 1953. 1—2. sz. 79—80. l.).

Ha tekintetbe vesszük, hogy a 2—14. oldalon kilenc ismert Csokonai-vers sorakozik a szerző neve nélkül, gyanút kelthet az ezeket közvetlenül megelőző névtelen költemény is, amely a *Mit nem tsinál a' Szeretet?!* címet viseli a 2a oldalon. (Ez egyben a kötet legelső verse.)

Verselése, rímelése, stílusa, a mitológiai nevek, képek halmozása pontos párjává teszik Csokonai megadott témára írt iskolai versgyakorlatainak. A vers korai keletkezésére látszik mutatni az is, hogy az egyébként is korai Csokonai-versek sorozatában a legelső helyen fordul elő a kéziratos kötetben.

Csokonai szerzőségének nem mondhat ellene az sem, hogy a cím nincs rajta a költő verslajstromain: zsengéit ugyanis nem vette föl címjegyzékeire. Az pedig, hogy Csokonai hiteles alkotásai is mind szerzőjük megnevezése nélkül fordulnak elő Zilahi gyűjteményében, csak megerősítheti azt a föltevésünket, hogy ez a vers is éppen úgy Csokonai alkotása, mint a sorozatban utána következő többi kilenc.

Fölépítése: a párhuzamos, „sokszor" megtörtént példákkal való érvelés az iskolás sententia-versek egyik jellemző sajátsága. E verstípusról írta Vargha Balázs: „A moralizálásnak talán még egyházi stílusból átszármazott bizonyító formulája, hogy a leírt jelenség *gyakran* meg szokott történni. A tipikus ábrázolást, a hatásos megjelenítést próbálják ezzel pótolni." (ItK. 1953: 157. l.) Példának *A' Ró'sa* c. zsenge sorait idézte:

Gyakran a' setétes üregű barlangnak
Rejtekébe fényes kints halmok lappangnak
Gyakran a' természet láthatatlan karja
A keserű alá az édest takarja.

Hasonló módszerrel találkozunk *A' színesség* c., szintén ifjúkori versben is:

Gyakran a' mennyei illatú epernek
Apró levelei közt kígyók hevernek . . .

Tárgyát tekintve viszont a „*Venusi szépség*"-et emlegető *A' Ró'sá*-val lehet egyidős, s a *Venusi Hartz*-cal mutat közeli rokonságot: a 3—4. sorban az Atlást felülmúló hőst elaltató asszony példázata bizonyára Sámson és Delila történetére vonatkozik, amely kiemelkedő helyet foglal el a *Venusi Hartz*-ban is; mivel pedig mindkét párhuzamos vers 1788 körül készült, e zsenge keletkezését is erre az időre kell tennünk.

Tárgya szerint már nem készülhetett a poétai osztályban; epigrammatikus, összegező lezárása is túlmutat a poétai osztály propositióin: a KZs. 1788 körül készült verseivel mutat rokonságot.

Szövegkritika

2. K: *szemēb [= szemébe]*
3. K: *a' ly [= a' melly] hatya [= hattya]*
4. K: *altatya [= altattya]*
5. K: *er [= ember]*
6. K: *tinók [= tinónak] gy [= nagy]*
8. K: *g[= meg] tréfálására.*
10. K: *Vlgon [= Világon]* A gondolatjel egy kihagyott — föltehetően kényes jelentésű — melléknévi jelző helyén áll; arra is gondolhatunk, hogy *a' királyi* állt az eredeti szövegben.
11. K: *álk [= álnak]* em.
12. K: *ferjfiai* em.
14. K: *szenyes* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1—2. *Omphalis:* tkp. Omphale lídiai királynő, akit az ókori Heraklész-mondában a nagy erejű görög hősnek — egy vétke büntetéséül — a delphi jóshely parancsára három évig szolgálnia kellett. A monda szerint Omphale rokkához ültette Herkulest. (V. ö. Pomey 240. l.). Az itt s a következőkben fölhasznált mitológiai képsor később is megjelenik Csokonainál; 1794-ben írja *A csókok*-ban „A szerelem templomá"-ról: „Itt voltak kirajzolva az isteneknek s herosoknak szerelmei. Iupiter, az Europa bikája, Io, a Iupiter tehene; Hercules Ioléja mellett kantusba az orsóval . . ." (HG. II, 427. l.).

Péczeli József Voltaire-fordításában — amely hatással volt ifjúkori verseire — együtt találhatta a költő Omphale és Delila motívumát; a Henriásban Eris mondja Ámornak:

"A' vitéz Herkulest hajdan mire vetted!
"Az Omfál' kedvéért gu'salyra űltetted;
"Amaz erős Sámsont könnyen kézbe attad,
"Délila' ölébe mihelyt el-altattad.
(Henr. 168. l.)

3—4. *Héros* (gör.): hős.
felyűl hattya (rég.): felülmúlja. Az Atlást felülmúló hős bizonyára a bibliai hősre, Sámsonra vonatkozik: ahogyan a monda szerint Atlas támasztotta az ég oszlopait, úgy támaszkodott Sámson is a tanácsház oszlopainak, mielőtt a házat a filiszteusokra döntötte.
A hőst elaltató csalóka szemű Asszony bizonyára Sámson szeretője, Delila, aki a bibliai történetben kedvesét alvásra biztatta, hogy közben az erejét jelentő hajától megfoszthassa. (Ld.: Bírák

könyve 16: 1—21). Ez a motívum így fordul elő a közel egykorú *Venusi Hartz*-ban:

Míg Sámsont Délila álommal kínálja
A' gyilkos kéz alvó szemeit ki vájja.

5—6. *Danaé:* Acrisius király leánya, akit atyja szigorú őrizete ellenére sikerült Zeusznak aranyeső alakjában meglátogatni s szeretőjévé tenni. A történetről Csokonai Ovidiusban olvashatott (ld.: Met. IV. 610; V. 250; v. ö. Pomey 13., 249. l.).

7—8. *szőke tinó* (nép.): világos szőrű, szürke tinó.
Europa: Agenor király lánya, aki iránt szerelemre gyúlva Zeusz bikává változott, hogy a leányt magához csalhassa s elcsábíthassa. A mondát szintén Ovidiusból ismerhette a költő (ld. Met. II. 850 kk.; v. ö. Pomey 14. l.). A történetet Bürger nyomán maga is feldolgozta *A' Tolvaj Isten* c. hosszabb versében.

9. *Leda:* Tyndareus lacedaemoni király felesége, akit Zeusz hattyú alakjában csábított el. (Ld.: Pomey 13. l.).

11—12. A kissé bonyolult szerkezetű mondatban Vénusra vonatkozik az a bővítmény, hogy: „*a' tenger habjai*[nak] *Buborékiból nőtt*"; a monda szerint ugyanis a szerelem istennője a tenger habjaiból született.

14. *Vulcanus:* Vulcanus volt a kovácsmesterség istene, foglalkozásánál fogva tehát szurtos volt.
el-keveri (nép.): bepiszkítja, beszennyezi. E sorok arra céloznak, hogy Venus az antik mitológiában Vulcanus felesége volt. (V. ö. Ovid. Her. 16.). Csokonainak *A' Duna' nymfája* c. későbbi versében is úgy fordul elő Vulkán, mint a „*Vénus' bolondja*" ld. LD. 43. l.).

77. Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából

Kézirata

KP. 146—155. l. (K_1), DPD. 222—230. l. (K_2). Közel egykorú másolatok a szerző neve nélkül.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, Kiss Pál és Debreczeni P. Dániel másolat-gyűjteményében nincs jelezve a szerző neve.

Juhász Géza, aki Kiss Pál másolat-gyűjteményéből a verset közreadta, nem vállalkozott a hitelesség kérdésének módszeres vizsgálatára: az „evidencia" érve alapján fogadta el Csokonai művének. Szövegkiadását kísérő tanulmányában együtt tárgyalta a verset Csokonainak Kotzebue-ból készített *A kétségbeesés* c. fordításával: „Eredeti kézirata egyiknek sincs, sőt a költő verslajstromaiban sem szerepelnek. A Pyramusnak egyetlen ránk maradt másolata még csak szignálva sincs. Bár ha volna, azt sem tekinthetnők bizonyítéknak önmagában: a köztudat sok haladó

s nem egy erotikus költeményt tulajdonított Csokonainak. A versek kell, hogy beszéljenek magukért: mondanivalójukkal s művészi megformáltságukkal.

Feladatunkat nem abban látjuk, hogy bizonyítgassuk, ami rögtön világos minden hozzáértő előtt: hogy ezek a versek valóban Csokonai alkotásai. Persze nem lenne érdektelen az sem: megkeresni az ész érveit a pillanatok alatt föllebbezhetetlenül megfogalmazódó esztétikai ítélet számára." (ItK. 1953: 250. l.)

Juhásznak egyetlen közvetett érve Csokonai szerzősége mellett a Magyar Hírmondó 1794. ápr. 4-i számában (I, 481—482. l.) megjelent tájékoztatás a költő műveiről, ahol többek között Ovidiusból készített fordításairól is szó esik: „Sok originálljain kívül vagynak *Teocritusból, Ovidiusból, Metastasioból* etc. fordításai." Juhász idézte a tájékoztatást, s ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A Pyramus és Thisbe idáig nemcsak az egyetlen előkerült Ovidius-átültetés, hanem egyáltalán ez a legkorábbról keltezhető Csokonai-fordítás." (I. h.)

Mivel a Kotzebue-fordítással szemben e műnek csupán két másolata maradt ránk, s azok is a szerző megjelölése nélkül, szükséges, hogy „az ész érveit" is megkeressük az evidencián alapuló „esztétikai ítélet"-hez. Annál elengedhetetlenebb ez, mivel a debreceni eredetű ún. Koncz Benjámin-gyűjteményben (102—114. l.) *Piramus es Thisbe története* címmel szintén megtalálható az ovidiusi történetnek egy feltűnően könnyed verselésű, páros rímű tizenkettősökben írt fordítása — s méghozzá ez a gyűjtemény is tartalmaz Csokonai-verseket a szerző megjelölése nélkül.

Csokonai szerzősége Kiss Pál másolatával kapcsolatban fölmerülhet pusztán a kötet tartalma, szerkezete alapján is: Kiss Pálnak Debrecenben 1807-ben összeírt gyűjteménye a költő több versének fontos változatát őrizte meg (pl.: *Szegény Zsuzsi a táborozáskor, Eggy bétsi magyar gavallér, Jövendölés az első oskoláról a' Somogyban* stb.). Az a körülmény, hogy a kötetet nem sokkal Csokonai halála után s Debrecenben írták össze, továbbá az, hogy közismert Csokonai-verseknél sem szerepel benne a szerző neve, szintén növelheti bizalmunkat Csokonai szerzőségét illetően. Debreczeni P. Dániel másolatgyűjteményével hasonló a helyzet: minjdárt a költő halálának évében kezdték el másolni, s több, egyéb másolatból nem ismert ifjúkori versét (*Az Estve [I.], Az Álom [I.]* stb.) megőrizte.

Másik érvünk az lehet, hogy a tárgyat egyik korai zsengéjében, a *Thisbe keservei*-ben is földolgozta a költő. Erről Juhász Géza is megemlékezett a versről írva (ld.: ItK. i. h. 250. l.). A témának ez a korábbi igen rövid feldolgozása azonban nem döntő: csupán annyit bizonyít, hogy a költő ismerte a tárgyat; az 1786-ból keltezhető *Thisbe keservei*-t egyébként nem saját témaválasztása alapján dolgozta fel: iskolai versgyakorlatul kapták a tárgyat a tanulók Ovidius Metamorphosesa nyomán a poétai osztályban.

A fordítás elejének Ovidiustól független elmefuttatásában hasonló szemlélet nyilatkozik meg, mint a költő *Venusi Hartz* című zsengéjében; az Ovidius-fordításban ilyen sorokat találunk:

Oh kegyetlen Venus kevély Urasága!
Már hány ezret a' sír fenekére vága!
Hány ezret a' vidám öröm közepébe!
Taszíta a' komor halál kebelébe!

(15—18. sor)

A *Venusi Hartz*-ban pedig:

Csudállatos hartz ez, ugyan! az embernek
Szívébe mitsodás élű pallost vernek?
Venus ez, a' kinek szeme szivárványa
A szívbe halálos mérgű nyilat hánya
Vénus az, a' ki míg vitézeit nézi
Égő szemeivel halálra igézi

(15—20. sor.)

Némileg hasonló szemlélet található Csokonainak közel egykorú *Mit nem tsinál a Szeretet?!* c. zsengéjében is.

Egyéb érvek híján döntő szerepe lehet a stíluskritikai vizsgálatnak.

Csokonaira vall mindjárt a fordítás elején a jellegzetes dramatikus-retorikus verskezdés: a *Hát* mondatszóval kezdődő vitatkozó szándékú szónoki kérdések egymásra halmozása, ami az iskolai szónoklattan-oktatásban gyökerezhet. (V. ö. Szauder ItK. 1967: 519—520. l.). Sűrű egymásutánban ötször tesz föl *Hát*-tal induló szónoki kérdést; más ifjúkori zsengéjében a *bár* kötőszóval kezdődő vitázó mondatokat halmozza így egymásra a költő. (V.ö.: Szauder i. h.).

Csokonai versei közül öt kezdődik hasonlóképpen: A *Dido Aeneastól való bútsúzása* c. propositio:

H á t itt hagysz szívemet kínozó kegyetlen; az *Oskolai vacatio* c. korai vers:

H á t Musák heverve tőltitek a' nyarat?; a Horváth Ádám névnapjára írt vers:

H á t még Apollónak nevez engem Apolló fia?; s két dunántúli vers: a *T. N. Nádasdi Sárközy Istvánné . . . tiszteletére* c. alkalmi darab s a *Jövendölés az első oskoláról a' Somogyban*.

Ennek a Csokonaira oly jellemző verskezdésnek nincs nyoma Ovidiusban: hiányzik belőle az egész retorikus elmélkedés a szerelemről; mindjárt az epikus leírással indít:

Pyramus et Thisbe, iuvenum pulcherrimus alter,
Altera, quas oriens habuit, praelata puellis . . .

(Met. IV. 55—56.)

Csokonaira, illetőleg az argumentáló iskolai versírásra jellemző a fordítás folytatásában a szintén szónokias kérdéssel bevezetett példák elősorolása:

Mit hozom elő? hogy . . .
Mit említem? azt hogy . . .

Vargha Balázs *A ' Rő'sa* és *A' színesség* c. versekből idézte a példákkal való bizonyítgatásnak hasonló fordulatait (ld.: ItK. 1953: 157. l.).

Csokonaira vall *Melpomené* segítségül hívása is a 24. sorban. A tragédiaírás múzsáját idézi *Musa vetat mori* c. zsengéjében is:

Ha hát én reám tekintene
Nyájas szemekkel Melpomene

(13—14. sor.)

Ugyancsak őt említi *A' vidám természetű poéta* c. versében (41—42. sor), s az *Alkalmatosságra írt versek* Előbeszédében: „*Ezek* [ti. az alkalmi versgyártók] *ollyan Urak, a' kikre születtekkor Melpómene szép szemeket nem vetett . . .*" (AV. III. l.)

A fordításban kétszer is előfordul a *mákos álom* kifejezés (121. és 147. sor), amelynek nincs mintája a latin eredetiben — megvan azonban Csokonai más verseiben. A népi orvoslásra visszamenő képzet előfordul *Az Ősz [I.]*-ben: ott az *álom mákjá*-ról esik szó (10. sor); Az *Álom le írásá*-ban viszont az álom *szunnyasztó mák*-ját említi (13. sor), *Az Álom*-ban pedig *altató mákolaj*-at (4. sor).

Az Ovidius-fordítás 248. sorában a reszkető nyárlevelekről van szó:

Tajjai ennek a' merő szeretetnek [ti. Thisbének
Mint a' Nyári levél írtoznak, reszketnek

A remegő nyárlevelek motívuma előfordul a költő *Szűntelen közel van a' halál* c. zsengéjének zárósoraiban is:

Kérlek kedvezz nekünk gyenge edényeknek
Kik társai vagyunk a nyár leveleknek

(25—26. sor.)

Az eredetiben erről sincs szó: ott Thisbe remegéséről írva a széltől borzolódó víz hasonlatát használja Ovidius:

pallidiora gerens exhorruit aequoris instar,
quod tremit, exigua cum summum stringitur aura.

(135—136. sor)

E motívumegyezéseknél is fontosabb bizonyítékok lehetnek a költőre jellemző szavak, különösen a sajátos debreceni kiejtést tükröző tájszavak.

A mai köznyelvi *láng* szót anyanyelvjárásának megfelelően Csokonai gyakran rövid magánhangzós *lang* alakban használta; példaként a *Dorottya kínjai*-t idézzük:

Még sem alunna el langom,
Mellytől gyúlad tűzbarlangom.

(HG. I, 414. l.)

Az Ovidius-fordítás 72. sorában hasonlóképpen fordul elő a szó:

De szerelmek tüze a' mennyit lappangott
Bennek gerjesztett-fel annál forróbb l a n g o t

(71—72. sor.)

Hasonlóan használja a költő a szóban forgó főnévből képzett igét is: a 94. sorban *langal* alakot ír a *lángol* helyett.

A fordításban a *fehér* szó a Csokonai kiejtésére jellemző *fejér* alakban fordul elő a 48., ill. a 131. sorban.

A költő más írásaiban is mindig így használta; pl. a *Czigány*-ban:

Két szem f e j é r l e t t ki tsalfa vigyorgással

(18. sor.)

De a *szeder* szó *szederj* alakja is Csokonaira vall; az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben külön foglalkozik e szóval s javaslatot tesz a növénytani szakirodalomban való használatára; itt is *szederj* alakban használja (ld. AD/j 48. l.).

A fordítás szókincséből Csokonaira vall a *gyengéded* melléknév (56. és 299. sor), amely előfordul pl. az *Egy kies kert le írásá*-ban is (18. sor); szintén rá vall a *terepély* melléknév (131. sor): a *terepélly tserfák*-at említi

A Dél [I.] 5. sorában. Az 'erdős bozót' jelentésű *tsere* főnév (235. sor) szintén megtalálható Csokonai szókincsében: pl. az *Egy kies kert le írásában* (21. sor); a szokatlan *rabi* melléknév (116. sor) szintén megvan a költőnél: pl. *Az epopoeáról közönségesen* c. értekezésében is ezt használja: *„O imitatores, servum pecus! O követők, követők, r a b i barmok!"* (Ld. HG. II, 551. l.)

De Csokonai mellett szól a fordítás v e r s e l é s e is; a költészetére kezdettől jellemző t i s z t a r í m e k sorában különösen az ilyen jellegzetes t o l d o t t r í m e k vallanak rá: *volt ott ~ be oltott* (27—28. sor), vagy például: *ott a' ~ alkotta* (33—34. sor); *vereték a ~ ágyéka* (221—222. sor); *között e' ~ tőltötte* (259—260. sor).

Csokonai költői gyakorlatát idézik a merész átívelések, enjambement-ok is:

Hát mikor Egünkön a' fényes nappalnak
Szikrázó Lovai frissebben nyargalnak

(7—8. sor.)

Az a' leg-édesebb álmok, hogy Hymennek
Áldozni örvendve már párosan mennek.

(65—66. sor)

stb. Ehhez hasonló átívelésekkel már korábbi zsengéiben gyakran élt (ld. *A' Mező, Az Aratás,* az *Oskolai vacatio* stb.).

Csokonaira vall a versben az a — szinte már a modorosság mértékéig túltengő — versmondattani megoldás, hogy az előző sor kettébe vágott birtokos szerkezetének *-nak* vagy *-nek* ragja rímel a következő mondat többes szám 3. személyű igei állítmányával. Ilyen rímek pl. *A' színesség* c. zsengében:

Gyakran a' mennyei illatú epernek
Apró levelei közt kígyók hevernek

(5—6. sor.)

Ugyanott a 17—20. sorban:

Oh, Jupiter ha már az hamis arannak
Illy tiszta jelei 's bizonysági vannak
Ugyan hát a' hamis szívű rossz embernek
Testinn illyen jegyek miért nem hevernek

Az Ovidius-fordításnak mindjárt az első mondata ezzel a versmondattani szerkezettel kezdődik:

Hát már örökké a' mézes szerelemnek
Mindenekbe fojtós mérgei teremnek?

A' Ró'sa c. verse 1—2. sorának rímszava: *(barlangnak ~ lappangnak)* pontosan megegyeznek e vers 163—164. sorának rímszavaival, s az átívelés is egyaránt előfordul mindkét verspárban. A Koncz Benjámin gyűjteményében található azonos tárgyú fordítás terjedelmesebb a most tárgyaltnál: 362 sorból áll, s bár rímei feltűnően jól csengők s verselése könnyed, alighanem ugyanattól a fordítótól származik, akitől a gyűjtemény többi Ovidius-fordítása: Az arany idő (15—17. l.) s Az özön viz (17—23. l.). Ez utóbbi kettő a kötetben közvetlenül A tengeri nagy szélvész c. szerző nélküli vers előtt található, amely nem más, mint Csokonainak *A Tengeri Zivatarról* c. propositiója, illetőleg

annak egy részlete. Fölmerülhetne tehát Csokonai szerzőségének gyanúja is a versével szomszédos Ovidius-fordításokkal kapcsolatban. Az özön viz szövegében azonban olyan erdélyi tájszavak fordulnak elő *(hirpitel, ketskebukázik, gidó)*, amelyek ennek ellene mondanak; ezen fölül — negatív bizonyítékként — nem találunk e fordításokban Csokonai stílusára jellemző sajátságokat sem. Föltehetőleg a kötet valamennyi Ovidius-fordítása ugyanattól az erdélyi származású szerzőtől ered.

Megjelenése

A verset Kiss Pál kéziratos gyűjteménye alapján, betűhív közlés igényével Juhász Géza adta ki az ItK.-ban: 1953: 255—260. l. Szövegközlése azonban nem egészen pontos.

Kötetben először Juhász kiadása nyomán, de korszerűsített helyesírással az ÖV.-ben jelent meg, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben.

Keletkezése

A poétai osztály tananyagában Ovidius műveiből hivatalosan csak a Tristia szerepelt (ld. Meth. 11. l.), de hogy jól kellett ismernie Csokonainak a Metamorphoses történeteit is, azt az iskolai versgyakorlatok is bizonyítják, pl. az *Exundatio aquarum*, amely Ovidius özönvíz-leírásán alapul. A Methodusnál valamivel későbbi tanterv egyébként a Metamorphosest is említi a poétai osztály tananyagában (ld.: TanKöt.² 43. l.).

A Koncz Benjámin-féle gyűjtemény Ovidius-fordításai, nevezetesen a Piramus és Thisbe története is azt bizonyítja, hogy a tanulók szívesen forgatták, sőt fordították Ovidius Metamorphosesét. Ilyen terjedelmes műveket iskolai versgyakorlatokul nem kaphattak, legföljebb arra gondolhatunk, hogy a költészeti osztály tanára biztatta egy-egy tehetségesebb verselőjét e művek lefordítására, de önként is fordulhatott a diákköltők figyelme e megkapó regék felé.

A téma iskolai népszerűségét bizonyítja egy másik debreceni fordítás a XIX. század elejéről: „A' Vérrel petsételt szeretet vagy Piramus és Thisbe halála." (DebrK. R. 607. b. 15—24. l.; ld.: Stoll 789. sz.)

A fordítás időpontjának meghatározására Juhász Géza tett kísérletet, elsősorban stiláris jegyek s a verselés alapján: „A *Pyramus és Thisbe* ugyanakkor, amikor a lírai áradás sodró lendületével szólal meg, s végig mély beleélőképességet és ábrázoló erőt mutat, még az iskolás kor minden jelét is magán hordja. Már megvan a saját légköre, kifejezésrendszere. Viszont mondatfűzése még erősen latinos; ahol nem szószerint idéz, kötőmódba rakja állítmányait. Csak ő és ő is csupán serdülő korában rímelt olyan iskolás remeklésvággyal, ahogy itt látjuk: *harmatja — kóstoltatja; urasága — vága;* azaz túlnyomórészt különféle szófajokat csendítve egybe. Az okvetlenül 1789-ből származó Laudon-töredék végén már fölbukkan ez a rímelés következetesen, pedáns tökéletességgel *(bár oh — báró)* s folytatódik az 1790-ből származó lényeges művekben, mint *A magyar hajnal hasad (tömött — örömöt), Konstancinápoly* ősfogalmazványa stb.

A mondottak alapján 1789-ről keltezhetjük legvalószínűbben ezt a költeményt: már tökéletesen rímel, de még nem szabadult a latin szórendtől. Mondanivalója még inkább erre a korra utal. Tizenhat éves.

Most beszél először vágyakozva a szerelemről, üde kamaszos megilletődöttséggel." (ItK. 1953: 250. l.)

Az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben azonban — amelyek Juhász Géza kronologizálása alapján készültek — az 1788. év terméséhez került. Tekintettel arra, hogy tárgyát illetően maga a fordítás szorosan a poétai osztály tananyagához kapcsolódik, s hogy több formai- és motívumegyezést mutat a poétai osztályban írt propositiókkal (argumentáló, retorikus versindítást, rímelés stb.), mi is inkább 1788-ból vagy 1787-ből kelteznénk a fordítást, amikor Budai Ézsaiás volt a költő privatus praeceptora: a kiváló klasszikus filológusnak is szerepe lehetett abban, hogy ezt az antik történetet lefordította.

A fordításnak ezt a keltezését megerősíthetik azok a szembetűnő megfelelések is, amelyeket Csokonai verse Földi Jánosnak a Magyar Musa 1787. évfolyamában megjelent két költeményével (Kornides Dániel halálára és Réland Adorján' Galatéája) mutat. (E megfelelésekről bővebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Szövegkritika

Kiss Pál másolatáról már Juhász Géza is azt jegyezte meg, hogy: „A kézirat nem egészen pontos; 263-ik soráig még főhősét is Piramisnak nevezi, s van szóalak, amelyet ellenkező értelműre téveszt (285. s.: »erős« helyett *gyenge*). Helyesírása következetlen, központozása pedig annyira fogyatékos, hogy helyenként akadályozza a megértést." (I. h. 251. l.) Debreczeni P. Dánielnak utóbb fölbukkant másolata Kissével rokon forráson alapulhat, helyenként mintha jobbak is volnának szövegei, másutt azonban őnála tapasztalható szövegromlás; Kiss Pál másolatának helyesírása közelebb áll Csokonai ypszilonista helyesírásához. Kiadásunkban a fentiek alapján Kiss Pálnak Juhász Géza által korábban már kiadott másolatát vettük alapszövegül, tekintetbe véve Debreczeni P. Dániel eddig ismeretlen másolatának szövegeltéréseit. Mivel Juhász Gézának az ItK. 1953. évfolyamában (255—260. l.) megjelent szövegközlése nem mindenütt pontos, JG. jelzéssel utalunk fontosabb eltéréseire.

Kiss Pál kéziratában általában pontatlan és következetlen az *i*, *ö*, *ü* magánhangzók hosszúságának jelölése, ezért ezeknek hosszúságát a költő későbbi gyakorlatának megfelelően jelöljük, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

A cím a K_1-ben így található: *Piramis, és Thisbé Historiájának lefordítása Ovidius Metamorposissából.* A történet férfihősének neve a latin eredetiben *Piramus;* Juhász Géza meghagyta Kiss Pál másolata szerint, mi Ovidius szerint emendáltuk. A név után Kiss Pál másolatában vessző van, mi elhagytuk.

Ovidius művének címében a *ph*-t a másoló görög *φ*-vel írta; Juhász közlésében egyszerű *f* áll a helyén; mi a latin eredetinek s a *φ* hangértékének megfelelően *ph*-val írtuk át.

A másoló hibát is ejtett Ovidius művének címében: az utolsó szótagban *e* helyett *i* magánhangzót írt; Juhász Géza Kiss Pál szerint közölte Ovidius művének címét, s ugyanígy az MM. is; mi a latin eredeti szerint emendáltuk. A K_2-ben a cím: *Pyramus és Thisbe Historiájának le fordítása Ovidiusból* A K_2 a továbbiakban is a *Pyramus* alakot használja.

Az ÖV. s az ÖV² így közölte a címet: *Piramis és Thisbé históriájának lefordítása;* az Ovidiusra utaló részt elhagyta.

2. K_1: *Mindenekbe* K_2: *Mindenekben*
3. K_1: A sor végén fölösleges vessző; em.
4. K_1: *Alatt; a szerelem* em.
5. K_1: *pottya* em.
8. A K_1-ben a sor végén fölösleges kérdőjel; em.
10. K_1: *orái* A K_2 szerint em.
11. K_1: *φébus;* JG. *Fébus A* görög *φ*-t hangértékének megfelelően mi *Ph*-val írtuk át. K_2: *Phoebus*
A sor végén a K_1-ben fölösleges, értelemzavaró vessző van; em.
12—13. E sorok végén a K_1-ben fölösleges, zavaró kérdőjel; em.
14. A K_2-ben a sor végén kérdőjel.
21. K_1: *Piramisnak* em.
22. A K_1-ben *Thisbé* neve alá van húzva; JG. így közölte: *Thisbéével*
23. K_1: *sok segítség kéne*
K_2: ***s ok erőtlensége*** A K_1 látszik hitelesnek.
25. K_1—K_2: *mond* em.
26. K_1: *Ullyulo* em.
27. A K_1-ben tévesen, értelemzavaróan van tagolva a mondat: *Kiket Semiramis Várossa, hol volt ott,* Már Juhász Géza így emendálta: „városa hol volt, —" (I. h. 265. l.). A K_2-ben: *Kiket, Semyramis* A továbbiakban kp. n.
29. K_1: *Piramisba* em. A név a K_1-ben alá van húzva. A sor végén fölösleges vessző; em.
30. K_1: *se* K_2: ***sem***
35. A K_1-ben a sor végén értelemzavaró vessző van; em.
36. K_1: *Szívével* K_2: *Színével* Az előbbi látszik logikusabbnak. A K_1-ben a sor végén pont van, noha értelemszerűen vessző kívánkoznék oda; em.
43. K_1: *Mosojgo* em. A K_1-ben a sor végén fölösleges vessző van; em.
44. K_1: *meg fg̃va [= fogva]*
45. K_1: A sor végén fölösleges vessző; em.
49. A K_1-ben *felhővel* van, de így a mondat értelmetlen; a másoló botlása lehet: az eredetiben értelemszerűen *felhőnek* alak állhatott, amint ezt a K_2 is igazolja; ennek megfelelően em.
K_2: *le⟨om⟩hull**ott***
50. K_1: *φebus* Ennek megfelelően írtuk *Ph*-val.
51. A K_1 és K_2 ***fejünkre*** szava itt értelmetlen; valószínűleg *földünkre* volt az eredetiben; e szerint em. Kp. n. em.
52. K_1: Kp. n. em.
54. K_1: Kp. n. em.
56. A K_1-ben a *Között* után értelemzavaró vessző van; em.
57. A K_1-ben a mondat végén értelemzavaró vessző; em.
59—60. K_1: Kp. n. em.
61. K_2: *az gyermeki* A K_1-ben a sor végén fölösleges vessző; em.
62. K_1: *nőnnek* em.
63. K_2: *Serdült ifjak s* A K_1-ben a mondat végén fölösleges értelemzavaró vessző; em.
66. K_1: *Aldozni* em. A K_1-ben a *már* után értelemzavaró vessző; em. A K_2-ben e sor után *x*-ekből álló tagoló jel.
67. A K_1-ben a mondat végén értelemzavaró vessző; em.

68. K_1: *Atkozott* em.
69. K_1: *tilto* em.
70. K_1: *Ellyel* em. *ajtojját* em. K_2: *ajtajját*
72. K_1: *forrobb* em. K_2: *gyobb [= nagyobb]*
73. K_1: *Te hát* em. (JG. is emendálva közölte.)
74. K_1, JG.: *részt* Nyilvánvaló másolási hiba *rést* helyett: a K_2 is ezt igazolja; már az ÖV. így emendálta.
77. K_2: *tán*
79. A K_1-ben a sor végén értelemzavaró kérdőjel van; innen törölték s átvitték a 80. sor végére, ahová értelemszerűen tartozik; már az ÖV. is hasonlóan emendálta. K_2: Kp. n.
80. A K_1-ben a sor végén pontosvessző van; mi az ÖV. emendálásának megfelelően e helyett ide tettük a 79. sor fölösleges kérdőjelét. K_2: Kp. n.
83. A K_1-ben a sor végén fölösleges vessző; em.
87. *Piramé* s *Thisbé* neve a K_1-ben alá van húzva.
88. K_1: A mondat végén nincs pont; em.
91. K_1: *tsokok* em. A *Kedvesem* után a K_1-ben nincs vessző; em. A K_2-ben a megfelelő helyen felkiáltójel.
92. K_1: A sor végén fölösleges pont; em.
94. K_1: *tsok* em. A szó után a K_1-ben értelemzavaró vessző van; em.
98. K_2: *kívánságinknak*
99. K_1: *Oh! no!*
K_2: *Oh! mert* A K_1-ben a sor végén értelemzavaró kérdőjel; em.
100. K_1: *Csokjára látásra* K_2: *Csokja látására* A K_2 alapján em. A K_1—K_2-beli *mennének* föltehetően elírás *menének* helyett, amint erre már Juhász Géza is utalt (i. h. 265. l.); em.
102. K_1—K_2: *Utánn a' bánat* Juhász Géza jegyzete szerint: „inkább: utána —" (I. h.)
104. K_1: *forro* em. *tsokokat* em. A K_1-ben a sor végén fölösleges pont van; em.
107. A K_1-ben a sor végén értelemzavaró vessző; em. K_2: *A harmatok*
108. A K_1-ben a sor végén nincs vessző; a mondatok könnyebb tagolása végett pótoltuk a hiányzó írásjelet.
109. Juhász Géza e sorban szórendi hibát tételezett föl: „Szórendi hiba. Helyesen: A meleg nap szárnyán ismét—" (I. h.) A K_2 is ezt igazolja. Ennek megfelelően em.
110. K_1: *rendel* Mai helyesírás szerint: *renddel.*
111. K_1: *Piramis* em. A K_1-ben a történet két szereplőjének neve alá van húzva.
112. K_2: *bé*
114. K_2: *Hasadékánn*
116. K_2: *életbe*
118—119. A K_1-ben a mondat végén vessző; em.
121. K_1: *Es* em.
122. K_1: *el nyomk [= nyomnak]*
123. A K_1-ben a *Szabadságot* után értelemzavaró pontosvessző van; em.
126. K_2: *Babylloni*
129. A K_1-ben a *Ninus* szó alázúzva.
131. K_2: *fehér szeder*

132. A K_1-ben a sor végén pont van; értelemszerűen em.
133. K_1: *árnyékáb [árnyékában]*
134. K_1: *suhogó*
K_2: *susogó*
K_1: *árkáb [= árkában]*
137. K_1: ***o**rája* A K_2 szerint em.
138. K_2: *Ph**oe**bust*
141. K_2: *Bab**y**llon*
142. K_2: *hal**o**vány*
144. A K_1-ben a mondat végén nincs pont; em.
146. K_1: ***bus*** em. a K_2 szerint.
148. K_1: *Altat**o*** em.; kp. n., em. K_1: *már méllyen* K_2: Ro/ *már **sokat***
149. K_1: *strás**a**it* em.
150. K_2: *ajta**já**t*
151. K_1: ***É**s* em.
153. K_1: *fák [= fának]*
154. K_1: ***A**rnyékába* em. K_2: *Árnyékába**nn***
156. K_1: *Hellyénn* K_2: Ro/ *He**gy**yénn* A K_1-beli *készteté* helyett JG. közlésében s az ÖV.—ÖV.²-ben és az MM.-ben is *késztet**né*** áll. Értelemszerűen az első alak a helyes. A K_2 *késztet**te*** alakja is ezt igazolja.
K_1: *bátorк [= bátornak]*
158. K_1: *hányк [= hánynak]* A sor végén a K_1-ben pont van; értelemszerűen vesszővel helyettesítettük.
160. K_1: *Szomjuzott* Juhász Géza fölvetette a következő lehetőséget: „Talán: Szomjuzón—" (i. h.). A K_2 a K_1-et igazolja; a K_2-ben a szó után *'s* kötőszó van.
161—162. K_2: A *hogy . . . Senki* szakasz zárójelben.
163. K_1: *barlangк [= barlangnak]* A mondat végén a K_1-ben nincs írásjel; értelem szerint pótoltuk. K_2: *lábak**a**nn*
164. K_1: Kp. n. em.
165. K_1: *tántorg**o*** em.
K_2: *sijettette*
166. K_1: *fátyolattyát* Juhász Géza arra is gondolt, hogy elírás *patyolat* helyett (ld. i. h. 265. l.). A *fátyolat* is élt e korban. A K_2-ben *patyolatját* van.
168 K_2: *bövséggel*
169. K_2: *Vissza tér **'s***
172. K_1: Kp. n. A K_2: szerint em.
173. K_2: *Azonközb**en***
K_1: *Piram**is*** em.
175. A K_1-ben a sor végén értelemzavaró pont van; em. A vesszőket mi pótoltuk. K_2: Ro/ *Mi**nd** mond **?***
176. K_1: *p**o**tolják* em.
177. A K_1-ben a sor végén nincs írásjel; a mondatok könnyebb tagolása végett em.
K_1: *az Egek bút reám* K_2: *az egek **több** bút **rá**m* Ez látszik logikusabbnak; ennek megfelelően em.
178. K_2: Kp. n. em.
180. K_2: *az* nyomait
181. K_1—K_2: *halavánnya* Juhász Géza ezt írta róla: „Merész kép; kár volna, némi javítással, szabványosabbá tenni, így: Melyre

rátekintvén sürün, halavánnyá Változott orcáját az egekre hányá." (ItK. 1953: 265. l.) Az ÖV.—ÖV.² és az MM. így közölte e részletet:

Melyre rátekintvén sűrű halványja,
Változott orcáját az egekre hányja.

A *sűrű*-re nézve elfogadhatjuk Juhász Géza emendálási kísérletét, mivel azonban a szöveg végig jelen időt használ: *halványra ~ hánnya* rímet kell föltételeznünk; ennek megfelelően em. A K_1-ben a sor végén nincs pont. A 245. sor *sárga halvánnyá* kifejezése alapján föltehető az is, hogy esetleg itt is ez állt eredetileg a *sűrű halvánnya* helyén; ebben az esetben a rímszó a múlt idejű *hányá* lehetett. A latin eredetiben csak ennyi áll: „totoque expalluit ore | Pyramus . . ." (Met. IV. 106—107)

183. A K_1-ben a sor végén értelemzavaró vessző van; em.
184. K_1: ***ara*** A K_2 szerint em.
188. K_1: *Méltobbak* A K_2 szerint em. *lehetk [= lehetnek]*
189. A K_1-ben a sor végén nincs vessző; em.
190. K_1: *Thisbémet, szerelmem*
K_2: *Thisbém szerelméért* A K_1 szövege látszik hitelesebbnek. A K_1-ben a mondaton belül nincs központozás; em.
191. K_1: ***En*** em. A K_2-ben a *Thisbém* után vessző, más írásjel nincs.
192. K_1: ***A**rtatlan* em. *véreid* K_2: Ro/ *véreim*
194. K_1: *szeretni nogadták* K_2: ***sijetni ragadták*** A K_2 hitelesebbnek látszó szövege szerint em.
195—196. A K_1-ben a mondatok értelme nem világos; ott ez olvasható:

Hogy elébb ki jönnék. Oh lábaim ennek
Végbe vitelére semmit sem serkennek.

Juhász Géza így értelmezte: „Helyesen központozva: Hogy elébb kijönnék, óh, lábaim ennek — (a korábbi kijövetelnek)." (I. h. 265. l.) Az ÖV.—ÖV.² és az MM. úgy próbált segíteni, hogy a *ki jönnék* helyett *kijönnél*-t közölt:

Hogy elébb kijönnél, óh, lábaim ennek
Végbevitelére semmit sem serkennek

Ezzel azonban nem oszlatta el a homályt. Juhász Géza szerint em.

197. K_1: *Ligetek, **s** berkek* K_2: *ligetek berkek*
204. K_1: *szívével* K_2: *szín**é**vel* A K_1-ben a mondat végén vessző; em.
207. K_2: ***a**z buborék*
212. K_1: *ts**o**kokkal* em.; *ilette* A K_2 szerint em.
215. K_1: ***E**s hogy a' gyötrelem* em. K_2: Ro/ *És hogy a **félelem***
216. K_1: A *Szívemet* után pontosvessző; em. K_1: *ez vér ez ruhát*
K_2: Ro/ *ez vér **'s** e' ruhát*
218. K_1: *az halálos* K_2: ***a'** halálos*
219. K_1: *villog**o*** A K_2 szerint em. K_2: *szabl**yá**nak*
223. K_1: ***E**s* em. K_2: *pázsitokra*
225. K_1: *Piros**l**o* A K_2 szerint em.
227. K_1: ***E**s* em.
232. K_1: A *Kedvesét* után pontosvessző; em.

233. K_1: ***Es*** em.
235. K_2: *cserébe*
236. K_2: *eszébe*
238. K_1: *Arnyékánn* em.
240. A K_1-ben a mondat végén pont; a K_2 szerint em.
244. K_1: *immár nehezednek* K_2: Ro/ ***inkább*** *nehezednek*
245. K_2: *halovánnyá*
248. K_1: Kp. n. em.
249. K_1—K_2: *szívek* Értelem szerint em.
250. K_1: *mint habot tengeren forgattya*
K_2: Ro/ *habos Tengeren* ***futtatja***
252. K_1: *Arnyékátol* em. K_1—K_2: *szaladhatának* Juhász Géza jegyzete szerint *szaladhatnának* a helyes alak (i. h. 265. l.) .
253. K_1: *tartos* A K_2 szerint em.
254. K_1: *Lántzával* A *t g*-ből jav.
255. K_1: *mellyén* A latin eredeti (Percutit indignos claro plagere lacertos) amellett szól, hogy *mellyét* állt az eredetiben. A K_2-ben valóban *mejjét* van; ennek megfelelően em.
256. K_1: *Nevekedett* K_2: Ro/ *Nevelkedett* K_1: *szíve keserve* K_2: Ro/ *szíve* ***sérelme***
258. A K_1-ben a sor végén nincs pont; em.
259—260. A 260. sorról Juhász Géza ezt írta: „Merész szemléletességű kép: a latinban nyoma sincs." (I. h. 265. l.) Szerintünk inkább szövegromlásról lehet szó; a latin eredetiben ez olvasható:

Vulnera supplevit lacrimis fletumque cruori
Miscuit . . .

Magyarul: Keserves k ö n n y e i t töltötte a sebekbe . . . Az eredeti kéziratban a *jajjait* helyén valószínűleg *könnyeit* volt. A K_2 is ezt igazolja; e szerint em.
260. K_1: *Már szintén a'* K_2: *Már* ***a szinte*** A K_2 szerint em.
264. K_1: *Hát már élted nállam tsak egy muló álom ?* K_2: *nállad tsak* ***el*** *mulo* A K_1 a hitelesebb.
266. K_1: ***kö****tzkára* A K_2 szerint em.
267. A K_1-ben a *fel* után nincs vessző; em.
268. K_1: *szozati* A K_2 szerint em.
269. K_1: ***E****desed* em.
270. K_1: *bár még* K_2: *bár* ***tsak***
273. K_2: *az halál* A K_1-ben a sor végén fölösleges, értelemzavaró vessző; em.
274. K_1: *le rakja* K_2: ***bé*** *rakja* A K_2 szerint em.
276. K_1: *Véres patyolattya bús szemébe tűne* K_2: ***És Piramus kardja szemeibe*** *tűne* A latin eredetiben szó van a lepelről s a kardról egyaránt:

Quae postquam vestemque suam cognovit, et ense
Vidit ebur vacuum; (Met. IV. 120—121)

Mégis arra kell gondolnunk, hogy a K_2 másolója igyekezett e megoldással jobban megvilágítani a versbeli helyzetet, noha az a K_1 szerint is érthető: a *patyolattya* ugyanis Thisbe korábban elvesztett fátyolára vonatkozik.

277. A K_1-ben a kettőspont tévesen a *mondván* után található; Juhász Géza jegyzete alapján (i. h. 265. l.) az ÖV.—ÖV.² és az MM. szintén emendálta a szöveget.
279. K_1: *a' tulajdon karja* K_2: Ro/ *a tulajdon* ***párja*** A K_2-ben a 279. sortól a 293.-ig minden páratlan sor élén idézőjel van.
280. K_1: ***En*** em.
281. K_1: ***En*** em. *szerelmet* Juhász Géza szerint: *sérelmet* (I. h. 265. l.). A K_2 is ezt igazolja. Ennek megfelelően em.
283. K_1: *érzékenységim* K_2: Ro/ *érzékenységem*
284. K_1: *meg kostolk [= kostolnak]* K_1: *Gyötrelmiből [. . .] meg kostolnak* K_2: Ro/ *Gyötrelméből* Ro/ *meg* ***probálnak***
285. K_1: *Nékem is* ***gyenge*** *lész* ***ara*** *gyenge karom* A sorban Juhász Géza elírást látott: „helyesen: erős lész arra gyenge" (I. h. 265. l.). Föltevését a K_2 igazolja; ennek megfelelően em. Az ÖV.—ÖV.² s az MM. nem emendálta.
K_2: *lessz* K_1: ***ara*** em.
286. K_1: *éltem el végezni* K_2: *éltem****et*** *végezni* A K_2 logikailag, ritmikailag is jobb; e szerint em.
287. K_1: *bor****ű****lt* em. K_1: *Szülénk* K_2: *szül****ék!*** A K_2 szerint em.
288. K_1: *illy szörnyű*
K_2: *illy* ***gyászos***
289. K_1: *Atyai szivetek hajoljon egy szónkra*
K_2: *Szerelmetes szivtek engendjen ez jóra* Nem lehetetlen, hogy ez a hiteles sor, bár a kötőhangzó nélküli *szivtek* alak Csokonainál szokatlan.
K_1: *szonkra* em.
290. K_1: *Mélt****o****ztasson* em. *koporsonkra* K_2: *koporsó****ra*** A K_2 szerint értelemszerűen em.
291. K_1: ***párka*** em.
294. A K_1-ben a *Fa* után kérdőjel van, noha értelemszerűen felkiáltójel illik oda; ennek megfelelően em. K_1: *annak itt* K_2: *itt annak*
295. K_1: *Így a' gyilkos fegyver által halál pontya*
K_2: *Igy a gyilkos* ***kardal*** *a' halál* ***bús*** *pontja* A logikusabbnak tetsző K_2 szerint em. A K_1-ben a mondat végén értelemzavaró fölösleges vessző van; em.
298. K_1: *botsattya* em.
299. K_1: ***Es*** em. *tsokját* A K_2 szerint em. K_1: *párják [= párjának]*
301. K_1: *Igy* K_2: ***Itt*** A K_1 a logikusabb, az utóbbi szövegromlás lehet.
302. K_1—K_2: *hamvak* JG., ÖV., ÖV.² MM.: *hamvok*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fordítás — mint volt róla szó — Ovidius Metamorphosesa alapján készült (IV. 55—166. sor). Ovidius 111 hexameteres sorát Csokonai 302 tizenkettősben fordította, pontosabban költötte át. Már Juhász Géza megjegyezte, hogy: „*Ovidius Pyramus és Thisbé*-jének 8 első sorát 68 sorra duzzasztotta Csokonai. Később is szuverénül bánt eredetijével." (ItK. 1953: 249. l.)

Az átdolgozásban valóban vannak egyéni betoldások, de lényegében pontosan követi Ovidiust, sok helyen szó szerinti megfelelések találhatók.

Ovidius színes, érzékletes stílusának Csokonai zsengéiben megmutatkozó hatásáról Szauder írt részletesen (ld. ItK. 1967: 527. l.).

Mint említettük, Csokonai fordításának némely kifejezésére, fordulatára hatással lehetett Földi Jánosnak a Magyar Musa 1787-i évfolyamában megjelent két verse: Kornides Dániel halálára (Magyar Musa 1787. II, 723—724. l.) s Réland Adorján' Galatéája c. műfordítása (uo. 599 kk.). (Új kiadásuk: RMKvt. XXV. 131—132., ill. 162—191. l.). Különösen az utóbbinál tételezhetünk föl erősebb stiláris hatást, mivel tárgyuk, az érzelmi alaphelyzet is azonos: két szerelmes nem egyesülhet egymással. A megfelelésekre, amelyekre Stoll Béla hívta föl figyelmünket, a megfelelő soroknál utalunk.

1—24. E részlet nincs meg Ovidiusban; ez az elmélkedő moralizálás az iskolai versgyakorlatok emléke. A szónokias kérdésekre, a *Hát* mondatszóval kezdődő kérdőmondatokra nézve ld. Földi idézett verseit.

2. *fojtós* (táj.): 'fanyar, húzós'. Juhász Géza is megjegyezte e moralizáló bevezetésről, hogy benne olyan képek fordulnak elő: „(méz és méreg), amelyek korábban is megvillantak zsengéiben." (I. h. 251. l.) A zsengék közül bizonyára a *Lurida sub dulci melle venena latent* c. propositióra s talán *A' színeség*-re gondolt Juhász; a „mézzel elegy keserűség" motívuma a szerelemre vonatkoztatva föltűnik később is: előfordul például a *Szerelmes panaszok*-ban (későbbi változatának a címébe is ez a motívum került: *Édes keserűség).*

5. *pontya* Juhász Géza szerint is itt azt jelenti: 'időpont'. (Ld. ItK. 1953: 265. l.).

6. *esetünkel:* az *eset* jelentése itt nem a mai 'esemény', hanem 'bukás, baleset'.

7—8. *a' fényes nappalnak | Szikrázó Lovai:* a görög mitológiában úgy képzelték, hogy Héliosz, a Napisten, kettős vagy négyes fogaton viszi végig a napkorongot az égen.

9—10. A sorok értelme nem egészen világos, a zavart a 10. sor két utolsó szava okozza, ahol szövegromlással kell számolnunk: a *töllem* helyett inkább *véllem*, *reám* értendő; a két sor azt akarja kifejezni: 'a derűs nappal idején is a gyászos éj siralmas órái törnek, szakadnak rám'.

11. *Phébus büszke paripája:* Phoebusról, a fény istenéről szintén azt képzelték az antik mitológiában, hogy lovas fogaton száguld végig az égen.

19. *Ulisses* (Ulixes): Odüsszeusz neve a római irodalomban.

20. A sor föltehetőleg Odüsszeusznak Kirkével s a szirénekkel való találkozására utal (Od. X., XII.).

24. *Melpoméne* (gör.): a tragédiaírás múzsája; Csokonai másutt is hozzá fordul segítségért (pl. a *Musa vetat mori*-ban).

27—28. E sorok megfelelője Ovidiusban: Met. IV. 57—58.

27. *Semiramis:* Asszíria legendás királynője; *Semiramis Várossa:* Babilon.

28. *edgyes* (rég.): ugyanegy, azonos, egyetértő.
furtsaság: a szónak régen volt 'csinosság, takarékosság' jelentése is. Juhász Géza magyarázata szerint: „díszes furcsaság: kivételes szépség; debrecenizmus." (I. h. 265. l.)

30. *Ásia Ifjai:* Ovidius itt nem Ázsiát, hanem a Keletet említi:

Pyramus et Thisbe, iuvenum pulcherrimus alter,
altera, quas o r i e n s habuit, praelata puellis
(Met. IV. 55—56.)

35—39. E sorokhoz Juhász Géza a következő megjegyzést fűzte: „A másolat egyik leghomályosabb helye: ilyesmit akarhat mondani: Mint ahogy másoknak örömet okoz kedvesük szíve, Pyramus szívébe, kívánsága szerint, Thisbe szívét zárta be a végzet." (I. h. 265. l.) A K_2 némileg megvilágítja a sorok értelmét; a *Színével* itt 'képével' jelentésben áll.

40—42. Szintén kissé homályos hely: az *igéző nyíl* föltehetően a szerelem istennőjének, Amornak nyila; a *„mint igéző nyílnak"* szókapcsolat nem a *„szívének"* értelmezője, hanem a *„szívének ... Indulati"* birtokos szerkezet birtokszavára vonatkozik: a *szív indulati* nyílnak ki (meg) az *igéző nyílnak* (hatására). Juhász Géza a 41. sort így értelmezte: „Melyben csak (Pyramus) szívének nyílik meg (Thisbe) indulata" (i. h.).

45. *Elefánt tetem* (rég.): elefántcsont.

51. *ujjonnan:* Juhász Géza magyarázata szerint is itt azt jelenti: „azon frissen" (ld. i. h.).

57. Az *Ezekenn, 's másokon* Thisbe hófehér nyakára s piros orcájára vonatkozik.

61. *korokban:* tulajdonképpen birtokos személyragos alak; a mai köznyelvi használat szerint: *korukban.*

65. *Hymen* (gör.): a házasság istene.

67. *viszsza vonás* (rég.): viszály.

71. *szerelmek:* birtokos személyragos alak; mai köznyelvi használat szerint: *szerelmük.*

72. *langot* (táj.): lángot. (V. ö. Juhász Géza jegyzetével: i. h. 265. l.).

85. *Szemes* (nép.): szemfüles, okos.

87—88. A Koncz Benjámin-féle gyűjteményben található fordítás szerzője is kiaknázta ezt a rímötletet:

Tisbe pedig tova a' rebegő Tisbe
Kandikálván fejét ránt ogatja ki s be.
(109. l.)

90. *koh* (rég.): kohó.

94. *langal* (táj.): lángol.

101. *had* (rég.): hadakozás, perlekedés.

109—110. A kissé homályos értelmű sorok a harmatcseppekre vonatkozhatnak, amelyek a Nap melegétől pára alakjában újra fölszállnak, s felhő képződik belőlük.
A hajnalnak ez a leírása Ovidiusnál a 81—82. sorban található.

114. *ürmös:* keserű.

119—120. *Endimion* (Endümion): regebeli szép görög ifjú, akit Zeusz egy barlangban örök álomba merített; *Diana,* a Hold istennője, beleszeretett, s csakhogy megcsókolhassa és mellette pihenhessen, éjjelenként leszállt az égről.

az Ég allya | Endimionnyától Diánát el tsallya

E jelképes sorok jelentése: 'amikor megvirrad'.

121. *a' mákos álom:* a máklevet a nép körében altatónak használták (v. ö.: Nyr. 1951: 309—310. l.). Csokonai verses munkáiban gyakran találkozunk e fogalommal. A „mákos álom" képzete előfordul *A' Dugonits' Oszlopa* összövegének 1—2. sorában is:

Istenem igazán láttam é vagy talám
A' játszi Álomnak mákos mézét nyalám
(VJ. 7. l.)

(V. ö. még következő helyeinkkel: **8:** 12—14; **14:** 4; **65:** 7—10.)

125. *Kerűllyék:* nem azt jelenti, hogy 'elkerüljék', hanem azt, hogy 'kívül menjenek, kívül kerüljenek rajta'.

127—136. E rész pontos megfelelője Ovidiusban a 86—91. sor.

129. *Ninus:* Semiramis férje, Babilon királya.

131. *terepély* (táj., rég.): terebélyes.

135. *fel tétel:* régi jelentése szerint 'cél, elhatározás'.

139. *Ethon* (Aethon): Phaëton egyik lovának neve (ld. Ovid. Met. II. 153.).

146. *lárva* (lat.): álarc.

147. *a' mákos álomnak:* ld. a 121. sor jegyzetét.

164. A homályos értelmű sor *rettegve lappangnak* kifejezését Juhász Géza így próbálta értelmezni: „T. i. a vadállatok, amelyeket megrettentett az oroszlánordítás". (I. h.) Ez a *barlangnak ~ lappangnak* rím fordul elő Csokonainak *A' Ró'sa* c. közel egykorú versében is. (Ld. **64:** 1—2. sor.)

166. *fátyolat* (rég.): fátyol, patyolat.

184. *Kétséges* (rég.): kételkedő, gyanakvó.

191. A homályos értelmű sort Juhász Géza így próbálta értelmezni: „Kihagyásos szerkezet az izgalom érzékeltetésére: vagy gyilkosságnak estél áldozatul? Az sem tekinthető kizártnak, hogy tollbamondással készült a szöveg s a másoló ezt értette félre: »vad gyilkosság!« Az önvádnak inkább ez felelne meg; Ovidiusnál sincs a másik föltevésre alap." (I. h. 265. l.)

196—204. Itt is meglehetősen híven követi az átdolgozás az eredetit. Ld.: Met. IV. 110—115. sor.

199. *kohol*ója:* kitervelője.

204. *Rettentő:* itt eredeti jelentése szerint 'ijesztő, félelmetes'.

213. *válhatatlan:* elválhatatlan.

217—230. Juhász Géza e részletet Ovidius versének 118—127. sorával vetette egybe, ezt jegyezve meg róla: „[itt] részleteiben is igyekszik követni a fiatal költő Ovidiust. Pyramus öngyilkosságát ábrázolja ez a jelenet; Csokonai elhagyja belőle a vízvezetéki csőrepedésről vett hasonlatot, amely semmit nem tenne világosabbá az ő olvasóinak, hiszen neki magának sem igen lehetett róla tiszta elképzelése." (I. h. 251. l.)

230. *Tirusi* (tyrusi): Tyrus, főníciai kereskedőváros nevéből.

231. *meg ne tsallya:* azaz: félre ne vezesse, hiába ne várakoztassa.

235. *tsere* (táj.): bokros, bozótos hely.

248. *Nyári levél:* nyárfalevél (v. ö. a *Szűntelen közel van a halál* 26. sorával). A föltehető 'nyárfa-levél' jelentésre Juhász Géza is utalt (i. h. 265. l.).

257—258. E két sor Földi Galatéa-fordításának következő soraival vethető egybe:

Így sirt Ariadne széllyel-eredt hajjal,
A' futó Téseus után sűrű jajjal
(ld. RMKvt. XXV, 185. l.).

257. *le eresztett hajjal:* a nők hajának lebontása a régi időkben a gyász jele volt; Csokonai ezzel a fordulattal, s csaknem ugyanezekkel a szavakkal kezdi egyik halotti búcsúztatóját:

Jer, óh asszonyi rend leeresztett hajjal
Sírni a sír felett kettőztetett jajjal
(HG. II, 340. l.)

282. *Cháron* (Kharón) (gör.): az antik görög és római mitológiában az alvilág révésze, aki a holtak lelkét átszállítja a túlvilágra.
283. *Érzékenység* érzék, érzékszerv.
290. *edgyes:* ugyanegy, közös.
295. *halál pontya:* a halál mozzanata, pillanata.

Verselése

A fordítás verseléséből már hitelességéről szólva kiemeltük a különleges toldott rímeket s az „iskolás remeklésvággyal" megalkotott tiszta rímeket; ugyancsak szó volt a merész átívelésekről, amelyek a fordítással egyidős többi zsengét is jellemzik.

78. Az ősz Laudonra

Kézirata

Csokonai saját kezű lejegyzésében csak a vers hatsoros befejező része maradt ránk. Teljes szövegét Zilahi János közel egykorú másolata őrizte meg: ZJ. 10b—12a (K_1). Kiadásunknak ez az alapja.
A hatsoros autográf részlet Csokonai 1793 körüli verstisztázatai között maradt fenn, a *Belgrádra* c. verset megelőző lapon: TF. 77a (K_2).

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő: kiadására tehát nem gondolt, bizonyára azért, mert ő maga is zsengének minősítette, bár 1793 körül letisztázta.
Először csak a vers hatsoros autográf töredéke volt ismeretes, ezt adta ki Harsányi István és Gulyás József *[Laudon]* címmel az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek" c. fejezetben az akadémiai kézirat azóta megváltozott jelzetére utalva (ld. HG. II, 382. l.). Juhász Géza már 1952-ben jelezte Zilahi gyűjteményéről írva, hogy „egy . . . töredék (Laudon) teljes szövegét is fenntartotta számunkra." (Építünk. 1952. 3. sz. 109—110. l.)
A teljes szöveget először az ÖV. tette közzé, majd az ÖV.^{2} és az MM. Toldy nem tett róla említést a költő kiadatlan műveinek jegyzékén.

Keletkezése

Tárgya szerint föltehetőleg már ez sem iskolai feladatul készült, hanem az első önálló tárgyválasztású alkalmi versek sorába tartozik, amelyeket közvetlenül a hazai közéleti, politikai események váltottak ki, mint pl. a *Belgrádra, A' Békesség [II.]*, a *Magyar Hajnal hasad.*

Vargha Balázs, aki annak idején a versnek még csak hatsoros töredékét ismerte, szintén a hazai politikai eseményekhez kapcsolta: „A *Belgrádra* és a *Laudon* című versek mutatják, hogy mennyire érdeklődött Csokonai az utolsó török háborúk eseményei iránt. A háború vezetésének egyik fordulata országszerte nagy figyelmet keltett: Hadik András leváltása a fővezérségről, s helyére Laudon kinevezése." (ItK. 1953: 141—142. l.; v. ö. még 145. l.)

Szauder József szintén fölfedezni vélte benne az iskolás versírás hagyományainak továbbélését; az első önálló tárgyválasztású versekről szólva ezt írta: „Formailag még ezek sem szakadnak el teljesen a sententiás-moralizáló stílustól, így pl. *Az ősz Laudonra* írt versnek több mint a felét a szerencse, virtus, irigység, változó sors körüli okoskodás tölti meg." (ItK. 1967: 523. l.) Egyszersmind úgy látta, hogy tárgyával, mondanivalójával már túlemelkedik az iskolai versgyakorlatok keretén (uo.).

E korai közéleti-politikai vonatkozású művét 1789 szeptembere körül írhatta a költő: Szauder József indoklása szerint „csak 1789 augusztusa után írhatta versét (akkor vette át Laudon a fővezényletet) s még a vár bevétele (október 8.) előtt" (ItK. 1967: 523. l.). Mindezzel egybevág az is, hogy Csokonai tisztázata közvetlenül a *Belgrádra* írt zsenge e l ő t t található kéziratos kötetében.

Szövegkritika

Csak a vers utolsó hat sora van meg két változatban: Zilahi másolatán kívül a költő autográf tisztázatában; az utolsó hat sort Csokonai eredeti kézirata szerint közöljük, s a jegyzetekben utalunk Zilahi másolatának eltéréseire.

Zilahi másolatában következetlen a központozás: sok helyen fölöslegesen pont került a sorok végére, máshonnan elmaradt.

A HG. ideiglenes c í m mel látta el: *[Laudon];* a ZJ.-ben megtaláljuk eredeti hiteles címét.

3., 5., 7., 9. A K_1-ben e sorok végén fölösleges, értelemzavaró pont; em.
4. K_1: *reszről* em.
11. K_1: *félelmeről* em.
12. K_1: *virtusk [= virtusnak]*
14. K_1: *agakat* em.
15., 21., 27., 29., 32. A K_1-ben e sorok végén fölösleges, értelemzavaró pont; em.
23. K_1: *ezárva* em.; kp. n. em.
33. K_1: *El-vezetvén újjabb ellenség hadára*
34. K_1: *Méltóztattya újjab, 's duplás koronára.*
35. K_1: *Most is Belgrád alatt ⟨új koszorút⟩ az öreg Laudonnak ⟨fonnak⟩*
36. K_1: *⟨Vitéz⟩ Vitéz homlokára újj koszorút fonnak*

A 35—36. sornál a ZJ. másolatban bizonytalanság tapasztal-

ható: a sorokat eredetileg a K_2 autográf szövege szerint kezdte, de a két sor záró szakaszait később fölcserélte.

37. K_1: *Meg ifjúlt általa kettős sasunk; bár oh!*

38. K_1: *Meg ifiodhatna maga is e' Báró!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Laudon, Gideon Ernst Freiherr von (1717—1790) osztrák tábornok változatos, viszontagságos pályát futott be: a hétéves háborúban II. Frigyes ellen változó szerencsével harcolt; a tescheni béke (1779) után visszavonult, míg 1789-ben II. József reá nem bízta a török elleni hadjárat vezetését. A versben ezért esik oly sok szó a szerencse hűtlenségéről és irigységéről.

Amikor versét Csokonai megírta, az ősz tábornok már 73. évében járt. Belgrád visszavételét, az ősz Laudon győzelmét a hazai közhangulatban általános lelkesedés és öröm kísérte; a Debrecenben diákoskodott Szentjóbi Szabó László két verset is írt Belgrád visszafoglalásáról, s mindkettőben ünnepelte az ősz tábornokot is:

Belgrád! sok vitéz lelkeknek
Felejthetetlen ára,
A' Császári tzímereknek,
Helyt engedsz utóllyára!
. . . ím'! rettegés siralommal
Szállott minden Törökre,
Kiket Laudon eggy ostrommal
Le-űltetett örökre.

(Belgrád meg-vételére:
Szent-jóbi Szabó László költői munkái.
Pesten, 1791. 52. l.)

Másik hasonló tárgyú versét pedig e sorokkal végezte:

„Kóburg és Laudon éljenek!"
Ezt mondják ifjak's vének,
„'S arany Oszlopot tégyenek
E' két Vezér Nevének.

(H. Kóburg' győzedelmére,
és Belgrád meg-vételére:
i. m. 66. l.)

Belgrád meg-vételére c. versében említi Laudon magas életkorát is:

Belgrád! . . .
Nem-bírtad holdod szarvával
A' mennyköves felleget,
'S kevély erőd hatalmával
Rettegtél eggy öreget.

(I. h.)

Laudonról a Bétsi Magyar Kurir 1790. évi egyik Tóldalékjában is olvashatott a költő „Báró Laudon életének rövid le-irása" címmel (ld.: Az 1790-dik Esztendőbéli Tóldalékja A' Bétsi Magyar Kurirnak. 8 kk.).

5. *fel-pótzol* (táj.): magas helyre tesz, fölemel.

11. *ama nagy Róma félelme:* Hannibál; a *nagy* föltehetőleg nem

Rómának jelzője, hanem Hannibálé; így tartoznak tehát össze a mondatrészek: *Róma ama nagy félelme*

15. Az i. e. 202 nyarán vívott ütközetre vonatkozhat az utalás, amelyben Hannibal az ifjabb P. Cornelius Scipitótól Zama mellett vereséget szenvedett.

17—18. A Hannibálra vonatkozó történeti anakdota Livius XXX. könyvében található, ahol Scipio és Hannibal beszélget a szerencséről Zama előtt.

29. A hétéves háborúban kivívott 1757-i prágai és Kolin melletti győzelemre céloz e sor, ahol Laudon is kitüntette magát.

37. A *Kettős Sas* a Habsburg-ház, ill. Ausztria kétfejű sast ábrázoló címere.

A kétfejű sas allegorikus megelevenítésével kezdte a törökön aratott győzelmeket ünneplő alkalmi versét Fazekas Mihály is 1789-ben; a „Feltette hatalmas császárunk magában . . ." kezdetű, cím nélküli vers a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789. dec. 29-i számában jelent meg (I. szakasz 689—694. l.). Így kezdődik:

Feltette hatalmas császárunk magában,
Hogy fogyatkozást tesz a hóld világában,
Ehhez már régólta magát készítette,
S a kétfejű sassát felé repítette.

(Ld.: Faz. I, 7—10. l.)

Egy közel egykorú másolatban A' Kétfejű Sas címmel fordul elő Fazekas verse (ld.: MTAK. Mf. 161 B/X: 46a—49a).

Verselése

A vers korai keletkezésére vall a ragrímek túlnyomó többsége, amelyek közül csak az utolsó sor — talán csattanónak szánt — kínosan tiszta ríme ugrik ki; erről Csokonai verselésének elemzői általában meg szoktak külön is emlékezni: „a »Laudon« című pár soros töredékben találunk egy kissé sablonos, mondhatni elkoptatott kínrímet:

Megifjult általa kettős sasunk, *bár óh!*
Megiffiodhatna maga is e *báró!*"

(Elek 86. l.).

Juhász Géza Csokonai poeseos praeceptorának, Kovács Józsefnak Csokonai József temetésén mondott halotti búcsúztatójára vezette vissza ezt a szokatlan toldott rímet (ld. LatZs. 77. l.). Az említett versben ilyen rímet találunk, éppen az elhunyt fiára, a poétai osztályba járó Csokonai Mihályra vonatkozón:

Gyász Propositiod véletlenül már oh !
A Te Atyád, és nem Ovidius Maro

(Ld.: CsEml. 27. l.).

Hasonló rímmegoldást találunk a *Tempefői* betétjeként is előforduló *Víg élet a Parnassuson* c. versben:

Boldog Máró
Élted már óh
Tsak te éled

(HG. III, 119. l.).

79. Belgrádra

Kézirata

Autográf kézirata a költő 1793-ból származó tisztázatai közt: TF. 78b, egy lappal *Az ősz Laudonra* c. vers töredékben ránk maradt autográf tisztázata után. Bár a vers 1805-ben az *Alkalmatosságra írt versek*-ben is megjelent, kiadásunk alapja a kézirat, mivel az AV.-t már nem a költő rendezte sajtó alá.

Megjelenése

Csokonai korai címjegyzékein, köztük az Első katalóguson sem szerepel, jeléül annak, hogy kezdetben nem gondolt kiadására. Először a Műfajjegyzéken tűnik föl, az „Alkalmatosságra Valók" sorában: még sorszám nélkül, de aláhúzva s + jellel megjelölve, annak bizonyságául, hogy a kiadandók közé került. Később az *Alkalmatosságra írt versek* tervezetein bukkan föl: itt a 27. sorszám alatt fordul elő, az AV.-ben azonban XXVIII. sorszám alatt jelent meg 1805-ben (236. l.). A későbbi kiadások ezen az utóbbin alapulnak. Márton 1813-i gyűjteményes kiadásában és Kföldynél — a kötetek anyagának átrendezése folytán — nem a XXVIII., hanem a XXIV. helyen szerepel az *Alkalmatosságra írt versek* fejezetében.

Keletkezése

Formailag az iskolai sententia-versek nyomán halad: a retorikus felszólítások és kérdések után az epigrammatikus csattanó is ezt bizonyítja. Ezért méltán sorolhatjuk még az iskolai jellegű versek közé, annak ellenére, hogy a költő mint „nevendék Múzsája" maradványát fölvette alkalmi versei kötetébe.

Az AV.-ben, a vers címe alatt Csokonai a következőképpen adott számot a megírás időpontjáról: *„(Ez a' kis darab, nevendék Múzsámnak maradványa. Írtam 1790-be. Hadd legyen itt, úgy sem fog nagy helyet.)"*

Toldy elfogadta Csokonai adatait, s azt írta a versről, hogy „1790-ben, tehát Csokonai tizenhét éves korában készült" (XXXII. h.). Elfogadta az 1790-i keletkezést a HG., az FK., sőt az ÖV.—ÖV.[2] s az MM. is, annak ellenére, hogy Vargha Balázs már célzott arra, hogy korábbinak kell lennie; a ZC. anyagát elemezve ezt írta: „A felsoroltakon kívül meg kell még említenünk két, történelmileg datálható versét, amely az 1785—90-es időszak végén keletkezett: *Laudon* és *Belgrádra*. Mindkettő II. József török elleni hadjáratához fűződik. A *Belgrádra* című verset Csokonai 1790-es eredetűnek mondja . . . (Valószínűbb, hogy mindkét versnek 1789 a dátuma.)" (ItK. 1953: 122. l.)

Szauder József mutatott rá határozottan, hogy egy évvel korábban, 1789-ben kellett íródnia: „*Az ősz Laudonra* . . . csak 1789 augusztusa után írhatta versét (akkor vette át Laudon a fővezényletet) s még a vár bevétele (október 8.) előtt; hasonlóképp ekkori a *Belgrádra* (a még ellenálló várról szól)" (ItK. 1967: 523. l.). Nem lehet véletlen az sem, hogy a költő 1793. évi tisztázatában *Az ősz Laudonra* c. vers után következik: ez az alkalmi darab 1789 szeptemberében keletkezhetett, s ugyanekkor készülhetett a *Belgrádra* is.

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy majd másfél évtized távolából tévedett a költő verse keletkezési évét illetően; megtörtént ez vele máskor is: pl. a *Békaegérharc* esetében. (v.ö. ItK. 1970: 16. l.)

Szövegkritika

A vers autográf tisztázata és az AV.-ben kinyomtatott szövege lényegében megegyezik, a kéziratos tisztázatnak azonban helyenként jobb a helyesírása (az AV.-t már nem Csokonai korrigálta); változatosabb sorelhelyezése is a költő eredeti elgondolásáról vall, ezért főszövegként ezt közöljük.

Az AV. bekezdés nélkül egy vonalban szedett minden sort; egyéb eltéréseire a következőkben utalunk.

2. AV.: *Egy* [. . .] *vallyon*
4. K: *állandó* Az *áll* ebből jav.: *ör*
6. AV.: *Magosan* [. . .] *várodba*
9. AV.: *voltál*
12. AV.: *volt*
13. AV.: *Holdodnak*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Keletkezéséről a jegyzetekben Toldy ezt írta: „E költeményt Laudon győzödelme sugalta költőnknek, melly e várost és várat oct. 8. 1789. hajtotta hatalmunk alá. A szisztovai béke azt hazánk köz fájdalmára, 1791. aug. 4. ismét török kézre bocsátotta." (913. h.)

A török elleni háborút a II. Katalin cárnővel kötött szövetség jegyében nem annyira az ország déli részeinek fölszabadításáért, hanem elsősorban hódító céllal indította meg II. József 1787-ben. Az újoncozás, a gabona- és takarmányszállítás nagy terheket rótt az önállóságuk megszüntetése miatt amúgy is lázadozó megyékre. Az egész hazai közvéleményt foglalkoztató háborúról tehát közvetlenül is értesülhetett a közügyek iránt érdeklődő diák, de a hírlapokban is olvashatott róla. Szülővárosa különben közvetlenül érdekelve volt Belgrád ostromában; Szauder József írja a verssel kapcsolatban: „Belgrád alatt . . . sokan voltak Debrecenből is: Farádi Vörös Ignác hadbiztos egyszer 300 debreceni gubás magyarról tesz említést, ami aligha a teljes szám." (ItK. 1967: 523. l.) Ugyanott rámutatott a versben föllelhető iskolás hagyományokra s esetleges olvasmányemlékekre is: „Formailag még ezek [ti. a korai alkalmi versek] sem szakadnak el teljesen a sententiás-moralizáló stílustól . . . okoskodómeditáló a *Belgrádra* . . . Benne érdekes új vonások, Csokonai olvasmányemlékeire visszamutatók is megjelennek: bizonyos fokú rokonságban áll az *O me moestum Bellogradum* kezdetű XVIII. századi énekkel, melynek magyar fordítását Pálóczi Horváth Ádám 1788-i Holmi-jában is megtalálhatta (vö. ÖÉ 1953. 305—8. l. és 595. l., s Szádeczky Miscellánia Irodtört. Füz. 1955. 20. l.), némely sora pedig (» . . . meddig tántorogsz — meddig forogsz, — vérrel meddig hízol — mig bízol?«) kuruckori siralmak, vádoló versek fordulatait visszhangozza." (ItK. 1967: 523. l.)

Hogy a vers megírásával mennyire a hazai közhangulathoz igazodott a költő, azt bizonyítja több korabeli vers, dal is, amelyek a kulcsfontosságú vár visszavételén örvendeznek; egy ilyen, 1790-re tehető vers

Magyarok dalla címmel maradt fenn Debrecenben; első versszakát idézzük:

Magyarok dalla
Belgrád már a' mi várúnk,
Benne víg tánczot járúnk,
Nem így volt két esztendeje,
Oda a' Török ereje,
Szegény Feje!
(DériM. Néprajzi Adattár 214 : 14a)

Fazekas Mihálynak is jelent meg e tárgyról egy cím nélküli verse a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789. dec. 29-i számában (I. szakasz, 689—694. l.). A versben szintén szó esik a török hold fogyatkozásáról; e sorokkal kezdődik:

Feltette hatalmas császárunk magában,
Hogy fogyatkozást tesz a hóld világában,
(Ld.: Faz. I, 7. l.)

A Debrecenben diákoskodott Szentjóbi Szabó Lászlónak két versét is ismerjük, amelyek Belgrád visszafoglalását ünneplik; egyik a „Belgrád meg-vételére", másik a „H. Kóburg' győzedelmére, és Belgrád meg-vételére". (Ld.: Szent-jóbi Szabó László költői munkái. Pesten 1791. 52. és 66. l.).

Belgrád megvételéről részletesen olvashatott a költő a Bétsi Magyar Kurir egyik 1790. évi Tóldalékjában: „*Belgrádnak utólsó meg-vétele Báró* Laudon *által.*" (Az 1790-dik Esztendőbéli Tóldalékja A' Bétsi Magyar Kurirnak. 45—46. l.)

1—2. Belgrád 1521—1688-ig török kézen volt, ekkor Savoyai Jenő visszafoglalta. Ettől fogva sűrűn cserélt gazdát. 1690-ben Köprili Musztafa újra megszerezte, s az 1699-i karlócai béke török kézen hagyta. 18 év múlva, 1717-ben Savoyai Jenő újra bevette a várat, de alig húsz év múltán, 1738-ban ismét török kézre került. 1789-ben Laudon tábornok tett kísérletet visszavívására.

4. *két félszomszédnak* (rég.): mai nyelven „e két szomszédos félnek".

6. *míg* (rég.): meddig.

9. *Te vóltál, és te vagy kúltsa Országunknak.* Ez a metafora előfordul a Szauder által is említett (ItK. 1967: 523. l.) O me moestum Bellogradum c. régi énekben is, amelyet Horváth Ádám fordításában így olvashatott a diákköltő:

„*Egy régi Ének.* O me moestum Bellogradum *Magyarra fordítva.*

Oh én szegény Belgrád' Vára!
Oh síralmas Erősség,
Kinél vólt hajdan tsudára
Pállás, Márs 's a' dítsőség.
Sok kőltséggel szereztettem,
Ország-kúltsnak neveztettem,
Im'! most szám-ki-vettettem."
(Holmi 1788: 215. l.)

13—4. *Változó Hóldodnak ... utólsó fertályja:* szójáték: a török félholdat a fogyó hold utolsó negyedéhez (fertályához) hasonlítja a költő.

80. A' Párt Ütő

Kézirata

ZC. 68a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata, a K-ban a cím után pont.

Volt egy kézirata 1802 őszén Csokonai barátjának, Kiss Imrének birtokában is (ld.: KI/j. 8).

Megjelenése

A ZC.-ben a vers címe elé nem tett ϑ jelet a költő: ott szerepel a kódex kiadásra szánt műveinek tartalomjegyzékében is.

Hogy később is foglalkozott kiadásának tervével, azt címjegyzékei bizonyítják.

Művei Első katalógusán a LX. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Párt-ütő. Epigramma.*" Az Első számvetésen is megtalálható, a 20. helyen; jellemző azonban, hogy — akárcsak a zárójelben közölt, tehát föltételesen fölvett verseknél — ennél sincs megadva a sorterjedelem, noha a többi versnél általában jelezve van. Címe ugyan nincs az Szv_1-en zárójelben, de az említett mozzanat arra vall, hogy a költő maga sem volt bizonyos megjelenhetése felől. A DMM.-ben nem is jelent meg: bizonyára a cenzúra miatt kellett elhagynia (v. ö. Vargha Balázs: ItK. 1953: 118. l.).

Először csak 1844-ben látott napvilágot Toldy kiadásában, a „Hátrahagyott elegyes versek" „Első könyv"-ében, — de önkényesen megváltoztatott, megtévesztő címmel: „XVI. Lajos elvesztésére". (718. h.)

A későbbi kiadások közül a HG. (I, 12. l.) ugyanezzel a címmel közölte, de lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy „Az Akadémia 39. l. sz. kéziratában e vers címe: *A pártütő.*" Az FK. ugyancsak a Toldy által használt címmel adta ki.

Eredeti címével először az EPM.-ben jelent meg, majd az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben és az MM.-ben.

Keletkezése

Egyike a ZC. kevés számú politikai vonatkozású versének; mondanivalója azonban oly határozatlan, oly általános megfogalmazású, hogy a legkülönbözőbb találgatásokra, föltevésekre adott alkalmat.

Talányosságát s a mondanivalója körüli bizonytalanságot fokozta első közreadójának, Toldynak eljárása, aki a címet önkényesen megváltoztatva a verset a francia forradalom egyik eseményéhez kapcsolta. Kiadása életrajzi részében ezt írta: „Mennyi nagy és erős gondolatok és érzések csirái szunyadoztak annak fejében és kebelében, kinek, a francia forradalom legszerencsétlenb áldozatja felett, azon tartalomdús sorokat sugallá fiatal Musája, miket a »Pártütő«ben[9] találunk. [[9]L. a Hátrah. El. Vers. I. könyvében, a 718. szel. »XVI. Lajos elvesztésére« czím alatt.]" (XXXIII. h.) Hogy eljárását és magyarázatát mire alapozta, nem indokolta.

Vargha Balázs a verset elemezve figyelmeztetett Toldy eljárásának önkényességére és megalapozatlanságára: „*A pártütő* c. verset Toldy óta ilyen címmel közlik a kiadások: XVI. Lajos elvesztésére. Ez az

önkényes címváltoztatás durván hamisít. Ilyen sorok egyáltalán nem illenek XVI. Lajosra:

Néha azt nevezik gyilkos párt ütőnek,
Kit kedves Hazája tart védelmezőnek,
Némellykor kik titkon a' Hazát kontzojják
Haza Árulással a' hivet vádojják.

Könnyű helyen áll az a gondolat, hogy a magyar jakobinus mozgalom résztvevőinek perbefogásáról, kivégzéséről íródott. De konkrét utalást erre sem találunk. Indokolhatóbb az a feltevés, hogy az 1790-es országgyűlés izgatott hangulatában született ez a vers. A hazafiság és hazaárulás fogalmával való visszaélésről szól, de elég általánosító, határozatlan fogalmazásban." (ItK. 1953: 119—120. l.)

A vers megnyugató kronologizálása adhat választ arra a kérdésre is, hogy milyen politikai eseménnyel összefüggésben keletkezett.

Megírásának időpontjára Toldy csak annyival utalt, hogy az 1795-ig megjelent versek sorában közölte; ennek alapján a HG. — félreértve Toldyt — 1795-ből származtatta e verset is, ahogyan a Hátrahagyott elegyes versek Első könyvének valamennyi versét. (Ld.: HG. III, 495. l.).

Juhász Géza kronologizálásában a ZC. egyik legkésőbbi verse: 1793-ra tette keletkezését, anélkül azonban, hogy föltevését megmagyarázta volna (ld. It. 1955: 15. l.). Az EPM.-ben szintén 1793-ból származónak jelezte (ld. 313. l.). Juhász időrendje alapján Vargha Balázs is az 1793-ban írt versek sorában közölte az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben; az MM.-ben már kéziratunk alapján 1789-ből keltezte.

Juhász Géza kéziratos hagyatékából derül ki, hogy miért származtatta 1793-ból. Föltételezte, hogy Toldy Gaál Lászlótól kapott szóbeli értesülés alapján változtatta meg a vers eredeti címét, s ilyenformán elfogadta, hogy az csakugyan XVI. Lajosnak 1793. január 21-én történt kivégzésével van kapcsolatban: csakhogy Juhász szerint ellenkező értelemben, mint ahogyan azt Toldy gondolta. Ennek bizonyítására a Magyar Hírmondó 1793. március 5-i számából idézett egy verset, amelyet február 18-án küldött be a lapnak Jászkisérről Szathmári Paksi Dániel. A vers XVI. Lajos kivégzését bélyegzi meg („Oh, L a j o s! el-törte Királyi páltzádat | A' pártütés, mint egy töredékeny nádat . . ." (MHírm. 1793. I, 296. l.).

Juhász föltevése szerint a *pártütés*-t emlegető vers cáfolatául írta meg a maga epigrammáját Csokonai 1793 első felében; arra azonban ő is utal kéziratában, hogy kezdetlegessége miatt ennél az évnél későbbre nem tehető Csokonai műve.

Vargha Balázs tartalmi és stiláris mozzanatok alapján már korábban arra a következtetésre jutott, hogy a versnek 1790/91-ben kellett elkészülnie: „A *Magyar! Hajnal hasad* volt első politikai költeménye (a török legyőzésén örvendő két versétől *[Az ősz Laudonra* és *Belgrádra]* eltekintve), amely aktuális eseményekhez fűződik. Véleményünk szerint mellé kell tennünk, valamivel későbbi időpontra, a *Pártütő*-t. Ez a vers a nemesi politika hangját szólaltatja meg, mikor elítéli a Horia-parasztfelkelést, de kegyelettel emlegeti a nemzeti függetlenség vértanúit . . ." (ItK. 1953: 143. l.).

Keletkezését Vargha az 1790. év nemesi ellenzéki megmozdulásaival

hozta kapcsolatba: „1790-ben országszerte nagy volt a felháborodás a köznemesség és főnemesség körében is az udvari tisztviselők ellen. Ez a hangulat csak fokozódott, mikor az országgyűlési ellenzék leszerelésére nagyszabású felségárulási pör előkészületeit tették meg. Az elkészített vádiratban kitöltetlenül hagyták a vádlottak nevét, drasztikusan figyelmeztetve az ellenzéki politikusokat, hogy vigyázzanak a fejükre. Ez volt az »erős kéz« alkalmazásának első jele, s eredményében is előkészítője lett a hamarosan kialakuló új helyzetnek: az udvar és a nemesség összefogásának a forradalom veszélye ellen.

Csokonai verse pártütőről beszél, akit a »haza« igaz embernek tart. A vád koholói viszont ellenségei a hazának. A hasonlóság eléggé szembetűnő." (I. h. 143—144. l.; v. ö. még Vargha: CsVM. 20. l.)

Annak ellenére, hogy a vers keletkezését itt 1790/91-re tette: az ÖV.—ÖV.²-ben Juhász Gézához igazodott, s 1793-ból keltezte.

Elhangzott még egy föltevés a vers keletkezéséről: Waldapfel József a Martinovics-perrel hozta kapcsolatba, tehát 1795-re helyezte megírását: „Fel kell vetnünk annak lehetőségét, hogy Csokonai ezt a verset többé-kevésbé szándékolt homályossággal a nagy felségsértési és hazaárulási per idején, Martinovics és társai — köztük Kazinczy — letartóztatása után, az ellenük emelt vádakra célozva írta." (MFelv. 260. l.) Ezt a föltevést azonban már Juhász Géza sem fogadta el, s Julow Viktor is csak a Martinovics-perre aktualizálható verset látta benne (MIrT. III, 229. l.). Sinkó elfogadta Waldapfel föltevését s a Martinovics-mozgalom vádlottjainak valóságos apológiáját vélte a versből kihallani (102. l.).

Véleményünk szerint szerkesztésmódja, stílusa, verselése alapján nemcsak 1793-nál, de alkalmasint még 1790/91-nél is korábbra kell tennünk az epigramma keletkezését. Az iskolai sententia-versekkel egészen közeli szerkezeti rokonsága, mondanivalójának általánosító megfogalmazása, kezdetleges ragrímei (csupán az 1., a 4. és az utolsó sorpárban nincs ragrím!) arra figyelmeztetnek, hogy az iskolai propositiók közelében keressük keletkezési idejét.

A vers egyetlen biztos kronológiai támasza az 1784. évi Horia-féle parasztfelkelés. Ennek az eseménynek akkor még többé-kevésbé friss emléke tükröződik benne.

Az epigramma értelmezői nem vették kellően tekintetbe megfogalmazásának, verselésének kezdetlegességét, a mondanivaló túl általános volta pedig lehetőséget adott arra, hogy több későbbi politikai eseményre vonatkoztassék.

A versnek a ZC.-ben elfoglalt helye is ellene mond annak, hogy 1790-nél később íródott: a kéziratos kötetben csaknem közvetlenül a *Prōō.* jelzésű iskolai versgyakorlatok utolsó, 1786-ra datálható sorozata *(A Kevélly, A Föld Indúlás, A Gazdag, Rút ábrázat szép ész)* után következik: előtte csupán *Az Ember gyúlölő* és a *Barátságos bútsú vétel* c., *Prōō.* jelzés nélküli, de egészen propositio jellegű vers található, utána viszont a *Magyar Hajnal hasad* és az *Eggy Magyar Gavallér*: a költőnek az időszerű hazai eseményekhez kapcsolódó, 1790-ről keltezhető két verse. Mivel a ZC. Csokonai saját kezű verstisztázatait őrzi s a versek kódexbeli sorrendje megfelel keletkezésük időrendjének, eleve ki kell zárnunk azt, hogy *A' Párt Ütő* későbbi keletkezésű, mint az utána következő 1790-i versek: ki kell zárnunk tehát azt is, hogy XVI. Lajos kivégzésével vagy a Martinovics-perrel volna kapcsolatban. A szomszédságában levő, közvetlenül utána következő két politikai tárgyú vers is azt sugallja,

hogy az 1790. évi hazafias színezetű nemesi-nemzeti mozgalmakkal összefüggésben keletkezhetett.

A téma elvben lehetne akár iskolai versgyakorlat-téma is, de kiérezhető belőle a versíró személyes érdekeltsége, s a propositióknál szokásos általánosító fejtegetésbe itt hazai utalások játszanak bele.

A Vargha Balázs által kikövetkeztetett 1790. év látszik a szóba került többi évszámmal szemben a vers legelfogadhatóbb keletkezési időpontjának, bár a *Magyar Hajnal hasad* s az *Eggy Magyar Gavallér* c. verseknél feltűnően kezdetlegesebb stílusa nem zárja ki azt sem, hogy ezeknél esetleg korábbi eredetű. Keletkezésével kapcsolatban éppen ezért figyelembe kell vennünk még egy lehetőséget.

1787. április 25-én a bécsi Magyar Musában jelent meg egy cikk, amely néhány kuruc kori rézpénzről értekezve közölte a Rákóczi-féle Libertástallér „Pro Libertate" feliratának kétféle — kuruc és a labanc beállítottságú — anekdotikus értelmezését (256—258. l.). Az írást éppen Debrecenből küldték be a szerkesztőségnek: „Debretzenből. Edgy nagy érdemü Tudós Hazafinak D. V*I* Urnak jegyzése." A cikkíró — alkalmazkodva a cenzúrához is — „ama zenebonás Fejedelem"-ként említette Rákóczit, s a „Pártosok" névvel illette a kurucokat: „Tudva lévő dolog az ugyan mindenek előtt, hogy a' Pártosok az akkori Támadásban az ő rézbül vert Pénzekre ezt a' két igét verették: PRO LIBERTATE; a' honnét *Libertásnak*, sőt tsufságul, *Kongónak-is* hívták vala; de nem mindenek előtt edgyaránt világos, hogy azon felyűl-való írásnak minden betűit külön vévén, minémű igékkel magyarázta légyen azt mind a' két edgymással ellenkező Fél, a' *Kurutzok* t. i. és a' *Labontzok*, azért-is Kuriositásnak okáért, azt is imé fel-írom: A' Pártosok Deák nyelven így magyarázták:

Princeps Rákótzi Ope Legionum Illustrissimi Bertséni, et Reliquiorum, Totam Austriam, Turbabit. A' mellyet talán így lehetne Magyarúl kifejezni: Printz Rákótzi Országunknak Légy Igazgatója, Bertsénivel Edgyütt, Rontsd-el Tapodd-meg Austriának Tanátskozásait Ellenünk.

A' Labontzok pedig így: *Peribitis Rebelles Omnes Laqueo, Igne, Bello, Exsilio; Reliqui tandem Austriacorum Tributarii Eritis.*

Magyarul így: »*Pártos Rebellis Országnak Lakosi Igaz Birátoktól Elpártóltatok, Roszszúl Tanátskoztatok, Austria Titeket el-fog Törölni.*«"

A cikk debreceni eredeténél s érdekes anekdotikus szómagyarázatánál fogva is fölhívhatta magára a rebellis érzelmű diákság figyelmét, köztük Csokonaiét, akinek atyjáról tudjuk, hogy naplójába bemásoltatta a „Recrudescunt . . ." kezdetű tiltott Rákóczi-kiáltványnak teljes szövegét. (Ld.: CsEml. 544. l.). Csokonai ebbeli politikai meggyőződését jól mutatja *Oh szegény országunk* . . . kezdetű, formájában is a kuruc kori panaszokra emlékeztető verse, s az a tény, hogy *A Cultura* c., Csurgón előadott vígjátékában Kanakuz, a béres — Festetics György nem kis aggodalmára — a tilalmas Rákóczi-nótát énekelte. (V. ö. CsEml. 438., 622. l.). A Rákóczi nótáját különben a *Békaegérharc*-ban is eléneklik: Pszikharpax, az egérkirály kezdi el danolni halála előtt „B ú s hangon . . . A Rákóczi nótáját" (HG. I., 11. l.).

A cikk debreceni szerzőjének *D. V. I.* névbetűi aligha takarnak mást, mint Doktor Weszprémi Istvánt, akinek 1795-ben Pozsonyban megjelent „Magyar Országi öt különös Elmélkedései"-ben a IV. rész címe: „Némely magyar királyok ritka pénzeikről."

Weszprémi a Csokonai család jó barátja s Csokonainak magának is

orvosa volt: annál inkább elgondolkoztathatta a diákköltőt a cikk, amelyben a *Pártos* s *el-pártol* szavak is előfordultak a kuruc szabadságharccal kapcsolatban s amelyben Rákóczi Ferenc „ama zenebonás Fejedelem"-ként említtetett. Hogy a vers írásakor a hazai politikai eseményekre gondolt a diákköltő, arról árulkodik pl. a 10. sor erősebb érzelmi töltésű jelzője is:

Néha azt nevezik gyilkos párt ütőnek
Kit k e d v e s H a z á j a tart védelmezőnek

Az 1787-ben megjelent cikk s *A' Párt Ütő* kezdetleges stílusa, verselése, valamint ZC.-beli helye jól egybevág.

A fentiek alapján nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy nem 1790-ben, hanem már 1787-ben elkészült a vers, reagálásként Weszprémi Istvánnak a Magyar Musa 1787. ápr. 25-i számában megjelent cikkére.

Szövegkritika

Mint láttuk, a ZC.-ben s a címjegyzékeken is egybevágón *A' Párt Ütő*, ill. *A' Pártütő* a vers c í m e; Toldy önkényesen adta neki a „XVI. Lajos elvesztésére" címet, amelyet a HG. és az FK. is átvett, bár az előbbi lapalji jegyzetben utalt az eredeti címre. Toldy eljárása filológiailag aligha menthető, s e kérdésben Vargha Balázzsal érthetünk egyet (ld. ItK. 1953: 119. l.), Sinkóval szemben, aki ezt írta: „[Csokonai] megírhatta . . . *A' pártütő* című versét, melyet még évtizedekkel később is, a lojális és óvatos irodalomtörténész, Toldy Ferenc csak úgy merészelt kinyomtatni, hogy a vers eredeti címét — nagy bölcsen — *XVI. Lajos elvesztésére* címre változtatta." (102. l.) Mi természetesen a ZC.-beli címet tartottuk meg.

1. A K-ban a sor végén pont; em.
4. K: *Táborat* em.
7. K: Kp. n. em.
8. K: *ǧ [= meg]*
9. K: *Neha* em. *gyilkos* Az *l* utólag beszúrva.
10. K: *védelmezők [= védelmezőnek]* em.
12. K: *vadojjak* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Hora:* Horia Nicolae (1730—1785), az 1784-i erdélyi jobbágyfölkelés vezére, akit a korabeli sajtó és a hivatalos közvélemény egyértelműen lázadónak tekintett.
11. *kontzol* (rég.): darabokra szaggat, gyilkol.
14. *Hárám Bassa* (harámbasa) (tör.): rablóvezér, haramiavezér.

81. Magyar Hajnal hasad [I.]

Kézirata

ZC. 68b—69a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A K-ban a cím után pont. A ZC.-beli eredeti szöveget a költő később átalakította, s toldalékkal látta el: későbbi javításai és toldásai mutatják az ősszövegen az átalakítás folyamatát.

Az utolsó sor végére a költő későbbi kezével odaírt *19*-es szám már az átdolgozott, toldalékkal ellátott változat sorpárjainak számát jelzi. (Végül a *Diétai Magyar Múzsá*-ban mégsem 38, hanem csak 34 sorral jelent meg.)

Az OSzK. Quart. Hung 3020: 42b másolat a DMM. alapján az átdolgozott változatról készült. Ezt a későbbi átdolgozást kiadásunk megfelelő kötetében önálló versként közöljük.

Megjelenése

A költő első kiadási tervében, az Első katalóguson a LXXXI. sorszám alatt így található: „*Magyar! Hajnal hasad. Szatira.*" A műfaji megjelölés azt mutatja, hogy ez az adat már nem a töretlenül derűlátó első változatra vonatkozik.

Az átalakított és toldalékkal ellátott változat a DMM.-ben jelent meg ([III.] 36. l.), az első kidolgozás szövegét Vargha Balázs közölte először a „Zöld-kódex"-ről írt tanulmányában (ld. ItK. 1953: 140–141. l.); kötetben először ugyancsak ő adta ki: az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben. A korábbi kiadások a DMM. szövegét közölték; az EPM. lapalji jegyzetben utalt az első kidolgozás eredeti terjedelmére.

Keletkezése

A ZC. önálló témaválasztású versei közé tartozik; Vargha Balázs is a ZC. azon versei között említette, amelyek „a téma önálló választását, vagy legalábbis nagy költők példájának önálló követését" mutatják, együtt *A' rövid nap 's hosszú éj*, *Az Ember gyűlölő*, a *Barátságos bútsú vétel*, *A' Párt Ütő* és a *Constantzinápolly [I.]* c. versekkel (ld.: ItK. 1953: 116. l.). Ugyanitt állapította meg, hogy „A *Magyar! Hajnal hasad* volt első politikai költeménye (a török legyőzésén örvendő két versétől [a *Belgrádra* s *Az ősz Laudonra*] eltekintve), amely aktuális eseményekhez fűződik." (I. h. 143. l.) Szauder József is hasonlóképpen azok közé az alkalmi jellegű korai versek közé sorolta — *Az ősz Laudonra*, a *Belgrádra*, az *Eggy Magyar Gavallér* és *A' Békesség [II.]* társaságában —, amelyek tartalmilag — hadi és politikai vonatkozásaik révén — már túlemelkednek az iskolai kereteken. (Ld.: ItK. 1967: 523. l.). Bizonyára nem egészen véletlen az sem, hogy a ZC.-ben közvetlenül előtte *A' Párt Ütő*, utána pedig az *Eggy Magyar Gavallér* áll.

Vargha Balázs ezt írta e politikai tárgyú versekről: „A II. József halálát követő nemesi ellenállás harcaiban önálló véleménye volt Csokonainak. [Bekezdés.] A Zöld codexnek két verse is tanúskodik erről: A *Magyar! Hajnal hasad* és *A pártütő*." (I. h. 139. l.) Lehetséges, hogy *A' Párt Ütő* is valóban az 1790-ben fellobbant nemesi, nemzeti ellenállással összefüggésben született meg; még közvetlenebbül bizonyítható azonban tárgyalt versünknek az *Eggy Magyar Gavallér*-ral való időbeli összefüggése, amelyre Szauder mutatott rá (ld. ItK. 1967: 523. l.).

A vers címe a ZC.-ben a DMM.-beli későbbi változattól eltérően — bár vitatható módon — határozott névelővel kezdődik; Vargha Balázs ezt úgy értelmezte, hogy a névelő Darvas Ferenc helytartói tanácsos Hazafiui intésének kezdősorát emeli ki, arra utal (i. h. 139. l.).

Bárhogy is magyarázzuk a ZC.-beli címet (a következőkben részletesen foglalkozunk vele), bizonyosra vehető, hogy a vers összefüggésben van Darvasnak a maga korában igen népszerű versével, amely először

a Magyar Kurirban jelent meg (1790: 342. l.), majd a Hadi és más nevezetes Történetekben (1790. II, 377. l.); de olvashatta a költő Kazinczy Orpheusában is (1790. II, 3—4. l.). (Kazinczy a „Heliconi Virágok"-ban is közreadta 1791-ben: 3—4. l.). Még röpiratként is megjelent a következő címmel: „Egy igaz hazafi intése hazafi társaihoz a jó reménység tengerbe benyuló hegyéről bőjtelő havának 21. napján 1790. eszt. H. n." Egy korabeli kéziratos másolatban ezzel a címmel maradt fenn: „Magyar Szivet és Lelket fel ébrezgető Ének." (OSzK. Quart. Hung. 554. ff. 6.)

Vargha Balázs azt írta, hogy „Csokonai verse visszhangja a Darvasénak." (I. h. 140. l.) Hasonlóan írt monográfiájában is (ld. CsVM. 12. l.).

Hogy mennyire szoros a két vers összetartozása, arra a tárgyi magyarázatokban térünk ki részletesebben, ugyancsak ott foglalkozunk behatóbban létrejöttének politikai körülményeivel is.

A Darvas Ferenc versével való föltehető összefüggés, s „Az egész Hazábann harsogó Vivát" említése arra mutat, hogy a költemény 1790-ben keletkezhetett, amint azt először már Vargha Balázs meghatározta (ld.: ItK. 1953: 141. l.). Juhász Géza szintén ezt az évet fogadta el az első kidolgozás időpontjául (ld.: It. 1955: 15. l. és EPM. 313. l.).

Mivel a korona hazahozatalával kapcsolatos ünnepségek az év első negyedében, februárban, márciusban folytak (Váradon március 16-án tartottak Te Deumot), arra kell gondolnunk, hogy a költemény is ekkoriban keletkezett. Darvas Ferenc verse is közkézen forgott már ekkor.

Az ÖV.[2] s az MM. szintén az 1790. év elején írt versek közé sorolta, s közvetlenül *A magyar gavallér [= Eggy Magyar Gavallér]* előtt közölte. Kétségtelen a két vers időbeli összetartozása, mind a kettő 1790 első negyedében készülhetett.

Szövegkritika

A vers c í m e a ZC.-ben névelős alakban fordul elő, mégpedig feltűnő módon a névelő kisbetűvel van írva, így: *a' Magyar Hajnal hasad.* A névelős kiemelést Vargha Balázs összefüggésbe hozta Darvas versével: „Címe eredetileg meg van toldva egy névelővel: *a Magyar! Hajnal hasad.* Ez arra utal, hogy válasznak készült egy akkor közismert versre: Darvas Ferenc: *Hazafiui intés*-ére". (ItK. 1953: 139. l.) Darvas verse azonban ezzel a címmel sohasem került forgalomba: a névelős kiemelés tehát legföljebb a vers szállóigévé vált kezdő szavaira utalhat.

Az is elképzelhető azonban, hogy a névelő csupán a címben nagy kezdőbetűkkel kiemelt *Magyar Hajnal* szókapcsolatra vonatkozik, tehát nem az egész sorra: a kéziratban nincs is utána felkiáltójel. (A vers első sorában a *Magyar Haza* szókapcsolat szintén nagy kezdőbetűkkel került a ZC.-be.) Mi — Vargha Balázs föltevésével szemben — a fent említett lehetőséget tartjuk valószínűbbnek. (Vargha — föltevésének megfelelően — az első kidolgozás címében a *Magyar* szó után felkiáltójelet tett az ÖV.—ÖV.[2]-ben s az MM.-ben is, mivel Darvas Ferenc versében így fordul elő az első sor: „Magyar! hajnal hasad . . ." s mivel hasonlóan jelent meg később a vers címe a DMM.-ben is.)

Azt a lehetőséget sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül — s ez látszik legvalószínűbbnek —, hogy a cím eleji *a'* csak valamiféle betűjelzés, s nem tartozik szervesen a vers címéhez. A K-beli aláhúzás is úgy mutatja, hogy később került a címbe. (Hasonló kis *a* betű található *A szerentse változó* c. propositio címe előtt s *A Kevélly* címe után a ZC.-ben.)

A címjegyzékeken — amelyek ugyan már a toldalékkal ellátott. változatot lajstromozzák — nincs nyoma névelőnek. Az Első katalóguson (LXXXI. sz.) egyetlen felkiáltójellel így található: „*Magyar! Hajnal hasad.*" A DMM.-ben így jelent meg: *Magyar! hajnal hasad!*

Mivel az első kidolgozásban a névelőnek a címhez tartozása kétes, a címet itt is névelő nélkül közöljük, *[I.]* jelzéssel különböztetve meg a későbbi, második kidolgozástól.

1. K: A *Haza* és a *tömött* szó között a ZC.-ben vakarás nyoma, a kivakart szöveg helyére kerültek a mostani szavak. (V. ö.: Vargha Balázs ItK. 1953: 140. l.).
   meg jav. ebből: *még* Kp. n. em.
2. K: *valoi* em. Minden bizonnyal másolási hiba: a DMM.-ben *valódi* van; a szerint em.
3. K: *Matra* em.
4. K: *harsogo* em.
7. K: *világossag* em. *el⟨l⟩ott* em. A második *l*-let föltehetőleg maga Csokonai húzta át.
8. A *mostoha* szót Csokonai később — föltehetően a vers átdolgozásakor — a K-ban *mostohás*-ra változtatta. Az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben az első változat szövegében is *mostohás* szerepel.

16—17. K: Kp. n. em.

18. K: *ortzaidra* em.
19. K: *Musakkal* em. A szó második, ragos részét Csokonai később, a vers átdolgozásakor így javította át: *Musaddal [= Muszáddal]*; ez jelent meg a DMM.-ben is. Az ÖV. s az ÖV.² az első kidolgozás szövegében is ezt az utóbbi változatot közölte.
20. K: *Hálalo* em.
21. K: *ejjtzaka* em.
23. K: Az *Ez okból* Csokonai később kezével így átjavítva: *Ez Altal* A DMM.-ben így is jelent meg: *Ez által.* Az ÖV.—ÖV.² s az MM. az első kidolgozás szövegében is ezt a későbbi megoldást közölte.
28. K: *finyas* em. *neznek* em. Kp. n. em.
29. A sor végén a K-ban pont; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers 1790 tavaszán a II. József halálával s a magyar korona hazahozatalával kapcsolatos nemesi nemzeti felbuzdulás légkörében keletkezett. Mint az *Eggy Magyar Gavallér* jegyzeteiben részletesebben szólunk róla: e felbuzdulásban a nemesi szabadságféltés mellett helyenként a nemzeti függetlenség féltése is hangot kapott. Amikor 1790. március 16-án Nagyváradon a korona visszatértének ünnepére Te Deumot tartottak, a templom előtt a síposok és tárogatósok kuruc dalokat játszottak, még a tiltott Rákóczi-nótát is eljátszották (ld. Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. 213. l.). De hogy ennek ellenére mennyire a nemesség ügye volt az egész hazafiaskodó ünnepség, azt éppen Keresztesi leplezi le: „a városnak három helyein, u. m. a vármegye háza, a városháza, és az apáczák klastroma mellett felemelő állásokról csorogtak a hordós borok; melyek körűl megesett czivakodásokat nevetség vala nézni. Sok együgyű parasztok tudakozták akkor: »Vajon miért örülnek most az Urak?« melyre

a másik így felelt: »azért hogy megholt a király«." (I. m. 213–214. l.) Csokonai a szomszédos Várad révén jól értesülhetett mindenről, annál is inkább, mivel Biharból a korona őrzésére Budára küldött bandérium egyik kapitánya a debreceni főbíró, Domokos Lajos volt. (Ld. Keresztesi i. m. 230. l.; v. ö.: KazMűv. III, 137–138. l.).

Hogy Csokonai költeménye Darvas Ferenc ekkoriban írt Hazafiui intésének visszhangjaként íródott, Vargha Balázs nyomán belekerült az irodalomtörténetbe. (V. ö.: Waldapfel: MFelv. 264. l., MIrT. III, 226. l., ItK. 1967: 523. l.).

Szerintünk azonban nincs alapja annak, hogy olyan szoros párhuzamot vonjunk a két vers között, mint Vargha tette, aki ezt írta: „*A Hazafiui intés*-hez fűzi gondolatait, nem vitázik vele, hanem kiegészíti, más vonatkozásait mutatja meg. Derűlátása egyértelműbb. Darvas verse a biztatás mellett »újabb keservek« lehetőségével is ijeszt." (ItK. 1953: 141. l.) „Felvilágosult mondanivalója gazdagabb, élesebb, mint a *Hazafiui intés*-é." (Uo. 143. l.)

Annál többet nemigen mondhatunk, hogy a diákköltő versének Darvas szállóigeszerűvé vált kezdősora lehetett az ihletője, anélkül azonban, hogy válaszul szánta volna a maga költeményét Darvaséra. Darvas Ferenc, az ötvenedik évében járó helytartósági tanácsos, Pest megye országgyűlési követe, a nemesség aggodalmával figyelte az eseményeket, s a nemesi nemzeti ellenállás reményeinek megvalósulását az udvarral való kiegyezéstől, a társadalmi ellentétek kiegyenlítésétől várta (v. ö.: ItK. 1953: 140. l.). A tizenhét éves diákköltőnek nincs még meg a politikai iskolázottsága; pusztán érzelmi mozzanatok: az elnyomott, elfojtott nemzeti vágyak és remények beteljesedésének lehetősége ragadja magával — amire különben Vargha is célzott a verssel kapcsolatban (ld. i. m. 142–143. l.). Éppen politikai iskolázatlansága, naiv lelkesedése tette lehetővé, hogy a hajnal képét — sokkal inkább ösztönösen, mint tudatosan — a felvilágosodás képzetével társítsa, s ösztönös sejtéssel attól várja a nemzeti remények beteljesedését.

Az egybevetés megkönnyítésére a következőkben közöljük Darvas szóban forgó versét:

Hazafiui intés

Magyar! hajnal hasad, de meg nem virradt még
Hát est'ig ki tudja millyen leszen az ég?
Sok napnak vig volt már reggele 's fel-költe,
Nyugtáig azonban sok keserüt tölte.
Örülj, de okosan; ne hirtelenkedjél:
Sok vagyon még hátra! Azon törekedjél
Hogy több sebeid is mind bé-gyógyuljanak
Úgy hogy soha többé ki ne ujjuljanak.
Igaz, hogy kezedben van már az a nagy kints
Melly nélkül ugy látszik állandóságod nints:
Igaz az is, szépek a tett ajánlások,
De mi könnyen férnek azokhoz rontások.
'S bár most sokat nyerj is, ha nem léssz állandó,
'S az idők' sorsával bátran truttzolandó,
Mit nyersz, szegény, hanem ujabb keserveket,
Multtaknál nehézbben emésztendőeket?

Ha jobblábra tészessz Nemest és Parasztot,
Kire sokféle más sok bajt 's terht árasztott,
Ha rendbe téssz Királyt, Grófot, Bárót, Papot,
Le-mentével akkor ditsérhedd a' Napot. —
Ország Gyülésének kell hát előbb lenni,
'S abban mind ezeket lábra jobbra venni,
Melly ugy lessz, 's Mennyből is ugy jő segedelem,
Ha sokfelé nem von a' sziv 's az értelem.
Ha koronás Fődet mint illik tiszteled,
'S magyar véreidet eggy formán öleled.
(Orph. 1790. II, 3—4. l.)

A vers utolsó sora az egyik változatban — amint Vargha Balázs rámutatott — így hangzott: „Úgy tehesd Leopold fejére koronád." (Ld. ItK. 1953: 140. l.). (Csokonai és Darvas kapcsolatára utal a költő egyik írói névjegyzéke, amelyen Darvas Ferenc neve is előfordul; ld.: KK. IV, 30a).

A Darvaséhoz hasonló jellegű: a nemzet ébredését, eszmélkedését emlegető vers nagy számban született az 1790. évi felbuzdulásban. Néhányat Keresztesi is idézett naplójában, megjegyezve, hogy: „Az ekkor világra jött deák és magyar versek sokak voltak — a vak öröm mindeneket poetává formált." (I. m. 202. l.) Az általa idézett egyik vers így kezdődik:

Örülj magyar, s váljon édessé a Mára;
Mert mint koronádat béhoztad Budára
Ugy szabadságodnak dicsőült halmára,
Eljutssz édes hazám, hidd el nemsokára . . .
(I. h. 202—203. l.)

Idézi — név nélkül — Darvas Ferenc versét is (216. l.).

Álmából ébresztgeti a nemzetet az a vers is, amely kéziratos formában a következő címmel maradt fenn: „Egy igaz M. [= Magyar] Hazafinak Édes Nemzetét, ügyefogyott állapotjának mély álmából serkentő Verse." Így kezdődik:

„Ébredj Magyar Nemzet!
Nyisd fel már szemedet
Régenn úgy alúszol
Fontold meg ügyedet . . .
die 27ª Aprillis 1790. A. Tóth."
(DebrK. R. 2768: 197—202. l.)

Megtalálható egy másolata az OSzK.-ban is (Quart. Hung. 2710: 285a—287b); ez a kézirat keletkezése helyéül Kolozsvárt említi.

Csokonai költeménye kiemelkedik a hazafias reményt kifejező korabeli versek sokaságából — s nem csupán művészi erényeivel. Tévedés azonban mondanivalóját egyoldalúan értékelni, s a felvilágosodás hitvallását látni benne; a „hajdani gyász"-ra földerülő hajnal szimbólumával Csokonai is elsősorban a nemzeti vágyaknak és reményeknek adott hangot az „egész Hazábann harsogó Vivát" közepette, akárcsak a nemzet felvirradásáról szóló többi versíró.

Plasztikus rajzát adja a vers keletkezési körülményeinek Sinkó (26. l.).

Természetesen Csokonai versében így is sokkal több volt, mint a korabeli hazafias vagy hazafiaskodó versekben. A többlet kimondatlanul is

benne van a költeményben: a költő nem a felvilágosult uralkodó halálán, a haladást célzó intézkedések bukásán örvend (a jozefinista magyar protestantizmus fellegvárában tanuló diák nem is örülhetett ennek); örömének más a forrása: inkább ösztönösen, mint tudatosan a század nagy jelképébe sűríti megfogalmazatlan reménykedését, a kor szótárából — nem ismerve föl a nemesi felbuzdulás konzervatív, feudális jellegét — szinte groteszkül alkalomszerűtlenül éppen a *világosság*-ot emelve ki, amely ha öntudatlanul akadt is tollára, akkor is súlya van itt. Szauder József találóan mutatott rá a versben túlfokozottan jelentkező alaktalan vágyakozásra: „*A magyar! hajnal hasad* szubjektivitása — valami hiányérzés miatti túlfokozással — ... a legerősebb [szemben az objektív hangvételű leíró évszak-versekkel]" (ItK. 1967: 534. l.).

Hogy Csokonaiból más vágyak s remények szóltak, mint a korabeli nemességből, azt *A bagoly és a kócsag* kiábrándult hangú dialógusa meggyőzően mutatja. Sinkó némi túlzással Csokonai állat-dialógusát a *Magyar Hajnal hasad* „mosolygóan pajkos palinódiájá"-nak nevezte (35. l.).

Csokonai versét, annak már első kidolgozását is, újabb irodalomtörténet-írásunk méltatta kellő figyelemre: kezdetben némi egyoldalúsággal kissé túl is értékelve: a felvilágosodás költőjének tudatos hitvallását látva — láttatva — benne. (V. ö.: Vargha Balázs: ItK. 1953: 139—145. l., CsVM. 13. l.; Waldapfel: MFelv. 265. l.). Julow már árnyaltabban fogalmazta meg a költemény mondanivalóját: „A vers nemigen mond többet annál a nemesi szellemű jóslatnál, hogy felvirrad még a hadi szerencse a magyarra. Ami mégis többlet, az az előkészítő részben van: a felvilágosodás klasszikus fény és hajnal szimbolikájának elragadó művészi alkalmazása." (MIrT. III, 226—227. l.).

Hasonlóan vélekedett Szauder is, „az éjszaka-hajnal-dél egymásutánját kettős szimbolikával terheli meg, a magyar (nemzeti) dicsőség fényét egybe lobbantja azzal a világossággal, mely — rejtettebben ugyan — a felvilágosodásra vonatkozik ..." (ItK. 1967: 531. l.).

Szerintünk is elsődlegesen a korona hazahozatalát ünneplő országos mámor ragadta magával a fiatal költőt, habár a felvilágosodás jelképrendszerét használva fejezte ki a változáson érzett reményeit. A hajnal, a „világosodás" a versben nem lehet még egyértelműen a felvilágosodás jelképe: a korona hazahozatalakor Győrben például ilyen kivilágított feliratokat lehetett olvasni: „Napunk viradása; Hazánk ujulása; Egünk derülése ..." (Ld.: Keresztesi i. m. 200. l.). (E feliratokat különben Révai Miklósnak tulajdonította az egykori krónikás; ld. uo.).

4. *Az egész Hazában harsogó Vivátra:* a sor a korona 1790 februárjában történt hazahozatalával kapcsolatos országos ünnepségekre utal.

5—12. Szauder e sorokkal kapcsolatban ezt írta: „»Az elmúlt időknek mostohás keze«, mely a »fényes világosság«-ot takarta el fekete vásznakkal, aligha azonosítható II. József uralmával, ahogy a »megrögzött homály« is a tudatlanságot, a műveletlenséget jelenti, s nem a nemesi nemzet ellen hozott rendelkezéseket." (ItK. 1967: 531. l.) Bizonyára e kifejezésnek is többszólamú a jelentése: szellemi sötétséget éppúgy jelent, mint a nemzeti szabadság elnyomását, az udvar elnyomó törekvéseit.

6. *fedél:* jelentése itt 'koporsófedél'.

7. *fényes világosság* A kor szóhasználatában a *világosság* egyértelműen az *Aufklärung, éclaircissement* megfelelője volt; akkor is

jellemző volna, ha csak öntudatlanul használta volna itt a hajnalra vonatkoztatva a diákköltő.

9. *szőnyeg* (rég.): szőttes, szövet.

15. *Rövid időnn* (nép.): rövid idő múlva.

19. *Ásiai Musákkal:* a korabeli felfogás szerint a magyarság ázsiai eredetű.

22. A *bársonyos* jelentése itt: 'bíborszínű'.

23. A *kövér reménység* — amint erre Szauder is rámutatott — megvan a költő *Mindég közel van 'a Halál* c. versének első sorában is. (V. ö. ItK. 1967: 531. l.).

26. *a' Márs mezején:* a harcmezőn, a csatatéren.
eleve: hajdan, régen.

27—28. E sorok értelmét Vargha Balázs összefüggésbe hozta azzal a mellőztetéssel, amely Hadik Andrást, a török elleni háborúk fővezérét érte: „A *Belgrádra* és a *Laudon* című versek mutatják, hogy mennyire érdeklődött Csokonai az utolsó török háborúk eseményei iránt. A háború vezetésének egyik fordulata országszerte nagy figyelmet keltett: Hadik András leváltása a fővezérségről, s helyére Laudon kinevezése . . . Az ügy akkori jelentőségét mutatja, hogy még a félhivatalosnak számító *Hadi és más nevezetes történetek* is határozottan fájlalja Hadik leváltását. [Bekezdés.] Ez az esemény lehetett Csokonai versének történelmi előzménye . . . 1790-ben, és éppen Debrecenben, a nemzeti mozgalmak egyik tűzfészkében különös jelentősége van a Hadik-ügyre való célzásnak." (ItK. 1953: 142. l.) (V. ö. Vargha: CsVM. 13. l.).

Ez a magyarázat nem egészen meggyőző: Hadikot 1789-ben a lábán kapott seb miatt váltották le, s Csokonai maga is versben ünnepelte utódját, „az ősz Laudon"-t. Valószínűleg e sorok csupán általánosságban szólnak a magyarság régi katonai dicsőségének visszaállításáról.

29. Ez a sor a *Dafnis hajnalkor* c. vers soraira emlékeztet:

S z é p H a j n a l! emeld fel földünk felett
Az egek alatt tündöklő szent f á k l y á d a t;

(ÓD. 49. l.)

31. A *víg Dunának Ninfai* [= Nimfái] az örvendező országot jelképezik.

Verselése

A vers kezdő hat sorának rímeit mint a „rímremeklés" példáit idézte s részletesen elemezte Elek (81. l.).

82. Eggy Magyar Gavallér

Kézirata

ZC. 69b—70a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú saját kezű tisztázata. A ZC. szövegében Csokonai későbbi változtatásai, amelyekre a szövegkritikai fejezetben térünk ki.

A költő e versét később, kiadásra készítve elő, átdolgozta: új bevezető sorokat írt hozzá, s az eredetileg 34 soros verset 40 sorosra növelte;

ezt a bővítést és változtatást azonban nem a ZC.-ben végezte el. Az átdolgozott változat *A' magyar gavallér* címmel jelent meg a *Diétai Magyar Múzsá*-ban ([III.] 33—34. l.); kiadásunkban ezzel a címmel a megfelelő időrendi helyen önálló versként közöljük.

Az első kidolgozásnak két közel egykorú másolata ismeretes: a ZJ. 29ab több helyen eltér a ZC. szövegétől, eltérései azonban szövegromlással magyarázhatók; Jókay József is lemásolta (Oct. Hung. 695: 26b—27a), szintén szövegromlásnak tekinthető eltérésekkel.

A ZC.-ben a vers végén *17*-es szám — Csokonai saját kezű későbbi bejegyzése — utal a sorpárok számára.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein kezdettől szerepelt: az Első katalóguson így: „*LXXXII. A' Magyar Gavallér. Leirás.*" Az Első számvetésen a cím után a sorpárokra utaló *17*-es szám jelzi, hogy ez az adat még az első kidolgozásra vonatkozik: „*Magyar Gavallér.* 17."; a Második számvetés utalása azonban a 40 sorpárral már a DMM.-ben is megjelent második kidolgozásra vonatkozik: „*M[agya]r Gavallér*, 40."

A későbbi kiadások a DMM. szövegét vették alapul, Toldy azonban jegyzeteiben utalt az első fogalmazványra (920—921. h.).

Az első kidolgozás szövegét a ZC. alapján először Juhász Géza adta közre 1955-ben: EPM. 163—164. l. Utána az ÖV. és az ÖV.², majd az MM. közölte.

Keletkezése

A vers a ZC.-ben közvetlenül a *Magyar Hajnal hasad* után következik, amely a költő egyik legkorábbi önálló témaválasztású, a hazai közéleti, politikai eseményekhez köthető verse. Kétségtelen a két vers összetartozása: mindkettő 1790-ben, a magyar korona hazahozatalával s a II. József halálával kapcsolatos nemesi nemzeti felbuzdulás hatása alatt keletkezett. A DMM.-ben is együtt, egymás mellett jelent meg a két vers, ill. átdolgozott későbbi változatuk, csupán sorrendjük cserélődött meg: ott *A' magyar gavallér* került előbbre (34. l.), a *Magyar! Hajnal hasad!* pedig utána (36. l.).

Szauder József a zsengék sorában található alkalmi költemények között említette, együtt *Az ősz Laudonra*, a *Belgrádra*, a *Magyar Hajnal hasad* s *A Békesség [II.]* c. versekkel (ld.: ItK. 1967: 523. l.). Ugyanott rámutatott a vers keletkezésének politikai hátterére s ezzel együtt keletkezésének időpontjára is: „Darvas Ferenc *Hazafiui intés*-ének — mely 1790 elején jelent meg a folyóiratokban — visszhangja *A magyar! hajnal hasad* és ugyanebben a politikai légkörben, a nemzeti ellenállás kócsagtollas, paszomántos leventéinek hetykélkedése idején keletkezhetett *A magyar gavallér*." (I. h.)

Ferenczi úgy vélte (igaz, a második változatra gondolva), hogy a vers a költő 1795-i pesti tartózkodása idején íródott (56. l.).

Juhász Géza már Csokonai zsengéiről szóló tanulmányában az 1790-ben írt versek közé sorolta (ld.: It. 1955: 15. l.); ugyanígy az EPM.-ben. Juhász nyomán az ÖV., az ÖV.² és az MM. is ezt az időpontot fogadta el.

A keletkezés hátterét ismerve közelebbről is meghatározhatjuk a megírás időpontját: a magyar korona 1790 elején érkezett vissza az országba:

február 18-án indították útnak Bécsből, s február 19-én, II. József halálának előestéjén érkezett meg Győrbe (ld. Keresztesi i. m. az előző, **81.** vers jegyzeteiben); a versnek tehát 1790 februárjában—márciusában kellett íródnia. Az ÖV.[2] is az 1790 legelején írt versek közé sorolta, közvetlenül a *Magyar Hajnal hasad* után. Ezt az időrendi helyét megerősíti a ZC.-ben elfoglalt sorrendi helye is: ott közvetlenül az 1790 elején írt *Magyar Hajnal hasad* után következik.

Szövegkritika

A vers c í m e a kéziratokban s a címjegyzékeken eltéréseket mutat. A ZC.-ben *Eggy Magyar Gavallér* címmel szerepel; Zilahi János gyűjteményében: *A' Magyar Gavar* a címe; a címjegyzékeken viszont *A' Magyar Gavallér*, illetőleg *Magyar Gavallér* alakban fordul elő. A DMM.-ben *A' magyar gavallér* címmel jelent meg.

Juhász Géza és Vargha Balázs — föltehetően a címjegyzékek alapján — határozott névelős alakban közölték az első kidolgozás szövegét is, de az MM. már a mi eljárásunk szerint adta ki. Mi az első változatot a ZC.-beli címmel közöljük.

1. K: *páva ként* A *ként* ragot korai verseiben Csokonai még gyakran külön írta.
4. K: *Egy Német ruhában puhálkodó Bagát* A szöveget a költő később saját kezűleg javította át, az áthúzott szavak fölé írva a megfelelő új változatot:
Egy ⟨Német⟩ tarka ruhábann ⟨puhálkodó⟩ fénylő Német Bagát
Az EPM., az ÖV. és az ÖV.[2] — helytelenül — a későbbi változatot közölte az ősszövegben is.
6. K: *Magyar* Jav. ebből: ***magyar***
8. K: *méltoságot* em.
9. K: *Mellyk [= Mellynek]*
11. A K-ban az *Angliai* szó más árnyalatú tintával át van javítva így: *Asiai*. A javítást maga Csokonai végezhette a vers későbbi átdolgozásakor, amit igazol a *Diétai Magyar Múzsá*-ban megjelent későbbi változat szövege is (ld. *A' magyar gavallér* 9. sorát). Az EPM., az ÖV. és az ÖV.[2] — helytelenül — itt is a későbbi változatot közölte.
13. K: *tsizmáj**a**n* em.
15. K: *t**a**ntzoltattya* em.
22. K: *Tsujtárján* Csokonai kezével később átjavítva így: *Tsótárján*. A kiadásokban ez az utóbbi alakváltozat fordul elő.
25. K: *s**z**ala* em.
27. K: *Tsillámlo* em.
28. K: *Dama**k** [= Damanak]* em.
29. K: *hollo* em. Kp. n. em.
32. K: *Re**a*** em. *tckergődzott* em. *szárnyai**nn*** A határozórag utólag beírva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A magyar viselet a II. József reformjai által kiváltott nemesi nemzeti ellenállás idején jött divatba, közelebbről a magyar korona hazahozatala idején, 1790 elején. Kazinczy a szemtanú hitelességével számol be a Pályám emlékezetében e korjelenségről: „József leküldé koronánkat,

a jegygyűrűt a király és nemzet között, Budára, s akkor lobbanánk örömre . . . Banderiumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött őrzeni a nemzet kincsét vagy inkább csak tisztelkedni körűle, másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömeiben, s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánnyal jelenének meg, őszek mint a galamb, s együtt állák ki, meztelen karddal órájokat." (KazMűv. III, 137—138. l.)

Érdemes a fentiekhez hozzávennünk azt, amit Marczali Henrik írt az országgyűlési előkészületekkel kapcsolatban: „az utczán csak magyar ruhát láttak. Szinte érdemül tudták be a banderistáknak, ha idegen ruhát viselőt meg nem vertek. Az országbíró, ki még pünkösdkor is német köntösben járt, most kurta mentében vezette a tanácskozásokat." (Az 1790/1-diki országgyűlés. Budapest, 1907. I, 355. l.)

Vargha Balázs is az 1790-es év mozgalmaival kapcsolatban tárgyalta a verset, közvetlenül a *Magyar Hajnal hasad* után, némileg elmarasztalva szemlélete miatt (ld. CsVM. 14. l.).

Julow Viktor is foglalkozott a vers szemléletének ellentmondásaival (ld. MIrT. III, 227. l.).

Szauder József részletesen elemezte mint Csokonai korai leíró verseinek egyik jellegzetes típusrajzát, rámutatva a leírás külsőlegességére is (ld. ItK. 1967: 535. l.). Egyik későbbi tanulmányában, *A bagoly és a kócsag*-gal vetve egybe, ezt írta a versről: „Ő . . . Csokonai beszél [*A bagoly és a kócsag*-ban] — még nem *Az estvé*nek vádbeszédjét mondja el, de már ironikus nevetéssel löki el magától a *Magyar! hajnal hasad* és *A magyar gavallér* illuzióit. Ez az út vezet *Az estvé*-hez." (ItK. 1970: 714. l.) Szintén e dialógussal vetette egybe V. Szendrei (36. l.).

Szabó Zoltán Csokonai stílusáról írva a vers gazdag színvilágát emelte ki (ld. NyIrK. 1966: 255. l.).

A c í m ben előforduló *Gavallér*-t nem a mai értelemben használja a költő: nála 'lovag'-ot jelent, sőt a szó eredeti 'lovas' jelentése is belejátszik még a versbe. Vargha Balázst bizonyára a szó mai jelentése befolyásolta, amikor „a női szívek bálványá"-ról írt a verssel kapcsolatban (ld. CsVM. 14. l.).

1. *tollászkodik:* itt nem azt jelenti, amit személyről szólva szótáraink is közölnek, hogy 'haszontalansággal tölti az időt', vagy: 'vontatottan készülődik, nehezen készül fel' (v. ö.: CzF., ÉrtSz.), hanem a szó eredeti jelentése szerint: '(mint a páva) kényesen, maga kelletve járkál', ill. 'tetszelegve igazgatja magát, forgolódik (mint a tollászkodó madár)'.
   Gavar (rég.): lovag, gavallér. Csokonai *A' Tél [II.]* című közel egykorú versében is használja (39. sor).
3. *nyíretten* (táj., rég.): nyírottan; bizonyára arra való célzás, hogy az illetőnek le volt nyírva (borotválva) szakálla, bajusza. Kazinczy írja az 1790. év nemzetieskedő divatjáról szólva, hogy „prémet növete szája felett minden" — azaz bajuszt, szakállt növesztett mindenki. (Ld.: i. h. 139. l.). Egy korabeli népszerű énekes vers, amely éppen A' Magyar Banderista címet viseli, így szól erről:

. . . Bajúszom fel-fodrítom,
Többé el-sem hagyítom;

Nem kell mezítelen száj,
Orrom alatt ne piszkálj.

(Énekes gyűjtemény. Vátzon 1803. Első darab. Lapszám nélkül, a 108. dal.)

lotyogtattya magát (nép.): kocogva, döcögve megy (v. ö. *lötyög*).

4. *Bagát* (?): szótáraink nem ismerik; föltehetőleg a *pagát* nevű kártyajátékkal függ össze, amelynek neve az olasz *bagatto*-ra megy vissza, s a kártyalap egyik figuráját jelenti 'tökfilkó'-féle jelentésben. A „Bagát" *Pagát* alakban előfordul az 1793-ban írt *Tempefői*-ben is: „Tekintetes nemes Tökkolopi Menyhért de eadem, minden compániában szerencsés játszó volt, oly okosan tudott skártolni, hogy négy tarok mellett megtartotta Pagátot; másszor tíz tarok mellől elnyerte." (HG. III, 152. l.)

7—8. A *szente ~ mente* rím később egy hasonlóan külsőséges alkalmi versben bukkan fel *(A' Haza' Templomának örömnapja:* AV. 65. l.

9. *szántya:* hasítja, csíkozza.

10. Az arany *paszamánt*-okra vonatkozóan érdemes idéznünk Kazinczy dokumentáris értékű följegyzését az 1790. évi ünnepségekről: „A nadrágocskák, hacukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az arany zsinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszamántot; s Erdélyben, hol minden aranyfonal elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő, s nem postaszekeren, hanem, hogy négy nap alatt már vehessék, a leveleket hordó postán." (I. h. 138. l.)

11. Az *Angliai veress nadrág*-gal érdemes egybevetni A' Magyar Banderista c. vers sorait:

Ő szép *veres nadrágom!*
Te vagy kedves jószágom . . .

(Ld. i. h.)

12. *véres:* a szó itt föltehetőleg 'harcias' jelentésben áll.

17. *serény* (táj.): sörény.

20. A *tekerít* nem a szellőre vonatkozik, hanem a nyakát, fejét kapkodó, forgató, „tekerítő" paripára.

22. *Tsujtár* (rég.): csótár, a nyereg alá terített takaró.
Meander (gör.): kígyószerű díszítmény, kígyóvonal.

23. *Merőnn* (táj., rég.): mereven, mozdulatlanul.
leventa (rég.): levente, vitéz.

24. *bokréta:* sisakforgó.

24 kk. E sorokat *A bagoly és a kócsag* kritikusabb szemléletével így vetette egybe Szauder: „Most [*A bagoly és a kócsag*-ban] szánakozva beszél a kócsagtollról, a hiú nemesség patriotizmusát szinte egyedül tanúsító díszről . . ." (ItK. 1970: 714. l.)

25—28. Csokonai kitűnő megfigyelését igazolja Kazinczy egykorú följegyzése: „Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány prémjével, s ennél eszesbb fejfedőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt s legalkalmasbb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon." (I. h. 139. l.)

26. *boglár* (rég.): gomb- v. gyűrű alakú ékköves dísz.
meg ütközött (rég.): visszaverődött.

27. *nyusztos:* nyusztprémes.

28. *anglus* (rég.): angol.
30. Oláh Gábor Propertius-reminiscenciát vélt e sorokban fölfedezni: „Propertiusra emlékeztető kép, mint *Az eleven rózsához* c. költeményében: »Rózsaszálacskák feredtek tiszta tejhabok között.« Propertiusnál: »utque rosae puro lacte nebant folia.«" (CsLat. 13. l.) Ugyanez a hasonlat fordul elő Csokonainak 1795 januárjában írt *A szeretet győzedelme a tanultakon* című „Vígjáték"-ában is: Esmeretlen mondja Ámornak a szerelemről: „orcáján kétfelől az ártatlanság tejébe úszkál a kellemesség rózsája" (ld.: ÖV.[2] I, 299. l.). (V. ö. EPhK. 1883: 734. l.; 1894: 628. l.).
31. *Bársony szín:* itt: 'sötétbarna'.
32. *szárnyainn:* a szélre vonatkozik.

Verselése

Elek Csokonai tizenkettőseinek „szerkezeti schémájához" példaként idézte: „a vers egyenlő periódusok sorozatából áll; egy-egy periódus terjedelme 2 sor, a sorok pedig — önmagukban is feleződve — két egyenlő, hattagú részből állanak." (29. l.)

83. A' Reggel

Kézirata

ZC. 70b—71ab (K_1). Csokonainak az eredeti fogalmazványról készített közel egykorú tisztázata: néhány feltűnő elírás, szöveghiba arra mutat, hogy fáradtan, igen figyelmetlenül másolta le a szöveget. A K_1-ben a cím után pont van.

A ZC.-beli szöveg végén Csokonai egyidejű bejegyzése: „ulterius sequitr [= sequitur] ad pag." A 76b oldalon meg is található „Opera" felirat alatt a szövegnek három sornyi folytatása. A másolatokból ez a három sor hiányzik.

Némi eltéréssel — néhol javítva, másutt változtatva a szövegen — letisztázta a CQ. másolója is: 44ab (K_2).

Több feltűnő eltérést mutató közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 53. II, 71ab—72a. (K_3) és Oct. Hung. 340: 99ab (K_4). Az előbbi csak a 42., az utóbbi csak a 34. sorral bezárólag tartalmazza.

Ismerte egy csonka, 34 soros kéziratát Abafi is, aki elsőként adta közre a verset a Figyelő X. évfolyamában Kaszás Sándor komáromi másolata alapján (K_5). Ugyancsak a 34. sorral bezárólag fordul elő Debreczeni P. Dániel másolatgyűjteményében, a 111—112. oldalon (K_6).

Az MTAK.-nak 39. I. 38. V. 8. régi jelzetű kézirata, amelyre a HG. hivatkozott, azonos a ZC.-beli kézirattal. Vargha Balázs szóbeli közlése szerint a romlott szövegű rövidebb változat megvan a Kecskeméti Ref. Egyházmegye Könyvtárában is egy Kiskunfélegyházáról — a Kovács család hagyatékából — származó katalogizálatlan másolatgyűjteményben.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására: címjegyzékei közül már az Első katalógusra fölvette a LXXXIII. sorszám alatt, majd az Első számvetésre is: aláhúzás nélkül s anélkül, hogy a sorpárok számát jelezte volna

— tehát föltételesen. Később is fölvette jegyzékeire: az 1802-i Új katalógusra, továbbá a Műfajjegyzékre az „Apró Fordítások" közé 59. sorszám alatt.

A költő életében nem jelent meg.

Toldy jegyzéke a 42. sorszám alatt említi a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben, címével és kezdősorával, a következő lapalji jegyzettel: „Ettől különbözik az a hason tárgyu költemény, melly a Hátrah. El. Versek I. k. a 713. szel. áll." (LXXXIX. h.) A Toldy által hivatkozott vers a költőnek *A Reggelről* című rövidebb korai műve.

Először Abafi adta ki a Figyelőben (X. [1881] 231. l.), de nem a ZC. szövege alapján, hanem Kaszás Sándor „Helikoni virágok . . ." elnevezésű, 1811-ben, Komáromban összeírt kéziratos gyűjteményéből, amely a versnek csupán 1—34. sorát tartalmazta. (Ma ismeretlen helyen lappang; v. ö. Stoll 622. sz.).

Először a HG. közölte teljesebb terjedelmében, az 1—34. sort Abafi közleménye alapján, ezzel a megjegyzéssel: „Abafi kiadásában a szöveg eddig terjed. Folytatását az Akadémia 39. I. 38. V. 8. jelz. kéziratának 63. lapjáról közöljük." (Ld. HG. II, 147. l.; a 63. l. a ZC. régi lapszáma.) (A külön lapra írt utolsó három sor ide tartozását a sajtó alá rendezők nem ismerték föl, „Töredék"-ként külön közölték; ld. HG. II, 396. l.)

A ZC. szövege nem egyezik meg mindenben a Kaszás Sándor-gyűjtemény szövegével, s eltér az OSzK.-beli K_3 szövegétől, sőt néhol a CQ. másolatától is, amely pedig a ZC. alapján készült.

A ZC. szövege szerint először Juhász Géza adta ki (EPM. 165—167. l.), majd az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben Vargha Balázs; e kiadásokból is hiányzik azonban a fordítás utolsó három sora. Ezt csak az MM. közölte, jelen kiadásunk kézirata alapján.

Keletkezése

A ZC.-ben a költő első önálló témaválasztású versei között fordul elő, közvetlenül az 1790. év hazai eseményeihez kapcsolódó *Magyar Hajnal hasad* és az *Eggy Magyar Gavallér* után, s közvetlenül egy másik napszakverse: *A Dél* előtt. Míg azonban többi napszak-verse eredeti mű, ez fordítás. A Zöld-kódexbeli szöveg ugyan nem utal a latin mintára, de Kaszás Sándor gyűjteményéből Abafi a következő címmel adta ki: *A reggel. Senecából.*

Az Első katalóguson LXXXIII. sorszám alatt így található: „A Reggel. Elégia. *Lefordítni.*" A megjegyzés talán arra vonatkozik, hogy még többet is le akart fordítani a versből a költő: erre mutat a ZC. 76b oldalán található három sornyi pótlás; lett volna azonban még lefordítani való szöveg: forrásából, Seneca Hercules furens c. tragédiájából ugyanis a reggelről szóló kórusnak csak mintegy kétharmadát fordította le (125—177. sor).

Hogy a vers Seneca művéből készített fordítás, arra Csokonai kéziratainban nem találunk utalást: az Első katalógus csak annyit jegyez meg róla, hogy „*Lefordítni.*", s a címjegyzékek közül is csupán a Műfajjegyzék mutatja, hogy fordítás. Úgy látszik, hogy Kaszás Sándor olyan kéziratból dolgozott, amely a római tragédiaköltő nevét is föltüntette; Debreczeni P. Dániel másolatában szintén így fordul elő.

A fordítást Juhász Géza 1793-ból keltezte (ld. EPM. 313. l.); Vargha

Balázs viszont — aki egyébként Juhász Géza időrendjét követte — az ÖV.²-ben s az MM.-ben is az 1794-i versek közé sorolta.

Szerintünk a vers ZC.-beli helye azt mutatja, hogy még 1790-ben kellett készülnie, akárcsak az utána következő másik napszak-versnek, *A Délnek*.

Szövegkritika

A K_1-en, a K_2-n, a K_3-on és a K_4-en *A' Reggel* a vers címe. Abafi a K_5-ből ilyen címmel közölte: *A reggel. Senecából.* A K_6-ban: *A' Reggel Senekából fordítva.* A Kjt.-re s a Kcsl.-re névelő nélkül került: bizonyára csak pongyolaságból.

Abafi közleménye nyomán a HG. is ezzel a címmel adta közre: *A reggel Senecából.* Az ÖV., az ÖV.² és az MM. Seneca nevét csak a cím alatt közli.

Mi a ZC.-beli változat címét fogadjuk el, amelyet a költő címjegyzékei is támogatnak.

Mint volt róla szó, Csokonai ZC.-beli autográf lejegyzése több nyilvánvaló elírást tartalmaz; mégis a Zöld kódex szövegét kellett alapul vennünk, annál is inkább, mivel a K_1, a K_4, a K_5 és a K_6 csonka, a ZC. alapján készült K_2 pedig csak helyenként javította ki a K_1 szövegromlását, s újabb hibákat ejtett. A latin eredeti alapján, a K_3, a K_4, a K_5 és a K_6 szövegét is figyelembe véve, helyenként emendáltuk a ZC.-beli kéziratot, amint erre esetenként utalunk.

1. K_1, K_2, K_3, K_4: ***már*** *pislogva*
   K_5: ***csak*** *pislogva* A latin eredeti a *már* határozószót igazolja: I a m rara micant sidera prono
   K_1: *égk [= égnek]*
2. K_3: ***Fáklyái az éjjel rémült setétségnek***
   K_1: *égk [= égnek]*
3. K_1, K_3: *tüzei* [!] A tárgyragos alak a helyes; em.
4. K_1: *bujdosk [= bujdosnak]*
   *gy**ozetet*** em.
5. K_1, K_2: *Üzi már ujj fénnye piritván az eget* Kp. n., em.
   K_4, K_5, K_6: *Üzi már az **uj fény — piritván az eget***
   K_3: *Üzi már **az uj fény a' setétes eget***
6. K_6: Ro/ *A halynal csillag**a** tündöklő seregét*
7. K_1: ***göntzöl*** em.
9. K_1: *jövén ég* K_6: Ro/ *jövén **is***
10. K_1: *Oeta* jav. ebből: ***oeta*** A K_2-ben és a K_3-ban tévesen *Aeta*, a K_5-ben *Etna*. A K_4-ben *éjjel*
    K_6.: *Mosolyog Titán **az** Öëta*
11. K_1: *Ma* em. A latin eredeti, a K_3, a K_4, a K_5 és a K_6 egyaránt a *Már*-t igazolja; a HG. is e szerint közölte a szöveget. Az EPM.-ben, az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben található *Ma* hibás.
12. K_1, K_2: *mind* K_3: ***mint*** Az első a hiteles. A K_6-ban *sugárival* helyett: *sugár**itol*** K_1: Kp. n. em.
14. K_1: *terő* em. K_6: Ro/ ***verő***
15. K_1: *Fel serken a' kemény **midőn** a' gondokat*
    K_2: *Fel serken a **Remeny midőn***
    K_3, K_6: *Fel serken a' kemény **munka** 's a' gondokat*
    K_4: *Fel serken a kemény **munka** s a gondo**l**at*
    K_5: *Felserken a kemény **munkás**, s a gondokat*

A K_1-ben a *midőn* kétségkívül elírás: a latin eredetiben a megfelelő rész így hangzik:

Labor exoritur durus . . .

Tehát a K_3, ill. a K_4, K_6 szövegét kell e tekintetben hitelesnek elfogadnunk. A K_1-et ennek megfelelően em. A K_2 *Remeny [= Remény]* szava is bizonyára elírás a K_1-beli *kemény* helyett.

Vargha Balázs az ÖV.—ÖV²-ben s az MM.-ben a K_1 alapján közölte a szöveget, s a *midőn*-nel úgy próbálta összhangba hozni a mondatot, hogy a *kemény*-t — talán a K_2 szövegét is figyelembe véve — *remény*-nek olvasta.

15—16. K_1: Kp. n. em.

16. K_1: *hazakat* em.

19—20. A K_6-ból e sorpár hiányzik.

20. K_1: *dagadoz* Ebből alakítva: *dagaz* — úgy, hogy a kimaradt *do*-t a megfelelő hely fölé írta a költő.

21. K_1: *gyep füven* Lehetséges, hogy a második szó *e* betűjéről lemaradt az ékezet, s így voltaképpen birtokos szerkezet van itt: *a gyep füvén.*
A K_5-ben: *A puha gyep füvön* A HG., az EPM. s az ÖV., ÖV.² és az MM. hasonlóképpen közölte a szöveget.
A K_3-ból a 21—22. sor hiányzik. A K_6-ban *A puha* helyett ***Ott*** *puha*

22. K_1: *Jollakott* em. *futkarozik* em. K_6: *Jól* ***tartott***

23. K_1: *Fújván egy ág hegyénn a' kis fülemüle*
K_2: ***Fujván*** *egy ág* ***fején*** *a'* ***vig*** *fülemüle*
K_3: ***Fügvén*** *egy ág hegyén a' kis fülemile*
K_4: ***Fügvén*** *egy* ***kis ágon*** *a* ***szép*** *fülemile*
K_5, K_6: ***Függvén az*** *ág hegyén a kis fülemile*
Az ÖV.—ÖV.² és az MM. a K_1 szerint közölte a sort: ezt kell hitelesnek tartanunk. A K_3—K_6 szövegét a latin eredeti 146. sora befolyásolhatta:

pendet summo stridula ramo . . .

K_1: *ág hegyénn* Az EPM.-ben s az ÖV.—ÖV.²-ben és az MM.-ben *águegyen*

24. K_1, K_2, K_5 K_6: *Az ujj napnak szárnyát vígan ereszti le*
K_3: *Az uj nap****on***
A latin szöveg az előbbieket igazolja:

pennasque nouo tradere soli
gestit . . .

25. K_1, K_2: *'S Köszönvén hangossan a' szép fénynek örűl* Kp. n. em.
K_5, K_6: *Köszöntvén*
K_2: ***Rekedező notát torka danol 's*** *örül*
A K_1, K_2 szövege a hiteles. A HG. a K_5 szerint közölte.

26. A K_1-ben voltaképpen *siro* van, de az *r* nagyon kicsire sikerülvén, a CQ. másolója *Szö*-nek olvasta, mivel az *i* pontja az *o* fölé került s az *f* mellett a pont nélküli *i z*-nek tűnt. A CQ.-ban aztán a „*szö*" *szövött*-té „emendáltatott", s az EPM, az ÖV., ÖV.² és az MM. is ezt vette át, noha erről a latin eredetiben

nincs szó. A K_2-ben szintén *szövött* van; a többi másolatban még néhány feltűnő sorváltozat fordul elő:

K_5, K_6: *Énekel a véknyan siró* ***fecskék*** *körül*
(A HG. is ezt közölte.)
K_4: *Énekel a* ***vigan szólló fetskék*** *körűl*
K_3: ***Keseregvén társát siró*** *fészek körűl*

A K_4-ben s a K_5-ben a *fecskék* nyilvánvaló elírás a *fészke* helyett: a latin szövegben nincs fecskékről szó; a „querulos inter nidos"-nak a K_1 és a K_3 *siró fészke körűl* fordítása felel meg leginkább; a latin eredetinek azonban egyik fordítás sem pontos mása. A latin minta többes száma („nidos") arra mutat, hogy másolási hiba történt: az eredeti fordításban *fészkek körűl* állhatott, s „homogén gátlás"-ként lett belőle *fészke körűl* a másolatban; ennek megfelelően em.

27. K_1: *bizonyito* em.
29. K_1: ***bajós*** Ez is a vers tisztázásakor keletkezett másolási hiba lehet; em. A K_2-ben, a K_3-ban, a K_4-ben s a K_6-ban *hajos*, ill. *hajós* van. *kéttsége* Értelemszerűen em. Így emendálta az EPM. s az ÖV., ÖV.[2] és az MM. is.
30. K_1: *méllysegre* em. A K_6-ban *a' szélre 's a' méllységre* helyett: *a'* ***szelekre*** *'s méjségre*
31—32. K_1: *Viszi a' félelem színétől kékellő*
Tengert fel bosszantván vásznait bőv szellő

K_2: *Tengert fel bosszantván vásznait* ***a*** *szellő.*
K_3, K_4: *Tengert* ***felpuffasztván*** *vásznait bő szellő*
K_5, K_6: *Tenger,* ***felpuffaztván*** *— vásznait bő szellő;*

A K_3-ban, a K_4-ben, a K_5-ben és a K_6-ban található *felpuffasztván* másolási hiba lehet; az ÖV.—ÖV.[2] és az MM. ezt közölte. A latin eredetiben található „laxos aura | complente sinus" alapján azonban ezt a változatot sem lehet egészen figyelmen kívül hagyni. A K_1-ben (s az azt követő másolatokban) a *Tengert* tárgyragja másolási hiba; em. Kp. n. em.

33. K_1: *fugvén* em.
K_1, K_2: *Az halász függvén a' redves kő szálakonn*
K_5: ***A*** *halász függvén az* ***odvas kőszirtokon***
K_3: ***Az*** *halász függvén az* ***odvas kőszíklába***
K_4: *A vadász függvesztvén az* ***odvas*** *kő szállakba* [!]
K_6: ***A vadász*** *függvén az* ***odvas*** *köszálakonn*

A latin eredetiben 'kivájt', 'üreges' kőszíklákról van szó:

. . . Hic exesis
pendens scopulis . . .

A *redves* eredeti jelentése 'üreges', 'odvas'; a *redves* lehet a Csokonaitól származó hiteles alak, az *odvas*-sal a másolók helyettesíthették a számukra kevésbé ismert szót.

34. K_1: *halásza* em. Ez a sor a K_4-ben nyilván egészen romlott szöveggel: *A halász a potykát ereszti horgokra*
36. K_1: *vesszejék [= vesszejének]*
40. K_1: *remeny* em.
41. K_1: Kp. n. em.

42. K_1, K_2: *A' városbann leg több 's leg sűrűbb vetemény*
K_3: ***Akárholott** legfőbb*
A latin eredeti szerint a *városbann* a helyes fordítás.
43. K_1: *urakk̄ [= uraknak]*
44. K_1: *strázsájja* A *z* utólag beszúrva.
49. K_1: *hodnál* em. *kedvék̄ [= kedvének]*
50. K_1, K_2: *arannak* A többi kéziratból e rész hiányzik. Csokonai nyilván tévesen másolta a szót, az eredetiben *amannak* állhatott, amint erről a latin minta meggyőz. (Az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben *aranynak* van.) (Ld. bővebben a tárgyi magyarázatokban.)
51. K_1: *árúbolveti* em. A *lármás* után fölösleges értelemzavaró vessző; em.
52. K_1: *haragbol* em. *keres vén [= keresvén]* em.
55. K_1: *oráival* em.
56. K_1: *többe* em. *vehetk̄ [= vehetnek]* Kp. n. em.
58. K_1, K_2: *Sebess szaladással* HG., ÖV., ÖV.², MM.: ***h**aladással* Az utóbbi téves olvasat vagy sajtóhiba.
59. K_1: *napokk̄ [napoknak]*
60. K_1: *rohano* em.
61. K_1: *A midőn* Az *A* jav. ebből: *De Párkak* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ZC.-beli helye azt mutatja: a költő tudatosan törekedett arra, hogy az iskolai versgyakorlatokban megkezdett napszak-versek *(Az Estvének le írása, Az Estve)* ciklusát két másik verssel kerekítse ki. *(A' Reggelről* címmel maradt fenn egy közel egykorú önálló verse is Csokonainak. A napszak-témák korabeli divatjára nézve ld. Fest 81—82. l. és Szauder: ItK. 1969: 14. l.).

A témát — az iskolai példák nyomán — föltehetően önként választotta a költő: mintája azonban Seneca említett verse volt. A latin eredetihez meglehetősen pontosan ragaszkodott, csak néhol bővített néhány szóval a sorok tartalmán a hosszabb alexandrinusok kívánalmai szerint. Figyelmet érdemel, hogy a ZC.-ben a három sornyi pótlást tartalmazó 76b oldal előtt a 76a oldalon Csokonai későbbi kezével Seneca tragédiáinak címei olvashatók: „Medea. 2. Hippolytus. 1. 3 4. Oedipus. 4. Troas. 2. Agamemnon 1. Thyestes 2. 3. Octavia (11.)". Fodor Gerzson említi, hogy diákkorában a költő a „közönséges Examenben Seneca Tragédiáiból egy darabot igen eleven actioval eljádszott" (CsEml. 231. l.).

3. A *kik* népies használat *melyek* helyett: a *tüzek*-re vonatkozik.
7. A Göncölszekér (Ursa Maior) az északi éggömbön van, ezért nevezi a költemény *fagyos*-nak.
9. *Tenger szín:* azért tengerszínűek a lovak, mivel a monda szerint Héliosz a tenger habjaiból bukkan ki reggelente Nap-szekerével.
10. *a' Titan:* Héliosz a monda szerint Hyperion titán és Thia fia volt, s gyakran egyszerűen *Titan*-ként emlegették.
Oeta: hegylánc Észak-Görögországban.
14. *Phoebus vissza térő Nénnye:* Artemisz, azaz: a Hold.
43—44. A sorokban birtokos szerkezet van: a *palotája* birtoka a *Makrantzos ajtaját*
45. *E:* személyre utaló mutató névmás; itt azt jelenti: 'ez az ember'.

50. *amannak:* az előző sor *E* névmásának ellentéte: 'a másik embernek[9].
51. *Az:* személyre utaló névmás: 'amaz', 'a harmadik ember'.
52. A soreleji *A* nem névelő, hanem az előző sor *Az* szavához hasonlóan személyre utaló mutató névmás.

Verselése

A tragédiabeli kórus rímtelen rövid időmértékes sorait (lazán kezelt trochaikus dimeterek) Csokonai páros rímű tizenkettősökben fordította.

84. A Dél [I.]

ZC. 72ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú saját kezű tisztázata.

A kézirat szövegén a költő későbbi javításai: a ZC.-beli első kidolgozás 34 soros szövegéből alakította ki ugyanis a versnek 94 sorra növelt változatát, amelyet a *Diétai Magyar Múzsá*-ba szánt; ott azonban nem jelent meg, hanem tovább módosítva *Déli aggodalom* címmel látott napvilágot a *Lilla* Első könyvének XVIII. verseként. A ZC.-beli ősszöveg utolsó sorának végén Csokonai kezével később odajegyzett *17*-es szám jelzi az eredeti szöveg sorpárjainak számát, s ugyanitt a költő bejegyzése utal a később hozzátoldott részre: „Lásd a' folytatást *pag. 14.*". A 94 sorra növelt változatot a CQ. másolója is letisztázta, figyelembe véve Csokonai javításait. A CQ.-beli tisztázatból saját kezű újabb változtatásokkal alakította ki a költő a *Déli aggodalom* szövegét.

Volt egy kézirata a költeménynek Kiss Imre tulajdonában is (ld. KI/j. 19).

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott verse kiadásával, de csak a megbővített, átdolgozott változatéval: művei Első katalógusán LXXXIV. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Dél. Elégia.*" A műfajjelzés arra mutat, hogy ez az adat már a megbővített második kidolgozásra vonatkozik. Az Első számvetésen a 24. helyen szerepel, így: „*Dél.* 47." A 47-es szám a sorpárokra utal, tehát a 94 soros második kidolgozásra. A Második számvetésből azonban már kimaradt a vers, noha a három évszak-vers — amelyekkel az Szv_1-en szomszédos — itt is megtalálható. A DMM.-ben nem is jelent meg: föltehetően szenvedélyes szerelmi hangja miatt kellett gondolnia elhagyására. Pedig, hogy komolyan gondolt a vers megbővített változatának kiadására, bizonyítja az is, hogy a ZC.-ben a lapszélre vetítve helyesírásilag végigjavította az egész 94 sorra bővített változatot. Végül azonban — amint volt róla szó — csak a *Déli aggodalom* című újabb átdolgozása jelent meg a versnek a *Lilla* kötetben.

Toldy a kiadatlan művek jegyzékében a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben a 45. sorszám alatt elveszettnek jelezte: „45. A dél. — elv." (LXXXIX. h.); úgy látszik, nem ismerte föl, hogy az EK.-n s az Szv_1-en előforduló *A' Dél* nem más, mint a *Déli aggodalom*-nak a ZC.-ben található ősszövege. Ez annál feltűnőbb, mivel a *Déli aggodalom* jegyzeteiben így utalt az első kidolgozásra: „Az első fogalmazatban címe: A dél.", s

ugyanitt hivatkozott a ZC.-beli ősváltozat szövegeltéréseire és terjedelmére is (934. h.).

A ZC.-beli első kidolgozást önálló versként először az ÖV., majd az ÖV.²s az MM. közölte, de nem egészen következetesen: helyenként a későbbi második kidolgozás szövegmódosításaihoz igazodtak. Juhász Géza az EPM.-ben a toldalékkal megbővített változatot adta közre (168—171. l.), de lapalji jegyzetben utalt a ZC.-beli első kidolgozás szöveghatárára is; azonban ő sem az ősszöveget közölte, hanem annak átdolgozott második változatát. Az ősfogalmazvány egészen szöveghűen most jelenik meg először.

Keletkezése

A toldalék nélküli ZC.-beli ősszöveg keletkezését — *Az Estve* s *A nyár* ZC.-beli ősszövegével együtt — Juhász Géza külön indokolás nélkül 1792-ből származtatta (ld.: It. 1955: 15. l.); ennek megfelelően közölte az EPM.-ben is. Kronologizálását az ÖV. és az ÖV.² is átvette. Az MM. a mi kötetünk időrendjéhez igazodva, de 1789-ből keltezve adta közre.

A ZC.-ben elfoglalt helyéből azonban — az 1790-ben írt *Magyar Hajnal hasad*-tól és az *Eggy Magyar Gavallér*-tól csupán a Senecából fordított *A' Reggel* választja el — úgy látszik, hogy ez a vers is 1790-ben (esetleg 1791-ben) íródott.

Szövegkritika

A toldalék megírásakor a ZC.-beli ősszöveget végigkorrigálva Csokonai — akárcsak a kiadásra szánt *A Tél [II.]*, *A Nyár [I.]*, *Az Ősz [II.]* stb. esetében — a helyesírási javításokat lapszélre vetítette: *ſ*-eit *s*-re változtatta, kijavította a főnevek németes nagy kezdőbetűit, az ypszilonista helyesírást jottistára változtatta *(szeggyetek ~ szedjetek)*, a rövidnek jelzett magánhangzók ékezeteit kijavította *(hevül ~ hevűl, merevül ~ merevűl, fövel ~ fővel* stb.). A lényegében hiányzó központozás pótlására is ekkor került sor, valamint a hiányjelek legtöbbjének kitételére.

E javításokat — mivel Csokonai későbbi helyesírási felfogását tükrözik — itt, az első kidolgozás szövegközlésénél csak feltételesen vesszük figyelembe.

A vers c í m e a ZC.-ben névelővel, hiányjel nélkül, nagy kezdőbetűvel fordul elő, a végén pont nélkül; az Első katalóguson hiányjel van a névelő után. Mivel az EK. adata már a második kidolgozásra utal, a hiányjeles alakot — megkülönböztetésül is — fenntartjuk e megbővített változat számára. Némely címjegyzéken, ill. kéziratleltáron (Szv_1, Kcsl.) — nyilvánvalóan csak pongyolaságból — névelő nélkül szerepel a vers címe.

A c í m b e n a szókezdő *D* láthatóan másik betűből van kialakítva.

1. A sor eredetileg másként indult; két kezdő szava azonban alig olvashatón vastagon át van húzva: ⟨? *De látom*⟩ A cím átjavított kezdőbetűje alapján arra is gondolhatunk, hogy eredetileg más verset akart ide fogalmazni, ill. lemásolni a költő. Az áthúzott szavak fölé ezt írta: *Fel állott*, majd az *állott* szót is áthúzta, s ezt írta utána: *hágott*. Ez az utóbbi azonban már halványabb tintával írt későbbi javításnak látszik: a *Déli aggodalom* is így kezdődik: *Felhágott már a' Nap* . . . A kiadásokban *A Dél [I.]* szövegében is ez az utóbbi változat fordul elő.

6. A K-ban *lihegve* áll; az ÖV. s az ÖV.² azonban tévesen — a CQ.-beli későbbi javításhoz igazodva — az első kidolgozás szövegében is a *kérődzve* szót használta.
7. Az EPM.-ben tévesen *madárkák* áll; Csokonai a debreceni nyelvjárásnak megfelelően *madarkák* alakot használt; ezt az alakot igazolja a *Déli aggodalom* megfelelő helye is.
8. K: *tikkatt* Jav. ebből: *titkatt*
9. Kp. n. Csokonai későbbi pótlása szerint em.
13. K: *dongk̄ [= dongnak]*
14. K: *szibongk̄ [= szibongnak]* em.
15. K: *bokrotskák* Jav. ebből: *bokorkák*
18. K: Kp. n. Csokonai későbbi pótlásai szerint em.
19. K: *szütske;* sötétebb árnyalatú tintával talán ebből javítva: *szötskő*; az MTsz. ismeri a mai köznyelvi *szöcske* szónak *szöcskő* alakját is. Nehezen dönthető el, hogy a javítás mikor történt: közvetlenül a vers fogalmazásakor-e, vagy 1794-i átdolgozásakor; az utóbbi látszik valószínűbbnek: a *Déli aggodalom*-ban is így jelent meg e sor:

Sok száz Szűtske ugrál pattanó lábain

Az eredeti fogalmazványra nézve tehát a *szötskő* alakváltozat lehet érvényes.
20. K: *fűvekk̄ [= fűveknek]*
26. Az *aloll* utolsó *l*-jét Csokonai utóbb húzta át; úgy látszik, az ékezetet is a későbbi átdolgozáskor tette ki.
27. K: *Tzitzázk̄ [= Tzitzáznak]*
28—31. Csokonai későbbi központozása szerint em.
30. K: *rószák* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A XVIII. században divatos ún. „Napszak-költészet" (v. ö. Szauder ItK. 1969: 14. l.) az iskolai versgyakorlat-írásba is bevonult. A zsengék közül *Az Estvének le írása Prōō.*-nak, iskolai versgyakorlatnak van föltüntetve; ebből a propositióból fejlesztette ki később a költő *Az Estve* első és második változatát, s maradt fenn a témának egy változata *A' hives Estve* címmel a Zöld-kódexen kívül is.

A ZC.-ben — már az iskolai versgyakorlatok után írt érettebb versek sorában — találjuk *A' Reggel* című verset, amely voltaképpen Seneca Hercules furens c. tragédiájának egyik kórus-verséből készített fordítás. Ez a fordítás a ZC.-ben közvetlenül a most tárgyalt *A Dél* c. vers előtt található: utána pedig három évszak-vers következik *(A Tél, A Nyár, Az Ősz)*. Látnivaló, hogy az iskolában, a poétai osztályban megismert típus-témákat dolgozta föl a költő, most már önállóan, magasabb fokon. (*A' Reggelről* címmel fönnmaradt egy verse a ZC.-n kívül is.) Az estéről és a reggelről szóló napszak-versekhez készült kiegészítésül *A Dél*.

Ilyen napszak-versekkel Eschenburg Beispielsammlungjában is találkozhatott a költő s Heinrich Sander fiziko-teológiai munkájában (Von der Weisheit und Güte Gottes in der Natur), amelynek Nagy Sámuel készítette magyar fordítása elé verset írt (ld. Sander—Nagy XIX—XX. l.). E kiadás napszak-verseit *(A' reggelnek leírása, Dél, Az estve, Az éj-szaka)* Csokonainak tulajdonította Toldy óta a szakirodalom, bár ezek valószínű-

leg szintén Nagy Sámuel munkái (ld. a „Csokonai műveinek kiadásai" c. fejezetünket). Ezen kívül a téma kevésbé iskolás, tágabb kibontásához — akárcsak az évszak-versek esetében — Bessenyei Györgynek a Hunyadi László tragédiája toldalékjában megjelent Az esztendőnek négy részeirül c. ciklusából kaphatott mintát: Csokonai leírása erősen emlékeztet a *Nyár* tikkasztó hőségének Bessenyei-féle rajzára:

Tüzesen süt a' nap, lankadnak erdeink,
Sárgulván pusztulnak ki rablott mezeink,
Bádjadnak a' füvek, fejeket le hajtják,
A' nyárnak nagy hevét el nem hordozhatják.
Éget a meleg Ég embert, barmot, füvet,
Izzadtan keresi minden a' fris vizet . . .

(15—20. sor)

A vers az évszak-versek középső darabjával, *A Nyár*-ral tart szorosabb tárgyi rokonságot. Míg azonban *A Nyár*-ban a kánikulai hőségtől „meg aszalt természet" festése átvált egy másik szokványos iskolai tárgyra: a nyári zivatar leírására, addig *A Dél* megmarad a tikkasztó alföldi nyár realisztikus rajzánál, s a feloldást nem a nyári zápor objektív leírása hozza, hanem a költő szubjektív sóhaja, vágyódása az enyhülést hozó, „nyájas fuvallatok" után: szinte azonos mondatokkal, mint *Az Estve [I.]*-ben és *A' híves Estvé*-ben, amelyeknek szubjektív elvágyódását Szauder József elemezte találóan (ld.: ItK. 1967: 531—533. l. és ItK. 1969: 16. l.).

1. *a' Dél hév pontja:* a zenit.
2. *Egyenesenn:* délben merőlegesen tűznek a földre a Nap sugarai.
4. *merevül* (táj.): egészen, teljesen, merőben.
5. *terepély* (táj.): terebélyes.
6. *Híves* (táj., rég.): hűvös.
7. *madarkák* (táj.): madárkák.
16. A Metatasióból fordított *A nyár* c. canzonettában — amelynek egész hangulata erősen emlékeztet tárgyalt versünkére — hasonló kifejezés található: „Félvén a hév sugártól a madárka, nem verdesi szárnyait; a *csörgő prücskök*nek engedi a bikkfát a fülemile." (HG. II, 481. l.)
18. *sziszereg* (nép.): sziszeg.
19. *szötskő* (táj.): szöcske.
25. *zefir* (gör., lat.): enyhe nyugati szél.
30. *ambróziás* (gör.): az ambrózia a görög mitológiában az istenek eledele, illetőleg illatos kenőcse.

85. A Tél [II.]

Kézirata

ZC. 73ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata; a K-ban a cím után pont. A ZC.-beli kézirat szövegében a költő saját kezű későbbi javításai: az itt található első kidolgozás szövegéből alakította ki ugyanis a vers 96 sorra bővített második változatát, amely aztán a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg. A ZC.-beli ősfogalmazvány szövegének végén *20*-as szám jelzi a sorpárok eredeti számát s ugyanitt a költő autográf bejegyzése utal a toldalékra: „Lásd a' Folytatást pag. 16".

A toldalékkal megbővített változatot a ZC. szövege alapján letisztázta a CQ. másolója (41ab—42ab), aki igyekezett tekintetbe venni Csokonainak a ZC.-beli első kidolgozás szövegében végzett későbbi — elsősorban helyesírási jellegű — javításait, de ugyanakkor más hibákat ejtett: az első kidolgozás szövegét például — bizonyára figyelmetlenségből — a 36. sorral zárta, s e sor után húzta meg az összöveg s a későbbi toldalék határát jelző vízszintes vonalat, úgyhogy másolatából a vers 37—40. sora hiányzik. A választóvonallal egy sorban, az összöveg lemásolt utolsó szava alatt *M. Cs.* rövidítés [= Michaël Csokonai] utal a vers szerzőjére.

Megjegyzendő, hogy a versnek a CQ.-ban letisztázott megbővített változata sem azonos mindenben a DMM.-ben megjelent későbbi szöveggel.

Egy kézirata megvolt a versnek Kiss Imrénél is (ld.: KI/j. 20).

Megjelenése

A vers kiadására első kiadási kísérleteitől fogva gondolt a költő: az Első katalóguson LXXXVII. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Tél. Szatira.*" A műfajjelzés arra vall, hogy ez az adat már a téma kibővített moralizáló változatára *(A Tél [III.])* vonatkozik. A DMM.-ben is ez a 96 sorra bővített változat jelent meg ([IV.] 54—58. l.).

Ennek 1—40. sora voltaképpen megfelel az első kidolgozás szövegének: az ősfogalmazvány eredeti szövegén azonban a költő itt már módosításokat végzett.

A későbbi kiadások a DMM.-beli változatot közölték. Toldy a vers jegyzeteiben utalt az első kidolgozás terjedelmére: „*A tél* . . . első dolgozatában húsz verspárból állván, a későbbi járulék e verssel kezdődik: Balgatag nagy világ!" (922. h.).

A toldalék nélküli eredeti fogalmazvány szövege önálló versként először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben jelent meg. Az EPM. a toldalékkal megbővített második változatot adta közre, lapalji jegyzetben azonban utalt az első kidolgozás eredeti zárósorára; szövegközlésének alapja nem a DMM. módosított szövege volt, hanem a ZC., illetőleg a CQ. eredetije. Az EPM. azonban nem egészen következetesen járt el: kiadásának alapjául az ősfogalmazvány szövegét vette, helvenként mégis a költő későbbi szövegjavításaihoz igazodott.

Keletkezése

Az iskolai versgyakorlat-írás hagyományos sztereotip témái közé tartoztak az évszak-versek: a tél leírását már ott találjuk Csokonai latin nyelvű propositiói között: 1786-ban írta Ovidius nyomán a hexameteres *Hyemis descriptio*-t. A következő évre, 1787-re (esetleg 1788-ra) tehető a KZs.-ben fennmaradt rövid magyar nyelvű zsengéje, *A' Tél [I.]*, amely voltaképpen a téma későbbi kidolgozásainak magja. (Az 1787-i vers jegyzeteiben utalunk azokra a sorokra, amelyek a most tárgyalt kidolgozásba átkerültek.) A KZs.-beli zsenge nincs propositiónak jelezve, de elképzelhető, hogy még versgyakorlatnak készült. A témának most tárgyalt második kidolgozását Vargha Balázs a ZC. verseinek abban a csoportjában említette, amelyeknek címéből hiányzik a *Prōō.* jelzés, de mégis „iskolás jellegű"-ek (ld.: ItK. 1953: 116. l.). A versnek a ZC.-ben elfoglalt helye azonban kizárja azt a lehetőséget, hogy iskolai versgyakorlatnak készült: a kódex utolsó *Prōō.* jelzésű sorozata után kezdődő első önálló tárgy-

választású versek sorában foglal helyet, a *Magyar Hajnal hasad*, az *Egy Magyar Gavallér*, *A' Reggel* és *A Dél* után, tehát ez is már az önálló témaválasztású versekhez tartozik, ha a mintát az iskolai versgyakorlatok adták is a tárgyválasztáshoz.

Juhász Géza a versnek ezt a kidolgozását — *Az Ősz [II.]* ZC.-beli szövegével együtt — külön indokolás nélkül 1791-ből származtatta (ld.: It. 1955: 15. l.); ugyanígy az EPM.-ben is (314. l.); az ő kronologizálása nyomán az ÖV. s az ÖV.² is így közölte. Szerintünk a másik két évszak-verssel — *A Nyár [I.]*, *Az Ősz [II.]* — együtt (amelyeket Juhász és az ÖV., ÖV.² 1792-ből datált) 1790-ben — esetleg 1791-ben — keletkezett. Kronologizálásunkat az előtte található két közéleti vonatkozású vers támogatja: mind *a Magyar Hajnal hasad*, mind az *Egy Magyar Gavallér* az 1790. évi politikai események hatására íródott. Mivel a versek ZC.-beli sorrendi helye keletkezésük időrendjének felel meg: *A Tél [II.]* 1790 végén vagy 1791 elején készülhetett. (Az MM. 1789-ből keltezte.)

Szövegkritika

Mint volt róla szó: a ZC.-beli szöveget a toldalék megírásakor átnézte Csokonai, s az ősfogalmazvány szövegén (1—40 sor) is javításokat végzett, elsősorban helyesírási tekintetben: a ZC. összövegének *-eit* átjavította *s*-re, az *n* határozórag kettőzött változatát átjavította rövidre (*fejénn* ~ *fején*, *Tsupánn* ~ *Tsupán* stb.), néhány nagy kezdőbetűs köszót átalakított kis kezdőbetűsre (*Farkasok* ~ *farkasok*, *Medvék* ~ *medvék*, *Rókák* ~ *rókák* stb.), s pótolta a hiányos, illetőleg hiányzó központozást s a hiányjeleket.

A magánhangzók hosszúságát jelző ékezeteken is több esetben módosított (pl.: *fejérlö* ~ *fejérlő*, *Szellös* ~ *Szellős* stb.), gyakran azonban változatlanul hagyta a hibás alakokat (*sürü*, *tsillámlo*, *keszitett* stb.).

E javításokat — mivel Csokonai későbbi, fejlettebb helyesírását tükrözik — itt az összöveg közlésénél csak feltételesen vesszük figyelembe.

A DMM.-ben a cím némely címjegyzéken, ill. kéziratleltáron (Szv$_1$, Szv$_2$, Kjt.) névelő nélkül fordul elő; ugyancsak névelő nélkül áll a ZC.-beli autográf toldalék élén is a vers címe (ld. ZC. 98b).

A DMM.-ben megjelent névelős forma is a mellett szól, hogy ezt kell hitelesnek tartanunk. A DMM.-ben hiányjel van a névelő után; a ZC.-ben a költő — bizonyára csak figyelmetlenségből — nem pótolta a hiányjelet. Mi a ZC.-beli kidolgozás címét meghagyjuk így, hiányjel nélkül: ezzel is megkülönböztetve a téma DMM.-beli későbbi (s KZs.-beli korábbi) kidolgozásától.

1. K: *Mormolk̄ [= Mormolnak]* ⟨*dühös*⟩ *szelei a fagyos északk̄ [= északnak]* A sor eredetileg így indult: *Mormol dühös szele* A módosítást utólag, de még az első leírás alkalmával végezte el Csokonai.
2. K: *jeg* em. *rakk̄ [= raknak]*
4. K: *fojo* em.
5. K: *bőszitnek* Csokonai (későbbi?) autográf javítása nyomán em.
7. K: *bak* Csokonai későbbi javítása nyomán em.
   tsillámlo em.
10. K: *eř [= ember]*
13. K: *Leányk̄ [= Leánynak]* A K-ban a *Leánynak* után *'s* kötőszó; az későbbi beszúrás.

14. K: *Gatyáú* Csokonai által később jav.: *Gatyáju* E szerint em.
18. K: *keszitett* em.
20. K: *varjú* A szó a sor fölé beszúrva.
21. K: *városhoz* A *ro* szótag a K-ból kimaradt, utólag beszúrva.
22. K: *Diszno* em. *torokba* A *k g*-ből jav.
23. K: *szomorúk [= szomorúnak] ⟨láttzik⟩* Az áthúzott szó fölé írva: *tettzik* Olvasata nem világos, mintha szintén át volna húzva, s rá írva: *tűnik*
25. K: *puit* Csokonai későbbi javítása szerint em.
28. K: *jo* em. Csokonai később javította át a *jo*-t *meg*-re.
30. K: Az *ujj* felett az ékezet Csokonai későbbi javítása; kp. n. em.
32. A *billegeti* a költő későbbi javításaként lett *billegteti*. Így jelent meg a DMM.-ben is; a kiadások az első kidolgozás szövegében is ezt a későbbi alakot közölték.
33. A K-ban A *Víg* után vesszó volt, amelyet Csokonai később törölt. Az ősfogalmazványban ez a szókapcsolat szerepel: *ebédeket rak*. A *rak* igét Csokonai az átdolgozáskor áthúzta s ***tart***-ra változtatta. Az EPM. a javított változatot közölte; az ÖV.—ÖV.² s az MM. azonban már a hiteles eredeti fogalmazványt adta közre.
36. K: *búk [búnak]*
37. K: *Szánkáz⟨ik⟩*
40. K: *biráktól* Csokonai a későbbi átdolgozáskor átjavította e szót: az *á*-t határozott *ó*-ra alakította.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A tárgyat, mint Juhász Géza is rámutatott, Csokonai már korábban is kidolgozta: „*A tél leírása* (Hyemis descriptio) először latinul készült el, hogy magyarul még három ízben vágjon neki." (LatZs. 78—79. l.) A latin nyelvű kidolgozás után először a KZs.-ben fennmaradt *A' Tél [I.]* készült el, amelyet kiadásunkban önálló versként közlünk. Ebben már csírájában benne van a most tárgyalt későbbi kidolgozás: a KZs.-beli első magyar nyelvű témaváltozatnak egész sorai kerültek át a későbbi ZC.-beli kidolgozásba; ezekre a megfelelő részleteknél utalunk.

Míg a majdnem tisztán természetleíró KZs.-beli zsengének csak a legvégén jelenik meg az ember, s ott is inkább általánosságban említve, mintsem ábrázolva, addig a ZC.-beli második kidolgozásban — a fejlődés nyilvánvaló fokmérőjeként — már a vers elején szó esik a bundába burkolózó emberekről s a didergő leányokról, legényekről; a vers végén pedig még elevenebb képekkel jelenik meg az ember téli világa. A téma első kidolgozásához képest eltelt néhány évet jelzik a helyenként felötlő csiklandós célzások, pajkos kétértelműségek is. A versnek iróniába hajló realizmusát már Haraszti dicsérte (35. l.); hasonló erényeit emelte ki Maday is, különösen a szóhasználat köznapiságát, tárgyszerűségét hangsúlyozta Bajzáék nyelvével szembeállítva, s a vers népszerűségének bizonyítékául utalt arra, hogy a nép kezén forgó kalendáriumban is találkozott vele. (17. l.)

A mindennapi beszédhez közel álló stílusrealizmusát méltatta Szabó Zoltán is (ld. NyIrK. 1966: 250. l.).

Szauder — a téma első kidolgozásával szemben — szintén a vers „életképszerű elevenség"-ét dicsérte (ld. ItK. 1967: 533. l.). A vers „anakronisztikus mitológiájá"-t s népi ízeit emelte ki V. Szendrei (16. l.).

1—2. E soroknak *A' Tél [I.]* (kötetünk **66.** verse) 3—4. sora felel meg. Az ereszről függő jégcsapok képe már a téma latin nyelvű kidolgozásában, a *Hyemis descriptio*-ban is előfordul, kétszer is:

tam stiria pendet
Maxima culminibus

(5—6. sor)

Továbbá:

* *Horrida de stabulis gladii instar stiria pendet*

(14. sor)

5—6. E sorokkal kapcsolatban V. Szendrei olasz olvasmányélményeket, a rokokó hatását vélte felismerni (ld. 57. l.); aligha helyesen. Inkább hazai hatásról lehet itt szó, Poóts András egy évszaktémájú verséről: *

Púderezett fővel, forog a' Tél, zúzos idővel,
'S Ősz Haja, Tél idején, Őszt mutat árva fején

(Csenkeszfai Poóts András' Ifjui versei. Posonban és Komáromban. 1791. 183. l.).

Poóts verseit Csokonai említi is *Lantomtól búcsúvétel* c. költeményében (ld. HG. II, 92. l.).

7. *Zúzmarázos* (táj.): zúzmarás.
Bak: a Bak csillagkép, amely az állatövben decembernek felel meg.

8. *szőri* (nép.): szőre.

9—10. E soroknak *A' Tél [I.]* kezdősorai (1—2.) felelnek meg.

10. *December* (táj., rég.): posztóval borított prémes bunda. A szó eredetét nyomozva Zoltai Lajos éppen Domokos Lajos debreceni főbíró „vasszín posztóból csinált" „bárányból bélléssel" ellátott *Decemberét* idézte (Népünk és Nyelvünk 1935: 331. l.).

15—16. E soroknak *A' Tél [I.]* 13—14. sora felel meg.

20—22. E rész így van meg a vers előzményében, *A' Tél [I.]*-ben:

A varjak, e' télnek madari a' tornak
Örűlvén, mihozzánk a' városba fornak

(17—18. sor)

24. *a' tél borzas tsillaga:* az Orion (Kaszás-csillag), a téli égbolt legragyogóbb csillagképe; különben az ősz fürtteI, „borzasan" álló Tél allegóriája Ovidiusban gyökerezik (ld. Met. II. 30). V.ö. még Gvadányi „borzas Telével" (Pösténvi förödés. H. n. é. n. [1787.] 3. l.).

27—34. *A' Tél [I.]*-ben még nem a megszemélyesített farsang szerepel, csupán általánosságban van szó a téli (farsangi) mulatozást kedvelő emberről:

Az ember a' Bachus Innepét szenteli
Kulats az öldalánn tokaival teli

(19—20. sor).

A megszemélyesített, markában pecsenyét tartó, oldalán kulacsot viselő, maskarában ugrabugráló Farsang emlékeztet a farsangnagyböjti vetélkedések borral, pecsenyével fölszerelt Konc királyára. Nem lehetetlen, hogy Csokonai valahol látta (vagy a diák-

ság körében hallotta) Konc király és Cibere vajda farsang a vetélkedését. (V. ö. Baróti Dezső: It. 1952: 157 kk.).

E részlet alapján Horváth János itt kereste a *Dorottya* csíráját is: „Úgy látszik . . . hogy *A tél*, meg a *Dorottya kínjai* c. versben van meg a furcsa eposz igazi csírája." (Csokonai 56.l.)

35. *Tántzos szoba* (rég.): táncterem.
36. *ádijő* (adieu) (fr.): isten veled!
38. *román* (ném.): regény.
39. *gavar* (rég.): gavallér, ficsúr.
40. Zsuzsanna és a két vén bíró története az Ószövetségben Dániel könyvének függelékeként maradt fenn. A képzőművészet által sokszor kiaknázott történetben két öreg bíró szemet vet a babilóniai tisztes férfiúnak, Jojakimnak szép ifjú feleségére, Zsuzsannára. Fürdőzése alkalmával meglesik kertjében, s miután nem tudnak célt érni nála, azzal akarják zsarolni, hogy bevádolják: egy ifjúval kapták hűtlenségen a kertben. A nép elhiszi a két álnok bíró vádját, s Zsuzsannát halálra ítélik; ekkor azonban megjelenik Dániel, a két vénre rábizonyítja hazugságát s megmenti Zsuzsannát.

Verselése

Elek e verset is példaként idézte Csokonai tizenkettőseinek jellegzetes szerkezeti schemájához (29. l.). Rímeléséből pedig a kínrímek határán járó összetett rímek példájaként említette a vers 11—12. sorát. (Uo. 77. l.). V. ö. V. Szendrei 20. l.

Vargha Balázs e (föltehetőleg Háló Kovács Józseftől tanult) kínosan tiszta rímekben „előre elkészített rímek"-et látott (ItK. 1953: 161. l.). Valóban ismerjük Csokonainak néhány olyan szójegyzékét, ahol tiszta rímet adó szópárokat szedett egybe. Később is törekedett a tiszta rímekre, de e rímfajta feltűnően nagy száma pályája egy meghatározott szakaszára jellemző: a Kovács Zsigmond-féle gyűjtemény zsengéit (1787/1788) közvetlenül követő korszakra, amelybe tárgyalt versünk s pl. *Az ősz Laudonra* is beletartozik még *bár óh* ~ *Báró* rímével.

86. A Nyár [I.]

Kézirata

ZC. 74ab. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú tisztázata. A K-ban a cím után pont. A kézirat szövegén a költő saját kezű későbbi javításai: a ZC.-beli első kidolgozás 40 soros szövegéből alakította ki ugyanis az évszak-vers 70 sorra növelt második változatát, amely aztán a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg. Az ősfogalmazvány szövegének végén Csokonai kezével odajegyzett *20*-as szám jelzi az eredeti sorpárok számát s ugyanitt a költő autográf bejegyzése utal a toldalékra: „Lásd a' folytatást pag. 18." A megbővített változatot a Zöld-kódex alapján letisztázta a CQ. másolója (50b—51a); az első kidolgozás szövege az 51a oldalon zárul, ahol a másoló ezzel a megjegyzéssel utalt a folytatásra: „Lásd a folytatást pag. 12." A CQ. új számozása szerint nem a 12., hanem a 48a oldalon következik az ősszöveghez később hozzáírt toldalék szövege.

A CQ. másolója igyekezett tekintetbe venni Csokonainak a ZC.-beli ősváltozat szövegében végzett — elsősorban helyesírási jellegű — javításait, ugyanakkor azonban más hibákat ejtett.

Megjegyzendő, hogy a versnek a CQ.-ban letisztázott megbővített változata sem azonos mindenben a DMM.-ben megjelent későbbi szöveggel.

Szövegközlésünk alapja a ZC. eredeti fogalmazványa: Csokonainak ezen végrehajtott későbbi változtatásait — a helyesírási jellegűeket is — csak feltételesen vesszük itt figyelembe, mivel azok a vers második kidolgozására tartoznak.

A 40 soros összövegnek *A' Nyár* címmel előfordul egy szövegváltozata Debreczeni P. Dániel másolatgyűjteményében is (269—271. l.). A másolat szerzőt nem említ, eltérései szövegromlásból magyarázhatók.

Megjelenése

A vers kiadására első kiadási kísérletei óta gondolt a költő: az Első katalóguson LXXXV. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Nyár. Szatira.*" A műfajjelzés arra vall, hogy ez az adat már a téma későbbi, moralizáló változatára vonatkozik. A DMM.-ben is ezt a 70 sorra bővített átdolgozott változatot adta ki ([III.] 36—38. l.). Ennek első része voltaképpen az ősfogalmazvány 40 sornyi szövegének felel meg; az ősváltozat szövege azonban itt már módosítva jelent meg. A későbbi kiadások a DMM.-beli változatot közölték. Toldy a vers jegyzeteiben utalt az eredeti fogalmazvány terjedelmére: „Az első dolgozat a 40. verssel végződött: Beg édes örömmel kezdi most munkáját. A többi későbbi járulék." (922. h.)

Az ősfogalmazvány szövege önálló versként először az ÖV.-ben jelent meg majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben. Az EPM. a toldalékkal megbővített változatot adta közre, de lapaljai jegyzetben utalt a toldalék nélküli első kidolgozás eredeti zárósorára; szövegközlésének alapja a ZC., illetőleg a CQ. szövege volt: így az ősfogalmazványnak megfelelő 40 sort — két kisebb eltéréssel — az eredeti kidolgozás szerint közölte.

Keletkezése

A négy évszak az iskolai versgyakorlat-írás hagyományos, sztereotip témái közé tartozott, még Arany János diákkorában is ott szerepelt a „poetica classisok" témái közt „Az év négy szaka" (ld.: Ar. XI, 158. l.). Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy e témákat mint iskolai versgyakorlatokat dolgozta ki eredetileg Csokonai. *A' Tél [I.]* és *Az Ősz [I.]* 1787-re (vagy 1788-ra) tehető rövidebb kidolgozásai még lehetséges, hogy propositióként készültek, a ZC.-ben előforduló másik három évszak-vers stílusa azonban már érettebb korszakra vall; ZC.-beli helyük is erre mutat: közvetlenül a biztosan 1790-re datálható versek — a *Magyar Hajnal hasad, Eggy Magyar Gavallér* — után fordulnak elő *A' Reggel* című fordítással együtt. Vargha Balázs azoknak a verseknek sorában említette őket, amelyekről azt írta, hogy „Még a *proo* jelzés nélküli egyharmadrész-cím is jórészt iskolás jellegű . . . " (ItK. 1953: 116. l.).

A tárgynak itt közölt kidolgozását Juhász Géza külön indokolás nélkül 1792-ből származtatta (ld.: It. 1955: 15. l.); az EPM.-ben ugyanígy (314. l.); az ő kronologizálása alapján így közölte az ÖV. és az ÖV.² is,

noha a vers stílusát elemezve Vargha Balázs előbb úgy vélekedett róla, hogy „a korábbi versanyaghoz tartozik." (ItK. 1953: 153. l.)

Nincs semmi olyan tárgyi vagy stiláris mozzanat, amelynek alapján későbbre kellene tennünk keletkezését, mint a vele rokon másik két évszak-versnek, *Az Ősz*-nek s *A' Tél*-nek ZC.-beli kidolgozásait, amelyeket Juhász Géza 1791-ből datált. V. Szendrei Juhász alapján 1792-re tette a vers keletkezését, azt írván róla, hogy ekkor már „igazi »én«-je lélegzik a tájban, amit már »Csokonaiasan« fest meg" (24. l.). Semmiképpen sem indokolt *A Nyár*-nak különválasztása s 1792-re helyezése: az előtte, ill. utána található évszak-verssel együtt egyaránt 1790-ben, esetleg 1791-ben keletkezhetett. (Az MM. — az említett két évszak-verssel együtt — az 1789-ben írt versek sorában adta közre.)

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a ZC.-beli szöveget a toldalék készítésekor Csokonai átnézte s az ősfogalmazvány szövegén (1—40. sor) is javított, elsősorban helyesírási tekintetben.

E javításokat — mivel Csokonai későbbi helyesírását tükrözik — csak kivételesen vesszük figyelembe.

A vers c í m e némely címjegyzéken, ill. kéziratleltáron (Szv$_1$., Szv$_2$., Kcsl., Kjt.) névelő nélkül fordul elő, föltehetően csak pongyolaságból. A névelős változatot kell hitelesnek elfogadnunk. A cím névelője a címjegyzékeken s a DMM.-ben hiányjellel szerepel; a ZC.-ben azonban a költő nem használt hiányjelet a címben. Mi az első kidolgozás címét meghagyjuk így hiányjel nélkül, ezzel is megkülönböztetve a DMM.-beli későbbi kidolgozástól.

2. A *climákon* kezdőbetűje később javítva *K*-ra.
3. K: ***o**roszlánnya* Csokonai későbbi javítása szerint em.
10. K: *fo*n*yadnak [= fonnyadnak]* A pontot Csokonai későbbi javítása szerint tettük ki.
15. K: *kebele⟨d⟩*
16. K: *seregé**hez*** Csokonai későbbi javítása szerint em.
18. K: *ujjí**to*** em.
***a**hittya* Csokonai későbbi javítása szerint em.
20. K: *dörgessel* em., *villá*m*al [= villámmal] meny kővel* Az *n* fölé Csokonai láthatólag az átdolgozáskor tett nyújtó jelet.
22. K: *sodorja a' ⟨a⟩ szep* em.
25. A *menydörgés n*-je fölé Csokonai a későbbi átdolgozáskor tett nyújtó jelet.
26. K: *langozo* em. A *meny kő n*-je fölé szintén a későbbi átdolgozáskor tett a költő kettőző jelet.
27. K: A központozást Csokonai későbbi pótlásai szerint em.
28. K: *viragos* em.
32. K: *megszült* Csokonai későbbi javítása szerint em.
33. K: *Apro* em.
34. K: *kepétskeit* em. A K-ban ebből jav.: *tseppetskeit* A *tseppegbenn g*-je — föltehetően még a lejegyzés alkalmával — *k*-ra javítva. A 34. sor végén Csokonai későbbi *NB.* jelzésével # jel utal arra, hogy *A' meg élett . . .* kezdetű sorpárt, amely eredetileg a vers végén állt, később ide szánta.

A CQ. másolója nem vette észre az itt jelzett sorcserét, amelyet különben a DMM. szövege is igazol. Az ÖV.—ÖV.² és az MM. az első kidolgozás szövegét is a későbbi javítás szerint közölte.

36. K: Az eredeti szöveget *('s a' por)* Csokonai később így javította át: *és por;* az ÖV. és az ÖV.² ez esetben is eltért az ősfogalmazványtól, a javított későbbi változatot közölte.
38. K: *edes* em.
39. K: *ugrándozk [= ugrándoznak]*
40. K: *hangozk [= hangoznak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolás téma irodalmi igényű feldolgozásához mintát találhatott a költő Bessenyei György költeményei között is: a Hunyadi László tragédiája (1772) Toldalékjában olvashatta Az esztendőnek négy részeirül című évszak-ciklust. Gvadányinak is van egy-egy verse A' Tavaszról és A' Nyárról (ld. Pösténvi förödés. H. n. é. n. [1787.] 3—6.l.).

1. *hév* (rég.): heves, forró.
1—2. *Rák:* a Rák csillagkép; a Nap a Rák csillagképében áll a legmagasabban az északi félgömbön, ekkor ontja legforróbban sugarait.
3—7. *Neméa sárga Oroszlánnya:* a görögországi nemeai völgy oroszlánjainak elpusztítása egyike volt Héraklész tizenkét nevezetes tettének; itt az oroszlán jelképes értelemben áll: az Oroszlán csillagképre vonatkozik; erről Csokonai az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben így emlékezik meg: „Mikor a' Nap julius 21-dik napj. az Oroszlány jegybe megy, akkor kezd a' nagy Kutya' Tsillagzatja a' Nappal együtt feljárni . . . Ennek feljárásától kezdik azokat a' nyár' közepén lévő száraz, tikkasztó és beteges napokat számlálni, a'mellyeket . . . canicularis napoknak nevezünk." (AD/j. 29—30. l.) Ugyanitt fölsorolja azokat a latin szerzőket is, akiknek műveiből idevágó ismereteit meríthette.
7. *dögleletes* (rég.): dögletes, halálos.
14. *hectika* (nép.): tüdőbaj, szárazbetegség. A kifejezés szemléletességét dicsérte Kosztolányi Dezső (Nyugat 1922: 1410. l.).
15. *Flóra* (lat.): a római mitológiában a tavasz, a virágok istennője.
23. *rohanó:* eredeti jelentése szerint itt: 'zuhogó, nagy zajjal szakadó'.
24. *A virágok nemző része:* a bibe.
26. *langozó* (táj.): lángozó, lángoló.
31. *A mosdott nap:* a kifejezés előfordul *Az Estvének le írása* 3—4. sorában is, s Fazekas Mihálynak Az én kis kertem c. versében (74—75. sor). E részlet szépségét Vargha Balázs is kiemelte: ItK. 1953:153. l.
32. *áer* (gör. eredetű, nép.): levegő.

87. Az Ősz [II.]

Kézirata

ZC. 75ab—76a. Csokonainak a fogalmazvánnyal közel egykorú saját kezű tisztázata. A K-ban a cím után pont. A ZC.-beli másolat szövegében a költő későbbi saját kezű javításai: az ott található első kidolgozás 60 soros szövegéből alakította ki ugyanis a versnek azt a kibővített vál-

zatát, amely 114 sor terjedelemben a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg. A ZC.-beli ősfogalmazvány szövegének végén az átdolgozáskor oda jegyzett *28*-as szám jelzi a sorpárok számát. A 28 sorpár (56 sor) azonban az ősfogalmazványnak nem eredeti teljes terjedelme: négy drasztikusabb sort (45—48.) ugyanis az átdolgozás alkalmával a költő áthúzott. A ZC.-beli ősszövegben a 20. sor után Csokonai autográf bejegyzése utal a későbbi betoldásra: „Lásd a' folytatását pag. 19.". A 44. sor végén hasonló bejegyzése utal a bővítésre: „NB. Lásd a' Folyt[at]ást. pag. 19.", s végül a vers végén a költő így figyelmeztet a toldalékra: „Lásd a' folytatást pag. 20.".

A bővített változatot letisztázta a CQ. másolója (51b—53a); másolatában Csokonainak a tartalmat is érintő szövegmódosításai mellett igyekezett tekintetbe venni az ősszövegben végzett helyesírási javításait is. Megjegyzendő, hogy a versnek a CQ.-ban letisztázott megbővített változata még nem egészen azonos a DMM.-ben megjelent későbbi szöveggel.

Megvan közel egykorú másolata Debreczeni P. Dániel másolatgyűjteményében is (139. l.); ez a DMM. alapján készülhetett, de a „September"-ből mégis csak az 1—20. sort tartalmazza.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt a vers kiadására: műveinek Első katalógusán a LXXXVI. sorszám alatt szerepel: „*Az Ősz. Leírás.*" Ez az adat azonban már a megbővített második kidolgozásra vonatkozhat, amit megerősít az Első számvetés is, ahol már 57 sorpárral fordul elő a vers.

A DMM.-ben a három szakaszra tagolt megbővített változatot adta közre, de nem egyfolytában, hanem két részre bontva: *Az ősz (September)* ([II.] 29. l.), *Az ősz (Október, November)* ([IV.] 53—54. l.). A későbbi kiadások a DMM. szövegén alapultak, s gyakran még abban is követték, hogy a DMM.-ben egymástól technikai okokból különválasztott részeket szintén külön közölték.

Toldy — aki különben egybefüggően közölte a vers három részletét — a jegyzetekben utalt a ZC.-beli első kidolgozás terjedelmére: „A »September« és »October« cikkek eleinte csak az első szakaszokból álltak, »December« pedig az első 12 sorból." (922. h.) (A »December« elírás »November« helyett!).

A ZC.-beli első kidolgozás szövege önálló versként először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s az MM.-ben jelent meg. Az EPM. a kibővített második változatot adta közre a ZC., illetőleg a CQ. alapján, de lapalji jegyzetekben utalt az első kidolgozás eredeti terjedelmére.

Keletkezése

A másik két évszak-verssel *(A Tél, A Nyár)* együtt az iskolai versgyakorlat-írásból nőtt ki ez is.

Akárcsak a ZC.-beli *A Tél [II.]*-nek, ennek is van egy korábbi, 1787/88-ra tehető előzménye a KZs.-ben: *Az Ősz [I.]* (kötetünk **65.** verse). Míg azonban a tél témájának KZs.-beli első kidolgozásából több sor átkerült a tárgy ZC.-beli második kidolgozásába, a KZs.-beli *Az Ősz [I.]*-ből csak két sor (a 11—12.) került át — némi módosítással — a ZC-beli *Az Ősz [II.]* szövegébe.

A KZs. verseinek címéből hiányzik a propositio-jelzés, de elképzelhető, hogy iskolai feladatként készültek. A témának most tárgyalt ZC.-beli kidolgozása sincs propositiónak föltüntetve; Vargha Balázs a ZC. verseinek abban a csoportjában említette, amelyeknek címéből hiányzik a *Prōō.* jelzés, de mégis „iskolás jellegű"-ek (ld.: ItK. 1953: 116. l.). A ZC.-ben elfoglalt helye — a *Prōō.* jelzésű versek sorozata után, az 1790-i év közéleti eseményeihez kapcsolódó *Magyar Hajnal hasad* s az *Eggy Magyar Gavallér* által megnyitott önálló tárgyválasztású versek sorában fordul elő — azt mutatja, hogy az iskolai típustémák mintájára, de már önállóan fogott a tárgyhoz a költő.

Juhász Géza a témának most tárgyalt kidolgozását *A Tél [II.]* ZC.-beli szövegével együtt — külön indokolás nélkül — 1791-ből származtatta (ld.: It. 1955: 15. l.); ugyanígy az EPM.-ben is (314. l.); az ő kronologizálása nyomán az ÖV. és az ÖV.² is így közölte.

Szerintünk éppúgy, mint a harmadik évszak-vers, *A Nyár [I.]* (amelyet Juhász és az ÖV., ÖV.² indokolatlanul 1792-ből származtatott) 1790-ben, legföljebb 1791-ben keletkezett. (Az MM. a másik két évszak-verssel együtt 1789-ből keltezte.) A három évszak-vers közül ez hat legdrámaibbnak, legelevenebbnek, legérettebbnek, úgyhogy legkésőbbi keletkezésűnek is ez tűnik — amit ZC.-beli helye is igazolni látszik: *A Tél* és *A Nyár* után következik.

Szövegkritika

Mint volt róla szó: a ZC.-beli szöveget a toldalék megírásakor átnézte Csokonai s az ősfogalmazvány szövegén (1—60. sor) is javításokat végzett, elsősorban helyesírási tekintetben.

A Csokonai által végzett későbbi javítások a halványabb tinta nyomán viszonylag jól megkülönböztethetők, csupán a hiányjelek s a központozás tekintetében van némi bizonytalanság. A központozást — mivel a ZC.-ben Csokonai eredetileg nem központozott — csak ott pótoltuk, ahol ez a mondatok értelmi tagolását megkönnyíti; ezekre külön utalunk. Csokonai egyéb javításait is csak kivételesen vesszük figyelembe, mivel azok későbbi, fejlettebb helyesírását tükrözik.

Az ősszöveg c í m e így fordul elő a ZC.-ben: *Az Ősz.* Némely címjegyzéken, ill. kéziratleltáron (Szv_1, Szv_2, Kcsl., Kjt.) névelő nélkül található. A DMM.-ben megjelent névelős forma is bizonyítja, hogy azt kell hitelesnek tartanunk: a névelőtlen alakokat a lejegyzés jelzésszerű, hevenyészett voltának kell tulajdonítanunk.

Az alcímeket *(Szeptember. Október, November.)* csak a vers kibővítésekor alkalmazta a költő, az ősszövegben még nem szerepeltek.

2. K: *örvendeztet ⟨már a' víg⟩* Az áthúzott szó fölé írva: *bennünket* A törlés nem a későbbi átdolgozásból származik, hanem még a letisztázás idejéből: az előző sorban is előforduló *már a víg* kifejezés ismétlődését akarta elkerülni a költő.
3. K: *ekkeppen* Csokonai későbbi javítása szerint em.
6. K: *Barna* A *Bar* olvashatatlan betűkből jav.
7. K: A sor az eredeti fogalmazványban így hangzott:

Mellyeknek által világoló kristájja

A névelőt a sor elejére valószínűleg az átdolgozáskor iktatta oda Csokonai, s ugyanakkor törölhette a *világoló* fölöslegessé vált

magánhangzóját is. Mivel az eredeti szöveg ütemezése sántít, Csokonai későbbi javításához igazodunk.
10. K: A *veres*-t a költő a későbbi átdolgozáskor javította *véres*-re.
12. K: *anyoknak* Csokonai későbbi javítása szerint em.
14. A központozást Csokonai későbbi pótlása szerint em.
17. K: *hívesek* jav. ebből: *nedvesek*, még a lejegyzéskor.
19. K: *Mérteket* em. Az eredetileg kis kezdőbetűt Csokonai későbbi javítása szerint emendáltuk.
20. K: *éllyel* Csokonai később *éjjel*-re javította.
21. A központozást Csokonai későbbi pótlása szerint végeztük el.
22. K: *bakhus* Csokonai későbbi javítása szerint em.
24. K: *szüretelőkk̄ [= szüretelőknek]*
26. K: *beñe [= benne]*
27. K: *tsep̄jei* A kettőző jelet Csokonai az átdolgozáskor tette ki.
30. K: *zugva* Csokonai későbbi javítása szerint em.
tsörög A rím szerint s értelemszerűen em.
31. K: *járk̄ [= járnak]*
33. K: Kp. n. em.
35. K: *újj* Csokonai csak a későbbi átdolgozáskor tett a szóra ékezetet.
37. K: *Tantorgó* em.
38. K: *hordokat* em.
39. K: *léhonn* em.
40. K: A központozást Csokonai későbbi pótlása szerint végeztük el.
41. K: *Harakszig* em.
Hordoba em.
42. K: *eggy* Későbbi javítással *egy*-ből alakítva.
43. K: *szájára* Jav. ebből: *szájával* Az eredeti nyilván elírás: nem ad tiszta rímet. A javítást a vers átdolgozásakor végezte el Csokonai.
45. K: *támasz* Jav. ebből: *támaszokk̄ [= támaszoknak]*
46. K: Kp. n.; em.
47. K: *hasrágas* em.
48. K: *tőkek* em. *plántalva* em. Kp. n. em.
51. K: *sárgá* em.
54. K: *g̃ [= meg] nyúzza*
56. A sor elejére az átdolgozáskor a költő *A'* névelőt tett; az összövegből voltaképpen nem hiányzott a névelő, mivel az *Auster* elejét föltehetően két szótagúnak ejtette.
57. K: *égk̄ [= égnek] sűrű ⟨fakósága⟩* A szót nem az átdolgozáskor, hanem még a letisztázáskor húzta át Csokonai, s írta utána: *felhőzése*.
58. K: *szívünkk̄ [= szívünknek]* em.
60. K: *újj* Csokonai csak a későbbi átdolgozáskor tett a szóra ékezetet.

A ZC.-ben a három hónapnak megfelelő három szakasz eredetileg nem volt elhatárolva egymástól; mi — a költő későbbi átdolgozását figyelembe véve — indokoltnak éreztük, hogy egy-egy sorközzel elkülönítsük e részeket, ahogyan az ÖV.—ÖV.² s az MM. is tette.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolás jellegű évszak-témáknak irodalmi igényű feldolgozásával is találkozhatott Csokonai: Bessenyei György 1772-ben adta ki Az esztendőnek négy részeirül címmel évszak-verseit a Hunyadi László tragédiája toldalékjában. Az évszak-téma korabeli európai népszerűségét említi Fest (81—82. l.) Zachariä, Thomson, Haydn nevére hivatkozva. Bernis L'Automne című költeményét Eschenburg is fölvette példatárába (III, 217—228. l.).

A vers magja a téma KZs.-beli 1787-i kidolgozása (*Az Ősz [I.]*) lehetett. Az ott még ember nélküli táj, a tiszta természetleírás itt már emberekkel népesül be, legelevenebben az októberi szüret leírásában. A három évszak-vers közül ez a legdramatikusabb, tele életképszerű elevenséggel; a közvetlen friss élmények emelték e verset a másik kettő fölé. (A kápsáló diákok a háromhetes őszi — szüreti — vakáció idején mustot szedtek a kollégiumnak a helyi szőlőskertekből s a híres bortermő Érmellékről és a Szilágyságból; ld.: Nagy Sándor: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. Debrecen, 1940. 77. l.).

Csokonai maga is meg lehetett elégedve versével: úgy látszik, hogy 1792-ben többek közt ezt is elküldte Kazinczynak bemutatkozásul (ld.: CsEml. 467. l.).

A vers méltatói realisztikus vonásait emelték ki: nyelvében s ábrázolásmódjában egyaránt. (V. ö.: Vargha Balázs: CsVM. 12. l., Julow Viktor: MIrT. III, 225. l., Szauder József: ItK. 1967: 533. l., V. Szendrei 19. l.).

1—2. Hasonló rímötlettel próbálkozott a költő már *A' Tél [I.]*-ben is (1—2. sor) s *A Tél [II.]*-ben (9—10. sor).

4. *nektár:* itt átvitt értelemben: 'nemes bor'.
máslás: (nép., rég.): aszú vagy szamorodni seprőjén újra erjesztett értékesebb borfajta. Csokonai az *Anákreoni dalok* jegyzeteiben maga is írt e szóról (ld. AD/j. 22. l.).

5. *gohér:* ma már ritkán termesztett korai csemegeszőlő. Csokonai a *bakar*-ral együtt gyakran használja (v. ö.: Techert: MNy. 1936: 113. l., 1937: 342—343. l.).

5—11. E sorokkal kapcsolatban Maday kiemelte (a DMM.-beli szövegre hivatkozva) Csokonai jelzőinek impresszionista érzékenységét, színgazdagságát (24. l.).

6. *vér* (táj.): ver.

10. A ZC.-ben az átdolgozáskor *véres*-re változtatta a költő a *bársony* jelzőjét; a DMM.-ben — a köztársasági mozgalom 1795. évi bukása után — meg kellett szelídítenie a „királyság"-ra törekvő *bakar* palástjának jelzőjét: visszatért az eredeti *veres* alakhoz.
bakar, bakator (rég.): főleg az Érmelléken termesztett kékespiros bogyójú régi magyar szőlőfajta. (V. ö.: Techert: MNy. 1936: 113. l. és 1937: 342—343. l.).

11. *körtvéj* (nép., rég.): körte.

13. *berkenye:* régen kertben, szőlőben termesztett alma-, vagy körteszerű apró, élénkpiros fanyar gyümölcs.

13—14. Feltűnő e sorok rokonsága Faludi Ferenc egyik korabeli versének soraival:

„Tejünk, turónk, sajtunk, || van öreg gesztenyénk,
Ómánk, szivánk, körténk, || szép puha berkenyénk"

(Ecloga 1-ma) (Idézi: Elek 97. l.)

14. *noszpoja* (táj.): naspolya.
17—18. *szelek ~ velek;* ugyanezek a rímek fordulnak elő Bessenyei György idézett évszak-verseinek a Tél című darabjában:

Mindenütt nyargalnak az Északi szelek,
Havas, 's jeges essők kavarognak velek.

19—20. *a' Mérték:* a Mérleg-csillagkép; az őszi napéj-egyenlőség akkor kezdődik, mikor szeptemberben a Nap *(Fébus, Phoebus)* e csillagképet eléri. V. ö. a *Horváth Ádámhoz* c. vers 117—118. sorával:

Két hét mulva már a' mérték egyesülvén a' Nappal
Egyenlővé lessz a' rövid éjj és a' hosszú Nappal.

22. *Bakhus* (Bacchus, Bakkhosz) (gör., lat.): a bor istene.
26. *Víg tántzal . . . nyomja:* a szőlő sajtolása régebben kádakban, taposással folyt.
31. *lutskos:* a szőlőlétől átnedvesedett, összekenődött.
32. *zsajtár*: sajtár; kerek fenekű füles kisebb faedény.
33. A sorkezdő *Az* föltehetően nem az *idei* (bor) névelője, hanem mutató névmás: *Az* (egyik szüretelő); a 35. sorban ugyanígy egy másik szüretelőre vonatkozhat 'amaz' értelemben a sorkezdő *Az*.
39. *léhó* (táj.): hordóra való nagy (kádacska formájú) tölcsér.
40. *tus* (fr.): a zenekar rövid, üdvrivalgásszerű játéka; *iszik víg tust:* kurjongatva iszik.
40—44. A versnek Bakhussal kapcsolatos remek költői képéről sok tanulmány megemlékezett. Oláh Gábor e részletről ezt írta: „*Az ősz*-ben anakreoni, eleven képzelettel festi a bor forrását, megszemélyesítve a dolgokat, s cselekvényűl mutatva be a képet . . . " (CsLat. 16. l.). Ugyanő másutt is említette (ld. Csok. 19. l.). Maday szintén írt róla (21. l.). Vargha Balázs Csokonai verseinek mitologizmusa felől szólt a szóképhez (ld. ItK. 1953: 153. l.).
44. A *fenekét* szó birtokosa a hordó, bár lehet, hogy a költő játékosan Bakhusra is érti.
45. *Rips raps* (táj.): hirtelen, egykettőre; itt mondatszóként szerepel annak kifejezésére, hogy a szőlő gyorsan, szinte észrevétlen lefogyott a tőkékről.
támasz: szőlőkaró.
46. *díszek:* mai nyelvhasználat szerint: *díszük,* ti. a fürtök.
47. *kólika* (gör.): hasgörcs.
hasrágás (rég.): hascsikarás.
47—48. *salva venia* (lat.): engedelemmel legyen mondva . . .
51—52. E soroknak *Az Ősz [I].* 11—12. sora felel meg.
54. E sor szemléletes realizmusáról Kosztolányi Dezső írt (ld. Nyugat 1922: 1410. l.). (V. ö. még Takáts Gyula megállapításával: Sorsunk. 1941: 389. l.).
56. *Auster* (lat.): déli szél.

Verselése

Elek Csokonai tizenkettőseinek jellegzetes szerkezeti schémáját vélte fölismerni e versben is (ld.: 29. l.). Vargha Balázs a vers rímeire tett érdekes megjegyzést: „. . . van egy időszak: a Zöld codex évszak-verseiben látjuk nyomát, amikor mesterrímeket akar összeválogatni. Munkamód-

szere ilyenkor félig-meddig formális. Átgondolja a témából adódó, frappáns rímet ígérő szavakat; például az Ősznél a szüret és gyümölcsszedés szakkifejezéseit: lőre, bakar, körtvély. Rímet keres rájuk: előre, takar, kevély — s a kész rímekhez épít hozzá verssorokat . . .

Ez már nem a kezdő verselő kényszerű formalizmusa, hanem éppen ellenkezőleg: a fölényes verselő cicázása a témával." (ItK. 1953: 161. l.)

Bár a versben valóban nagy számban találunk kínosan tiszta rímeket, Vargha föltevését — hogy ti. a szüreti szakkifejezéseket szedte sorba, s azokhoz keresett aztán rímeket a költő — nem tudjuk igazolni. Egész költői pályáján kereste a tiszta rímeket, bár e rímfajta föltűnően nagy száma pályájának egy bizonyos szakaszára jellemző: a KZs. korai verseire (1787/88) s a közvetlenül utána következő korszakra, amelybe *A Tél*-lel együtt e most tárgyalt versünk is beletartozik, akárcsak *Az ősz Laudonra* c. vers (1789) *bár óh* ~ *Báró* rímeivel.

Mesterrímeit dicséri V. Szendrei is (19—20. l.). Elek viszont téved, mikor az 53—54. sor *zúzza* ~ *nyúzza* rímét a költő „rímjavító kettőzése"-inek példájaként idézi, sőt éppen e rímről mondja, hogy „e költői szabadsággal olykor, a jólhangzás rovására, vissza is élt" (58. l.). A *zúzza* ('zuzmarája') természetes debreceni ejtéssajátság volt, Csokonai ekkor még nem használta az Elek által föltételezett tudatossággal az ejtés-, ill. alakváltozatokat rímeiben.

Zenei feldolgozása

Király-Kőnig Péter. Énekhangra zongorakísérettel. 1931. Kézirat. (Ld. Sonkoly.).

MUTATÓK

A FELHASZNÁLT KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYEK MUTATÓJA JELZETÜK SZERINT

DebrK. R. 607. b.	„Külömb külömb féle múlattató gyűjtemények. Résszerént folyó, résszerént kötött beszédbe ki dolgozott Holmik és Valamik." „d 22da Julii 833. J. J." (Stoll 789. sz.)
R. 783.	„Csokonai ereklye. 1. Méla Tempefői 2. Karnyóné 3. Állatok dialógusa 4. Gerson du Malheureux 5. Currens de lepore 6. Búcsúztató versek 7. Mennyei diéta 8. Tolvaj Isten" „Le írogattam Debrecz[enben] d[ie] 27. Juni ad 30am ejusd. Onody A (?) Peter mk."
R. 1173	Zilahi János-gyűjtemény. (1795—1800). (Stoll 426. sz.)
R. 2762.	„Világi énekek." XIX. század eleje. (Stoll 546. sz.)
R. 2768.	„Mindenes gyüjtemény. I. L[adislaus]. Sz[ikszai]." Az előzéklapon: „⟨Szikszai László⟩ 1829 die 23a Mart." (Stoll 759. sz.)
DériM. 214.	K. R. gyűjteménye. 1839—1843. (Stoll 833. sz.)
342.	Bódog István-gyűjtemény. 1836. (Stoll 809. sz.)
MTAK. RUI. 8-r. 4.	Kolligátum Csokonai és mások munkáiból. „Foglalat. 1. Csokonai élete Dombytól. Nyomt[atvány]. 2. Csokonai ódáinak veleje (némelly iskolai darabokkal g̃ [= meg]toldva Török János pataki deák által). 3. Batrachomyomachia. Leirta azon Török János Váradon 1809. 2. Cs. Mennyei diéta és Crimen raptus." XIX. század első fele. Schedel [Toldy] Ferenc tulajdona volt.
Irod. 8-r 127.	Énekeskönyv. XIX. század első fele. (Stoll 848. sz.)
K 604. I.	Kazinczy: Apróságok. Kazinczy Ferenc jegyzetei és fordításai, valamint egykorú másolatgyűjtemények, köztük Csokonai versei.
K 667.	Csokonai Vitéz Mihály: Elbeszélő költemények. — Dorottya.
K 668.	Csokonai Vitéz Mihály: Értekezések. — Jegyzetek.
K 669.	Csokonai Vitéz Mihály: Földrajzi jegyzetek.
K 670.	⟨Kováts Zsigmond másolatgyűjteménye⟩ Csokonaÿ Keze írása.

K 671.	Csokonai Vitéz Mihály: Két víg játékok.
K 672/I—V.	Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. I.—V.
K 673.	Csokonai Vitéz Mihály némelly kiadatlan munkái.
K 674.	Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások.
K 675.	Csokonai Vitéz Mihály: Széppróza.
K 676.	Csokonai Vitéz Mihály: Színművek.
K 677.	Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek. — Fordítások.
K 678.	Csokonai Vitéz Mihály: Tempefői.
K 679. I—II.	Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek.
K 755.	Csokonai Vitéz Mihály: Versek és jegyzetek.
Mf. [Mikrofilmtár] 161 B/VI.	Kováts József és mások versei. (1823 körül). Eredetije: Prága, Egyetemi Könyvtár. Kubelik (Széll) gyűjtemény. XXII. C 49. č. 56. (Stoll 714. sz.)
Mf. 161 B/VIII.	Különböző versek. XIX. század eleji vegyes énekgyűjtemény. Eredetije: Prága, Egyetemi Könyvtár. Kubelik (Széll) gyűjtemény. XXII. C 44. č. 104. (Stoll 533. sz.)
Mf. 161 B/X.	Széll Sámuel énekgyűjteménye. (1819—1825). Eredetije: Prága, Egyetemi Könyvtár. Kubelik (Széll) gyűjtemény. XXII. C 77. č. 125/IV. (Stoll 683. sz.)
Mf. 162 B/I.	Elegyes Dolgok. (1825) Eredetije: Prága, Egyetemi Könyvtár. Kubelik (Széll) gyűjtemény. XXII. C 42. č. 31. (Stoll 727. sz.; ott tévesen 162/II. a mikrofilm jelzete).
OSZK. Fol. Hung. 893.	Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiről s néhány Csokonai-autográf.
Quart. Hung. 173.	Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye. I—X. k. XIX. század eleje. (Stoll 531. sz.)
Quart. Hung. 554.	Vegyes tárgyú költemények. XVIII. század. Egykorú kéziratok kolligátuma.
Quart. Hung. 2541.	„Külömb külömbféle Tárgyu Versek. 1822." Diákok iskolai versgyakorlatai. (Stoll 703. sz.)
Quart. Hung. 2710.	„Egyszer s másszor összegyüjtött versek, kéziratok és beszédek össze szedte Bihari Sándor. Rőd 1770től 1817ig." (Vegyes, főleg politikai tartalmú szövegek, köztük Faludi Ferenc, Gyöngyösi János és Kováts József versei. (Stoll 295. sz.)
Quart. Hung. 3020.	Miscellanea. (Vegyes tartalmú prózai szövegek és nagyrészt alkalmi versek valószínűleg iskolai körökben keletkezett gyűjteménye.) XVIII. század vége — XIX. század eleje.
Oct. Hung. 49.	„Külömbféle énekes gyüjtemények, vagy is, Világi Nóták. Áriák, és finomabb Versezetek.

Iratódtak Pesten egy szép N . . . számára 1825." (Stoll 730. sz.)

Oct. Hung. 50. I—II. „Poétai gyüjtemény. Első Darab. Le iratott 1815dik Eszt-ben. Febr. és Mártiusban. ⟨Kenyeres Josef által . . .⟩" (Stoll 651. sz.)

Oct. Hung. 340. Tomka József gyűjteménye. (Kováts József, Csokonai stb. verseinek másolata.) XIX. század első fele. (Stoll 877. sz.)

Oct. Hung. 395. Versgyűjtemény. (Csokonai, Kováts József, Fazekas Mihály, Cseh-szombathi Dániel, Fáy András stb. versei.) XIX. század első fele; valószínűleg Debrecenben másolták. Farkas Lajos könyvtárából. (Stoll. 879. sz.)

Oct. Hung. 583. „A Barátság Örök Oszlopa." Fáy András emlékalbum. 1805—1812.

Oct. Hung. 695. „Hélikoni virágok Mellyek öszve szedegettettek Csokonai V. Mihály, Kováts Jósef és más Verselőknek, Világ eleibe nem jöhetett Töredékeikből. Első Kötet. Le irattak Jókay Jóseff Hites ügyvédlő által a' maga 's mások' gyönyörködtetése végett Külömböző Időszakaszokban." 1808—9 körül. (Stoll 596. sz.)

Oct. Hung. 735. I—VI. „Holmi, vagy külömbb külömbb féle foglalatu és matériáju Gyüjtemény. I. Darab. öszve szedte és le irta Ketskeméthi Dániel [Kelemföldy] Czegléden 1826." (Stoll 735. sz.)

Oct. Hung 1115. „Mindenes Gyüjtemény." 1837 körül.

Oct. Hung. 1282. Marthon István-énekeskönyv. „Est Stephani Marthon N. Körösini 1818. d. 10 Jan." (Kováts József, Csokonai stb. versei.) (Stoll 674. sz.)

Oct. Hung. 1669. Makói gyűjtemény. Vegyes verses és prózai művek Csokonaitól, Kováts Józseftől és másoktól. „Makónn 1812. d 31a May." (Stoll 625. sz.)

SpK. Kt. a. 90. „Versek Gyüjteménye." „Lengyel Bálint-é." XIX. század eleje. (Stoll nem említi.)

129. „Felviditó IIdik. Egyveleg Iső 1824. N. O. K." Vegyes prózai és verses szövegek Csokonaitól, Kováts Józseftől, Fáy Andrástól és másoktól. (Stoll 720. sz.)

257. „Mindenes gyűjtemény, az az olyan meg jegyzésre méltó dolgokat magába foglaló könyv, amelyeket resz[!]szerint olvasván rész szerint hiteles emberektől hallván ide fel jegyezgetett T. Szeőts István S. Patakon kezdvén jegyezgetni 1798dik Esztendőben . . ." (Stoll 440. sz.)

1707. Nihelszki Dávid-énekeskönyv. „Compingi curavit Szathmár Némethini Nihelszki Dávid . . . in Ao 1824 . . ." (Stoll 584. sz.)

1716. Dusza Lajos-gyűjtemény. 1808 körül. Sárospatakon vagy Debrecenben másolhatták. (Stoll 594. sz.)

1728. „A' Meg-lántzoltatott Szabadság és Az ügyefogyott Menedéke. Fel-nyittatott S N Patakon 1813 R[átz József] által." 1807—1813. (Stoll 588. sz.)

NÉVMUTATÓ

Abafi (Aigner) Lajos 177, 305, 372 614, 615
I. Abdul Hamid, török szultán 384, 386
Abulgázi Bahádur 143
II. Achmed, török szultán 384, 386
Aesopus (Aiszoposz) 444
Ágoston István 270
Ágoston János 430
Alszeghy Zsolt 368
Anakreon 153, 154, 262
Anonymus (III. Béla király jegyzője) 143
Anser (római költő) 461
Apuleius 184
Aranka György 103, 149, 187, 266, 270
Arany János 90, 247, 292, 325, 345, 406, 517, 629
Ariosto, Ludovico 141, 213
Arisztophanész 542
Ausonius, Decimus Magnus 211, 287

Babits Mihály 324
Badics Ferenc 435
Bajnótzi (?) (debreceni diák) 110, 224
Bajza József 626
Bakkhülidész 139
Balassa Bruno 325
Balassa József 430, 436, 531
Balassi Bálint 334, 456, 458, 459, 461
Baldi, Bernardino 211, 287, 311
Ballagi Aladár 275
Balogh István 252
Bán Imre 341
Bányai Elemér 170
Barcsa János 93, 164, 169—173, 175, 179, 181, 183, 186—188, 260, 271, 272, 275, 281, 304, 344
Barkassy János 103, 266
Barla Szabó János 182, 430, 531 532
Barna János 252
Baróti Dezső 565, 628
Baróti Szabó Dávid 189, 465, 529
Barta Boldizsár 225
Batsányi János 106, 157, 189, 191, 303, 307
Batthyány József 200, 481
Bavius, Marcus 460
Bayer József 166
Beck (Bek) Pál 182, 280, 315
Beke Albert 573
Beke Ödön 406
Benda Kálmán 184, 329
Benedek László 259
Bengraf József 103, 214, 249
Beöthy Imre 612
Beöthy Zsolt 168
Bercsényi Miklós 601
Berken (bécsi rézmetsző) 275
Bernard, Jean Frédéric 188
Bernis (François Joachim de Pierre) 635
Berquin, Arnaud 124, 151, 222
Berzsenyi Dániel 293
Bessenyei György 368, 552, 623, 631, 635, 636
Bethlen Miklós 325, 326
Béza (Bèze, Théodor de) 114, 213, 236
Bión 213
Bíró Ferenc 336
Blancardus, Stephanus (Blancard, Stephan) 181
Blumauer, Alois 125, 153, 207, 208, 226, 257, 261, 294, 440
Boccaccio, Giovanni 184
Bochartus, Samuel (Bochart, Samuel) 153
Boetius (Boethius), Anicius Manlius Severinus 395

Boileau, Despréaux Nicolas 440
Bonefonius, Joannes 134, 327
Borbély Gábor 261
Borzsák István 316, 344, 416, 418–421, 423–427, 429, 494, 496–502, 504
Broughton, Thomas 547
Buchananus, Georgius (Buchanan, George) 341
Budai Ézsaiás 168, 179, 209, 325, 332, 339, 348, 349, 364, 375, 514, 518, 522, 525, 528, 530, 532, 537, 570, 581
Budai Ferenc 332, 556
Burman, Peter 340
Bürger, Gottfried August 575

Campe, Joachim Heinrich 272
Casoni, Guido 141, 213, 219
Cato Censorius, Marcus Porcius 337, 340, 341–343, 466, 489
Catullus, Caius Valerius 247, 253, 347, 413, 484, 486, 487, 526
Chiabrera, Gabriello 140, 141, 193, 213, 219
Chudy József 249
Cicero, Marcus Tullius 396, 397, 547
Claudianus, Claudius 404
Claudius, Matthias 272
Clemens, Jacques 380
Coburg (-Saalfeld), Friedrich Josias herceg 593, 597
Constantinus Porphyrogenitus 143
Contant d'Orville (André-Guillaume) 547
Cornides Dániel 581, 588
Crousaz (genfi könyvkiadó) 188
Czegle Imre 184
Czigány Lóránt 257

F. Csanak Dóra 90–93, 145
Csapó Dániel 294
Császár Elemér 541
Császár Ferenc 372
Császár József 264, 268
Cseh-Szombati Dániel 157
Csehy József 251
Csengery János 520, 523
Csepy Zsigmond, Vár-Bogyai 273
Csepy Zsigmondné Készely Klára 273
Csire István 175
Csokonai József (Csokonai Vitéz Mihály apja) 168, 182, 568, 594, 601
Csokonai Józsefné Diószegi Sára 90, 91, 107, 110, 112–115, 129, 144, 148, 156, 185, 246, 270, 276–279, 281, 346
Csokonai Vitéz József (Csokonai Vitéz Mihály unokaöccse) 295
Csoma (?) (Csokonai baráti körének tagja) 103

Darvas Ferenc 603, 604, 606, 607, 610
Dante, Alighieri 139
Darnay Kálmán 187
Dávid, izraeli király 152
Debreczeni P. Dániel 185, 340, 364, 367, 402, 430, 522, 543, 546, 575, 576, 581, 614, 629, 632
Debreczeni P. János 364
Debreczeni P. Mihály 364
Degenfeld Pál 182
Denis, Michael 224
Deslandes, André-François Boureau 188
Dessewffy József 288
Dionüsziosz 396, 397
Dobosy Mihály 282
Dobrai (?) (kabai jegyző?) 99
Domby Márton 92, 204, 247, 277, 281, 289, 290, 295–299, 323, 329, 332, 363, 380, 382, 403, 437, 453, 455
Domokos Lajos 326, 606, 612, 627
Dorville → Contant d'Orville
Döbrentei Gábor 288, 289, 293, 294
Dubranowsky, Stanislaus 96, 138
Dugonics András 273
Dunoyer, Pierre (londoni nyomdász) 188

Écsy Ödön István 185, 304, 315
Eggenberger József 278
Elek István 479, 485, 487, 492, 609, 628, 635, 637
Éles István 103, 155, 269
Emich Gusztáv 293–296
Engel Krisztina 273
Erasmus, Desiderius 207

Ercsei Dániel 539
Ercsey Klára (Budai Ézsaiásné) 168
Erdélyi János 183
Erdődy Lajos 105, 118
Erdődy Zsigmondné Festetics Mária 238, 239, 267, 270
Erőss Gábor 182, 274, 282
Erőss János 289
Eschenburg, Johann Joachim 138, 140, 141—144, 222, 622, 635
Eusebius (Euszebiosz), Caesareai 396

Faludi Ferenc 456, 487, 516, 552, 635
Farádi Vörös Ignác 596
Farkas András (berei) 396
Farkas Lajos (losonci) 93, 170, 291 531, 532
Fazekas Mihály 91, 103, 104, 129, 155, 175, 181, 203, 206, 276, 277, 307, 363, 594, 597, 631
Fegyverneki János 157
Fekete János (galánthai) 103
Ferenczi Zoltán 127, 199, 202, 275, 324, 326, 354, 356, 362, 372, 408, 452, 453, 455, 472, 484, 610
Fest Sándor 619, 635
Festetics György 103, 119, 187, 251, 262, 263, 265, 266, 269, 280, 315, 601
Festetics Lajos 103
Fináczy Ernő 325
Florus, P. Annius 549
Fodor Gerzson 329, 359, 471
Földi János 164, 191, 201, 267, 444, 445, 479, 484, 490, 491, 568, 581, 588, 590
Fráter István 103, 263
Freyer, Hieronymus 205, 341, 408
II. Frigyes 482, 593
Fusz János 251

Gaál Ernő 92, 93
Gaál László (hatvani) 90—94, 96, 137, 148, 152, 154—155, 157, 159, 160, 198, 202, 204, 274, 290, 295, 299, 300, 301, 323, 324, 327, 340, 539, 599
Gaál László (XX. század) 415, 418, 420—423, 425, 428, 429, 494, 496, 498
Gál (?) (Csokonai baráti körének tagja) 270
Gál András 174
Gál Antal 162, 163
Gáspár Pál 164, 166, 170, 182, 258, 290
Gentsi István 158
Gerézdi Rabán 435
Gerstenberg, Heinrich Wilhelm von 138, 151
Gessner, Salomon 138, 228, 235, 273
Goldoni, Carlo 153, 207, 208, 311
Guarini, Giovanni Battista 121, 141, 212, 213, 222, 239—241, 309, 565
Gulyás József 93, 94, 113—115, 154, 185, 186, 202, 306—309, 315, 324, 363, 381, 387, 395, 407, 409, 433, 439, 440, 444, 450, 452, 457, 463, 466, 468, 473, 478, 481, 489, 509, 510, 520, 523, 535, 536, 540, 549, 591
Gulyás Pál (bibliográfus) 304
Gvadányi József 386, 507, 627, 631

Gyárfás Miklós 430
Gyöngyösi István 347, 435, 507
György József 278
Győri József 91, 144, 178, 200, 204, 247, 259, 393, 430, 436, 445, 451
Győri Lajos 430
Győry Mihály 183
Gyulai Pál 305

Hadik András 558, 592, 609
Hafner, Philipp 249
Halász Dezső 295
Halász Gábor 308, 309
Halka István 268
Haraszti Gyula 187, 220, 305, 306, 324, 366, 483, 524, 626
Harsányi István 93, 94, 154, 202, 306, 308, 324, 433, 453, 478, 591
Hartleben Konrád Adolf 298, 301
Hattyuffy Dezső 187
Haydn, Joseph 103, 182, 249, 250, 252, 275, 635
Haydn, Michael 250
Helmeczy Mihály 288
Herder, Johann Gottfried 194

Hervey, James 366, 368—370, 405, 550, 562, 566
Heyden → Haydn
Himfy → Kisfaludy Sándor
Hincz Gyula 314
d'Holbach, Paul-Henri Dietrich 115, 185, 210, 309, 310, 510
Homérosz 207, 212, 226, 263, 461, 491, 512, 571, 572
Horatius, Flaccus, Quintus 92, 127, 262, 340, 341—345, 393, 395, 412, 415, 416, 421, 460, 466, 468, 481, 486, 489, 504, 509
Horia, Nicolae (Hora) 424, 599, 600, 602
Horvát István 268
Horváth Ádám, Pálóczi 119, 247, 251, 372, 540, 577, 596, 597
Horváth Cyrill 286, 302, 304, 305
Horváth Dániel 204, 270
Horváth János 308, 444, 445, 459, 628
Hunyadi (Szabó) Ferenc 555, 556
Hyde, Thomas 154

Igaz Sámuel 290
Illei Takács Károly 278—280
Institoris Gábor 103, 197, 268
Irinyi Károly 184
Iuvenalis, Decimus Iunius 342, 372, 429

Jakab Elek 93, 129, 135, 164
Jancsó Elemér 187, 308, 309
Jármy Mihály 118
John, Friedrich 289
Jókai Mór 168, 293, 298, 430
Jókay József 168, 293, 349, 430, 522, 536, 538, 543, 610
Jonsson, Artur 111, 153
Josephus (Flavius) 448
II. József, német-római császár, magyar király 253, 490, 561, 593, 595, 596, 603, 605, 608, 610, 611
Juhász Géza 90, 129, 190, 193, 196, 201, 203, 209, 210, 214, 216, 218, 225, 257, 312, 313, 316—318, 324, 326, 328, 330—333, 335—339, 348, 353—358, 360, 362—365, 371, 374, 376, 380—382, 384, 388, 390—391, 394, 397, 398, 400—402, 407, 410, 414—423, 425—431, 437, 442—446, 449, 452—454, 457—463, 465—467, 469, 471, 472, 474—481, 484, 485, 487, 488, 490—507, 509—515, 517, 518, 522, 525, 528, 531, 532, 535, 537, 542, 544, 545, 548, 550, 553, 555, 564, 568, 572, 575, 576, 580, 581—591, 594, 599, 600, 604, 610, 611, 615, 616, 621, 625, 626, 629, 630, 633
Juhász Gézáné Gulyás Margit 318, 324
Juhász Izabella 318
Julow Viktor 318, 373, 412, 424, 429, 487, 491, 526, 527, 535, 549, 608, 612, 635
Jurányi (Jurany) Vilmos 305

Kabos Ede 379, 430, 543
Karap Sándor 182, 183
Kardos Albert 182, 305, 315, 409
Kármán József 255, 298
Károli Gáspár 541
Károlyi István 291
Károlyi József gróf 208, 255, 257, 258, 260, 315
Kastner Jenő 565
Kaszás Sándor 614, 615
II. Katalin, orosz cárnő 596
Katona Lajos 549
Kazinczy Ferenc 95, 103, 160—163, 181, 189—197, 199, 247, 251, 253, 254, 263, 267, 270, 271, 276—280, 285, 288, 290, 304, 331, 378, 479, 511, 548, 600, 604, 611, 613, 635
Kazinczy Gábor 92
Kecskeméthy Csapó Dániel (Kelemföldy) 160, 252, 293—299, 302, 307, 454—456, 595
Kelemföldy → Kecskeméthy Csapó Dániel
Kellner, Johann Peter 210, 214, 249
Kerényi Ferenc 252
Keresztesi József 103, 274, 605—608, 611
Keresztúri Pál 326
Kilián (Ádám vagy György) 103
Király-Kőnig Péter 637

Dr. Kis (?) (Csokonai baráti körének tagja) 103
Kisfaludy Károly 298
Kisfaludy Sándor 238, 288, 343
Kiss Imre 91, 105, 115, 118, 155, 161, 200, 203, 277, 278—280, 349, 402, 403, 430, 436, 438, 451, 483, 485, 517, 525, 527, 536, 541, 553, 598, 620
Kiss Pál 185, 340, 349, 575, 576, 580, 581
Kleist, Ewald Christian von 121, 135, 152, 154, 173, 197, 224, 226, 261, 262, 267, 270, 274
Klenner Ferenc 362, 408, 455
Kniezsa István 189
Knigge, Adolf Franz Friedrich, Freiherr von 110, 147
Koburg → Coburg
Koczik Mihály 163
Kohányi Kátsándy Terézia (Rhédey Lajosné) 276, 280
Koháry Ferenc 221, 260
Kókay György 254
Koncz Benjámin 346, 474, 517, 522, 576, 579, 580, 589
Koncz József 181
Kornides → Cornides
Kossovits József 182, 250, 251, 252, 275
Kosztolányi Dezső 324, 362, 631, 636
Kotzebue, August 183, 575, 576
Kovács (Háló) József 183, 186, 193, 264, 323, 325, 326, 329, 332, 336, 337, 340, 341, 344, 346, 358, 360, 364, 371, 375, 377, 396, 401, 408, 419, 423, 429, 442, 450, 458, 461, 462, 465, 466, 468, 479, 480—482, 487, 489, 490, 521, 523, 530, 544, 594, 628
Kovács Zsigmond 159, 200, 336, 338, 339, 347, 549, 550, 564, 628
Kováts József (pátkai) 119, 120, 163, 168, 269, 562
Kölcsey Ferenc 288, 289, 325, 343—345
Köprili Musztafa 597
Kövy Sándor 182
Kulcsár István 120, 179
Kulini Nagy Benő 271
Kunszery Gyula 314
Lafontaine, August Heinrich Julius (Miltenberg) 222
La Harpe, Jean-François de 135
La Rue, Charles de 207
XIV. Lajos, francia király 397
XVI. Lajos 397, 598—600, 602
Laky Bálint 103
Landerer Ferenc 103, 269—271, 276, 278
Laudon, Gideon Ernst Freiherr von 558, 563, 592—594, 596, 597, 609
Lavotta János 250, 251
Lehr Albert 406
Lemene, Francesco De 141, 213, 219
Leopold → Lipót
Lessing, Gotthold Ephraim 148, 315
Lévai István 199
Leyer (?) (Csokonai ismeretségi körének tagja) 103
Lilla → Vajda Julianna
II. Lipót 607
Liszkai István 204
Livius, Titus 594
Longus (Longosz) 152
Loredano, Gian Francesco 207
Losonczi István 341, 342, 345, 360, 362, 372, 382, 391, 404, 407, 408, 417, 423, 429, 450, 466, 468, 470, 473, 479, 481, 489, 504, 508, 513, 516, 526, 544, 557
Lucretius, Titus Carus 342
Lugossy József 171, 173, 177, 178
Lukianosz 542

Madarassi Ferenc 269
Maday Gyula 493, 526, 544, 549, 626, 635
Maecenas, C. Cilnius 395, 415
Maevius (római költő) 460
Maffei, Francesco Scipione 141, 213
Mailáth János 290, 291
Malán Mihály 90
Már[a]marosi Gottlieb Antal 269, 275, 276, 280—282, 290
Marczali Henrik 612
Margalits Ede 395, 450, 489
Marot, Clément 143
Maróthi György 325, 340, 345, 442, 459, 504

Marthon István 543
Martialis, Marcus Valerius 342, 481, 483
Martinovics Ignác 600
Márton József 95, 103, 111, 144, 220, 230, 236, 237, 242, 250, 251, 263, 264, 267—269, 276, 279—293, 297—299, 302, 307, 323, 326, 340, 471, 595
Martonfalvi György 153
Mátyási József 93, 103, 164, 165, 194, 196, 211, 343, 347, 368
Menzini, Benedetto 141, 213
Meszlén (Meszlény) báró (?Meszlény Pál báró) 103
Metastasio, Pietro 115, 118, 123, 138, 140, 149, 150, 166, 206—208, 211—213, 222, 228, 248, 262, 281, 282, 287, 290, 307, 308, 311, 315, 345, 565, 576
Mihályfalvi István 408
Miltenberg → Lafontaine, August Heinrich Julius
Mindszenti Sámuel 225, 254
Mohamed (arab próféta) 432, 434
Molière 138, 139, 142, 311, 372
Molnár Ágnes 336
Molnár Gergely 343, 408
Montesquieu, Charles de Secondat 677
Moszkus (Moschos) 213
Mozart, Wolfgang Amadeus 207, 222, 248
Muraközy Gyula 315, 414, 417, 418, 420, 422—424, 426, 428, 493, 495, 498, 499, 501, 503
Muretus, Marcus-Antonius 134, 327, 341

Nagy Gábor 91, 93, 96, 103, 104, 155, 161, 164, 166—168, 170, 171, 199, 219, 220, 224, 225, 231, 238, 247—251, 263, 269, 277
Nagy Sámuel 115, 127, 190, 199, 254, 255, 272, 273, 300, 339, 622, 623
Nagy Sándor 635
Nestor (Nesztor) óorosz krónikaíró 143

Obernyik József 91, 104, 115, 155, 281
Oláh Gábor 171, 173, 174, 360, 368, 369, 405, 440, 486, 516, 520, 521, 529, 530, 549, 565, 614, 636
Opitz, Martin von Boberfeld 378, 379
Orczy László 221, 280
Ormos András 290
Ovidius, Naso 128, 206, 207, 337, 340—345, 360, 361, 368, 372, 382, 387—389, 397, 401, 403—406, 409, 418, 419, 422—424, 444, 450, 457, 458, 460, 470, 473, 476, 491—495, 497, 502, 504, 506, 512, 513, 516, 523, 535, 540, 544, 552, 554, 565, 575—582, 587—590, 594, 624, 627
Owen, Joannus (John) 168

Paizs Antal 137
Pálóczi Horváth Ádám → Horváth Ádám
Paksy(?)(monostorpályi lakos, Csokonai baráti körének tagja) 228
Panard, Charles-François 144
Pánczél Dániel 254—256, 272
Pándi Pál 526
Pándy Károly 91, 103, 104, 182, 250, 446, 453, 531
Pap József 180
Pap Mihály 372
Pászti Miklós 512
Pásztohai Benjámin 157
Pásztory Endre 372, 413, 486
Pázmány Péter 470
Péczeli József 204, 254, 335, 336, 358, 366, 368—374, 380, 383, 386, 388—390, 403, 405, 482, 490, 516, 530, 549, 550, 561, 562, 565, 566, 574
Pelle Erzsébet 455
Pély (Nagy) Gábor (?) 103
Pethes Dávid 180
Petőfi Sándor 90, 198, 293, 451, 455
Petrarca, Francesco 140
Petrik Géza 275, 298
Phaedrus 326, 340, 341, 345, 372—374, 377, 392, 399, 401, 412, 425, 437, 438, 440, 442, 451, 455, 460, 472, 473, 487, 494, 504, 509, 531, 539
Philoxenosz 396, 547

Pichler Antal 264, 275, 282, 283, 285, 290
Pintér Jenő 306
Plautus, Titus Maccius 468
Pleyel, Ignaz Joseph 209, 214, 249
Plinius, Gaius Caecilius Secundus 188
Plinius, Gaius Secundus 529
Plutarkhosz 396, 397, 542
Podmanitzkiné (? Podmaniczky Jánosné) báró 103
Pókos Ferenc 186
Politianus (Poliziano, Angiolo) 341
Polixenes 395, 396, 547
Pollio, C. Asinius 257
Pomey, François 340, 342, 343, 356, 357, 360, 382, 384, 391—393, 404, 440, 441, 471, 492, 502, 521, 574, 575
Poóts András ifj. 627
Pope, Alexander 125, 188, 226, 235, 245, 261, 262, 440
Propertius, Sextus 123, 247, 253, 342, 347, 614
Prudentius (Aurelius) Clemens 445, 479
Pucci, Antonio 141
Pukánszkyné Kádár Jolán 163, 249, 318, 482
Puky István 91, 92, 103, 113—115, 185, 186, 262, 315, 393, 394, 436, 453

Racine, Louis 482
Rácz Sámuel 224, 254
Ráday Gedeon, id. 490
Ráday Pál (ifj. Ráday Gedeon fia) 255
Rafael (Raphael), Ignaz Wenzel 250
Raff, M. Georg. Christian 154, 222
Ragályi Gedeon 148
Rájnis József 263, 264, 487
II. Rákóczi Ferenc 601, 602, 605
Rákos Pálné Ács Klára 329, 330
Réland Adorján (Reeland, Adriaan) 581, 588
Resnel, l'Abbé du 188
Réti Hugó 455
Révai Miklós 608
Rhédey Lajos 110, 260, 269, 270, 281
Roberti, Giovanni Battista 211, 287, 456
Rolli, Paolo Antonio 141, 213
Rossi, Paolo 141
Roterodámi Rézmán → Erasmus
Rousseau, Jean-Baptiste 140
Rousseau, Jean-Jacques 110, 143, 154, 325, 355, 412, 452, 455, 456
Rozgonyi Miklósné 361
Rué Károly → La Rue, Charles de
Ruttkay Gábor 290

Sander, Heinrich 224, 254, 272, 300, 622
Sándor István 378
Sándorffy József 178, 453
Sarkadi Nagy Zsigmond 176
Sárközy István 91, 92, 122, 175, 186
Sárközy Terézia 243
Sármai József 549
Sárváry Pál 90, 91, 148, 175, 281, 298, 299
Savoyai Jenő 597
Scaliger, Josephus Justus 395, 396
Scaliger, Julius Caesar 395, 396
Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
Schedius Lajos 103, 155, 209, 214, 224, 255, 257, 429
Scheiber Sándor 187, 315, 448
Scheidler, Johann David 210, 214, 249
Schikaneder, Emanuel 207, 212, 222
Schlözer, August Ludwig 143
Scholze, Johannes Sigismund 247
Schraud Ferenc 103, 269
Schraud Ferencné Zeininger Anna 275
Scipio, Publius Cornelius S. Africanus (Maior) 594
Secundus, Joannes 134, 193, 211, 236, 327
Seneca, Lucius Annaeus 421, 615, 619, 621
Seyfried János 251
Shakespeare, William 140, 543
Silhouette, Étienne de 188
Simai Kristóf 372
Sinkó Ervin 366, 368, 482, 602, 607, 608
Somosi Mihály 182

Somssits Lázár 119, 269
Sonkoly István 488, 637
Spech János 250, 488
Steffan, Joseph Anton 250
Stettner György 299
Stipa, Mathias 103, 182, 250, 275
Stoll Béla 177, 183, 316, 319, 588
Sulzer, Johann Georg 181
Syrus, (Publius) Publilius 337, 341, 343, 489

Szabó László, Szentjóbi 103, 225, 401, 593, 597
Szabó Zoltán 377, 527, 535, 612, 626
Szabolcsi Bence 459
Szádeczky-Kardos Lajos 596
Szalkay Antal 249
Szana Tamás 430
Szathmári (? Mihály) (Csokonai baráti körének tagja) 259
Szatmári Paksi Dániel 599
Szauder József 254, 294, 324, 334, 344, 356, 360, 361, 362, 366, 368—370, 373, 376—378, 380, 386, 387, 390, 392, 394, 398—403, 405, 407, 410, 412, 437, 440, 441, 448—451, 453, 460, 461, 464, 468, 469, 471, 474, 482, 489, 506, 510—514, 520, 523, 526, 530, 532, 535, 537, 539, 544, 549, 550, 552, 554, 557, 558, 561—563, 565—567, 577, 588, 592, 595, 596, 603, 608, 610, 612, 613, 619, 622, 623, 626
Széchényi Ferenc 93, 103, 146, 164, 165, 169, 170, 221, 236, 256, 258—260, 262, 264, 265, 266, 363
Széchényi Ferencné Festetics Julianna 103, 165, 166, 170, 265
Szeél Sámuel 346, 379
Székely István (Bencédi) 435
Székely Péter 92
Szeles (? Szeless József) 103
II. Szelim, török szultán 435
Széll Farkas 177, 183, 186, 188
Szemere Pál 119, 120, 163
Szenci Molnár Albert 380, 457, 459, 461
V. Szendrei Júlia 247, 355, 368, 373, 380, 389, 392, 413, 434, 455, 458, 461, 486, 487, 493, 510, 512, 535, 549, 562, 612, 626—628, 630, 635
Szentgyörgyi József 105, 270, 276—279
Szentjóbi Szabó László → Szabó László
Szepessy Tibor 316
Szigethy Mihály 260, 272, 274, 282
Szilágyi Ferenc 142, 148, 181, 201, 274, 289, 290, 315, 318, 448, 547
Szilágyi Gábor 177, 180, 214, 277, 290, 336
Szilágyi György 177
Szilágyi Lajos 180
Szilágyi Mihály 180
Szilágyi Sámuel, id. 180, 335, 336, 388, 389, 520, 561, 563
Szilágyi Sámuel, ifj. 336
Szinnyei József, id. 164, 170, 256, 271, 275, 281, 294, 304, 305, 336, 539, 556
Szoboszlai Pap Zsigmond 344, 349
Szokolay Dániel 138
Szuromi Lajos 221
Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics 563

Tacitus, Publius Cornelius 448
Takáts Gyula 636
Tasso, Torquato 139, 141, 211, 213, 222, 226, 262, 263, 282, 328, 482
Tassoni, Alessandro 139, 207, 257
Techert József → Tompa József
Teleki Sámuel 186
Teodorescu, Virgil 456
Terentius, Publius Afer 207, 208, 213, 340, 343, 344, 372, 377, 418, 419, 426, 427
Tertina (? Mihály) 155
Tertullianus, Quintus Septimius Florens 448
Testi, Fulvio 140
Theokritosz 206, 207, 576
Thomson, James 262, 635
Thury Etele 336, 364
Tibullus, Albius 247, 253, 342, 347, 356, 357, 404
Tichy János Ferenc 282
Toldy (Schedel) Ferenc 90—92, 129, 154, 198, 199, 202, 204, 209,

214, 231, 247, 260, 270—273, 275, 278, 279, 281, 286, 291, 293, 294, 296, 298—311, 317, 323, 324, 327, 328, 335, 336, 338, 344, 347, 359, 361, 366, 375, 394, 395, 402, 404, 409, 430, 432, 436, 438, 439, 445—447, 453—455, 465, 467, 470, 474, 478, 483—486, 491, 492, 505, 508, 511, 513, 517, 525—528, 531—533, 537, 539, 541, 547, 548, 553, 563, 564, 568, 591, 595, 596, 598, 599, 602, 610, 615, 620, 622, 629, 632
Tolnai Vilmos 282
Tompa József 194, 294, 635
Tóth A. (?) 607
Tóth Gabriella 189, 191, 193
Tóth Mihály 184
Townson, Robert 154
Török Pál 299
Trattner Mátyás 103, 263, 264, 269, 275, 291
Trissino, Giangiorgio 139
Turóczi János 143

Vajda Julianna 91, 145, 168, 196, 198, 222, 301
Vályi K. András 136, 263
Vargha Balázs 90, 113, 145, 185, 200, 203, 204, 253, 262, 263, 265, 266, 272, 273, 279, 283, 293, 304, 311—314, 324, 327, 328, 330—333, 335, 336, 338, 344, 345, 347, 348, 355, 358, 359, 362, 363, 365, 370—376, 379, 381, 383—387, 389, 390—392, 394, 399, 400—402, 405, 412, 431—433, 437, 440, 442, 444, 446, 448, 449, 452, 453, 458, 462, 464, 466, 468, 475, 477—480, 482, 484, 488, 490, 491, 506, 513, 514, 518, 519, 525, 528—530, 535, 537, 541—544, 547, 549, 552, 559, 560, 562, 573, 577, 592, 595, 598—600, 602—604, 608, 609, 611, 612, 614, 615, 617, 624, 628—631, 633, 635, 636
Varjas János 336, 530
Varró János 169
Varró Sándor 169
Vay Miklós báró 225
Vecsei M. István 153
Veres Péter 560
Vergilius, Publius Maro 92, 206, 226, 261, 262, 273, 337, 340, 342, 344—346, 357, 358, 387—389, 403, 405, 406, 425, 442, 460, 461, 481, 482, 493—495, 497—500, 502, 518, 520—524, 529, 530, 557, 563
Verseghy Ferenc 103, 247, 250, 273
Vértesi Miklós 188
Vicini, G. B., di Finale Modenese 274
Vikár Béla 549
Virág Benedek 251
Voltaire, François-Marie Arouet 110, 180, 204, 335, 336, 373, 380, 383, 386, 389, 482, 516, 520, 563, 565, 574
Vörösmarty Mihály 90, 325

Waldapfel József 526, 527, 600, 606, 608
Waltherr László 257
Wéber Simon Péter 103, 145, 224, 259, 260, 273
Weinmüller Bálint 273
Weinmüllerné 155, 264—266
Werfel Károly 292
Weszprémi István 168, 424, 548, 568, 601, 602
Weszprémi Julianna 568
Wieland, Christoph Martin 138, 151, 226, 261, 262, 266, 311
V. Windisch Éva 325

Xenophón 396

Young, Edward 403, 405, 530, 550, 562, 566

Zachariä (Zachariae), Justus Friedrich Wilhelm 222, 635
Zappi, Giovanni Battista 141, 193, 213
Zilahi János 176, 340, 349, 438, 445, 572, 573, 591, 592, 611
Zmeskál család 115, 185, 186
Zoltai Lajos 627
Zrínyi Miklós (XVII. század) 103, 225, 457, 460, 516

Zsoldos Jenő 184, 414, 541, 565

CSOKONAI MŰVEINEK ÖSSZESÍTETT CÍM- ÉS CÍMVÁLTOZAT MUTATÓJA

Címmutatónk Csokonai valamennyi ismert verses, prózai és színművét magában foglalja. Ez alól csak a levelezés kivétel, amelynek teljes leírását a prózai művek zárókötete fogja tartalmazni.

A címek előtt a ○ jel azt jelzi, hogy a mű ismeretlen, elveszett vagy lappang, a kérdőjel pedig azt, hogy a cím azonosítása még tisztázatlan.

A lapszámok közül a dőlt szedésűek a forrásértékű szövegek (többnyire autográf kéziratok) lelőhelyére utalnak, a félkövér szedésűek pedig a kronológiai értékű címjegyzékekre.

Mivel a mutatóknak csupán azonosító szerepük van, a címleírásokban nem törekedtünk teljes filológiai pontosságra: a közkézen forgó legújabb Csokonai-kiadások (ÖV²., MM.) helyesírását követjük, s ettől csak néhány kiadatlan vagy ismeretlen mű esetében térünk el.

VERSES MŰVEK

A babérról → ? A babérvessző v. az Értekezés a babérról c. tanulmány
A babérvessző 105, 110, *141*, **213, 217**
A bátortalan szerelmes (Eredetileg Az éjnek istenihez címen ismert vers [Te csendes éjnek királynéja . . .] címe) 97, *120*, **220,** 225, **230, 238, 239, 240, 241**
A becsület s a szerelem 99, **232, 234,** 243, **244**
A békekötésre 100, 107, 111, *125*, *172*, *173*, **223, 228, 239, 240, 242,** 290, 512
A békekötésre 511 → A békesség [II.]
A békesség [I.] (Olajfa-ágakkal fűzi bokrétáját . . .) *130*, 349, 354, 390—393, 402, 511, 512
A békesség [II.] (Elmúltak a hadak, már megnémúlának . . .) 127, **205,** 206, 339, 348, 505, 506, 507, 510—512, 592, 603, 610
A békesség és a hadi érdem 97, 106, 110, *117*, **230, 234, 243, 244, 245**
A' Békességről → A békekötésre
A békételenkedő 97, 106, *116*, **229, 246,** 289—290, 312
A boldogság 99, 101, **239, 240, 242,** 286
A Bor edgy Török Poétából → Bacchus, Phoebus
A borital mellett 178, *179*
A búcsúvétel → Búcsúvétel
A búkergető 98, 101, *123*, **230,** 286
A búkkal küszködő 99, *167*, *177*, **210, 214, 221, 232, 237,** 248, 287
A cigány → Cigány
A cigányok eredete → Cigány
A cigányról → Cigány
A csendes élet *122*, 274

A csikóbőrös kulacshoz → Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz
A' Csókokban eltévedt Lélek → Az eltévedt lélek
A dél [I.] 100, *132*, **204**, 362, 369, 579, 615, 620—623, 625
A dél [II.] 104, 108, 109, 113, *123*, *134*, 210, **212**, **219**, **246**, 620
A Dél [III.] → Déli aggodalom
A dicsőség triumfussa *118*, *138*
A Dugonics oszlopa 97, 98, 99, 112, *143*, *167*, 168, 200, 209, **211**, **215**, **221**, **224**, **226**, **229**, **234**, **236**, 242, **243**, **244**, **245**, 273, 383, 405, 590
A Duna nimfája 102, *126*, **239**, **240**, **241**, 575
A Fársáng → Dorottya
A Fársáng búcsúzása → A Fársáng búcsúzó szavai
A Fársáng búcsúzó szavai 99, 101, 114, *139*, *178*, **206**, **211**, **229**, **232**, **233**, **238**, 248
A fekete pecsét 100, *127*, **223**, **228**, **240**, **241**
A feléledt pásztor [I.] (Ott, hol a patakocska nyájas habjaival csereg . . .) 98, 99, 100, 109, *118*, 126, *128*, *163*, *167*, **210**, **214**, **232**, 248, 273, 291, 292
A feléledt pásztor [II.] (Amott, hol a nyájas patak . . .) **228**, **232**, **233**, **237**, 291, 292
A félelmes szerető → A félénk szerelem
A félénk szerelem 99, 100, 106, 109, *123*, **229**, **235**
A félénk szerető → A félénk szerelem
A feleség → [Izenget már . . .]
A felgyúladt szerető *139*
A ferdő Nimfa → A Duna nimfája
A feredés [I.] (Nini, szemeim ide nézzetek . . .) 98, 99, 109, 114, *135*, *140*, *162*, *167*, *176*, 209, **211**, **215**, **226**, 248, 249, 273, 572
A feredés [II.] (Ni, szemeim, ide nézzetek . . .) **232**, **236**, **237**, **238**, **239**, **240**, **242**, 279, 285
A fiatal remény 101, 114, *157*, *167*, **226**
A fogadástétel 99, 101, 286
A földindúlás [I.] 104, 112, 132, 203, **204**, **212**, **219**, **221**, **235**, 287, 307, 333, 345, 505, 506, 520, 521, 527—530, 600
A földindúlás [II.] 113, *134*, **217**, 303
A fördés → A feredés
A fösvény 104, 112, *130*, **211**, 331, 372, 374—379, 402, 409, 454, 468, 531
A fösvény [II.] → (Sugori úr) Zsugori uram
A főtiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a Diétai Múzsa **220**, **225**
A fürdő nimfa → A Duna nimfája
A füredi parton *138*, *172*
A gazdag 104, 108, 112, *132*, **204**, **217**, **246**, 333, 372, 413, 525, 530—536, 540, 600
A gazdag ember → A gazdag
A' Gróf Szétsényi Bibliothecájáról → A nagyméltóságú gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája nemzeti könyvtárjára
A háborús zivatar 102, *140*, *150*, *176*, **230**, **236**, 273, 572
A had [I.] (Kiüti zászlóját a had véres atyja...) 104, 108, 112, *131*, *168*, **204**, **211**, **217**, 334, 335, 349, 391, 437, 511
A had [II.] (Kiütvén zászlóját a had véres atyja...) **221**, **233**, 386, 431
A hadról → A had [I.]

A Hafíz sírhalma 99, 101, 115, *123*, **230**, 286
A hajókázó Ámor 101, 114
? A' Halál → ? Mindég közel van a halál
A haldokló keresztyén, Pope → Halotti versek (A lélek halhatatlansága) V. részében
A haza templomának örömnapja 99, 103, *122*, **224, 227, 234**, 243, **244**, 261, 273, 613
A heszperi méhes története 107, *118*
A hévség 99, 286
A hír *125*, **204, 212, 218, 219, 220, 236**, 349, 508
A híres Rácz Sámuel úrhoz 99, 102, 199, **213, 224, 225, 228, 232, 234, 244, 245**, 254, 272
A híves estve *176*, 312, 362, 368, 369, 573, 622, 623
A hízelkedő 101, 114, *124*, 290
A jázminok *141*, **213, 217**
A kalmár *131*, 345, 427, 464, 465, 472, 474, 475—476, 488
? A' Kárpótoló (Dal.)
A katonáskodó szerelmes mentsége (~ Minden szerelmes katona) → Militat omnis amans
A keserű édesség → Keserédes
A kétségbeesés *183*, 210, 312, 575
A kétszínű → A színesség
A kétszínűség → A színesség
A kevélly [I.] 100, *132*, **204, 212**, 333, 378, 524—527, 600, 604
A kevélly [II.] 104, 109, 112, 113, *123*, *134*, *163*, **216, 221, 236**, 287
A' ki nem volt soha Poeta . . . (A Tempefői 1. dalbetétje) 99, 109, **232**
A korán megtisztelt virtus → Gróf Károlyi József úrnak
A Kovácsi út → Kovácsi út
A leánykákhoz 99, 100, **227, 233**, 286
A leányokhoz → A leánykákhoz
A legátus 100, 109, *123*, *140*, 142, *171*, 310, 490
A legédesebb méz → A méhekhez
A lélek halhatatlansága → Halotti versek
A macska és a sajt 98, *178*, **211, 215, 220, 235, 236**, 287, 297
A madár a szabadságba 98, *175*, **211, 215, 221, 235**, 297, 456
A magánossághoz 96, 101, 108, *166*, *168*, **228, 232, 237**, 363, 412
A magyar gavallér [I.] → Egy magyar gavallér
A magyar gavallér [II.] **219, 220, 236**, 287, 573, 611, 612
A' Magyar Gavar → Egy magyar gavallér
A' Magyar Orfeushoz → Kazinczyhoz, mikor kiszabadult
A magyarokhoz 98, 101, 286
A megivott Ámor 98, 100, 109, *140*, *178*, *179*, **205, 211, 215, 228, 235**, 291
A méh és Ámor *141*, **213, 217**, 309
A méh és here → Purgomák III.
A méhekhez 100, 107, *116*, *128*, **223, 227, 239, 240, 241**, 273, 286
A Méhetskéhez → ? A méhekhez
A' Mennyei Diaeta → Az istenek osztozása
A' Mennyeiek' Karja → Czindery sírja felett
A méz méze 98, *139*, **211, 215**, 248
A mezei gyönyörűségről 116, *118*, *147*

A mező *159*, 310, 339, 345, 358, 413, 506, 550, 558, 562, 563, 564, 566—567, 571, 579
A' Mohátsi Nótára → Egy kesergő magyar
A morte homines tantundem semper absumus → Mindég közel van a halál
A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz 99, **220, 224, 232, 234, 244, 245**
A Múzsához **237**
A muzsikáló szépség 101, 112, *136*, **230, 239, 240, 241**
A nagyméltóságú gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája nemzeti könyvtárjára 108, *126*, *165*, 192, 199, **232, 238**
A nap innepe 102, 111, *166*, *173*, **229, 232, 237**, 264, 274, 285
A nap megint leszálla → A rövid nap s hosszú éj
A nemes magyarságnak felűlésére 99, 109, **224, 227, 234, 244**, 260, 273
A' Német Lyány' notája → ? Egy kétségbeesett maga gyilkosa
A nyár [I.] 100, 113, *123*, *133*, 362, 621, 623, 625, 628—631, 633
A nyár [II.] 104, 109, 113, *134*, **212, 218, 219, 220, 228, 236,** 622, 632
A Nyár [III.] **239, 240** → Déli aggodalom
A palatinusné halálára (A nekiszépült Budára . . .) 97, *117*, *152*, *167*, *179*, **229, 232, 235,** 264, 274
A pártütő 104, 112, *132*, 201, **203, 211, 216, 217, 245,** 303, 312, 542, 545, 598—602, 603
A' Patsirta Komáromban → Búcsúzás egy lyánkától (~ Komárom d. 12. Febr. 1802.)
A patyolat 99, 100, 109, *135*, *139*, *167*, *176*, *177*, **205,** 209, **210,** 572
A pendelbergai vár formája s megvétele *162*, 312, 565
○A Pervigilium Veneris verses fordítása 253, 549
A pesti dicsőség *182*, *184*, 506, 507
A pillangóhoz 98, *121*, 155, *173*, 182, **220, 230, 239, 240, 242,** 250, 267, 270, 275, 278, 285, 292
A pillantó szemek 100, *128*, **223, 227, 239, 240,** 565
A Pindus 482
A poéta csak gyönyörködni szeret, nem kíván ő semmit egyebet *130*, **217,** 334, 335, 345, 379, 398, 399, 401, 409—414, 437, 454, 459, 480, 481, 487, 532, 535
A' Poéta' gyönyörködése → (~ A poéta csak gyönyörködni szeret . . .) Az én vagyonom
A poéta legkisebbért is megharagszik *131*, 334, 345, 379, 398, 455, 457, 459—461, 508, 510
A poétai felvidúlás *130*, 379—381, 459
A poétákban lakó istenség [I.] (Poéták! felőletek . . .) 98, 100, *128*, *139*, *177*, **205, 210, 215,** 248
A poétákban lakó istenség [II.] (Verselők! felőletek . . .) *116*, **223, 227, 239, 240, 241**
A' Poétákban való Istenség → A poétákban lakó istenség
A reggel 100, 104, 109, 113, *123*, *132*, *133*, **212, 218, 230, 235,** 368, 614—620, 621, 622, 625, 629
A reggelről *163*, 362, 615, 619, 622
A reményhez 101, 182, 199, **220, 229, 238, 239, 240, 242,** 250, 267, 268, 275, 278, 285, 290, 291, 292
A reménység *141*, **213, 217**
A római néphez 102, *127*, **228, 235**

A' Rósa a vén fa alatt → Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa
A' Rósa, és vén Fa → Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa
A rózsa (Ah, szép szűzek, mit mutatok . . .) *141*, **213, 217, 219, 220, 235**
A rózsa (Gyakran a setétes üregű barlangnak . . .) *159*, 338, 339, 448, 547—549, 555, 564, 573, 577, 579, 590
A rózsa szép virágszál → Keserédes
A rózsabimbóhoz **217, 241**
A rövid nap s hosszú éj 98, 100, 104, 109, 112, *123*, *131*, *140*, *176*, **203, 205, 210, 215, 220, 232, 233, 238,** 248, 251, 287, 442, 483—488, 572, 603
A semminél több valami 98, *165*, *166*, 199, **211, 215, 235, 244, 245**
A' semmiség örök tavába → Fillishez
A szabadság 104, 112, 113, *131*, **211, 215,** 216, **217, 245,** 289, 323, 331, 333, 375, 434, 451, 452, 453—456, 457
A szabadságfához 98, 109, *121*, *143*, *157*, 199, 225, **230, 231, 235**
A szabadsághoz → A szabadság
A szabadúlás 98 . **211, 215, 229, 235,** 291
A szamóca 99, 100, *124*, **223, 227, 239, 240, 241,** 286, 291
A' Szarándok → Fannius
A szárazság és az elhagyatott szerelmes 110, *121*
A' Szegény Susi → Szegény Zsuzsi, a táborozáskor
A szélhez 108, *181*, **232, 237,** 275
A szélvész 114, 115, 161, *163*, 312
A' Szép Csetsek → Álomlátás
A' Szép mellyek (~ A' Szép Csetsek) → Álomlátás
A' szép szemek → A pillantó szemek
A szépek szépe [I.] (Ti élet édesét lehellő leányok . . .) 98, 99, 109, *135*, *139*, *167*, *176*, **211, 215, 217,** 254, 255, 271, 273, 572—573
A szépek szépe [II.] (Ti, élet balzsamát lehellő leányok . . .) **217, 229, 239, 240, 241**
A szeplő 99, 101, *123*, **230, 236, 237, 239, 240, 241,** 286, 291
A szépség *125*, *141*, *163*, **213, 217, 220, 235**
A szépség ereje a bajnoki szíven 99, *124*, *162*, 168, **224, 227, 232, 234, 244, 245,** 261, 274, 289
A szépség leánya 309 → Debreceni Magyar Psyche
A szerelem tilalma 101, 105, 108, *174*, **228, 232, 237**
A szerelmes szemek 98, 100, *139*, *177*, **205, 210, 215,** 248, 565
A szerelmes vénleánynak → Dorottya kínjai
A szerelmes vitézhez 114
A szerelmesnek gyötrelmeiről *117*
A szerencse 104, 109, 112, 113, *123*, *134*, **204, 212, 220, 236,** 513, 514, 515
A szerencse változó 100, 112, *132*, **217,** 333, 334, 513—517, 545, 604
A szerencsétlen → Egy eltörött vasmacskára
A színesség 104, *131*, *176*, **205, 212, 217, 220, 236,** 312, 331, 332, 333, 334, 375, 443, 445—449, 454, 549, 573, 577, 579, 588
A szomotori templomra készített feljűlírások 1—2. 114
A szökevény Ámor 92, 109, 113, 115, *136*, **211,** 214, **216,** 328, 335
A tanúnak hívott liget [I.] (Itt a liget! hűs árnyékába . . .) 98, 100, *139*, *176*, **211, 215, 219, 223,** 248, 272, 273, 363, 572

A tanúnak hívott liget [II.] (Itt a liget. — Zőld rejtekébe . . .) *136*, **227, 239, 240, 241**, 572
A tavasz (Az egész világ feléledt . . .) 99, 101, *125*, **242**, 286
A tavasz (Fogjatok bé, szent árnyékok . . .) *122*, *135*, 154, 155, 156, *173*, 181, 197, **224, 226**, 251, 261, 265, 266, 267, 270, 274, 280, 281, 284, 285, 287, 302, 307, 310, 385
A tavaszhoz → Ének a tavaszhoz
A távollétel *141*, **213, 217**
A távolról kínző 98, 100, 109, *124*, *128*, *139*, *177*, **205, 210, 215, 223, 227, 239, 240, 242**, 248
A tél [I.] (Elérkeztél hát, óh didergő december . . .) *159*, 550, 553—555, 624, 626, 627, 629, 635
A tél [II.] (Mormolnak szelei a fagyos északnak . . .) 100, 104, 109, 113, *132*, **204**, 497, 553, 554, 612, 621, 622, 623—628, 630, 632, 633, 635, 637
A tél [III.] (Mormolnak szelei a fagyos északnak . . .) 113, *123*, *134*, **212, 218, 219, 221, 236**, 624
A tengeri háború 104, 112, *125*, **217, 220, 236**, 334, 335, 389, 517, 520
A tengeri nagy szélvész → A tengeri zivatarról
A tengeri zivatarról 112, *130—131*, *132*, **204, 212, 217**, 333, 336, 345, 389, 437, 505, 517—522, 529, 530, 571, 579
A tengeri zivatarról [II.] → A tengeri háború
A tihanyi ekhóhoz 102, 106, *125*, 138, *173*, **227, 239, 240, 242**
A tiszta nyájasság hol örűl . . . → Víg élet a Parnasszuson
A tolvaj isten, vagy az a crimen raptus 94, 107, *145*, *160*, *171*, 175, *179*, *183*, 292, 294, 297, 506, 575, 641
? A török Muzsikáról → ? A békesség és a hadi érdem hexameteres második része
○ A tréfás Iliás. (Irta Loredano Olasz Poéta) **207**
A vacsora — Fabullhoz 97, 98, *140*, **211, 215, 229, 235**, 291
A' *Ván*os Magyar Eloquentia → Ván, vén
A' Vén asszony → Dorottya kínjai
A versengő érzékenységek 98, 109, *135*, **211, 215, 228, 239, 240, 241**
A versszépítő [I.] (Ha most nem édes énekem, Ha nincs is abba hév s tűz . . .) 98, 99, 100, *128*, *140*, *177*, **205, 210, 215, 223**, 248
A versszépítő [II.] (Ha most nem édes énekem S nem ég poéta-tűzzel . . .) *116*, **227, 232, 233, 237**, 291
A' vidám Poeta → A vidám természetű poéta
A vidám természetű poéta 97, 100, 109, *123*, *128*, *139*, 156, **167, 205**, 209, **210, 214, 219, 223, 227**, 248, 254, 255, 271, 273, 510, 577
A víg poéta 184
A viola (A kis viola . . .) *141*, *163*, **213, 217, 219, 220, 235**
A viola (Illatoztasd kebledet . . .) 98, 101, *139*, *167*, **210, 215, 223, 228, 232, 233**, 248, 252, 291, 292
A' Violához → A viola (Illatoztasd kebledet . . .)
A' Violám → A viola (Illatoztasd kebledet . . .)
A virtus legbátorságosabb kőfal *131*, 488—490, 491, 510, 516
A' Vitéz Dorottya, vagy is a Dámák Diadalma a' Fársángon → Dorottya
A' vitéz kedvű [!] Magyarokhoz → A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz

A' vitézkedő Magyarokhoz → A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz
A' Vityilló → Parasztdal
A vízital 97, 98, *166*, *167*, **211, 215, 221, 236,** 435—436
A zarándok → Fannius
Ad serenissimum archiducem 102, *143*, 200
? Adonis halála 107 ? Bion Adonis epitaphiuma c. művének fordítása
Ah ne vesd rám két villám . . . → A szerelmes szemek
Ajánlás 267
Ajánló csók **213, 217**
Álku 100, 106, 119, *121*, **223, 228, 239, 240, 241,** 292
Álom → Az álom
Álom Lillához → ? Az alvó Lillára
? Álomdal → ? Az alvó nimfa felett **213**
Álomlátás 98, 101, 112, 155, **228, 236, 237,** 239, **240, 246,** 286, 287, 302, 310
Altera jam teritur → A római néphez
Alvó Nimfa → (~ Az alvó Nimfa felett) Az alvó Lilla felett
Ámor 99, 101, **239, 240, 241,** 286, 309
Amynt és Laura a fák között 98, 99, *175*, *177*, **205, 210, 215, 229, 232, 233**
Anacreontismusok. No 14, **228, 239**
Anakreon s Ovid 100, 107, *135*, *136*, 175, **223, 227, 235**
Anakreoni Dall → A színesség (17—20. sora)
Anakreoni Versek → Az anákreoni versek
[Antal napjára] *137*
Apum pugnae descriptio *133*, 312, 337, 346, 460, 497—499
[Áranka Györgyhöz] *149*, 312
[Aranysújtásos nadrág] *145*
Árnyékszék → Óda az árnyékszékhez
Árpád → Purgomák II.
Árpád, vagy a magyarok megtelepedése 161, *162*, *184*, 263, 312, 315, 381
Árvíz → Az árvíz
Asztali dal *141*, **213, 217, 220, 235**
Az álom [I.] 100, 104, 112, *123*, *130*, **203, 211,** 364, 383, 401—407, 431, 552, 563, 576, 578, 590
Az álom [II.] 105, 107, 108, 109, *122*, *134*, 216, **217, 228, 236,** 382, 431, 552
Az álom leírása *130*, 335, 345, 363, 379, 381—383, 384, 388, 402, 404, 405, 406, 431, 552, 578, 590
Az álomhoz 99, 101, 113, **236, 237, 239, 240, 241,** 286, 405—406
Az alvó Lilla felett 100, **223, 227, 239, 240, 241**
Az alvó Lilláért → Az alvó Lillára
Az alvó Lillára *179*, **229**
Az alvó Nimfa felett → Az alvó Lilla felett
Az anákreoni versek [I.] (Vérengező jámbussaid . . .) 98, 100, 109, *123*, 128, *178*, **205, 211, 215, 223**
Az anákreoni versek [II.] (Vad jámbusid, barátom . . .) *227*, 286
Az arany idő. Tassóból → Becsület és természet
Az aratás *159*, 310, 336, 338, 339, 550, 555, 557, 558, 559—561, 562, 564, 579

[Az ártatlan látod hogy elnyomattatik . . .] *148*
Az árvíz *127*, **203, 205, 212, 218,** 339, 348, 457, 505—507, 508, 510, 511
Az Ég s a' Csillagok → Az éj és a csillagok [I.]
Az egész világ feléledt . . . → A tavasz
Az égető Kutyátska . . . → Az emésztő tűz
Az Égi Háború. Metastasióból → A háborús zivatar
Az éj és a csillagok [I.] (Régi víg kedvem szép horizonja . . .) 98, 100, 101, 109, 111, *128*, *140*, *167*, *177*, **205, 211, 215, 219,** 248
Az éj és a csillagok [II.] (Éltemnek fényes hórizonja . . .) *136*, **219, 223, 228, 239, 240, 241**
Az éjnek istenihez 97, *120*, **220,** 225, **230, 238, 239, 241**
Az Ekhóhoz [I.] (Panaszaimat elegyes óhajtással . . .) 98, *167*, **210, 214,** 248
Az Ekhóhoz [II.] (Panaszimat óhajtással . . .) **221, 232, 233, 237,** 287
[Az életnek hasznát] *159*
Az eleven Rózsához → Egy rózsához
Az elmátrónásodott Dóris 97, 110, 111, *117*, **228, 229, 232, 238**
Az elmenetel 98, 100, 109, *178*, **206, 211, 215, 235**
Az elragadt szív *141*, **213, 217**
Az elragadtatott érzékenységek 99, *139*
Az elragadtatott Érzések → Az elragadtatott érzékenységek
○ Az el-ragadtatott Veder (Comica Epopoeia, Tassoni olasz poetából) **207**
Az elszánt szerető *124*, 155, **228, 232, 238**
Az eltávozás 99, 101, *125*, **240, 242,** 286
Az eltévedt lélek 100, **213, 227, 239, 240, 242**
Az elválás → Az eltávozás
Az elválás reggelén 101, 105, 114, *124*
Az elveszett Lélek → Az eltévedt lélek
Az Ember → Az ember, a poézis első tárgya
Az ember, a poézis első tárgya 102, 106, 119, *120*, **229, 232, 238,** 264 274
Az ember a Poesis fő tárgya → Az ember, a poézis első tárgya
[Az ember életét] *159*
Az embergyűlölő 100, 102, 104, 109, *123*, *132*, **203, 217, 230, 235,** 335, 541—543, 600, 603
[Az emberi nemen] *159*
Az emberiség s a szeretet 101, *128*, 155, *172*, **223, 228, 233, 238,** 291
Az emésztő tűz 98, 100, 109, *128*, *140*, *178*, **205, 211, 215, 227, 240**
Az én barátném, D. A. quodlibetjére 101, 102, 106, 114, *136*, **228, 235,** 309, 311, 313
Az én címerem 111, *127*, *136*, **223**
Az én életem 102, 140, **207,** 208, **212, 217, 227, 245,** 254, 271
Az én poézisom természete *118*, **238, 239, 240, 241,** 490
Az én vagyonom 104, 112, **211, 215, 217, 219, 221, 233, 238,** 287, 302, 399, 401, 409, 410, 411, 412, 414, 480
Az Érdemkereszt kiosztásába → A békesség és a hadi érdem
Az esküvés 100, **223, 227, 239, 240, 241,** 286
Az estike 101, 109, *129*, **235**
Az Estikék → Az estike
Az estve [I.] 112, *130*, **211,** 331, 332, 362, 363—370, 375, 383, 402, 403, 431, 454, 567, 576, 619, 621, 622, 623

Az estve [II.] 100, 109, 113, *123*, *134*, 192, 194, 216, **217**, **220**, **236**, 363, 424, 431, 612
Az estvéhez (Csendes este! légy tanúja . . .) 101, 112, *125*, *173*, 199, **239**, **240**, **242**, 292
Az estvéhez (Jövel felénk hűs szárnyadon . . .) 101, *122*, *149*, **228**, **245**, **246**
Az estvének leírása *130*, 272, 331, 361—363, 365, 366, 367, 370, 375, 381, 382—383, 384, 388, 389, 402, 403, 431, 454, 619, 622
? Az Eszem- és Iszom-ember **246**
Az esztendő négy szakasza 100, *128*, **211**, **215**, **223**, **227**, **239**, **240**, **241**, 291, 312
Az 1741-diki Diéta 99, *136*, *142*, 157, *171—172*, **221**, **224**, **234**, **244**, 251
Az igazság diadalma 99, 106, 109, *158*, **224**, **227**, **234**, **243**, **244**, **245**, 261
Az Insurrectióra → A nemes magyarságnak felűlésére
Az Irígyekkel való nem gondolás → Nemes bátorítás
Az istenek osztozása *160*, 164, 175, *179*, *183*, *184*, 292, 294, 297, 347, 506, 641
Az Ordó' Kiosztásakor → A békesség és a hadi érdem
Az otahajta 97, 107, 108, 111, *137*, 166, *182*, 199, **211**, **215**, **246**, 290, 315
Az öreg ember *159*, 310, 336, 338, 392, 555, 557—559, 560, 562, 571, 572
Az ősz [I.] (Őszszel minden plánták, a víg kikeletnek . . .) *159*, 383, 405, 550—552, 553, 554, 555, 578, 590, 629, 632, 635, 636
Az ősz [II.] (Már a víg szüretnek örűl minden ember . . .) 100, 104, 109, 113, *132*, 335, 553, 621, 622, 625, 630, 631—637
Az ősz [III.] (Már a víg szüretnek örűl minden ember . . .) 113, *123*, *134*, **212**, 216, **218**, **219**, **220**, **221**, **236**, 287
Az ősz Laudonra *140*, *176*, 312, 340, 349, 385, 511, 512, 516, 558, 559, 563, 572, 580, 591—594, 595, 599, 603, 609, 610, 628, 637
Az utolsó szerencsétlenség 119, *120*, *165*, **238**, **242**, 291, 292, 528

Bacchus, Phoebus 100, *135*, *136*, **227**, **235**
Bacchushoz. Inscriptio *141*, **213**, **217**, 218, **219**
Bácsmegyei leveleire *136*, 199, **228**, **239**, **240**, **242**
Bajnótzi Anacreonticumja → A szárazság és az elhagyatott szerelmes
Bakhushoz (Évoé . . .) 102, **228**, **232**, **237**, 291
Bálint napja *163*
[Bár az ég búsulva néz is . . .] 111, **246**, 307, 314
? [Bár épen nem vagyok is . . .] (Töredék) *127*
Baráti búcsúvétel → Barátságos búcsúvétel
Barátomhoz 99, 101, 286, 291
Barátomnak 100, *125*, *127*, **223**, **228**, **239**, **240**, **242**
Barátságos búcsúvétel 100, 104, 109, 112, *123*, *132*, **212**, **217**, **221**, **232**, **233**, 364, 542, 543, 544—547, 600, 603
Barátságos bútsú → Barátságos búcsúvétel
Báró Vaÿ Miklós Eő Nagyságához → Tisztelő versezet
Bátortalan szerelmes → A bátortalan szerelmes
○ Batrachomyomachia, vagy Békaegérhartz, Homerusból fordítva [A görög eredeti szó szerinti fordítása] **207**
Batrachomiomachia vagy Békaegérharc (Blumaur Úr módja szerént travestiálva) 99, 104, 106, 109, *141*, *176*, 181, *184*, 199, 206, **207**, 208, **212**, **217**, **224**, **226**, **235**, 253, 261, 266, 284, 285, 287, 288, 289,

292, 297, 298, 302, 304, 306, 307, 309, 312, 347, 506, 521, 572, 573, 596, 601, 641
? Ugyanaz bővebben, 's mái Világhoz ki tsinálva **207**
Becsület és természet *122*
Be kedves . . . → Egy bécsi magyar gavallér
Be' kedves napjaim . . . → Egy bécsi magyar gavallér
Bécsi magyar gavallér → Egy bécsi magyar gavallér
Békaegérharc → Batrachomiomachia vagy Békaegérharc
○ Béke pohár 290
Békességről → A békekötésre
Belgrádra *140*, **234, 243, 244, 245,** 253, 348, 349, 385, 511, 512, 591, 592, 595—597, 599, 603, 609, 610
Belgrádról → Belgrádra
Bene qui latuit, bene vixit *131*, 421, 471, 472—475, 488
Biz' én nem is törődöm már . . . → Kifakadás
Blumauer az Árnyékszékhez → Óda az árnyékszékhez
Boldogság → A boldogság
[Borbély granáriumára] *184*
Broughton religiói lexiconára 102, 199, **212, 217, 225, 229, 234,** 254, 271, 547
Búcsú a magyar múzsáktól 106, 109, *136*, 192, 214, **216, 246,** 317, 506, 507
Búcsú a múzsáktól → Búcsú a magyar múzsáktól
Búcsúvétel 107, *125*, **223, 227, 240, 242**
Búcsúvétel a múzsákhoz → Búcsú a magyar múzsáktól
Búcsúzás egy lyánkától 101, 109, *136*, **234, 243, 244, 245**
Búcsúzik az atyja a leányitól *159*, 310, 339, 360, 548, 555, 567—569
Budai → Örömversek professzor Budai Ésaiás úrhoz
Budai Ferencre halála után 119, *120*, *121*, *122*, 275, 556
Budaira → Örömversek prof. Budai Ésaiás úrhoz
Bükergető → A bükergető
B. Vay Miklósnak → Tisztelő versezet

Carmen inaugurale 96, *184*, **207, 212, 217, 229, 234,** 255, 260, 272
Chloé Dafnishoz 98, 99, 155, *167*, *177*, 178, **205, 210, 214, 229, 232, 237**
Chloë és Dámon → A szélvész
Cigány 104, 112, 114, *130*, *176*, *179*, **204, 205,** 330, 334, 348, 431, 436—441, 506, 573, 578
[Cinober miolta . . .] *177*
Constántzinápoly → Konstancinápoly
Czindery sírja felett 92, 99, 102, 114, *138*, **224, 227, 232, 234, 244, 245,** 310

Csendesítsd szíved háborúját → Esdeklés
Csernel Eszter Aszszony tiszteletére → T. N. nádasdi Sárközy Istvánné, szül. chernelházi Chernel Eszter asszonynak tiszteletére
Csikorgó versei a trójai háborúról 97, 98, *143*, *148*, *166*, 209, **211, 215, 229, 235,** 312
? Csócsi 100 → ? Két szerető dalja

Dafnis a' Hajnalhoz → Dafnis hajnalkor
Dafnis hajnalkor 98, 99, 109, *128*, *167*, **210, 214, 228, 232, 237,** 248, 252, 291, 292, 609

Dámon a' szélvész között (~ Szélvész) → A szélvész
Daphne 99, 101, 108, *125*, **234, 235, 244, 245**, 289
Degeneres animos timor arguit *133*, 312, 337, 427, 499—501
Dél → A dél
Dél [III.] → (~ A dél [III.]) Déli aggodalom
Déli aggodalom **218, 219, 239, 240, 241**, 620, 621, 622
Dido Aeneastól való búcsúzása *132*, 204, 333, 345, 478, 492, 522—524, 577
Dithyrambus → Bakkhushoz (Évoé . . .)
Doctor Rátz Könyvére → A híres Rácz Sámuel úrhoz
○ Donec gratus eram tibi . . . [Horatius] 102, **235** — ? Míg engem szeretél vala . . .
Dórishoz 99, 101, 112, **236, 237, 246**, 286, 287, 302, 310
Dorottya kínjai 101, 108, *126*, *138*, 175, **206, 212**, 216, **217, 227, 232, 237**, 528, 578, 628
Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fársángon 92, 95, 101, 104, 109, 138, *120*, *145*, 155, *172*, 180, 182, **224, 227**, 238, 261, 262, 264, 265, 267, 269, 270, 275, 276, 281, 282, 285, 287, 289, 290, 292, 301, 304, 307, 406, 563, 628, 641
? Drága Lélek *128*
Dr. Földi sírhalma felett 101, 108, *126*, 164, 169, 199, **225, 230, 232, 234, 237**, 274
Dr. Földiről egy töredék 102, *125*, **226, 234, 235, 243, 244, 245**, 312
Dugonics oszlopa → A Dugonics oszlopa
Dugonicsra 111, *136*, **246**
Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur *133*, 312, 426—427, 428, 429, 502

Édes keserűség 101, **219, 223, 228, 239, 240, 241**, 492, 588
Édes rabság 97, 98, 100, *128*, *140*, *177*, *178*, **205, 210, 215, 223, 232**
Egy Álom (~ A' Szép Csetsek ~ A' Szép mellyek) → Álomlátás
Egy angyalhoz 107, *127*, 563
Egy bécsi magyar gavallér 98, 99, 109, *128*, **210, 215, 228, 232, 238**, 576
Egy Dámának Quodlibetjébe való Inscriptiok → Quodlibetekbe valók
Egy eltörött vasmacskára 101, 114, *124*, 290
Egy fiatal házasúlandónak habozása 102, 155, *159*, **229, 233, 238**, 280, 291
Egy fösvénynek leírása *130*, 331, 335, 345, 370—374, 375, 376, 377, 379, 409, 437, 468, 531
Eggy Gazdag → (~ Midás) A gazdag
Egy háládatlanhoz 101, 105, 108, *125*, 199, **228, 232, 238**
Egy Házasulandónak habozása → Egy fiatal házasúlandónak habozása
Egy kesergő magyar 98, 99, *177*, **205, 210, 215, 221, 232, 233, 237**, 248, 287
Egy kétségbeesett maga gyilkosa 98, 109, *118*, *167*, **210, 215, 232, 237**, 248, 249
Egy kies kert leírása 129, 334, 335, 345, 353—358, 360, 369, 370, 381, 383, 384, 386, 392, 451, 464, 488, 566, 567, 578, 579
Egy magyar gavallér 104, 112, *132*, *176*, 199, **205, 212, 218, 246**, 330, 335, 431, 438, 512, 545, 600, 601, 603, 604, 605, 609—614, 615, 621, 625, 629, 633

Egy magyar úrhoz s tudóshoz küldött levélnek töredéke *140*, 255
Egy nyári este Lillát . . . → A fogadástétel
Egy orvosnak sírverse **220, 235**
Egy Quodlibetre → Az én barátném, D. A. quodlibetjére
Egy rózsához 101, 108, *124*, *172*, 201, **227, 239, 240, 241**, 614
Egy szerelmes Vitézhez → A szerelmes vitézhez
Egy Szerencsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése → Az én életem
Egy szerentsétlen siralma → Az én életem
Egy tulipánthoz 101, *128*, 155, **228, 232, 237, 239, 240**
Egy város leírása *130*, 335, 345, 356, 379, 380, 383—387, 402, 431, 433, 434
Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa 99, 109, 201, **229, 232, 238**
Egy Violához → A viola (Illatoztasd kebledet . . .)
Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis *130—131*, 335, 397—401, 403, 409, 410, 412, 414, 437, 450, 454, 459, 487, 489, 508, 510
Egykor hogy a köpűből . . . → Ámor
Éj és tsillagok → Az éj és a csillagok
Elég tsak egy szó → Lillához (Lillám ! elég csak egy szó . . .)
Életem mái komor . . . → A búkkal küszködő 98
Elizához 274
[Élj vígan érdemeddel] 177, **205,** 312
Első szerelemérzés 98, *139*, **211, 215, 229, 239, 240, 241**
Eltávozás → Az eltávozás
Éltemnek fényes Horizonja . . . → Az éj és a csillagok [II.]
Eltévedt Lélek → (~ A Csókokban eltévedt Lélek) Az eltévedt lélek
Embergyűlölő → Az embergyűlölő
Emésztő tűz → Az emésztő tűz
Én szenvedek s pedig . . . → Még egyszer Lillához
Endímion és Diána. (Kettős Dal.) [Dalok az Endymionból. 7—8., 10—11., 15.] **213**
? Ének 106
Ének a tavaszhoz 98, 99, *177*, **205, 210, 215, 221, 232, 233, 237, 245,** 287
Epigramm Leonórához *140*, **246**
Epistola *119*
Epitaphium Marci *171*, 310
Érdemkeresztek → A békesség és a hadi érdem
Erdődi Lajoshoz 101, 105, 108, *118*, **224, 227, 234, 243, 244, 245**
Esdeklés 101, 105, 109, *136*, 195, **227, 235**
Esdeklő biztatás → Lillához (Leányka hű szerelmem . . .) 98, 100, 178, **205, 211, 215, 241, 286**
Esküvés → Az esküvés
Estve jött a parancsolat → Szegény Zsuzsi, a táborozáskor [I.]
Estvéhez → Az estvéhez (Csendes este ! légy tanúja . . .)
Esztendő IV része → Az esztendő négy szakasza
Euripides mondása → A színesség (17—20. sora)
Europa elragadtatása → A tolvaj isten, vagy az a crimen raptus
Eurydicéhez → A bátortalan szerelmes
[Éva napra] *142*
Exundatio aquarum *131*, 334, 340, 345, 398, 455, 456—459, 460, 461, 463, 505, 506, 529, 580

[Falataimat elegyes borhajtással] *177*, **205**, 312
Fannius 114, 137, *166*, 210, **213**, 214, **216, 217**
Fársáng → Dorottya
Fársáng búcsúzó szavai → A Fársáng búcsúzó szavai
Fekete pecsét → A fekete pecsét
Félénk szerelmes → A félénk szerelem
Felhágott már a' Nap . . . → A dél ill. a Déli aggodalom
Felvidúlás 98, 100, 109, *123*, **210, 215, 221, 232, 233, 237**, 287
Ferdés → A feredés
Ferdéske → ? A Duna nimfája
Feredés → A feredés
Ferenc neve napjára hamarjában készíttetett versek *159*, 338, 339, 555—557, 559, 562, 563, 569, 570
Fillis Dámonhoz 274
Fillishez 101, 105, 108, *126*, **228, 232, 237, 238**
Fogadástétel → A fogadástétel
Forma venusta perit *131*, 360, 464, 465, 469—472, 473, 474, 475, 479, 488
Főhadnagy Fazekas úrhoz 107, *173*, **236**
Földi Rózsa 101, 112, *117*, **213, 217, 224, 227, 239, 240**, 569
Földi Természeti Históriájára → Dr. Földiről egy töredék
Földiekkel játszó . . . → A Reményhez
Földindúlás → A földindúlás
[Földiről] 312
Földy sírhalma felett → Dr. Földi sírhalma felett
Főtiszteletű és méltóságos pókatelki Kondé Miklós ő nagyságának tiszteletére 106, *117*, **225, 229**
Fulmen describitur *131*, 344, 345, 457, 462—463, 464, 465, 466, 467, 529
Furcsa alku → Alku
Futtába készült versecskék → Epitaphium Marci; Kovácsi út; A legátus; Valedictoria cum bene precatione; Seu: Laurus ági 310, 490

○ Galatéa (Theokritus görög Ovidius deák és Metastasio olasz poémájok egybehasonlítva) **207**
Galatéához, epigramma → Epigramm Leonórához
Generál Hoche halálára 102, 114, 119, *121*, **223, 225, 229, 234, 235, 243, 244, 245**
Georgicon 92, 95, 96, 106, 116, *118*, *119*, *169*, **224, 226**, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 290, 307, 310
Gerliceként nyögdécselek . . . → Siralom
Gloria calcar habet [I.] (Nézd, sarkantyú által e katona alatt . . .) *131*, 331, 332, 333, 344, 400, 442, 446, 449—451, 464, 465, 510
Gloria calcar habet [II.] (Hogyha kihez jutalom jár, úgy annál örömestebb . . .) *131*, 331, 332, 333, 344, 400, 446, 449, 463—465, 472, 488, 510
Görög úrhoz 102, 106, **230, 234, 236, 237, 243, 244, 246**
Gr. Károlyira Deákúl → Carmen inaugurale
Gr. Teleki Sámuel Úr ő Ex.ja . . . Installátziójára → Teleki Sámuelhez
Gróf Erdődyné ő nagyságához 98, *121*, **230, 239, 240, 241**, 405
Gróf Károlyi József úrnak 96, 106, *165*, *183*, *184*, *186*, **205, 207, 212, 217, 225, 234, 243, 244, 245**, 312

Gróf Széchényi Ferenc ő excellentiájához 98, 101, 102, *121*, *135*, **224**, **227**, **230**, **235**, 289
[Gróf Széchényi Ferencnének] *166*, **224**, **227**, **230**, 265, 400

[Győzödelmi pompát] *159*

Ha a' leg keményebb bűntetés helyében . . . → Quem dii oderunt praeceptorem fecerunt
[Ha életem gond bú borítja . . .] *136*
Ha haragszol . . . → Megkövetés
Ha most nem édes énekem . . . → A versszépítő
Ha valaha le foly az a . . . → Hunyadi Ferenchez
Habozás *125*, **220**, **227**, **239**, **240**, **242**
? Hadi Dal 214, **216** (? Szegény Zsuzsi, a táborozáskor [I.])
Hafíz sírhalma → A Hafíz sírhalma
[Hajdan dorongok, vasak etc.] *129*
? Hálaadás **213** → ? Hálaének a Vénus oltáránál
Hálaének a Vénus oltáránál 101, **228**, **239**, **240**, **241**
Halál ez az a szó . . . → Komáromi J. halálára
Haljunk meg 107, 290
Halotti versek (~ A lélek halhatatlansága) **229**, **235**, **243**, **245**, 270, 276, 280, 282, 289, 304, 535
Hamar követje a tavasznak . . . → A pillangóhoz
Hány a grácia? **211**, **215**, **221**, **235**, 287, 297
Hasonlítás → Dalok az Endymionból
Hát Múzsáknak szentelt . . . → (~ Somogyi nóta) Jövendölés az első oskoláról a Somogyban
Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta dom *133*, 312, 427, 428—429, 495
Haza temploma → A haza templomának örömnapja
Haza templomának örömnapja → A haza templomának örömnapja
Házasodj meg: mert rosszul jársz → Debrecen Magyar Psyche
Héj ha tudná kedves Lélek . . . → Dorottya kínjai
? Heliconi ligetei a' Múzsáknak **205**
Helvétus Nóta [Németül] → A szabadságfához
Hercules. Joannes Secundus → Herkules és Ámor
Herkules és Ámor 102, 107, 108, 113, *137*, *166*, **211**, **215**, **235**, **236**
Himfyhez 97, *119*, 199, **234**, **243**, **244**, **245**
Hír → A hír
Hívása a Múzsának → Jószte poétának
Hoche halálára → Generál Hoche halálára
[Hogy elmentem Gigébe . . .] 313
Hol vagytok oh Lethe . . . → Léthe
Horváth → Horváth Ádámhoz
[Horváth Ádám nevenapjára] 102, 106, *137*
Horváth Ádámhoz 92, 102, 107, 108, *120*, *148*, 190, **212**, **217**, **224**, **227**, **234**, 310, 577, 636
Horváthhoz → [Horváth Ádám nevenapjára]
? Húgomhoz → ? Fillishez
Hunyadi Ferenchez 92, 99, 109, 114, *126*, *128*, 175, **212**, **217**, **225**, **229**, **230**, **234**, **243**, **244**, **245**, 555

Hunyadi' Oratziója → Hunyadi Ferenchez („Az elmondott beszéd" c. rész)
Hunyadira → Hunyadi Ferenchez
Hyemis descriptio *133*, 312, 337, 345, 495—497, 550, 553, 554, 624, 626, 627
Hymenhez 101, 114, *124*

Ifjúság s szerelem *141*, **213, 217**
[Igazán mondtad barátom . . .] (Töredék) *128*
Igyunk *141*, **213, 217**
Igyunk Barátim a' komor . . . → Miért ne innánk?
Impedit ira animum *131*, 459, 465—467, 469, 472, 479
Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra 101, 114, *124*
In comitem Pálffy *161*
Inpromptu Erdődy Lajoshoz → Erdődi Lajoshoz
Insurrectio → A nemes magyarságnak felűlésére
Insurrectióról → A nemes magyarságnak felűlésére
Invidus *131*, 345, 372, 459, 465, 466, 467—469
Itt a liget, zőld rejtekébe . . . → A tanúnak hívott liget [II.]
Itt hagynám én ezt a várost . . . → Szerelmes búcsúvétel, ill. Habozás
[Izenget már . . .] 102, 112, *126*, **229**
Izis és Oziris 99, 101, 108, *125*, **232, 234, 244, 245**

Jaj egek . . . → Egy kétségbeesett maga gyilkosa
[Jaj, hogy szenvedek] *148*
Jer, kies tavasz bocsással . . . → Ének a tavaszhoz
[Jer, óh asszonyi rend] *159*, 591
Jerke Ferke éltessen a' Freyer . . . → ? Zőld Ferenc, Kék Ferenc, T[óth] Ferenc
Jósef napi köszöntés → Köszöntő Lengyel József senior úr nevenapján
Josepha kisasszonyhoz 101, **225, 228, 234, 235, 243, 244, 245**
Josepha Neve' Napjára → Josepha kisasszonyhoz
Jöszte poétának 98, *118*, *167*, **210, 214, 220, 232, 233, 237,** 248, 249, 275, 287, 290, 302
Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban 99, 102, 109, *117*, **230, 237,** 251, 576, 577
Juliána napra köszöntő → Komárom, február 16. 1798.

Károlyi → Gróf Károlyi József úrnak, ill. Carmen inaugurale
[Kata napra] *143*
? Kazinczi Poësisa **228**
Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt 102, 112, 114, **225, 229, 246,** 290
Kérdések kérdése → (~ A lélek halhatatlansága) Halotti versek
Kerekes → Görög urhoz
Kerekes halálára → Görög úrhoz
Keserédes 99, 101, *125*, **239, 240, 242,** 286
Kesergő Magyar → Egy kesergő magyar
Kész légy a halálra 177
Két Horatius éneke → Melly emberre születtekor, ill. Nincs elefántcsont, s arany
? Két serdűlő szerelmes **245**
Két szerelmes dalja → Két szerető dalja

Két szerető dalja 101, 111, *136*, **223, 228, 235, 239, 240, 241**
Kétszínűség → A színesség
? Kettős kötés **213** → ? Alku
? Kettős Mars 100 → ? Szerelmes búcsúvétel
Kevély → A kevély
Ki poéta nevet érdemel → Musa vetat mori
Kifakadás 101, 105, 108, *126*, **227, 232, 237**
? Kis Ferentz, Nagy Ferentz, Kík Ferentz & **205**
Kiss I. → Salétrom inspector Kiss Imre úrhoz
Kloé Dafnishoz → Chloé Dafnishoz
Komárom, febr. 16. 1798. 107, 109, *142*
Komáromi J. halálára *159*
Kondé egy darabig → Főtiszteletű és méltóságos pókatelki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére
Kondéra → Főtiszteletű és méltóságos pókatelki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére
Konstancinápoly [I.] 104, 112, *130*, *179*, **203, 205, 211,** 330, 334, 348, 364, 384, 385, 402, 430—436, 437, 438, 580, 603
Konstancinápoly [II.] 100, 109, 113, *123*, *134*, 216, **217, 228, 236,** 385, 431
Konstancinápoly leírása → Konstancinápoly [I.]
Kopátsi → Purgomák V.
Kovácsi út 100, 109, *123*, *140*, *171*, 310, 490
Köszöntő (Láncba fűzni most szeretném . . .) 100, *125*, **222, 223, 227, 239, 240, 242**
Köszöntő Lengyel József senior úr nevenapján 99, 109, *122*, *161*
Krisztina napra *122*

La Partenza → Az elmenetel
Lakodalmi kar → Debreceni Magyar Psyche
Lantom danold Lieust . . . → Orgiák
Lantomhoz → Lantomtól búcsúvétel
Lantomtól búcsúvétel 102, **229, 235,** 289, 290, 627
Látás 99, **221, 224, 234, 235, 244, 245**
Laudon → Az ősz Laudonra
Laura Kellemességednek . . . → A versengő érzékenységek [I.]
[Laura, míg ingó kegyelmed] (~ Szemrehányás) 101, 108, *124*, *158*, **219, 227, 239, 240, 242,** 252, 312
Laurám nyomát a' zőld fák . . . → Amynt és Laura a fák között
Lengyel → Köszöntő Lengyel József senior úr nevenapján
Lengyel Neve Napjára → Köszöntő Lengyel József senior úr nevenapján
Léthe 102, 107, *121—122*, **236,** 289
Levél Gr. Szécsényihez → ? Gróf Széchényi Ferenc ő excellentiájához
Levél Gróf Szétsényihez → ? Gróf Széchényi Ferenc ő excellentiájához
Libertas optima rerum *131*, **204, 205,** 331, 332, 333, 375, 381, 392, 412, 449, 451—453, 454, 455, 457, 463, 478
Lidi Napjára → Búcsúzás egy lyánkától
Lidia napja Komáromban → Búcsúzás egy lyánkától
Lilimtől távollétemben → Lillához távollétemben
Lilla búcsúzálogjai *121*, 164, *165*, 201, **238, 242**
Lillához (Itt a tavasz, az ő enyhében . . .) 274

Lillához (Leányka ! hű szerelmem . . .) 99, 109, *123*, *128*, *178*, **223**, **227**, **240**, **241**, 286
Lillához (Lillám ! elég csak egy szó . . .) 99, 100, 101, **227**, **239**, **240**, **241**, 286
Lillához még egyszer → Még egyszer Lillához
Lillához távollétemben 100, *117*, *124*, 196, **223**, **228**, **240**, **242**
Lillám elég csak egy szó . . . → Lillához
Lillám szácskája 100, *128*, **227**, **240**, **242**
Lilláról távoly létembe → Lillához távollétemben
Lócsere 106, *143*
Lurida sub dulci melle venena latent *131*, **217**, 331, 332, 333, 334, 375, 414, 421, 441—445, 446, 449, 454, 455, 457, 459, 462, 470, 475, 476, 477, 491, 493, 545, 588
Lurida sub dulci melle venena latent [II.] → A színesség
Lycidás és Thirsis Daphnéról *125* → Daphne

Lyánka míg ingó kegyelmed . . . → Laura, míg ingó kegyelmed (~ Szemrehányás)

Magna servitus est magna fortuna *133*, 312, 420—422, 444
Magyar Gavallér → Egy magyar gavallér
Magyar ! Hajnal hasad ! [I.] 104, 112, *132*, 199, **203**, 330, 335, 431, 438, 512, 545, 552, 592, 599, 600, 601, 602—609, 610, 611, 612, 615, 621, 625, 629, 633
Magyar ! Hajnal hasad [II.] **212**, **218**, **219**, **220**, **233**
Mantua → Az igazság diadalma
Mantua megvételére → Az igazság diadalma
[Már se hintó] *172*, **222**, **223**, 309, 311, 313
Marjai leányok tanítója *177*
Marosvásárhelyi gondolatok 107, 108, *135*, 199, **229**, 231, **246**, 264, 274
Más → Névnapra íratott versek [II.]
Más versek [ti. Budai Ésaiás köszöntésére] *122*
Mátyási József úrnak 164, *165*, 194, 195, 196, 198—199, **229**, **234**, **243**
Még egyszer Lillához 101, 108, *124*, *173*, **220**, **228**, **239**, **240**, **242**, 264, 274
Meg ivott Amor → A megivott Ámor
Megkérlelés 100, *124*, **223**, **227**, **240**, **242**
Megkövetés 101, **239**, **240**, **241**, 252, 291, 292
Méhekhez → A méhekhez
Melitesz Rozáliához *151*, **211**, **216**, **245**
[Melly emberre születtekor] 92, 101, **102**, 105, 108, 110, *125*, *127*, **228**
Mélt. Rhédey Lajos Urhoz → Rhédei Lajos úrhoz
Méltóságos gróf Festetics György ő nagyságára. A hadi oskoláról *119*, 129, *181*, **232**, **238**, 270, 275
Méltóságos királyi tanácsos Somssich Lázár úr ódája méltóságos Rhédey Lajos császári és királyi kamarás ő nagyságához *119*, *163*, *181*, 269, 275
Menjetek kis Szellők . . . → Chloé Dafnishoz
Mért epeszted bánatokkal . . . → Szerelmes fogadás
Mi tesz Poétát → A versszépítő
Midás → A gazdag
[Midőn iszom borocskát] *145*, **228**, 312

Miért ne innánk? 98, 100, *177*, **205, 215, 220, 232, 233, 237,** 248, 287, 291, 292
○ Míg engem szeretél vala 106, **228** (? ~ Donec gratus eram tibi . . .)
Míg nállatok itt múlatok 99, **233,** 312
Míg Thales a nagy Égnek . . . → Tháles
Mihály Neve Napjára → Mihály-napi álom
Mihály-napi álom 107, *118*
Mikor Prometheus a' meg készíttetett . . . → Cigány
Militat omnis amans et habet sua castra Cupido 102, 112, 114, *143*, *145*, *149*, 164, *167*, 200, 210, **211, 213, 215, 245,** 294, 297, 506, 507, 565
? Milton elejébe **213** → ? A csendes élet
Mindég közel van a halál 101, 104, 108, 112, *130*, **203, 205, 206, 211, 217, 236,** 334, 403, 407—409, 437, 609
Minden szerelmes katona (~ A katonáskodó szerelmes mentsége) → Militat omnis amans
Mindszentire → Broughton religiói lexiconára
[Mint a megvénhedt fa] *159*
Mint a szőllő . . . → Haljunk meg
[Mint foly a sebes víz] *159*, 541
Mit nem csinál a szeretet? ! *176*, 315, 340, 349, 572—575, 577
? Mondod te szép Leányka 101
Most jázminos lugasban . . . → A boldogság
Musa vetat mori (Ki poéta nevet érdemel . . .) 108, *127*, **203, 212, 218, 219, 224,** 339, 348, 459, 461, 505, 506, 507—510, 511, 577, 588
Muzsikáló Szépség → A muzsikáló szépség

[Nagy Péter által nyert nemesség címere] 312
Nagy Sámuel Sanderjére → Nagy Sámuelhez
Nagy Sámuelhez 102, 199, **212, 217, 226,** 254, 272
Ne quid nimis *133*, 312, 415, 418—420
Ne szóljatok meg érte . . . → A magyarokhoz
Nemes bátorítás 101, 107, 108, *124*, *137*, **228, 236**
? Német Lyány nótája 98, 99, **229** → ? Egy kétségbeesett maga gyilkosa
Nescio qua natalis patria cuique est cara *133*, 312, 422—424
Névnapra íratott versek [I.] (E tisztán tündöklő . . .) *159*, 310, 338, 339, 360, 555, 557, 559, 561, 563, 567, 568, 569—571
Névnapra íratott versek [II.] (Míg a nap egünkön . . .) *160*, 310, 360, 555, 558, 561, 568, 569, 571—572
[Nézd el . . .] 115, *185*, 309
Nil feret ad manes divitis umbra suas *133*, 312, 417—418, 471
[Nincs elefántcsont, s arany] 92, 101, 105, 109, 110, *129*, **230, 235**
? Nógatás (Dal.) **213**
Non ebur, neque aureum → Nincs elefántcsont, s arany
November → Az Ősz [II.]

Nyár → A nyár
Nyílj ki nyájason mosolygó . . . → Földi Rózsa (~ A rózsabimbóhoz)

Óda az árnyékszékhez 101, *118*, 125, *160*, *162*, **226, 235,** 294, 297
Oh Cypria terhes igája . . . → Édes kesrűség

[Óh, szegény országunk . . .] 102, 114, 115, *185*, **229**, 309, 601
Oh Tiannak rijjadó Leánya . . . → A tihanyi ekhóhoz
[Óh, únalom! vad únalom!] 113, 115, *185*, 308—309
Óh Vénus terhes igája . . . → Szerelmes panaszok
Október → Az ősz [II.]
Orgiák 99, 101, 286
Orpheus innepet tart → Tervezet
Orpheus Tartara penetrat pro uxore Eurydice *133*, 312, 337, 345, 459, 499, 501—502, 503, 508
Orpheusra → Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt
Oskolai vacatio *159*, 336, 338, 339, 550, 552, 555, 557, 558, 559, 560, 561—563, 564, 566, 571, 577, 579
Ott hol a Patak . . . → A feléledt pásztor
Ott hol a' Patakotska . . . → A feléledt pásztor [I.]

Örömversek professzor Budai Ésaiás úrhoz 99, 108, 109, *122*, *137*, 209, **211, 229, 234, 243, 244, 245**
[Örvendjél Fébusnak . . .] *177*, **205**, 312
Ősz → Az ősz
Ösztön a barátságos mulatságra → (~ Hívása a' múzsának) Jöszte Poétának
[Ötezer és mintegy] *159*

Pál napjára 316
Palatinusné halálára (Advecta externis aloë . . .) 97, *117*, *152*, **225, 229, 232, 235**
Palatinusnéra Popéból → A palatinusné halálára
Panaszolkodik egy mindenbe szerencsétlen, de igaz lelkű ember *131*, 440, 442, 457, 459, 471, 477—479, 491, 493, 523
Parasztdal 100, *125*, 155, **228, 231, 232, 233, 234, 237**, 251, 280
Parnassz vadon hegyénél . . . → Barátomhoz
Pártütő → A pártütő
Pásztor szeretők *141*, **213, 217**
[Pata község lakosainak írott vers] (HG. II, 194. l.] 307
Patyolat → A patyolat
? Penseroso 101 → ? Az elszánt szerető
[Pesten, május 9. Csokonay Batthyány József hercegprímásnak e versezettel udvarolt] *143*, 481
Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas *133*, 312, 337, 345, 379, 459, 501, 503—505, 509
Pillantó Szemek → A pillantó szemek
Pillants reám leányka . . . → Dorishoz
Piramis és Thisbé históriájának lefordítása Ovidius Metamorphoseséból *185*, 312, 340, 349, 405, 492, 552, 565, 575—591
Probatio calami *142*
Prof. Budai Ésaiás Úrhoz → Örömversek professzor Budai Ésaiás úrhoz
Prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte premit deus *133*, 312, 414—417
Purgoma → Purgomák. I.
Purgomák I—V. 102, 106, *121*, **227, 235**
Püspökhöz → Hunyadi Ferenchez

Quem dii oderunt, praeceptorem fecerunt 112, 114, *130*, **206, 217, 235** 303, 390, 393—397, 441, 516, 547
Quem tu Melpomene semel → [Melly emberre születtekor . . .]
Quodlibetbe valók → [Szerettem! Szerettem!]
Quodlibetek → Quodlibetekbe valók
Quodlibetekbe valók 101, **235** → Az én barátném, D. A. quodlibetjére
Az elválás reggelén
Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra
[Szívem titkon . . .]
Hymenhez
A hajókázó Ámor
Egy eltörött vasmacskára
A hízelkedő
A fiatal remény

Raptus Europae → A tolvaj isten, vagy az a crimen raptus
Rátz S. Orvos Könyve → (~ Rátz Sámuelhez) A híres Rácz Sámuel úrhoz
Rátz Sámuel Úrhoz → A híres Rácz Sámuel úrhoz
Rátz Sámuelhez → A híres Rácz Sámuel úrhoz
Reggel → A reggel
Reggeli Dall a' Ró'sához Gesznerből → Reggeli ének a rózsához
Reggeli Dalotska a' Rósához → Reggeli ének a rózsához
Reggeli ének a rózsához 100, 128, **223, 228, 235**
Remény 's kétség között epesztem . . . → A bátortalan szerelmes
Reményhez → A reményhez
Rhédei Lajos úrhoz 95, 106, *125*
Rózsa → A rózsa
Rózsi búcsúzáloga → Lilla búcsúzálogjai [I.]
Rózsim sírja felett 100, *127*, *172*, **223, 227, 233, 237,** 285, 292
Rózsim' szátskája 128, 240 → Lillám szácskája [I.]
Rövid nap hosszú éj → A rövid nap s hosszú éj
Rút ábrázat s szép ész [I.] 112, *132*, 203, **204, 212, 217, 220, 236,** 333, 441, 536—541, 545, 600
Rút ábrázat s szép ész [II.] 104, **219,** 536

Salétrom inspector Kiss Imre úrhoz *118*, **243, 245**
Sander → (~ Nagy Sámuel Sanderjére) Nagy Sámuelhez
Sanderről → (~ Nagy Sámuel Sanderjére) Nagy Sámuelhez
Sándor Leopold halálára → Sol cum parhelio
Sándor Palatinushoz. Deákul → Ad serenissimum archiducem
Sándor Palatinushoz. Emblema. → ? Ad serenissimum archiducem
Sárközi Teréziára → Sárközy Kisasszon halálára
Sárközy kisasszon halálára 97, 106, 110, *116*, **229, 232, 234, 243, 244, 245**
Sárközy Theresiára → Sárközi kisasszon halálára
Sárközyné neve Napjára → T. N. nádasdi Sárközy Istvánné, sz. Chernelházi Chernel Eszter asszonynak tiszteletére
Schweitzer Nóta a' Szabadságfáról → A szabadságfához
Semminél több valami → A semminél több valami
Serkentés a Múzsához **237,** 287, 461, 508, 509, 510
Serkentés a nemes magyarokhoz 94, 111, *137*, *145*, **224, 234, 244, 245,** 260, 273

Serkentése a Múzsának **220, 232,** 287, 461, 508, 509, 510
Seu: Laurus ágі *171,* 310
Sint Maecenates, feret Hungara terra Marones, Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt *131,* 345, 358, 398, 399, 412, 459, 480—483, 488
Siralom 101, 103, 108, *125, 126, 159, 173,* **220, 225, 226, 239, 240, 242,** 291, 292
Siralom **224** → (~ Egy Szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése) Az én életem
Sírhalmok, óh . . . → Az én poézisom természete
Sírhalmok 's gyász temető kertek . . . → A vidám természetű poéta
Soká jön erre Lilla . . . → Az álomhoz
Sol cum parhelio 111, *154,* **229, 234**
Somogy vármegyei nóta → Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban
[Somogyi kázus] *184*
Somogyi Nóta → Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban
Somogyról → Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban
S. Thrézsia → Sárközy kisasszon halálára
? Symbolumok 106, 110

Szabó L. [Szentjóbi Szabó László] 103 → ? Siralom
Szamótza → A szamóca
Szanderről → Nagy Sámuelhez
Szárnyalj le → Mélt. gróf Festetics György ő nagyságára
Szegény Zsuzsi, a táborozáskor [I.] *166, 184,* 185
Szegény Zsuzsi, a táborozáskor [II.] 110, **232, 238,** 252, 280, 291, 292, 576
Szélhez → A szélhez
Szélvész → A szélvész
Szeme nem sír, mégis nedves . . . → Egy fiatal házasúlandónak habozása
○ Szemira és Szemín. Szonnét **211**
Szemrehányás (~ Laura, míg ingó kegyelmed) *126,* 155, 182, **242,** 250, 267, 270, 275, 278, 285, 291, 292
Szent és világi tisztelő énekek → Hunyadi Ferenchez
Szép csecsek (~ A' szép Csetsek ~ A' Szép mellyek) → Álomlátás
Szép hajnal → Dafnis hajnalkor
Szép Hajnal emeld fel → Dafnis hajnalkor
Szépség Ereje a' Bajnoki Szíven → A szépség ereje a bajnoki szíven
Szeptember → Az Ősz [II.]
Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz 101, 109, *129,* 155, **230, 232, 237,** 252, 280, 291, 292
[Szerelmem pompásabb sírt nem talál . . .] 110, 111, *126*
Szerelmes búcsúvétel 98, 99, *128, 166,* **211, 215, 220**
Szerelmes fogadás 98, 99, 106, *128, 167, 177,* **205, 210, 215,** 248, 291
Szerelmes panaszok 98, 100, *144, 166, 167, 176, 177,* **205, 210, 215,** 493, 572, 588
[Szerettem! Szerettem!] 108, 114, *124*
Színesség → A színesség
[Szívem titkon . . .] *124*
[Szomorú hallgatók . . .] *159*
○ Szomorú Ihatók Tütüs Keresztyének Megborosodott Atyánkfiai Bachusban **205**

Szomorú versek *160*, 555
Szűntelen közel van a halál *129*, 303, 358—361, 365, 370, 407, 440, 506, 578, 590

Tanítványaitól búcsúzik *174*
Tanú Liget → A tanúnak hívott liget
Tartózkodó kérelem **241**, 291, 292
Taurorum lucta *133*, 312, 337, 346, 493—495, 498, 499
Tavasz → A tavasz (Az egész világ feléledt . . .)
Tavasz. Nyár. Ősz. Tél. → A békételenkedő
Távol vagyok te tőled . . . → Az eltávozás
Távollételembe . . . → Az elválás reggelén
Távolról kínzó → A távolról kínzó
Te csendes éjnek királynéja . . . → Az éjnek istenihez [eredeti címe: A bátortalan szerelmes]
Tél → A tél
Teleki Sámuelhez (~ Gr. Teleki Sámuel Úr ő Ex.ja . . . Installátziójára) 186, **207, 212, 217, 225**
Tervezet (Orpheus innepet tart) *117*
Tervezet-töredék. (Mesélés. Békesség. Kert. stb.) *124*
Thais 102, 107, 108, 113, *128*, *137*, 210, **211, 215, 230, 235, 236**
Tháles 99, 101, **240, 242**, 286
Thisbe keservei *131*, 333, 345, 398, 442, 457, 462, 475, 477, 478, 490—493, 522, 576
Ti Élet balsamát lehellő Leányok → A szépek szépe [II.]
[Ti lésztek] *140*
Ti Páphuson . . . → Édes rabság
Tihan → A tihanyi ekhóhoz
Tisztelő versezet 101, 108, **225, 229, 234, 243, 244, 245**
XVI. Lajos elvesztésére → A pártütő
T. N. Mihályfalvi István úr utolsó tisztességére *177*, 407, 408
T. N. nádasdi Sárközy Istvánné, szül. chernelházi Chernel Eszter asszonynak tiszteletére 99, 101, 108, *126*, **224, 232, 234, 244, 245**, 577
Tolvaj Isten → A tolvaj isten, vagy az a crimen raptus
Töredék utolsó másfél sora (neved helyett tevél . . .) *135*
Török Nóta → Felvidúlás
Trocheus lábakon 161, 199, 315
Tulipánthoz → Egy tulipánthoz
Tunc etiam moreris 161
Tüdőgyúladásomról *117*, **236**

Új eszt[endei ajándék (?)]. Dal. 100 → ? A békekötésre
Új magyar → Purgomák IV.
Újesztendei ajándék → A békekötésre
Újesztendei gondolatok 100, *125*, *172*, 201, 210, **223, 228, 239, 240, 242**
[Újévi ajándék] *172*
Ujj Esztendei Gondolat → Újesztendei gondolatok
Utolsó panasz *141*, **213, 217**
Útravaló a Múzsához **221**

[Vagyon egy olly tenger] *159*
Vagyonom → Az én vagyonom

[Válasz Keresztesi József versére] 274
[Válasz Vályi Klárához] 102, 309
Valedictoria cum bene precatione *171*, 310
[Vályi Klárához] 102, **229, 230, 233, 234**
Vályi Klárára → [Vályi Klárához]
Vályihoz → [Válasz Vályi Klárához]
Ván, vén 98, *178*, **211, 215, 235,** 291
[Varró Sándornak] 314, 315
Vayhoz → Tisztelő versezet
Végbúcsú Rózsitól → Az utolsó szerencsétlenség [I.]
Vén asszony → Dorottya kínja.
Ventus describitur *130*, 336, 384, 387—390, 520
Venusi harc *159*, 336, 339, 548, 550, 563—565, 566, 567, 573, 575, 576, 577
Versengő érzések → A versengő érzékenységek
Versus onomastici *143*
Víg élet a Parnasszuson **229, 237,** 355, 594
Vigasztalás → A Reményhez
Viola → A viola
Virág Benedek úrhoz 101, 103, 108, *126*, **230, 232, 237,** 274
Virág Úrhoz → Virág Benedek úrhoz
Virágszedéskor Ámort . . . → A megivott Ámor
○Virgilius 1° Eclogájának Deák travestálása **205,** 206
Vis et nequitia **218,** 312, 426, 508
Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit *133*, 312, 424—426
○Visa est Sacrata venerenda scientia rerum Proferre Aethereum Theologiae caput. Vaj Mir!!! **205**
Visszajövetel az Alföldről 106, *142*

Weber Cantátája → Serkentés a nemes magyarokhoz

○Zachariä Das Schnupftuch című vígeposzának fordítása **222**
[Zőld Ferenc, kék Ferenc, T(óth) Ferenc] *184*, **205,** 314

Zsanet → A szépség ereje a bajnoki szíven
Zsugori uram 113, *130*, *134*, **217, 220, 236,** 331, 332, 372, 374, 375, 376, 378, 526, 527

SZÉPPRÓZAI MŰVEK ÉS TANULMÁNYOK

Mivel a címjegyzékeken, illetőleg a kézirati leltárakon nem szerepel a költőnek valamennyi lappangó, ill. időközben elveszett munkája, s természetszerűleg e művek kéziratairól sem adhattunk kötetünkben számot, így mutatónk e tekintetben nem lehetett egészen teljes. Ezért a kutatók tájékoztatására megemlítjük még a következő lappangó Csokonai-műveket:

○Értekezés a babérról vagy A babér apológiája. (Ld. az Amaryllis 15. jegyzetét.) (V.ö. Debreceni Szemle. 1930:481—483. l.; Nyr. 1931: 26—27. l.)
Leveleiben a következő két mű magyarra fordítását említi:

○Montesquieu, Le Temple de Gnide. (Ld. HG. II, 673. l.)
○Linné' Systema Vegetabiliumja. (Ld. It. 1949: 338. l.)

A bagoly és a kócsag 99, 103, 105, 106, 109, 114, *148*, *160*, 175, 178, **212**, 216, **217**, **228**, **246**, 296, 302, 304, 307, 310, 347, 482, 608, 612, 613, 641
A bajnoki epopoeáról → Az epopoeáról közönségesen
○A Bolondság' Ditsérete. (Roterodámi Rézmánból) **207**
A bujálkodás (Kleistből) 274
A csók → A csókok
A csókok 94, 101, 103, 104, 106, 112, *147*, *148*, **213**, **217**, **226**, **235**, 281, 289, 297—298, 302, 307, 310, 406, 549, 565, 574
A csókok tervezete *147*, 310, 315
A csókról → Vázlatok és jegyzetek a csókról *147*
A dicsőség győzedelme → A dicsőség triumfja
A dicsőség triumfja. Első Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207**, **212**, **217**, **222**, **228**, 300, 307, 315
A félénk szerelem. XVI. Kántáta 105, 110, 115, *151*, **207**, **213**, **217**, **228**, 300, 307, 315
A féltés → A szerelemféltőség
A figefa és mondolafa 98, *125*, *178*, **211**, **215**, **221**, **235**, 287, 291, 297
A Grátziák → A kellemek
A Gróf Erdődyné ő nagyságához c. vers prózai kidolgozása *121*, 310
A' Hajfürt → Az elragadtatott hajfürt
A' Hajnaltsillagról. A' Tündérekről → Vázlatok és jegyzetek a csókról
A halászat. X. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207**, **213**, **217**, **222**, **228**, 300, 307, 315
○A kanári és a balha 107, 108, 122, 210, **212**, **245**, **246**
A' Kantáták → Kántáták Metastasióból
○A kellemek 92, 98, 103, *150*, **224**, **226**, **235**, 261, 266, 311, 315
A Lilla első dala prózában → A Gróf Erdődyné ő nagyságához c. vers prózai kidolgozása
○A Lilla-dalok prózai fogalmazványai 91
A magyar nyelv feléledése **112**, *146*, 303, 304, 308
A magyar poézis 153
A magyar prosodiáról 92, 94, 106, 110, *146*, 303, 315, 560—561
A magyar versesinálásról közönségesen → A magyar prosodiáról
A magyarok ősi vallásáról 111, *147*, 303
A mentség. V. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207**, **212**, **217**, **222**, **228**, 300, 307, 315
○A' Mercato Piattza 115
? A' Nagyság 92, 106, 110
A név. XIII. Kántáta 105, 110, 115, *151*, **207**, **213**, **217**, **222**, **228**, 300, 307, 315
A nyár. Canzonetta Metastasióból 105, 110, 115, *150*, **207**, 307, 315, 623
A pillangó és a méh 92, 103, 105, 106, 111, 115, *148*, *160*, 175, *178*, **212**, 216, **217**, **228**, **235**, **246**, 296, 302, 304, 307, 310, 347, 361, 414, 460, 641
A Poezis → ? A magyar poézis
○A spanyol király esküje 115
A szabadság. Nitzéhez eggy Kánzonetta *149*, 307, 315

○A' szállongó Ámor (Idyllium Bionból) **213, 217**
A szamár és a szarvas 114, *185*, 210, **212,** 309, 311, 315
○A' szántó Ámor. (Idyllium. Moszkustól.) **213, 217**
A szerelemféltőség. VIII. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 212, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
? A' Szerelmek (Két Könyvben Originál versbe és folyó Beszédbe) 101, 104, **226, 235**
A szerelmek fészke. XVII. Kántáta 105, 110, 115, *151*, **207, 213, 217, 228,** 300, 307, 315
A szerelmesnek gyötrelmeiről (Kleistből) 274
A szeretet 110, *175*, 281, 289, 297, 302, 304, 308
A tanács. VI. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 212, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
A tavasz. Canzonetta Metastasióból *150*, **207,** 307, 315
A tavasz. XI. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 213, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
A természeti morál 115, *185*, 210, 309, 310, 510
○A' Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés **207**
A visszatérés. XIV. Kántáta 105, 110, 115, *151*, **207, 213, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
A zivatar. VII. Kántáta 105, 110, 115, *150*, *151*, **207, 212, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
Állatok beszélgetése → A bagoly és a kócsag, A pillangó és a méh
Állatok dialógusa → A bagoly és a kócsag, A pillangó és a méh
Anacreon 303
Anacreonra vonatkozó jegyzetek 111
Ánglus andalgás *135*, 274
○Apológia, melly is Satirának mondathatik **207** (~ Vitéz az Elysiumi Törvényszék előtt a' Békaegérhartz eránt)
Az akadály. IX. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 212, 213, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
Az álom. XII. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 213, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
Az ázsiai poesisról *139*, 281, 303
○Az elragadtatott hajfürt 92, 99, 109, 156, 157, **224, 226,** 261, 266
Az első szerelem. XV. Kántáta 105, 110, 115, *151*, **207, 213, 217, 222, 228,** 300, 307, 315
○Az én szerentsétlenségemnek históriája, és okai. Magyarosan, minden tettetés nélkűl. **207**
Az epopoeáról közönségesen 94, 108, *146*, 153, 303, 579
Az oroszlán és szamár *148*, 302, 315

Clio → Debrecen Krónikája
○Cupido és Psyche (Román formára ki készítve) **207**

Csókok → A csókok
Csókok nemei → Vázlatok és jegyzetek a csókról
Csurgói prédikáció *185*, 315

Dafnis (Idyllium) *148*, **213**
Daphnis-töredék prózában (Ti az erdei Kősziklák' Ekhói . . .) → Dafnis (Idyllium)

De Idyllio Arabico 315
○ Debrecen Krónikája 103, **225**
Debreceni Magyar Psyche *168*, 309, 313, 315
○ Dedicatio Cliónak → Előbeszéd a Debrecen Krónikájához
Dedicatio Dorottyának → Dorottya. Elöljáró beszédje az előbeszédnek
Dialogusok → Állatok dialógusai (A bagoly és a kócsag, A pillangó és a méh)
Dorottya. Elöljáró beszédje az előbeszédnek 103

? Elegyes apró Irási, a' mellyekben muzsikai Odák, Dalok, Epigrammák, Előbeszéllések (:Erzählungen:), Levelek 's t. e' félék egyvelegest találtatnak. **222**
○ Előbeszéd a Debrecen Krónikájához 103
Előbeszéd a Dorottyához 102, 103, 119, *120*, 155, 313
Előbeszéd a Lillához 102, 103, *119*, *120*, *162*, 279, 313
Előbeszéd a Tavaszhoz *146*
Előbeszéd az Alkalmatosságra írt versekhez 577
Elragadtatott Hajfürt → Az elragadtatott hajfürt
I. Ferenc császár születése napjára. IV. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207**, **212**, **217**, **222**, **228**, 300, 307, 315
Emlékezetnek okáért. (Debrecen, 1795. jún. 18.) *179*
○ Enim sole [!] mihi placuere cacumina. Prózában. **229**
Értekezés az Epopeáról → Az epopoeáról közönségesen
? Értekezések **207**

Figefa és Mondolafa → A figefa és mondolafa
Fillis Monumentuma *153*
○ Fordítás J. J. Eschenburgnak Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften c. művéből **222**
○ Fordítás M. Georg. Raffnak Naturgeschichte für Kinder c. művéből (megbővítve) **222**
Fűvország 315

Geographia Antiqua *184*, 315
? Gondolatok a' Hazánkbéli szép Literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhágásának és lebukásának okairól **222** (? ~ Koháry Ferenc grófnak írt levél [Komárom, 1797. nov. 8.] ? ~ Hazámhoz. Levél)
Grátziák. Wieland → A kellemek

Hazám → Hazámhoz. Levél
? Hazámhoz. Levél. 101, 102, 110, 112, **229**, **234** (? ~ A magyar nyelv feléledése; ? ~ Gondolatok a' Hazánkbéli szép Literaturáról)
Historia Heliconis 111, *152*, 504
? Hogy nem személyesen . . . 107

○ Idillek Berquinből **222**
Idyllium → ? Amaryllis
Imitationes Phaedri 152, 340
Iskolai búcsúbeszéde (Illum vero ego sapientem . . .) (1786) *134*, 327
Itáliának Díszei . . . (Metastasio szonettje a venéziai dámákhoz prózában fordítva) *150*

Jegyzések és említések a Dayka verseire 94, 107, 108, *144*, 155, *183*, 311
Jegyzések és értekezések az Anákreoni dalokra 106, *143*, *146*, 154, 268, 578

Kántáták Metastasióból 105, 110, 115 (Részletesen ld. az egyes kantáták címénél)
Kellemek → A kellemek
Kézírásban levő Munkátskáimnak megnevezése *155*, 202, 260
Kinizsi → Kinizsi Pál hamvai
Kinizsi Pál hamvai 105, 110, 111, *145—146*, **245**, 303, 304, 308

Madám → ? Melyik a legjobb csók?
Magyar Bibliotéka → Magyar Múzsa → Debreceni Magyar Psyche
Magyar Epopaea → Árpád, vagy a magyarok megtelepedése
Magyar Epopeáról → Rövid kritikai rajzolatja egy nagy magyar epopoeiának, melynek neve: Árpád vagy a magyarok megtelepedése
Magyar Múzsa → Debreceni Magyar Psyche
Mária Terézia neve napjára. II. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 212, 217**, 300, 307, 315
Mária Terézia születése napjára. III. Kántáta 105, 110, 115, *150*, **207, 212, 217**, 300, 307, 315
Melitesz Rozáliához [I.] (Levél.) *166*, **211, 215**
Melitesz Rozáliához [II.] (Levél) **211, 215**
Melyik a legjobb csók? 103, *160*, 175, 304, 308

Nagyság → A' Nagyság

Observatio de Tribadico Anserum *143*, 315

Palinódia. Nicéhez egy canzonetta *149*, 307, 315
? Praefatio a Volksliedekről 280
Praefatio Cliónak → Előbeszéd a Debrecen Krónikájához
Praefatio Dorottyának → Előbeszéd a Dorottyához
Praefatio Lillának → Előbeszéd a Lillához
Prózafordítások francia költőkből (Clement Marot, Melin de Saint Gelais, Lainez stb.) *143*

? Recensiók **207**
Rövid kritikai rajzolatja egy nagy magyar epopoeiának, melynek neve: Árpád vagy a magyarok megtelepedése 107

○ Szent Antal 115
Szicília és Neptún 98, *178*, **211, 215, 221, 235**, 287, 291, 297
Szigetek lexikona 315
Szükséges jegyzések a Kleist Tavaszához *146*, *162*, 266, 270, 280, 302

Táblázat az emberiség korszakairól 315
Töredék (Valamint az alattomos emberektől . . .) *147*

Vásonykői Kinisi → Kinizsi Pál hamvai
Vázlatok és jegyzetek a Csókról *147*, 315
Versírás mestersége v. Poetica → A magyar prosodiáról

○Vitéz az Elysiumi Törvényszék előtt a' Békaegérhartz eránt. (Ld. KazLev. II, 542. l.) (~ Apológia, melly is Satirának mondathatik)
○Voluptates comendat rarior usus 471

Wieland Gratziai → A kellemek

? Zrínyi 103 [? Tanulmány a Szigeti Veszedelem tervezett kiadásához]

LEVELEK ÉS SZEMÉLYES ÍRÁSOK

Ajánlás Lévai Istvánné Vajda Juliannának (Dedikáció A szépség ereje a bajnoki szíven c. könyv egyik példányában) (Komárom, 1802.) *168*

Beszédtöredék (De a' mikor sok hányattatásim után . . .) (? 1795) *174*
Búcsúbeszéde csurgói tanítványaihoz *159*, 524
Búcsúzó beszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz (Debrecen, 1795. jún. 15.) *179*, 347, 414, 543

Csurgói följegyzések (1800. márc. 20.) *169*

Előfizetési felhívás (Debrecen, 1802. aug. 15.) 267
Előfizetési felhívás saját műveire I. (1800. dec. 15.) *144*, *261*, 265
Előfizetési felhívás saját műveire II. (1802. júl. 15.) *144*

Felhívás Márton József lexicona ügyében (Tudósítás Márton József lexiconáról) 111, *144*
Folyamodvány I. Ferenc császárhoz (Pozsony, 1796.) *186*

○Instántia Theologus Professorához 290

Jegyzet a debreceni forrásról (Fekszik ez a Forrás Debretzen Városához szinte 1/2 órányira . . .) (1803/1804) *146*
Jelentés a Diétai Magyar Múzsáról és a Nyájas Múzsáról. Pozsony, 1796. dec. 15. *259*, *260*, 315
Jelentés a Magyar Merkuriusban (ill. Magyar Hírmondóban) (1794. okt. 21., ill. nov. 7.) 206—*207*, 208, 255—256

Kibujdosása a főiskolából → Búcsúzó beszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz

Latin nyelvű kérvény töredéke (Celeberrimi Domini . . .) *153*
Levél Aranka Györgyhöz (Nagybajom, 1798. aug. 4.) *187*
○Levél Arankához [Aranka Györgyhöz] (1803) 103
Levél Barkassy Jánoshoz (Komárom, 1802. febr. 15.) *187*, 266—267
○Levél Barkasihoz [Barkassy Jánoshoz] (1803) 103
Levél Beck Pálhoz (Debrecen, 1804. szept. 10.) *182*, 315
Levél Beck Pálhoz (Debrecen, 1804. szept. 14.) *182*, 315
Levél Beck Pálhoz (Debrecen, 1804. nov. 10.) *182*, 280, 315
Levél Berzeviczy Gergelyhez (1795?) 315
Levél Bessenyei Sándorhoz (1795?) 315, 413

Levél Csépán Istvánhoz (Csurgó, 1799. nov.) *187*
○ Levél Csomához [?] (1803) 103
Levél a debreceni Kollégium szeniorához (Lengyel Józsefhez. Debrecen, 1795 nyarán) *174*
Levél a debreceni Kollégium tanáraihoz (Debrecen, 1794. dec.) *174*
○ Levél Éleshez [Éles Istvánhoz] (1803) 103
Levél Engel Johann Christianhoz (Debrecen, 1795. aug. 18.) *169*
Levél Erdődy Zsigmondnéhoz (Debrecen, 1802. július) *239*
Levél Erdődy Zsigmondnéhoz (Debrecen, 1803. máj. 19.) *120*, 270
○ Levél Gr. Feketéhez [Fekete János grófhoz] (1803) 103
Levél Festetics Györgyhöz (Komárom. 1798. jan. 22.) 315
Levél Festetics Györgyhöz (Debrecen, 1800. dec. 19.) 262, 315
Levél Festetics Gaörgyhöz (Debrecen, 1801. máj. 16.) 263
Levél Festetics Györgyhöz (Miskolc, 1801. júl. 7.) 315
Levél Festetics Györgyhöz (Rév-Komárom, 1802. jan. 10.) 264, 315
Levél Festetics Györgyhöz (Debrecen, 1803. ápr. 27.) 315
Levél Festetics Györgyhöz (Debrecen, 1803. júl. 17.) 280, 315
? Levél Gr. Festetitshez [gróf Festetics Györgyhöz] (1803) 103
○ Levél Gr. Festetits Lajoshoz (1803) 103
○ Levél Fráterhez [Fráter Istvánhoz] (1803) 103
Levél Gáspár Pálhoz (Debrecen, 1795. aug. 18.) 170, *182*, 258
Levél Institoris Gáborhoz (Debrecen, 1803. márc. 3.) 197, 267, 269
? Levél Institorishoz [Institoris Gáborhoz] (1803) 103
Levél ismeretlenhez (Azokat a' kő sziklákat járom mostan . . .) (1795?) 315
Levél ismeretlenhez (Te irtál nékem? . . .) (1795?) 315
Levél ismeretlenhez (Csak ugyan hát az a' szikra . . .) (1795?) 315
Levél ismeretlenhez (Szerencsés, valójában szerencsés szempillantás . . . (1795?) 315
Levél Károlyi Józsefhez (Debrecen, 1795. júl. 26.) *188*, *257—258*, 315
? Levél Kazinczyhoz [Kazinczy Ferenchez] (1803) 103
Levél Kazinczy Ferenchez (Debrecen, 1803. febr. 20.) 183, 267—268
Levél Kazinczy Ferenchez (Debrecen, 1803. febr. 23.) *169*
Levél Kazinczy Ferenchez (Debrecen, 1803. márc. 15.) 270
Levél Kazinczy Ferenchez (Debrecen, 1804. febr. 14.) 268, 269, 270
Levél Kazinczy Ferenchez (Debrecen, 1804. jún. 14.) 270, 271
○ Levél Keresztesihez [Keresztesi Józsefhez] (1803) 103
○ Levél Kiliánhoz [Kilián Ádámhoz v. Györgyhöz] (1803) 103
? Levél Kis Dr.-hoz [?] (1803) 103
Levél Koháry Ferenchez (Komárom, 1797. nov. 8.) *146*, 221, 260
Levél könyvnyomtatókhoz (Debrecen, 1803. márc. 1.) 269
Levél Kövy Sándorhoz (Csurgó, 1800. febr. 25.) *186*
Levélfogalmazvány Kövy Sándorhoz (Csurgó, 1800. febr. 25.) *182*, 186
Levél Kulcsár Istvánhoz (Debrecen, 1803. jan. 19.) 119, *120*
○ Levél Lakyhoz [? Laky Bálinthoz] (1803) 103
○ Levél Landererhez [Landerer Ferenchez] (1803) 103
○ Levél Leyerhez [?] (1803) 103
Levél Márton Józsefhez (Debrecen, 1801. márc. 19.) 263
○ Levél Mártonhoz [Márton Józsefhez] (1803) 103
○ Levél Mátyásihoz [Mátyási Józsefhez] (1803) 103
○ Levél B. Meszlénhez [? Báró Meszlény Pálhoz] (1803) 103
Levelek Nagy Gáborhoz (16 db) (1794—1804) *169—170*

Levél Nagy Gáborhoz (Élsz? és mint vagy?. . .) (Sárospatak 1795?) 315
Levél Nagy Gáborhoz — Görög Demeterhez (Debrecen, 1801. febr.) *168*
Levél Nagy Gáborhoz (Onga, 1801 júl. 19.) 263
Levél Nagy Gáborhoz (Pest, 1801. szept. 26.) 263
Levél Nagy Gáborhoz (Barátom! Az estve jött hirtelen . . .) (1804. jan.) 270
Levél Obernyik Józsefhez (Debrecen, 1804. dec. 4.) *187*
Levél Orczy Lászlóhoz (Komárom, 1797. nov. 8.) *146*, 221
Levél Pap Józsefnak, Erős Gábornak és Pethes Dávidnak (A' három Metsző Atyafiaknak . . .) (Derecske, 1804. dec. 10.) *180*
? Levél Patakra (1803) 103
Levél a pesti magyar színészekhez. (Debrecen, 1793. máj. 10.) 255
○ Levél B. Podmanitzkinéhez [? báró Podmaniczky Jánosnéhoz] (1803) 103
Levél Puky Istvánhoz (Debrecen, 1795. márc. 16.) 315
Levél Puky Istvánhoz (Debrecen, 1801. jan. 13.) 262
Levél Puky Istvánhoz (Pest, 1801. szept. 26.) 263
? Levél Pukyhoz [Puky Istvánhoz] (1803) 103
Levél Rhédei Lajoshoz (1803) *120*
Levél Rhédei Lajoshoz (Tekintetes Úr! Már ekkoráig . . .) (? Debrecen, 1803) *120*, 270
Levél „Rozáliához" (Minthogy az én szerető szívem . . .) (1794?) 315
Levél Sándorffy Józsefhez (Debrecen, 1804. jún. 3.) *178*, 453
Levél Sárközy Istvánhoz (Csurgó, 1799. jún. 2.) 175, *186*
Levél Schedius Lajoshoz (Debrecen, 1795. júl. 9.) 209, 214, 257, 429
Levél Schedius Lajoshoz (Debrecen, 1804. szept. 14.) 187
○ Levél Schediushoz [Schedius Lajoshoz] (1803) 103
○ Levél Schraudhoz [Schraud Ferenchez] (1803) 103
Levél Széchényi Ferenchez (Komárom, 1797. nov. 8.) *146*, 221
Levél Széchényi Ferenchez (Komárom, 1798. jan. 23.) *169*, 258, 260
Levél Széchényi Ferenchez (Komárom, 1802. jan. 9.) 256, 258, 264, 265
Levél Széchényi Ferenchez (Rév-Komárom, 1802. febr. 13.) 170, 265
○ Levél Széchényi Ferenchez (Debrecen, 1802. szept. 24.) 170
Levél Széchényi Ferenchez (Debrecen, 1802. dec. 19.) 170
? Levél Gr. Szécsényihez [Széchényi Ferenc grófhoz] (1803) 103
Levél Széchényi Ferenchez (A' Szécsényi és Festetits Név . . .) (Debrecen, 1803) *146*
Levél Széchényi Ferenchez (Debrecen, 1803. jan. 19.) *120*, 170
Levél Széchényi Ferenchez (Debrecen, 1804. jún. 15.) 170, 270
Levél Széchényi Ferencnéhez (Komárom, 1802. febr. 16.) *169*, 265
○ Levél Széchényi Ferencnéhez (Debrecen, 1802. szept. 25.) 170
Levél Széchényi Ferencnéhez (Debrecen, 1803. jan. 19.) *120*
Levél Széchényi Ferencnéhez (Debrecen, 1803. júl. 17.) 170
? Levél Gr. Szécsényinéhez [gróf Széchényi Ferencnéhez] (1803) 103
○ Levél Szeleshez [? Szeless Józsefhez] (1803) 103
Levél Szilágyi Mihályhoz (Debrecen, 1793. máj. 15.) *180*
○ Levél Trattnerhez [Trattner Mátyáshoz] (1803) 103
Levél Vajda Juliannához (Komárom, 1798. márc. 12.) *145*
Levél (töredék) Vajda Juliannához (Komárom, 1798. márc. 12.) *118*
Levél (töredék) Vajda Juliannához (. . . mert bár mennyit vesztek is . . .) (1797) *117*
Levéltöredék Vajda Juliannához (Lilim!) *135*

Levél Vályi Nagy Ferenchez (Csurgó, 1800. febr. 25.) *187*
Levél Vay Miklóshoz (Debrecen, 1803. máj. 28.) *187*
Levél Veres Izraelhez (Felsok, 1799. aug. 22.) *169*
○Levél Wéberhez [Wéber Simon Péterhez] (1803) 103
Levéltöredék főrangú hölgyhöz (N. Méltóságu Grófné Kegyelmes Főispányné asszony . . .) *146*
Levéltöredék ismeretlen hölgyhöz (. . . vem de ebbe sem vesztettem el vidámságomat . . .) *118*

Specimen. [Csokonai 1798-i csurgói tanterve] *126*
Specimen Poëtarum . . . [Csokonai jelentése a poétai osztályban elvégzett tananyagról] *144*, 343

Tudósítás munkái várható megjelenéséről (Komárom, 1802. febr. 20.)

Záradék az Árpád tervezetéhez (? Beck Pálhoz) *162*

○„'sidóul írtt kérése" 290

JEGYZETEK, SZÓJEGYZÉKEK, CÍMJEGYZÉKEK stb.

A Tavasz (Kleist) megrendelőire vonatkozó följegyzések *154*
Anakreon dalainak lengyel nyelvű fordításáról *153*
Anakreonra s az Anakreoni dalokra vonatkozó jegyzetek *154*
Az Első katalógus 109, *111*
Az én verseimre való . . . praenumeransoknak Laistroma *110*
Az én verseimre való régi subscribenseknek Laistroma *107*, *110*
Azoknak Laistroma a 'kik a' praenumeratzio penzt visszavették vagy nem *110*
Azoknak Laistroma a' kiknél régi Magyar Könyvek találtatnak *110*

Bejegyzések Pope An Essay on Man c. művének francia fordítású kötetébe *188*

Egészségügyi jegyzetek *153*
Előfizetői névjegyzék 155
Elszámolás Szokolay Dániellal 20 forintról *138*
Emlékeztető szavak *143*, *146*

Földrajzi jegyzetek, részben német nyelvű kivonatok, részben magyar nyelvű fordítások *153*
Földrajzi szójegyzék *153*

Graecia Meridionalis Delineata per Michaëlem Csokonai *164*

Gyümölcsfajták (Magyar nyelvű szójegyzék) *153*

Írói névjegyzék *129*
Iskolai fölszerelések és tanszerek jegyzéke *146*

Jegyzések a' Kóták dolgában *155*, *270*
Jegyzetek Debrecen XVI—XVII. századi történetére vonatkozóan *120*
Jelentés Márton József lexiconáról *144*

Különféle számítások *152*, *154*

Lilla Cathalogusa *109*

Magyar őstörténeti források felsorolása *143*
Magyarország megyéinek felsorolása *147*
Márton Ur Lexiconara való praenumeransok' Laistroma 110
Műfaji táblázat (latin nyelven) *143*, *147*

Névsor *143*, *146*
Névsor (valószínűleg előfizetők névsora) *155*
Növénytani szójegyzék (latin nyelvű) *153*
Növénytani szójegyzék (latin nevek és magyar megfelelőik) *154*

Nyomdai elszámolás Weinmüllernével *155*
Nyugta Sárközy István részére (1799. dec. 21.) *186*

Praenumeratorok. Debrecen, Aug. 15. 1802. *144*

Régi Magyar Könyvek *110*
Régi Verseim Cathalogusa (? Az Első katalógus) *110*
Régibb és újabb Magyar Népbéli Dalok . . . **222**, **225**, 250
Rousseau-ra vonatkozó források *154*

Somogyi tájszójegyzék *118*

Számítások *144*
Számítások megélhetéséről *143*
Szójegyzék (földrajzi jegyzet) *152*

Tabella pro Lexico D. Márton (Kimutatás 39 előfizetőről) *144*
Teológiai vonatkozású régi művek könyvészeti leírása *159*
○Thékám' Lajistroma 107, 110

Verseimnek Catalógusa (? Az Új katalógus) 107, 109
Verseimnek Catalógusa. — Ugyanaz másképpen (? Az Új katalógus v. a Műfajjegyzék) 109
Verstani vázlat, versképletek *152*

Zágrábi kanonokok névsora *125*

SZÍNMŰVEK

A boszorkánysíp 94, 110, *129*, 157, 158, **207**, **212**, **217**, **222**, **229**, 248, 308
A ciklops *138*, *149*, **212**, **217**, 308, 311
A Cultura vagyis az igaz és tettetett szeretet → Cultura*
A doktorandus 138, *139*, 142, 311
A hazug (Goldonitól) **207**, 208, 311
A hazug epitaphiuma *153*

* Kötetünkben — az MM.-hez igazodva — névelővel idézzük e színmű címét; a kritikai kiadás készülő drámakötete azonban a névelő.len alakot fogadta el hitelesnek: ezért a mutatóba már így vettük föl, s a szövegben is így értendő.

○ A hív pásztor **212, 217, 222**
A méla Tempefői vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon → Tempefői
A pásztorkirály 107, 108, 164, 166, *167*, **211, 215, 222,** 280, 281, 298, 302, 319
A' Pofók 92 → Cultura
A szeretet győzedelme a tanúltakon *168*, 309, 313, 515, 614
A tánc *149*, **212,** 308, 311
A varázssíp → A boszorkánysíp (~ Varázsfuvola)
A' Zauberflőte Magyarúl → A boszorkánysíp (~ Varázsfuvola)
Achilles Scyrusban *149*, **211, 215, 222, 228,** 308
Amaryllis 103, 105, 112, *168*, *179*, 192, **243, 245, 246,** 269, 275, 278, 310
Amintás 113, **211, 217, 222, 224, 226,** 280, 281, 302, 328, 335
Angélika *149*, **211, 216, 221, 235,** 287, 298, 302, 308, 310, 311
Az elhagyatott Dido 94, *149*, **207, 212, 217, 222,** 308

Cultura *158*, *159*, *184*, 304, 305, 308, 535, 601
○ Cyrus és Lysimachus **207,** 208

Dalok az Endymionból 111, *149*, **213,** 315
Didó → Az elhagyatott Dido

? Egy eredeti Énekes Pásztori Játék **207,** 248
Endymion 94, *149*, **212, 217,** 308

Galatea *149*, **207, 212, 217,** 280, 281, 298, 302, 319
Gerson du Malheureux 92, 94, 105, 109, *157*, *160*, 161, *163*, *178*, 183, **225, 246,** 249, 296, 302, 304, 338, 437, 543, 641

Hív Pásztor → A hív pásztor

Karnyóné [v. az Özvegy Kalmárné] 92, 94, *157*, *158*, 159, *178*, *184*, 302, 304

Malheureux → Gerson du Malheureux

Orlando (Pásztori Játék Metastasio után) → Angélika

○ Patvarszki **207,** 208, **213**

Schraudné halálára → Amaryllis

Tempefői 92, 95, *148*, *160*, *178*, 190, 206, **207,** 208, 209, **213,** 250, 253, 296, 302, 312, 355, 356, 357, 413, 437, 451, 482, 527, **536,** 594, 613, 641, 642
Thyrsis, Milon és Melitesz → Amaryllis
Tziklops → A ciklops

Varázsfuvola → A boszorkánysíp

KÉTES HITELŰ ÉS ÁL CSOKONAI-MŰVEK

E mutatóba csak a kötetünkben említett ál Csokonai-műveket vettük föl; valamennyi kétes hitelű s tévesen Csokonainak tulajdonított mű számbavételére sorozatunk zárókötetében kerül sor. Az MM. az ÖV.²-höz képest már a mi kutatásaink alapján hagyta el a kétes hitelű műveket.

A fűzfasípra észrevételek 307, 309, 313
A reggelnek leírása (Sander) 272, 622
A természettel való barátság és társalkodás (Sander) 272
A változó szerencse 150
A vég óra 178, 179, 311
A zefír 307
Álom két fő boldogságról 314
Az éj-szaka (Sander) 272, 622
Az én életem (Életed egy forma . . .) 106
Az estve. 15 lábú verseken (Sander) 272, 622

Bár mindenét megtagadta . . . 308
Bolondnak fapénz is jó 162
Bús hánykódások . . . 150, 307, 314
Búslakodás (Bokros bánat . . .) 150

Currens de lepore 178, 201, 307, 311, 313, 314, 437, 439, 641

Csetneki pergő 307, 309, 314
Csokonai és Földi közt való beszéd 128—129, 175, 307

Dél. Sapphicus versek (Sander) 272, 622

Egy gőgös leányhoz 307, 311
Egy individuale datum az asszonyi állhatatlanságról 175, 307, 314

Ha Lilla holnap jókor . . . 308
XXI. Ének (Nyúgodalmam Tolvajnéja ! . . .) *136*, 314
XXVI. Ének (A' kit ketté fűrészelnek . . .) *137*, 307, 311, 313, 314
Hymnus (Sander) 272

Jót-kívánás 150, 307, 314

Kedves drága lélek levelemet vidd el . . . *123*, 128, 314
Keserű bútsú-vétel (Bokros bú habjai . . .) 151
Közhírré bocsájtás 307

Méltó pár 151, 307, 314

Ne felejts el óh leányka . . . 181

Oh nagy egek ! rátok apellálok . . . 308

Öt apróbb, Istent dicsőítő vers (Sander) 272

Pompás esthajnal . . . 308

Szűcs Sára koszorúja 307, 314, 562

Tavasz (Claudiusból) 272
Thirsis sírja felett* *176*

Vigasztalás 1796. (Egy meg hólt barátomnak Kedveséhez) [Batsányi János verse] 157, 307

* Korábbi megállapításunktól eltérően nem Csokonai verse.

AZ I. KÖTET VERSEINEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl.)

A Békesség [I.] *(Olaj ja ágakkal . . .)* 12 390
A' Békesség [II.] *(El multak a' hadak . . .)* 37 510
A Dél [I.] *(Fel állott már a' nap . . .)* 68 620
A Föld Indúlás [I.] 42 527
A' Fösvény 8 374
A Gazdag 43 530
A Kalmár 30 475
A Kevélly [I.] 42 524
A' Mező 52 566
A Nyár [I.] 70 628
A' Párt Ütő 64 598
A Poëta leg kissebért is meg haragszik 28 459
A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet 16 409
A' Poëtai fel vidulás 9 379
A' Reggel 67 614
A' Rósa *(Gyakran a setétes . . .)* 47 547
A' rövid nap 's hosszú éj 31 483
A' Szabadság 26 453
A szerentse változó 39 513
A' színesség 24 445
A' Tél [I.] *(El érkeztél hát ó! . . .)* 48 553
A Tél [II.] *(Mormolnak szelei . . .)* 69 623
A Tengeri Zivatarról 40 517
A virtus leg bátorságosabb kő fal 32 488
Apum pugnae descriptio 33 497
Az Álom [I.] 14 401
Az Álom le írása 10 381
Az Aratás 50 559
Az Árvíz 36 505
Az Ember gyűlölő 45 541
Az Estve [I.] 7 363
Az Estvének le írása 6 361
Az Öreg ember 50 557

Az Ősz [I.] *(Ősszel minden plánták . . .)* 47 550
Az Ősz [II.] *(Már a' víg szüretnek . . .)* 71 631
Az ősz Laudonra 63 591

Barátságos bútsúvétel 46 543
Belgrádra 64 595
Bene qui latuit, bene vixit 29 472
Bútsúzik az Attya a' Leányitól 53 567

Constantzinápolly [I.] 20 430
Czigány 22 436
Degeneres animos timor arguit 34 499
Dido Aeneastól való bútsúzása 41 522
Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur 20 426

Egy Fösvénynek le írása 7 370
Egy kies kert le írása 5 353
Eggy Magyar Gavallér 66 609
Egy Város le írása 10 383
Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis 13 397
Exundatio aquarum 26 456

Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek . . . 49 555
Forma venusta perit 29 469
Fulmen describitur 28 462

Gloria calcar habet [I.] *(Nézd sarkantyú által . . .)* . . . 25 449
Gloria calcar habet [II.] *(Hogy ha kihez . . .)* 28 463

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi 20 428
Hyemis descriptio 33 495

Impedit ira animum 29 465
Invidus 29 467

Libertas optima rerum 25 451
Lurida sub dulci melle venena latent 24 441

Magna servitus est magna fortuna 19 420
Magyar Hajnal hasad [I.] 65 602
Mindég közel van a' Halál 15 407

Mit nem tsinál a' Szeretet? 55 572
Musa vetat mori 37 507

Ne quid nimis 19 418
Nescio qua natalis Patria cuique est cara 19 422
Név napra íratott Versek [I.] *(E tisztán tündöklő . . .)* . 54 569
Név napra íratott Versek [II.] *(Míg a' nap egünkön . . .)* 54 571
Nil feret ad Manes divitis umbra suas 18 417

Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice 34 501

Oskolai Vacatio 51 561

Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember 30 477
Pictoribus atque Poetis Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas 35 503
Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából 55 575
Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus 18 414

Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt 12 393

Rút ábrázat szép ész [I.] 44 536

Sint Maecenates feret Hungara Terra Marones.
Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt 31 480

Szűntelen közel van a' halál 5 358

Taurorum lucta 33 493
Thisbe keservei 32 490

Ventus describitur 11 387
Venusi Hartz 52 563
Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit 20 424

TARTALOM

(Az első szám a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszáma.)

I. KÖLTEMÉNYEK (1785—1790)

1. Egy kies kert le írása 5 353
2. Szűntelen közel van a' halál 5 358
3. Az Estvének le írása 6 361
4. Az Estve [I.] 7 363
5. Egy Fösvénynek le írása 7 370
6. A' Fösvény 8 374
7. A' Poëtai fel vidulás 9 379
8. Az Álom le írása 10 381
9. Egy Város le írása 10 383
10. Ventus describitur 11 387
11. A Békesség [I]. *(Olaj fa ágakkal . .)* 12 390
12. Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt 12 393
13. Egyedűl a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis 13 397
14. Az Álom [I.] 14 401
15. Mindég közel van a' Halál 15 407
16. A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet 16 409
17. Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus 18 414
18. Nil feret ad Manes divitis umbra suas 18 417
19. Ne quid nimis 19 418
20. Magna servitus est magna fortuna 19 420
21. Nescio qua natalis Patria cuique est cara 19 422
22. Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit 20 424
23. Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur 20 426
24. Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi 20 428
25. Constantzinápolly [I.] 20 430
26. Czigány 22 436
27. Lurida sub dulci melle venena latent 24 441

28. A' színesség 24 445
29. Gloria calcar habet [I.] *(Nézd sarkantyú által . . .)* . 25 449
30. Libertas optima rerum 25 451
31. A' Szabadság 26 453
32. Exundatio aquarum 26 456
33. A Poëta leg kissebért is meg haragszik 28 459
34. Fulmen describitur 28 462
35. Gloria calcar habet [II.] *(Hogy ha kihez . . .)* . . . 28 463
36. Impedit ira animum 29 465
37. Invidus 29 467
38. Forma venusta perit 29 469
39. Bene qui latuit, bene vixit 29 472
40. A Kalmár 30 475
41. Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember 30 477
42. Sint Maecenates feret Hungara Terra Marones. Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt 31 480
43. A' rövid nap 's hosszú éj 31 483
44. A virtus leg bátorságosabb kő fal 32 488
45. Thisbe keservei 32 490
46. Taurorum lucta 33 493
47. Hyemis descriptio 33 495
48. Apum pugnae descriptio 33 497
49. Degeneres animos timor arguit 34 499
50. Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice . . 34 501
51. Pictoribus atque Poetis Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas 35 503
52. Az Árvíz 36 505
53. Musa vetat mori 37 507
54. A' Békesség [II.] *(El multak a' hadak . . . .)* . . . 37 510
55. A szerentse változó 39 513
56. A Tengeri Zivatarról 40 517
57. Dido Aeneastól való bútsúzása 41 522
58. A Kevélly [I.] 42 524
59. A Föld Indúlás [I.] 42 527
60. A Gazdag 43 530
61. Rút ábrázat szép ész [I.] 44 536
62. Az Ember gyűlölő 45 541
63. Barátságos bútsúvétel 46 543
64. A' Ró'sa *(Gyakran a setétes . . .)* 47 547
65. Az Ősz [I.] *(Őszszel minden plánták . . .)* 47 550
66. A' Tél [I.] *(El érkeztél hát ó! . . .)* 48 553

67. Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek 49 555
68. Az Öreg ember 50 557
69. Az Aratás 50 559
70. Oskolai Vacatio 51 561
71. Venusi Hartz 52 563
72. A' Mező 52 566
73. Bútsúzik az Attya a' Leányitól 53 567
74. Név napra íratott Versek [I.] *(E tisztán tündöklő . . .)* 54 569
75. Név napra íratott Versek [II.] *(Míg a' nap egünkön . . .)* 54 571
76. Mit nem tsinál a' Szeretet? 55 572
77. Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából 55 575
78. Az ősz Laudonra 63 591
79. Belgrádra 64 595
80. A' Párt Ütő 64 598
81. Magyar Hajnal hasad [I.] 65 602
82. Eggy Magyar Gavallér 66 609
83. A' Reggel 67 614
84. A Dél [I.] *(Fel állott már a' nap . . .)* 68 620
85. A Tél [II.] *(Mormolnak szelei . . .)* 69 623
86. A Nyár [I.] 70 628
87. Az Ősz [II.] *(Már a' víg szüretnek . . .)* 71 631

II. A CSOKONAI-TEXTOLÓGIA ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

(Bevezetés a teljes kiadáshoz)

Rövidítésjegyzék 77

A kiadásunkban használt jelek és jelölések 89

Csokonai műveinek kéziratai 90

Kéziratcsomók jegyzékei 96
Kéziratjegyzék-töredék 103
Kötegmaradványok leltára 105
Kéziratcsomók leltárlapjai 108
Puky István kéziratjegyzéke 113
Csokonai-kéziratok az MTAK. Kézirattárában
Kisebb költemények I. 116
Kisebb költemények II. 119
Kisebb költemények III. (Convasatum Quid) 121
Kisebb költemények IV. (A Zöld-kódex) 126

Kisebb költemények V. 137
Töredékek. — Fordítások 138
Versek és jegyzetek 142
Elbeszélő költemények. Dorottya. 145
Értekezések. — Jegyzetek. 145
Széppróza 147
Tempefői 148
Műfordítások 149
Földrajzi jegyzetek 152
Vegyes jegyzetek I. 152
Vegyes jegyzetek II. 154
Színművek 157
Csokonay Keze irásai (Kováts Zsigmond-gyűjtemény) 169
Csokonai V. Mihály némelly kiadatlan munkái (Kecskeméthy Csapó Dániel másolata) 160
Kazinczy Ferenc: Apróságok I—II. 160
Az Országos Széchényi Könyvtár Csokonai-kéziratai
Autográf Csokonai-versek 165
Csokonai V. Miha[ly] Munkái (az ún. Sérült másolat) . . 166
Nagy Gábor gyűjteménye 166
Jókay József másolatgyűjteménye (Hélikoni virágok) . . 168
A D[ebreceni] Magyar Psyche
A szeretet győzedelme a tanúltakon és az Amaryllis eredeti kézirata 168
Csokonai saját kezű könyvbejegyzései 168
Az Újabb szerzemények Csokonai-vonatkozású művei . 169
A Levelestár eredeti Csokonai-levelei 169
Csokonai kéziratai a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában (Debrecen) 170
A Déri Múzeum Csokonai-kéziratai 181
A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Csokonai-kéziratai (Sárospatak) 183
Egyéb helyen található eredeti Csokonai-kéziratok és unikumok
Versek és egyéb szépirodalmi művek 184
Levelek 186
Csokonai autográf névbejegyzései 188

Csokonai helyesírása 189

Csokonai helyesírásának I. korszaka 190
Csokonai helyesírásának II. korszaka 194
Csokonai helyesírásának III. korszaka 196

Csokonai verseinek időrendi kérdései . . 198

Csokonai műveinek címjegyzékei 202

1. Kiss Imre jegyzéke 203
2. J. Gy. [Győri József] jegyzéke 204
3. Verstisztázat tartalommutatója 1793-ból 206
4. A Bétsi Magyar Merkurius és a Magyar Hírmondó 1794-i jegyzéke 206
5. Az Első katalógus (1795) 208
6. Az „Első Darab" tartalommutatója (1795) 214
7. Az Első számvetés (1795—96) 216
8. A Második számvetés (1796) 218
9. Nagy Gábor jegyzetei a Lilla-versekről (1796) 219
10. A Diétai Magyar Múzsa tartalomjegyzéke (1796) . . . 220
11. „Kézírásban lévő Munkátskáimnak megnevezése" (1797) 221
12. Szerelmes versciklus betűrendes mutatója (1798) 222
13. Vázlatos kiadási terv (1801) 223
14. Az Új katalógus (1802) 225
15. Kéziratcsomók jegyzékei (1802) 230
16. Műfajjegyzék (1802) 231
17. Az Ódák tervezete (1802—1803) 236
18. A Lilla-dalok tervezetei (1802—1803) 238
19. Az Alkalmatosságra írt versek lajstromai (1802; 1804) 242
20. Kései címjegyzék (1804 k.) 245
21. Kéziratcsomók leltárlapjai 246

Csokonai verseinek dallamai 247

Csokonai műveinek kiadásai 253

Csokonai életében megjelent műveinek bibliográfiája . . . 271
Csokonainak halála után megjelent művei 276
Márton József kiadásai 282
Domby Márton szövegkiadásai 289
Kisebb közlemények Csokonai kiadatlan műveiből . . . 290
Az 1836-i kassai kiadás 292
Kelemföldy kiadása 293
Toldy kiadása 298
A Toldy-kiadás tartalma 301
Toldy kiadásától a Harsányi—Gulyás kiadásig 304
A Harsányi—Gulyás kiadás 306
A Franklin-kiadás 308
Csokonai összes verseinek 1956-i és 1967-i kiadása 311

Csokonai Minden Munkája I—II. 314
Juhász Géza tervezett kritikai kiadása és „Csokonai elegyes poétai munkái" c. kiadványa 316
Jelen kiadásunk 318

MELLÉKLETEK (A 320—321. l. között)

III. JEGYZETEK AZ I. KÖTETHEZ

IV. CSOKONAI KORAI VERSEI (1785—1790)

(Bevezetés az I. kötet jegyzeteihez) 323

Keletkezésük 325
A „Zöld-kódex" kérdései 327
Az íráselemzés tanúsága 329
A Zöld-kódex verseinek időrendje 332
A Zöld-kódex latin nyelvű versgyakorlatai 336
A Zöld-kódexen kívüli korai versek 338
A korai versek témái, időrendje és az iskolai poézisoktatás 340
Kötetünk időrendje 347

Tájékoztatás szövegközlésünk helyesírásáról 350

Jegyzetek a költeményekhez 353

MUTATÓK

A felhasznált kéziratos gyűjtemények mutatója jelzetük szerint 641

Névmutató 645

Csokonai műveinek összesített cím- és címváltozatmutatója 654
Verses művek 654
Szépprózai művek és tanulmányok 676
Levelek és személyes írások 681
Jegyzetek, szójegyzékek, címjegyzékek stb 684
Színművek 685
Kétes hitelű és ál Csokonai-művek 687

Az I. kötet verseinek betűrendes mutatója 689

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Balázsovits Erzsébet
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
A borító- és a kötésterv Somlai Vilma munkája
AK 336 k 7578 — Terjedelem: 43,75 (A/5) ív + 12 oldal melléklet
75.75429 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 63,— Ft

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)

ISBN 963 05 0745 5 (I. kötet)